કવિશ્રેષ્ઠ શ્રી દેવવિમલગણી

વિરચિત

હીર-સૌભાગ્ય

· મહાકાવ્ય ·

ગુજરાતી-અનુવાદ:

વિદુષી સાધ્વીજી સુલોચનાશ્રીજી

ભાગ-૧.

श्री शङ्खेश्वर पार्श्वनाथाय नमः

हीरसौभाग्य-महाकाव्यम् ।

कवीश्वर-श्रीमद्-देवविमल-गणि-विरचितम्

स्वोपज्ञ-व्याख्यया-समलङ्कृतम्

गुर्जरभाषानुवादेन-सुशोभितम् ।

अष्टसर्गात्मकः प्रथमो भागः

गूर्जरभाषानुवादिका

संघस्थविर-स्व. आचार्यदेवेशविजयसिद्धिसूरीश्वराणां समुदायान्तर्वर्तिनी
वयोवृद्धा-आर्याश्री सुनंदाश्री-अन्तेवासिनी विदुषीसाध्वी सुलोचनाश्रीः ।

પ્રકાશક :
કાન્તિલાલ ચીમનલાલ કોલસાવાળા.
"ગુડલક" ૯, શ્રીમાળી સોસાયટી
નવરંગપુરા **અમદાવાદ : ૯**
ફોન નં. ૭૭૫૦૨

પ્રાપ્તિસ્થાન :
૧. સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર
હાથીખાના, રતનપોળ.
અમદાવાદ.

૨. સોમચંદ ડી. શાહ
જીવનનિવાસ સામે,
પાલીતાણા.

૩. સેવંતીલાલ વી. જૈન
મહાજનગલી ઝવેરીબજાર
પહેલા માળે **મુંબઈ-૩.**

*** મુખ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન : પત્ર વ્યવહાર :**
શાન્તિલાલ ભલાભાઇ.
"દર્શન" ૨૯, શ્રીમાળી સોસાયટી
નવરંગપુરા **અમદાવાદ : ૯**
ફોન નં. ૭૯૦૨૪

મુલ્ય : રૂ. પચીસ [૨૫ રૂપિયા]
વિ. સં. ૨૦૨૮. આસો સુદ. ૧૦
પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત-૫૦૦

મુદ્રક :
અલકેશ પ્રિન્ટરી
સત્માતાની પોળ સામે,
સાંકડીશેરી. **અમદાવાદ-૧**

સર્વહક્ક અનુવાદિકાને સ્વાધીન છે.

સમર્પણ

ઓ પરમારાધ્યપાદ પરમ ગુરુદેવ
આપે દીર્ઘસંયમ પર્યાયમાં અપુર્વ સયમ–આરાધના કરી.
પરમાત્મા જિનેશ્વરદેવના શાસનની અદભુત પ્રભાવના કરી.
'વર્ષીતપ' જેવી ઉગ્ર તપશ્ચર્યાની વર્ષો–પર્યંત સાધના કરી.
અનેક સ્ત્રી–પુરુષોને ચારિત્રપંથે ચઢાવી ભવ્ય ઉપકાર કર્યો.

ઓ કૃપાસિન્ધુ પરમ ગુરુદેવ !
ભલે આપ સ્થૂલદેહે આ ધરા–તલ પર વિચરતા નથી,
પરંતુ આપનો અચિન્ત્ય પ્રભાવ....અચિન્ત્ય કૃપા તો આજે પણ અમારા હૃદયમંદિરને અજવાળી રહી છે....'હીરસૌભાગ્ય' મહાકાવ્યનો ગુજરાતી–ભાષામાં અનુવાદ, આપની જ કૃપાનું ફળ છે....

ઓ પરમગીતાર્થ સંઘસ્થવિર સ્વર્ગસ્થ આચાર્ય દેવેશ
વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજા !
આપના પાવન આત્માને
વિનયપુર્વક આદરસહિત આ ગ્રંથનું
સમર્પણ કરી, કૃતાર્થતા અનુભવતી
સાધ્વી સુલોચનાશ્રીની
પુનઃ પુનઃ વંદના

卐

જ્ઞાનદાનની ગંગોત્રી :

અમદાવાદ : નવરંગપુરા જૈન સંઘની નામી-અનામી મહિલાઓએ આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં રૂ. ૫૦૦૧ ભેટ આપી મહાન્ સુકૃત ઉપાર્જ્યું છે

૫૦૧ કોલસાવાળા પરિવાર.
૨૫૧ સાધ્વીજી ઈન્દ્રયશાશ્રીજી
 સત્યરેખાશ્રીજીની સત્પ્રેરણાથી.
૨૫૧ સાધ્વીજી શીલપૂર્ણાશ્રીજી તથા
 ભાગ્યપૂર્ણાશ્રીજી સદુપદેશથી.
૧૫૧ તારાબેન વિમલભાઇ.
૧૫૧ ચંદુલાલ સતીયા.
૧૫૧ મંગુબેન મુળચંદભાઇ તથા
 પુષ્પાબેન કાન્તિલાલ.
૧૫૧ ચંદુલાલ રંગજીભાઈ
૧૫૧ રમણુલાલ વીરચંદ.
૧૫૧ શારદાબેન બુધાભાઇ
૧૫૧ રૂક્મણીબેન ડાહ્યાભાઇ ડાઘવાળા.
૧૫૧ મનસુખભાઇ દવાવાળા.
૧૫૧ રસિકલાલ ગોરધનદાસ.
૧૫૧ તારાબેન કાપડીઆ.
૧૫૧ મણીબેન ચુનીલાલ.
૧૫૧ કંચનબેન પુનમચંદ.

અને બીજા પણ નામી-અનામી ભાઇ-બહેનો.

રૂ. ૪૦૦૧ કીર્તિકરભાઇ ચુનીલાલ શાહ
રૂ. ૧૦૦૧ શ્રી નવરંગપુરા શ્વેતાંબર મૂ. પૂ. જૈન સંઘ જ્ઞાનખાતામાંથી

પ્રકાશકીય નિવેદન

ભવિતવ્યતાના અનંત ઊંડાણને વામણો માનવી ક્યાંથી માપી શકે ? આ પણ એક એવી ભવિતવ્યતાનો જ યોગ હતો ! વિ. સં. ૨૦૨૭મા શ્રી નવરંગપુરા જૈન સંઘ માટે પૂજ્યનીયા સાધ્વીજી **શ્રીસુલોચનાશ્રીજી** મ. સા. નું ચાતુર્માસ સર્વપ્રથમ હતું..અમને જરાય કલ્પના ન હતી કે તેઓના ચાતુર્માસથી અમારા સંઘની શ્રાવિકાઓમાં આવી સુંદર ધર્મજાગ્રતિ આવશે ! અને તેઓશ્રીએ સંપાદિત કરેલા ને અનુવાદ કરેલા આવા મોટા ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવાનું સૌભાગ્ય અમને મળશે ! આનુ જ નામ ભવિતવ્યતા !

વિ. સં. ૨૦૨૭માં ઉપાશ્રયમાં પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી ચરણપ્રભવિજયજી મ. સા. નું ચાતુમાસ અને હસમુખભાઈના બંગલામાં પૂ૰ સાધ્વીજી મ. નું ચાતુર્માસ થયું.

પૂ. સાધ્વીજી મ. પાસે વિશાળ શ્રાવિકાવર્ગે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. સાધ્વીજી મ. ના સરળ, સ્નેહાળ અને વાત્સલ્યપૂર્ણ વ્યવહારથી અને તેઓના તપોબળ તથા સંયમબળથી સંઘનો શ્રાવિકાસમુહ ખૂબ પ્રભાવિત બન્યો.

પૂ. સાધ્વીજી સુલોચનાશ્રીજીએ **"સ્યાદ્વાદમંજરી"** જેવા કઠીન દાર્શનિકગ્રંથનો પણ અનુવાદ કરી પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપ્યો છે તેવી રીતે **"હીરસૌભાગ્ય"** જેવા સંસ્કૃત મહાકાવ્યનો ગુજરાતી અનુવાદ કરી તેઓશ્રીની સાહિત્ય–પ્રતિભાનો પરિચય આપ્યો છે...આવાં વિદુષી સાધ્વીજીની જ્ઞાનોપાસના સાથેસાથ વંદનીય છે.

"હીરસૌભાગ્ય" ગ્રંથ ઘણો મોટો છે. તેના પ્રથમ ભાગ [સર્ગ: ૧ થી ૮]નું પ્રકાશન કરવાનો યશ તો અમારા નવરંગપુરા સંઘની શ્રાવિકાબહેનોને છે. તેમણે રૂ. પાંચ હજાર જેવી મોટી રકમ ભેગી કરી અને સાચી જ્ઞાનપૂજા કરી ! યશના બીજા અધિકારી છે આમરા સંઘના ટ્રસ્ટી ઉદારમના સદ્‌ગૃહસ્થ **કીર્તિકરભાઇ** તેઓએ રૂ. ચાર હજાર એક આપીને આ ગ્રંથના પ્રકાશનની આર્થિક મુંઝવણ ટાળી દીધી ? સંઘના જ્ઞાનખાતામાંથી પણ અમે રૂ. એક હજાર મંજુર કરીને કામ પૂર્ણ કર્યું.

પરંતુ આ કામ માત્ર પૈસાથી થતું નથી ! પ્રેસનાં કામ હજુ આપણા દેશમાં સરળ બન્યાં નથી. એમાં વળી બીન અનુભવી માટે તો આ કામ એવરેસ્ટ આરોહણ જેવું વિકટ લાગે. અમારા સંઘને ઉત્સાહી કાર્યકર્તા શ્રીયુત્ **શાન્તિલાલ ભલાભાઇએ** પૂ. સાધ્વીજી મ. સા. ના માર્ગદર્શન મુજબ પ્રેસમાં આવવા જવાનું કામકાજ સંભાળી લઇ મહાન્ શ્રુતભક્તિ કરી છે. તેઓ સાચે જ અભિનંદનના અધિકારી છે.

અમારા નવરંગપુરા જૈન સંઘનું મહાન્ સૌભાગ્ય છે કે આવુ શ્રુતભક્તિનું કાર્ય કરવાનું અમને પ્રાપ્ત થયું આવી અણમોલ તક આપીને પૂ. સાધ્વીજી સુલોચનાશ્રીજી મ. સા અમારા પર મહાન અનુગ્રહ કર્યો છે.

આ પ્રસંગે ખૂબ ભકિતવશ બનીને એક વાત કહી દઉં : આવી શ્રુતઉપાસના જો આપણા પૂ. સાધ્વીસંઘમાં વ્યાપક બને તો સંઘની જ્ઞાનશકિતનો કેવો અપૂર્વ વિકાસ થાય ? સમ્યગ્ દર્શન કેટલું નિર્મલ બને અને સમ્યક્ ચારિત્રની આરાધના કેવી પ્રાણવાન્ બને ? હું આપણા પૂ. સાધ્વી સંઘને વિનતી કરું છું કે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાનની ઉપાસનામાં વિશેષ ઉજમાળ બનીને અમારા શ્રાવિકા સંઘને સન્માર્ગ ચિંધતા રહે ને મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં પ્રેરણામૂર્તિ બન્યા રહે.

હું ખૂબ હર્ષ અનુભવું છું. આ ગ્રંથનુ પ્રકાશનકાર્ય મને સોપીને પૂ. સાધ્વીજી મહારાજે મારા પર ઉપકાર કર્યો છે. આવા શ્રુતભકિતના અવસર મળ્યા કરે એવી શુભકામના સાથે નિવેદન પૂર્ણ કરું છું.

અંતે આ ગ્રંથનું પ્રુફરીડીંગ ખૂબ ખંતપુર્વક પં. બાબુભાઇ સવચંદે કરેલ છે. તેમજ ગ્રંથનું મુદ્રણકાર્ય અલકેશ પ્રીન્ટરીવાળા શ્રી **મગનભાઇએ** ખૂબ કાળજીપૂર્વક કરી આપેલ છે. અને આ ગ્રંથનું કંપોજ **સુકુમારે** કરેલ છે. તે બદલ તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે.

વિનીત,

કાન્તિલાલ ચીમનલાલ કોલસાવાળા

અમદાવાદ-૯.

૫-૯-'૭૨

卐

સંશોધન અને અનુવાદ :

સર્વજ્ઞ પરમાત્મા મહાવીર ભગવંત બતાવેલા શ્રમણીજીવનમાં જ્ઞાનોપાસના અગ્રસ્થાને છે. ચોવીસ કલાકમાં પંદર કલાક જ્ઞાનોપાસના કરવાની આજ્ઞા છે ! જો આવી જ્ઞાનોપાસના શ્રમણ શ્રમણીના જીવનમાં ન હોય તો સંયમજીવન અનેક દોષોનું ભાજન બની નષ્ટ થઇ જાય

ધર્માત્મા સંસારી માતાપિતા (શેઠ પોપટલાલ બાદરચંદ)ના સુસંસ્કારથી અને પુ. ગુરૂવર્યોની પ્રેરણાથી નાની-બાલ્યવયમાં હું સાધ્વી બની

પૂ. સાધ્વીજી મ સુનંદાશ્રીજી મ. સા. ની છત્રછાયા મળી. અમારા પૂજનીય ગુરુદેવ સ્વ૦ આચાર્યદેવશ સંઘસ્થવિર પુજ્ય સિધ્ધિસૂરીશ્વરજી મ. સા. ની શિક્ષા મળી...જ્ઞાનોપાસનામાં હું પરોવાઇ ગઈ. પ્રકરણ ગ્રંથો કર્મગ્રંથો કમ્મપયાડે પંચસંગ્રહવી પ્રાથમિક ગ્રંથોનુ અધ્યયન, સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાઓનું અધ્યયન અને ઉપદેશમાળા જેવા અનેક ઔપદેશિક ગ્રંથોનું અધ્યયન કર્યા પછી મને સ્યાદ્‌વાદમંજરીથી માંડી સ્યાદ્‌વ દરત્નાકર જેવા દાર્શનિક ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવાની તક મળી. મને ખૂબ જ આનંદ થયો.

અધ્યયન પછી અધ્યાપનનો અવસર મળ્યો, અનેક સાધ્વીજીઓને અધ્યાપન કરાવતાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધ્યો..તેમાં વળી અવસરે અવસરે મહાપુરુષોની પ્રેરણાઓ મળતી રહી, ગુણાનુરાગી સાધ્વી-વર્ગનું પ્રોત્સાહન્ મળતું રહ્યું...અને પ્રાચીન ગ્રંથનો અનુવાદ કરવાની ભાવના જાગી ! સ્યાદ્‌વાદ-મંજરી ના અનુવાદ પછી 'હીરસૌભાગ્ય સંસ્કૃત મહાકાવ્યનો અનુવાદ આ જ રીતે થઇ ગયો !

બે સાધ્વીજીને "હીરસૌભાગ્ય' નું અધ્યયન મારે કરાવવાનું હતું. તે માટે પુસ્તકની તપાસ કરી 'હીરસૌભાગ્ય'નુ પુસ્તક જોતાં હૃદય દ્રવી ગયું. સાવ જીર્ણ સ્થિતિમાં ! ઘણાં વર્ષો પૂર્વે છપાયેલું આ પુસ્તક ..તેનાં પાનાંઓ અડતાં જ ફાટી જાય તેવાં જીર્ણ થઇ ગયેલાં જોયા મને ફરીથી છપાવવાની ભાવના થઇ આવી..સાથે-સાથે મૂળ હસ્તાલિખિત પ્રત સાથે મેળવીને સંશોધન કરવાની ઇચ્છા થઇ મેં સ્વ૦ પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી મ. સા. ને હસ્તલિખિત પ્રત માટે પૂછ્યું, તેઓશ્રીએ પાટણના શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનભંડારમાંથી પ્રત મંગાવી આપી અને સંશોધનનું કાર્ય ચાલુ કર્યું, ત્યાં મને પ્રેરણા મળી કે મારે આ મહાકાવ્યના શ્લોકોના અનુવાદ ગુજરાતી ભાષામાં કરવો ! હું એ પ્રેરણામૂર્તિના અનુરોધને ન ટાળી શકી..ને મેં ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદનું કાર્ય આરંભી દીધું

મેં સંકલ્પ કર્યો કે ' જ્યાં સુધી આ ગ્રંથનો સંપૂર્ણ અનુવાદ ન લખાઇ જાય ત્યાં સુધી એકાશનનો તપ કરવો અને ચાર વિગયનો ત્યાગ કરવો તપ ત્યાગ સાથે કરેલી જ્ઞાનોપાસનાનો આનંદ અપૂર્વ હોય છે.

આ કાર્યમાં મારાં પૂ. ગુરુણીજી શ્રી સુનંદાશ્રીજીની મને પૂર્ણ કૃપા પ્રાપ્ત થઇ. પૂ. ગુરૂભગિનીશ્રી સુશીલાશ્રીજી મ. ની સહાનુભૂતિ મળી. અન્તે વાસિનીઓ ઇન્દ્રયશાશ્રીજી સત્યરેખાશ્રીજી, ભાગ્યપુર્ણા-શ્રીજી તથા શીલપુર્ણાશ્રીજીનો સહયોગ મળ્યો ને કામ સરળ બન્યું રોજ ૩૦–૪૦ શ્લોકોનો અનુવાદ લખવા માંડયો.

કવિ સમ્રાટ શ્રીદેવવિમલ ગણીની આ ભવ્ય કાવ્ય પ્રસાદીનો આસ્વાદ એવો અદ્દભૂત છે કે જેને પુનઃ પુનઃ અનુભવતાં જ રહીએ ! કાવ્યગુણોથી ભરપુર આ મહાકાવ્ય ઉપર આ ગ્રંથમાં જ સંસ્કૃત સાહિત્યના વિદ્વાન આચાર્ય **પંડિત શ્રીગોવિન્દ વ્યાસે** વિદ્વતાપુર્ણ પ્રસ્તાવના લખીને ગ્રંથનું ગૌરવ વધાર્યું છે. ને ગ્રંથનો પરિચય આપ્યો છે. ગ્રંથના અભ્યાસીઓ જરૂર પ્રસ્તાવના વાંચે

આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં સહયોગી શ્રી નવરંગપુરા જૈન સંઘ (અમદાવાદ)ની બહેનો અને મહિલામંડળના પ્રમુખ સુશીલાબેન તથા પુષ્પાબેનની શ્રુતભક્તિ ખરેખર અનુમોદનીય છે. સુશ્રાવક કીર્તિકરભાઇની ઉદારતા અને સુશ્રાવક કાન્તિભાઇ કોલસાવાળાનું સૌજન્ય જોઇ મારૂ હૃદય પ્રસન્નતા અનુભવે છે. પ્રેસમાં આવવા જવાનું તમામ કાર્ય સંભાળનારા શાન્તિલાલ ભલાભાઇની સેવાવૃત્તિ અભિનંદનીય છે.

સંસ્કૃતસાહિત્યના વિદ્વાનોએ આ અનુવાદગ્રંથનું અવલોકન કરેલું છે છતાં પણ કોઇ ક્ષતિ રહી જવા પામી હોય તો અભ્યાસીઓ ક્ષમા કરે. મેં મારી મંદમતિથી આ શુભ પ્રયાસ કર્યો છે. આ ગ્રંથ સહુના હિત માટે થાઓ એવી શુભ કામના સાથે મારૂં નિવેદન પુર્ણ કરૂં છું.

સાધ્વી સુલોચનાશ્રી
પીપરડીની પોળ જૈન ઉપાશ્રય
રીલીફ રોડ, **અમદાવાદ**
૫–૯–૭૨

卐

उपन्यास
लेखक :
पं. गोविन्द व्यास

[संस्कृत अने संस्कृतिना विचक्षण विद्वान पंडित प्रवरश्री गोविन्दराम व्यासे आ ग्रंथ पर प्रभावशाळी प्रस्तावना लखी छे. पाठको अवश्य आ प्रस्तावना वांचे.]

यह कमनीय-करुणामयी—काश्यपी, वात्सल्यमयीः विश्वम्भरा वसुन्धरा विलक्षण विबुधों की विद्यास्थली है। विचक्षण विवेचकों की विवेकवाटिका है। मुक्तसंग-मुमुक्षुओं की मनोज्ञशाला है। तपःपूत तपोनिधियों की साधना भूमि है। स्वान्तः सुखी सन्त जनों की संतोषकुक्षि है। क्रान्तदर्शी कल्पाशील कवियों की कल्पपीठिका है। शौर्यशील सूरवीरों की परीक्षा मेदिनी है। धर्मधीर धनिकों की आधार धरा है। कर्मवीर कोविदों की कर्मभूमी है। दायित दानियों की दाक्षिण्यशाला है। ईश्वरावतार की ऐश्वर्यशालिनी लालामयी जन्मभूमि है। स्वगत-सुगत-तथागतों की अतिथ्यवाहिनी आदर्शमाता है। तीक्ष्ण तपस्वी—तीर्थंकरों की तारुण्यहारिणी निर्वेदगुटिका है। लालित-लोकसेवकों की सेवामयी चतुरशाला है। पापहारिणी पतित पावनी गंगा सिन्धु व्यास ब्रह्मपुत्रा की क्रीडास्थली है। विन्ध्यहिमालय मलयार्बुद की माधुरी मूर्ति है। वसन्त ग्रीष्म वर्षा शारद की सौभाग्यसुषमा है। चन्द्र की चित्तहारिणी चिन्मयी पीयूष प्रिया पृथ्वी है। भानु की भासमयी भवशोषकारिणी भगवती भूमि है। राका की रजतमयी रंगशाला है। अज्ञानमयी अमावास्या की आद्भुता है। चंचल समीर की गन्धमयी विपणि है। हिरण्य रजतरत्नों की प्रकाश प्रसविनी विगुहा है।

ऐसी आर्यधरा का विद्याभ्यांसी विप्रब हुं। आदान—प्रदान से व्यापारी हुं। ज्ञान विज्ञान की कलाओं में किशोर कुमार हुं। वाङ्मय के विपुल विवेक भण्डार का प्रार्थी हुं संस्कृतियों का छात्र हुं। सभ्यताओं का स्नातक हुं। साहित्यका सेवाभावीसेवक हुं। भाषाओं की भव्यता का भिक्षुक हुं। मां भारती की स्मृतिमें भूला हुआ भवभव का भ्रमर हुं। वैदिक-परंपरा मेरी आत्मा है, जैन परम्परा मेरी जिज्ञासा है, बौद्ध परम्परा मेरी बुद्धि है। जिज्ञासा और बुद्धि के साथ-साथ चलता हुआ साहित्य के सदन मे आता हुं।

नानाविध साहित्यग्रंथो का सेवक बन समीप मे जाता हू वैसे ही तीसरी बार इस समय 'हीरसौभाग्य महाकाव्य' के सान्निध्य में आ रहा हुं। प्रथम वार विद्यार्थी बन हीरसौभाग्य का सार समझने गया। दूसरी बार सौम्यसुशील मुनि श्री भद्रबाहु का पाठक बनकर पासमें गया। तीसरो बार इस समय श्रद्धासुमनों की वाक्य पुष्पाञ्जलि को लेकर हीरसाहित्य-उपन्यास का आराधक हो रहा हूं।

वर्षा का वैभव, विज्ञान विचार और वितर्क की कलाओं को चमका रहा है। सावन की रिमझिम बरसती सप्रिय नयनो में रम रही है। सावनमें साहित्यका सेवन स्वात्मप्रकर्ष को प्रगुणित करता है। सावन सद्‌भाव का मास है साहित्य सहितभाव का स्वरुप है। 'सहितस्य भाव सहित्य कर्म वा साहित्यम्"

"हीरसौभाग्य महाकाव्य" में साहित्य की समयोचित कलाओं का सन्निवेश किया हैं। अलंकार साहित्य के उद्भट विद्वान भामहने कहा हैं—

न स शब्दो न तद्वाच्यं न स न्यायो न सा कला।
जायते यन्न काव्याङ्गमहो भारो महान् कवेः॥

शब्द उक्ति नीति और कला ये काव्य के अंग जहां नहीं बनते हैं, तो वह काव्य कविका बोझ ही है।

वैदिक साहित्यमें कवि शब्द का प्रयोग प्रथम ईश्वर के लिए हुआ हैं। 'कवि र्मनीषी परिभूः स्वयम्भूः" (शुक्ल यजुर्वेद संहिता ४० अध्याय) शब्द शास्त्र के समर्थ विद्वानों ने शब्द और अर्थ को परमात्मा का कर्म कहा हैं और कवियों ने इसि परम्परा को स्वीकार कर काव्यों का निर्माण किया हैं। यह श्रोतोत इसविषयमें हमारे सामने एक सुधारक बनकर आते हैं। उनका कहना हैं कि ऋषि ही कवि हैं क्योंकि मन्त्रों के द्रष्टा ऋषि वर्णन कर कवि हुए हैं। जिसमें देखने की दिव्य शक्ति हैं और वर्णन करने की अद्भूत कला है वही कवि है—

नानृषिः कविरित्युक्तमृषिश्च किलदर्शनात्।
विचित्रभावधर्मांशतत्त्वपुरव्या च दर्शनम्॥
सतत्त्वदर्शनादेव शास्त्रेषु कथितः कविः।
दर्शनाद्वर्णनाच्चाथ रूढा लोके कवि श्रुतिः॥

भारत के अनेक गुणोपेत एक तपस्वी त्यागी महाकवि वाल्मीकि हुए तदनन्तर महर्षि व्यास कालिदास, गुणाढ्य अश्वोष सिद्धशेन दिवाकर आदि।

"हीरकाव्य' के नायक का सर्जन मुगल कालमें हुआ, उस समय रामचरित-मानसकार सहृदय संत तुलसी वात्सल्य रसरसिक सूरदास जन्म जन्म की वियोगिनी मीरां आदि अनेक महापुरुष भक्ति तत्त्व के गायक ज्ञान तत्त्वके सहायक समुद्भित हुए दार्शनिक धरा पर रामानुज निम्बार्क रमानन्द चैतन्य मध्वादि ज्योतिर्मान् ज्ञान नायक उद्गित हो रहे थे। कुछ उद्गित ही थे। जैन परम्परा में आचार्य विजय हीरसूरिजी उस समय में थे।

आचार्य विजय हीर उस युगके एक अलौकिक शक्तिशाली समर्थ धर्माचार्य थे अहिंसा संयम और तप की त्रिपुटी में जन जीवन को जोड रहे थे। देहका लावण्य अद्भूत था और बुद्धिका चमत्कार विचित्र था। विचारों का शौर्य था। और आचारों का शील था–अतः क्रमशः जीवन की ज्योति दिव्यमयी बनती गई। उस काल के सम्राट अकबर ने भी उनको आदर से देखा और उपदेशो का अपने आपको पात्र बनाया।

आचार्य विजय हीरसूरि का चरित्र कवियोंकि कल्पनाओं में साकार होता गया समाज के जीवनमें चरितार्थ बनता गया। चरितार्थ चरित्र ही जीवन का संगीन इतिहास बनाता है। इतिहास पुरातनका भण्डार है और नवीनतम का प्रेरणाकेन्द्र हैं। इसलिए वैदिक साहित्यमें इतिहास को पांचवा वेद कहा हैं—

(इतिहास पुराणं पंचमं वेदानाम्)

(छान्दोग्य, उप.)

शब्द अर्थ की सत्ता को लेकर साहित्यमें धूम मचाता हैं। साहित्य शब्दार्थों का सत्य लेकर लोक मान्य जीवनों को कल्पनाओंसे कमनीय बनाता हैं। ऐसा कि आचार्य भद्रबाहु स्वामीने कहा हैं—

चरियं च कप्पियं वा आहरणं दुविमेव पन्नतं।
अत्थस्स साहणट्ठा इंधणमिव ओयणट्ठाए ॥

(नन्दीसूत्र मलयगिरि वृत्ति)

जैसे चावल को पकाने के लिय लकडियां साधन है वैसे ही अर्थ की सत्यता के किए कल्पना साधन है और चरितार्थता उद्धरण हैं।

अर्थसत्ता के व्यापक भण्डार शास्त्र शाश्वत हैं। वेदों को अपौरुषेय माननवाले महाभाग मणीषियों का यह ध्रुवा चिन्तन हैं। जैन बन्धुओं ने भी द्वादशांगी को चिरन्तन मानी है—

पसा दुवालसंगी न कयावि नासि न कयावि न भवइ।
न कयावि न भविस्सइ। ध्रुव, नीया, सासया, अक्खाया, अव्यया अव्वाबाहा
अवट्ठिया निच्चा ॥

यह द्वादशांगी न कभी हुई न है और न होगी केवल ध्रुव नित्य शाश्वत अक्षत अव्यय अव्याबाध इत्यादि है।

इन्हीं चिरन्तन शाश्वत ग्रन्थो में ज्ञान का माधुर्य उपलब्ध होता है जीवन का सजीव सत्य स्वयं मे उतरता जाता है। सजीव सत्य से शीलसम्पन्न बन शौर्यता की शक्ति का साधक होता ज्ञान की गरिमा का आराधक होता है। पुनीत चरित-आख्यानो का व्याख्याता होता है। आख्यात चरितों में कवितत्व शक्ति का स्पष्ट परिचय होता है। वाणी और अर्थ की एकता में सकलित साहित्य सनातन बनते है। महाकवि कालिदास ने वाणी अर्थ को सम्पृक्त समजा है जैसे भगवान् शंकर से भगवती उमा पृथक् नहीं है—

वागर्थाविव सम्पृक्तो पार्वती परमेश्वरो।

(रघुवंश)

वाणी और अर्थकी एकता में आजदीन तक हमारा वाङ्मय प्रगति करता आ रहा है। वाणी की विज्ञान कला माधुर्य से मकरन्द छलकाती है, ऐश्वर्य से दिव्यता झलकाती है सौन्दर्य से स्निग्धता से छलकाती है। इसलिए काव्य को रसात्मकवाक्य कहा गया है—वाक्यं रसात्मकं काव्यं (साहित्यदर्पण)

प्रस्तुत 'हीरसौभाग्य महाकव्य' जीवन की एक कहानी, है जो जीवन जगत् में ज्योतिर्मय बन गया। उस जीवन का नायक गूर्जधराका एक त्यागी, तपस्वी महाज्ञानी निर्ग्रन्थ मुनि था। जो आचार्य बनकर आचारों का आचरण बढाता रहा विचारों का विवेक फैलाता रहा और समाजको सत्य का सार समजाता रहा, उसी स्तन नामधन्य आचार्य विजयहीरका जीवन परिचायक यह ग्रन्थ है। परिचय को प्रमाणिक बनाने में देवविमलगणिजीने सत्य शाश्वत साहित्य का अवलम्बन किया हैं। शाश्वत साहित्यके समुचित अभ्यास से कवितत्व शक्ति का जन्म होता हैं। कवित्व शक्ति समाज की संरक्षिका युक्ति हैं और कवि के लिए काव्य की उक्ति है। इसलिए साहित्यकारो की अल्पबुद्धिवालो के लिये यह आह्वान हैं कि वे काव्य की सेवा से धर्म अर्थ काम और मोक्ष की उपलब्धि कर सकते हैं—चतुर्वर्ग फल प्राप्तिः सुखाद-ल्पधियामपि।

काव्यदेव यतस्तेन ....॥२॥
(साहित्य दर्पण)

देवविमलगणिजी "हीरसौभाग्य" में पूर्व के कवियों के अनुजीवी बनकर आते हैं, और इस काव्य पर, स्वयं मुग्ध होकर स्वपज्ञ व्याख्या प्रस्तुत करते हैं। स्वपज्ञ-व्याख्यामे नैषध के उद्धरण देकर स्वयं की उत्प्रेक्षा को सिद्ध करते हैं। अतः यह सिद्ध होता जाता हैं कि कवि उत्प्रेक्षा प्रिय हैं और नैषध महाकाव्य के अध्येता भी हैं। भाषा को भाव प्रधान बनाते हुए हृदयस्पर्शिनी भी रखाना चाहते हैं।

श्री देवविमलगणि पुराणो को भी लेकर साहित्य संसारमें आते हैं और महर्षिव्यास के विशाल वाङ्मय के विज्ञाता बन चमकते हैं। काव्य के मंगलाचरणमे ही अपने आराध्य प्रिय श्री पार्श्व की कीर्तिगंगा जैसी हैं ऐसा स्पष्ट लिखते हैं—

त्रिमूर्तिर्यत्कीर्तिरासीत् त्रिदशस्रवन्ती

जिस प्रकार भगवती भागीरथी स्वर्ग मृत्यु और पाताल में प्रवाहित रहती हैं वैसे ही भगवान् को कीर्ति विचरती रही हैं। उपासना से आत्माको असीम सत्त्वका साक्षात्कार होता हैं और आमोदशक्ति का लाभ मिलता हैं। अतीत से कवियोकी सिद्धि साधना रही हैं। कविकुलशिरोमणि कालिदास भक्त बनकर कलाकार हुए सेवक बनकर साहित्यकार हुए, उपाध्याय यशोविजयजी ॐकार का जापकर यशस्वीरहे सन्त तुलसी श्रीरामके चरणरज रहकर राममय हो गये और साहित्यमय बन गए। योगेश्वर श्रीकृष्णकी भक्तिमें वात्सल्य रसको उद्वहते सूरदास कवियों की गणनां में आ गये हैं। आचार्य मानतुंग श्रीऋषभदेवके रंगमें रंगीले बनकर स्तोप्रकार कहलाए भक्ति से भगवान का सम्बन्ध चिरन्तन हैं। भक्ति मे भावुकता की सार्वभोम सत्ता हैं। समर्पणमें स्नेहकी सजीव छटा हैं। भक्ति निर्दोषतामें निपुण रहती हैं निःसंगता में नैषिक कहलाती हैं।

हीरसौभाग्य के कर्ता उपासना मार्गका मर्म समझाते हुए कहते हैं—सम्यगुपासिता हि वाग्देवता कविन्द्रणाम् साधारणों कवित्व शक्ति विश्राणयति। अतो वाग्वादिनीं नमस्कुर्वन कविराह--

प्रीणाति या प्राज्ञदृशः चकोरी विभावरी वल्लभ मण्डली वा।
तमस्तिरस्कारकरीं सुरीतां भक्तेर्नते गोचरयामि वाचम् ॥२॥

सरस्वती चन्द्रमण्डल की चांदनी जैसी है और विद्वानों की आंखे चकोर जैसी रसिक हैं। जैसा चांदनी चकोरों को तृप्तकर देती हैं वैसे ही कवियों की आंखों में चिन्मयी शारदा सुधारस छलका देती हैं। क्योंकि तृप्ति की विज्ञप्ति और समय की विस्मृति नयनो में रहती हैं।

भक्तिप्रधान दृष्टिकोण से शारदा का स्तवन कहीं गद्य में और कहीं पद में भी उपलब्ध होता हैं। जैन प्राकृत वाङ्मल में भी भगवती सरस्वती श्रुतदेवता कहा है और ज्ञानावरणीयकर्मकी विनाशिका भी माना हैं।

सुअ देवया भगवई नाणावरणीय कम्मसंघायं।
तेसिं खवेउ समयं...   ।'

समदर्शी बहुश्रुत आचार्य हरिभद्र भगवती से भवकी मुक्ति चाहते हैं और स॥ के लिये भव विरही बनते हैं—भवविरहवरं देहि मे देवि सारम् (संसारदवानल)
देविकशक्तिकी प्राप्ति बिना गुरूदेवकी कृपा से दुर्लभ हैं।

आराधना का रहस्य परम गोप्य हैं। केवल सुपात्र को ही समजाया जाता है, सर्वसामान्य उसके अधिकारी ही नहीं हो शकते हैं। देविक उपासना के पहिले गुरु सेवा अनिवार्य हैं। सुसोषित गुरु ही प्रसन्नता से शुभाशीर्वाद देते हैं और जीवनको इच्छाशक्ति से एश्चर्यवान् क्रियाशक्ति से कर्मठ तथा विचारशक्तिसे विलक्षण बना देते हैं। इसके लिये प्रक्रिया कौमुदीकार कहते हैं—

'यद्दृष्टिपातसमर्थ्यान्मूको वाचस्पतिर्भवेत्'

गुरुदेवकी दृष्टिमे ही अलौकिक आकर्षण होता हैं और अपूर्व ज्ञान स्नेहका दान रहता हैं यदि कोई गुरुदेवकी कृपादृष्टिका पात्र बन जाय यदि वह मूक भी है तो वाणी का व्याख्यात हो जाता है और वाग्पति को तुलना मे आ जाता हैं।

गुरुतत्त्व से तेजस्वी पुरुषो मे एक स्वाभाविक स्निग्धता रहती है अज्ञात आकर्षणशक्ति उद्भावित होती है। वे प्रसन्नचित्त से विनीत विनेय की जडता का संहार कर लेते है। सदैव शक्तिमान रखकर वाणीका विचक्षण विद्वान बना देते हैं प्रसन्नगुरुदेव ही शिष्य के लिए सशक्त वरद विबुध है।

गणिप्रवर श्रीदेवविमल भी इसी काव्यमें गुरुओं की प्रसन्नता की फल ही विद्याप्राप्ति मानते हैं--

पद्मशुषा मातृमुरवोऽप्कशेषविच्छेरवरतानुषंगी ।
गुरुं सुराणामधरीकरोति भवन्तु ते श्री गुरवः प्रसन्नाः ॥३॥

गुरुओं के कृपा कटाक्ष से जडभी विद्वानो के शिरोमणि हो जाते और वे अपने शिष्य को देवगुरु बृहस्पति के तुल्य सजा देते हैं। एसे गुरुदेव सदा प्रसन्न रहे।

सन्तों के सुहृद् और पुण्यपावनी नदियों के निपुणज्ञाता हीरसौभाग्यकार स्थल-स्थल पर सन्तजनो की प्रसन्नता का आह्वान करते है कि—सन्त सदा शुद्ध आशय वाले गंगा के निर्मल प्रवाह जैसे, निर्मल रहनेवाले बुद्धिकी कसोटी से काव्यमय स्वर्ण की परख करते रहते है। विद्वान लेखकके हृदयमे सन्तो की उदारता का अपूर्वस्थान है। सहृदयी बनकर शुद्धाशयवाले सन्तो से प्रसन्नता की भीख मांगते है। गंगा का प्रवाह जितना पवित्र होता है उतना ही सन्तोंका आशय शुद्ध होता है।

ईश्वरवाद के मार्गमें श्रद्धा, भक्ति और ज्ञान का अपूर्व प्रभाव रहा है। भगवत्कृपा से लंगडा भी पर्वतारोही हो जाता है। मूक भी वाचाल बन जाता है तो क्यों में देवविमल गणि प्रभुके प्रभावसे हीरसौभाग्य को रचने में प्रभु नहीं बन सकता!

'प्रभोः प्रभावाकथवा कथं न प्रभुर्भवामि प्रविधातुमेतत् ।
स्वः सत्प्रसादात्त्रिदशाचलस्य शिरवासु खेलयति किं स्वंजः ॥४॥

ईश्वराय शरणमे कितनी अमोध संकल्पशक्ति रहती है। उसका अनुमान प्रमाण केवल श्राद्धालु का चित्त ही जानता है।

"हीरसौभाग्य" में गुजरात देश को भगवान् शंकर का स्वरूप ही कहा है—जिस प्रकार शंकर भस्म रमाते हैं वैसे ही गुजरात वैभव रमाता हैं। काल के विजेता भगवान चन्द्रशेखर हैं वैसे ही गुजरात देश कलिकालका विजेता है। जैसे भगवान भूतनाथ वृषारोहा है वैसे गुजरातभी वृषरुपी धर्मपर आरूढ है। शंकर के मस्तक पर गङ्गा बहती है तो गुजरात पर सरस्वती बहती है।

विभूतिभाक्कालभिदङ्कदुर्गः क्रीडत्कुमारः सकलाधरश्च ।
अहीनभूषः सवृषः सुपर्वसरस्वतीभृद् भववद् बभौयः ॥६९॥

इस श्लोक में उपमाका औचित्य कितना सुन्दर दिखाया है। जहां पर कार्तिकेय जैसे तेजस्वी बालक गुजरात की धरापर क्रीडा कर रहे है कवि काव्य कुशलता।

कविके समयमें गुजरात धरा पर मुसलमानों का शासन था। महमद नामक बादशाह गुजरातमें राज्य करता था। फिर भी प्रजा का जीवन शान्तिमय था।

लीलापति विष्णु को लक्ष्मी के साथ मनोरंजन करने के लिए इस गुजरात देश का विधाताने निर्माण किया है। इस पुण्य पावननी धरती पर आनंदपुर (वडनगर) जैसे नगर है। तारंगाजी जैसे तीर्थ हैं। जहां पर कुमारपाल जैसे राजाने सप्तखंडका जिनालय बनाया है। दूसरा तीर्थ शङ्खेश्वर हैं इस तीर्थमें सज्जन नामक मंत्रीने भगवान् पार्श्वप्रभु की प्रतिमा स्थापित की हैं। तीसरा तीर्थरूप नगर खंभात हैं॥ जहां पर स्थम्भनपार्श्वकी आराधना कर नवांगी टीकाकार श्री अभयदेवसूरिजी रोग-मुक्त हुए थे। सरस्वती साबरमती जैसे नदियां बहती हैं। धनधान्यसे ऐसे गुजरात देशमें पालनपुर नामक नगर हैं। वहां कुराशाह नामक एक शेठ रहते थे उनके नाथी नामकी पत्नी थी। उन्हीं के संतान आचार्य विजयहिरसूरि थे।

लेखक गुजरात की संस्कृति का खूब ही पैनी द्रष्टि से वर्णन करते है और वर्णन में मुख्य उत्प्रेक्षा का ही आधार हैं। धार्मिक द्रष्टि से उस समयका गुजरात गौरवशाली था, शिल्पकला उत्तरोत्तर पनप रही थी, वैभव का उपयोग दान और भोग में समान रूप से हो रहा था। प्रकृति समय पर जल बरसाती थी। वसुधा सदा धान्यदायिनी थी। गौमहिषी के दूध की नदियां चलती थी। जन जीवन की दिन चर्या में विप्लवनहीं था। कलेशो की कटुतासे समाज मुक्त था। समय-समय पर धर्माचार्यों के समागमो के संयोग मिलते रहते थे। इसलिये जनतामें धर्म, अर्थ काम और मोक्ष की भावना समान थी। त्याग, तप सदाचार का समाजमें आदर था। समाज स्वयं स्वावलम्बी था :

संसार मे भाई और बहिनके सम्बन्धो को लेकर लेखकने खूबही हृदयस्पर्शिनी बातो का मानचित्र खींचा हैं। "हीरकुमार" अपनी बहिनको एक बात कहते हैं—

हे भगिनी ? जिस प्रकार सुगन्धि से चन्दनवृक्ष सुहावना लगता हैं वैसे ही यह संसार धर्मशीलों से सुन्दर लगता हैं। फिर कोई अपने कुलमें धर्मव्रती बन जाय तो कुल भी श्लाध्य होगा।

जिस प्रकार एक ही परमाणु नील पीत रक्तादि भिन्न-भिन्न रूप से संसार मे रहता हैं उसी प्रकार एक ही जीव बहिन, पत्नी, बन्धु, माता, पिता, पुत्रादि अनेक पर्यायों से इस संसार में पर्यटन करता हैं। कैसी अच्छी बात हैं।

दीक्षित श्री हीरहर्ष (विजयहीरसूरि) ब्राह्मण विद्वानों के पास अध्ययन कर रहे हैं और महाभाग ब्राह्मण, अध्ययन- अध्यापन, पलन पालन और दान प्रतिदान के नियमों से नैष्ठि हैं। ऐसे नैष्ठिक विद्वानों के समीप से विद्वान बनकर विजयहीरसूरि एक प्रतिष्ठित प्रामाणिक आचार्य बनगए गुरुके प्रियपात्र बनकर समाज के संचालक रहे और संयम के साधक रहे। इनके जीवन की विशेषताओं पर लेखक भावुक हैं। गणिजी ने इतिहास को सामने रखकर पट्टपरम्पराओं को समुचितरुप से काव्य में सजायी हैं। समस्त जीवन चरित्रमे भक्ति का भाव प्रधान नजर आ रहा हैं। भाषा की विदग्धतासे और भावो की भव्यता से यह ग्रन्थ गौरवास्पदेय है। इस युग के वाङ्मयविद्यार्थी को यह ग्रन्थ अवश्य ही पढना चाहिए। भौगोलिक तत्वों का परिचय मिलता हैं। दार्शनिक मान्यताओ का विवरण उपलब्ध होता हैं। ज्ञान और वैराग्य के शुष्क विषयों को कविने काव्यप्रतिभा से मंजुल बना दिया हैं। मुगल कालीन समाजिक सत्यता का परिचय कराते कविने खूब निपुणता रखी हैं। निमित्तशास्त्र को लेकर स्थान स्थान पर प्रसंगौचित प्रमाण दिए हैं। ज्योतिष की द्रष्टि से ग्रहगोचरों का भी ठीक दिग्दर्शन दिया हैं इस प्रकार यह ग्रन्थ जीवन चरित्र की द्रष्टि से भी उपयोगी है और साहित्य की क्षमताओं से भी समक्ष हैं। इस पर जितना जितना लिखा जाय उतना ही न्यून हैं। कर्ता ने खूब कुशलता से इस काव्य को कोविदों के लिये कल्प-वृक्ष तुल्य बनाया हैं।

ग्रन्थकार, सिंहविमलगणिके शिष्य देवविमलगणि हैं। ये शिव नामके शेठ के संसारी पुत्र थे। सौभाग्यदेवी के लाडले संतान थे। इनकी सम्पूर्ण योग्यता 'हीर-महाकाव्य" में उज्ज्वल है। व्याकरण के गूढप्रयोगो में माघ के अनुजीवी बने हैं। कल्पनाओं के उडान में श्री हर्षकविके साथी रहा हैं। उपमाओं मे कचित् कचित कालिदास की स्मृति कराते नजर आते हैं। इस लेखपर वैदिक साहित्यके समुचित ज्ञान संस्कार के। बौद्धो के विज्ञान क्षणिक-शून्यवादो का अध्ययन है। जैनागमो की मान्यताओ का यथोचित प्रयास है। साहित्यक्षेत्र की यह अनूठी ग्रन्थमयी स्मृति लेखक के जीवनको अजरामर बना रही हैं।

इस कालमें संस्कृत साहित्य की सच्ची साधना करनेवाली एक पूर्वपरीचित विदुषी जैन साध्वी है। जिनका नाम सुलोचनाश्रीजी है विचारों से विशुद्ध प्रकृति की सन्निधि है और आचारों की अनुपम प्रतिमा है। उन्हीं की जिज्ञासा को लेकर मैंने इस ग्रन्थ पर उपन्यास का आवरण चढाया हैं। विचक्षण आर्या ने पौंढता से गुजराती भाषा का समीचीन अनुवाद किया हैं। जहांतक में समझसका हुं वहां तक लेखिका सुलोचनाश्रीजी भावानुवादमें विद्यावती है। आशा हैं इस ग्रन्थ का गुजराती अनुवाद गुजरात निवासियों के लिए और गुजराती भाषा के ज्ञाताओं के लिए उपयोगी सिद्ध होगा। साथमें गुजराती साहित्य की वृद्धि भी होगी। सुशिक्षित श्रमणीवृन्द का इस समय यह कर्तव्य हो जाता हैं कि वह सावधान होकर संस्कृतिको सुरक्षा के लिए कटिबद्ध हो जाय और साहित्य सुरक्षा के लिए व्रत्तचित्त बन जाय।

इति शुभम्

सुकृतकाण्ड जैनधर्मशाला
—इन्दोर—
(मध्यप्रदेश)
सं०—२०२८. श्रावणशुक्लपूर्णिमा, गुरुवार
दि. २४-८-७२

साहित्यसेवियों का सेवक
पं. गोविन्दराम व्यास
हरजी
(राजस्थान)

विषयानुक्रमणिका

प्रथमः सर्गः

विषयः	श्लोकाङ्कः	पृष्ठ
१ मङ्गलाचरणम्	१-४	२-४
२ अभिधेयार्थप्रतिपादनम्	५—	५—
३ कवेरनौद्धत्यप्रकाशकम्	६ - ८	६-८
४ जम्बूद्वीप वर्णनम्	१० - १७	८-१३
५ भरतक्षेत्र वर्णनम्	१८ - २५	१३-१६
६ तीर्थ प्रतिपादनम्	२६ - ४६	१७-२७
७ क्रीडास्थान वर्णनम्	४७ - ७४	२७-४२
८ प्रह्लादनपार्श्वनाथवर्णनम्	७५ - ८०	४२-४५
९ प्रह्लादनपुरवर्णनम्	८१ - ८४	४५-४७
१० ऋतुवर्णनम्	८५ - ९३	४७-५१
११ सरो-वर्णनम्	९४ - ९७	५१-५३
१२ परिखावर्णनम्	९८ -१००	५३-५४
१३ प्राकार ,,	१०१-१०४	५५-५६
१ आपण ,,	१०५-१०७	५७-५८
१५ गृह-वर्णनम्	१०८-१२१	५८-६५
१६ नागरिकवर्णनम्	१२२-१२८	६५-६८
१७ नृपवर्णनम	१२९-१३७	६८-७२
१८ सर्ग समाप्तिः	१३८- ००	७३-००

द्वितीयः सर्गः

१ कुमारसाद वर्णनम्	१ - १३	७५-८१
२ नाथीवर्णनम्	१४ - १६	८२-८३
३ नाथी-सर्वाङ्गवर्णनम्	१७ - ५५	८३-१००
४ दम्पत्योर्वनविहारादिवर्णनम्	५६ - ६५	१००-१०४
५ गजस्वप्नवर्णनम्	६६ - ७०	१०५-१०६
६ गजस्वप्नविचारादिवर्णनम्	७१ - ८७	१०६-११४
७ स्वप्नजागरिकायां भरतदिग्विजयादिवर्णनम्	८८ -१२१	११४-१३०
८ सखीद्वारानिशावसानसूर्योदयवर्णनम्	१२२-१४०	१३०-१३९
९ सर्गान्तवर्णनम्	१४०-१४१	१३९-१४०

तृतीयःसर्गः

१ गर्भाधानवर्णनम्	१ - ४	१४०-१४२
२ दोहदवर्णनम्	५ - १०	१४२-१४६
३ प्रसव समय वर्णनम्	११ - २५	१४६-१५४
४ जन्मसमयवर्णनम्	२६ - ३२	१५५-१५७

विषयः	श्लोकाङ्कः	पृष्ठ
५ हीरकुमार जन्ममाहात्म्यवर्णनम्	३३- ४२	१५८-१६४
६ वस्तुपालप्रशस्ति	४३ - ४९	१६४-१६८
७ जन्मोत्सववर्णनम्	५० - ५५	१६८-१७१
८ धात्रीपालनादिवर्णनम्	५६ - ६८	१७१-१७८
९ हीरकुमारसर्वाङ्गवर्णनम्	६९ -११८	१७९-२०६
१० कुमारगुणलक्षणादिवर्णनम्	११९-१२१	२०६-२०८
११ हीरकुमारक्रीडानिवासादिवर्णनम्	१२२-१३४	२०८-२१५
१२ सर्ग समाप्ति	१३५- ००	२१५- ००
	चतुर्थः सर्गः	
१ जिनवर्णनम्	१ - ३	२१६-२१७
२ महावीर वर्णनम्	४ - ५	२१७-२१८
३ गौतमस्वामी वर्णनम्	६ - १०	२१८-२२०
४ सुधर्मास्वामी वर्णनम्	११ - १४	२२१-२२३
५ जम्बू स्वामी ,,	१५ - १८	२२३-२२५
६ प्रभवस्वामी	१९ - २०	२२५- ००
७ शय्यम्भवस्वामी वर्णनम्	२१ - २३	२२६-२२७
८ यशोभद्रसूरिः ,	२४ - २५	२२७-२२८
९ संभूतिविजयवर्णनम्	२६ - २७	२२८-२२९
१० भद्रबाहु स्वामी व.	२८ - ३०	२२९-२३०
११ स्थूलभद्रस्वामी व.	३१ - ३६	२३०-२३३
१२ इन्द्रदिन्नसूरिवर्णनम्	३७ - ४६	२३३-२३७
१३ दिन्नसूरिवर्णनम्	४७ - ४८	२३७-२३८
१४ सीहगिरिसूरिवर्णनम्	४९ - ५०	२३८-२३९
१५ वज्रस्वामी वर्णनम्	५१ - ५९	२३९-२४३
१६ वज्रसेनसूरिवर्णनम्	६० - ६२	२४३-२४४
१७ सामन्तभद्रसूरिव०	६३ - ६७	२४४-२४६
१८ वृद्धदेवसूरिव०	६८ - ००	२४६-२४७
१९ प्रद्योतनसूरिव०	६९ - ७०	२४७-२४८
२० श्रीमानदेवसूरिवर्णनम्	७१ - ७४	२४८-२५०
२१ श्रीमानतुङ्गसूरिवर्णनम्	७५ - ७८	२५०-२५२
२२ वीराचार्य वर्णनम्	७९ - ००	२५२- ००
२३ जयदेव सूरिवर्णनम्	८० - ००	२५३- ००
२४ देवानन्द सूरिवर्णनम्	८१ - ००	,, - ००
२५ विक्रम सूरिवर्णनम्	८२ - ००	,, - ००
२६ नरसिंह सूरिवर्णनम्	८३ - ००	२५४- ००
२७ सुभद्रसूरिवर्णनम्	८४ - ८५	,, -२५५
२८ द्वितीय देवसूरिवर्णनम्	८६ - ००	२५५- ००
२९ विबुधप्रभसूरिवर्णनम्	८७ - ००	,, - ००
३० जयानन्दसूरिवर्णनम्	८८ - ००	२५६-००

विषयः	श्लोकाङ्कः	पृष्ठ
४१ रविप्रभसूरिवर्णनम्	८९ – ००	,, – ००
४२ यशोदेवसूरिवर्णनम्	९० – ००	,, – ००
४३ प्रद्युम्नदेवसूरिवर्णनम्	९१ – ००	२५७– ००
४४ तृतीय मानदेवसूरिवर्णनम्	९२ – ००	,, –
४५ विमलचन्द्र सूरिवर्णनम्	९३ – ००	२५८– ००
४६ सर्वदेवसूरिवर्णनम्	९४ – ९९	,, –२६०
४७ श्रीदेवसूरिवर्णनम्	१००– ६०	२६१–
४८ द्वितीयश्रीसर्वदेवसूरिवर्णनम्	१०१– ००	,, – ००
४९ यशोभद्रसूरिवर्णनम् नेमिचन्द्र वर्णनम्	१०२– ००	२६२
५० मुनिचन्द्रसूरिवर्णनम्	१०३–१०४	,, –२६३
५१ अजितदेवसूरिवर्णनम्	१०५–	२६३–
५२ सोमप्रभसूरिर्मणिरत्नसूरिश्चवर्णनम्	१०६–१०७	२६२–२६४
५३ जगच्चन्द्रसूरिवर्णनम्	१०८–१११	२६४–२६६
५४ देवेन्द्र सूरिवर्णनम्	११२–	२६६
५५ धर्मघोषसूरिवर्णनम्	११३–११९	,, –२७१
५६ सोमप्रभसूरिवर्णनम्	१२०–	२७१–
५७ सोमतिनाकवर्णनम्	१२१–	२७२–
५८ देव सुन्दर सूरिवर्णनम्	१२२–	,, –
५९ सोमसुन्दर सूरिवर्णनम्	१२३–	२७३–
६० रत्नशेखरसूरिवर्णनम्	१२४–१२८	२७४–२७६
६१ लक्ष्मीसागरसूरिवर्णनम्	१२९–	२७६–
६२ सुमतिसाधुसूरिवर्णगम्	१३०–	२७७
६३ हेम विमल सूरिवर्णनम्	१३१–	,,
६४ आनन्दविमलसूरिवर्णनम्	१३२–१४३	२७८–२८६
६५ विजयदानसूरिवर्णनम्	१४४–१४८	२८६–२८८
६६ सर्गसमाप्तिवर्णनम्	१४९–	२८९
पञ्चमः सर्गः		
१ विजयदानसूरिपौरागमनवन्दनवर्णनम्	१ – ५	२९०–२९१
२ हीरकुमारागमनगुरुवन्दनवर्णनम्	६ – १३	२९२–२९५
३ गुरूदेशनावर्णनम्	१४ – २२	२९५–२९९
४ हीरकुमारसंसारासारताविचारवर्णनम्	२३ – २८	२९९–३०१
५ कुमारोद्देश्यकगुरूवचनवर्णनम्	२९ – ३५	३०२–३०४
६ हीरदीक्षाग्रहणनिश्चयवर्णनम्	३६ – ३७	३०४–३०५
७ विमलांभगिनीप्रतिदीक्षादेशमार्गणवचनव०	३८ – ४४	३०५–३०८
८ प्रव्रज्यदृढतायांभगिनींप्रतिकुमारवचनम्	४५ – ५८	३०८–३१३
९ कुमारंप्रति विचन्ताय वचनानि	५९ – ६६	३१४–३१७
१० भगिनींप्रति हीरस्य उत्तरवचनानि	६७ – ७५	३१७–३२१
११ पुनः कुमारं प्रति विमलायावचनानि,	७६ – ७७	३२१–३२२

विषय	श्लोकाङ्कः	पृष्ठ
१२ पुनस्ता प्रतिकुमारोत्तरवचनम्	७८ – ००	३२२
१३ विमलाया दीक्षादेशप्रदानम्	७९ – ००	,,
१४ हीरं प्रति भगिन्याः स्तुतिवर्णनम्	८० – ८५	३२३–३२५
१५ दीक्षामुहूर्तदिवसावलोकनम्	८६ – ९४	३२५–३२९
१६ दीक्षाकान्ते कुमारश्रृङ्गारवर्णनम्	९५ –१३१	३२८–३४३
१७ कुमारारोहणार्थमामीताश्ववर्णनम्	१३२–१४०	३४३–३४७
१८ दीक्षाकालीन नृत्य गीतादिवर्णनम्	१४१–१५३	३४७–३५२
१९ दीक्षाकाले आनीतं गजाश्वदिवर्णनम्	१५४–१५७	३५२–३५४
२० पौराङ्गना विविध चेष्टावर्णनम्	१५८–१७९	३५४–३६२
२१ कुमाररूप दर्शनादिविचारः	१८०-१८५	३६२–३६५
२२ हीरकुमारदर्शनोत्तरपौराङ्गनानांमिथःकथनम्	१८६–१९१	३६५ ३६८
२३ दीक्षाग्रहणयोग्यवटवृक्षवर्णनम्	१९२–२०३	३६८–३७८
२४ दीक्षाग्रहणनाम करनादिवर्णनम्	२०४–२१७	३७८–३७९
२५ सर्ग समाप्ति वर्णनम्	२१८–	३८०–
	षष्ठः सर्ग)	
१ केवल दक्षिणदिग्वर्णनम्	१ – ११	३८०–३८५
२ मलयाचलवर्णनम्	१२ – १५	३८६–३८७
३ माणिक्य स्वामीवर्णनम्	१६ – १७	३८८–३८९
४ अन्तरिक्ष पार्श्वनाथवर्णनम्	१८ – १९	३८९–३९०
५ करेहटकपार्श्वनाथवर्णनम्	२० – २१	३९०–
६ जीवत्स्वामी वर्णनम्	२२ – ००	३९०–३९२
७ गिरिवननदीवर्णनम्	२३ – २६	३९२–३९३
८ देवगिरिनगरवर्णनम्	२७ - २९	३९३–३९४
९ देवगिरिनागरिकर्णनम्	३० – ३१	३९४–३९५
१० देवगिरिनागरिकावर्णनम्	३२ – ३४	३९५–३९७
११ देवगिरिस्वामिनिजामसाहिवर्णनम्	३५ – ३९	३९७–३९८
१२ देवसीवणिगवर्णनम्	३९ – ४१	३९८–४००
१३ जसमादेवीवर्णनम्	४२ – ४५	४००–४०६
१४ हीरहर्षस्य पण्डितब्राह्मणपार्श्वेऽध्ययनव०	४६ – ६१	४०६–४१०
१५ विहारमार्गवर्णनम्	६२ – ६९	४१०–४११
१६ हीरहर्षस्य गुरुपार्श्वे गमनवर्णनम्	७० –७२	४१२–४१६
१७ विजदासूरेर्ध्यानवर्णनम्	७३ – ८६	४१७–४१९
१८ विजयदानसूरिध्यानश्रुतशासनदेवतोक्त आचार्य पद कथनवर्णनम्	८७ – ९३	४१९–४२१
१९ विजयदानसूरिध्यानान्तरंवहिरागमनवर्णनम्	९४ – ९७	४२१–४२२
२० शकुनावलोकनवर्णनम्	९८ – ९९	४२२–४२५
२१ हीरविजयसूरेराचार्यपदस्थापनावर्णनम्	१००–१०९	४२६–४२८

विषयः	श्लोकाङ्कः	पृष्ठ
२२ द्वयोरपिसूरीन्द्रयोर्नगरागमनवर्णनम्	११-११६	४२६-४२८
२३ श्रीहीरविजयसूरीपुरन्दराचार्यपदनन्दि-वन्दकप्रदान वर्णनम्	११७-१२४	४२८-४३१
२४ हीरविजयसूरीतपागच्छसाम्राज्यप्राप्तिवर्णनम्	१२५-१३०	४३१-४३४
२५ हीरविजयसूरीगुणवर्णनम्	१३१-१३३	४३४-४३५
२६ मेदपाटमण्डलवर्णनम्	१३४-१४०	४३५-४३८
२७ नारदपुरी वर्णनम्	१४१-१४६	४३८-४४०
२८ उदयसिंहराणकवर्णनम्	१४७-१५०	४४०-४४२
२९ कमा वर्णनम्	१५१-१५२	४४२-४४३
३० कोडिमदेवी वर्णनम्	१५४-१५८	४४३-४४५
३१ सिंहस्वप्नवर्णनम्	१५९-१६३	४४५-४४७
३२ विजयसेनसूरेर्जन्मदीक्षावर्णनम्	१६४-१८५	४४७-४५५
३३ हीरविजयसूरेः पदधट्टत्ववर्णनम्	१८६-१८८	४५६-४५७
३४ डीसानगरवर्णनम्	१८९-१९१	४५७-४५८
३५ डीसापुरचतुर्मासवर्णनम्	१९२-१९४	४५८-४५९
३६ सर्ग समाप्तिवर्णनम्	१९५- ००	४६०- ००

सप्तमः सर्ग

१ वर्षागमनवर्णनम्	१ - ३	४६०-४६२
२ हीरविजयसूरेःसूरीमन्त्रध्यानारम्भव०	४ - ५	४६२-४६३
३ सरत्समयव०	६ - १३	४६३-४६७
४सूर्यास्तव०	१४ - २४	४६७-४७२
५ सन्ध्यावर्णने विहगरववर्णनम्	२५ - ३४	४७२-४७७
६ संध्यारागवर्णनम्	३५ - ४२	४७७-४८०
७ सन्ध्यारागान्धकारवर्णनम्	४३ - ४६	४८०-४८२
८ अन्धकाराविर्भावव०	४७ - ५४	४८२-४८५
९ तारकोदयव०	५५ - ६५	४८५-४९१
१० चन्द्रोदयव०	६६ - ७६	४९१-४९६
११ चन्द्रमण्डल सञ्चारव०	७७ - ८०	४९६-४९७
१२ चन्द्रचन्द्रिकाप्रचारव०	८१ - ८९	४९८-५०१
१३ चन्द्रिकोदये विविधभावव०	८९ - ९३	५०२-५०४
१४ हीरविजयसूरेश्चन्द्रोदय दर्शनव०	९४ - ००	५०५- ००
१८ सर्गसमाप्ति व०	९५ - ००	५०५- ००

अष्टमः सर्गः

१ सूरेर्ध्यानवर्णनम्	१ - ४	५०६-५०८
२ सुरिपुरोनिशीथेशासनदेवतागमनवर्णनम्	५ - १०	५०८-५१०

अतः परम् सर्ग समाप्ति यावत् शासनदेवताया अङ्गप्रत्यङ्ग वर्णनमस्ति ।

शुद्धि—पत्र

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति
જંદ્વીપ	જંબુદ્વીપ	१०	११	विमकन्दलीव	विद्रुमकन्दलीव	८७	२३
पः	यः	,,	१३	अध्वर	अध्वर	८८	२७
समुपास्यमामः	समुपास्यमानः	,,	,,	स्खयलितस्य	स्खलितस्य	९१	२७
भुरुत्पत्रिस्थानाम	भूरुत्पत्तिस्थानम्	,,	१९	अभी	अमी	९२	२
वाधि	वार्धि	,,	२०	गमन०	गगन	,,	२१
संख्येमानः	संसेव्यमानः	,,	२८	लीला	नीलां	९३	२३
सेव्य ॥	सेव्यः॥	,,	३०	षडकद	खडकइ	९६	६
વભવ	વૈભવ	११	९	झांकृति	झांकृति	९८	२२
भेरू	मेरु	,,	१४	जित्वरी	जित्वरी	९९	२६
रात्रिशर्त	रात्रिर्वशा	,,	२३	लिलेसतुः	विलेसतुः	१००	१४
पर्बते	पर्वते	१८	७	कुटिरे	कुटीरे	१०१	१७
तस्या	तस्यां	१९	१३	कुड्मलौ	कुड्मलौ	,,	१९
बिम्ब	बिम्बं	२०	२०	कवत्	किंवत्	१०३	८
करीषी	कर्रिसि	३१	१३	वाद्भुत०	वाद्भुत०	,,	२७
धनैः	घनैः	३३	१	स्मराक्षक	स्मराक्षैक	१०४	१२
कमलक्षेत्राणां	कलमक्षेत्राणां	३४	१४	धूतजया०	धूर्तैजया०	१०५	४
ઝુટે	જાણે	३८	३०	ऽरंसर्पिन्वेन	संहर्षिन्वेन	१०६	२
उध्धृतैः उद्धृतैः		३९	२१	पाद्मासन०	पद्मासन०	१०७	१२
शस्त्राणि	शास्त्राणि	४६	४	व्यबहारि०	व्यवहारि०	१०९	१३
पोतैः	पोतैः	५०	२४	हमैविचनात्	हैमीवजनात्	११४	१६
योद्धम्	योद्धुम्	६०	४	दुग्धतम्भोधेः	दुग्धाम्भोधेः	११८	३१
ह्रिरण्मषयः	हरिन्मणयः	६२	१७	प्रभोभूंतक्षेत्र०	प्रभोर्भरतक्षेत्र०	१२२	१७
गर्ब	गर्व	६४	२७	चतुर्वाशिति	चतुर्विंशति	१२७	१
शुशुमे	शुशुभे	६७	११	धरां	धरां	१२८	५
मुजग	भुजग	६९	२२	करणोः	करेणोः	१३२	३
जीजीविषुः	जिजीविषु	७१	१७	જાશ	જાય	१३४	१६
हीरयु—	हीरयुक्त	७३	१६	मेदस्विता	मेदस्विता	१४७	२१
क्सौभाग्या०	सौभाग्या०	,,	१७	साध	सार्ध	१५३	२४
મન્ઠથી	મન્દની	७७	११	प्रतिसू	प्रसूति	१६६	३०
शतैः	शतैः	,,	१९	इवैतै	इवैतैः	१७१	२६
परार्ध्य	परार्ध्य	७८	१	पृथुको	पृथुको	१७८	१५
स्वकुल	स्वकुल	८०	९	मागणानाम्	मार्गणानाम्	१८०	२८
निखतया	निस्वतया	८१	६	शुशुमे	शुशुभे	१८४	२०
शुभुमे	शुशुभे	८३	३	दीय०	यदीय०	१८९	२५

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति
सललि	सलिलं	१८९	३०	यशांशि	यशांसि	३०७	१५
निर्भितववान्	निर्मितवान्	१५०	३२	नृपत्नी	नृपपत्नी	,,	२८
शंभव	संभव	२१६	६	पांसुला	पांशुला	३१२	१
अहाय	अहार्य	२२५	२४	मुजङ्गी	भुजङ्गी	३१३	१५
ननमोदीभिः	नभोनदीभिः	२२७	२३	मेल	मल	३१७	८
इवोतत्तार	इवोत्ततार	२३४	१	पक्कावल्याद्रि	पक्कावल्यारि	३२०	११
श्रीयत्सखुसीत्त	श्रीमत्सुहस्ति	२३६	५	उन्भार्ग	उन्मार्ग	,,	२३
निक्षेपष	निक्षेपण	२३८	७	त्व	त्वं	३२५	७
पल्लब	पल्लव	२४०	१७	अनन्तर	अनन्तरं	३२८	२५
જાભંગ	જાંભગ	,,	२७	સુર્વણ	સુવર્ણ	३२९	१३
उदारिक	औदारिक	२४१	१७	धरणीमणो	धरणीरमणो	३३२	८
भूक्तिनगरीं	मुक्तिनगरीं	,,	१८	स्तबने	स्तवने	३३३	३
पोरलोकैः	पौरलोकैः	२४२	२२	कुमारस्थ	कुमारस्य	३३६	२३
भरियारा	भरियाए	२४३	४	स्राखा	शाखा	३४०	२६
अपस्यति	अपास्यति	,,	९	હાય	હોય	,,	२९
बिभो	विभो	२४४	१५	इब	इव	३४६	८
विघारा०	विद्याधरा०	,,	१८	ધોરણ	ધારણ	३४६	८
विघारा	विद्याधरा	,,	२८	श,	शत्रु	३४७	१३
नाम्ना	नाम्ना	२४६	८	भिद्द	भिद्द	३५०	१६
नाबसरे	नावसरे	२४८	२८	દૂર્જન	દર્જન	३५५	२७
षांमाण	खोमाण	२५४	२०	शिशिलेखा	शशिलेखा	३५९	२६
मानदेसूरि	मानदेवसूरि	२५५	१८	लक्ष्म्याः	लक्ष्म्याः	३६०	२
नामेय	नाभेय	२६०	१४	द्रष्टुं	द्रष्टुं	३६१	११
शत्रणां	शत्रुणां	२६५	२५	पर्बत	पर्वत	३६९	१४
मत्रमयः	मंत्रमयः	२६८	२	गोरव	गौरव	३७२	८
क्वस्वित्	क्वचित्	२७५	४	द्रमेण	द्रुमेण	३७३	१
मुवनं	भुवनं	२७७	१७	सुखयन्तं	सुखयन्तं	,,	२
चन्द्रन	चन्दन	२७५	२५	निश्वासासा	निश्वासा	३७५	२४
म्रियते	भ्रियते	२८६	६	सोऽज्ज्ञनि	सोऽज्ञनि	३७८	१४
पुतर्	पुनर्	२९९	९	स्रोतरा	स्रोतरा	३८४	२६
पुव्वहूने	पुव्वण्हे	३००	१	शममस्य	शमनस्य	३ ५	३
अवरहने	अवरण्हे	,,	१	સૈત્ર	શૈત્ર	४०१	६
पृथक्रियते	पृथक्क्रियते	३०१	२	ब्रह्मनव	ब्रह्मनेव	४०२	१४
प्रद्धतिः	पद्धतिः	,,	२१	આથે	સાથે	४०४	५
पूनर्	पुनर	३०५	५	पवमानत्वर्त्मनो	पवमानवर्त्मनो	४०५	७
भर्तृहर	भर्तृहरि	३०६	२०	પંડિત	પંડિતના	,,	१०
पुरुपं	पुरुषं	३०७	१	स्फुरद्रपा	स्फुरद्रुपा	,,	२६

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति
अतकि	अतर्कि	४०६	६
नराभः	नरः	,,	१४
भमुद्ध	भमुद्ध	४०७	१०
चूण्यवचूरि	चूर्ण्यवचूरि	४०८	१
હાય	હોય	४११	२
वृषभवज	वृषभध्वज	४१५	२०
विनिर्ययो	विनिर्ययौ	४२०	,,
जथा	यथा	४२१	१०
घृत्वा	धृत्वा	४२२	२८
प्रारभण	प्रारंभण	४२३	१७
इवैष	इवैष	४२६	३
रम	स्म	४२८	२३
નંડપ	મંડપ	४३०	२६
निर्मितीते	निर्मितीते	४३१	१५
प्रतापटलैः	प्रतापपटलैः	४३३	१
वियश	विजय	४३६	१७
त्रिमुवन	त्रिभुवन	४३७	२१
अषास्य	अपास्य	४३८	१
उपमातुविमा०	उपमातुमिवा	,,	३०
भिलनं	मिलनं	४४७	२९
तनूजयनः	तनूजन्मः	५४९	२१
वर्धस्ते	वर्धते	४५०	२३
मेस्वलायाः	मेखलायाः	४५६	२०
ઉલ્લવિત	ઉલ્લસિત	४५९	९
પલ્લસિત	પલ્લવિત	,,	९
रसाद्धं	रसाद्ध	,,	१४
चिन्तानाचान्त	चिन्तानाकान्त	,,	१८
षमणी	खमणी	४६१	३०
स्वमावान्	स्वभावान्	४६६	२
शीलीमुख	शिलीमुख	,,	२०
विकसतेषु	विभासितषु	,,	२९
बभस्ति	बभस्ति	४७०	१७
भानुमाली	भानुमाली	४७३	५
बुध्ध्या	बुद्ध्या	,,	१८
कषोत	कपोत	४७६	१९
नृतिना	नृपतिना	४७७	२३
शुशुमे	शुशुभे	४७८	५
मण्डनं	मण्डनं	४७९	२७
तस्य निज्जि०	तन्निज्जि०	४८२	१८
नैपधे	नैषधे	४८३	२
ગયલો	ગએલો	,,	९
विभतिप्रक्ति	विभक्तिप्रति०	४८९	३०
भूवल्लभिस्य	भूवल्लभस्य	४९१	१७
राज्य निजवल्लमेन	रज्यन्निजवल्लभेन	४९२	८
नागा	नरा	५०४	१९
आर्यष्ठायिका	अधिष्ठायिका	,,	२२
धातुकीखण्ड	धातकीखण्ड	,,	२५
खोमते	शोभते	५०७	१
गगर्भित	गर्भित	५०८	२०
निन्द्रा	निद्रा	५१०	३
सूरीं	सुरीं	,,	५
અધિયિકા	અધિષ્ઠાયિકા	५१२	१
આસદેવી	શાસનદેવી	५१३	३
रव	स्व	,,	७
कारणाय	करणाय	५१४	१०
खड्गाः	खड्गाः	५१५	१३
चातुयवती	चातुर्यवती	५१९	११
ધ્યાન	નિર્માણ	५२४	९
किभु	किमु	५२५	७
સૂઠ	શૂંઠ	५२६	२२
शुशुमे	शुशुभे	५२९	३
शोमया	शोभया	५२८	१
हरि	हरिं	५२९	१३
मध्यबर्त्ती	मध्यवर्त्ती	५३०	१९
सुधामुक्	सुधाभुक्	५३१	२५
मृगेन्द्रस्य	गजेन्द्रस्य	,,	६
दवी	देवी	५३८	२
शुशुमे	शुशुभे	५४०	१
महाध्याणि	महार्घ्याणि	५४२	८
देह्वस्य	देहस्य	५४३	८
भहीबल	महीबल	५४८	१६
भ्रुयुगली	भ्रूयुगलीं	५५०	१८

श्रीमद्—देवविमलगणि—विरचितम् ।

हीरसौभाग्य-महाकाव्यम् ।

स्वोपज्ञया व्याख्यया समलङ्कृतम् ।
गूर्जरभाषानुवाद—सुशोभितम्

[अष्ट–स र्गात्मकः प्रथमो भागः]

卐

प्रथमसर्गः ।

श्रेयःश्रीजयमङ्गलैकनिलयः संकल्पकल्पद्रुमो,
भूयाद् भूरिविभूतये स भगवाञ्श्रीपार्श्वचिन्तामणिः ।
भव्यानां दशदिग्भुवां प्रणमतां मन्ये निहन्तुं तमो,
बिभ्राणा दशतां बभुः क्रमनखा यस्यार्भभास्वत्त्विषः ॥ १ ॥
श्रीचिन्तामणिपार्श्वमोहितकरं चिन्तामणिवन्नृणां,
सिद्धिश्रीपरिरम्भिणं प्रणिदधे विश्वत्रयीनायकम् ।
सान्द्रानन्दमरन्दसुन्दरहृदम्भोजन्मलीलालसां,
हंसीवद्विधिना पुनः प्रवि(ण)दधे वाग्वादिनीं देवताम् ॥ २ ॥
स्वोपज्ञहीरसौभाग्य–काव्यस्याव्यासशालिनीम् ।
कुर्वे वृत्तिं विदग्धानां, झगित्यर्थविबोधिकाम् ॥ ३ ॥

કલ્યાણકારી, બાહ્ય–આભ્યંતર લક્ષ્મીથી યુક્ત, જય–મંગલના એક સ્થાનરૂપ, વળી મનુષ્યોના સંકલ્પને (ઇષ્ટફલને) પૂરવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન ભગવાન્ શ્રી**ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ** વિપુલ વિભૂતિને માટે થાઓ.

જે પ્રભુના બાલ સૂર્ય જેવી દેદીપ્યમાન કાન્તિવાળા ચરણ કમલના નખો દશ (૧૦)ની સંખ્યાને ધારણ કરે છે, તે જાણે દશે દિશામાં રહેલા ભવ્ય જીવોના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને નાશ કરવા માટે ન હોય ! એમ હું માનું છું ॥૧॥

ચિંતામણિ રત્નની જેમ મનુષ્યોના ઇષ્ટફલની સિદ્ધિ કરનારા, સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાલ, એમ ત્રણે જગતના નાયક, તેમ જ મોક્ષલક્ષ્મીને વરેલા શ્રી **ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથને** હું નમસ્કાર કરું છું.

અત્યન્ત આનંદરૂપ રજકણોથી સુંદર એવા કવિજનોનાં હૃદયરૂપી કમલવનને વિષે હંસીની જેમ વિહરનારાં સરસ્વતી દેવીને મારા હૃદયમાં વિધિપૂર્વક સ્થાપન કરું છું, ॥૨॥

સ્વરચિત **"હીરસૌભાગ્ય"** નામના કાવ્ય ઉપર વિસ્તૃત પ્રકાશ પાથરનારી, તેમજ વિદ્વાન પુરુષોને ત્વરિત અર્થબોધ કરાવનારી ટીકા રચું છું ॥૩॥

इह हि ग्रन्थारम्भे ग्रन्थकर्ता स्वाभिमतार्थसिद्धये शिष्टाचारपरिपालनाय च सकलविघ्नविघातकारकं विशिष्टेष्टदेवतानमस्कारलक्षणं मङ्गलमाचरति। तदेव सूत्रमुच्यते—

હવે ગ્રંથનો આરંભ કરતાં ગ્રંથકર્તા પોતાના ઇષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ માટે, શિષ્ટપુરુષોના આચારનું પાલન કરવા માટે અને સકલ વિઘ્નોના નાશ માટે પોતાના ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર સ્વરૂપ **મંગલ** કરે છે. હવે તે જ મંગલસ્વરૂપ સૂત્ર (શ્લોક) કહે છેઃ—

श्रियं स पार्श्वाधिपतिः प्रदिश्यात्, सुधाशनाधीशवतंसितांह्रिः।
जगन्निदिध्यासुरिव त्रिमूर्ति–र्यत्कीर्तिरासीत् त्रिदशस्रवन्ती ॥ १ ॥

स त्रिजगदद्वैतमहिमा श्रिया त्रैलोक्याधिपत्यलक्षणया चतुस्त्रिं[श]दतिशयरूपया लक्ष्म्या वा युक्तः पार्श्व एवाधिपतिः स्वामी जगदीश्वरः। यद्वा—अष्टचत्वारिंशत्सहस्रयक्षनायकः पार्श्वनामा यक्षस्तस्याधिपतिः प्रभुः। सकलसुरासुराधिपत्येऽपि पार्श्वनाथशासनाधिष्ठातृतया सर्वदा पार्श्वनाथसमीप एव वर्तितया च। भद्रबाहुस्वामिनापि तथैवोक्तम्। 'उवसग्गहरं पासम्' इति तस्योपादानम्। श्रियं लक्ष्मीं प्रदिश्यात्प्रदेयादित्याशीःप्रयोगः। किंलक्षणः पार्श्वाधिपतिः? सुधाममृतमश्नन्तीति सुधा अमृतमशनं येषां वा। सुधा पीयूषमश्यते एभिरिति भावे(?) वा। सुधाशना देवास्तेषामधीशा नायकाः। द्वात्रिंशद्व्यन्तरेन्द्राः, विंशतिर्भवनेन्द्राः, दश कल्पेन्द्राः, द्वौ सूर्याचन्द्रमसौ इति चतुःषष्टिरिन्द्रास्तैर्वतंसितौ। 'तत्करोति तदाचष्टे' इतीनक्प्रत्यये 'वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः' इत्यकारलोपे च वतंसिताविति सिद्धौ। अवतंसौ कुर्वन्तीति अवतंसयन्ति, अवतंस्येते स्म इत्यवतंसितौ। अथवा सुधाशनाधीशानामवतंसः संजातोऽनयोः। 'इतो जातार्थे' इतीतः प्रत्ययः। तादृशावंह्री चरणौ यस्य। अथ यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धात्स कः। यत्कीर्तिः यस्य पार्श्वनाथस्य समाज्ञा। 'श्लोकः कीर्तिर्यशोऽभिख्या समाज्ञा' इति हेमचन्द्रनाममालायाम्। जगन्ति त्रीणि भुवनानि निदिध्यासुर्निध्यातुमिच्छुरिव। 'निध्यानमवलोकनम्' इति हैम्याम्। तथा—'पश्यति विभावयत्यपि विलोकते वीक्षते गवेषयति। निध्यायत्यन्विषति' इति क्रियाकलापे। द्रष्टुकामेव। तिस्रो मूर्तयस्तनवो यस्याः सा त्रिमूर्तिस्त्रिदशस्रवन्ती सुरनदी गङ्गा आसीज्जाता। गङ्गारूपा जातेत्यर्थः। गङ्गा हि त्रिष्वपि लोकेषु प्रवहतीति कविसमयः। तथा[हि]-'विबुधानन्दमन्दिरं विबुधानां देवानां जलक्रीडादिभिरानन्दमन्दिरं प्रमोदसदनम्।

अर्थात्स्वर्गमार्गप्रवृत्तम् । पुनः—रसान्तरप्रौढं रसायां पृथिव्यामन्तरे स्वभ्रे अर्थात्पाताले प्रवहति स्मेति प्रौढम्' इति चम्पूकथायां तट्टिप्पनकेऽर्थश्च । इति गङ्गा त्रिपथगा । तेन त्रिलोकीं स्वैरं दिदृक्षोर्यत्कीर्तेस्त्रिपथगारूपमूर्तिनिर्माणं युक्तमेवेति ॥

શ્લોકાર્થ

નમસ્કાર કરતા ઇન્દ્રોના મુકુટોથી જેમના ચરણ કમલ સુશોભિત છે એવા શ્રી **પાર્શ્વનાથ ભગવાન** અથવા શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના શાસનનો અધિષ્ઠાયક 'પાર્શ્વ' નામનો યક્ષ જે અડતાલીસ હજાર યક્ષોનો નાયક છે. તેના અધિપતિ એવા ભગવાન લક્ષ્મી આપનારા થાઓ--

જે ભગવાનની કીર્તિ ત્રણ સ્વરૂપને ધારણ કરનારી ગંગા નદી રૂપે થઈ, તે ત્રણે જગતને જોવાની ઇચ્છા માટે જાણે ન હોય ? ।।૧।।

અર્થાત્ લૌકિક માન્યતા પ્રમાણે ગંગા સ્વર્ગ મૃત્યુ અને પાતાલ ત્રણે લોકમાં વહે છે તેમ પાર્શ્વનાથ ભગવાનની કીર્તિ ત્રણે લોકમાં વ્યાપીને રહી છે.

सम्यगुपासिता हि वाग्देवता कवितॄणामसाधारणीं कवित्वशक्तिं विश्राणयति, अतो वाग्वादिनीं नमस्कुर्वन्कविराह—

સમ્યક્ પ્રકારે ઉપાસના કરાયેલી સરસ્વતી દેવી ખરેખર કવિજનોને અસાધારણ કવિત્વશક્તિ અર્પે છે, તેથી સરસ્વતી દેવીને નમસ્કાર કરતા કવિ કહે છે:—

प्रीणाति या प्राज्ञदृशश्चकोरी-र्विभावरीवल्लभमण्डलीव ।
तमस्तिरस्कारकरीं सुरीं तां, भक्तेर्नतेर्गोचरयामि वाचम् ॥ २ ॥

अहं तां प्रसिद्धां विद्यासंसिद्धये सकलकविकुलैः समाराध्यमानां वाचं सुरीं सरस्वतीं देवतां भक्तेः सेवासत्क्रियावशान्नतेः प्रणामस्य गोचरीकरोमि । गोचरां करोमीति गोचरयामि । 'ञिर्डित्करणे' इति ञिः । प्रणमामीत्यर्थः । 'गोचरयन्ति न वाचो यच्चरितं चन्द्रचन्द्रिकारुचिरम् । वाचस्पतेर्वचस्वी को वान्यो वर्णस्य जगति (वर्णयेज्जगति) ॥' इति हस्तिमतीचैत्यप्रशस्तौ । कीदृशीं वाचम् ? तमसोऽज्ञानस्य पापस्य वा । तस्याः पापक्षयकारिता शास्त्रेऽपि दृश्यते । यथा—'सुअदेवया भगवई नाणावरणीयकम्मसंघायं । तेसिं खवेउ समयं ति' । तथा—'भवविरहवरं देहि मे देवी ! सारम्' इति संसारदावास्तुतौ । भवविरहस्तु कर्मक्षयजनित एव स्यात् । तथा—'जीसे खित्ते साहू...सा देवी हरउ दुरियाइं' । यद्यपरा क्षेत्रदेवी दुरितहन्त्री तर्हि श्रुतदेवी पातकघातुका कथं न ? । तिरस्कारो विनाशस्तस्य करीं कारिकां अज्ञानहन्त्रीम् । सा का ? या वाग्देवी प्राज्ञानां विदग्धानां दृशो दृष्टीः प्रीणात्यानन्दयति । केव ? विभा० । यथा विभावरी रात्रिस्तस्या वल्लभो भर्ता चन्द्रस्तस्य मण्डली संपूर्णबिम्बम् । मण्डलशब्दस्य त्रिलिङ्गत्वेन मण्डली। यथा—'शुद्धा सुधादीधितिमण्डलीयम्' इति नैषधे । चकोराङ्गनाः प्रीणयति । विभावरीवल्लभमण्डल्यपि कीदृग्विधा । तमसो ध्वान्तस्य तिरस्कारकरी निर्नाशिका ॥

શ્લોકાર્થ

વિદ્યાની સિદ્ધિ માટે સમસ્ત કવિજનોના સમૂહવડે ઉપાસના કરાતી અને મનુષ્યોના અજ્ઞાનનો નાશ કરનારી એવી માતા સરસ્વતી દેવીને હું ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કરું છું. જેમ ચંદ્ર-મંડલ ચકોરીને આનંદ આપે છે, તેમ સરસ્વતી દેવી પંડિત પુરુષોની દષ્ટિએ આનંદ આપનારી છે. ।।૨।।

अथ गुरोरनुभावादेव देवादीनां सम्यक्स्वरूपावगमो वाग्देवतासमाराधनमन्त्राद्युपायाधिगमश्च भवेत्, ततस्तत्प्रसत्ति स्पृहयन्कविराह—

દેવ, દેવેંદ્ર અને દેવાધિદેવ આદિના સ્વરૂપનો સમ્યક્પ્રકારે બોધ તેમ જ સરસ્વતી દેવીના આરાધન મંત્ર આદિ ઉપાયનું જ્ઞાન, ગુરુદેવની કૃપાને જ આધીન છે, તેથી ગુરુવર્યના અનુગ્રહને પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છતા કવિ કહે છેઃ—

यच्चक्षुषा मातृमुखोऽप्यशेष-विशेषविच्छेखरतानुषङ्गी ।
गुरुं सुराणामधरीकरोति, भवन्तु ते श्रीगुरवः प्रसन्नाः ॥ ३ ॥

ते विश्वविख्याताः श्रिया शोभया युक्ता गुरवोऽर्थान्मयि विषये प्रसत्तिभाजः प्रसादभाजनं भवन्तु । ते के ? यच्च० येषां गुरूणां चक्षुषा दृशा प्रसन्ननयनावलोकनेन कृत्वा । 'यद्दृष्टिपातसामर्थ्यान्मूको वाचस्पतिर्भवेत्' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । मातृमुखो जडोऽपि अशेषाः समस्ता ये विशेषा वाङ्मयरहस्यानि विदन्ति जानन्तीति अशेषविशेषविदो विशारदास्तेषां शेखरताया उत्तंसभावस्यानुषङ्गः प्रसङ्गोऽस्यास्तीति तादृशः सन् सुराणां गुरुं बृहस्पतिमधरीकरोति स्वप्रतिभाप्रागल्भ्येन पराजयते ॥

શ્લોકાર્થ

વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ એવા શ્રી ગુરુભગવંતો મારા પર પ્રસન્ન થાઓ, જે ગુરુની પ્રસન્ન દષ્ટિ પામીને જડ એવો પુરુષ પણ સમસ્તપદાર્થોના રહસ્યને જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠતા પામે છે, એવા શ્રી ગુરુભગવંતો દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિનો પણ પોતાની પ્રતિભાશક્તિથી પરાજય કરે છે ।।૩।।

विशदहृदयात्मदर्शप्रतिबिम्बितसमस्तभुवनपदार्थसार्थान्सदसद्विवेचनचातुर्याचार्यान्महात्मनो निजविनिर्मितवृत्तविशुद्धिहेतवे अनुकूलयन्कविराह—

સ્વચ્છ હૃદયરૂપી અરિસામાં પ્રતિબિંબરૂપે રહ્યા છે સકલ જગતના પદાર્થોના સમૂહ જેને વિષે એવા અને સત્-અસત્ વસ્તુના વિવેકમાં કુશળ એવા સત્પુરુષોનું સ્વયં રચેલા કાવ્યની શુદ્ધિ માટે સ્મરણ કરતાં કવિ કહે છેઃ--

कवित्वनिष्कं कषितुं कवीनां, येषां मनीषा कषपट्टिकेव ।
सन्तः प्रसन्ना मयि सन्तु शुद्धा-शयाः प्रवाहा इव जाह्नवीयाः ॥ ४ ॥

ते सन्तो महात्मानो मयि विषये प्रसन्नाः प्रसादोपेता प्रज्ञाप्राग्भारावगताशेषविशेषोपपनिपत्तया वृत्तशुद्धिविधानविधिना मय्यनुग्रहपरायणाः सन्तु भवन्तु । कि[विधाः]

सन्तः ? शुद्धो मात्सर्यरहित आशयोऽभिप्रायो मनो वा येषां ते । आशयशब्देन चित्त-मपि प्रोच्यते । यथा नैषधे—'दयासमुद्रे स तदाशयेऽतिथीचकार' इति । तद्वृत्तिः-तदा-शये नलचित्ते । शुद्धाशयाः क इव ? प्रवाहा इव । यथा जाह्नवीया जाह्नव्या गङ्गाया इमे जाह्नवीयाः प्रवाहा ओघा निर्मलमध्याः स्युः । ते के सन्तः ? येषां सतां मनीषा बुद्धिः कवीनां काव्यकर्तॄणां कवित्वं काव्यम् । जातावेकवचनम् । तदेव निष्कं सुवर्णं कषितुं सम्यक्परीक्षितुं कषपट्टिकेव । कषः स्वर्णपरीक्षणपाषाणविशेषस्तस्य पट्टिका शिला तद्वद्वर्तते । यथा कषोपलेन स्वर्णं परीक्ष्यते तथा यत्प्रतिभाप्रागल्भ्येन काव्यमपि विशुद्धं विधीयते ॥

શ્લોકાર્થ

ગંગાના પ્રવાહ જેવા શુદ્ધ અને નિર્મલ અંતઃકરણવાળા સત્પુરુષો મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ, જેઓની બુદ્ધિ કવિજનોનાં કાવ્યરૂપ-સુવર્ણની પરીક્ષા માટે કસોટી જેવી છે. (જેમ કસોટીના પાષાણ ઉપર સુવર્ણની પરીક્ષા થાય છે, તેમ સત્પુરુષોની પ્રતિભાવડે કાવ્ય પણ શુદ્ધ બને છે.) ॥૪॥

अथ प्रस्तुताभिधेयमाह—

હવે કાવ્યનો અભિધેય (વિષય) બતાવે છેઃ--

अमन्दगन्धैरिव गन्धसारो, दिशो यशोभिः सुरभीकरोति ।
वृत्तं व्रतीन्द्रस्य तनोमि तस्य, कुरान्ववायाम्बरपद्मबन्धोः ॥५॥

अहं तस्य साहिश्रीमदकब्बरनरपतिप्रदत्तजगद्गुरुबिरुदतया जगति विख्यातिभाजो व्रतिनां साधूनामिन्द्रस्य श्रीहीरविजयसूरीश्वरस्य वृत्तं काव्यं चरितं वा तनोमि विस्ता-रयामि । करोमीत्यर्थः । 'कथिताः करणे तनने ग्रथने चोत्पादने च ये पूर्वम् । ते धातवः स्पृशन्ति प्रायस्तुल्यार्थतामेव ॥' इति क्रियाकलापोक्तेः । किं च वृत्तनायकाश्चतुर्विधा वर्ण्यन्ते । धीरोदात्ताः, धीरोद्धताः, धीरललिताः, धीरप्रशान्ताश्च । तत्र धीरोदात्ता रामचन्द्रादयः, धीरोद्धता दुर्योधनादयः, धीरललिता नलादयः. धीरप्रशान्ता जीमूतवाहन-प्रमुखाः । तेषु तेष्वपि नायकेषु श्रीहीरविजयसूरेर्धीरप्रशान्तत्वेन वृत्तकरणं युक्तिमदेव । किं० ? कुरा इति नाम्ना व्यवहारी तस्य योऽन्ववायो वंशः । 'गोत्रं तु संतानोऽन्ववायो-ऽभिजनः कुलम्' इति हैमः । स एवाम्बरमाकाशं तत्र प्रकाशकत्वात्पद्मानां बन्धुरिव पद्मबन्धुर्भास्वान् । यत्तदोः संबन्धात्तस्य । कस्य ? यो व्रतीन्द्रो यशोभिः स्वकीर्तिभिः कृत्वा दिशः सर्वा अप्याशाः सुरभीकरोति वासयति । चित्रास्पदीकरोतीत्यर्थः । क इव ? गन्धसार इव । यथा चन्दनद्रुमः अमन्दैरतिबहुलैर्गन्धैः परिमलैर्दिशः सुरभयति समस्तहरितः सुरभीकुरुते ॥

શ્લોકાર્થ

બાદશાહ અકબરે આપેલા 'જગદ્ગુરુ'ના બિરુદથી સારાયે વિશ્વમાં ખ્યાતિ પામેલા, 'કુરા'

નામના શ્રેષ્ઠીના વંશરૂપી આકાશને વિષે પ્રકાશક સ્વરૂપ હોવાથી સૂર્ય સમાન અને મુનીન્દ્ર એવા એમના (શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજના) ચરિત્રની રચનાનો હું પ્રારંભ કરું છું. જેમ ચંદનવૃક્ષ પોતાની અત્યંત સુગંધવડે સર્વ દિશાઓ વાસિત બનાવે છે તેમ તેમણે (શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજે) પોતાના નિર્મલ યશવડે સમસ્ત દિશાઓને સુવાસિત કરી છે, અર્થાત્ તેઓશ્રીનો નિર્મલ યશ સર્વ દિશાઓમાં ફેલાયેલો છે. ।।૫।।

वर्णनीयस्योत्कर्षाविष्करणद्वारेण आत्मनोऽनौद्धत्यं प्रतिपादयन्कविराह—

વર્ણન કરવા લાયક (શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી)ના ઉત્કર્ષને પ્રગટ કરવા દ્વારા કવિ પોતાની લઘુતાનું પ્રતિપાદન કરતાં કહે છેઃ—

पारे गिरां वृत्तमिदं क्व सूरे–स्तनुप्रकाशा क्व च शेमुषी मे ।
प्रक्रम्य मोहादहमङ्गुलीस्त–त्प्रमातुमीहे चरणं मुरारेः ॥ ६ ॥

सूरेः श्रीहीरविजययतीन्द्रस्य गिरां पारे वाचामगोचरः । 'गिरां हि पारे निषधेन्द्रवृत्तम्, इति नैषधे । वक्तुमशक्यमिदमिदानींतनसर्वजनप्रतीतं वृत्तं क्वास्ते । च पुनः तनुः स्तोकः प्रकाशो विषयो यस्या एतादृशी मे मम शेमुषी बुद्धिः क्व । तत्तस्मात्कारणादहं मोहान्मौढ्यादज्ञानाद्वा । 'सोऽहं हंसायितुं मोहाद्बकः पङ्गुर्यथेच्छति' इति चम्पूकथायाम् । मोहोऽज्ञानमिति तद्वृत्तिः । अङ्गुलीः करशाखाः प्रक्रम्य प्रारभ्य । 'प्रारम्भः प्रोपतः क्रमः' इति हैम्याम् । स्थापयित्वा । मुरारेर्नारायणस्य चरणं पदम् आकाशमित्यर्थः । प्रमातुमीहे प्रमाणविषयं नेतुमिच्छामि । यथा कश्चिदज्ञानवान्पुमान्स्वाङ्गुलीर्मण्डयित्वा अनन्तं नभः प्रमातुमारभते, न पुनः प्रभवति, तथा वाचां गोचरातीतं गुरुवृत्तं कर्तुं प्रारब्धवानप्यहं न सम्यक्तया पूर्णं प्रणेतुं प्रभविष्णुरिति तत्त्वम् ॥

श्लोकार्थ

વચનાતીત, સર્વજનપ્રસિદ્ધ એવું આચાર્યનું ચરિત્ર ક્યાં અને અલ્પવિષયવાળી એવી મારી બુદ્ધિ ક્યાં ? જેમ કોઈ મૂઢ પુરુષ પોતાની અંગુલિને સ્થાપન કરી અનંત આકાશને માપવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરે, તેમ અલ્પજ્ઞ એવો હું તે સૂરિજીના વચનાતીત ચારિત્રને કહેવાની સ્પૃહા કરું છું, પરંતુ તે પુણ્યપુરુષના જીવનને સંપૂર્ણતયા કહેવા માટે અસમર્થ છું. ।।૬।।

न तु कश्चिदपि प्रभुवृत्तं भाषितुं प्रभुर्भवेत्तदेवाह—
સમર્થ પુરુષના વૃત્તાંતને કહેવા માટે કોઈપણ સમર્થ નથી, તે બતાવતાં કહે છે.

यो वालुका हैमवतीप्रतीरे, प्रमाति संख्याति च विप्लुषोऽब्धेः ।
ताराः पुनः पारयति प्रमातुं, गुणान्गणेन्दोर्गणयेन्न सोऽपि ॥ ७ ॥

यो जनो हैमवत्या मन्दाकिन्याः । 'गङ्गा त्रिपथगा ऋषिकुल्या हैमवती' इति हैम्याम् । प्रतीरे तटे । 'तटं तीरं प्रतीरं च' इति हैम्याम् । वालुकाः सिकताकणान्प्रमाति प्रमाणयति च । पुनः—यो अब्धेः समुद्रस्य विप्लुषो जलबिन्दून्संख्याति संख्यागोचरीकरोति । पुनः—यस्तारास्तारकाः प्रमातुं प्रमाणीकर्तुं पारयति समर्थीभवति । सोऽपि प्रज्ञाप्रकर्षपराभूतपुरुहूतसूरिरपि गणस्तपागच्छस्तत्र इन्दुरिव सर्वेषामाह्लादकत्वेन इन्दुस्तस्य गच्छनायकस्य हीरविजयसूरेर्गुणाञ्ज्ञानदर्शनचारित्रशमदमादिकान्न गणयेद् गणयितुं न शक्नुयात् ॥

શ્લોકાર્થ

કોઈ બુદ્ધિશાળી પુરુષ ગંગાનદીના કાંઠા પર રહેલી રજકણોને માપી શકે, સમુદ્રનાં જલબિંદુઓની ગણત્રી કદાચ કરી શકે અને તારાઓની સંખ્યા જાણવામાં પણ સમર્થ બની શકે, પરંતુ ગણેન્દુ એવા તપાગચ્છના નાયક શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના જ્ઞાનાદિ ગુણોને ગણવા માટે તે પણ સમર્થ નથી. ॥૭॥

प्रागुक्तं पुनरपि द्रढयन्स्वकीयमसामर्थ्यं वक्ति—

પૂર્વે કહેલી વાતને પુનઃ દૃઢ કરતાં—પોતાની અશક્તિને વર્ણવના કહે છેઃ—

> वृत्तं विभोर्भाषितुमप्रभुर्य-ज्जम्भारिसूरिस्तदहं किमीशे ।
> यः शृङ्गिशृङ्गाग्रगतैर्दुरापः, किं भूमिगस्तं विधुमाददीत ॥ ८ ॥

विभोर्हीरविजयसूरीश्वरस्य यद् वृत्तं चरित्रं भाषितुं वक्तुं जम्भारेः शक्रस्य सूरिराचार्यः । 'प्रज्ञाप्राग्भारपराङ्मुखीकृतपुरंदरगुरुः' इति चम्पूकथायाम् । सोऽप्रभुरसमर्थः । तद्वृत्तं वक्तुमहं कविः, किं कथम् ? अथ वा किमिति प्रश्ने वितर्के ईशे समर्थो भवामि अपि तु नेत्यर्थः । उक्तमर्थमर्थान्तरेण द्रढयति—यश्चन्द्रः शृङ्गिणः शिखरिणः शैलस्य शृङ्गं शिखरं तस्य यदग्रं सर्वोपरितनभूमिभागः तत्र गतैः प्राप्तैः पुरुषैः । दुःखेन कष्टेन आप्यते लभ्यते इति दुरापः । सर्वथापि प्राप्तुं न शक्यः । तं विधुं चन्द्रमसं भूमिगो-भूमौ स्थितः पुमान्किमिति प्रश्ने आददीत गृह्णीयात्स्वपाणिना ? ॥

શ્લોકાર્થ

સૂરિજીના ચરિત્રને કહેવા માટે ઇન્દ્રના ગુરુ બૃહસ્પતિ પણ સમર્થ નથી, તો શું હું સમર્થ થઈ શકું ? અર્થાત્ નહીં જ. જે ચન્દ્ર પર્વતની ટોચ પર રહેલા પુરુષો વડે દુર્લભ છે. તે ચંદ્રને ભૂમિ ઉપર રહેલો પુરુષ શું ગ્રહણ કરી શકે ? ॥૮॥

यद्येवं तर्हि वृत्तं न कर्तव्यम् । नहि, कर्तव्यं त्ववश्यमेव । तर्हि कथं करिष्यतेऽतः करणसामर्थ्यमाह--

જો એમ જ છે તો ચરિત્રરચના નહીં કરવી જોઈએ ? ના ચરિત્ર રચના તો આવશ્યક છે, તો કેવી રીતે કરી શકશો ? તે કરવા માટેનું સામર્થ્ય બતાવે છેઃ—

प्रभोः प्रभावादथ वा कथं न, प्रभुर्भवामि प्रविधातुमेतत् ।
स्वःसत्प्रसादात्त्रिदशाचलस्य, शिखासु खेलायति किं न खञ्जः ॥ ९ ॥

अथ वेति स्मरणगर्भे पक्षान्तरे वा । अत्रान्तरे मम गुरुभक्तिप्राग्भारवशाविर्भूतभाग्योदयात्स्मृतिविषयमायातम्, तदेव काव्ये प्रोच्यते । प्रभोर्हीरविजयसूरेः प्रभावान्माहात्म्यादेतत्काव्यं प्रविधातुं निर्मातुमहं प्रभुः समर्थः कथं न भवामि । अपि तु प्रभुर्भवाम्येव । उक्तमर्थमर्थान्तरेण समर्थयति-खञ्जश्चरणविकलः पुमान् स्वः स्वर्गे सीदति तिष्ठतीति स्वःसद्देवस्तस्य प्रसादादनुग्रहात्त्रिदशाचलस्य मेरोः शिखासु अग्रभागभूमीषु किं न खेलायति न क्रीडति । अपि तु खेलतीत्यर्थः । यथा खञ्जो दिव्यानुभावात्सुरशिखरिशिखरे खेलति, तथाहमपि हीरसूरिमाहात्म्यादेतत्काव्यं कर्तुं समर्थीभवाम्येव । 'क्रीडति विहरति रमते खेलति खेलायतीति खेलार्थाः, इति क्रियाकलापे ॥

इति पीठिकापद्धति

श्लोकार्थ

અથવા, હા ! ગુરુભક્તિવડે પ્રગટ થયેલા મારા ભાગ્યોદયથી સ્મરણમાં આવ્યું કે પ્રભુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના માહાત્મ્યથી આ કાવ્ય કરવા માટે શું હું સમર્થ નહીં થઈ શકું ? શું લંગડો પુરુષ પણ દેવની મહેરબાનીથી મેરુપર્વતની ટોચ ઉપર ક્રીડા નથી કરી શકતો ? કરી શકે છે. તેમ હું પણ સ્વામીના પ્રભાવથી આ કાવ્ય બનાવવા સમર્થ થઈ શકીશ. ॥૯॥

सुपर्वभिर्भोगिभिरङ्गिसङ्घै-र्लीलां स्वयं बिभ्रदिव त्रिलोक्याः ।
प्रेयानिव स्त्रीभिरिहास्ति जम्बू-द्वीपोऽब्धिवेलाभिरुपास्यमानः ॥१०॥

इह जगति भूमण्डलरूपमध्यमलोके पार्थिवो रजतहेमरत्नमयोऽनादृताभिधानस्य द्वीपाधिदेवस्यावासभूत उत्तरकुरुवर्ती जम्बूवृक्षस्तेनोपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपोऽस्ति वर्तते । जम्बूद्वीपः किं क्रियमाणः । उपास्यमानः सेव्यमानः । काभिः ? अब्धेः समुद्रस्य वेलाभिर्जलवृद्धिभिः । कः काभिरिव ? प्रेयान् स्त्रीभिरिव । यथा अतिशयेन प्रियः । मातृपितृभ्रातृपुत्रादिसर्वस्वजनेभ्योऽपि पतिव्रतानां स्त्रीणां प्रेमाधिक्यं भर्तर्येव तेन प्रेयानिति पदोपादानम् । कान्तः स्त्रीभिर्निषेव्यते । जम्बूद्वीपः किं कुर्वन् ? उत्प्रेक्ष्यते-बिभ्रदिव धारयन्निव । काम् ? लीलां शोभां विलासं वा । कस्याः ? त्रिलोक्या जगत्त्रयस्य । कथम् ? स्वयमात्मना । कैः ? क्रीडार्थमागतैर्हिमवद्गिरिसुरसरित्पद्मह्रदादिवासिभिर्वा सुपर्वभिर्देवैः । तथा--भोगिभिर्नागकुमारैः । तथा अङ्गिसङ्घैर्देहिसार्थैः । 'सङ्घः सार्थस्तु देहिनां समूहे' । अथवाङ्गिविशेषणान्यपि । अंगिसंघैः । किं ? सु शोभनानि पर्वाणि पर्युषणादीपालिकादीनि येषां ते तथा । पुनः किं० भोगो राज्यादिसुखमस्त्येषामिति मत्वर्थीयप्रत्यये भोगिनस्तैः विलासम् । 'लस श्लेषणक्रीडनयोः' इति धात्वर्थत्वादाश्लेषणं मिलन्तं ——— "

શ્લોકાર્થ

આ મધ્યલોકમાં અનાદૃત નામના દેવના નિવાસસ્થાનરૂપ સોના-રૂપા અને રત્નમય જંબૂ નામના વૃક્ષથી ઓળખાતો 'જંબૂ' નામનો દ્વીપ છે. તે જંબૂદ્વીપ, પતિવ્રતા સ્ત્રીઓવડે જેમ પતિની ઉપાસના કરાય છે તેમ, સમુદ્રની વેળાઓવડે નિરંતર સેવાય છે. તે જંબૂદ્વીપ ક્રીડાને માટે આવેલા દેવો, નાગકુમારો અને મનુષ્યોના સમૂહ વડે સ્વયં ત્રણે લોકની શોભાને જાણે ધારણ કરતો હોય તેમ અથવા પર્યુષણા, દીપાલિકા આદિ સુચારુ પર્વો તેમજ રાજ્યાદિ સુખ-વૈભવ વડે ત્રણે લોકની શોભાને જાણે સ્વયં ધારણ કરતો હોય તેમ શોભે છે. ॥૧૦॥

नीराजयन्तीष्विव चित्रभानु-मादाय दिग्वारविलासिनीषु ।
संवर्धयन्तीषु पयःपृषद्भि-र्वेलासु कान्तास्विव मुक्तिकाभिः ॥११॥

यं शंभुशैलच्छविरोमगुच्छ-चन्द्रातपत्रोद्धतवाहिनीकम् ।
वार्धेस्तरङ्गा मगधा इवोर्वी-धवं स्तुवन्तीव गभीररावैः ॥१२॥ ॥ युग्मम् ॥

यं जम्बूद्वीपं वार्धेः समुद्रस्य तरङ्गाः कल्लोलाः। उत्प्रेक्ष्यते—गभीररावैर्मन्द्रस्वरैः स्तुवन्तीव स्तुतिं कुर्वन्तीव । के इव । मगधा इव । यथा मागधा वंशादिस्तुतिकारिण उर्वीधवं पृथ्वीपतिं स्तुवन्ति। किं० जम्बूः । शंभुशैलः कैलासस्तस्य च्छवयः स्फटिकरत्न-निर्यद्द्युतय एव रोमगुच्छाश्चामराणि यस्य तथा चन्द्रो विधुमण्डल एवातपत्रं छत्रं यस्य । पुनः किं० । उद्धता रङ्गत्तरङ्गैरुत्कटा वाहिन्यो नद्यो यस्य । पश्चात्कर्मधारयः। उर्वीधवमपि शंभुशैलच्छविवदुज्ज्वला रोमगुच्छा यस्य । तथा—चन्द्रतुल्यमातपवारणं यस्य । तथा—उद्धताः स्वच्छोत्कर्षाद्वैरिवारं तृणं मन्यमाना वाहिन्यः सेना यस्य । अत्रापि कर्मधारयः । कासु सतीषु । दिग्वारविलासिनीषु सतीषु दिश एव वाराङ्ग-नास्तासु । उत्प्रेक्ष्यते—नीराजयन्तीष्विव । नीराजनामारात्रिकां कुर्वतीषु । नीराजनां कुर्वन्तीति नीराजयन्ति । करणे ञिप्रत्ययः । नीराजयन्तीति नीराजयन्त्यस्तासु । 'प्रदक्षिणीकृत्य जयाय, सृष्ट्या रराज नीराजनया स राजघः' इति नैषधे । 'नीराजनया आरात्रिकविधानेन' इति तद्वृत्तिः । किं कृत्वा । चित्रभानुं सूर्यमादाय गृहीत्वा । अन्या अपि वारविलासिन्यश्चित्रभानुं वह्निमादाय राजानं नीराजयन्ति । 'ब्रध्नो हंसश्चित्रभानु-र्विवस्वान्' । तथा—'वृषाकपिः पावकचित्रभानू' इति सूर्यवह्निनाम्नी हैम्याम् । पुनः कासु सतीषु । वेलासु समुद्रजलवृद्धिषु सतीषु । किं कुर्वतीषु । संवर्धयन्तीषु अवकि-रन्तीषु । उत्प्रेक्ष्यते-वर्धापयन्तीष्विव । वर्धापयन्तीति प्रयोगः कल्पकिरणावल्याम् । कैः । पयसां पानीयानां पृषद्भिर्विन्दुभिः । कास्विव । कान्तास्विव । यथा कामिन्यः क्ष्मा-कान्तं मुक्तिकाभिर्मुक्ताफलैरुपलक्षणाल्लाजैरपि वर्धापयन्ति । 'अवाकिरन्वयोवृद्धास्तं

लाजैः पौरयोषितः' इति रघुवंशेऽपि । 'सिता वमन्तः खलु कीर्तिमुक्तिकाः' इति नैषधे ॥

श्लोकार्थ

જેમ સ્તુતિપાઠકો બિરુદાવલિ વડે રાજાની સ્તુતિ કરે છે, તેમ સમુદ્રના તરંગો ગંભીર ધ્વનિથી જાણે જંબૂદ્વીપની સ્તુતિ કરતા ન હોય ? (હવે કવિ જંબૂદ્વીપને રાજાની ઉપમા સાથે ઘટાવે છે.) જેમ રાજાને કૈલાસ પર્વત જેવા શ્વેત ચામરો હોય છે, તેમ જંબૂદ્વીપને કૈલાસ પર્વતના સ્ફટિક રત્નોમાંથી નીકળતી કાંતિરૂપ ચામરો છે. રાજાને ચંદ્ર જેવું ઉજ્વલ છત્ર હોય છે, તેમ જંબૂદ્વીપને ચંદ્રરૂપ છત્ર છે. રાજાને જેમ શત્રુના સૈન્યને તૃણ સમાન તુચ્છ ગણતી સેના હોય છે, તેમ જંબૂદ્વીપને મનોહર તરંગોથી ઉત્કટ નદીઓરૂપ સેના છે. વારાંગનાઓ જેમ અગ્નિને ગ્રહણ કરીને રાજાની આરતી ઉતારે છે, તેમ જંબૂદ્વીપને દિશાઓરૂપી વારાંગનાઓ સૂર્યને ગ્રહણ કરી જાણે આરતિ ઉતારતી ન હોય ? નગરવાસી સ્ત્રીઓ મુક્તાફલો વડે રાજાનાં જેમ વધામણાં કરે છે, તેમ જંબૂદ્વીપને સમુદ્રની વેલાઓ પાણીના બિંદુઓ વડે જાણે વધામણાં કરતી ન હોય ? એવો જંદ્વીપ રાજા જેવો શોભે છે. ॥૧૧॥૧૨॥

चन्द्रार्कचक्रद्वयभृत्प्रभूत-क्षेत्रप्रभू रत्ननिधानवार्धिः ।
यः कोऽपि चक्रीव चकास्त्यसंख्य-द्वीपावनीपैः समुपास्यमानः ॥१३॥

यो जम्बूद्वीपः कोऽप्यद्भुतवैभवः : जयति मधुसहायः सर्वसंसारवल्लीजननजरठकन्दः कोऽपि कन्दर्पदेवः' इति चम्पूकथायाम् । 'कोऽप्यद्भुतवैभवः' इति तट्टिप्पनके। चक्रीव सार्वभौम इव चकास्ति शोभते । किंविशिष्टो यः । चन्द्रो विधुरर्क सूर्यस्तावेव चक्रे रथाङ्गे तयोर्द्वयं विभर्तीति चक्रद्वयभृत् । पुनः किंभूतः । प्रभूतानां क्षेत्राणाम् । १ भरत २ हिमवत् ३ हरिवर्ष ४ महाविदेह ५ देवकुरु ६ उत्तरकुरु ७ रम्यक ८ ऐरण्यवत ९ ऐरावताभिधानानां नवसंख्याकानां वर्षाणां प्रकर्षेण भुरुत्पत्तिस्थानाम् । पुनः किंभूतः रत्नानां मणीनां निधानानां च वार्धिर्वार्धिनामधेया संख्या यत्र । 'शतं सहस्रमयुतं लक्षप्रयुतकोटयः । अर्बुदमब्जं खर्वं च निखर्वं च महाम्बुजम् ॥ शङ्कुर्वार्धिरन्त्य मध्यं परार्घ्यं चेति नामतः ॥' इति हैममालायाम् । लौकिका संख्या । यद्वा रत्नैरुपलक्षितानि संपूर्णानि वा निधानानि निधयः वार्धिश्च । सगरचक्रवर्तिवचसा सुस्थितसुरानीतः शत्रुञ्जयशैलाद् द्वादशक्रोशदूरमुक्तः समुद्रो यत्र । पुनः किंभूतः । असंख्याः संख्यातीता ये द्वीपाः । १ धातकीखण्ड २ पुष्कर ३ वारुणी ४ क्षीर ५ घृत ६ इक्षु ७ नन्दीश्वर ८ अरुण ९ अरुणवर १० अरुणवरावभास एवं त्रिप्रत्यवतारकुण्डल-शङ्ख-रुचक-भुजग-कुश-क्रौञ्चप्रमुखा असंख्याता द्वीपास्त एवावनीं पृथ्वीं पान्ति रक्षयति इति कृत्वा भूपास्तैरुपास्यमानः संख्येमानः । चक्री तु एकचक्रभृत्तथा एकस्य भरतादेः क्षेत्रस्य प्रभुः स्वामी । तथा चतुर्दश[रत्न]नवनिधानवानेव, द्वात्रिंशत्सहस्रसंख्याकैरेव भूपै राजभिः सेव्य ॥ इति जम्बूद्वीपः ॥

શ્લોકાર્થ

અસંખ્યાત દ્વીપરૂપ રાજાઓવડે સેવાતો, ચંદ્ર અને સૂર્યરૂપી બે ચક્રને ધારણ કરનારો, ભરત આદિ ઘણા ક્ષેત્રોનો સ્વામી, અને જેનામાં રત્નો ભરેલા નિધિઓ અને સમુદ્ર રહેલા છે, એવો જંબૂદ્વીપ ચક્રવર્તીની જેમ શોભે છે.

ચક્રવર્તી એક ચક્રને ધારણ કરનારો હોય છે. ભરતક્ષેત્રનો જ સ્વામી હોય છે, ચૌદ રત્નો, નવ નિધાનો તેમજ બત્રીશ હજાર રાજાઓવડે જ સેવાતો હોય છે, જ્યારે જંબૂદ્વીપ ચંદ્ર અને સૂર્ય બે ચક્રોને ધારણ કરનારો છે ! ધાતકીખંડ આદિ અસંખ્યાત દ્વીપોનો સ્વામી છે. ભરત આદિ અનેક ક્ષેત્રોનો સ્વામી છે ! અનેક રત્નોવાળા નિધાનો અને સમુદ્રો જેમાં રહેલાં છે ! એવો જંબૂદ્વીપ અદ્‌ભુત વૈભવ વડે શોભી રહ્યો છે ॥૧૩॥

अन्तःस्फुरन्मौक्तिकरत्नराजी–विराजिकुल्येशदुकूलभाजः ।
भास्वज्जगत्यर्जुनमेखलाया, [1]निशावशाहर्मणिकर्णिकायाः ॥१४॥

संध्यारुचीकुङ्कुमपङ्किलाङ्क–प्राचीप्रतीचीक्षितिभृत्कुचायाः ।
द्वीपश्रियास्तारकताराहारे, किंनायको राजति रत्नसानुः ॥१५॥ ॥ युग्मम् ॥

यत्र जम्बूद्वीपे रत्नसानुर्मेरू राजति शोभते । किं० । उत्प्रेक्ष्यते—द्वीपश्रिया जम्बूद्वीपलक्ष्म्यास्तारका ज्योतींषि ता एव तारा निर्मलमौक्तिकानि । 'तारो निर्मलमौक्तिके' इत्यनेकार्थः । तेषां हारस्तत्र किंनायको मध्यमणिः । किंभूताया द्वीपश्रियाः । अन्तर्मध्ये स्फुरतां द्योतमानानां मौक्तिकानां मुक्ताफलानां रत्नानां मणीनां राजी श्रेणी तया विराजते इत्येवंशीलो यः कुल्यानां नदीनाम् । 'कुल्या तु सारिणी नद्योः' इत्यनेकार्थः । ईशः स्वामी । 'यादः स्रोतोवार्नदीशः' इति हैमीवचनात् । स[मुद्र] एव दुकूलं क्षौमवस्त्रं भजत्याश्रयते सा तस्याः । 'सागराच्चाग्रे स्युर्नेमी मेखलाम्बराः' इति हैमीवचनात् । समुद्रस्य वस्त्रत्वेनोपादानम् । पुनः किंभूतायाः । भास्वन्ती दीप्यमाना या जगती । कपिशीर्षकवर्जितप्राकारभित्तिः । सैवार्जुनस्य सुवर्णस्य मेखला काञ्ची यस्याः सा तस्याः। पुनः किंभूतायाः । निशा रात्रि'शा प्रिया यस्य स निशापतिश्चन्द्रस्तथाहर्मणिर्भास्करस्तावेव कार्णके कर्णभूषणे यस्याः सा तस्याः । पुनः किंभूतायाः । संध्ये दिनाद्यवसानभवे तयो रुची कान्तिः । रुचीशब्दो दीर्घकारान्तोऽप्यस्ति । यथा—'रुच्यो रुचीभिर्जितकाञ्चनाभिः' इति नैषधे । सैव कुङ्कुमं केसरं तेन पङ्किलौ व्याप्तावङ्कावुत्सङ्गौ ययोस्तथाविधौ यौ प्राची पूर्वा प्रतीची पश्चिमा तयोः क्षितिभृतौ पर्वतावुदयास्ताचलनामानौ तावेव कुचौ स्तनौ यस्यास्तस्याः ॥

१ 'कुण्डलायाः' इति पाठः ।

શ્લોકાર્થ

જંબૂદ્વીપના મધ્યભાગમાં જે મેરુપર્વત શોભે છે, તે આ દ્વીપરૂપી લક્ષ્મીદેવીના, જ્યોતિષ-ચક્રરૂપી નિર્મળ મોતીઓના હારમાં રહેલો મધ્યમણી જાણે ન હોય ? (જંબૂદ્વીપને લક્ષ્મીદેવીની ઉપમા આપે છે.) જેનો મધ્યભાગ કાંતિમાન મુક્તાફલો અને રત્નોની પંક્તિ વડે શોભે છે એવા સમુદ્રરૂપી રેશમી વસ્ત્રને ધારણ કરનારી, દેદીપ્યમાન જગતીરૂપી સોનાના કંદોરાવાળી, ચંદ્ર અને સૂર્યરૂપી જેના કુંડલો છે, દિવસનો ઉષાકાળ અને અસ્તકાળ એમ બે સંધ્યાઓની કાંતિરૂપ કુંકુમના કાદવ વડે જેમનો મધ્યભાગ લેપાયેલો છે એવા ઉદયાચલ પર્વત અને અસ્તાચલ પર્વતરૂપ જેના બે સ્તન છે. એવી જંબૂદ્વીપરૂપ લક્ષ્મીના મધ્યભાગમાં મેરુપર્વત શોભી રહ્યો છે.॥૧૪॥૧૫॥

यत्रोल्लसद्गौरिमतुङ्गिमश्री–र्झरप्रवृत्तिः स्फुटभद्रशाली ।
करीव हेम्नः शिखरी विभाति, रवीन्दुघण्टाग्रहघर्घरीमान् ॥१६॥

यत्र द्वीपे हेम्नः स्वर्णस्य शिखरी पर्वतो मेरुर्विभाति । क इव । करीव हस्तीव । किंभूतो मेरुः करी च । उल्लसन्ती प्रोल्लासं प्राप्नुवन्ती स्फुरन्ती गौरिम्नः । 'गौरस्तु श्वेतपीतयोः' इत्यनेकार्थः । पीतत्वस्य श्वेततायाश्च । तथा—तुङ्गिम्न उन्नतत्वस्य श्रीः शोभा यस्मिन् सः । समासान्तविधेरनित्यत्वाद्व्यवस्थितविभाषयात्र समासान्तः कप्रत्ययो नाऽऽगात् । नैषधेऽप्येवं दृश्यते । यथा—'उडुपरिषदि मध्यस्थायिशीतांशुलेखानुकरणपटु-लक्ष्मीमक्षिलक्ष्मीचकार' इति । गजविशेषणेऽप्येवमेव । पुनः किंभूतः । झराणां निर्झराणां प्रवृत्तिः प्रवर्तनं प्रसरणं यस्माद्यस्मिन्वा मेरौ । करिणि तु निर्झरप्रचारवत्सप्तधा प्रवृत्ति-र्मदप्रवाहो यस्मिन् । 'मदो दानं प्रवृत्तिश्च' इति हैम्याम् । पुनः किंभूतः । स्फुटं विनि-द्रमुन्मिषितं विकसितम् । 'दलितं स्फुटितं स्फुटम्' इति हैम्याम् । भद्रशालाख्यं वनं यत्र । करी तु स्फुटं प्रकटं भद्रजातित्वेन शालते शोभते इति सः । 'शाल प्रशं-सायाम्' इति कल्पद्रुमे । पुनः किंभूतः । रवीन्दू सूर्याचन्द्रमसौ तावेव घण्टे तथा ग्रहा मङ्गलाद्या उपलक्षणान्नक्षत्रतारकास्त एव घर्घर्यः क्षुद्रघण्टिका यस्मिन्सः । गजोऽपि रवीन्दुवद्वृत्तघण्टाभ्यां ग्रहसदृक्किङ्किणीभिश्च युक्तो भवति ॥

શ્લોકાર્થ

જે જંબૂદ્વીપમાં સુવર્ણનો મેરુપર્વત હાથીની જેમ શોભી રહ્યો છે. જે મેરુપર્વત દેદીપ્યમાન સુવર્ણની પીળી કાંતિ અને અતિ ઉન્નતપણાની શોભાવાળો છે. (જેમ હાથી સ્ફુરાયમાન શ્વેત કાંતિ અને ઉન્નતપણાની શોભાને ધારણ કરનારો હોય છે.) જે મેરુપર્વતમાં નિરંતર ઝરણાઓ વહી રહેલાં છે. (જેમ હાથીના ગંડસ્થલમાંથી નિરંતર સુગંધી મદ વહી રહેલો હોય છે.) તેમજ જે મેરુપર્વત પર નિરંતર વિકસ્વર 'ભદ્રશાલ' નામનું વન છે. (જેમ હાથી ભદ્ર (સરલ) જાતિથી શોભે છે.) જે મેરુના ગળે સૂર્ય અને ચંદ્રરૂપી બે ઘંટાઓ અને ગ્રહ નક્ષત્ર તેમજ તારાઓરૂપી નાની ઘુઘરીઓ છે. જેમ હાથી ચંદ્ર સૂર્યની જેમ ગોળ બે ઘંટથી અને ગ્રહો જેવી ઘુઘરીઓથી યુક્ત હોય છે એવો મેરુપર્વત હાથીની જેમ શોભી રહ્યો છે. ॥૧૬॥

यत्राऽर्थिनोऽर्थेशमिव प्रसार्य[१], करान्सुवर्णं विवरीषवः किम् ।
प्रदक्षिणागोचरतां नयन्ति, ज्योतिर्गणा गैरिकसानुमन्तम् ॥१७॥

यत्र जम्बूद्वीपे ज्योतिर्गणा ग्रहनक्षत्रतारासमूहा गैरिकस्य । 'गैरिकं स्वर्णधात्वोः' इत्यनेकार्थः । सानुमन्तं पर्वतं सुमेरुम् । प्रदक्षिणाया दक्षिणावर्तभ्रमिक्रियाया गोचरतां नयन्ति प्रापयन्ति । 'मन्ये न मे श्रवणगोचरतां गतोऽसि' इति कल्याणमन्दिरस्तवे । तथा—'द्वीपाधिपान्नयनयोर्नय गोचरत्वम्' इति नैषधे । किं० । उत्प्रेक्ष्यते—करान्किरणान्पाणीन्प्रसार्य विस्तार्य विवरीषवः । 'वृञ् याचने' । वरीतुमिच्छवो याचितुकामाः किम् । के इव । अर्थिन इव । यथा याचकाः करान्प्रसार्य सरलीकृत्य स्वर्णमभ्यर्थयितुकामा अर्थेशं धनपतिं प्रदक्षिणयन्त्यनुकूलीकुर्वन्ति ॥ इति मेरुः ॥

श्लोकार्थ

ग्रह, नक्षत्र अने ताराओनो समूह जंबूद्वीपमां रहेला सुवर्णमय सुमेरुपर्वतने प्रदक्षिणारूपे प्राप्त करे छे, मेरुनी आसपास भ्रमण करे छे. ते पोतानां किरणोरूप हाथने प्रसारीने मेरु पासे सुवर्णनी जाणे याचना करवा न ईच्छता होय? जेम धननी ईच्छावाळा याचको हाथ प्रसारीने धनिक (श्रीमंत)ने अनुकूळ करे छे तेम. ॥१७॥

सवेशकैश्यायितकूलिनीशो–ललामलीलायितसिद्धशैलः ।
[१]द्वीपेन्दिराया इव भालपट्टो, यस्मिन् व्यभाद् भारतनाम वर्षम् ॥१८॥

यस्मिञ्जम्बूद्वीपे भारतमिति नाम यस्य तादृशं वर्षं क्षेत्रं व्यभाद्बभासे । यादृक् प्रथमाद्यरकेष्वभूत् तादृक्पञ्चमारके नास्ते । अवसर्पिणीकालानुभावात्सर्वेऽपि पदार्था अनन्तगुणपर्यायादिभिर्हीयमानाः सन्त्यत एव भूतकालः । उत्प्रेक्ष्यते—द्वीपेन्दिराया जम्बूद्वीपलक्ष्म्या भालपट्टो ललाटमिव । किंभूतः । सवेशे संनिधौ श्यामत्वात्कैश्यायितः केशसमूह इवाचरितः । 'केशानां कैश्यकेशिके' इति हैम्याम् । कूलिनीशो लवणाम्बुराशिर्यस्य । पुनः किंभूतः । ललाम्नस्तिलकस्य लीला विलासस्तद्वदाचरितः सिद्धशैलः शत्रुञ्जयाद्रिर्यस्मिन् यस्य वा । ललामशब्दो नकारान्ताकारान्तोऽप्यस्ति लिङ्गानुशासनावचूर्णौ ॥

श्लोकार्थ

जंबूद्वीपमां **भारत** नामनुं क्षेत्र शोभा रह्युं छे. ते भारतवर्ष जंबूद्वीपरूपी लक्ष्मीनुं जाणे भालस्थल (ललाट) न होय ? अने लवण समुद्र जाणे ए लक्ष्मीनो चोटलो (केशपाश) न होय ? (नजीक होवाथी अने श्याम होवाथी) तेमज शत्रुंजय पर्वत जाणे ए लक्ष्मीना ललाटमां तिलक न होय ! एवुं भरतक्षेत्र शोभी रह्युं छे. ॥१८॥

भारत वर्ष जेवुं प्रथम आरामां हतुं तेवुं पांचमा आरामां रह्युं नथी. कारण के अवसर्पिणीकालना प्रभावथी सर्वे पदार्थो अनंतगुण-पर्याय आदिथी हीन हीन थता जाय छे.

१ 'द्वीपावनीन्दोरिव' इति पाठः ।

पराजितद्वीपततिप्रतीष्ट-चिरत्नरत्नाद्युपदागणेन ।
द्वीपेन पृथ्वीपतिनेव वर्षं, व्यधायि धामोपनिधेरिवैतत् ॥१९॥

द्वीपेन जम्बूनाम्ना पतद्वर्षं भारत क्षेत्रमुपनिधेः । उत्प्रेक्ष्यते-न्यासस्य धाम गृहं व्यधायि चक्रे । केनेव । पृथ्वीपतिनेव । यथा राज्ञा निक्षेपस्य निकेतनं क्रियते । किंभूतेन द्वीपेन पृथ्वीपतिना च । पराजिता निजौजोविभवैः पराभूता स्वायत्तीकृता च । 'ओजो बले प्रतापे च' इत्यनेकार्थः । या द्वीपानां ततिः श्रेणी तस्याः सकाशात्प्रतीष्टो गृहीतश्चिरत्नानि चिरकालोत्पन्नानि रत्नानि मणयस्तदादिरुपदागणः प्राभृतप्रकरो येन स तेन । 'प्रतीष्टकामज्वलदस्त्रजालकम्', तथा 'चिरत्नरत्नाचितमुच्चित' चिरात् । इति नैषधे॥ इति भरतक्षेत्रम् ॥

श्लोकार्थ

પોતાના બલ, પ્રતાપ અને વૈભવ વડે અન્ય દ્વીપોને પરાજિત કરીને તે અન્ય દ્વીપોની શ્રેણિ પાસેથી ઘણા કાળનાં રત્નો આદિ ભેટણાનો સમૂહ મેળવીને જંબૂદ્વીપે રાજાની જેમ આ ભરતક્ષેત્રને જાણે પોતાનું થાપણગૃહ (ભંડાર) ન બનાવ્યું હોય ? ॥૧૯॥

वैताढ्यशैलो विपुलां द्विफालां, विनिर्मिमीते स्म निजेन यस्य ।
यमीभ्रमीभङ्गीविभूष्यमाणां, स्त्रैणस्य सीमन्त इव प्रवेणीम् ॥२०॥

वेताढ्यनामा शैलः यस्य भरतक्षेत्रस्य भूमीं द्विफालां द्विभागां निर्मिमीते स्म कृतवान् । 'द्विफालवद्धाश्चिकुराः शिरःस्थितम्' इति नैषधे । केन । निजेन आत्मना । 'श्रुत्वा निजं भीमजया निरस्तम्' इति नैषधे । 'निजमात्मानम्' इति तद्वृत्तिः। क इव। सीमन्त इव । यथा स्त्रैणस्य स्त्रीणां समूहस्य सीमन्तः केशवर्त्म प्रवेणीं कबरीं द्विफालां कुरुते । किंभूताम् । भूमीं प्रवेणीं च । यमी यमुना तस्या भ्रमी भ्रमणमावर्तकज्जल-परिभ्रान्तिस्तस्या भङ्ग्यो विलासाः । 'शृङ्गारभङ्गिरुचिरेऽपि' इति नैषधे । 'शृङ्गारवि-लासयोग्येऽपि' इति तद्वृत्तिः । रचनाश्च । ताभिर्विभूष्यमाणामलंक्रियमाणाम् ॥

श्लोकार्थ

જેમ સેંથો સ્ત્રીઓની વેણીને બે ભાગમાં વિભાજિત કરે છે તેમ વૈતાઢ્ય પર્વતે ભરત-ક્ષેત્રની ભૂમિને બે ભાગમાં વિભાજિત કરી ! ભૂમિ અને વેણી કેવા પ્રકારની ? યમુના નદીના આવર્તો-વિલાસો વડે શોભતી એવી પૃથ્વી અને યમુનાના શ્યામ જલના આવર્તોની રચના વડે શોભતી વેણી ॥૨૦॥ (અર્થાત્ વૈતાઢ્ય પર્વત વચમાં હોવાથી ભરતક્ષેત્ર બે ભાગમાં વિભાજિત છે.)

वैताढ्यशैलेन विभज्यमाना-वुभौ विभागौ भरतस्य भातः ।
द्वीपावनीपं किमुपेत्य भूत्या, जितौ भजन्तौ फणिनाकिलोकौ ॥२१॥

भरतक्षेत्रस्य वैताढ्यनाम्ना शैलेन विभज्यमानौ विभागीक्रियमाणावुभौ द्वौ विभागावंशौ भातो राजतः । किमुत्प्रेक्ष्यते । भूत्या स्वलक्ष्म्या जितौ पराभूतौ सन्तौ उपेत्य समीपमागत्य द्वीपमेवावनीपं भूपं सेवमानौ भजन्तौ फणिनां नागानां नाकिनां देवानां लोकौ भुवनौ । पातालस्वर्गलोकावित्यर्थः । इति भरतक्षेत्रस्य द्वौ विभागौ ॥

श्लोकार्थ

वैताढ्य पर्वत वडे करायेला भरतक्षेत्रना बे विभागो शोभे छे. जाणे द्वीपनी शोभा वडे पराजित थयेला स्वर्गलोक अने नागलोक न होय ? अने ते समीपमां आवीने जंबूद्वीपरूपी राजानी जाणे सेवा करता न होय ? ॥२१॥

स्वच्छन्दकेलीतरलीभवन्त्याः, स्रस्तं शिरस्तो भुवि वर्षलक्ष्म्याः ।
किमुत्तरीयं मरुतोत्तरङ्गी-कृतं सितं यत्र बभस्ति गङ्गा ॥२२॥

यत्र भरतक्षेत्रे गङ्गा बभस्ति भासते । 'निशानभःसदृशे रजनीगगनतुल्ये । तथा निशानैस्तेजस्विभिर्बभस्तीति । तथा सदृश इः कामो यस्य' इति चम्पूटिप्पनके । उत्प्रेक्ष्यते—स्वच्छन्दं स्वेच्छया केली क्रीडा । 'केलीभिरुद्धर कृशोदरि' इति नैषधे । तया तरलीभवन्त्याश्चञ्चलाजायमानाया वर्षलक्ष्म्या भरतक्षेत्रश्रियाः शिरस्तो मस्तकाद् भुवि भूमौ स्रस्तं पतितमुत्तरीयमुपर्याच्छादनवस्त्रं प्रावरणमिव । किंभूतम् । मरुता वायुना उत्प्राबल्येन तरङ्गयुक्तं कृतम् । पुनः किंभूतम् । सितमुज्ज्वलम् ॥ इति गङ्गा ॥ इति भरतक्षेत्रम् ॥

श्लोकार्थ

भरतक्षेत्रमां गंगानदी शोभे छे. स्वेच्छापूर्वक क्रीडा करवाथी चंचल बनेली भरतक्षेत्रनी लक्ष्मीना मस्तक उपरथी भूमिपर पडेलुं अति उज्ज्वल अने अतिशय पवनथी तरंगित एवुं श्वेत उत्तरीय वस्त्र (ओढणुं) जाणे न होय ? ॥२२॥

तद्दक्षिणार्धे सुरगेहगर्व-सर्वंकषो गूर्जरनीवृदास्ते ।
श्रियेव रन्तुं पुरुषोत्तमेन, जगत्कृताकारि विलासवेश्म ॥२३॥

तस्य भरतक्षेत्रस्य दक्षिणदिक्पार्श्ववर्तिनि अर्धे सामिभागे खण्डे सुरगेहस्य स्वर्गस्य यो गर्वः स्ववैभवाहंकारस्तस्य सर्वंकषः सर्वापहारी गूर्जर इति नामा नीवृद्देश आस्ते वर्तते । उत्प्रेक्ष्यते—पुरुषोत्तमेन नरश्रेष्ठेन । जातावेकवचनम् । विष्णुना च सार्धं रन्तुं क्रीडितुं श्रिया लक्ष्म्या कर्त्र्या जगत्कृता सर्वसृष्टिविधायिना विधात्रा विलासवेश्म केलिनिकेतनमकारि कारितमिव । ण्यन्तप्रयोगः ॥

શ્લોકાર્થ

તે ભરતક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધ ભાગમાં સ્વર્ગલોકના ગર્વને દૂર કરનાર એવો ગુર્જરદેશ શોભે છે. તે દેશ ? જગત્કર્તા વિધાતાએ (બ્રહ્માએ) વિષ્ણુ ની સાથે ક્રીડા કરવા માટે લક્ષ્મીનું જાણે ક્રીડા-ગૃહ ન બનાવ્યું હોય ? ॥૨૩॥ (લક્ષ્મીએ વિષ્ણુ સાથે રમવા માટે જાણે વિધાતા પાસે વિલાસ-સ્થાન કરાવ્યું હોય તેવો ગુર્જરદેશ શોભે છે.)

अशेषदेशेषु विशेषितश्री-र्यो मञ्जिमानं वहते स्म देशः ।
आक्रान्तदिक्चक्र इवाखिलेषु, वसुंधराभर्तृषु सार्वभौमः ॥२४॥

यो देशो गूर्जरमण्डलो मञ्जुनो भावो मञ्जिमा तं चारुतां वहते स्म दधौ । किंभूतो देशः । विशेषः सर्वातिशायिता संजातोऽस्यामिति विशेषिता श्रीर्धनधान्यादिका सर्वापि संपत्तिरूपा लक्ष्मीः शोभा वा यस्य । अत्र समासान्तविधेरनित्यत्वात्कप्रत्ययाभावः । केषु । अशेषेषु समस्तेषु देशेषु जनपदेषु । पुनः किंभूतम् । आक्रान्तं महत्त्वादात्मना व्याप्तं दिशां चतसृणामुपलक्षणाद्विदिशामपि एतावता अष्टानां हरितां चक्रं मण्डलं येन । क इव । सार्वभौम इव । सर्वभूमेरीश्वरश्चक्रवर्ती अखिलेषु सर्वेषु वसुंधराभर्तृषु भूपालेषु विशेषितश्रीर्भवति । किंभूतः । आक्रान्तं स्वभुजबलेन विजितं दिक्चक्रं येन ॥

શ્લોકાર્થ

તે ગુર્જરદેશ ચક્રવર્તીની જેમ શોભી રહ્યો છે. જે ગુર્જરદેશમાં સર્વ દેશો કરતાં વિશિષ્ટ પ્રકારની ધનધાન્યાદિ સંપત્તિ છે. જે દેશે પોતાની મહત્તા વડે દિશા અને વિદિશાઓના મંડલને વ્યાપ્ત કરેલ છે. જેમ ચક્રવર્તી પોતાના બાહુબલથી દિશાઓના મંડલને જીતી લે છે તેમ. વળી ચક્રવર્તી જેમ સર્વ રાજાઓમાં વિશિષ્ટ પ્રકારની શોભાને ધારણ કરે છે તેમ આ દેશ (સઘળા દેશોમાં) શોભી રહ્યો છે. ॥૨૪॥

सुस्वामिभाजो विबुधाभिरामाः, सजिष्णवो यत्र पुरः स्फुरन्ति ।
धृता दधानेन दिवाभ्यसूयां, येनामरावत्य इवाप्रमेयाः ॥२५॥

यत्र देशे पुरो नगर्यः स्फुरन्ति । किंभूताः । सुशोभनं नीतिमन्तं स्वामिनं राजानं भजन्ति इति सुस्वामिभाजः । पुनः किंभूताः । विशेषेण बुधाश्चतुर्दशविद्यावेदिनः पण्डितास्तैरभिरामा मनोज्ञाः । पुनः किंभूताः । सह जिष्णुभिर्जयनशीलैः सुभटादिभिर्वर्तन्ते यास्ताः । उत्प्रेक्ष्यते—दिवा देवलोकेन सहाभ्यसूयामीर्ष्यां दधानेन वहता येन देशेन अप्रमेयाः प्रमातुमशक्या गणनातीता अमरावत्य इन्द्रपुर्य इव धृताः । किंभूता अमरावत्यः । सुस्वामिनं सहस्राक्षत्वात्सर्वप्रकृतिभाववेदिनं पुरन्दरं स्वामिकार्तिकं वा भज-

न्तीति । पुनः किंभूताः । विबुधैर्देवै रम्याः । पुनः किंभूताः । सह जिष्णुना शक्रेण वा वर्तन्ते यास्ताः । सश्रीका हरय इति चम्पूकथायाम् । अथवा जिष्णुश्च जिष्णुश्च जिष्णू कृष्णेन्द्रौ ताभ्यां सह । सरूपाणामेकशेषे ॥

श्લોકાર્થ

ગુર્જરદેશમાં અનેક નગરીઓ શોભે છે. સજ્જન અને નીતિમાન રાજાઓને ભજવાવાળી, (અર્થાત્ જે નગરીઓના રાજા સજ્જન અને નીતિમાન છે.) અને શૂરવીર સુભટોથી યુક્ત છે. દેવલોકની સાથે ઈર્ષ્યાથી જાણે ગુર્જરદેશે આ અસંખ્ય ઇન્દ્રપુરીઓ ધારણ ન કરી હોય ? જેમ ઈન્દ્રપુરી-ઇન્દ્રને ભજવાવાળી અને દેવોવડે મનોહર તેમજ ઈન્દ્રવડે શોભે છે તેમ આ નગરીઓ પણ ઈન્દ્રપુરીની જેમ શોભે છે. ।।૨૫।।

अथ कानिचित्तीर्थानि प्रतिपाद्यन्ते—

હવે કેટલાક તીર્થોનું વર્ણન કરે છે—

शत्रुञ्जयाद्रेस्तलहट्टिकायां, यदार्षभिर्वासयति स्म पूर्वम् ।
द्विषन्निव क्षोणिभृतां विनीतां, यस्मिंस्तदानन्दपुरं समस्ति ॥२६॥

यन्नगरं पूर्वं प्रथमयात्राकरणसमये शत्रुञ्जयाद्रिदर्शनादुत्पन्नामन्दानन्दात् शत्रुञ्जयाद्रेः सिद्धाचलस्य तलहट्टिकायां सीमभूमौ । 'सम्मेतशैलतलहट्टिकायां ग्रामसत्तमे । क्षेमंकरः सार्थनामा ग्रामाध्यक्षो भवानभूत् ॥' इति प्रतिक्रमणसूत्रवृहद्वृत्तौ । ऋषभस्यापत्यमार्षभि-र्भरतचक्री वासयति स्म निवेशितवान् । वार्धकिरत्नेनेति शेषः । क इव । क्षोणिभृतां द्विषन्निव । यथा पर्वतानां शत्रुरिन्द्रः पूर्वं प्रथमं श्रीऋषभस्वामिराज्यावसरे सर्वनगर-पुरग्रामादिनिवेशनप्रथमप्रारम्भे विनीतां नाम्नीं नगरीं वासितवान् । धनदेनेति शेषः । यस्मिन्देशे तदानन्दपुरमधुना तु बृहन्नगरापराभिधानं पुरं विभाति ॥ इत्यानन्दपुरम् ॥

શ્લોકાર્થ

જે દેશમાં આનંદપુર નામનું નગર શોભી રહ્યું છે.

જેમ પર્વતોના શત્રુ ઇન્દ્રે શ્રી ઋષભદેવના રાજ્યાભિષેક સમયે વિનીતા નગરી વસાવી હતી, તેમ ભરત ચક્રવર્તીએ શત્રુંજયની પ્રથમ યાત્રા કરવાથી અત્યંત આનંદને પામીને શત્રુંજયની તલાટીમાં આનંદપુર નામનું નગર વસાવ્યું હતું. (વર્તમાનમાં તે 'વડનગર' નામથી પ્રસિદ્ધ છે.) ।।૨૬।।

यत्तुङ्गतारङ्गगिरौ गिरीश-शैलोपमे कोटिशिला समस्ति ।
स्वयंवरोर्वीव शिवाम्बुजाक्षी-पाणिग्रहे कोटिमुनीश्वराणाम् ॥२७॥

यस्मिन्देशे तुङ्गेऽभ्रंलिहे तारङ्गनाम्नि पर्वते कोटिशिला समस्ति विद्यते । किंभूते तारङ्गगिरौ । गिरीशस्य शिवस्य शैलः कैलाशस्तस्योपमा सादृश्यं यस्य स तस्मिन् ।

उत्प्रेक्ष्यते—कोटिसंख्याकानां मुनीश्वराणां शिवं सिद्धिः सैवाम्बुजाक्षी वधूस्तस्याः पाणिग्रहे विवाहे स्वयंवरोर्वी स्वयंवरमण्डपमेदिनीव ॥

શ્લોકાર્થ

જે ગૂર્જર દેશમાં કૈલાસ પર્વતની ઉપમાને ધારણ કરનારો અતિ ઉન્નત તારંગ નામનો પર્વત છે, તે પર્વતમાં કોટિશિલા નામની શિલા શોભી રહી છે. તે કોટિશિલા ક્રોડો મુનીશ્વરોને—સિદ્ધિરૂપી સ્ત્રીની સાથે પાણિગ્રહણ કરવાની જાણે સ્વયંવરભૂમિ હોય તેમ શોભે છે ।।૨૭।।

यत्पर्वते कल्पितसप्तभूमी–राजर्षिणाकार्यत जैनगेहः ।
इवाधिरोढुं शिवचन्द्रशालां, निःश्रेणिकाऽऽरोहणसप्तकाङ्का ॥२८॥

अस्मिस्तारङ्गशैले राजर्षिणा कुमारपालेन कल्पिता रचिताः सप्तसंख्याका भूमयः । पिट्टणिका । उपर्युपरि स्थितिस्थानकानि यत्र स कल्पितसप्तभूमिर्जैनगेहः प्रासादः शिल्पिभिरकार्यत निर्मापितः । उत्प्रेक्ष्यते—शिवं मोक्षस्तदेव चन्द्रशाला शिरोगृहं तामधिरोढुमुपरि चटितुम् । चटतिप्रयोग ऋषिमण्डलवृत्तौ । यथा—'चटिष्यति कथं प्रौढदेहोऽयं गजराजवत्' इति । आरोहणानां सोपानानां सप्तकमङ्के उत्सङ्गे यस्यास्तादृशी निःश्रेणिका अधिरोहणी कारितेव ॥

શ્લોકાર્થ

જે **તારંગા** નામના પર્વત ઉપર રાજર્ષિકુમારપાળ મહારાજાએ ઉપર ઉપર સાત માળની રચનાવાળું જિનમંદિર કરાવ્યું. તે જિનમંદિર મોક્ષરૂપી મહેલની અગાસી ઉપર ચઢવા માટે સાત પગથીયાવાળી જાણે નીસરણી (સીડી) હોય તેમ શોભે છે. ।।૨૮।।

गभीरताधःकृतवार्धिनेवो–पदीकृतं दन्तिनमुद्वहन्तम् ।
राजर्षिरस्मिन् विजयाङ्गजातं, तीर्थाधिपं स्थापयति स्म चैत्ये ॥२९॥

अस्मिस्तारङ्गगिरौ चैत्ये स्वकारितप्रासादे राजर्षिः कुमारपालभूपालो विजयाया जितशत्रुनृपपत्न्या अङ्गजातं नन्दनमजितनामानं द्वितीयतीर्थंकरं स्थापयति स्म निवेशयामास । किं कुर्वन्तम् । उद्वहन्तं दधतम् । कं कर्मतापन्नम् । दन्तिनमर्थाल्लाञ्छनरूपं गजम् । उत्प्रेक्ष्यते—गभीरतया गाम्भीर्येणाधःकृतेन अलब्धमध्यत्वेन पराभूतेन वार्धिना समुद्रेण उपदीकृतं ढौकितमिव । वार्धौ जलकरिणां सद्भाव(स)त्त्वादैरावणस्याप्यर्णवे समुत्पन्नत्वाच्चेयमुत्प्रेक्षा । अथवा 'विन्ध्येन धैर्यैरिव धिक्कृतेन' इति पाठः । तत्र धैर्यैर्मन्दरादिभ्योऽप्यतिशायिस्वधीरताभिर्धिक्कृतेनाभिभूतेन विन्ध्येन विन्ध्याचलेनोपदीकृतमिव । विन्ध्याचले हि करिणां सद्भावः । 'रोहणाचले रत्नानि । मलयाद्रौ चन्दनानि ।

विन्ध्याचले गजाः' इत्यादि काव्यकल्पलतायाम्। तथा-'स्वस्थानात्पदमात्रमप्यचलतो, विन्ध्यस्य चानेकशो। जायन्ते मदपालिपालितयशः-श्रीलम्भिनः कुम्भिनः॥' इति सूक्तेऽपि॥

श्लोकार्थ

તારંગા પર્વત ઉપર કરાવેલા જિનચૈત્યમાં રાજર્ષિ કુમારપાલ મહારાજાએ ગજના લંછનથી વિભૂષિત બીજા તીર્થંકર શ્રીઅજિતનાથ ભગવાનની મૂર્તિને સ્થાપન કરી હતી. તે લંછનરૂપે રહેલો હાથી-ભગવાનની ગંભીરતાથી પરાજિત થયેલા સમુદ્રે જાણે ભેટણારૂપે અપર્ણ કર્યો હોય તેવો અથવા પ્રભુના ધૈર્યથી તિરસ્કૃત થયેલા વિંધ્યાચલ પર્વતે હાથીને ભેટણારૂપે જાણે આપ્યો હોય તેવો શોભતો હતો. ॥૨૯॥

चैत्येन चूडामणिनेव शीर्षं, विभूष्य राजर्षिरमुष्य शृङ्गम् ।
सिद्धाचलस्येव सुमङ्गलाभू-स्तीर्थत्वमुर्व्यां प्रथयाञ्चकार ॥३०॥

कुमारपालोऽमुष्य तारणगिरेः । तारण इत्यभिधानं सौमसौभाग्यकाव्ये । तीर्थत्वं च सकलकर्मक्षयकरणविधिना मोक्षगमनस्थानकतामुर्व्यां पृथिव्यां प्रथयांचकार विस्तारयामास । क इव । सुमङ्गलाभूरिव । यथा सुमङ्गला ऋषभदेवपत्नी तस्या तस्यो वा भवतीति सुमङ्गलाभूर्भरतचक्री सिद्धाचलस्य शत्रुञ्जयाद्रेस्तीर्थतां प्रथयति सा । किं कृत्वा । विभूष्य विभूषां शोभां लम्भयित्वा । कम् । शृंङ्गं शिखरम् । अर्थात्तारणगिरेरेव। केन । चैत्येन स्वकारितविहारेण । किं केनेव । शीर्षं चूडामणिनेव । यथा कश्चित्पुमान् मस्तकं चूडामणिना विभूषयति ॥

श्लोकार्थ

જેમ ભરત ચક્રવર્તીએ શત્રુંજય પર્વતને ચૈત્યો બનાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો તેમ કુમારપાળ મહારાજાએ તારંગાપર્વતના શિખરને જિનમંદિર કરાવીને પૃથ્વી ઉપર પ્રસિદ્ધ કરાવ્યું. અર્થાત્ જેમ કોઈ પુરુષ મુગટવડે મસ્તકને શોભાવે છે તેમ ચૈત્યવડે તારંગાપર્વતને શોભાવ્યો. ॥૩૦॥

देशे पुनस्तत्र समस्ति शङ्खे-श्वरोऽन्तिकस्थायुकनागनाथः ।
धात्रा धरित्र्यां जगदिष्टसिद्ध्यै, मेरोरिवादाय सुरद्रुरुप्तः ॥३१॥

अपरतीर्थवर्णनाधिकारे तत्र गुर्जरदेशे पुनरन्यत् श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथः तीर्थं समस्ति जागर्ति । किं० शङ्खेश्वरः । अन्तिके समीपे स्थायुकः सेवाहेवाकितया नित्यं तिष्ठत्येवंशीलः नागानां नाथः प्रभुर्धरणेन्द्रो यस्य । अथवा । पण्ठा(ड)शीतिसहस्रनागनायकप्राग्जन्मवर्धमानाचार्याभिधानशङ्खेश्वराधिष्ठायकनागेन्द्रो यस्य । अथवा पुरुपादेय-

नामकर्माणं श्रीपार्श्वनाथं विमुच्य अन्येषां देवानां समीपे अधिष्ठातृत्वेन । 'अमानोना प्रतिषेधे' । ना कदाचिदपि न गच्छन्तीति नागाः अष्टाचत्वारिंशत्सहस्रयक्षास्तेषां नाथः पार्श्वयक्षो यस्य सः । उत्प्रेक्ष्यते—जगदिष्टसिद्धयै । 'तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः' इति न्यायाज्जगज्जनानामिष्टस्याभिलषितस्य सिद्धयै पूर्तये मेरोः सुरतरुनिवासभूमेरादाय गृहीत्वार्थात्कल्पद्रुमो धात्रा ब्रह्मणा धरित्र्यां गुर्जरमण्डलमेदिन्याम् । धरित्रीति गुर्जराभिधानम् । अथवा केवलं भूमावेव सुरद्रुः कल्पवृक्ष उप्तः प्ररोपित इव ॥

श्लोकार्थ

આ ગુર્જરદેશમાં બીજું પણ શ્રીશંખેશ્વરપાર્શ્વનાથનું તીર્થ વિદ્યમાન છે. પૂર્વજન્મમાં શ્રીવર્ધમાન નામના આચાર્યથી પ્રસિદ્ધ એવા ૮૬ હજાર નાગદેવોના નાયક નાગેન્દ્ર–ધરણેંદ્ર જેમની સેવામાં નિરંતર રહેલા છે તેમજ આદેય નામકર્મના ઉદયવાળા શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રભુને મૂકીને અન્ય કોઇપણ દેવોના અધિષ્ઠાયકરૂપે જે જતા નથી એવા ૪૮ હજાર યક્ષોનો સ્વામી પાર્શ્વ નામનો યક્ષ જેમની સેવામાં નિરંતર તત્પર છે એવા શ્રીશંખેશ્વર પાર્શ્વનાથભગવાનનું તીર્થ, બ્રહ્માએ જાણે જગતના મનુષ્યોની ઇષ્ટસિદ્ધિ માટે મેરુપર્વતથી લાવીને કલ્પવૃક્ષનું વાવેતર કર્યું હોય તેવું શોભે છે. અર્થાત્ આ ગૂર્જરભૂમિમાં સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ સમાન આ તીર્થ શોભી રહ્યું છે. ।।૩૧।।

विद्याधरेन्द्रौ विनमिर्नमिश्च, यद्विम्बमभ्यर्चयतः स्म पूर्वम् ।
स्वर्गे ततोऽपूजि विडौजसा यत्, स्वधाम्न एव स्पृहयेव सिद्धेः ।।३२।।

नमिश्च पुनर्विनमिर्नाम विद्याधरेन्द्रौ छद्मस्थश्रीऋषभदेवसेवासंतुष्टधरणेन्द्रप्रदत्तवैताढ्यदक्षिणोत्तरश्रेणिद्वयराज्याष्टाचत्वारिंशद्विद्यालङ्कृतौ पूर्वं प्रथममस्याश्चतुर्विंशत्या(आ)दिसमये श्रीमद्युगादिदेवे विद्यमाने सति नमिविनमिनामानौ खेचरेन्द्रौ यस्य श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथस्य बिम्बं प्रतिमामभ्यर्चयतः स्म पूजयतः स्म । बिम्बशब्दः पुंनपुंसके । ततस्तदनन्तरं यद्विम्बं विडौजसा शक्रेणाऽपूजि पूजितम् । उत्प्रेक्ष्यते—स्वर्गे देवलोके मनुष्यावतारं विनैव देवसम्बन्धिवैक्रियशरीरेणैव सिद्धेर्मुक्तेः स्पृहया वाञ्छयेव ॥

श्लोकार्थ

શ્રીઋષભદેવની સેવાથી સંતુષ્ટ થઇને ધરણેન્દ્રે આપેલી ૪૮ હજાર વિદ્યાઓ ધારણ કરનારા અને વૈતાઢ્યની દક્ષિણ અને ઉત્તર શ્રેણીના રાજ્યોથી અલંકૃત થએલા એવા નમિ અને વિનમિ નામના બે વિદ્યાધર રાજાઓએ પૂર્વે (શ્રીયુગાદિદેવ વિદ્યમાન હતા ત્યારે) શ્રીશંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમાને પૂજી હતી. ત્યારબાદ સ્વર્ગલોકમાંથી જ સીધા મુક્તિમાં જવાની ઇચ્છાથી જાણે તે પ્રતિમા ઇન્દ્રવડે સ્વર્ગલોકમાં પૂજાઈ. ।।૩૨।।

तेनाथ मुक्तं गिरिनारिश्रृङ्गेऽ–धिगम्य माणिक्यमिवामराणाम् ।
नीत्वात्मधाम्नोर्विधुपद्मपाणी, यदार्चतां निर्वृतिमीहमानौ ।।३३।।

विधुपद्मपाणी चन्द्रार्कौ यत् श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वबिम्बमात्मधाम्नोः स्वगृहयोर्निजविमानयोर्वा नीत्वा आनीय आर्चतां पूजयतः स्म । किं कृत्वा । अथ कियत्कालं पूजनात्तं तेन शक्रेण सौधर्मेन्द्रेण गिरिनारिश्शृङ्गे रैवताद्रेः काञ्चनवलानकाख्यशिखरे मुक्तं स्थापितम् अर्थाद्यत्पार्श्वबिम्बं सुराणां माणिक्यमिव चिन्तारत्नमिवाधिगम्य संप्राप्य । विधुपद्मपाणी किं कुर्वाणौ । ईहमानौ काङ्क्षन्तौ । काम् । निर्वृतिं मुक्तिं सुखं च ।

श्लोकार्थ

त्यार पछी सौधर्मेन्द्रे गिरनार पर्वतना 'कांचनबलानक' नामना शिखर उपर स्थापन करेली श्रीशंखेश्वर पार्श्वनाथनी मूर्तिने-चिंतामणी रत्ननी जेम प्राप्त करी मोक्षसुखने ईच्छता चंद्र अने सूर्ये पोतपोताना विमानमां लई जईने पूजी. ॥३३॥

ताभ्यां ततः स्थापितमुज्जयन्ते, पार्श्वं स्वसर्वस्वमिवावसाय ।
आखण्डलः कुण्डलिनां क्रमेण, सभाजनायानयदात्मधाम्नि ॥३४॥

कुण्डलिनां भुजङ्गानामाखण्डलः पुरंदरो नागेन्द्रः क्रमेण कियता कालेन श्रीपार्श्वबिम्बं सभाजनाय पूजनार्थम् । 'सभाजनं तत्र ससर्ज तेषां, सभाजने पश्यति विस्मिते सा' इति नैषधे । 'सभाजनं पूजनम्' इति तद्वृत्तिः । आत्मधाम्नि स्वमन्दिरे आनयदानयति स्म । किं कृत्वा । अवसाय ज्ञात्वा । कम् । पार्श्वनाथम् । पुनः पूर्ववदेव ताभ्यां चन्द्रार्काभ्यामुज्जयन्ते रैवताचले स्थापितं न्यासीकृतम् । किमिव । स्वसर्वस्वमिव स्वस्यात्मनः सर्वद्रव्यनिधिमिव ॥

श्लोकार्थ

त्यार पछी चंद्र अने सूर्ये श्रीपार्श्वनाथ भगवाननी प्रतिमाने पोताना सर्वस्व समान (सर्वद्रव्यनिधिनी जेम) जाणीने गिरनार पर्वत उपर स्थापन करी. केटलाक समय पछी धरणेंद्र ते प्रभुनी प्रतिमाने पूजन माटे पोताना निवासस्थानमां लाव्या. ॥३४॥

गिराथ नेमेररविन्दनाभि–रुपास्य पद्माप्रियमष्टमेन ।
आनाययत्तेन जिनं तमात्म–द्विषज्जयं मूर्तिमिवाश्रयन्तम् ॥३५॥

अथ कियत्कालपूजनानन्तरमरविन्दनाभिर्नारायणो नेमेः श्रीनेमिनाथस्य गिरा वाचाष्टमेनाष्टमभक्तेन पद्माप्रियं पद्मावत्याः प्राणनाथं धरणेन्द्रमुपास्य आराध्य तेन धरणेन्द्रेण तं पूर्वव्यावर्णितस्वरूपं जिनं पार्श्वनाथमानाययत् । उत्प्रेक्ष्यते—मूर्त्तिं शरीरमाश्रयन्तमात्मनः स्वस्य द्विषतां वैरिणां विजयमिव । 'अरविन्दनाभिः' इति माघकाव्ये ।

तथा 'अरविन्दनाभिर्भालिलोचनश्चक्रपाणिरित्यादयः शिष्टप्रयोगाः संमता एव' इति कातन्त्रव्याकरणवार्तिकेऽपि ॥

શ્લોકાર્થ

ત્યારબાદ શ્રીકૃષ્ણે, ભગવાન શ્રીનેમિનાથની વાણીથી અટ્ઠમ તપવડે ધરણેંદ્રની આરાધના કરીને ધરણેંદ્ર પાસેથી તે પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિને પ્રાપ્ત કરી. જાણે શરીરમાં રહેલા આત્મ-શત્રુઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હોય તેમ પ્રભુની પ્રતિમા મેળવવાથી શ્રીકૃષ્ણ આનંદ પામ્યો. ॥૩૫॥

ततो जरा येन यदूद्वहानां, न्यवारि वारा स्नपनोद्भवेन ।
बाणस्य कुष्टं वपुषस्त्विषेव, राजीविनीजीवितवल्लभेन ॥३६॥

ततोऽत्रागमानन्तरं येन श्रीपार्श्वनाथेन स्नपनोद्भवेन निजस्नानसमुत्पन्नेन वारा सलिलेन कृत्वा यदूद्वहानां यदुनन्दनानां समस्तयादवानां जरा प्रतिवासुदेवजरासंधविद्या-शस्त्रसमुद्भूतविस्रसा । 'विस्रसा जरा' इति हैम्याम् । न्यवारि निवारिता । केनेव । राजीविनीजीवितवल्लभेनेव । यथा पद्मिनीप्राणनाथेन भानुना त्विषा स्वकिरणेन कृत्वा बाणस्य बाणनाम्नः कवेर्वपुषः शरीरात्कुष्टं दुष्टरोगविशेषो निराकृतः। एतद्व्यतिकर-विस्तरो भक्तामरस्तववृत्तेरवसेयः ॥

શ્લોકાર્થ

ત્યાર પછી જેમ સૂર્યનાં કિરણવડે બાણકવિના શરીરનો કુષ્ઠ (કોઢ) રોગ દૂર કરાયો તેમ મનુષ્ય લોકમાં આવ્યા બાદ તરત જ શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમાના સ્નાત્રજલવડે, પ્રતિવાસુદેવ જરાસંધે સમસ્ત યાદવસેના ઉપર મૂકેલી 'જરા' નામની વિદ્યાનું નિવારણ કરાયું. ॥૩૬॥

यत्रार्हताध्मायि निजध्वजिन्या-स्त्राणाय कम्बुर्भ्रमता समन्तात् ।
तत्राच्युतेनारिजयप्रशस्ति-र्वात्मनः शङ्खपुरं न्यधायि ॥३७॥

यत्र स्थाने निजस्या[जाया] आत्मीयाया निजस्य स्वस्य वा ध्वजिन्याः सेनायाः त्राणाय रक्षणाय समन्तात्सेनासर्वतो भ्रमता भ्रमणीं कुर्वता सता अर्हता श्रीनेमिनाथेन कम्बुः शङ्खशङ्खोऽध्मायि वादितः पूर्यते स्म । तत्र तस्मिन्स्थाने अच्युतेन विष्णुना शङ्ख-पुरं नाम नगरं न्यधायि स्थापितम् । वासितमित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—आत्मनो निजस्य शत्रूणामरीणां जयप्रशस्तिः संग्रामे जरासंधादिद्वेषिनिषूदनाद्यक्षरमालिकेव ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાની સેનાના રક્ષણ માટે ચોતરફ ભ્રમણ કરતા શ્રીનેમિનાથ ભગવાને જે સ્થાને શંખને વગાડયો હતો તે સ્થાને શ્રીકૃષ્ણે શંખપુર નામનું નગર વસાવ્યું. જરાસંધ આદિ પોતાના શત્રુઓના નાશનું સૂચન કરતી જાણે વિજયપ્રશસ્તિ (જયસૂચક અક્ષરમાલા) હોય તેવું તે નગર થયું. ॥૩૭॥

वसुंधराया इव वैजयन्तं, निर्माप्य चैत्यं सुरगोत्रमित्रम् ।
निवेशयामास सुवर्णबिन्दु-रानन्दसान्द्रोऽत्र जिनेन्द्रबिम्बम् ॥३८॥

सुवर्णबिन्दुर्नारायणोऽत्र चैत्ये जिनेन्द्रबिम्बं श्रीपार्श्वनाथप्रतिमां निवेशयामास स्थापितवान् । किं कारयित्वा । निर्माप्य विधापयित्वा । किम् । चैत्यं प्रासादम् । किंभूतम् । सुराणां गोत्रस्य गिरेर्मेरोः । 'शैलोऽद्रिः शिखरी शिलोच्चयगिरी, गोत्रोऽचलः सानुमान्' इति हैम्याम् । मित्रं सुराद्रिवत्तुङ्गमित्यर्थः । किं० सुवर्णबिन्दुः । आनन्दसान्द्रः प्रमोदमेदुरः । उत्प्रेक्ष्यते—वसुंधरायाः पृथिव्या वैजयन्तमिन्द्रप्रासादमिव ॥

श्लोकार्थ

આનંદથી ભરપૂર એવા શ્રીકૃષ્ણે શંખપુરમાં મેરુપર્વત જેવા અતિ ઉન્નત ચૈત્યનું નિર્માણ કરાવી તે મંદિરમાં શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમાને સ્થાપન કરી. જાણે કે પૃથ્વી ઉપર ઇન્દ્રનો પ્રાસાદ (મહેલ) હોય એવું આ ચૈત્ય શોભી રહ્યું છે. ॥૩૮॥

स्वकारितेशाचलचारुचैत्ये, निवेशितः सज्जनमन्त्रिणा यः ।
स रोपितः स्वःशिखरीव सौधा-ङ्गणेऽस्य जज्ञेऽखिलसिद्धिदायी ॥३९॥

स शङ्खेश्वरपार्श्वनाथोऽस्य सज्जनमन्त्रिणोऽखिलाः समस्ता अष्टसंख्याका अणिमाद्या अन्या वा मन्त्रतन्त्रस्वर्णरूप्यादिका हृदयाभिलषिता सिद्धीर्ददातीत्येवंशीलो दायी दायको जज्ञे जातः । क इव । स्वःशिखरीव । यथा सौधस्य निजमन्दिरस्याङ्गणे रोपित उप्तः सुरद्रुमो निखिलार्थसिद्धिदः स्यात् । स कः । यः प्रभुः स्वेनैवात्मनैव कारितं शिल्पिभिर्निर्मापितम्, तथा—ईशाचलः कैलाशस्तद्वच्चारु तुङ्गं सुधाधवलं च यच्चैत्यं प्रासादस्तस्मिन् सज्जननाम्ना मन्त्रिणा निवेशितः स्थापितः । अथवा सज्जनमन्त्रिणा स्वकारितोत्तुङ्गचैत्ये निवेशितस्तस्मिन् सौधाङ्गणे प्ररोपितसुरतरुरिव सकलार्थसिद्धिदातासीत् । अत्र च 'प्ररोपितः' इति पाठः ॥

श्लोकार्थ

કેટલોક કાળ વીત્યા પછી પોતે નિર્માણ કરાવેલા, કૈલાસ પર્વત જેવી સુંદરતાને ધારણ કરતા અતિ ઉન્નત ચૈત્યમાં **સજ્જન** નામના મંત્રીએ અણિમાદિ સમસ્ત સિદ્ધિઓને આપવામાં કલ્પવૃક્ષ સમા શ્રીશંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિને સ્થાપન કરી. તે જાણે પોતાના ઘર આંગણે સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ વાવ્યું હોય તેવી શોભતી હતી. ॥૩૯॥

निःस्वादिवैश्वर्यमनाप्य झंझू-पुरार्कतो दुर्जनशल्यभूमान् ।

च पुनः—कियति काले व्यतीते सति दुर्जनशल्यनामा भूमान् राजा यच्चैत्यं यस्य भगवतः प्रासादमर्चीकरत् शिल्पिभिः कारयामास । उत्प्रेक्ष्यते—देवसद्मेव सुपर्व-विमानमिव । किं कृत्वा । यतः श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथात् रूपं दुष्टरोगापगमात्सर्वाङ्ग-सुभगतामाप्य लब्ध्वा । उत्प्रेक्ष्यते—स्मारं स्मरसम्बन्धि रूपं संप्राप्य । पुनः किं कृत्वा । अनाप्य अनासाद्य । कुतः—झंझूपुरे झंझूवाडाख्यग्रामे । योऽर्कः साधिष्ठायकसूर्यप्रतिमा ततः । प्रथमं हि दुर्जनशल्यभूमीपतिः सूर्यपुर उपविष्टः । ततस्तदधिष्ठायकेन प्रोक्तं यत्–'तवाङ्गकुष्ठादिरोगामयो मयापनेतुं न शक्यते । ततस्त्वं शङ्खेश्वरपार्श्वनाथपार्श्वे प्रयाहि । स एव तव सर्वाङ्गीणान्रोगानपनेष्यति ।' तदनु शङ्खेश्वरपार्श्वनाथमाराध्य सम्यग् रूपवानासीदिति संप्रदायः । अतो झंझूपुरस्थभास्करात्सम्यक् रूपं न प्राप्तम् । कस्मादिव । निःस्वादिव । यथा दरिद्रपुरुषादैश्वर्यं नाप्यते । अत्र पूर्वाचार्यप्रणीतस्तुति-काव्यानि यथा—'अपूपुजत्त्वां विनमिर्नमिश्च वैताढ्यशैले वृषभेशकाले । सौधर्मकल्पे सुर-नायकेन, त्वं पूजितो भूरितरं च कालम् ॥१॥ आराधितस्त्वं समयं कियन्तं, चान्द्रे विमाने किल भानवेऽपि । पद्मावतीदेवतया च नागा-धिपेन देवावसरेऽर्चितस्त्वम् ॥२॥ यदा जरासंधप्रयुक्तविद्या-बलेन जातं स्वबलं जरार्तम् । तदा मुदा नेमिगिरा मुरारिः, पातालतस्त्वां तपसा निनाय ॥३॥ तव प्रभोः स्नात्रजलेन सिक्तं, रोगैर्विमुक्तं कटकं बभूव । संस्थापितं तीर्थमिदं तदानीं, शङ्खेश्वराख्यं यदुपुङ्गवेन ॥४॥ तथा कथंचित्तव चैत्यमत्र, श्रीकृष्णराजो रचयाञ्चकार । स द्वारकास्थोऽपि यथा भवन्तं, ननाम नित्यं किल सप्र-भावम् ॥५॥ श्रीविक्रमान्मन्मथबाणमेरु-महेशतुल्ये समये व्यतीते । त्वं श्रेष्ठिना सज्जनना-मकेन, निवेशितः सर्वसमृद्धिदोऽभूः ॥६॥ झंझूपुरे सूर्यपुरोऽनवाप्तं, त्वत्तोऽधिगम्याङ्गमन-ङ्गरूपम् । अर्चीकरद् दुर्जनशल्यभूपो, विमानतुल्यं तव देव चैत्यम् ॥७॥" इति ॥

श्लोकार्थ

ત્યારબાદ કેટલેક કાળ ગયા પછી દુર્જનશલ્ય નામના રાજાએ જે પ્રભુની આરાધના વડે પોતાના કોઢરોગને દૂર કરી કામદેવ સમાન સર્વાંગ સુંદરરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું. તે રાજાએ શ્રીશંખેશ્વર પાર્શ્વનાથનું દેવવિમાન જેવું મંદિર બંધાવ્યું. પહેલાં તો દુર્જનશલ્યરાજાએ ઝીંઝુપુર (ઝીંઝુવાડા) નામના નગરમાં સૂર્યદેવની પ્રતિમાની આરાધના કરી ત્યારે તેના અધિષ્ઠાયક સૂર્યદેવે કહ્યું કે 'તારા કોઢરોગના નિવારણ માટે હું અસમર્થ છું, તેથી તું શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પાસે જા. તે જ પ્રભુદ્વારા તારા રોગોનું નિવારણ થશે.' તેથી જેમ દરિદ્રપુરુષ પાસેથી ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી તેમ સૂર્યદેવ પાસેથી રૂપની પ્રાપ્તિ નહીં થવાથી દુર્જનશલ્ય રાજાએ શ્રીશંખેશ્વરજીની સમ્યક્ પ્રકારે આરાધના દ્વારા રોગોને દૂર કરી, સુંદરતા પ્રાપ્ત કરી, તેથી પોતાના ઉપકારી શ્રીપાર્શ્વનાથભગવાનનું ભવ્ય મંદિર તે રાજાએ બંધાવ્યું હતું. ॥ ૪૦ ॥

पद्मावतीप्राणपतिः प्रसूना–शनीभविष्णुश्चरणारविन्दे ।
तन्तन्यते यन्महिमानमुर्व्यां, सरोजसौरभ्यमिवाहिकान्तः ॥४१॥

पद्मावत्या वैरोट्यापरनामधेयायाः प्राणपतिर्भर्ता धरणोरगेन्द्रो यन्महिमानं यस्य श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथस्य माहात्म्यमुर्व्यां धरित्र्यां तन्तन्यते अद्यापि यावदतिशयेन विस्तारयति । पद्मापतिः किंभूतः । प्रसूनं पुष्पं तदेवाशनमाहारो यस्य स प्रसूनाशनो भृङ्गः । 'भोज्यं तु पुष्पमधुनी' इति हैमीवचनात् । स भविष्णुर्भवनशीलः । कस्मिन् । अर्थाद्भगवतश्चरणारविन्दे पादपद्मे । क इव । अहिकान्त इव । यथा अहिकान्तो वायुः । 'वातोऽहिकान्तपवमानमरुत्' इति हैम्याम् । सरोजसौरभ्यं कमलपरिमलं क्षितौ तन्तनोति ॥

श्लोकार्थ

પવન જેમ કમલના વનની સુવાસને ફેલાવે છે તેમ પદ્માવતી (વૈરુટ્યા)ના સ્વામી એવા ધરણેન્દ્ર પણ જે શ્રીશંખેશ્વરપાર્શ્વનાથના મહિમાને પૃથ્વીતલમાં અત્યંત વિસ્તારે છે. (તેવા શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ વિજયવંત વર્તે છે.) ॥૪૧॥

यो ध्वंसतेऽष्टापि दरान्नराणां, व्यालान्ववायानिव वैनतेयः ।
शयेशयालूः पुनरष्टसिद्धीः, प्रणेमुषां यः कुरुते कृपालुः ॥४२॥

यो भगवान्नराणामर्थादात्माश्रितमानवानां दरान् मनुष्यादुत्पन्नमिहलोकभयम्, सिंहसर्पाद्युत्पन्नपरलोकभयम्, चौरराजाद्युत्पन्नादानभयम्, अग्निविद्युदाद्यकस्माद्भयम्, दुःकालजातजीविकाभयम्, मरणभयम्, अयशोभयम्, नरकतिर्यग्गत्यादिदुःखजं संसारभयमेतान्यष्टौ । अथवा मत्तेभमृगेन्द्रदवाग्निभुजंगसंग्रामसमुद्ररोगचौराभिधानानि महाभयानि विध्वंसते नाशयति । क इव । वैनतेय इव । यथा वैनतेयोऽष्टसंख्यान् व्यालानां सर्पाणामन्ववायान् कुलानि वासुक्यनन्ततक्षककंकोलपद्ममहापद्मशङ्खकुलीशशिनामानि विध्वंसते । पुनर्यः कृपालुर्दयावान् प्रणेमुषां निजपादाम्बुजयोर्नम्रीभूतानां जनानां लघिमा वशिता ईशित्वं प्राकाम्यं महिमा अणिमा यत्र कामावसायित्वं प्राप्तिरित्यष्टसंख्याका अष्टनाम्न्यो वा सिद्धयः ताः शये हस्ते शयालूः शयनशीला हस्तस्थिताः कुरुते संपादयति ॥

श्लोकार्थ

સર્પનાં વાસુકિ, અનન્ત, તક્ષક, કંકોલ, પદ્મ, મહાપદ્મ, શંખ અને કુલીશશિ એ નામના આઠ કુલોનો જેમ ગરુડ નાશ કરે છે; તેમ શ્રીશંખેશ્વર ભગવાન મનુષ્યોના—ઇહલોકભય, પરલોકભય, આદાનભય, અકસ્માત્ ભય, આજીવિકાભય, મરણભય, અપયશભય અને સંસારભય એ આઠ ભયનો નાશ કરે છે અને તે દયાળુ પરમાત્મા ભક્તજનોને લઘિમા વશિતા, ઇશિતા, પ્રાકામ્ય, મહિમા, અણિમા, કામાવસાયિત્વ અને પ્રાપ્તિ એ આઠ સિદ્ધિઓ આપે છે. ॥૪૨॥

ऊर्जस्वलत्वं कलयन्कलौ यो, निधिर्महिम्नां महसामिवांशुः ।
जागर्ति शङ्खेश्वरपार्श्वनाथः, श्रेयःपुरीप्रस्थितपान्थसार्थः ॥४३॥

यः श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथो जागर्ति स्फूर्जति । किं कुर्वन् । कलौ कलिकालेऽपि युगे ऊर्जस्वलत्वं स्फूर्तिमत्तां कलयन् धारयन् । किंभूतः । महिम्नां माहात्म्यानां प्रभावानां निधिराश्रयस्थानम् । क इव । अंशुरिव । यथा सूर्यो महसां तेजसां प्रतापानां वा निधानम् । पुनः किंभूतः । श्रेयः सिद्धिरेव पुरी नगरी तत्र प्रस्थिताश्चलिता ये पान्था भव्याध्वगास्तेषां सार्थः ॥ इति श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथः ॥

શ્લોકાર્થ

આ કલિયુગમાં પણ મહિમાના ભંડાર શ્રીશંખેશ્વરપાર્શ્વનાથ તેજના ભંડાર એવા સૂર્યની જેમ સ્ફુર્તિમત્તાને ધારણ કરે છે. તે જાણે મુક્તિનગર તરફ પ્રયાણ કરી રહેલા ભવ્યજીવોના સાર્થપતિ હોય તેમ શોભી રહ્યા છે. ।।૪૩।।

तत्रापि च स्फूर्तिमियर्त्यपूर्वां, श्रीस्थम्भने स्थम्भनपार्श्वदेवः ।
व्यध्वंसि धन्वन्तरिणेव येन, कुष्ठोपतापोऽभयदेवसूरेः ।।४४।।

अपि च—पुनरन्यद्वर्णनप्रस्तावे तत्र गुर्जरमण्डले श्रिया लक्ष्म्या युक्तं यत्स्थम्भनं स्थम्भतीर्थपुरं तत्र स्थम्भननामा पार्श्वदेवोऽपूर्वामसाधारणीं स्फूर्तिमियर्ति गच्छति । प्राप्नोतीत्यर्थः । येन श्रीस्थम्भनपार्श्वदेवेन नवाङ्गीवृत्तिविधोऽभयदेवसूरेः कुष्ठोपतापः । अर्थात् शरीरात्कुष्ठनामा उपतापो रोगः । 'रोगो रुजा रुगातङ्को० आम आमय आकल्यमुपतापो गदः समः' इति हैम्याम् । व्यध्वंसि निरस्तः । केनेव । धन्वन्तरिणेव । कविसमयानुसारेण नारायणासुरसुरमथितक्षीरसमुद्रसमुद्भूतचतुर्दशरत्नमध्ये धन्वन्तरिनाम वैद्यरत्नमजायत । यथा धन्वन्तरिरत्नेन धन्वन्तरिनाम्ना वैद्यराजेन कुष्ठादिसर्वरोगो विध्वस्यते ॥

શ્લોકાર્થ

ગુર્જરદેશમાં આવેલા લક્ષ્મીથી યુક્ત એવા **સ્તંભનપુર** (ખંભાત) નામના નગરમાં **સ્થંભન-પાર્શ્વનાથ** અસાધારણ એવી શોભાને ધારણ કરે છે.

જે પ્રભુ દ્વારા નવાંગી ટીકાકાર **શ્રીઅભયદેવસૂરિનો** કોઢરોગ દૂર કરાયો હતો. સુર અને અસુરો વડે મંથન કરાયેલા ક્ષીરસમુદ્રમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા ચૌદ રત્નો પૈકીના ધન્વંતરિ નામના વૈદ્ય-રત્નવડે જેમ કુષ્ઠાદિ સર્વ રોગોનો નાશ કરાય છે તેમ આ પ્રભુના સ્નાત્રજલવડે સર્વ રોગો નાશ પામે છે. ।।૪૪।।

स्वक्षारतां स्वतनुकुलङ्कितां च, मार्ष्टुं क्रमाम्भोजरजोऽमृतेन ।
वेलाछलाद्यं जलधिर्द्विवेल-मुत्कण्ठितो नन्तुमिवाभ्युपैति ।।४५।।

जलधिः समुद्रो द्विवेलं द्वे वेले वारौ यत्रेति क्रियाविशेषणम् । वारद्वयं वेलाछलाद्वारिवृद्धिव्याजात् । उत्प्रेक्ष्यते—यं स्थम्भनपार्श्वदेवं नन्तुं नमस्कर्तुमिवाभ्युपैति अभिमुखं समेति । किंभूतो जलधिः । उत्कण्ठितः कण्ठादूर्ध्वमुत्कण्ठ उत्कण्ठत्वं संजातमस्येति भावप्रधानो निर्देशः । अन्योऽप्युत्कण्ठित औत्सुक्यकलितो जिनं नन्तुमायाति । किं कर्तुम् । मार्ष्टुमपनेतुम् । काम् । स्वस्यात्मनः क्षारतां लवणतां द्रोहन्तशक्रोद्धतां(?) च । च पुनः सूनोश्चन्द्रमसः । विधोः (अब्धेः)समुत्पन्नत्वात् । कलङ्कौ गुरुदाराधिगमनात्परस्त्रीलाम्पट्यापवादोऽस्यास्तीति कलङ्की तस्य भावः कलङ्किता ताम् । 'कलङ्कोऽङ्कापवादयोः' इत्यनेकार्थः । केन । क्रमादर्थाद्भगवत्पादावेवाम्भोजे कमले तयो रजो रेणुस्तदेवामृतं पीयूषं तेन । 'त्वपादपङ्कजरजोऽमृतदिग्धदेहा' इति भक्तामरस्तोत्रे॥ इति श्रीस्थम्भनपार्श्वनाथः ॥

શ્લોકાર્થ

અત્યંત ઉત્કંઠિત થએલો સમુદ્ર–પ્રભુના ચરણકમલની રજરૂપી અમૃતવડે પોતાનું ખારાપણું અને પોતાના પુત્ર ચંદ્રની પરસ્ત્રીલંપટ તરીકેની કલંકિતતાને દૂર કરવા માટે વેલા (ભરતી)ના બ્હાને જાણે બે વખત નમસ્કાર કરવા આવતો ન હોય? (પુરાણ આદિમાં કહેવાયું છે કે ચંદ્રે બૃહસ્પતિની પત્ની તારા સાથે ગમન કર્યું હતું.) ॥૪૫॥

तीर्थानि तीर्थाधिपपावितानि, परस्सहस्राण्यपराण्यपीह ।
स्फूर्तिं परां बिभ्रति पूर्वदेशे, जिनेशकल्याणकशालिनीव ॥४६॥

अपि पुनः, इह देशे (लाडण?)पाटणचारूपप्रमुखानि अन्यान्यपराणि परस्सहस्राणि सहस्रात्पराणि सहस्रशः अनेकसहस्रसंख्यानि तीर्थानि पुण्यस्थानानि परां प्रकृष्टां स्फूर्तिं बिभ्रति कलयन्ति । किं० । तीर्थाधिपैर्जिनेन्द्रैरर्थात् जिनप्रतिमाभिः पावितानि पावनीकृतानि । पवित्रितानीत्यर्थः । कस्मिन्निव । पूर्वदेश इव । यथा पूर्वदेशे सहस्रसंख्याकानि तीर्थानि स्फुरन्ति । किंभूते पूर्वदेशे । जिनेशास्तीर्थकरास्तेषां कल्याणकानि च्यवनजन्मदीक्षाज्ञानमोक्षगमनस्थानानि तैः शालते शोभते इत्येवंशीलस्तस्मिन् ॥ इति पुण्यस्थानानि ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ પૂર્વદેશની ભૂમિ શ્રીતીર્થંકર ભગવાનના ચ્યવન, જન્મ દીક્ષા, જ્ઞાન અને મોક્ષ એ પાંચ કલ્યાણકોવડે પવિત્રતાને ધારણ કરે છે તેમ આ ગુર્જરદેશમાં શ્રીજિનેશ્વરભગવંતોની ભવ્ય પ્રતિમાઓવડે સુશોભિત એવાં બીજા પણ પાટણ, ચારૂપ આદિ હજારો તીર્થસ્થાનો અત્યંત સુંદરતાને ધારણ કરતા શોભી રહ્યાં છે. ॥૪૬॥

अथ क्रीडास्थानकानि—

હવે ક્રીડાસ્થાનોનું વર્ણન કરતાં કહે છે—

नवोदयं हीरकुमारचन्द्रं, निरीक्षितुं कौतुकिनी समेता ।
स्वयं स्वयंभूतनया किमेषा, सरस्वती यत्र विभाति सिन्धुः ॥४७॥

यत्र देशे सरस्वतीनामा सिन्धुर्नदी विभाति शोभते । उत्प्रेक्ष्यते—नवो नूतनो भाविनि भूतोपचारादुदयो यस्य तं तथोक्तम् । हीरनामा कुमारेषु कुमाराणां वा मध्ये चन्द्र इव दीप्यमानत्वात् विविधनादहासवाग्विलासविश्राणनादिभिराह्लादकत्त्वाद्वा कुमारचन्द्रस्तं निरीक्षितुं द्रष्टुं कौतुकं विद्यते यस्याः सा कौतुकिनी कुतूहलाकलिता । एषा किं स्वयंभुवो धातुस्तनया पुत्री भारती स्वयमात्मना नदीरूपेणेत्यर्थः । 'ब्रह्मपुत्री सरस्वती नदी' इति हैमीवचनात् । समेता समागतेव । अन्यापि वशा कौतुकान्नवोदयं चन्द्रं प्रेक्षितुं समेति ॥

શ્લોકાર્થ

જાણે ભવિષ્યમાં ઉદય પામનાર કુમારોમાં ચંદ્ર સમાન હીર નામના કુમારને જોવા માટે કૌતુકવાળી એવી બ્રહ્માની પુત્રી સરસ્વતી જ જાણે સ્વયં નદીરૂપે આવી હોય તેમ આ ગુર્જર દેશમાં સરસ્વતી નામની નદી શોભી રહી છે. ॥૪૮॥

कपोलपालीमृगनाभिपत्र—लताङ्कितैश्च द्विजचन्द्रिकाङ्कैः ।
क्रीडन्मृगाक्षीवदनैर्बभौ या, सहस्रचन्द्रेव विरञ्चिपुत्री ॥४८॥

या विरञ्चिपुत्री सरस्वती सरित् क्रीडन्त्यो जलविलासं सृजन्त्यो या मृगाक्ष्यः सारङ्गनयनास्तरुण्यस्तासां वदनैर्मुखैः सहस्रचन्द्रेव दशशतमृगाङ्केव बभौ भाति स्म । किंभूतैर्वदनैः । कपोलपालीषु गण्डस्थलेषु । पालीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति । 'कपोलपाली जनितानुबिम्बयोः' इति नैषधे । या मृगनाभेः कस्तूरिकायाः पत्रलताः पत्रवल्लयः ताभिरङ्कितैः कलितैः । पुनः किंभूतैः । द्विजानां दन्तानां चन्द्रिका ज्योत्स्ना । कान्तिरित्यर्थः । ता अङ्के क्रोडे येषां तैः । 'दशनचन्द्रिकया व्यवभासितम्' इति रघुवंशे ॥

શ્લોકાર્થ

તે સરસ્વતી નદી, જલક્રીડા કરતી એવી સ્ત્રીઓનાં મુખો વડે જાણે હજાર ચંદ્રવાળી ન હોય? જેનો કપોલ ભાગ કસ્તૂરીની પત્રાવલિથી સુશોભિત છે અને જેનો મધ્યભાગ દાંતોની કાંતિથી દેદીપ્યમાન છે એવાં વદનો (મુખો) વડે જાણે સહસ્રચંદ્રા બની ગઇ હોય તેવી ભાસે છે. ॥૪૮॥

यूनो रिरंसोपगतान्सकान्तान्, हंसस्वनैः स्वागतमुच्चरन्ती ।
तरङ्गहस्तस्थितपङ्कजैर्या, विश्राणयामास किमर्घमर्घ्यान् ॥४९॥

या सरस्वती नदी यूनस्तरुणान् । तरङ्गाः स्वकल्लोला एव हस्तास्तेषु स्थितैः पङ्कजैः कमलैः कृत्वा । किम् । उत्प्रेक्ष्यते—अर्घं पूजाविधिम् । 'अर्घः पूजाविधौ मूल्ये द्रव्ये' इत्यनेकार्थः । विश्राणयामास । 'दत्ते ददाति विश्राणयति प्रयच्छति च' इति क्रियाकलापे । प्रदत्ते स्म । या किं कुर्वती । उच्चरन्ती कथयन्ती। पृच्छन्तीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—उच्चरन्तीव । गर्भितोत्प्रेक्षा । किम् । स्वागतं सुखेनागतं कुशलप्रश्नं वा । कैः । हंसस्वनैर्मङ्गलरावैः । कान्प्रति । यूनस्तरुणान् । किंभूतान् । रिरंसया जलक्रीडां कर्तुमिच्छया उपगतान् स्वस्मिन् विषये समागतान् । पुनः किंभूतान् । सकान्तान् सह कान्ताभिर्वर्तन्ते ये प्रियायुक्तान् । पुनः किंभूतान् । अर्घ्यान् पूजायोग्यान् ॥

श्लोकार्थ

પ્રિયાઓ સહિત જલક્રીડા કરવાની ઇચ્છાથી આવેલા પૂજાયોગ્ય યુવાનોનું તરંગોરૂપી હાથમાં રહેલાં કમલો વડે અને 'સ્વાગતમ્' એવા મંગલ સ્વરે સ્વાગત કરતી સરસ્વતી જાણે પૂજાવિધિને અર્પણ કરતી હોય તેમ શોભે છે. ॥૪૯॥

विधोर्धियामन्दमरन्दलीन–शिलीमुखोन्मीलितपुण्डरीकम् ।
वीक्ष्याभितो यत्र चकोरिकाभि–रभ्रामि पीयूषरसाभिकाभिः ॥५०॥

यत्र सरस्वत्यां सरिति अमन्दमरन्दार्थं प्रचुरमकरन्दपानकृते लीना अन्तर्निलीय स्थिताः शिलीमुखा भ्रमराः यत्र एवंविधम् । तथा—उन्मीलितं विकसितं पुण्डरीकं सिताम्भोजं वीक्ष्य विलोक्य पीयूषस्यामृतस्य रसो निःस्यन्दस्तस्याभिकाभिः कामयित्रीभिः । 'कामुकः कमिता कम्रोऽनुकः कामयिताभिकः' इति हैम्याम् । चकोरिकाभिर्ज्योत्स्नाप्रियजायाभिर्विधोर्धिया चन्द्रबुद्ध्या अभितः समन्तादभ्रामि भ्राम्यते स्म । चकोरिकानाममृतपानमग्रे वक्ष्यते ॥ इति सरस्वती ॥

श्लोकार्थ

જે સરસ્વતી નદીમાં રસપાન કરવામાં અત્યંત લીન થયેલા ભમરાઓ છે જેમાં એવાં વિકસિત શ્વેત કમલોને જોઇને 'આ ચંદ્ર છે' એવી બુદ્ધિથી અમૃતરસની ઇચ્છાવાળી ચકોરીઓ એ કમલોની ચારે બાજુ ઘુમતી હતી. (ચકોરીને અમૃતપાન અભીષ્ટ છે, તે આગળ કહેવાશે.) ॥૫૦॥

मुक्तालताङ्केव निजोपकण्ठ–श्रेणीभवल्लक्ष्मणपक्षिलक्षैः ।
शिञ्जानमञ्जीरवतीव कूलानुकूल–कूजत्कलहंसिकाभिः ॥५१॥

शिलीमुखाश्लेषिसरोरुहेव, सनेत्रवक्त्रश्रियमाश्रयन्ती ।
रथाङ्गनामद्वितयेन तुङ्ग–पीनस्तनद्वन्द्वमिवोद्वहन्ती ॥५२॥

रोमावलीं शैवलवल्लरीभि-रिवादधानापि च यत्र देशे ।
स्वकेलिलोलान्वरवर्णिनीव, युवव्रजान्साभ्रमती तनोति ॥५३॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

अपि च पुनः—यत्र देशे साभ्रमती नाम नदी वरवर्णिनीव प्रधानस्त्रीव युवव्रजांस्तरुणगणान् स्वस्यात्मनि विषये केलिषु जलक्रीडासु कामकेलिविलासेषु वा लोलांश्चपलानत्युत्सुकांस्तनोति । करोतीत्यर्थः । किंभूता साभ्रमती । निजस्यात्मनः स्वकीयस्य वोपकण्ठे समीपे तटपार्श्वे । 'कांठा' इति लोकप्रसिद्ध्या । श्रेणीभवतां पङ्क्त्या वितिष्ठमानानां लक्ष्मणपक्षिणां सारसविहंगमानाम् । 'सारसस्तु लक्ष्मणः स्यात्' इति हैम्याम्। लक्षैः मुक्तालताङ्केव मुक्ताफलहारोऽङ्के । 'पूर्वभागे उपस्थोऽङ्कः' इति हैम्याम् । कटेरूर्ध्वं पूर्वकायः । कण्ठादिषु यस्याः । अथवा अङ्को भूषा यस्यास्तादृशीव । 'अङ्को भूषारूपकलक्ष्मसु' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूता । कूले तटेऽनुकूलं कर्णयोरमृतायमानं कूजन्तीभिः शब्दायमानाभिः कलहंसिकाभिः कृत्वा शिञ्जानमञ्जीरवतीव रणभ(झ)णिति निक्कणायमाननूपुरमण्डितेव । पुनः किंभूता । सह नेत्रेण नयनेन वर्तते यत्तत्सनेत्रं यद्वक्त्रं तस्य श्रियं लक्ष्मीमाश्रयन्तीवेत्युत्प्रेक्ष्यते । केन । शिलीमुखं भ्रमरमाश्लिषत्यालिङ्गतीत्येवंशीलं यत्सरोरुट् पद्मं तेन । 'तज्जलात्सरसः पङ्कात् परै रुट्रुहजन्मजैः' इति हैम्याम् । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—उद्वहन्तीव दधतीव । किम् । तुङ्गमुच्चं पीनं पुष्टं यत्स्तनद्वन्द्वं कुचयुग्मं तत्। केन । रथाङ्गनाम्नोश्चक्रवाकयोर्द्वितयेन युगलेन । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—आदधाना आ ईषत्कलयन्तीव । काम् । रोमावलीं लोमलेखाम् । काभिः । शैवलवल्लरीभिः शेवालमञ्जरीभिः । 'चञ्चुच्युता शैवलमञ्जरीव' इति कुमारसंभवे । स्त्रीणां प्रायो लोमलेखा स्वल्पैव प्रशस्यते। 'बहुलोमा दरिद्रा स्यात्' इति कुमारसंभवे । स्त्रीणामुदरे रोमराजी वर्ण्यमाना दृश्यते । तथा—'घणपव्वयरोमरायवणगहण' इति । तथा—'वयसी शिशुता तदुत्तरे, सुदृशी स्वाभिविधिं विधित्सुनी । विधिनापि न लोमलेखया, कृतसीम्नी प्रविभज्य रज्यतः ॥' इति नैषधेऽपि । तथा—'वरवर्णिन्यप्युक्तविशेषणविशिष्टैव स्यात्' इति ॥ इति साभ्रमती ॥

શ્લોકાર્થ

ગુર્જરદેશમાં સાભ્રમતી નદી શ્રેષ્ઠ અને સુંદર સ્ત્રીની જેમ જલક્રીડા કરવામાં (સ્ત્રીપક્ષે કામક્રીડા કરવામાં) ઉત્સુક એવા યુવાન પુરુષોને જાણે આમંત્રણ કરતી હોય તેમ શોભી રહી છે. પોતાના કિનારે પંક્તિરૂપે રહેલા લાખો સારસ પક્ષીઓવડે જાણે મોતીના હારથી સુશોભિત ન હોય? તટને અનુકૂલ અને કર્ણપ્રિય એવા શબ્દોને કરતી કલહંસિકાઓવડે જાણે ઝાંઝરના ઝણકારવાળી ન હોય ? તેમજ ભ્રમરથી આલિંગિત એવા કમલ વડે જાણે નેત્રસહિત મુખની શોભાને ધારણ કરતી ન હોય ? અને ચક્રવાકનાં યુગલવડે જાણે ઉંચા અને પુષ્ટ એવા બે સ્તન ધારણ કરતી ન હોય ?

(જેનો કંઠ મુક્તાહારથી સુશોભિત છે, જેના પગમાં ઝાંઝરનો ઝણકાર છે, જેનું મુખકમલ નેત્ર ઉપરની શ્યામ ભ્રમર વડે શોભી રહ્યું છે. ઉંચા અને પુષ્ટ સ્તનોને ધારણ કરનારી અને અલ્પ એવી રોમરાજીથી સુશોભિત એવી સુંદર સ્ત્રીની જેમ સાબરમતી શોભી રહી છે.) ।।૫૧।।૫૨।।૫૩।।

यत्रोन्नमद्वारिदवर्मिताङ्गा-स्तडिल्लतोपात्तनिशातशस्त्राः ।
आखण्डलेन द्विषतेव रोषाद्, योद्धुं व्यवस्यन्ति विलासशैलाः ॥५४॥

यत्र देशे कुत्राप्येकस्मिन्पार्श्वे इलादुर्गपुरसवेशप्रदेशे विलासशैलाः क्रीडापर्वता रोषात् स्ववंश्यलक्षपक्षच्छेदोद्भूतात्कोपाद् द्विषता वैरिणा आखण्डलेन शक्रेण साकं योद्धुं संग्रामं कर्तुं व्यवस्यन्ति प्रगल्भन्ते प्रयतन्ते इव । किंभूताः शैलाः । उन्नमन्त उत्प्रावल्येन जलभरेण नम्रीभवन्तो वारिदा मेघास्तैर्वर्मितं वर्म संनाहः स संजातोऽस्मिन्निति वर्मितं संनाहानां तु जात्यलोहत्वेन श्यामत्वात् । घनोऽपि श्यामस्तत एकवर्णत्वेन तदुपमानमिति । पुनः किंभूताः । तडिल्लता विद्युद्वितानान्येव उपात्तानि गृहीतानि शाणोत्तेजितानि शस्त्राणि प्रहरणानिः यै । विद्युता निकषनिर्मलीकृतानां सांयुगीनानां शस्त्राणां झगझ्भिति दीप्तित्वात्तुल्यता । तथा—करवालं उलालइ करीषी झवझब झबूकइ जिसी वीज' इति पूर्वाचार्यकृतजीरापल्लीपार्श्वनाथप्राकृतस्तोत्रे संग्रामाधिकारे ॥

શ્લોકાર્થ

વળી જે ગુર્જરદેશમાં ઈલાદુર્ગ (ઇડર) પાસેના પ્રદેશમાં ઉન્નત એવા મેઘરૂપ કવચથી યુકત શરીરવાળા અને વિજળીરૂપ તીક્ષ્ણ શસ્ત્રને ધારણ કરનારા ક્રીડાપર્વતો (પોતાના વંશના પર્વતોની પાંખો ઇન્દ્રે છેદી નાંખી હોવાથી) રોષથી શત્રુની જેમ ઈન્દ્રની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે જાણે પ્રયત્ન કરતા ન હોય ? (તેમ ક્રીડા પર્વતો શોભી રહ્યા છે.) ।।૫૪।।

इयत्तयानन्तमपि प्रमातुं, प्रगल्भमाना इव कौतुकेन ।
शैलाः कृतव्योमवहावगाहा, जगाहिरे निर्जरराजमार्गम् ॥५५॥

क्वापि यत्र देशे शैलाः पर्वता निर्जराणां राजा निर्जरराजः शक्रस्तस्य मार्गं पन्थानमेतावता गगनं यथा सुराणां मार्गस्तथा सुरेन्द्रस्यापि मार्गः । 'येनामुना बहुविगाढसुरेश्वराध्व-' इत्यादि नैषधे । जगाहिरे अवगाहन्ते स्म । व्याप्नुवन्ति स्मेत्यर्थः । किंभूताः शैलाः । कृतो निर्मितोऽत्युन्नततया व्योमवहायामाकाशगङ्गायामवगाहो जले प्रवेशो यैस्ते इवेत्युत्प्रेक्ष्यते । कौतुकेन कुतूहलेन । अनन्तमपि पाररहितमपि निर्जरनभ इयत्तया एतावत्प्रमाणत्वेन प्रमातुं प्रमाणविषयीकर्तुं प्रगल्भमाना उद्यमं कुर्वाणा इव । कौतुकिनो हि निर्विचारमत्यौत्सुक्याद्यत्र तत्राप्युत्सहन्ते ॥

શ્લોકાર્થ

જે ગુર્જરદેશમાં કોઈ સ્થાને, પર્વતો આકાશગંગામાં પ્રવેશ કરીને ઇન્દ્રના માર્ગમાં ઉભા છે. (અર્થાત્ આકાશ ઇન્દ્રનો માર્ગ છે, તે માર્ગમાં જઈને આ ગુર્જરદેશના પર્વતો ઉભા છે.) અનંત એવા આકાશનું પ્રમાણ આટલું જ છે' આમ જાણે કૌતુકથી આકાશનું માપ કરવાને માટે ઉદ્યમ કરતા હોય તેમ જણાય છે. ।।૫૫।।

सवाहिनीकाः स्मितनूत(त्न)चूतच्छत्रा झरन्निर्झररोमगुच्छाः ।
अनिह्नुवाना धरणीधरत्वमिवात्मनां यत्र बभुर्गिरीन्द्राः ।।५६।।

यत्र देशे कुत्रापि प्रदेशे गिरीन्द्रास्तुङ्गशैला बभुर्बभासिरे इवेत्युत्प्रेक्ष्यते। आत्मनां स्वेषां धरणीधरत्वं भूभृद्भावं गिरित्वं राजतां चेत्यर्थः। अनिह्नुवानाः प्रकटीकुर्वाणा इव। 'स्फुटं च लब्ध्वामरयुग्मचिह्नैरनिह्नुवानं निजवाजिराजताम्' इति नैषधे । किंभूता गिरीन्द्राः। सह वाहिनीभिर्नदीभिः सेनाभिश्च वर्तन्ते ये । अत्र समासान्तः कः । पुनः किंभूताः । स्मिता विकसिता मञ्जरीपिञ्जरीकृतास्तथा नूता(त्ना)नवीना ये चूताः सहकारास्त एव छत्राणि आतपत्राणि येषाम् । पुनः किंभूता । झरन्तो वहन्तो ये निर्झरास्त एव रोमगुच्छाश्चामराणि येषाम् । राजानोऽपि छत्रचामरसेनासंयुताः स्युः ॥

શ્લોકાર્થ

જે ગુજરાતના કોઇ કોઇ પ્રદેશમાં ઉંચા પર્વતો જાણે પોતાની જાતને જગતમાં રાજારૂપે પ્રગટ કરતા હોય તેમ શોભે છે. રાજા જેમ છત્ર, ચામર અને સેનાથી યુક્ત હોય છે તેમ આ પર્વતો પણ નદીઓરૂપ સેનાથી, વિકસ્વર નવીન આમ્રરૂપ છત્રોથી અને વહેતાં ઝરણાંઓરૂપી ચામરોથી યુક્ત શોભી રહ્યા છે. ।।૫૬।।

विद्युन्मणीभूषणभूष्यमाणा, मिलद्बलाकाघनपुष्पनद्धा ।
कादम्बिनी बद्धशिखानुषङ्गा, यद्गोत्रलक्ष्म्याः कबरीव रेजे ।।५७।।

यत्र देशे शैलोपरि कादम्बिनी मेघमाला रेजे । प्रायो मेघा गिरौ भवन्त्येवेति 'गिरो वर्षन्ति वारिदः' इति सूक्तेऽपि । भाति स्म। उत्प्रेक्ष्यते—यद्गोत्राणां गुर्जरभूधराणां लक्ष्म्याः श्रियः कवरी वेणीव । किंभूता कादम्बिनी कबरी च । बद्धो रचितः शिखाया-मधित्यकायां शृङ्गाग्रे मस्तकोपरि वा अनुषङ्गः प्रसङ्गो यया सा । पुनः किंभूता । विद्यु-देव विद्योतमानानि वा । 'विद्युन्मणिमेखलालंकारधारिण्यः' इति चम्पूकथायाम् । विद्यो-तमानरत्नकाञ्ची' इति तट्टिप्पनके । मणीनां भूषणान्यभरणानि तैर्भूष्यमाणा अलंक्रिय-माणा । पुनः किंभूता । मिलन्तीभिः सङ्गं कुर्वन्तीभिर्बलाकाभिर्बककान्ताभिः । तथा घनपुष्पैर्जलैर्नद्धा युक्ता । 'क्षीरं पुष्करमेघपुष्पकमलान्यापः पयःपाथसी' इति हैम्याम् ।

द्व्यर्थत्वात् घनपुष्पमिति पक्षे मिलद्बलाकातुल्यैः शुभ्रत्वाद् घनैः सान्द्रैः पुष्पैः कुसुमैर्नद्धा गुम्फिता ॥

श्लोकार्थ

પર્વતો ઉપર જે મેઘમાલા (મેઘની શ્રેણી) શોભે છે, તે જાણે પર્વતોની લક્ષ્મીરૂપી સ્ત્રીનો અંબોડો હોય (વેણી હોય) તેમ શોભે છે. જે વેણીનો દોરો શિખરના અગ્રભાગ ઉપર બંધાયો છે, જે વેણી વિદ્યુત (વીજળી) રૂપી મણીઓનાં આભૂષણોથી શોભે છે અને જે વેણી એકઠા થયેલા બગલાઓરૂપી શ્વેત પુષ્પોથી ગુંથાયેલી છે એવી વેણી જેવી મેઘમાળા શોભે છે. ॥૫૭॥

नित्यातिवाहाद्विगतावलम्बे–ऽम्बरेऽम्बरद्वीपवती विखिन्ना ।
प्रोत्तुङ्गयद्भूधरनिर्झराणां, निभेन भूभागमिवाभ्युपैति ॥५८॥

अम्बरद्वीपवती गगनापगा आकाशगङ्गा भूभागं पृथ्वीदेशमभि लक्षीकृत्याभ्युपैति अवतरति । पृथिव्यामवतरतीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—प्रोत्तुङ्गा अभ्रंलिहा ये भूधरा गुर्जरगिरयस्तेषां निर्झराणां निभेन कपटेनेव भूभागमभ्युपैतीति शेषः । किंभूता अम्बरद्वीपवती । विखिन्ना प्राप्तखेदेव । कस्मात् । नित्यातिवाहान्निरन्तरातिशयेन वहनात् । क्व । अम्बरे आकाशे । किंभूते अम्बरे । विगतावलम्बे सर्वथापि सर्वेचाप्यपगत आश्रयो यस्माद्यस्य वा ॥ इति केलिशैलाः ॥

श्लोकार्थ

નિરાલંબન આકાશમાં નિરંતર વહેવાથી થાકી ગયેલી આકાશગંગા ઊંચા પર્વતોનાં ઝરણાંઓના બહાને પૃથ્વી ઉપર જાણે નીચે ઉતરતી હોય તેમ લાગે છે. ॥૫૮॥

कैदार्यमुज्जृम्भितशालि यस्मिन्, विहंगवृन्दैर्व्यरुचच्चरद्भिः ।
महीन्दिराया मणिगुम्फगर्भो, नीलीविनीलः किमयं निचोलः ॥५९॥

यस्मिन् देशे । क्वचिदपीत्यध्याहार्यम् । क्वापि प्रदेशे उज्जृम्भिता निर्यदङ्कुराः शालयः कलमाद्या यत्र तत्तथोक्तम् । कैदार्यं केदारसमूहः । चरद्भिर्भक्षयद्भिश्चूर्णि कर्तुमितस्ततो विचरद्भिर्वा विहंगवृन्दैः खगणैर्व्यरुचद् भाति स्म । किमुत्प्रेक्ष्यते—महीन्दिराया भूमिलक्ष्म्या मणीनां विविधरत्नानां गुम्फो रचना गर्भे मध्ये यस्य । तथा नीली । लोके 'गुली' इति प्रसिद्धा । तद्वन्नीलो हरितवर्णो निचोलः । असौ कञ्चुक इव ॥

श्लोकार्थ

(જે દેશના કોઈ કોઈ પ્રદેશમાં) જેમાં શાલિ આદિ અંકુર ઉત્પન્ન થયા છે એવા ક્યારાઓના સમૂહ, પૃથ્વીરૂપી લક્ષ્મીનો વિવિધ પ્રકારના રત્નોની રચનાઓથી યુક્ત અને 'ગળી'ના જેવા નીલવર્ણનો જાણે કંચુક હોય તેમ શોભે છે. ॥૫૯॥

कैदारिकं क्वापि समञ्जरीक-शालि व्यलासीन्नदसंनिधाने ।
रोमावली नाभिविभासिमध्य-देशे किमेषा विषयेन्दिरायाः ॥६०॥

यत्र क्वापि कस्मिन्नपि प्रदेशे समञ्जरीकाः कलिकाकलिताः शालयो यत्र तत्तथोक्तं कैदारिकं केदारवारो नदसंनिधाने द्रह (हृद)संनिधाने व्यलासीद्विलसति स्म । किमुत्प्रेक्ष्यते—विषयेन्दिरायाः देशश्रियाः नाभिना तुन्दकूपिकया । नाभिशब्दः पुंस्त्रियोः । विभासिनि शोभनशीले मध्यदेशे उदरे । एषा प्रत्यक्षलक्षा रोमावली लोमलेखेव ॥

श्लोकार्थ

કોઈ કોઈ પ્રદેશમાં સરોવર પાસે મંજરીઓથી સહિત એવા ક્યારાઓ શોભતા હતા, તે ક્યારાઓ દેશરૂપી લક્ષ્મીની નાભિથી સુશોભિત એવા ઉદર ઉપર રહેલી સાક્ષાત્ રોમરાજી હોય તેમ શોભે છે. ॥૬૦॥

उत्तालतालं करतालिकाभिः, सृजन्ति गीतीरिह शालिगोप्यः ।
श्रिया समग्रान्विषयान्विजित्य, कीर्तीः स्थितानामिह गुर्जराणाम् ॥६१॥

इह गुर्जरदेशे उत्तालतालमुत्तालास्त्वरितवादिनस्ताला यत्रैवं यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणम् । करतालिकाभिर्हस्ततालाहतिध्वनितैः । शालीनां कमलक्षेत्राणां गोप्यो रक्षिका गीतीर्मधुरध्वनितालालापगानानि सृजन्ति कुर्वन्ति । इवोत्प्रेक्ष्यते—श्रिया सर्वातिशायिलक्ष्म्या समग्रान् भूमीमण्डलवर्तिसमस्तान् विषयान् मण्डलान् विजित्य स्थितानामेकस्थानस्थायुकानां गुर्जराणां गूर्जरनामदेशानाम् । देशानामग्रे बहुत्वमेव वाच्यम् । कीर्तीर्यशांसीव गायन्ति ॥ इति केदाराः ॥

श्लोकार्थ

જાણે પોતાની સર્વાધિક લક્ષ્મીવડે ભૂમંડલના સમસ્ત દેશોને જીતીને રહેલા એવા એક ગુર્જરદેશની કીર્તિને જ જાણે ગાતી હોય તેવી આ ગુર્જરદેશમાં શાલિ આદિ ક્ષેત્રોની રક્ષિકાઓ (ખેડુત સ્ત્રીઓ) તાલબદ્ધ અવાજે હાથથી તાલીઓ પાડતી મધુર સ્વરે ગરબા ગાય છે. ॥૬૧॥

कुत्रापि दम्यैरनुगम्यमानाः, सरिद्वरायाः सखितां दधानाः ।
यद्गोचरे द्रोणदुघाश्चरन्ति, मूर्ताः समाज्ञा इव मण्डलस्य ॥६२॥

कुत्रापि कस्मिन्नपि स्थाने क्वचन गुर्जरदेशप्रदेशे यस्य देशस्य गोचरे गवां चरणस्थाने । द्रोणपरिमाणं दुग्धमासामिति द्रोणदुघा गावश्चरन्ति । 'चर गतिभक्षणयोः' अयं प्रयोगः । तृणादि भक्षयन्ति । गावः किं क्रियमाणाः । दम्यैर्वत्सतरैरनुगम्यमानाः । स्वप्रौढवत्ससहिता इत्यर्थः । पुनः किं कुर्वाणाः । सरिद्वराया गङ्गाया सखितां श्वैत्यात्सा-

दृश्यं दधाना बिभ्रत्यः । इवोत्प्रेक्ष्यते—मण्डलस्य गुर्जरदेशस्य मूर्ताः शरीरसंयुक्ताः समाज्ञाः कीर्तय इव ॥

શ્લોકાર્થ

આ દેશના કોઇ કોઇ પ્રદેશનાં ગોચર (ગાયોને ચરવાનાં) સ્થાનોમાં દ્રોણપ્રમાણ દૂધને આપવાવાળી, (ઘણું દૂધ આપનારી) પોતપોતાનાં વાછરડાઓવડે અનુસરાતી, અતિશ્વેત હોવાથી ગંગાનદીની સાથે સખીપણાને (સાદસ્યતાને) ધારણ કરતી, આ ગુર્જરદેશની મૂર્તિમાન કીર્તિ હોય તેવી અનેક ગાયો ચરે છે. ॥૬૨॥

गावः क्वचिद् भान्ति सुधासुधाकृत् , पयः स्रवन्त्यः प्रविभाव्य वत्सान् ।
यदीर्ष्यया निष्ठितनाकभाग्यै-रिवावतीर्णा भुवि देवगावः ॥६३॥

क्वचित् प्रदेशे गावो धेनवो भान्ति । किं कुर्वत्यः । सुधां पीयूषं मुधा स्वमाधुर्यातिशयान्निष्फलां करोति तादृशं पयो दुग्धं स्रवन्त्यः । किं कृत्वा । वत्सांस्तर्णकानात्मनीयवत्सरूपाणि प्रविभाव्य दृष्ट्वा । इवोत्प्रेक्ष्यते—यदीर्ष्यया गुर्जरदेशेन सममरूपया । ईर्ष्योद्भूतपापेनेति शेषः । निष्ठितैः समग्रभुक्त्या अतिदुरितोदयेन वा क्षीणैर्नाकस्य स्वर्लोकस्य भाग्यैः पुण्यैः भुवि क्षोण्यामुर्व्यामवतीर्णाः समागता देवगावः कामधेनव इव ॥

શ્લોકાર્થ

કોઈ પ્રદેશમાં પોતાનાં વાછરડાઓને જોઇને, અતિશય મધુરતાથી અમૃતરસને પણ નિષ્ફલ બનાવતા એવા પ્રકારના દૂધનો સ્ત્રાવ કરતી તે ગાયો, ગુર્જરદેશની સાથે ઇર્ષ્યા કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા પાપથી સ્વર્ગલોકનું ભાગ્ય ક્ષીણ થવાથી, પૃથ્વી ઉપર ઉતરી આવેલી જાણે કામધેનુ હોય તેમ શોભે છે. ॥૬૩॥

ब्रह्माण्डभाण्डोपरिभित्तिभाग-प्रोत्तानयानोद्भवदर्तिभाजः ।
सातं चरन्त्यः किमुपेत्य धात्र्यां, स्वर्धेनवो यत्र विभान्ति गावः ॥६४॥

यत्र देशे गावो भान्ति । किमुत्प्रेक्ष्यते—ब्रह्माण्डभाण्डस्य भुवनगोलकस्योपरितनभित्तिभागे ऊर्ध्वकुड्यप्रदेशे प्रोत्तानयानमम्बुप्रतिबिम्बवदूर्ध्वपादमधोवपुरेवंविधं यद् गमनं तेनोद्भवन्तीं प्रादुर्भवन्तीमर्तिं पीडाम् । 'पीडा बाधार्तिराभीलम्' इति हैम्याम् । चिन्तां वा भजन्तीति तादृशः सत्यः धात्र्यां भूमौ उपेत्यागत्य सातं सुखं यथा स्यात्तथा चरन्त्यः स्वैरं गच्छन्त्यः । अथवा । स्वेच्छया तृणाद्याहरन्त्यः । 'चर गतिभक्षणयोः' इति धातोर्गमनभक्षणार्थत्वात् । स्वर्धेनवः कामगव्य इव । प्रोत्तानयानं नैषधे यथा— वैदर्भीकेलिशोभे, मरकतशिखरादुज्झितैरंशुदर्भैः ब्रह्माण्डाघातभग्न-स्यदजमदतया ह्रीधृतावाङ्मु-

खत्वैः। कस्या नोत्तानगाया दिवि सुरसुरभे-रास्यदेशे गताग्रे-र्यद्गोग्रासप्रदानव्रतसुकृतमवि-श्रान्तमुज्जृम्भते स्म ॥' इति गोधेनवः ॥

श्लोकार्थ

(ગુર્જરદેશમાં ગાયો શોભે છે) બ્રહ્માંડના ગોળા ઉપરની ભીંત પર ઉંચા પગે અને નીચા મસ્તકે ચાલવાનું હોવાથી ઉદ્વેગવાળી થયેલી સ્વર્ગલોકની ગાયો જાણે ભૂમિ ઉપર આવીને સુખપૂર્વક ચરતી હોય એવી આ ગુર્જરદેશની ગાયો શોભે છે. (બ્રહ્માંડના ગોળાને પાણીની જેમ સ્વચ્છ કલ્પીને તેમાં પ્રતિબિંબની કલ્પના કરી છે.) ॥૬૪॥

यस्मिंश्च राजर्षियशोमरन्द–वृन्दारविन्दैः पुटभेदनान्तः ।
द्वात्रिंशता श्रीऋषभादिसार्व–चैत्यैर्विलेसे दशनैरिवास्ये ॥६५॥

यस्मिन्देशे च पुनः पुटभेदनान्तः । अणहिल्लपाटकनामपत्तनमध्ये । किंच सामान्यतोऽपि पुटभेदनशब्देन नगरमुच्यते । नैषधे यथा कुण्डिनपुरम्—'द्वीपान्तरेभ्यः पुटभेदनं तत्क्षणादवापे सुरभूमिभूपैः' इति । विशेषस्तु 'पत्तनं रत्नयोनिस्ततपत्तनं पुटभेदनम्' । द्वात्रिंशता द्वात्रिंशत्संख्याकैः श्रिया युक्तानाम् ऋषभादीनां सार्वानां जिनानां चैत्यैर्दन्तपङ्क्त्येव एकयैव श्रेण्या स्थापितैः एकस्मिन्नेव प्रासादे । द्वात्रिंशत्प्रासादा दन्तद्वात्रिंशिकाविहारः । तैर्द्वात्रिंशद्विहारैर्विलेसे शुशुभे । कैः। राजर्षेः कुमारभूपालस्य यशांसि कीर्तयस्तान्येव मरन्दानां मकरन्दानां वृन्दानि पटलानि तेषामरविन्दानि कमलानि तैः । कैः कस्मिन्निव । दशनैरास्य इव । यथा वक्त्रे दन्तैर्विलस्यते ॥

શ્લોકાર્થ

ગુર્જરદેશમાં આવેલ અણહિલપુર પાટણ નામના નગરમાં રાજર્ષિકુમારપાળ મહારાજાના યશરૂપી રસથી ભરપૂર જાણે કમલો હોય! તેવા ઋષભદેવ આદિ તીર્થંકર ભગવંતોનાં એકજ શ્રેણિમાં રહેલાં બત્રીશ મંદિરોનો 'દન્તદ્વાત્રિંશિકા' નામનો વિહાર (મંદિર) જેમ બત્રીશ દાંતોવડે મુખ શોભે છે તેમ શોભી રહ્યો છે. ॥૬૫॥

श्रीस्तम्भतीर्थं पुटभेदनं च, यत्रोभयत्र स्फुरतः पुरे द्वे ।
अहम्मदाबादपुराननायाः, किं कुण्डले गूर्जरदेशलक्ष्म्याः ॥६६॥

यत्र देशे उभयत्र द्वयोः पार्श्वयोः द्वे पुरे नगरे विभातः शोभेते । द्वे के? । एकं श्रिया जलधिनन्दनया युक्तं स्तम्भतीर्थं च पुनर्द्वितीयं पुटभेदनं बृहत्पत्तनम् । इवोत्प्रेक्षते—अहम्मदाबादपुरं सांप्रतीनसमये राजधानी राजनगरमेवाननं वदनं यस्यास्तादृश्या गूर्जरदेशलक्ष्म्या द्वे कुण्डले कर्णाभरणे इव ॥

શ્લોકાર્થ

લક્ષ્મીયુક્ત એવું એક સ્તંભનપુર અને બીજું અણહિલપુર પાટણ એ બે નગરો ગુર્જર-દેશરૂપી લક્ષ્મીના મુખ સમાન અમદાવાદ (રાજનગર)નાં જાણે બે કુંડલો હોય તેમ તે દેશની બંને બાજુ બે નગરો શોભે છે. ॥૬૬॥

विभूतिभाक्कालभिदङ्कदुर्गः, क्रीडत्कुमारः सकलाधरश्च ।
अहीनभूषः सवृषः सुपर्व–सरस्वतीभृद् भववद्बभौ यः॥६७॥

यो देशो भववदीश्वर इव बभौ भाति स्म । किंभूतो देशो भवश्च । विशिष्टां भूतिं लक्ष्मीं विभूतिं संपदं वा भस्म च भजतीति । 'भूतिस्तु भस्मनि मांसपाक-विशेषे च संपदुत्पादयोरपि' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूतः । कालं कलिकालं सर्वदापि सर्वसुखानुभवनत्वाद्यमन्मण्डले कलियुगस्य प्रवेशमात्रमपि नास्तीति । तथा—दैत्यं कालनामानं भिनत्तीति कालभित् । पुनः किंभूतः । अङ्के क्रोडे दुर्गाः कोट्टाः पार्वती च यस्य सोऽङ्कदुर्गः । पुनः किंभूतः । क्रीडन्तो विविधबालावस्थोचितकेलिपरायणा रम-माणाः कुमारा बालकाः । तथा क्रीडन् वालवयोयोग्यां यौवनसमययोग्यां वा क्रीडां विलासं कुर्वन्कुमारः स्वामिकार्तिको यस्य यत्र वा स क्रीडत्कुमारः । पूर्वं हि तारकासुराभिभूताः पुरंदरप्रमुखाः सर्वे सुरा विधातुः पार्श्वे गत्वा स्वदेवीरत्नमञ्जूषाग्रहणसुरद्रुमोन्मूलना-दिकमात्मपराभवं निवेदयामासुः । तदनु ब्रह्मणोक्तम्—'प्रागनेन दुस्तपस्तप्त्वा मामति-प्रसन्नं प्रणीय सप्तवासरशिशुं मुक्त्वा परः कश्चित्सुरो नरो वा मां हन्तुं न शक्नुया-दिति मत्तो वरं जग्राह । ततः स्वयमुप्तविषवृक्षोऽपि स्वेनैव छेत्तुमसांप्रतम् । तस्मान्म-मैवायं हन्तुमनुचितः । ततो यदा ईश्वरः पार्वतीं परिणेष्यति तत्सुतः सप्तमे दिने युष्माकं सेनानीत्वमङ्गीकृत्य तारकं हनिष्यति'। ततो मुदिता देवाः। स्वस्थानमागत्य कामः प्रेषितः। स शंभुना भस्मीकृतः । ततो गौरीतपसा प्रीत ईश्वरः(तां)परिणिनाय। तत्पुत्रः स्वामिका-र्तिको जातः-इति कुमारसंभवे । पुनः किंभूतः । कलाश्चतुःषष्टिर्द्वासप्ततिश्च धरन्तीति तादृशैः स्त्रीपुरुषैः सह वर्तते यः । पक्षे कला षोडशांशः षोडश कला बिभर्तीति तादृशेन शशिना सह वर्तते यः पुनः किंभूतः । अहीनां संपूर्णाम् । तथा अहीनां सर्पाणामिनः स्वामी तेन भूषा शोभा यस्य । पुनः किंभूतः । वृषेण धर्मेण वृषभेन वर्तते यः । पुनः किंभूतः । सुशोभनानि पर्वाण्यक्षत(य)तृतीयादीनि सरस्वतीं नाम्नीं नदीं सुरसरितं वा बिभर्तीति ॥

શ્લોકાર્થ

ગુર્જરદેશને ભગવાન શંકરની ઉપમા આપવામાં આવી છે ગુર્જરદેશ ભગવાન શંકરની જેમ શોભે છે.

(૧) શંકર **વિભૂતિવાળા** છે. અર્થાત્ શરીરે ભસ્મ લગાવેલી છે. ગુર્જરદેશ પણ વિભૂતિવાળો છે. અર્થાત્ સંપત્તિવાળો છે. (શંકર પક્ષે 'વિભૂતિ'નો અર્થ ભસ્મ, દેશપક્ષે વિભૂતિનો અર્થ વૈભવ.)

(૨) શંકર કાલભિત્ છે. 'કાળ' નામના દૈત્યનો નાશ કરનારા છે. ગુર્જરદેશ કલિકાલનો નાશ કરનાર છે! અર્થાત્ સર્વકાળે સર્વ પ્રકારનાં સુખ આ દેશમાં અનુભવાતાં હોવાથી કલિયુગનો પ્રવેશમાત્ર નથી.

(૩) શંકરના ખોળામાં પાર્વતી છે. (દુર્ગા એટલે પાર્વતી) ગુર્જરદેશના ખોળામાં દુર્ગો (કિલ્લાઓ) છે. (શંકર પક્ષે 'દુર્ગા'નો અર્થ પાર્વતી. દેશપક્ષે 'દુર્ગા'નો અર્થ કોટ-કિલ્લા)

(૪) શંકરની પાસે સ્વામિકાર્તિકકુમાર ક્રીડા કરે છે. ગુર્જરદેશમાં બાલ્યાવસ્થાને ઉચિત વિવિધ ક્રીડા કરતા બાળકો રમે છે. (કાર્તિકસ્વામીની વાર્તા 'कुमारसंभव'માં જુઓ)

(૫) શંકર સોળ કળાને ધારણ કરનાર ચંદ્ર સહિત છે. ગુર્જરદેશ ચોસઠકળાયુક્ત સ્ત્રીઓ અને બહોંતેરકળાયુક્ત પુરુષો સહિત છે.

(૬) શંકર સર્પોની શોભાવાળા છે. ગુર્જરદેશ સંપૂર્ણ શોભાયુક્ત છે. (શંકરપક્ષે अहिः નો અર્થ સર્પ, દેશપક્ષે 'अहीन'નો અર્થ સંપૂર્ણ.)

(૭) શંકર વૃષભ સાથે છે...ગુર્જરદેશ ધર્મયુક્ત છે. (શંકરપક્ષે 'वृष'નો અર્થ વૃષભ અને દેશપક્ષે 'वृष'નો અર્થ ધર્મ.)

(૮) શંકર સુંદર સુરસરિતાવાળા છે. ગુર્જરદેશ અક્ષયતૃતીયાદિ પર્વો અને સરસ્વતી નદીવાળો છે.

આ પ્રકારે ઈશ્વરની ઉપમાઓથી યુક્ત ગુર્જરદેશ ભૂમંડલમાં શોભી રહ્યો છે ।।૬૭।।

यत्रैकदेशे वपुषीव वक्त्रः, श्रीधानधाराभिधमण्डलोऽस्ति ।
स्वर्लोकजैत्रैर्विभवैरिव स्वै-रधःकृतो येन भुजंगलोकः ॥६८॥

त(य)त्र गुर्जरदेशे एकदेशे एकस्मिन् भूभागे स प्रसिद्धो धानधाराभिधमण्डलोऽस्ति । क इव । वक्त्र इव । यथा वपुषि शरीरे एकदेशे मुखमस्ति। वक्त्रशब्दः पुंनपुंसकलिङ्गयोः । येन धानधारदेशेन स्वर्लोकस्य जैत्रैर्जयनशीलैः स्वैर्विभवैः स्वश्रियामतिशयैर्भुजंगलोको नागलोको वलिवेश्म अधःकृतो हीनीकृतस्तिरस्कृतः स्वाधो विहितः ॥ इति देशवर्णनम् ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ શરીરના એક ભાગમાં મુખ છે તેમ ગુર્જરદેશના એક ભાગમાં **ધાનધાર** નામનો પ્રદેશ જાણીતો છે. જે દેશે સ્વર્ગલોકની લક્ષ્મીને પરાભવ કરનારા એવા પોતાના વૈભવવડે નાગલોકનો પણ શું તિરસ્કાર કર્યો ન હોય? અર્થાત્ વૈભવશાલી એવો **ધાનધાર** નામનો પ્રદેશ શોભી રહ્યો છે.।।૬૮।।

अथ प्रह्लादनपुरवर्णनावसरः—

હવે પ્રહ્લાદનપુર (પાલનપુર)નું વર્ણન કરવામાં આવે છે—

सवाडवे श्रीपुरुषोत्तमाङ्के, नाथे नदीनामिव तत्र देशे ।
प्रह्लादनं नाम पुरं चकास्ति, पुरः प्रतिच्छन्द इवाद्रिदस्योः ॥६९॥

प्रह्लादनं नाम पुरं नगरं चकास्ति दीप्यते । कुत्र । देशे । किंभूते । तत्र—गुर्जरमण्डलस्यैकपार्श्ववर्तिनि । धाराधराख्यमण्डले । उत्प्रेक्ष्यते—नदीनां नाथे इव समुद्रे । किंभूते देशे समुद्रे च । सह वाडवैर्विप्रैर्वाडवेन वाडवानलेन च वर्तते यः स सवाडवस्तस्मिन् । पुनः किंभूते । श्रिया विविधविभवेन शोभया वा युक्ताः पुरुषोत्तमाः प्रकृष्टनरा व्यवहारिप्रमुखाः, लक्ष्मीकृष्णौ च, अङ्के उत्सङ्गे मध्ये यस्य स श्रीपुरुषोत्तमाङ्कस्तस्मिन् । पुरमुत्प्रेक्ष्यते—अद्रिदस्योरिन्द्रस्य पुरो नगर्या अमरावत्याः प्रतिच्छन्दः प्रतिबिम्बमिव । समुद्रजले प्रतिबिम्बमुचितमेव ॥

શ્લોકાર્થ

ગુર્જરદેશમાં આવેલા 'ધાનધાર' નામના પ્રદેશમાં પ્રહ્લાદનપુર નામનું નગર સમુદ્રની જેમ શોભી રહ્યું છે. સમુદ્રમાં જેમ 'વડવાનલ' અગ્નિ હોય છે તેમ આ નગરમાં અનેક બ્રાહ્મણો વસે છે, સમુદ્રના મધ્યભાગમાં જેમ લક્ષ્મી અને કૃષ્ણ રહેલા છે તેમ પ્રહલાદનપુરમાં વિવિધ પ્રકારના વૈભવશાલી એવા શ્રેષ્ઠ પુરુષો વસેલા છે. આ પ્રકારે સમુદ્રની ઉપમાઓ સહિત એવું પ્રહ્લાદનપુર (પાલનપુર) નામનું નગર ઇન્દ્રની નગરી અમરાવતીનું જાણે પ્રતિબિંબ હોય તેમ શોભે છે. ॥૬૯॥

इदं पुरा सारदलैः प्रणीय, त्वष्ट्रावशिष्टैरिव तद्दलांशैः ।
दृक्कर्णगीर्वाणपुरे प्रणीते, न चेत्किमाभ्यामतिरिच्यते तत् ॥७०॥

त्वष्ट्रा विश्वकर्मणा दृक्कर्णानां नागानां गीर्वाणानां देवानां पुरे नगरे प्रणीते निर्मिते इवोत्प्रेक्ष्यते । किंभूते । अवशिष्टैः शेषैरुध्धृतैस्तस्य सारस्य दलानि तेषामंशैर्लवैरिव कृते । किं कृत्वा । पुरा पूर्वं सारदलैः प्रधानद्रव्यैरिदं प्रह्लादनाह्वं पुरं प्रणीय निष्पाद्य । एवं चेन्न तर्हि प्रह्लादनपुरमाभ्यां नाकिनागपुराभ्यां कथं केन प्रकारेण अतिरिच्यते अधिकीभवति । श्रियेति शेषः ॥

શ્લોકાર્થ

વિશ્વકર્મા (બ્રહ્મા)એ પહેલાં સારભૂત દ્રવ્યોથી આ પ્રહ્લાદનપુર નામના નગરને બનાવીને પછી તેમાંથી વધેલાં દ્રવ્યોવડે સ્વર્ગલોક અને નાગલોકની જાણે રચના કરી હોય તેમ જણાય છે. જો આ પ્રમાણે ન હોત તો વૈભવશાળી પ્રહ્લાદનપુર, સ્વર્ગલોક અને નાગલોકથી અધિક કેમ હોય શકે ? ॥૭૦॥

रघूद्वहोपक्रममब्धिमध्य–स्थायीव सेतुः शशिकान्तक्लृप्तः ।
चन्द्रार्चिराश्लेषविनिर्यदर्णः–पूर्णान्तिकः क्वापि चकास्ति यस्मिन् ॥७१॥

यस्मिन् प्रह्लादनपुरे क्वापि कुत्रापि स्थाने शशिकान्तैश्चन्द्रोपलैः क्लृप्तो रचितः सेतुः पद्या चकास्ति । नगरवर्णने च चन्द्रकान्तसूर्यकान्तमयाः सेतवो वर्ण्यमाना दृश्यन्ते । यथा नैषधे—'रविकान्तमयेन सेतुना सकलाहर्ज्वलनाहितोष्मणा' इति । किंभूतः । चन्द्रस्यार्चिषः कान्तेराश्लेषेण संपर्केण विनिर्यद्भिर्गच्छद्भिरर्णोभिः पानीयैः पूर्णे पूरिते भरिते अन्तिके समीपे द्वे पार्श्वे यस्य सः । क इव भाति । रघूद्वहोपक्रमसेतुरिव । यथा रघूद्वहेन दशरथनन्दनेन रामेण आदावुपक्रान्तः मन्दोदरीप्रमुखसपादलक्षान्तःपुरीपतित्वेऽपि परदारातिलम्पटतया स्वभगिनीशूर्पणखाव्यावर्णिताद्वैतरू[प]लक्ष्मीसमाकर्णनतत्सङ्गमोत्सुकितदशमस्तकापहृतस्वकान्तासीतानयनाय लङ्कागमनावसरे रघुनन्दनेन समुद्रोपकण्ठादारभ्यः लङ्कां यावन्निबद्ध इत्यर्थः । तादृशः सेतुश्चकास्ति । किंभूतः । अब्धेर्दक्षिणसमुद्रस्य मध्ये विचाले तिष्ठतीत्येवंशीलः ॥

श्लोकार्थ

પ્રહ્લાદનપુર નગરના કોઇક સ્થાનમાં ચંદ્રકાંત મણિઓથી બંધાએલો એવો સેતુ (પુલ) શોભે છે. તે સેતુ ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાના સંયોગથી નીકળી રહેલાં પાણીથી જેના બે બાજુના ભાગ પૂર્ણતયા ભરેલા છે એવો તે પુલ પૂર્વે શ્રીરામે સીતાનું અપહરણ કરનાર રાવણ પાસેથી સ્વપત્ની સીતાને લાવવા લંકા જવા માટે સમુદ્રના કિનારાથી આરંભીને છેક લંકા સુધી જે પુલ બાંધ્યો હતો, તેના જેવો જાણે સમુદ્રની વચમાં રહેલો હોય તેવો શોભે છે. ॥૭૧॥

क्वचित्पुरं प्रत्यफलत्तटाको–दरे जगत्पत्तनजित्वरश्रि ।
येनाभिभूतिं गमिता महेन्द्र–पुरीव दुःखादिह दत्तझम्पा ॥७२॥

जगतां त्रयाणां भुवनानां पत्तनानां यावन्नगराणाम् । अत्र पत्तनशब्दः सामान्यतः पुरनगरवाची । न विशेषद्योतकः । जित्वरी जयनशीला पुंवद्भावे ईकारो गतः । श्रीः संपत् शोभा वा यस्य तत्तथोक्तं पुरं नगरम् । क्वचित्कुत्रापि समीपभूभागभाजि तटाकोदरे सरोमध्ये प्रत्यफलत्प्रतिबिम्बति स्म । नैषधेऽपि नगरस्य जलाशये प्रतिफलनं दृश्यते । यथा—'विललास जलाशयोदरे, क्वचन द्यौरनुबिम्बितेव या' इति। इवोत्प्रेक्ष्यते—येन प्रह्लादनपुरेणाभिभूतिं स्वाद्वैतश्रिया पराभवं गमिता प्रापिता सती दुःखाज्जगत्समक्षस्वविजयकरणजातात् सा तादृशे तटाकोदरे दत्ता झम्पा अगाधतलमध्ये संपातपाटवं यया तादृशी महेन्द्रपूरिन्द्रनगरीव अमरावतीव ॥

શ્લોકાર્થ

જેની શોભા ત્રણે જગતનાં નગરોને જીતવાવાળી છે, એવા આ નગરનું નજીકના કોઈક ભાગમાં રહેલા સરોવરની મધ્યમાં પ્રતિબિંબ પડતું હતું, તે પ્રતિબિંબ એવું લાગતું હતું કે આ નગરની અદ્વિતીય શોભાથી પરાભવ પામેલી ઇન્દ્રનગરી અમરાવતીએ દુઃખથી જાણે આ તલાવમાં ઝંપાપાત કર્યો ન હોય ? ॥૭૨॥

कपालिमित्रं त्रिशिराः कुबेरः, पिशाचकी पुण्यजनः पतिर्मे ।
तन्नाभिगम्यः किमितीत्वरीव, त्यक्त्वा तमागादलकेयमुर्व्याम् ॥७३॥

यत्पुरं भातीति संबन्धः। किमुत्प्रेक्ष्यते—इयं प्रत्यक्षलक्ष्या अलका धनदपुरी उर्व्यां भूमण्डले आगादायाता। किं कृत्वा। त्यक्त्वा मुक्त्वा। कम्। तं धनदपतिम्। केव। इत्वरीव। यथा पांशुला धनदमपि स्वकान्तं विहाय स्वाभिमतेऽन्यपुंसि रता परपृथिव्यामागच्छति। किमिति हेतोः। तं हेतुं दर्शयति—यस्मान्मे मम पतिरेवंविधः कपालिनो रुद्रस्य रुण्डमालिनो योगिनो वा मित्रं सुहृत् एतावता भिक्षुकः। पुनः किंभूतः। त्रीणि शिरांसि मस्तकानि यस्य इति बीभत्सः। पुनः किंभूतः। कुत्सितं निकृष्टं बेरं शरीरं यस्येति कुरूपः। पिशाचाश्छलकारिणो देवविशेषा यस्येति छलावेशादिदोषभीतिः। पुनः किंभूतः। पुण्यजनो राक्षसः इति क्रूरः। 'यक्षो नृधर्मधनदौ नरवाहनश्च' इति यक्षापराभिधानम्, तथा 'यक्षः पुण्यजनो राजा' इति द्वयमपि हैम्याम्। तत्त्वतस्तु सर्वाण्यपि धनदनामानि। तत्तस्मात्कारणान्नाभिगम्यः न सेव्यः॥

શ્લોકાર્થ

પ્રહ્લાદનપુરી જાણે આ પૃથ્વી ઉપરની સાક્ષાત્ અલકાપુરી (કુબેરની નગરી) હોય તેવી શોભે છે. (અલકાને અહિંયા આવવાનું પ્રયોજન બતાવતા કહે છે-) જેમ કોઇ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી પોતાના પતિનો ત્યાગ કરી મનને અભીષ્ટ એવા પરપુરુષનો સંસર્ગ કરે છે, તેમ અલકાપુરી પોતાનો પતિ કુબેર, શંકરનો મિત્ર હોવાથી ભિક્ષુક જેવો, ત્રણ મસ્તક હોવાથી બીભત્સ કદરૂપા શરીરવાળો અને રાક્ષસ હોવાથી ક્રૂર તેમજ પિશાચ જાતિનો દેવ હોવાથી ભયકારી. આવા પ્રકારનો પતિ પોતાને ઇષ્ટ ન હોવાથી જાણે અલકાનગરી પૃથ્વી ઉપર ચાલી આવી હોય તેવી આ પ્રહ્લાદનપુરી જણાય છે. ॥૭૩॥

रामायुतैस्तार्क्ष्यशतै रमाभिः, प्रद्युम्नकोटया शतशूरवंशैः ।
जितेन कृष्णेन पुरी स्वकीयो-पदीकृतेयं किमु मण्डलस्य ॥७४॥

पुरं भातीति संबन्धः। किमुत्प्रेक्ष्यते—कृष्णेन नारायणेन मण्डलस्य देशस्योपदीकृता ढौकिता इयं प्रह्लादनपुरलक्षणा स्वकीया पुरी द्वारकेव। किंभूतेन कृष्णेन। जितेनार्थाद्गूर्जरदेशेन। कैः। रामाणामयुतैः। अयुतं दशसहस्री स्यात्। बहुवचनत्वाल्लक्ष-

संख्यैः । रामो बलभद्रः, रामाः स्त्रियः । समासान्तपदे न कोऽपि भेदः । तार्क्ष्याणां शतैः शतसंख्यैः । उपलक्षणत्वात्सहस्रलक्षसंख्यैः । तार्क्ष्यो गरुडो वाजी च । पुनः कैः । प्रकृष्टानां न्यायमार्गोपार्जितानां बहुसंततिस्थायिनां वा द्युम्नानां द्रव्याणां कोटया शतलक्ष्या। प्रद्युम्नो मदनः । पुनः कैः । शतसहस्रसंख्यैः शूराणां सुभटानां वंशैरन्वयैः कुलैः । शूरनामा यादवपूर्वजहरिवंश्यनृपः । कृष्णस्य तु एतत्सर्वेऽप्येकैका इति पराजयः ॥ इति समुदायेन प्रह्लादनपुरवर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

ગુર્જરદેશવડે પરાભવ પામેલા એવા કૃષ્ણે જાણે પોતાની નગરી દ્વારિકા ભેટણારૂપે આપી હોય એવી આ નગરી શોભે છે. કૃષ્ણ તો એકજ 'રામ' (બલભદ્ર) સહિત છે જ્યારે આ દેશમાં તો અનેક પ્રકારની સુંદર સ્ત્રીઓ (રામાઓ) રહેલી છે. કૃષ્ણની પાસે એકજ ગરુડ છે જ્યારે આ દેશમાં તો લાખો અશ્વો રહેલા છે, વળી કૃષ્ણ પાસે એક પ્રદ્યુમ્ન છે જ્યારે આ દેશ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનાં કરોડો દ્રવ્યોથી સહિત છે. કૃષ્ણનો એક જ 'શૂર' નામનો રાજા છે જ્યારે આ દેશમાં તો લાખો શૂરવીરોના વંશો રહેલા છે. આ બધી ચીજો કૃષ્ણ પાસે એકેક હોવાના કારણે પરાજય પામીને આ દેશને પોતાની નગરી દ્વારિકા જાણે ભેટરૂપે કરી ન હોય ? તેવી આ નગરી શોભે છે. ॥૭૪॥

अथ पृथक्पृथग्वर्णनेषु प्रथमं प्रह्लादनपार्श्वनाथवर्णनप्रस्तावः—

હવે જુદા જુદા વિષયોનું વર્ણન કરતાં પહેલાં **પ્રહ્લાદન પાર્શ્વનાથ** ભગવાનનું વર્ણન કરતાં કહે છે—

प्रह्लादनाच्चन्द्र इवाङ्गभाजा-मन्वर्थनामाजनि यो जगत्याम् ।
प्रह्लादनः पार्श्वपतिः स तत्र, प्रह्लादनाह्वे व्यलसद्विहारे ॥७५॥

तत्र प्रह्लादनपुरे प्रह्लादन इत्याह्वा नाम यस्य तस्मिन्विहारे चैत्ये । पाल्हविहार इति लोके प्रसिद्धे । स जाग्रन्महिमा प्रह्लादनो नाम पार्श्वपतिर्व्यलसद्विलसति स्म । स कः । यः पार्श्वनाथोऽङ्गभाजां प्राणिनां प्रह्लादनादानन्दोत्पादनाज्जगत्यां क्षितौ विश्वे वा । 'स्याल्लोको विष्टपं विश्वं भुवनं जगती जगत्' इति हैमीवचनात् । अन्वर्थमनुगतार्थं सत्यार्थं नाम यस्य स तथोक्तः । अजनि संजातः । क इव । चन्द्र इव । यथा चन्द्रोऽङ्गिनामाह्लादनादनुगतार्थो जायते । 'चदि आह्लादे' चन्दत्याह्लादयति जनानिति चन्द्रः ॥

श्लोकार्थ

જેમ ચંદ્ર મનુષ્યોને આનંદદાયક હોવાથી તેનું 'ચંદ્ર' એ નામ જેમ સાર્થક છે તેમ મનુષ્યોને આહ્લાદ આપનારા હોવાથી જગતને વિષે 'પ્રહ્લાદન' એ યથાર્થ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા પ્રગટ પ્રભાવી ભગવાન પાર્શ્વનાથ પ્રહ્લાદનપુરમાં **પ્રહ્લાદન** નામના (પાલ્હ વિહાર) ચૈત્યમાં શોભે છે. ॥૭૫॥

यदीयमूर्तिर्निरमापि भक्त्या, प्रह्लादनाम्ना पुरि राणकेन ।
तस्याजयस्येव नृपस्य पार्श्वोऽ–प्यामापहः स्नानजलेन जज्ञे ॥७६॥

प्रह्लादनाम्ना राणकेन पुरि स्वनगरे भक्त्या सेवासक्त्या । अर्बुदशैलाचलदुर्गशिखरस्थचतुर्वदनप्रासादमध्यगतैकपित्तलमयप्रतिमागालनादुत्पन्नकुष्ठादिमहामयेन निजरोगापगमनचिकित्साप्रश्नादनु नवीनश्रीपार्श्वनाथप्रतिमाप्रासादनिर्मापणात्तवाङ्गात्समग्ररोगाः शान्ति यास्यन्तीति सातिशयज्ञानवत्साधुसिन्धुरवचसा यदीया श्रीप्रह्लादनपार्श्वनाथसम्बन्धिनी मूर्तिः प्रतिमा निरमापि कारिता । अपि पुनः स पार्श्वनाथस्तस्य प्रह्लादनराणकस्य स्नानजलेन आमान् रोगान् कुष्ठादीनपहन्तीति आमापहस्तादृशो जज्ञे जातः । कस्येव । अजयस्येव । यथा पद्मावतीवचनात् जलदगर्जिततडित्प्रचण्डपवनादिविघ्नोपशान्तिकृते समुद्रसलिलान्तरालाकर्षणस्वयानपात्रे निवेशनान्निर्विघ्नद्वीपबन्दिरागतरत्नसारव्यवहारिसमानीतार्पिताजयपार्श्वनाथो दशरथपितुरजयनाम्नो नृपस्य राज्ञः सप्तोत्तरशतरोगापहन्ता जातः। एतद्विस्तरस्त्वग्रे वक्ष्यते ॥

શ્લોકાર્થ

પ્રહ્લાદ નામના રાજાએ ભક્તિથી પોતાના નગરમાં પ્રાસાદ બનાવી તેમાં પાર્શ્વનાથ ભગવાનની નૂતન મૂર્તિ ભરાવીને સ્થાપન કરી. પૂર્વે પ્રહ્લાદ રાજાને આબૂ પર્વતના 'અચલગઢ' નામના શિખર ઉપર આવેલાં ચૌમુખી પ્રાસાદમાં રહેલ પિત્તલમય એક પ્રતિમાને ગળાવવાથી શરીરમાં કોઢરોગ ઉત્પન્ન થયો હતો તે પ્રહ્લાદ રાજાએ વિશિષ્ટ જ્ઞાનીનાં વચનથી પોતાના રોગોની શાંતિને માટે શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની નવીન મૂર્તિનું નિર્માણ કરાવ્યું. તે જ મૂર્તિના સ્નાત્રજલવડે તેના સર્વરોગોનો નાશ થયો. જેમ સમુદ્રમાં થયેલા તોફાનની શાંતિ માટે પદ્માવતીદેવીના વચનથી રત્નસાર નામના સાર્થવાહે સમુદ્રની મધ્યમાંથી શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિને પ્રાપ્ત કરી, પોતાના વહાણમાં સ્થાપન કરી. તેથી તોફાન શમી ગયું. નિર્વિઘ્ને દીવ નામના બંદરમાં આવી **અજયરાજાને** મૂર્તિ અર્પણ કરી તેનો મહિમા ગાયો તે જ શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિના સ્નાત્ર જલવડે દશરથના પિતા અજયરાજાના એકસોને સાત રોગો જેમ નાશ પામ્યા હતા, તેમ પ્રહ્લાદ રાજાના કુષ્ઠ આદિ રોગો પણ પ્રહ્લાદ પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિથી નાશ પામ્યા. (અજયરાજાનો વૃત્તાંત આગળ કહેવામાં આવશે) ॥૭૬॥

प्रदेहि नः साक्षरतामबाह्यां, बाह्यामिवाख्यातुमितीव पार्श्वः ।
भोगैर्निजैः पञ्चशतीमिताभि–र्यः सेव्यते विश्वलयुक्पुरीभिः ॥७७॥

पञ्चशतीमिताभिरर्धसहस्रप्रमाणाभिः विश्वल इति पूर्वप्रयुक्तेन शब्देन युञ्जन्ति योगं प्राप्नुवन्तीति ताश्च ताः पुर्यश्च ताभिः । वीसलपुरीनामनाणकविशेषैरित्यर्थः । कर्त्रीभिर्निजैरात्मीयैर्भोगैः पूजादिप्रकारैर्यः पार्श्वनाथः सेव्यते उपास्यते । इत्याख्यातुं वक्तुमिव ।

इति किम् । यन्नोऽस्माकमवाह्यामन्तरङ्गां साक्षरतां प्रदेहि प्रयच्छ । कामिव । वाह्यामिव । यथास्माकं वाह्या साक्षरता अक्षरयुक्तताऽऽस्ते । एतावता प्रत्यहं पञ्चशतीवीसलपुरीणां श्रीपार्श्वनाथस्य भोगो जायते ॥

શ્લોકાર્થ

'વિસલપુરી' નામના પાંચસો સીક્કાઓથી પૂજાના વિવિધ પ્રકારોવડે નિરંતર શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની ઉપાસના કરાય છે. તે જાણે એમ કહેવા માટે ન હોય ? કે હે ભગવાન્ ! જેમ અમારી બાહ્ય અક્ષરતા (અક્ષર યુકતતા—નામ) છે તેમ અમને અભ્યંતર અક્ષરતા (અક્ષરતા—મોક્ષ)ને આપો ! એટલા માટેજ જાણે હંમેશાં પાંચસો સીક્કાઓથી પૂજા કરાતી ન હોય ? ॥૭૭॥

स्वचोक्षभावेन जिता जिनेन, निर्मातुकामा इव तत्प्रसत्तिम् ।
यत्राक्षता मूढकसंमिता य—च्चैत्येऽनिशं प्रागुपजग्मिवांसः ॥७८॥

यत्र नगरे यस्मिन्प्रह्लादनविहारे अनिशं निरन्तरं प्रतिदिनं मूढकसंमिता मूढकप्रमाणा अक्षता निस्तुषाः कलमाः प्राक् पूर्वं श्रीमज्जगच्चन्द्रसूरिवारके उपजग्मिवांस आगच्छन्तोऽभूवन् । उत्प्रेक्ष्यते—जिनेन श्रीपार्श्वनाथेन स्वस्यात्मनश्चोक्षभावेन निर्मलाशयत्वेन जिता अभिभूताः सन्तस्तस्य श्रीप्रह्लादनपार्श्वस्य प्रसत्तिं प्रसादनां निर्मातुकामाः कर्तुमिच्छन्त इवागताः । एतावता प्रल्हादनविहारे नित्यमेकमूढकमाना अक्षता आयान्ति स्मेत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

પ્રહ્લાદનપુર (પાલનપુર)ના 'પ્રહ્લાદ' નામના વિહારમાં શ્રીમાન્ જગત્ચંદ્રસૂરિના સમયમાં નિંતર એક મૂઢક [૫૬ મણુ] જેટલા ચોખા આવતા હતા. (ભકતો ચોખા, ચઢાવતા હતા) શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનના નિર્મળ ભાવથી પરાભવ પામેલા એવા અક્ષત (ચોખા) પોતાની તેવા પ્રકારની નિર્મળતાને ઇચ્છતા, પ્રભુની પ્રસન્નતાને મેળવવાને માટે જાણે નિરંતર આવતા ન હોય ? ॥૭૮॥

उद्वेगभावं स्वमिवापकर्तुं, श्रीपार्श्वभर्तुः परिशीलनाभिः ।
नित्यं कलासंख्यमणप्रमाणा—न्यस्मिन् पुनः पूगफलान्युपेयुः ॥७९॥

अस्मिश्चैत्ये प्रल्हादनविहारे नित्यं प्रत्यहं कलाः षोडश तत्संख्यानां मणानां चत्वारिंशत्सेरमितानां प्रमाणं येषां तानि पूगफलानि क्रमुकीसस्यानि । 'पूगे क्रमुकगीवाक् तस्योद्वेगं पुनः फलम्' इति हैम्याम् । उपेयुः पुरा आगच्छन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—श्रीपार्श्वभर्तुः परिशीलनाभिः सेवाभिः कृत्वा स्वं स्वकीयमुद्वेगभावं निर्वेदत्वमपकर्तुं हन्तुमिव । एतावता चैत्ये प्रत्यहं षोडशमणपूगीफलान्यागच्छन्ति स्म ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીપ્રહ્લાદ નામના વિહારમાં (ચૈત્યમાં) પૂર્વે નિરંતર સોળ મણ (૧૬ મણ) સોપારીઓ આવતી હતી. શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની સેવા કરીને પોતાના ઉદ્વેગને જાણે દૂર કરવા માટે એ સોપારીઓ નિરંતર આવતી ન હોય ? ॥૭૯॥

अशीतिरस्मिन्नधिकाश्चतुर्भि-र्महेभ्यमुख्याः श्रितशीकरीकाः ।
सुरा विमानैरिव याप्ययानैः, स्मागत्य शृण्वन्ति गिरं गुरूणाम् ॥८०॥

अस्मिन् प्रल्हादनपुरे चतुर्भिरधिका अशीतिः । चतुरशीतिरित्यर्थः। महेभ्यमुख्याः प्रकृष्टव्यवहारिणोऽर्थात् प्रल्हादनपार्श्वनाथं प्रणम्य गुरूणां धर्माचार्याणां गिरं वाणीं देशनां शृण्वन्ति स्म शुश्रुवुः । किंभूताः । श्रिताः शीकर्यो महेभ्यताया राजमान्यताया वा चिह्नविशेषा यैः आसन्न(न)विशेषा वा छत्राकृतयो वा। फिरङ्गदेशप्रसिद्धाः । किं कृत्वा। आगत्य । कैः । याप्ययानैः शिविकाभिः । कैरिव । विमानैरिव। यथा देवा विमानैरागच्छन्ति ॥

શ્લોકાર્થ

આ પ્રહ્લાદનપુરમાં રાજમાન્ય, મહાન્ ધનાઢ્ય અને 'શીકરીકા' નામના ચિહ્નને ધારણ કરનારા એવા ચોરાશી (૮૪) શ્રેષ્ઠીઓ, જેમ દેવો વિમાનમાં આવે છે તેમ શિબિકા (પાલખી)માં આવી શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનને નમસ્કાર કરી, પછી શ્રી ધર્માચાર્ય (ગુરુ મહારાજ)ની વાણીને હંમેશાં સાંભળતા હતા. ॥૮૦॥

अथ रत्नपुरुषोत्पत्तिस्थानकतां कविर्दर्शयति—

હવે કવિ પુરુષરત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાનને બતાવતા કહે છે—

वपुःश्रिया भर्त्सितमच्छकेतु-रद्वैतवैराग्यरसाम्बुराशिः ।
लब्धीर्दधानो विविधाश्च वज्र-स्वामीव विश्वागमपारदृश्वा ॥८१॥

सोमादिमः सुन्दरसूरिसिंहः, प्राग्वाटवंश्यो निजजन्मना यत् ।
साकेतमिक्ष्वाकुकुलावतंसो, महोक्षलक्ष्मेव पुरापुनीत ॥८२॥ ॥युग्मम्॥

प्राग्वाटानां वंशे भवः प्राग्वाटवंश्यः । सोम इति शब्द आदिमः प्रथमो यस्य स सुन्दरनामा सूरिष्वाचार्येषु सिंहो मुख्यः । 'सिंहशार्दूलनागाद्याः प्रशस्यार्थप्रकाशकाः' इति हैमीवचनात् । एतावता श्रीसोमसुन्दरसूरीन्द्रः निजस्यात्मनः उत्पत्त्या कृत्वा यत्प्रल्हादनपुरं पुरा पूर्वमपुनीत पवित्रीचकार । क इव । महोक्षलक्ष्मेव । यथा इक्ष्वाकूणां कुलस्य वंशस्य अवतंसः शेखरः श्रीवृषभलाञ्छनो जिनो भाविनि भूतोपचारात्। साकेतं कोशलां नगरीं स्वजन्मना पावनीकरोति स्म । सूरिः किंविशिष्टः । वपुषः शरीरस्य श्रिया

शोभया भर्त्सितो न्यक्कृतो मच्छकेतुर्मीनध्वजो मदनो येन । पुनः किंभूतः । अद्वैतोऽसाधारणो यो वैराग्यरसः संसारविरक्तताशान्ततादिरूपः तस्याम्बुराशिः समुद्रः । पुनः किं कुर्वाणः । दधानो बिभ्राणः । काः । विविधा नानाप्रकारा लब्धीः सामर्थ्यविशेषान् । च पुनः किंभूतः । विश्वे समस्ताः स्वदर्शनपरदर्शनसत्का ये आगमाः शास्त्राणि तेषां पारं दृष्टवानिति पारदृश्वा । स्वसमयपरसमयपारगामी । क इव । वज्रस्वामीव यथा वज्रस्वामी पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टोऽजनिष्ट इति नररत्नखनिर्नगरम् ।

श्લોકાર્થ

પોરવાડ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને આચાર્યોમાં સિંહ સમાન એવા **શ્રીસોમસુંદરસૂરિ** મહારાજે જેમ ઋષભદેવ ભગવાને પ્રથમ પોતાના જન્મવડે અયોધ્યાને પવિત્ર કરી હતી તેમ પોતાના જન્મવડે પ્રથમ પ્રહલાદનપુરને પવિત્ર કર્યું હતું. પોતાના શરીરના સૌંદર્યથી જેમણે કામદેવનો તિરસ્કાર કર્યો હતો, જે અસાધારણ એવા શાંત અને વૈરાગ્ય રસના વારિધિ હતા, તેમજ **શ્રી વજ્રસ્વામી**ની જેમ વિવિધ પ્રકારની લબ્ધિઓને (શક્તિઓ)ને ધારણ કરનારા હતા, વળી સ્વદર્શન અને પરદર્શનમાં પારંગત એવા **શ્રી સોમસુંદરસૂરિ** પહેલા પ્રહલાદનપુરમાં થયા હતા. ॥૮૧॥૮૨॥

अथ मुख्यतो नगरवर्णनम् । तत्रादावुपवनं वर्ण्यते—

હવે મુખ્યરૂપે નગરનું વર્ણન કરવામાં આવે છે, તેમાં પહેલાં ઉપવન (ઉદ્યાન)નુ વર્ણન કરવામાં આવે છે.

विभाति यत्रोपवनं विनिद्र–त्सान्द्रद्रुमद्रोणिमिलद्विहङ्गम् ।
भूवास्तुपौलस्त्यपुरीभ्रमेण, तामन्वितं चित्ररथं किमेतत् ॥८३॥

यत्र प्रल्हादनपुरे उपवनं समीपोद्यानं विभाति शोभते । किंभूतम् । विनिद्रन्तो विकस्वरीभवन्तस्तथा सान्द्राः सच्छाया घनपत्रच्छन्ना वा ये द्रुमा वृक्षास्तेषां द्रोणिः श्रेणिः । 'भिल्ली पल्लवशङ्कया विचिनुते सान्द्रद्रुमद्रोणिषु' इति चम्पूकथायाम् । द्रोणिः श्रेणिरिति तट्टिप्पनके । तथा 'द्रोणी तु नीवृति । नौभेदे शैलसंधौ वा' इत्यनेकार्थः । 'द्रोणी द्रोणिरिदन्तः श्रेण्यामपि' इत्यनेकार्थावचूरिः । तत्र मिलन्तो विहङ्गाः पक्षिणो यत्र तत् । किमुत्प्रेक्ष्यते—भुवि पृथिव्यां वास्तु गृहं यस्याः । वास्तुशब्देन गृहमपि । यथा नैषधे—'यावत्पौलस्त्यवास्तूभवदुभयहरिल्लोमलेखोत्तरीये' इति । सा पौलस्त्यपुरी धनदनगरी तस्या भ्रमेण शङ्कया तामन्वितमनु पृष्ठे समेतं तच्चक्षुर्गोचरतामगच्छत् । चैत्ररथं वैश्रवणोद्यानमिव ॥

શ્લોકાર્થ

પ્રહલાદનપુરમાં વિકસ્વર અને ગીચ એવા વૃક્ષોની શ્રેણિમાં એકઠાં થયેલાં પક્ષીઓથી મુખરિત બનેલું ઉપવન (બગીચો) શોભે છે. તે ઉપવન આ પૃથ્વી ઉપર રહેલી કુબેર નગરી (અલકાપુરી)ના ભ્રમથી તેની પાછળ આવેલું જાણે કુબેરનું **ચિત્રરથ** નામનું ઉદ્યાન હોય તેમ શોભે છે. ॥૮૩॥

आमुष्मिकामैहिकवत् समीहां, निर्माहि नः पूरयितुं प्रभूष्णून् ।
विज्ञीप्सवः पार्श्वमितीव यत्र, प्राप्ता द्रुमाङ्गा इव कल्पवृक्षाः ॥८४॥

यत्रोपवने द्रुमा वृक्षास्त एवाङ्गं शरीरं येषां ते कल्पवृक्षाः प्राप्ताः समेताः । उत्प्रेक्ष्यते—पार्श्वं प्रल्हादनपार्श्वनाथमित्यमुना प्रकारेण विज्ञीप्सवो विज्ञापितुं विज्ञप्तिकां कर्तुमिच्छव इव । इति किम् । हे पार्श्वप्रभो ! त्वं नोऽस्मानैहिकवत् इहलोकसंबन्धिनीमिव आमुष्मिकां परलोकसंबन्धिनीमपि समीहां वाञ्छां पूरयितुं प्रदातुमर्थात्सुरासुरनराणां प्रभूष्णून् समर्थान् निर्माहि ॥

श्लोकार्थ

તે ઉપવનનાં વૃક્ષો જાણે કલ્પવૃક્ષ જ હતાં ? ઉપવનમાં રહેલાં વૃક્ષો કલ્પવૃક્ષોનાં શરીર હતાં ! ને તે વૃક્ષો જાણે પાર્શ્વનાથને આ પ્રકારની વિજ્ઞપ્તિ કરવા માટે એકઠાં થઈને આવેલાં ન હોય ! કે હે પાર્શ્વપ્રભો ! અમે (કલ્પવૃક્ષો) દેવ-દાનવ અને માનવોની આ લોકસંબંધીની સ્પૃહાને જેમ પૂર્ણ કરીએ છીએ, તેમ પરલોક સંબંધિની પણ ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરવા માટે તું અમને સમર્થ બનાવ. ॥૮૪॥

अथ वने षड्तूनां सत्तां दर्शयति—

હવે વનમાં ષડઋતુની સમકાલીન સત્તા બતાવે છે—

श्रीनन्दनं हीरकुमाररूपं, यस्यां भविष्यन्तमवेत्य मन्ये ।
साहाय्यकायास्य समं समेत्य, सर्वर्तवस्तद्विपिनं भजन्ते ॥८५॥

सर्वे वसन्तग्रीष्मवर्षाशरद्धेमन्तशिशिरनामान ऋतवः समयविशेषाः समं समकालं समेत्यागत्य तस्याः पुर्यास्तदेव वा विपिनं वनं भजन्ते सेवन्ते । तत्राहमेवं मन्ये जानामि विचारयामि वा । हीरकुमारस्य रूपं स्वरूपं यस्य तादृशं श्रीनन्दनं कामं यस्यां पुर्यां भविष्यन्तं भाविनमवेत्य ज्ञात्वा अस्य स्मरस्य प्राग्वत्साहाय्यकाय सहायककार्यायेव वनं श्रयन्ते ॥ इति समुदायेन सर्वर्तवः ॥

श्लोकार्थ

વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા શરદ, હેમંત અને શિશિર એમ છએ ઋતુઓ એકી સાથે આવીને આ નગરીના તે જ ઉપવનને આશ્રયીને રહી હતી. તેથી હું માનું છું કે **હીરકુમારરૂપ** કામદેવ ભવિષ્યમાં આ નગરીમાં થનાર જાણી તેને સહાયક થવા માટે પહેલેથી જ જાણે આવીને રહી હોય તેમ લાગે છે. ॥૮૫॥

अथ प्रथमं वसन्तऋतुः—

હવે પ્રથમ વસંતઋતુનું વર્ણન કરે છે—

यत्र भ्रमद्भृङ्गरसालमाला, विलोक्य कूजत्कलकण्ठवालाः ।
रतीशवीरस्तृणवत्त्रिलोकी-मजीगणन्निस्तुलशस्त्रलाभात् ॥८६॥

यत्र वने भ्रमन्तो मकरन्दपानार्थमितस्ततः पर्यटन्तो भृङ्गा मधुकरा यासु तादृश्यो रसालमालाः सहकारपङ्क्तीर्विलोक्य निस्तुलानामसाधारणानां प्रतिभटकोटीभिरप्यभिभवितुमशक्यानां शस्त्राणामायुधानां लाभात्प्राप्तेः । रतीशवीरः स्मरसुभटस्त्रिलोकीं जगत्त्रयीं तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशान्नाकिनागनागरान् तृणवत्तृणमिव अजीगणत् गणयति स्म मन्यते स्म वा । किंभूता रसालमालाः । कूजन्त्यः पञ्चमध्वनिमुद्भावयन्त्यः कलकण्ठानां कोकिलानां बालाः स्त्रियो यासु ताः ॥

श्लोकार्थ

જે ઉપવનમાં કોયલો પંચમસ્વરને પ્રગટ કરી રહી છે, તથા ભ્રમરો આમતેમ ભમી રહ્યા છે. એવા પ્રકારની આમ્રવૃક્ષની પંક્તિને જોઇને કામદેવ પોતાને અસાધારણ એવા શસ્ત્રનો લાભ થવાથી જાણે ત્રણે લોકને તૃણની જેમ તુચ્છ ગણતો હતો. ॥૮૬॥

चूतप्ररोहायुधकिंशुकार्ध-चन्द्राशुगानां दलवर्मितानाम् ।
यद्भूरुहां स्वर्द्रुजयोद्यताना-मदुन्दुभीयन्त पिका क्वणन्तः ॥८७॥

स्वर्भूरुहां कल्पवृक्षाणां जयाय पराभवायोद्यतानां प्रगल्भमानानां कृतोद्यमानां यस्य वनस्य भूरुहां तरूणां क्वणन्तः कूजन्तः पिकाः कलकण्ठा अदुन्दुभीयन्त दुन्दुभय इवाचरन्ति स्म । किंभूतानां भूरुहाम् । चूतानां माकन्दानां प्ररोहा अङ्कुरास्त एवायुधानि प्रहरणानि येषां ते तथा किंशुकानि पलाशकुसुमानि तान्यैवार्धचन्द्राकारा आशुगा बाणा येषां पश्चात्कर्मधारयः । पुनः किंभूतानाम् । दलैः पत्रैः कृत्वा वर्मितानां संनाहितानां कवचयुक्तीभूतानां तथा दलानि सैन्यानि वर्माणि कवचास्तानि संजातानि एषामिति वा ॥

श्लोकार्थ

કલ્પવૃક્ષોને પરાભવ કરવામાં ઉદ્યત થયેલા એવા વનના વૃક્ષોના, આમ્રવૃક્ષોના અંકુરારૂપી શસ્ત્રોવાળાં પલાશનાં પુષ્પોરૂપી અર્ધચન્દ્રાકાર બાણોવાળાં અને પાંદડાઓરૂપી બખ્તરવાળાં છે. સૈન્ય જેમને એવાં આ વનના વૃક્ષો ઉપર શબ્દ કરતી કોયલો દુંદુભિ વગાડતી હોય તેમ જણાતી હતી ॥૮૭॥

अथ ग्रीष्मः—

હવે ગ્રીષ્મઋતુનું વર્ણન કરે છે—

बभे नभस्याम्बुधरायमाण-तमालधारागृहधोरणीभिः ।
तपर्तुताम्यत्तनुकुञ्जलक्ष्म्याः, सुसीमतायै किमनुष्ठिताभिः ॥८८॥

नभस्यस्य भाद्रपदस्य अम्बुधरो मेघस्तद्वदाचरन्तीभिस्तमालानां तापिच्छतरूणां धाराभिर्यन्त्रविशेषकृतजलधाराभिरुपलक्षितानां गृहाणां सौधानां धोरणीभिः श्रेणीभिर्वभे-रेजे । उत्प्रेक्ष्यते—तपर्तुना ग्रीष्मसमयेन ताम्यन्ती ग्लानिं खेदं वा गच्छन्ती तनुः शरीरं यस्यास्तादृश्याः कुञ्जलक्ष्म्या वनश्रियाः सुसीमतायै शीतलताकृते । 'शीते तुषारः शिशिरः सुसीमः शीतलो जडः । हिमः' इति हैम्याम् । किंभूताभिः । अनुष्ठिताभिः कृताभिर-र्थाज्जनैस्तया वा ॥

श्लोकार्थ

ભાદરવાના મેઘની જેમ આચરણ કરતી (અર્થાત્ કંઈક શ્યામ) એવી તમાલવૃક્ષોની ધારારૂપી ઘરની શ્રેણિઓવડે આ વન શોભતું હતું. તે ગ્રીષ્મઋતુના તાપથી સંતપ્ત થયેલી એવી વનલક્ષ્મીની શીતલતાને માટે જાણે કરાયેલું ન હોય ? ॥૮૮॥

अथ वर्षा—

હવે વર્ષાઋતુનું વર્ણન કરે છે—

श्रीहीरवीक्षोत्सुकिता इवान्त-र्नेत्राणि विस्मेरमणीवकानि ।
धाराकदम्बा दधतेऽत्र सत्रा, सान्द्रापनिद्रत्कुटजावनीजैः ॥८९॥

अत्रोपवने धाराभिर्मेघवृष्टिभिराहता आच्छोटिताः कदम्बा नीपद्रुमास्ते विस्मे-राणि विकचानि मणीवकानि कुसुमानि दधते धारयन्ति । कथम् । सत्रा सार्धम् । कैः। सान्द्राः स्निग्धा अपनिद्रन्तो विकसन्तो ये कुटजा गिरिमल्लिका एवावनिजा द्रुमास्तैः । इवोत्प्रेक्ष्यते । अन्तश्चित्ते श्रीभिर्युक्तस्य हीरकुमारस्य वीक्षायां दर्शने उत्सुकिता उत्क-ण्ठिताः सन्तो विनिद्रनेत्राणीव दधते ॥

श्लोकार्थ

મેઘની ધારાથી આહત થયેલાં આ ઉપવનનાં કંદબવૃક્ષો, ગિરિમાળાનાં સ્નિગ્ધ અને વિક-સ્વર વૃક્ષોની સાથે વિકસિત પુષ્પોને ધારણ કરે છે. તે જાણે શોભાયુક્ત હીરકુમારને જોવામાં મનથી ઉત્કંઠિત થયેલાં વિસ્તારિત નેત્રોવાળાં બન્યાં ન હોય ? તેમ જણાય છે. ॥૮૯॥

अथ शरत्—

હવે શરદઋતુનું વર્ણન કરે છે—

सप्तच्छदान् स्पर्धितदानगन्धीन्, रोलम्बरावाकुलितान् विलोक्य ।
विरोधिकुम्भिभ्रममादधाना, धावन्ति मुग्धा इह सिन्धुरेन्द्राः ॥९०॥

इह वने मुग्धा मूर्खा मदोद्धततया किमप्यविदन्तो वा सिन्धुरेन्द्रा गजराजा अभि-मुखा धावन्त्यभिमुखं गच्छन्ति । किं कुर्वाणाः । विरोधिकुम्भिनां प्रतिभटगजानां भ्रमं

भ्रान्तिं आदधाना बिभ्रतः। किं कृत्वा। सप्तच्छदान् सप्तपर्णद्रुमान् विलोक्य। किंभूतान्। स्पर्धितः स्पर्धाविषयीकृतो दानस्य निजमदाम्बुनो गन्धो यैस्तान्। पुनः किंभूतान्। रोलम्बानां भ्रमराणां रावैर्गुञ्जितैराकुलितान् सशब्दान् संजातान् ॥

श्लोकार्थ

આ વનમાં મદની સ્પર્ધા કરતાં અને ભ્રમરોના ગુંજારવથી વ્યાકુલ બનેલાં એવા સપ્તપર્ણના વૃક્ષોને જોઈ તેમાં વિરોધી હાથીઓના ભ્રમને ધારણ કરતા મદથી ઉદ્ધત થયેલા હાથીઓ સામા દોડતા હતા. ॥૯૦॥

अथ हेमन्तः—

હવે હેમંતઋતુનું વર્ણન કરે છે—

शाखाविशेषोन्मिषितप्रसूनान्, शार्दूलबालानिव लोध्रसालान् ।
दृष्ट्वा हृदुत्पिञ्जलितैर्निकुञ्जे, ललङ्घिरे तत्ककुभः कुरङ्गैः ॥९१॥

निकुञ्जे उपवने नगरोद्याने कुरङ्गैर्मृगैस्तेषां लोध्रद्रुमाणां ककुभो दिशो ललङ्घिरे उल्लङ्घिता। पलायितैरित्यर्थः। किंभूतैः। हृदि मनसि विषये उत्पिञ्जलत्वं भृशमाकुलत्वं जातं येषां तैः। किं कृत्वा। दृष्ट्वा। कान्। शाखाविशेषेषु शिखाग्रेषु उन्मिषितानि विकसितानि प्रसूनानि पुष्पाणि एषां तथोक्तान्। लोध्रा जातिविशेषा गान्धिकापणेषु प्रसिद्धाः। सालाः पादपास्तान्। कानिव। शार्दूलानां व्याघ्राणाम्। 'शार्दूलो राक्षसान्तरे। व्याघ्रेऽत्र पशुभेदे च सत्तमे तूत्तरस्थितः' इत्यनेकार्थः। बालान् डिम्भानिव ॥

श्लोकार्थ

આ નગરના ઉદ્યાનમાં, શિખાના અગ્રભાગે વિકસ્વર પુષ્પોવાળાં લોધ્ર (લોદર) જાતિના વૃક્ષોને વાઘના બાળકોની જેમ જોઈને હરણો, મનમાં ભયભીત થઈને તે વૃક્ષોની દિશાઓનું ઉલ્લંઘન કરતા હતા. ॥૯૧॥

अथ शिशिरः—

હવે શિશિરઋતુનું વર્ણન કરે છે—

पङ्क्तिप्ररूढैः प्रचलत्पतङ्ग-पोतैः प्रियङ्गुप्रकरैर्बभेऽस्मिन् ।
वनश्रियाः प्रावरणैरिवान्त-र्विच्छित्तिमद्भिस्तुहिनद्विषद्भिः ॥९२॥

अस्मिन् पुरो वने प्रियङ्गुप्रकरैः फलिनीपटलैः बभे। किंभूतैः। पङ्क्त्या श्रेण्या प्ररूढैरुद्गतैः। पुनः किंभूतैः। प्रचलन्तोऽन्तः संचरन्तः पतङ्गानां विहङ्गानां पोताः शिशवो येषु ते तैः। उत्प्रेक्ष्यते—वनश्रिया उद्यानलक्ष्म्याः प्रावरणैरिव प्रच्छादनैरिव। पुनः किंभूतैः। विच्छित्तिमद्भिः रचनाञ्चितैः। पुनः किंभूतैः। तुहिनस्य हिमस्य। शीतस्येत्यर्थः। द्विषद्भिः शत्रुभिर्निवारकैः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમાં પક્ષીઓનાં બચ્ચાંઓ રમી રહ્યાં છે, અતિ ઠંડીને દૂર કરનારાં અને એક સરખી શ્રેણિમાં ઉગેલાં એવાં પંક્તિબદ્ધ રાયણવૃક્ષના સમૂહો આ ઉપવનમાં શોભી રહ્યા છે. તે રાયણવૃક્ષના સમૂહો જાણે આ ઉદ્યાનલક્ષ્મીનું ઓઢણું ન હોય ? એમ જણાય છે. ॥૯૨॥

दृग्दानदासीकृतदेववन्याः, प्रगल्भसे त्वं पुरतः कियन्मे ।
वनश्रियाश्चैत्ररथं किमित्थं, दन्ता हसन्त्या इव भान्ति कुन्दाः ॥९३॥

कुन्दा मुचकुन्दतरवो भान्ति शोभन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—इत्थममुना प्रकारेण चैत्ररथमलकाकाननं प्रति हसन्त्याः पराभूतिगर्भं हास्यं सृजन्त्या वनश्रियाः प्रह्लादननगरोपकाननलक्ष्म्या दन्ता दशना इव । इत्थं कथम् । हे चैत्ररथ, दृग्दानेनैव संमुखावलोकनेनैव दासीकृताः किंकर्यो देवानां वन्यो यावत्काननानि यया । 'स्ववनीसंप्रवदत्पिकापिका' इति नैषधे । तादृश्या मे मम पुरोऽग्रे त्वं कियत् प्रगल्भसे कियन्तमुत्साहं वहसे । मत्पुरस्त्वं न किमपीत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

આ ઉપવનમાં મચકુંદનાં વૃક્ષો જાણે કુબેરનગરી 'અલકા'ના ઉપવન 'ચૈત્રરથ' તરફ હાસ્ય કરતી વનલક્ષ્મીના દાંત હોય તેવા શોભે છે. 'હે ચૈત્રરથ ! માત્ર એક દ્રષ્ટિથી દેવોનાં સમગ્ર વનો। મેં મારા દાસરૂપ બનાવ્યાં છે, એવા મારી આગળ તું કેટલી બડાઈ હાંકીશ ? અર્થાત્ મારી આગળ તું કોણ માત્ર છે ?' આ પ્રમાણે 'ચૈત્રરથ' ઉદ્યાન તરફ જાણે પરાજય ગર્ભિત હાસ્યને વેરતી ન હોય ? તેવી વનશ્રી શોભે છે. ॥૯૩॥

इति षड्ऋतवः ।

क्रीडत्तुरङ्गद्विपपद्मनेत्राः, क्रीडासरस्यो विपिने विरेजुः ।
उच्चैःश्रवःस्वर्द्विरदाप्सरस्काः, सुधापयोधेः प्रतिमा इवैताः ॥९४॥

यस्येति संबन्धः । विपिने क्रीडार्थं सरस्यो महान्ति सरांसि विरेजुर्भान्ति स्म । किंभूताः । क्रीडन्तो जलकेलिं कुर्वन्तस्तुरङ्गा अश्वा द्विपा हस्तिनः पद्मनेत्रा विलासवत्यश्च यासु ताः । इवोत्प्रेक्ष्यते—सुधापयोधेः क्षीरसमुद्रस्यैताः क्रीडासरस्यः प्रतिमाः प्रतिबिम्बानीव । किंभूताः । उच्चैःश्रवा इन्द्राश्वः, स्वर्द्विरदः ऐरावतः, अप्सरसः उर्वश्यादयो [1]यासु ताः । सर्वेषां क्षीरसमुद्रसमुत्पन्नत्वेन ॥

१ 'उर्वश्यादय इव प्रतिकृतयः' इति व्याख्येयम् ।

શ્લોકાર્થ

જે વનમાં, અશ્વો, હાથીઓ અને સ્ત્રીઓ જેમાં ક્રીડા કરી રહ્યા છે, એવી ક્રીડાવાવડીઓ શોભે છે, તે વાવડીઓ ઇન્દ્રનો અશ્વ ઉચ્ચૈઃશ્રવ ઐરાવણ હાથી અને ઉર્વશી આદિ અપ્સરાઓ જેમાં ક્રીડા કરી રહી છે એવી ક્ષીરસમુદ્રની ક્રીડાવાવડીઓનાં જાણે પ્રતિબિંબો ન હોય? તેમ શોભે છે. ॥૯૪॥

मधुप्रधावन्मधुकृन्निरुद्धै-र्जाम्बूनदैर्यत्र वभेऽरविन्दैः ।
सरःश्रियामाभरणैरिवान्तः, संदर्भगर्भीभवदश्मगर्भैः ॥९५॥

यत्र वने जाम्बूनदैः सौवर्णैररविन्दैः कमलैर्वभे वभासे । 'विकसितकनककमलकुवलयोच्छलितरजःपुञ्जपिञ्जरितराजहंसावतंसया' इति चम्पूकथायां स्वर्णकमलसद्भावः । किंभूतैः । मध्वर्थं मकरन्दकृते प्रधावन्तो दूरादाघ्राय त्वरितमागच्छन्तो मधुकृतो भ्रमरास्तैर्निरुद्धैर्व्याप्तैः । उत्प्रेक्ष्यते—सरःश्रियां तटाकलक्ष्मीणामाभरणैर्भूषणैरिव । किंभूतैः । अन्तर्मध्ये संदर्भो विविधरचना येषां तादृशा गर्भीभवन्तः कुक्षौ संपद्यमाना अश्मगर्भा मरकतमणयो येषु तैः ॥

શ્લોકાર્થ

મધુ (રસ)ને પીવા માટે દોડી આવતા ભ્રમરોથી વ્યાપ્ત સુવર્ણકમલોવડે આ વન શોભતું હતું. તે વિવિધ પ્રકારની રચનાવાળા અને જેની મધ્યમાં મરકતમણિ રહેલા છે તેવા પ્રકારનાં જાણે સરોવરની લક્ષ્મીનાં આભૂષણો ન હોય? (તેવાં કમળો શોભે છે) ॥૯૫॥

पत्रान्तराजज्जलविन्दुवृन्दैः, सरःसु यस्मिन् स्मितपुण्डरीकैः ।
अदीपि मुक्ताकलितातपत्रै-र्नन्दीसरःश्रीजयिनामिवैषाम् ॥९६॥

यस्मिन् वने सरःसु अर्थादुपवनमध्यस्थक्रीडातडाकेषु स्मितैर्विकसितैः पुण्डरीकैः श्वेतकमलैरदीपि व्यराजि । किंभूतैः । पत्रान्तेषु पलाशप्रान्तेषु राजन्तो झगझ(ज्झ)गिति कान्त्या दीप्यमाना ये विन्दवः सलिलकणास्तेषां वृन्दानि येषु तैः । इवोत्प्रेक्ष्यते—नन्दीसरःश्रीजयिनां शक्रसरसीलक्ष्मीजित्वराणाम् । 'मघवास्य तु । (अस्येन्द्रस्य) द्विषः पत्नी सुतः' इत्याद्यारभ्य 'हाहादयस्तु गन्धर्वाः' इति यावत्सर्वेऽप्यस्य हरेरिति व्याख्येयमिति हेमचन्द्रहार्दम् । तेनेन्द्रसर इति । एषां सरसां मुक्ताकलितातपत्रैर्मुक्ताजालकयुक्तच्छत्रैरिव ॥ इति वनक्रीडातडाकाः ॥

શ્લોકાર્થ

આ ઉપવનનાં સરોવરો, જેના પાંદડાઓની મધ્યમાં જલબિંદુઓનાં સમૂહો શોભી રહ્યા છે તેવા પ્રકારનાં શ્વેત કમલોવડે શોભતાં હતા. તે સરોવરો, ઇન્દ્રના 'નંદી' સરોવરની શોભાને જીતનારા એવા આ ઉપવનનાં સરોવરના મોતીઓની રચનાથી યુક્ત એવાં છત્રો જાણે ન હોય? (એમ જણાય છે.) ॥૯૬॥

दृक्कर्णवेणी कलकण्ठकण्ठी, बिम्बाधरा सिन्धुरराजयाना ।
प्रसूननेत्रा स्तवकस्तनी च, भुक्ता वनश्रीरिह गन्धवाहैः ॥९७॥

इह स्थाने पुरीबहिःपरिसरे वनश्रीरुद्यानलक्ष्मीर्गन्धवाहैर्भुक्ता विलसिता । अन्यापि स्त्री वने गन्धस्य मृगनाभिचन्दनादिसौरभस्य वाहैर्धारकैर्युवभिर्भुज्यते । किंभूता वनश्रीः स्त्री च । दृक्कर्णा भुजङ्गा एव तत्तुल्या च वेणी कबरी यस्याः सा । पुनः किंभूता । एको-ऽपि चकारः सर्वत्रापि योज्यः । कलकण्ठानां कोकिलानां कण्ठो ध्वनिर्यस्याः तत्तुल्यश्च ध्वनिर्यस्याः सा । 'कण्ठो ध्वनौ संनिधाने ग्रीवायां मदनद्रुमे' इत्यनेकार्थः । च पुनः किं-भूता । बिल्वं गोल्हकं वा तदेव तत्सदृशश्च अधर ओष्ठो यस्याः । पुनः किंभूता । सि-न्धुरराजानां गजेन्द्राणां यानं गमनं तद्वद्वा गतिर्यस्याः । च पुनः किंभूता । प्रसूनं पुष्प-मेव तत्समानं नेत्रं नयनं यस्याः सा । च पुनः किंभूता । स्तवकौ कुसुमगुच्छौ एव तत्स्वरूपौ स्तनौ कुचौ यस्याः सा ॥ इति प्रह्लादनपुरोपवनवर्णनम् ॥

શ્લોકાર્થ

આ નગરની બહારના ભાગમાં રહેલા ઉદ્યાનની લક્ષ્મી ગંધવાહકો(વાયુ)વડે ભોગવાતી હતી. (વનલક્ષ્મી અને સ્ત્રી કેવા પ્રકારની ?) વનલક્ષ્મી-સર્પોરૂપી જેની વેણી છે. સ્ત્રી-નાગ જેવી શ્યામ જેની વેણી છે. વનલક્ષ્મી-કોકિલાના સ્વરરૂપી જેનો મધુર સ્વર છે. સ્ત્રી-કોકિલાના સ્વર જેવો જેનો મધુર અવાજ છે. વનલક્ષ્મી-બિંબ (બિલુફલ અથવા પાકેલા ગોલા-ગીલોડાના ફળ)રૂપી જેના અધર છે. સ્ત્રી-બિંબફલ જેવા જેના લાલ અધર છે. વનલક્ષ્મી-ગજેંદ્રોના ગમનરૂપી જેની ચાલ (ગતિ) છે. સ્ત્રી-હાથીની ચાલ જેવી જેની સુંદર ચાલ છે. વનલક્ષ્મી-વિકસ્વર પુષ્પોરૂપી જેનાં નેત્રો છે. સ્ત્રી વિકસ્વર પુષ્પ જેવાં જેના સુંદર નેત્રો છે. વનલક્ષ્મી-પુષ્પોના ગુચ્છારૂપ જેના સ્તન છે એવી વનલક્ષ્મી શોભે છે. ॥૯૭॥

कम्रेण वप्रेण वसुप्रभेणाऽ-सतीव यूना सह संसिसृक्षुः ।
दूतीं चिकीर्षुः परिखामिवास्य, स्थितानुबिम्बेन निकुञ्जलक्ष्मीः ॥९८॥

निकुञ्जलक्ष्मीर्वनश्रीरनुबिम्बेन प्रतिबिम्बितेन कृत्वा स्थिता । अर्थात् परिखाप-यसि तिष्ठति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अस्य पुरस्य परिखां दूतीं संदेशहारिकां स्वेच्छया पर-दारपुरुषेषु संचारभाजोरभिसारिकयोः पुरुषयोषितोर्मिथः संदेशादीनुक्त्वा दत्त्वा च मिथः संगमकारिकावार्तां चिकीर्षुः कर्तुमिच्छुरिव स्थिता । दूतीकरणे हेतुमाह—वनश्रीः किं कर्तुमिच्छुः । संसिसृक्षुः । सङ्गं कर्तुमिच्छुः । 'निर्वापयिष्यन्निव संसिसृक्षुः' इति नैषधे । केन । वप्रेण प्राकारेण । 'वप्रत्रयं चारुचतुर्मुखाङ्गता' इति हैम्याम् । तथा 'वप्रः प्राका-ररोधयोः । क्षेत्रे तते चये रेणौ' इत्यनेकार्थः । किंभूतेन । कम्रेण मनोज्ञेन । काम्यं कम्रं

कमनीयम्' इति हैम्याम् । वसूनां मणीनां प्रभा कान्तिर्यत्र । केव । असतीव । यथा पांसुला स्त्री केनापि यूना सङ्गं कर्तुकामा कामपि समीपवर्तिनीं दूतीं कर्तुमिच्छन्ती तद्गृहे उपेत्य तिष्ठति । किंभूतेन यूना । कम्रेण स्वकामुकेन । 'कामुकः कमिता कम्रः' इति हैम्याम् । पुनः किंभूतेन । वसुभिर्द्रव्यैः प्रकर्षेण भातीति । 'वसु स्वादौ रत्ने कृद्व्यौषधे धने' इत्यनेकार्थः ॥

श्लोकार्थ

વનલક્ષ્મી આ નગરીની ખાઇના પાણીમાં પ્રતિબિંબરૂપે રહેલી હતી. મનોજ્ઞ અને મણીનાં કાંગરાથી યુક્ત કિલ્લાની સાથે સંગમ કરવાને ઇચ્છતી એવી વનલક્ષ્મી, આ નગરીની ખાઈનું જાણે દૂતીપણું કરવા માટે રહી ન હોય ? જેમ કોઈ કુલટા સ્ત્રી મનને અભીષ્ટ અને ધનવાન એવા યુવાન પુરુષની સાથે સંગ કરવાને ઇચ્છતી પોતાની પાસે કોઇ દૂતીને રાખે તેમ વનલક્ષ્મી ખાઇમાં પ્રતિબિંબરૂપે રહેલી છે. ॥૯૮॥

स्वर्जिष्णुपुर्याः परिखाप्लवङ्ग-रावैरुदस्यात्मतरङ्गहस्तान् ।
अदःपुरस्ते कियती विभूति-र्वस्वोकसारामिति गर्हतीव ॥९९॥

स्वः स्वर्गस्य जिष्णोर्जयनशीलायाः पुर्याः प्रह्लादननगर्याः परिखा खनिका । उत्प्रेक्ष्यते—आत्मनस्तरङ्गानेव हस्तानुद्यम्य ऊर्ध्वीकृत्य प्लवङ्गरावैर्मण्डूकशब्दैर्वस्वोकसारां धनदनगरीम् । इत्यमुना प्रकारेण गर्हति निन्दतीव । यददःपुरः अस्या नगर्या अग्रे ते विभूतिः समृद्धिः कियती कियत्प्रमाणा । न किमपीत्यर्थः । इहाखिलेऽपि काव्ये केवलमुत्प्रेक्षैव । अन्यत्र ग्रन्थादावप्येवं क्वापि दृश्यते । यथा नैषधे—'सिन्दूरद्युतिमुग्धमूर्धनि धृतस्कन्धावधिश्यामिके व्योमान्तःस्पृशि सिन्धुरेऽस्य समरारम्भोद्धुरे धावति । जानीमो नु यदि प्रदोषतिमिरव्यामिश्रसंध्याधियेवास्तं यान्ति समस्तबाहुजभुजातेजःसहस्रांशवः' ॥, 'अविरलमिदमम्भः स्वच्छयोच्छालयन्त्या, विकचकमलकान्तोत्तानहस्तद्वयेन । परिकलित इवार्थः कामबाणातिथिभ्यः, सलिलमिव वितीर्णं बाल्यलीलासुखाय ॥' इति चम्पूकथायाम् । एवमन्यत्रापि ज्ञेयम् ॥

श्लोकार्थ

સ્વર્ગની નગરી અમરાવતીને જીતવાવાળી એવી આ પ્રહલાદનપુરીની 'ખાઈ' તે જાણે પોતાના તરંગોરૂપી હાથોને ઉંચા કરી દેડકાના શબ્દોથી ધનદપુરી અલકાનો આ રીતે જાણે તિરસ્કાર કરતી ન હોય ? 'આ નગરીની આગળ તારી સમૃદ્ધિ શું છે ? અર્થાત્ કંઈજ નથી. ॥૯૯॥

पिपासितं रोचकितं च रङ्कुं, वाः पायितुं चारयितुं च शष्पान् ।
चन्द्रः किमागात्परिखेन्दुबिम्ब-पश्यैर्व्यमर्शीति जनै रजन्याम् ॥१००॥

परिखायां खातिकाजले इन्दोश्चन्द्रस्य बिम्बं प्रतिबिम्बं पश्यन्तीति परिखेन्दुबिम्बपश्यास्तैर्जनैर्लोकै रजन्यां रात्रौ इत्यमुना प्रकारेण व्यमर्शि वितर्क्यते स्म। इति किम्। पिपासितं तृषितम्। च पुनः रोचकितं बुभुक्षितम्। 'बुभुक्षायामशनाया जिघत्सा रोचको रुचिः' इति हैम्याम्। रोचकः संजातोऽस्येति रोचकितस्तं रङ्कुमुत्सङ्गमृगं वाः पानीयं पायितुं च पुनः शष्पान्नीलतृणांश्चारयितुम्। किमुत्प्रेक्ष्यते—इह परिखायां चन्द्र आगादिव ॥ इति पुरपरिखा ॥

श्लोकार्थ

આ નગરીની ખાઈના પાણીમાં રાત્રિના સમયે પડતા ચંદ્રના પ્રતિબિંબને જોઈને મનુષ્યોવડે આ પ્રકારે કલ્પના કરાઇ કે, પોતાના ઉત્સંગમાં રહેલા ક્ષુધાતુર અને તૃષાતુર એવા હરણને હરીયાળું ઘાસ ચરાવવા માટે અને પાણી પીવડાવવા માટે જાણે ચંદ્ર સ્વયં આવ્યો હોય તે પ્રમાણે મનુષ્યોવડે વિચારાયું. ॥૧૦૦॥

नभःपरीरम्भणलोलुभैर्य–द्वप्रो मणिश्रेणिमहःप्ररोहैः ।
घनान् विनाखण्डलधन्वदण्ड–मकाण्डमाडम्बरयन्निवास्ते ॥१०१॥

यद्वप्रो यस्य प्रह्लादनपुरस्य वप्रः प्राकार आस्ते वर्तते। उत्प्रेक्ष्यते—मणिश्रेणीनां रत्नराजीनां महःप्ररोहै रोचिरङ्कुरैर्घनान् मेघान्विना। अन्येष्वपि ऋतुषु मेघागमः कालानुभावेन भवत्येव। माघेऽपि मेघस्य दृश्यमानत्वात्। तथा प्रावृट्कालेऽपि कदाचिज्जलधारा भवन्ति न भवन्ति चेति कलियुगे नियमो न दृश्यते, अतः प्रोक्तं प्रावृषं विना मेघानपि विना चेति। अकाण्डं प्रावृषमन्तरेण आखण्डलधन्वदण्डमिन्द्रधनुर्यष्टीमाडम्बरयन् प्रकटयन्निवास्ते। रत्नकान्तिरिन्द्रधनुकारा निर्यान्ति। किंभूतैः प्ररोहैः। नभस आकाशस्य परीरम्भणमालिङ्गनं तत्र लोलुभैर्लालसैः ॥

श्लोकार्थ

આકાશને સ્પર્શ કરવામાં લોલુપ એવા રત્નોની શ્રેણિઓની કાંતિના અંકુરાઓવડે પ્રહ્લાદનપુરનો 'કિલ્લો' (કોટ) જાણે વાદળાં વિના અકાળે (વર્ષાઋતુ સિવાયની ઋતુમાં) ઈન્દ્રધનુષ્યને પ્રગટ કરતો હોય તેમ શોભે છે. (વર્ષાઋતુમાં પણ કદાચિત્ મેઘધારા હોય અને ના પણ હોય, કલિયુગમાં કોઇ નિયમ નથી, તેથી 'અકાળ' શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે.) ॥૧૦૧॥

सालोऽदसीयः ससनातनश्रीः, कपाटपक्षश्च सुवर्णकायः ।
विगाहमानो गगनं कथं न, लभेत तार्क्ष्येण सदृक्षभावम् ॥१०२॥

अस्याः पुर्या अयमदसीयः। 'नासादसीया तिलपुष्पतूणम्' इति नैषधे। सालः प्राकारः तार्क्ष्येण गरुडेन सदृक्षभावं सादृश्यं कथं केन प्रकारेण न लभेत प्राप्नुयात्। अपि तु प्राप्नोत्येवेति। किंभूतः सालो गरुडश्च। सह सनातनया अनश्वरया नित्य-

स्थायुक्तया । 'सदा सनानिशं शश्वत्' इति हैमीवचनात् । श्रिया अद्वैतशोभया विष्णुलक्ष्मीभ्यां च वर्तते यः । 'दामोदरः शौरिसनातनौ विधुः' इति हैम्याम् । स च पुनः किंभूतः । कपाटावेव तत्तुल्यौ पक्षौ यस्य सः । स च पुनः किंभूतः । सुवर्णस्य हेम्नः कायोऽङ्गं यस्य स हिरण्मयः । पुनः किं कुर्वाणः । गगनमाकाशमुच्चैस्त्वेन भ्रमणेन च विगाहमानः स्वगोचरीकुर्वाणः ॥

શ્લોકાર્થ

આ નગરીનો કિલ્લો ગરુડની સાથે તુલના કેમ પ્રાપ્ત ના કરી શકે ? અર્થાત્ કરી શકે છે. કિલ્લાની શોભા અવિનશ્વર છે, ગરુડ, વિષ્ણુ અને લક્ષ્મી સહિત છે. કિલ્લો કમાડરૂપી પાંખોવાળો છે. ગરુડની પાંખો કપાટ તુલ્ય છે. કિલ્લો અને ગરુડ બંન્નેની સુવર્ણમય કાયા છે. ગરુડ આકાશમાં ભ્રમણ કરે છે. કિલ્લો અતિઉન્નત હોવાથી આકાશને અવગાહીને રહેલો છે. આવો કિલ્લો ગરુડની સાથે સમાનતા ધારણ કરે છે. ।।૧૦૨।।

मणीघृणिश्रेणिधुतान्धकारै-रभ्रंकषैर्यत्कपिशीर्षकौघैः ।
याऽनश्वरोदित्वरकर्मसाक्षि-लक्षेव पूर्दक्षजनैरलक्षि ॥१०३॥

दक्षजनैर्विदग्धलोकैर्या प्रह्लादनपुरी अनश्वराः शाश्वता उदित्वरा उदयशीलाः कर्मसाक्षिणो भास्करास्तेषां लक्षाः शतसहस्राणि यस्यामेवंविधेवाऽलक्षि दृश्यते स्म । कैः । अभ्रंकषैर्गगनोल्लेखिभिर्यत्कपिशीर्षकाणामट्टालकानामोघैः समूहैः । किंभूतैः । मणीघृणीनां रत्नकान्तीनां श्रेणीभी राजीभिर्धुतानि दलितान्यन्धकाराणि यैः ॥

શ્લોકાર્થ

રત્નોની કાંતિની શ્રેણીઓવડે જેણે અંધકારનો નાશ કરી નાખ્યો છે, અને આકાશને સ્પર્શીને રહેલા એવા કાંગરાઓના સમૂહોથી નિરંતર ઉદયશીલ લાખો સૂર્યોવાળી હોય તેવી જે નગરી નગરવાસી ચતુર પુરુષોવડે જોવાઈ ।।૧૦૩।।

चन्द्राश्मवेश्मस्मितमुद्वहन्तीं, कटाक्षयन्तीं सितकेतनैश्च ।
युवेव जायां नगरीमिवैतां, क्रोडीकरोति प्रणयेन वप्रः ॥१०४॥

वप्रः प्राकारः प्रणयेन स्नेहेन । 'प्रणयः स्नेहयाञ्चयोः । विस्रम्भे प्रसरेऽपि च' इत्यनेकार्थः । उत्प्रेक्ष्यते—एतां नगरीं क्रोडीकरोति आलिङ्गतीवेत्युत्प्रेक्षा । 'आलिङ्गनं परिष्वङ्गःपरीरम्भः क्रोडीकृतिः' इति हैम्याम् । वास्तवार्थे तु मध्येकरोति इत्यर्थः । क इव । युवेव । यथा युवा तरुणः स्नेहेन जायां पत्नीं क्रोडीकरोति परिरम्भते । किंभूतां पुरीं जायां च । चन्द्राश्मवेश्मानि विधुकान्तरत्नघटितगृहाणि तान्येव तत्तुल्यं च स्मितं हसितमुद्वहन्तीं विभ्रतीम् । पुनः किंभूताम् । सितकेतनैरुज्ज्वलपताकाभिः कृत्वा कटाक्षयन्तीं कटाक्षान्सृजन्तीं मुञ्चन्तीम् । 'कटाक्षाः कृष्णाः श्वेताश्च वर्ण्याः' इति काव्यकल्पलतायाम् ॥ इति प्राकारः ॥

શ્લોકાર્થ

ચંદ્રકાન્ત મણીઓથી બનાવેલ ધરોરૂપી હાસ્ય ધારણ કરતી અને અત્યંત ઉજ્વલ એવી ધ્વજાઓથી જાણે કટાક્ષો ફેંકતી એવી આ નગરીને કીલ્લો જાણે સ્નેહવડે આલિંગન કરતો ન હોય ? ચંદ્રકાંત મણીઓ સરખી ઉજ્વલ દેદીપ્યમાન દંતપંક્તિવાળી, તેવા પ્રકારનાં હાસ્યને વેરતી અને અનેક પ્રકારના કટાક્ષોને કરતી એવી પોતાની સ્ત્રીને જેમ કોઇ યુવાન પુરુષ આલિંગન કરે તેમ આ નગરીને 'નગર કોટ' જાણે આલિંગન કરતો હોય તેમ શોભે છે. ॥૧૦૪॥

स्वर्व्यालवेश्मावनिवास्तुशस्त-वस्तुव्रजात्मम्भरिगर्भगेहैः ।
यत्रापणैः कुत्रितयापणानां, वंश्यैरिवावाप्यत कापि लक्ष्मीः ॥१०५॥

यत्र पुर्यामापणैर्हट्टैः काप्यनिर्वचनीया लक्ष्मीः शोभा अवाप्यत प्राप्ता । उत्प्रेक्ष्यते—कुत्रितयापणानां कूनां स्वर्गनागलोकभूलोकनाम्नां भूमीनां त्रितयं त्रिकम् । त्रैलोक्यमित्यर्थः । तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशात्त्रिभुवने विद्यमानसकलपदार्थसार्थास्ते मंत्रतन्त्रादिविधिनाराध्यमानैः पूर्वमित्रैर्वा देवैः संपूर्यन्ते(पण्यन्ते) एष्विति ते कुत्रिकापणास्तेषां वंश्यैः कुलेपूद्भवैरिव । किंभूतैरापणैः । स्वः स्वर्लोके, व्यालवेश्मनि नागलोके पाताले, अवनौ भूमण्डले च वास्तु स्थानं येषां तादृशाः शस्ताः सर्वोत्कृष्टाः प्रशस्या वस्तुव्रजा धनधान्यवस्त्रादिपदार्थसार्थास्तैरात्मम्भरयो भृतमध्या गर्भगेहा गर्भागाराणि अपवरकादिस्थानानि येषां तैः । 'कुमुदमकरन्दौघैः कुक्षिंभरिर्भ्रमरोत्करः' इति नैषधे । कुक्षिंभरिर्भृतमध्य इति तद्वृत्तौ ॥

શ્લોકાર્થ

આ નગરીની દુકાનો જાણે કુત્રિકાપણુ (સ્વર્ગ, પાતાલ અને ભૂલોક એમ ત્રણે લોકનાં પદાર્થોનું અસ્તિત્વ જેમાં હોય છે)ના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલી ન હોય ? કારણ કે કુત્રિકાપણુમાં જેમ ત્રણે લોકના પદાર્થો હોય છે તેમ આ દુકાનો પણ ત્રણે ભુવનમાં જેમનું સ્થાન છે તેવા પ્રકારના પ્રશસ્ત પદાર્થોના સમૂહથી ભરપૂર ઓરડાઓવાળી હતી. તેથી આ નગરીમાં દુકાનોવડે અસાધારણ શોભા પ્રાપ્ત કરાઇ ॥૧૦૫॥

वाह्लीककालागुरुगन्धसार-सारङ्गनाभीहिमवालुकाभिः ।
सद्भिः समाज्ञाभिरिवादसीया-पणैरवास्यन्त दिशोऽप्यशेषाः ॥१०६॥

अदसीयापणैः पुरीसंबन्धिभिर्हट्टैरशेषाः समस्ता अपि दिशोऽवास्यन्त सुरभीक्रियन्ते । काभिः । वाह्लिकानि कुङ्कुमानि कालागुरवः काकतुण्डा गन्धसाराश्चन्दनाः सारङ्गनाभ्यः कस्तूरिकाः । कस्तूरीवाच्यपि नाभिशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति । यथा नैषधे 'गोरोचनाकुङ्कुमचन्दनैणनाभीविलेपान् पुनरुक्तयन्ति' इति । हिमवालुकाः कर्पूरास्ताभिः । काभिरिव । समाज्ञाभिरिव । यथा—सद्भिरुत्तमैः समाज्ञाभिः स्वकीर्तिभिर्दिशो वास्यन्ते ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ સજ્જનપુરુષો પોતાની ઉજ્વળ કીર્તિવડે સમસ્ત દિશાઓને વાસિત કરે છે તેમ કુંકુમ, કાલાગુરુ, (ધૂપ) ચંદન, કસ્તૂરી અને કર્પૂર આદિ સુગંધી પદાર્થોવડે આ નગરીની દુકાનોએ સમસ્ત દિશાઓને સુવાસિત કરી. ॥૧૦૬॥

यदापणश्रेणिषु सान्द्रचान्द्र–क्षोदेषु गाङ्गास्विव वालुकासु ।
मौग्ध्येन नीलैरिव काचगोलैः, क्रीडन्ति डिम्भाः स्फुरदिन्द्रनीलैः ॥१०७॥

यदापणश्रेणिषु पुरीविपणिपङ्क्तिषु डिम्भा महेभ्यबालकाः क्रीडन्ति रमन्ते । केषु । सान्द्रचान्द्रक्षोदेषु स्निग्धेषु निबिडेषु वा कर्पूराणां चूर्णेषु । केन । मौग्ध्येन ज्ञानेन । कास्विव । वालुकास्विव । यथा गाङ्गासु गङ्गासंबन्धिनीषु पुलिनसिकतासु कुमाराः क्रीडन्ति, तथैव घनसारचूर्णेषु रमन्ते इति कर्पूरपारीप्राचुर्यात्तत्क्षोदास्तु बहिः क्षिप्यन्ते । कैः । स्फुरन्तो दीप्यमाना ये इन्द्रनीला नीलमणयो मरकतरत्नानि तैः । कैरिव । काचगोलैरिव । यथा—शिशवः काचानां क्षारमृद्धिकाराणां गोलैर्गुटकैः शङ्का इति प्रसिद्धैः खेलन्ति । किंभूतैः । नीलैर्हरिद्वर्णैः । अनेन विशेषणेन मणिरत्नबाहुल्यमपि प्रतिपादितम् ॥ इति हट्टाः ॥

શ્લોકાર્થ

જે નગરીની દુકાનોની શ્રેણિઓમાં પડેલા ગંગાની રેતી જેવા સ્નિગ્ધ અને ગાઢ કર્પૂર ચૂર્ણના ઢગલાઓ ઉપર બાલકો નીલવર્ણના કાચના ગોળાની જેમ દેદીપ્યમાન એવા ઇંદ્રનીલમણીના ગોળાઓવડે, સમજપૂર્વક ક્રીડા કરે છે. (આ વિશેષણથી નગરીમાં મણી અને રત્નની બહુલતા બતાવી છે.) ॥૧૦૭॥

यच्चान्द्रचामीकरवेश्मचन्द्र–चण्डार्चिषौ गर्भगताङ्गिरावैः ।
मिथः किमित्युन्नयतोऽभियाति–र्जेयः कथं राहुरजय्यवीर्यः ॥१०८॥

यस्याः पुर्याश्चान्द्राणां चन्द्रकान्तमणीनां चान्द्राणां सौवर्णानाम् । 'चन्द्रोऽम्बुकाम्ययोः । स्वर्णे सुधांशौ कर्पूरे कम्पिल्ले मेचकेऽपि च' इत्यनेकार्थः । [चामीकराणां सौवर्णानाम्) चन्द्रोपलैः स्वर्णैश्च घटिते क्वापि वेश्मनि गृहे एव चन्द्रचण्डर्चिषौ विधुभास्करौ तौ गर्भे गृहमध्ये गतानां प्राप्तानामङ्गिनां मनुष्याणां रावैर्मिथोवार्तादिशब्दैः मिथः परस्परमित्यमुना प्रकारेण । किमुत्प्रेक्ष्यते—उन्नयतः किमु । विचारयत इव । 'वितर्कः स्यादुन्नयनं परामर्शो विमर्शनम्' इति हैम्याम् । इति किम् । यत् अजय्यं जेतुमशक्यं वीर्यं पराक्रमो यस्य तादृशो राहुरभियातिः शत्रुः । कथं केन प्रकारेण आत्मभ्यामावाभ्यां वा जेयो जेतव्यः । पराभवगोचरीकर्तव्य इति ॥

શ્લોકાર્થ

આ નગરીનાં, ચંદ્રકાન્ત અને સુવર્ણવડે રચિત એવાં ગૃહો (ઘરો) રૂપી ચંદ્ર અને સૂર્ય બન્ને, ગૃહના મધ્યભાગમાં વાર્તા કરતા મનુષ્યોના શબ્દોવડે જાણે આ પ્રકારે વિચારણા કરતા ન ન હોય ? કે 'અજેય પરાક્રમવાળા શત્રુ રાહુને આપણે કેવી રીતે જીતવો ?' ।।૧૦૮।।

शशाङ्कबिम्बं कुलिशाङ्गणान्त-र्दृष्ट्वा वृणानानिह मुग्धडिम्भान् ।
विलोभ्य केलीकलहंसबालै-राश्वासयन्ति स्म कथंचिदम्बाः ।।१०९।।

इह पुरि मुग्धानविदग्धान् डिम्भान् बालकान् केलीकृते क्रीडार्थम् । 'नित्योद्योतपदं समस्तकमलाकेलीगृहं राजते' इति पूर्वाचार्यप्रणीतचिन्तामणिपार्श्वनाथस्तोत्रे । रक्षिता ये राजहंसबालकास्तैर्विलोभ्य लोभयित्वा अम्बा जनन्यः कथंचिन्महता कष्टेन आश्वासयन्ति । किं कुर्वाणान्बालान् । वृणानान् याचमानान् । किं कृत्वा । दृष्ट्वा प्रेक्ष्य । किम् । शशाङ्कबिम्बं चन्द्रबिम्बम् । क्व । कुलिशैर्हीरकैर्बद्धानाम् । 'शुचीमुखं तु हीरकः। वराटकं रत्नमुख्यं वज्रपर्यायनाम च' इति हैम्याम् ' बद्धानां निर्मितानामङ्गणानां गृहाजिराणामन्तर्मध्ये ॥

શ્લોકાર્થ

આ નગરીમાં રત્નોવડે નિર્માણ કરાયેલા ઘરનાં આંગણાઓમાં પડતાં એવા ચંદ્રનાં પ્રતિબિંબને જોઇને રમવા માટે માંગણી કરતા ભોળા બાળકોને માતાઓ મહામહેનતે બાલ રાજહંસોવડે લોભાવીને આશ્વાસન આપતી હતી ।।૧૦૯।।

चन्द्रोदये चन्दिरकान्तगर्भ-संदर्भशृङ्गस्रवदम्बुपूरैः ।
[1]शिरःस्फुरत्सिद्धधुनी धरेन्द्रो, यत्रानुचक्रे कलधौतसौधैः ।।११०।।

यत्र पुरे चन्द्रोदये विधोरभ्युद्गमकाले कलधौतसौधै रूप्यमन्दिरैः शिरसि मस्तके स्फुरन्ती प्रसरन्ती वहन्ती वा सिद्धधुनी गङ्गा यस्य तादृशो धराणां पर्वतानामिन्द्रो राजा हिमाचलः । 'अद्रिराण्मेनकाप्राणेशो हिमवान्' इति हैम्याम् । अनुचक्रे सदृशीकृतः । किंभूतैः सौधैः । चन्दिरकान्तानां चन्द्रोपलानाम् । चन्दिर इति चन्द्रमाः शेषनाममालायाम्, अन्येष्वपि ग्रन्थेषु दृश्यते । गर्भे मध्ये संदर्भो रचना येषां तादृशेभ्यः शृङ्गेभ्यः स्रवन्तो निःसरन्तोऽम्बुपूराः पयःप्रवाहा येषु तैः ॥

શ્લોકાર્થ

આ નગરમાં ચંદ્રનો ઉદયકાળ થતાં ચંદ્રકાન્ત મણીઓની રચનાથી જેનો મધ્યભાગ શોભી રહ્યો છે તેવા શિખરોમાંથી પાણીનો પ્રવાહ જેમાં ઝરી રહ્યો છે તેવા પ્રકારનાં રૂપ્યમય મંદિરો-

१ समासान्तविधेरनित्यत्वेन निर्वोढव्यम् ।

વડે, મસ્તક ઉપર વહન કરાઈ છે ગંગા જેમાં તેવો હિમાચલ જાણે અનુકરણ કરાતો હોય તેવા ઉંચા મહેલો શોભે છે. ॥૧૧૦॥

वातातिवेल्लद्ध्वजपल्लवाग्र–करेण रावेण च किङ्किणीनाम् ।
या वैभवस्पर्धितया मघोनः, पुरीं स्मयादाह्वयतीव योद्धम् ॥१११॥

या नगरी वैभवेन स्वलक्ष्म्या सार्धं स्पर्धितया संहर्षिभावेन मघोनः शक्रस्य पुरीममरावतीं स्मयादहंकाराद्योद्धुं संग्रामं कर्तुम् । उत्प्रेक्ष्यते—आह्वयत्याकारयतीव । केन । वातेन वायुना अत्यतिशयेन वेल्लन्तश्चञ्चलीभवन्तो ये ध्वजपल्लवाः पताकावस्त्राणि तेषामग्रः स एव करो हस्तस्तेन । च पुनः केन । किङ्किणीनां क्षुद्रघण्टिकानां रावेण शब्देन ॥

શ્લોકાર્થ

આ નગરી પોતાના વૈભવની સાથે સ્પર્ધા કરવાથી ઇન્દ્રની નગરી અમરાવતીને, પવનથી અતિચંચલ થયેલાં ધ્વજાઓનાં વસ્ત્રોના અગ્રભાગરૂપી હસ્તવડે તેમજ નાની ઘંટડીઓના અવાજવડે જાણે અહંકારથી યુદ્ધ કરવા માટે બોલાવતી હોય તેમ જણાય છે. ॥૧૧૧॥

श्रीवत्सरामाङ्गजकम्बुताक्ष्य–चक्राङ्कितैर्मारकतैर्निकेतैः ।
जज्ञे मुकुन्दैरिव यत्र चित्र–मेतत्परं धेनुकमद्विपद्भिः ॥११२॥

यत्र मरकतानामिमानि मारकतानि अश्मगर्भसंबन्धीनि तैर्निकेतैर्गृहैः । 'शङ्के स्वसंकेतनिकेतमाप्ताः' इति नैषधे । मुकुन्दैः कृष्णैरिव जज्ञे जातम् । अत्र बहुवचनं बहुवासुदेवापेक्षया, महत्त्वख्यापनार्थं वा । यथा च जिनशतके—'यत्क्रमाश्चक्रिणो वा' इति । किंभूतैर्गृहैः कृष्णैश्च । श्रीर्लक्ष्मीः, वत्सास्तर्णकाः, श्रीवत्सो हृदयचिह्नम् । उत्तमपुरुषाणां वक्षसि लक्षणविशेषः । रामाः स्त्रियः, रामो बलभद्रश्च । अङ्गजा नन्दनाः, अङ्गजः कामश्च । कम्बवः शङ्खाः, कम्बुः पाञ्चजन्यः । गृहेषु कम्बवो दृश्यन्ते । यथा नैषधे—'बहुकम्बुमणिर्वराटिका—' इति । तार्क्ष्या अश्वाः, तार्क्ष्यो गरुडश्च । तेषां चक्राणि समूहाः, चक्रं सुदर्शनं च । तैरङ्कितैः सहितैः । परं केवलमिदं चित्रमाश्चर्यम् । यन्निकेतैर्धेनुकं धेनुसमूहो गोकुलमद्विषद्भिः पालयद्भिः । 'धेनूनां धेनुकं धेन्वन्तानां गोधेनुकादयः' इति हैम्याम् । कृष्णैस्तु धेनुकनामा असुरस्तं द्विषद्भिर्द्रुह्यद्भिस्तस्य द्विपद्भिः शत्रुभिर्वा घातुकैः ॥

શ્લોકાર્થ

મરકત મણીઓથી નિષ્પન્ન ગૃહોવડે આ નગરી કૃષ્ણની ઉપમાને ધારણ કરતી હતી. (અહિંયા 'કૃષ્ણ' એ પદનું બહુવચન ઘણા વાસુદેવોની અપેક્ષાએ અથવા મહત્વને બતાવવા માટે મૂક્યું છે.)

ગૃહો (ઘરો) લક્ષ્મી અને વાછરડાઓ સહિત છે. કૃષ્ણના હૃદયમાં શ્રીવત્સનુ ચિહ્ન છે. (પ્રાયઃ ઉત્તમ પુરુષોનાં વૃક્ષસ્થલમાં અમુક પ્રકારનું વિશિષ્ટ ચિહ્ન હોય છે.) ઘરો અનેક પ્રકારની સ્ત્રીઓથી યુક્ત છે. કૃષ્ણ બલભદ્રથી સહિત છે. ગૃહોમાં ઘણા શંખો છે, કૃષ્ણ પાસે પાંચજન્ય શંખ છે! ગૃહોમાં અનેક પ્રકારના અશ્વો છે, કૃષ્ણ પાસે ગરુડ અને સુદર્શન ચક્ર છે. આ બધી વસ્તુઓના સમૂહથી યુક્ત એવા ગૃહોએ કૃષ્ણની સાથે તુલ્યતાને ધારણ કરી પરંતુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે આ ગૃહો ગોકુલનું (ગાયોના સમૂહનું) રક્ષણ કરનારાં છે. જ્યારે કૃષ્ણ તો ધેનુક નામના અસુરનો શત્રુ છે. (આમ કહીને કૃષ્ણથી પણ નગરીની વિશેષતા બતાવી.) ।।૧૧૨।।

एतज्जगज्जित्वरलक्ष्मिवीक्षा–क्षणोदिताद्वै(तोद्भू)तकुतूहलेन ।
शङ्के त्रिदश्यः स्तिमितीभवन्त्यो, विभान्ति यद्वेश्मसु शालभञ्ज्यः ॥११३॥

यद्वेश्मसु पुरीमन्दिरेषु शालभञ्ज्यः पुत्रिका विभान्ति । तत्रैवं शङ्के मन्ये । एतस्याः पुर्या जगतां त्रिभुवनपुरीणां जित्वर्या जयनशीलाया लक्ष्म्याः वीक्षा विलोकनं स एव क्षण उत्सवस्तेनोदितमुद्भूतं यत्कुतूहलं कौतुकं तेन स्तिमितीभवन्त्यो निश्चला जायमानास्त्रिदश्यो देव्य इव । लक्ष्मीशब्दः समासमध्ये ह्रस्वोऽप्यायाति । यथा ऋषभनम्रस्तवे—'वरणलक्ष्मिकरग्रहणोत्सवे' इति ॥

શ્લોકાર્થ

આ નગરીના ગૃહોમાં વિવિધ પ્રકારની પુતળીઓ શોભી રહી છે. હું કલ્પના કરું છું કે ત્રણે જગતને જીતવાવાળી આ નગરીની શોભાને જોવારૂપ ઉત્સવથી ઉત્પન્ન થયેલા કૌતુકથી બિલકુલ નિશ્ચલ બનેલી જાણે સ્વર્ગની દેવીઓ જેવી ઘરોમાં પુતળીઓ શોભે છે. ।।૧૧૩।।

विष्णोर्निहन्तुं नरकं गतस्यौ–त्सुक्यात्क्रमान्निर्गलितेव गङ्गा ।
ज्यौत्स्नीषु यच्चान्द्रगृहच्युताम्भो–धारा भुवं भूषयति स्म यस्मिन् ॥११४॥

यस्मिन् पुरे ज्यौत्स्नीषु पूर्णिमारात्रिषु यस्य पुरस्य चान्द्रगृहेभ्यः चन्द्रकान्तमणिनिर्मितमन्दिरेभ्यश्च्युतानां चन्द्रकिरणसंपर्केण निःसृतानामम्भसां पानीयानां धारा प्रवाहः । 'प्रवाहः पुनरोघः स्याद्वेणी धारा रयश्च सः' इति हैम्याम् । भुवं भूमीं भूषयति स्म अलंकुरुते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—औत्सुक्याद्राभस्यान्नरकं नरकनामानं दैत्यमसुरं निहन्तुं गतस्य विष्णोः कृष्णस्य क्रमाच्चरणात् निर्गलिता निर्गत्य पतिता । 'विदत्यसव्ये मकरन्दलीलां मन्दाकिनी यच्चरणारविन्दे' इति नैषधे । गङ्गा भूमीमभ्येतीव ॥

શ્લોકાર્થ

આ નગરીમાં પૂર્ણિમાની રાત્રિમાં, ચંદ્રકાન્તમણીઓથી નિર્માણ કરાયેલા મંદિરોમાંથી ચંદ્રના કિરણોના સંપર્કથી નીકળતો પાણીનો પ્રવાહ ભૂમિને શોભાવતો હતો. તે અતિવેગથી 'નરક'

નામના અસુરનો નાશ કરવાને જતા કૃષ્ણના પાદપ્રહારથી નીકળેલી જાણે ગંગાનદી હોય તેવો શોભતો હતો. ॥૧૧૪॥

ज्योतिस्तरङ्गीकृतयन्निकेत–हरिन्मणीशालिशिखा चकासे ।
इदंपदव्येव पतङ्गपुत्री, नभः प्रयान्ती मिलितुं स्वतातम् ॥११५॥

ज्योतिर्भिः कान्तिभिस्तरङ्गीकृतानां कल्लोलयुक्तीकृतानां यन्निकेतानां नगरीगृहाणां हरिन्मणीभिर्नीलरत्नैः शालते शोभते इत्येवंशीला शालिनी शिखा उपरितनप्रदेशः चकासे शुशुभे दिदीपे वा । उत्प्रेक्ष्यते—इदंपदव्या एतन्नगरं मन्दिरशिखरमार्गेण । 'इदंयशांसि द्विषतः सुधासुचे' इति नैषधे । 'अस्य कीर्तयः' इति तद्वृत्तौ । समासान्त एव इदंशब्दः । स्वतातं भास्करम् । 'सूर्यजा यमी' इति हैम्याम् । तथा 'यावद् गङ्गातपनतनयाभारतीनां समाजे' इति पूर्वकविकृतौ । मिलितुं प्रयान्ती गच्छन्ती पतङ्गपुत्री यमुनेव ॥

श्લોકાર્થ

કાંતિઓવડે તરંગોરૂપે કરાયેલાં નગરીનાં ગૃહોનાં નીલરત્નોથી દેદીપ્યમાન શિખરો, જાણે આ માર્ગે (મંદિરના શિખર માર્ગે) આકાશમાં પોતાના પિતા સૂર્યને મળવા જતી એવી યમુના નદી જ હોય તેવાં અત્યંત શોભે છે. ॥૧૧૫॥

गाङ्गेयगारुत्मतपद्मराग–चन्द्राश्मवेश्मावलिरुल्ललास ।
प्रेयांसमुद्दिश्य महीमहेन्द्रं, पुरश्रिया क्लृप्त इवाङ्गरागः ॥११६॥

गाङ्गेयानि सुवर्णानि, गारुत्मतानि हिरण्मणयः, पद्मरागा रक्तोपलाः, चन्द्राश्मानः शशिकान्तमणयः । तैर्निबद्धा घटिता वेश्मावलिः सौधश्रेणिरुल्ललास स्फुरति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—महीमहेन्द्रं भूमीवासवं राजानं स्वप्रेयांसं निजकान्तं प्रत्युद्दिश्य पुरश्रिया नगरलक्ष्म्या अङ्गरागो विलेपनं क्लृप्तो रचितः । अन्यापि स्त्री भर्त्रा सङ्गं चिकीर्षुर्वपुष्यङ्गरागं कुरुते ॥

શ્લોકાર્થ

આ નગરીમાં સુવર્ણ નીલમણિ રક્તમણિ અને ચંદ્રકાંતમણિઓવડે નિર્માણ કરાયેલી ગૃહોની પંક્તિ જાણે પોતાના પ્રિય એવા પૃથ્વીરૂપી રાજાને ઉદ્દેશીને કરાયેલું નગરલક્ષ્મીનુ વિલેપન હોય તેની સુશોભિત હતી. ॥૧૧૬॥

वेश्माश्मगर्भाङ्कसिताश्मकुम्भं, निभाल्य मुग्धाभ्रधुनीरथाङ्ग्यः ।
शशी स विश्लेषयिता द्विपन्नः, क्रुधेति तं घ्नन्ति किमङ्घ्रिघातैः ॥११७॥

यस्येति संवन्धात् । वेश्मनि क्वापि नगरीगृहे अश्मगर्भाणां मरकतमणीनामङ्को मध्यो यस्य तादृशं सिताश्मनां स्फटिकरत्नानां कुम्भं कलशं निभाल्य दृष्ट्वा मुग्धा अचतुरा अभ्रधुन्या गगनापगाया आकाशगङ्गायाः रथाङ्गयश्चक्रवाक्योऽङ्घ्रीणां पदानां घातैः प्रहारैः घ्नन्ति प्रहरन्ति । किमुत्प्रेक्ष्यते—इति क्रुधा घ्नन्ति । इति किम्—यत् नोऽस्माकं द्विपन्नहितः अत एव विश्लेषयिता वियोगकारकः स प्रसिद्धः शशी मृगाङ्क इति रुषा ॥

श्लोकार्थ

નગરીના કોઇ ગૃહોમાં, મધ્યમાં મરકતમણિવાળા સ્ફટિક રત્નોના કલશને જોઈને આકાશગંગામાં વિહરતી ભોળી એવી ચક્રવાકીઓ ચંદ્રને જાણે ક્રોધથી પાદપ્રહારોવડે હણતી હોય તેમ જણાય છે. શાથી ? અમારા વિયોગને કરાવનારો ચંદ્ર જ અમારો શત્રુ છે. ॥૧૧૭॥

अर्कांशुसंपर्कचयार्ककान्तो—द्भूतानलोमावनसंनिभस्य ।
गेहाग्रशृङ्गस्थगजद्विपङ्क्ति—र्द्विष्यैरधृष्यस्य कथंचनापि ॥११८॥

भियाऽभ्रमूवल्लभवाहनारेः, प्रणश्य शङ्के शरणं श्रयन्तः ।
लघूभवन्मन्दरमुख्यशैलाः, पुरस्य रेजुर्मणिहेमगेहाः ॥११९॥ ॥ युग्मम् ॥

पुरस्य मणिहेममया गेहाः सौधा रेजुर्भान्ति स्म । तत्रैवमहं शङ्के विचारयामि । अभ्रमूनामा हस्तिनी । अभ्रमूशब्दो दीर्घोकारान्तोऽप्यस्ति । 'गजानामभ्रमूपतिः' इति काव्यकल्पलतायाम् । तथा 'अभ्रमूवल्लभारूढम्' इति पाण्डवचरित्रेऽपि । तस्या वल्लभो भर्ता ऐरावणः स एव वाहनं यानं यस्येन्द्रस्य स एवारिः शत्रुस्तस्य भिया भयेन प्रणश्य स्वस्थानान्नंष्ट्वा पुरस्य शरणमाश्रयन्तो भजन्तस्तथा लघूभवन्तः स्वल्पतनवः संपद्यमाना मन्दरमुख्याः । मन्दरो जैनमते मेरुः । शैवशासने तु मन्दरोऽन्य इन्द्रकीलनामा मन्था नगः स एव प्रधानं येषु ते शैलाः पर्वता इव । इह पुरे शत्रुप्रवेशाभावे कारणद्वयमाह—किंभूतस्य पुरस्य । अर्कस्य भानोरंशवः किरणास्तेषां संपर्कः संगमस्तेन चयस्य वप्रस्य प्राकारपीठभूमिकासंबद्धेभ्योऽर्ककान्तेभ्यः सूर्यकान्तमणिभ्य उद्भूतः प्रकटीभूतो योऽनलो वह्निस्तेनोमावनसंनिभस्य बाणासुरपुरसदृशस्य । तत्र हि वह्निप्राकारोऽस्तीति ख्यातिः । तथा 'यथोह्यमानः खलु भोगिभोजिना प्रसह्य वैरोचनिपुत्रपत्तनम् । विदर्भजाया मदनस्तथा मनोऽनलावरुद्धं वयसैव वेशितः ॥' इति नैषधे । एतत्काव्योपरि पुरावृत्तमुच्यते—पूर्वं हि स्त्रीकार्यादन्यत्राजेयो भावीत्याराद्धगौरीपतिसुपर्वदत्तवरस्य बाणासुरस्य उषानाम्न्या कन्यया गौरीं कुलदेवीमाराध्य मम को भर्ता भविष्यतीति प्रश्ने कृते प्रद्युम्ननन्द-

नोऽनिरुद्धो भावीति गौर्या प्रोक्ते कथंचित्कुमारिकया स आनाय्य परिणीतः । तामादाय गच्छन्तं ज्ञातव्यतिकरो बाणस्तं निर्जित्य नागपाशैर्वद्धवान् । तत उषया कृष्णप्रद्युम्नादयः तद्वाचिकं विज्ञापिताः । ततः कृष्णरामप्रद्युम्ना गरुडमारुह्य पावकप्राकारेऽपि बाणपुरे गत्वा हरिर्बाणासुरं शतखण्डीकृत्योषायुक्तमनिरुद्धमादाय द्वारिकायामगादिति । पुनः किंभूतस्य । गेहानां पुरसौधानामग्रशृङ्गाणि उपरितनशिखराणि तेषु तिष्ठन्तीति तत्स्था गजद्विषन्तः सिंहास्तैः । पुरमंदिरेष्वपि केसरिणां सद्भावो यथा—'यदनेककसौधकंधरा हरिभिः कुक्षिगतीकृता इव' इति नैषधे । कथंचनापि महता प्रयासेनापि द्वैष्यैर्वैरिभिर-धृष्यस्यानाकलनीयस्य । गजयानस्य हि सिंहाङ्कितमार्गे समागमनमशक्यम् । कृशानौ तु सर्वथा प्रवेशोऽपि न स्यादत एतत्पुराश्रयणं शत्रुभयाभावात् ॥

श्लोकार्थ

આ નગરના સુવર્ણમય અને રત્નમય ઘરો, જાણે પોતાના શત્રુ ઇન્દ્રના ભયથી સ્વસ્થાનેથી નાસીને નાના દેહવાળા થઇને આ નગરીના શરણે આવેલા મેરુ વગેરે પર્વતો ન હોય! તેવા શોભે છે. આ નગરીના શરણે આવવાની કલ્પના એટલા માટે જ કરવામાં આવી કે આ નગરીમાં ઈંદ્રનો પ્રવેશ અશક્ય હતો. [ઇંદ્રનો પ્રવેશ અશક્ય હોવાનાં બે કારણો નૈષધ કાવ્યની વૃત્તિમાં આપેલાં અહિં બતાવવામાં આવે છે. પૂર્વે સ્ત્રીકાર્ય સિવાય અન્યત્ર 'અજય' બન ! શંકરના આવા વર-દાનથી અધૃષ્ય બનેલા બાણાસુરની ઉષા નામની કન્યાએ પોતાની કુળદેવી ગૌરીનું આરાધન કરી 'મારો પતિ કોણ થશે ?' આવો પ્રશ્ન પૂછયો, તેના ઉત્તરમાં પ્રદ્યુમ્નનો પુત્ર અનિરુદ્ધ તારો પતિ થશે' ગૌરીએ ઉત્તર આપ્યો. તેથી સંતુષ્ટ થયેલી ઉષાએ કોઇ પ્રકારે અનિરુદ્ધને બોલાવી તેની સાથે લગ્ન કર્યાં. આ વૃત્તાંત જાણીને બાણાસુરે ઉષાને લઈ જતા અનિરુદ્ધનો પરાભવ કર્યો અને તેને નાગપાશથી બાંધી લીધો. ઉષાએ આ સમાચાર કૃષ્ણ અને પ્રદ્યુમ્નને મોકલ્યા. ત્યારબાદ કૃષ્ણ, બલભદ્ર અને પ્રદ્યુમ્ન ગરુડ ઉપર આરૂઢ થઇ અગ્નિનો કિલ્લો હોવા છતાં બાણાસુરને હણી ઉષા સહિત અનિરુદ્ધને લઈને દ્વારિકામાં આવ્યા.) સૂર્યના કિરણોના સંપર્કથી કિલ્લા ઉપર જડેલા સૂર્યકાંત મણિઓમાંથી પ્રગટ થયેલો ઉભાવન સરખો (બાણપુર સરખો) અગ્નિ હોવાથી. અને ગૃહોના અગ્ર-ભાગ પર અંકિત કરાયેલાં સિંહોથી ઐરાવણ હાથીનાં વાહનવાળા ઇન્દ્રનો પ્રવેશ સર્વથા અશક્ય હતો આ રીતે શત્રુનો ભય નહીં હોવાથી, મેરુ આદિ પર્વતો જાણે આ નગરના શરણે આવેલા ન હોય ? તેમ જણાય છે. ॥૧૧૮॥૧૧૯॥

बालारुणज्योतिरखर्वगर्व–निर्वासिमाणिक्यनिकाय्यकोटिः ।
व्यक्तीभवन्भात्यनुभूपकान्तं, पुरश्रियोद्गीर्ण इवानुरागः ॥१२०॥

बालारुणस्याभ्युदयद्भानोर्ज्योतिषां कान्तीनामखर्वमतिशयितं गर्वमहंकारं निर्वा-सयन्ति निष्कासयन्ति निर्नाशयन्तीत्येवंशीलानि यानि माणिक्यानि पद्मरागमणयः निका-य्यानां तन्मयानां गृहाणां कोटिर्विभाति शोभते । क्वापि माणिक्यशब्देन केवलरत्नमेव । कुत्रापि माणिक्यशब्देन पद्मरागमणयः । 'रत्नं वसु मणिर्माणिक्यमपि' इति हैमीवृत्तौ ।

'आघ्रातं परिचुम्बितं परिमुहुर्लीढं च यच्चर्वितं, यद्दूरं निहितं च नीरसतया तत्र व्यथां मा कृथाः । अन्तस्तत्त्वविचारणान्धवधिरे तद्वानरेणाधुना रे माणिक्य तदेतदेव सुकृतं यच्चूर्णितं नाश्मना ॥' इत्यत्र केवलमाणिक्यमेव । 'शिशुतरमहोमाणिक्यानामहर्मणिमण्डली' इति नैषधे । प्रत्यग्रकिरणपद्मरागाणामिति तद्वृत्तिः । उत्प्रेक्ष्यते—भूपं नृपतिं भर्तारमनुलक्षीकृत्य पुरश्रिया उद्गीर्णो अत एव प्रकटीभवन् प्रकटो जायमानः अनुराग इव॥

श्લોકાર્થ

બાલસૂર્યની જ્યોતિના અત્યંત ગર્વને દૂર કરનારા પદ્મરાગ મણિઓવડે નિર્માણ કરાયેલાં એવાં કરોડો ઘરો આ નગરીમાં શોભી રહ્યાં છે. તે જાણે રાજાને પતિ સમજીને નગરની લક્ષ્મીવડે વ્યક્ત કરાયેલો અનુરાગ હોય તેમ શોભે છે ॥૧૨૦॥

प्रीतादुपास्त्याधिगता गिरीशा-न्निरङ्कनैकाङ्गविधानविद्या ।
प्रपञ्चिता कौतुकिना किमेषा, चन्द्रेण यच्चान्द्रगृहच्छलेन ॥१२१॥

कौतुकिना कुतूहलाकलितेन चन्द्रेण एषा प्रत्यक्षलक्ष्या । निर्गतोऽङ्को लक्ष्म येभ्यस्तानि नैकानि बहूनि यान्यङ्गानि शरीराणि तेषां विधानं निर्माणं यस्यां तादृशी विद्या। यस्या नगर्याश्चान्द्रगृहाणां चन्द्रकान्तमणिमयमन्दिराणां छलेन कपटेन । किमुत्प्रेक्ष्यते—प्रपञ्चिता विस्तारिता । किंभूता विद्या । अधिगता प्राप्ता । कस्मात् । गिरीशादीश्वरात् । किंभूतात् । उपास्त्या नित्यसेवया प्रीतात् । प्रसन्नीभूतादित्यर्थः संतुष्टात् ॥ इति गृहाः॥

શ્લોકાર્થ

હંમેશાં ઉપાસના કરવાથી પ્રસન્ન થયેલા ઈશ્વર પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલી લાંછનરહિત શરીર બનાવવાની આ વિદ્યા, કૌતુકપ્રિય એવા ચંદ્રવડે આ નગરીનાં ચંદ્રકાન્ત મણીઓવડે નિર્માણ કરાયેલાં ગૃહોનાં બહાને જાણે વિસ્તારી ન હોય ? તેમ જણાય છે. ॥૧૨૧॥

यस्मिन्दिदीपे मधुदीपरूप-श्रीगर्वनिर्वासिविलासिवृन्दैः ।
रूपस्मयं वीक्ष्य जयस्य तस्य, मदच्छिदे किं विधिना प्रणीतैः ॥१२२॥

यस्मिन् पुरे मधुदीपस्य मदनस्य रूपश्रिया शरीरसौन्दर्यलक्ष्म्या गर्वमभिमानं निर्वासयन्ति निर्दलयन्तीत्येवंशीला ये विलासिनो भोगिनस्तेषां वृन्दानि तैर्दिदीपे चकासे। 'मधुदीपमारौ मधुसारथिस्मरौ' इति हैम्याम् । किमुत्प्रेक्ष्यते—जयस्येन्द्रपुत्रस्य रूपस्मयं निजाङ्गचङ्गिमगर्वं वीक्ष्य दृष्ट्वा तस्य जयन्तस्य मदच्छिदे उन्मत्ततोच्छित्यै विधिना धात्रा कृतैः प्रणीतैरिव ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાનાં સૌંદર્યવડે કામદેવના રૂપના અભિમાનને દળી નાંખનારા વિલાસપ્રિય પુરુષોના વૃન્દોથી આ નગર શોભતું હતું. ઇંદ્રના પુત્ર જયન્તના રૂપના ગર્વને જોઈને બ્રહ્માએ તેના અભિમાનને છેદવા માટે જાણે આ બધા વિલાસી પુરુષો બનાવ્યા ન હોય ? તેમ જણાય છે. ॥૧૨૨॥

मेरोः शिखाग्रावसथव्यथाभि-रुत्तीर्य सातस्थितिमीहमानाः ।
यस्मिन्समेताः किमु नाकिशाखि-व्रजा वदान्या व्यलसन् युवानः ॥१२३॥

यस्मिन् युवानस्तरुणा व्यलसन् शुशुभिरे । किंभूताः । वदान्या दानशीला दानशौण्डा वा । किमुत्प्रेक्ष्यते—शिखाग्रे शिखरोपरि य आवसथो वसतिः स्थानं वासस्तेनोद्भवन्तीभिः प्रकटाभिर्जायमानाभिर्व्यथाभिरर्तिभिः कृत्वा मेरोः काञ्चनाचलादवतीर्य भूमीमण्डले समेत्य सातस्थितिं सुखनिवासमीहमाना इच्छन्तो नाकिनां शाखिनो देवतरवः कल्पद्रुमास्तेषां व्रजा गणा यस्मिन् समेता इव संगता इव ॥

શ્લોકાર્થ

આ નગરમાં દાનવીર યુવાનો શોભતા હતા. શિખરના અગ્રભાગ ઉપર વસવાના દુઃખે મેરુપર્વતથી ઉતરી પૃથ્વીમંડળ પર આવીને સુખપૂર્વકના રહેઠાણને ઇચ્છતા એવા કલ્પવૃક્ષોના સમૂહો જાણે આ નગરીમાં આવીને વસ્યા હોય તેવા યુવાનો શોભતા હતા. (દાનવીર યુવાનોને કલ્પવૃક્ષની ઉપમા આપી છે.) ॥૧૨૩॥

जितस्मरान् पौरजनान् निपीय, मा तद्वृषस्यन्त्यसती सती स्तात् ।
इतीव योषावपुषा स्ववर्ष्म, द्विषा मखस्य व्यतिसीव्यते स्म ॥१२४॥

मखनाम्नो दैत्यस्य द्विषा वैरिणा शंभुना। उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोर्योषावपुषा पार्वतीशरीरेण समं स्ववर्ष्म निजशरीरं व्यतिसीव्यते स्म परस्परं स्यूतं योज्यते स्म । इति किम् । यत् जितो रूपाभिभूतः स्मरः कामो यैस्तादृशान् पौरजनान् नगरतरुणान् निपीय सादरमवलोक्य सती पार्वती तद्वृषस्यन्ती रागोद्रेकात् कामातुरा तेषां कामुकी भवन्ती सती सती असती व्याभिचारिणी मा स्तात् भवतात् ॥ इति नागराः ॥

શ્લોકાર્થ

'મખ' દૈત્યના શત્રુ ઈશ્વરે, કામદેવના રૂપને પણ જીતનારા આ નગરના યુવાનોને જોઈને, કામાતુર થયેલી સતી પાર્વતી અસતી ન બને માટે પાર્વતીના શરીર સાથે પોતાના શરીરને જોડી દીધું. ॥૧૨૪॥

यस्मिन् विभान्ति स्म विलासवत्यः, स्मरावरोधभ्रमसुद्वहन्त्यः ।
किं शक्तयो मन्मथमेदिनीन्दो-रमूरमोघास्त्रिजगद्विजेतुः ॥१२५॥

यस्मिन् पुरे विलासवत्यः प्रमदा विभान्ति । किं कुर्वन्त्यः । स्मरावरोधः कन्दर्पान्तःपुरं रतिस्तस्य भ्रमं भ्रान्तिम् । 'स्मरावरोधभ्रममावहन्ती' इति नैषधे दमयन्तीवर्णने । उद्वहन्त्यो विभ्रत्यः । किमुत्प्रेक्ष्यते—मन्मथमेदिनीन्द्रोर्मदननरेन्द्रस्य अमूः प्रत्यक्षाश्चक्षुर्लक्ष्या अमोघा अवन्ध्याः सफलाः शक्तयः प्रहरणविशेषाः । किंभूतस्य मन्मथस्य । त्रिजगतस्त्रिभुवनस्यापि विजेतुः पराभवशीलस्य ॥

श्लोकार्थ

કામદેવની પત્ની રતિનો ભ્રમ કરાવે તેવી સૌન્દર્યવતી સ્ત્રીઓ આ નગરીમાં શોભે છે. તે જાણે ત્રણે જગતને જીતનારી કામદેવરૂપી રાજાની સાક્ષાત્ શક્તિઓ હોય તેમ જણાય છે. ॥૧૨૫॥

त्यक्ताश्रवःकञ्चुकिकामुकाभिः, सकर्णयन्नागररागिणीभिः ।
स्वमन्दिरात् कुण्डलिनीभिरस्मिन्, किमीयुषीभिः शुशुभेऽङ्गनाभिः ॥१२६॥

अस्मिन् नगरे अङ्गनाभिः शुशुभे । किमुत्प्रेक्ष्यते—स्वमन्दिरान्निजनिकेतनान्नागलोकादीयुषीभिरागताभिः कुण्डलिनीभिर्नागाङ्गनाभिरिव । किंभूताभिः त्यक्ता उज्झिता अश्रवसः । अकर्णा वधिरा इत्यर्थः । कञ्चुकिनः सौविदल्लाः । कुब्जवामना इत्यर्थः । अथवा कृत्रिमक्लीवाः कामुकाः कामयितारः कान्ता याभिस्ताभिः । पुनः किंभूताभिः । सकर्णाः प्राज्ञाः श्रोतारो वा यस्याः पुर्या नागराश्छेकास्तेषु रागः स्नेहातिशयो विद्यते यासां तास्ताभिः । तेष्वनुरागयुक्ताभिरित्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

પોતાના સ્થાનનો ત્યાગ કરીને આવેલી જાણે નાગકન્યાઓ હોય તેવી, આ નગરની સ્ત્રીઓ શોભે છે. કાન વિનાના કંચુકીઓનો જેમણે ત્યાગ કર્યો છે એવી કામુકાઓ કર્ણસહિત અને ચતુર એવા આ નગરીના યુવાન પુરુષોમાં આસક્ત થયેલી નાગકન્યાઓ નાગલોકનો ત્યાગ કરી જાણે આ નગરીને શોભાવતી હોય તેવી આ નગરીની સ્ત્રીઓ શોભતી હતી. ॥૧૨૬॥

भान्ति स्म यस्मिन् सुमनोभिरामा, रामा रमाधःकृतकामरामाः ।
स्वस्पर्धिनं येन रुषेव देव-गृहं निगृह्याप्सरसो गृहीताः ॥१२७॥

यस्मिन् नगरे रामा नागर्यो भान्ति स्म । किंभूताः । सुमनोभिः कुसुममालिकाभिः, अथवा सुमनस्त्वेन सतीत्वेन निष्पापत्वेन वा अभिरामा मनोहराः । पुनः किंभूताः । रमाभिः वपुःप्रियरूपकसुषमाभिरधःकृते हीने विहिते तिरस्कृते कामस्य मदनस्य रामे रतिप्रीती याभिस्ताः । इवोत्प्रेक्ष्यते—येन प्रह्लादनपुरेण रुषा क्रुधा स्वस्पर्धिनं निजसमृद्ध्या सार्धं स्पर्धाविधायिनं देवगृहं स्वर्गं निगृह्य पराजित्य वन्दीकृत्य गृहीता अप्सरसः स्वर्गवध्व इव ॥

શ્લોકાર્થ

સતીત્વથી મનોહર અને પોતાના દેહની કાંતિથી રતિ અને પ્રીતિનો જેણે પરાભવ કર્યો છે એવી કામદાઓ (સ્ત્રીઓ) આ નગરમાં શોભતી હતી. આ પ્રહ્લાદનપુરે રૂપથી, પોતાની સમૃદ્ધિની સાથે સ્પર્ધાને કરતા સ્વર્ગલોકનો પરાભવ કરી, તેને બંદીવાન બનાવી, તેની પાસેથી જાણે અપ્સરાએ લીધી ન હોય તેવી કામદાઓ આ નગરમાં શોભે છે. ॥૧૨૭॥

किमग्रदूत्यो मदनावनीन्दोः, सख्योऽथ वा स्वर्वरवर्णिनीनाम् ।
भुजङ्गमीनां किमुतानुवादा, यत्राब्जनेत्रा मदयन्ति चेतः ॥१२८॥

यत्र पुरे अब्जनेत्राः कमललोचनाः सुदृशः चेतः अर्थाद्यूनां मनः मदयन्ति उन्मादयुक्तं कुर्वन्ति । किमुत्प्रेक्ष्यते—मदनावनीन्दोः स्मरराजस्य किम् अग्रदूत्यः प्रथमसंदेशहारिका इव । अथवा स्वः स्वर्गस्य वरवर्णिनीनां प्रधानस्त्रीणां रम्भाघृताचीतिलोत्तमाप्रमुखाणाम् अथवा पौलोमीप्रभृतीनां सख्यो वयस्यः किमु । उत पुनः । भुजङ्गमीनां नागाङ्गनानामनुवादा अनुकारा इव ॥ इति नागर्यः ॥

શ્લોકાર્થ

આ નગરીમાં કમલ જેવાં નેત્રોવાળી સુંદર સ્ત્રીઓ કામદેવરૂપી રાજાની જાણે અગ્રદૂતીએ હોય ? અથવા સ્વર્ગલોકની રંભા, ઉર્વશી, તિલોત્તમા આદિ શ્રેષ્ઠ અપ્સરાઓની જાણે સખીએ હોય ? અથવા તો જાણે નાગકન્યાઓનું અનુકરણ કરનારી હોય ? તેવી સુંદર સ્ત્રીઓ યુવાન પુરુષોના ચિત્તને ઉન્માદ યુક્ત કરે છે. (આ પ્રમાણે અહીં પ્રહ્લાદનપુરનું વર્ણન પૂર્ણ થયું.) ॥૧૨૮॥

इति प्रल्हादनपुरवर्णनम् ।

तत्रास्ति भूमान् महमुन्दनामा, स्थामैकभूर्भूवलयैकवीरः ।
वधूर्नवोढेव दिने दिने भूः, श्रियं दधौ यत्करपीडिताऽपि ॥१२९॥

तत्र देशे महमुन्द इति नामाभिधानं यस्य तादृशो भूमान् पातिसाहिरिति म्लेच्छवंशप्रसिद्धमधिपतिनाम । सोऽस्ति तत्समयानुसारेण बभूव । किंभूतः । स्थाम्नां पराक्रमाणामेकाऽद्वितीया भूः स्थानम् । पुनः किंभूतः । भूवलयस्य भूमण्डले वा एकोऽसाधारणो वीरः सुभटः । स कः । यस्य करेण राजदेयांशेन पीडिता संयुक्ता जाता भूर्वसुधा दिने दिने श्रियं लक्ष्मीं धनधान्यादिकां दधौ धारयति स्म अनेकलक्ष्मीवती भवति स्म । केव । वधूरिव । यथा नवोढा नवपरिणीता वधूर्वशा करेण पीडिता आश्लेषणादिकं नीता सती दिने दिने श्रियं शरीरोपचयलक्षणां शोभां धत्ते ॥

શ્લોકાર્થ

ગુર્જરદેશમાં મ્લેચ્છવંશનો અધિપતિ મહમદ નામનો બાદશાહ (રાજા) હતો. જે પરાક્રમના એક સ્થાનભૂત અને જગતમાં એક અદ્વિતીય વીર તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો. જેના કર (ટેક્ષ) વડે

પ્રજા (પૃથ્વી) પીડાયેલી હોવા છતાં દિનપ્રતિદિન નવપરિણીત સ્ત્રીની જેમ ધનધાન્યાદિ અનેક પ્રકારની લક્ષ્મીને ધારણ કરતી હતી, જેમ નવોઢા સ્ત્રી આશ્લેષ વિગેરેથી પીડિત હોવા છતાં દિવસે દિવસે વધતા એવા સૌંદર્યને ધારણ કરે છે તેમ આ પૃથ્વી પણ અનેક પ્રકારની લક્ષ્મીવડે વધતી હતી. ॥૧૨૯॥

प्रजां द्विजिह्वैरिव पीड्यमानां, कलेर्विलासैरवसाय विश्वाम् ।
तां शासितुं दाशरथिः किमात्त–जन्मा स्वयं साहिरसौ बभासे ॥१३०॥

असौ महमुन्दनामा साहिः पातिसाहिः बभासे राजते स्म । किमुत्प्रेक्ष्यते—तां विश्वां वसुधां शासितुं पालयितुं स्वयमात्मना पुनर्द्वितीयवारमात्तजन्मा गृहीतावतारो दाशरथी राम इव । किं कृत्वा । अवसाय विज्ञाय । काम् । विश्वां पृथ्वीम् । किं क्रियमाणाम् । कलेः कलियुगस्य विलासैर्विलसितैः । पीड्यमानां संताप्यमानाम् । कामिव । प्रजामिव । यथा प्रजां प्रकृतिं पुरदेशलोकां द्विजिह्वैः पिशुनैः पीड्यमानां कश्चित्प्रशास्ति ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ દુર્જનોવડે દેશ અને નગરના લોકો હેરાન થાય છે તેમ પૃથ્વીને કલિયુગના વિલાસોવડે પીડાતી જાણીને, તેનું રક્ષણ કરવાને માટે જાણે રામચંદ્રજીએ સ્વયં બીજીવાર અવતાર લીધો હોય તેવો આ મહમદ બાદશાહ શોભે છે. ॥૧૩૦॥

[१]निस्त्रिंशमन्थानगमथ्यमान–महाहवक्षीरधिजन्मना यः ।
वव्रे बलिध्वंसविधानधुर्यो, जयश्रिया शत्रुरिवासुराणाम् ॥१३१॥

यः साहिर्जयश्रिया विजयलक्ष्म्या वव्रे वृतः । क इव । असुराणां शत्रुरिव । यथा कृष्णो जयेनोपलक्षितया श्रिया व्रियते । किंभूतः । यः बलिनां बलवताम् । बलं सैन्ये पराक्रमे च । रिपुनृपाणां बलेर्दैत्यस्य च ध्वंसविधानं वधकरणं तत्र धुर्यः समर्थः शत्रुवधविधायिनां धुरि गण्यः । किंभूतया जयश्रिया । निस्त्रिंशः खड्गः स एव मन्थानगः मन्दराद्रिः । 'मन्थानगः स भुजगप्रभुवेष्टिघृष्टिलेखाचलद्धवलनिर्झरवारिधारः' इति नैषधे । वासुकेर्वेष्टनघर्षणजातासु लेखासु भ्रमन्त्यो धवला निर्झरवारिधारा यस्य स मन्थाः । मंथिन्शब्दस्य 'पथिमथ्यृभुक्षामात्' इत्यात्वे थेन्थदिशे रूपम् । नगः शैलः मन्दराद्रिः—इति तद्वृत्तिः । तेन मथ्यमानो विलोड्यमानो यो महाहवो महासंग्रामः स एव क्षीरधिः दुग्धसमुद्रः तस्माज्जन्मोत्पत्तिर्यस्याः सा तया ॥

---

१ 'मन्थानग' इत्यस्य समासघटकत्वेन सुपरत्वाभावादात्वानुपपत्तेश्चिन्त्यमेतत् नैषधे तु समासाभावान्न कोऽपि दोषः ।

શ્લોકાર્થ

જેમ 'બલિ' નામના દૈત્યનો વધ કરવામાં અગ્રેસર એવા દૈત્યોના શત્રુ કૃષ્ણને, મેરુપર્વતરૂપી મન્થાનથી મથન કરાયેલા ક્ષીરસમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ હતી, તેમ બલવાન શત્રુઓનો નાશ કરવામાં સમર્થ એવા આ બાદશાહને તીક્ષ્ણ તલવારરૂપી રવૈયાથી મંથન કરાયેલા મહાસંગ્રામરૂપ સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી જયલક્ષ્મી વરી હતી. ॥૧૩૧॥

अश्यामितास्यं कमलातिदानै-र्जितैः प्रसत्तिप्रणिनीषयास्य ।
अभ्रैरिवाभ्राद्भुवमभ्युपेतै-र्यद्भूभुजो गन्धगजैर्विरेजे ॥१३२॥

यस्य भूभुजः साहेर्गन्धगजैः गन्धोपलक्षितैः सिन्धुरैः विरेजे शुशुभे । उत्प्रेक्ष्यते—अभ्रादाकाशाद्भुवं भूमीमभ्युपेतैः समागतैर्भूमीमभिलक्षीकृत्य । 'अभिरभागे' भागवर्जितेऽर्थेऽभिः कर्मप्रवचनीयः स्यात्तत्र द्वितीया । हरिमभीति प्रक्रियायाम् । पृथिव्यामायातैरभ्रैर्मेघैरिव । कया । अस्य भूभुजः प्रसत्तेः प्रसादस्य प्रणिनीषया कर्तुमिच्छया । किमभ्रैः । जितैरभिभूतैः । कैः । कमलानां लक्ष्मीनामुत्सर्गपयसां च दानैर्विश्राणनैः । कथम् । अश्यामितास्यमुज्ज्वलीकृतं वक्त्रं यत्रैवंविधं यथा स्यात्तथा ॥

શ્લોકાર્થ

આ રાજાના અતિશય દાનગુણથી પરાભવ પામેલા અર્થાત્ પોતાનો દાનમદ (પાણી) ચાલી જવાથી ઉજ્જવળ મુખવાલા એવા રાજાની મહેરબાની પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી આકાશમાંથી ઉતરીને આવેલા જાણે મેઘ હોય તેવા ગંધહસ્તિઓ શોભી રહ્યા છે. ॥૧૩૨॥

अजय्यवीर्यं निजनिर्जयायो-द्यतं यमालोक्य विपक्षलक्षैः ।
स्वक्षत्रवृत्तीरपहाय भेजे, क्षेत्रस्य वृत्तिः कृषिकैरिवात्र ॥१३३॥

अत्र भुवि विपक्षाणां साहिशत्रूणां लक्षैः स्वस्यात्मनः क्षत्रवृत्तीः क्षत्रियत्वेन या आजीविकाः । 'क्षत्रं तु क्षत्रियो राजा' इति हैम्याम् । ता अपहाय साहितः स्वमारणभीतेस्त्यक्त्वा क्षेत्रस्य केदारस्य वृत्तिर्जीवनं भेजे सिषेवे । कैरिव । कृषिकैरिव । यथा कृषिकारकैः क्षेत्रवृत्तिर्विधीयते । किं कृत्वा । निजस्यात्मनो निर्जयायाभिभवायोद्यतं प्रगल्भीभूतम्, तथा अजय्यं जेतुमशक्यं वीर्यं पराक्रमो यस्य तादृशं पातिसाहिमालोक्य दृष्ट्वा ॥

શ્લોકાર્થ

આ પૃથ્વી પર બાદશાહના લાખો શત્રુઓ, અસાધારણ પરાક્રમી અને શત્રુઓનો પરાભવ કરવામાં ઉદ્યત બનેલા એવા પ્રતાપી આ બાદશાહને જોઈને, ભયથી પોતાની ક્ષાત્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી ખેડુતોની જેમ ક્ષેત્રવૃત્તિ (ખેતી)ને કરતા હતા. ॥૧૩૩॥

जम्बालयद्भिर्जलदैरिवोर्वी, मदाम्बुभिर्यस्य बभे द्विपेन्द्रैः ।
दिग्जैत्रयात्रासु जितैर्दिगीशै–र्दिग्वारणेन्द्रैरुपदीकृतैः किम् ॥१३४॥

यस्य साहेर्द्विपेन्द्रैर्गजराजैर्बभे व्यराजि । किं कुर्वद्भिः । जम्बालान्कुर्वन्तीति जम्बालयन्ति जम्बालयन्तीति जम्बालयन्तः, तैर्जम्बालयुक्ता विदधद्भिः। काम् । उर्वीं पृथ्वीम्। कैः । मदाम्बुभिः दानवारिभिः । कैरिव । जलदैरिव । यथा मेघभूर्जम्बालकलिता क्रियते। किमुत्प्रेक्ष्यते—दिशां हरितां जैत्रीषु जयनशीलासु यात्रासु अभिषेणनेषु। सेनासमुदायेन रिपून् प्रत्यभिगमनेष्वित्यर्थः । जितैः स्ववशीकृतैर्दिगीशैर्दिक्पतिभिरुपदीकृतैर्ढौकितैर्दिग्वारणेन्द्रैर्दिग्गजैरिव ॥

श्लोकार्थ

બાદશાહના ગજરાજો પોતાના મદના પાણીવડે મેઘની જેમ પૃથ્વીને કાદવયુક્ત કરતા હતા તે જાણે, દિગ્યાત્રામાં પરાજિત થયેલા દિક્પાલોએ આ રાજાને ભેટણારૂપે આપેલા દિગ્ગજો હોય તેવા શોભતા હતા. ॥૧૩૪॥

विश्वैकधन्वी शरसान्नृपोऽसौ, मा क्वापि कुर्यात्परराजवन्माम् ।
जिजीविषुर्भीत इतीव राजा, नभो भ्रमीगोचरयांचकार ॥१३५॥

राजा चन्द्रो नभो गगनं भ्रमण्या(भ्रम्या)भ्रान्तेः । 'अपि भ्रमीभङ्गिभिरावृताङ्गम्' इति नैषधे । गोचरीकरोति स्म गोचरयांचकार । नभसि बभ्रामेत्यर्थः । राजा किं कर्तुमिच्छुः । जीजीविषुः साहेः सकाशाज्जीवितुमिच्छुः । इवोत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण भीतश्चकित इव । इति किम् । विश्वे जगति पार्थ इवैकोऽद्वितीयो धन्वी धनुर्धरोऽसौ नृपः, परे शत्रवः, अन्ये च ये राजानस्तानिव मां राजानं शरसाद्बाणविद्धम् । 'प्रसूनधन्वा शरसात्करोति माम्' इति नैषधे । मा कुर्यात् । यथा साहिर्विपक्षक्षितिपान्बाणैर्विध्यति तथा मामपि बाणैर्मा हतादित्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

ચંદ્ર આકાશમાં શા માટે ભ્રમણ કરે છે ? 'આ વિશ્વમાં અર્જુનની જેમ અદ્વિતીય ધનુર્ધારી (બાણુવાળી) એવો આ રાજા, બીજા રાજાઓને જેમ બાણોવડે હણે છે તેમ મને પણ (રાજા=ચંદ્ર માનીને) ન હણો એ ભયથી જીવવાની ઇચ્છાવાલો થયેલો છે. તેથી જ જાણે આકાશમાં ભ્રમણ કરતો હોય તેમ જણાય છે. ॥૧૩૫॥

यस्य द्वेषिनिषूदनव्रतजुषः प्रत्यर्थिपृथ्वीभुजां
संत्रासेन कलिन्दभूधरगुहागर्भं किमासेदुषाम् ।

स्त्रैणस्याञ्जननीलिमाङ्कितपतद्बाष्पाम्बुपूरैरिव
क्ष्मापीठे प्रसरद्भिराविरभवत् पाथोजबन्धोः सुता ॥१३६॥

यस्य साहेः प्रत्यर्थिपृथ्वीभुजां वैरिनृपाणां स्त्रैणस्य स्त्रीणां समूहस्य अञ्जनानां नयनकज्जलानां नीलिम्ना श्यामत्वेनाङ्कितैर्युक्तैः तथा पतद्भिः दुःखभराल्लोचनेभ्यो निःसरद्भिः बाष्पाम्बुपूरैः रोदनजलप्लवैः । इवोत्प्रेक्ष्यते—पाथोजबन्धोर्भानोः सुता पुत्री यमुना आविरभवत्प्रकटीभूता । किं वा—'अये यदि समीहसे परनृपावरोधं तदा, त्वमाकलय मद्वचः किमपि रूपनारायण ! । प्रतीपनृपनागरीनयननीरकल्लोलिनी-समुत्तरणचातुरीं तुरगराजमध्यापय ॥' इति कविकृतकाव्यादौ बाष्पजलेभ्यो नदीप्रादुर्भावः । तथा—'राम ! त्वत्तरुणप्रतापदहनज्वालावलीशोषिताः, सर्वे वारिधयस्तवारिवनितानेत्राम्बुभिः पूरिताः' इति खण्डप्रशस्तौ बाष्पजलैः समुद्रसद्भावोऽपि वर्णितः । किंभूतैः पूरैः । क्ष्मापीठे भूमण्डले प्रसरद्भिः प्रयःप्रवाहतया विस्तारं गच्छद्भिः । किंभूतस्य यस्य । द्वेषिणां निषूदने मूलादुन्मूलने व्रतं सर्वेऽपि शत्रवो मयाऽवश्यमुच्छेदनीया इति रूपं नियमं जुषते सेवते तस्य। किंभूतानां प्रत्यर्थिपृथ्वीभुजाम् । संत्रासेनाऽस्याकस्मिकभयेन कलिन्दनाम्नो भूधरस्य शैलस्य गुहानां कन्दराणां गर्भो मध्यभागस्तस्याङ्कमुत्सङ्गमासेदुषां प्राप्तवताम् । कलिन्दाद्रिकन्दरामध्यप्रविष्टानामित्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

શત્રુઓને જડમૂળમાંથી ઉખેડી નાખવાના નિયમવાળા એવા આ બાદશાહના ભયથી કાલિંદ-પર્વતની ગુફામાં ભરાઇ ગયેલા શત્રુરાજાઓની સ્ત્રીઓના સમૂહના, અંજનથી શ્યામ બનેલા અશ્રુજલના પ્રવાહના વિસ્તારથી જાણે આ પૃથ્વી ઉપર 'યમુના' પ્રગટ થઈ હોય તેમ જણાય છે. ॥૧૩૬॥

सुत्रामाम्बुधिधामदिग्गिरिकुचद्वन्द्वाब्धिनेमीधवः
पृथ्वीपाललल्लाटचुम्बितपदप्रोद्दामकामाङ्कुशः ।
द्यां स्वर्णाचलसार्वभौम इव यो निःशेषविश्वंभरां
शास्त्यात्रगोत्रजिद्विजयते श्रीगुर्जरोर्वीपतिः ॥१३७॥

श्रिया सप्ताङ्गलक्ष्म्या ऐश्वर्यशोभया वा युतो गुर्जराणां गुर्जरभूमेर्नायक उर्वीपतिः पातिसाहिर्विजयते सर्वोत्कर्षेण प्रवर्तते । किंभूतः । सुत्रामा शक्रः अम्बुधिधामा वरुणस्तयोर्दिशोः प्राचीप्रतीच्योर्गिरी पर्वतौ उदयास्ताचलाभिधानौ तावेव कुचद्वन्द्वं स्तनयुगलमस्यास्तादृश्या अब्धिनेमेः समुद्रमेखलाया भूमेर्धवो भर्ता। पुनः किंभूतः । पृथ्वीपालानां राज्ञां ललाटैर्भालैश्चुम्बिताः स्पृष्टाः पदयोश्चरणयोः प्रोद्दामाः प्रकृष्टाः कामाङ्कुशा

नखा यस्य । किं कुर्वन् । शासत् पालयन् । काम् । निःशेषां समग्रां विश्वंभरां पृथ्वीम् । कामिव । द्यामिव । यथा स्वर्णाचलस्य मेरोः सार्वभौमश्चक्रवर्ती दिवं शास्ति । 'जाम्बूनदोर्वीधरसार्वभौमः' इति नैषधे । यथा भूसार्वभौमस्तथैवेति यतः परसमये मेरोरुपरि स्वर्लोकः । नैषधे यथा— दिवमङ्कादमराद्रिरागताम्' इति । मेरुर्भूमी(?)स्तत्रामरावती नगरी तस्याः पतिरिन्द्रः इति तत्त्वम् । किंभूतो राजा इन्द्रश्च । शात्रवाणामात्मवैरिणां गोत्राणि वंशान् । शात्रवा रिपव एव गोत्राः पर्वतास्तान् जयतीति ॥ इति नृपवर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

ઐશ્વર્યશાળી ગુર્જરપતિ એવો આ રાજા સર્વ પ્રકારના પ્રકર્ષવડે જય પામે છે. ઉદયાચલ અને અસ્તાચલરૂપી સ્તનવાળી સમુદ્રરૂપી મેખલાવાળી સ્ત્રીનો અધિપતિ, અર્થાત્ મહમદશાહ, સમુદ્ર પર્યંતની પૃથ્વીનો અધિપતિ છે. વળી જેના પ્રકૃષ્ટ ચરણનખોને રાજાઓનાં લલાટ સ્પર્શેલાં છે. અર્થાત્ સમસ્ત રાજાઓ જેના ચરણોમાં હંમેશાં નમસ્કાર કરે છે. એવો આ રાજા, ઈંદ્રની જેમ સમસ્ત પૃથ્વીનું પાલન કરે છે. પર્વતોરૂપી શત્રુઓના વંશોનો ઉચ્છેદ કરનાર આ મહમદશાહ પણ સમગ્ર પૃથ્વીનું પાલન કરે છે. ।।૧૩૭।।

यं प्रासूत शिवाह्वसाधुमघवा सौभाग्यदेवी पुनः
श्रीमत्कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिवास्तोष्पतिम् ।
तद्ब्राह्मीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-
क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गोऽयमाद्योऽभवत् ॥१३८॥

इति पण्डितश्रीसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये प्रथमप्रारम्भे जम्बूद्वीप-भरतक्षेत्र-गुर्जरदेश-प्रह्लादनपुर-महसुन्दपातिसाहिवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ।

हीर इति शब्देन युनक्ति योगं प्राप्नोतीति हीरयुक् तादृशं सौभाग्यमिति अभिधा नाम यस्य । एतावता हीरसौभाग्यकाव्यम् । तच्च तद्धीरसूरेर्हीरविजयसूरीश्वरस्य चरितं वृत्तं च । पश्चात्कर्मधारयः । तत्र तस्मिन् हीरसौभाग्यकाव्ये अयं प्रत्यक्षलक्षो वर्णनागोचरीकृतः । तथा आद्यः प्रथमः सर्वसर्गाणां धुरि अभिहितः सर्गः अधिकारविशेषः अभवत् बभूव । किंभूतः । स पूर्वोक्तश्चासौ ब्राह्मया वाग्देवतायाः क्रमौ चरणौ सेवते आराधयतीत्येवंशीलश्च तादृशेन देवविमलेन व्यावर्णिते । विशेषवर्णनागोचरतां प्रापिते इत्यर्थः । यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धात् स कः । यं देवविमलं शिवा इत्याह्वा नाम यस्य तादृशः साधुः साहेषु मघवा प्रधानत्वादिन्द्रः साधुरिति वणिजां नाम प्राकृते तु अमुकसाह इत्युच्यते । तथा श्रीसुमतिसाधुसूरिकृतसोमसौभाग्यकाव्ये वणिजः साहस्य साधुरिति संज्ञा

दृश्यते । सात्रापि । तथा—'अपलपति रहसि दत्तं, प्रकटितदत्तेऽपि संशयं कुरुते। क्रयविक्रये च लुण्ठति, तथा च लोके वणिक्साधुः ॥' इति सुभाषिते । पुनः शिवासाहपत्नी नाम्ना सौभाग्यदेवी यं प्रासूत जनयामास । यं किंभूतम् । श्रीमन्तो विद्वद्वृन्दारकत्वेन शोभाभाजो ये कोविदाः पण्डितास्तेषु सिंह इव सिंहः परवादिपुञ्जकुञ्जरेन्द्रैरप्यजेयः कथमप्यनाकलनीयश्च । मुख्य इत्यर्थः । सीहविमलनामा प्रज्ञांशः । तस्यान्तेवासिनां शिष्याणां मध्ये वास्तोष्पतिरग्रणीः प्रथमशिष्यत्वेन प्रधानः ॥

इति पण्डितश्रीसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचिते स्वोपज्ञहीरसौभाग्यकाव्यवृत्तौ प्रथमप्रारम्भे जम्बूद्वीप-भरतक्षेत्र-सतीर्थसरिद्गिरिकेदारगोधनबन्धुरगुर्जरदेशप्रह्लादनपार्श्वनाथोपवनपरिखाप्राकारगृहहट्टयुवयुवतीयुक्तप्रह्लादनपुर-महमुन्दपातिसाहिवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥

श्लोकार्थ

વણિક્ કુળોમાં શ્રેષ્ઠ એવા 'શિવ' શ્રેષ્ઠી અને તેમનાં ધર્મપત્ની 'સૌભાગ્ય દેવી'એ જેમને જન્મ આપ્યો હતો. તે દેવવિમલગણિ હંમેશાં સરસ્વતીદેવીની ઉપાસના કરનારા અને પંડિતોમાં સિંહ સમાન એવા સિંહવિમલગણિના પ્રથમ શિષ્યરૂપે પ્રસિદ્ધ થયા. તે દેવવિમલગણિએ, જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરિજીના વિશિષ્ટ વર્ણનયુક્ત ચરિત્રવાળા એવા જે '**હીરસૌભાગ્ય**' નામના મહાકાવ્યની ટીકા સહિત રચના કરી. તેનો આ જંબૂદ્વીપથી આરંભીને બાદશાહ પર્યંતનાં વર્ણનવાળો પ્રથમ સર્ગ સમાપ્ત થયો. ॥૧૩૮॥

द्वितीयः सर्गः ।

पुरेऽथ तस्मिन् व्यवहारिपुङ्गवो, बभूव कुंरा इति नाम धामवान् ।
महीरुहां स्वःशिखरीव विश्रुतो, रसास्पृशां न्यक्कृतविश्वनिःस्वतः ॥१॥

अथ देशग्रामादिवर्णनानन्तरं मातृपितृमातृस्वप्नादिवर्णनादिप्रारम्भे(म्भः) । तस्मिन्-पूर्ववर्णितप्रह्लादनपुरे कुंरा इति नाम व्यवहारिषु महेभ्येषु पुंगवः श्रेष्ठो बभूव संजातः । 'पुंगवो गवि भैषज्ये प्रधाने चोत्तरस्थितेः' इत्यनेकार्थः । किंभूतः । धामवान् गृहमेधी । अथवा तेजस्वी प्रभाववान् । 'धाम स्थाने गृहे गेहे प्रभावे जन्मतेजसोः' इत्यनेकार्थ-तिलकः । पुनः किंभूतः । विश्रुतो विख्यातः । केषां मध्ये । रसास्पृशां पुरुषाणाम् । क इव । स्वःशिखरीव । यथा महीरुहाणां वृक्षाणां मध्ये कल्पवृक्षो विख्यातोऽस्ति । अत एव किंभूतः कल्पद्रुः स च । न्यक्कृता निवारिता जगज्जनानां समस्तार्थिनां निःस्वता दारिद्र्यं येन ॥

શ્લોકાર્થ

હવે પ્રથમ સર્ગમાં વર્ણન કરાયેલા એવા પ્રહ્લાદનપુરમાં, વેપારીઓમાં શ્રેષ્ઠ, તેજસ્વી અને પ્રભાવશાળી એવા કુરા નામના શ્રેષ્ઠી હતા. જેમ વૃક્ષોમાં કલ્પવૃક્ષ વિખ્યાત છે તેમ પુરુષોમાં કુરાશાહ પ્રસિદ્ધ હતા. કલ્પવૃક્ષ જેમ જગતના જીવોની દરિદ્રતા દૂર કરે છે તેમ આ શ્રેષ્ઠીએ પણ મનુષ્યોની દરિદ્રતા દૂર કરી હતી. ॥૧॥

अरिष्टकेतुं नवभोगसङ्गिनं, त्रिरेखपाणिं पुरुषोत्तमं पुनः ।
भ्रमाद्विवोढुर्जलधेरिवोद्वहा, महेभ्यमभ्येत्य बभाज यं मुदा ॥२॥

जलधेरुद्वहा समुद्रपुत्री लक्ष्मीर्यं महेभ्यं व्यवहारिणमभ्येत्य समागत्य मुदा प्रीत्या बभाज समाश्रिता । उत्प्रेक्ष्यते—विवोढुः स्वभर्तुः कृष्णस्य भ्रमात् भ्रान्तेरिव । किंभूतं महेभ्यम् । अरिष्टेषूपद्रवेषु अरिष्टनाम्नि वृषभरूपे दैत्ये च केतुं धूमकेतुनामग्रहस्य सदृक्षम् । तद्विध्वंसकत्वात् । पुनः किंभूतम् । नवानां नूतनानां स्तुतिसंयुक्तानां वा भोगानां सुखानां सङ्गः संगमोऽनुभवः प्राप्तिरस्येति । पक्षे—भोगः सर्पकायः अर्थात् शेषनागशरीरं तस्य सङ्गिनं तच्छयनत्वात् । पुनः किंभूतः । त्रिरेखः आकृत्या शङ्खः पाञ्चजन्यश्च पाणौ हस्ते यस्य । पुनः किंभूतः । पुरुषेषु समस्तेषु मानवेषु उत्तमं श्रेष्ठं नाम च ॥

શ્લોકાર્થ

સમુદ્રની પુત્રી લક્ષ્મી, આ શ્રેષ્ઠીમાં પોતાના પતિ કૃષ્ણની ભ્રાન્તિથી પ્રેમપૂર્વક આ શ્રેષ્ઠી પાસે રહી હતી. શ્રેષ્ઠી ઉપદ્રવોનો નાશ કરવામાં ધૂમકેતુ સમાન હતા. કૃષ્ણ, વૃષભરૂપે રહેલા 'અરિષ્ટ' નામના દૈત્યનો નાશ કરવામાં કેતુ સમાન હતા. શ્રેષ્ઠીને નવાનવા ભોગો (સુખો)ની પ્રાપ્તિ થઇ હતી, કૃષ્ણનું શયન શેષનાગના શરીર ઉપર છે. શ્રેષ્ઠીના હાથમાં ત્રિરેખાની આકૃતિવાળો શંખ છે. કૃષ્ણના હાથમાં પાંચજન્ય શંખ છે. આ રીતે પુરુષોમાં ઉત્તમ એવા આ શ્રેષ્ઠિને લક્ષ્મી, પુરુષોત્તમ (કૃષ્ણ)ના ભ્રાન્તિથી સેવતી હતી. ॥૨॥

कुबेर इत्यात्मजनावमाननां, व्यपोहितुं किंपुरुषेश्वरः स्वयम् ।
वितीर्णसौवर्णमणीगणोऽर्थिनां, प्रणीय यन्मूर्तिमिवावतीर्णवान् ॥३॥

कुंराख्यो महेभ्यो भातीति संबन्धः । उत्प्रेक्ष्यते—किंपुरुषेश्वरो धनदः यस्य कुंरासाधोः मूर्तिं शरीरं प्रणीय निर्माय स्वयमात्मना अवतीर्णवान् प्रह्लादनपुरे। अवतारं गृहीतवानिव । किं कर्तुम् । व्यपोहितुमपकर्तुम् । काम् । अयं कुबेरः कुत्सितशरीरः। कुरूप इत्यर्थः । तथा—'जातौ न वित्ते न गुणे च कामः, सौन्दर्य एव प्रवणः स वामः । स्वच्छे स्वशैलेक्षितकुत्सवेरस्तां प्रत्यगान्न स्त्रितरां कुबेरः॥' इति नैषधे । स वामो वक्रः। जाताबुत्तमवंशे प्रवणो न, नापि वित्ते धने, न च गुणे त्यागशौर्यादौ, किं तु स कुटिलः कामः सौन्दर्य एव तात्पर्यवान् । अत एव स्वच्छे निर्मले स्वशैले कैलाशे ईक्षितं दृष्टं कुत्सितं वेरं वपुर्येन ईदृशः कुबेरस्तां स्त्रितरां नारीश्रेष्ठां दमयन्तीं प्रति नागात् । 'घरूपकल्पचेलड्-' इत्यत्र 'स्त्रियोऽन्यतरस्याम्' इति ह्रस्वः । कलेवरशब्दे त्वक्षरद्वयलोपे मात्राविपर्यये वेर इति प्रयोगः । सत्यभामा भामेतिवत्—इति वृत्तिः । इत्यात्मनः स्वस्य लोके जनेऽवमाननामवगणनाम् । निन्दामित्यर्थः । किंभूतः । अर्थिनां याचकानां वितीर्णः विश्राणितः प्रदत्तः सौवर्णः सुवर्णानां समूहः । तथा मणीनां रत्नानां गणो व्रजो येन। एतावता वदान्यता सूचिता ॥

શ્લોકાર્થ

યાચકોને સુવર્ણ, મણી અને રત્નના ઢગલાઓનું દાન કરીને કુબેરે જાણે સ્વયં કુરા શ્રેષ્ઠીના શરીરનું નિર્માણ કરીને પ્રહ્લાદનપુરમાં અવતાર લીધો હોય તેમ જણાય છે. પોતાના માણસોમાં 'આ કુબેર–કુરૂપ છે' આવી નિંદાને દૂર કરવાને માટે જાણે એણે (કુબેરે) અવતાર લીધો ન હોય ? અર્થાત્ કુરાશાહ દાનગુણમાં સાક્ષાત્ કુબેર ભંડારી સમાન શોભે છે. ॥૩॥

तमःसपत्नः श्रितशंभुशीलनः, कुमुद्विकाशी वचनामृतं किरन् ।
शशीव योऽशीलि कलाभिरिभ्यराट्, विमुक्तदोषः स तदत्र कौतुकम् ॥४॥

य इभ्यराट् व्यवहारिवासवः कलाभिर्द्वासप्ततिलक्षणाभिः शिल्परूपाभिर्वा अशीलि सेवितः । क इव । शशीव । यथा चन्द्रः षोडशसंख्याभिः कलाभिः शील्यते । किंभूतो यः शशी च । तमसामज्ञानानां दुष्कृतकर्मणां वा ध्वान्तानां च सपत्न उच्छेदकृत् । पुनः किंभूतः । श्रितमर्थान्निर्मितं शंभोर्जिनेन्द्रस्य जैनश्रावकत्वात्, शिवस्य च शिरःस्थायुकत्वात्, शीलनमाराधनं सेवा येन सः । पुनः किंभूतः । कौ पृथिव्यां मुदं प्रीतिं प्रमोदं कैरवाणि कुमुन्दि विकाशयति प्रकटीकरोति विदधाति प्रबोधयतीत्येवंशीलः । पुनः किंभूतः । वचनमेव वाणीतुल्यं च अमृतं सुधां किरन् विस्तारयन् वर्षन् परं तदत्र व्यवहारिणि चित्रमाश्चर्यमस्ति । यत्स महेभ्यो मुक्तास्त्यक्ता दोषा अपगुणा येन । शशी तु सह दोषया रात्र्या वर्तते यः स सदोषः ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રેષ્ઠીઓમાં ઇન્દ્ર સમાન કુરાશેઠ, પુરુષોની બહોંતેર કળાઓથી ચંદ્રથી જેમ શોભતા હતા. શ્રેષ્ઠી પાપકર્મરૂપી અંધકારને દૂર કરનાર હતા, જેમ ચંદ્ર અંધકારનો નાશ કરે છે. શ્રેષ્ઠી જૈન હોવાથી જિનેશ્વર પરમાત્માની નિરંતર ઉપાસના કરનારા હતા. જેમ ચંદ્ર શંકરના મસ્તક ઉપર રહેલો હોવાથી નિરંતર શંભુનો આશ્રય કરે છે. શ્રેષ્ઠી, પૃથ્વીમાં પ્રીતિને વિસ્તારનાર હતા, જેમ ચંદ્ર ચંદ્રવિકાસી કમલ–કુમુદને વિકસાવનાર છે. શ્રેષ્ઠી, વાણીરૂપી સુધા–અમૃતને વર્ષાવનાર હતા, જેમ ચંદ્ર પૃથ્વી ઉપર અમૃતને વરસાવે છે. આ બધી ઉપમાવડે તુલ્ય હોવા છતાં આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે ચંદ્ર સદોષ છે ! અર્થાત્ રાત્રિની સાથે રહે છે. જ્યારે આ શ્રેષ્ઠી દોષોથી અવગુણથી રહિત હતા. ॥૪॥

अलम्भि दम्भोलिशयेभशालिनी, न कीर्तिरेतस्य परश्शतैः परैः ।
शरत्प्रसन्नीकृतचन्द्रगोलिका, सुधामरीचेर्ग्रहतारकैरिव ॥५॥

तस्य कुंराव्यवहारिणः दम्भोलिर्वज्रं शये यस्य स शक्रः तस्य य इभ ऐरावणस्तद्वत् शालिनी श्वैत्यात् शोभमाना कीर्तिः परश्शतैः शतात्परैः परश्शतैः सहस्रलक्षकोटिसंख्यैरन्यैः परैरिभ्यैर्नालम्भि न प्राप्ता । कैरिव । ग्रहतारकैरिव । यथा सुधामरीचेरमृतकिरणस्य चन्द्रस्य शरदा घनात्ययेन प्रसन्नीकृता जलधररोधापसारणाद्विमलीकृता चन्द्रगोलिका चन्द्रिका ग्रहा मङ्गलादयः, तारका नक्षत्रतारास्तैर्न लभ्यते नैव प्राप्यते ॥

શ્લોકાર્થ

ઇંદ્રના ઐરાવણ હાથીના જેવી કુરાં શ્રેષ્ઠીની ઉજ્જ્વલ કીર્તિ, બીજા સેંકડો, હજારો અને લાખો શ્રેષ્ઠીઓ પણ પ્રાપ્ત કરી શકયા નથી શું ? શરદઋતુવડે નિર્મલ કરાયેલાં ચંદ્રની ચંદ્રિકા, ગ્રહો, નક્ષત્રો અને તારાઓવડે પ્રાપ્ત થઇ શકે ? અર્થાત્ નહીં જ. ॥૫॥

वहन् सुपर्वद्रुमरामणीयकं, सनन्दनो गोत्रपराध्यंतां दधत् ।
सुजातरूपः सुमनोमनोरमोऽ-नुयाति यः स्वेन सुपर्वपर्वतम् ॥६॥

यो महेभ्यः स्वेनात्मना सुपर्वपर्वतं सुरगिरिं मेरुमनुयाति अनुकरोति। मेरुणा सदृशीभवतीत्यर्थः । किं कुर्वन् । वहन् कलयन् । किम् । सुपर्वद्रुमाः कल्पवृक्षाः दानरूपभूषणसुषमाभिस्तद्वत्तैश्च रामणीयकं मनोहरताम् । पुनः किंभूतः । सहनन्दनाभ्यां हीरकुमारश्रीपालाभिधाभ्यां वर्तते यः । भाविनि भूतोपचारात् । पक्षे—नन्दनवनेनान्वितः । पुनः किंभूतः । गोत्रे स्ववंशे, गोत्रेषु सर्वशैलेषु हीरसूरिपुरंदरपितृत्वेन लक्षयोजनप्रमाणतया सर्वोन्नतत्वेन च पराध्यंतां प्रकृष्टतां महिमानं दधत् बिभ्रत् । पुनः किंभूतः। सुशोभनं जातमुत्पन्नं रूपं वपुः सुभगता यस्य । मेरौ तु सुष्ठु जातरूपं स्वर्णं यत्र । पुनः किंभूतः । सुमनोभिर्हारादिकुसुमैर्मनो हरती(?)[रमयती]त्येवंशीलः । सुष्ठु निष्पाप मनो येषां साधूनां तेषां मनसि सुगुणधर्मित्वेन रमते इति वा । सुमनसां महात्मनां मध्ये अभिरामो वा । सुमनस्त्वेन मनोज्ञो वा । मेरुस्तु सुमनोभिर्देवैः सुन्दरः ॥

श्लोकार्थ

કુરા શ્રેષ્ઠી મેરુપર્વતની તુલનાને ધારણ કરતા હતા. શ્રેષ્ઠી કલ્પવૃક્ષોની જેમ દાનગુણથી સુંદરતાને ધારણ કરતા હતા. જેમ મેરુ કલ્પવૃક્ષોની સુંદરતાને ધારણ કરે છે શ્રેષ્ઠી, ભાવિ હીરકુમાર અને શ્રીપાળકુમાર નામના પુત્રો સહિત હતા, જેમ મેરુ નંદનવન સહિત છે. શ્રેષ્ઠી પોતાના વંશમાં પ્રકૃષ્ટ મહિમાને ધારણ કરનારા હતા, જેમ મેરુ લક્ષયોજન પ્રમાણની ઉંચાઇ હોવાથી સર્વ પર્વતોમાં ઉત્કૃષ્ટતાને ધારણ કરનાર છે શ્રેષ્ઠી સુવર્ણ સમાન દેહની કાંતિથી સુભગતાને ધારણ કરે છે. જેમ મેરુ જાત્યસુવર્ણની સુભગતાને ધારણ કરે છે. શ્રેષ્ઠી, ગુણવાન અને નિષ્પાપ મનવાળા હોવાથી મહાત્મા પુરુષોના મનને પ્રિય હતા, અથવા નિરંતર પુષ્પો આદિના હારોવડે સુશોભિત હતા, જેમ મેરુ દેવોવડે મનોહર છે. આ પ્રમાણે કુરાશાહ મેરુપર્વતની સમાનતા ધારણ કરતા હતા ॥૬॥

जगज्जनावाङ्मनसावगाहिना, गम्भीरभावेन जितेन साधुना ।
सुधास्रवन्तीपतिना हृदा दधे, किमेष रोषो वडवार्चिषो मिषात् ॥७॥

येन साधुना कुंरासाहेन गम्भीरभावेन स्वगाम्भीर्येण जितेनाभिभूतेन सुधास्रवन्तीपतिना क्षीरसमुद्रेण । किमुत्प्रेक्ष्यते—हृदा हृदयेन कृत्वा वडवार्चिषो वडवानलस्य मिषात् कपटात् रोषः कोपः एष प्रत्यक्षः किं दधे धृत इव । किंभूतेन गम्भीरभावेन । जगतां पातालभूमिस्वर्लोकानां जनानामसुरनरसुराणां न वाङ्मनसौ वचनचित्ते अवगाहते गोचरयतीत्येवंशीलस्तेन । वक्तुमशक्येनेत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

જગતના સુર-અસુર અને માનવોના મન-વચન પણ જેનો તાગ ન પામી શકે તેવા પ્રકારની

ગંભીરતાથી કુરાશાહે ક્ષીરસમુદ્રને જીતી લીધો હતો. તેથી ક્ષીરસમુદ્રે વડવાનલના બહાને હૃદયમાં (મધ્યમાં) જાણે રોપ ધારણ કર્યો હોય એમ જણાય છે. ॥૭॥

समाप्य कामान् मरुतां स्वदारुतां, निरस्य तेषां च वरात् प्रसेदुषाम् ।
मिषादमुष्येप्सितदित्सया विशा-मिवावनौ स्वःफलदोऽवतीर्णवान् ॥८॥

इभ्यो भातीति संबन्धः । उत्प्रेक्ष्यते—अमुष्य व्यवहारिणो मिषाद्दम्भादवनौ पृथिव्यामवतीर्णवानागतः स्वःफलदः कल्पवृक्ष इव । कया । विशां नरेन्द्राणामीप्सितानां कामितानां मनोभिलाषाणां दित्सया दातुमिच्छया । किं कृत्वा । मरुतां देवानां कामान् सर्वाभिलाषान् समाप्य संपूर्णीकृत्य । दत्त्वेत्यर्थः । पुनः किं कृत्वा। प्रसेदुषां स्वाभिलषितसकलार्थाभिगमेन प्रसन्नीभूतानां तेषां देवानां वरादिष्टप्रदानवचनात्स्वस्यात्मनो दारुतां काष्ठभावं निरस्यापाकृत्य ॥

શ્લોકાર્થ

આ શ્રેષ્ઠીના બહાને પૃથ્વી ઉપર જાણે કલ્પવૃક્ષ ઉતરી આવ્યું ન હોય ! સ્વર્ગમાં દેવોની અભિલાષાઓને પૂર્ણ કરી, પ્રસન્ન થયેલા તે દેવો પાસેથી વરદાનને પ્રાપ્ત કરી, પોતાના કાષ્ઠભાવને દૂર કરી, હવે પૃથ્વીને વિષે મનુષ્યોની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવા માટે કુરાશાહરૂપે જાણે અવતાર લીધો ન હોય ? તેવા શ્રેષ્ઠી શોભતા હતા. ॥૮॥

अतिस्मरैतत्तनुकामनीयकैः, सहाभ्यसूयां दधतौ निजश्रिया ।
अनौचितीक्रुद्धजगत्कृतार्कजा-वकारिषातां वडवासुताविव ॥९॥

निजश्रिया स्वरूपसौन्दर्यलक्ष्म्या अतिक्रान्तोऽर्थान्निर्जितः स्मरः कामो यैस्तादृशैरेतस्य कुंराव्यवहारिणस्तनोः शरीरस्य कामनीयकै रमणीयताभिः । 'कामनीयकमधःकृतकामम्' इति नैषधे । सह सार्धमभ्यसूयामीर्ष्यां दधतौ बिभ्राणौ अर्कजौ अश्विनीपुत्रौ । उत्प्रेक्ष्यते—अनौचित्या अयुक्ततया क्रुद्धेन कुपितेन जगत्कृता ब्रह्मणा वडवासुतावश्वाविवाकारिषातां कृतौ ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાના શરીરના સૌંદર્યથી જેમણે કામદેવને જીતી લીધો છે તેવા કુરાશાહના શરીરની કમનીયતા પ્રત્યે ઇર્ષ્યા કરતા અશ્વિનપુત્રોની અયોગ્યતાથી કુપિત બનેલા બ્રહ્માએ તે માટે જ જાણે તે બન્નેને અશ્વોરૂપે બનાવ્યા હોય તેમ જણાય છે. ॥૯॥

मिथः परिस्पर्धितया वदान्यता-गुणैर्विजित्य व्यवहारिणाऽमुना ।
इमा अरक्ष्यन्त सुधाशधेनवः, स्वगोधनस्योपधिनेव धामनि ॥१०॥

अमुना कुंरासाहनाम्ना महेभ्येन स्वगोधनस्य निजगोकुलस्योपधिना कपटेन धामनि अर्थादात्ममन्दिरे इमाः सकलजगज्जनदृग्गोचराः सुधाशधेनवः कामगव्य इव अरक्ष्यन्त रक्षिताः । किं कृत्वा । वदान्यता दानशीलत्वं तस्या गुणैरुत्कर्षैः स्फूर्तिभिर्वा मिथः परस्परं परिस्पर्धितया समन्तात्स्पर्धनशीलत्वेन विजित्य पराभूय गृहे रक्षिताः ॥

श्लोकार्थ

કુંરાશાહે ગોકુળના બહાને પોતાના ઘરમાં જાણે કામધેનુ ગાયોનું રક્ષણ કર્યું હતું. શા માટે ? પોતાના દાનેશ્વરીપણાના ગુણોની સાથે પરસ્પર સ્પર્ધાને કરતી હોવાથી તે કામધેનુઓને પરાભવ કરીને જાણે પોતાના ઘેર રાખી લીધી ન હોય ? ॥૧૦॥

सुपात्रसत्स्नेहगुणाग्र्यवृत्तिभृ–त्तमःप्रतीपः स्वकुलप्रकाशकृत् ।
प्रदीपदेश्योऽपि परं न धूमभाक्, कुलं न चाध्यामलयत् कदापि यः ॥११॥

यो महेभ्यः प्रदीपस्य देश्योऽपि सदृशोऽपि सन् । 'देवं देवेन्द्रदेशीयम्' इति पाण्डवचरित्रे । परं केवलं कदापि कस्मिन्नपि प्रस्तावे न धूमभाक् न निषेधे कोपयुक्तो बभूव । धूमशब्देन कोपः । यथा भक्तामरस्तोत्रे—निर्धूमवर्त्तिरपवर्जिततैलपूर—' इति । दीपस्तु धूमयुक्तः । च पुनः कदाचिदपि कुलं वंशमपवादादिना नाध्यामलयन्न मलिनीचकार । दीपस्तु यत्र रक्ष्यते तद् गृहं स्थानं वा श्यामलयति । 'कुलं कुल्यगणे गेहे देहे जनपदेऽन्वये' इत्यनेकार्थः । किंभूत इभ्यः । सुशोभनानि पात्राणि महाव्रताणुव्रतधारकादिसंघो यस्य, तथा सहस्नेहेन देवे गुरौ स्वजनादिषु प्रीत्या वर्तते यः सः, तथा गुणैरौदार्यादिभिरग्र्यां मुख्यां वृत्तिं वाणिज्यादिकामाजीविकां वा बिभर्तीति । 'वृत्तिस्तु वर्तने । कैशिक्यादौ जीवने च' इत्यनेकार्थः । सर्वेष्वप्यग्रेसरो वा । पश्चात्कर्मधारयः । पुनः किंभूतः । तमसामज्ञानानां पापानां वा प्रतीपः शत्रुः स्वयं पुण्यकर्माण्याचरन् परानपि धर्मे दृढीकरोति । पुनः किंभूतः । स्वस्यात्मनः कुलमोकेशवंशस्तत्र प्रकाशकृत् उद्योतकर्ता । स्वेन सूरिसिंहेन सूनुना वा । दीपोऽपि पात्रकलितः, स्नेहेन तैलेन युक्तः । 'तैलं स्नेहोऽभ्यञ्जनं च' इति हैम्याम् । तन्तुप्रधानदशाधारकः । 'वृत्तिर्वर्तिश्च तद्दशा' इति हैम्याम् । तथा ध्वान्तोच्छेत्ता, यस्मिन् गृहे येन वा प्रबोधितस्तदेव तस्य वा गेहं तत्रोद्योतकारकः ॥

श्लोकार्थ

કુંરાશાહ દીપકતુલ્ય હોવા છતાં ક્યારેય કોઈના પ્રત્યે ક્રોધાતુર બનતા ન હતા. અથવા નિંદા આદિથી ક્યારે પણ પોતાના કુલને મલીન કરતા ન હતા. દીપક તો જે સ્થાને રાખવામાં આવ્યો હોય તે સ્થાનને ધૂમાડાથી મલીન કરે છે. વલી દેવ, ગુરુ, સંઘ સ્વજન આદિ સુપાત્રો પ્રત્યે પ્રીતિને

કરનારા તેમજ ઔદાર્ય આદિ ગુણોવડે પોતાના વ્યાપાર ચલાવનારા, પાપરૂપી અંધકારના દુશ્મન અને પોતાના કુલને પ્રકાશ કરનારા હતા. દીપક પણ પાત્ર સહિત, સ્નેહ (તૈલ) સહિત, અગ્રભાગ પર વાટ (દીવેટ)ને ધારણ કરનાર અંધકારને શત્રુ તેમજ જે સ્થાનમાં હોય તે સ્થાનને પ્રકાશિત કરનાર હોય છે. ।।૧૧।।

धुनीधवं येन गभीरनिःस्वनै-र्विजित्य मुक्तामणिविद्रुमावलिः ।
ततः समग्रा जगृहे तदाद्यसौ, बभूव किं निःस्वतया जडाशयः ॥१२॥

येन कुंराव्यवहारिणा गभीरैः सजलजलधरगर्जितसान्द्रमधुरैर्निःस्वनैः स्वशब्दैर्धुनीधवं नदीपतिं समुद्रं विजित्य ततः समुद्रात् मुक्ताफलानि मुक्तामणयो रत्नानि विविधजातीनि विद्रुमाः प्रवालानि तेषामावलिः श्रेणिः समग्रा समस्तापि जगृहे गृहीता । किमुत्प्रेक्ष्यते—असौ समुद्रस्तदादि तं दिनमारभ्य निर्गतं स्वं समग्रद्रव्यं यस्मात्स निःस्वस्तस्य भावस्तया निःस्वतया दरिद्रत्वेन जडः किं कर्तव्यतामूढ आशयश्चित्तं यस्य । अथ किं करिष्यते, क्व गमिष्यते, कस्य पुरः पूत्करिष्यते, कथं वा स्वं प्रत्यानेष्यते इति विमर्शानभिज्ञो बभूव । डलयोरैक्यादियं घटना ॥

શ્લોકાર્થ

કુંરાશાહે મેઘની ગર્જના સમાન ગંભીર ધ્વનિથી સમુદ્રનો પરાભવ કરી, તેની પાસેથી મુક્તાફલો, વિવિધ જાતિનાં રત્નો, તેમજ પ્રવાલ આદિ સમગ્ર ધન પ્રાપ્ત કર્યું, ત્યારથી આરંભીને જાણે સમુદ્ર પોતાની દરિદ્રતાવડે ' હું શું કરીશ ? ક્યાં જઈશ ! કોની પાસે પોકાર કરીશ ? ક્યાંથી પાછું લાવીશ ! વગેરે વિચારોથી જાણે કિંકર્તવ્યમૂઢ બની ગયો ન હોય ? અર્થાત્ ત્યારથી જ જડાશય (જલાશય) બની ગયો ન હોય ? એમ જણાય છે. ।।૧૨।।

व्यमोचि नामुष्य कदाचिदन्तिकं, रथाङ्गपाणेरिव पद्मसद्मना ।
गुणव्रजेनेव नियन्त्र्य मुक्तया, वितीर्णवाचेव यदृच्छयाथवा ॥१३॥

पद्मे कमले सद्म गृहं यस्याः सा तया पद्मसद्मना लक्ष्म्या अमुष्य कुंरासाधोः कदाचिदपि कस्मिन्नपि समये अन्तिकं समीपं न व्यमोचि न मुक्तम् । कस्येव । रथाङ्गपाणेरिव । यथा रथाङ्गं चक्रं पाणौ हस्ते यस्य तस्य कृष्णस्य स्वभर्तृत्वेन कदाचिदपि काले पतिव्रतया श्रिया पार्श्वं न विमुच्यते नैव त्यज्यते । उत्प्रेक्ष्यते—अनेन व्यवहारिणा गुणानामौदार्यधैर्यगाम्भीर्यादीनां रश्मीनां वा व्रजेन समूहेन । 'गुणो भीमे हृषीके ज्यारज्जुशौर्यादितन्तुषु । सूदेऽप्रधाने संध्यादौ निर्दोषे रूपसत्त्वयोः ॥' इत्यनेकार्थतिलकः । नियन्त्र्य निर्बध्येव मुक्तया रक्षितया वितीर्णा विश्राणिता दत्ता वाक् वाग्बन्धो यया तादृशयेव । वाचं दत्त्वा स्थितयेत्यर्थः ॥ इति कुंरासाहः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ પતિવ્રતા લક્ષ્મી પોતાના પતિ કૃષ્ણનું પડખું ક્યારે પણ છોડતી નથી તેમ આ કુંરાશાહનું પણ સાન્નિધ્ય લક્ષ્મીએ કોઈપણ સમયે મૂક્યું નહી. જાણે આ શ્રેષ્ઠીએ લક્ષ્મીને પોતાના

ધૈર્ય, ઔદાર્ય, અને ગાંભીર્યાદિ ગુણોવડે બાંધી લીધી ન હોય? અથવા તો લક્ષ્મી સ્વેચ્છાથી જ જાણે વચન (કોલ) આપીને રહી ન હોય? ॥૧૩॥

मनः समुत्कण्ठयतस्तनूमतां, पयःप्लवं शैवलिनीपतेरिव ।
अमुष्य नाथी सुमुखी बभूवुषी, कुमुद्वतीव द्विजचक्रवर्तिनः ॥१४॥

अमुष्य कुंरासाहस्य नाथीति नाम्ना सुमुखी प्रसन्नवदना पत्नी बभूवुषी संजाता। केव । कुमुद्वतीव । यथा द्विजचक्रवर्तिनश्चन्द्रस्य । 'कन्दर्पेऽनल्पदर्पे विकिरति किरणाञ्शर्वरीसार्वभौमः' इति नाटकग्रन्थे । यथा शर्वरीसार्वभौमस्तथा द्विजचक्रवर्तीति । कुमुदिनी नाम प्रिया वर्तते । अमुष्य किं कुर्वतः । तनूमतां मनश्चित्तं समुत्कण्ठयतः सम्यगुत्कण्ठया स्वदर्शनात्मगुणगणाकर्णनविधावत्यौत्सुक्येन कलितं कुर्वतः । कमिव । पयःप्लवमिव । यथा विधुः शैवलिनीनां नदीनां पत्युर्भर्तुः समुद्रस्य पानीयपूरं कण्ठात्कूलादूर्ध्वं नयति । वृद्धिमन्तं करोतीत्यर्थः । कण्ठादूर्ध्वं करोतीत्युत्कण्ठयति । 'तत्करोति तदाचष्टे' इति णिजिति पाणिनिः । सारस्वते तु 'ञिर्ङितकरणे' इति । 'उत्कण्ठयति मां भक्तिरिन्दुलेखेव सागरम्' इति वाग्भटालंकारे ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ ચંદ્રને કુમુદિની નામની પત્ની છે તેમ કુરાશાહને સુમુખી અને પ્રસન્નવદના એવી નાથી નામની પત્ની હતી. જેમ ચંદ્ર પોતાના દર્શન અને આહ્લાદાદિ ગુણોથી સમુદ્રને ઉત્કંઠિત કરે છે (ભરતી લાવે છે) તેમ આ 'નાથી' પોતાના દર્શન અને ગુણોવડે મનુષ્યોનાં ચિત્તને પોતાના પ્રત્યે ઉત્કંઠિત કરતી હતી. ॥૧૪॥

चलेति विश्वे वचनीयताश्रुतेः, प्रियेण बाणद्विषता तिरस्कृता ।
उदीतदुःखादिदमात्मना जनुः, परं प्रपेदे किमु पद्ममन्दिरा ॥१५॥

नाथी भातीति संबन्धः । किमुत्प्रेक्ष्यते—पद्ममन्दिरा लक्ष्मीरिदमात्मना एतत्स्वरूपेण । नाथीवपुषा इत्यर्थः । परमन्यज्जनुर्जन्म प्रपेदे प्रतिपन्नवतीव । कस्मात् । उदीतदुःखात्प्रकटीभूताऽसातात् । 'उदीतमातङ्कितवानशङ्कित–'इति नैषधे। किंभूता । बाणनाम्नो दैत्यस्य द्विषता वैरिणा कृष्णेन प्रियेण भर्त्रा तिरस्कृता धिक्कृता । कस्याः । इयं श्रीश्चलाऽस्थिराऽतिचपला इत्यमुना प्रकारेण विश्वे लोके जगति वचनीयताया अर्थाल्लक्ष्म्या अपवादस्य श्रुतेः श्रवणात् ॥

શ્લોકાર્થ

લક્ષ્મીએ જાણે સાક્ષાત્ નાથીદેવીના સ્વરૂપે આ પૃથ્વી ઉપર અવતાર લીધો ન હોય! 'આ ચપલા છે, અસ્થિર છે' આવા પ્રકારના પોતાના અવર્ણવાદને જગતમાં સાંભળીને કૃષ્ણથી તિરસ્કૃત થવાને કારણે દુઃખી થયેલી લક્ષ્મીએ જાણે સ્વયં નાથીના દેહને અંગીકાર કર્યો હોય તેમ જણાય છે. ॥૧૫॥

ततं वचो यत्र घनं पदाङ्गद-ध्वनिश्च काञ्च्याः शुषिरं स्वनः पुनः।
तया बभे जङ्गमरङ्गशालया, किमत्र शृङ्गारनटस्य नृत्यतः ॥१६॥

तया मृगदृशा नाथीदेव्या बभे शुशुभे । अत्र जगति । नृत्यतस्ताण्डवं कुर्वतः शृङ्गारनाम्नो नवरसेष्वादिभूतस्य रसस्यैव । नटस्य नर्तकस्य जङ्गमया चलन्त्या रङ्गशालया नर्तनभवनभुवेव । यत्र रङ्गशालायां वचः अर्थात्तस्या वचनं ततं वीणाप्रभृतिकं विस्तीर्णं च । च पुनर्यत्र पदाङ्गदानां नूपुराणाम् । 'नूपुरं तु तुलाकोटिः पादतः कटकाङ्गदे' इति हैम्याम् । ध्वनी रावः । घनं तालप्रभृतिकं वहलं चास्ति । पुनर्यत्र काञ्च्या मेखलायाः स्वनः शब्दः शुषिरं वंशादिकं किंकिण्यादिजं च वर्तते । 'ततं वीणाप्रभृतिकं तालप्रभृतिकं घनम् । वंशादिकं तु शुषिरम्' इति हैम्याम् ॥ इति नाथीवर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

આ નાથી દેવી, જગતમાં નાટક કરતા શૃંગાર રસ રૂપ નટની હાલતી ચાલતી રંગશાલાની જેમ શોભતાં હતાં. જે રંગશાલામાં નાથીદેવીની વાણીરૂપી વીણાનો સ્વર ગુંજતો હતો. વલી તેનાં નૂપુરના અવાજરૂપી તાલથી યુક્ત અને કંદોરાની ઘૂઘરીઓના અવાજ રૂપી વાંસળીનો સ્વર ચમકતો હતો. અર્થાત્ નાથીદેવી જંગમ નાટ્યશાલા ન હોય! તેવા પ્રકારે શોભતાં હતાં. ॥૧૬॥

जगत्त्रयीजन्मजुषां मृगीदृशां, विजित्य राजीर्निजजित्वरश्रिया ।
अधारि किं मूर्धनि पद्मचक्षुषा, जयाङ्कवालव्यजनं कचच्छटा ॥१७॥

यया पद्मचक्षुषा कमललोचनया नाथीदेव्या मूर्धनि स्वमस्तके कचच्छटा केशपाशः । 'बालाः स्युस्तत्पराः पाशो रचना भार उच्चयः । हस्तः पक्षः कलापश्च केशभूयस्त्ववाचकाः ॥' इति हैम्याम् । तथा छटाशब्दः समूहवाचकश्च । 'तटान्तविश्रान्ततुरङ्गमच्छटा' इति नैषधे । किमुत्प्रेक्ष्यते—जयाङ्कवालव्यजनं वैरिविजयसूचकचिह्नचामरं किं धृतमिव । अर्थात्स्वमस्तके । जयचिह्नं हि चामराङ्कुशादिकं मौलावेव ध्रियते । गारुडिकादीनामद्यापि तथैव दर्शनात् । किं कृत्वा । विजित्य परिभूय । कया । निजस्यात्मनो जित्वर्या जयनशीलया श्रिया शोभया पुंवद्भावे ईकारलोपः । काः । राजीः श्रेणीः । कासाम् । मृगीदृशां हरिणनयनानां स्त्रीणाम् । जगतां नागलोकस्वर्लोकभूलोकानां त्रयी त्रिकं तत्र जन्मावतारं जुषन्ते भजन्ते तादृशीनाम् । त्रिभुवनोद्भवानामित्यर्थः । एतावता सुरासुरनररमणीश्रेणीर्निर्जित्य जयचामरं बिभर्तीत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

કમલ જેવા નેત્રવાળી નાથીદેવીના મસ્તકે કેશપાશ હતો. પોતાની જયશીલ શોભાથી સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ એમ ત્રણે લોકની સ્ત્રીઓના સમુદાયને જીતીને જાણે મસ્તકને વિષે જયસૂચક ચામરને ધારણ કર્યો ન હોય! અર્થાત્ નાથીદેવીના મસ્તકે અતિસુંદર કેશકલાપ શોભતો હતો. ॥૧૭॥

विधुं द्विधाकृत्य विधिर्व्यधत्त य-ल्ललाटमर्धेन शिवे न्यधात्परम् ।
न चेन्मृगाङ्कार्धधरः कथं हरः, किमर्धचन्द्रोपमितं च तद्वहेत् ॥१८॥

विधिर्विधाता विधुमर्थादीश्वरमस्तकस्थसंपूर्णचन्द्रमादाय द्विधाकृत्य द्वौ खण्डौ विधाय अर्धेन विधोस्तदेकभागेन यस्या ललाटं भालं व्यधत्त चक्रे। अत्र गर्भितोत्प्रेक्षा। कृतवानिव । पुनः परं द्वितीयमर्धं शिवे ईश्वरे न्यधात्स्थापयामास । एवं चेन्न स्यात्तदा हरः शिवो मृगाङ्कार्धधरो अर्धचन्द्रभृत् । 'लब्धार्धचन्द्र ईशः' इति चम्पूकथायाम् । कथं केन प्रकारेण । च पुनस्तद्भालं तस्या ललाटमर्धचन्द्रोपम(मित)मष्टमीमृगाङ्कोपमानं च कथं कया रीत्या वहेद्धरेत् ॥

श्लोकार्थ

બ્રહ્માએ ઇશ્વરના મસ્તક ઉપર રહેલા સંપૂર્ણ ચંદ્રને ગ્રહણ કરી તેના બે ભાગ કરી, અર્ધા ભાગમાંથી નાથીદેવીના લલાટનું સર્જન કર્યું હતું અને બીજા અર્ધભાગને ઈશ્વરના મસ્તક ઉપર સ્થાપન કર્યો હતો ! જો એમ ના હોય તો ઈશ્વર, 'મૃગાંક અર્ધધર' અર્થાત્ અર્ધચંદ્રને ધારણ કરનાર કેમ હોઈ શકે ! વળી નાથીદેવીનું લલાટ પણ અર્ધચંદ્રના પ્રમાણવાળું અષ્ટમીના ચંદ્ર જેવું કેમ હોઇ શકે ? ॥૧૮॥

मृगीदृशो हेलितकेलतीश्रियो, ललाटपट्टे कुरलेन निर्वभे ।
स्मितारविन्दस्य धियेव तस्थुषा, यदानने पौष्पपिपासयालिना ॥१९॥

तस्या मृगीदृशो नाथीदेव्या ललाटपट्टे भालस्थले कुरलेन भ्रमरालकेन निर्वभे बभासे । 'अक्षबाजवलयेन निर्वभे' इति रघुवंशे । किंभूताया मृगीदृशः । हेलिता अपगणिता केलत्याः कन्दर्पपत्न्या रत्याः श्री शोभा यया । 'केलतीमदनयोरुपाश्रये' इति नैषधे । उत्प्रेक्ष्यते-स्मितस्य विकसितस्यारविन्दस्य पद्मस्य धिया बुद्ध्या यदानने नाथीमुखे पौष्पस्य पुष्पाणामयं पौष्पो रसः यथा पुष्पोद्भवरजस्तथा पुष्पोद्भवो मकरन्दोऽपि तस्य पिपासया पातुमिच्छया तस्थुषा स्थितवता अलिना भ्रमरेण च । किं च पौष्प मकरन्द इति भोजप्रबन्धादिकाव्येषु दृश्यते । तथापि सति परः पाठः—'स्मितारविन्दस्य धिया यदानने, स्थितं रसस्येव पिपासयालिना' । उत्प्रेक्ष्यते—स्मितारविन्दस्येव प्रोज्जृम्भिताम्भोजस्य धिया यदानने नाथीवदने रसस्य मकरन्दस्य । 'रसो मधु मकरन्दो मरन्दश्च' इति हैम्याम् । पिपासया पानस्याभिलाषेण स्थितमर्थादागत्य अलिना भृङ्गेण स्थीयत इव ॥

श्लोकार्थ

પોતાના સૌંદર્યથી જેણે કામદેવની સ્ત્રી રતિનું સૌંદર્ય પરાજિત કર્યું છે, એવી આ નાથીદેવીના લલાટ ઉપર ભ્રમરો શોભતી હતી. તે જાણે વિકસ્વર કમલની ભ્રાન્તથી, કમલના રસનું પાન કરવાની અભિલાષાથી નાથીદેવીના મુખ ઉપર આવીને રહેલા જાણે ભ્રમરો ન હોય ! અર્થાત્ અતિસુંદર ભ્રમરાકારે કેશગુચ્છ શોભતા હતા. ॥૧૯॥

अमूदृशाम्भोजदृशा स्म भूयते, न जातुचिद्यौवतनिर्मितौ मम ।
इतीव रेखेयमिदंमुखे मषे-र्मिषाद् भ्रुवोर्नाभिभुवा व्यधीयत॥२०॥

नाभिभुवा धात्रा इदंमुखे अस्या नाथीदेव्या वदने । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोर्भ्रुवोर्मिषाद्दम्भान्मषेर्मलिनाम्बुन इयं दृश्या रेखा व्यधीयत कृतेव। इति किम् । यन्मम यौवतनिर्मितौ त्रिभुवनस्त्रीसमूहनिर्माणे अमूदृशा एतत्सदृक्षया अम्भोजदृशा पद्मलोचनया स्त्रिया जातुचित्कदाचिदपि न भूयते स्म न जाता । त्रैलोक्येऽप्येवंविधा मया कापि युवती निर्मिता नास्तीत्यर्थः ॥

श्લોકાર્થ

બ્રહ્માએ નાથીદેવીના મુખ ઉપર ભ્રકુટીના બહાને જાણે મષીથી રેખા દોરી ન હોય ! શાથી ? 'ત્રણે લોકની સ્ત્રીઓના નિર્માણમાં મેં આવા પ્રકારની સુંદર પદ્મલોચના સ્ત્રીનું નિર્માણ ક્યારે પણ કર્યું નથી' તે બતાવવા માટે જાણે સુંદર ભૃકુટીના બહાને મષીની રેખા કરી ન હોય ? અર્થાત્ સુંદર એવી ભૃકુટી શોભે છે. ॥૨૦॥

स्वकामिनीकैरविणीतनूभवे, विरञ्चिना लोचनतामवापिते ।
विधातुमङ्के किमु लोलकैरवे, यदास्यभावः शरदिन्दुना दधे ॥२१॥

शरदिन्दुना घनात्ययसमयसंबन्धिना चन्द्रेण यदास्यभावो नाथीवदनता दधे अङ्गीकृता । उत्प्रेक्ष्यते—लोले चपले कैरवे कुमुदे अङ्के उत्सङ्गे विधातुं कर्तुमिव । उत्सङ्गग्रहणे हेतुमाह-स्वस्यात्मनः कामिन्याः प्रियायाः कैरविण्याः कुमुद्वत्यास्तनूभवे अङ्गजाते। स्वसुतयोरुत्सङ्गे करणं तु न्याय्यमेव । पुनः किंभूते कैरवे । अवापिते नीते । काम् । लोचनताम् । अर्थान्नाथीदेव्या नेत्रत्वम् । केन । विरञ्चिना वेधसा ॥

શ્લોકાર્થ

શરદના ચંદ્રે નાથીદેવીના મુખપણાને અંગીકાર કર્યું હતું. તે પોતાની પ્રિયા કુમુદ્દતીના અતિ ચપલ એવા પુત્ર કુમુદને જાણે ઉત્સંગમાં રાખવા માટે અંગીકાર કર્યું ન હોય ? તેથી જ જાણે બ્રહ્માએ કુમુદને નાથીદેવીના લોચનરૂપે બનાવ્યાં ન હોય ? તેમ જણાય છે. ॥૨૧॥

विभाति यद्भ्रूयुगभासिनासिका, विजित्य विश्वत्रितयं मनोभुवा ।
यदङ्गरुक्पुञ्जपयोधिसंनिधौ, कृतो यशःस्तम्भ इव ध्वजाङ्कितः ॥२२॥

यस्या भ्रुवोर्युगेन भासते दीप्यते इत्येवंशीला नासिका विभाति । उत्प्रेक्ष्यते—मनोभुवा स्मरेण यशःस्तम्भः कृतः कीर्तिस्तम्भ आरोपित इव । किंभूतः । ध्वजाङ्कितः पताकाकलितः । कस्मिन् रोपितः । यस्या नाथीदेव्या अङ्गं शरीरं तस्य रुचां कान्तीनां पुञ्जः समूहः स एव पयोधिरतिबहुलत्वात्समुद्रस्तस्य संनिधौ पार्श्वे । किं कृत्वा । विश्वानां स्वर्भूमीपाताललक्षणानां जगतां त्रयं विजित्य निजौजसा स्वाज्ञावशंवदं विधाय । अपरोऽपि विजयी राजा जगज्जित्वा समुद्रतटे कीर्तिस्तम्भानारोपयतीति स्थितिः ॥

શ્લોકાર્થ

નાથીદેવીની બન્ને ભ્રકુટીથી નાસિકા શોભે છે. તે જાણે ત્રણે જગતને જીતનારા જયપતાકા-

વાળા કામદેવે, નાથીદેવીના શરીરની કાન્તિના સમૂહરૂપ સમુદ્રની પાસે ધજાયુકત કીર્તિસ્તંભનું આરોપણ કર્યું ન હોય ? ॥૨૨॥

विडम्बिताखण्डमृगाङ्कमण्डले, कपोलपाली स्फुरतस्तदानने ।
मणीमये दर्पणिके यदोकसो–रिमे रतिप्रीतिमृगीदृशोरिव ॥२३॥

तस्या देव्या आनने मुखे विडम्बितं निजश्रिया पराभवनं विडम्बनां प्रापितमनुकृतं वा अखण्डं संपूर्णं मृगाङ्कस्य चन्द्रमसो मण्डलं विम्बं याभ्यां तादृशे कपोलपाली गण्डस्थले स्फुरतो लसतः । उत्प्रेक्ष्यते—यदोकसोर्या नाथी एवौको गृहं ययोस्तादृश्यो रतिप्रीत्योरेव मृगीदृशोः कामस्य कान्तयोः । एतावता यां नाथीं निभात्य(ल्य) रतिश्चित्तनिर्वृतिः, प्रीतिः स्नेहः प्रमोदश्च, संपद्यत इत्यर्थः । इमे दृग्लक्ष्ये मणीमये रत्नरचिते दर्पणिके आदर्शिके इव । 'यन्मतौ विमलदर्पणिकायाम्' इति नैषधे ॥

श्लोकार्थ

નાથીદેવીના મુખ ઉપર, જેની શોભાથી સંપૂર્ણ ચંદ્રમંડળ વિડંબિત થયું છે તેવા બે કપોલ (ગાલ) શોભે છે. તે જાણે બન્ને રત્નમય આરિસા (દર્પણ) ન હોય ? અથવા નાથીદેવી રૂપ પોતાના ગૃહમાં જાણે કામદેવની રતિ અને પ્રીતિરૂપી બે ભાર્યા ન હોય ? આથી જ નાથીદેવીને જોઇને રતિ-ચિત્તની શાંતિ, પ્રીતિ–સ્નેહ અને આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૨૩॥

किमिच्छता पाशयितुं जगत्त्रयी–युवव्रजान् वागुरिकेन(ण) रङ्कुवत् ।
स्मरेण यादःपतिपाशजित्वरी, दधे द्विपाशी सुदृशः श्रुतिद्वयी ॥२४॥

सुदृशो नाथीदेव्याः श्रुतिद्वयी श्रवणयुगली । भातीति संवन्धः । उत्प्रेक्ष्यते—स्मरेण मदनेन द्वयोः पाशयोः समाहारो द्विपाशी वन्धनग्रन्थी किं दधे धृतेव । अन्योऽप्यर्थो यथा—स्मरेण किं द्विपाशी वन्धनग्रन्थिद्वितयी किं दधे । सा का । सुदृशो नाथीदेव्याः श्रुतिद्वयी । ध्रुवमप्सरसोऽवतीर्य यं शतमध्यासत तत्सखीजनः' इति नैषधे । ध्रुवमुत्प्रेक्ष्यते—अप्सरसोऽवतीर्य यां कुण्डिनपुरीमध्यासत । कः । तत्सखीजनः–इति तद्वृत्तिः । स्मरेण किं कुर्वता । इच्छता वाञ्छता । किं कर्तुम् । पाशयितुं पाशे पतितान् पाशेन वद्धान् वा कर्तुम् । कान् । जगत्त्रयीयुवव्रजान् त्रिभुवनतरुणगणान् । किंवत् । रङ्कुवत् । यथा वागुरिकेण जालिकेन रङ्कून् जातिविशेषमृगान् । 'मृगभेदा रुरुन्यङ्कुरङ्कुगोकर्णशम्वराः' इति हैम्याम् । पाशयितुं काङ्क्षता पाशो ध्रियते । किंभूता द्विपाशी । यादःपतेर्वरुणस्य पाशस्य जित्वरी जयनशीला ॥

શ્લોકાર્થ

ત્રણે જગતના યુવાનોના સમૂહને બંધનયસ્ત કરવા ઇચ્છતા એવા કામદેવે, વરુણના પાશને પણ છતી લે તેવા નાથીદેવીના કર્ણયુગલને જાણે પાશરૂપે ધારણ કર્યા ન હોય ? તેવા નાથીદેવીના બે કાન શોભતા હતા. હરણને પકડવા ઇચ્છતો શિકારી જેમ બે બાજુ જાળ નાખે છે તેમ આ કર્ણયુગલ જાણે જાલરૂપ હોય તેમ જણાય છે. ॥૨૪॥

वियोगवत्यौषधियोषया यदा-ननीभवत्कान्तसितद्युतिं प्रति ।
स्थितस्तदङ्के प्रहितस्तनूजवत्, प्रवाल आह्वातुमिवाधरोपधेः ॥२५॥

वियोगो विरहो वीनां भृङ्गप्रमुखखगानां योगः संबन्धो यस्यास्तादृश्या, औषधिरेव योषा स्त्री तया । यदाननीभवन्तं नाथीवक्त्रसंपद्यमानं कान्तं स्वभर्तारं सितद्युतिं चन्द्रं प्रति आह्वातुमाकारयितुं प्रहितः प्रेषितस्तनूजवत् पुत्रवत् । प्रवालः प्रकृष्टो दक्षः । श्लेषे बवयोरैक्यात् बालः शिशुः, पल्लवश्च । उत्प्रेक्ष्यते—अधरोपधेरोष्ठकपटात् तदन्तिके चन्द्रोत्सङ्गे स्थित इव । बालः सुतः पितुरुत्सङ्गे तिष्ठतीति स्थितिरेव ॥

श्लोकार्थ

भ्रमर आदि पक्षीओना संबंधवाळी औषधीरूपी स्त्रीए, नाथीदेवीना मुखरूपे रहेला पोताना पति चंद्रने बोलाववा माटे मोकलेलो (नाथीदेवीना मुखरूपी चंद्रना उत्संगमां रहेलो) 'अधर', ते जाणे पोतानो पुत्र न होय ? अर्थात् नाथीदेवीना प्रवाल समान बे होठ शोभे छे. ॥२५॥

निपातुकेन द्विजकान्तिमिश्रित-स्मितेन यस्या रदनच्छदे बभे ।
जलेन वातूलतरङ्गितात्मना, सुधापयोधेरिव हेमकन्दले ॥२६॥

यस्या रदनच्छदेऽधरे निपातुकेन निपतनशीलेन द्विजानां दन्तानां कान्त्या मिश्रितेन खचितेन स्मितेनेषद्धसितेन । 'ताम्रोष्ठपर्यस्तरुचः स्मितस्य' इति रघौ । बभे शुशुभे । केनेव । जलेनेव । यथा सुधापयोधेः क्षीरार्णवस्य पयसा हेमकन्दले विद्रुमे दीप्यते । किंभूतेन वातूलेन वातव्रजेन तरङ्गितः कल्लोलयुक्तीभूत आत्मा स्वरूपं यस्य ॥

श्लोकार्थ

अधर उपर पडती जे दांतोनी कांति, ते कान्तिथी मिश्रित हास्यवडे नाथीदेवी शोभतां हतां. पवनवडे प्रेरित तरंगरूपे बनेला क्षीरसमुद्रना जलवडे जेम प्रवाल शोभे छे तेम नाथीदेवीना अधर पर रहेलुं स्मित शोभतुं हतुं. ॥२६॥

स्वकान्तवक्त्रामृतकान्तिदर्शना-द्धृदन्तरुद्वेलितरागसागरात् ।
निरित्वरी विद्रुमकन्दलीव य-द्विलासवत्या दशनच्छदो बभौ ॥२७॥

यस्याः । 'विलासो हावे लीलायाम्' इत्यनेकार्थः । तत्र 'हावः शृङ्गारभावाप्तो रम्योक्तस्मितवीक्षितम् । प्रियस्यानुकृतिर्लीला श्लिष्टा वाग्वेषचेष्टितैः ॥' इति तदवचूरिः । स विद्यते यस्याः सा तस्या विलासवत्या दशनच्छदोऽधरो बभौ भाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते-स्वस्यात्मनः कान्तस्य भर्तुः कुंरासाधोर्वक्त्रामृतकान्तेर्मुखेन्दोर्दर्शनादवलोकनात् हृदन्तर्मनोमध्ये उद्वेलिताद्वेलामतिक्रान्त उद्वेल उद्वेलत्वं संजातमस्मिन्निति भावप्रधानो निर्देशः। तस्मादुत्कण्ठितात् कण्ठादूर्ध्वमागतात् रागसारात् निरित्वरी निर्गमनशीला विद्रुमकन्दली प्रवालाङ्कुर इव । कन्दलशब्दस्त्रिलिङ्गः ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાના પતિ કુરાશાહના મુખરૂપી ચંદ્રના દર્શનથી હૃદયમાં ઉત્કંઠિત થયેલા રાગરૂપી સાગરમાંથી નીકળેલી જાણે પ્રવાલોની પંક્તિ ન હોય ? તેવા નાથીદેવીના અધર શોભતા હતા. ॥૨૭॥

द्विजाधिपत्यं मुख एव मुख्यतो, मृगीदृशोऽस्या न कुमुद्वतीपतौ ।
द्विजैरमीभिर्यदसौ दिवानिशं, निषेवणाया विषयं स्म नीयते ॥२८॥

अस्या मृगीदृशः सारङ्गलोचनाया मुखे वदने एव मुख्यतः प्राधान्याद् द्विजाना-माधिपत्यमैश्वर्यमास्ते । परं कुमुद्वतीपतौ कुमुदिनीवल्लभे चन्द्रे न । यद्यस्मात्कारणात् असौ मुख एव । मुखशब्दः पुंनपुंसके । दिवानिशम् अहोरात्रम् अमीभिश्चक्षुर्लक्ष्यैर्द्विजैर्दन्तैर्नि-षेवणायाः सेवायाः विषयं गोचरं नीयते स्म प्रापितः । चन्द्रस्य तु नक्षत्रताराग्रहा यथा प्रत्यक्षा दृश्यन्ते, तथा न द्विजा इति ॥

શ્લોકાર્થ

આ મૃગલોચના [નાથીદેવી]ના મુખમાં જ પ્રધાનતયા દ્વિજોનું (દાંતોનું) આધિપત્ય છે, તેથી ચંદ્ર દ્વિજપતિ હોવા છતાં તેનું ઐશ્વર્ય નથી. કારણકે આ દ્વિજોવડે (દાંતોવડે) નિરંતર આ જ ચંદ્ર (મુખ) ની સેવા કરાય છે. [મુખ એ જ ચંદ્ર છે] ॥૨૮

यदाननान्तर्वसतेः सुधारसा–दिवोद्गतः पाटल एष कन्दलः ।
विलासदोलेव निखेलितुं गिरोऽ–थवा मृगाक्षीरसना स्म शोभते ॥२९॥

मृगाक्ष्या नाथीदेव्या रसना जिह्वा शोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—यस्या आननं मुखं तस्यान्तर्मध्ये वसतिर्वासो यस्य तादृशात् सुधारसादमृतनिस्यन्दादुद्गतः प्ररूढः प्रकटी-भूतो वा पाटलो रक्त एष जिह्वालक्षणः कन्दलो नवाङ्कुर इव । अथवा पक्षान्तरे यद्व-दनमध्यसौधाया गिरो वाग्देवताया निखेलितुमान्दोलितुं दोलान्दोलनलीनां निर्मातुं विला-सदोलेव क्रीडाप्रेङ्खेव ॥

શ્લોકાર્થ

મૃગાક્ષીની [નાથીદેવીની] જીહ્વા, જેના મુખમાં રહેલા અમૃતરસમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો જાણે રક્તવર્ણીય નવો અંકુર ન હોય ? તેવી શોભે છે. અથવા નાથીદેવીના મુખરૂપી મધ્યગૃહમાં સરસ્વતી-દેવીને ક્રીડા કરવા માટેનો જાણે હિંડોળો ન હોય ? તેવી જિહ્વા શોભે છે. ॥૨૯॥

यदीयवाचं विधिना विधित्सुना, सुधामुपात्तामधिगम्य निस्तुषाम् ।
सुधाशना अध्वरभोजिनस्तदा–दितो बभूवुस्तदभावतः किमु ॥३०॥

सुधाशनाः पीयूषभोजना देवास्तदादितस्तद्दिवसप्रारम्भात् । यस्मिन्नहनि सुधा निष्ठिता तद्दिनमादौ कृत्वेत्यर्थः । किमुत्प्रेक्ष्यते—तस्याः सुधाया अभावात्क्षयादध्वरमर्था-द्यज्ञांशं भुञ्जन्तीत्येवंशीला अध्वरभोजिनो यज्ञाहारा बभूवुः संजाता इव । किं कृत्वा ।

अधिगम्य ज्ञात्वा । काम् । सुधाम् । किंभूतां सुधाम् । उपात्तां गृहीताम् । पुनः किंभूताम् । निर्गतस्तुषो अवशिष्टो बुशमात्रो यस्यां सा । 'तुषो बुशे' इति हैम्याम् । केन । विधिना सृष्टिकर्त्रा । विधिना किं चिकीर्षुणा । विधित्सुना कर्तुं काङ्क्षता। काम् । यदीयां नाथीसंबन्धिनीं वाचं वाणीम् । नाथीवचनचातुरीमित्यर्थः ॥

श्લોકાર્થ

જેની વાણીને કરવાની ઈચ્છાવાળા બ્રહ્માએ, સંપૂર્ણ સુધા (અમૃત)ને ગ્રહણ કરીને નાથીદેવીની વાણીનું સર્જન કર્યું. તેથી બાકી રહેલી સુધાને તુચ્છ જાણી સુધાના અભાવથી દેવો જાણે તે દિવસથી જ આરંભીને અધ્વરભોજી (યજ્ઞાંશના આહારી) થયા ન હોય ? અર્થાત્ નાથીદેવીની વાણીની મીઠાશ અજબ હતી. ॥૩૦॥

कुशेशयादर्शसुधांशुजित्वरं, विधाय वेधाः इदमीयमाननम् ।
इदं दृशा मा कुदृशां प्रदुष्यता-दितीव चक्रे चिबुकेन दन्तुरम् ॥३१॥

वेधा विधाता अस्या इदम् इदमीयमाननं वदनं विधाय निर्माय । उत्प्रेक्ष्यते— इति हेतोः चिबुकेन असिकाधःप्रदेशेन कृत्वा । 'दन्तवस्त्रं च तत्प्रान्तौ सृक्कणी असिकं त्वधः । असिकाधस्तु चिबुकम्' इति हैम्याम् । दन्तुरं विषमोन्नतं चक्रे कृतवानिव । किंभूतमाननम् । कुशेशयानि पद्मानि, आदर्शा दर्पणाः, सुधांशवश्चन्द्राः, तेषां जित्वरं जयनशीलम् । यथा द्वादश सूर्यास्तथा चन्द्रा अपि बहवः सन्ति । 'स्फुरदम्भःसरोदम्भात्सैंहिकेयभयादिव । राकामृगाङ्काः संभूय विभान्ति शरणागताः ॥' इति राघवपाण्डवीयचरित्रे । तथा—'विधोर्विधिर्बिम्बशतानि लोपं लोपं कुहूरात्रिषु मासि मासि। अभङ्गुरश्रीकमिमं किमस्या मुखेन्दुमस्थापयदेकशेषम् ॥' इति नैषधे । तत्र चन्द्राणां बहुत्वोक्तेर्न दोषः । इति किम् । यदिदमाननं कुदृशां दुष्टानां दृशा दृग्दोषेण मा दुष्यताद्विकृतिं मा गच्छतादिति हेतुः ॥

શ્લોકાર્થ

વિધાતાએ કમલો, દર્પણો અને ચંદ્રોની કાંતિને જીતનાર એવા નાથીદેવીના મુખને બનાવીને પછીથી ઉંચીનીચી એવી હડપચી બનાવી. 'કુદ્રષ્ટિવાળાઓના દ્રષ્ટિદોષથી નાથીદેવીનું મુખ દુષિત ના થાઓ' આ હેતુથી જ જાણે હડપચી ઉંચી નીચી બનાવી ન હોય તેમ જણાય છે. ! ॥૩૧॥

विजित्य कान्त्या जगृहे क्रुधा यदा-ननेन लक्ष्मीः क्षणदापतेस्तथा ।
हृदस्फुटच्चेन्न कुतस्ततः सुधा, निरित्वरी क्षुद्रतदङ्करन्ध्रतः ॥३२॥

यदाननेन नाथीमुखेन कान्त्या स्वशोभया । 'आभा राढा विभूषा श्रीरभिख्याकान्तिविभ्रमाः' इति हैम्याम् । तथा—'कान्तिः शोभाकामनयोः' इत्यनेकार्थः । कामना इच्छा । 'प्रभायां काव्यगुणे च कान्तिः' इति तदवचूरिः । विजित्य क्षणदापतेर्निशापतेश्चन्द्रस्य तथा केन प्रकारेण क्रुधा स्वस्पर्धिभावोद्भूतकोपेन लक्ष्मी गृहे आदत्ता । तथा

कथम् । यथा येन स्ववैभवादानाविर्भूताद्वैतदुःखातिरेकेण तस्य चन्द्रस्य हृत् हृदयमस्फुटत् स्फुटितम् इति चेन्न भवेत्तदा कुतः कारणात् क्षुद्रो लघुर्यस्तस्य चन्द्रस्याङ्कः कलङ्कः स एव रन्ध्रं छिद्रं ततस्तस्मात्ततश्चन्द्रात्सुधा निरित्वरी निर्गमनशीला स्यात् ॥

શ્લોકાર્થ

આ નાથીદેવીના મુખે પોતાની કાન્તિથી ચંદ્રને જીતીને ચંદ્ર પાસેથી લક્ષ્મીને ગ્રહણ કરી હતી. આ રીતે પોતાનો વૈભવ ચાલ્યો જવાથી દુઃખના અતિરેકથી ચંદ્રનું હૃદય વિદીર્ણ થઈ ગયું (ફુટી ગયું)? જો એમ ના હોય તો ક્યા કારણથી ચંદ્રના નાના એવા કલંકરૂપી છિદ્રમાંથી નિરંતર અમૃતનું નિર્ગમન થાય? ॥૩૨॥

समं यदास्येन मृधे महौजसा, निरोजसाऽभाजि किमेणलक्ष्मणा ।
यतोऽमुनाद्यापि तदङ्कबोधिका, व्यमोचि नाभ्रभ्रमणी कदाचन ॥३३॥

महौजसा महाकान्तिना महाबलेन वा महाप्रतापेन वा । 'ओजो दीप्तिप्रकाशयोः। अवष्टम्भे बले धातुतेजसोः' इत्यनेकार्थः । 'प्राणः स्थामतरःपराक्रमबलद्युम्नानि शौर्यौजसी' इति हैम्याम् । ओजःशब्देन प्रतापोऽप्युच्यते । यथा नैषधे—'तदोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौ वृथेति चित्ते कुरुते यदा यदा । तनोति भानोः परिवेषकैतवात्तदा विधिः कुण्डलनां विधोरपि ॥' इति । यदास्येन नाथीमुखेन समं सार्धं मृधे संग्रामे निरोजसा निर्बलेन एणलक्ष्मणा मृगलाञ्छनेन चन्द्रेण अभाजि भग्नम् । पलायितमित्यर्थः । यतो यस्मात्कारणात् अमुना विधुना तस्य भङ्गस्य अङ्कश्चिह्नं तस्य बोधिका ज्ञापयित्री कथयित्री वा । निजत्रिनेत्रावतरत्वबोधिका' इति नैषधे ' कदाचनापि कस्मिन्नपि प्रस्तावे । अद्ययावदित्यर्थः । अभ्रे आकाशे भ्रमणी पर्यटनम् । 'विधेः कदाचिद्भ्रमणी विलासे' इति नैषधे । नभसि भ्रान्तिर्न व्यमोचि न मुक्ता । नेत्यव्ययं निषेधे ॥

શ્લોકાર્થ

નાથીદેવીના મહાપ્રતાપી એવા મુખની સાથેના સંગ્રામમાં નિર્બળ બની ગયેલો ચંદ્ર પલાયન થઈ ગયો! માટે જ તો હજુસુધી પણ ચંદ્ર તેના પલાયનને સૂચન કરતું એવું આકાશનું ભ્રમણ ક્યારે પણ મૂકતો નથી! ॥૩૩॥

त्रिनेत्रनेत्रानलभस्मितात्मभू-प्रभोर्जगन्निर्जयवादनोचितः ।
जगत्कृतादाय यदङ्गनिर्मितौ, किमेष कम्बुर्गलकन्दलीकृतः ॥३४॥

जगत्कृता विश्वविधायिना धात्रा यदङ्गनिर्मितौ नाथीदेहनिर्माणे । किमुत्प्रेक्ष्यते—एष प्रत्यक्षः कम्बुः शङ्खो गलकन्दलीकृतः कण्ठपीठतां प्रापित इव । किं कृत्वा । आदाय गृहीत्वा अर्थात् कम्बुम् । कस्य । त्रिनेत्रः शिवस्तस्य नेत्रं तृतीयलोचनं तस्यानलेन कोपवह्निना भस्मितस्य ज्वलितस्य आत्मभूप्रभोः स्मरराजस्य । 'आत्मभूः स्मरवेधसोः' इत्यनेकार्थः । किंभूतं कम्बुम् । जगतां सुरासुरनराणां निर्जये वादनस्योचितो योग्यः ॥

શ્લોકાર્થ

બ્રહ્માએ નાથીદેવીના શરીરનું નિર્માણ કરતાં, ઇશ્વરના ત્રીજા નેત્રના ક્રોધરૂપી અગ્નિથી ભસ્મીભૂત બનેલા એવા કામદેવની, વિજયઘોષણા કરવા યોગ્ય શંખને ગ્રહણ કરીને, જાણે આ નાથીદેવીનો કંઠ બનાવ્યો ન હોય ? ॥૩૪॥

अनन्यलावण्यतरङ्गचङ्गतां, नितम्बलीलापुलिनं च बिभ्रती ।
धुनीव रोधोविहसन्मृणालिकां, भुजाद्वयीं या बिभरांबभूवुषी ॥३५॥

या नाथी भुजाद्वयीं बाहुयुगलीम् । 'अस्त' यन्ति समस्तवाहुजभुजातेजःसहस्रांशवः' इति नैषधे । बिभरांबभूवुषी बिभर्ति स्म । केव । धुनीव । यथा सरित् रोधसि तटे विहसन्तीमुन्मिषन्तीं मृणालिकां बिसलतां धत्ते । या किं कुर्वती । अनन्यस्यासाधारणस्य लावण्यस्य रूपातिशयस्य तरङ्गाणां चङ्गतां चारुताम् । 'राजते जिनवचनपद्धतिरुक्तिचङ्गिमशालिनी' इति पद्मसुन्दरकविकृतसंस्कृते चङ्गशब्देन मनोज्ञः । पुनः किं कुर्वती । नितम्ब आरोहः स्त्रीकट्याः पश्चाद्भागः । 'नितम्बारोहौ स्त्रीकट्याः पश्चाज्जघनमग्रतः' इति हैम्याम् । स एव लीलाकारि विलासविधायकमर्थान्मध्यपदलोपाद्वा पुलिनं तटं बिभ्रती धारयन्ती ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ નદીને કિનારે વિકસ્વર કમલનાલ હોય, ક્રીડા માટે કિનારો હોય, અને જલતરંગોની સુંદરતા હોય, તેમ નાથીદેવીને પણ કમલની નાલ જેવા સુકોમલ બે હાથ, અસાધારણ સૌંદર્યરૂપી તરંગોની મનોહરતા અને વિલાસ કરવામાટે કટી (કેડ) રૂપી કિનારો છે. ॥૩૫॥

सकुङ्कुमैतद्वदनेन निर्जितं, जिगीषया तच्छलदर्शनोत्सुकम् ।
किमागतं कोकनदं तदन्तिके, चकास्ति तस्या नवपाणिपल्लवः ॥३६॥

तस्या नाथीदेव्या नवनं नवः स्तुतिः । 'णु स्तुतौ' । सलक्षणतया दातृतया वा स्तुतियुक्तो यः पाणिपल्लवः करकिसलयं स चकास्ति । किमुत्प्रेक्ष्यते—कोकनदं रक्तोत्पलं तस्य मुखस्य समीपे पार्श्वे आगतं समेतमिव । किंभूतम् । सह कुङ्कुमेन घुसृणेन वर्तते तादृशा । रक्तीभूतेनेत्यर्थः । एतस्याः कुराकान्ताया वदनेन मुखेन निर्जितं पराभूतम् । 'अयमुदयति घुसृणारुणतरुणीवदनोपमश्चन्द्रः' इति विदग्धमुखमण्डनकाव्ये । तथा—'स्पर्धामिलत्कुङ्कुमरोपभासा' इति नैषधेऽपि । अत एव । पुनः किंभूतम् । तस्य मुखस्य छलस्य स्खलितस्य दर्शने अवलोकने उत्सुकमुत्सुकीभूतम् । कया । जिगीषया अर्थात्स्वशत्रोस्तन्मुखस्यैव जेतुमिच्छया । प्रतिपक्षो हि छले प्राप्ते परिभूयते ।

શ્લોકાર્થ

તે નાથીદેવીની સુલક્ષણા અને પ્રશંસનીય એવી **હથેળી** રક્તકમળની જેમ શોભે છે. કુંકુમ જેવા લાલ નાથીદેવીના મુખથી પરાભવ પામેલું રક્તકમલ, પોતાના શત્રુ નાથીદેવીના મુખને જીતવાનાં ઇચ્છાથી શત્રુના છિદ્રને શોધવામાં ઉત્સુક બનેલું, જાણે તેની પાસે આવીને રહ્યું ન હોય ? ॥૩૬॥

पृथक्पृथक्पञ्चमुखद्विषन्मुखान्, निहन्तुकामेन रुषा मनोभुवा ।
शराश्रये यत्करनाम्नि कल्पिता, अमी शराः पञ्च किमङ्गुलीमयाः ॥३७॥

मनोभुवा चेतोजन्मना स्मरेण यस्या हीरजनन्याः करः पाणिरेव नाम यस्य तादृशे तस्मिन् वा शराश्रये तूणीरे। किमुत्प्रेक्ष्यते—अङ्गुलीमयाः करशाखारूपाः पञ्च कल्पद्रुम-संख्याकाः अमी जनदृग्गोचराः कल्पिता रचिता इव । स्मरेण किं कर्तुकामेन । रुषा स्वव्यापादनापादनोदितद्वेषाक्रोपेन पञ्चमुखः शंभुरेव द्विषन् वैरी तस्य मुखान् पञ्चसंख्या-कानि वक्त्राणि । मुखशब्दः पुंनपुंसके । पृथक् पृथक् भिन्नानि भिन्नानि कृत्वा निहन्तु-कामेन छेत्तुमिच्छता । एतावता पञ्च शिरांसि छेत्तुमित्यर्थः । मुखशब्देन शिरःसमेतमेव। यथा दशमुखस्य । 'हरिहरि हरिणीदृशो निमित्तं दश दशकंधरमौलयो लुठन्ति' इति खण्डप्रशस्तौ । यथा तत्र दश मौलयस्तथात्रापि पञ्चापि मस्तकानि इति ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાના શત્રુ ઇશ્વરના પાંચ મસ્તકોને ભિન્ન ભિન્ન હણવાની ઇચ્છાથી કામદેવે, રોષથી નાથીદેવીના **હાથ**' નામના ભાથામાં પાંચ અંગુલરૂપી પાંચ બાણોને જાણે બનાવ્યાં ન હોય ? ॥૩૭॥

यदीयपृष्ठे कनकत्विषि स्मित–प्रसूनशून्येतरकुन्तलच्छटा ।
शिलातले स्वर्गिगिरेरिव ग्रहा–ङ्किताभ्रवीथी प्रतिबिम्बिता व्यभात् ॥३८॥

कनकत्विषि काञ्चनकान्तिनि यस्या इदं यदीयं नाथीसंबन्धि तच्च तत्पृष्ठं च तनोश्चरमः प्रदेशः । 'पृष्ठं तु चरमं तनोः' इति हैम्याम् । तत्र स्मितैर्विकसितैः प्रसूनैः पुष्पैः शून्येतरा निर्भरभृता कुन्तलच्छटा केशश्रेणिर्व्यभाद्बभासे । केव । अभ्रवीथीव । ... . यथा स्वर्गिगिरेर्मेरोः काञ्चनेन स्वर्णत्वेन त्विषते दीप्यते इति काञ्चनत्विट् तस्मिन् तादृशे शिलातले प्रतिबिम्बिता । 'तत्कम्बुप्रतिबिम्बितं किमु शरत्पर्जन्यराजिश्रियः' इति नैषधे । अभ्रवीथी गमनपद्धतिर्विभाति । 'वीथी वर्त्मनि पङ्क्तौ च गृहाङ्गे नाट्यरूपके' इत्यनेकार्थः । किंभूता अभ्रवीथी । ग्रहैरुपलक्षणान्नक्षत्रताराग्रहैः अङ्किताः सहिताः ॥

શ્લોકાર્થ

નાથીદેવીના સુવર્ણની કાન્તિ સમાન પૃષ્ઠભાગમાં વિકસિત પુષ્પોવડે નિર્ભર અને ભરાવદાર એવી **કેશલતા** શોભે છે તે મેરુપર્વતના શિલાતલ ઉપર પ્રતિબિંબિત થયેલી ગ્રહનક્ષત્રોવાળી જાણે ગગનપદ્ધતિ (આકાશમાર્ગ) ન હોય ? ॥૩૮॥

परानवाप्यान्निजवासपत्तना–न्मनोभिधानान्मदनावनीभुजः ।
जगद्विजेतुं चलितस्य हृत्सुम–स्रजा पुरो वन्दनमालिकायितम् ॥३९॥

यस्या नाथीदेव्या हृत् हृदय नत्र वक्षसि सुमस्रजा पुष्पमालया मदनावनीभुजः स्मरराजस्य पुरोऽग्रे पुरस्ताद्वन्दनमालिकायितं मङ्गल्यदामवदाचरितम् । मङ्गलाय जात-मित्यर्थः । किंभूतस्य मदनस्य । चलितस्य । प्रस्थितस्य । कुतः । परैरन्यराजन्यजैर-

वाप्तुं योग्यमवाप्यं न अवाप्यमनवाप्यं तस्मात् प्राप्तुमशक्यात् मनोभिधानादर्थात् नाथीचित्तनाम्नः निजस्यात्मीयस्य पत्तनादधिष्ठाननगरात् । राजधान्या इत्यर्थः । एतावता स्वभर्तारं विना परेण केनापि पुंसा तन्मनः सर्वथापि ग्रहीतुमशक्यम् । एतेन विशेषणेन तस्याः सतीत्वमसूचि । चलितस्य किं कर्तुम् । विजेतुं स्ववशीकर्तुम् । किम् । जगत् त्रिभुवनम् ॥

શ્લોકાર્થ

નાથીદેવીના વક્ષસ્થળ ઉપર રહેલી પુષ્પમાલાવડે, કામદેવરૂપી રાજાની આગળ મંગલમાલિકારૂપે આચરણ કરાયું. શાથી ? અન્ય રાજાપુરુષો માટે અપ્રાપ્ય નાથીદેવીના 'મન' રૂપી પોતાની રાજધાનીમાંથી સારાયે વિશ્વને જીતવાને માટે પ્રયાણ કરી રહેલા કામદેવરૂપ રાજાની આગળ જાણે વંદનમાલિકા કરી ન હોય ? **'परानवाप्य'** આ વિશેષણથી નાથીદેવીના સતીત્વનું સૂચન થાય છે. અર્થાત્ તેનું મન પોતાના પતિ સિવાય અન્ય કોઇપણ પુરુષવડે અપ્રાપ્ય હતું. ॥૩૯॥

यदीयहृत्केलिनिकेतखेलिनं, झषाङ्कमाकारयितुं सुहृत्तया ।
सितांशुनेव प्रहितोडुमण्डली, विभाति यद्वक्षसि मौक्तिकावली ॥४०॥

यस्या वक्षसि हृदये मौक्तिकावली हारलता हारमौक्तिकपङ्क्तिर्विभाति । उत्प्रेक्ष्यते—सितांशुना चन्द्रेण सुहृत्तया स्वमित्रत्वेन झषाङ्कं मच्छलाञ्छनं काममाकारयितुं स्वपार्श्वे आह्वातुं प्रहिता प्रेषितोडुमण्डली तारकश्रेणिरिव । किंभूतं झषाङ्कम् । यदीयं नाथीसंबन्धि हृन्मन एव केलिनिकेतं क्रीडागृहं तत्र खेलतीत्येवंशीलम् । 'भीमं कृत्वाङ्कखेलिनम्' इति पाण्डवचरित्रे ॥

શ્લોકાર્થ

નાથીદેવીના હૃદય ઉપર **મોતીની માળા** શોભે છે. તે, નાથીદેવીના હૃદયરૂપી ક્રીડાગૃહમાં ખેલી રહેલા પોતાના મિત્ર કામદેવને પોતાની પાસે બોલાવવાને માટે ચંદ્રવડે મોકલાયેલી જાણે તારાઓની શ્રેણિ ન હોય ? (તેવી મોતીની માળા શોભે છે.) ॥૪૦॥

रथाङ्गलीला दधतौ प्रभाम्भसि, स्तनौ तदीयौ स्फुरतः सचूचुकौ ।
मरन्दलुभ्यद्भ्रमरानुषङ्गिनौ(णौ), सुवर्णपङ्केरुहकुड्मलाविव ॥४१॥

प्रभाम्भसि यत्कायकान्तिनीरपूरे रथाङ्गयोश्चक्रवाकयोर्लीलां शोभां दधतौ धारयन्तौ तस्या इमौ तदीयौ नाथीसंबन्धिनौ कुचौ स्फुरतः । किंभूतौ । सह चूचुकाभ्यां स्तनवृन्ताभ्यां वर्तेते यौ । उत्प्रेक्ष्यते—सुवर्णपङ्केरुहयोः कनककमलयोः कुड्मलौ कोशाविव । कुड्मलौ पुंक्लीबलिङ्गे । किंभूतौ । मरन्देषु मधुषु लुभ्यतां लोलुपीभवतां भ्रमराणामनुषङ्गः सङ्गो ययोः । उपरि भ्रमरपरीरम्भिताविव्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

શરીરની કાન્તિરૂપી પાણીના પ્રવાહમાં ચક્રવાક અને ચક્રવાકીની શોભા ધારણ કરતું તેણીનું

ડીંટીઓ સહિત સ્તનયુગ્મ શોભે છે. તે, રસલોલુપ બનેલા ભ્રમરોના સંપર્કથી યુક્ત, સુવર્ણ કમલના જાણે બે ડોડા હોય તેમ જણાય છે. ॥૪૧॥

तनूलताऽगाधतरङ्गितप्रभा-प्रतानपाथोधिपयस्तितीर्षया ।
हरिन्मणीसेतुरिवात्मजन्मना, व्यधायि रोमावलिरेणचक्षुषः ॥४२॥

यस्या एणचक्षुषो मृगेक्षणाया रोमावलिर्लोमलेखा । इवोत्प्रेक्ष्यते—आत्मजन्मना स्मरेण हरिन्मणीनां मरकतरत्नानाम् । नीलरत्नघटित इत्यर्थः । सेतुः पद्येव व्यधायि निष्पादितः । कया । तनूलता नाथीकाययष्टिः तस्या अगाधमतिशायि अलब्धमध्यं तथा तरङ्गितं कल्लोलितं यत् प्रभाणां कान्तीनां प्रतानं वृन्दः स एव पाथोधिः समुद्रः तस्य पानीयानां तितीर्षया तरीतुमिच्छया । अथ वा 'रिरंसया' इति पाठे तु समुद्रजले सहावरोधेन खेलितुमिच्छया । श्रूयते हि 'स्तम्भतीर्थे खासमोहल इति नाम्नः स्वमन्दिराज्जलधिजले खेलनार्थिना केनापि पातिसाहिना सेतुः कारितोऽभूत्तदाकृतिरधुनापि किंचित् दृश्यते श्रूयते च' इति । अत्रोत्प्रेक्षार्थे स्मरेण, वास्तवार्थे त्वात्मजन्मना धात्रा । 'मनःशृङ्गारसंकल्पात्मनो योनिः' इति स्मराभिधानम् । तथा 'नाभिपद्मात्मभूरपि' इति धातुरभिधा । इदं द्वयमपि हैम्याम् ॥

શ્લોકાર્થ

મૃગલોચના નાથીદેવીની રોમરાજી શોભે છે. નાથીદેવીના, અગાધ અને તરંગિત શરીરની કાન્તિના સમૂહરૂપ સમુદ્રમાં તરવાની ઇચ્છાથી અથવા તો ક્રીડા કરવાની ઇચ્છાથી જાણે કામદેવે નીલમણીનો પુલ બનાવ્યો ન હોય ? તેવી રોમરાજી શોભતી હતી. [સ્તંભનપુરમાં ક્રીડાર્થી એવા એક બાદશાહે પોતાના મહેલથી સમુદ્રસુધી ક્રીડાર્થે ખાસમહોલ' નામનો પુલ બનાવ્યો હતો. અદ્યાપિ પર્યંત તેની કંઇક આકૃતિ દેખાય છે.] ॥૪૨॥

द्रवीभवद्भूरिसिताभ्रचन्दन-प्रगल्भवाल्हीककुरङ्गनाभिभिः ।
विलिप्य काचित्कुतुकात्पृथग्वलीः, कदाचिदेतामिदमूचुषी सखी ॥४३॥

काचित्सखी कदाचित्प्रसाधनसमये एतां नाथींदेवीमिदमग्रे वक्ष्यमाणमूचुषी कथितवती । किं कृत्वा । कुतुकात्कौतूहलाद्वलीरुदरवर्तिमांससंकोचलक्षणा रेखा विलिप्य लिप्त्वा । काभिः । द्रवीभवन्त्यः सपङ्कजलभावं भजन्त्यो याः भूरिः प्रचुरः, सिताभ्रः कर्पूरो यत्र तादृक्चन्दनं श्रीखण्डम्, तथा प्रगल्भं मनोज्ञं वाल्हीकं कुङ्कुमम्, तथा कुरङ्गनाभिः कस्तूरिका, ताभिः । कथम् । पृथक् एकां वलीं चन्दनेन, द्वितीयां वलीं कुङ्कुमेन, तृतीयां वलिं कस्तूरिकयेत्यर्थः । इदं किमुवाच तदेवोच्यते ॥

શ્લોકાર્થ

શૃંગારના સમયે. કોઇ એક સખા કૌતુકથી નાથીદેવીના ઉદર ઉપર રહેલી ત્રિવલી જુદી જુદી ત્રણ રેખાને ઘણા કર્પૂરથી યુક્ત, ચંદનથી મનોહર, કુંકુમ અને કસ્તૂરી આદિના પ્રવાહથી લીંપીને આ પ્રમાણે કહેતી હતી. ॥૪૩॥

त्वया स्वकीर्त्या सुमनस्तरङ्गिणी, वचोविलासेन पुनः सरस्वती ।
यमस्वसा कुन्तलभङ्गिभिर्जिता, भजन्त्युपेत्य त्रिवलीछलादिव ॥४४॥

हे सखि, त्वया भवत्या स्वकीर्त्या अद्वैतपतिव्रताव्रतोद्भूतात्मशयसा सुमनस्तरङ्गिणी सुरसरिद्गङ्गा । पुनर्वचोविलासेन वचनचातुर्येण सरस्वती ब्रह्मपुत्री । पुनः कुन्तलानां केशानां भङ्गिभी रचनाभिर्यमस्वसा यमुना तिस्रोऽपि नद्यो जिताः सत्य उपेत्य पार्श्वे आगत्य त्रिवलिच्छलादुदरस्थवलित्रिककपटाद्भजन्तीव सेवन्ते इव । इत्यनयासाधारणयोत्प्रेक्षया तत्तनूलतायां त्रिवेणीसंगमोऽपि सूचितस्तेन च सा तीर्थभूतापि प्रतिपादिता । तीर्थे च महापुरुषागमनं संभवत्येव । तेन महापुरुषस्य हीरविजयसूरेरत्रावतरणं युक्तमेवेति ॥ युग्मम् ॥

श्लोकार्थ

હે સખિ ! તારા પતિવ્રતા ધર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી કીર્તિવડે ગંગા, વાણીના ચાતુર્યવડે સરસ્વતી, અને કેશોની રચનાવડે યમુના–એમ પરાભવ પામેલી ત્રણે નદીઓ, તારા ઉદર ઉપર રહેલી ત્રિવલી–ત્રણરેખાના બહાને જાણે તારી સેવા કરતી ન હોય ? અર્થાત્ ત્રિવેણીનો સંગમ તીર્થરૂપે સૂચિત કર્યો છે તે યથાર્થ છે. કારણકે તીર્થસ્થાનમાં મહાપુરુષોનું આગમન થતું હોય છે. આ ઉદર રૂપ તીર્થમાં મહાપુરુષ શ્રી હીરવિજયસૂરિનું અવતરણ યોગ્ય જ છે. ॥૪૪॥

निरीक्ष्य लक्ष्मीं निजभर्तृमातरं, स्थितां सदाध्यास्य विजृम्भि पङ्कजम् ।
इवानुकर्तुं रतिरात्मनापि तां, यदीयनाभीनलिने निषेदुषी ॥४५॥

रतिः कन्दर्पपत्नी यदीयनाभीनलिने नाभीतुन्दकूपिकाकमले । 'नाभिः स्यात्तुन्दकूपिका' इति हैम्याम् । 'नाभीविलेपात्पुनरुक्तयन्तीम् ' इति नैषधे । निषेदुषी स्थितवती। इवोत्प्रेक्ष्यते—आत्मना स्वेन स्वयमपि लक्ष्मीमनुकर्तुं कमलायाः सदृशीं भवितुमिव । किं कृत्वा । निरीक्ष्य दृष्ट्वा । अर्थात् काम् । तां लक्ष्मीम् । किंभूताम् । निजस्यात्मनो भर्तुः कन्दर्पस्य मातरं जननीं स्वश्वश्रुम् । पुनः किंभूताम् । स्थितां वसन्तीम् । किं कृत्वा । विजृम्भि पङ्कजं स्मेरारविन्दं सदा नित्यमध्यास्य आश्रित्य ॥

श्लोकार्थ

નાથીદેવીના નાભિકમલ ઉપર કામદેવની સ્ત્રી 'રતિ' રહેલી હતી. હંમેશાં વિકસ્વર કમલને આશ્રયીને રહેલી પોતાની સાસુ લક્ષ્મીદેવીને જોઇને, પોતે પણ તે લક્ષ્મી જેવી થવા માટે જાણે રહી ન હોય ? ॥૪૫॥

अगण्यलावण्यतरङ्गचङ्गिमा–नुषङ्गिशोचिः सुरसिन्धुसंनिधौ ।
निखेलितुं किं पुलिनं स्मराभ्रमू–प्रियस्य यस्य जघनं विधिर्व्यधात् ॥४६॥

विधिर्ब्रह्मा यस्या जघनं स्त्रीकट्या अग्रेतनप्रदेशः । 'पेडू' इति जने प्रसिद्धम् । तद्व्यधात् चकार । किमुत्प्रेक्ष्यते—स्मरः काम एवाभ्रमूप्रिय ऐरावणस्तस्य । अभ्रमूशब्दो

दीर्घोकारान्तः । तस्य शास्त्रोक्तानि प्राशुक्तानि सन्ति । खेलितुं क्रीडितुं पुलिनं जलोज्झितं तटमिव । कुत्र । अगण्यं प्रमातुमशक्यमेतावत्तया सम्यङ्निश्चेतुमशक्यं वा यल्लावण्यं यद्यपि 'सद्गमनसन्निरीक्षणसज्जल्पनमिति वदन्ति लावण्यम् । स्पृहणीयो रतिसुभगः स्पर्शगुणो भवति सौभाग्यम् ॥' एवं प्रतिपादितमस्ति, तथाप्यत्र तु कोऽप्यद्वैतरूपातिशय एव लावण्यमुच्यते । न प्राक्तनः । वपुः सुभगता । तस्य तरङ्गाणां लहरीणाम् । 'रूपचतुरपणविभवघणयौवनलहरइं जाइ । पणइ अवसरि रंडापणुं पगिपगि षडकइ माइ ॥' इति दोधकेऽप्युक्तम् । चङ्गिमन्नश्चारुत्वस्यानुषङ्गोऽस्त्यस्य चङ्गिमन्नस्तु प्रागुक्तम् । अत्रेमन्प्रत्ययः । तादृक् । शोचिरेव कान्तिरूपा सुरसिन्धुर्गङ्गा तस्याः संनिधौ पार्श्वे ॥

श्लोकार्थ

બ્રહ્માએ નાથીદેવીનું જઘન (પેઢું) મનોહર બનાવ્યું હતું. કામદેવરૂપી ઐરાવણહાથીને ક્રીડા કરવા માટે, અદ્ભુત લાવણ્યરૂપ તરંગોની સુંદરતાવાળી નાથીદેવીના દેહની કાન્તિરૂપી ગંગાની સમીપમાં રહેલો જાણે કિનારો ન હોય ! (ગંગાના કિનારા જેવું કોમળ નાથીદેવીનું પેઢું હતું.) ॥૪૬॥

अजय्यवीर्यं मृडमन्यहेतिभि-र्विजित्वरीभिर्जगतोऽपि जानता ।
स्मरेण धात्रा किमु कार्यते स्म य-न्नितम्बचक्रं युवयोगिधैर्यजित् ॥४७॥

स्मरेण कामेन कर्त्रा धात्रा विश्वसृष्टिकृता पार्श्वे । किमुत्प्रेक्ष्यते—यस्या नितम्बः कटीपश्चाद्भाग आरोहः एव चक्रं कार्यते स्म । कारितम् । स्मरेण किं कुर्वता । जानता अवधारयता । किं कर्मतापन्नम् । मृडमीश्वरम् । किंलक्षणम् । अजय्यं जेतुमशक्यं वीर्यं विक्रमो यस्य तम् । काभिः । अन्याभिरपराभिर्हेतिभिर्धनुर्बाणकृपाणकुन्तशक्तिप्रमुखप्रहरणैः । किंभूताभिः । जगतः समस्तस्य विश्वजनस्य विजित्वरीभिर्जयनशीलाभिः । तर्हि चक्रेणापि किं भावि । अत एव किं चक्रं युवानो यावत्त्रिजगत्तरुणा योगिनः समाधिभाजः तेषां धैर्यं सत्त्वमतिशयवद्वीर्यमवष्टम्भं जयतीति । शंभुरपि योगी । अतस्तद्धैर्यविध्वंसकारकं चक्रं कारितमिति ॥

श्लोकार्थ

સમસ્ત જગતને જીતવાવાળા, ધનુષ્ય, બાણ, કૃપાણ, શક્તિ આદિ શસ્ત્રોથી પણ પરાસ્ત ન થઇ શકે તેવા પરાક્રમી ઈશ્વરને કઇ રીતે પરાજિત કરવો, તેવી વિચારણાને કરતા કામદેવે તરુણયોગી ઈશ્વરના સત્ત્વનો નાશ કરવા માટે બ્રહ્માપાસે નાથીદેવીના નિતંબ (કેડનો પશ્ચિમભાગ) રૂપી ચક્રને જાણે બનાવડાવ્યું ન હોય ? ॥૪૭॥

करीन्द्रहस्तात्कदलीप्रकाण्डतो, निरस्य कार्कश्यमसारतां पुनः ।
इमौ किमादाय परस्परोपमं यदूरुयुग्मं, विधिना विनिर्ममे ॥४८॥

विधिना विधात्रा यस्या ऊरुयुग्मं विनिर्ममे कृतम् । किंभूतम् । परस्परमन्योन्यमेवोपमा सादृश्यं यस्य तत् । किमुत्प्रेक्ष्यते—इमौ करीन्द्रहस्तकदलीप्रकाण्डौ आदाय

गृहीत्वा किमु चक्रे । किं कृत्वा । निरस्य अपाकृत्य कर्षयित्वा । किम् । कार्कश्यं कठिनताम् । कस्मात् । करीन्द्रः प्रधानहस्ती भद्रजातीयगन्धसिन्धुरस्तस्य हस्तः शुण्डादण्डस्तस्मात् । पुनः किं कृत्वा । निरस्य अपास्य । काम् । असारताम् । कुतः । कदलीप्रकाण्डतः रम्भाद्रुमस्य मूलशाखावधिप्रदेशस्यान्तरालभागात् ॥

श्लोकार्थ

બ્રહ્માએ, પરસ્પરની ઉપમાને વહન કરતા એવા નાથીદેવીના બે સાથળનું નિર્માણ કર્યું. ગંધહસ્તિની સૂંઢ અને કેળવૃક્ષના થડના વચલા ભાગને લઈને સૂંઢની કઠોરતા અને કેળવૃક્ષના થડની અસારતા દૂર કરીને, જાણે બે સાથળ બનાવ્યાં ન હોય ? અર્થાત્ નાથીદેવીના સાથળ અતિકોમળ હતા. ॥૪૮॥

यदूरुजङ्घायुगयोर्विवृत्सतोः, परस्पराद्वैतविरोधिताजुषोः ।
द्विराजताया भयतस्तदन्तरा-निवासिजानू किमलक्ष्यतां गतौ ॥४९॥

यस्या ऊरुजङ्घायुगयोरन्तराले मध्ये निवासिनौ नितरां वसनशीलौ जानू ऊरुपर्वणी अलक्ष्यतामदृश्यभावं गतौ प्राप्तौ । किं कर्तुमिच्छतोः । विवृत्सतोः वधितुमिच्छताः । किंभूतयोर्यदूरुयुगयोः—परस्परमन्योन्यं या अद्वैतता असाधारणत्वं तया विरोधिता वैरिभावः । ऊरू जङ्घे आक्रम्य तदुपरिस्थिते । इदमेव परमविद्वेषितामूलम् । तां जुषेते सेवेते । किमुत्प्रेक्ष्यते—द्वौ राजानौ यत्र तद् द्विराजं द्विराजस्य भावो द्विराजता द्वैराज्यस्य भयतो भयात् किमदृश्यतां याताविव ॥

श्लोकार्थ

નાથીદેવીના બે જંઘા (સાથળ)ની મધ્યમાં રહેલા બે ઢીંચણ અદૃશ્ય હતા. તે બન્ને એક બીજાથી વધવાની ઇચ્છાથી પરસ્પર અસાધારણકોટિના વૈરભાવને ધારણ કરતા જાણે બે રાજાના ભયથી અદૃશ્ય રહ્યા ન હોય ? ॥૪૯॥

रतीशगेहेऽजनि यत्र जङ्घयो-र्गृहाश्रयस्थूणिकयोरिव द्वयम् ।
यदीयगुल्फावपि गुप्ततां गता-विवाङ्घ्रिप्रशोचिःसलिले निमज्जनात् ॥५०॥

यत्र देहे जङ्घयोर्द्वयमजनि । उत्प्रेक्ष्यते—रतीशस्य स्मरस्य गेहे मन्दिरे गृहाश्रययोः सौधाधारभूतयोः स्थूणिकयोः स्तम्भयोर्द्वयमिव । अपि पुनर्यदीयगुल्फौ नाथीचरणग्रन्थी गुप्ततां प्रच्छन्नतां प्राप्तौ । स्त्रीणां गुल्फावदृश्यावेव वर्ण्येते । यथा नैषधे—'अरुन्धती कामपुरन्ध्रिलक्ष्मीजम्भद्विषद्दारनवाम्बिकानाम् । चतुर्दशीयं तदिहोचितैव गुल्फद्वयाप्ता यददृश्यसिद्धिः ॥' एतद्वृत्तिः—'वसिष्ठपत्नी च, रतिश्च, लक्ष्मीश्च, जम्भद्विषद्दाराः शची सा च, नवाम्बिका नवदुर्गास्ताश्च, एतासामियं भैमी चतुर्दशी चतुर्दशसंख्यापूरिकापि चतुर्दशी तिथिश्च तत्तुल्येत्यर्थः । तदिहास्यां भैम्यामुचितैव यतो हेतोरदृश्यसिद्धिरदृश्यतयाऽ-

वस्थानम् अन्तर्धानविधिविद्या गुल्फद्वयेनाप्ता । अरुन्धत्यादिसंनिधाने अदृश्यसिद्धिर्युक्तैव । चतुर्दशीतिथौ चादृश्यसिद्धिर्जायते इत्यागमशास्त्रसंप्रदायः । 'गुल्फयोश्चानभिव्यक्तत्वं सुलक्षणम्' इति । तत्रोत्प्रेक्ष्यते—जङ्घयोश्चरणयोः शोचिः कान्तिरेव सलिलं पानीयं तस्मिन्निमज्जनाद्ब्रूडनादिव । जले निमग्नं न दृश्यते इति प्रसिद्धिः ।

श्लोकार्थ

નાથીદેવીની બે જંઘા જાણે કામદેવના મંદિરના આધારભૂત બે સ્તંભો ન હોય ? અને તેના પગની ઘુંટીઓ પણ અદૃશ્ય હતી. તે જાણે તેના બે પગની કાન્તિરૂપ જલમાં નિમગ્ન હોવાથી ગુપ્ત રહી ન હોય ? ॥૫૦॥

पदारविन्दोन्नतताभिरात्मनः, पराजितैः कुञ्जरराजयानया ।
अगोपि मन्दाक्षविलक्षितात्मभि-र्वने वसद्भिः कमठैरिवाननम् ।५१॥

कमठैः कच्छपैराननं स्वमुखमगोपि गुप्तीकृतम् । क्रोटिक्षेपणादिति शेषः । किं कुर्वद्भिः । वने जले विपिने वा वसद्भिस्तिष्ठद्भिः । 'वनं प्रस्रवणे गेहे प्रवासेऽम्भसि कानने । समूहे पर्वतेऽपि स्यात् (प्रस्रवणे निर्झरे)' इत्यनेकार्थः । किमुत्प्रेक्ष्यते—कुञ्जरराजयानया गजेन्द्रगमनया यया आत्मनः स्वस्य पदारविन्दयोश्चरणकमलयोरुन्नतताभिः पराजितैः सद्भिः मन्दाक्षेण लज्जया विलक्षितो विमनीभूत आत्मा चित्तं यस्य तादृशैः किमास्यमगोपि । 'आत्मा चित्ते धृतौ यत्ने धिषणायां कलेवरे । परमात्मनि जीवेऽर्के हुताशनसमीरयोः ॥ स्वभावे, इत्यनेकार्थः ॥

श्लोकार्थ

ગજગામિની એવી નાથીદેવીના ચરણકમલની ઉન્નતતાવડે પરાજિત થવાથી લજ્જાવડે વિલખા બનીને જાણે પોતાના મુખને ઢાંકી દીધું ન હોય ? તેમ વનમાં કે જલમાં વસતા કાચબાઓએ પોતાના મુખને છુપાવ્યું. ॥૫૧॥

यदीयपादौ सरलाङ्गुली द्युता, करम्बितौ झांकृतिकारिनूपुरौ ।
श्रियानुयातः कमले दलद्दले, मरन्दनिःस्यन्दिनदत्सितच्छदे ॥५२॥

यदीयौ पादौ नाथीसंबन्धिनौ चरणौ श्रिया शोभया कमले पद्मे अनुयातः अनुकुरुतः । सदृशौ भवत इत्यर्थः । किंभूतौ पादौ । सरला अकुटिला अङ्गुलयः पदशाखा ययोः । पुनः किंभूतौ । द्युता कान्त्या करम्बितौ व्याप्तौ । पुनः किंभूतौ । झांकृतिं रणझणितिशब्दं कुरुत इत्येवंशीलौ नूपुरौ मञ्जीरौ ययोः । कमले किंभूते । दलन्ति विजृम्भमाणानि दलानि पत्राणि ययोः । पुनः किंभूते । मरन्दं मधु निःस्यन्देते क्षरत इत्येवंशीले । तथा--नदन्तः शब्दायमानाः सितच्छदा हंसा ययोस्तौ पश्चात्कर्मधारयः ॥

श्लोकार्थ

સરળ અંગુલિઓવાળા, કાંતિથી વ્યાપ્ત અને નૂપુર (ઝાંઝર)નાં ઝણકારથી યુક્ત એવા નાથી-

દેવીના ચરણોની શોભાનું બે કમલોએ અનુકરણ કર્યું. દેદીપ્યમાન પાંદડાવાળા, રસ ઝરતાં અને અવાજ કરતા હંસોવાળાં કમલોએ નાથીદેવીનાં ચરણોની સદૃશતા ધારણ કરી. ।।૫૨।।

प्रभाप्रथातैलकरम्बितान्तरे, यदङ्घ्रिपात्रेऽङ्गुलिवर्तिवर्तिनः ।
नखाः प्रदीपा इव विस्फुरत्त्विषोऽ-पुषन् विभूषामभिभूततामसाः ।।५३।।

नखा अर्थान्नाथीकामाङ्कुशाः प्रदीपा इव विभूषां शोभामपुषन् पुष्टामकार्षुः । क्क । यदङ्घ्रिपात्रे यस्याश्चरणनाम्नि अमत्रे भाजने । किंभूते । प्रभानां कान्तीनां प्रथा विस्तार एव तैलं स्नेहस्तेन करम्बितमर्थात्संपूर्णमन्तरं मध्यं यस्य तस्मिन् । नखाः किंभूताः । अङ्गुलय एव वर्तयो दशास्तासु वर्तन्ते तिष्ठन्तीत्येवंशीलाः । पुनः किंभूताः । विस्फुरन्ती विद्योतमाना त्विट् ज्योतिर्येषां ते पुनः किंभूताः । अभिभूता ध्वस्तास्तामसास्तमसां ध्वान्तानां समूहा यैस्ते । 'तामसास्तिग्मरोचिषः' इति वीतरागस्तवे ॥

श्लोकार्थ

નાથીદેવીના નખો દીપકની જેમ શોભાની વૃદ્ધિ કરતા હતા. કાન્તિના સમૂહરૂપ તેલથી જેનો મધ્યભાગ વ્યાપ્ત છે તેવા પ્રકારના નાથીદેવીના ચરણરૂપ પાત્રમાં આંગળીરૂપી દીવેટોમાં રહેનારા સ્ફુરાયમાન જ્યોતિથી અંધકારનો નાશ કરનારા 'નખો' પગની અદ્‌ભુત શોભાને વધારતા હતા. ।।૫૩।।

व्यलीलसत् पाटलिमा पदाम्बुज-द्वयस्य यस्याः सरसीजचक्षुषः ।
स्वमार्दवेनाभिभवं विधित्सतः, प्रवालपुञ्जैरुपदीकृतः किमु ।।५४।।

सरसीजं कमलं तद्वच्चक्षुर्लोचनं यस्यास्तादृश्या यस्याः पदाम्बुजयोश्चरणकमलयोर्द्वयस्य युगलस्य पाटलिमा रक्तता व्यलीलसद्भासते स्म । किमुत्प्रेक्ष्यते—स्वमार्दवेन निजसुकुमारतया अभिभवं पराभूतिं विधित्सतो विधातुमिच्छतः चरणारविन्दद्वन्द्वस्य प्रवालपुञ्जैः पल्लवपटलैः उपदीकृतः किमु । ढौकित इव ॥

श्लोकार्थ

કમલાક્ષી નાથીદેવીના ચરણકમલની (તલીયાની) લાલિમા શોભતી હતી. પોતાની સુકુમારતાથી પરાભવને ઇચ્છતા પ્રવાલના સમૂહોએ નાથીદેવીનાં ચરણયુગલ ને પોતાની લાલિમા ભેટણા રૂપે કરી ન હોય ! ।।૫૪।।

असौ जयन्ती जलजं स्वपाणिना, रदैश्च तारश्रियमात्मना रमाम् ।
मृगाङ्कमास्येन रुचा च चम्पकं, स्मरस्य हेतिः किमु विश्वजित्वरी ।।५५।।

असौ नाथीदेवी । किमुत्प्रेक्ष्यते—विश्वजित्वरी जगज्जयनशीला स्मरस्य कामस्य हेतिः किमु शस्त्रमिव । जगज्जिष्णुतां दर्शयति—असौ किं कुर्वती । जयन्ती पराभवन्ती । किम् । जलजं कमलम् । केन । स्वपाणिना निजहस्तेन । पुनः काम् । तारश्रियं तार-

काणां निर्मलमौक्तिकानां वा । 'तारो निर्मलमौक्तिके' इत्यनेकार्थवचनात् । यद्वा रजतानां श्रियं शोभाम् । नक्षत्रवाची तारशब्दोऽकारान्तोऽप्यस्ति । 'प्रथममुपहृत्यार्थं(र्घं) तारैरखण्डिततण्डुलैः' इति नैषधे । कैः । रदैर्दन्तैः । पुनः काम् । रमां लक्ष्मीम् । केन । आत्मना स्वरूपेण शरीरेण वा आत्मशब्देन च वपुः । प्रागनेकार्थोक्तेन दर्शितमस्तीति । पुनः कम् । मृगाङ्कं चन्द्रम् । केन । आस्येन वदनेन । अपि पुनः किम् । चम्पकं हेमपुष्पकम् । चम्पककुसुममित्यर्थः । जातावेकवचनम् । कया । रुचा कान्त्या ॥ इति नाथीसर्वाङ्गवर्णनम् ॥

શ્લોકાર્થ

નાથીદેવી જાણે જગતને જીતનારા કામદેવનું અમોઘ શસ્ત્ર ન હોય ? કેમકે પોતાના સુકુમાર હાથથી કમલને, દેદીપ્યમાન દાંતોથી નિર્મલ મોતીઓને, શરીરની શોભાથી લક્ષ્મીને, મુખની સૌમ્યતાવડે ચંદ્રને અને દેહની અનુપમ કાન્તિથી ચંપકપુષ્પને પરાભવ કરતી નાથીદેવી અદ્‌ભુત સૌંદર્યને ધારણ કરતી હતી. ।।૫૫।।

अथो मिथः प्रीतिपरीतदम्पती, इमौ कलाकेलिविलासशीलिनौ ।
लिलेसतुः केलिसरः सरिद्वनी–गिरीन्द्रभूमीषु रतिस्मराविव ॥५६॥

अथो कुंरानाथीदेव्योर्गुणरूपवर्णनानन्तरं तयोर्विविधक्रीडावर्णनारम्भः । मिथः परस्परं प्रीत्या स्नेहेन प्रमोदेन वा परीतौ व्याप्तौ दम्पती स्त्रीभर्तारौ इमौ नाथीकुंराख्यमहेभ्यौ अथवा इमौ पूर्वं व्यावर्णितस्वरूपौ दम्पती नाथीकुंराव्यवहारिणौ केलये क्रीडार्थं ये सरांसि पद्माकराः सरितो नद्यः वन्य उद्यानानि गिरीन्द्राः सर्वक्रीडास्पदोपेताः पर्वताः तेषां भूमीषु स्थानकेषु विलेसतुः विविधक्रीडां चक्रतुः । इमौ किंभूतौ । कलाकेलेः कामस्य विलासं लीलां शीलतो भजत इत्येवंशीलौ । इवोत्प्रेक्ष्यते—इमौ रतिस्मरौ केलतीकामाविव ॥

શ્લોકાર્થ

કુરાશાહ અને નાથીદેવીના રૂપ-ગુણનું જુદું જુદું વર્ણન કર્યા બાદ હવે તે દંપતીનું સમૂહરૂપે વર્ણન કરતા કવિ કહે છે. પરસ્પરની પ્રીતિમાં તત્પર કામદેવની શોભાને ભજનારા દંપતી ક્રીડાસરોવરો, નદીઓ, ઉદ્યાનો અને ક્રીડાપર્વતોમાં વિવિધ પ્રકારની ક્રીડાઓ કરતા જાણે સાક્ષાત્ રતિ અને કામદેવના અવતાર હોય તેમ જણાય છે. ।।૫૬।।

सकाकतुण्डैणमदद्रवाङ्कितो–रसोः परिक्षालनतः कदापि तौ ।
सुतामिवार्कस्य विहारवाहिनीं, विनिर्मिमाते जलकेलिलालसौ ॥५७॥

कदापि कस्मिन्नपि प्रस्तावे दम्पती नाथीकुंराख्यौ सह काकतुण्डेन कृष्णागुरुणा वर्तते तादृशस्यैणमदस्य कस्तूरिकाया द्रवः पङ्कस्तेनाङ्कितयोर्व्याप्तयोरुरसोर्वक्षःस्थलयोः परिक्षालनतो धावनतः विहारवाहिनीं विलासनदीम् । 'विहारस्तु जिनालये । लीलायां

भ्रमरे स्कन्धे' इत्यनेकार्थः । 'निद्रां विहारार्धपथे गतानाम्' इति रघौ । अर्कस्य सुतामिव यमुनामिव कस्तूरीद्रवैः श्यामलीकृतजलाम् अत एव यमुनोपमां निर्मिमाते कुर्वाते । किंभूतौ । जलकेलौ सलिलक्रीडायां लालसौ लोलौ । 'लालसा लोलयाच्ञयोः । तृष्णातिरेके औत्सुक्ये' इत्यनेकार्थः ॥

શ્લોકાર્થ

કોઈ કોઈ અવસરે જલક્રીડામાં ઉત્સુક બન્ને દંપતી કૃષ્ણાગુરુ અને કસ્તૂરીના લેપથી વ્યાપ્ત કરાયેલાં વક્ષસ્થલને ધોવાથી યમુનાની જેમ શ્યામ જલવાળી એવી ક્રીડાનદીનું નિર્માણ કરતા હતાં ।।૫૭।।

कुमुत्स्मिता षट्पदपङ्क्तिकुन्तला, स्मितोत्पलाक्षी कजकुड्मलस्तनी ।
प्रियेव पाथःप्लवने सहंसिका, तरङ्गबाहुः सरिदालिलिङ्ग तम् ।।५८।।

सरित् क्रीडानदी । पाथःप्लवने जलकेलिसमये स्नानविधाने तं महेभ्यं कुंरासाधुमालिलिङ्ग । केव । प्रियेव । यथा पाणिगृहीती पत्नी स्वपतिमाश्लिष्यति । किंभूता नदी प्रिया च । कुमुत्कैरवम् । जातावेकवचनम् । तदेव तद्वद्वा स्मितमीषद्धसितं यस्याः सा । भर्त्रा श्लेषणसमये स्त्रियाः किंचित्स्मितं जायते । पुनः किंभूता । षट्पदानां भ्रमराणां पङ्क्तयः श्रेणयस्ता एव तद्वच्च श्यामाः कुन्तला केशा यस्याः । पुनः किंभूता । स्मितं विकसितं यदुत्पलं तदेव तद्वद्वा अक्षिणी चक्षुषी यस्याः । 'किमु कुवलयनेत्राः सन्ति नो नाकनार्यस्त्रिदशपतिरहल्यां तापसीं यत्सिषेवे । हृदयतृणकुटिरे दीप्यमाने स्मराग्नावुचितमनुचितं वा वेत्ति कः पण्डितोऽपि ॥ इति चम्पूकथायाम् । पुनः किंभूता । कजकुड्मलौ कमलमुकुलौ तावेव तद्वद्वा स्तनौ कुचौ यस्याः । पुनः किंभूता । हंस एव हंसकः । 'हंसको हंसनूपुरयोः' । सह हंसकैर्मरालैर्हंसकाभ्यां नूपुराभ्यां वा वर्तते या । पुनः किंभूता । तरङ्गौ अर्थादुभयपार्श्ववर्तिनौ कल्लोलौ तावेव च तत्तुल्यौ बाहू भुजौ यस्याः ॥

શ્લોકાર્થ

જલક્રીડાના સમયે ક્રીડાનદી પ્રિયાની જેમ કુરાશાહને આલિંગન કરતી હતી. કુમુદરૂપી હાસ્ય કરતી, ભ્રમરોની પંક્તિરૂપી શ્યામકેશવાળી, વિકસ્વર કમલોરૂપી નેત્રોવાળી, કમલની કળીઓરૂપી સ્તનવાળી, બાલહંસરૂપી ઝાંઝર વાળી, અને તરંગોરૂપી બાહુવાળી એવી ક્રીડાનદી જેમ પ્રિયા પોતાના પતિને આલિંગન કરે તેમ, જાણે આલિંગન કરતી હોય તેમ જણાતું હતું. ।।૫૮।।

विजृम्भिजाम्बूनदपद्मनिष्पत-त्परागपिङ्गीकृतवारिशालिनि ।
समं करिण्या करिणेव पङ्कजा-करेऽमुनाऽक्रीडि कुरङ्गचक्षुषा ।।५९।।

अमुना कुंरामहेभ्येन कुरङ्गचक्षुषा स्वमृगलोचनया आत्मस्त्रिया समं कदाचित्पङ्कजाकरे कमलकलिततटाके अक्रीडि क्रीडां चक्रे । किंभूते पङ्कजाकरे । विजृम्भीणि विस्मे-

राणि जाम्बूनदानि सौवर्णानि यानि पद्मानि तेभ्यो निष्पतद्भिर्निःसरद्भिर्विगलद्भिः परागै रजोभिः पिङ्गीकृतेन पीततां प्रापितेन वारिणा जलेन शालते शोभते इत्येवंशील-स्तस्मिन् । कनककमलसद्भावश्चम्पूकथोक्तेन प्राग्दर्शितोऽस्तीति । केनेव । करिणेव । यथा करिणा हस्तिना करिण्या स्वहस्तिन्या सम विन्ध्याचलजलाशये क्रीडयते ॥

श्लोकार्थ

કોઈ અવસરે કુરાશાહ મૃગલોચના એવી પોતાની સ્ત્રીની સાથે કમલોથી વ્યાપ્ત એવા તલાવમાં ક્રીડા કરતા હતા. વિકસ્વર સોનેરી કમલોની રજકણોના પડવાથી પીળા પડી ગયેલા પાણીવાળા તલાવમાં જેમ હાથી પોતાની હાથણી સાથે વિંધ્યાચલના જલાશયમાં ક્રીડા કરે છે તેમ, ક્રીડા કરતા હતા. ।।૫૯।।

स्मितारविन्दोदयदिन्दुविभ्रमा-दिवाम्बुलीलासमये तयोर्मुखे ।
विमुग्धसारङ्गचकोरशावका, मरन्दपीयूषपिपासयाऽभजन् ॥६०॥

विमुग्धा अचतुराः सारङ्गाणां भृङ्गाणाम् । 'सारङ्गो हरिणे शैले कुञ्जरे चातके खगे । शबले चिञ्चिरीके च' इत्यनेकार्थतिलके । चकोराणां ज्योत्स्नाप्रियाणां शावका बाला अम्बुलीलासमये जलक्रीडाकरणव्यतिकरे तयोर्नाथीकुंरामहेभ्ययोर्मुखे वक्त्रे अभजन् सेवन्ते स्म । कया । मरन्दानां मधूनां पीयूषाणाममृतानां च पिपासया पातुमिच्छया । इवोत्प्रेक्ष्यते—स्मितारविन्दस्य विकसितकमलस्य तथा उदयत उदयं गच्छत इन्दोश्चन्द्र-स्य च भ्रमाद्भ्रान्तेः । 'कणेहत्य चकोरीणां गणः पीत्वा सुधासवम् । अजायत मदेनेव गुञ्जापुञ्जारुणेक्षणः ॥' इति चकोराणां सुधापानं वस्तुपालकीर्तिकौमुद्याम् ॥

श्लोकार्थ

જલક્રીડાના અવસરે, મુગ્ધ ભ્રમરો અને ચકોરિકા વિકસ્વર કમલ અને ઉગતા ચંદ્રની ભ્રાન્તિથી રસ અને અમૃતપાનની ઇચ્છાથી નાથીદેવી અને કુરાશાહના મુખકમલને અને મુખચંદ્રને ભજતાં હતાં. ।।૬૦।।

प्रफुल्लकङ्केल्लिरसालमल्लिका-कदम्बजम्बूनिकुरम्बचुम्बिते ।
अलीव साकं सुदृशा स निष्कुटे, कदापि रेमे श्रितसूनशीलनः ॥६१॥

स महेभ्यः कदापि कस्मिन्नपि समये सुदृशा स्वस्त्रिया साकं सार्धं निष्कुटे गृहा-रामे रेमे क्रीडति स्म । क इव । अलीव । यथा भ्रमरो भ्रमर्या सममारामे रमते । किंभूतः । श्रितं निर्मितं सूनानां कुसुमानां शीलनमवचयमालाग्रन्थनप्रियावतंसीकरणादि येन । भृङ्गोऽपि पुष्पसेवी । किंभूते निष्कुटे । प्रफुल्लाः कुसुमिता ये कङ्केल्लयोऽशोकाः, रसालाः सहकाराः, मल्लिका विचकिलाः, कदम्बा नीपाः धाराकदम्बाश्च, जम्ब्वः श्याम-फलाः प्रसिद्धाः तेषां निकुरम्बं वृन्दं तेन चुम्बिते कलिते ॥

श्लोकार्थ

પુષ્પોના સમૂહથી શોભતા કુરાશાહ કોઈ અવસરે વિકસ્વર અશોક, આમ્ર, મલ્લિકા, કદંબ અને જાંબુ

આદિ વૃક્ષોના સમૂહથી યુક્ત પોતાના ગૃહઉદ્યાનમાં, જેમ ભ્રમર ભ્રમરીની સાથે ક્રીડા કરે તેમ, સ્વસ્ત્રીની સાથે ક્રીડા કરતા હતા. ॥૬૧॥

रसालसालस्य तले विलासिना, प्रणीय वीणां क्वणनानुवादिनीम् ।
अगीयत श्रोत्रसुधारसोपमं, क्वचिन्मृगाक्ष्या सह किंनरेन्द्रवत् ॥६२॥

विलासिना क्रीडाशीलेन कुंरासाधुना मृगाक्ष्या स्वप्रियया नाथीदेव्या सह कुत्रापि कस्मिन्नपि वनप्रदेशे रसालसालस्य सहकारतरोस्तले अधोभूमौ श्रोत्रयोः कर्णयोः सुधारसस्य अमृतनिस्यन्दस्य उपमा साम्यं यत्रैवंविधमगीयत गीतम् । किं कृत्वा । क्वणनं निजध्वनिमनुवदतीति अनुकरोतीत्येवंशीलां वीणां प्रणीय सज्जीकृत्य । कवत् । किंनरेन्द्रवत् । यथा किंपुरुषेश्वरेण स्वरसेन स्त्रिया सह गीयते ॥

श्लोकार्थ

ક્રીડાપ્રિય એવા કુરાશાહ કોઇ અવસરે મૃગલોચના એવી વીણાને, સજ્જ કરી, કર્ણને મધુર અમૃત સમાન ગીતગાન કરતા હતાં. જેમ ગાંધર્વ સ્વસ્ત્રીની સાથે મધુરસ્વરે ગીતગાન કરે તેમ ગીતગાન કરતા હતા. ॥૬૨॥

कदापि मन्दार इव स्मितद्रुमे, विलासदोलामवलम्ब्य लीलया ।
न्यखेलि तेनोपवने मृगीदृशा, समं स्वदेव्या द्युसदेव नन्दने ॥६३॥

कस्मिन्नप्यवसरे तेन व्यवहारिणा मृगीदृशा स्वदयितया सह उपवने पुरस्य वा स्वगृहस्य समीपारामे लीलया शृङ्गारभावजक्रियया न्यखेलि क्रीडितम् । 'लीला केलिर्विलासश्च श्रृङ्गारभावजा क्रिया' इत्यनेकार्थः । अत्र विलासः स्थानादीनां वैशद्यमित्यवचूर्णौ किं कृत्वा । मन्दारे कल्पद्रुमे इव । कस्मिन्नपि स्मितद्रुमे विकसिततरौ । तरुशाखायामित्यर्थः । विलासार्थं दोलां क्रीडाकृते प्रेङ्खोलनमवलम्ब्याश्रित्य । केनेव । द्युसदेव । यथा देवेन स्वदेव्या मन्दारे मन्दारनाम्नि कल्पवृक्षे दोलां बद्ध्वा नन्दनवने क्रीडयते ॥

श्लोकार्थ

જેમ નંદન વનમાં દેવ દેવીની સાથે કલ્પવૃક્ષ ઉપર હિંડોળો બાંધીને ક્રીડા કરે તેમ, કોઇ વખત કુરાશાહ નાથીદેવી સાથે ગૃહઉદ્યાનમાં કોઈ વિકસ્વર વૃક્ષ ઉપર હિંડોળો બાંધીને લીલાપૂર્વક ક્રીડા કરતા હતા. ॥૬૩॥

कदाचिदिभ्यः कलधौतभूधरे, चिखेल सार्धं परमाणुमध्यया ।
मृगाङ्कचूडामणिरद्रिचक्रिण-स्तनूजयेवाद्भुतभूतिभासुरः ॥६४॥

इभ्यो व्यवहारी कदाचित्कस्मिन्नपि वासरे कलधौतभूधरे क्रीडार्थनिर्मितरजतपर्वते परमाणुमध्यया स्वकृशोदर्या नाथीदेव्या समम् । 'अध्यापयामः परमाणुमध्याः' इति नैष-

घे । चिखेल खेलति स्म । श्वैत्याद्रूपतुल्योरूपमयो वा । तथा चम्पूकथायाम्—'राजते राजतेनायं सानुना सानुनायकः' इति । यथा शृङ्गं तथा सर्वोऽप्यद्रिः । क इव । मृगाङ्कचूडामणिरिव । 'मृगाङ्कचूडामणिवर्जनार्जितम्' इति नैषधे । यथा—ईश्वरोऽद्रिचक्रिणो हिमाद्रेस्तनूजया पुत्र्या पार्वत्या समं रूप्याचले कैलाशे खेलति । इभ्यः किंभूतः। अद्भुतया विद्वच्चेतश्चमत्कारकारिण्या भूत्या संपदा भासुरो नागरिकेषु दीप्यमानः । शिवस्तु भस्मना शुभ्रः । 'भूतिस्तु भस्मनि । मांसपाकविशेषे च संपदुत्पादयोरपि' इत्यनेकार्थः ॥

શ્લોકાર્થ

અદ્‌ભુત પ્રકારની સંપત્તિથી સુશોભિત કુરાશાહ કોઈ વખતે કૃશોદરી એવી પોતાની સ્ત્રીની સાથે રૂપ્યમય ક્રીડાપર્વત ઉપર જેમ ઈશ્વર પાર્વતીની સાથે કૈલાસપર્વત પર ક્રીડા કરે તેમ, ક્રીડા કરતા હતા. ॥૬૪॥

विनोदमेवं सृजतोरहर्निशं, तयोः स्मराज्ञकवशंवदात्मनोः ।
दिनानि दोगुन्दकदेवयोरिव, प्रमोदभाजोरतिचक्रमुः क्रमात् ॥६५॥

तयोर्नाथीकुंराव्यवहारिणोः क्रमाद्विविधविलासकरणपरिपाट्या दिनानि वासरा अतिचक्रमुरतिक्रामन्ति स्म । तयोः किंभूतयोः । प्रमोदभाजोरानन्दमेदुरयोः । पुनः किंभूतयोः । स्मरस्य मदनस्याज्ञा आदेशः तस्या एकोऽद्वितीयो वशंवद आयत्त आत्मा चित्तं च ययोस्तौ । पुनः किं कुर्वतोः । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण अहर्निशं निरन्तरं विनोदं क्रीडां सृजतोः । कयोरिव । दोगुन्दकदेवयोरिव । यथा दोगुन्दकदेवयोर्विविधक्रीडाकुर्वतोर्वासरा अतिक्रामन्ति ॥ इति दम्पत्योर्वनादिक्रीडाकारणादिः ॥

શ્લોકાર્થ

કામદેવની આજ્ઞાને આધીન નિરંતર વિવિધ પ્રકારની ક્રીડાને કરતા એવા તે દંપતીના સુખમય દિવસો દોગુંદુકદેવની જેમ આનંદપૂર્વક પસાર થતા હતા. ॥૬૫॥

कदाचिदम्भोरुहिणीव निद्रया, सुखं प्रसुप्ता प्रहरेऽन्तिमे निशः ।
तदङ्गना स्वप्नसरोवगाहिनं, न्यभालयज्जम्भनिशुम्भकुम्भिनम् ॥६६॥

कदाचिदाधानकाले तदङ्गना कुंरापत्नी नाथी निशो रात्रेरन्तिमे पश्चिमे चतुर्थे प्रहरे यामे जम्भनाम्नो दैत्यस्य निशुम्भो हिंसनं यस्य यस्माद्वा। स इन्द्रस्तस्य कुम्भिनमैरावणं न्यभालयत्पश्यति स्म । किंभूतम् । स्वप्न एव सरस्तटाकस्तमवगाहते भजते इत्येवंशीलः । ऐरावणोऽपि तदङ्गना इत्यतोऽकारपृथक्करणेन अस्वप्नानां सरो नन्दीसरोनामानं पद्माकरमवगाहते मध्ये प्रविश्य क्रीडया इतस्ततः स्वेच्छया गच्छतीत्येवंशीलः स्यात् । किंभूता तदङ्गना । निद्रया निर्रतिस्वापेन । अत एव सुखं यथा स्यात्तथा । सातेनेत्यर्थः । प्रसुप्ता शय्यायां शयाना । केव । अम्बुरुहिणीव । यथा पद्मिनी रात्रौ स्वपिति ॥

શ્લોકાર્થ

કોઇ એક રાત્રિને વિષે કમલિનીની જેમ સુખપૂર્વક સૂતેલી એવી નાથીદેવીએ રાત્રિના ચોથા પ્રહરમાં સ્વપ્નમાં **'નંદીસર'** નામના સરોવરમાં ક્રીડારત એવા ઐરાવણ હાથીને જોયો. ।।૬૬।।

श्रियेव निर्जित्य समग्रदिग्गजान्, धृतर्जयाङ्कैश्चमरैर्विराजितम् ।
प्रभुं धराणामिव धात्वधित्यकां, स्वमूर्ध्नि सिन्दूररुचिं च बिभ्रतम् ।।६७।।

किंलक्षणं गजम् । चमरैः रोमगुच्छैर्विराजितं शोभितम् । इवोत्प्रेक्ष्यते-श्रिया शौण्डीरिमतुङ्गिमश्वेतिमलक्षणागणितगुणगणादिमस्वलक्ष्म्या समग्रान् सर्वान् । पुण्डरीक-वामन-कुमुद-अञ्जन-पुष्पदन्त-सार्वभौम-सुप्रतीकाख्यान् सप्त दिग्गजान्निर्जित्य जित्वा जयाङ्कैस्तद्विजयसूचकैर्धृतैरिव । पुनः किं कुर्वन्तम् । बिभ्रतं धारयन्तम् काम् । सिन्दूरस्य शृङ्गारभूषणस्य रुचिं कान्तिम् । रक्तिमानमित्यर्थः । कस्मिन् । स्वमूर्ध्नि निजमस्तके । कमिव । धराणां प्रभुमिव । यथा गिरिराजो हिमाद्रिर्धातोर्गैरिकस्य अधित्यकामूर्ध्वभूमीं धत्ते ॥ ऐरावतः पुण्डरीको, वामनः कुमुदोऽञ्जनः । पुष्पदन्तः सार्वभौमः, सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥ इति हैम्याम् ।

શ્લોકાર્થ

શ્વેતપણું, ઉન્નતિ આદિ અનેક શુભલક્ષણોથી યુક્ત એવી પોતાની લક્ષ્મીથી, ઐરાવત, પુંડરીક, વામન, કુમુદ, અંજન, પુષ્પદંત, સાર્વભૌમ અને સુપ્રતીક એ સાતે દિગ્ગજોને જીતી લીધાનું જાણે સૂચન ન કરતો હોય ! તેવા પ્રકારના ચામરથી સુશોભિત અને જેમ હિમાલય સુવર્ણના (ગૈરિક ધાતુ) શિખરને ધારણ કરે છે તેમ મસ્તક ઉપર સિંદૂરની કાંતિને ધારણ કરતા એવા હાથીને જોયો. ।।૬૭।।

अखण्डचण्डेतरधाममण्डला-न्तरालतो निर्गतमङ्कवर्त्मना ।
महीतले स्त्यानतया कथंचनाऽ-वतिष्ठमानं किमु वा सुधारसम् ।।६८।।

वा अथवा । गजं किमूत्प्रेक्ष्यते—महीतले भूमण्डले स्त्यानतया स्तिमितत्वेन कथंचन केनापि प्रकारेण अवतिष्ठमानं स्थितिं कुर्वाणं सुधारसमिव । किमूत्प्रेक्षायाम् । किंभूतं सुधारसम् । अखण्डस्य संपूर्णस्य चण्डात्तीक्ष्णादितरं शिशिरं धाम तेजो यस्यैतावता चन्द्रस्य मण्डलं बिम्बं तस्यान्तरालतो मध्यान्निर्गतं निःसृतम् । केन । अङ्कवर्त्मना लाञ्छनमार्गेण ॥

શ્લોકાર્થ

કોઇપણ પ્રકારે પૃથ્વી ઉપર આવીને રહેલો જાણે અમૃતરસ હોય અથવા અખંડ ચંદ્રમંડળના મધ્યભાગમાંથી લાંછન માર્ગે નીકળેલો જાણે અમૃતરસ હોય ! તેવા હાથીને સ્વપ્નમાં જોયો. ।।૬૮।।

सृजन्तमुच्चैः स्वकरं मदोदयात्, कुलाद्रिसान्द्रप्रतिनादमन्दुरैः ।
स्वगर्जितैः स्पर्धितया पयोमुचां, चमूं विगायन्तमिवातिकोपतः ।।६९।।

गजं किं कुर्वन्तम्। मदस्योन्मत्तताया उदयादाविर्भावात्स्वकरं निजशुण्डादण्डमुच्चैरूर्ध्वं सृजन्तं कुर्वन्तम्। उत्प्रेक्ष्यते—स्वगर्जितैरात्मगर्जारावैः सार्धं स्पर्धितयाऽहंसर्पितत्वेन अतिकोपतोऽधिकक्रोधात् पयोमुचां मेघानां चमूमनीकम्। वृन्दमित्यर्थः। विगायन्तमवगणयन्तमिव। 'नवाम्बुदानीकमुहूर्तलाञ्छने' इति रघुवंशे। अनीकवच्चमूः। किंभूतैर्गर्जितैः। कुलाद्रिषु मन्दरप्रमुखकुलशैलेषु सान्द्रेण बहुलेन प्रतिनादेन प्रतिशब्देन मेदुरैः पुष्टैः॥

શ્લોકાર્થ

મદોન્મત્ત હોવાથી પોતાની સૂંઢને ઉંચી કરતો તે હાથી, મેરુ આદિ પર્વતોમાં પડેલા ગાઢ પડઘાઓથી પુષ્ટ એવી પોતાની ગર્જનાની સાથે સ્પર્ધા કરતા મેઘોના સમૂહનો અતિકોપથી જાણે તિરસ્કાર કરતો ન હોય ? એમ જણાતું હતું. ॥૬૯॥

कुतूहलेनेव महीविहारिणं, महीधरं कैरवबन्धुधारिणः।
किमेतयोर्भाग्यनभोमणेरहः, शरद्विधोर्वा किमु पिण्डितं महः॥७०॥

अथ वा उत्प्रेक्ष्यते—कुतूहलेन कौतुकेन मह्यां पृथिव्यां विहरति खेलति इत्येवंशीलं कैरवबन्धुं चन्द्रं धरतीत्येवंशीलस्तस्य शंभोर्महीधरं कैलासमिव। अथ वा किम्। उत्प्रेक्ष्यते। एतयोर्नाथीकुंराव्यवहारिणोर्भाग्यं पुण्यं तदेव नभोमणिः सूर्यस्तस्याहर्दिनमिव। अहो भानोरुदयः। तथा एतस्मात्स्वप्नात्तयोर्भाग्याभ्युदयो भविष्यति। अथ वा शरद्विधोर्मेघात्ययोदितचन्द्रस्य पिण्डितं पिण्डीभूतं महः कान्तिरिव॥ आदितः पञ्चभिः कुलकम्॥ इति गजस्वप्नः॥

શ્લોકાર્થ

અથવા એ હાથી, કૌતુકથી પૃથ્વી ઉપર ક્રીડા કરવા માટે આવેલો જાણે ઇશ્વરનો કૈલાસપર્વત ન હોય ? અથવા નાથીદેવી અને કુરાશાહના ભાગ્યરૂપી સૂર્યનો જાણે ઉદય ન હોય ? અથવા તો શરદચંદ્રનો પિંડરૂપે બનેલો જાણે તેજઃપુંજ ન હોય ? તેવા પ્રકારના શ્વેત અને શ્રેષ્ઠ હાથીને સ્વપ્નમાં જોયો. ॥૭૦॥

व्यमोचि तं स्वप्नमवेक्ष्य संलये, विलोचनाम्भोरुहमुद्रणाऽनया।
पयोरुहिण्येव पयोजबान्धवो-दये शचीकान्तहरिन्महीधरे॥७१॥

अनया नाथीदेव्या संलये निद्रायाम्। 'निद्रा प्रमीला शयनं संवेशः स्वापसंलयौ' इति हैम्याम्। तं पूर्वोक्तं गजस्वप्नमवेक्ष्य दृष्ट्वा विलोचनाम्भोरुहयोर्नयनकमलयोर्मुद्रणा निमीलनं व्यमोचि मुक्तम्। निद्रा त्यक्तेत्यर्थः। कयेव। पयोरुहिण्येव। यथा शच्या इन्द्राण्याः कान्तः शक्रस्तस्य हरित् दिक् पूर्वा तस्या महीधर उदयशैलस्तत्र पयोजबान्धवस्य भास्करस्य अभ्युदयं विभाव्य पयोजिन्या पद्मिन्या नेत्रतुल्यपयोरुहयोर्मुद्रणा मुकुलनं विमोच्यते॥

શ્લોકાર્થ

સ્વપ્નમાં હાથીને જોઇને નાથીદેવીનાં નયનકમલ વિકસિત થયાં. અર્થાત્ નિદ્રાનો ત્યાગ કર્યો. ઉદયાચલ ઉપર સૂર્યના ઉદયને જોઈને જેમ પદ્મિની (કમલિની) વિકસિત બને છે, તેમ નાથીદેવી પણ નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને સ્વસ્થ બની. ।।૭૧।।

सुखं शयाना निशि निद्रयाङ्गना, निभाल्य तं स्वप्नमवाप संमदम् ।
यथा परब्रह्म समीररुन्ध(रोध)नै-र्निबद्धपद्मासनयोगिमण्डली ॥७२॥

अङ्गना नाथी संमदं हर्षमवाप लेभे । किं कृत्वा । निभाल्य दृष्ट्वा । कम् । तं पूर्वव्यावर्णितस्वरूपं हस्तिस्वप्नम् । किंभूता नाथी । निशि रात्रौ निद्रया सुखं सातेन शयाना स्वपन्ती । सुप्ता सतीत्यर्थः । केव । निबद्धेति । यथा निबद्धं रचितं पद्मासनमासनविशेषो यैस्तादृशानां योगिनां योगमार्गसाधकानां मण्डली श्रेणी समीराणां प्राणापानादीनां पवनानां रुन्ध(रोध)नै रोधैः परब्रह्म परमात्मानमालोक्य परमं संमदं प्राप्नोति । योगिनो हि पाद्मासनेनोपविश्य वातरुन्ध(रोध)नपूर्वकमेकताना योगध्यानं कुर्वन्तः परमात्मानमात्मनि हृदयकमलकर्णिकायां वीक्ष्य । "त्वां योगिनो जिन !सदा परमात्मरूप-मन्वेषयन्ति हृदयाम्बुजकोशदेशे" इति कल्याणमन्दिरस्तवेऽपि । 'परमानन्दभाजः सन्तो ध्यानाद्विरमन्ते' इत्येष व्यतिकरः कुमारसंभवे ॥

શ્લોકાર્થ

રાત્રિમાં નિદ્રા વડે સુખપૂર્વક સૂતેલી નાથીદેવી તે હસ્તિના સ્વપ્નને જોઈને અત્યંત હર્ષને પામી. જેમ પદ્માસનસ્થ યોગીમંડળી, પ્રાણાપાન આદિ વાયુના રોધપૂર્વક યોગાભ્યાસને કરતા હૃદયકમલમાં પરબ્રહ્મ (પરમાત્મા)ને જોઇને અત્યંત આનંદ પામે તેમ નાથીદેવી પણ પરમ આનંદને પામી. ।।૭૨।।

गभीरिमाणं दधतः सपल्लव-स्मितप्रसूनव्रजराजितान्तरात् ।
स्वहंसतूलीशयनोदरादसौ, क्षणादुदस्थात् करिणीव सैकतात् ॥७३॥

असौ नाथी स्वस्य हंसतूलीनाम्नः शयनस्य । यद्वा आत्मनो हंसानां पक्षरोमभिर्भृता तूली । अथवा हंसनामलक्षणकेन पट्टशाटकेन । 'सयमेवाभरणालंकारं मुयइ' इति कल्पसूत्रे । 'भगवान् स्वमेवाभरणालंकारान् मुञ्चति । तान्याभरणानि कुलमहत्तरिका हंसलक्षणेन पटशाटकेन प्रतीच्छति । तथा 'पञ्चमुट्ठियं लोयं करेइ।' शक्रोऽपि हंसलक्षणेन पटशाटकेन केशान् प्रतीच्छ्य क्षीरसमुद्रे वाहयति । इति कल्पवृत्तिः । निर्मिता तूली प्रस्तरणोपकरणविशेषः । लोके 'तुलाइ' इति प्रसिद्धा । तत्संयुक्तस्य शयनस्य वा शय्याया उदरान्मध्यात्क्षणात्तत्कालमुदस्थादुत्थिता । किं कुर्वतः स्वहंसेत्यादि । दधतो धारयतः । कम् । गभीरिमाणं मध्ये निम्नतां 'मज्झनिन्ने गम्भीरे' इति कल्पादिमसूत्रवचनात् । पुनः किंभूतात् । सपल्लवाः किसलयकलिताः स्मिता विकसिता ये प्रसूनव्रजाः कुसुमसमूहास्तै राजितं शोभितमन्तरं मध्यं यस्य । केव । करिणीव । यथा हस्तिनी उभयपक्षपरावर्तनादिना ।

कथंचिन्निम्नीभूतात् । 'शय्यां त्यजन्त्युभयपक्षविनीतनिद्राः' इति रघौ। उभयाभ्यां पक्षाभ्यां पार्श्वाभ्यां परावर्तनेन लोठनेन विनीता अपाकृता निद्रा यैः-इति तद्वृत्तिः । तथा समीपतरुनिष्पतत्पल्लवपुष्पोपचितात्सैकताज्जलोज्झिततटादुत्तिष्ठते ॥

श्લોકાર્થ

સ્વપ્નદર્શન પછી નાથીદેવી, પર્ણસહિત વિકસ્વર પુષ્પોના સમૂહથી સુશોભિત અને વચમાં કંઇક નમેલી એવી રેશમી વસ્ત્રથી આચ્છાદિત શય્યાના મધ્યભાગમાંથી તત્કાળ ઉઠી, જેમ સમીપવર્તી વૃક્ષોમાંથી ખરી પડેલા પર્ણ-પુષ્પોના ઢગલાવાળા નદીના કિનારામાંથી હસ્તીની ઉઠે તેમ ઉઠી. ।।૭૩।

मरालबालेव विलासगामिनी, क्षितौ क्षिपन्ती पदपद्मयामलम् ।
ततः समुद्दिश्य पतिं पतिव्रता, महेभ्यपत्नी पदवीं व्यभूषयत् ॥७४॥

शय्याया उत्थानानन्तरं महेभ्यपत्नी नाथी पतिं स्वभर्तारमुद्दिश्य । पतिपार्श्वे गन्तुकामेत्यर्थः । पदवीं मार्गं व्यभूषयदलंकृतवती। किंभूता। पतिरेव स्वभर्तैव व्रतं सतीत्वेन यस्याः स्वपाणिग्रहीतारं विना स्वप्नेऽपि त्रिधापि नान्यं पुमांसं कामयते सा पतिव्रता । प्रथमं तु सतीत्वसूचनमुक्तम् । अत्र काव्ये तु प्रकटत्वेन सतीत्वं प्रतिपादितम्। किं कुर्वन्ती । क्षितौ पृथिव्यां पदपद्मयोर्यामलं युग्मं क्षिपन्ती स्थापयन्ती। पुनः किंभूता। विलासेन । लीलया मन्थरं गच्छतीत्येवंशीला । केव । मरालबालेव। यथा हंसस्य पत्नी हंसी विलासगामिनी भवेत् ॥

શ્લોકાર્થ

શય્યામાંથી ઉઠયા પછી તરત જ પતિવ્રતા એવી નાથીદેવી પોતાના પતિ પાસે જવાની ઇચ્છાથી પૃથ્વી ઉપર ચરણકમલને સ્થાપન કરતી, હંસીની જેમ મંદગતિથી ચાલતી, માર્ગને શોભાવતી હતી. ।।૭૪।।

क्षणादथोर्वीवलयोर्वशी मणी-विभूषणध्वंसितरोदसीतमाः ।
असौ पुरस्तात्प्रकटीबभूवुषी, प्रियस्य मूर्तेव कुलाधिदेवता ॥७५॥

अथ स्वप्नदर्शनोत्थाननिर्गमनान्तरमसौ नाथी क्षणात्स्तोककालादेव प्रियस्य कुंरासाधोः स्वभर्तुः पुरस्तादग्रे प्रकटीबभूवुषी व्यक्ता जाता समेत्याग्रे तस्थौ । किंभूता । उर्वीवलयस्य भूमण्डलस्य उर्वशी नामाप्सराः । 'विशति विशति वेदीमुर्वशी सेयमुर्व्याः' इति नैषधे । पुनः किंभूता । मणीभूषणै रत्नाभरणैर्ध्वंसितं निर्दलितं रोदस्योर्द्यावाभूम्योस्तमो ध्वान्तं यया सा । उत्प्रेक्ष्यते । तस्येत्यस्य मूर्ता तनुमती कुलाधिदेवता गोत्राधिष्ठात्री देवीव । साप्यप्सरा भूषणमाणिक्यकान्तिविध्वस्ततमाः स्यात् ॥

શ્લોકાર્થ

ત્યારપછી **નાથીદેવી** ટુંક સમયમાં પોતાના પતિની સમીપમાં ઉપસ્થિત થઇ. રત્નોના આભૂષણોથી

આકાશ અને પૃથ્વીના અંધકારનો જેણે નાશ કર્યો છે તેવા પ્રકારની જાણે આ પૃથ્વીમંડળની અપ્સરા ન હોય ? અથવા પોતાના પતિની જાણે મૂર્તિમાન કુલદેવી ન હોય ? ॥૭૫॥

तया क्रमादिभ्यविभावरीवरो, विमुद्रणाया गमितः स गोचरम् ।
वचोविलासैररुणांशुभिर्यथा-रविन्दवृन्दं दिवसाननश्रिया ॥७६॥

तया नाथीदेव्या क्रमादागमनानुक्रमेण वचोविलासैः स्ववचनचातुर्यातिशयैः स कुंराह्व इभ्येषु लक्ष्मीवत्सु विभावरीवरश्चन्द्रो मुख्यो विमुद्रणाया जागरणस्य गोचरं विषयं गमितः प्रापितः । प्रबोधित इत्यर्थः । कयेव । दिवसाननश्रियेव यथा प्रभातलक्ष्म्यारुणांशुभिर्भानुकिरणैररविन्दानां पद्मानां वृन्दं विमुद्रणाया गोचरं गम्यते । विकाश्यते इत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ પ્રભાતલક્ષ્મી સૂર્યના કિરણોથી કમલોના સમૂહને વિકસિત કરે, તેમ નાથીદેવીએ અનુક્રમે મધુર વચનોથી શ્રેષ્ઠિઓમાં ચંદ્ર સમાન પોતાના પતિ કુરાશાહને જગાડયા. ॥૭૬॥

सुमध्वजोर्वीधरजैत्रशस्त्रया, रहस्यवत् स्वप्न उदात्तनेत्रया ।
विनिद्रतां लोचनयोर्वितन्वते, न्यवेदि तस्मै व्यवहारिभास्वते ॥७७॥

उदात्ते स्फारे कुमुदकमलकुवलयचकोरहरिणखञ्जनजयनशीले नेत्रे नयने यस्यास्तया तस्मै स्वकान्ताय स्वप्नो निद्रावस्थायां गजेन्द्रदर्शनं न्यवेदि कथितः । किंवत् । रहस्यवत् । यथा रहस्यं स्वप्रियाय निवेद्यते । तस्मै किंभूताय । व्यवहारिषु दीप्यमानत्वाद्भास्वते सूर्याय । पुनः किं कुर्वते । विलोचनयोर्नेत्रयोर्विनिद्रतां निद्राभावात् स्मेरतां तन्वते विस्तारयते । कुर्वत इत्यर्थः । तया किंभूतया । सुमध्वजोर्वीधरः स्मरराजस्तस्य जैत्रं जगज्जयनशीलं यत् शस्त्रमायुधं तद्रूपया ॥

શ્લોકાર્થ

વિકસિત નેત્રવાળી નાથીદેવી, જાણે જગતને જીતવા માટે કામદેવરૂપ રાજાનું અમોઘ શસ્ત્ર ન હોય ? આવી નાથીદેવીએ શ્રેષ્ઠિઓમાં સૂર્યસમાન દીપ્તિમાન એવા પોતાના પતિ સંપૂર્ણ સ્વસ્થ થતાં, એકાંતચર્યાની જેમ સ્વપ્નદર્શનનું નિવેદન કર્યું. ॥૭૭॥

किमावयोरेष फलं प्रदास्यति, स्वपाणिसिक्तस्मयमानशाखिवत् ।
इदं निगद्य प्रमदाद्वसुंधरा-प्सरा व्यरंसीद् व्यवहारिवर्णिनी ॥७८॥

व्यवहारिणः कुंरासाधोर्वर्णिनी स्त्री नाथी प्रमदादानन्दात् इदमेतदुच्यमानं निगद्य कथयित्वा अर्थाद्भर्तुः पुरः । व्यरंसीद्विरमति स्म । किंभूता । वसुंधराया भूमेर्दिव्यरूपत्वादप्सराः । 'वातु जलौकोऽप्सरसः । 'सिकताः सुमनः समाः' । एतेषां शब्दानां बहुत्वं

वा स्यात् । इति लिङ्गानुशासने । इदं किम् । यदेष गजस्वप्न आवयोर्दम्पत्योः किं फलं प्रदास्यति । किंवत् । स्वपाणिना निजहस्तेन सिक्तो जलेनाभिषिक्तोऽत एव स्मयमानः शाखाप्रशाखापत्रपल्लवपुष्पोपचितो जायमानः शाखिवद् वृक्ष इव ॥

श्लोकार्थ

પૃથ્વીની અપ્સરા એવી કુરાશાહની પત્ની નાથીદેવી 'આ ગજ સ્વપ્ન, પોતાના હાથે પાણી વડે સિંચાયેલા વિકસ્વર વૃક્ષની જેમ આપણને શું ફલ આપશે?' આ પ્રમાણે પોતાના પતિને આનંદપૂર્વક કહીને વિરામ પામી. ।।૭૮।।

तदाननेन्दोरमृतोर्मिमालिनो, गिरं सुधाया भगिनीमिवोद्गताम् ।
निपीय कर्णैः पुटकैरिवान्तरा, स (वि)कूणिताक्षः परमां मुदं दधौ ॥७९॥

स महेभ्यः कुंराख्योऽन्तरा हृदयमध्ये परमामुत्कृष्टां मुदं प्रीतिमानन्दं दधौ धारयति स्म । किं कृत्वा । निपीय पीत्वा । सादरं श्रुत्वेत्यर्थः । काम् । गिरं वाणीम् । कैः । कर्णैः श्रवणैः । तादृक् शुभस्वप्नश्रवणोत्कण्ठया वारंवारप्रश्ने मुहुर्मुहुः कर्णदानाद् बहुत्वम् । उत्प्रेक्ष्यते । पुटकैरिव । अन्योऽपि रसः पुटकैः पीयते । किंभूतः सः । विकूणिते निमीलिते अक्षिणी दृशौ येन । 'उत्कल्लोलां दिशि दिशि जनाः कीर्तिपीयूषसिन्धुं, यस्याद्यापि श्रवणपुटकैः कूणिताक्षाः पिबन्ति' इति चम्पूकथायाम् । किंभूतां गिरम् । उद्गतां प्रकटीभूताम् । कस्मात् । तदाननेन्दोर्नाथीवदनचन्द्रात् । उत्प्रेक्ष्यते । सुधाया अमृतस्य भगिनीं जामिमिव । भगिनीं किंभूताम् । अमृतोर्मिमालिनः सुधासमुद्रात् प्रादुर्भूताम्। लक्ष्मीकौस्तुभपारिजातसहजः, सूनुः सुधाम्भोनिधेर्देवेन प्रणयप्रसारविधिना मूर्ध्ना धृतः शंभुना । अद्याप्युज्झति नैव दैवविहितं क्षीणं क्षपावल्लभं, केनान्येन विलङ्घ्यते विधिगतिः पाषाणरेखासखी ॥' इति भोजप्रबन्धे क्षीरसमुद्रस्य सुधासमुद्रत्वं प्रतिपादितमस्ति । तथान्यत्रापि काव्यकल्पलताग्रन्थादिष्वपि विद्यते च । अथ वा वदनेन्दोः कथंभूतात् । अमृतोर्मिमालिनः सुधासमुद्रात् । 'तदेव गत्वा पतितं सुधाम्बुधौ दधाति पङ्कीभवदङ्कतां विधौ' इति नैषधे । अथवा 'तदाननेन्दोरमृताब्धिजन्मनः' इति पाठः । सुधायाः किंभूतायाः । तदाननेन्दोर्वा किंभूतात् । अमृताब्धिः समुद्रस्तस्माज्जन्मोत्पत्तिर्यस्या यस्य वा ॥

શ્લોકાર્થ

ક્ષીરસમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી જાણે સુધાની સહોદરી ન હોય ? તેવી નાથીદેવીના મુખરૂપી ચંદ્રમાંથી પ્રગટ થયેલી વાણીરૂપી સુધા (અમૃત)નું વિકસિત નેત્રવાળા કુરાશાહ કર્ણપુટથી પાન કરીને હૃદયમાં અત્યંત હર્ષ પામ્યા. ।।૭૯।।

द्विजावलीचन्द्रिकयानुविद्धया, स्मितश्रिया श्वेतितसृक्कदेशया ।
भुजान्तराभोगविलासिनीरिवो–पचिन्वता चञ्चुरमौक्तिकावलीः ॥८०॥

निगद्यते स्म व्यवहारिणा क्षणं, विमृश्य सा तेन सुकेशमानिनी ।
रथाङ्गनाम्नेव रथाङ्गबान्धवो-दये रथाङ्गी सविधे समीयुषी ॥८१॥

(युग्मम्)

तेन व्यवहारिणा कुंरासाधुना क्षणं स्वल्पकालं विमृश्य विचार्य स्वबुद्ध्या सुशोभनाः केशाः कुन्तला यस्याः सा सुकेशी। सुकेशीं स्वां मन्यते इति सुकेशमानिनी । 'क्यङ्मानिनोश्च' एतयोः परयोः पुंवद्भावः स्यात् । सा नाथी निगद्यते स्म भाषिता । केनेव रथाङ्गनाम्नेव । यथा रथाङ्गबान्धवस्य भानोरुदये सविधे आत्मनः पार्श्वे समीयुषी समागता रथाङ्गी चक्रवाकी रथाङ्गेन चक्रवाकेन वाद्यते । तेन किं कुर्वता । चञ्चुराः प्रधाना मौक्तिकावलीर्हारानिव उपचिन्वता पुष्णता । किंभूताः । भुजान्तरस्य हृदयस्याभोगो विस्तारस्तत्र विलसन्तीत्येवंशीलास्ताः । तथा [१स्मितश्रिया ईषद्धसितलक्ष्म्या ।] किंभूतया [स्मितश्रिया ।] द्विजावलीचन्द्रिकया दन्तपङ्क्तिज्योत्स्नया । 'दशनचन्द्रिकया व्यवभासितम्' इति रघौ । अनुविद्धया व्याप्तया । पुनः किंभूतया । श्वेतितो धवलीकृत सृक्कदेशः ओष्ठप्रान्तदेशो यया । 'दन्तवस्त्रं च तत्प्रान्तौ सृक्कणी' इति हैम्याम् ॥युग्मम् ॥

श्लोकार्थ

હૃદય ઉપર સ્ફુરાયમાન શ્રેષ્ઠ મુક્તાહારોની પંક્તિથી સુશોભિત કુંરાશાહે ક્ષણવાર વિચાર કરીને, દંતપંક્તિની કાન્તિથી વ્યાપ્ત તેમજ જેનાથી સફેદ થયો છે ઓષ્ઠનો પ્રાંતભાગ તેવા પ્રકારના હાસ્યની શોભાથી સુંદર કેશવાળી પોતાની પ્રિયાને, સૂર્યોદય થતાં પોતાની પાસે આવેલી ચક્રવાકીને જેમ ચક્રવાક બોલાવે તેમ બોલાવી. ॥૮૦॥૮૧॥

अनेकपस्वप्ननिरीक्षणादवा-प्स्यते तदन्वर्थसुतोऽचिरात्त्वया ।
महोदयः केवललम्भतो मुनी-समज्ययेवाम्बुजमञ्जुलोचने ॥८२॥

हे अम्बुजं कमलं तद्वन्मञ्जुनी मनोज्ञे लोचने नयने यस्यास्तस्याः संबोधनमम्बुजमञ्जुलोचने हे प्रिये !, अनेकपस्य गजस्य स्वप्नस्य निरीक्षणाद्दर्शनात् अचिरात्स्तोककालादेव तस्यानेकपस्यान्वर्थोऽनेकान् बहून् पाति रक्षति स्वामितया संसाराद्धर्मोपदेशमहाव्रताणुव्रतादिप्रदानेन तारयतीत्यनुगतार्थो यस्य तादृशः सुतः पुत्रस्त्वया भवत्या अवाप्स्यते । कयेव । मुनीसमज्ययेव । यथा मुनीनां साधूनाम् । मुनीशब्दीर्घोऽप्यस्ति । यथा लिङ्गानुशासने-'यानीमुन्यौ स्वातिगव्यूतिवस्त्यः'इति । भावचारित्रं विना केवलज्ञानं न स्यादिति मुनीपदोपादानम् । समज्यया सभया अर्थाद् द्वन्द्वेन केवलस्य एकाङ्गाकारस्य पञ्चमज्ञानस्य आसादनात्प्राप्तेर्महोदयो मोक्षोऽवाप्यते । य उदय आगतः कदापि न याति स एव महोदयः ॥

१ अय पाठ उपचयने हेतुतया योज्यः ।

શ્લોકાર્થ

કમલાક્ષી એવી હે પ્રિયે, ગજસ્વપ્ન જોવાથી અલ્પકાળમાં અનેક જીવોનું રક્ષણ કરનાર અર્થાત્ સંસાર સમુદ્રમાંથી ધર્મોપદેશ દ્વારા ભવ્ય જીવોના ઉદ્ધારક યથાર્થ નામયુક્ત એવા પુત્રરત્નની તને પ્રાપ્તિ થશે. જેમ મુનિચર્યાથી કૈવલ્યની પ્રાપ્તિ થયા બાદ અલ્પકાળમાં જ મુનિઓના સમૂહને મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ પુત્રરત્ન પ્રાપ્ત થશે. ।।૮૨।।

जयन्तवज्जम्भनिशुम्भभामिनी, पतिं चमूनामिव सर्वमङ्गला ।
वशेव शौरेः सुमनःशरासनं, क्रमाच्च पुत्रं प्रसविष्यसि प्रिये ! ॥८३॥

हे प्रिये, गर्भत्वेन प्राप्तं च पुनः क्रमात्पूर्णसमयपरिपाट्या पुत्रं नन्दनं प्रसविष्यसि जनयिष्यसि । का किंवत् । जम्भनिशुम्भस्य इन्द्रस्य भामिनी प्रिया इन्द्राणी जयन्तवत् जयदत्तमिव । पुनः का कमिव । सर्वमङ्गला पार्वती चमूपतिं स्वामिकार्तिकमिव । पुनः का कमिव । शौरेर्विष्णोर्वशा लक्ष्मीः सुमनाः सुमनसो वा पुष्पं शरासनं धनुर्यस्य । सुमनः-शब्दस्य वा बहुत्वमिति लिङ्गानुशासने । 'पुष्पाण्यस्येषुचापास्त्राणि' इति हैम्याम् । कन्दर्पमिव ॥

શ્લોકાર્થ

હે પ્રિયે, પૂર્ણ સમયે તું પુત્રરત્નને જન્મ આપીશ. જેમ ઇંદ્રાણીએ જયંતને, પાર્વતીએ કાર્તિક સ્વામિને, અને લક્ષ્મીએ પ્રદ્યુમ્ન-કામદેવને ઉત્પન્ન કર્યા, તેમ તું પણ અદ્વિતીય સૌભાગ્યશાળી એવા પુત્રરત્નને ઉત્પન્ન કરીશ. (જન્મ આપીશ) ।।૮૩।।

इति प्रणीय श्रुतिगोचरं वचः, प्रियस्य दध्रे पुलकोद्गमस्तया ।
तडिद्वतामुर्वरयेव जीवनं, निपीय सस्याङ्कुरराजिराजिता ॥८४॥

तया नाथीदेव्या पुलकोद्गमो रोमाञ्चाविर्भावो दध्रे धृतः । किं कृत्वा । इति पूर्वोक्तप्रकारेण प्रियस्य स्वभर्तुर्वचः वचनं श्रुतिगोचरं श्रवणगतं प्रणीय कृत्वा । श्रुत्वेत्यर्थः । कयेव । उर्वरयेव । यथा सर्वसस्यया भुवा तडिद्वतां मेघानां जीवनं जलं निपीय पीत्वा सस्यानां सर्वधान्याङ्कुराणां प्ररोहाणां राजिभी राजते इत्येवंशीला तस्या भावो राजिता सस्याङ्कुरराजिराजिता । सर्वधान्यप्ररोहश्रेणिशोभनशीलत्वं ध्रियते । उर्वरा सर्वसस्या भूः' इति हैम्याम् ॥

શ્લોકાર્થ

નાથીદેવીએ પોતાના પતિના આવાં વચનામૃતનું પાન કરીને રોમાંચ અનુભવ્યો. જેમ પૃથ્વી વર્ષાના જલનું પાન કરીને ધાન્યના અંકુરાની શ્રેણિઓથી શોભે છે, તેમ નાથીદેવી પણ વિકસ્વર રોમ-રાજીવાળી થયેલી શોભે છે. ।।૮૪।।

धवः सुधाधामसगोत्रवक्त्रये-त्यवादि बद्धाञ्जलिपाणिपद्मया ।
वरे सुरेन्दोरिव कान्त तावके, वचःप्रपञ्चेऽव्यभिचारिताऽस्तु मे ॥८५॥

सुधाधाम्नोऽमृतकिरणस्य चन्द्रस्य सगोत्रं स्वजनो बान्धवः । तुल्यमिति यावत् । वक्त्रं मुखं यस्यास्तया चन्द्रवदनया धवः स्वभर्ता इत्यमुना प्रकारेण अवादि भाषितः । तया किंभूतया । बद्धो रचितोऽञ्जलिर्योजनं याभ्यां तादृशौ पाणिपद्मौ करकमलौ यस्याः । कमल(?)शब्दः पुंक्लीबलिङ्गयोः । इति किम् । हे कान्त, तावके त्वदीये वचःप्रपञ्चे वचनविस्तारे वाग्वैभवे वा मे मम व्यभिचरति मृषा भवतीत्येवंशीलं व्यभिचारि न व्यभिचारि अव्यभिचारि तस्य भावः अव्यभिचारिता सत्यता अस्तु भवतात् । कस्मिन्निव । वरे इव यथा सुरेन्दोरिन्द्रस्य प्रधानदेवस्य वा वरे अभीष्टवाक्प्रदाने अव्यभिचारिता भवेत् ।

શ્લોકાર્થ

ચંદ્રમુખા નાથીદેવીએ હસ્તકમલની અંજલી કરીને પોતાના સ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું, 'હે સ્વામિ, આપના વચનનો વિસ્તાર મારા માટે ઈંદ્રના અથવા ઉત્તમ દેવના વાકયની જેમ મિથ્યા ના થાઓ, અર્થાત્ સત્ય થાઓ.' ॥૮૫॥

मिथः प्रथाभिर्वचसां वचस्विनौ, कियच्चिरं तस्थतुरत्र दम्पती ।
वसन्तफुल्लत्सहकारकानने, पिकाविवोदीरितपञ्चमस्वनौ ॥८६॥

अत्र इभ्यशय्यागृहे वचस्विनौ विशिष्टवाग्विलासशालिनौ दम्पती स्त्रीभर्तारौ मिथः परस्परं वचसां निजनिजवचनानां प्रथाभिर्विस्तारैः । वार्ताविनोदैरित्यर्थः । कियच्चिरं कियन्ती वेलां यावत्तस्थतुः स्थितौ । काविव । पिकाविव । यथा वसन्तेन मधुमासेन फुल्लतां विकसताम् । मञ्जरीपिञ्जरीभवतामित्यर्थः । सहकाराणाम् आम्राणां कानने उदीरितः प्रकटीकृतः पञ्चमनाम्नो रागस्य स्वनो ध्वनिर्याभ्यां तौ । पिकी च पिकश्च पिकौ । 'पुमान् स्त्रिया तल्लक्षणश्चेदेव विशेषः । स्त्रिया सहोक्तौ पुमान् शिष्यते न स्त्री, स्त्रीपुंसलक्षणश्चेदेव विशेषः । ब्राह्मणी च ब्राह्मणश्च ब्राह्मणौ तल्लक्षणः किम् । कुक्कुटमयूर्यौ' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । तेन पिकीशब्दस्य लोपे पिकाविति । किंचिच्चिरं तिष्ठतः ।

શ્લોકાર્થ

શ્રેષ્ઠીના શયનખંડમાં વિશિષ્ટ પ્રકારના વચન વિલાસમાં નિપુણ એવાં તે દંપતી કેટલોક સમય પરસ્પર વિવિધ પ્રકારનો વાર્તાવિનોદ કરતાં રહ્યાં. વસંતઋતુમાં આમ્રવનને વિષે પંચમસ્વરે ગાતા કોકિલોની જેમ મધુર સ્વરે તેઓ આલાપ સંલાપ કરતા હતા. ॥૮૬॥

मुदाऽथ नाथी शयनीयमन्दिरं, क्रमेण संक्रन्दनसद्मसुन्दरम् ।
व्यभूषयत्किंपुरुषप्रभोरिवा-रविन्दद्मन्दिरकन्दरोदरम् ।८७॥

अथ स्वप्नार्थकथनतत्तद्वार्तानन्तरं नाथी मुदा प्रमोदेन क्रमेण भर्तृविसर्जनगृहमा-

र्गागमनपरिपाट्या शयनीयमन्दिरं स्वशय्यागृहं व्यभूषयदलंकरोति स्म । किंभूतम् । संक्रन्दनः शक्रस्तस्य सद्म मन्दिरं तत्संबन्धि वा वैजयन्तप्रासादस्तद्वत्सुन्दरं रमणीयमिति गर्भितोपमा । केव । अरविन्दहगिव । यथा किंपुरुषाणां किंनराणां प्रभोरिन्द्रिस्य प्रकृष्टकिंनरस्य कस्यचिद्वा पत्नी मन्दरस्य मेरोरिन्द्रकीलशैलस्य वा कन्दराया गुहाया उदरं मध्यं विभूषयति । किंनराणामवस्थानं मन्दरकन्दरासु वर्ण्यते । यथा चम्पूकथायाम्— 'मन्दं मन्दरकन्दरासु शयितानुत्थापयन् किन्नरान्' इति ॥ इति गजस्वप्नविचारकथनस्वशयनसद्मगमनम् ॥

શ્લોકાર્થ

ત્યારપછી ખુશ થયેલી નાથીદેવીએ અનુક્રમે ઇંદ્રના વૈજયંત પ્રાસાદની જેમ રમણીય એવા પોતાના શયનખંડને શોભાવ્યો. અર્થાત્ શયનગૃહમાં આવી. જેમ કિન્નરોના સ્વામી કિંપુરુષની પત્ની ઈંદ્રના ક્રીડાપર્વત મેરુની ગુફાના મધ્યભાગને શોભાવે તેમ નાથીદેવી શયનખંડને શોભાવતી હતી. ॥૮૭॥

सुखं स्वकीये सदने निषेदुषी, मुदं महास्वप्नजुषं प्रपेदुषी ।
इदं कलाकेलिमरालमानसे, व्यचिन्तयत् सा विदुषीव मानसे ॥८८॥

सा नाथी मानसे स्वचित्ते इदं वक्ष्यमाणं व्यचिन्तयद् विमृशति स्म । केव । विदुषीव । यथा पण्डिता हृदये शास्त्रार्थादि विचिन्तयति । किंभूते मानसे । कलाकेलिः कामः स एव मरालो राजहंसस्तस्य क्रीडार्थं वासार्थं वा । 'मराला मानसौकाः' इति हैमेविचनात् मानसनाम्नि सरसि । सा किंभूता । सुखं निराधिव्याधिकं यथा स्यात्तथा स्वकीये निजे शयनीयसदने मन्दिरे निषेदुषी उपविष्टा । पुनः किंभूता । महानद्भुत आश्चर्यकारी यः स्वप्नः स्वापावस्थायामैरावणवारणविलोकनं तं जुषते सेवते तादृशीं महास्वप्नसंजातां मुदं प्रीतिमानन्दं प्रपेदुषी ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાના શયનગૃહમાં સુખપૂર્વક રહેલી નાથીદેવી, મહાન આશ્ચર્યકારી એવા ગજસ્વપ્નને જોવાથી અત્યંત હર્ષને પામેલી જાણે કામદેવરૂપ હંસને ક્રીડા માટેનું માનસરોવર ન હોય ? તેવા પ્રકારના નિર્મલ ચિત્તમાં શાસ્ત્રાર્થની વિચારણા કરતી પંડિતાની જેમ આ પ્રકારે વિચારી રહી હતી. ॥૮૮॥

पुनः सृजन्त्यां मयि मुद्रणां दृशोः, परैरपस्वप्नविजृम्भितैरसौ ।
निहन्यतां मा सहजैरिव ग्रहै–स्त्रिकोणकेन्द्रोपगतः शुभग्रहः॥८९॥

पुनर्द्वितीयवारं दृशोर्लोचनयोर्मुद्रणां निमीलनम् । निद्रामित्यर्थः । सृजन्त्यां कुर्वन्त्यां मयि परैरन्यैरपस्वप्नविजृम्भितैर्दुष्टस्वप्नप्रदर्शनविलसितैरसौ गजदर्शनलक्षणः शुभः स्वप्नो मा निहन्यतां मा व्यर्थीक्रियताम् । क इव । शुभग्रह इव । यथा असहजैः शत्रुभूतैर्भौममन्दादिभिर्ग्रहैः खेटैर्नवपञ्चमं त्रिकोणं प्रथमचतुःसप्तमदशमाख्यानि केन्द्राणि तेषु भवनेषु गतः प्राप्तः शुभो गुरुबुधादिः प्रशस्यग्रहो निहन्यते निर्बलीक्रियते ॥

श्લોકાર્થ

નેત્રો મીંચીને નાથીદેવીએ આ પ્રમાણે વિચાર્યું:-"અન્ય અશુભ સ્વપ્નોથી મારું આ શુભ સ્વપ્ન ન હણાઓ.-જેમ મંગલ, શનિ આદિ દુષ્ટગ્રહોથી, નવમ, પંચમ જે ત્રિકોણ તેમજ એક, ચાર, સાત, દશ-એ કેન્દ્રસ્થાનમાં આવેલા બુધ. ગુરુ આદિ શુભગ્રહો નિર્બળ બને છે, તેમ આ સ્વપ્ન નિર્બળ ન બનો. મિથ્યા ના થાઓ." ॥८९॥

इदं विमृश्येयमजूहवत्ततः, सखीरशेषाः स्वकपारिपार्श्विकाः ।
द्विरेफगुञ्जारवमञ्जुवादिनी, वसन्तलक्ष्मीः पिककामिनीरिव ॥९०॥

इद पूर्वोक्तं विमृश्य विचार्य । इयं नाथी मुदा हर्षेण स्वकपारिपार्श्विका निजसमीपवर्तिनीरशेषाः समस्ता अपि सखीर्वयसी(?)रजूहवदाकारयामास । केव । वसन्तलक्ष्मीरिव । यथा द्विरेफाणां भ्रमराणां गुञ्जारवेण गुञ्जितेन एव मनोज्ञं वदतीत्येवंशीला वसन्तश्रीः पिककामिनीः कोकिला आह्वयते ॥

શ્લોકાર્થ

પૂર્વોક્ત પ્રકારે વિચાર્યા પછી નાથીદેવીએ, સમીપવર્તી સમસ્ત સખીવૃંદને બોલાવ્યું. જેમ ભ્રમરોના ગુંજારવરૂપી મંજુલ સ્વરવાળી વસંતલક્ષ્મી કોકિલાને આહ્વાન કરે તેમ સખીઓને બોલાવી. ॥९०॥

ततो वयस्यो(?)ऽन्तिकमाश्रिता मधु-व्रताङ्गनाश्चूतलतामिव स्मिताम् ।
बभाषिरे कोकिलकामिनीगण-क्कणाद्वयीवादनिनादयाऽनया ॥९१॥

ततः सखीसमागमनान्तरमनया नाथीदेव्या वयस्यः (?) सख्यो वभाषिरे वादिताः । वयस्यः(?) किंभूताः । अन्तिकं नाथीसमीपमाश्रिताः सेवमानाः अर्थात्संनिधाने समागताः । का इव । मधुव्रताङ्गना इव । यथा भृङ्ग्यः स्मितां विकसितां कलिकाकलितां चूतलतां माकन्दवल्लीमाश्रयन्ते । अनया किंभूतया । कोकिलकामिनीगणानां पिकीप्रकाराणां क्कणेन रावेण सह अद्वयीवाद एकीभावो यस्य क्कणः कलकूजितमिवाद्वयीवादोऽसाधारणतया यस्मिंस्तादृशो निनादो रावो ध्वनिर्यस्याः ॥

શ્લોકાર્થ

સખીઓ આવ્યા પછી કોકિલાઓના સ્વર જેવા મધુરસ્વરવાળી નાથીદેવીએ, વિકસ્વર આમ્રલતાને આશ્રયીને રહેલી ભ્રમરીઓની જેમ પોતાને આશ્રયીને રહેલી સખીઓને કહ્યું. ॥९१॥

चकोरिके चन्द्रकले लवङ्गिके, मृणालिके पुष्पलते कुरङ्गिके ।
कुरङ्गनाभे सुरभे शशिप्रभे, विनोदिके मोदिनि वन्दि सुन्दरि ॥९२॥

तथा प्रथन्तां कथका यथा कथा, ममाग्रतः श्रीजिनचक्रिसंकथाः ।
यथा शुभस्वप्नदृशा मया निशाऽ-पनीयते पद्धतिवत् पथिस्पृशा ॥९३॥
(युग्मम्)

पूर्वकाव्ये केवलानि सखीनां विशेषणान्येव सन्ति । चम्पूकथायामप्येवंविधान्येव सखीनामानि दृश्यन्ते । नैषधेऽपि च । एवंविधाऽभिधाना हे सख्यः, यूय ममाग्रतो मत्पुरस्तात् जिनानामृषभादीनां चक्रिणां भरतप्रमुखाणां चक्रवर्तिनां संकथा वार्ताः । 'त्वत्संकथापि जगतां दुरितानि हन्ति' इति भक्तामरस्तोत्रे । तव वार्तापीति तद्वृत्तिः । तथा तेन प्रकारेण प्रथन्तां विस्तारयन्तु । कथयन्त्वित्यर्थः । क इव । कथका इव । यथा कथका वाचका वक्तारः कथाः पूर्वपुरुषचरितानि प्रथयन्ति विस्तारेण वदन्ति तथा । कथम् । यथा शुभं प्रशस्तं स्वप्नं पश्यतीत्येवंशीला तया शुभस्वप्नदृशा मया भवत्स्वामिन्या निशा अवशिष्टा रजनिरपनीयतेऽतिक्राम्यते परिपूर्णीक्रियते वा । किंवत् । पद्धतिवत् । यथा पन्थानं मार्गं स्पृशति भजतीति पथिस्पृक् पथिकी तया कथाभिर्वार्ताभिः कृत्वा पद्धतिमार्गोऽपनीयते उल्लङ्घ्यते तथा । 'कलहंता, भरकन्ता, भयसंतत्ता, कहाणये लग्गा । पियदंसणऊससिया, पञ्च वि मग्गं न याणंति ॥' इति सूक्तोक्तेः ॥ युग्मम् ॥

શ્લોકાર્થ

હે ચકોરિકા, ચંદ્રકળા, લવંગિકા, મૃણાલિકા, પુષ્પલતા કુરંગિકા, કુરંગનાભિ, સુરભિ, શશિપ્રભા, વિનોદિની, મોહિની, વન્દિની, સુંદરી ! હે સખીઓ ? તમે મારી આગળ શ્રી ઋષભ-આદિ જિનેશ્વરો અને ભરત આદિ ચક્રવર્તીઓની એવી કથાઓ કરો કે જેથી શુભસ્વપ્નને જોનારી એવી આ તમારી સખીની શેષરાત્રી માંગલિકરૂપે પસાર થાય; જેમ મુસાફરો કથાથી માર્ગનું ઉલ્લંઘન કરે છે તેમ મારી પણ શેષ રાત પૂર્ણ થાય. ॥૯૨॥૯૩॥

कथानुषङ्गेषु मिथः सखीजनो-दितेषु काचिद् वयसीदमालपत् ।
परेषु गान्धर्वरसेषु पञ्चम-प्रपञ्चगीतिं विदुरेव गायनी ॥९४॥

मिथोऽन्योन्यं सखीरूपैर्जनैर्लोकैरुदितेषु उक्तेषु कथितेषु कथानुषङ्गेषु वार्ताप्रस्तावेषु सत्सु काचिदनिर्दिष्टनामा वयसी सखी इदमग्रे वक्ष्यमाणमालपद्भाषे । केव । गायनीव । यथा परेष्वन्येषु गान्धर्वाणां गायनानां गीतानां वा । 'गीत गानं गेयं गीतिर्गान्धर्वम्' इति हैम्याम् । रसेषु सत्सु विदुरा गीतिनिपुणी गायनी गान्धर्विका पञ्चमरागस्य प्रपञ्चो विस्तारो यत्र तादृशीं गीतिमालपति । गायतीत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

પરસ્પર સખીઓ વડે કહેવાયેલા વાર્તાના પ્રસંગોમાં કોઈક સખી આ પ્રમાણે બોલી—જેમ સંગીતમાં અનેક સ્વરો હોવા છતાં, ગાવામાં નિપુણ એવી ગાયિકા પ્રથમ પંચમસ્વરના વિસ્તારને ગાય તેમ પ્રથમ કોઈક સખી મંજુલસ્વરે આ પ્રકારે આલાપ કરતી હતી. ॥૯૪॥

पुराभवन्नाभिमहीहिमद्युते-स्तनूभवः श्रीवृषभध्वजो जिनः ।
इवात्मभू राजसभावभासितः, ससर्ज यो विष्टप सृष्टिमात्मना ॥९५॥

हे स्वामिनि, पुरा पूर्वं युगस्यादौ सर्वव्यवस्थाप्रादुर्भवनव्यतिकरे नवाशीतिपक्षाधिकत्र्यशीतिपूर्वलक्षावशेषे तृतीयारकपर्यन्ते नाभिर्नामा मह्यां भूमौ हिमद्युतिश्चन्द्रस्तस्य । 'इदं तमुर्वीतलशीतलद्युतिम्' इति नैषधे । तनूभवः पुत्रः श्रिया राज्यतीर्थकृल्लक्ष्म्या युक्तो वृषभः ककुद्मान् कुरुदेशे ध्वजश्चिह्नं यस्य तादृक् जिनस्तीर्थंकरः एतावता ऋषभजिनोऽभवद्बभूव । स कः । यत्तदोः संबन्धात् यो राज्ञां राजन्यानामिक्ष्वाकुवंशोद्भवानां सभया समूहेन । 'सदेवमणुआसुराए परिसाए समणुगम्ममाणमग्गो' इति कल्पसूत्रे 'पर्षदा समूहेन' इति तद्वृत्तिः । 'सुरसमाजसमाक्रमणोचितः' । समाजः समूह इति रघुवंशे । 'उडुपरिषदः किं नार्हन्ती निशः किमनौचिती' । इति नैषधे । नक्षत्रसमूहस्येति तद्वृत्तिः । ततः सभावाचकाः शब्दाः समूहेऽपि दृश्यन्ते । अथवा सभायां परिषदि अवभासितः शोभित उपविष्टः । तादृशः सन्नात्मना स्वेन विष्टपस्य विश्वस्य सृष्टिं सर्वव्यवहारशिल्पकलाराज्यस्थितिप्रजापालनादिसर्गं ससर्ज करोति स्म । क इव । आत्मभूरिव । यथा ब्रह्मा राजसभावेन रजोगुणस्वभावेन भासितः सन् जगत्सर्गं चक्रे ॥

શ્લોકાર્થ

હે સ્વામિની, પૂર્વે યુગની આદિમાં જેના ત્યાશીલાખ પૂર્વ ને નેવ્યાશી પખવાડીયા બાકી છે, તેવા ત્રીજા આરાના અંતે પૃથ્વી ઉપર ચંદ્ર સમાન નાભિરાજાના પુત્ર રાજ્યલક્ષ્મી અને તીર્થંકરલક્ષ્મીથી સુશોભિત તેમજ વૃષભ (બળદ) ના લંછનથી યુક્ત એવા શ્રી ઋષભજિનેશ્વર થયા. જેઓ દેવેન્દ્ર, અસુરેન્દ્ર અને નરેન્દ્રોની સભાના શણગાર રૂપ હતા, તેમજ જેમણે વાણિજ્ય, રાજ્યનીતિ, પ્રજાપાલન આદિ સૃષ્ટિનું સર્જન કર્યું હતું. જેમ રાજસભાવથી બ્રહ્માએ સૃષ્ટિની રચના કરી હતી, તેમ ભગવાન શ્રી ઋષભજિનેશ્વરે પણ જગતની તમામ વ્યવસ્થાને (આચાર-ફરજરૂપે) દર્શાવી હતી. ॥૯૫॥

अमुष्य नाभेयजिनावनीनभो-मणेरजायन्त शतं तनूरुहाः ।
पवेरिवास्राः क्रतवः शतक्रतो-रिव च्छदानीव पुनः पयोरुहः ॥९६॥

अमुष्य एतस्य नाभेरपत्यं नाभेयो वृषभः स एव जिनानां सामान्यकेवलिनां मध्ये अवन्या भूमेरतितेजस्त्वेन नभोमणेः सूर्यस्य । अथवा-अवनीनभोमणी राजा । 'मध्यंदिनावधिविधेर्वसुधाविवस्वान्' इति नैषधे । तथा 'पाण्डोरवनिमार्तण्डस्य' इति पाण्डवचरित्रे । जिनराजस्येत्यर्थः । शतं शतसंख्याकास्तनूरुहाः । 'तनूरुहस्तु पुत्रे गरुति लोम्नि वा' इत्यनेकार्थः । अजायन्त जाताः । कस्येव । पवेरिव । यथा वज्रस्य शतमस्राः कोटयो भवन्ति स्म । पुनः कस्येव । शतक्रतोरिव यथा इन्द्रस्य शतमिताः क्रतवः प्रतिमाः यज्ञा वा आसन् । 'इन्द्रेण कार्तिकश्रेष्ठिभवे पञ्चमी प्रतिमा शतवारं व्यूढा' इति कल्पकिरणावल्याम् । पुनः कस्येव । पयोरुह इवात्र षष्ठी । यथा कमलस्य शतं छदानि पत्राणि जायन्ते ॥

શ્લોકાર્થ

સામાન્ય કેવલીઓની મધ્યમાં સૂર્યસમાન એવા ભગવાન શ્રી ઋષભદેવને સો પુત્રો હતા. જેમ વજ્રના સો આરા, કમલનાં સો પાંદડાં, તેમજ કાર્તિક શ્રેષ્ઠિના ભવમાં શ્રાવકની અગીઆર પ્રતિમા પૈકીની પાંચમી પ્રતિમાને સો વાર વહન કરનાર એવા ઈંદ્રની સો પ્રતિમા અથવા સો યજ્ઞો તેમ આદિનાથ ભગવાનને સો પુત્રો હતા. ॥૯૬॥

जिनावनीन्दोः किल धर्मकर्मणो–र्व्यवस्थयाऽस्मादुदभावि भूतले ।
रथाङ्गपाथोरुहयोर्मुदोदिता–रविन्दिनीवल्लभमण्डलादिव ॥९७॥

किलेति श्रूयते निश्चितं वा । भूतले भरतक्षेत्रक्षोणीमण्डले अस्माज्जिनावनीन्दोरे-तस्मादृषभतीर्थंकराद्धर्मः सुकृतं कर्म कृषिवाणिज्यादि तयोर्व्यवस्थया विवेकेन उदभावि प्रकटीभूतम् । कस्मात्कयेव । उदितादभ्युदयं प्राप्तादरविन्दिनीवल्लभस्य पद्मिनीपतेर्भानो-र्मण्डलाद् बिम्बात् रथाङ्गश्चक्रवाकः पाथोरुहं कमलम् । जातिवाचित्वादेकवचनम् । तयो-र्मुदा हर्षेणोद्भूयते । यतो रथाङ्गानां प्रियाभिर्वियोगः कमलानां संकोचश्च रात्रौ भवेदतो दिवसे हर्षः । मुदेति कर्तृपदं तृतीयान्तम् ॥

શ્લોકાર્થ

ખરેખર આ ભરતક્ષેત્રમાં સામાન્ય કેવલજ્ઞાનીઓમાં ચંદ્રસમાન એવા શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને, જેમ સૂર્યના ઉદયથી ચક્રવાક અને કમલ ઉલ્લસિત બને છે તેમ ધર્મકર્મની વ્યવસ્થા ઉલ્લસિત કરી અર્થાત્ પ્રગટ કરી. ॥૯૭॥

बभूव नाभेयविभुः स आदिमः, क्षितौ समग्रावनिभामिनीभुजाम् ।
पुलोमजाप्राणपतेर्मतङ्गजो, महामृगाणामिव दानशालिनाम् ॥ ९८ ॥

हे नाथीदेवि, क्षितौ पृथिव्यां स पूर्वोक्तस्वरूपो नाभेय एव विभुः स्वामी ऋष-भदेवः । समग्रा ये अवनिं भामिनीं भुञ्जन्ति इति अवनिभामिनीभुजः । 'वसुमतीयुवती-भुजङ्गः' तथा 'यामिनीकामिनीपतिः' इत्यादि काव्यकल्पलतायाम् । राजानस्तेषां मध्ये आदिमः प्रथमः । अस्यामवसर्पिण्यां प्रथमं श्रीऋषभदेवस्यैव राज्यस्य जातत्वात् । शक्रेण प्रथमम् ऋषभदेवस्य राज्याभिषेकः कृत इति । क इव । मतङ्गज इव । यथा पुलोमजाया इन्द्राण्याः । 'हृष्यन्मुहुर्लोम पुलोमजायाः' इति नैषधे । प्राणपतिर्भर्ता शक्रस्तस्य गज ऐरावणः स महामृगाणां हस्तिनाम् आदिमो जज्ञे । तथा च चम्पूकथायाम्–'नारायणना-भ्यम्भोरुहकुहरकुटीमधिशयानस्य वेदविद्यां निगदतो भगवतः पितामहस्य बृहद्रथान्तर-विकीर्णाभासनामानि सामानि गायतः सामश्लोकरसनिष्यन्दादुदपद्यन्त ऐरावतसुप्रतीक-प्रभृतयोऽष्टौ दिग्गजेन्द्राः । तेभ्योऽभवन् भद्रमन्द्रमृगसंकीर्णजातयो गिरिचरनदीचरोभय-चारिणः करिणः प्रसिद्धं चैतत्सामजा गजा इति । केचित्पुनरन्यथा कथयन्ति । किल सक-लसुरासुरकरपरिघपरिवर्त्यमानमन्दरमन्थानमथितदुग्धतम्भोधेरजनि जनितजगद्विस्मयोल्ल-

सल्लक्ष्मीमृगाङ्कसुरभिसुरद्रुमधन्वन्तरिकौस्तुभौच्चैःश्रवसां सहभूः शशधरकरकान्तिरैरावतः । तत्प्रसूतिरशेषवनान्यलंकरोति' इति । किंभूतानां नृपाणां च गजानां च । दानैर्विश्राणनै-र्मदाम्बुभिश्च शालन्ते शोभन्ते इत्येवंशीलाः ॥

श्लोकार्थ

हे नाथीदेवी ! આ ભરતક્ષેત્રના અવસર્પિણી કાળમાં, દાનેશ્વરી સમસ્ત રાજાઓમાં શ્રીઋષભદેવ પ્રભુ પ્રથમ રાજા હતા. જેઓનો રાજ્યાભિષેક ઇંદ્રે સ્વર્ગમાંથી આવીને કર્યો હતો. મદોન્મત્ત હાથી-ઓમાં જેમ ઇંદ્રનો ઐરાવણ હાથી પ્રથમ છે તેમ વિશ્વના સમસ્ત રાજાઓમાં શિરોમણિ પ્રથમ રાજા ઋષભદેવ પ્રભુ હતા. (ચંપૂકથામાં ઐરાવણ આદિ આઠ દિગ્ગજોની ઉત્પત્તિ સામવેદના શ્લોકના રસોના સત્વ (અર્ક) રૂપે કહી છે. અન્યત્ર સ્થળે આ પ્રમાણે કહી છે જ્યારે દેવો અને અસુરોએ મેરુપર્વતને મંથાન (રવૈયા) રૂપે બનાવીને ક્ષીરસમુદ્રનું મંથન કર્યું ત્યારે તેમાંથી તેઓને જગતને આશ્ચર્યકારી લક્ષ્મી, ચંદ્ર, કામધેનુ, કલ્પવૃક્ષ, ધન્વંતરિ, (દેવોનો વૈદ્ય), કૌસ્તુભમણી, ઉચ્ચૈઃશ્રવસ અશ્વ, અમૃત અને ઐરાવણ હાથી–આટલી ચીજો પ્રાપ્ત થઈ. આ પ્રકારે ઐરાવણ આદિની ઉત્પત્તિ માનવામાં આવી છે.) ॥૯૮॥

पयोधिपुत्रीतनयावनीपते-रिवानुबिम्बेषु महीविहारिषु ।
शताङ्गजातेषु तदादिमप्रभो-र्बभूव मुख्यो भरताभिधोऽङ्गजः ॥९९॥

तस्य पूर्ववर्णितस्वरूपस्य आदिमप्रभोर्ऋषभदेवस्य शतसंख्येष्वङ्गजातेषु भरत इत्य-भिधा नाम यस्य तादृशोऽङ्गजः पुत्रो मुख्यः प्रथमः श्रेष्ठो वा बभूव । उत्प्रेक्ष्यते । शता-ङ्गजातेष्वनुबिम्बेष्विव । कस्य । पयोधेः क्षीरसमुद्रस्य पुत्री नन्दना लक्ष्मीस्तस्यास्तनयः कामः स एवावनीपती राजा तस्य । किंभूतेष्वनुबिम्बेषु । मह्यां भूमौ विहरन्ति क्रीडन्ती-त्येवंशीलेषु । शतमपि सुता स्मरप्रतिकृतय इव दृश्यन्ते इत्यर्थः ।

श्लोकार्थ

પૂર્વોક્ત શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના સો પુત્રોમાં ભરત જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતા. તે જાણે પૃથ્વી ઉપર ક્રીડા કરતા એવા કામદેવરૂપી રાજાના પ્રતિબિંબો ન હોય ? એવા પ્રકારના સો પુત્રોમાં ભરત પ્રથમ હતા. ॥૯૯॥

यदीययात्रासु चमूसमुत्थितै-र्दिवस्पृथिव्योः प्रविसारिपांसुभिः ।
अहस्त्रियामीयति पद्मिनीपतिः, पतङ्गति ध्वान्तति तत्प्रभाभरः ॥१००॥

यस्येमा यदीयास्तासु भरतचक्रिसंबन्धिनीषु यात्रासु दिग्विजयकृतप्रयाणेषु चमू-समुत्थितैश्चतुरङ्गचक्रचलनादुद्भूतैरुड्डीनैर्वा दिवस्पृथिव्योराकाशभुवो प्रविसरन्ति विस्त-रन्तीत्येवंशीलैः पांसुभिर्धूलीभिरहर्दिवसस्त्रियामीयति निशेवाचरति । निःशेषतया रवि-प्रकाशस्य रुन्धनात् । पुनः पद्मिनीपतिः भास्वान् पतङ्गति खद्योत इवाचरति । किंचिद्-दृश्यमानत्वेन । 'सर्वप्रातिपदिकात् क्विप् वा अचारे' इत्येके । तेन कृष्णवदाचरतीति

कृष्णति' इति-प्रक्रियाकौमुद्याम् । तथा पतङ्गति । पुनस्तस्य भानोः प्रभाभरो ध्वान्तति अन्धकार इवाचरति । भासां श्यामीभूतत्वेन ॥

શ્લોકાર્થ

ભરતચક્રવર્તી જ્યારે દિગવિજય કરવા ગયા ત્યારે તેમની ચતુરંગી સેનાના ચાલવાથી ઉડેલા રજકણોવડે આકાશ પૃથ્વી વ્યાપ્ત બની ગયા હતા, સૂર્યના પ્રકાશનો અવરોધ થવાથી દિવસ પણ રાત્રિની જેમ ભાસતો હતો. સૂર્ય આગીયા જેવો અને પ્રકાશનો સમૂહ, રજના સમૂહ વડે શ્યામ થવાથી અંધકાર જેવો લાગતો હતો. ॥૧૦૦॥

हरेर्महिष्यां हरिति प्रयातवान्, य आदितः सादितगोत्रशात्रवः ।
पतिः सुराणामिव दानवारियु–ग्गजेन्द्रसिन्धूद्भववाजिराजितः ॥१०१॥

यो भरतचक्रवर्ती आदितो दिग्विजयकारणव्यतिकरे प्रथमतो हरेरिन्द्रस्य महिष्यां पत्न्यां हरिति दिशि । प्राच्यामित्यर्थः । 'निजमुखमितः स्मेरं धत्ते हरेर्महिषी हरित्' इति नैषधे । प्रयातवान् गतः । क इव । सुराणां पतिरिव । यथा शक्रः पूर्वां दिशं प्रति प्रयाति, तत्पतित्वात् । किंभूतो यः शक्रश्च । सादितं हतं गोत्रं वंशो येषां तादृशाः शात्रवा वैरिणो यस्य । यद्वा सादिता निर्मूलमुच्छेदिताः गोत्रसहिताः सवंशाः शात्रवा रिपवो येन । पक्षे—सादिता गोत्राः पर्वता एव शात्रवा येन । पुनः किंभूतः । दानवारिभिर्मदजलैर्युञ्जन्ति योगं प्राप्नुवन्तीति दानवारियुजो निर्यद्बहुलमदसलिला ये गजेन्द्रा भद्रजातीयगन्धोपलक्षिताः सिन्धुराः (तैः) सिन्धुदेशे उद्भव उत्पत्तिर्येषां तादृशैर्वाजिभिरश्वै[श्च] राजितः शोभितः । पक्षे—दानवानां दैत्यानामरिभिर्वैरिभिर्युनक्तीति । देवयुक्त इत्यर्थः । तथा गजेन्द्र ऐरावणः सिन्धूद्भावः समुद्रोत्पन्न उच्चैःश्रवा अश्वः तेन च राजितः । 'स सिन्धुज शीतमहःसहोदरं हसन्तमुच्चैःश्रवसः श्रियं हयम्' इति नैषधे ॥

શ્લોકાર્થ

દિગ્વિજય કરવામાટે નીકળેલા ભરતચક્રવર્તીએ ઈંદ્રની જેમ પ્રથમ પૂર્વદિશા તરફ પ્રયાણ કર્યું, ચક્રવર્તીઃ વંશસહિત શત્રુઓનો નિર્મૂળ ઉચ્છેદ કરનાર. ઇન્દ્રઃ પર્વતોરૂપી શત્રુઓનો ઉચ્છેદ કરનાર. ચક્રવર્તીઃ મદજલવડે શોભતા મદોન્મત્ત હાથીઓ અને સિંધુ દેશમાં ઉત્પન્ન થએલા અશ્વરત્નોવડે શોભતા. ઇંદ્રઃ સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા ઐરાવણ હાથી અને ઉચ્ચૈઃશ્રવસ અશ્વવડે શોભતા. ઇન્દ્ર જેમ પોતાને આધીન પૂર્વદિશામાં જાય તેમ ભરતચક્રવર્તીએ પણ પ્રથમ પૂર્વદિશામાં પ્રયાણ કર્યું હતું. ॥૧૦૧॥

स सार्वभौमो ध्वजदण्डशेखरी–कृतस्फुरत्काञ्चनकुम्भकान्तिभिः ।
मतङ्गजैरञ्जनशैलमांसलैः, क्षितौ तनोतीव सविद्युदम्बुदम् ॥१०२॥

सर्वस्या भूमेरीश्वरः सार्वभौमश्चक्रवर्ती स भरतः । उत्प्रेक्ष्यते । सविद्युदम्बुदं तडित्कलितजलधरं क्षितौ पृथिव्यां तनोतीव करोतीव । कैः । अञ्जननामा शैलः पर्वतः तद्व-

न्मांसलैः पुष्टैरुन्नतैश्च । तादृशैर्मतङ्गजैः स्वसेनाकुञ्जरैः । किंभूतैर्मतङ्गजैः । ध्वजानां पताकानामर्थाद्गजसंबन्धिनीनां दण्डेषु शेखरीकृतानामुत्तंसतां प्रापितानामुपरिस्थितानां वा स्फुरतां दीप्यमानानां झगझगितिकान्तीनां काञ्चनकुम्भानां हेमकलशानां कान्तिर्ज्योतिर्येषु तैः ॥

શ્લોકાર્થ

સર્વભૂમિના ઇશ્વર ભરતચક્રવર્તીએ જાણે પૃથ્વી ઉપર વિદ્યુત્ સહિત મેઘને વિસ્તાર્યો ન હોય ! (શાથી ?) અંજન પર્વત જેવા ઊંચા અને પુષ્ટ હાથીઓ ઉપરના ધ્વજદંડો, અને તેના ઉપર રહેલા સુવર્ણના કલશોની કાંતિથી સુશોભિત એવી ગજસેનાવડે પૃથ્વી જાણે વિજળીઓના ચમકારા સહિત મેઘાડંબરવાળી બની ગઇ ન હોય ? ॥૧૦૨॥

दशामवाप्स्यन्ति यदन्तिमामिमेऽ-स्मदाश्रया लक्षमिताः क्षितिक्षितः ।
विवर्णतेतीव दिगङ्गनागणै-र्मुखे निषेवेऽस्य चमूरजोभरैः ॥१०३॥

दिगङ्गनागणैर्हरिद्वधूवृन्दैः कर्तृभिरस्य भरतचक्रिणश्चमूरजोभरैश्चतुरङ्गदलचलनोद्भूतभूरिधूलीपटलैर्मुखे वक्त्रे । उत्प्रेक्ष्यते । इति हेतोः विवर्णता विच्छायता श्यामत्वं निषेवे भेजे । सेवितं धृतमित्यर्थः । इति किम् । यद्यस्मात्कारणादस्मदाश्रया वयमेवाश्रयो निवासस्थानं शरणं वा येषां तादृशा इमे लक्षमिताः शतसहस्रसंख्याकाः क्षितिक्षितो राजानः । अन्ते अर्थादायुषोऽवसाने भवामन्तिमां चरमां संग्रामादिना मरणलक्षणां दशामवस्थामवाप्स्यन्ति लप्स्यन्ते ॥

શ્લોકાર્થ

ભરત ચક્રવર્તિની ચતુરંગી સેનાના ચાલવાથી ઉડતી રજથી દિક્કુમારીઓનાં મુખઉપર શ્યામતા છવાઈ ગઈ હતી. 'અમારા આશ્રયે રહેલા લાખો રાજાઓ ભરતરાજા સાથેના સંગ્રામમાં મૃત્યુ પામશે' આ હેતુથી જ જાણે દિશાઓ શ્યામમુખવાળી બની ગઈ ન હોય ! તેમ જણાતું હતું. ॥૧૦૩॥

चमूध्वनिः प्राग्गिरिकन्दरोदरे, प्रियोपगूढं सुखसुप्तकिंनरान् ।
इदंयशो गापयितुं गुहागत-प्रतिस्वनैर्जागरयन्निवोद्गतः ॥१०४॥

अस्य भरतचक्रिणश्चमूध्वनिर्गजवाजिरथपत्तिचतुरङ्गकटककोलाहलशब्द उद्गतः प्रादुर्भूतः । उत्प्रेक्ष्यते । प्राग्गिरेः पूर्वाचलस्योदयाद्रेः कन्दराणां गुहानाम् उदरे मध्ये प्रियोपगूढं प्रियां किंनरीमुपगूह्यालिङ्ग्य । 'क्यबर्थे समासे णमुल्' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । चिरविरचितविविधनिधुवनविनोदखेदनिद्रालुतया क्रीडारसिकतया च स्वस्वसुखेन निरातङ्कतया सुप्तान् किंनरान् प्रति इदंयशो भरतचक्रिकीर्तिं गापयितुं गानविषयां कारयितुं गुहासु गह्वरेषु गतैः प्राप्तैः प्रतिस्वनैः प्रतिशब्दैः कृत्वा जागरयन् प्रबोधयन्निव विनिद्रान् कुर्वन् उत्थापयन्निव ॥

શ્લોકાર્થ

ભરત ચક્રવર્તિની ગજ, અશ્વ, રથ અને પાયદળ—આ ચતુરંગી સેનાના કોલાહલથી ઉત્પન્ન

થયેલા-ધ્વનિનો પડઘો પર્વતોની ગુફાઓના મધ્યભાગમાં પડતો હતો. તે પડઘો, ગુફાના મધ્યભાગમાં પ્રિયાને આલિંગન આપીને સુખપૂર્વક સૂતેલા કિન્નરોને જાગ્રત કરી તેઓની પાસે ચક્રવર્તીના યશને ગવડાવવા માટે જાણે ગુફામાં પ્રગટ થયો ન હોય? તેમ જણાતું હતું. ॥૧૦૪॥

प्रगल्भफालैर्गगने नखैः पुन-र्महीतलस्योत्खननैर्हयव्रजः ।
जयं सृज स्वर्बलिवेश्मनोर्द्वयो-रथेति संज्ञापयति स्वयं पतिम् ॥१०५॥

हयव्रजो वाजिव्रातो गगने नभोङ्गणे प्रगल्भफालैः प्रकृष्टप्रकर्षोल्ललनैरुच्चैरुड्डयनैर्वा पुनर्नखैः खुरैर्महीतलस्य भूमेर्मण्डलस्य अधःप्रदेशस्य उत्प्रावल्येन खननैः क्षोदनैः । उत्प्रेक्ष्यते । यं पतिं भरतचक्रिणं स्वं स्वामिनमित्यमुनाऽऽकारेण संज्ञापयतीव । इति किम् । यत् हे सार्वभौम, भूमिस्त्वया सर्वापि साधिता । अथ स्वः स्वर्लोकः, वलिवेश्म पातालम् तयोर्द्वयोस्त्वं जयं सृज साधय । स्वर्गपाताले अपि भूमिवत्स्वायत्तीकुरु इत्यर्थः ॥

श्लोકાર્થ

ઉંચી ઉંચી-ફાળો ભરીને આકાશમાં ઉડતા અશ્વોના સમૂહો પોતાના પગની ખરીઓવડે પૃથ્વીને ખણતા હતા. તે જાણે પોતાના સ્વામીને આ પ્રકારે કહેતા ન હોય? કે 'હે ચક્રવર્તિ ! આપે સમસ્ત પૃથ્વીને જેમ સ્વાધીન કરી તેમ હવે સ્વર્ગ અને પાતાળલોકને પણ સ્વાધીન કરો'. ॥૧૦૫॥

पयोधिरोधःस्थलरोधिभिः प्रभो-रसर्जि गर्जाञ्जनबन्धुसिन्धुरैः ।
चराचरे वर्षितुमुत्सुकैरितः-किमम्बुदैरम्बुजिघृक्षयागतैः ॥१०६॥

प्रभोर्भूतक्षेत्रस्वामिनो भरतभर्तुरञ्जनस्य कज्जलस्य श्यामत्वेन बन्धुभिस्तुल्यैः । अथवा अञ्जनाचलस्य श्यामत्वेन तुङ्गत्वेन वा सदृशैः अथवा अञ्जनाद्रेः सहोदरैरन्यैर-ञ्जनाचलैरिवेत्यर्थः । तादृशैः सिन्धुरैः गन्धगजैर्गर्जा बृंहितं गर्जितमसर्जि चक्रे । किंभूतैः सिन्धुरैः । पयोधेः समुद्रस्य रोधस्तटस्तस्य स्थलं वेलागमनभूस्तद्रुन्धन्तीत्येवंशीलैः । उत्प्रेक्ष्यते । इतः समुद्रादम्बुजिघृक्षया पानीयानां ग्रहणेच्छया आगतैः किम् अम्बुदैर्मेघै-रिव । किंभूतैः । चराचरे सर्वजगति भूमीमण्डले वर्षितुं जलवृष्टिं विधातुमुत्सुकैरुत्कण्ठितैः ॥

શ્લોકાર્થ

ભરત ક્ષેત્રના સ્વામી ભરત ચક્રવર્તીના હાથીઓ કેવા હતા ! સમુદ્રના કિનારાને રોકીને રહેલા અંજનગિરિ જેવું શ્યામ અને ઉન્નત હસ્તિદળ ગર્જનાઓ કરતું હતું. સમસ્ત વિશ્વમાં જલવર્ષા કરવાની ઈચ્છાવાળા મેઘો જાણે આ સમુદ્રમાંથી પાણીને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છાથી સમુદ્ર કિનારે આવીને રહ્યા ન હોય ! ॥૧૦૬॥

इवेक्षुडिम्भान्क्षितिरक्षिणो महौ-जसा समुत्खाय पुनः प्ररोपयन् ।
स पूर्वपाथोनिधिसैकतक्षिति(तौ), क्षितेर्विवोढा व्रजति स्म सस्मयः ॥१०७॥

स क्षितेर्भूमेर्विवोढा भर्ता भरतभूपतिः पूर्वपाथोनिधेः प्राचीसमुद्रस्य । 'पूर्वपर्वत-

तिरोहितात्मनः' इति वीरधवलनृपपुरोहितसोमेश्वरभट्टविनिर्मितवस्तुपालकीर्तिकौमुदीसोदरसुरथोत्सवकाव्ये । सैकते(तक्षितौ) जलोज्झितप्रदेशे व्रजति स्म जगाम । किंभूतः । सह स्मयेन गर्वेण वर्तते यः स सस्मयः । किं कुर्वन् । महौजसा सर्वेभ्यः सातिशायिना षट्खण्डमण्डितभरतभूमीवलयोद्भवयावद्वाजिवारणवेसरसैरिभकरभवृषभयुगलमण्डलाकलितसबालवृद्धवयःस्थवशासखपुरुषपौरुषानाक्रमणीयेन पराक्रमेण अधिकप्रतापेन वा । ओजःशब्देन प्रतापोऽपि कथ्यते । यथा नैषधे-'तदोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौ, वृथेति चित्ते कुरुते यदा यदा । तनोति भानोः परिवेषकैतवात्तदा विधिः कुण्डलनां विधोरपि ॥' इति । क्षितिरक्षिणो भूपालान् । 'निपीय यस्य क्षितिरक्षिणः कथाः' इत्यपि नैषधे । समुत्खाय राज्याद् भ्रंशयित्वा । पुनः पश्चात्प्ररोपयन् । राज्यस्थाने वा स्थापयन् । कानिव । इक्षुडिम्भानिव । यथा कश्चित् कृषिकः इक्षूणामसिपत्रकाणां डिम्भान् प्ररोहान् उत्खाय उत्स्थानकादुत्खन्यान्यस्मिन्स्थाने प्ररोपयति । 'पलालजालैः पिहितेक्षुडिम्भः' इत्यपि नैषधे ॥

श्लोकार्थ

પટ્‌ખંડ પૃથ્વીના પતિ ભરતચક્રી, ગર્વસહિત પૂર્વસમુદ્રના કિનારે કિનારે દિગ્વિજય કરવા માટે જતા હતા. જેમ કોઇ ખેડુત શેલડીના છોડને ઉખેડીને ફરીથી અન્ય સ્થાનમાં રોપે તેમ ચક્રવર્તી પણ પોતાની તેજસ્વિતાથી શત્રુ રાજાઓને રાજ્યભ્રષ્ટ કરી પછીથી તેઓને અન્યસ્થાને સ્થાપન કરતા જતા હતા. ।।૧૦૭।।

अजिह्मता सुह्मनृपैर्बिले बिले-शयैरिवैतद्वसुधाधवे दधे ।
विनम्रता च ध्रियते स्म वेतसै, रये स्रवन्त्या इव भूरिवेतसैः ॥१०८॥

एतद्वसुधाधवे एतस्मिन् भरतभूपाले सुह्मनामा देशस्तन्नायकैः सुह्मराजैरजिह्मता सरलत्वं दधे धृतं तत्कालमेवागत्य प्रणेमे । कैरिव । यथा बिलेशयैः भुजङ्गमैर्बिले भूगतरन्ध्रे स्वनिवसनस्थाने प्रवेशसमये अजिह्मता अवक्रत्वं ध्रियते । च पुनः अस्मिन् नृपे भूरिवैतसैर्वेतस्वदेशभूपालैर्विनम्रता विशेषेण नमनशीलत्वं ध्रियते स्म । कैरिव । वेतसैरिव । यथा स्रवन्त्या नद्या रये प्रवाहे मध्ये तटे वा उद्गमनशीलैर्वेतसनामवृक्षविशेषैर्विनम्रता ध्रियते ॥

श्लोकार्थ

સર્પ જેમ બીલમાં પ્રવેશ કરતાં સરળ થઇ જાય છે તેમ 'સુહ્મ' દેશના રાજાઓ સરળતાને સ્વીકારી ભરત પાસે તત્કાળ આવીને પ્રણામ કરતા હતા. તેમજ 'વેતસ' દેશના રાજાઓ પણ, નદીના પ્રવાહમાં જેમ વેતસવૃક્ષ નમ્ર બને છે (નમી જાય છે) તેમ ભરતરાજા પાસે નમ્રતાને ધારણ કરતા હતા. ।।૧૦૮।।

अवापितो गोचरतां स मागधै-रिव स्तवस्य प्रमदेन मागधैः ।
सृजद्भिरिन्द्रोऽद्रिगणैः कलिं गजै-रिवोपलै रुद्धनतः कलिङ्गजैः ॥१०९॥

स भरतचक्री मागधैर्मगधदेशोद्भवभूपैः प्रमदेन हर्षेण स्तवस्य स्तुतेर्गोचरतां विषयत्वम् । 'द्वीपाधिपान्नयनयोर्नय गोचरत्वम्' इति नैषधे । अवापितः लम्भितः ।

कैरिव । मागधैरिव । यथा मागधैर्वन्दिजनैश्चक्रवर्ती स्तूयते । पुनः कलिङ्गदेशजैर्भूपैः रुद्धनतः पूर्वं रुद्धः पश्चान्नतः नमस्कृतः । 'पीतप्रतिवद्धवत्साम्' इति रघौ । 'पूर्वं पीतः पश्चात्प्रतिवद्धो वत्सो यस्याः सा' इति तद्वृत्तिश्च । "पूर्वकालैकजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन' एते समानाधिकरणेन समस्यन्ते स तत्पुरुषः । भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तानां शब्दानामेकस्मिन्नर्थे प्रवृत्तिः समानाधिकरणम् । पूर्वकालार्थस्तु अपरकालार्थेन । यथा स्नातानुलिप्तः । पूर्वं स्नातः पश्चादनुलिप्तः । तथा 'तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः समानाभिधेयो यस्तत्पुरुषः स कर्मधारयाख्यः स्यात् । पीतश्चासौ प्रतिवद्धश्च । तथा स्नातश्चासावनुलिप्तश्च । तथा रुद्धश्चासौ नतश्च । इत्येषोऽपि विग्रहस्तेन कर्मधारयगर्भितस्तत्पुरुषः समासः" इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । किं कुर्वद्भिः । गजैः साधनभूतैर्हस्तिभिः कलिं संग्रामं सृजद्भिः कुर्वद्भिः । कैरिव । अद्रिगणैः । यथा पर्वतप्रकरैः उपलैः प्रस्तरैः कृत्वा । युद्धं विदधद्भिः सद्भिरिन्द्रो रुध्यते प्रणम्यते च ॥

શ્લોકાર્થ

મગધ દેશના રાજાઓ બંદિજનો (સ્તુતિપાઠકો) ની જેમ ઘણા હર્ષપૂર્વક ભરતચક્રવર્તીની સ્તુતિ કરતા હતા. અને કલિંગ દેશના રાજાઓ પ્રથમ પોતાની હસ્તિસેનાથી યુદ્ધ આપીને પરાભવ પામીને પછીથી ચક્રવર્તીને પ્રણામ કરતા હતા. જેમ પર્વતના સમૂહોએ પ્રથમ ઇંદ્રનો અવરોધ કરતાં પરાજય પામીને પછીથી ઇંદ્રનું આધિપત્ય સ્વીકાર્યું હતું તેમ આ રાજાઓએ ભરતનું આધિપત્ય સ્વીકાર્યું હતું. ।।૧૦૯।।

चतुर्दिशामप्ययमर्णवावधी–निति प्रदेशान्ध्वजिनीभिरानशे ।
विभासिताभिः सितसिन्धुरश्रिया, यथाभ्रिकाभिः प्रसरत्पयो रः ।।११०।।

अथ भरतसार्वभौम इत्यमुना प्रकारेण ध्वजिनीभिः सेनाभिः कृत्वा चतस्रश्च पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरलक्षणास्ता दिशश्च चतुर्दिशस्तासाम् । कथम् । अपि चतसृणामपि दिशामित्यर्थः । प्रदेशान् विभागान् आनशे व्याप्नोति स्म । किंभूतान्प्रदेशान् । अर्णवः समुद्रोऽवधिर्मर्यादा यस्य । अथवा अर्णवाश्चत्वारः समुद्राः । 'पयोधरीभूतचतुःसमुद्रां जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीम्' इति रघुकाव्ये । तथा 'चतुःसमुद्रोपरिखे नृपाणामन्तःपुरे वासितकीर्तिदारे । दानं दया सूनृतमातिथेयी चतुष्टयीरक्षणसौविदल्लाः ॥' इति नैषधे । वासिता रक्षिताः कीर्तय एव दारा यत्र । तादृशे चतुर्णवखातिके भूमीमण्डले एव नृपाणामन्तःपुरे दानं, कृपा, सत्यवचनम्, अतिथिसत्क्रिया, एतच्चतुष्टयी तदन्तःपुररक्षणार्थं सौविदल्लाः कञ्चुकिनः । एभिश्चतुर्भिः प्रकारैर्विना कीर्तिर्न तिष्ठति ।' इति तद्वृत्तिः । अतश्चत्वारः समुद्रा मर्यादा येषां ते । किंभूताभिर्ध्वजिनीभिः । सितानां भद्रजातित्वेन शुभ्राणां सिन्धुराणां हस्तिनां श्रिया शोभया विभासिताभिः शोभिताभिः । क इव । प्रसरत्पयोधर इव । यथा श्वेतगजेन ऐरावणेन । 'प्रावृषेण्यं पयोवाहं विद्युदैरावताविव' इति रघौ । अथ वा अभ्रस्य मेघस्य मातङ्गो हस्ती अभ्रमातङ्गः । 'ऐरावणोऽभ्रमातङ्गश्चतुर्दन्तः' इति हैमीवचनात् । विभासिताभिरभ्रिकाभिर्वर्दलैः कृत्वा गगनाङ्गणविस्तरन्मेघश्चतुर्दिक्प्रदेशान्व्याप्नोति । अत्र यथा इवार्थे ॥

શ્લોકાર્થ

આ પ્રકારે શ્વેત અને ભદ્રજાતિના ગંધહસ્તિઓની શોભાથી સુશોભિત ભરતચક્રવર્તીની ચતુરંગી સેના સમુદ્રપર્યંતની ચારે દિશામાં વ્યાપીને રહી હતી. જેમ દેદીપ્યમાન વાદળોવડે આકાશમાં પ્રસરતો મેઘ ચારે દિશામાં વ્યાપ્ત બને છે તેમ ચક્રીની સેના વ્યાપીને રહી હતી. ।।૧૧૦।।

अथैष वेलातटतः समं भटै–र्न्यवीवृतन्नीरधिनेमिनायकः ।
गभीररावैरुदरं भरन्भुवो, रयः पयोधेरिव यादसां भरैः ।।१११।।

अथ चतुर्दिग्विजयानन्तरमेष वर्ण्यमानबलोत्कर्षो नीरधिनेमेरासमुद्रान्तपृथिव्या नायकः पतिर्भरतचक्रवर्ती वेलातटतः समुद्रस्य वेलाया जलवृद्धिस्थानकस्य तटात्तीराद्भटैः सेनाचरैः शूरैः समं सार्धं न्यवीवृतन्निवर्तते स्म । पश्चाद्वले इत्यर्थः । क इव । रय इव । यथा पयोधेः समुद्रस्य रयः पयःप्रवाहः । 'प्रवाहः पुनरोघः स्याद्वेणी धारा रयश्च सः' इति हैम्याम् । यादसां नक्रचक्रपाठीनपीठादीनां भरैः व्रजैः साकं वेलातटान्निवर्तते । किंभूत एष रयश्च । गभीररावैश्चतुरङ्गतुरङ्गगजस्यन्दनपदातिप्रबलबलचलनोद्भूतैः स्वभावजैश्च गम्भीरध्वनिभिः कृत्वा भुवः पृथिव्या उदरं मध्यं भरन् पूरयन् । अथ वा 'पृथिवीं प्रपूरयन्' इत्यपि पाठः ॥

શ્લોકાર્થ

હવે દિગ્વિજય કર્યા પછી સમુદ્રપર્યંત પૃથ્વીના નાયક ભરતચક્રવર્તી, સમુદ્રની ભરતીના કિનારાથી શૂરવીર સુભટોની સાથે પાછા ફર્યા. જેમ સમુદ્રના પાણીનો પ્રવાહ, જલજંતુઓની સાથે ગંભીર ધ્વનિપૂર્વક ભરતીના સ્થાનેથી પાછો ફરે છે તેમ ગજ, અશ્વ રથ અને પાયદળ આ ચતુરંગી સેનાના ચાલવાથી અને સાહજિક ઉત્પન્ન થયેલા ગંભીર અવાજથી પૃથ્વીના મધ્યભાગને પૂરતા પાછા ફર્યા ।।૧૧૧।।

स चक्रिणां भारतभूमिभामिनी–विशेषकाणां वृषभाङ्गजोऽग्रणीः ।
तदीयवप्तेव जिनावनीभुजा–मभूत्सुरश्रेणिनिषेवितक्रमः ।।११२।।

स जगद्विख्यातो वृषभस्यादिदेवस्याङ्गजः सूनुर्भरतचक्री भारतं भरतक्षेत्रं तस्य भूमिः सैव भामिनी स्त्री तस्या विशेषकाणां तिलकानां भरत-सगर-मघवा-सनत्कुमार शान्ति-कुन्थु-अर-सुभूम-पद्म-हरिषेण-जय-ब्रह्मदत्ताभिधानानां द्वादशसंख्याकानां चक्रिणां मध्ये अग्रणीर्मुख्यः प्रथमो वा अभूद्बभूव । क इव तदीयवप्तेव । यथा तस्य भरतस्यायं तदीयः वप्ता पिता युगादिदेवः । जिनानां सामान्यकेवलिनाम् । अथ वा ऋषभ-अजित-शंभव-अभिनन्दन-सुमति-पद्मप्रभ-सुपार्श्व-चन्द्रप्रभ सुविधि-शीतल-श्रेयांस-वासुपूज्य-विमल-अनन्त-धर्म-शान्ति-कुन्थु-अर-मल्लि-मुनिसुव्रत-नमि-नेमि-पार्श्व-वर्धमाननाम्नां चतुर्विंशतितीर्थकृतां मध्ये आदिमः अजायत । किंभूतो भरतस्तत्पिता च । सुराणां षोडशसहस्राङ्गरक्षकयक्षमुख्यानां चतुःषष्टिदेवेन्द्रादीनां च श्रेणिभिर्निषेवितौ परिचितौ क्रमौ चरणौ यस्य ॥

શ્લોકાર્થ

વિશ્વવિખ્યાત શ્રીઋષભદેવના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તી, ભારતવર્ષની ભૂમિરૂપી સ્ત્રીના તિલક સમાન હતા. અને ભરત, સગર, મઘવા, સનત્કુમાર. શાંતિ, કુંથુ, અર, સુભૂમ, પદ્મ, હરિષેણ, જય અને બ્રહ્મદત્ત. આ બાર ચક્રવર્તીઓમાં પ્રથમ હતા. જેમ શ્રી ઋષભપ્રભુ ચોવીસ તીર્થંકરોમાં પ્રથમ હતા તેમજ જેઓના ચરણકમળને ચોસઠ ઇંદ્રો નિરંતર સેવતા હતા, તેમ નિરંતર સોળહજાર અંગરક્ષક યક્ષો ભરતચક્રવર્તીની સેવા કરતા હતા. ।।૧૧૨।।

य आदिमोद्धारकरो जिनालयं, व्यधापयन्मूर्धनि सिद्धभूभृतः ।
समग्रतीर्थेष्वपि सार्वभौमता–ममुष्य वक्तुं किमु हेमशेखरम् ॥११३॥

आदौ भवः अवसर्पिणीतृतीयारपर्यन्ते । प्रथमस्योद्धारस्य चैत्यस्थापनारूपस्य करः कारकः अत एव यो भरतचक्री सिद्धभूभृतः शत्रुंजयस्य मूर्धनि ऋषभकूटनामनि शिखरे जिनालयम् ऋषभदेवप्रासादं व्यधापयद्वार्धकिरत्नपार्श्वे कारयति स्म । किमूत्प्रेक्ष्यते । अमुष्य श्रीशत्रुंजयगिरेः समग्रेषु त्रिजगद्वासिषु तीर्थेषु सार्वभौमतां चक्रवर्त्तित्वं वक्तुं कथयितुम् । जनानां पुर इति शेषः । हेमशेखरं सुवर्णोत्तंसं किमु कारयति स्म ॥

શ્લોકાર્થ

અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાને અંતે ચૈત્યના નિર્માણ રૂપ પ્રથમ ઉદ્ધારના કરનાર ભરતચક્રવર્તીએ શત્રુંજય પર્વતના ઋષભકૂટ નામના શિખર ઉપર 'ઋષભદેવ પ્રાસાદ' નામના મંદિરનું વાર્ધકી રત્ન પાસે નિર્માણ કરાવ્યું હતું. તે જાણે ત્રણે જગતના સમસ્ત તીર્થોમાં આ શંત્રુજ્યતીર્થની ચક્રવર્તીપણાની ખ્યાતિને બતાવવા માટે સુવર્ણના શિખરનું નિર્માણ કરાવ્યું ન હોય તેમ જણાતું હતું ।।૧૧૩।।

मृगाक्षि ! सोपारककुल्यपाकयो–रमूल्यमाणिक्यविनीलरत्नयोः ।
स्वतातमूर्ती भरतेन कारिते, दृशाविवैते भरतावनीश्रियः ॥११४॥

मृगवदक्षिणी नयने यस्यास्तस्याः संबोधने हे हरिणलोचने, तेन भरतेन अमूल्ययोर्महर्घ्ययोर्मूल्यं ज्ञातुमपि कर्तुमपि केनाप्यशक्ययोर्माणिक्यं पद्मरागमणिरन्यो वा कश्चिन्मणिविशेषः विनीलरत्नं मरकतमणिस्तयोः स्वतातस्य ऋषभदेवस्य मूर्ती प्रतिमे कारिते निर्मापिते । कयोः पुरयोः । सोपारकनाम शत्रुंजयतलहट्टिकायां पत्तनम् . कुल्यपाकनामान्यन्नगरम्, तयोः पुरयोः । अद्यापि विद्येते इत्यध्याहारः । उत्प्रेक्ष्यते । भरतावनीश्रियो भरतक्षेत्रक्षोणिलक्ष्म्या एते प्रतिमे दृशौ नेत्रे इव ॥

શ્લોકાર્થ

હે મૃગાક્ષી! ભરત ચક્રવર્તીએ, પોતાના પિતા શ્રી યુગાદિદેવની મહામૂલ્યવાન માણિક્ય રત્ન અને નીલ રત્નની બે ભવ્ય પ્રતિમા ભરાવી. તે પ્રતિમાઓ જાણે ભારતભૂમિરૂપી સ્ત્રીના બે નેત્રો ન હોય! તેમાંથી એક શંત્રુજયની તલાટી પાસે આવેલા સોપારક નગરમાં અને બીજી કુલ્પાક નામના નગરમાં વિરાજમાન કરી. જે હજી પણ વિદ્યમાન છે. ।।૧૧૪।।

तथा चतुर्विंशतितीर्थकृद्गृहं, धराधवोऽष्टापदभूध्रमूर्धनि ।
व्याधापयच्छाश्वतसार्ववेश्मवत्-तदद्य यावद्ध्रुववद्वितिष्ठते ॥११५॥

तथा पुनः स धराधवो भरतभूपतिरष्टापदभूध्रमूर्धनि कैलाशशैलशिखरे तुल्यनासाग्रस्वस्ववर्णप्रमाणपद्मासनाद्यङ्कितचतुर्विंशतितीर्थकृत्प्रतिमालंकृतसिंहनिषद्या नाम चतुर्विंशतेस्तीर्थकृतामृषभादीनां वर्धमानान्तानां जिनानां गृहं प्रासादं व्यधापयत्कारितवान् । किंवत् । शाश्वतसार्ववेश्मवत् सिद्धायतनमिव । तच्चैत्यमद्य यावदद्यतनं दिवसं मर्यादीकृत्य वितिष्ठते स्थितमस्ति । किंवत् । ध्रुववत् । यथा ध्रुव उत्तानपादजस्तारकोऽद्याप्याकाशे विद्यते ॥

श्लोकार्थ

તેમજ ભરતચક્રવર્તીએ અષ્ટાપદ (કૈલાસ)પર્વતના શિખર ઉપર પોતપોતાના વર્ણ મુજબ, દેહપ્રમાણ, પદ્માસને બિરાજિત તેમજ સમનાસિકાવાળી ચોવીશે તીર્થંકર ભગવંતની ભવ્યપ્રતિમાઓથી અલંકૃત 'સિંહનિષદ્યા' નામના મંદિરનું નિર્માણ કરાવ્યું કે જે મંદિર, શાશ્વતા સિદ્ધાયતન (જિનચૈત્ય) ની જેમ અદ્યાપિ પર્યંત ધ્રુવના તારાની જેમ આ ભારતની ભૂમિ ઉપર વિદ્યમાન છે. ॥૧૧૫॥

परान् परःकोटिजिनालयानयं, हिरण्यमाणिक्यमयानचीकरत् ।
जिनेन्द्रमूर्तीरपि कोटिशस्तरी-रिवाङ्गिनां संसृतिसिन्धुपातिनाम् ॥११६॥

अयं भरतचक्रवर्ती परान् अन्यान् परःकोटिजिनालयान् कोटेः परे परःकोटयः । कोटिश इत्यर्थः । तादृशान् प्रासादानचीकरत् कारयामास । किंभूतान् । हिरण्यं सुवर्णं माणिक्यानि रत्नानि मणिविशेषा वा तन्मयान् तै रचितान् । अपि पुनः कोटिशो जिनेन्द्राणाम् अतीतानागतवर्तमानचतुर्विंशतितीर्थकृतां मूर्त्तीः प्रतिमाः कारयति स्म । उत्प्रेक्ष्यते । संसृतिः संसारः स एव सिन्धुः समुद्रः तत्र रागद्वेषादिना पतनशीलानामङ्गिनां प्राणिनां तरीस्तरीतुं नाव इव ॥

श्लोकार्थ

વળી ભરતચક્રવર્તીએ, સુવર્ણ અને માણિક્ય આદિ રત્નોના બીજાં પણ ક્રોડો જિનમંદિરો કરાવ્યાં હતાં. તેમજ ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ ત્રણે કાળના ચોવીશે તીર્થંકર ભગવંતોની ક્રોડો મૂર્તિઓ ભરાવી હતી. તે જાણે સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં રાગદ્વેષાદિથી પતન પામતા જીવોને તરવા માટેની 'નાવ' ન હોય ! તેમ જણાય છે. ॥૧૧૬॥

नृपोऽप्यमाद्योऽजनि संघनायकः, कृशाङ्गि ! शत्रुंजयरूप्यशैलयोः ।
क्षमाभृतां भोगभृतां च योऽग्रणी-रभूत्पुनः कुण्डलिनामिवाधिभूः ॥११७॥

हे कृशाङ्गि तन्वङ्गि, अयं नृपो भरतभूमीन्द्रः शत्रुंजयरूप्यशैलयोर्विमलाचलाष्टापदयोराद्यः प्रथमः संघनायकः संघपतिरजनि संजातः । पुनर्यः क्षमाभृतां राज्ञां

भोगभृतां भोगिनाम् । 'भोगः श्रीभरतेश्वरे प्रतिपदं लब्धिस्तथा गौतमे' इति सूक्तवचनात् । भोगो राज्यादिसुखं सर्पदेहश्च राज्यादिसर्वसुखभाजां वा अग्रणीर्मुख्योऽभूद्बभूव । क । इव । कुण्डलिनामधिभूरिव । यथा नागनाथः शेषः पृथ्वीधारिणां कुलपर्वतादीनां तथा भोगं सर्पकायं बिभ्रतीति भोगभृतस्तेषां वासुकिप्रमुखनागानामग्रणीः । शैला हि पादैर्धरां दधते, शेषस्तु सहस्रसंख्यैः स्वफणामण्डलैः सर्वां वसुंधरां धत्ते । अतोऽग्रणीत्वम् ॥

શ્લોકાર્થ

હે કૃશોદરી! ભરતરાજા શત્રુંજયતીર્થ અને અષ્ટાપદ તીર્થની યાત્રાના સંઘમાં પ્રથમ સંઘપતિ હતા. તેમજ રાજાઓ અને ભોગીપુરુષોમાં પણ મુખ્ય હતા. જેમ શેષનાગ, પર્વતો અને વાસુકી આદિ સર્પોની જાતિમાં મુખ્ય છે તેમ ભરતચક્રવર્તી પણ રાજ્યાદિભોગસુખોના શ્રેષ્ઠ ભોક્તા હતા. [પર્વતો પગવડે પૃથ્વીને ધારણ કરે છે જ્યારે શેષનાગ પોતાની હજાર ફણાઓ ઉપર સમગ્ર પૃથ્વીને ધારણ કરે છે તેથી તે સર્વપર્વતો અને સર્પોમાં મુખ્ય છે.] ॥૧૧૭॥

असौ प्रकामप्रमदं ददानया, प्रसूतया ध्यानसुधापयोधिना ।
शिवश्रिया अग्रजयेव केवल–श्रिया श्रितो दर्पणिकानिकेतने ॥११८॥

असौ भरतचक्री दर्पणिकानिकेतने आदर्शगृहे । 'यन्मतौ विमलदर्पणिकायाम्' इति नैषधे । केवलश्रिया केवलज्ञानलक्ष्म्या श्रितो भेजे । किंभूतया । प्रकामं सर्वातिशायिनमनन्तं प्रमदं हर्षम् । परमानन्दमित्यर्थः । ददानया यच्छन्त्या । श्रीरपि प्रकृष्टस्य मातृपादाम्भोजभक्तस्य कामस्य प्रद्युम्नस्य स्वाङ्गजातस्य प्रमोदं दत्ते । पुनः किंभूतया । ध्यानं शुक्लप्रणिधानं तदेव सुधापयोब्धिः क्षीरसमुद्रः शुक्लध्यानवदुज्ज्वलत्वात्क्षीरमयत्वात् ध्यानामृताब्धिः । 'गुणश्रेणिसुधासिन्धोः पाण्डोरुज्जागरौजसः' इति पाण्डवचरित्रे । तेन प्रसूतया जनितया । श्रीरपि दुग्धाब्धेर्जाता । उत्प्रेक्ष्यते । शिवश्रिया मुक्तिलक्ष्म्या अग्रजया ज्येष्ठभगिन्येव प्रथमोत्पन्नत्वेन केवलज्ञानानन्तरं मोक्षप्राप्तेः ॥

શ્લોકાર્થ

ભરત ચક્રવર્તીએ આરિસાભુવનમાં કૈવલ્ય લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી. જે કૈવલ લક્ષ્મી, પ્રકૃષ્ટ આનંદ અર્થાત્ પરમાનંદ પદને પ્રાપ્ત કરાવનારી અને અતિ ઉજ્જવલ શુક્લધ્યાનરૂપી ક્ષીરસમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી, જાણે મોક્ષ લક્ષ્મીની મોટી બહેન ન હોય! કેવલજ્ઞાન થયા બાદ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. લક્ષ્મી પણ ક્ષીરસમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી અને પોતાના પુત્ર કામ–પ્રદ્યુમ્નને આનંદ આપનારી છે. ॥૧૧૮॥

दिगन्तवासं किमपास्य काश्यपी–विलासशीलैः ककुभां पुरंदरैः ।
तदष्टपट्टक्षितिपैरवाप्यता–मुनेव सीमन्तिनि ! केवलेन्दिरा ॥११९॥

'केशेषु वर्त्म सीमन्तः' इति हैम्याम् । प्रशस्यः सीमन्तोऽस्त्यस्यास्तस्याः संबोधनं हे सीमन्तिनि, तस्य भरतस्य अष्टसंख्याकैः पट्टेषु पदेषु क्षितिपैः । अथ वा । तत्पट्टधा-

रिभिर्मध्यपदलोपे नृपैः । भरतादारभ्य अष्टपट्टधरै राजभिरित्यर्थः । अमुनेव भरतचक्रिणेव आदर्शगृहे केवलेन्दिरा केवलज्ञानलक्ष्मीरवाप्यत प्राप्ता । उत्प्रेक्ष्यते । दिगन्तवासं दिशां प्रान्ते वसतिमपास्य त्यक्त्वा काश्यपी भूमिस्तस्यां विलासः स्थानवैशिष्ट्यं क्रीडनं वा तत्र शीलं स्वभावो येषां तैः । 'लीला केलिर्विलासश्च शृङ्गारभावजक्रिया' इत्यनेकार्थः । केलिः क्रीडा विलासः स्थानवैशिष्ट्यमित्येवंभूतैः ककुभां पुरंदरैरष्टदिक्पालैः किम् । 'आखण्डलो दण्डधरः शिखावान्पतिः प्रतीच्या इति दिङ्महेन्द्रैः' इति नैषधे ॥

श्लोकार्थ

હે સુંદરવાળવાળી ! ભરતરાજાથી આંરભીને આઠપાટ સુધીના રાજાઓએ પણ ભરતચક્રવર્તીની જેમ આરિસાભુવનમાં કૈવલ્ય લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી હતી. જેમ ક્રીડારત દિક્પાલો, દિશાઓના છેવાડે આવેલા પોતાના રહેઠાણનો ત્યાગ કરીને વિલાસ માટે કોઇ વિશિષ્ટ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ આઠ-પાટ સુધીના રાજાઓએ પરમાનંદ આપનારી કૈવલ્ય લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી હતી. ।।૧૧૯।।

ततोऽस्य संख्यातिगपट्टपङ्क्तिभिः, प्रपद्य शत्रुंजयमूर्ध्नि केवलम् ।
महोदयश्रीः समसेवि भास्करै-रिवोदयं द्यौरुदयावनीधरे ॥१२०॥

ततः अष्टमपट्टधरदण्डवीर्यराजानन्तरमस्य भरतचक्रिणः संख्यामतिगच्छन्त्यतिक्रामन्तीति संख्यातिगाः । कर्मणि डः । ताभिः । असंख्याताभिरित्यर्थः । पङ्क्तिभिः पट्टधरराजराजीभिः शत्रुंजयमूर्ध्नि विमलाचलशिखरे केवलं केवलज्ञानं प्रतिपद्यासाद्याधिगत्य महोदयश्रीर्मुक्तिलक्ष्मीः समसेवि संसेविता । कैरिव । भास्करैरिव । यथा दिवाकरैरुदयावनीधरे पूर्वपर्वते उदयमुद्गममवाप्य द्यौर्गगनमण्डली सेव्यते ॥

श्लोकार्थ

આઠમા દંડવીર્યરાજા પછીના અસંખ્ય પાટ સુધીના રાજાઓ, શત્રુંજય પર્વતના શિખર ઉપર કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષલક્ષ્મીને વર્યા હતા. જેમ સૂર્ય પૂર્વાચલ પર્વત ઉપર ઉદય પામી અનંત આકાશ મંડળીને સેવે છે તેમ આ રાજાઓ પણ મોક્ષલક્ષ્મીને સેવનારા બન્યા. ।।૧૨૦।।

बभूवुरिक्ष्वाकुकुले सहस्रशः, सहस्रशोचिःसदृशा महौजसा ।
ततः क्षितीन्द्रा जगदीहितावहा, महेन्द्रशैले सुरभूरुहा इव ॥१२१॥

ततः संख्यातिगपट्टपरंपराप्रान्तवर्तिजितशत्रुभूपतिरासीत्तेन स्वसुताजिततीर्थकृते राज्यं विश्राणितम्, श्रीभगवता च स्वपितृभ्रातृसुमित्रधात्रीपतिपुत्राय सगरकुमाराय राज्यं प्रददे, स क्रमाच्चक्री भूत्वा चारित्रमादाय सिद्धः । सगरचक्रिणोऽनन्तरम् इक्ष्वाकुकुले सौधर्मेन्द्रेण स्वयं स्थापितस्य श्रीऋषभदेवस्य वंशे सहस्रशः अर्थादसंख्याताः (सहस्राः) क्षितीन्द्राः पृथिवीपुरंदरा राजानो बभूवुः संजाताः । किंभूताः । महौजसा अतिशायिप्रतापैः सहस्रशोचिषः सूर्यस्य सदृशास्तुल्याः । पुनः किंभूताः । जगदीहितावहाः

विश्वकामितविधायकाः । क इव । सुरभूरुहा इव । यथा महेन्द्रशैले मेरौ जगदभिलषितपूरकाः कल्पवृक्षा भवन्ति ॥

इति स्वप्नजागरिकायां भरतदिग्विजयोद्धारप्रतिमाप्रासादकारापणकेवलज्ञानतत्पट्टपरंपरावर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

ત્યાર પછીની અસંખ્યાત પાટો થયા બાદ જિતશત્રુ નામનો રાજા થયો. તેણે પોતાના પુત્ર અજિતનાથને રાજ્ય આપ્યું. શ્રી અજિતનાથે પણ પોતાના કાકા સુમિત્રરાજાના પુત્ર સગરને રાજ્ય સોંપ્યું. સગર પણ અનુક્રમે ચક્રવર્તી બની, ચારિત્ર અંગીકાર કરી મોક્ષગતિને પામ્યા. એ પ્રમાણે ઇક્ષ્વાકુવંશમાં બીજા પણ અસંખ્ય રાજાઓ સૂર્યની જેમ પ્રતાપશાળી અને જેમ મેરુપર્વત ઉપર કલ્પવૃક્ષો ઇષ્ટપૂરક છે તેમ આ રાજાઓ પણ જગતના હિતને કરવામાં સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ સમાન થયા. ।।૧૨૧।।

इदं वदन्त्यामरविन्दचक्षुषः, पुरोऽथ तस्यामपरा निपस्तनी ।
गिराननं योजयति स्म कौतुका-न्मरालिकायामिव कीरकामिनी ॥१२२॥

अथ भरतचक्रिदिग्विजयादिकथितानन्तरम् अरविन्दचक्षुषः कमललोचनाया नाथीदेव्याः पुरोऽग्रे तस्यां प्रागुक्तायां सख्यामिदं पूर्वोक्तम् ऋषभ(स्तुति)भरतदिग्विजयचैत्यनिर्मापणादि वदन्त्यां सत्याम् अपरा अन्या काचिन्निपस्तनी कलशोच्चकुचा कौतुकात् कौतूहलाद्गिरा वाचा आननं मुखं योजयति स्म । उवाचेत्यर्थः । केव । कीरकामिनीव । यथा मरालिकायां वदन्त्यां हंस्यां भाषमाणायां सत्यां शुकी वक्ति ॥

श्लोकार्थ

અવતરણ—આ પ્રમાણે સ્વપ્નજાગરિકામાં નાથીદેવીની આગળ કોઇક સખીએ ભરતચક્રવર્તીના દિગ્‌વિજયથી આરંભી ઇક્ષ્વાકુવંશની પાટપરંપરા સુધીનું વર્ણન કર્યું :—

કમલ જેવાં નયનવાળી નાથીદેવીની આગળ સખીએ ભરતચક્રવર્તીના દિગ્‌વિજય આદિનું વર્ણન કર્યા પછી બીજી સખી કૌતુકવડે આ પ્રમાણે બોલી. જેમ આલાપને કરતી શુકી હંસીને કહે તેમ મધુર સ્વરે સખી બોલી. ।।૧૨૨।।

मृगाक्षि ! पश्यामरसिन्धुसारिणीं, त्वमभ्रवीथीं सुमनोवनीमिव ।
मयूखलेखामकरन्दतारका-मणीच(व)कां मेचकिमालिमण्डलाम् ॥१२३॥

मृगवदक्षिणी यस्यास्तस्याः संबोधनं हे मृगाक्षि स्वामिनि, त्वमभ्रवीथीं गगनपद्धतिं पश्य विलोकय । उत्प्रेक्ष्यते । सुमनोवनीमिव पुष्पवाटिकामिव । देववनं वा । किंभूतां । अमरसिन्धुराकाशगङ्गा सैव सारिणी कुल्या यस्याम् । पुनः किंभूतां । मयूखलेखा किरणश्रेणिरेव मकरन्दो मधु विद्यते येषु तादृशास्तारका एव मणीच(व)कानि कुसुमानि यस्याम् । मेचकिमा गगनश्यामत्वम् । 'धूतगम्भीरखनीखनीलिमा' इति नैषधे । तथा 'अर्चिश्चण्डांशुरोचिर्गगनमलिनिमा कज्जलं दह्यमानम्' इति खण्डप्रशस्तौ । तदेव अलीनां भ्रमराणां मण्डलानि वृन्दानि यस्याम् ॥

શ્લોકાર્થ

હે મૃગનયના ! તું પુષ્પવાટિકા જેવી આ આકાશ રૂપ શેરીને જો. જેમાં આકાશગંગારૂપ નદી વહી રહી છે, ચંદ્રના કિરણોની શ્રેણિરૂપ રસવાળા તારાઓરૂપ પુષ્પો છે, તેમજ આકાશમાં છવાઈ રહેલ શ્યામતારૂપી ભ્રમરોનો જેમાં સમૂહ છે, તેવા પ્રકારની રળીયામણી એવી આકાશશ્રેણિને તું જો. ।।૧૨૩।।

मृगेन्द्रमध्ये ! मृगयस्व तारकान्, श्रमोदबिन्दुस्तवकानिवाङ्गके ।
विभावरीकैरवचक्षुषोऽमुना, निखेलयन्त्या दयितामृतांशुना ॥१२४॥

मृगेन्द्रः केसरी तद्वन्मध्यमुदरं यस्याः, यद्वा मृगेन्द्रमध्यवन्मध्यं यस्याः । मध्यमपदलोपी समासः । कृशोदरीत्यर्थः । त्वं तारकान्(?) ज्योतिश्चक्राणि मृगयस्व पश्य । 'पयःपारावारं परमपुरुषोऽय मृगयते' इति खण्डप्रशस्तौ । इवोत्प्रेक्ष्यते । अमुना दृश्यमानेन दयितेन भर्त्रामृतांशुना सुधाकरेण चन्द्रेण सार्धं निखेलयन्त्या सुरतादिक्रीडां कुर्वत्या विभावरीकैरवचक्षुषो रजनीकुमुदनेत्राया रात्रिस्त्रियः अङ्गमेवाङ्गकम् । 'अकिंचने किंचन नायकाङ्गके' इति नैषधे । श्रमोदबिन्दुस्तवकान् परिश्रमसंजातप्रस्वेदजलकणगुच्छानिव । 'श्रमोदबिन्दुप्रकरान्' इति पाठो वा । तदा परिश्रमसलिलकणनिकरानिव ॥

શ્લોકાર્થ

હે કૃશોદરિ ! આ જ્યોતિપચક્રને તો તું જો. ! જાણે ગગનાંગણમાં રહેલા પોતાના પતિ ચંદ્રની સાથે સુરત આદિ ક્રીડાને કરતી રાત્રિરૂપી સ્ત્રીના શરીર ઉપર શ્રમજન્ય પરસેવાના જલબિંદુઓનો સમૂહ ન હોય ! તેવું જ્યોતિષચક્ર જો. ।।૧૨૪।।

कुशेशयामोदिनि वीक्ष्यतामसौ, शनैः शनैः पङ्कजकाननानिलः ।
त्वदाननाम्भोजजनुःप्रभञ्जनै-र्जितोऽन्तिके किं समुपैति सेवितुम् ॥१२५॥

कुशेशय कमलं तद्वदामोदो वपुःपरिमलोऽस्त्यस्यास्तस्याः संबोधनं हे कुशेशयामोदिनि । पद्मिनीत्यर्थः । हे स्वामिनि, वीक्ष्यतां विलोक्यताम् । अवधार्यतामित्यर्थः । असौ प्रत्यक्षं शरीरस्पर्शेनानुभूयमानः पङ्कजकाननानिलो नलिनवनपवनः शनैः अन्तिके श्रीमत्याः पार्श्वे उपैत्यागच्छति किम् । उत्प्रेक्ष्यते । त्वदाननाम्भोजात्तव वदनारविन्दाज्जनुरुत्पत्तिर्येषां तादृशैः प्रभञ्जनैः त्वद्वक्त्रकमलसुरभिश्वाससमीरणैर्वातैः जितः सेवितुं त्वत्समीपे इव समुपैति ॥

શ્લોકાર્થ

કમલની સુગંધ જેવી શરીરની સુવાસવાળી હે પદ્મિની ! આમ તો જો ! આ કમલવનનો વાયુ ધીમે ધીમે તારી પાસે આવી રહ્યો છે, તારા મુખરૂપી કમલની સુવાસથી ઉત્પન્ન થયેલા વાયુવડે (સુગંધી શ્વાસોશ્વાસવડે) પરાભવ પામેલો વાયુ તારી સેવા માટે જાણે આવતો ન હોય ! ।।૧૨૫।।

करेणुकुम्भस्तनि पश्य दीप्यते-ऽन्तिके मणीकुट्टिमबिम्बितारकैः ।
त्वदाननस्वामिसितांशुसेवना-कृते नभस्तः किमुपागतैरिह ॥१२६॥

करणोर्हस्तिनः कुम्भौ शिरसः पिण्डाविव पीनावुच्चौ स्तनौ कुचौ यस्यास्तस्याः संबोधनं हे करेणुकुम्भस्तनि कुम्भिकुम्भपीनोच्चकुचकलशे स्वामिनि, त्वं पश्य निरीक्षस्व । अन्तिके श्रीमत्याः समीपे मणिमकुट्टिमबिम्बितारकैर्विविधरत्ननिबद्धसौधप्राङ्गणभूमौ बिम्बन्ति अतिस्वच्छवस्तुनि संक्रामन्ति इति बिम्बानि बिम्बान्यस्त्ये(नि सन्त्ये)षां तादृशैस्तारकैर्ज्योतिर्भिर्दीप्यते । किमुत्प्रेक्ष्यते । त्वदाननं तव मुखमेव स्वामी पतिः सितांशुश्चन्द्रस्तस्य सेवनाकृते पर्युपासनां कर्तुं किमु नभस्तो गगनादिह त्वद्गृहाङ्गणे समागतैः समेतैरिव ॥

श्लोकार्थ

હસ્તિના કુંભસ્થલ જેવા પુષ્ટ અને ઉંચા સ્તનવાળી હે સ્વામિનિ ! તું આ બાજુ જો ! મહેલની ભીંતોમાં જડેલાં વિવિધપ્રકારનાં રત્નો અને મણિઓમાં પ્રતિબિંબિત થયેલી તારાઓની શ્રેણિઓ કેવી શોભે છે ! તારા મુખરૂપી ચંદ્રની ઉપાસના કરવા માટે આકાશમાંથી ઉતરીને જાણે તારા ગૃહાંગણમાં આવીને રહી ન હોય !॥૧૨૬॥

त्वदीयवापीतपनास्तमुद्रिता-म्बुजन्मकोशव्यसनानुपातिनः ।
क्षपाक्षयायोंकृतिमन्त्रवर्णका-निव द्विरेफा गणयन्ति गुञ्जितैः ॥१२७॥

हे स्वामिनि, त्वदीयवाप्यां तव क्रीडागृहदीर्घिकायां तपनस्य सूर्यस्यास्तेन परद्वीपोपगमनेनादृश्यीभावेन । 'तेजोऽवसाने व्रजति द्वीपान्तरमहर्मणिः' इति सूक्तवचनात् । मुद्रितानां निमीलितानां मुकुलीभूतानामम्बुजन्मनां कोशेषु यद्बन्धलक्षणं व्यसनमापत् कोशान्तदुःखस्थितिविपत्तिस्तामनुलक्षीकृत्य ज्ञात्वैव । यत्पद्ममुद्रणायां यामिनीं यावत्कोशान्तरदुःखेन स्थातव्यमेवेति विचार्य पतन्तीत्येवंशीलाः पातिनः । पतित्वा स्थिता इत्यर्थः । द्विरेफा भ्रमराः । अत एवोत्प्रेक्ष्यते । गुञ्जितैर्गुञ्जारवैः कृत्वा क्षपाक्षयाय निशानाशाय । ओंकृतिमन्त्रवर्णकान् ओंकारपूर्वकवर्णस्तस्याक्षराणि गणयन्ति जपन्तीव ॥

श्लोकार्थ

હે સ્વામિની । તારી ક્રીડાવાવડીમાં, સૂર્યાસ્ત થવાથી સંકોચ પામેલા કમલના કોશ (ડોડા)માં ભરાઈ જવાથી બંધનરૂપ વિપત્તિને અનુલક્ષીને, રાત્રીનો નાશ કરવા ઇચ્છતા ભ્રમરો, પોતાના ગુંજારવના શબ્દોથી જાણે ઓંકારમંત્રના અક્ષરનો જાપ કરતા ન હોય ! ॥૧૨૭॥

नभःश्रियास्तारकमौक्तिकस्रजः, किमेणनाभीशितिमाङ्कनायकः ।
दृशा विनिर्दिश्य शशाङ्कमादरात्, परा ददे कापि गिरं मृगेक्षणा ॥१२८॥

परा अन्या कापि मृगेक्षणा सखी आदरात् तस्यां स्वस्वामिन्यामतिबहुमानाद्गिरं वाणीमाददे । जग्राहेत्यर्थः । किं कृत्वा । दृशा नेत्रेण शशाङ्कं चन्द्रं विनिर्दिश्य दर्शयित्वा । यतः

शशः अङ्के चक्षुषि ? (वक्षसि) उत्सङ्गे वा यस्य 'अङ्कः क्रोडेऽन्तिकागसोः' इत्यनेकार्थः। अत एवोत्प्रेक्ष्यते । नभःश्रिया गगनलक्ष्म्यास्तारका ज्योतिर्गणा उज्ज्वलानि वा मौक्तिकानि तेषां स्रजो मालायाः । हारस्येत्यर्थः । एणनाभ्याः कस्तूरिकायाः शितिमा श्यामत्वमङ्के क्रोडे यस्य कस्तूरीकलितमध्यो नायको मध्यमणिः किम् ॥

श्લોકાર્થ

બીજી સખી આદરપૂર્વક પોતાની સ્વામિનીને દ્રષ્ટિથી ચંદ્રને દેખાડતી આ પ્રમાણે બોલી હે સખી ! આ ચન્દ્ર, આકાશલક્ષ્મીની તારાઓરૂપી ઉજ્જ્વલ મોતીઓની માલાનો કસ્તૂરીની કાલિમાવાળો જાણે મધ્યમણિ (પેંડલ) ન હોય ! ।।૧૨૮।।

निजाक्षिलक्ष्मीहसिताब्जखञ्जने ऽ-धरीकृतः सुभ्रु तवास्यविभ्रमैः ।
विवर्णताश्लेषिमुखस्त्रपाभरा-दिवास्ततां याति तमस्विनीपतिः ॥१२९॥

निजस्यात्मनः । यद्वा निजयोरात्मीययोरक्ष्णोर्नयनयोर्लक्ष्म्या शोभया हसिता निर्भर्त्सिता अब्जानि उत्पलकुमुदजातियावत्कमलानि, तथा खञ्जनाः खञ्जरीटा यया तस्याः संबोधनं हे निजाक्षिलक्ष्मीहसिताब्जखञ्जने । तथा शोभने भ्रुवौ यस्यास्तस्याः संबोधनं हे सुभ्रु, तमस्विनीपतिश्चन्द्रोऽस्ततां याति । उत्प्रेक्ष्यते । त्रपाभराल्लज्जातिशयादिव किम् अधरीकृतो हीनो विहितः जित इत्यर्थ । कैः । तवास्यविभ्रमैः भवन्मुखश्रीभिः । अत एव किंभूतः । विवर्णताया विच्छायतया आश्लेषो यत्र तादृङ्मुखं यस्य ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાના નત્રોની શોભાથી જેણે સમસ્ત કમલોનો તિરસ્કાર કર્યો છે, એવી હે કમલનયના ? સુંદર ભ્રમરોવાળી હે સુભ્રુ ? આ ચંદ્ર કેવો અસ્ત પામે છે ! આ ચન્દ્ર, તારા મુખના વિલાસથી પરાભવ પામવાથી, અતિશય લજ્જાના ભારથી મ્લાન મુખવાળો થઈને, કેવો અસ્ત પામે છે ? ।।૧૨૯।।

निजास्यदासीकृतशारदोदय-त्सितद्युते भृङ्गिततारतारके ।
विनिद्रतां वीक्ष्य तवेक्षणाम्बुजे, ह्रियेव निद्राति कुमुद्वनं वने ॥१३०॥

निजेनात्मीयेनास्येन कृत्वा दासीकृतः किंकरतां प्रापितः शारदः शरत्कालसंबन्धी उदयन्नभस्युद्गच्छन् सितद्युतिश्चन्द्रो यया तस्याः संवोधने निजास्यदासीकृतशारदोदयत्सितद्युते हे स्वामिनि, वने कानने जले वा स्थलेऽपि कमलिनीकमलसद्भावो दृश्यते । यथा-'ददर्श तत्रस्थलपद्मिनीं नलः' इति नैषधे । तथा—'उत्फुल्लस्थलपद्माभमवचरणभूषिता' इति चम्पूकथायाम् । कुमुद्वनं कैरवकाननं निद्राति संकुचति । उत्प्रेक्ष्यते । भृङ्गिते भृङ्गाविवाचरिते श्यामलत्वात् तारे निर्मलतारिके कनीनिके यत्र तादृशं तव श्रीमत्या ईक्षणं लोचनमेवाम्बुजं कमलं तत्र विनिद्रतां विकाशतां वीक्ष्य विलोक्य यदा कमलं विकसति तदा कुमुदं संकुचतीति स्थितिः । ह्रियेव लज्जयेव क(त)स्मात्स्वस्य हीनश्रीकत्वात् त्रपा ॥

श्લોકાર્થ

જેણીના મુખની શોભાથી શરદ પૂર્ણિમાનો ઉગતો ચંદ્ર દાસરૂપ બન્યો છે એવી હે ચન્દ્રમુખી વનમાં કુમુદજાતિના પુષ્પો સંકુચિત થઇ ગયાં ! ભ્રમર જેવી શ્યામકીકીવાળા તારાં વિકસ્વર એ નેત્રોરૂપી કમલને જોઇને જાણે લજ્જાના ભારથી એ કુમુદપુષ્પો મ્લાનમુખવાળાં બની ગયાં ન હોય ? તેમ જણાય છે. ॥૧૩૦॥

कृशाङ्गि राजन्यपयातवैभवेऽ–पराश्रये शोच्यदशावशंवदे ।
शनैः शनैस्तारगणा इवानुगा, विभावयाभ्रे विरलीभवन्त्यमी ॥१३१॥

हे कृशाङ्गि तन्वङ्गि, त्वमभ्रे नभसि विभावय पश्य । अपयातवैभवे गतश्रीके राजनि भूपाले चन्द्रे च अनुगाः सेवका इव अमी दृश्यमानास्तारगणा ज्योतिर्व्रजाः शनैः शनैर्विरलीभवन्ति स्तोका जायन्ते । किंभूते राजनि । अपरेषां सश्रीकाणामाश्रयो भाजनं यस्य । गताखिललक्ष्मीको हि तदर्थं सश्रीकं परं श्रयते इति स्थितिरेवेति । तत्त्वतस्तु अपरस्यां पश्चिमायामाश्रयो वेश्म यस्य । पुनः किंभूते । शोच्या शोचनार्हा दशा अवस्था तस्या वशंवदे आयत्ते ॥

શ્લોકાર્થ

પતલા શરીરવાલી એવી હે સખી ! તું આકાશમાં જો, વૈભવ ચાલ્યો જવાથી શોભાહીન બનેલા ચંદ્રને જોઇને, તારાઓ પણ ધીમે ધીમે અલ્પ થતા જાય છે. વૈભવ ચાલ્યો જવાથી પરાશ્રિત રાજાની જેમ શોચનીય દશા થાય છે અને સેવકવર્ગ પણ ઘટતો જાય છે, તેમ ચંદ્ર પણ પશ્ચિમ દિશાના આશ્રય જવાથી તારાઓનો સમૂહ પણ ધીમે ધીમે જાય છે. ॥૧૩૧॥

प्रपूर्णपाथोरुहबन्धुगर्भिणी, तनूभवत्तारकतारभूषणा ।
हरेर्हरित्पाण्डुरिमाणमानने, बिभर्ति मत्तेभगतेव सुस्मिते ॥१३२॥

सु शोभनं स्मितमीषद्धसनं यस्यास्तस्याः संबोधने हे सुस्मिते । एतावता बहुहासनिषेधः । हरेरिन्द्रस्य हरित् दिक् पूर्वा आनने मुखे पाण्डुरिमाणमौज्ज्वल्यं धत्ते । किंभूता । प्रपूर्णः संपूर्णीभूतः प्रसवसमयं प्राप्तः पाथोरुहाणां पद्मानां बन्धुः भास्वान् स एव गर्भोऽस्त्यस्याः । अत एव । पुनः किंभूता । तनूभवन्तः स्तोकीभावं भजन्तः प्रभातत्वात्तारकास्तारा एव ताराण्येवोज्ज्वलानि भूषणानि यस्याः सा । केव । मत्तेभगतेव (मत्तेभस्य गतमिव गतं यस्याः सा) । यथा आपन्नसत्त्वा स्त्री वक्त्रे पाण्डुरतां धत्ते । किंभूता । संपूर्णो भाग्यवत्तया भानुवत्स्वयं दीप्यमानो मातुश्च दुःप्रेक्ष्यतेजः करोति । यथा— धामैकधामगगङ्गाया गङ्गाया इव भास्करम् । गर्भमन्तर्दधानाया दुरालोकमभूद्वपुः ॥' इति पाण्डवचरित्रे । गर्भोऽस्त्यस्या एतावता नाथीदेव्या भास्वत्संनिभो गर्भो भावीत्यसूचि । पुनः किंभूता । गर्भोद्भवात्खेदादल्पीभवत्तारकवदुज्ज्वलमौक्तिकाभरणानि यस्याः । 'शरीरसादादसमग्रभूषणा' इति रघुकाव्ये ॥

શ્લોકાર્થ

હે હસમુખી સ્વામીની, પૂર્વદિશાનું મુખ ઉજળું થયું છે, જો, કારણકે જેનો પ્રસવકાળ આવી લાગ્યો છે એવા પ્રકારના સૂર્યરૂપી ગર્ભને ધારણ કરનારી, ગર્ભના ભારથી કંઇક ખેદવાળી થયેલી અને તારાઓરૂપી અલ્પ આભૂષણોને ધારણ કરનારી પૂર્વદિશા, ગર્ભિણીસ્ત્રીની જેમ પાંડુરવર્ણવાળી બની અર્થાત્ અરુણોદય થયો. ।।૧૩૨।।

तमस्विनीशेऽस्तमिते प्रकाशतां, विलोकयास्ये दधतेऽखिला दिशः ।
कलङ्किदोषाकररुद्रसङ्गिनां, वहन्ति के न व्यसनोदये मुदम् ॥१३३॥

हे स्वामिनि, त्वं विलोकय निरीक्षस्व । तमस्विनीशे निशानायके चन्द्रे अस्तं नाशं क्षयं वा इते प्राप्ते सति अखिलाः सर्वा अपि दिशः आस्ये मुखे प्रकाशतां प्रकटतां नक्तं तु तमिस्रवस्त्रेणाच्छादितत्वादव्यक्तता जातासीत् । प्रभाते पुनस्तमःपटोत्सारणात्प्रकटत्वं हर्षहास्यं वा दधते धारयन्ति । 'प्रकाशः स्फुटहास्ययोः' इत्यनेकार्थः । युक्तोऽयमर्थः । कलङ्किनामपवादवताम् । 'कलङ्कोऽङ्कापवादयोः । कालायसमलावपि' इत्यनेकार्थः । तथा दोषाकराणां निखिलापगुणखलीनां रुद्रस्य चण्डस्य जनसंहारकारिणः सङ्गोऽस्त्येषामिति रुद्रसङ्गिनस्तेषाम् । 'क्षये जगज्जीवपिबं शिवं वदन्' इति नैषधे । पश्चात्कर्मधारयः । पाप्मवतीपतीनां च । तमोऽज्ञानेऽन्धकारे च पाप्मनि' इत्यनेकार्थः । पुंसां व्यसनोदये आपत्प्रकटीभावे के जना मुदं हर्षं न वहन्ति बिभ्रति । अपि तु सर्वेऽपि मुदमावहन्ते ॥

શ્લોકાર્થ

હે સ્વામિની ! તું આકાશ ઉપર નજર તો કર ! ચન્દ્રનો અસ્ત થવાથી સર્વદિશાઓ મુક્તહાસ્ય વેરી રહી છે. અર્થાત્ અંધકારરૂપી વસ્ત્રને દૂર કરવાથી પ્રગટ થયેલી છે. કારણ કે ચન્દ્ર, કલંકી, સમસ્ત દોષોની ખાણ, અને જગતનો સંહાર કરનાર એવા રુદ્રનો સંગી કહેવાય છે. પાપાત્મા પુરુષના આપત્તિકાળમાં કોને આનંદ ન થાય ? અર્થાત્ સહુ કોઇ હર્ષને ધારણ કરે. ।।૧૩૩।।

इतः श्रियानिर्जितविश्वयौवते, समुज्जिहानः सविता निपीयताम् ।
किमु स्फुरद्भाग्यभरो विभावरी–वियुज्यमानद्विजसंततेरसौ ॥१३४॥

हे श्रिया स्ववपुर्लक्ष्म्या निर्जितानि पराभूतानि विश्वेषां त्रयाणां जगताम् । त्रैलोक्यस्यापीत्यर्थः । यौवतानि युवतीसमूहा यया तस्याः संबोधने श्रियानिर्जितविश्वयौवते । अलुक्समासः । हे स्वामिनि, इतः अस्मिन् पार्श्वे । प्राच्यां दिशीत्यर्थः । उज्जिहानः समभ्युदयन् । 'मुखेन्दुनानेन सहोज्जिहानाम्' इति नैषधे । 'उज्जिहानामुदयन्तीम्' इति तद्वृत्तिः । सविता सूर्यस्त्वया निपीयतां सादरमवलोक्यताम् । यथा सूर्योदयः संजात-

स्तथा तवापि कुलदिनकरः पुत्रः संजात एवेति सादरत्वम् । किमुत्प्रेक्ष्यते । विभावर्यां निशायां वियुज्यमानानां वियोगमाप्नुवतां द्विजानां पक्षिणामर्थाच्चक्रवाकविहंगमानाम् । 'विहगयोः कृपयैव शनैर्ययोरविरहर्विरहध्रुवमेदयोः' इति रघुवंशे । संततेः श्रेण्याः असौ सूर्यलक्षणः स्फुरन् प्रकटीभवन् भाग्यभरः पुण्यसमुदय इव ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાના શરીરના સૌંદર્યથી સમસ્ત જગતની યુવતિઓના સમૂહને પરાભવ આપનારી હે રૂપસ્વામિની, પૂર્વદિશામાં સૂર્યના ઉદયને તું જો, જેમ પૂર્વદિશામાં સૂર્યોદય થયો છે તેમ તારા પણ કુલમાં સૂર્યસમાન પ્રતાપી પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થશે. આ સૂર્ય, રાત્રિમાં વિયોગદશાને પામેલા ચક્રવાક પક્ષીઓના સમૂહનો જાણે પુણ્યનો પ્રાગ્ભાર ન હોય ? તેમ જણાય છે. ॥૧૩૪॥

निरित्वरीभिर्मधुपीभिरुल्लसत्-सरोजकोशात्सखि मञ्जु गुञ्ज्यते ।
किं गायनीभिर्धवलस्य वासर-श्रियाब्जबन्धोः करपीडनोत्सवे ॥१३५॥

हे सखि, उल्लसत्सरोजकोशात् विकसत्कमलमुकुलान्निरित्वरीभिर्निर्गमनशीलाभिर्मधुपीभिर्भ्रमरीभिर्मञ्जु मनोहरं यथा स्यात्तथा गुञ्ज्यते गुञ्जारवः क्रियते । किमुत्प्रेक्ष्यते । अब्जबन्धोर्भास्करस्य वासरश्रिया दिनलक्ष्म्या समं करपीडनोत्सवे पाणिग्रहणमहे धवलस्य गायत्नीभिर्गानकर्त्रीभिः । किं धवमङ्गलगायनीभिरिवेत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

હે સખી ! વિકસ્વર કમલોના ડોડામાંથી નિર્ગમન કરતી ભ્રમરીઓ મનોહર ગુંજારવ કરે છે, તે ગુંજારવનો ધ્વનિ, સૂર્યના દિનલક્ષ્મી સાથેના પાણિગ્રહણરૂપ મહોત્સવમાં, મધુરસ્વરે લગ્નગીતોને ગાતી ગાયિકાઓનો મધુરસ્વર જાણે ન હોય ? તેવો લાગે છે. ॥૧૩૫॥

हले हिमाम्भः पतितं विहंगम-व्याहारलीलायितवल्लिपल्लवे ।
गायन्मृगाक्षीदशनच्छदे द्विज-ज्योत्स्नास्मितश्रीरिव लक्ष्यते क्षणम् ॥१३६॥

हे हले हे सखि, 'किं नन्दिः किं मुरारिः—क्रीडां कर्तुं प्रवृत्तः स्वयमपि तु हले भूपतिर्भोजदेवः' इति धनपालप्रोक्तभोजस्तुतौ । विहंगमानां पक्षिणां व्याहाराणां वचसाम् । कुजितानामित्यर्थः । 'व्याहारो भाषितं वचः' इति हैम्याम् । लीलया क्रीडया आचरितं यत्र तादृश्या वल्ल्या लतायाः पल्लवे किसलये पतितं हिमाम्भः तुहिनजलं क्षणं क्षणमात्रं लक्ष्यते दृश्यते । केव । द्विजज्योत्स्नास्मितश्रीरिव । यथा गायन्त्या गानं कुर्वत्या मृगाक्ष्याः स्त्रिया दशनच्छदे अधरे पर्यस्ता द्विजानां दन्तानां ज्योत्स्ना कान्तिस्तया कलितस्मितस्य हसितस्य श्रीर्लक्ष्मीः क्षणमीक्ष्यते ॥

શ્લોકાર્થ

હે સખી ! જેમાં કલરવ કરતા પક્ષીઓ ક્રીડા કરી રહ્યા છે, તેવા પ્રકારની વેલડીના કિસલય (કુંપલ) ઉપર રહેલું હિમનું જલબિંદુ એક ક્ષણમાત્ર દેખાય છે તે જાણે ગાયન ગાતી સ્ત્રીના અધરભાગ ઉપર દાંતોની કાન્તિથી યુકત એવી ક્ષણિક હાસ્યની લક્ષ્મી ન હોય ! ॥૧૩૬॥

[1]हैमाब्जनिर्यासपिशङ्गितैः…………………………… ।

…………………………………………………………… ॥१३७॥

हे स्वामिनि, हेम्न इमानि हैमानि अब्जानि तेषां निर्यासै रसैरर्थात् परागमकरन्दैः पिशङ्गितैः पिङ्गीकृतैः सितच्छदैर्हंसैः कृत्वा पल्वलाः सरोवराणि भान्ति । उत्प्रेक्ष्यते । वतंसैः स्वर्णशेखरैरिव । 'वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः' इत्यकारलोपः । अपि पुनः क्रौञ्चैः प्रसिद्धैः पक्षिविशेषैः क्रेंक्रियते प्रभातप्रथमारम्भोत्थितैः क्रेंकारवो विधीयते । किमुत्प्रेक्ष्यते । कजाश्रये पद्माकरे पद्मसद्मनि वा प्रवेशे प्रवेशकरणमहोत्सवे तूर्यनिःस्वनैः किमु वादित्रनिर्घोषैरिव ॥

श्लोकार्थ

હે સ્વામિની! સુવર્ણ કમલોમાંથી ખરી પડેલા પરાગ અને રસવડે પીતવર્ણવાળા થયેલા હંસોથી સરોવર શોભે છે. તે જાણે સુવર્ણનાં શિખરો ન હોય! વળી પ્રભાત સમયે ક્રૌંચપક્ષીઓ ક્રેંકારવ શબ્દ કરે છે, તે શબ્દ જાણે પ્રવેશ કરવા માટેના પ્રવેશમહોત્સવના મંગલ વાજિંત્રોનો અવાજ ન હોય! તેમ જણાય છે ॥૧૩૭॥

वाता वान्ति स्मितकजसरिद्वारि कल्लोलयन्तो,
मन्दं मन्दं स्खलितगतयः स्त्रैणवक्षोजशैलैः ।
जातिस्नेहात्किमिह मिलितुं कम्पितैराननाना-
माजानेया अपि हरिहयानाह्वयन्ते विभाते ॥१३८॥

हे स्वामिनि, वाताः प्रातर्वायवो वान्ति । वातास्त्रिविधाः वर्ण्यन्ते शीता मन्दाः सुरभयश्च । तदेव दर्शयति—किंभूता वाताः । स्मितानि विकसितानि कजानि कमलानि यत्र तादृश्याः सरितो नद्या वारि प्रवहत्पयःपूरं कल्लोलयन्तः लहरीकलितं कुर्वन्तः उत्तुङ्गरङ्गत्तरङ्गयुक्तं विरचयन्तः । एतावता कमलकलितजलकल्लोलनेन सुगन्धत्वं शीतत्वं च दर्शितम् । पुनः किंभूताः मन्दं मन्दं शनैः । 'मन्दं मन्दं नुदति पवनश्चानुकूलो यथा त्वाम्' इति मेघदूतकाव्ये । स्खलिता मन्दीभूता भग्ना वा गतिर्येषाम् । कैः । स्त्रैणस्य युवतीजनव्रजस्य वक्षोजशैलैः विकञ्चुकितकुचाचलैः । एतावता मन्दत्वं च इति त्रिधापि वाता दर्शिताः । अपि पुनर्विभाते दिनोदयसमये आजानेयाः कुलीनाश्वा आननानां वक्त्राणां कम्पितैर्वलनैरूर्ध्वाधःकरणैर्हरेरिन्द्रस्य रवेर्वा हयांस्तुरङ्गान् । 'हरिं विदित्वा हरिभिश्च वाजिभिः' इति रघुवंशे । इति प्रसिद्धोच्चैःश्रवस्येकस्मिन्नश्वेऽपि इन्द्रस्याश्व-बाहुल्यम् । तथा—'पर्य(र्ज)न्यहर्यश्वक्रभुक्षिबाहु-' इति हैम्याम् । उच्चैःश्रवाः श्वेताश्वः । हरयो नीलवर्णा अश्वा यस्येत्यन्यहरिद्वर्णवाजिसद्भावः प्रोक्तः । रवेस्तु तुरङ्गमाणां सप्तत्वेन बाहुल्यमेवास्ते । आह्वयन्ते आकारयन्ति । किमुत्प्रेक्ष्यते । जातेरश्वानां कुलस्य स्नेहात्प्रीतेः मिलितुमिह भुवि उच्चैर्गमनशक्त्यभावाद् भूमीमण्डले स्वसमीपे वा किमाह्वयन्ते ॥

1. अयं मूलश्लोकस्त्रुटितः पुस्तके नोपलभ्यते ।

શ્લોકાર્થ

હે સ્વામિનિ ! પ્રાતઃસમયનો વાયુ વાય છે, તે વાયુ શીત સુગંધી અને મંદ એમ ત્રણ પ્રકારનો છે. જેમાં વિકસ્વર કમલો છે તેવો નદીનો પ્રવાહ કલ્લોલ (તરંગ) રૂપે બનવાથી શીત છે અને સુગંધિત છે. તેમજ સ્ત્રીસમુદાયના સ્તનોરૂપી પર્વતોવડે સ્ખલિત ગતિ થવાથી મંદ છે, એમ ત્રણ પ્રકારનો મધુર મધુર વાયુ આવે છે. વળી પ્રભાતસમયે કંપતા મુખવાળા જાતિવાન અશ્વો શોભે છે, તે જાણે ઇંદ્રના ઉચ્ચૈઃશ્રવસ્ અથવા સૂર્યના સપ્તાશ્વને જાતીય સ્નેહથી બોલાવતા ન હોય ! તેમ જણાય છે. ॥૧૩૮॥

चन्द्राननेऽमन्दमरन्दबाष्पा, कुमुद्वती मुद्रितनेत्रपत्रा ।
विधोर्वियोगादिव कोशमध्या–वरुद्धगुञ्जन्मधुपैर्विरौति ॥१३९॥

चन्द्रानने संपूर्णपार्वणेन्दुरिव वदनं यस्याः । अथवा चन्द्रवदाल्हादकं मुखं यस्याः तस्याः संबोधने नाथीदेवी, कुमुद्वती कैरविणी कोशमध्ये स्वकुमुदमुकुलान्तराले अवरुद्धैश्चन्द्रास्तेन बद्धमुकुलमध्य एव स्थितैः । तथा—गुञ्जद्भिः शब्दायमानैर्मधुपैर्भृङ्गैर्विरौति शब्दायते । इवोत्प्रेक्ष्यते । विधोर्भर्तुश्चन्द्रमसो वियोगाद्विरहादिव रोदिति । रोदनलक्षणमाह–किंभूता कुमुद्वती । अमन्दो बहुलो यो मरन्दो मधु स एव बाष्पो नेत्राम्बु अश्रुजलं यस्याः । पुनः किंभूता । मुद्रिते निमीलिते नेत्रे एव तत्तुल्ये वा पत्रे यस्याः सा ॥

શ્લોકાર્થ

પૂર્ણિમાના ચન્દ્ર જેવા મુખવાળી હે ચંદ્રાનના ! અથવા ચંદ્ર જેવા આહ્‌લાદક મુખવાળી નાથીદેવી ! કોશની મધ્યમાં રુંધાઇ જવાથી ગુંજારવ શબ્દોને કરતા ભ્રમરોવડે જાણે કુમુદિની રુદન કરતી ન હોય ! વિકસ્વર પર્ણરૂપી છે નેત્રો જેનાં અને અત્યંત રસરૂપી છે અશ્રુજલ જેને એવી કૈરવિણી પોતાના પતિ ચંદ્રના વિરહથી વિધુર બનેલી જાણે રુદન કરતી ન હોય ! તેમ જણાય છે. ॥૧૩૯॥

उपगतमिहान्यस्माद् द्वीपात्प्रगेऽधिपतिं त्विषा-
मनुरतिपरीरम्भारम्भप्रसारिकरं पुरः ।
विकचवदना राजीविन्यः स्फुटोद्गतकण्टका,
नयनकमलैरालोकन्ते वशा इव वल्लभम् ॥१४०॥

हे स्वामिनि, राजीविन्यः पद्मिन्यः प्रगे प्रभाते त्विषां पतिं सूर्यं नयनान्येव तत्तुल्यैर्वा कमलैः । कमललोचनैरित्यर्थः । आलोकन्ते पश्यन्ति । का इव । वशा इव । यथा कामिन्यो वल्लभं स्वकान्तं वीक्षन्ते । किंभूतं सूर्यं वल्लभं च । अन्यस्मादपरस्माद् द्वीपाद्गन्दिरात् । 'तेजोवसाने व्रजति द्वीपान्तरमहर्मणिः' इति सूक्तोक्तेः । तथा—'द्वीपमन्तर्जले तटम्' इत्युक्तेश्च । इतरस्मात् कस्माच्चिद्द्वीपान्तरात् इह द्वीपे उपगतमागतम् । 'आगमने गमनार्थाः समभ्युपाङ्भ्यः पराः कथिताः ।' 'उपगतोऽपि च मण्डलनाभिताम्' इति रघुवंशे । उपगतः प्राप्त इति तद्वृत्तिः । पुनः किंभूतम् । पुरोऽग्रे अनुरत्या अनुरागेण । 'रागोऽनु-

रागोऽनुरतिः' इति हैम्याम् । यः परीरम्भ आलिङ्गनं तस्यारम्भाय उपक्रमार्थं प्रसारिणः प्रसरणशीलाः कराः किरणा हस्ताश्च यस्य । किंभूताः पद्मिन्यो वशाश्च । विकचवदना विकसितमुखाः । पुनः किंभूताः । स्फुटं प्रकटमुद्भूताः प्रादुर्भूताः कण्टका अङ्कुरविशेषाः । नालीतः कण्टकाः स्युः । 'कण्टकः पद्मनाले' इति वचनात् । तथा-उद्गतो रोमाञ्चो यासाम् । 'रोमाञ्चः कण्टको रोमविकारो रोमहर्षणम्' इति हैम्याम् । स्त्रीपुरुषयोरपि विशेषणानि स्युः ॥ इति सखीकथितरात्रिविरामविभातदिनकरोदयवर्णनम् ॥

શ્લોકાર્થ

હે સ્વામિની, વિકસિત મુખવાળી અને પ્રગટ થયેલા અંકુરવાળી કમલિનીઓ, બીજા દ્વીપ-પરથી આવેલા અને જેણે શરૂઆતમાં રક્તવર્ણના કિરણોને પ્રસાર્યાં છે એવા સૂર્યને જુએ છે. વિકસ્વર મુખવાળી અને રોમાંચને ધારણ કરનારી કોઈ કામિની દેશાંતરથી આવેલા અને અત્યંત અનુરાગથી આલિંગન આપવા માટે જેણે હાથ પ્રસાર્યા છે એવા પોતાના પતિને જેમ પ્રેમાળ દૃષ્ટિથી જુએ તેમ સૂર્યની સામે કમલોરૂપી નેત્રોવડે પ્રસન્નદૃષ્ટિથી જુએ છે.

[આ પ્રમાણે રાત્રિના સમાપ્તિકાળ અને સૂર્યના ઉદયકાળને સખીઓએ નાથીદેવીની પાસે વર્ણવ્યો.] ॥૧૪૦॥

आनन्दाद्वयवादमेदुरमना मध्ये सखीनामिति,
प्रारब्धाभिनवोक्तियुक्तिरचनावाग्देवताश्रीजुषाम् ।
देवीनां जयवाहिनीव सुमनोवल्लीव वा वीरुधां,
ताराणां विधुमण्डलीव महिला कामप्यवाप श्रियम् ॥१४१॥

सा महिला नाथीदेवी सखीनां स्ववयसी(स्या)नां मध्ये स्थिता सती कामप्यनिर्वचनीयां श्रियं शोभामवाप लेभे। किंभूता सा। आनन्दस्य प्रमोदस्य योऽद्वयवादोऽद्वैतता तेन मेदुरं पुष्टं मनो यस्याः । किंभूतानां सखीनाम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेणारब्धाः प्रकाशिता अभिनवा नूतना उक्तयो वार्तास्तासां युक्तीनां योजनानां न्यायानां रचनाः संदर्भास्तैः कृत्वा तासु वा वाग्देवतायाः सरस्वत्याः श्रीजुषां शोभाभाजां वाग्वादिनीवद्धा लक्ष्मीभृताम् । केव कासां मध्ये श्रियमाप्नोति । देवीनां देवाङ्गनानां मध्ये जयवाहिनी इन्द्राणीव । पुनः केव । वीरुधां वल्लीनां मध्ये सुमनोवल्ली कल्पलतेव । ताराणां तारकाणाम् । 'भकनीनिकयोस्ताराः' इति लिङ्गानुशासने । पुंस्त्रीलिङ्गो ताराशब्दः । मध्ये विधुमण्डली चन्द्रबिम्बमिव । 'कुवलयमृणालमण्डला' इति लिङ्गानुशासने मण्डलाशब्दः स्त्रीलिङ्गे ॥

શ્લોકાર્થ

જેનું મન અદ્વૈત આનંદથી પુષ્ટ છે એવી નાથીદેવી, સખીઓના મધ્યમાં અનિર્વચનીય શોભાને ધારણ કરતી હતી. પૂર્વોક્ત પ્રકારે વિવિધ પ્રકારની અવનવી વાર્તાઓ અને યુક્તિઓને બતાવવામાં સાક્ષાત્ સરસ્વતીની શોભાને ધારણ કરનારી સખીઓની મધ્યમાં, દેવાંગનાઓની વચ્ચે જેમ ઈન્દ્રાણી, લતાઓમાં જેમ કલ્પવેલી, અને તારાઓમાં જેમ ચંદ્ર શોભે તેમ નાથીદેવી શોભતી હતી. ॥૧૪૧॥

यं प्रासूत शिवाह्वसाधुमघवा सौभाग्यदेवी पुनः,
श्रीमत्कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।
तद्ब्राह्मीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-
क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गो द्वितीयोऽभवत् ॥१४२॥

पण्डितश्रीदेवविमलगणिव्यावर्णिते हीरसौभाग्याभिधे महाकाव्ये हीरविजयसूरिचरिते द्वितीयः सर्गोऽभवत् जातः ॥

इति पण्डितश्रीसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये कुंरानाथीगजस्वप्न-तज्जागरिका-ऋषभदेवभरतदिग्विजय-सखीकथितभरतदिग्विजयादि-रात्रिविरामदिनकरोदयवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ॥

श्लोकार्थ

वणिककुलमां ઇन्द्रसमान એવા શિવ નામના શ્રેષ્ઠી અને સૌભાગ્યદેવીના જન્મજાત સુપુત્ર **દેવવિમલગણિ** કે જેઓ નિરંતર સરસ્વતીની ઉપાસનાને કરનારા, તે સર્વમુનીઓમાં સિંહસમાન એવા સિંહવિમલગણીના પ્રથમશિષ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. તે દેવવિમલગણીએ જેમાં જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજીનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર આવે છે, એવા **'હીરસૌભાગ્ય'** નામના મહાકાવ્યની ટીકા સહિત રચના કરી, તેમાં આ કુરાશાહ અને નાથીદેવીના વર્ણનથી આરંભીને સ્વપ્નદર્શન અને શેષરાત્રિ નિર્ગમન સુધીના વર્ણન વાળો બીજો સર્ગ સમાપ્ત થયો. ॥૧૪૨॥

तृतीयः सर्गः ।

कल्पद्रुमाङ्कुरमिवामरशैलभूमी,
रत्नं विदूरधरणीव घनस्वनोत्थम् ।
अन्तर्मदोदयमिवेभकपोलपाली,
नाथी ततोऽवहत दोहदलक्षणं सा ॥१॥

ततः स्वप्नदर्शनधर्मजागरिकाकरणानन्तरं सा कुंरामहेभ्यपत्नी नाथीदेवी दोहदलक्षणं गर्भमवहत धत्ते स्म । 'सुदक्षिणा दोहदलक्षणं दधौ' इति रघुवंशे । तथा गर्भस्तु गरभो-भ्रूणो दोहदलक्षणं च सः' इति हैम्यामपि । केव । अमरशैलभूमीव । यथा मेरुमही कल्पद्रुमाङ्कुरं सुरतरुप्ररोहं वहते । पुनः केव । विदूरधरणीव । यथा विदूरपर्वतस्य पृथिवी । 'यथा विदूरीन्दिरदूरतां गमी' इति नैषधे । घनस्वनोत्थं प्रावृट्समयप्रादुर्भूतं पयोधरधीरगर्जारवश्रवणसमुद्भूतं रत्नं वैदू(डू)र्यं नाम मणिं विभर्ति । प्रावृट्काले हि सजलजलधरोर्जितगर्जिताकर्णनसमये एव विदूरभूधरभूमौ वैदू(डू)र्यरत्नशलाकाः प्रादुर्भवन्तीति

श्रुतिः। पुनः केव। इभकपोलपालीव। यथा गजेन्द्रगण्डस्थलम्। पालीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति। यथा—'कालिन्दीकूलपालीषु' इति पाण्डवचरित्रे। अन्तर्मध्ये मदानां दानजलानामुदयं प्रादुर्भावं धत्ते। 'अन्तर्मदावस्थ इव द्विपेन्द्रः' इति रघौ॥

श्लोकार्थ

સ્વપ્નદર્શન અને ધર્મજાગરિકા કર્યા પછી નાથીદેવી ગર્ભને ધારણ કરતી હતી. જેમ મેરુપર્વત કલ્પવૃક્ષના અંકુરને ધારણ કરે છે, વિદૂર પર્વતની ભૂમી વર્ષાઋતુના મેઘની ગંભીર ગર્જનાના ધ્વનિથી ઉત્પન્ન થયેલા વૈદુર્ય રત્નને ધારણ કરે છે, તેમજ હાથીનું કુંભસ્થલ જેમ મધ્યભાગમાં મદજલ વહન કરે છે તેમ નાથીદેવી ગર્ભને વહન કરતી હતી. ॥૧॥

श्रीमन्महेभ्यपुरुहूतपयोरुहाक्षी,
नीराज्यमानवदना शरदिन्दुबिम्बैः।
आसेदुषी शशिमुखी सुषमां दधाना,
गर्भं पलालपिहितेक्षुशिशुं क्षमेव ॥२॥

शुक्ती रसोद्भवमिवाम्बु घनावलीव,
माणिक्यराशिमिव शैवलिनीशवेला।
विद्याविशेषमिव विज्ञसभाप्तबिम्बं,
प्रासादभूमिरिव वायुसखं शमीव ॥३॥

रक्ताङ्कपङ्क्तिरिव कृष्णलताप्ररोह-
मात्रेयदृष्टिरिव वल्लभमौषधीनाम्।
धात्री निधानमिव शैलगुहेव सिंहं,
कंसारिनाभिकजकोशकुटीव शम्भुम् ॥४॥

(त्रिभिर्विशेषकम्)

श्रीमतः शोभाभाजो गणनातीतलक्ष्मीकलितस्य वा, महेभ्यानां अत्युच्चशिलोच्चयप्रमाणवारणपरिमाणसुवर्णवतां व्यवहारिणां मध्ये पुरुहूतस्य इन्द्रस्य सर्वेभ्योऽपि लक्ष्म्या अतिशायित्वात् कुंरासाधोः पयोरुहाक्षी कमलनयना स्त्री नाथीनामा पत्नी सुषमां सातिशयिनीं शोभामासेदुषी प्राप्तवती। लेभे इत्यर्थः। किंभूता। शशिमुखी चन्द्रानना। किं क्रियमाणा। शरदिन्दुबिम्बैः शरत्कालसंबन्धिमृगाङ्कमण्डलैः। अर्थात् वेधसा भ्रमणीक्रियाभिः। नीराज्यमानमारात्रिकं क्रियमाणं वदनं मुखं यस्याः। पुनः किं कुर्वाणा। गर्भं धारयन्ती। केव। क्षमेव। यथा पलालैर्धान्यत्वग्भिः पिहितमाच्छादितमिक्षुशिशुं बालरसालप्ररोहम्। 'इक्षुः स्याद्रसालोऽसिपत्रकः' इति हैम्याम्। 'रसाल इक्षौ चूते च' इत्यनेकार्थः। 'पलालजालैः पिहितः स्वयं हि प्रकाशमासादयतीक्षुडिम्भः' इति नैषधे।

तं धारयन्ती भूमी सुषमामासादयति इति सर्वत्र योज्यम् ॥ पुनः केव । शुक्तिरिव । यथा शुक्तिका रसोद्भवं मौक्तिकम् । पुनः केव । घनावलीव । यथा मेघमाला अम्बु जलम् । पुनः केव । शैवलिनीशवेलेव । यथा समुद्रवेला माणिक्यराजीं रत्नमण्डलीम् । पुनः केव । विज्ञसमेव । यथा विज्ञानां पण्डितानां सभा समाजः श्रेणी वा विद्यानां विशेषं रहस्यमुपनिषदं वा । 'ब्राह्मीव दौर्जनी संसद्वन्दनीया समेखला' इति चम्पूकथायाम् । पुनः केव । प्रासादभूमिरिव । यथा प्रासादस्य जैनविहारस्य भूमिः गर्भागारक्षोणी आप्तस्यार्हतो बिम्बं प्रतिमाम् । बाहुल्येऽपि मूलनायकस्यैवैक्यैनैकमेवाप्तबिम्बमिति । पुनः केव । शमीव यथा शमी 'खेजडी'नामातरुर्वायुसखं कृशानुम् ॥ पुनः केव । रक्ताङ्कपङ्क्तिरिव । यथा विद्रुममालिका कृष्णलतायाः 'कालीवेलि' इति प्रसिद्धायाः प्ररोहमङ्कुरम् । पुनः केव । आत्रेयदृष्टिरिव । यथा अत्रेर्मुनिविशेषस्येयमात्रेयी सा चासौ दृष्टिश्च । अत्रिनामतापससंबन्धिनी दृक् । औषधीनां वल्लभं विधुम् । 'विधुरत्रिदृग्जः' इति हैम्याम् । 'अथ नयनसमुत्थं ज्योतिमत्रेरिव द्यौः' इति रघौ । 'अत्रिजातस्य या मूर्तिः शशिनः सज्जनस्य च' इति चम्पूकथायाम् । पुनः केव । धात्रीव । यथा भूमिर्निधानम् । पुनः केव । शैलगुहेव । यथा गिरिकन्दरा केसरिणं सिंहम् । पुनः केव । कंसारिनाभिकञ्जकोशकुटीव । यथा कंसारेः कृष्णस्य नाभिस्तत्रोद्भूतं यत्कञ्जं कमलं तस्य कोशः कुड्मलं स एव कुटी पर्णतृणाच्छादितसदनं सा शंभुं ब्रह्माणम् । 'शंभुर्ब्रह्मार्हतोः शिवे' । 'नारायणनाभ्यम्भोरुहकुहरकुटीमधिशयानस्य' इति चम्पूकथायाम् । प्रागुक्तमस्ति । नाभिभवत्वेनेयमुपमा । 'नाभिपद्मात्मभूरपि' इति हैम्याम् ॥ इति गर्भाधानम् ॥

શ્લોકાર્થ

અગણિત સંપત્તિના માલિક હોવાથી લક્ષ્મીવાનોમાં ઈંદ્ર સમાન એવા કુરાશાહની કમલ જેવા નેત્રોવાળી અને ચન્દ્ર જેવા મુખવાળી પત્ની નાથીદેવીએ ઉત્કૃષ્ટ શોભા પ્રાપ્ત કરી. તે જાણે શરદઋતુના ચન્દ્રમંડલોથી એના મુખની આખી રાત આરતિ કરાતી ન હોય ! તથા ઘાસવડે ઢંકાયેલી શેરડીના અંકુરાને જેમ પૃથ્વી ધારણ કરે તેમ ગર્ભને ધારણ કરવા લાગી. ॥૨॥

જેમ છીપ મોતીને, મેઘમાલા પાણીને, સમુદ્ર રત્નોના સમૂહને, પંડિતોનો સમૂહ શાસ્ત્રોના રહસ્ય (પરમાર્થ)ને, જિનચૈત્ય અરિહંત ભગવાનના બિંબને, શમીવૃક્ષ અગ્નિને, વિદ્રુમમાલા (પરવાળાની પંક્તિ) ચિત્રાવેલના અંકુરાને, અત્રિઋષિની દૃષ્ટિ ચન્દ્રને, (અત્રિમુનિના નેત્રમાંથી ચંદ્રની ઉત્પત્તિ મનાય છે.) પૃથ્વી નિધાનને, પર્વતની ગુફા સિંહને, અને કૃષ્ણની નાભિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કમલના કોશરૂપી કુટીર (ઝુંપડી) જેમ બ્રહ્માને ધારણ કરે છે, તેમ ગર્ભને વહન કરતી નાથીદેવી અદ્ભુત સૌંદર્યને ધારણ કરનારી બની. ॥૩॥૪॥

एकातपत्रमिह यत्तनुजो विधाता,
साम्राज्यमिन्दुविशदं जिनशासनस्य ।
शीतांशुमण्डलमितीव सितातपत्री-
कर्तुं स्वमूर्धनि तया स्पृहयांबभूवे ॥५॥

तथा नाथीदेव्या स्वमूर्धनि निजमस्तके । उत्प्रेक्ष्यते । इति हेतोः शीतांशुमण्डलं चन्द्रबिम्बं सितातपत्त्रीकर्तुं श्वेतच्छत्रं विधातुं स्पृहयांबभूवे आचकाङ्क्षे । इति किम् । यत्तनुजो यस्यास्तनुजः पुत्रो जिनशासनस्य साम्राज्यम् इह भूमण्डले एकमद्वितीयमातपत्रं छत्रं विधाता करिष्यतीति । किंभूतम् । इन्दुविशदं चन्द्रकलोज्ज्वलम् ॥

श्लोकार्थ

નાથીદેવી પોતાના મસ્તક ઉપર ચંદ્રમંડલ જેવા શ્વેત ઉજ્વલ છત્રને ધારણ કરવાની સ્પૃહા કરતી હતી. 'પોતાનો પુત્ર આ પૃથ્વીતલ ઉપર જૈનશાસનના એકછત્રી સામ્રાજ્યને કરનારો થશે' આ હેતુથી જ જાણે ચન્દ્રમંડલને છત્રરૂપે બનાવવાની ઇચ્છા કરતી ન હોય ? ।।૫।।

प्रेम्णा गुणाननुगुणीकृतवेणुवीणा,
एणीदृशः सुमनसामदसीयसूनोः ।
गास्यन्ति ताभिरिति किं व तया विधातुं,
सौहार्दमम्बुजदृशा हृदि काम्यते स्म ॥६॥

तया अम्बुजदृशा नलिननयनया । उत्प्रेक्ष्यते । इति किं कारणात्ताभिः सुरीभिः सार्धं सौहार्दं मैत्र्यं विधातुं कर्तुं हृदि चित्ते काम्यते स्म । वाञ्छ्यते स्म । इति किम् । यद्-दसीयसूनोर्नाथीनन्दनस्य गुणान् शमदमसंयमगाम्भीर्यधैर्यौदार्यस्थैर्यादिकान् सुमनसां देवानां तादृशापरानन्यागण्यग्रामगानश्रवणेन निजस्त्रैणोपरि नाभ्यसूयन्ति प्रत्युत प्रमोदन्ते इति सुमनसः । तेषामेणीदृशो वशा देव्यः प्रेम्णा हृदयहार्देन स्नेहेन गास्यन्ति । किंभूता देव्यः । अनुगुणीकृताः स्वस्वरानुयायिनीविहिता निजालापसदृशीकृता वेणवो वंशास्तथा वीणा याभिः ॥

श्लोकार्थ

કમલાક્ષી એવી નાથીદેવી હૃદયમાં દેવાંગનાઓની સાથે મિત્રતાને ઝંખતી હતી. પોતાના પુત્રના શમ, દમ, ધૈર્ય, ઔદાર્ય, સ્થૈર્ય અને ગાંભીર્યાદિ અગણિત ગુણોને, સ્વરને અનુકુલ વીણા આદિ વાજિંત્રોથી પ્રેમપૂર્વક દેવીઓ ગાશે. જાણે આ હેતુથીજ દેવીઓની સાથે મિત્રતા કરવાને ઇચ્છતી ન હોય ! ।।૬।।

शौण्डीर्यचङ्क्रमणचारिमदानलीला-
श्रीभिर्यतो मम सुतस्तमधो विधाता ।
आरोढुमन्तरिति जम्भनिशुम्भकुम्भि-
कुम्भस्थले किमनया हृदि काम्यते स्म ॥७॥

अनया नाथीदेव्या । किमुत्प्रेक्ष्यते । इति हेतोः जम्भनिशुम्भस्य शक्रस्य कुम्भिन ऐरावणस्य कुम्भस्थले स्कन्धप्रदेशे आरोढुं चढितुं काम्यते स्म चकमे । कुम्भस्थले चढित्वा उपवेष्टुं वाञ्छ्यते स्मेत्यर्थः । यतो यस्मात्कारणात् । शौण्डीर्यस्य पराक्रमस्य ।

'पौरुषं विक्रमः शौर्यं शौण्डीर्यं च पराक्रमे' इति हैम्याम् । तथा-चङ्क्रमणचारिणो मन्थरगतिविलासमञ्जुलत्वस्य, तथा—दानस्य विश्राणनस्य मदवारिणो वा, लीला आधिक्यातिशयविलासास्तासां श्रीभिः कृत्वा मम सुतो नन्दनस्तमैरावणमधो विधाता अधः कर्ता । तिरस्करिष्यतीत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

નાથીદેવી ઇન્દ્રના ઐરાવણહાથીના કુંભસ્થલ ઉપર બેસવાની ઇચ્છા કરતી હતી. 'પરાક્રમ, મન્થરગતિ, અને દાનનો વિલાસ આદિગુણો ઐરાવત કરતાં પણ મારા પુત્રમાં ઊત્કૃષ્ટકોટિના હોવાથી મારો પુત્ર તેનો તિરસ્કાર કરનારો થશે ! જાણે આ હેતુથી જ ઐરાવણ હાથી ઉપર બેસવાની અભિલાષા સેવતી ન હોય ! ॥૭॥

यत्तत्सुतो मधुरिवावनिजप्रजानां,
कर्त्ता यशःसुरभिदिग्वलयः प्रबोधम् ।
प्रीतिं प्रणेतुमृतुना किमिति स्मितास्या,
ग्रीष्माग्रजेन सह कामयते स्म चित्ते ॥८॥

यद्यस्मात्कारणात् तत्सुतस्तस्या नाथीदेव्याः सुतः पुत्रः, मधुरिव वसन्तसमयवत् अवनौ पृथिव्यां जाता अवनिजा जना द्रुमाश्च । 'भुविदिविजमहि(ही?)यम्' इत्यजितशान्तिस्तववचनात् । भुविजा जना दिविजा देवाः अलुक्समासेन नामानि यथा 'दिविषदो देवाः' 'क्षितिरुहः कारस्करो विष्टरः' इति हैम्याम् । तथा 'नृत्यन्ति भीमानुजगोजभाजः' । भीमानुजोऽर्जुनः स एव गोजः शाखी तं भजन्ते इति विदग्धमुखमण्डने । तेषां प्रजास्तेषां प्रबोधं प्रतिबोधं विकाशं कर्ता करिष्यति । किंभूतस्तत्सुतः । यशोभिः कीर्तिभिः सुरभि सुगन्धं वासितं दिग्वलयं दिशां विभागो यस्मात् । अथ वा । यशःसुरभीकृतदिग्वलयः यशसा स्वकीर्त्या सुरभीकृतं सकलदिङ्मण्डलं येन । कृते मध्यमपदस्य लोपे निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः । कृधातौ परे च्विप्रत्ययनिमित्ते गते दीर्घस्याप्यभावो जात इति । सुरभिदिग्वलयो वसन्तोऽपि । विविधविकसिततरुकुसुमपरिमलैः सुगन्धीकृताखिलदिक्चक्रः स्यात् । इति हेतोः स्मितास्या हसितवदना नाथीदेवी ग्रीष्माग्रजेन निदाघसमयवृद्धभ्रात्रा उष्णकालात्प्रथमजत्वेन वसन्तानन्तरं हि ग्रीष्मसमयोद्भवनात् । ऋतुना वसन्तऋतुना समं सार्धं प्रीतिं स्नेहं प्रणेतुं कर्तुं हृदि चित्ते कामयते स्म ईहते स्म ॥

શ્લોકાર્થ

હાસ્યવદના નાથીદેવી હૃદયમાં ગ્રીષ્મકાળના મોટાભાઈ 'વસંત' ની સાથે પ્રીતિ બાંધવાની ઇચ્છા કરતી હતી. 'જેમ વસંતઋતુ પૃથ્વીઉપર ઉત્પન્ન થયેલા બધાંજ વૃક્ષોને નવપલ્લવિત કરે છે અને પુષ્પોની સુગંધવડે દિશાઓને સુવાસિત કરે છે તેમ મારો પુત્ર પણ પૃથ્વી ઉપર રહેલા મનુષ્યોને પ્રતિબોધ કરનારો થશે અને પોતાની કીર્તિવડે સમસ્ત દિશાઓને મ્હેકાવનારો બનશે આ હેતુથી જ જાણે મંદ મંદ હાસ્યને વેરતી વસંતઋતુની સાથે પ્રીતિને ઝંખતી ન હોય ? ॥૮॥

तस्याः सुतो रविरिवाम्बुजपाणिविश्व-
चक्षुःप्रबोधकरकृत्ततमा महस्वी ।
भावी यतः किमिति पद्मदृशा चकाङ्क्षे,
तन्मण्डलं स्वसदनेऽनिशमुज्जिहानम् ॥९॥

यतः कारणात्तस्या नाथीदेव्याः सुतः पुत्रो रविर्भानुमानिव अम्बुजे पद्मे इव पाणी हस्तौ यस्य । तथा—अम्बुजमाकृत्या कमलं पाणौ यस्य । तथा–विश्वस्य जगज्जनस्य धर्ममार्गप्रकाशकत्वेन चक्षुरिव चक्षुः । तथा प्रबोधं तत्त्वज्ञानं तस्य करः कारकः । प्रतिबोधदायक इत्यर्थः । तथा कृत्तं छिन्नं तमः पापमज्ञानं वा येन स तादृशो भावी भविष्यति । रविस्तु—कमलकलितकरः जगच्चक्षुर्नामा । प्रबोधो विनिद्रता जागरणं तत्कारकः दलितान्धकारश्च वर्तते । पुनः किंभूतः । महस्वी प्रतापवान् । कुदृशामधृष्यः । अथ वा-उत्सववान् । उत्सववाच्यपि महःशब्दः सकारान्तोऽप्यस्ति । यथा नैषधे—'पतं महस्विनमुपैहि सदारुणोच्चैः' इति । महस्विनमुत्सववन्तमिति तद्वृत्तिः । यत्र यत्रैष व्रजति तत्र तत्रोत्सवपरम्पराः पदे पदे भविष्यन्तीत्यर्थः । रविरपि तेजस्वी इति हेतोः किमुत्प्रेक्ष्यते । पद्मदृशा कमललोचनया नाथीदेव्या तया तन्मण्डलं रविबिम्बमनिशमहोरात्रं स्वसदने निजमन्दिरे उज्जिहानमुदयमानं चकाङ्क्षे वाञ्छितम् ।

શ્લોકાર્થ

કમલનયના નાથીદેવી પોતાના ઘરમાં નિરંતર સૂર્યના ઉદયને ઝંખતી હતી. જેમ સૂર્ય, કમલને વિકસિત કરનાર, જગતની ચક્ષુરૂપ, અંધકારને ભેદનાર મનુષ્યોની નિદ્રાને દૂર કરનાર અને મહા પ્રતાપશાલી છે તેમ મારો પુત્ર પણ કમલ જેવી આકૃતિને હાથના પંજામાં (હથેલીની રેખારૂપે) ધારણ કરનાર, અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને ભેદનાર, તેમજ મહાપ્રભાવશાળી બનશે, અર્થાત્ તે જ્યાં જ્યાં જશે ત્યાં ત્યાં ઉત્સવઆદિ માંગલિક કાર્યોને કરાવનાર બનશે. આવા પ્રકારના મહાન પ્રતાપી પુત્રની અભિલાષાથી જાણે ઘરમાં સૂર્યોદયને ઝંખતી ન હોય ! ॥૯॥

स्वःसानुमन्तमधिरोढुमथात्मदर्शी-
कर्तुं विधुं पुनरपांपतिमुत्तरीतुम् ।
सिद्धालयेष्वपि सभाजयितुं जिनान् सा,
गर्भानुभावत इयेष यथार्हदम्बा ॥१०॥

सा नाथी गर्भानुभावतः शुभगर्भप्रभावात् स्वःसानुमन्तं सुमेरुम् । 'रत्नसानुः स्वःस्वर्गिकाञ्चनतो गिरिः' इति हैम्याम् । अधिरोढुमभ्यासितुं चढि(टि)तुम् । अथ पुनर्विधुं चन्द्रमसमात्मदर्शीकर्तुं दर्पणं विधातुम् ।स्वाननविलोकनायेति शेषः। पुनरन्यत् । अपांपतिं समुद्रमुत्तरीतुं स्वभुजाभ्यामखिलमपि जलमाक्रम्य तीर्त्वा परतटे प्रयातुम् । अपि पुनः सिद्धालयेषु शाश्वतजिनप्रासादेषु जिनान् शाश्वतनामभाज ऋषभवर्धमानचन्द्राननवारि-

षेणान् तीर्थकृत्प्रतिमाः सभाजयितुं पूजयितुम् । 'सभाजनं तत्र ससर्ज तेषां सभाजने पश्यति विस्मिते सा' इति नैषधे । सभाजनं पूजनमिति तद्वृत्तिः । 'सभाजनार्थे सभाजयति' इति क्रियाकलापे । तथा 'भुवा विनिर्दिश्य सभासभाजितम्' इत्यपि नैषधे । सभया सभाजनेन सभाजितं पूजितमिति तद्वृत्तिः । अथ प्रस्तुतम् । इयेष पूर्वोक्तं मन्दराधिरोहणादि सर्वमपि वाञ्छति स्म । केव । अर्हदम्बेव । यथा जिनजननी श्रीजिनगर्भानुभावात् पूर्वोक्तप्रकारानन्यानपि शुभदोहदोद्भूतप्रकारान् काङ्क्षति स्म ॥ इति दोहदाः ॥

श्लोकार्थ

નાથીદેવી શુભગર્ભના પ્રભાવથી મેરુપર્વત પર ચઢવાની, ચન્દ્રરૂપી આરિસામાં પોતાના મુખને જોવાની, બે હાથવડે સમુદ્રને તરવાની અને સિદ્ધાયતનોમાં રહેલા ઋષભ, ચંદ્રાનન, વારિષેણ અને વર્ધમાન આદિ ભગવંતોની શાશ્વત પ્રતિમાઓનું પૂજન કરવાની ઇચ્છા કરતી હતી, તીર્થંકર ભગવંતોની માતાઓની જેમ નાથીદેવી પણ પુણ્યશાળી ગર્ભના પ્રભાવથી આ રીતે અવનવા અદ્ભુત પ્રકારના દોહદો (મનોરથો) કરતી હતી. ॥૧૦॥

तद्दोहदप्रकरपूर्तिविधौ सुपर्व-
वल्लया विधेरिह तथा स्पृहया व्यलासि ।
श्रेयोवतामिव ततिः परिपूर्णकामा,
जज्ञे यथानतिचिरादियमायताक्षी ॥११॥

इहास्मिञ्जगति तस्या गर्भवत्याः दोहदानां गर्भानुभावोद्भूताभिलाषाणां प्रकरस्य समूहस्य प्रपूर्तिविधौ प्रकर्षेण संपूर्णीकरणप्रकारे सुपर्ववल्लया कल्पलतातुल्यया विधेर्जगत्सृष्टिकर्तुः स्पृहया वाञ्छया तथा तेन प्रकारेण व्यलासि विलसितं प्रवृत्तम् । तथा कथम् । यथा आयताक्षी आयते प्रसृतिप्रमाणे कर्णान्तं यावत्प्रसृते वा अक्षिणी नेत्रे यस्याः सा इयं नाथी अनतिचिरात्स्तोककालादेव परिपूर्णकामा संपूर्णीभूताभिलाषा निवृत्तमनोरथा जज्ञे जाता । केव । श्रेयोवतां ततिरिव । यथा पुण्याढ्यानां जनानां श्रेणी अभिलाषाविर्भवनानन्तरं त्वरितं प्रबलपुण्यवत्त्वात्पूर्णमनोरथा जायते ॥

श्लोकार्थ

ગર્ભવતી એવી નાથીદેવીના દોહદોના સમૂહની પૂર્તિ જગત્કર્તા ઇશ્વરની ઇચ્છાની જેમ તેમજ કલ્પવેલીની જેમ તત્કાલ ફલવતી થઈ. જેમ પુણ્યશાળી પુરુષોની ઇચ્છાઓ પ્રગટ થયા બાદ તત્કાલ ફલવતી બને છે તેમ આયતાક્ષી (કાનસુધી પહોંચેલી આંખોવાળી) નાથીદેવીની તમામ અભિલાષાઓ અલ્પકાળમાં જ ફળવતી બની. ॥૧૧॥

सा दोहदोदयकृशीकृततत्प्रपूर्ति-
संप्रापितोपचयसंचरचारिमश्रीः ।
भाति स्म फाल्गुनविपत्रितचैत्रसान्द्री-
भूतावनीरुहततिर्विपिनस्थलीव ॥१२॥

सा नाथी भाति स्म । किंभूता । पूर्वं तेषां दोहदानां जगत्प्रशस्यानामुदयेनाविर्भावेन कृशीकृता दुर्बला विहिता पश्चाच्च तेषां दोहदानां प्रपूर्त्या प्रकर्षेण पूरणेन संपूर्णीभवनेन संप्रापितः सम्यक्प्रकारेण लम्भित आसादितो वा उपचयः पुष्टिर्यस्य येन वा तादृशस्य संवरस्य देहस्य चारिम्णो मनोहरतायाः श्रीर्यस्याः, चारुत्वयुक्ता लक्ष्मीर्यस्याः सा वा, समासान्तविधेरनित्यत्वात् । केव । विपिनस्थलीव यथा वनभूमिर्भाति । किंभूता वनस्थली । प्रथमं फाल्गुनेन फाल्गुनिकमासेन विगतानि पत्राणि पर्णानि येभ्यस्ते विपत्राः । विपत्रान् करोतीति विपत्रयति । 'तत्करोति तदाचष्टे' इतीञ्प्रत्ययः। विपत्र्यन्ते स्म इति विपत्रिताः । अथवा । विपत्रत्वं संजातमेष्वेषां वा । 'इतो जातार्थे' इतीत प्रत्ययेऽपि । विपत्रिताः पत्ररहिताः कृता इत्यर्थः । पश्चाच्चैत्रेण मधुमासेन सान्द्रीभूताः पल्लवपुष्पफलैर्घनच्छाया जाता अवनीरुहा वृक्षास्ते विद्यन्ते यस्यां सा ॥

श्लोकार्थ

જગતમાં પ્રશંસનીય એવા શુભ દોહદો પ્રગટ થવાથી પ્રથમ કૃશ બનેલી ને પછીથી દોહદોની સંપૂર્ણતયા પૂર્તિ થવાથી શરીરની પુષ્ટતાપૂર્વક મનોહર સૌન્દર્યને ધારણ કરનારી નાથીદેવી અત્યંત શોભતી હતી જેમ ફાગણમાસમાં વનભૂમિનાં વૃક્ષો પાંદડા વગેરે વિનાનાં હોય છે અને પછીથી વસંતમાસમાં (ચૈત્રમાસમાં) પલ્લવ, પુષ્પો અને ફલોવડે ગીચ સુંદરવૃક્ષોવડે વનભૂમિ શોભે છે, તેમ નાથીદેવી અતિશોભાને ધારણ કરતી હતી. ॥૧૨॥

निस्तीर्य दोहदभवार्तिमथैणचक्षु-
र्मेदस्वितामवयवेषु बभौ वहन्ती ।
स्मेरद्दलैरुपचिता नवशारदीन-
नालीकिनीवदतिवाहितवारिवाहा ॥१३॥

अथ दोहदपूर्णीभवनान्तरम् । एणचक्षुर्मृगनेत्रा नाथी अवयवेष्वङ्गेषु मेदस्वितां पुष्टिं वहन्ती बिभ्रती सती बभौ राजते स्म । किं कृत्वा । दोहदेभ्यो गर्भानुभावोत्पन्नविविधाभिलाषेभ्यो भवामुत्पन्नामार्तिं पीडां चिन्तां वा निस्तीर्य निरस्य । किंवत् । नवशारदीननालीकिनीवत् । यथा नवा नूतना शारदीना शरत्कालसंबन्धिनी नालीकिनी कमलिनी स्मेरद्भिर्विकसद्भिः । 'स्मेरदम्भोरुहारामं' इति पाण्डवचरित्रे । दलैः पत्रैरुपचिता पुष्टा कृता । पुनः किंभूता । अतिवाहितो वारिवाहो मेघसमयो यया 'वर्षासु कमलानि शीर्यन्ते विद्राणपङ्कजसरसि' इति चम्पूकथायाम् । 'त्रिदिवसमुद्भवन्ति प्रोन्मीलत्सु नीलनीरजेषु शरच्छ्रीकटाक्षेष्विव' इत्यपि चम्पूकथायाम् ॥

श्लोकार्थ

દોહદો પૂર્ણ થયા બાદ દોહદોથી ઉત્પન્ન થયેલી ચિંતાને દૂર કરીને મૃગનયના નાથીદેવી શરીરના અવયવોની પુષ્ટતાને ધારણ કરતી શોભતી હતી. જેમ નવીન શરદઋતુસંબંધિની વિકસિત કમલિની મેઘવડે સિંચાયેલી પર્ણ પુષ્પો આદિથી પુષ્ટતા ધારણ કરે છે તેમ નાથીદેવી પણ અવયવોની પુષ્ટતા ધારણ કરતી શોભતી હતી. ॥૧૩॥

शुद्धां क्रियां विदधतामधिभूर्यदेष,
भावीरितः किमिति भागवतैः प्रतापैः ।
आनन्दपूर्वविमलव्रतिवासवस्तां,
प्राग्जन्मनः समय एव समुद्दधार ॥१४॥

आनन्द इति शब्दः पूर्वं यस्य तादृशो विमलः एतावता आनन्दविमलनामा व्रतिनां साधूनां मध्ये वासवः शक्रः सूरीन्द्रः जन्मनः प्राक्समये एवार्थात् श्रीहीरविजयसूरिजन्मकालात्प्राक् पूर्वकमेव निर्दोषां निरवद्यां क्रियामनुष्ठानमुद्धार समुद्धरति स्म । एतावता हीरकुमारे गर्भेऽवतीर्णमात्र एवानन्दविमलसूरिः क्रियोद्धारं कृतवानित्यर्थः । किमुत्प्रेक्ष्यते । भागवतैर्भविष्यत्सूरिसंबन्धिभिः प्रतापैः प्रभावैर्माहात्म्यैः । 'स प्रभाववत् प्रतापः' इति हैम्याम् । इति हेतोः ईरितः प्रेरितः किम् । यत्कारणात् एष हीरविजयसूरिः शुद्धां निर्मलां क्रियामनुष्ठानं विदधतां साधूनामधिभूरधिपतिर्भावी स्वामी भविष्यति । प्रागित्यव्ययम् ॥

श्लोकार्थ

સાધુઓમાં ઇંદ્રસમાન એવા આનંદવિમલસૂરિજીએ શ્રીહીરવિજયસૂરિજીના જન્મકાળપૂર્વે નિરવદ્ય ક્રિયોદ્ધાર કર્યો હતો; તે જાણે 'ભવિષ્યકાલીન આચાર્યોના પ્રભાવથી આ હીરવિજયસૂરિ શુદ્ધ ક્રિયા કરવાથી સાધુઓના અધિપતિ બનશે' આ હેતુથી જ જાણે જન્મકાળની પૂર્વે નિકટના સમયમાં ક્રિયોદ્ધાર કર્યો ન હોય ! ॥૧૪॥

कालागुरुद्रवकरम्बितगन्धधूली-
पत्रावलीकलितपाण्डुरगण्डभाजा ।
छायाधरः शरदपास्तपयोदरोयो-
ऽवश्यायदीधितिरहस्यत तन्मुखेन ॥१५॥

तन्मुखेन नाथीवदनेन अवश्यायदीधितिर्हिमद्युतिः । 'अवश्यायस्तु तुहिनं प्रालेयं मिहिका हिमम्' इति हैम्याम् । अहस्यत हसितः । तिरस्कृत इत्यर्थः । किंभूतेन तन्मुखेन । कालागुरुद्रवेण काकतुण्डस्य पयसा पङ्केन वा करम्बितायाः व्याप्तायाः गन्धधूल्याः कस्तूर्याः पत्रावलीभिः कलितौ संयुतौ । तथा-गर्भानुभावात्पाण्डुरौ विशदौ गण्डौ कपोलौ भजतीति भाक् तेन भाजा उल्लसद्बहलमृगमदजललिखितविचित्रपत्रभङ्गभव्यविपुलकपोलमण्डलेन मुखेन । 'शशाङ्कमन्तःस्फुरत्कलङ्कमुपहसन्ती' इति चम्पूकथायाम् । किंभूतश्चन्द्रः छायामन्तःश्यामतां धरतीति । पुनः किंभूतः । शरदा घनात्ययेन अपास्तो निराकृतः पयोदानां मेघानाम् । 'प्रावृषेण्यो घनो जलदायी न शारदः' । यत उक्तम्—'अन्ये ते [खलु नीरदा] जलधरास्तृष्णां विनिघ्नन्ति ये, भ्रातश्चातक किं वृथाऽत्र रटितैः खिन्नोऽसि विश्राम्यताम् । मेघः शारद एष काशधवलः पानीयरिक्तोदरो, गर्जत्येव हि केवलं भृशमगां

नो बिन्दुमुद्यच्छति ॥' इति वप्पी(बप्पी)द्वाष्टके । अतः पयोदनाम सार्थकम् । रोधो रुन्धनं यस्याः ॥

श्लोकार्थ

જેના ગાલ, કસ્તૂરીમિશ્રિત અગરચંદનના વિલેપનથી અને ગર્ભના અનુભાવથી અત્યંત ઉજ્જવલ છે, તેવા પ્રકારના નાથીદેવીના મુખવડે, મધ્યભાગમાં શ્યામતા ધારણ કરનારો (કલંકસહિત) અને શરદઋતુ વડે જેના ઉપરથી મેઘોનો રોધ દૂર કરાયો છે. તેવા પ્રકારના ચન્દ્રની હાંસી કરાઈ ? અર્થાત્ ચંદ્ર કરતા પણ અત્યંત ઉજ્જવલ અને આહલાદક એવું નાથીદેવીનું મુખ શોભી રહ્યું હતું. ॥૧૫॥

लीलाचलद्दलगणा विगलन्मरन्द-
लुभ्यन्निलीनमधुपा सितपद्मपङ्क्तिः ।
प्रस्पन्दमाननयनेन सविभ्रमभ्रू-
भाजा यदीयवदनेन विडम्ब्यते स्म ॥१६॥

यदीयवदनेन गर्भसमयत्वात् पाण्डिममण्डितेन नाथीमुखेन सितपद्मपङ्क्तिः कुमुदमण्डली । 'श्वेते तु तत्र कुमुदम्' इति हैम्याम् । विडम्ब्यते स्म अनुक्रियते स्म । 'पुण्डरीकातपत्रस्तं विकसत्कासचामरः । ऋतुर्विडम्बयामास न पुनः प्राप तच्छ्रियम् ॥' इति रघौ । शरदृतुस्तं रघुं राजानं विडम्बयामास । अत्र चामरादिभिरनुचकार, परं तल्लक्ष्मीं न प्रापेति तद्व्यक्तिः । किंभूतेन वदनेन । प्रस्पन्दमाने स्वभावचपले नयने लोचने यस्मिन् । 'प्रस्पन्दमानपरुषेतरतारमन्तश्चक्षुस्तव प्रचलितभ्रमरं च पद्मम्' इति रघौ । पुनः किंभूतेन मुखेन । सह विभ्रमेण विलासेन वर्तते तादृशीं भ्रुवं नयनोर्ध्वरोमपद्धतिं भजतीति । किंभूता सितपद्मपङ्क्तिः । लीलया नातिशयेन मन्दमरुत्प्रेरणया चलतां लोलीभवतां दलानां पत्राणां गणो यत्र । पुनः किंभूता । विगलन्तो निष्पतन्तो ये मरन्दा मधूनि तदर्थं लुभ्यन्तो लोलुपीभवन्तोऽत एव निलीनाः कोशान्तर्निश्चलीभूय स्थिता मधुपा भ्रमरा यस्याम् । तादृशी कुमुदावली । सगर्भत्वेन पाण्डुरमुखस्योपमानमिदम् । स्वभावमुखस्यान्योऽर्थः । निःसरन्मधुकृते लुब्धीभवतां निलीनानां च भृङ्गाणामासितमवस्थितं यत्र तादृक् पद्मपङ्क्तिः हसिता ॥

श्लोकार्थ

નાથીદેવીના મુખવડે શ્વેત કમલની શ્રેણિ વિડંબના પામી ! નેત્રોની સ્વાભાવિક ચપળતાવાળા અને વિલાસવાળી ભૃકુટિની શોભાવાળા નાથીદેવીના મુખથી, મંદમંદ પવન વડે ચંચલ બનેલા પત્રદલવાળી, અને ઝરી રહેલા રસમાં લોલુપી બનેલા ભ્રમરો જેમાં નિશ્ચલ થઈને રહ્યા છે, તેવા પ્રકારની કુમુદશ્રેણિ તિરસ્કૃત બની. ॥૧૬॥

नीलारविन्दनयना कलमावदाता,
बन्धूकदन्तवसना सितकान्तिवक्त्रा ।

कासस्मिता कुमुदिनी सुरभिर्मराल-
लीलागतिः शरदिवाजनि सा तदानीम् ॥१७॥

सा नाथी तदानीं तस्मिन् गर्भाधानसमये शरदिव घनात्ययसमय इव अजनि संजाता। किंभूता नाथीदेवी शरच्च। नीलारविन्दे इन्दीवरे। 'नीले तु स्यादिन्दीवरम्' इति हैम्याम्। उत्पले तद्वत्ते एव वा नयने यस्याः। पुनः किंभूता। कलमा कलमनाम-शालयः तद्वत्तैश्चावदाता गौरकान्तिः। पुनः किंभूता। बन्धूकानि बन्धुजीवकतरुकुसुमानि मध्याह्न एव विकसनशीलानि 'वि(ब)पोरियां' इति लोके प्रसिद्धानि। बन्धूकप्रसवारुणाम्बरधराम्' इति लघुस्तवे। तथा 'बन्धूकबन्धूभवदेतदस्या मुखेन्दुनानेन सहोज्झितानाम्' इति नैषधेऽपि। तद्वत्तान्येव वा दन्तवसनमधरो यस्याः। पुनः किंभूता। सिता उज्ज्वला कान्तिर्यस्य तादृक् वक्त्रं मुखं यस्याः। पक्षे सितकान्तिश्चन्द्र एव वदनं यस्याः। पुनः किंभूता। काशः ईषीकाः कासाः प्रसिद्धास्तद्वत्ते एव स्मितमीषद्धसितं यस्याः। पुनः किंभूता। कुमुदिन्यः कैरविण्यस्तथा ताभिश्च सुरभिः सुगन्धिः। पुनः किंभूता। मराला राजहंसास्तद्वत्तेषां च लीलया मन्थरतया गतिर्गमनं यस्या यस्यां वा। वर्षासु हंसा मानससरसि यान्ति। 'प्रोषितकलहंसवयसि' इति चम्पूकथायां मेघवर्णने। प्रोषिता मानसं प्रति प्रस्थापिताः कलहंसा एव वयांसि पक्षिणो येनेति तट्टिपनके। तथा 'शरदि पुनरायान्ति' इति कविसमयः॥

શ્લોકાર્થ

ગર્ભકાળમાં નાથીદેવી શરદઋતુ રૂપે બની. નાથીદેવી – કમલ જેવાં નેત્રોવાળી છે. શરદઋતુ – કમલરૂપી નેત્રોવાળી છે. નાથીદેવી – બંધુક (દુપહરીયા) વૃક્ષના પુષ્પ જેવા રક્તવર્ણયુક્ત અધર (હોઠ) વાળી છે, શરદ – બંધુક વૃક્ષના પુષ્પરૂપી ઓષ્ઠપુટ વાળી છે, નાથીદેવી – કાસ પુષ્પ જેવા ઉજ્જવલ અને દેદીપ્યમાન હાસ્યવાળી છે, શરદઋતુ – કાસપુષ્પરૂપી હાસ્યવાળી છે. નાથીદેવી – રાજહંસ સરખી મધુર ચાલવાળી છે, શરદ – રાજહંસરૂપી ચાલવાળી છે! આ રીતે શરદઋતુની જેમ નાથીદેવી શોભતી હતી. ॥૧૭॥

माणिक्यभूषणगणैर्न तदा कदाचि-
त्खेदोदयाद्वपुरभूष्यत चन्द्रमुख्या।
क्रीडागतामरकरावचिताम्बुजातां,
जानेऽनुयातुमनसा सरितं सुराणाम् ॥१८॥

तदा गर्भसमये चन्द्रमुख्या नाथीदेव्या विधुवदनया कदाचिदपि माणिक्यानां मणीनामुपलक्षणात्स्वर्णरजतादीनां भूषणानामाभरणानां गणैः समूहैः वपुः स्वशरीरं नाभूष्यत न भूषितं नालंकृतवती(?)। अल्प(नञ्)शब्दस्त्वभावस्यैव वाची। नालंचक्रे। कस्मात्। खेदोदयात् गर्भधारणनिर्वेदाविर्भावात्। तत्राहमेवं जाने उत्प्रेक्ष्यते वा। क्रीडार्थं जलावगाहलीलाकृते आगतानाममराणामर्थाद्देवीसखानां देवानां करैर्हस्तैरवचितानि स्वप्रियाहारा-

वतंसादिक्रियाकृते चुण्टितानि । गृहीतानीत्यर्थः । अम्बुजानि कमलानि यस्यां तादृशीं सुराणां सरितं देवनदीं स्वर्गङ्गामनुयातुं स्वेनानुकर्तुकामयेव । अत्र जाने इवार्थे ॥

શ્લોકાર્થ

ચંદ્રમુખા એવી નાથીદેવી ગર્ભકાળમાં ગર્ભના ભારથી થાકી ગયેલી, માણેક, મોતી, રત્ન અને સુવર્ણ આદિ કોઈ પણ પ્રકારના આભૂષણો વડે પોતાના શરીરને શોભાવતી ન હતી, તે હું માનું છું કે જલક્રીડા કરવા માટે આવેલા દેવોએ પોતાની પ્રિયાઓના હાર, મુકુટ આદિ અલંકારોને બનાવવા માટે એકઠાં કર્યાં છે કમલો જેમાં તેવા પ્રકારની આકાશગંગાનું જાણે નાથીદેવી અનુકરણ કરતી ન હોય ! ॥૧૮॥

रेजे स्तनाननविनीलिममञ्जुलेन,
यस्याः समुज्ज्वलपयोधरयामलेन ।
केलीकृते मरकिताङ्कितसानुनेव,
रौप्येण शैलयुगलेन मनोभवस्य ॥१९॥

यस्या गर्भवत्याः समुज्ज्वलेन गर्भानुभावात्पाण्डुरीभूतेन पयोधरयामलेन स्तनद्वन्द्वेन रेजे । तथा-'ऐरावतमस्तकपिण्डपाण्डुरमुच्चचूचुकश्यामलिम्नालंकृतम् आपूर्यमाणमन्तःक्षीरेण क्षणमखिद्यत पयोधरद्वन्द्वमुद्वहन्ती' इति चम्पूकथायाम् । किंभूतेन । स्तनाननयोश्चूचूकयोर्विनीलिम्ना प्रकृष्टश्यामत्वेन मञ्जुलेन मनोज्ञेन । इवोत्प्रेक्ष्यते । मनोभवस्य कामस्य केलीकृते क्रीडार्थं रौप्येण रजतसंबन्धिना शैलयुगेन गिरियुग्मेनेव । किंभूतेन । मरकतैरश्मगर्भिनीलमणिभिरङ्कितं कलितम् । रचितमित्यर्थः । सानु शिखरं यत्र ॥

શ્લોકાર્થ

ગર્ભના અનુભાવથી ડીંટડીઓની શ્યામતાવડે મનોહર એવા અતિ ઉજ્જવલ નાથીદેવીના બે સ્તનો શોભે છે. જાણે – કામદેવને ક્રીડા કરવા માટે મરકતમણીના શિખરવડે સુશોભિત એવા રૂપાના બે પર્વતો ન હોય ? ॥૧૯॥

यस्याः समेचकिमचूचूकचञ्चुरेण,
व्यभ्राजि शुभ्रिमभृता स्तनयोर्द्वयेन ।
यन्मानसाश्रयनिवासिरतीशरत्यो-
र्बिम्बो विनोदमधुपाङ्ककुमुद्युगेन ॥२०॥
प्रेम्णा प्रणेतुमजरामरतां प्रसह्य,
विश्राणितेन विधिना कुसुमायुधस्य ।
रौप्येण नीलदृषदां दधता पिधानं,
पीयूषपूर्णकलशीयुगलेन किं वा ॥२१॥ युग्मम् ॥

यस्या गुर्विण्याः स्तनयोर्द्वयेन व्यभ्राजि शुशुभे । किंभूतेन । सह मेचकिम्ना श्यामलत्वेन वर्तेते ये ते समेचकिमनी कृष्णत्वकलिते तादृशे चूचुके स्तनवृन्ते ताभ्यां चञ्चुरेण मनोहारिणा । पुनः किंभूतेन । शुभ्रिमाणं पाण्डुरतां बिभर्तीति । तत्र वयमेवं विद्मः । उत्प्रेक्षामहे वा । यन्मानसं नाथीचित्तं तदेवाश्रयः स्थानं गृहं वा तत्र निवसनशीलयो रतीशरत्योः स्मरतद्भार्ययोः विनोदार्थं क्रीडाकृते मधुकरा भ्रमरा अङ्के क्रोडे सन्त्यस्येति तादृशा कुमुद्युगेन कैरवद्वयेनैव किं वा । अथ वा प्रसद्य प्रसन्नीभूय विधिना ब्रह्मणा कुसुमायुधस्य मदनस्य विश्राणितेन प्रदत्तेन रौप्येण राजतेन रजतसंबन्धिना पीयूषपूर्णेन अमृतभृतेन सुधारसपरिपूरितेन कलशीयुगेन कुम्भीद्वयेनेव । कुम्भकलशशब्दौ पुंस्त्रीलिङ्गौ । 'अवलम्बितकर्णशष्कुलीकलशीं कं रचयन्नवोचत' इति नैषधे । कलशीयुगेन किंकुर्वता । नीलदृषदां हरिन्मणीनां पिधानं दधता बिभ्रता । किं कर्तुं दत्तेन । प्रेम्णा पितामहत्वस्नेहेन अजरामरतां जरामरणराहित्यं प्रणेतुं कर्तुम् ॥ युग्मम् ॥

श्लोकार्थ

ગર્ભવતી એવી નાથીદેવીના, શ્યામ ડીંટડીઓથી મનોહર અને અતિ ઉજ્વલ એવા બે સ્તનો શોભે છે. તે અમે જાણીએ છીએ કે નાથીદેવીના ચિત્તનું આશ્રયસ્થાન બનાવીને રહેલા કામદેવ અને રતિને વિનોદ કરવા માટે, મધ્યમાં ભમરાઓવાળા બે કુમુદ જાણે ન હોય ? અથવા કામદેવને અજરામર બનાવવા માટે વિધાતાએ પ્રેમપૂર્વક ભેટ કરેલા, નીલમણિના ઢાંકણા સહિત અમૃત રસથી પરિપૂર્ણ એવા બે ઘડા જાણે ન હોય ? ॥૨૦॥૨૧॥

पीनं स्तनद्वयममेचकितं पयोभि-
स्तस्याः क्षणं क्षणमपूर्यत गर्भवत्याः ।
सान्द्रै रसैरिव विकस्वरकैरविण्याः,
कोशद्विकं विशदिमश्रियमुद्वहन्त्याः ॥२२॥

तस्या गर्भवत्या गुर्विण्याः पीनं पुष्टं तथा अमेचकितं पाण्डुरीभूतं स्तनद्वयं कुचद्वन्द्वं क्षणं क्षणं पयोभिः स्तन्यैः दुग्धैरित्यर्थः । अपूर्यत पूर्णं जायते स्म । निभृतं भ्रियते स्म । किमिव कोशद्विकमिव । यथा विकस्वराया विकसनशीलायाः । 'प्रभातेऽम्भोजिनीवासि किं चाकस्माद्विकस्वरा' इति पाण्डवचरित्रे । कैरविण्याः कुमुदिन्याः मुकुलयुगलं क्षणं क्षणं सान्द्रैर्बहलैर्घनै रसैर्मकरन्दैः संपूर्यते । किं कुर्वत्याः कैरविण्याः । विशदिम्नः श्वेततायाः श्रियं शोभां तस्या अप्यर्थध्वनिः । विशदिम्ना सतीत्वेन । 'असूर्यंपश्या राजदाराः' इति वचनात् । नैर्मल्येन पावित्र्येण वा युक्तां श्रियं लक्ष्मीमिन्दिरां वा उद्वहन्त्या बिभ्राणायाः ॥

શ્લોકાર્થ

વિકસ્વર અને અતિશ્વેતતાની શોભાને ધારણ કરનારી કમલિનીના બે ડોડા જેમ ઘણા રસથી ભરપૂર બને છે તેમ ગર્ભવતી નાથીદેવીના ઉજ્જ્વલ અને પુષ્ટ બનેલા સ્તનયુગલ ક્ષણે ક્ષણે દૂધ વડે પરિપૂર્ણ થયા હતા. ॥૨૨॥

दम्भोलिभूषणभरोद्भवदंशुचाप-
चक्राङ्कितेन पयसा परिपूरितेन ।
आदीयते किमु समुन्नमता चकोर-
चक्षुःपयोधरयुगेन पयोधरश्रीः ॥२३॥

चकोरी चकोरश्च चकोरौ । 'पुमान् स्त्रिया' स्त्रिया सहोक्तौ पुमान् शिष्यते न स्त्री इति प्रक्रियासूत्रेण चकोरौ तयोश्चक्षुषी इव रक्ते चक्षुषी नेत्रे यस्यास्तस्याः । पयोधरयुगेन स्तनद्वन्द्वेन । किमुत्प्रेक्ष्यते । पयोधराणां जलवाहानां मेघानां श्रीः लक्ष्मीः शोभा वा आदीयते किमु गृह्यते इव । किंभूतेन पयोधरयुगेन । दम्भोलीनां वज्ररत्नानामाभरणानां भराद्वृन्दादुद्भवन्तः प्रकटाः जायमाना ये निःसरन्तो वा अंशवः किरणास्तैः । अर्थात् प्रारब्धेन चापचक्रेण धनुर्मण्डलेन अङ्कितेन कलितेन । उल्लसन्मयूखमञ्जरीरचितेन्द्रचापचक्राण्याभरणानि' इति चम्पूकथायाम् । तथा 'वृता विभूषामणिरश्मिकार्मुकैः' इति नैषधेऽपि पुनः किंभूतेन । सं सम्यक् समीचीनं यथा स्यात्तथा उन्नमता उच्चैर्भवता उन्नतीभवता च । पुनः किंभूतेन । पयसा स्तन्येन पानीयेन च परि सामस्त्येन पूरितेन भृतेन ॥ इति कपोलस्तनादिपाण्डिमा स्तनयोः पयःपूर्णत्वं च ॥

શ્લોકાર્થ

ચકોર પક્ષી જેવા લાલ નેત્રોવાળી નાથીદેવીના સ્તનયુગલ જાણે મેઘની શોભાને ધારણ કરતા ન હોય ! વજ્રરત્નના આભૂષણોના ભારથી ઉત્પન્ન થયેલા કિરણોવડે ઇંદ્રધનુષ્યની શોભાને ધારણ કરનારા, અતિઉન્નત અને દુધથી પરિપૂર્ણ (મેઘપક્ષે જલથી ભરપૂર) એવા સ્તનયુગલ જાણે મેઘની લક્ષ્મીને ગ્રહણ કરતા ન હોય ! ॥૨૩॥

संपूर्णचन्द्रवदना प्रसवोन्मुखत्वं,
पूर्णेऽथ गर्भसमये बिभरांबभूव ।
वर्षाभिमुख्यमुपकण्ठवितिष्ठमान-
ज्येष्ठोन्मुखीकृतजनाम्बुदमण्डलीव ॥२४॥

अथ सार्धसप्तदिनाधिकनवमासपूर्णीभवनोत्तरं संपूर्णः षोडशकलाकलितः पूर्णिमासंबन्धी । चेदेकयापि कलया यत्रेन्दुर्हीनः स्यात्सा तिथिरनुमितिरित्युच्यते । 'कलाहीने त्वनुमितिः' इति हैमीवचनात् । पूर्णिमायामेव संपूर्णश्चन्द्रः स्यादतः संपूर्णचन्द्रवदनेति । तेन पूर्णिमायामभ्युदितो यश्चन्द्रस्तद्वद्वदनं वक्त्रं यस्याः पार्वणेन्दुमुखी सा नाथी गर्भस्य समये काले पूर्णे परिपूर्तिभावं प्राप्ते सति सार्धसप्तदिनाधिकनवसु मासेषु संपूर्णीभूतेषु सत्सु प्रसवस्य संतानजननस्य उन्मुखतां बिभरांबभूव धारयामास दधाति स्म । केव । अम्बुदमण्डलीव । यथा मेघमाला कादम्बिनी वर्षणं वर्षः वृष्टिस्तस्याभिमुख्यं वर्षणसंमु-

खतां धत्ते । किंभूता सा कादम्बिनी च । उपकण्ठे समीपे वितिष्ठमानाः स्थितिं कुर्वाणा ज्येष्ठाः कुलवृद्धस्त्रियो ज्येष्ठमासश्च यस्याः । पुनः किंभूता । उन्मुखीभूता गर्भानुभावावगतलोकोत्तरप्रभावसंतानावलोकनार्थमुत्कण्ठीकृता उच्चमुखाश्च कृताः । वर्षाकाले हि लोका उन्मुखीभूय मेघागमं विलोकन्ते । यथा चम्पूकथायाम्—'तिरस्कृतशशाङ्ककान्तिकलापोच्चमुखमण्डलाः' । अथ तद्व्यिर्थकम्—स्त्रियः वर्षाश्च किंभूताः । तिरस्कृतः शशाङ्कस्य कान्तिकलापः शोभासमुदायो येन तादृशमुच्चमुन्नतं मुखमण्डलं यासां तथा तिरस्कृता आच्छादिता शशाङ्कस्य चन्द्रस्य कान्तिश्चन्द्रिका याभिस्तथा काय पयोवाहपानीयाय लापाः कुटुम्बीजनजेगीयमानरासकास्तैरुच्चं मेघागमविलोकनार्थमूर्ध्वं मुखं वदनं येषां तादृशा मण्डला देशा यासु इति । तादृशा जना विश्वलोकाश्च यया ॥

શ્લોકાર્થ

સોળે કળાએ ખાલી રહેલા પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવા ઉજ્જવલ મુખવાળી ચંદ્રાનના નાથીદેવી, સાડા સાત દિવસ અને નવમાસનો ગર્ભસમય પરિપૂર્ણ થતાં **મેઘમાલા** જેમ વર્ષાને સન્મુખ બને તેમ પ્રસવની સન્મુખતાને ધારણ કરનારી બની. વર્ષાકાળની પૂર્વમાં જેમ જેઠ માસ રહેલો છે તેમજ મેઘના આગમનને લોકો ઉત્સુક બનીને જોઈ રહ્યા છે તેવા પ્રકારની મેઘમાલાની જેમ કુલવૃદ્ધાઓ સમીપમાં રહેલી છે જેની તેમજ ગર્ભના અનુભવથી જાણ્યો છે લોકોત્તર પ્રભાવ જેનો તેવા પ્રકારના પુત્રરત્નને જોવામાં અતિ ઉત્સુક બનેલી નાથીદેવીને પ્રસૂતિસમય પ્રાપ્ત થયો. ॥૨૪॥

वंश्यैः सुधाशनचिकित्सकयोरिवार्भ-
भृत्याविनिर्मितिविशारदतां दधानैः ।
अध्यूषिरेऽखिलभिषग्वृषभैर्महेभ्य-
जम्भद्विपद्भवनगर्भभुवः प्रदेशाः ॥२५॥

अर्भस्य बालकस्य भृत्याया विनिर्मितौ करणे विशारदतां पाण्डित्यं दधानैर्बिभ्रद्भिः अखिलेषु समग्रेषु भिषक्षु वैद्येषु प्रधानत्वाद्वृषभाः पुङ्गवास्तैः । दायीप्रमुखैरित्यर्थः । तथा 'कुमारभृत्याकुशलैरधिष्ठिते भिषग्भिराप्तैरथ गर्भवेश्मनि' इति रघौ । महेभ्येषु महाव्यवहारिषु जम्भद्विषतः शक्रस्य सर्वोत्कृष्टत्वात्कुंरासाहस्य भवनस्य गेहस्य गर्भभुवो मध्यभूमेः प्रदेशा विभागा अध्यूषिरे । आशिश्रियिरे । संश्रिताः । उत्प्रेक्ष्यते । वैद्यैः सुधाशनानां देवानां चिकित्सकयोर्वैद्ययोर्दस्रयोः स्वर्लोकवैद्ययोर्वंश्यैर्गोत्रे समुत्पन्नैरिव । 'स्वर्वैद्यावश्विनीपुत्रा-वश्विनौ वडवासुतौ । नासत्यावर्कजौ दस्रौ' इति हैम्याम् ॥ इति प्रसवसमयः ॥

શ્લોકાર્થ

બાળકનો જન્મ નિરાબાધ રીતે કરાવવામાં નિષ્ણાત અને જગતના સમસ્ત વૈદ્યોમાં શ્રેષ્ઠ એવા વૈદ્યોએ, શ્રેષ્ઠકુલોમાં ઈન્દ્રસમાન કુરાશાહના મહેલની ગર્ભાગાર ભૂમિનો આશ્રય કર્યો, અર્થાત્ જન્મસમયે વિચક્ષણ વૈદ્યો વિદ્યમાન હતા તે વૈદ્યો જાણે, દેવોના અશ્વિનીપુત્રોના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ન હોય ? ॥૨૫॥

लग्नं गुरौ शिखिमि शीलति युग्मनाम,
भूमीभवे भजति खिङ्ग इवाथ कन्याम् ।
याते तुलां सितमरीचिसुते सिते च,
सूरेऽपि सारस इवालिविलासशीले ॥२६॥

राहौ पुनः सुकृतिनीव धनं प्रपन्ने,
पत्यौ रतेरिव विधौ मकराश्रये च ।
मीनं शनौ सलिलवन्मदयत्यदीन-
मित्थं ग्रहेषु तदयाभ्युदयावहेषु ॥२७॥

विश्वावनीधरशिलीमुखपूषसंख्ये,
संवत्सरेऽवनिपुरंदरविक्रमार्कात् ।
मासः सहस्य विशदश्रियमाश्रयन्त्यां,
जन्मानुभावत इवास्य तिथौ नवम्याम् ॥२८॥

लग्नोदयेऽथ शुभशंसिनि सार्वभौम-
जन्मोचितेऽहनि ससाधिमधिष्ण्ययोगे ।
कूलंकषा मखभुजामिव केकियान-
माखण्डलामृतमयूखमुखी जयं वा ॥२९॥

आमोदमम्बुरुहिणीव विजृम्भमाणा,
पश्चार्चिषं शुचिमरीचिचकोरचक्षुः ।
सौदामनीवलयमम्बुदमालिकेव,
पृथ्वीव तीर्थमनघं कृषिमुर्वरेव ॥३०॥

पीयूषकान्तिमिव दुग्धपयोधिवेला,
सिंहं महामृगरिपोरिव वा महेला ।
विश्वावबोधमिव वासरवक्त्रलक्ष्मीः,
श्रीखण्डशालमिव वा मलयाचलोर्वी ॥३१॥

शृङ्गारयोनिमिव नीरजनाभपत्नी,
राज्ञः प्रतापमिव वा जगतीजयश्रीः ।

आचार्यमध्वरभुजामिव फाल्गुनी सा,

नाथी क्रमेण तनयं जनयांचकार ॥३२॥ (सप्तभिः कुलकम्)

सा नाथी क्रमेण परिपाट्या तनयं नन्दनं जनयांबभूव जनयति स्म । कस्मिन्सति । लग्नं मूर्तं तनुभवनं गुरौ बृहस्पतौ, तथा शिखिनि केतुग्रहे । 'अश्लेषाभूः शिखी केतुः' इति हैम्याम् । शीलति भजति सति । किंभूतं लग्नम् । युग्मं मिथुनमिति नाम यस्य इति गुरुकेतू लग्ने । पुनः कस्मिन्सति । भूमीभवे मङ्गले कन्यां भजत्याश्रयति सति । कस्मिन्निव । खिङ्ग इव । यथा विटः कन्यां कुमारिकामपरिणीतां स्त्रियं भजते । इति कन्यायां मङ्गलः । पुनः कस्मिन्सति । सितमरीचेश्चन्द्रस्य सुते बुधे च पुनः सिते शुक्रे सति । किंभूते बुधे शुक्रे च । याते प्राप्ते । काम् । तुलां तुलानामलग्नम् । अर्थात्तुलायां बुधे शुक्रे च सति । अपि पुनः । सूरे सूर्ये अलिनाम वृश्चिकलग्नं तत्र यो विलासः । 'लस श्लेषणक्रीडनयोः' इति धात्वर्थात् । श्लेषणमाश्रयणं स्थितिः तत्र शीलं स्वभावो यस्य । क इव । सारस इव । यथा सारसपक्षी आल्या श्रेण्या कृत्वा यो विलासः क्रीडया गमनमासनं च तत्र स्वभावो यस्य यथा । 'श्रेणीबन्धाद्वितन्वद्भिरस्तम्भां तोरणस्रजम् । सारसैः कलनिर्ह्रादैः क्वचिदुन्नमिताननौ ॥' इति रघौ । इति चतुर्थे वृश्चिके सूर्ये । पुनः । राह्रौ विधुंतुदे धनं धनलग्नं प्रपन्ने सति । कस्मिन्निव । सुकृतिनि । यथा पुण्यवान् धनं द्रव्यं प्रपद्यते प्राप्नोति । इति धने राहुः । च पुनः । विधौ चन्द्रे मकरो मकरलग्नं स आश्रयोऽधिष्ठानं यस्य । कस्मिन्निव । पत्याविव । यथा रतेः पत्यौ भर्तरि मकरे ध्वजरूपत्वाद्वाहने आश्रय आश्रयणं यस्य । इति मकरे चन्द्रमाः । पुनः शनौ शनैश्चरे मीनं मीनलग्नं मदयति सति । किंवत् । सलिलवत् । यथा पानीयं मीनं समदं कुरुते पयस्येव मीनाः समदाः । इति मीने शनैश्चरः । इति नवापि ग्रहा जन्मकुण्डल्याम् । इत्थममुना प्रकारेण जन्मसमये ग्रहेषु सूर्यादिखेचरेषु तस्य हीरकुमारस्य अयस्य शुभकर्मणः पुण्यस्य अभ्युदयस्य वर्धमानकीर्तिप्रतापसंपद्रूपस्य महोदयस्य आवहेषु कारकेषु सत्सु । पुनः कस्यां सत्याम् । नवम्यां तिथौ विद्यमानायां सत्याम् । किंलक्षणायाम् । विशदश्रियं श्वैत्यलक्ष्मीमाश्रयन्त्यां सत्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—हीरकुमारस्य जन्मानुभावतः जननप्रभावादिव । तिथिः कस्य सहस्य मार्गशीर्षनाम्नो मासस्य । कस्मिन् । विश्वानि त्रीणि जगन्ति, अवनीधरा अष्टौ महाकुलशैलाः, शिलीमुखाः पञ्च स्मरबाणाः, पूषा भानुरेकः, इति संख्या यस्य तादृशे संवत्सरे । कस्मात् । अवनेः पृथिव्याः पुरंदरो यो विक्रमार्कस्तस्मात् । एतावता संवत् १५८३ विक्रमादित्यसंवत्सरे मार्गशीर्षमासे नवम्यां तिथौ सोमवासरे पूर्वाभाद्रपदभे हर्षणनामयोगे घटी १२ उपरान्तवज्रयोगे मिथुनलग्ने प्रवहमाने तद्दिने प्रह्लादनपुरवास्तव्य ओकशवंश्यसाहकुंरापत्नी नाथी देवी सुतरत्नमजीजनत् । इति संवत्सरादिः । पुनः कस्मिन्सति । अस्य हीरकुमारस्य शुभशंसिनि श्रेयः कथयितरि लग्नोदये मिथुनलग्नोद्गमे सति । पुनः कस्मिन्सति । सर्वभूमेरीश्वरः सार्वभौमश्चक्रवर्ती तस्य जन्मनोऽवतारस्य उचिते योग्ये अहनि वासरे सति । पुनः कस्मिन्सति । सह साधिम्ना प्रधानत्वेन वर्तते तादृशे धिष्ण्यस्य नक्षत्रस्य योगे सति । 'त्वया-

इतः किं नरसाधिमभ्रमः' इति नैषधे। नाथी नन्दनमसूत इति संबन्धः । अथोपमाना-न्याह–केव। कूलंकषेव। यथा मखभुजां देवानां कूलंकषा नदी गङ्गा केकियानं स्वामि-कार्तिकं जनयतीति सर्वत्र योज्यम्। पुनः केव। आखण्डलामृतमयूखमुखीव। यथा आखण्डलस्य शक्रस्य अमृतमयूखमुखी पीयूषकान्तिवक्त्रा चन्द्रवदना इन्द्राणी जयं जय-न्तनामानमङ्गजम्। पुनः केव। अम्बुरुहिणीव। यथा विजृम्भमाणा विकसन्ती कमलिनी आमोदं परिमलम्। पुनः केव। शुचिमरीचिचकोरचक्षुरिव। यथा श्वेतद्युतेश्चन्द्रस्य चलचञ्चुलोचना पत्नी रोहिणी पञ्चार्चिषं बुधम्। पुनः केव। अम्बुदमालिकेव। यथा कादम्बिनी सौदामनी वलयं विद्युन्मण्डलम्। पुनः केव। पृथ्वीव। यथा वसुंधरा अनघं संसारापारपारावारपारप्रापकत्वेन सर्वजगज्जनश्लाघनीयं तीर्थं शत्रुंजयशैलादिसिद्धिगमन-स्थानम्। 'पृथ्वीव पुण्यतीर्थं सा' इति चम्पूकथायाम्। पुनः केव। उर्वरेव। यथा सर्वसस्या क्षेत्रधरित्री कृषिं कर्षणम्। पुनः केव। दुग्धपयोधिवेलेव। यथा क्षीरसमुद्रवेला पीयूषकान्तिं चन्द्रम्। पुन केव। महेलेव। यथा महामृगाणां गजानां रिपोर्वैरिणः केस-रिणो महेला स्त्री सिंही। 'महिला स्यान्महेलया' इति शब्दप्रभेदे। तथा 'यश्च परमहे-लारतोऽप्यपारदारिकः' इति चम्पूकथायाम्। सिंहं मृगेन्द्रम्। पुनः केव। वासरवक्त्र-लक्ष्मीरिव। यथा दिनाननस्य प्रभातस्य श्रीर्विश्वस्य जगतोऽवबोधं जागरणम्। पुनः केव। मलयाचलोर्वीव यथा मलयशैलस्य वनभूमिः श्रीखण्डं चन्दनद्रुमाङ्कुरम्। पुनः केव। नीरजनाभस्य पद्मं ब्रह्मोत्पत्तिकमलं नाभौ यस्य स कृष्णस्तस्य पत्नी जाया लक्ष्मीरिव। यथा कृष्णकान्ता श्रीः शृङ्गारयोनिं मदनम्। पुनः केव। जगतीजयश्रीरिव। यथा राज्ञो विजयिनृपस्य जगत्या भूमेर्विजयलक्ष्मीः प्रतापम्। पुनः केव। फाल्गुनीव। यथा पूर्वा(उत्तरा)फाल्गुनी अध्वरभुजां यज्ञभाजिनां देवानामाचार्यं गुरुं बृहस्पतिम्। धिषणः फाल्गुनीभवः। इति हैम्यां गुरुनामसु। तट्टीप्पणके तु–फाल्गुन्यामुत्तराफाल्गुन्यां भवति फाल्गुनीभवः इति ॥ सप्तभिः कुलकम्। इति जन्मसमयः ॥

શ્લોકાર્થ

નાથીદેવીએ પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. તનુભવનમાં સર્વોત્કૃષ્ટ **મિથુનલગ્નમાં** ગુરુ અને કેતુ છે. જેમ કોઈ વીરપુરુષ કુમારિકાની સાથે સંબંધ કરે તેમ **કન્યારાશિમાં** મંગલ રહેલો છે. **તુલારાશિમાં** બુધ અને શુક્ર આવેલા છે. જેમ સારસપક્ષી પંક્તિબદ્ધપણે ક્રીડા કરે છે તેમ **વૃશ્ચિકરાશિમાં** સૂર્ય રહેલો છે. ।।૨૬।। જેમ કોઇ પુણ્યવાન્ પુરુષ દ્રવ્યને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ **ધન-રાશિમાં** રાહુ રહેલો છે. જેમ રતિપતિ કામદેવને મત્સ્યનું વાહન છે તેમ ચંદ્ર **મકરરાશિમાં રહેલો** છે. જેમ મીન (માછલી) પાણીને વિષે જ આનંદ કરે છે તેમ શનિ **મીનરાશિમાં** રહેલો છે. આ પ્રકારે હીરકુમારના અભ્યુદયને સૂચન કરવાવાળા નવે ગ્રહો ઉચ્ચસ્થાનમાં આવેલા છે. ।।૨૭।। તેમજ ચક્રવર્તીના જન્મને યોગ્ય શુભલગ્ન, શુભનક્ષત્ર; શુભદિવસ, શુભયોગ, શુભકરણ, શુભવાર અને શુભ-ગ્રહો પ્રાપ્ત થતાં વિક્રમ સંવત (૧૫૮૩) પંદરસો ને ત્યાશી વર્ષના માગશર માસની **શુક્લ નવમી**, હીરકુમારના જન્મપ્રભાવથી શ્વેતલક્ષ્મીનો આશ્રય કરનારી બની. ।।૨૮।। એવી શુક્લનવમીના સોમવારના પ્રભાત સમયે મિથુનલગ્નનો ઉદય થતાં પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્ર અને હર્ષણ નામના યોગની ૧૨ ઘડી વ્યતીત થતાં 'વજ્ર' નામના યોગમાં પ્રહ્લાદનપુર નગરના ઓશવાળવંશીય કુરા નામના શ્રેષ્ઠીની ધર્મપત્ની નાથી-દેવીએ પુત્ર રત્નને જન્મ આપ્યો. ।।૨૯।। જેમ ગંગાનદી કાર્તિક સ્વામીને, ઇંદ્રની ચંદ્રાનના ઇંદ્રાણી

જયંતને, વિકસ્વર કમલિની પરિમલ (સુગંધ)ને, ચંદ્રની પત્ની રોહિણી બુધને, મેઘમાલા વિદ્યુત-મંડળને, પૃથ્વી સંસારતારક અને સર્વ જગતને વિષે શ્લાઘનીય એવા શત્રુંજય આદિ તીર્થસ્થાનને, ફૂલદ્રુપ ભૂમિ ખેતીને ॥૩૦॥ ક્ષીરસમુદ્ર જેમ ચંદ્રને, સિંહણ જેમ સિંહને, પ્રભાતલક્ષ્મી જેમ જગતને જાગૃત કરે છે, મલયાચલની ભૂમિ ચંદન વૃક્ષના અંકુરને ॥૩૧॥ કૃષ્ણની પત્ની લક્ષ્મી કામ (પ્રદ્યુમ્ન)ને, વિજયી રાજાની જયલક્ષ્મી પ્રતાપને ઉત્પન્ન કરે છે; તેમજ ઉત્તરાફાલ્ગુની જેમ દેવોના આચાર્ય બૃહસ્પતિને ઉત્પન્ન કરે છે તેમ નાથીદેવી ભુવનાલંકાર એવા પુત્રરત્નને જન્મ આપનારી બની. ॥૩૨॥

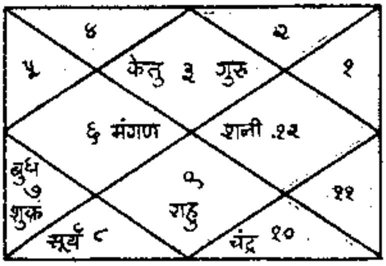

જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજીની
જન્મકુંડલી
વિ–સં–૧૫૮૩, માગસર સુદઃ ૯,
સોમવાર, મિથુન લગ્ન,
પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્ર

श्यामीकृतानि कुदृशामपकीर्तिपङ्कै-
रस्मन्मुखानि विशदानि विधास्यते यत् ।
एष स्वकीर्तिविमलत्रिदशस्रवन्ती-
विस्फूर्तिभिः किमिति दिक्प्रमदाः प्रसेदुः ॥३३॥

दिक्प्रमदा दिगङ्गनास्तज्जन्मसमये प्रसेदुः प्रसन्नीबभूवुः । निर्मला जाताः । किमुत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः । इति किम् । यदेष हीरकुमारः कुदृशां कुवादिनां कुमतीनां वा अपकीर्तिभिः अपयशोभिरेव पङ्कैः कर्दमैः श्यामीकृतानि मलिनीकृतानि अस्मन्मुखानि स्वीयकीर्ति(र्त्तै)रेव विलसन्त्यास्त्रिजगति प्रसरन्त्यास्त्रिदशस्रवन्त्या गङ्गाया विस्फूर्तिभिर्विलासैर्विशदान्युज्ज्वलानि विधास्यते करिष्यतीति । पङ्ककलुषितानां हि गङ्गासलिलक्षालनेन निर्मलीभवनं युक्तिमदेव । पङ्कोऽघे कर्दमे च । गङ्गास्नानात्पापगमनेन निर्मलीभवनत्वेन च प्रसन्नता स्यादेव ॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમારના જન્મ સમયે દિશારૂપી સ્ત્રીઓ આનંદિત બની. "કુવાદીઓના અપયશરૂપી કાદવથી કલુષિત થયેલા અમારાં મુખોને આ હીરકુમાર પોતાની નિર્મલ અને ઉજ્જ્વલ કીર્તિરૂપી ગંગાના ધોધથી (વિલાસોવડે) નિર્મલ કરશે અર્થાત્ ઉજ્વલ બનાવશે !" જાણે આ હેતુથી જ દિશાઓ પ્રસન્ન થઈ ન હોય ? ॥૩૩॥

भावी यदेष पृथुकः सुमनोनिषेव्य-
स्तद्भूश्रयो दिव इतीव गृहे निपेतुः ।

हन्ता यतः स तमसां तमसामिवारिः,
प्रागेव तैः किमिति भीतिवशात्प्रणेशे ॥३४॥

यद्यस्मात्कारणात् नाथीनन्दनः पृथुकः बालकः सुमनोभिर्देवैर्निषेव्य उपास्यो भावी भविष्यति। उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः तद्वृष्ट्यः सुमनोवर्षणानि पुष्पवृष्टयः दिवो व्योममण्डलात् गृहे अर्थात्तद्भवने निपेतुः पतिताः। 'चित्रीयितमतिबहलपतत्पुष्पवृष्ट्या' इति नलजन्मसमये चम्पूकथायाम्। पुनर्यत्कारणात्स कुमारस्तमसामज्ञानानां पापानां वा अरिः हन्ता निवारकः भावी भविष्यति। क इव। तमसामरिरिव। यथा ध्वान्तानां शत्रुर्भास्वान् तमसामन्धकाराणां हन्ता घातको भवति। किमुत्प्रेक्ष्यते—इति भीतिवशाद्भयाधीनत्वात् प्रागेव पूर्वमेव तद्वपुःप्रभाभरैरर्थान्निरस्तैस्तमोभरैः सूतिकागृहात्प्रणेशे प्रणष्टम्। पलायितमित्यर्थः। 'सुमनसः पुष्पे देवे महात्मनि च' 'तमोऽज्ञाने पापे ध्वान्ते राहौ च' इत्यनेकार्थाः॥

શ્લોકાર્થ

નાથીદેવીનો પુત્ર દેવોને પણ પૂજનીય થશે. 'જાણે આ બતાવવા માટે જ આકાશમાંથી તેના ઘરમાં પુષ્પવૃષ્ટિ થઇ ન હોય !' 'આ હીરકુમાર સૂર્યની જેમ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કરનાર થશે' આ હેતુથી જ તેના શરીરની કાંતિવડે ભયભીત બનેલો અંધકાર પહેલેથી જ પલાયન થઇ ગયો ! અર્થાત્ સૂર્યોદય થયો ! ॥૩૪॥

लब्धिश्रियानुसरता वसुभूतिपुत्रं,
सारूप्यमाकलयता च युगप्रधानैः।
जज्ञे चिराद्यदमुना विभुना ममान्तः-
प्रीत्येत्यनृत्यदिव शांभवशासनश्रीः ॥३५॥

शम्भोर्जिनस्येदं शांभवं शासनं मतं तस्य श्रीर्जिनशासनलक्ष्मीरनृत्यत् नृत्यति स्म। इवोत्प्रेक्ष्यते-इति कारणादन्तश्चित्ते प्रीत्या हार्देन स्नेहेन प्रमोदेन वा। इति किम्। यच्चिरादनल्पकालादमुना कुमारेण मम जिनशासनश्रिया विभुना स्वामिना जज्ञे संजातम्। अमुना किं कुर्वता। लब्धीनां विविधानां क्षीराश्रवादिकानां श्रिया शोभया संपदा वा वसुभूतिपुत्रम्। 'श्रीइन्द्रभूतिं वसुभूतिपुत्रं पृथ्वीभवं गौतमगोत्ररत्नम्' इति पूर्वसूरिस्तवोक्त। वसुभूतिनाम्नो ब्राह्मणश्रेष्ठस्य पुत्रं नन्दनं गौतमस्वामिनमनुसरता अनुकुर्वता। च पुनः किं कुर्वता। युगप्रधानैः वज्रस्वाम्यादिभिः सूरिभिः सारूप्यं सादृश्यमाकलयता बिभ्रता॥

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વર ભગવંતના શાસનની લક્ષ્મી અંતરમાં સ્નેહને ધારણ કરતી નાચી ઉઠી. કારણકે "વિવિધપ્રકારની ક્ષીરાસ્રવ આદિ લબ્ધીઓવડે શોભતા ગૌતમસ્વામીને અનુસરવાથી અને વજ્રસ્વામી

આદિ યુગપ્રધાનોની સમાનતા ધારણ કરવાથી આ હીરકુમાર અલ્પ સમયમાંજ જિનશાસનને જયવંતું કરશે !" આ હેતુથી જ જાણે શાસનલક્ષ્મી નાચી ન હોય ! ॥૩૫॥

विश्वत्रयीश्रुतिपुटैकवतंसिकाना-
मस्माकमेष समजायत वासवेश्म ।
गम्भीरधीरिमिमुखाभिरधःकृतेन्दु-
श्रीभिश्च वल्गितमितीव गुणावलीभिः ॥३६॥

गम्भीरिमा गाम्भीर्यं भावप्रधानो निर्देशः । धीरिमा धैर्यं तावेव मुखे आदौ यासाम् । अथवा गम्भीरश्च धीरश्च गम्भीरधीरौ गम्भीरधीरयोर्भावो गम्भीरधीरिमाणौ तावेव मुखौ प्रथमौ यासां तादृशीभिर्गुणानामावलीभिः श्रेणीभिः वल्गितं प्रोल्लसितम् । 'सुविकासहाससहकारिकारणोपलम्भपूर्णमनोरथेन वल्गितमिव वसन्तमासेन' इति चम्पूकथायाम् । किंभूताभिर्गुणावलीभिः । अधःकृता तिरस्कृता निर्मलत्वेन इन्दुश्रीश्चन्द्रिकाशोभा याभिः । इवोत्प्रेक्ष्यते । इति हेतोर्वल्गितमिव । इति किम् । यद्विश्वेषां त्रिभुवनानां तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशात्त्रिजगज्जनानां श्रुतिपटेषु कर्णपालीषु एकानामद्वैतानां वतंसिकानामुत्तंसानाम् । 'वष्टि भागुरिरल्लोपम्' इत्यलोपाद्वतंसिकानाम् । 'विदर्भपुत्रीश्रवणावतंसिका' इति नैषधे । त्रैलोक्याद्वैतकर्णाभरणानामस्माकं गुणावलीनामेष हीरकुमारः वासवेश्म निवसनसदनं समजायत संजातः ॥

શ્લોકાર્થ

નિર્મલચંદ્રિકાની શોભાનો તિરસ્કાર કરનારી એવી ગાંભીર્ય અને ધૈર્યરૂપ મુખવાળી શ્રેણિઓ અર્થાત્ ગાંભીર્યાદિ ગુણોની શ્રેણિઓ ઉલ્લાસને પામી. "ત્રણે લોકમાં અદ્વિતીય કાનનાં આભૂષણોરૂપી અમારી ગુણાવલિ (ગુણોની પંક્તિ)ના મંદિર સ્થાનરૂપ આ હીરકુમાર બનશે" આ હેતુથી જ જાણે એ શ્રેણિઓ ઉલ્લાસને પામી ન હોય ! ॥૩૬॥

आजन्म यद्विधुरिवैष उदेति कीर्ति-
ज्योत्स्नाः किरन्कुवलयैकविकाशकारी ।
अस्मादृशैः किमयशोऽञ्जनमादधानैः,
किंचित्प्रकाशितनिशान्तदशान्तदीप्रैः ॥३७॥

भास्वन्मयूखविजिगीषुयदङ्गजात-
नैसर्गिकाङ्गभवभास्वदभीशुजालैः ।
तत्कालमल्पतमतैलदशैरिवोप-
दीपैरितीव समजायत दीप्तिदुःस्थैः ॥३८॥ (युग्मम्

उपदीपैः सूतिकासद्मनि समीपे प्रदीपितैः प्रदीपैर्दीप्तिभिर्ज्योतिर्भिर्दुःस्थैर्दरिद्रैः । विच्छायैरित्यर्थः । समजायत जातम् । कैः कृत्वा । भास्वतो भानोर्मयूखाः किरणास्तानपि विजिगीषुभिः स्वस्फूर्त्या विजेतुमिच्छुभिस्तद्युतेरस्या नाथीदेव्या अङ्गजस्तस्य पुत्रस्य नैसर्गिकैः स्वाभाविकैः । 'सदेव नैसर्गिकमुक्तत्वम्' इति रघौ । अङ्गात् कायप्रदेशेभ्यः समुत्पन्नैर्भास्वतां दीप्यमानानाममीषूणां कान्तीनां जालैर्वितानैर्वृन्दैः । इवोत्प्रेक्ष्यते । तत्कालं स एव कालो यत्र तत्तत्कालं तस्मिन्नेव समये अल्पतमा अतिशयेन स्तोकास्तैलदशाः स्नेहवर्तयो येषाम् । 'वृत्तिर्वर्तिश्च तद्दशा' इति हैम्याम् । तादृशैरिव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते इति हेतोः । इति किम् । यदेष हीरकुमार आजन्म जन्मसमयादारभ्य विधुश्चन्द्र इव कुवलयस्य भूमण्डलस्य, उत्पलस्य च एकमद्वितीयं यथा स्यात्तथा विकाशं(सं) प्रतिबोधं विकचतां च करोतीत्येवंशील उदेति प्रादुर्भवति । किं कुर्वन् । कीर्तिरेव औज्ज्वल्याद्विस्तारवत्तया वा ज्योत्स्नाश्चन्द्रिकाः किरन् विस्तारयन् । तर्हि किंचित्स्वल्पं प्रकाशितमुद्द्योतितं प्रकटीकृतं निशान्तं गृहं रात्रेरन्तो वा यैस्तथा दशाया अवस्थाया वर्तेश्च अन्ते प्रान्ते अवसाने दीप्रैर्दीपनशीलैरेवंविधैरस्मादृशैर्दीपैः किमिति प्रयोजनं न किमपीह कार्यम् । किं कुर्वाणैः । अयशोऽपकीर्तिः श्यामलत्वात्तदेवाञ्जनं कज्जलमादधानैः कुर्वाणैरद्भिरद्भिः । अथवा—आ सामस्त्येन दधद्भिः ॥ युग्मम् ॥

श्लोकार्थ

સૂર્યના કિરણોની પ્રભાને પણ જીતનારા એવા નાથીદેવીના પુત્રના શરીરમાંથી સ્વાભાવિકપણે પ્રગટ થતી જાજ્વલ્યમાન કાંતિથી સૂતિકાગૃહની સમીપમાં રહેલા દીપકોની તેલવાળી દીવેટો ધીમી પડી ગઇ. અર્થાત્ દીપકો તેજહીન બની ગયા. ॥૩૭॥ શાથી ? 'આ હીરકુમાર જન્મથી જ આરંભીને ઉદય-પામતી પોતાની નિર્મલ કીર્તિને વિસ્તારે છે, તેમજ જેમ ચંદ્ર કમલોને વિકસિત કરે છે તેમ આ હીરકુમાર પણ પૃથ્વીમંડલમાં રહેલા ભવ્યજીવોને પ્રતિબોધ કરનારા થશે. અર્થાત્ પોતાની વિશદ કીર્તિથી દિશાઓના અંતભાગને પણ પ્રકાશિત કરશે તો ધરતી અંદર રહેલા, અલ્પપ્રકાશવાળા, અને મેશરૂપી શ્યામ અપયશને ધારણ કરનારા તેજહીન એવા અમારું શું પ્રયોજન છે ? કંઇ જ નહીં ! જાણે આ હેતુથી જ સૂતિકાગૃહના દીપકો અલ્પપ્રકાશવાળા બન્યા ન હોય ? ॥૩૮॥

स्वःकूलिनीजलविलोलनक्लृप्तकेलिः,
पाटच्चरो विकचवारिजसौरभाणाम् ।
उत्फुल्लवल्लिनवनाटकसूत्रधार-
स्तं प्रेक्षितुं किमु ववौ पवनोऽनुकूलः ॥३९॥

अनुकूलस्तज्जन्मसमये जनानामनुकूलत्वाद्रोचमानः पवनो वायुर्ववौ वाति स्म । किंभूतः । स्वःकूलिन्या गगनगङ्गाया जलस्य पयःपूरस्य विलोलनेन मध्ये प्रविश्यावगाहनादुल्लसत्कल्लोललोलीकरणेन क्लृप्ता रचिता केलिर्विलासो येनेति शीतलता । पुनः किंभूतेन । विकचवारिजानाम् । अर्थात्स्वःकूलिन्या एव स्मेराम्भोरुहाणां सौरभाणां परिमलानां पाटच्चरस्तस्करोऽपहर्ता । 'स्मेराम्भोरुहगन्धे परिमलस्तेयी वसन्तानिलस्तत्रत्यैरिव यामि-

कैर्मधुकरैः प्रारब्धकोलाहलः । निर्यातस्त्वरया चलन्निपतितः श्रीखण्डपङ्कद्रवैर्लिप्ते केरलकामिनीकुचतटे खञ्जञ्छनैर्गच्छति ॥' इति भोजप्रबन्धे वाग्वादिन्या पानीयहारिणीरूपं विधाय कालिदासगर्वापहारार्थमुक्तम् । इति सुरभिता । पुनः किंभूतेन । उत्फुल्लवल्लीनां विकसितलतानां नवे नूतने नाटके नृत्यकरणे चपलीभवने सूत्रधारः सूचकः ताण्डवप्रारम्भकारको रङ्गकर्ता च । 'लताबलालास्यकलागुरुः' इति नैषधे । 'असौ ते बन्धुविध्वंसनवनाटकसूत्रभृत्' इति पाण्डवचरित्रे । इति मन्दता । त्रिविधोऽपि समीरणो वर्णितः । किमुत्प्रेक्ष्यते—तं कुमारं प्रेक्षितुं किमु अवलोकयितुमिव ववौ ॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમારના જન્મ સમયે શીતલ, સુગંધી અને મંદ એમ ત્રણ ગુણવાળો વાયુ પણ અનુકૂલ વાતો હતો. ગંગા નદીના પ્રવાહની મધ્યમાં પ્રવેશ કરીને કલ્લોલોની રચના રૂપી ક્રીડા કરવાથી શીતલ, વિકસ્વર કમલોની સુવાસની ચોરી કરનાર હોવાથી સુગંધી, અને વિકસ્વર લતાઓને નવીન નૃત્યની તાલીમ આપવામાં સૂત્રધાર સમાન હોવાથી મંદ ! આ પ્રમાણે ત્રણ ગુણવાળો પવન જાણે હીરકુમારને જોવા માટે આવ્યો ન હોય ! ॥૩૯॥

आसीदसौ कलियुगे युगबाहुरस्मि-
न्नर्हन्निवातिशयितातिशयाश्रितत्वात् ।
एतस्य जन्मनि जिनाधिपतेरिवान्तः-
प्रीतेरितीव दिवि दुन्दुभयः प्रणेदुः ॥४०॥

हीरकुमारस्य जन्मनि जननसमये दिवि आकाशे दुन्दुभयो मदन(मङ्गल)मेर्यो निःस्वना वा प्रणेदुर्वाद्यन्ति स्म । 'उन्नदितं वियत्यदृष्टमङ्गलवादित्रैः' इति नलजन्मनि चम्पूकथायाम् । तथा 'निःशेषदिविषद्वर्गप्रमोदपिशुनास्तदा । समाकर्णयन्त सानन्दं दुन्दुभिध्वनयो दिवि ॥' इति युधिष्ठिरजन्मनि पाण्डवचरित्रे च । जिनाधिपतेरिव यथा श्रीजिनेश्वरस्य जन्मनि व्योमनि दुन्दुभयः प्रणदन्ति । इवोत्प्रेक्ष्यते । इत्यमुना प्रकारेण अन्तः स्वमनसि प्रीतेर्मुदः । इति किम् । यदस्मिन् कलियुगे अतिशयितैः स्फूर्तिप्राप्तैरतिशयैर्महिमविशेषैराश्रितत्वादसौ शिशुः अर्हन्निव तीर्थंकर इवासीत् । किंभूतः । युगवद्बाहू यस्य धूसरप्रमाणभुजः । आजानुबाहुरित्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વર ભગવંતોના જન્મ કલ્યાણક વખતે જેમ દેવદુંદુભિ વાગે છે તેમ શ્રી હીરકુમારના જન્મસમયે પણ આકાશમાં દેવદુંદુભિના અવાજ થયા હતા ! જાનુ (ઢીંચણ) સુધી પહોંચેલા હાથવાળા હીરકુમાર આ કલિયુગમાં અતિશય પ્રભાવશાળી હોવાથી તીર્થંકર ભગવંતોની જેમ જગદ્વંદ્ય બનશે ' આથી જ હૃદયમાં પ્રીતિને ધારણ કરતી દેવદુંદુભિનું જાણે વાદન થયું ન હોય ! ॥૪૦॥

एकांशवानपि कलौ शिशुनामुनाह-
मङ्गैश्चतुर्भिरुदयीह पुरा भवामि ।

धर्मेण पल्लवितमन्तरितीव जाते,
विश्वासुमत्प्रमददायितदङ्गजाते ॥४१॥

विश्वेषां त्रयाणां सप्तानां वा चतुर्दशानां वा एकविंशतेर्वा । 'भुवनानि निषधीयात् त्रीणि सप्त चतुर्दश' इति वाग्भटालंकारे । वृत्त्यादावेकविंशतिरपि । जगतामसुमन्तो जन्तवः तेषां प्रमोदं हर्षं ददातीत्येवंशीलस्तादृशे तदङ्गजाते नाथीकुंराव्यवहारिणोरङ्गजाते पुत्रे जाते सति धर्मेण अन्तश्चित्ते पल्लवितम् । प्रहृष्टमित्यर्थः । 'चिरात्पल्लवितमिव राजवंशेन' इति चम्पूकथायां नलजन्माधिकारे । इति हेतोरिव । इति किम् । यदस्मात्कारणात्कलौ कलिकाले एको न द्वितीयः अंशो भागोऽर्थाच्चतुर्थपादो विद्यते यस्य स एकांशवानप्यहं धर्मः । 'एकैश्चतुर्भिः सुकृते स्थिरीकृते कृतेऽमुना के न तपः प्रपेदिरे । भुवं यदेकाङ्घ्रिकनिष्ठया स्पृशन् दधावधर्मोऽपि कृशस्तपस्विताम् ॥' इति नैषधे । कृतयुगे किल धर्मश्चतुर्भिः पादैर्विजयी भवेदधर्मः पुनरेकांशेन स्यात्, कलियुगे तु अधर्मश्चतुर्भिः पादैर्धर्मस्त्वेकांशमात्रः । एतदेव । तपस्विनां महत्तपः यद्भूमौ एकपादकनिष्ठाङ्गुल्या स्पृशन् तिष्ठति तथा कृतयुगेऽधर्मः कलियुगे तु धर्मस्तपस्वी कृशत्वं भजते । प्रस्तुतम् । अमुना कुमारेण चतुर्भिरङ्गैः संपूर्णावयवैः सर्वात्मनैव इह भरतभूमौ उदयी अभ्युदयवान् पुरा भवामि । भविष्यामीत्यर्थः । यावत्पुरानिपातयोर्योगे भविष्यत्काले वर्तमानाः इति प्रक्रियासूत्रेण यावत्पुरायोगे वर्तमानयोर्विभक्त्योर्भविष्यदर्थः प्रकाश्यते । 'पुरेदमूर्ध्वं भवतीति वेधसा पदं किमस्याङ्कितमूर्ध्वरेखया' इति नैषधे ॥

श्लोकार्थ

ત્રણે લોકના ભવ્ય જીવોને આનંદદાયક એવા હીરકુમારનો જન્મ થવાથી **ધર્મતપસ્વી** હૃદયમાં અત્યંત હર્ષ પામ્યો. શાથી ! 'આ કલિયુગમાં હું ચોથા ભાગમાં હોવા છતાં (કૃતયુગમાં **ધર્મ સંપૂર્ણતયા** વિજયી હોય છે અને અધર્મ એક ભાગમાં વર્તે છે. કલિયુગમાં **અધર્મ** સંપૂર્ણ ભાગે હોય છે અને **ધર્મ** એક અંશ જેટલો હોય છે.) આ બાલકના સર્વાંગ સુંદર અવયવોથી હું સંપૂર્ણપણે ભારતભૂમિમાં વિજયી બનીશ, અભ્યુદયને પામીશ !' આ કારણથી જ જાણે ધર્મતપસ્વી હર્ષ પામ્યો ન હોય ! ॥૪૧॥

एतद्गुणाभिनवगानविधानपूर्व-
प्रारब्धताण्डवतरङ्गितसाङ्गरङ्गः ।
प्रारप्स्यते विबुधराजसमाजरङ्गे-
ऽस्माभिर्मुदेति दिवि किं ननृतेऽप्सरोभिः ॥४२॥

रम्भातिलोत्तमोर्वशीघृताचीप्रमुखाभिरप्सरोभिः स्वर्गाङ्गनाभिः । किमुत्प्रेक्ष्यते । इत्यमुना प्रकारेण कृत्वा मुदा किं हर्षेणेव दिवि आकाशे ननृते नर्तितं ताण्डवममण्डि । इति किम् । विबुधानां पण्डितानां राज्ञामत एव पण्डितराजत्वान्नवस्वपि शृङ्गारादिरसेषु कुशलत्वं ज्ञातृत्वं च यस्य तादृक् । वास्तवार्थे देवानां नायकस्तस्य समाजः

समास एव रङ्गो नर्तनस्थानं तत्र एतस्य भाविसूरेः कुमारस्य गुणानां शमदमसंयमादिकानां षट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकासंख्यानां गणनातीतानां वा अभिनवानां पूर्वगीतापेक्षया नूतनानां गानानां गीतीनां प्राक्श्रुतगीतिश्रवणे तादृक् रसो न स्याद्यादृक् नवीनगानश्रवणे रसः समुत्पद्यते । तस्मादेतस्य ध्रुवपदगानानां विधानं निर्माणं तदेव पूर्वमादियंत्र तादृशं प्रारब्धमुपक्रान्तम् । 'प्रारम्भः प्रोपतः क्रमः' इति हैम्याम् । यत्ताण्डवं नाट्यं तस्य तत्र वा तरङ्गयुक्ता जातास्तरङ्गिताः कल्लोलिता ये रसाः शृङ्गारादयो नव आस्वादो वा । 'रसः स्वादे जले वीर्ये शृङ्गारादौ विषे द्रवे । बोले रागे देहधातौ तिक्तादौ पारदेऽपि च ॥' इत्यनेकार्थः । त एव अङ्गमवयवः शरीरं वा तादृशो रङ्गः अस्माभिरप्सरोभिः अवाप्स्यते उपक्रंस्यते । 'तदनन्तरमाकाशे संगीतमुदजृम्भत । रम्भोर्वशीप्रभृतयो नृत्यमप्सरसो व्यधुः ॥' इति पाण्डवचरित्रेऽर्जुनजन्माधिकारे । तथा 'स्वकान्तिसर्वस्वापहारभयादिव दिवि ननृतुरप्सरसः' इति चम्पूकथायां दमयन्तीजन्मनि । इति हीरकुमारजन्ममाहात्म्यम् ॥

શ્લોકાર્થ

રંભા, તિલોત્તમા આદિ સ્વર્ગની અપ્સરાઓએ હીરકુમારના જન્મ સમયે ઘણા આનંદપૂર્વક આકાશમાં પંડિતરાજ–દેવરાજની સભામાં નૃત્ય કર્યું હતું. 'આ ભાવિ આચાર્યના શમદમાદિ છત્રીશ છત્રીશીગુણો અર્થાત્ અગણિત ગુણોના નવીન કાવ્યના સર્જન પૂર્વક, નૃત્યની શરૂઆતમાં જ જેમાં 'શૃંગાર' આદિ નવરસ તરંગરૂપે બન્યા છે, તેવા પ્રકારના રસરૂપી અવયવોની મનોહરતા અમને પ્રાપ્ત થશે' જાણે આ હેતુથી જ સ્વર્ગની અપ્સરાઓએ મધુરગીતપૂર્વક નૃત્યનું આયોજન કર્યું ન હોય ! ॥૪૨॥

प्रल्हादनाह्वनगरं पुनरप्यमुष्य,
मूर्त्या पवित्रयितुमन्तरिवेहमानः ।
श्रीसोमसुन्दरयतिक्षितिशीतकान्ति-
र्जन्मापरं स्वयमसौ ग्रहयांबभूव ॥४३॥

असौ सोमसुन्दरनामा यतीनां मध्ये क्षितेः पृथिव्याः शीतकान्तिश्चन्द्र एतावता राजा श्रीसोमसुन्दरसूरिः स्वयमात्मना परमन्यजन्मावतारं ग्रहयांबभूव जग्राह । उत्प्रेक्ष्यते । अमुष्य कुमारस्य मूर्त्या शरीरेण पुनरपि द्वितीयवारं प्रल्हादनमिति आह्वा नाम यस्य तादृशं नगरं पवित्रयितुं पावनीकर्तुमीहमानो वाञ्छन्निव । एकवारं सोमन्दरसूरिवपुषा प्रल्हादनपुरं पवित्रितं द्वितीयवारं हीरविजयसूरिमूर्त्या कृत्वा पवित्रीचिकीर्षुरिव ॥

શ્લોકાર્થ

સાધુઓમાં ચંદ્ર સમાન સોમસુંદરસૂરિએ આ પૃથ્વીતલ ઉપર બીજીવાર જન્મ ગ્રહણ કર્યો ! કારણકે એકવાર પોતાના સ્વરૂપે (જન્મથી) પ્રહલાદનપુરને પવિત્ર કર્યું હતું. હવે આ ભાવિ હીરસૂરિના શરીરથી પુનઃ પોતાની જન્મભૂમિ પ્રહલાદનપુરને પવિત્ર કરવા જાણે ઇચ્છતા ન હોય ! ॥૪૩॥

चक्रस्य चक्रिवदुदित्वरदीप्रदीप्ति-
दण्डौघचण्डिमविखण्डितचण्डभासः ।
इभ्यः स्वभृत्यजनराजिभिरुत्सुकाभिः,
संवर्ध्यते स्म जननेन तनूभवस्य ॥४४॥

इभ्यः कुंराह्वव्यवहारी उत्सुकाभिरुत्कण्ठाकलिताभिः स्वस्य कुंरामहेभ्यसंबन्धिनां भृत्यजनानां सेवकलोकानां राजिभिः श्रेणिभिः तनूभवस्य पुत्रस्य जननेन जन्मना संवर्ध्यते स्म वर्धाप्यते स्म । 'अत्रान्तरे प्रियभाषिताभिधाना चेटी राजानं वर्धापयति' इति कल्पकिरणावल्याम् । वर्धित इत्यन्यत्र । वर्धापनिका दत्तेत्यर्थः । किंवत् । चक्रिवत् । यथा चक्रवर्ती चक्रस्योत्पत्त्या वर्धते स्म वर्धाप्यते स्म । किंभूतस्य सूनोश्चक्रस्य च । उदित्वरा उदयनशीलाः प्रादुर्भवन्त्यो वा । तथा दीप्रा दीपनशीला झलझलायमाना दीप्यमाना वा, दीप्तयः कान्तयः सरलतया निर्गमनाम् (लभमानाः) दृश्यमाना वा दण्डाकारा अत एव दण्डा इव दण्डाः प्रसरा वा तेषामोघो निकरः तस्य चण्डिमभिरत्युग्रताभिर्विशेषेण खण्डितोऽभिभूतश्चण्डभाः सूर्यो येन तस्य ॥

श्लोकार्थ

અતિ ઉત્કંઠિત બનેલા દાસજનોએ કુરાશ્રેષ્ઠિને પુત્રજન્મની વધામણી આપી. તેજસ્વી અને જેમાંથી તેજની કાંતિ દંડાકારે પ્રસરી રહી છે, તેવા પ્રકારના ચક્રરત્નની ઉત્પત્તિ જેમ ચક્રવર્તિને જણાવવામાં આવે છે તેમ નિરંતર ઉદયને પામતી અને દંડાકારે પ્રસરી રહેલા તેજની પ્રભાવડે તિરસ્કૃત કર્યું છે સૂર્યનું તેજ જેણે તેવા પ્રકારના સ્વરૂપવાન પુત્રના જન્મની વધામણી કુરાશેઠને આપવામાં આવી. ॥૪૪॥

सूनोर्जनेरुपनतेरिव सेवधीना-
मुद्गत्वरान् स्वजनवक्त्रसुधाकरेभ्यः ।
वर्णान् स्वकर्णपुटकेन सुधायमानान्,
पीत्वा तदा प्रमुमुदे हृदये महेभ्यः ॥४५॥

तदा तस्मिन् काले महेभ्यः कुंराह्वव्यवहारी हृदये मनसि प्रमुमुदे जहर्ष । किं कृत्वा । पीत्वा सादरं श्रुत्वा । कान् । वर्णान् अक्षराणि । किंभूतान् । सुधायमानान् अमृतवदाचरतः । केन पीत्वा । स्वस्यात्मनः कर्ण एव पुटकः पत्रभाजनं तेन । अन्यदप्यमृतं पुटकेन पीयते । पुनः किंभूतान् । उद्गत्वरान् प्रकटीभवनशीलान् । 'उद्गत्वरामृतकरार्धपरार्ध्यभालाम्' इति नैषधे । केभ्यः । स्वजनानां बन्धुवर्गाणां ज्ञातिजनानां वा आत्मीयभृत्यलोकानां वा वक्त्राणि वदनानि एव सुधाकराश्चन्द्रास्तेभ्यः । सुधानामाकरात्सुधापि निर्गच्छेदिति । वर्णान् कस्याः । सूनोः पुत्रस्य जनेर्जन्मनः । कस्या इव । उपनतेरिव यथा सेवधीनां पद्ममहापद्मादिनवनिधीनां स्वर्णरत्ननिधानानां वा आगमनस्य वर्णान् पीत्वा कश्चिन्मोदते ।

શ્લોકાર્થ

તે અવસરે કુરાશ્રેષ્ઠિ પોતાના સેવકજનોનાં મુખરૂપી ચંદ્રમાંથી પ્રગટ થયેલી 'પુત્રજન્મ' ના શબ્દોરૂપી સુધા (અમૃત) નું કર્ણપુટકવડે પાન કરી હૃદયમાં અત્યંત હર્ષને પામ્યા. ખરેખર પોતાના ઘરમાં પદ્મ, મહાપદ્મ આદિ નવ નિધાનોનું આગમન સાંભળીને કોને આનંદ ન થાય! સહુ કોઇ હર્ષિત બને! તેમ કુરાશાહ આનંદિત બન્યા. ॥૪૫॥

सूनोर्जनिं निगदतामनुगव्रजाना-
मासीददेयमिह तस्य किरीटमेव ।
भूभर्तृभावककुदं विशदातपत्रं,
धात्रीपतेरिव मुदं दधतो हृदन्तः ॥४६॥

तस्य कुराहेभ्यस्य इह पुत्रवर्धापनिकासमये सूनोः स्वपुत्रस्य जनिं जन्म निगदतां कथयतामनुगव्रजानां सेवकलोकप्रकराणां किरीटं मुकुटमेवादेयं दातुमनर्हमासीत् । एतावता मुकुटवर्जं सर्वाङ्गीणान्यप्याभरणानि प्रदत्तवानित्यर्थः । कस्येव । धात्रीपतेरिव यथा भूमीभर्तुः राज्ञः भुवः पृथिव्या भर्तृभावस्य स्वामित्वस्य ककुदं चिह्नं सूचकं वा । 'नृपतिककुदं दत्त्वा यूने सितातपवारणम्' इति रघौ । विशदातपत्रं श्वेतच्छत्रमदेयं भवति । किं कुर्वतस्तस्य राज्ञश्च । हृदन्तर्मनोमध्ये मुदं नन्दनजन्माविर्भूतां प्रीतिं प्रमोदं दधतो धारयतः ॥

શ્લોકાર્થ

પુત્રજન્મની વધામણી સાંભળીને હૃદયમાં અત્યંત આનંદને ધારણ કરતા કુરાશાહે મુગટ સિવાયના શરીર પરના તમામ અલંકારો, વધામણી આપનાર સેવકવર્ગને દાનમાં આપી દીધા, જેમ ખૂશ થયેલો રાજા મુગટ, છત્ર આદિ રાજચિહ્ન સિવાયના સર્વ અલંકારો વધામણી આપનાર વ્યક્તિને આપે છે, તેમ કુરાશાહે મુગટ સિવાયના સર્વ અલંકારો સેવકોને આપ્યા. ॥૪૬॥

लक्ष्मीवतामधिपतेरनुजीविवृन्दैः,
पुत्रप्रसूतिममितं मधु निर्दिशद्भिः ।
पाणिः प्रदेशनविधौ ददृशेऽस्य पञ्च-
शाखोऽपि लेखशिखरीव सहस्रशाखः ॥४७॥

अनुजीविनां सेवकानां वृन्दैः प्रदेशनविधौ पुत्रवर्धापनिकाप्रदानप्रमोददानसमये लक्ष्मीवतां धनधान्यादिविविधसमृद्धिभाजां व्यवहारिणामधिपतेर्नायकस्य अस्य कुराख्यस्य पञ्चैव शाखाः शिखा अङ्गुलयो यत्र तादृशः पाणिर्हस्तः स एव लेखशिखरी कल्पशाखीव सहस्रसंख्याकाः शाखा लता यस्य । 'शिखाशाखालताः समाः' इति हैम्याम् । स सहस्रशाखो ददृशे दृष्टः । अनुजीविवृन्दैः किं कुर्वद्भिः । पुत्रस्य नाथीनन्दनस्य प्रतिसू

जन्मैव अमितं मानरहितं मधु माध्वीकमस्य महेभ्यस्य निर्दिशद्भिः । कथयद्भिः । 'अमितं मधु तत्कथा मम' इति नैषधे । इति पुत्रवर्धापनिकादानादि ॥

श्लोकार्थ

અત્યંત રસભરી એવી પુત્રજન્મની વધામણીને કહેનાર સેવકવર્ગને દાન આપતી વખતે, શ્રીમંતોના અધિપતિ કુરાશાહ, હાથની પાંચ આંગળીઓ હોવા છતાં પણ કલ્પવૃક્ષની જેમ હજાર આંગળીઓવાળા દેખાતા હતા. ।।૪૭।।

आसाद्य तत्प्रसववेश्म समं सगोत्रैः,
सूनोरतृप्ति स पिबन् वदनारविन्दम् ।
अद्वैतसंमदपरम्परयालिलिङ्गे,
लक्ष्म्या पुमानिव पचेलिमपुण्यशाली ।।४८।।

स महेभ्यः न विद्यते द्वैतं युगलं येषाम् । 'युगं द्वैतं यमं द्वन्द्वं युग्मम् यमल-यामले' इति हैम्याम् । असाधारणानामित्यर्थः । तादृशानां संमदानां प्रमोदानां परम्परया आलिलिङ्गे आश्लिष्टः । कयेव । लक्ष्म्येव । यथा पचेलिमेन परिपाकं प्राप्तेन उदयावलिकायामागतेन पुण्येन सुकृतेन शुभकर्मणा शालते शोभते इत्येवंशीलः पुमान् श्रिया क्षीरार्णवनन्दिन्या आलिङ्ग्यते आश्लिष्यते । आश्रीयते इत्यर्थः । महेभ्यः किंविशिष्टः । न विद्यते तृप्तिः सौहित्यमत्यादरतया यत्र, तृप्तिरहितं यथा स्यात्तथा क्रियाविशेषणम् । सूनोः स्वपुत्रस्य वदनारविन्दं मुखकमलं पिबन् सादरमवलोकयन् । किं कृत्वा । सगोत्रैः स्वजनैः समं तस्या नाथीदेव्याः प्रसववेश्म सूतिकासदनमासाद्य संप्राप्य समागत्य ॥

श्लोकार्थ

કુરાશાહ પોતાના સ્વજનોની સાથે નાથીદેવીના સુતિકાગૃહમાં જઈને પુત્રરત્નના મુખારવિંદનું પ્રેમપૂર્વક દર્શન-પાન કરતા તૃપ્તિને પામતા ન હતા. અર્થાત્ અસાધારણકોટિની હર્ષની પરંપરાને પામ્યા. જેમ કોઈ પુણ્યશાળી પુરુષને પુણ્યકર્મના પરિપાકથી લક્ષ્મી આપોઆપ આવીને ભેટે છે, તેમ કુરાશાહ રતિ (આનંદ)લક્ષ્મીને ભેટવાવાળા થયા અર્થાત્ ખૂબજ આનંદિત થયા. ।।૪૮।।

तस्याङ्गजास्यशशिदर्शनतोऽम्बुराशे-
र्वारामिवोल्लसदमन्दमुदामियत्ताम् ।
हस्तप्रसूत्रितजगत्त्रयविस्तरापि,
विज्ञावली प्रभुरभून्न तदा प्रमातुम् ।।४९।।

तदा तस्मिन् काले पुत्रप्रसवसूतिकासदनागमननन्दनावलोकनसमये तस्य कुरासाधोः अङ्गजः स्वनन्दनस्तस्यास्यं वदनमेव शशी संपूर्णपार्वणचन्द्रः । पूर्णचन्द्र एव शशी लक्ष्यते नान्यथा । अत एव शशी । तस्य दर्शनतोऽवलोकनादम्बुराशेः समुद्रस्येव

वारां जलानामिव उल्लसन्तीनां प्रकटीभवन्तीनाममन्दानामकुण्ठानामनल्पानाममेयानां मुदामानन्दानामियत्ता इयत्परिमाणत्वमेतावन्मात्रतां प्रमातुं प्रमाणीकर्तुं विज्ञावली प्राज्ञश्रेणी न प्रभुरभूत् न समर्थीबभूव । ज्ञातुं कदाचिन्न शक्नोति स्मेत्यर्थः । किंभूता विज्ञावली । हृत्सद्मसु स्वेषां विज्ञानां मनोमन्दिरेषु सूत्रितः सूत्रतामानीतः गोचरीकृतः । विज्ञात इत्यर्थः । जगत्त्रयस्य त्रिभुवनस्य विस्तरः प्रपञ्चो यया । 'प्रक्रियां नातिविस्तराम्' इति सारस्वतप्रथमश्लोके । त्रैलोक्यसकलस्वरूपवेदनविदुरापीत्यर्थः । 'तेजःपाल(स्य)श्च विष्णोश्च, कः स्वरूपं निरूपयेत् । स्थितं जगत्त्रयीसूत्रं, यदीयोदरकन्दरे ॥' इत्यर्बुदाचललूणिगवसतिमध्यस्थवस्तुपालप्रशस्तौ ॥

श्लोकार्थ

સૂતિકાગૃહમાં પોતાના પુત્રના મુખરૂપી સંપૂર્ણચંદ્રના દર્શનથી કુરાશાહ અત્યંત આનંદને પામ્યા. જેમ સમુદ્ર, પૂર્ણિમાના સંપૂર્ણચંદ્રને જોતાં જ ઉલ્લાસને પામે છે. અર્થાત્ સમુદ્રમાં જેમ ભરતી આવે છે તેમ કુરાશાહને પણ પુત્રના મુખચંદ્રને જોતાં જ નિરવધિ આનંદ પ્રાપ્ત થયો. જે આનંદની સીમાને ત્રણે જગતના સંપૂર્ણ સ્વરૂપને જાણવામાં કુશળ એવા પંડિતોની પંગત પણ માપવાને માટે અસમર્થ છે ! ॥૪૯॥

आस्वादयल्लँवणिमामृतमेतदास्या-
वश्यायभासि वसतिं गवि चानुतिष्ठन् ।
पश्यन्सुतं द्युसदिवाजनि निर्निमेष-
नेत्रारविन्दयुगलः स महेभ्यकुम्भी ॥५०॥

स कुंरानामा महेभ्यकुम्भी व्यवहारिकुञ्जरः सुतं स्वनन्दनं पश्यन् विकचलोचनाभ्यामवलोकयन् दिवि स्वर्गे सीदति तिष्ठतीति द्युसत् देव इव निर्गतो निमेषो मीलनं ययोस्तादृशे नेत्रे लोचने एवारविन्दे कमले तयोर्युगलं द्वन्द्वं यस्य । मेषोन्मेषरहितनयनयामल इत्यर्थः । तादृशोऽजनि संजातः । किं कुर्वन् । एतस्यात्मनन्दनस्य आस्ये वदने एवावश्यायभास्तुहिनकिरणः चन्द्रस्तस्मिन् । 'अवश्यायस्तु तुहिनं प्रालेयं मिहिका हिमम्' इति हैम्याम् । लवणिमा लावण्यमेवामृतं सुधारसमास्वादयन् पिबन् । पुनः किंभूतः । गवि भूमौ स्वर्गे च वसतिं वासमनुतिष्ठन् कुर्वन् । देवोऽपि चन्द्रामृतं पिबति ['असितमेकसुराशितमप्यभून्न पुनरेष पुनर्विशदं विषम् । अपि निपीय सुरैर्जनितक्षयं स्वयमुदेति पुनर्नवमार्णवम् ॥' इति नैषधे । अस्यार्थः–'अर्णवादागतमार्णवं कृष्णं विषमेकेन सुरेण हरेण अशितं जग्धं पुनर्नाभूत् । पुनर्न जातमित्यर्थः । एष चन्द्रः पुनः श्वेतं विषं सुरैर्वह्न्यादिभिर्देवैर्निपीड्य जनितक्षयम् । 'प्रथमां पिबते रविः' इत्यादि श्रुतेः । 'ईदृशमपि पुनर्जायते' इति । 'इज्येव देवव्रजभोज्यऋद्धिः शुद्धा सुधादीधितिमण्डलीयम्' इत्यपि नैषधे ।] स्वर्गे च तिष्ठति निर्निमेषश्च स्यात् ॥

श्लोकार्थ

શ્રેષ્ઠિમાં હસ્તિસમાન કુરાશાહનું નેત્રયુગલ પુત્રના મુખરૂપીચંદ્રમાંથી ઝરતા લાવણ્યરૂપી

અમૃતનું પાન કરવાથી પૃથ્વી ઉપર રહેલું હોવા છતાં પણ દેવની જેમ તેમનું નેત્ર યુગલ નિર્નિમેષ બન્યું. અર્થાત્ કુરાશાહ વિકસ્વર નેત્રવાળા થયા. ॥૫૦॥

पूर्वाद्रिपाटलशिलावलये शशीव,
लीलामराल इव कोकनदच्छदे वा ।
पारीन्द्रपोत इव गैरिकशृङ्गिशृङ्गे,
तत्पाणिपल्लवतले विललास बालः ॥५१॥

तस्य कुंरामहेभ्यस्य पाणिरेव शोणत्वात्पल्लवः किसलयमिव पल्लवस्तस्य तले उदरे मध्ये स बालः शुशुभे। क इव पूर्वाद्रिरुदयाचलस्य पाटले लोहिते शिलावलये उपलोत्सङ्गे विस्तीर्णप्रस्तरमध्ये वा । मिलिता एकतयैव दृश्यमाना वलयाकाराः शिलाः शिलावलयं तस्मिन् शशी सौम्यश्चन्द्र इव । पुनः क इव । कोकनदं रक्तोत्पलं तस्य पत्रे दले लीलायुक्तः क्रीडाकारी वा मरालः राजहंस इव । पुनः क इव । गैरिके धातुमये शृङ्गाणि सन्त्यस्मिन्निति शृङ्गी तस्य शृङ्गिणः शैलस्य शृङ्गे शिखरे पारीन्द्रस्य मृगेन्द्रस्य पोतः बालः केसरिकिशोरक इव ॥

श्लोकार्थ

કુરાશાહના રક્તવર્ણીય હસ્તતલ ઉપર બાળક શોભી રહ્યો છે. જેમ ઉદયાચલના રક્તવર્ણીય શિલાતલ ઉપર ચંદ્ર શોભે, રક્તકમલના દલ ઉપર ક્રીડાને કરતો રાજહંસ શોભે તેમજ મેરુની ચૂલા ઉપર સિંહકિશોર શોભે તેમ કુરાશાહના હાથ ઉપર આ બાળક શોભી રહ્યો છે. ॥૫૧॥

जन्मोत्सवं विदधता तनयस्य तेन,
कामाधिकं प्रदिशतार्थिकृतेऽर्थजातम् ।
श्रीदस्तदावगणनां गमितो निकेतं,
कैलाशमूर्ध्नि विदधे किमपत्रपिष्णुः ॥५२॥

तदा तस्मिन् नन्दनजननसमये तेन कुंराव्यवहारिणा अवगणनां दानशौण्डत्वेनावहेलनां गमितः प्रापितः सन् श्रीदः धनदः । किमुत्प्रेक्ष्यते । अपत्रपिष्णुर्लज्जाशीलः सन् कैलाशस्य स्फटिकाचलस्य मूर्ध्नि उपरि शिखायां निकेतं स्वसदनं विदधे कृतवानिव । 'लज्जाशीलोऽपत्रपिष्णुः' इति हैम्याम् । महेभ्येन किं कुर्वता । तनयस्य निजनन्दनस्य जन्मोत्सवं जननस्य महामहं विदधता कुर्वता । पुनः किं कुर्वता । कामान्मनोभिलषितादप्यधिकमतिशयितमर्थानां द्रविणानां जातं समूहमर्थिकृते याचकजनार्थम् । याचकायेत्यर्थः । प्रदिशता यच्छता ददता ॥

श्लोकार्थ

પુત્રરત્નના જન્મોત્સવની ઉજવણી કરતાં પુત્રજન્મની ખુશાલીમાં યાચકોને ઇચ્છાથી પણ

અધિક સુવર્ણનું દાન આપતા એવા દાનેશ્વરી કુરાશાહવડે, અપમાનિત થવાથી લજ્જા પામેલા કુબેર-ભંડારીએ એટલા માટે જ (લજ્જાના કારણથી જ) જાણે પોતાનું નિવાસસ્થાન કૈલાસપર્વતના શિખર ઉપર રાખ્યું ન હોય ? તેમ જણાય છે. ।।૫૨।।

सूनोर्जनेर्महमसौ विभवानुरूपं,
श्रीमन्महेभ्यमघवा घटयांबभूव ।
संजातजातविधिरप्यदसीयसूनु-
र्निर्धूतदर्पण इव स्फुरयांबभूव ॥५३॥

असौ कुंराख्यः श्रीमन्तो लक्ष्मीकेलिनिकेतना ये महेभ्या महाव्यवहारिणस्तेषु तेषां मध्ये वा मघवा पुरंदरः प्रथमगणनीयत्वात्सर्वोत्कृष्टत्वाच्च विभवानुरूपं स्वद्रव्यस्योचितं योग्यं सदृशं सूनोः पुत्रस्य जनेर्जन्मनः महमुत्सवं घटयांबभूव चकार । 'सृजति करोति प्रणयति घटयति निर्माति निर्मिमीते च' इति क्रियाकलापे करणार्थाः क्रियाः । अपि पुनः संजातः संपन्नः निर्वर्तितः जातस्य जन्मसंस्कारादेः प्रथमे दिवसे स्थितिपदिका तृतीये वासरे चन्द्रसूर्यदर्शनादिको विधिः प्रकारो यस्य तादृशोऽदसीयसूनुर्नाथीकुंरामहेभ्यनन्दनः निर्धूतदर्पण इव शाणाग्रोत्तेजितात्मदर्श इव । 'निर्धूतहारगुलिकाविशदं हिमाम्भः' इति रघुवंशे । स्फुरयांबभूव दीप्यते स्म । 'स जातकर्मण्यखिले तपस्विना तपोवनादेत्य पुरोधसाकृते' इत्यपि रघौ ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રેષ્ઠિઓમાં ઇંદ્ર સમાન કુરાશાહે પોતાના વૈભવને અનુરૂપ પુત્રરત્નનો જન્મહોત્સવ કર્યો. જન્મ-સંસ્કારની વિધિ સમાપ્ત થયા બાદ કુરાશાહ અને નાથીદેવીનો પુત્ર રત્નના નિર્મલ દર્પણની જેમ શોભતો હતો. ।।૫૩।।

अर्थिव्रजेन मिलितुं स्वककामुकेन,
संकेतसौधमिव वारिधिनन्दनायाः ।
गीतिप्रतिध्वनितनर्तितकेलिकेकि,
षष्ठीदिने रजनिजागरणं प्रणीय ॥५४॥

पातालभूतलसुरालयलोककोटी-
कोटीरहीर इव बालक एष भावी ।
उन्नीय नीतिकृतिनान्तरितीव पित्रा,
सत्रा स्वगोत्रिभिरकारि स हीरनामा ॥५५॥ युग्मम् ।

पित्रा कुंराख्यव्यवहारिणा अन्तः स्वचित्ते । उत्प्रेक्ष्यते । इत्यमुना प्रकारेण उन्नीय विचार्येव । 'वितर्कः स्यादुन्नयनम्' इति हैम्याम् । उन्नयनम् । पूर्वमुन्नीय गोत्रिभिः सत्रा

स्वस्वजनैः सार्धं स नाथीजनितः शिशुर्बालकः हीर इति नाम यस्य तादृशोऽकारि कृतः। हीरकुमारो नाम निर्मितः। किंभूतेन पित्रा। नीतौ न्याये योग्यताप्रापणे कृतिना कोविदेन। चतुरेणेत्यर्थः। योग्यत्वनयनमेव दर्शयति। इति किम्। यदेष बालकः अग्रे पातालस्य बलिवेश्मनः भूतलस्य क्षोणीमण्डलस्य सुरालयस्य देवलोकस्य लोकानां नागनागरनाकिनां कोटीनां शतलक्षलक्षितानां कोटिशः संख्याकानां कोटिकोटीनां कोटीरेषु मुकुटेषु हीरक इव सर्वोत्तममणिरिव। लोकप्रसिद्धया 'नगीनो' तद्वदसौ शिशुर्भावी भविष्यति इति वितर्क्यैव। किं कृत्वा। प्रणीय विधाय। किम्। षष्ठ्या दिने दिवसे रजन्यां रात्रौ जागरणमुत्सवविशेषम्। किंभूतम्। गीतीनां सोत्कण्ठकलकण्ठकण्ठीकण्ठालपितमधुरगानानां प्रतिध्वनितैः प्रतिशब्दितैः कृत्वा नर्तितास्ताण्डवाडम्बरकलिता जाताः कृता वा केलिकेकिनः क्रीडार्थस्वसद्मपालितबालमयूरा यत्र। उत्प्रेक्ष्यते। षष्ठीदिनरजनिजागरं स्वककामुकेन निजाभिलाषुकेण अर्थिव्रजेन याचकचक्रेण समं मिलितुं सङ्गं कर्तुं वारिधिनन्दनाया लक्ष्म्याः संकेतः 'अमुकस्मिन् स्थाने त्वया समेतव्यम्, मयापि तत्र समागम्यते' इति संकेतः। यूनो युवत्याश्च। तस्य सौधं गृहमिव। 'विशेषतीर्थैष्विव ज..नन्दना' इति नैषधे॥ इति जन्मोत्सवनामकरणादिः॥

શ્લોકાર્થ

નીતિશાસ્ત્રમાં નિપુણ કુરાશાહે પોતાના હૃદયમાં, "સ્વર્ગ, પાતાલ અને ભૂતલ એમ ત્રણે લોકના ક્રોડો અને અબજો જીવોની સંખ્યામાં આ બાલક એક શ્રેષ્ઠ રત્ન સમાન બનશે" આવો વિચાર કરીને સ્વજનોની સાથે ષષ્ઠીજાગરણનો ઉત્સવ કરીને પુત્રરત્નનું 'હીર' એવું શુભનામ રાખ્યું. ॥૫૪॥ તે ષષ્ઠીજાગરણમાં મધુર સ્વરે ગવાતા ગીતોના પ્રતિશબ્દો (પડઘા)નો ધ્વનિ સાંભળીને ક્રીડાને માટે પાલન કરવામાં આવેલા બાલમયૂરો જેમાં નાચી ઉઠ્યા છે, તેવા પ્રકારનું ષષ્ઠીજાગરણ જાણે પોતાને અભિલષિત (મેળવવાને ઇચ્છેલા) યાચકસમૂહની સાથે મિલન કરવા માટેનું લક્ષ્મીદેવીનું સંકેતસ્થાન ન હોય ? ॥૫૪॥૫૫॥

पूर्वापराम्बुनिधिमञ्जुलमेखलाया,
भूमेः स भर्तुरुचितैः समभूषि चिह्नैः।
दानानुकम्पनसभाजननीरसिक्ता-
प्राचीनपुण्यविटपिप्रसवैरिवैतैः ॥५६॥

स हीरकुमारः पूर्वा प्राची अपरा प्रतीची सृष्टिभ्रमणेन पूर्वस्या दक्षिणस्यां गमनाद्दक्षिणा गृहीता पश्चिमाया उत्तरस्यां गमनादुत्तरापि गृहीतैव एतावता चतसृणां दिशां ग्रहणात् तासामम्बुनिधयश्चत्वारोऽपि समुद्राः। 'पयोधरीभूतचतुःसमुद्राम्' इति रघुवंशवचनात्। एवं मञ्जुला बन्धुरा स्वर्णमणिमौक्तिकमण्डिता मेखला काञ्ची यस्याः। मेखला तु वलयाकारतया कटीजघनादिप्रदेशे परिधीयते, ततश्चतुर्दिग्वर्तिसमुद्रोपादानम्। अथवा अपरोऽपि पाठः। यथा 'अभूश्चतुर्जलधिमञ्जुलमेखलायाः'। चत्वारः प्राची प्रतीची अवाची उदीचीति चतुर्दिग्वर्तिनो जलधयः समुद्रा एव मञ्जुला मनोहरा मेखला रसना यस्या-

स्तादृश्या भूमेः पृथिव्याः भर्तुः स्वामिनः चतुर्दिक्पाथोनिधिपर्यन्तभूमीपालस्य चक्रवर्त्तिनः उचितैर्योग्यैः चिह्नैः सामुद्रककथितैर्लक्षणैः समभूषि अलंकृतः। अर्थात् हस्तपादाद्यङ्गोपाङ्गेषु शोभितः। उत्प्रेक्ष्यते। दानमभयसुपात्रप्राणिप्रमुखविश्राणनम्, अनुकम्पनं मार्यमाणप्राणिमोचनदुःखितदीनकष्टापनयनादिदया, सभाजनं देवगुर्वादिपूजनभक्तिः तद्रूपैर्नीरैः सलिलैः सिक्तस्य प्राचीनं पूर्वजन्मावतीर्णं यत्पुण्यं स एव विटपाः शाखाविशेषाः सन्त्यस्यास्मिन् वा इति विटपी वृक्षस्तस्य प्रसवैः पुष्पैरिव। 'पुष्पं सूनं सुमनसः प्रसवश्च मणीवकम्' इति हैम्याम्॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમાર, પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ ચાર સમુદ્ર પર્યંતની મનોહર ભૂમિના અધિપતિ અર્થાત્ ચક્રવર્તીને યોગ્ય એવા શુભલક્ષણોથી અલંકૃત હતા. તે લક્ષણો જાણે, અભયદાન, સુપાત્રદાન, અનુકંપાદાન અને ઉચિતદાન એમ ચાર દાનરૂપ જલથી સિંચાયેલા પૂર્વજન્મનાં પુષ્પો ન હોય! તેમ જણાતું હતું. ॥૫૬॥

सज्ञातिलोचनचकोरनिपीयमानै-

लावण्यचञ्चदमृतैरुपचीयमानैः।

वृद्धिं दधार पृथुकोऽप्रतिमैः प्रतीकै-

र्द्वैतीयिकेन्दुरिव सान्द्रकलाकलापैः ॥५७॥

स पृथुकः हीरकुमारः न विद्यते प्रतिमा प्रतिबिम्बं सदृशं वस्तु केनापि सादृश्यं वा येषाम्। 'न तन्मुखस्य प्रतिमा चराचरे' इति नैषधे। तैरसाधारणैः प्रतीकैरवयवैः। 'एकदेशे प्रतीकोऽङ्गावयवापघना अपि' इति हैम्याम्। कृत्वा वृद्धिं पुष्टिं दधार धत्ते स्म। किंभूतैः प्रतीकैः। सज्ञातीनां स्वजनानां लोचनान्येव चकोरा ज्योत्स्नाप्रियास्तैर्निपीयमानैः सादरमतृप्तं च अवलोक्यमानैः। पुनः किंभूतैः। लावण्यानि सुन्दरतातिशया एव चञ्चन्ति पुण्यानि चेतोहराणि वा अमृतानि सुधारसास्तैः पुष्टिं प्राप्यमाणैः नीयमानैः। क इव। द्वैतीयिकेन्दुरिव। यथा श्वेतपक्षे द्वितीयायां भवो द्वैतीयिकः द्वितीयासंबन्धी वा चन्द्रः सान्द्राणां स्निग्धानां बहुलानां वा कलानां षोडशांशलक्षणानां भागानां कलापैः कृत्वा वृद्धिं धत्ते। 'केनेथका' इति कप्रत्ययः। णित्वं त्वेषां विकल्पकमिति कापि वृद्धिः। द्वितीयाया अयं द्वैतीयकः॥

શ્લોકાર્થ

તે હીરકુમાર સ્વજનોના લોચનરૂપી ચકોરોવડે આદરપૂર્વક જોવાતા અને અત્યંત સુંદરતા તથા મનોહરતારૂપ અમૃતવડે પુષ્ટિને પામતા અનુપમ અવયવોવડે વૃધ્ધિને ધારણ કરતા હતા. જેમ બીજનો ચન્દ્ર સ્નિગ્ધ અને ઘનિષ્ઠ એવા સોળકળાના અંશોવડે વૃદ્ધિને પામે છે તેમ હીરકુમાર અનુપમ અવયવોવડે વૃદ્ધિને પામતા હતા. ॥૫૭॥

पित्रोर्मनोरथगणान् कुटजावनीजान्,
प्रावृट्पयोद इव पल्लवयन् कुमारः।
उत्सङ्गयोरुदलसत् कलयन् विलासं,
फुल्लताफलदयोरिव केलिकीरः ॥५८॥

आनन्दमेदुरितमानसपद्मचक्षु-
रङ्कान्तरं परिचरन् स महेभ्यसूनुः।
अभ्राभ्रिकान्तरमिवार्भकभानुमाली,
कस्तूरिकामृगशिशुर्विपिनान्तरं वा ॥५९॥

जननीजनकयोः उत्सङ्गयोर्विलासं बालक्रीडां कलयन् कुर्वन् उदलसत् उल्लसति स्म शुशुभे। क इव। केलिकीर इव। यथा केलिकलितः क्रीडाकरः कीरः। अर्थात् बालशुकः। उल्लसतोर्विकसतोर्लताफलदयोरुत्सङ्गयोरुल्लसति। कुमारः किं कुर्वन्। मनोरथगणान्। अर्थात् पित्रोः वाञ्छाशतानि पल्लवयन् नवीकुर्वन् फलयन् वा। क इव। प्रावृट्पयोद इव। यथा वर्षाकालसंबन्धी मेघः कुटजावनीजान् नीपद्रुमान् पल्लवयति किशलयकलितान् करोति। स महेभ्यसूनुः कुंराव्यवहारिनन्दनः स हीरकुमारः आनन्देन हर्षेण मेदुरितं पुष्टीभूतं मानसं मनो यासां प्रमोदप्रपूरितानां पद्मचक्षुषां कमललोचनानामेकस्मादङ्कादन्योऽङ्क उत्सङ्गः अङ्कान्तरं परिचरन् सेवमानः। 'भजते श्रयत्युपास्ते, शीलत्युपतिष्ठते च शीलयति। उपचरति परिचरति च, निषेवते च प्रसादयति॥' इति क्रियाकलापे। आवभासे शुशुभे। क इव। अर्भकभानुमालीव। यथा अभ्रस्य मेघस्य अभ्रिकान्तरमेकस्या अभ्रिकाया अपरा अभ्रिका वार्दलिका अभ्राभ्रिकान्तरं भजन् डिम्भभास्करो भासते। 'जरीजृम्भडिम्भद्युमणिरमणीयांशुलहरी' इति खण्डप्रशस्तौ। पुनः क इव। कस्तूरिकामृगशिशुरिव। यथा कस्तूरिकाहरिणो बालको विपिनान्तरमेकस्माद्विपिनाद्वनादन्यद्विपिनं विपिनान्तरं शीलन्। पुनः क इव। द्विरदेन्द्रबाल इव। यथा गजराजस्य। 'पञ्चवर्षो गजो बालः' इति हैम्याम्। बालः शिशुः विन्ध्योपलान्तरमेकस्माद्विन्ध्योपलाज्जलबालकशैलशिलायाः अन्यं विन्ध्योपलं शिलोत्सङ्गम्। 'विन्ध्यस्तु जलबालकः'। तथा 'ग्रावा शिलोपलो गण्डः' इति द्वयमपि हैम्याम्। पुनः क इव। अर्भककाकपुष्ट इव। यथा क्षीरकण्ठकलकण्ठः कोकिलबालकः चूतद्रुमान्तरमेकस्माच्चूतद्रुमात्सहकारतरोरपरश्चूतद्रुमः अन्यो माकन्दपादपः तं। पुनः क इव। भ्रमर इव। यथा मधुकरः स्मेराम्बुजान्तरमेकस्मात्स्मेराम्बुजाद्विकचकमलादपरं स्मेराम्बुजं विकसितपद्मं शीलयन्। पुनः क इव। कलहंस इव। राजमरालबालकः तरङ्गोत्सङ्गान्तरम् एकस्मात्तरङ्गस्य कल्लोलस्य उत्सङ्गादपरं तरङ्गोत्सङ्गं लहरीक्रोडमुपचरन् भासते॥

શ્લોકાર્થ

માતપિતાના ઉત્સંગમાં ક્રીડા કરતા હીરકુમાર જેમ વિકસ્વરલતા અને ફૂલો વચ્ચે ક્રીડા કરતો બાલશુક શોભે, તેમ શોભતા હતા. વળી આનંદ અને પ્રમોદવડે પુષ્ટ મન અને નયનકમળવાળા હીરકુમાર, વર્ષાઋતુનો મેઘ જેમ વૃક્ષોને નવપલ્લવિત કરે છે, તેમ માતપિતાના હજારો મનોરથોનું સર્જન કરતા એક ખોળામાંથી બીજા ખોળામાં ક્રીડા કરતા માતાપિતાના ચિત્તને આહ્લાદિત કરતા હતા, વળી જેમ એક વાદળમાંથી બીજા વાદળમાં જતો બાળસૂર્ય શોભે, એક જંગલમાંથી બીજા જંગલમાં જતું કસ્તૂરિયામૃગનું બચ્ચું શોભે, એક આમ્રવૃક્ષ ઉપરથી બીજા આમ્રવૃક્ષ ઉપર જતું બાલકોકિલ શોભે, વિકસ્વર એવા એક કમલ ઉપરથી બીજા કમલ ઉપર જતો ભ્રમર શોભે, વળી જેમ સરોવરના એક તરંગ ઉપરથી બીજા તરંગો ઉપર ક્રીડા કરતો બાલ રાજહંસ શોભે, તેમ માતપિતાની અન્ય અન્ય ગોદમાં ક્રીડાને કરતા હીરકુમાર શોભતા હતા. ॥૫૮॥ ॥૫૯॥

स्वर्णाऽद्रिशृङ्ग इव चन्द्रिकयानुविद्धः,
काय: शिशोर्विकचगन्धफलीविलासी ।
संचारिचन्द्रमलयद्रुमसान्द्रपङ्कै-
र्लिप्तः कयाचन चकोरदृशा चकासे ॥६०॥

कयाचन अनिर्दिष्टनाम्न्या चकोरदृशा चलचञ्चुचक्षुषा धात्र्या अन्यस्त्रिया वा क्रीडाकारिण्या संचरतीति सर्वत्र मध्ये प्रसरतीत्येवंशीलः संचारी तादृशश्चन्द्रः कर्पूरो यत्र । 'चन्द्रोऽम्बुकाम्ययोः । स्वर्णे सुधांशौ कर्पूरे कम्पिल्ले मेचकेऽपि च ॥' इत्यनेकार्थः। एतावता । घनकर्पूरमिश्रितैरित्यर्थः । मलयद्रुमस्य चन्दनतरोः सान्द्रैर्निबिडैः पङ्कैर्द्रवैः लिप्त अङ्गरागकलित. कृतः । शिशोर्हीरकुमारस्य कायो देहश्चकासे विराजते स्म । 'चकास्ति चञ्चति भासते भ्राजते लसत्यपि शोभते । विलसत्येवमाद्याः स्युर्भ्राजनार्थप्रकाशकाः ॥' इति क्रियाकलापे । कायः किंभूतः । विकचा विकसिता या गन्धफली चम्पकपादपकुसुमं तद्वद्विलसतीत्येवंशीलः । 'इति चम्पकगौराङ्गः कृतां विधोर्गन्धफलीबलिश्रियम्' इति नैषधे । क इव । स्वर्णाद्रिशृङ्ग इव । यथा कनकाचलस्य मेरोः शृङ्गः शिखरं चन्द्रिकया चन्द्रज्योत्स्नया अनुविद्धो व्याप्तः शोभते । 'भगयुगमथ शृङ्गोद्योगसंघा निदाघः' इति लिङ्गानुशासने शृङ्गशब्दः पुंनपुंसकलिङ्गे ॥

શ્લોકાર્થ

કોઈ એક ચકોરદૃષ્ટિવાળી સ્ત્રીવડે કર્પૂરમિશ્રિત ચંદનના પંકવડે સર્વાંગે વિલેપન કરાયેલું હીરકુમારનું ચંપકવૃક્ષ જેવું સુવર્ણવર્ણીય શરીર શોભતું હતું. જેમ જ્યોત્સ્ના (ચંદ્રિકા)વડે વ્યાપ્ત મેરુપર્વતનું શિખર શોભે તેમ ચંદનના વિલેપન યુક્ત હીરકુમારનું ચંપકવર્ણીય શરીર શોભતું હતું. ॥૬૦॥.

नीलांशुकाकलितबालककामपाल-
मूर्तेरिवोपमितिमानयितुं कुमारे ।

काचित् कदाचन कुरङ्गमदाङ्गरागं,
कौतूहलेन कुरुविन्ददती ततान ॥६१॥

कुरुविन्दाः पद्मरागमणयः तद्वद्दशना दन्ता यस्याः सा कुरुविन्ददती । 'को दर्शयेत्त्वां कुरुविन्दमालाम्', 'चित्ते कुरुष्व कुरुविन्दसकान्तदन्ति' इति च । 'अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च' इति दन्तस्य दद्रा । स्त्रीलिङ्गत्वादीप् ।' इति नैषधवृत्तौ पाणिनिसूत्रम् । पदद्वयमपि च नैषधीयम् । काचित्तादृशी धात्री कदाचन कस्मिन्नपि समये कौतूहलेन कुरङ्गमदेन कस्तूरीद्रवेण कृत्वा अङ्गरागमर्थात्कुमाराङ्गे विलेपनं ततान कृतवती । उत्प्रेक्ष्यते । नीलेन अंशुकेन वसनेन कलितस्य आवृतस्य । परिहितनीलवस्त्रस्येत्यर्थः । तथा बालकस्य कुमारावस्थालंकृतस्य कामपालस्य बलभद्रस्य मूर्तेः शरीरस्योपमितिमुपमानं कुमारे स्वाभाविककनककेतकगौरशरीरहीरकुमारे आनयितुम् । प्रदापयितुमिवेत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

पद्मरागमणि જેવી દંતપંક્તિવાળી કોઇ એક સ્ત્રી, કોઈ અવસરે હીરકુમારના શરીરને કુતૂહલપૂર્વક કસ્તૂરીના પંકવડે વિલેપન કરતી હતી, તે જાણે નીલવસ્ત્રથી આચ્છાદિત બાલબલભદ્રની મૂર્તિની ઉપમા ગૌરવર્ણીય એવા હીરકુમારના શરીરમાં ઘટાવવા માટે વિલેપન કરતી ન હોય ! ॥૬૧॥

काचिच्चकोरनयना व्यवहारिसूनो-
र्वक्त्राम्बुजं विकचनेत्रपुटैर्निपीय ।
चेतस्तमीदयितनिर्मलितात्मदर्श-
स्मेराब्जदर्शनविधौ शिथिलीचकार ॥६२॥

काचिदज्ञाताभिधाना धात्री परा वाऽऽगता चकोरनयना कामिनी व्यवहारिसूनोः कुंरामहेभ्यनन्दनस्य वक्त्राम्बुजं मुखारविन्दं विकचैर्विकस्वरैर्नेत्रपुटैर्नयनपत्रपुटकैर्निपीय सादरमवलोक्य तमीदयितः पूर्णिमाचन्द्रः तथा निर्मलितः शाणोत्तेजितः आत्मदर्शः दर्पणस्तथा स्मेराब्जं विकचकमलं तेषां दर्शनविधौ अवलोकनप्रकारे चेतः स्वमनः शिथिलीचकार मन्दीकरोति स्म । पार्वणेन्दुदर्पणपद्मेभ्योऽप्यधिकं यन्मुखमित्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

કોઇક ચકોરનયના સ્ત્રી હીરકુમારના મુખારવિંદનું આદરપૂર્વક બે નેત્રોથી પાન કરીને, પૂર્ણિમાના ચંદ્રને, નિર્મલ દર્પણને તેમજ વિકસ્વર કમલને જોવામાં પોતાના મનને સ્થગિત (મંદ) કરતી હતી ! અર્થાત્ પૂર્ણિમાના ચન્દ્ર, દર્પણ અને પદ્મ કરતાં પણ અધિક હીરકુમારના મુખની શોભા હતી. ॥૬૨॥

एनं हिरण्यमणिभूषणभूषिताङ्ग-
मिभ्याङ्गजं नयनयोरतिथिं प्रणीय ।
सोऽयं स्मरो हरहुताशहतोऽवतीर्ण-
एतन्मिषेण समशायि कयाचिदेवम् ॥६३॥

हिरण्यमणिभूषणैः स्वर्णरत्नालंकारैर्भूषिताङ्गमलंकृतकायमिभ्याङ्गजं कुंराव्यवहारितनयमेनं हीरकुमारं नयनयोरात्मलोचनद्वन्द्वस्य अतिथिं प्राघुणकं प्रणीय कृत्वा । यतः 'नयनातिथिं विधत्ते नेत्रप्राघुणकमातनोत्यपि च,' तथा दृग्गोचरीकरोति च लोचनविषयं च निर्माति,' तथा दृग्गोचरतां नयति च लोचनविषयत्वं च आनयति' इत्यादिः क्रियाकलापे । कयाचिद्धात्र्या कामिन्या वा एवममुना प्रकारेण समशायि संशयश्चक्रे । 'नैषधेन समशायि चिराय' इति नैषधे । एवं किम् । हरहुताशहतः । त्रिलोचनेन स्वभालप्रादुर्भूततृतीयलोचनज्वलनज्वालाज्वालितः । अत एव एतन्मिषेण । हीरकुमारव्याजेन एतद्रूपेणेत्यर्थः । गृहीतावतारः आदत्तापरजन्मा सोऽयं प्राक्श्रवणगोचरीकृतः स्मरः काम इव मकरध्वजरूपावतारः । हीरकुमार इत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

સુવર્ણ અને રત્નોના અલંકારોવડે સુશોભિત હીરકુમારને પોતાના નેત્રકમલના અતિથિ બનાવીને, અર્થાત્ આદરપૂર્વક જોઈને, કોઈક લલના આ પ્રમાણે વિચારતી હતી. 'મહાદેવના કપાળમાં પ્રગટ થયેલા ત્રીજા નેત્રવડે ભસ્મીભૂત બનેલા કામદેવે આ હીરકુમારના શરીરરૂપે જાણે અવતાર લીધો ન હોય ! અર્થાત્ હીરકુમાર કામદેવ જેવા સ્વરૂપવાન હતા. ॥૬૩॥

काचिद्वशा विकचचम्पकसूनशालि-
मालां विलम्बितवती शिशुकण्ठपीठे ।
तस्मिंश्चिकीर्षुरिव कौतुकिनाकिमुक्त-
प्रालम्बिकाङ्किनवकल्पतरूपमानम् ॥६४॥

काचिद्वशा धात्री परा वा वनिता शिशोर्हीरकुमारस्य कण्ठपीठे विकचानां कुसुमितानां चम्पकानां हेमपुष्पकाणां सूनैः कुसुमैः कृत्वा शालते शोभते इत्येवंशीलां मालां विकसितचम्पककुसुमाकलितहारलतां विलम्बितवती चिक्षेप । स्थापयति स्मेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते । तस्मिन् हीरकुमारे कौतुकिना कुतूहलाकलितेन नाकिना केनापि देवेन मुक्ता अवलम्बिता स्थापिता प्रालम्बिका हेमदामदीनारमालिका सुवर्णझुम्बनकमङ्के कण्ठेऽस्यास्तीति तादृशस्य नवस्य बालकस्य कल्पतरोर्देवद्रुमस्य उपमानं साम्यं चिकीर्षुरिव कर्तुमिच्छुः किमु ॥

કોઇક સ્ત્રી હીરકુમારના કંઠમાં વિકસ્વર ચંપકના પુષ્પોથી ગુંથેલી ફૂલની માળા પહેરાવતી હતી ! તે જાણે હીરકુમાર તરફ કૌતુકવાળા કોઈ દેવે, મધ્યમાં સ્થાપન કરેલા સુવર્ણના ઝુમખાવાળા નવીન કલ્પવૃક્ષની સમાનતા કરવા માટે ઈચ્છતી ન હોય ! ॥૬૪॥

चूडामणिस्त्रिभुवनस्य यदेष भावी,
चूडामणिं किमिति कापि दधार मूर्ध्नि ।
सूरिश्रियास्तिलकवद्भविता कुमारो,
भालेऽपराऽस्य तिलकं किमतश्चकार ॥६५॥

यद्यस्मात्कारणात् एष हीरकुमारस्त्रिभुवनस्य त्रैलोक्यस्य चूडामणिरिव चूडामणिः शिरोरत्नं भावी भविष्यति । किमुत्प्रेक्ष्यते । इति हेतोः कापि कान्ता धात्री वा अस्य शिरोमूर्ध्नि मस्तके चूडामणिं शिखारत्नं दधार धृतवती स्थापितवती वा । पुनरयं हीरकुमारः यद्यस्मात्कारणात् सूरिश्रिया आचार्यलक्ष्म्यास्तिलक इव विशेषक इव भविता भविष्यति । किमुत्प्रेक्ष्यते । अपरा धात्री अस्य कुंरानाथीनन्दनस्य अतः कारणात् भाले ललाटे तिलकं कुङ्कुमादिकस्य स्वर्णरत्नमयं भूषणं पुण्ड्रकं चकार रचयामास ॥

श्लोकार्थ

'આ હીરકુમાર ત્રણે લોકના મુગટ સમાન બનશે' એમ ધારીને હીરકુમારના મસ્તક ઉપર કોઇક સ્ત્રી મુગટ પહેરાવતી હતી. કોઈક સ્ત્રી, 'હીરકુમાર આચાર્યની લક્ષ્મીના તિલકરૂપ બનશે' એમ માનીને હીરકુમારના લલાટપ્રદેશ ઉપર સ્વર્ણરત્નમય કુંકુમનું તિલક (સ્વર્ણચંદ્રક) કરતી હતી. ॥૬૫॥

तत्कर्णयोर्मणिविनिर्मितकर्णपूर-
द्वन्द्वं कयाचन विलम्बितमुद्दिदीपे ।
नित्योदयः कथमभूस्त्वमिदं मुखेन्दुं,
प्रष्टुं किमित्युपगतं शशिसूर्ययुग्मम् ॥६६॥

कयाचन मण्डनकारिण्या धात्र्याऽन्यया वा स्त्रिया तत्कर्णयोर्हीरकुमारश्रवणयोः अवलम्बितं न्यस्तं क्षिप्तं मणिविनिर्मितमर्थात्स्वर्णरजतचन्द्रकान्तपीतरत्नमयं कर्णपूरद्वन्द्वं कुण्डलयुग्ममुद्दिदीपे । शुशुभे । किमुत्प्रेक्ष्यते । इदं मुखेन्दुमस्य हीरकुमारस्य वदनचन्द्रं प्रति इति प्रष्टुमिवोपगतं समेतं शशिसूर्ययुग्मं चन्द्रदिवाकरद्वयम् । इति किम् । हे हीरमुखेन्दो, त्वं नित्योदयः अहर्निशमभ्युदयोऽस्तराहित्यं यस्य तादृशः कथं केन प्रकारेण अभूः संजातः तत्कारणमावयोर्वद । यथा आवामपि नित्योदयौ भवावः ॥

श्लोकार्थ

કોઇક સ્ત્રીએ હીરકુમારના બે કાનમાં પહેરાવેલાં રત્નજડિત 'કુંડલો' શોભતા હતા. તે બે કુંડલો, હીરકુમારના મુખરૂપી ચન્દ્ર પાસે આ પ્રમાણે પુછવા માટે આવેલા ચન્દ્ર અને સૂર્ય જાણે

ન હોય ! 'હે હીરચંદ્ર, તમે નિરંતર નિત્યઉદયવાળા શાથી થયા ? તેનું કારણ અમોને કહો કે જેથી અમે બન્ને પણ નિત્યઉદયશીલ થઇ શકીયે !' ॥૬૬॥

नेत्रामृताञ्जनमसौ जगतां यदस्याऽऽ-
नञ्जाऽक्षिणी किमिति काचन कज्जलेन ।
सर्वाङ्गसूत्रमिह धास्यति येन तस्यो-
रःसूत्रिकां किमिति काचिदुरस्यधत्त ॥६७॥

यत्कारणादसौ हीरकुमारः जगतां त्रिभुवनजनानां नेत्राणां नयनानाममृताञ्जनं सुधाया अञ्जनमिवास्ति भावी वा । किमुत्प्रेक्ष्यते । इति हेतोः काचन मण्डनकारिणी अस्य शिशोः अक्षिणी लोचने कज्जलेन आनञ्ज । पुनर्येन कारणेन असौ बालकः इह हृदये सर्वैः समग्रैरङ्गैराचाराङ्गादिभिरुपलक्षितं सूत्रं सिद्धान्तम् । जातिवाचित्वादेकवचनम् । धास्यति धारयिष्यति । किमुत्प्रेक्ष्यते । इति हेतोः कापि धात्री तस्य हीरकुमारस्य उरसि हृदये उरःसूत्रिकां मौक्तिकजालिकाम् । 'उरःसूत्रिका तु मौक्तिकैः' इति हैम्याम् । देशविशेषप्रसिद्धां बहुसरमुक्ताहारलतां वा अधत्त क्षिपति स्म ॥

श्लोकार्थ

કોઇક સ્ત્રી હીરકુમારના નેત્રોમાં અંજન આંજતી હતી, તે શા માટે?' આ હીરકુમાર ત્રણે ભુવનનાં નેત્રોના અમૃતાંજનરૂપ બનશે! ' જાણે આ હેતુથી અંજન આંજતી ન હોય ! વળી કોઇક લલના કુમારના હૃદય ઉપર કંઠસૂત્રિકા–કંઠી (મોતીની માલા) પહેરાવતી હતી. શા માટે ? ' આ બાળક ભવિષ્યમાં હૃદયમાં આચારાંગ આદિ સર્વ અંગોને ધારણ કરનારો બનશે ' ! આ હેતુથી જાણે મૌક્તિકની માલા પહેરાવતી ન હોય ! ॥૬૭॥

पादारविन्दयुगलोपरिलम्बिनीनां,
क्वाणै रणज्झणितराजतकिंकिणीनाम् ।
वीङ्खाविशेषललितेन मरालबाल-
स्तम्बेरमाविव विगायति यः कुमारः ॥६८॥

यः कुमारो वीङ्खायाः स्वगमनस्य विशेषेणातिशयस्य ललितेन चारुताया विलासेन वा । बालशब्दो लालाघण्टान्यायेन उभयत्र संबध्यते । मरालबालस्तम्बेरमौ हंसबालं बालगजं च । उत्प्रेक्ष्यते । विगायति निन्दतीव । कैः । क्वाणैः शब्दैः । कासाम् । रणज्झण इति शब्दो जात आसु इति । रणत्कारकलिता इत्यर्थः । तादृश्यो राजता रूप्यसंबन्धिन्यः । 'रौप्यघनघर्घरीजर्जरस्वरम्' इति हंसविशेषणं चम्पूकथायाम् । तथाविधाः किंकिण्यः लघुघुर्घुरिकास्तासाम् । किंभूताः । पादारविन्दयोरर्थात्कुमारचरणकमलयोर्युगलं तस्यो-

परि लम्बन्ते गुणप्रोताः कृत्वा ऊर्ध्वं लम्बायमानाः संजायन्ते । अथवा पादोपरिप्रदेशमाश्रयन्ते इत्येवंशीलाः । चरणोपरिबद्धानामित्यर्थः । इति धात्रीपरिपालनशृङ्गारकरणादि ॥

श्લોકાર્થ

વળી હીરકુમાર મંદ મંદ ગતિથી અર્થાત્ સુંદર પગલીઓવડે ચાલતા હતા. તે પોતાના ચરણકમલમાં ધારણ કરેલી રૂપાની ઘુઘરીઓના અવાજથી જાણે બાલહંસ અને બાલહરિતની અવગણના કરતા ન હોય ! ॥૬૮॥

कुंराह्वयस्य हरति स्म मनो मनोज्ञं,
तन्मुन्मुनालपनमिभ्यगभस्तिभर्तुः ।
किंचिद्विजृम्भियुवभावनवोढबाला-
नातिप्रगल्भकिलकिञ्चितवत्प्रियस्य ॥६९॥

मनोज्ञं जनमनोहरं तस्य हीरकुमारस्य यन्मुन्मुनालपनमस्पष्टभाषणं तत्कुंरा इति आह्वयो नाम यस्य तादृशस्य इभ्येषु व्यवहारिषु मध्ये तत्पुत्रप्रतापेन कृत्वा भास्कर इव दीप्यमानत्वात् भास्करस्य । सूर्यतुल्यस्येत्यर्थः । मनश्चित्तं हरति स्म । किंचित्किमपि स्तोकमात्रं विजृम्भी प्रकटीभवनशीलो युवभावस्तारुण्यं यस्यास्तथा नवोढा नवपरिणीता बाला वधूस्तस्या नातिप्रगल्भं न अतिशयेन प्रगल्भं परिणतीभूतं नातिचातुर्यं वा किलकिञ्चितं विलासविशेषः । 'लीला विलासो विच्छित्तिर्विब्बोकः किलकिञ्चितम् । मोट्टायितं कुट्टमितं ललितं विहृतं तथा । विभ्रमश्चेत्यलंकाराः स्त्रीणां स्वाभाविका दश ॥' इति हैम्याम् । तद्वत्प्रियस्य भर्तुश्चेतो यथा हरति । 'त्वयि वीर विराजते परं दमयन्तीकिलकिञ्चितं किल' इति नैषधे ॥

શ્લોકાર્થ

પુત્રના પ્રભાવથી સર્વ શ્રેષ્ઠિઓમાં સૂર્ય સમાન શોભતા એવા કુરાશાહના પુત્રરત્ન હીરકુમારની બાલસુલભ અસ્પષ્ટ ભાષા અર્થાત્ કાલી કાલી વાણી મનુષ્યોના ચિત્તનું હરણ કરતી હતી. નવ–યૌવના સ્ત્રી અર્થાત્ યૌવનના પ્રાંગણમાં ઉભેલી નવોઢા–નવપરિણીત બાળાની અમુક પ્રકારની ક્રીડા પોતાના પતિના ચિત્તનું જેમ હરણ કરે તેમ બાલ હીરકુમારની મીઠી એવી કાલી વાણી મનુષ્યોના ચિત્તને રંજિત કરતી હતી. ॥૬૯॥

इक्ष्वाकुवंश इव नाभिमहीमघोना,
विश्वप्रशस्यवृषभाङ्कतनूभवेन ।
उत्केश इत्युदयवांस्तनयेन तेन,
मेने महेभ्यवृषभेण निजान्ववायः ॥७०॥

महेभ्यवृषभेण कुंराव्यवहारिपुङ्गवेन तेन हीरनाम्ना तनयेन पुत्रेण उत्केश इति नाम्ना निजान्वयः स्ववंशः उदयवानभ्युदययुक्तो मानितो ज्ञातः । केनेव । नाभिमहीमघो-

नेव यथा नाभिनरेन्द्रेण विश्वेषां त्रिभुवनजनानां प्रशस्येन श्लाघार्हेण वृषभोऽङ्कः उरुप्रदेशे लाञ्छनं यस्य स वृषभाङ्कस्तेन वृषभदेवनाम्ना तनूभवेन नन्दनेन इक्ष्वाकुनामा वंश उदयवानमानि ॥

श्लोकार्थ

વ્યાપારીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કુરાશાહે પુત્રરત્ન હીરકુમારવડે ઓશવાળ વંશને અભ્યુદયવાળો માન્યો. જેમ નાભિરાજાના વિશ્વવંદનીય એવા શ્રી ઋષભદેવ પુત્રવડે ઇક્ષ્વાકુવંશ આબાદીને પામ્યો હતો, તેમ હું માનું છું કે હીરકુમારવડે ઓશવાળ વંશ પણ જગતમાં આબાદીને પામનારો બન્યો. ॥૭૦॥

धात्र्योदितां प्रथमतः पृथुकप्रकाण्डः,
कीरस्य शाव इव चारुमुवाच वाचम् ।
तस्याः पुनः समवलम्ब्य कराङ्गुलीः स,
लीलायितं वितनुते स्म गतौ स्विकायाम् ॥७१॥

स पृथुकप्रकाण्डः बालशार्दूलः प्रथमतः पूर्वम् । सार्वविभक्तिकस्तस् । सर्वाभ्योऽपि विभक्तिभ्यस्तस् स्यादित्येके । धात्र्या उपमात्रा उदिताम् उच्चरितां कथितां चारु मनोहरां वाचं वाणीम् उवाच वक्ति स्म । क इव । कीरस्य शाव इव । यथा शुकस्य बालकः प्रथमतः कथितां चार्वीं मनोज्ञां वाचं वदति । पुनः स कुमारः तस्या धात्र्याः कराङ्गुलीः हस्तस्य तर्जन्यादिका अङ्गुलीः समवलम्ब्य आश्रित्य । गृहीत्वेत्यर्थः । स्विकायामात्मीयायां गतौ गमने लीलायितं लीलया आचरितं चारुचङ्क्रमणविलासं तनुते स्म । लीलागमनमदर्शयदित्यर्थः । 'हंसं तनौ संनिहितं चरन्तं मुनेर्मनोवृत्तिरिव स्विकायाम्' ॥

श्लोकार्थ

બાલસિંહસમાન હીરકુમાર પ્રથમ ધાવમાતાવડે બોલાયેલી મનોજ્ઞ ભાષાને ઉચ્ચારતા હતા. જેમ પોપટનું બચ્ચું બીજાએ ઉચ્ચારેલી ભાષાને બોલે તેમ હીરકુમાર સુંદર એવી કાલી કાલી ભાષા બોલતા હતા. વળી તે ધાવમાતાની તર્જની આંગળી પકડીને પોતાની મંદ મંદ ગતિથી ક્રીડાને કરતા કરતા ચાલતા હતા. ॥૭૧॥

चूलाक्रियामहमथाङ्गभवस्य तस्य,
संतन्वता पुलककोरकितेन तेन ।
श्रीदायितं प्रदिशता मणिहेमजात-
माढ्यायितं समुदयेन च मार्गणानाम् ॥७२॥

अथ वाग्गमनपाटवभवनानन्तरं पुलकेन रोमहर्षेण कृत्वा कोरकाः कुड्मलाः संजाता अस्येति । 'पुलककोरकिततनुः' इति चम्पूकथायाम् । रोमाञ्चकञ्चुकितेन कुंराव्यवहा-

रिणा तस्य हीरनाम्नोऽङ्गभवस्य स्वपुत्रस्य चूलाक्रियामहं शिखण्डिकाकरणाद्युत्सवं संतन्वता कुर्वता श्रीदायितं धनदेनेवाचरितं वदान्यतातिशयेन । तेन किं कुर्वता । प्रदिशता ददता । किम् । मणयो रत्नानि हेमानि सुवर्णानि तेषां जातं समूहम् । च पुनः मार्गणानां समुदयेन याचकनिकरेण आढ्यायितं स्वाभाविकमहेभ्य इवाचरितम् । ईश्वरीभूतमित्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

ત્યારબાદ અત્યંત હર્ષથી રોમાંચિત બનેલા કુરાશાહ પોતાના પુત્રની શિખાવિધિ (વાળ ઉતરાવવાની ક્રિયા)નો મહોત્સવ કરતા સાક્ષાત્ કુબેરભંડારી સમાન દેખાતા હતા. કારણ કે ઉત્સવ-પ્રસંગે યાચકોના સમૂહને સુવર્ણ અને રત્નોનું દાન આપીને કોઇ મહાન શ્રેષ્ઠીરૂપે દેખાતા હતા. (તેમના દાનથી યાચકોનો સમૂહ પણ ધનવાન સમાન બની ગયા.) ॥૭૨॥

शावः शुभैरवयवैः सवितुः प्रयत्ना-
द्वृद्धिं दधावनुदिनं स्वजनैरुपास्यः ।
भूमीभृतो बहलनिर्झरतस्तरङ्गैः,
सिन्धुप्रवाह इव पत्ररथैर्निषेव्यः ॥७३॥

शावो हीरकुमारः सवितुस्तातस्य प्रयत्नात् समाहितमार्गितप्रदानपोषणप्रकारात् शुभैः प्रशस्तैरवयवैः अङ्गोपाङ्गैः अनुदिनं निरन्तरं वृद्धिं पुष्टिं दधौ वर्धते स्म । किंभूतः शावः । स्वजनैर्ज्ञातिवर्गमानवैर्निजजनैर्वा उपास्यः कृतसेवनः । क इव । सिन्धुप्रवाह इव । यथा भूमीभृतः पर्वतस्य बहुलादनल्पात् निर्झरतः । सार्वविभक्तिकत्वात्तस्प्रत्ययः । शतशो निर्झराणां प्रवेशात्तरङ्गैः कल्लोलैः नदीप्रवाहो वृद्धिं धत्ते । किंभूतः सिन्धुप्रवाहः । पत्ररथैर्विहङ्गमैरभिगम्यः खगसेव्यः ॥

श्लोकार्थ

સ્વજનોથી સેવાતા હીરકુમાર, પિતાના પ્રયત્નથી પ્રશસ્ત અંગોપાંગવડે પ્રતિદિન પુષ્ટિને ધારણ કરતા હતા. જેમ પક્ષીઓવડે સેવાતો નદીનો પ્રવાહ પર્વત ઉપરથી વહેતાં ઘણાં ઝરણાંઓથી વૃદ્ધિને પામે છે, તેમ હીરકુમાર પ્રશસ્ત અવયવોવડે નિરંતર વૃદ્ધિને પામતા હતા. ॥૭૩॥

वाचस्पतेर्दिवि विधाय सुरान् विनेया-
नुर्व्यां नरानपि विधातुमुपेयुषः किम् ।
वप्त्रा व्यमोचि पठितुं सविधे द्विजस्य,
कस्यापि वाङ्मयविदः समहं कुमारः ॥७४॥

हीरकुमारः समहं महोत्सवपुरःसरं कस्यापि अनिर्दिष्टनाम्नो द्विजस्य ब्राह्मणस्य सविधे समीपे पठितुमध्येतुं वप्त्रा कुंराव्यवहारिणा व्यमोचि मुक्तः । किंभूतस्य द्विजस्य ।

वाङ्मयं शिक्षाकल्पव्याकरणादि शैवशास्त्रं वेत्तीति वाङ्मयवित् तस्य । किमुत्प्रेक्ष्यते । स्वर्गे सुरान् देवान् विनेयान् शिष्यान् विधाय अपि पुनर्नरान् मनुष्यान् अध्यापनादिभिः शिष्यान् विधातुं कर्तुमुर्व्यामवन्यामुपेयुष आगतस्य वाचस्पतेर्बृहस्पतेरिव ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારને મહોત્સવપૂર્વક, પિતાએ ન્યાય–વ્યાકરણ આદિ શૈવશાસ્ત્રોના નિષ્ણાત એવા કોઈ પંડિત પાસે અધ્યયન કરવા માટે મૂક્યા. તે અધ્યાપક જાણે સ્વર્ગમાં દેવોને શિષ્યો બનાવીને હવે મનુષ્યોને પોતાના વિદ્યાર્થી બનાવવા માટે જાણે આ પૃથ્વી ઉપર સાક્ષાત્ બૃહસ્પતિ આવ્યા ન હોય ! તેવા જણાતા હતા. ॥૭૪॥

तस्याभेशक्र इव चित्रशिखण्डिसूनो-
र्लब्ध्वोपकण्ठमशठः सु पठन्नकुण्ठम् ।
पोतः श्रुतिं स विधिवल्लिपिसंग्रहेण,
प्रेम्णा विवेश नगरीमिव गोपुरेण ॥७५॥

स पोतो हीरकुमारः प्रेम्णा हार्देन हृदयाभिप्रायेण विधिवत् शास्त्रोक्तप्रकारेण लिपेरक्षरात्मिकायाः संग्रहेण आगमनेन । शिक्षणेनेत्यर्थः । श्रुतिं शास्त्रं विवेश प्रविष्टः । शास्त्राभ्यासं कर्तुं प्रारब्धवानित्यर्थः । कामिव । नगरीमिव । यथा कश्चित् बालो गोपुरेण प्रतोल्या कृत्वा पुरीं प्रविशति । पोतः किं कुर्वन् । अशठः सरलाशयः सन् । अकुण्ठं घोषात्यभ्यसनादिना तीक्ष्णं सोत्साहं वा सु अतिशयेनात्मनः सर्वप्रयत्नेन पठन्नधीयमानः । किं कृत्वा । तस्याध्यापकस्य उपकण्ठं लब्ध्वा संप्राप्य क इव । अर्भशक्र इव यथा बालक इन्द्रः । 'शैशवावधिगुरुर्गुरुरस्य' इति नैषधे । एतेन काव्येन इन्द्रस्य बालत्वं तथा गुरुपार्श्वे अध्ययनमपि प्रोक्तम् । चित्रशिखण्डिसूनोर्बृहस्पतेः । 'विचित्रवाक्चित्रशिखण्डिसूनोः' इत्यपि नैषधे । पार्श्वं प्राप्य पठति । 'वाचस्पतिः सुराचार्यो, जीवश्चित्रशिखण्डिजः' । इति हैम्याम् ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમાર પ્રેમપૂર્વક, શાસ્ત્રોક્ત પ્રકારે અક્ષર આદિ લીપીના જ્ઞાનદ્વારા શાસ્ત્રોમાં પ્રવેશ કરતા હતા. અર્થાત્ હીરકુમારે શાસ્ત્રાભ્યાસનો પ્રારંભ કર્યો. જેમ કોઇ સરળહૃદયી બાલક દરવાજાવડે નગરીમાં પ્રવેશ કરે તેમ તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળા હીરકુમારે લીપીદ્વારા શાસ્ત્રાભ્યાસમાં પ્રવેશ કર્યો. બાલઈન્દ્ર બૃહસ્પતિની પાસે જેમ અભ્યાસ કરે તેમ અધ્યાપકની પાસે ઉત્સાહપૂર્વક હીરકુમાર શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા હતા. ॥૭૫॥

छायां तनोरिव न लङ्घयतापि वाचं,
प्रासादि तेन विनयावनतेन सूरिः ।
सर्वैरभावि च गुरोः सफलैः प्रयत्नै-
स्तस्मिन्ननूषरभुवीव कृषीवलस्य ॥७६॥

तेन हीरकुमारेण सूरिः कलाचार्यः प्रासादि प्रसन्नीकृतः । तेन किंभूतेन । विनयेन अवनतेन नम्रेण । तेन पुनः किं कुर्वता । गुरोः स्वाध्यापकस्य वाचं वाणीम् । वचनमात्रमपीत्यर्थः । नोलङ्घयता नातिक्रामता । कामिव । छायामिव । यथा कोऽपि स्वतनोश्छायां नोलङ्घयति । गुरोस्तस्याध्यापकस्य सर्वैः सकलैः प्रयत्नैरुद्यमैस्तस्मिन् हीरकुमारे सफलैः फलवद्भिरभावि संपन्नैः संजातम् । कस्येव । कृषीवलस्येव । यथा कृषिकस्य कर्षणकारिणः अनूषरभुवि सर्वसस्योत्पत्तिस्थानक्षेत्रभूमौ प्रयत्नैः प्रयासैः सफलैर्भूयते ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારના વિનયથી અને નમ્રતાથી કલાચાર્ય ખૂશ થયા. જેમ શરીર પોતાની છાયાનું ઉલ્લંઘન ન કરે તેમ હીરકુમાર ગુરુના વચનનું લેશમાત્ર પણ ઉલ્લંઘન કરતા ન હતા; તેથી જેમ ફલદ્રૂપ જમીનમાં ખેડુતના સર્વ પ્રયાસો સફલ થાય તેમ હીરકુમારમાં ગુરુ (અધ્યાપક)ના સર્વ પ્રયાસો સફલ થયા. ॥૭૬॥

तं साक्षिणं प्रणयवान्स्वगुरुं प्रणीय,
स्वल्पैर्दिनैः स वहनैरिव धीविशेषैः ।
संप्राप पारमखिलागमसागरस्य,
साधुः समाधिभिरिवानुपमैर्भवस्य ॥७७॥

प्रणयः स्नेहो गुरुजनेषु विद्यते यस्य स हीरकुमारस्तं स्वगुरुं निजकलाचार्यं साक्षिणं प्रतिभुवम् । साक्षिमात्रमित्यर्थः । प्रणीय कृत्वा स्वल्पैरतिस्तोकैर्दिनैर्वासरैः अखिलागमसागरस्य समस्तशास्त्रसमुद्रस्य पारं परतीरं प्रान्तं संप्राप लेभे । गृहमेधिवासोचितं सर्वशास्त्रमधीतवानित्यर्थः । कैः । धीविशेषैः स्वप्रज्ञोत्कर्षैः । बुद्धिविशिष्टगुणातिशयैः । कैरिव । वहनैरिव । यथा यानपात्रैः कृत्वा सांयान्त्रिकः समुद्रस्य पारमभिलषितवेलाकूलं प्राप्नोति । 'सांयान्त्रिकः पोतवणिक् । बोहित्थं वहनं पोतः ।' इति हैम्याम् । अथ पृथगुपमापि । क इव । साधुरिव । यथा यती अनुपमैरसाधारणैः समाधिभिर्ध्यानविशेषैः । 'ध्यानं तु विषये तस्मिन्नेकप्रत्ययसंततिः । समाधिस्तु तदेवार्थमात्राभासनरूपकः ॥' इति हैम्याम् । एतावता योगैः कृत्वा भवस्य संसारस्य । 'भवः सत्तात्मजन्मसु । रुद्रे श्रेयसि संसारे' इत्यनेकार्थः । पारं मोक्षणं प्राप्नोति ॥

श्लोकार्थ

વડીલો પ્રત્યે બહુમાનવાળા હીરકુમાર પોતાની બુદ્ધિના પ્રકર્ષથી કલાચાર્યને સાક્ષી રાખી ગૃહસ્થને યોગ્ય સર્વ શાસ્ત્રસમુદ્રનો પાર પામ્યા. જેમ કુશળ નાવિક વહાણવડે સમુદ્રનો અભિલષિત કિનારો સ્હેલાઈથી પામી શકે, જેમ કોઈ યોગી અસાધારણ કોટિની સમાધિવડે સંસાર સમુદ્રનો પાર પામે છે અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ હીરકુમાર સરળતાથી સર્વશાસ્ત્રમાં પારંગત બન્યા. ॥૭૭॥

अध्याप्य तेन विधिवत्सकलाः स विद्याः,
प्रत्यर्प्यते स्म गुरुणा जनकस्य तस्य ।

श्रीमान्मुरारिरिव तेन हिरण्यरत्न-
कोटीर्वितीर्य सुतसूरिरपि व्यधायि ॥७८॥

तेन गुरुणा कलाचार्येण विधिवत् शास्त्रोक्तप्रकारेण द्विसप्ततिकलानामादिमा कला लिखितगणितादिरन्तिमा कला शकुनरुतमित्युक्तप्रकारेण । अथवा मातृकादिकचाणिक्याङ्क(न्त)पाठनैकविधिना सकलाः समस्ता अपि विद्या अध्याप्य पाठयित्वा तस्य कुमारस्य कुंराख्यस्य वा जनकस्य पितुः स हीरकुमारः प्रत्यर्प्यते स्म पश्चादर्पितः । अपि पुनः तेन तज्जनकेन कुंरामहेभ्येन सुतसूरिः स्वपुत्रहीरकुमारस्य कलाचार्यः हिरण्यानां रत्नानां मणीनां कोटीर्बहुशो लक्षशतानि वितीर्य दत्त्वा मुरारिः कृष्ण इव श्रीमान् लक्ष्मीपतिर्व्यधायि विहितः ॥

श्लोकार्थ

कलाचार्ये हीरकुमारने लेखन गणितथी आरंभीने शकुन-स्वरशास्त्र पर्यंत पुरुषनी बहोंतेर कळाओ शिखवी तेना पिता कुराशाहने अर्पण कर्या. त्यारे कुराशाहे हीरकुमारना गुरु (अध्यापक)ने विपुल सुवर्ण अने रत्नोनी गुरुदक्षिणा आपीने कृष्णनी जेम यथार्थ लक्ष्मीपति बनाव्या. ॥७८॥

चित्रामिवेन्दुरनवद्यतमां स विद्यां,
लब्ध्वा श्रिया तदवधि व्यरुचत्कुमारः ।
आसीदसीममहिमाप्यनयार्भकस्य,
प्रोल्लेखितस्य निकषेण मणेस्त्विषेव ॥७९॥

स कुमारः अनवद्यतमाम् अतिशयेन श्लाघनीयां विद्यां लब्ध्वा संप्राप्य तदवधि विद्याधिगमदिवस एवावधिर्मर्यादा यत्रेति क्रियाविशेषणम् । तद्दिनमारभ्येत्यर्थः । श्रिया शोभया लक्ष्म्या वा व्यरुचत् शुशुभे । 'सहस्रधात्मा व्यरुचद्विभक्तः' इति रघुवंशे । क इव । इन्दुरिव । यथा चन्द्रः अनवद्यतमामतिनिर्मुक्तमेघोपरोधां चित्रां त्वाष्ट्रीं नक्षत्रविशेषं प्राप्य श्रिया शारदीनकौमुदीलक्ष्म्या विरोचते । द्युद्भ्यो लुङि द्युतादिभ्यः परस्मैपदं वा स्यात् । 'पुषादिद्युतादिलृदितः परस्मैपदेषु' श्यन्विकरणपुषादे द्युतादे र्लृदितश्च परस्य च्लेरङ् स्यात् परस्मैपदेषु । अद्युतत् । अद्योतिष्ट । अरुचत् । अरोचिष्ट ।' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । अपि पुनस्तस्यार्भकस्य हीरकुमारस्य तया विद्यया कृत्वा न विद्यते सीमा मर्यादा यस्य सः असीमः । अद्वैत इत्यर्थः । तादृशो महिमा माहात्म्यं यस्य तथाविध आसीत् बभूव । कस्येव । मणेरिव । यथा निकषेण शाणेन उल्लेखितस्य उत्तेजितस्य निर्मलीकृतस्य मणे रत्नविशेषस्य त्विषा कान्त्या कृत्वा अनन्यं महत्त्वं मूल्यं महार्घ्यता भवति ॥ इति बालक्रीडा ॥

श्लोकार्थ

हीरकुमारे ज्यारथी अतिप्रशंसनीय विद्याने प्राप्त करी त्यारथी आरंभीने विद्यालक्ष्मीवडे अत्यंत ते शोभता हता जेम चन्द्र चित्रा नक्षत्रने पामीने शरद ऋतुनी लक्ष्मीवडे शोभे छे तेम हीरकुमार

નિરવદ્ય વિદ્યાવડે અત્યંત શોભતા હતા. જેમ શાણવડે ઉત્તેજિત કરાયેલ મણિનું માહાત્મ્ય વધે છે તેમ અસાધારણ કોટિના વિદ્યાવૈભવવડે હીરકુમાર અનેકગુણા મહિમાવાળા બન્યા. ॥૭૯॥

नाभीभवेन तदुदाहरणीकृतैः किं,
सामुद्रशास्त्रगदितैर्नरलक्षणौघैः ।
नालम्भि तत्र कुमरे व्यभिचारिभावः,
प्रामाणिकैः सदुपमानविधाविवेह ॥८०॥

नाभीभवेन विधात्रा । किमुत्प्रेक्ष्यते । 'हाराग्रजाग्रद्गरुडाश्मरश्मिपीनाभनाभीकुहरान्धकाराम्' इति नैषधे । नाभीशब्दो दीर्घईकारान्तोऽस्तीति । तदुदाहरणीति । स हीरकुमार एव उदाहरणं निदर्शनं दृष्टान्तो येषां ते तदुदाहरणाः । न तदुदाहरणास्तदुदाहरणाः कृतास्तदुदाहरणीकृतास्तैः । समुद्रेण कविना कृतं शास्त्रं ग्रन्थविशेषः सामुद्रशास्त्रं । तत्र गदिताः कथितास्तैर्नराणां मनुष्याणां लक्षणानां स्वस्तिकचक्राङ्कुशादीनामोघैः समूहैस्तत्र कुमरे हीरकुमारे व्यभिचारिभावः परस्परविरोधित्वं नालम्भि न प्राप्तम् । 'कुमारः कुमरोऽपि च' इति शब्दप्रभेदे । अन्यत्रापि चरित्रादौ च । कस्मिन्निव । सदुपमानविधाविव । यथा । इह जगति प्रामाणिकैस्तार्किकैः सति सर्वप्रकारैर्योग्ये विद्यमाने उपमानविधौ अन्यपदार्थस्य सादृश्यीकरणप्रकारे व्यभिचारित्वं न लक्ष्यते ॥

श्लोकार्थ

બ્રહ્માએ હીરકુમારને આદર્શરૂપ બનાવીને, સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા પુરુષનાં શુભલક્ષણોના સમૂહને હીરકુમારમાં પરસ્પર વિરોધીભાવ પ્રાપ્ત થવા દીધો નહીં. અર્થાત્ હીરકુમાર સર્વ શુભલક્ષણોથી યુક્ત હતા. જગતમાં પ્રામાણિક પુરુષો સર્વપ્રકારે યોગ્ય એવા કોઇપણ પદાર્થની સમાનતા વર્ણવે, તેમાં જેમ વ્યભિચાર આવતો નથી, તેમ હીરકુમારમાં સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કથિત શુભલક્ષણોમાં વ્યભિચાર–વિરોધીભાવ દેખાતો નથી. ॥૮૦॥

तस्याभवल्लवणिमातिशयः स कोऽपि,
प्रोत्तारयन्यदुपरि स्थविरः शिवाय ।
मुक्ताः क्षिपत्यनुदिनं पवमानमार्गे,
ता एव तत्र किमु तारगणा भवन्ति ॥८१॥

कुमारस्य स कोऽपि अकैतवैभवः लवणिमातिशयः लावण्याधिक्यं अभवत् बभूव । स कः । यदुपरि यस्य लावण्यातिशयस्योपरि स्थविरः पितामहः । 'स्थविरः शतानन्दपितामहौकः' इति हैम्याम् । 'प्रवयाः स्थविरो जरन्' इत्यपि हैम्याम् । शिवाय कल्याणकारणाय नित्यं प्रतिवासरं प्रोत्तारयन् उत्तारणं सृजन् न्युञ्छनीकुर्वन्या मुक्ता मौक्तिकानि पवमानमार्गे आकाशे क्षिपति । किमु उत्प्रेक्ष्यते । ता एव मुक्तास्तत्राम्बरे तारगणा ज्योतिर्मण्डलानि भवन्ति संजायन्ते ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારના લાવણ્યનો અતિશય કોઇ અદ્દ્ભુત પ્રકારનો હતો ! તે લાવણ્યના અતિશયના કલ્યાણ માટે, બ્રહ્માજી નિરંતર મોતીઓવડે તેનું 'લૂણ' ઉતારતા અને તે મોતીઓ આકાશમાં ફેંકતા હતા, ફેંકાયેલ તે જ મોતીઓ જાણે આકાશમાં જ્યોતિષચક્ર તારાઓ બની ગયા ન હોય ! ॥૮૧॥

स्पर्धोदयादिव मिथः प्रचयं सृजद्भि-
रङ्गैः सचङ्गिमवपुर्विभवेन तेन ।
ईर्ष्यां तमीप्रियतमः प्रणयन्विजित्य,
लक्ष्मच्छलेन मुमुचे किमु लाञ्छयित्वा ॥८२॥

तेन हीरकुमारेण ईर्ष्याम् । अर्थात् स्ववपुश्चारिम्णा सममसूयाम् । प्रणयन् कुर्वन् तमीप्रियतमः रजनीजानिः चन्द्रः विजित्य । अर्थात्पराभूय । गृहीत्वा वा । किमु उत्प्रेक्ष्यते-लक्ष्मच्छलेन लाञ्छनकपटेन लाञ्छयित्वा लाञ्छनं मष्या अभिज्ञानं मुखे कृत्वा मुमुचे नभसि मुक्तः । 'किं नन्दिः किं मुरारिः किमु रतिरमणः किं विधुः किं विधाता' इति धनपालोक्तोपमानादत्र विधोरुत्प्रेक्षा । तेन किम् । अङ्गैः शरीरावयवैः कृत्वा सह चङ्गिम्ना मनोहरत्वेन वर्तते यत्तादृशस्य वपुषः शरीरस्य विभवः शोभातिशयो यस्य । अथ वा वपुर्विभवेति साधनेन जित्वेति । किं कुर्वद्भिरङ्गैः । इवोत्प्रेक्ष्यते—मिथः परस्परं स्पर्धायाः संघर्षस्य उदयात् प्रादुर्भावादिव प्रचयं पुष्टिं सृजद्भिर्विदधद्भिः ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારે, પોતાના શરીરના સૌંદર્યની સાથે નિરંતર ઇર્ષ્યા કરતા એવા ચન્દ્રનો પરાભવ કરીને અર્થાત્ ચન્દ્રને પકડીને લંછનના બ્હાને તેના મુખ ઉપર મષીનું ચિહ્ન દોરીને, આકાશમાં છોડી દીધો ! વળી હીરકુમારના સુચારુ અવયવો પરસ્પર હરિફાઇ કરવાપૂર્વક વૃદ્ધિને પામતા હતા. ॥૮૨॥

केशोच्चयः स्फुरति यस्य स नीलकण्ठ-
पृष्ठे प्रविष्ट इव येन जितः कलापः ।
आबाल्यतः कुटिलता मनसोऽपनीता-
यं भेजुषी पुनरिवेत्य कचच्छटासु ॥८३॥

तस्य कुमारस्य स चामरादिप्रतिपक्षलक्षजित्वरः प्रसिद्धः केशोच्चयः केशपाशः । 'बालाः स्युस्तत्पराः पाशो रचना भार उच्चयः । हस्तः पक्षः कलापश्च केशभूयस्त्ववाचकः ॥' इति हैम्याम् । स्फुरति भासते । स कः । येन केशोच्चयेन जितः अभिभूतः कलापः शिखण्डिकम् । उत्प्रेक्ष्यते—नीलकण्ठः शंभुर्मयूरश्च तस्य पृष्ठे प्रविष्टः शरणे गत इव । पुनर्येन कुमारेण आबाल्यतः शैशवं मर्यादीकृत्य मनसः स्वचित्तात् कुटिलता-वक्रत्वम् अपनीता निष्कासिता सती । उत्प्रेक्ष्यते—उपेत्यागत्य यं कुमारं कुटिलता

कचच्छटासु कुन्तलावलीषु भेजुषीव श्रितवतीव । 'तटान्तविश्रान्ततुरङ्गमच्छटा' इति छटाशब्दः समूहवाची नैषधे । तथा 'वक्रोक्तिकुशलस्य तस्य [नलस्य] केशकलापोऽपि वक्रतां भेजे' इति चम्पूकथायाम् । इति पुरुषाणां केशकलापे वक्रता वर्णितास्तीति ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારનો કેશકલાપ શોભતો હતો. તે કેશકલાપથી અપમાનિત થયેલા જાણે બીજા કેશ-કલાપ શંભુ અથવા મયૂરના પૃષ્ઠભાગે (શરણે) આવીને રહી ગયા ન હોય ? હીરકુમારે બાલ્યકાળથી જ મનની કુટિલતાને દૂર દૂર હાંકી કાઢી હતી ! જાણે તે વક્રતા આવીને હીરકુમારના વાળમાં વસી ગઈ ન હોય ! અર્થાત્ હીરકુમારના શ્યામ અને વાંકડીયા વાળ શોભતા હતા. ॥૮૩॥

स्वध्यानलोपभवकोपपिनाकिजाग्र-
दातङ्कशङ्कितमनःसुमनःशरस्य ।
त्यागं तनोर्विदधतः कृतवान्विधाता,
छत्रेण यस्य किमु मौलिमवाङ्मुखेन ॥८४॥

विधाता ब्रह्मा यस्य कुमारस्य मौलिं मस्तकं कृतवांश्चक्रे । किमु उत्प्रेक्ष्यते-स्वस्येश्वरसंबन्धिनो ध्यानस्य एकाग्रमनस्त्वेन परमात्मस्वरूपचिन्तनरूपस्य प्रणिधानस्य लोपेन भङ्गेन कुमारिकावस्थायां पाणिग्रहणकरणकृते सेवार्थं समागतायां गौर्यां विषये रागोत्पादनलक्षणविघ्नविधानेन पञ्चमी वा सर्वत्र भवः समुत्पन्नः कोपः व्यापादनकारणक्रोधो यस्य तादृग्विधात् पिनाकिनः शंभोर्जाग्रता प्रकटीभवता आतङ्केन भयेन । 'भयं भीर्भीतिरातङ्कः' इति हैम्याम् । शङ्कितं स्वहननलक्षणशङ्कां प्राप्तं मनो यस्य तथाविधस्य । अत एव प्रतिपक्षपराभवात्प्रागेव तनोः स्वदेहस्य त्यागं विनाशं विदधतः कुर्वतः सुमनःशरस्य पुष्पबाणस्य कामस्य अवाङ्मुखेन अधोवक्त्रेण छत्रेण किमु कृतवान् । निःस्वामिकतया मदनश्वेतातपत्रोपादानं युक्तमेव ॥

श्लोकार्थ

બ્રહ્માએ હીરકુમારનું મસ્તક બનાવ્યું ! પરમાત્માના ધ્યાનમાં લીન બનેલા ઈશ્વરને, કુમારિકા અવસ્થામાં પાણિગ્રહણ માટે આવેલી ગૌરી તરફ રાગ ઉત્પન થયો ! તેથી ઈશ્વર ધ્યાનભગ્ન બન્યા. પરંતુ ઈશ્વરને ફરીથી સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઈ. તેથી ઈશ્વરના ભયથી શંકિતમનવાળા બનેલા કામદેવે શત્રુના પરાભવ પહેલાં જ પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો ! તેવા પ્રકારના કામદેવના અધોમુખે રહેલા છત્રવડે જ જાણે બ્રહ્માએ હીરકુમારના મસ્તકને બનાવ્યું ન હોય ! ॥૮૪॥

उत्तुङ्गभावमथ वर्तुलतां दधान-
मुष्णीषमस्य सुषमां स्म बिभर्ति मौलौ ।
यस्मिन् समाजिगमिषोस्तरुणत्वलक्ष्म्या,
माङ्गल्यकुम्भ इव केशरुहाश्रिताङ्कः ॥८५॥

अस्य कुमारस्य मौली मूर्धनि उष्णीषमाकारविशेषः सुषमां सातिशायिशोभां बिभर्ति स्म दधार। 'सोष्णीषमूर्धा ध्वजचिह्नपाणिः' इति चम्पूकथायां नलविशेषणम्। अत एव तीर्थकृद्भ्य इतरेषामप्युत्तमपुरुषाणामुष्णीषं वर्ण्यते। उष्णीषं किं कुर्वाणम्। दधानं बिभ्राणम्। कम्। उत्तुङ्गभावम् उन्नतत्वम्। अथ पुनर्वर्तुलतां वृत्ताकारत्वं च। इवोत्प्रेक्ष्यते—यस्मिन्हीरकुमारे समाजिगमिषोः सम्यक्प्रकारेण आगन्तुकामायास्तरुणत्वलक्ष्म्या यौवनश्रियः केशा एव रुहा दुर्वा। 'दुर्वा त्वनन्ता शतपर्विका। हरिताली रुहा' इति हैम्याम्। ताभिराश्रित आकलितः अङ्के उत्सङ्गो यस्य तादृशो माङ्गल्यः कल्याणकारी कुम्भः कलश इव॥

श्लोकार्थ

हीरकुमारना मस्तक उपर उष्णीष (पाग-पाघडी)ना आकारे स्वाभाविक ऊँची अने वर्तुलाकारे रहेली शिखा शोभती हती. (श्री तीर्थंकर आदि महापुरुषोना मस्तक उपर आवा प्रकारनी स्वाभाविक ऊँची शिखा होय छे अने ते प्रशस्त कहेवाय छे). ते जाणे हीरकुमार पासे सम्यक् प्रकारे आववा इच्छती तारुण्यलक्ष्मीना केशरूप दूर्वा (अमुक प्रकारनुं तृणविशेष)थी भरेला मध्यभागवाळो मंगलकळश न होय! ॥८५॥

यश्चन्द्रिकाङ्कितचतुर्द्विजराजराज
द्भालार्धशीतमहसो वहते स्म शश्वत्।
शुद्धाशयोऽमृतरसायितवाग्विलासो,
द्वासप्ततिः कलयतात् स कलाः कथं न ॥८६॥

यो हीरकुमारः शश्वन्निरन्तरं चन्द्रिकया ज्योत्स्नया अङ्कितान् कलितान्। 'दशनचन्द्रिकया व्यवभासितम्' इति रघौ। इति चन्द्रिकाशब्देन दन्तद्युतिश्चन्द्रिका च। चतुःसंख्याका द्विजानां राजानो द्विजराजा राजदन्ताश्चन्द्रश्च। 'राजदन्तौ तु मध्यस्थावुपरिश्रेणिकौ क्वचित्'। तथा राजत् दीप्यमानं यद्भालं ललाटमेवार्धशीतमहाः सामिसोमस्तान्। सार्धचतुश्चन्द्रानित्यर्थः। वहते स्म दधार। स कुमारो द्वासप्ततिसंख्याकाः कलाः कथं न कलयतात् धत्ताम्। अपि तु सार्धचतुश्चन्द्रधारी गणनया द्वासप्ततिकलाकलित एव स्यात्। किंभूतः। शुद्धो निर्मलः निष्पापः विशदश्च आशयश्चित्तं मध्यं च यस्य। पुनः किंभूतः। अमृतरसवत्सुधानिस्यन्द इवाचरितो वाग्विलासो वचनवैचित्री यस्य। चन्द्रा अपि श्वेता अमृतयुताश्च स्युः॥

श्लोकार्थ

ज्योत्स्नाथी युक्त मुख्य चार दांत रूपी चार चन्द्र अने देदीप्यमान ललाटरूपी अर्धचन्द्र, एम निरंतर हीरकुमार साडाचार चन्द्रने धारण करता हता. तेथी शुद्ध अने निर्मल चित्तवाळा तथा सुधा झरती वाणीना विलासवाळा हीरकुमार रूपी चन्द्र, निर्मल अने निरंतर अमृतने सींची रहेला साडाचार चन्द्रने 'धन'वडे ('सोळ'वडे) गुणतां=६४+८=७२ आ प्रकारे बहोंतरे कलायुक्त केम ना होइ शके ! ॥८६॥

भालस्थलप्रसृमरांशुपयःप्रवाहो-
पान्तप्ररूढलतिकेव विभाति यद्भ्रूः ।
शङ्खोऽप्यभूद्वदनवारिजपार्थिवस्य,
चन्द्रादिवैरिविजये किमु वादनार्हः ॥८७॥

यद्भ्रूर्यस्य कुमारस्य भ्रूर्नयनयोरुपरि रोमपद्धतिर्भाति स्म रराज । उत्प्रेक्ष्यते—भालस्थलस्य ललाटपट्टस्य प्रसृमरा विस्तरणशीला ये अंशवः किरणास्त एव पयःप्रवाहः सलिलानामोघस्तस्योपान्ते तटप्रदेशे प्ररूढा प्रोद्गता लतिका । अथवा फलिनी वल्ली स्वभावलतिका वा । अपि पुनर्यद्वक्त्रे शङ्खः भालश्रवणयोरन्तराले कश्चित् प्रदेशविशेषः अभूज्जज्ञे । 'शङ्खः कम्बौ निधिभेदे स्यान्नख्यामलिकास्थनि' इत्यनेकार्थः । ललाटप्रान्तवर्तिनि अस्थनीति तदवचूर्णिः । 'शङ्खो भालस्र(श्र)वोऽन्तरे' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—वदनमर्थात् कुमारमुखमेव वारिजानां कमलानां राजा पार्थिवस्तस्य । चन्द्रादीनां विधुदर्पणप्रमुखाणां वैरिणां शत्रूणां विजये जयप्राप्तौ पराभवनावसानसमये वा वादनस्य पूरणस्य अर्हो योग्यः शङ्खः कम्बुः किमु । विजयिराजानो हि रिपून्निर्जित्य स्वविजयसूचकं शङ्खं वादयन्तीति प्राक्तननृपरीतिः । यथा—स्वाविनयकरणप्रकुपितमतङ्गतापसप्रदत्तमतङ्गजीभवनशापापनयनप्रादुर्भूतस्वाभाविकस्वरूपप्रसन्नीभवद्गान्धर्वदेवविश्राणितप्रयुक्तसंहारविभक्तमन्त्रप्रस्वापनशस्त्रानुभावपराभूतसमस्तप्रतिपक्षक्षितिपतिपताकिनीप्रारब्धदुर्धरमहायोधनपयोनिधिमध्यसमुद्भूतविजयश्रीस्वीकरणावसरे अजकुमारः 'ततः प्रियोपात्तरसोऽधरोष्ठे निवेश्य दध्मौ जलजं कुमारः' इत्येतत्सर्वविस्तारो रघुवंशे ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારના લલાટ ઉપર અને નેત્રો ઉપર રહેલી ભ્રમર શોભતી હતી. તે જાણે લલાટપટ્ટના વિસ્તારને પામેલા કિરણોરૂપી પાણીના પ્રવાહને કીનારે ઉગેલી કોઇ લતાવિશેષ ન હોય ! વળી મુખ ઉપર રહેલો શંખ. (કપાળ અને કાન વચ્ચેનો પ્રદેશવિશેષ અથવા ગુજરાતીમાં જે લમણા તરીકે ઓળખાય છે.) શોભતો હતો ! તે જાણે હીરકુમારના મુખારવિંદરૂપી રાજાના, ચન્દ્ર દર્પણ આદિ શત્રુઓ પરના વિજયની પ્રાપ્તિમાં વગાડવા યોગ્ય શંખ ન હોય ? તેમ જણાતું હતું. ॥૮૭॥

लावण्यनीरनयनाब्जदीयवक्त्र-
कासारपालिरिव कर्णयुगं विभाति ।
द्वीपेषु सूचयति किं स्वमितेषु भावि-
श्लोकं शिशोः श्रवणयोश्च नवद्वयाङ्कः ॥८८॥

कर्णयुगं कुमारश्रवणयुगं विभाति शोभते । उत्प्रेक्ष्यते—लावण्यं मनोज्ञता स्वरूपसौन्दर्यं वा तदेव नीरं सलिलं यत्र । तथा नयने लोचने पद्माब्जे कमले यत्र तादृशस्य यदीयवक्त्रकासारस्य कुमारसंबन्धिवदनसरसः पालिः सेतुरिव सरसो जलरुन्धनस्थानं

पालिः। 'सेतौ पाल्यालिसंवराः' इति हैम्याम्। च पुनः श्रवणयोः कर्णयोर्नवानां नवेति संख्यानां द्वयस्य युगलस्य अङ्कः अष्टादशसंख्यावाची अङ्को लिपिविशेषः स्वेन नवलक्षणेनात्मना मितेषु प्रमाणीकृतेषु अष्टादशसु द्वीपेषु। 'अष्टादशद्वीपनिखातयूपः' इति रघुवंशे। 'नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम्' इति नैषधे। इति द्वीपानामष्टादशतापि। शिशोर्हीरकुमारस्य भाविनमग्रे भविष्यन्तं श्लोकं यशः सूचयति कथयति किमु। कर्णयोराकृतिरूपो नवाङ्को दृश्यते। यथा 'कर्णान्तरुत्कीर्णगभीरलेखः किं तस्य संख्यैव न वा नवाङ्कः' इति नैषधे। एतावता हीरकुमारयशोऽष्टादशद्वीपेषु भविष्यतीति सूचा॥

श्લોકાર્થ

કુમારનું કર્ણયુગલ, જાણે સૌંદર્યરૂપી જલ અને નેત્રોરૂપી કમલોવાળા મુખરૂપી સરોવરની પાળ ન હોય? તેવું શોભતું હતું. કાનની આકૃતિ નવ (૯)ના અંકના ચિહ્નરૂપ દેખાય છે, તેથી અઢાર સંખ્યાવાચક લીપીરૂપ બે કાન હોવાથી 'ભવિષ્યમાં હીરકુમારનો યશ અઢારદ્વીપમાં પથરાશે!' આવું સૂચન જાણે કરતા ન હોય! ॥૮૮॥

विद्वेषिभावमपहाय परस्परेण,
केशच्छटास्फटिकहाटककुण्डलाङ्गाः।
[1]स्वर्भाणुशुभ्रकिरणाम्बुजबन्धवोऽमी,
यस्मिन्विधातुमिव साप्तपदीनमीयुः॥८९॥

यस्मिन्कुमारे सम्यक्स्थाने केशच्छटा केशपाशः स्फटिकं श्वेतरत्नं तथा हाटकं काञ्चनं तयो रचनाविशेषेण सदृशीकृते कुण्डले कर्णाभरणे ते अङ्गानि कायारूपाणि वा येषां तादृशा अमी प्रत्यक्षलक्षाः। स्वर्भाणू राहुः, शुभ्रकिरणश्चन्द्रः, अम्बुजबन्धुर्भास्करः, राहुचन्द्रार्काः। उत्प्रेक्ष्यते—मिथः परस्परं साप्तपदीनं मैत्र्यं सौहार्दम्। 'सख्यं तु सौहृदं सौहार्दं साप्तपदीनम्' इति हैम्याम्। विधातुं कर्तुम् ईयुरागता इव। किं कृत्वा। परस्परेण अन्योन्येन विद्वेषिभावं विरोधिताम् अपहाय त्यक्त्वा॥

શ્લોકાર્થ

રાહુ, ચન્દ્ર અને સૂર્ય એમ ત્રણે ગ્રહો પરસ્પરના વિરોધીભાવનો ત્યાગ કરીને કેશપાશ, સ્ફટિક અને સુવર્ણની રચનાથી યુક્ત એવું સાક્ષાત્ કુંડળરૂપ શરીર બનાવીને હીરકુમારના કેશપાશમાં મિત્રતા સાધવા માટે જાણે આવ્યા ન હોય! ॥૮૯॥

सक्तः श्रुतौ शिशुशशी यदसावितीव,
तच्चक्षुषी श्रुतियुगं परिषस्वजाते।

१ 'पूर्वपदात्संज्ञायाम्' इति हैमाभिधानचिन्तामणिः। 'क्षुभ्नादित्वान्न णत्वम्' इति नामलिङ्गानुशासनव्याख्यानामाशयः।

नीलोत्पले उदयतः कुमुदोर्यदाक्ष्णो-
लक्ष्मीं तदा तरलतारिकयोः श्रयेते ॥९०॥

यद्यस्मात्कारणादसौ अयं वर्ण्यमानः शिशुषु कुमारेषु दृश्यमानो नयनानामाह्लादकत्वात् शशी चन्द्र इव शिशुशशी श्रुतौ शास्त्रे सक्तः प्रह्व आसक्तोऽस्ति । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोस्तच्चक्षुषी कुमारलोचने श्रुतियुगं श्रवणयामलं परिषस्वजाते आलिङ्गतः स्म । च पुनर्यदा यदि नीलोत्पले कुवलये कुमुदोः कैरवयोर्मध्ये उदयेते उद्गमं लभेते तदा तरले चपले तारिके कनीनिके ययोस्तादृशयोस्तदक्ष्णोः कुमारलोचनयोर्लक्ष्मीं श्रियं शोभां श्रयेते भजेते । कुमुदे कुमारलोचनतुलामाकलयतः ॥

श्लोकार्थ

કુમારોમાં ચંદ્ર સમાન એવા આ હીરકુમારના બે કાન હંમેશાં શાસ્ત્રોમાં આસક્ત હતા. તેથી નેત્રો કર્ણયુગલને આલિંગન આપતા હતા ! અર્થાત્ નેત્રો કાન સુધી લાંબા હતા. વળી કુમુદની મધ્યમાં નીલકમલનો ઉદ્‌ભવ જેમ શોભાને પામે છે, તેમ કુમારના નેત્રોમાં રહેલી શ્યામ અને ચપળ કીકીઓ શોભાનો આશ્રય કરતી હતી. ॥૯૦॥

दृग्दोषखण्डनकृते भ्रमरं तदीये,
चिह्नं मषैरिव मुखे कृतवान्विरञ्चिः ।
विश्वप्रदीपसदृशो यदसौ तदीया,
नासापि किं भजति दीपशिखोपमानम् ॥९१॥

विरञ्चिर्ब्रह्मा तदीये हीरकुमारसंबन्धिनि मुखे वदने भ्रमरं कुरलं भ्रमरालकः अन्यो वा आकारविशेषस्तं कृतवान् चकार । उत्प्रेक्ष्यते—दृग्दोषखण्डनकृते शाकिन्यादीनामितरेषां वा दृष्टिदोषनिवारणार्थं मषैर्मलिनाम्बुनः । 'मलिनाम्बु मषी मसी' इति हैम्याम् । चिह्नं लाञ्छनमिव कृतवानिति । इदानीमपि बालकानां दृग्दोषच्छिदे मुखे कज्जलचन्द्रकं मातरः कुर्वन्तीति प्रसिद्धमेतत् । पुनर्यत्कारणादसौ विश्वे जगति प्रदीपस्य पदार्थसार्थप्रकाशकत्वेन गृहमणेः सदृशस्तुल्योऽस्ति यत्तदोः संबन्धात्तेन हेतुना । उत्प्रेक्ष्यते-तदीया तस्य कुमारस्य इयं तदीया नासा गन्धज्ञापि दीपशिखोपमानं कज्जलध्वजकलिकातुलनां भजति कलयति ॥

श्लोकार्थ

બ્રહ્માએ હીરકુમારના મુખ ઉપર ભ્રમરના આકારે ભ્રકુટી બનાવી ! તે જાણે શાકિની વગેરેના દૃષ્ટિ દોષના નિવારણમાટે મષીનું ચિહ્ન કર્યું ન હોય ! વળી, પ્રકાશક હોવાથી જગતમાં દીપક સમાન એવા હીરકુમારની નાસિકા દીપશિખા (દીવેટ)ની જેમ શોભતી હતી ॥૯૧॥

चापल्यकेलिकलिते असिताशये य-
न्नेत्रे मिथः सदृशवैभवभाजिनी तत् ।

मा द्रुह्यतां कजभुवेति तदन्तराले,
नासानिभेन विदधे किमु सीमदण्डः ॥९२॥

यत्कारणात् यन्नेत्रे कुमारनयने चापल्यं चपलता सैव केलिः क्रीडा तया कलिते युक्ते चञ्चलतया वा यत्क्रीडनमितस्ततः परिस्फुरणं तेन सहिते । पुनः असितः श्याम आशयो मध्यं स्वभावो या ययोस्तादृशे स्तः वर्तेते तत्तस्मात्कारणात् सदृशं तुल्यं वैभवं शोभातिरेकं भजत इत्येवंशीले भाजिनी कुमारलोचने मिथः परस्परं मा द्रुह्यतां मा द्रोहं कुर्वाताम् इति हेतोः कजभुवा ब्रह्मणा तदन्तराले तयोर्नेत्रयोरन्तराले मध्यभागे नासानिभेन नक्रकपटेन । उत्प्रेक्ष्यते—सीमदण्डो विभागयष्टिः किमु विदधे कृत इव ॥

श्लोकार्थ

'ચપળતારૂપી ક્રીડાવાળા અને મધ્યમાં શ્યામતાવાળા તેમજ પરસ્પર સમાન વૈભવશાળી હીરકુમારના બે લોચન, પરસ્પર દ્રોહ કરનારા ના થાઓ !' આ હેતુથી જ જાણે બ્રહ્માએ તે બન્નેની વચમાં નાસિકાના બહાને સીમાદંડ બનાવ્યો ન હોય ! ॥૯૨॥

स्थाणोः शिरोनिवसनानशनाम्बुपानं,
संतप्य दुस्तपतपो मणिदर्पणेन ।
प्रापे परं जनुरिवेदमगण्यपुण्य-
संप्रापणीयमदसीयकपोलरूपम् ॥९३॥

मणिदर्पणेन रत्नादर्शेन अस्य कुमारस्य इमौ अदसीयौ कपोलौ गण्डौ तयोः रूपं स्वरूपमिदं प्रत्यक्षम् । उत्प्रेक्ष्यते—परमन्यज्जनुरवतारः प्रापे प्राप्तमिव । किंभूतं जनुः— अगण्येन गणयितुं प्रमाणीकर्तुमशक्येन पुण्येन भाग्येन संप्रापणीयं सम्यक्प्रकारेण लब्धुं योग्यम् । किं कृत्वा । दुःखेन कष्टेन तप्यते विधीयते इति दुस्तपं तादृक् तप उपवासादिकष्टं संतप्य तप्त्वा यथाविधि विधाय । किम् । तपः । 'स्थाणुः स्तम्भकीलकशम्भुषु' इत्यनेकार्थः । तस्य शिरसि मस्तके निवसनं सदा स्थितिस्तथा न विद्यते अशनं भोजनम्, अम्बुनो जलस्य पानं पीतिर्यत्र । 'पीतिः पानेऽथ शोषणम्' इति हैम्याम् ।

श्लोकार्थ

હીરકુમારના બન્ને ગાલ રત્નના આરિસાની જેમ શોભતા હતા ! જેમાં ખાનપાનનો ઉપયોગ નથી, તેવા પ્રકારનો દુષ્કર તપ તપીને અગણિત પુણ્યકર્મના પરિપાકથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય હીરકુમારના મસ્તકમાં નિવાસસ્થાનરૂપ કોઈ વિશિષ્ટ પ્રકારનો જન્મ ધારણ કર્યો ન હોય ? તેવા કપોલ શોભતા હતા. ॥૯૩॥

यस्य प्रशस्ययशसः श्रुतिपाशमध्य-
निष्पातिनक्रशुकचञ्चुपुटात् कथंचित् ।

बिम्बीफलं विगलितं स्खलितं च वक्त्र-
पद्मोदरे किमु रदच्छदनीबभूव ॥९४॥

बिम्बीफलं गोलहकं यस्य कुमारस्य उत्प्रेक्ष्यते । रदनच्छदनीबभूव किमु अधरः संजात इव । किंभूतम् । कथंचित्केनापि प्रकारेण बलात्कारेण वा स्वबन्धनभयाकुलितत्वेन विगलितं निष्पतितम् । कस्मात् । श्रुती कर्णावेव पाशौ बन्धनग्रन्थी तयोर्मध्ये निष्पातिनो निष्पतनशीलस्य नक्रशुकस्य नासिकारूपकीरस्य चञ्चुपुटात् त्रुटितकासंपुटतः । वक्त्रपद्मोदरादित्यर्थः । किंभूतं बिम्बीफलम् । स्खलितं पतित्वा स्थितम् । कस्मिन् । वक्त्रं वदनमेव पद्मं कमलं तस्योदरे मध्ये । यस्य किंभूतस्य । प्रशस्यं विश्वश्लाघनीयं यशः कीर्तिर्यस्य ॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમારના અધર (હોઠ) બિમ્બીફલ (ગીલોડા) જેવા લાલ હતા. તે એ કાનરૂપી પાશની મધ્યમાંથી, બંધનના ભયથી વ્યાકુલ થઈને પડી ગયેલ નાસિકારૂપ શુક (પોપટ)ના ચંચુપુટમાંથી કોઈ પણ રીતે પડીને વિશ્વમાં પ્રશંસનીય યશવાળા હીરકુમારના મુખકમલની મધ્યમાં આવીને રહેલાં જાણે બિમ્બીફલ (ગીલોડા) ન હોય તેવા જણાતા હતા ! ॥૯૪॥

रक्ताङ्कुरक्तमणिपल्लवपाटलश्री-
पाटच्चरो यदधरः श्रियमश्नुते स्म ।
आस्थानवेदिरिव वाङ्मयदेवताया,
आवासवेश्मनि कुमारमुखारविन्दे ॥९५॥

यदधरो हीरकुमारस्यौष्ठः श्रियं शोभामश्नुते व्याप्नोति । बिभर्तीत्यर्थः । किंभूतः । रक्ताङ्का विद्रुमाः रक्तमणयः पद्मरागाः पल्लवाः किशलयानि तेषां पाटलश्रियो भावप्रधाननिर्देशाद्रक्तत्वलक्ष्म्याः स्वभावशोभाया वा पाटच्चरस्तस्करः अपहर्ता । उत्प्रेक्ष्यते—अधरः वाङ्मयदेवतायाः श्रीसरस्वत्याः आस्थानवेदिः सभायामुपवेशनार्थं वेदिकेव । कस्मिन् । कुमारस्य मुखमेवारविन्दं कमलं तत्र । किंभूते कुमारमुखारविन्दे । आवासवेश्मनि । वाग्देवताया आवासार्थं निवसनकृते वेश्मनि गृहे । कुमारवदनारविन्दरूपे मन्दिरे निवसन्त्या इत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

પરવાળાં, પદ્મરાગમણિ અને પલ્લવો (કિસલયો)ની લાલાશની શોભાને હરણ કરનારા એવા હીરકુમારના અધર (હોઠ) શોભી રહ્યા છે. તે હોઠ જાણે હીરકુમારના મુખારવિંદરૂપ નિવાસસ્થાનમાં રહેલી સરસ્વતીદેવીને સભામાં બેસવા માટેની વેદિકા ન હોય ! ॥૯૫॥

अभ्युद्गतैर्मुखखनेरिव वज्ररत्नै-
र्दन्तैरदीप्यत कुमारपुरंदरस्य ।

वक्त्राब्जधाम्न इव वा श्रुतदेवतायाः
सेवासुखानुभवनागतगौरपत्रैः ॥९६॥

कुमारेषु बालकेषु रूपेण श्रिया वा पुरंदर इव पुरंदरस्तस्य दन्तैर्दशनैरदीप्यत शुशुभे । उत्प्रेक्ष्यते—मुखखनेर्वदनाकरादभ्युद्गतैः प्रकटीभूतैर्वज्ररत्नैर्हीरकमणिभिरिव । वाथवा उत्प्रेक्ष्यते । वक्त्राब्जधाम्नः कुमारवदनकमलमेव धाम मन्दिरं यस्यास्तादृश्याः श्रुतदेवतायाः सरस्वत्याः सेवया अर्थात् तद्वाहनत्वात्स्वस्वामिन्या उपासनया कृत्वा यत्सुखं तस्यानुभवनार्थं तद्वा प्राप्तुमागतैः समकालं समेतैर्गौरपत्रै राजहंसैरिव ॥

श्लोकार्थ

કુમારોમાં ઇંદ્રસમાન એવા હીરકુમારની દંતપંક્તિ શોભતી હતી. તે દાંત કુમારના મુખરૂપી ખાણમાં ઉત્પન્ન થયેલાં જાણે વજ્રરત્નો-હીરા ન હોય ! અથવા, કુમારના મુખકમલમાં નિવાસસ્થાનવાળી સરસ્વતી દેવીની ઉપાસનાથી, અર્થાત્ વાહનરૂપ હોવાથી, પોતાની સ્વામિનીની ઉપાસનાવડે સુખપ્રાપ્ત કરવા માટે એકી સાથે આવેલા રાજહંસો ન હોય ! કુમારના દાંતને રાજહંસની ઉપમા આપી છે. ॥૯૬॥

बिम्बाधरे निपतिताभिरभासि यस्य,
निर्धौतमौक्तिकशुचिद्विजचन्द्रिकाभिः ।
क्लृप्तेन्दुदर्पणपयोजजये कृताभि-
र्नाभीभुवेव सुमवृष्टिभिरेतदास्ये ॥९७॥

यस्य कुमारस्य निर्धूतानि उत्तेजितानि यानि मौक्तिकानि तानीव शुचिभिरुज्ज्वलाभिर्द्विजानां दन्तानां चन्द्रिकाभिर्ज्योत्स्नाभिरभासि निर्बभे । किंभूताभिश्चन्द्रिकाभिः । निपतिताभिः आगत्य स्थिताभिः । कस्मिन् । बिम्बाधरे गोल्हकतुल्ये ओष्ठे । उत्प्रेक्ष्यते—एतदास्ये कुमारवक्त्रे नाभीभुवा नारायणनाभ्यम्भोरुहजन्मना वेधसा कृताभिः कुसुमवृष्टिभिरिव । कदा । क्लृप्तोऽभिनिर्मितो य इन्दोश्चन्द्रस्य दर्पणानामादर्शानां पयोजानां पद्मानां जयः परस्परविरोधाद्युद्धे पराभवः तत्र । तत्समय इत्यर्थः । 'नाभीमथैष श्लथवाससोऽनु' इति नैषधे नाभीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારના લાલ હોઠ ઉપર રહેલી, નિર્મલ મોતીના દાણા જેવા ઉજ્વલ દાંતોની ચંદ્રિકા (પ્રભા) શોભતી હતી. તે દાંતની પ્રભા, જાણે ચંદ્ર, દર્પણ અને કમલના પરાભવ સમયે હીરકુમારના મુખ ઉપર બ્રહ્માએ કરેલી પુષ્પોની વૃષ્ટિ ન હોય ! ॥૯૭॥

पूर्णामृतैररुणरत्नमनोज्ञमध्या,
पङ्क्तीभवद्द्विजविराजिसवेशदेशा ।

यस्याननान्तरनिकेतनवाक्त्रिदश्या,
वापीव खेलनकृते रसना बभासे ॥९८॥

यस्य कुमारस्य रसना जिह्वा बभासे रेजे । उत्प्रेक्ष्यते—आननमर्थात्कुमारवदनं तस्यान्तरं मध्यं तत्र निकेतनं सदनं यस्यास्तादृश्याः वाक्त्रिदश्या भारत्याः खेलनकृते जलक्रीडार्थं वापी दीर्घिकेव । किंभूता वापी । अमृतैः पीयूषैः सलिलैश्च पूर्णा भृतमध्या । पुनः किंभूता वापी । अरुणरत्नैः पद्मरागमणिभिः मनोज्ञं रमणीयं बद्धं रचितं मध्यं यस्याः । मध्यम(पद)लोपी समासः । पुनः किंभूता । पङ्क्तया श्रेण्या भवद्भिर्वितिष्ठमानैर्द्विजैर्दन्तैर्विहंगमैश्च । अर्थात् विशदतया राजहंसपक्षिभिः विराजी शोभनशीलः सवेशदेशः समीपविभागो यस्याः । वापी अपि जलाकीर्णा रत्नबद्धमध्या विहंगमकलिता च स्यात् ॥

श्लोकार्थ

हीरकुमारनी जीभ शोभती हती ते जीभ, कुमारना मुखरूपी निवासस्थानवाळी सरस्वती देवीने जलक्रीडा करवा माटेनी जाणे वावडी न होय ? जलरूपी अमृतवडे परिपूर्ण पद्मरागमणिओथी सुशोभित मध्यभागवाळी अने समीपमां निर्मल तथा श्वेत श्रेणिबद्ध दांतोरूप राजहंसवाळी क्रीडा-वावडी जाणे न होय ! (कुमारनी जीभने सरस्वतीनी क्रीडावावनी उपमा आपी छे.) ॥९८॥

पूज्येषु रञ्जितमना यदसौ कुमार-
स्तस्य स्म रज्यत इतीव रसज्ञयापि ।
शुद्धाशयस्य दशनैरिव धार्यते स्म,
श्रीमत्कुमारवृषभस्य विशुद्धिमत्ता ॥९९॥

तस्य कुमारस्य रसज्ञया जिह्वया । उत्प्रेक्ष्यते—इति रज्यते स्म रक्तीभूतमिव । इति किम् । यत्कारणादसौ कुमारः पूज्येषु गुर्वादिषु अभ्यर्चनीयेषु विषये रञ्जितं राग-युक्तं जातं मनश्चित्तं यस्य तादृग्वर्तते । 'रङ्गः स्यान्नृत्ययुद्‌भुवो रागेऽपि' इत्यनेकार्थः । पुनः शुद्धाशयस्य शुद्धो निर्मलो निष्पाप आशयश्चित्तं मध्यं च यस्य । श्रीमतो लक्ष्म्या शोभया वा शालिनः कुमारेषु बलवत्तया धर्मकर्मादिषु धुरीणतया वा वृषभ इव वृषभः प्रशस्यो वा तस्य दशनैर्दन्तैरपि विशुद्धिमत्ता अत्यौज्ज्वल्यं धार्यते स्म धृता ॥

श्लोकार्थ

पूज्य पुरुषोमां रक्तचित्तवाळा होवाथी कुमारनी जीभ पण रक्त–लाल बनी गई ! वळी, धर्मकार्यमां अग्रणी होवाथी कुमारोमां वृषभ समान हीरकुमार निर्मल चित्तवाळा होवाथी तेओना दांत पण उज्वलताने धारण करनारा बन्या. ॥९९॥

रक्ताङ्कपल्लवमुखान्द्विषतो जिगीषु-
र्धत्तेऽसिकं किमधरः सविधेऽदसीयः ।

भावी शिशुर्भुवि यदेष सुवृत्तशाली,
 भेजे तदस्य चिबुकोऽपि सुवृत्तशाली ॥१००॥

अदसीयः कुमारसंबन्धी अधरः ओष्ठः असिकम् अधराधःप्रदेशविशेषं धत्ते धारयति। उत्प्रेक्ष्यते—रक्ताङ्कपल्लवमुखान् विद्रुमकिसलयादिकान् द्विषतो वैरिणो जिगीषुर्जेतुमिच्छुः किम्। असिकं असिरेव असिकः। स्वार्थे। तं खड्गं बिभर्ति। अन्योऽपि वीरो रिपून् निर्जेतुं करवालं कलयति। यत्कारणाद् भुवि पृथिव्यामेष शिशुर्बालकः सुवृत्तेन शोभनाचारेण शालते शोभते इत्येवंशीलो भावी। तत्कारणादस्य कुमारस्य चिबुकोऽपि असिकाधःप्रदेशोऽपि सु शोभनं वृत्तमाचारो यत्र। तादृशं भावमाशयं सदाचारतां वा। वास्तवार्थे तु शोभनवर्तुलतां भेजे सिषेवे। 'तत्प्रान्तौ सृक्किणी असिकं त्वधः। असिकाधस्तु चिबुकम्' इति हैम्याम्॥

श्लोकार्थ

हीरकुमारनो अधर नजीकमां असिक-होठना नीचेना भागने धारण करतो हतो. शा माटे ! पल्लव-किशलय, परवाळा आदि पोताना शत्रुओने जीतवानी इच्छाथी जाणे समीपमां असि-तलवारने राखी न होय ! वळी, हीरकुमारनी हडपची गोळाकारनी शोभाने धारण करती हती. ते जाणे 'आ हीरकुमार भविष्यमां सदाचारने सेवनारा बनशे ! आ कारणथी गोळाकारे रहेली न होय ! ('वृत्त'नो अर्थ वर्तुलाकार थाय तेवी रीते 'सदाचार' पण थाय). ॥१००॥

द्वात्रिंशताजनि रदैरपि लक्षणानि,
 द्वात्रिंशदाकलयतः शिशुवासवस्य।
पीयूषवर्षिसितरोचिरसूययान्त-
 र्वाग्भिः सुधामिव ववर्ष मुखं तदीयम् ॥१०१॥

करचरणयोश्छत्रचामरादीनि द्वात्रिंशत्संख्याकानि लक्षणानि आकलयतः बिभ्रतः। लक्षणानि यथा—'छत्रं तामरसं धनू रथवरो दम्भोलिकूर्माङ्कुशा, वापी स्वस्तिकतोरणानि च सरः पञ्चाननः पादपः। चक्रं शङ्खगजौ समुद्रकलशौ प्रासादमत्स्या यवा, यूपस्तूपकमण्डलून्यवनिभृत्सच्चामरो दर्पणः॥ उक्षा पताका कमलाभिषेकं, सुदामकेकी घनपुण्यभाजाम्' इति षट्पदी। अथवा 'इह भवति सप्तरक्तः षडुन्नतः पञ्चसूक्ष्मदीर्घश्च। त्रिविपुललघुगम्भीरो द्वात्रिंशल्लक्षणः स पुमान्॥' इति शिशुषु महर्धिकत्वेन वासवस्य शक्रतुल्यस्य दन्तैर्वदनदशनैरपि द्वात्रिंशता द्वात्रिंशत्संख्याकैरजनि संजातम्। उत्प्रेक्ष्यते—द्वात्रिंशत्त्वे स्पर्धयेव इति गर्भितोत्प्रेक्षा। पुनस्तदीयं कुमारसंबन्धि वदनं वाग्भिर्वाणीभिः कृत्वा सुधां पीयूषं ववर्ष वर्षति स्म। उत्प्रेक्ष्यते—पीयूषममृतं वर्षतीत्येवंशीलस्तस्य सितरोचिषश्चन्द्रस्य अन्तश्चित्तमध्ये असूयया ईर्ष्ययेव सुधामवर्षत्॥

श्લોકાર્થ

હીરકુમારના હાથ-પગના તળીયામાં બત્રીશ લક્ષણો હતાં. તે આ પ્રમાણે: છત્ર, તામરસ(કમળ), ધનુષ્ય, રથ, વજ, કૂર્મ, અંકુશ, વાવ, સાથીઓ, તોરણ, સરોવર, સિંહ, વૃક્ષ, ચક્ર, શંખ, હાથી, સમુદ્ર, કળશ, પ્રાસાદ, યવ યૂપ, સ્તૂપ, કમંડલુ, પર્વત, ચામર, દર્પણ, વૃષભ, ધ્વજ, લક્ષ્મીદેવીનો અભિષેક, માલા, મયૂર અને મેઘ, અથવા સાત લાલ, છ ઉંચા, પાંચ સૂક્ષ્મ, પાંચ દીર્ઘ, ત્રણ વિપુલ, ત્રણ લઘુ, અને ત્રણ ગંભીર, આ પ્રકારના બત્રીશ લક્ષણોની સાથે જાણે સ્પર્ધા કરવા માટે કુમારેન્દ્રના મુખમાં નિર્મલ બત્રીશ દાંતો હતા, વળી કુમારની વાણી નિરંતર સુધા વરસાવતી હતી, જાણે ચન્દ્રની સાથે અંતરમાં ઈર્ષ્યાને ધારણ કરવાથી અમૃતને વરસાવતી ન હોય ! ॥૧૦૧॥

उद्धृत्य कण्टकगणान् किमु वारिजन्म,
किं वात्मदर्शमपहृत्य विचेतनत्वम् ।
संतक्ष्य लक्ष्मशितिमानमुतामृतांशुं,
राजीवभूरकृत हीरकुमारवक्त्रम् ॥१०२॥

राजीवभूर्वेधाः किमु इति वितर्कयामि विचारं कुर्वे । वितर्के 'किं किमूत च' इति हैम्याम् । वारिजन्म विकसितकमलम् । अर्थादादाय । कर्मद्वयं वा । कृधातोर्द्विकर्मकत्वेन हीरनाम्नः कुमारस्य वक्त्रं मुखमकृत विरचयांचकार । किं कृत्वा । कण्टकानां गणान् व्रजानुद्धृत्य निष्कास्य । 'शशिनि खलु कलङ्कं कण्टकाः पद्मनाले जलधिजलमपेयं पण्डिते निर्धनत्वम् । दयितजनवियोगो दुर्भगत्वं सुरूपे धनवति कृपणत्वं रत्नदोषी कृतान्तः (विधाता)॥' इति सूक्तवचनात् पद्मे कण्टकाः । वा अथवा विचेतनत्वं चेतनाराहित्यम् अपहृत्य अज्ञानतां मुषित्वा आत्मदर्शं दर्पणं किमादाय, हीरमुखं चक्रे । उत अथवा लक्ष्मणो लाञ्छनस्य शितिमानं कृष्णतां संतक्ष्योत्तार्य किम् अमृतांशुं सुधाकरमादाय हीरवदनं विधिर्विदधे ॥ इति मुखम् ॥

શ્લોકાર્થ

હું વિચારું છું કે બ્રહ્માએ કમલમાંથી કાંટાઓને દૂર કરીને જાણે હીરકુમારનું મુખ બનાવ્યું ન હોય ! અથવા દર્પણમાંથી અચેતનતા દૂર કરીને એ દર્પણમાંથી મુખ બનાવ્યું ન હોય ! અથવા ચન્દ્રમાંથી લંછનની કાલિમા દૂર કરીને મુખ બનાવ્યું ન હોય ! અર્થાત્ હીરકુમારનું મુખ લક્ષણો પેત અને સુંદર હતું. વિધાતા પણ ખરેખર રત્નોમાંજ દોષ દેનારો છે ! ચન્દ્રમાં કલંક, કમલમાં કાંટા, સમુદ્રમાં ખારાશ, પંડિતોમાં નિર્ધનતા, સ્નેહીજનોમાં વિયોગ, રૂપવાનોમાં દૌર્ભાગ્ય, અને શ્રીમંતોમાં કૃપણતા' આ પ્રકારે વિધાતાને 'રત્નદોષી' કહેવામાં આવે છે તે યથાર્થ છે. ॥૧૦૨॥

निःशेषभूवलयकुण्डलिवेश्मनाकि-
लोकत्रिके प्रसृमरैर्यशसां विलासैः ।
रेखा भविष्यति महत्सु यदस्य कण्ठे,
रेखात्रिकं किमिति निर्मितवान् विधाता ॥१०३॥

विधाता ब्रह्मा अस्य कुमारस्य कण्ठे गलकन्दले । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतो रेखात्रिकं निर्मितवान् किमु कृतवानिव । इति किम् । यत् निःशेषं समग्रं भूवलयं मेदिनीमण्डलम्, तथा कुण्डलिनां नागानां वेश्म गृहं पातालम्, तथा नाकिनां देवानां लोको विश्वं स्वर्गस्तेषां त्रिके त्रयेऽपि प्रसृमरैः प्रतिस्थानं विस्तरणशीलैर्यशसां कीर्त्तिनां विलासैर्वैचित्रीभिरस्य हीरकुमारस्य महत्सु उत्तमजनेषु रेखा भविष्यति । एतस्मात्परः कोऽप्येतादृग्गुणगणकलितस्त्रिभुवनेऽपि नास्तीति प्रसिद्धिर्भाविनी ॥

શ્લોકાર્થ

વિધાતાએ કુમારના કંઠ ઉપર ત્રણ રેખાનું નિર્માણ કર્યું તે શા માટે ! ભૂમંડલ, પાતાલ લોક અને સ્વર્ગલોક, એમ ત્રણે લોકમાં ફેલાયેલા યશના વિલાસથી આ કુમાર ઉત્તમપુરુષોમાં એક રેખા સમાન થશે ! અર્થાત્ 'ત્રણે ભુવનના ગુણવાન પુરુષોમાં કુમાર સમાન બીજું કોઈપણ નથી' આ પ્રકારની પ્રસિદ્ધિને કરવા માટે જાણે રેખા દોરી ન હોય ! ॥૧૦૩॥

भावी यदेष वृषवज्जिनधर्मधुर्यः,
स्कन्धोऽप्यभूत्किमिति तत्ककुदोपमेयः ।
अर्भः पुरा भवति येन युगप्रधानो,
जज्ञेऽस्य बाहुरपि तेन युगप्रधानः ॥१०४॥

यत्कारणादेष कुमारः वृषवदृषभ इव जिनस्यार्हतो धर्मे सुकृतकर्मणि धुर्यो धौरेयो धुरंधुरो भावी भविष्यति । इति हेतोः अस्य कुमारस्य स्कन्धोऽप्यंसोऽपि । उत्प्रेक्ष्यते-तस्य वृषभस्य ककुदेनांसकूटेन उपमेय उपमातुं योग्यः । किमभूद्बभूव । च पुनर्येन कारणेन अर्भो हीरकुमारो युगे कलिकाले विशिष्टातिशयमाहात्म्याभ्युदयात् प्रधानः प्रकृष्टः पुरा भवति अग्रे भविष्यति । पुरायोगे भविष्यदर्थे वर्तमाना 'यावत्पुरानिपातयोर्योगे लट्' आभ्यां निपाताभ्यां योगे भविष्यत्काले वर्तमाना स्यादिति प्रक्रियाकौमुद्याम् । पुरेदमूर्ध्वं भवतीति वेधसा' इति नैषधेऽपि । तेन हेतुना । उत्प्रेक्ष्यते-अस्याभकस्य बाहुर्भुजोऽपि युगवद्धूसरवत्प्रधानो व्यायतः आजानुबाहुत्वात् जज्ञे संजातः ॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમાર વૃષભની જેમ આર્હત્ ધર્મના ધોરી-ધુરંધર બનશે, આ કારણથી કુમારના 'ખભા' પણ વૃષભના સ્કંધની ઉપમાને યોગ્ય હતા. 'કલિયુગમાં હીરકુમાર સર્વોત્કૃષ્ટ મહિમાવંત હોવાથી પ્રધાન થશે અર્થાત્ યુગપ્રધાન બનશે' આ કારણથી જાણે કુમારના બાહુ પણ ધુંસરાના જેમ લાંબા-પ્રધાન હતા. અર્થાત્ 'આજાનુબાહુ' હતા. ॥૧૦૪॥

उद्दामदुर्गतिपुरेऽर्गलतां गमी य-
द्दोरितीव लभतेऽर्गलयोपमानम् ।

यस्येभशङ्खमकरान् कलयन् प्रवाल-

शाली पुनः श्रियमसूत शयः समुद्रः ॥१०५॥

यत्कारणात्कुमारः उद्दाममनेकलोकानामातङ्ककारकत्वादुत्कटम् । 'अबाधोच्छृङ्खलोद्दामान्ययन्त्रितमनर्गलम्' इति हैम्याम् । उच्छृङ्खलं यद्दुर्गतिर्नरकादिकुगतिः सैव पुरं नगरं तत्रार्गलतां परिघभावम् । 'द्वारेषु परिघोऽर्गला' इति हैम्याम् । अयं गमी गमिष्यति । 'यथा विदूराद्रिरदूरतांगमी' इति नैषधे । ये जनाः अमुं सं सम्यक् त्रिधा सेविष्यन्ते तान् तां दुर्गतिं गन्तुं न दास्यत्यसौ तत इदं विशेषणम् । उत्प्रेक्ष्यते-इतीव हेतोः । तस्य कुमारस्य दोर्बाहुदण्डोऽपि अर्गलया नगरपरिघेण उपमानं सादृश्यं लभते प्राप्नोति । 'अमुष्य दोर्भ्यामरिदुर्गलुण्ठने ध्रुवं गृहीतार्गलदीर्घपीनता' इति नैषधे । पुनर्यस्य सह मुद्रिकया उर्मिकया साक्षराङ्गुलीयकेन वा वर्तते यः समुद्रः शयः पाणिः श्रियं शोभामसूताजीजनत् । किं कुर्वन् । दधत् । कान् । कृतिभाजः रेखाकारीभूतान् इभा गजाः, शङ्खाः कम्बवः, मकरा यादोविशेषाः, तान् । पुनः किंभूतः । प्रवालाः पल्लवास्तद्वत् शालते रक्तत्वेन सुकुमारत्वेन शोभते इत्येवंशीलः समुद्रोऽपि जलगजवारिजमकरकलितस्तथा विद्रुमविभ्राजी लक्ष्मीं सूते च इत्युत्प्रेक्षा उपमा वा ॥

શ્લોકાર્થ

અનેક લોકોને અત્યંત દુઃખદાયી એવી નરકઆદિ દુર્ગતિરૂપ નગરીમાં પ્રવેશ રોકવા માટે અર્ગલા સમાન હાથવાળા હીરકુમાર હતા. અર્થાત્ 'જે કોઇ હીરકુમારની સમ્યક્ પ્રકારે ઉપાસના કરશે તેની દુર્ગતિ થશે નહિ' આ કારણથી હીરકુમારના બે હાથ અર્ગલાની ઉપમાને પ્રાપ્ત કરતા હતા. વળી, સમુદ્ર જેમ જલહસ્તી, શંખ, મત્સ્ય, અને પ્રવાલ યુક્ત હોવાથી લક્ષ્મીને ધારણ કરે છે તેમ હીરકુમારના હાથ પણ હસ્તિ, શંખ, મત્સ્ય અને પ્રવાલ આદિની રેખા યુક્ત હોવાથી શોભાને ધારણ કરતા હતા. ॥૧૦૫॥

तस्य स्फुरद्द्युतिपयःपरिपूर्णबाहु-

मूलालवालविलसद्भुजगण्डिभाजः ।

रेजुः शयावनिरुहोऽङ्गुलयोऽनुशाखाः,

कामाङ्कुरैः किसलयैरिव शालमानाः ॥१०६॥

तस्य कुमारस्याङ्गुलयः करशाखा रेजुः शुशुभिरे । नु इति अव्ययं वितर्के विचारे प्रश्ने पृच्छायां वा । शयावनिरुहः पाणिरूपपादपस्य शाखाः शिखाः । किंभूतस्य शयावनिरुहः । स्फुरन्त्यो दीप्यमाना विस्तरन्त्यो वा द्युतयः कान्तय एव पयांसि सलिलानि तैः परिपूर्णं सामस्त्येन पूरितं व्याप्तं बाहुमूलं भुजकोटरः स एवालवालं स्थानकं तत्र विलसन्नाश्लिष्यन् । 'स्यादालवालमावालमावापस्थानकं च सः' इति हैम्याम् । 'लस श्लेषणक्रीडनयोः' इति धातुः । अर्थात् प्रकटीभवन् यो भुजो बाहुः स एव गण्डिः

प्रकाण्डं मूलात् शाखावधिप्रदेशः तं भजतीति । किंभूताः शाखाः । कामाङ्कुशैर्नखैः शालमानाः । उत्प्रेक्ष्यते—किसलयैः पल्लवैरिव । अत्र गर्भितोत्प्रेक्षा ॥

श्लोकार्थ

કુમારની આંગળીઓ હાથરૂપી વૃક્ષની જાણે શાખાઓ ન હોય ! તેવી શોભતી હતી. દેદીપ્યમાન કાંતિરૂપ જલથી પરિપૂર્ણ બાહુમૂલ તે રૂપ થડ ઉપર પ્રગટ થયેલી, બાહુરૂપી સ્કંધને આલિંગન આપીને રહેલી, શાખાઓરૂપી આંગળીઓ પલ્લવોરૂપી નખોવડે શોભતી હતી. ॥૧૦૬॥

जानुस्पृशौ शिशुभुजौ विनियन्त्रणाय,
चलाचिलाब्धिदुहितुस्तरलाशयायाः ।
हस्तौ समस्तकजराजतयाप्यमुष्य,
धात्राक्षतैरिव यवैः समपूजिषाताम् ॥१०७॥

शिशुभुजौ कुमारबाहू जानू ऊरुपर्वणि स्पृशत इति जानुप्रलम्बौ अभूताम् । उत्प्रेक्ष्यते—तरलश्चपलः आशयश्चित्तं स्वभावो वा यस्यास्तादृश्या अब्धिदुहितुर्लक्ष्म्या विनियन्त्रणाय विशेषेण बन्धनाय एकत्रावस्थितिनिर्मापणाय पाशौ बन्धनग्रन्थी इव । अपि पुनः । अमुष्य कुमारस्य करौ हस्तौ धात्रा ब्रह्मणा अक्षतैरखण्डैर्यवैः समपूजिषाताम् अर्चिताविव । समस्तानि सकलानि यानि कजानि कमलानि तेषां राजत्वेन स्वामितया आकृत्या तत्सेव्यत्वेन आधिपत्यम् ॥

श्लोकार्थ

કુમારના બે હાથ ઢીંચણ સુધી પહોંચેલા હતા. તે જાણે ચપલસ્વભાવવાળી લક્ષ્મીને (એકજ સ્થાને રાખવાના ઉદ્દેશથી) બાંધવા માટેના બે પાશ ન હોય ! વળી, કુમારના બે હાથોની બ્રહ્માએ જાણે અખંડ યવોવડે પૂજા કરી ન હોય ! તેમજ બન્ને હાથ સમસ્ત કમલોનું અધિપતિપણું ધારણ કરતા હતા. અર્થાત્ બંન્ને હાથના તળીયાં યવો અને કમલોની રેખાઓવડે યુક્ત હતા. ॥૧૦૭॥

वक्षःशिलाकलितमञ्जुलजातरूपो,
नक्षत्रभूषिततनुश्च नभोमयुक्तः ।
स्वःशाखिरुड्महिमधीरिमराजमानः,
शावः सुपर्वशिखरीव पुपोष भूषाम् ॥१०८॥

शावः हीरकुमारः सुपर्वशिखरी मेरुरिव भूषां शोभां पुपोष । शुशुभे इत्यर्थः । किंभूतः शावः मेरुश्च । वक्षो हृदयं तदेव विस्तीर्णत्वात्तदुपमेयत्वाच्च शिला पृथुलप्रस्तरः तया कलितः युतः, तथा मञ्जुलं मनोज्ञं जातमुत्पन्नं रूपं तनुवैभवः सुवर्णं च यस्य पश्चात्कर्मधारयः । पुनः किंभूतः । न निषेधे, क्षत्रियत्वेन राजन्यतया । 'क्षत्रं तु क्षत्रियो राजा राजन्यो बाहुसंभवः' इति हैम्याम् । तथा—'क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य

शब्दो भुवनेषु रूढः' इति रघौ । वणिग्जातित्वात् । नक्षत्रैर्ज्योतिश्चक्रैर्भूषिता अलंकृता तनुर्वपुर्यस्य । पुनः किंभूतः । न नैव भोगेन वैषयिकसुखेन बालत्वाद्राज्यादिसुखेन वा व्यवहारित्वाद् युतः । पक्षे—नभसि आकाशे गच्छन्तीति नभोगा विद्याधराः सुराश्च तैः कलितः तेषां क्रीडास्पदत्वात् । च पुनः स्वःशाखिनः कल्पवृक्षास्तद्वत्तेषां वा रुक् कान्तिर्यस्य यत्र वा । पुनः किंभूतः । महिम्ना माहात्म्येनाग्रे भविष्यता । भाविनि भूतोपचारात् । धीरिम्णा स्वाभाविकेन धैर्येण अग्रेऽपि उदेष्यता धीरत्वेन देवदानवमानवप्रभुबिभीषिकायामपि निश्चलत्वात् शोभमानः ॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમાર મેરુપર્વતની શોભાને ધારણ કરતા હતા. કુમાર શિલા જેવા વિશાળ વક્ષસ્થલ (છાતી)વાળા હતા. મેરુ–શિલાઓથી યુક્ત છે. કુમાર મનોહર કંચનવર્ણીય કાયાવાળા હતા. મેરુ–જાત્યસુવર્ણમય છે. કુમાર–જ્યોતિષચક્રજેવા દેદીપ્યમાન અલંકારોવડે ભૂષિત અંગવાળા હતા. મેરુ–જ્યોતિષચક્રવડે અલંકૃત છે. મેરુ નભોગ–આકાશ માર્ગે જનાર વિદ્યાધરોથી યુક્ત છે. કુમાર–"નભોગ" =વૈષયિક સુખો વગેરેના ભોગવટાથી રહિત હતા. મેરુ–વિદ્યાધરો અને દેવોના ક્રીડાસ્થાનરૂપ છે. કુમાર-કલ્પવૃક્ષ જેવી દેદીપ્યમાન કાંતિવાળા હતા મેરુ–અનેક પ્રકારના કલ્પવૃક્ષવાળો છે. આ પ્રકારે મહિમા અને ધૈર્યવડે મેરુની જેમ નિશ્ચલ એવા હીરકુમાર શોભતા હતા. ।।૧૦૮।।

प्रामाण्यमस्य वहतो महतां सदस्य-
प्रामाण्यमाश्रयदुरस्तदिहास्ति चित्रम् ।
श्रीवत्स उल्लसति तस्य पुनः स वक्षः-
स्थायी गभीरिमविलोकनकौतुकीव ॥१०९॥

इह जगति । तदिति कर्तृपदम् । चित्रमाश्चर्यं विस्मयोऽस्ति यदस्य उरो हृदयमप्रामाण्यं प्रमाणातीततामतिविशालतामनुपादेयतामाश्रयत्सेवते स्म । अस्य किं कुर्वतः । महतां महात्मनां सदसि सभायाम् । समूहे इत्यर्थः । 'उडुपरिषदः किं नार्हत्वं निशः किमु नौचिती' इति नैषधे । परिषद्शब्दः समूहवाची । प्रामाण्यं यथार्थवादितां मुख्यतां वा यद्वयं वक्त्याचरति सन्मार्गं तदस्माकं महतां प्रमाणमेवेति प्रमाणतां वहतो बिभ्रतः । पुनस्तस्य कुमारस्य श्रीवत्सः उत्तमपुरुषाणां हृदयमध्ये कश्चिदाकारविशेषः । उल्लसति शोभते । उत्प्रेक्ष्यते—स श्रीवत्सः गभीरिम्णः अर्थात्कुमारस्य गाम्भीर्यस्य विलोकने विभावने कौतुकं कौतूहलमस्त्यस्येति कृत्वा वक्षसि गाम्भीर्याश्रये हृदये तिष्ठत्येवंशीलः स्थायी बभूवेव ॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમારનું વક્ષસ્થળ અતિવિશાળ હતું, તે ખરેખર આશ્ચર્યરૂપ છે ! 'પ્રામાણિકપુરુષોની પર્ષદામાં હીરકુમાર એ જ પ્રમાણરૂપ છે' આવા પ્રકારની પ્રામાણિકતાને જાણે ધારણ કરતું ન હોય ! વળી હીરકુમારના વક્ષસ્થલમાં શ્રીવત્સ (આકારવિશેષ)નું ચિહ્ન હતું, તે તેમની ઉત્તમતાની સાબિતીનું

પ્રતીક હતું, તે જાણે કુમારની ગંભીરતાને જોવામાં કૌતુકી થયેલું, કુમારના હૃદય ઉપર સ્થિર થઈ ગયું ન હોય ! તેમ જણાતું હતું. ॥૧૦૯॥

सान्द्रीभवत्तनुविभाभरनिर्झरिण्याः,
सावर्तशोण इव नाभिरमुष्य रेजे ।
वक्षःस्थलेन विपुलेन सहाभ्यसूया-
माविभ्रतीव कटिरप्यभवद्विशाला ॥११०॥

अमुष्य कुमारस्य नाभिस्तुन्दकूपिका रेजे भाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—सान्द्रीभवन्नीरन्ध्रो जायमानो यस्तनोर्वपुषो विभाभरः कान्तिसमूहः स एव निर्झरिणी नदी तस्याः सहावर्तेन पयोविभ्रमविशेषेण युक्तः शोणः ह्रद इव । अपि पुनरमुष्य कटिः श्रोणिर्विशाला विस्तीर्णा अभूद्बभूव । उत्प्रेक्ष्यते—विपुलेन विशालेन वक्षःस्थलेन हृदयेन सह सार्धमभ्यसूयामीर्ष्यां बिभ्रती दधानेव ॥

श्लोकार्थ

અતિગાઢ બનેલી શરીરની કાંતિના સમૂહરૂપ જે નદીના આવર્ત સહિત જાણે હૃદ ન હોય ! તેવા પ્રકારની કુમારની નાભી શોભતી હતી. વળી કુમારનો અતિવિશાળ કટિપ્રદેશ વિશાળ એવા વક્ષસ્થલની સાથે જાણે સ્પર્ધાને કરતો ન હોય ! ॥૧૧૦॥

कार्कश्यसंहृतिलघूकृतहस्तिहस्ता-
वूरू कृताविव शिशोर्नलिनासनेन ।
स्तम्भोपमो जिनमतावसथे स भावी,
स्तम्भोपमां किमिति तस्य बिभर्ति जङ्घा ॥१११॥

नलिनासनेन वेधसा कार्कश्यस्य कठिनतायाः संहृत्या संहरणेनापनयनेन कृत्वा लघू अल्पौ ह्रस्वौ कृतौ यौ हस्तिनः करिणः हस्तौ शुण्डादण्डौ । उत्प्रेक्षते—शिशोः कुमारस्य ऊरू सक्थिनी कृतौ निर्मिताविव । पुनस्तस्य कुमारस्य उत्प्रेक्ष्यते-इति हेतोः किमु जङ्घा स्तम्भोपमां स्थूणासादृश्यं बिभर्ति । इति किम् । यत्स हीरार्भः जिनमतमर्हच्छासनमेवावसथः सौधं तस्मिन् तद्धारधरणेन स्तम्भोपमः स्तम्भस्य तुल्यः भावी भविष्यति । यथा स्तम्भो गृहाधारभूतो भवति, तथायमपि श्रीजिनशासनस्याधारभूतो भविता । 'वज्रस्तम्भाविवंते' इति जिनशतके जङ्घायाः स्तम्भसादृश्यम् ।

श्लोकार्थ

બ્રહ્માએ હાથીની શુંઢમાંથી કર્કશતાને દૂર કરીને જાણે હીરકુમારની સાથળનું નિર્માણ કર્યું ન હોય ! અથવા હીરકુમારની જંઘા ઘરના આધારભૂત સ્તંભની ઉપમાને ધારણ હતી. તે જાણે આ હીરકુમાર ભવિષ્યમાં શ્રી આર્હતશાસનરૂપી મહેલના સ્તંભરૂપ બનશે ! તેમ સૂચિત કરતી ન હોય ? ॥૧૧૧॥

स्पर्धोदयान्निजविवृद्धिकृतौ यदूरू,
जङ्घे पुनः सरसिजन्मभुवा विभाव्य ।
तद्द्वन्द्वविग्रहनिषेधविधिप्रभूष्णु-
सीमाकरं विरचितं किमु जानुयुग्मम् ॥११२॥

स्पर्धायाः परस्परं संह(घ)र्षस्य उदयादाविर्भावान्निजयोरात्मात्मनोर्विशेषेण वृद्धिमुपचयं कुरुतः सृजत इति निजविवृद्धिकृतौ यस्य कुमारस्य ऊरू पुनरर्थात्कुमारजङ्घे विभाव्य दृष्ट्वा सरसिजभुवा विधिना । उत्प्रेक्ष्यते—तयोर्द्वन्द्वयोर्युगलयोर्विग्रहस्य मिथः कलहस्य निषेधविधौ निवारणप्रकारे प्रभूष्णुः समर्थम् । अत एव सीमायाः अवधेर्विभागस्य करं विधायकं जानुयुग्मं विरचितं कृतम् ।

श्लोकार्थ

પરસ્પર પોતપોતાની વૃદ્ધિને માટે સંઘર્ષ કરતા એવા હીરકુમારના બે સાથળને જોઈને બ્રહ્માએ તે બન્નેના કલહની શાંતિ માટે સમર્થ મર્યાદાને કરવાવાળું જંઘાયુગ્મ બનાવ્યું. ।।૧૧૨।।

शुश्रूषयासनतयानिशमाप्रसादा
लब्ध्वा प्रसन्नमनसो वरमात्मयोनेः ।
विश्वाङ्ककारविजयप्रभविष्णुलक्ष्मि,
स्मेराम्बुजन्म किमु यत्पदतामवाप ॥११३॥

स्मेराम्बुजन्म विकचकमलम् । उत्प्रेक्ष्यते—यत्पदतां कुमारस्य चरणत्वम् । पादावतारमित्यर्थः । किमवाप लभते स्मेव । किंभूताम् । विश्वेषु जगत्सु ये अङ्ककारा जैत्रप्रतिमल्लाः स्वश्रीपरिस्पर्धिनः । 'संकीर्णशंकरशशाङ्ककलाङ्ककारैः' इति नैषधे । तेषां विजये प्रभविष्णुः समर्था लक्ष्मीर्यस्यास्ताम् (यस्य तद्) । किं कृत्वा । वरं स्वाभिलषितवाचं लब्ध्वा प्राप्य । कस्मात् । आत्मयोनेर्विधातुः । किंभूतात् । प्रसन्नं प्रसादोपेतं हृष्टं मनो हृदयं यस्य । कया । आप्रसादात् प्रसादं मर्यादीकृत्य अनिशं निरन्तरमासनतया विष्टरभावेन शुश्रूषया । 'सेवा भक्तिः परिचर्या प्रसादना । शुश्रूषाराधनोपास्तिः वरिवस्यापरिष्टयः ॥' इति हैम्याम् । आसनीभूय प्रसादसमयं यावन्नित्यं सेवां विधाय ॥

श्लोकार्थ

વિકસ્વર કમલે હીરકુમારના ચરણ(પગ)પણાને પ્રાપ્ત કર્યું. કૃપા પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી નિરંતર આસનરૂપે બનીને સેવા કરવાથી અતિ પ્રસન્ન થયેલા બ્રહ્મા પાસેથી પોતાને અભિલષિત વરદાન પ્રાપ્ત કરીને વિકસ્વર કમળે ત્રણે જગતના પ્રતિસ્પર્ધિઓને જીતવામાં સમર્થ શોભાવાળા હીરકુમારના ચરણપણાને પ્રાપ્ત કર્યું. અર્થાત્ હીરકુમારના ચરણ—પગ વિકસ્વર કમળ જેવા હતા. ।।૧૧૩।।

यत्पादपङ्कजयुगाङ्गुलिभिः स्वकीय-
लक्ष्म्या पराभवपदं गमिताः प्रवालाः ।
दुःखादिव द्रुमशिखाशिखरान्तरेषु,
तित्यक्षवस्तनुलतां निजमुद्बबन्धुः ॥११४॥

प्रवालाः पल्लवा द्रुमाणां वृक्षाणां शिखास्तासां शिखराणि अग्राणि तेषामन्तरेषु मध्येषु । उत्प्रेक्ष्यते—निजमात्मानम् । 'श्रुत्वा निजं भीमजया निरस्तम्' इति नैषधे । निजशब्देनात्मा उत् ऊर्ध्वं बबन्धुः बध्नन्ति स्म । स्वं पाशपतितं कुर्वते स्मेत्यर्थः । किं कर्तुमिच्छवः । तित्यक्षवः त्यक्तुमिच्छवो विहातुकामाः । कस्मात् । दुःखात् । काम् । तनुलतां स्वशरीरयष्टिम् । किंभूताः प्रवालाः पराभवपदमभिभूतिस्थानं गमिताः प्रापिताः। कया । स्वकीयया आत्मीयया लक्ष्म्या श्रिया शोभया वा काभिः । यत्पादपङ्कजयुगाङ्गुलिभिः यस्य कुमारस्य पादौ चरणावेव पङ्कजे पद्मे तयोर्युगलं द्वन्द्वं तस्याङ्गुलीभिः पदशाखाभिः ॥

શ્લોકાર્થ

પલ્લવોએ વૃક્ષોની શિખાના અગ્રભાગની મધ્યમાં પોતાના શરીરરૂપી લતાને ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી બાંધી હતી, શાથી ? હીરકુમારના ચરણકમલની આંગળીઓવડે પોતાની શોભાનો પરાભવ થવાથી, દુખથી કંટાળીને જાણે સ્વયં આત્મઘાત કરવાની ઇચ્છાથી બાંધી ન હોય ? ॥૧૧૪॥

कामद्विपेऽङ्कुश इवोद्भविताऽयमेव,
कामाङ्कुशैः किमिति सूचयति स्म वेधाः ।
रत्नं यदेष भुवि सूरिभरेषु भावी,
रत्नश्रियं किमु पुनर्निदधे स तेषु ॥११५॥

वेधा ब्रह्मा एतस्य कुमारस्य कामाङ्कुशैरिति नामभिर्नखैः । 'कामाङ्कुशो महाराजकरजो नखरो नखः' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—इति सूचयति स्म । किम् । लोकपुरः कथयति स्मेव । इति किम् । यदयं हीरकुमारः कामद्विपे स्मरहस्तिनि विषये अङ्कुशः सृणिरिवोद्भविता प्रादुर्भविष्यति । सर्वथापि दुर्दमं मदनं यौवनेऽप्येष दमिष्यतीत्यर्थः । पुनः स ब्रह्मा तेषु कामाङ्कुशेषु-इति हेतोः । अत्र इतिशब्दः पूर्वपदादेव ग्राह्यः । एककाव्यत्वात् । रत्नश्रियं माणिक्यलक्ष्मीं निदधे स्थापितवान् । इति किम् । यदेष कुमारो भुवि पृथिव्यां सूरिभरेष्वाचार्यव्रजेषु रत्नं माणिक्यमिव भावी भविष्यति । 'नगीनो' इति प्रसिद्धः ॥

શ્લોકાર્થ

બ્રહ્મા, કુમારના નખોવડે લોકોની આગળ આ પ્રમાણે સૂચિત કરતા હતા. 'આ હીરકુમાર યૌવનવયમાં જ દુર્દમ એવા કામદેવરૂપી હાથીને દમન કરવા માટે અંકુશ સમાન બનશે ! અથવા તો

નખોની કાંતિવડે આ પ્રમાણે સૂચન કરતા ન હોય ! કે 'આ હીરકુમાર પૃથ્વી ઉપર ભાવિ આચાર્યોના સમૂહમાં એક માણિકયરત્ન સમાન બનશે !' ॥૧૧૫॥

यन्मूर्तिदीधितिझरेषु किमु प्ररोहा,
रोमाणि कामपि रमां कलयांबभूवुः ।
ईदग्विधा वयमिहैव न चापरत्र,
वक्तुं गुणैः किमिति यन्त्रकृताः स्वरेखाः ॥११६॥

रोमाणि यस्य लोमलेखाः कामप्यसाधारणीं रमां श्रियं कलयांबभूवुः धारयन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते-यस्य कुमारस्य मूर्तिः शरीरं तस्य दीधितयः परितः प्रसरत्कान्तयः ता एव झरा निर्झरप्रवाहास्तेषु हस्तपादहृदयादिबहुत्वाद्बहुवचनम् । तेषु प्ररोहा नीलतृणाङ्कुराः किमु । पुनर्यत्र कुमारे औदार्यधैर्यगाम्भीर्यादिगुणैः उत्प्रेक्ष्यते । इति वक्तुं किमु जनानां पुरः कथयितुमिव स्वाः स्वाः सरूपाणामेकशेषे एक एव स्वशब्दस्तिष्ठति रेखा लघुरूपाः कृताः किमु । इति किम् । यत् ईदृशी विधा प्रकारो येषाम् अनन्यसामान्यमाहात्म्येन सकललोकचेतश्चमत्कारिणस्तादृशा वयं सर्वेऽपि गुणा इहैव हीरकुमारे एव स्मो वर्तामहे, च पुनर्नापरत्र अपरस्मिन् स्थाने । एवंविधा वयं सर्वथापि न स्मः ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારની રોમરાજી કોઇ અસાધારણ પ્રકારની શોભા ધારણ કરતી હતી. તે રોમરાજી, હીરકુમારના શરીરમાંથી નીકળતી કાંતિના સમૂહરૂપ ઝરણાના પ્રવાહમાં પ્રગટ થયેલા જાણે હરીયાળા અંકુરા ન હોય ! અથવા તો ધૈર્ય, ઔદાર્ય, ગાંભીર્ય આદિ ગુણો લોકોની સમક્ષ જાણે આ પ્રમાણે કહેતા ન હોય ! કે 'અસાધારણ કોટિના માહાત્મ્યવડે સમસ્ત જગતના ચિત્તને ચમત્કાર પમાડનારા એવા અમે સર્વે પણ ગુણો ફક્ત આ હીરકુમારમાં જ વસીયે છીયે, અન્ય કોઇ સ્થાને રહેતા નથી.' આ પ્રમાણે ગુણો રોમરાજીરૂપે જાણે ન હોય ! તેમ જણાતા હતા. ॥૧૧૬॥

स्कन्धोपधेः ककुदढौकनकं विधाय,
यस्माच्छिशोर्गतिरशिक्षि ककुद्मतेव ।
अभ्यस्यते गतिरिवास्य गतानुकार-
कामेन विन्ध्यविपिनेष्वपि हास्तिकेन ॥११७॥

यस्मात् हीरनाम्नः शिशोः कुमारात् । उत्प्रेक्ष्यते—ककुद्मता वृषभेन गतिर्गमनमशिक्षि शिक्षितेव । किं कृत्वा । स्कन्धोपधेरंसकपटात्ककुदस्य नैचिकशिरसः ढौकनकं प्राभृतं विधाय कृत्वा । अपि पुनर्गजव्रजेन विन्ध्यस्य जलबालकशैलस्य विपिनेषु काननेषु गह्वरेषु वा । उत्प्रेक्ष्यते—गतिर्मन्थरगमनविलासः अभ्यस्यते अभ्यास इव क्रियते । शिक्ष्यते वा । किंभूतेन हास्तिकेन । अस्य कुमारस्य गतस्य विलासेन मन्थरत्वेन वा गमनस्य अनुकरणमनुकारः सदृशीभवनं तत्र कामोऽभिलाषो यस्य तेन ।

શ્લોકાર્થ

વૃષભે સ્કંધના બહાને કકુદનું બેગણું કરીને, હીરકુમાર પાસેથી ગતિ શિખી ! વળી હાથી-ઓના સમૂહે વિંધ્યાચલના વનોમાં, હીરકુમારની ગતિનું અનુકરણ કરવાની અભિલાષાથી અભ્યાસ કર્યો. અર્થાત્ હીરકુમારની ગતિ (ચાલ) શ્રેષ્ઠ ગજગામિની હતી. ॥૧૧૭॥

लिप्ता द्रवैरिव विलीनहिरण्यराशेः,

संकल्पितेव नवगन्धकलीदलैर्वा ।

किं रोचनाभिरथवा रचिता स्मिताब्ज-

गर्भैरिवाथ घटितास्य तनुश्चकाशे ॥११८॥

अस्य कुमारस्य तनुः शरीरं चकाशे दिदीपे । उत्प्रेक्ष्यते विलीनस्य खादिराङ्गाराग्निगालितस्य हिरण्यस्य राशेः कनकनिकरस्य द्रवै रसैः लिप्यते स्मेति लिप्ता दिग्धेव । वा अथवा नवैः सद्यस्कैर्नवीनैर्गन्धकलीदलैश्चम्पककलिकापत्रैः । 'न षट्पदो गन्धकलीमजिघ्रत्' इति सूक्ते । संकल्पितेव विरचितेव । अथवा पक्षान्तरे रोचनाभिर्गोरोचनानामगोपित्तविशेषद्रव्यैः किमुत्प्रेक्ष्यते—रचिता निर्मितेव । अथ पुनः स्मिताब्जानां विकचकमलानां गर्भैरन्तर्वर्तिसारदलैर्घटिता कल्पितेव ॥ इति हीरकुमारसर्वाङ्गवर्णनम् ॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમારનું શરીર ખેરના અંગારામાં પ્રવાહી કરાયેલા સુવર્ણથી જાણે વિલેપન કરાયું હોય ! અથવા તાત્કાલિક ઉત્પન્ન થયેલા ચંપકલતાના પર્ણોથી રચના કરાઈ હોય ! અથવા ગોરુચંદનવડે નિર્માણ કરાયું હોય અથવા વિકસ્વર કમલોની મધ્યમાં રહેલા શ્રેષ્ઠ અંશોવડે નિર્માણ કરાયું હોય ! આ રીતે હીરકુમારના શરીરની શોભા સર્વાંગસુંદર હતી. ॥૧૧૮॥

तस्मिन् पदं प्रविदधे गुणधोरणीभिः,

सर्वाभिरर्णव इवार्णववर्णिनीभिः ।

आलोक्यते स्म च कदाचन नैष दोषै-

र्दोषातनैरिव तमोभिरभीशुमाली ॥११९॥

तस्मिन् हीरकुमारे सर्वाभिः समस्ताभिरौदार्यधैर्यादिगुणधोरणीभिः पदं स्थानं प्रविदधे कृतम् । कस्मिन्निव । अर्णव इव । यथा सर्वाभिरर्णववर्णिनीभिः समुद्रपत्नीभिर्नदीभिरर्णवे जलनिधौ पदं स्थानं प्रविधीयते । च पुनरेष कुमारः दोषैरपगुणैः कदाचन कस्मिन्नपि समये न आलोक्यते स्म न दृष्टः । क इव । अभीशुमालीव यथा भास्वान् दोषातनै रात्रिजातैस्तमोभिरन्धकारैर्नालोक्यते न प्रेक्ष्यते ॥

શ્લોકાર્થ

નદીઓ જેમ સમુદ્રમાં પોતાનું સ્થાન કરે છે. તેમ ઔદાર્યઆદિ ગુણોની શ્રેણિઓએ હીરકુમારમાં પોતાનું નિવાસસ્થાન કર્યું હતું. જેમ સૂર્યને અંધકાર જોઈ શકતો નથી તેમ દોષો કદાપિ હીરકુમારને જોઈ શકતા ન હતા. ॥૧૧૯॥

स्वस्पर्धिनः शरभवप्रमुखानशेषान्,
कान्त्या विजित्य विजयीव निजप्रतीपान् ।
स व्यानशे विसृमरैः स्वयशोभिराशा-
देशान् मिलत्परिमलैरिव पुष्पकालः ॥१२०॥

स हीरकुमारः विसृमरैः प्रसरणशीलैः स्वस्यात्मनो यशोभिः कीर्तिभिः आशादेशान् दिग्विभागान् व्यानशे व्याप्नोति स्म । क इव । पुष्पकाल इव । यथा वसन्तर्तुः मिलद्भिः परस्परं सङ्गं कुर्वद्भिः परिमलैः विकसितविविधविशेषजातितरुलतोल्लसत्कुसुमसंभवैरामोदैर्दिशां प्रदेशान् व्यश्नुते । किं कृत्वा । शरभवप्रमुखान् प्रतीपान् विजित्य पराजित्य । किंभूतान् । स्वेनात्मना सह श्रिया स्पर्धनशीलान् । क इव । विजयीव । यथा जैत्रः सर्वत्रापि जयवान् राजा समस्तान् प्रतिपक्षान् परिभूय विस्तरन् स्वयशोभिः सर्वाशा व्याप्नोति ।

શ્લોકાર્થ

જેમ કોઈ વિજયી રાજા શત્રુઓને જીતીને પોતાનો યશ ચારે દિશામાં ફેલાવે છે, તેમ હીરકુમારના વિસ્તૃત યશથી દિશા-વિભાગો વ્યાપ્ત બન્યા. જેમ વસંતઋતુ, શર, ભવ આદિ પરસ્પર સ્પર્ધાને કરતા એવા પોતાના શત્રુઓને જીતીને વિકસિત વૃક્ષો, લતાઓ, પુષ્પો અને રસ આદિ પરિમલોવડે દિશાઓને સુવાસિત કરે છે તેમ હીરકુમારે પણ પોતાના યશવડે દિશાઓને સુવાસિત બનાવી. ॥૧૨૦॥

भूषाऽशनिस्फुरितशक्रधनुः समुद्य-
द्धाराङ्कितश्च जलमुक्श्रितजैनपादः ।
युक्तं यदाऽऽस सघनः कमलोदयेन,
चित्रं तदेव सुदिनेन यदत्र जज्ञे ॥१२१॥

कमलोदयेन लक्ष्म्या अभ्युद्गमेन प्रादुर्भावेन घनो दृढ आस बभूव । अथ च कमलानां पानीयानामागमेन मेघो भवति । किंभूतः स मेघश्च । भूषाणामाभरणानामशनिभ्यो वज्ररत्नेभ्यः स्फुरितानि प्रकटीभूतानि शक्रधनूंषि इन्द्रचापचक्राणि यत्र । 'वृता विभूषा मणिरत्नकामुकैः' इति नैषधे । तथा 'एतान्युल्लसन्मणिमयूखमञ्जरीरचितेन्द्रचापचक्राण्याभरणानि' इति चम्पूकथायाम् । भूषाशब्दो भूषणवाची । 'न भूषयैषाधिचकास्ति किं

तु सा' इति नैषधे । भूषणैः कृत्वा एषा अधिका न चकास्तीति तद्वृत्तिः । तथा समुद्यता दीप्यमानेन हारेण मुक्ताकलापेन अङ्कितः कलितः । भूषायाः शोभायाः कारिणी अशनिर्विद्युद्यत्र । तथा प्रकटीभूतमिन्द्रधनुर्यत्र । तथा समुद्यन्त्यो निष्पतन्त्यो धारा जलवृष्टयस्ताभिरङ्कितः । पुनः किंभूतः । डलयोरैक्यात् जडानज्ञान् अज्ञानभाजो वा मुञ्चन् दूरं त्यजन् । घनस्तु जलानि पानीयानि वर्षन् । पुनः किंभूतः । श्रित आश्रितः जिनस्यार्हतो विष्णोश्च अयं जैनः पादश्चरणः तीर्थकृत्पादौ विष्णुपदं च येन प्रत्युक्तमुक्तम् । परं तदेव चित्रमाश्चर्यमासीत् । यदत्र कुमारे सुदिनेन शोभनदिवसेन जातं जज्ञे । घने मेघे तु दुर्दिनेन जायते ॥ इति कुमारगुणलक्षणभूषणादिवर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમાર મેઘની જેમ શોભાને ધારણ કરતા હતા. કુમાર-વજ્રરત્નના અલંકારોમાંથી પ્રગટ થયેલા ઈંદ્રધનુષ્યની શોભાવાળા હતા. મેઘ શોભાકારી વિદ્યુત અને પ્રગટ થયેલા ઇન્દ્રધનુષ્યવાળો હોય છે. કુમાર-દેદીપ્યમાન મુક્તાહારોવડે યુક્ત હતા. મેઘ-વરસતી જલધારાઓવડે યુક્ત હોય છે. કુમાર-જડતા-અજ્ઞાનતાનો ત્યાગ કરનારા હતા, મેઘ-જલવર્ષાને કરનાર હોય છે, કુમાર-જિનેશ્વરભગવંતના ચરણોમાં આશ્રિત જીવનવાળા હતા. મેઘ-આકાશને આશ્રયીને રહેલો હોય છે. આ પ્રકારે તેઓ મેઘની ઉપમાને ધારણ કરતા હતા. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે હીરકુમારના સમયે સુદિન (સારા દિવસ) ઉત્પન્ન થયા હતા, જ્યારે મેઘના સમયે દુર્દિન જ જન્મે છે ! ॥૧૨૧॥

क्रीडञ्जयन्त इव यज्ञभुजां कुमारैः,
पौराङ्गजैः सह वयोविभवानुरूपैः ।
कालक्रमेण परिवर्तमसौ दिनानां,
श्रीमत्कुमारमघवा गमयांबभूव ॥१२२॥

असौ हीरनामा श्रीमत्सु धनाढ्येषु शोभावत्सु वा कुमारेषु अपरिगृहीतकलत्रेषु मघवा सर्वोत्कृष्टविभूत्याधिक्यादिन्द्रः कालक्रमेण समयपरिपाट्या दिनानां दिवसानां परिवर्तं क्षेपम् । अतिक्रमणमित्यर्थः । गमयांबभूव अतिवाहयति स्म । वासरानतिक्रामति स्मेत्यर्थः । किं कुर्वन् । क्रीडन् खेलन् नानाविधबाललीलां कलयन् । कथम् । सह । कैः सह पौराङ्गजैर्नागरिककुमारैः । किंभूतैः । वयो यादृक्षं हीरकुमारस्य वयः बाल्यशेषरूपं तथा विभवो द्रव्यं तयोरनुरूपैः कथंचित्सदृशैः । क इव । जयन्त इव । यथा पुरंदरनन्दनो जयन्तः यज्ञभुजां देवानां कुमारैः पुत्रैः समं क्रीडति ॥

श्लोकार्थ

જેમ ઈંદ્રનો પુત્ર જયંત દેવકુમારોની સાથે ક્રીડા કરે તેમ સમાન વય અને વૈભવશાળી એવા શ્રીમંતકુમારોની સાથે ક્રીડા કરતા એવા કુમારેન્દ્ર હીરકુમારના દિવસો કાલક્રમે વ્યતીત-પસાર થતા હતા. ॥૧૨૨॥

तस्यानुजो गजगतेः शतकोटिपाणेः,
श्रीपाल इत्यजनि विष्णुरिवाद्रिदस्योः ।
द्वे अग्रजे स्म भवतः पुनरस्य जामी,
राणी परा च विमला कमलानुरूपे ॥१२३॥

तस्य हीरकुमारस्य श्रीपाल इति नाम्ना अनुजो लघुभ्राता अजनि संजातः । तस्य किंभूतस्य । गजगतेः गजवन्मत्तगजराज इव गतिर्गमनं यस्य । पुनः किंभूतस्य । शतं शतशः कोटयः द्रव्याणां शतलक्षाः पाणौ हस्ते यस्य शतैर्मिता वा कनककोटयो हस्तप्राप्या यस्य तदधिपत्वात् । कस्येव । अद्रिदस्योरिव । यथा गजेनार्थादैरावणेन गमनं प्रस्थानं यस्य तथा शतकोटिर्वज्रं पाणौ यस्य तादृशस्य अद्रिदस्योः पर्वतरिपोरिन्द्रस्य विष्णुः कृष्णनामा लघुसहोदरो जज्ञे । किंभूतः । श्रियं लक्ष्मीं भर्तृत्वेन पालयतीति श्रीपालः । कुमारोऽप्याकृत्या वज्रपाणिः । पुनः कुमारस्य द्वे उभे जामी भगिन्यौ भवतः स्म संजाते । किंभूते । अग्रजे ज्येष्ठे वृद्धे । द्वे के । एका 'राणी', च पुनः परा अन्या 'विमला' इति नाम्नी द्वे । किंभूते कमलाया रूपश्रिया लक्ष्म्या अनुरूपे सदृशे ॥

श्लोकार्थ

જેના હાથમાં વજ્ર છે અને ઐરાવણ હાથીના વાહનવાળા એવા ગિરિશત્રુ ઈંદ્રને જેમ 'કૃષ્ણ' નામનો લઘુ સહોદર છે, તેમ જેના હાથમાં સેંકડો અને ક્રોડો સોનૈયા છે એવા અને હાથી સમાન ગતિવાળા હીરકુમારને, 'લક્ષ્મીને પાલન કરનાર' એવા સાર્થક નામવાળો 'શ્રીપાળ' નામનો લઘુભ્રાતા હતો. અને સાક્ષાત્ લક્ષ્મી જેવી 'રાણી અને વિમલા' નામની બે જ્યેષ્ઠ ભગિનીઓ હતી. ॥૧૨૩॥

कृत्वा विलासमवनीवलये यथेच्छं,
सोत्कण्ठयोर्विलसितुं सुरसद्मनीव ।
पित्रोरथ त्रिदशपद्मदृशां क्रमेण,
दृग्गोचरं गतवतोर्भजतोः समाधिम् ॥१२४॥

कृत्वौर्ध्वदेहिकमसौ विधिना विधिज्ञो,
वंश्यैर्निजैः सह चिरस्य निरस्य शोकम् ।
उत्कः कदापि मिलितुं विमलां स्वजामिं,
जज्ञे महेभ्यकलभो जयवज्जयन्तीम् ॥१२५॥

अथानन्तरं कदापि कस्मिन्नपि समये असौ वर्ण्यमानः महेभ्यस्य कुंराख्यव्यवहारिणः कलभः कुमारः । इभ्याङ्गजात्कल इभ्यः कलभः यथा कुले भवः कुल्यस्तथाप्यमपीति । विमलां नाम्नीं निजभगिनीं मिलितुमुत्कण्ठित उत्सुको जज्ञे जातः । किंवत् । जयवत्

यथा जयो वासवसूनुः जयन्तीं स्वजामिं शक्रपुत्रीं मिलितुमुत्कण्ठावान् भवति । किं कृत्वा । चिरस्य चिरकालेन शोकं प्रेमबन्धाज्जातं परितापं निरस्य त्यक्त्वा । शोकहेतुमाह—किं कृत्वा । कृत्वा विधाय । किम् । और्ध्वदेहिकं परलोकगमनदिवसे दानजलाञ्जलिप्रमुखम् । कयोः पित्रोः स्वजननीजनकयोः । कथम् । सह । कैः । वंश्यैर्गोत्रिभिः । किंभूतैः । निजैरात्मीयैः । केन । विधिना यथोक्तलोकप्रकारेण । असौ किंभूतः । विधिमाचारं जानातीति विधिज्ञः । पित्रोः किं कुर्वतोः । समाधिं धर्मध्यानं भजतोः सेवमानयोः । पुनः किंभूतयोः । गतवतोः प्राप्तवतोः । कम् । दृग्गोचरं नयनविषयम् । कासाम् । त्रिदशानां देवानां पद्मदृशां स्त्रीणां देवाङ्गनानाम् । स्वर्गतयोरित्यर्थः । केन क्रमेण । आयुःपर्यन्तसमयपरिपाट्या । उत्प्रेक्ष्यते—सुरसद्मनि देवलोके विलसितुं क्रीडितुं सोत्कण्ठयोः सह उत्कण्ठया वर्तेते यौ तौ तादृशयोरिव । औत्सुक्ययुक्तयोरित्यर्थः । किं कृत्वा । अवनीवलये भूमण्डले विलासं भोगोपभोगादिक्रीडां निर्माय । कथम् । यथेच्छं स्वाभिलाषपूरणपर्यन्तम् । कुमारावस्थायामपि तस्य शौण्डीर्यातिशयं दर्शयितुं कलभशब्दग्रहणम् । कलभस्त्रिंशद्वार्षिकः ॥

श्लोकार्थ

हीरकुमारना मातापिता अनुक्रमे समाधिपूर्वक स्वर्गवासी थया, भूलोकनां सांसारिक सुखोनो यथेच्छपणे भोगवटो करीने हवे स्वर्गनां सुखो भोगववा माटे जाणे उत्कंठित थयां न होय ! श्रीमंतोमां श्रेष्ठ एवा हीरकुमार मातपिताना स्वर्गगमनथी शोकातुर थया, छतां व्यवहारकुशळ कुमार लोकव्यवहारने अनुसारे पोताना ज्ञातिजनो-स्वजनोनी साथे मातपितानो अग्निसंस्कार, जलांजलि आदि लौकिक विधि करीने दीर्घकाळे शोकमुक्त बन्या. त्यारबाद हीरकुमार इंद्रनो पुत्र जयंत जेम पोतानी भगिनी जयंतीने मळवाने उत्सुक थाय तेम पोतानी ज्येष्ठ भगिनी 'विमला' ने मळवा माटे उत्सुक थया. ॥१२४॥१२५॥

गन्तुं ततः स्पृहयता प्रति पत्तनं स्व-
भृत्येन तेन सतुरङ्गयुगः शताङ्गः ।
आनाय्यते स्म नमुचेर्दमनेन जम्बू-
द्वीपं विमानमिव पालकनिर्जरेण ॥१२६॥

ततो भगिनीमिलनोत्कण्ठानन्तरं तेन हीरकुमारेण कर्त्रा स्वभृत्येन निजसेवकेन कृत्वा शताङ्गो रथ आनाय्यते स्म आनायितः । किंभूतः शताङ्गः । सह तुरङ्गयोरश्वयोर्युगेन युगलेन वर्तते यः सः । किं कुर्वता । पत्तनमणहिल्लनाम पुटभेदनं गन्तुं प्रस्थातुं स्पृहयता इच्छता । केनेव । नमुचेर्दमनेनेव । यथा नमुचिनामा दैत्यविशेषस्तस्य हन्त्रा पुरंदरेण जिनेन्द्राणां जन्मादिकल्याणकेषु महोत्सवकरणार्थं जम्बूद्वीपं प्रति गन्तुमिच्छता पालकनाम्ना निर्जरेण पालकाख्यं विमानमानाय्यते ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાની બહેનને મળવા ઇચ્છતા એવા હીરકુમારે અણહિલપુર પાટણ જવા માટે પોતાના સેવક દ્વારા અશ્વયુગલ સહિત રથ તૈયાર કરાવ્યો. જેમ જિનેશ્વર ભગવંતોનાં જન્માદિ કલ્યાણકોમાં મહોત્સવ કરવા માટે જંબૂદ્વીપ તરફ જવા ઇચ્છતો ઇંદ્ર પાલક નામના દેવદ્વારા "પાલક" નામનું વિમાન તૈયાર કરાવે છે, તેમ અણહિલ્લપુર પાટણ જવા માટે હીરકુમારે સેવકદ્વારા રથ તૈયાર કરાવ્યો. ॥૧૨૬॥

तं पारियानिकमसावधिरुह्य भूमी-
मार्गे नभस्वदतिपातिरयाश्ववाह्यम् ।
हैमं सताक्ष्णमथ सारथिना सनाथं,
पाथोजपाणिरिव नाकिपथे प्रतस्थे ॥१२७॥

अथ जामिमिलनोत्कण्ठया अनु सेवकपार्श्वे रथानयनानन्तरम् असौ कुमारः भूमीमार्गे पृथ्वीपथे प्रतस्थे प्रचलितः । किं कृत्वा । तं प्राक् सेवकेनानायितं पारियानिकमध्वरथमधिरुह्य अध्यास्य । 'अध्वरथः पारियानिकः' इति हैम्याम् । किंभूतं पारियानिकम् । नभस्वन्तं वायुम् अर्थाद्वायुवेगमतिपतति अतिक्रामतीत्येवंशीलो वातादप्यधिको रयो वेगो ययोस्तादृशाभ्यामश्वाभ्यां तुरङ्गाभ्यां वाह्यम् वहनयोग्यम् । पुनः किंभूतम् । सारथिना सूतेन सनाथं सहितम् । पुनः किंभूतम् । हैमं स्वर्णमयम् । क इव । पाथोजपाणिरिव । यथा भास्वान् सुवर्णसंबन्धिनं स्यन्दनमाश्रित्य नाकिपथे गगने प्रतिष्ठते । सूर्यरथस्यापि विशेषणानि वायुरंहोविजयि वेगवाजिवहनीयं काञ्चनमयमरुणसारथियुक्तं च पाथोजे कोकनदे इवारुणौ मृदुलौ च सुकुमारौ पाणी हस्तौ यस्येति कुमारस्यापि विशेषणम् ॥

શ્લોકાર્થ

સુવર્ણકમલ જેવા સુકોમળ હાથપગવાળા હીરકુમાર, ભગિનીને મળવાની ઇચ્છાથી સેવક દ્વારા મંગાવેલ, વાયુવેગી અશ્વયુગલ અને સારથિ દ્વારા વહન કરાતા એવા સુવર્ણરથ ઉપર આરૂઢ થયા, જેમ સૂર્ય સપ્તાશ્વ અને અરુણ નામના સારથિવડે વહન કરાતા સુવર્ણરથ ઉપર આરૂઢ થઇને આકાશમાર્ગે પ્રયાણ કરે, તેમ હીરકુમારે ભૂમિમાર્ગે પ્રયાણ કર્યું. ॥૧૨૭॥

कालं कियन्तमुदयान्तरितं तपस्या-
साम्राज्यसंग्रहविधौ प्रविलम्बमानः ।
संप्राप्य पत्तनमसौ मुदितः स्वजामे-
श्चौलुक्यवद्भवनभूमिमलंचकार ॥१२८॥

असौ हीरकुमारः पत्तनमणहिल्लपुरं संप्राप्य आसाद्य मुदितो हृष्टः सन् स्वजामेः स्वभगिन्याः भवनभूमिं गृहभूमिमलंचकार भूषयति स्म । किंवत् । चौलुक्यवत् । यथा कुमारपालः पत्तनमागत्य प्रमुदितः स्वभगिन्या गेहमलंकृतवान् । किं कुर्वाणः । प्रविल-

म्बमानः प्रविलम्बं विदधानः कालक्षेपं निर्मिमाणः । कं कर्मतापन्नम् । कियत्परिमाणमस्येति कियान् तं कियन्तं कालं कियत्समयं यावत् । किंकालम् (किं कारणम्)। उदयः सूरिपदलक्षणो महोदयः अन्तरितः अन्तरं व्यवधानं संजातमत्रेत्यन्तरितः । कस्मिन् । तपस्या दीक्षा सैव साम्राज्यं सकललोकैश्वर्यं तस्य संग्रह उपादानं तस्य विधौ प्रकारे। चौलुक्यस्यापि गुर्जरमण्डलराज्यसंग्रहे ॥

श्लोकार्थ

જેમ કુમારપાળે અણહિલ્લપુર પાટણ આવીને પોતાની ભગિનીના ગૃહને શોભાવ્યું હતું, તેમ હર્ષિત થયેલા હીરકુમાર પાટણ આવીને પોતાની ભગિનીની પ્રાસાદભૂમિને શોભાવતા હતા. સંયમરૂપ સામ્રાજ્યને પ્રાપ્ત કરવામાં અને સૂરિપદને યોગ્ય ભાગ્યોદયને વિકસવામાં કેટલાક સમયનું વ્યવધાન હોવાથી જાણે કાલક્ષેપ કરવા માટે હોય નહી ! તેમ ભગિનીના ગૃહને શોભાવતા રહ્યા. ।।૧૨૮।।

तं जङ्गमं त्रिदशसालमिव स्वपुण्य-
प्राग्भारमङ्गिनमुतागतमात्मधाम्नि ।
दृष्ट्या निवातसरसीजसगर्भया स्वं,
बन्धुं निपीय विमला मुमुदे हृदन्तः ॥१२९॥

तं हीरकुमारं स्वबन्धुं निजसहोदरं दृष्ट्या नयनेन निपीय सादरमवलोक्य विमला विजयसिंहमहेभ्यमहिला हृदन्तर्मनोमध्ये मुमुदे जहर्ष प्रीता । किंभूतया दृष्ट्या । निवातं वातरहितं यत्सरसीजं पद्मं तस्य सगर्भया सदृशया सहोदरया वा । 'निवातपद्मस्तिमितेन चक्षुषा' इति रघुवंशे । तं किंभूतम् । आत्मधाम्नि स्वगृहे विमलामन्दिरे समागतम् । उत्प्रेक्ष्यते--जङ्गमं प्रचलन्तं त्रिदशसालं कल्पवृक्षमिव । उत अथवा अङ्गिनं मूर्तिमन्तं स्वपुण्यस्य निजसुकृतस्य प्राग्भारमतिशयमिव ॥

श्लोकार्थ

વિજયસિંહ શ્રેષ્ઠિની ધર્મપત્ની વિમલા, જંગમ કલ્પવૃક્ષસમાન અથવા તો પોતાના પુણ્યના પ્રાગ્ભાર સમાન પોતાના ગૃહે આવેલા સ્વકીય બંધુ હીરકુમારને નિશ્ચલ કમલ જેવી નિર્નિમેષ દૃષ્ટિથી પ્રેમપૂર્વક જોઇને, હૃદયમાં અત્યંત હર્ષ પામી. ।।૧૨૯।।

कादम्बिनीव सलिलैः सुरशैलशृङ्गं,
हर्षाश्रुभिः स्वसहजं स्नपयत्यमन्दम् ।
संबिभ्रतं कनककेतककान्तकायं
तं स्वागतादि भगिनी परिपृच्छति स्म ॥१३०॥

भगिनी विमला तं स्वसहजं निजभ्रातरं प्रति स्वागतादि सुखागमनकुशलप्रश्नालापप्रमुखं परिपृच्छति स्म प्रश्नयामास । तं किं कुर्वन्तम् । कनककेतकवत् काञ्चनक-

कचच्छद इव कान्तं मनोज्ञं कायं गाङ्गेयगौराङ्गयष्टीं संबिभ्रतं धारयन्तम् । भगिनी किं कुर्वती । अमन्दं बहु यथा हर्षाश्रुभिः प्रमोदनिष्पतन्नयनबाष्पपानीयैः स्नपयन्तीव इति गर्भोत्प्रेक्षा । केव । कादम्बिनीव । यथा मेघमाला सलिलैर्निजजलैः सुरशैलस्य मेरोः शृङ्गं शिखरं स्नपयति । 'चामीकराद्रिशिरसीव नवाम्बुवाहम्' इति कल्याणमन्दिरस्तोत्रे मेरावपि मेघसद्भावः ॥

श्लोकार्थ

વિમલાએ, મનોહર કંચનવર્ણી કાયાને ધારણ કરનારા પોતાના સહોદર હીરકુમારને સુખપૂર્વક આગમનઆદિ ક્ષેમકુશલતા પૂછી. જેમ મેઘમાલા જલધારાથી મેરુપર્વતના શિખરને ભીંજવી દે, તેમ અત્યંત હર્ષ પામેલી વિમલા હર્ષાશ્રુવડે પોતાના બંધુ હીરકુમારને જાણે સ્નાન કરાવતી ન હોય ? ॥૧૩૦॥

विज्ञातपूर्वजननीजनकप्रवृत्तेः,
प्रेम्णा निगद्य कुशलादिकमात्मजामेः ।
विद्याभृतां कुमरवत्कलधौतकान्तं,
वैताढ्यशृङ्गमयमासनमध्युवास ॥१३१॥

अयं कुमारः आसनं विष्टरमध्युवास उपविशति स्म । किंभूतमासनम् । कलधौतेन रजतेन काञ्चनेन वा कान्तं मनोज्ञम् । तद्घटितमित्यर्थः । 'कलधौतं स्वर्णरूप्ययोः' इत्यनेकार्थः । किंवत् । विद्याधराणां कुमरवत् । यथा खेचराणां कुमारो रूप्यमयं वैताढ्यस्य भरतादिक्षेत्रोभयभागकारिमध्यवर्तिपर्वतस्य शृङ्गं शिखरमधिवसति । किं कृत्वा । कुशलप्रमुखस्ववृत्तान्तमात्मनः स्वस्य जामेर्भगिन्याः प्रेम्णा स्नेहेन निगद्य कथयित्वा । किंभूताया भगिन्याः । विज्ञातपूर्वा पूर्वमेवावबुद्धा जननी माता जनकः पिता तयोः प्रवृत्तिः परलोकगमनवार्ता यथा तस्याः ॥

श्लोकार्थ

પૂર્વે જેણે માતપિતાનો સ્વર્ગવાસ જાણ્યો છે, એવી ભગિનીને પોતાનો કુશળક્ષેમ આદિ વૃત્તાંત પ્રેમપૂર્વક કહીને, જેમ વિદ્યાધરકુમારો ભરતક્ષેત્રના બે વિભાગ કરનાર રૂપ્યમય વૈતાઢ્ય પર્વતના શિખર ઉપર બેસે, તેમ હીરકુમાર સુવર્ણજડિત રૂપાના આસન ઊપર બેઠા. ॥૧૩૧॥

अनेन गोष्ठीमनुतिष्ठतात्म-जामेर्मनोव्याहृतिवैदुषीभिः ।
अनन्यवृत्ति क्रियते स्म विद्वन्, रसातिरेके रसिकस्य यद्वत् ॥१३२॥

अनेन हीरकुमारेण आत्मजामेर्निजभगिन्या मनश्चित्तमनन्यवृत्ति न विद्यते अन्या परा वृत्तिर्व्यापारो यस्य । अथ वा न विद्यते अन्यस्मिन् स्थानके वर्तनं श्रवणेक्षणादिलक्षणं यस्य यत्र वा तत् । एकतानमित्यर्थः । क्रियते स्म । काभिः । व्याहृतिभिर्वैदुषीभिर्वचनचातुरीभिः । अनेन किं कुर्वता । गोष्ठीमात्मीयामन्यां वा वार्तामनुतिष्ठता विद-

धता । कैरिव । पण्डितैः । शृङ्गारादीनां नवानां रसानामतिरेकैराधिक्यैरतिशयैश्च कृत्वा रसिकस्य सर्वरसवेत्तुरतिचातुरीभाजः मनोऽनन्यव्यापारं विधीयते ॥

श्लोकार्थ

हीरकुमारे वाक्चातुर्यपूर्वक स्वकीय अने परकीय वातो करीने जेम पंडितपुरुषो शृंगार आदि नव रसोना आधिक्यपूर्वक कथन करीने रसिक श्रोताओने एकतान करे छे, तेम पोतानी बेनने सांभळवामां एकतान करी दीधी. ॥१३२॥

पदे पदे यत्पुरकौतुकानि, निरीक्षमाणः क्षणदाकरास्यः ।
निजैर्गुणैर्हार इवैष हीरो, व्यधत्त वासं हृदये मनस्विनाम् ॥१३३॥

एष कुंरानाथीनन्दनो हीरो निजैरात्मीयैर्गुणैः सौन्दर्यादिभिर्मनस्विनां महतां चतुराणां हृदये मनसि वासं वसतिं व्यधत्त चकार । क इव । हार इव । यथा मुक्ताकलापो गुणैस्तन्तुभिः सूत्रप्रोतत्वेन हारस्य मनस्विनां हृदये वक्षसि । 'हृदयं मनो वक्षश्च' इत्यनेकार्थः । 'परस्य हृदये लग्नं न घूर्णयति यच्छिरः' इति चम्पूकथायाम् । काव्यं परस्यान्यप्राज्ञस्य हृदये लग्नं चमत्कृतं, बाणं परस्य वैरिणो हृदये वक्षसि लग्नं मर्मप्रविष्टमिति तद्दिपनकम् । वासं स्थानं कुरुते । किंभूतः हीरः । क्षणदाकरश्चन्द्रस्तद्वदाननं मुखं यस्य संपूर्णचन्द्रवदनः । किं कुर्वाणः । पदे पदे स्थाने स्थाने यत्पुरस्याणहिल्लवाटकपत्तनस्य कौतुकान्याश्चर्याणि निरीक्षमाणः विलोकमानः ॥

श्लोकार्थ

पाटण नगरमां स्थाने स्थाने कौतुकोने जोता पूर्णिमाना चंद्रसमान मुखवाळा हीरकुमारे पोताना सौंदर्य, धैर्य आदि गुणोवडे महापुरुषोना हृदयमां वास कर्यो. जेम मुक्ताहार-मोतीनी माला पोताना गुण-सूत्र-दोरावडे पुण्यशाळी पुरुषोना वक्षस्थलमां स्थान प्राप्त करे छे, तेम हीरकुमारे बुद्धिशाळी पुरुषोना हृदयमां स्थान प्राप्त कर्युं ॥१३३॥

हरिरिव गिरिकुञ्जे मानसे मानसौका,
इव करकमले वा श्रीपतेः पाञ्चजन्यः ।
मुररिपुरिव वार्धौ स स्वसुर्धाम्नि तिष्ठन्,
कमपि कलयति स्म श्रीभरं शावसिंहः ॥१३४॥

स हीरनामा शावेषु कुमारेषु शौर्यस्फूर्त्या सिंह इव सिंहः पञ्चाननः श्रीभरं शोभातिशयं कलयति स्म दधार । किं कुर्वन् । स्वसुर्बृद्धभगिन्या विमलानाम्न्या धाम्नि मन्दिरे तिष्ठन् वसन् स्थितिं कुर्वन् । क इव । हरिरिव । यथा केसरी गिरेः पर्वतस्य कुञ्जे गह्वरे वने वा निवसति । पुनः क इव । मानसौका इव । यथा राजहंसो मानसनामनि सरसि स्थितिं विधत्ते । वा पुनः क इव । पाञ्चजन्य इव । यथा देवतादत्तो

हरिणैव वादनयोग्यः पाञ्चजन्यनामा शङ्खः श्रीपतेर्नारायणस्य करकमले पाणिपद्मे तिष्ठति। अत्र इवशब्दो लालाघण्टावदुभयत्र योज्यः। पुनः क इव मुररिपुरिव। यथा नारायणो वार्धौ अर्थात् क्षीरसमुद्रे वसति विद्यते ॥

શ્લોકાર્થ

શૌર્યતાદિ ગુણોવડે કુમારોને વિષે સિંહ સમાન હીરકુમારે પોતાની જ્યેષ્ઠભગિની વિમલાના મહેલમાં રહેતાં અનેકગુણી શોભાને પ્રાપ્ત કરી. જેમ કેશરીસિંહ પર્વતની ગુફામાં વાસ કરે, રાજહંસ માનસરોવરમાં, પાંચજન્ય શંખ કૃષ્ણના કરકમલમાં અને વિષ્ણુ જેમ ક્ષીરસમુદ્રની મધ્યમાં વાસ કરે, તેમ હીરકુમારે વિમલાના ગૃહમાં વાસ કરતા શોભાના સમૂહને પ્રાપ્ત કર્યો. ॥૧૩૪॥

यं प्रासूत शिवाह्वसाधुमघवा सौभाग्यदेवी पुनः,
श्रीमत्कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।
तद्ब्राह्मीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-
क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गस्तृतीयोऽभवत् ॥१३५॥

यं प्रासूतेति। देवविमलगणिविरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये हीरविजयसूरीश्वरचरित्रे तृतीयः सर्गः ॥

इति पण्डितदेवविमलगणिविरचितायां स्वोपज्ञहीरसौभाग्यनामकाव्यवृत्तौ गर्भधारणदोहदगर्भसमयलक्षणाविर्भावनजन्मजन्मपत्रिकाजन्ममहोत्सवबालक्रीडापठनसर्वाङ्गलक्षण—मातृपितृपरलोकगमनपत्तनस्थभगिनीगृहागमवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

શ્લોકાર્થ

વણિકકુલમાં ઈંદ્રસમાન શિવ નામના શ્રેષ્ઠી અને સૌભાગ્યદેવીના જન્મજાત સુપુત્ર દેવવિમલ ગણિ, જેઓ નિરંતર સરસ્વતીની ઉપાસના કરનારા અને સર્વમુનિઓમાં સિંહ સમાન સિંહવિમલ ગણીના પ્રથમ શિષ્યપણે પ્રસિદ્ધ હતા. તે દેવવિમલ ગણિવડે, જેમાં જગદ્‌ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિનું સવિસ્તર ચરિત્ર આવે છે, એવા 'હીરસૌભાગ્ય' નામના મહાકાવ્યની ટીકા સહિત રચના કરાઈ. તેનો આ ગર્ભધારણના વર્ણનથી આરંભીને માતપિતાના સ્વર્ગગમન અને અણહિલપુર પાટણમાં પોતાની જ્યેષ્ઠ ભગિનીના ઘેર આગમન સુધીના વર્ણનવાળો ત્રીજો સર્ગ સમાપ્ત થયો. ॥૧૩૫॥

चतुर्थः सर्गः ।

अथो पुराऽऽसन् भरते वृषाङ्क–मुखाश्चतुर्विंशतितीर्थनाथाः ।
बाह्यान्यबाह्यानि तमांसि हन्तुं, कृतद्विरूपा इव भानुमन्तः ॥१॥

अथेति चतुर्थसर्गप्रारम्भे अथवा श्रीविजयदानसूरिसमागमनप्रक्रमसमये तत्पूर्वपट्टावलीप्रकटनप्रस्तावे पुरा पूर्वं तृतीयारकपर्यन्तचतुर्थारकमध्ये भरते भरतनाम्नि क्षेत्रे वृषाङ्कप्रमुखा ऋषभदेवादिकाः । यथा ऋषभ-अजित-शंभव-अभिनन्दन-सुमति-पद्मप्रभ-सुपार्श्व-चन्द्रप्रभ-सुविधि-शीतल-श्रेयांस-वासुपूज्य-विमल-अनन्त-धर्म-शान्ति-कुन्थु-अर-मल्लि-मुनिसुव्रत-नमि-नेमि-पार्श्व-वर्धमान-नामानश्चतुर्विंशतिसंख्याकास्तीर्थनाथा जिनेन्द्रा आसन्नभूवन् । उत्प्रेक्ष्यते—कृते द्वे द्वे मूर्ती रूपे यैरेतावता चतुर्विंशतिरूपा द्वादश भानुमन्तः सूर्या इव द्वादशानां द्विर्वारं गणनया चतुर्विंशतिः स्यात् । किं कर्तुम् । बाह्यानि बहिर्लोकान्तर्वर्तीनि अबाह्यानि प्राणिनामन्तरङ्गवर्तीनि हृदयस्थानि तमांस्यन्धकाराणि अज्ञानानि पापानि वा हन्तुं व्यापादयितुं । भानवो हि नामभिर्ध्वान्तारातयः ॥

શ્લોકાર્થ

ચતુર્થ સર્ગના પ્રારંભે, શ્રીવિજયદાનસૂરિજીના સમાગમના પ્રકરણની શરૂઆત પૂર્વે તેઓની પૂર્વ પટ્ટાવલિના પ્રસ્તાવમાં પૂર્વે આ ભરતક્ષેત્રમાં ત્રીજા આરાના અંતે અને ચોથા આરાની મધ્યમાં ચોવીશ તીર્થંકરો થયા. તે તીર્થંકરો જીવોના બાહ્ય અંધકાર અને અભ્યંતર અજ્ઞાનરૂપી (પાપરૂપી) અંધકારનો નાશ કરવા માટે, જાણે બાર સૂર્યોએ પોતાનાં બે બે રૂપો (ચોવીશરૂપ) બનાવ્યાં ન હોય ! તેમ જણાતું હતું ॥૧॥

इक्ष्वाकुवंशाम्बुधिशीतभासां, द्वाविंशतिस्तीर्थकृतां बभूव ।
यया तमःपङ्कमपास्य पन्थाः, प्राकाशि सिद्धेः शरदेव विश्वे ॥२॥

तेषां जिनानां मध्ये इत्यध्याहारः । ऋषभदेवस्य शक्रप्राभृतानीतेक्षुयष्टेरास्वादनाशयेन शक्रप्रतिष्ठापितेक्ष्वाकुवंशः स एवाम्बुधिः समुद्रस्तत्र क्षीरभासश्चन्द्रास्तादृशानां तीर्थकृतां जिनानां द्वाविंशतिर्द्वाभ्यामधिका विंशतिर्बभूव जाता । द्वाविंशतिर्जिनेन्द्रा इक्ष्वाकुकुले समुत्पन्ना इत्यर्थः । यया जिनद्वाविंशत्या विश्वे जगति सिद्धेर्मोक्षस्य पन्था मार्गः प्रकाशि प्रकाशितः प्रकटीकृतः । किं कृत्वा । तमोऽज्ञानं पापं वा तदेव मालिन्यकारित्वात्पङ्कं कर्दमम् अपास्य निराकृत्य । कयेव । शरदेव । यथा घनात्ययेन पङ्कं विशोष्य पन्थाः प्रकटः क्रियते ॥

શ્લોકાર્થ

એ ચોવીશ તીર્થંકરોમાં બાવીશ તીર્થંકરો ઇંદ્રવડે સ્થાપિત ઇક્ષ્વાકુવંશરૂપી સમુદ્રમાં ચંદ્ર સમાન ઉત્પન્ન થયા. જેમ શરદઋતુ પંક (કાદવ)ને શોષીને માર્ગને સ્પષ્ટ કરે છે, તેમ બાવીશ તીર્થંકરોએ જગતમાં પાપરૂપ પંક દૂર કરીને મોક્ષમાર્ગને પ્રકાશિત કર્યો. ॥૨॥

बभूवतुर्द्वौ भुवनप्रदीपौ, जिनौ यदूनां पुनरन्ववाये ।
अरिष्टनेमिर्मुनिसुव्रतश्च, स्फूर्जद्भुजाविन्द्रियवेश्मनीव ॥३॥

पुनर्द्वौ जिनौ तीर्थंकरौ यदूनां यादवानामन्ववाये वंशे बभूवतुर्जातौ । किंभूतौ जिनौ । भुवनेषु त्रिषु वा सप्तसु वा चतुर्दशसु वा एकविंशतौ वा । 'भुवनानि निबध्नीयात् त्रीणि सप्त चतुर्दश' इति वाग्भटालंकारे । वृत्तौ एकविंशतिरपि इति वचनात् । तत्प्रमितेषु जगत्सु प्रकाशकारकत्वेन प्रदीपाविव प्रदीपौ । द्वौ कौ । एकः अरिष्टनेमिर्द्वाविंशतितमस्तीर्थनाथः । च पुनरपरो मुनिसुव्रतनामा विंशतितमस्तीर्थंकरः । पद्योजनया कथंचित्पश्चानुपूर्व्या समानीतौ स्तः । काविव । स्फूर्जद्भुजाविव । यथा ऊर्जस्वलौ दोर्दण्डौ इन्द्रियवेश्मनि शरीरे स्याताम् । अत्र हेमाचार्योक्तस्य इन्द्रियायतनमिति परपर्यायस्य परावर्तनम् । 'जुहाव यन्मन्दिरमिन्द्रियाणाम्' इति नैषधोक्तवचनादिदमपि । 'इन्द्रियायतनमङ्गविग्रहौ' इति हैम्याम् ॥ इति जिनाः ॥

श्लोकार्थ

त्रणे भुवनने प्रकाशित करता होवाथी दीपक समान वीशमा श्रीमुनिसुव्रतस्वामी अने बावीशमा श्रीनेमिनाथ भगवान यदुवंश (हरिवंश)मां उत्पन्न थया, ते जाणे इन्द्रियोना घरसमान शरीरना बळवान भुजादंड न होय ! तेवा हता. ॥३॥

सिद्धार्थभूकान्तसुतो जिनानाम्–पश्चिमोऽजायत पश्चिमोऽपि ।
शशी व्यभात् पङ्किलपङ्कजास्य–कादम्बवद्यस्य यशःसुधाब्धौ ॥४॥

सिद्धार्थनामा भूकान्तः पृथ्वीपतिः तस्य सुतो नन्दनः महावीरदेवः सः अजायत जज्ञे । किंभूतः । पश्चिमोऽपि सन् जिनानां सामान्यकेवलिनां मध्ये अपश्चिम आद्यः । तत्तीर्थे प्रथमं वीरस्यैव केवलज्ञानोत्पन्नत्वेन । 'अपश्चिमो विपश्चिताम्' इति चम्पूकथायाम् । स कः । यस्य यशःसुधाब्धौ कीर्तिरेव सुधाब्धिः क्षीरसमुद्रस्तस्मिन् शशी चन्द्रः । पङ्किलं कर्दमाकलितं पङ्कजं कमलमास्ये मुखे यस्यैवंविधकादम्बवत् राजहंस इव व्यभात् भाति स्म ॥

श्लोकार्थ

सिद्धार्थ राजाना पुत्र महावीरदेव चोवीश तीर्थंकरोमां पश्चिम–छेल्ला होवा छतां, स्वतीर्थमां प्रथम पोताने ज केवलज्ञान प्रगट थयुं होवाथी सामान्य केवलज्ञानीओमां प्रथम थया. जेमना यशरूपी क्षीरसागरनी मध्यमां चन्द्र, कादववाळुं कमळ छे मुखमां जेने एवा राजहंसनी जेम शोभतो हतो. ॥४॥

बाल्येऽपि हेमाद्रिरकम्पि येन, प्रभञ्जनेनेव निकेतकेतुः ।
श्रीद्वादशाङ्गी च यतः प्रवृत्ता, गुरोर्गिरीणामिव जह्नुकन्या ॥५॥

येन महावीरेण बाल्ये शैशवेऽपि जातमात्रावस्थायामपि जन्माभिषेकसमये हेमाद्रिर्मेरुरकम्पि कम्पितः । णिगन्तोऽयं प्रयोगः । केनेव । प्रभञ्जनेनेव । यथा वायुना निकेतकेतुः । 'निकेतं परितो भ्रमन्' इति पाण्डवचरित्रे । गृहोपरिध्वजः कम्प्यते । च पुनर्यतो महावीरात् द्वादशाङ्गी गणिपिटकं प्रवृत्ता प्रावर्तत । कस्मादिव । गुरोरिव यथा गिरीणां गुरोर्हिमाचलात् जह्नुकन्या गङ्गा प्रवर्तते स्म ॥ इति महावीरः ॥

શ્લોકાર્થ

પવનવડે જેમ મંદિર ઉપરની ધજા કંપાયમાન થાય, તેમ શ્રીમહાવીરે બાલ્યાવસ્થામાં જન્મતાંની સાથે જ મેરુપર્વતને કંપાયમાન કર્યો હતો. હિમાલય પર્વતમાંથી જેમ ગંગાનદી નિકળી, તેમ શ્રીમહાવીરદેવના મુખમાંથી 'દ્વાદશાંગી' રૂપ 'ગણિપિટક' પ્રવર્તમાન થયું ।।૫।।

एकादशाऽऽसन् गणधारिधुर्याः, श्रीइन्द्रभूतिप्रमुखा अमुष्य ।
आर्योपयामे पुनराप्तमूर्तिं, रुद्राः स्मरं हन्तुमिवेहमानाः ॥६॥

अमुष्य महावीरदेवस्य श्रिया शोभया लब्धिलक्ष्म्या वा युक्ता इन्द्रभूतिर्गौतमनामा प्रमुख आद्यो येषां तादृशा एकादशसंख्याकाः इन्द्रभूति-अग्निभूति-वायुभूति-व्यक्त-सुधर्मस्वामि-मण्डित-मौर्यपुत्र-अकम्पित-अचलभ्राता-मेतार्य-प्रभासाभिधाना गणधारिणां, गणं गच्छं बिभ्रतीति गणधारिणस्तेषां मध्ये धुर्या धुरंधराः आसन् जज्ञिरे । उत्प्रेक्ष्यते—पुनर्द्वितीयवारं स्मरं मदनं निहन्तुं जीविताद् व्यपरोपयितुमीहमानाः काङ्क्षन्तः । एकादशसंख्याका रुद्रा इव प्रकटीभूता इत्यर्थः । किंभूतं स्मरम् । पूर्वशरीरापेक्षया दाहानन्तरमपरवारमार्यायाः पार्वत्या उपयामे पाणिग्रहणसमये आप्ता स्मरोपरि प्रसन्नीभवनविज्ञप्तिकारिसुराननुगृह्य प्रसन्नीभूतभूतपतिवरात् लब्धा मूर्तिः शरीरं येन तम् ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીમહાવીર પરમાત્માને અનેક લબ્ધિઓથી યુક્ત એવા ઇંદ્રભૂતિ–ગૌતમનામના પ્રથમ ગણધર છે જેમાં તેવા અગ્નિભૂતિ, વાયુભૂતિ, વ્યક્ત, સુધર્મા, મંડિત, મૌર્યપુત્ર, અકંપિત, અચલભ્રાતા, મેતાર્ય અને પ્રભાસ એમ અગીઆર ગણધરો હતા. તે જાણે, પૂર્વ શરીર બળી ગયા પછી પાર્વતીના પાણિગ્રહણ સમયે પ્રસન્ન થયેલા ઇશ્વર દ્વારા ફરીથી પ્રાપ્ત કરેલા શરીરવાળા કામદેવને બીજીવાર હણવા માટે જાણે અગીઆર રુદ્રો પ્રગટ થયા ન હોય ? ।।૬।।

बभूव मुख्यो वसुभूतिसूनु–स्तेषां गणीनामिह गौतमाह्वः ।
यो वक्रभावं न बभार पृथ्वी–सुतोऽपि नो विष्णुपदावलम्बी ॥७॥

इह जगति महावीरशिष्येषु वा तेषामेकादशानां गणीनां गणधारिणां मध्ये वसुभूतिनाम्नो ब्राह्मणस्य सूनुः पुत्रो मुख्यः विविधलब्धिसंपन्नत्वात्प्रकृष्टः अथवा मुखे आदौ भवो मुख्यः प्रथमः सर्वेषां पूर्वं दीक्षितत्वात् प्रथमगणधरत्वाद्वा बभूव । किंभूतो वसुभूतिसूनुः । गौतम इत्याह्वा नाम यस्य सः । यो गौतमः पृथ्व्या ब्राह्मण्याः क्षितेश्च सुतोऽपि

पुत्रोऽपि सन् वक्रभावं कुटिलस्वभावं न बभार धत्ते स्म । पुनर्विष्णोर्नारायणस्य पदं चरणमालम्बते आश्रयते सेवते इत्येवंशीलोऽपि न नैव विष्णुभक्तः । महावीरगणधारित्वात् । अथ च पृथिव्याः सुतो मङ्गलनामा ग्रहः स तु वक्रभावं वक्रनामत्वम् । 'आरो वक्रो लोहिताङ्गो मङ्गलोऽङ्गारकः कुजः' इति मङ्गलनामानि हैम्याम् । अथ च विष्णुपदमाकाशमवलम्बते भजते इत्येवंशीलोऽस्ति । ज्योतिश्चक्रस्य नभःस्थत्वात् ॥

શ્લોકાર્થ

આ જગતમાં મહાવીર પરમાત્માના ગણધરોમાં અનેક લબ્ધિસંપન્ન, વસુભૂતિ બ્રાહ્મણના પુત્ર ઇન્દ્રભૂતિ–ગૌતમ પ્રથમ ગણધર હતા. તે જેમ–પૃથ્વીપુત્ર મંગલ (નામનો)ગ્રહ વક્રતા–કુટિલતાને, ધારણ કરે છે તેમ પૃથ્વી (પૃથ્વી નામની બ્રાહ્મણી)ના પુત્ર હોવા છતાં વક્રતા–કુટિલતાને ધારણ કરતા ન હતા ! તેમજ વિષ્ણુપદ–આકાશને (જિનને) આશ્રયીને રહ્યા હોવા છતાં પણ (ગગનગામિની લબ્ધિવાળા હોવા છતાં પણ) વિષ્ણુપદ–વિષ્ણુભગવાનના ચરણની ઉપાસનાને કરનારા ન હતા. ॥૭॥

यत्पाणिपद्मः सपुनर्भवोऽपि, दत्ते नतानामपुनर्भवं यत् ।
शिष्यीकृता येन भवं विहाय, शिवं श्रयन्ते च तदत्र चित्रम् ॥८॥

तत्प्रसिद्धमत्र जगति चित्रं महदाश्चर्यं दृश्यते । तत्किम् । यत् यस्य गौतमस्वामिनः पाणिपद्मः करकमलः सह पुनर्द्वितीयवारं भवनमुत्पत्तिस्तेन सह वर्तते यस्तादृशोऽपि सन् न विद्यते पुनरन्यवारं भवोऽवतारो यत्र तं नतानां प्रणमज्जनानां दत्ते विश्राणयति । तत्त्वतस्तु कामाङ्कुशाकलितो मोक्षं ददाति । 'कामाङ्कुशो महाराजः करजो नखरो नखः । करशूको भुजाकण्टः पुनर्भवपुनर्नवौ ॥' इति हैम्याम् । तथा तत्रैव 'महानन्दोऽमृतं सिद्धिः कैवल्यमपुनर्भवः' इति च । पुनर्येन गौतमेन शिष्यीकृताः स्वविनेया विहिताः सन्तो नरा भवमीश्वरं विहाय त्यक्त्वा शिवं शंभुं श्रयन्ते भजन्ते । भवः स एव शिवश्च । तत्त्वतस्तु भवं संसारं त्यक्त्वा शिवं मोक्षं यान्ति गौतमदीक्षितानां सर्वेषामपि केवलज्ञानोत्पादात् ॥

શ્લોકાર્થ

જગતમાં આશ્ચર્યકારી ઘટના તો એ છે કે બીજીવાર ઉત્પત્તિ (શિષ્યોને દીક્ષા આપવા માટે ઉંચા થવાના સ્વભાવવાળો) ગૌતમસ્વામીનો કરકમળ નમસ્કાર કરનારાઓને ફરીથી ઉત્પન્ન થવા દેતો ન હતો. અર્થાત્ નમસ્કાર કરનાર વ્યક્તિઓને મોક્ષ પ્રદાન કરતો હતો. વળી ગૌતમસ્વામીના શિષ્યોરૂપે બનેલા જીવો [ભવ–મહાદેવનો] ભવ–સંસારનો ત્યાગ કરીને [શિવ–મોક્ષ] શિવ–ઇશ્વરનો આશ્રય કરતા હતા. અર્થાત્ ગૌતમસ્વામીના હસ્તે દીક્ષિત થયેલા કેવલી બનીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરતા હતા. ॥૮॥

सूर्यस्य रश्मीनवलम्ब्य वज्रा–वलम्बरश्मीनिव यः शयाभ्याम् ।
नन्तुं जिनानार्षभिकृप्तमूर्ती–नष्टापदोर्वीधरमारुरोह ॥९॥

यो गौतमस्वामी 'स्वलब्ध्या योऽष्टापदमारोहति सोऽवश्यं तद्भवे एव सिद्धिगामीति' देववाचं निशम्य प्रश्नानन्तरं भगवतापि तथैव प्रतिपादिते भगवदाज्ञाऽऽदानपूर्वकमष्टापदनामानमुर्वीधरं कैलाशशैलमारुरोहाधिरूढवान् चढि(टि)तः। किं कृत्वा । अवलम्ब्य आश्रित्य । काभ्याम् । शयाभ्यां स्वहस्ताभ्याम् । कान् । सूर्यस्य रश्मीन् किरणान् । लूता उर्णनाभः कोलिकस्तस्यास्याद्वदनाद्विनिर्गता जालतन्तवः तान् वा । 'तपःकृशाङ्गास्तं शैलमारोढुं न वयं क्षमाः । चढिष्यति कथं प्रौढदेहोऽयं गजराजवत् ॥ पश्यत्सु तेषु मार्तण्डकरानालम्ब्य गौतमः । गणभृन्निजलब्ध्यैवाष्टापदोर्ध्वं ययौ ध्रुवम् ॥' इति ऋषिमण्डलवृत्तौ । 'सूर्यस्यांशून् समाश्रित्य तेषामुत्पश्यतामपि । स गरुत्मानिवोड्डीय ययौ मङ्क्षु गिरेः शिरः ॥' इति वन्दारुवृत्तौ । रविकिरणावलम्बनम् । तथा 'भयवं गोयमो जङ्घाचारणलद्धीए लूतापुडगंमि निस्साए उड्ढं उप्पयइ जाव ते पलायन्ति' इत्यावश्यकद्वाविंशतिसहस्र्याम् । मलयगिरिवृत्तावप्ययमेव पाठः । लूतातन्त्ववलम्बनमिति पाठद्वयमपि शास्त्रानुसारि । अथ प्रस्तुते । उत्प्रेक्ष्यते—वज्रस्य वज्ररत्नविनिर्मितानित्यर्थः । अवलम्बार्थमालम्बनकृते रश्मीन् गुणान् रज्जूरिव । किमर्थमारुरोह—नन्तुं नमस्कर्तुम् । कान् । जिनांश्चतुर्विंशतितीर्थकृतः । किंभूतान् । ऋषभस्यापत्यमार्षभिर्भरतचक्रवर्ती तेन क्लृप्ता निर्मिता मूर्तयः प्रतिमा येषाम् । स्वस्ववर्णप्रमाणोपेतचतुर्विंशतिजिनबिम्बान्नमसितु(स्कर्तु)मित्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

'પોતાની લબ્ધિવડે જે કોઈ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ચઢે તે અવશ્ય સિદ્ધિગતિને પામે' આવા પ્રકારના મહાવીર પરમાત્માના વચન અનુસાર, ભગવંતની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને ગૌતમસ્વામીએ, વજ્રરત્નથી નિર્માણ કરાયેલા દોરડાનો જાણે સમૂહ ન હોય ! એવા સૂર્યના કિરણોને બે હાથવડે પકડીને, ભરતચક્રવર્તીએ દરેક તીર્થંકરના વર્ણ, અને પ્રમાણવાળી નિર્માણ કરેલી ચોવીશ તીર્થંકર ભગવંતોની પ્રતિમાઓને નમસ્કાર કરવા માટે, અષ્ટાપદ (કૈલાસ) પર્વત ઉપર આરોહણ કર્યું હતું. ॥૯॥

कथं लभेताऽस्य तुलां सुरद्रु-र्यद्यस्य नामापि पिपर्ति कामान् ।
तपस्विनोऽप्यभ्यवहारयन् यो, द्विधामृतास्वादजुषः पुपोष ॥१०॥

अस्य गौतमस्वामिनः तुलां साम्यं सुरद्रुः कल्पवृक्षः कथं केन प्रकारेण लभेत । यत्कारणात् यस्य गौतमस्य नामापि अभिधानमपि कामान् जनानां मनोरथान् पिपर्ति पूरयति ' 'यस्याभिधानं मुनयोऽपि सर्वे, गृह्णन्ति भिक्षाभ्रमणस्य काले । मिष्टान्नपानाम्बरपूर्णकामाः, स गौतमो यच्छतु वाञ्छितं मे ॥' इति पूर्वाचार्यकृतस्तुत्युक्तेः । तथा गृहमेधिनोऽपि व्यापारादिकार्यं कुर्वाणा 'गौतमस्वामिनी लब्धिरि'त्युच्चरन्ति च । अथ कल्पवृक्षाभिधानग्रहणेन कोऽप्यर्थो न सरीसर्ति, तस्मात्कल्पतरूपमानं न स्यादस्येति अपि, पुनर्यस्तपस्विनस्तापसानभ्यवहारयन् पायसं भोजयन् सन् द्विधा द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां कृत्वा अमृतस्य सुधाया मोक्षस्य वा स्वादं भोगं जुषन्ते सेवन्ते तादृशान् पुपोष । चकारेत्यर्थः । प्रथममसृतोपमं पायसमाकण्ठं भोजयित्वा ततः सिद्धिवधूविलासरसिकांश्च कृतवान्, एतदपि महदाश्चर्यमस्ति ॥ इति गौतमस्वामी ॥

श्लोकार्थ

કલ્પવૃક્ષો ગૌતમસ્વામીની તુલનાને કઇ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે ? જે ગૌતમસ્વામીનું નામમાત્ર પણ મનુષ્યોના મનોરથોને પૂર્ણ કરનાર છે, તેમજ ગૃહસ્થો પણ વ્યાપાર આદિ કાર્યોમાં 'ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ હોજો' આ પ્રકારનો ઉલ્લેખ કરે છે. જ્યારે કલ્પવૃક્ષના નામમાત્રથી કોઇના પણ ઇષ્ટની પૂર્તિ થતી નથી, તેથી કલ્પવૃક્ષો ગૌતમસ્વામીની તુલનાને કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે ? વળી ગૌતમસ્વામીએ તાપસોને બન્ને પ્રકારે અમૃતભોજી બનાવ્યા, પ્રથમ અમૃતસમાન ક્ષીરનું આકંઠ પાન કરાવીને અને પછીથી મોક્ષરૂપી સ્ત્રીના વિલાસરૂપ અમૃતના આસ્વાદી બનાવ્યા, અર્થાત્ કૈવલ્ય પ્રાપ્ત કરાવીને મોક્ષસુખના ભોકતા બનાવ્યા ।।૧૦।।

आसीत् सुधर्मा गणभृत्सु तेषु, श्रीवर्धमानप्रभुपट्टधुर्यः ।
विहाय विश्वे सुरभीतनूजं, कः स्तात् परो धुर्यपदावलम्बी ॥११॥

तेषु गौतमादिषु गणभृत्सु गणधरेषु श्रीवर्धमानप्रभोः श्रीमहावीरस्वामिनः पट्टे पदे धुर्यः धुरंधरः सुधर्मानामा गणधर आसीत् । युक्तोऽयमर्थः । सुरभीतनूजं सुरभीशब्दो दीर्घईकारान्तोऽपि दृश्यते । यथा कल्पकिरणावल्याम्—'स्वप्ने मानवमृगपतितुरङ्गमातङ्गवृषभसुरभीभिः' इति । तथा पाण्डवचरित्रेऽपि—'दक्षिणस्या दिशः सर्वे नीयन्ते सुरभीगणाः' इत्युक्तेः । विहाय त्यक्त्वा परोऽन्यः को धुर्यपदावलम्बी धुर्यस्य धौरेयस्य पदं युगं लक्षणं स्थानं तस्यावलम्ब आश्रयोऽस्त्यस्य ईदृशः कः स्तात् । अपि तु वृषभं विना न कोऽपि धुरीणः स्यात् ॥

श्लोकार्थ

ગૌતમ આદિ અગીઆર ગણધરોમાં શ્રીમહાવીર પરમાત્માની પાટપરંપરાની ધુરાને વહન કરવામાં વૃષભ સમાન 'સુધર્માસ્વામી' નામના ગણધર થયા. ખરેખર જગતમાં ધુરા (ધુંસરી)ના સ્થાનને વહન કરનાર વૃષભ વિના અન્ય કોણ હોઇ શકે ? ।।૧૧।।

यः पञ्चमोऽभूद् गणपुङ्गवानां, किं पञ्चमीं स्वेन गतिं यियासुः ।
यत्रोक्तिभिस्तीर्थकृतां दिदीपे, शुक्तिव्रजे वारिमुचामिवाद्भिः ॥१२॥

यः सुधर्मनामा गणानां गच्छानां प्रधानानां मध्ये पञ्चानां संख्यापूरणः पञ्चमः अभूत् बभूव । उत्प्रेक्ष्यते—स्वेनात्मना पञ्चमीं मुक्तिलक्षणां गतिं यियासुः किमु गन्तुमिच्छुरिव । पञ्चमो जज्ञे । यत्र सुधर्मस्वामिनि तीर्थकृतां पूज्यत्वख्यापनार्थं बहुत्वम् । महावीरस्य । अथवा 'वीरविभोः' इति पाठः । तत्र वीरो महावीरः । देशैकग्रहणेन देशिनो ग्रहणम् । भीमो भीमसेनः, भामा सत्यभामा, इत्यादिवत्तथा वीरपदोपादानेन महावीरग्रहणं स चासौ विभुः स्वामी जगदीश्वरस्तस्य उक्तिभिर्वाक्यैरागमैराप्तोक्तित्वात्तेषां दिदीपे । कस्मिन्निव । शुक्तिव्रजे इव । यथा शुक्तिकानां निकरे वारिमुचां मेघानामद्भिः पानीयैर्दीप्यते मौक्तिकीभूय दीप्तिमतीभिर्जायते । 'शुक्तिव्रजे वारिमुचो यथाद्भिः' इति पाठः । यथा इवार्थे । शेषं प्राग्वत् ॥

શ્લોકાર્થ

તે સુધર્માસ્વામી અગીઆર ગણધરોમાં પંચમ સંખ્યાના પૂરક હતા. અર્થાત્ પાંચમા હતા. તે જાણે સ્વયં પાંચમી મોક્ષગતિમાં જવાની ઇચ્છાથી જ પંચમ સંખ્યામાં આવ્યા ન હોય ! વળી, જેમ છીપમાં પડેલું મેઘનું જલ દેદીપ્યમાન્ મૌક્તિકરૂપે બને છે, તેમ સુધર્માસ્વામીમાં પ્રભુવીરનાં વચનામૃતો મૌક્તિકોની જેમ દીપ્તિમાન્ બન્યાં. ॥૧૨॥

सरस्वतीशालिलसज्जिनश्री–रगाधमध्यो रसभासमानः ।
सिद्धान्त आस्ते यदुपज्ञमुद्य–दभङ्गभङ्गः सरितामिवेशः ॥१३॥

यदुपज्ञं यः सुधर्मस्वामी उपज्ञा आद्यं ज्ञानं यत्र तत्कर्तृकत्वात् । 'उपज्ञोपक्रमं तदाचिख्यासायाम्' । उपज्ञोपक्रमयोरादेरा(चि)[1]ख्यानेच्छायां तदन्तस्तत्पुरुषो नपुंसकः स्यात् । पाणिनेरुपज्ञा पाणिन्युपज्ञं ग्रन्थः तेनादौ कृत इत्यर्थः । नन्दस्य उपक्रमं नन्दोपक्रमं द्रोणः तेनादौ उपक्रान्त इत्यर्थः । इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । सिद्धान्त आगमः सरितां नदीनामीशः पतिः समुद्र इवास्ते विद्यते । किंभूतः सिद्धान्तः समुद्रश्च । सरस्वत्याः श्रुतदेव्याः सरः प्रसरणं मुखे अस्त्यस्यास्तत्त्वेन तदधिष्ठायकत्वात् । तया वा शालते शोभते इत्येवंशीलस्तथा लसन्ती दीप्यमाना जिनानां तीर्थकृतां श्रीरतिशयादिलक्षणा शोभा वा यत्र । पक्षे—नदीभिस्तत्पतित्वात् शालमानस्तं तथा लसन्तौ क्रीडन्तौ श्लिष्यन्तौ वा । 'लस श्लेषणक्रीडनयोः' इति धात्वर्थत्वात् । जिनश्रियौ कृष्णलक्ष्म्यौ यत्र विष्णोर्जलधिशयनत्वेन तत्र क्रीडा । अथवा स्फुरन्त्यौ जिनो विष्णुस्तत्साहचर्याद्वाब्धिपुत्रीत्वाद्वा लक्ष्मीश्च यत्र । समासान्तविधेरनित्यत्वान्न कः । 'उडुपरिषदि मध्यस्थायिशीतांशुलेखानुकरणपटुलक्ष्मीमक्षिलक्षीचकार' इति नैषधे । पश्चात्कर्मधारयः । पुनः किंभूतः । अगाधो महार्थतया अलब्धं मध्यमतलस्पृक् च मध्यं यस्य । पुनः किंभूतः । रसैः शान्तादिभिर्जलैश्च भासमानः । पुनः किंभूतः । समुद्यन्तः प्रकटीभवन्तः अभङ्गाः संपूर्णाः भङ्गाः परमाणुप्रमुखानां श्राद्धव्रतादीनामेकद्वित्रिविधादयो भङ्गजालानि तरङ्गाश्च यत्र ।

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુધર્માસ્વામીએ રચેલા આદ્યસિદ્ધાંત, અગાધ સમુદ્રની જેમ અદ્યાપિ પર્યંત વિદ્યમાન છે. જેમ સમુદ્ર, જલવડે પરિપૂર્ણ હોવાથી અગાધ, તેમજ વિષ્ણુ અને લક્ષ્મીના ક્રીડાસ્થાનરૂપ છે તેમ ભગવાન સુધર્માસ્વામીનો સિદ્ધાંત સરસ્વતી–શ્રુતદેવીના પ્રસરણવડે સુંદર, શ્રીજિનેશ્વરભગવંતના અતિશયરૂપી લક્ષ્મીવડે સુશોભિત અને શાંતરસઆદિ રસરૂપ જલવડે પરિપૂર્ણ, તેમજ મહાન્ અર્થવાળો અને અલબ્ધમધ્ય હોવાથી અગાધ, એવા પ્રકારનો સિદ્ધાંત અનેક પ્રકારની અભંગ (અખંડ) ભંગજાળરૂપી તરંગોવડે સુશોભિત, અદ્યાપિ પર્યંત વિદ્યમાન છે. ॥૧૩॥

गणीन्दुना पट्टरमा गणीन्दुः, पट्टश्रिया च व्यतिभासते स्म ॥
निशा निशेशेन निशा निशेश, इवापि शंभोः परिचारिचेताः ॥१४॥

---

[1] लेखकप्रमादपतितः ।

अनूचानचन्द्रेण सुधर्मस्वामिना पट्टरमा महावीरदेवपट्टलक्ष्मीस्तथा गणिनां साङ्ग-प्रवचनाधीतिनां मध्ये दीप्यमानत्वेन परमैश्वर्यभाक्त्वेन इन्दुश्चन्द्रः पट्टश्रिया वर्धमानस्वामिपट्टलक्ष्म्या कृत्वा व्यतिभासते स्म परस्परं शोभते स्म। केनेव का, कया क इव। निशा निशेशेनेव। निशा निशेश इव यथा रात्रिश्चन्द्रमसा शोभते। यथा। निशा राज्या कृत्वा चन्द्रमा व्यतिभासते परस्परं राजते। 'पद्न्नोमासहृदृन्निश्' इति प्रक्रियोक्तसूत्रेण निशाया निश् आदेशः। किंभूतो गणीन्दुः चन्द्रश्च। शंभोर्जिनस्येश्वरस्य च परिचरणशीलं सेवाहेवाकिस्वभावं चेतो मनो यस्य सः॥ इति सुधर्मास्वामी॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુધર્માસ્વામીવડે શ્રીમહાવીર પરમાત્માની પટ્ટલક્ષ્મી અને પટ્ટલક્ષ્મીવડે ગણધરોમાં ચન્દ્રસમાન એવા સુધર્માસ્વામી, આ પ્રકારે પરસ્પર શોભતા હતા. જેમ ચન્દ્રવડે રાત્રિ અને રાત્રિવડે ચન્દ્ર શોભે તેમ શ્રીજિનેશ્વરભગવંતમાં દત્તચિત્તવાળા સુધર્માસ્વામીવડે પટ્ટલક્ષ્મી અને પટ્ટલક્ષ્મીવડે સુધર્માસ્વામી આ પ્રકારે પરસ્પર શોભતા હતા. ॥૧૪॥

यशःश्रियाधःकृतकुन्दकम्बु-र्जम्बूकुमारोऽजनि तस्य पट्टे।
लघोरपि स्वस्य यतोऽभिभूतिं, पश्यन् ह्रियाऽदृश्य इव स्मरोऽभूत्॥१५॥

तस्य सुधर्मस्वामिनः पट्टे जम्बूकुमारोऽजनि जज्ञे। किंभूतः। यशःश्रिया कीर्तेरवदाततालक्ष्म्या अधःकृतास्तिरस्कृता जिताः कुन्दानि कुन्दतरुकुसुमानि कम्बवः शङ्खाश्च येन सः। लघोः शिशोरपि यतो जम्बूकुमारात् स्वस्यात्मनः पराभूतिं तिरस्कारं पश्यन् विलोकमानः स्मरः। उत्प्रेक्ष्यते—ह्रिया लज्जयेव अदृश्यः दृशोरगोचरः अनङ्गत्वात् अभूत्॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુધર્માસ્વામીના પાટે નિર્મલ યશરૂપી લક્ષ્મીથી મચકુંદપુષ્પોનો અને શંખનો તિરસ્કાર કરનારા એવા જંબૂસ્વામી થયા. તે બાલકુમાર એવા જંબૂસ્વામીથી પોતાનો પરાભવ જોતો કામદેવ અદૃશ્ય બની ગયો ! અર્થાત્ અંગવિનાનો બની ગયો ! ॥૧૫॥

उज्झांचकारैष महेभ्यकन्या, मदेन्दिरा मूर्तिमतीरिवाष्टौ।
नवाधिकां यो नवतिं हिरण्य-कोटीर्नु चेटीरिव दोषराजाम्॥१६॥

एष जम्बूकुमारः अष्टौ अष्टसंख्याका महेभ्यानां स्वस्वकन्यानां पाणिमोचनपर्वणि जम्बूकुमाराय नवनवकोटीप्रदानलक्षणतो महाव्यवहारिणां कन्याः कुमारिकाः उज्झांचकार त्यजति स्म। उत्प्रेक्ष्यते—मूर्तिमतीः शरीरभाजो मदेन्दिराः कुलजातिरूपश्रुतैश्वर्यतपोलब्धिबलरूपाऽष्टमदलक्ष्मीरिव जहौ। च पुनर्यो जम्बूः नवभिरधिकां नवतिं नवनवतिमिता हिरण्यानां सुवर्णानां कोटीरुज्झांचकार तत्याज। उत्प्रेक्ष्यते—दानान्तरायलाभान्तरायवीर्यान्तरायभोगान्तरायोपभोगान्तरायहास्यरत्यरतिभयजुगुप्साशोककाममिथ्यात्वाज्ञाननिद्रा-

विरतिरागद्वेषरूपाणामष्टादशसंख्याकानां दोषाणामेव राज्ञां भूपानाम्। राजन्शब्दो व्यञ्जनान्तः। 'राजा राट् पृथ्वीशक्रः' इति हैमीवचनात् । चेटीर्दासीरिव जहाति स्म । साधुः पुमान् दासीसङ्गं न कुर्यात् ॥

શ્લોકાર્થ

આ જંબૂકુમારે, શ્રીમંતોની આઠ કન્યાના પાણિગ્રહણ સમયે પહેરામણીરૂપે આવેલા નવ નવ ક્રોડ સોનૈયા અને દેવકન્યાસમાન આઠ કન્યાઓનો ત્યાગ કર્યો હતો. તે જાણે-કુલ, જાતિ, રૂપ, શ્રુત, ઐશ્વર્ય, તપ, લબ્ધિ અને બળ આ પ્રકારના આઠમદરૂપી લક્ષ્મીનો જાણે ત્યાગ કર્યો ન હોય ? વળી જંબૂકુમારે નવાણું ક્રોડ સોનૈયાની લક્ષ્મીનો ત્યાગ કર્યો હતો, તે જાણે-દાનાંતરાય, લાભાન્તરાય, વીર્યાન્તરાય, ભોગાન્તરાય, ઉપભોગાન્તરાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, જુગુપ્સા, શોક, કામ, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અવિરતિ, નિદ્રા, રાગ, અને દ્વેષ આ અઢાર દોષોરૂપી રાજાઓની દાસીઓ ન હોય ? તેવા પ્રકારની નવાણું ક્રોડ સોનૈયાની લક્ષ્મીનો ત્યાગ કરનારા હતા. ।।૧૬।।

वशंवदीभूतजगत्त्रयस्य, न पुस्फुरेऽस्मिन् कमनस्य शक्त्या ।
हविर्भुजो भस्मितकाननस्य, विस्फूर्ज्यते किं महसाऽम्बुराशौ ॥१७॥

अस्मिन् जम्बुकुमारे । जम्बूशब्दो दीर्घो ह्रस्वोऽप्यस्ति । 'मत्कृते जम्बुना त्यक्ता नवोढा नवकन्यकाः' इति कल्पवृत्तौ । कमनस्य कन्दर्पस्य शक्त्या स्फूर्त्या सामर्थ्येन पराक्रमेण न पुस्फुरे न स्फुरितं नालंबभूवे । किंभूतस्य कामस्य । वशंवदीभूतं वश्यं स्वाज्ञाकारि संजातं जगत्त्रयं त्रैलोक्यं यस्य सः । युक्तोऽयमर्थः । हविर्भुजो वह्नेर्महसा प्रतापेन किं, किमिति प्रश्ने । अम्बुराशौ समुद्रे स्फूर्ज्यते समर्थीभूयते । अपि तु न । किंभूतस्य हविर्भुजः । भस्मितं भस्मीकृतं भस्मावशेषं विहितं ज्वालितं काननं वनम् । उपलक्षणत्वात्पुरादि येन तस्य ॥

શ્લોકાર્થ

ત્રણે લોકને વશ કરનારા અને અજોડ સ્ફૂર્તિવાળા કામદેવની અમોઘ શક્તિ પણ જંબૂકુમારને પરાસ્ત કરવા માટે સમર્થ થઈ શકી નહી. નગર, વન, ઉપવન આદિને ભસ્મીભૂત કરનાર અગ્નિની દાહક શક્તિ શું સમુદ્રને બાળવા શક્તિમાન બને ખરી ? ।।૧૭।।

पश्यन्तु वैदुष्यममुष्य जम्बू-प्रभोर्वपुर्भर्त्सितमत्स्यकेतोः ।
विश्वं वृषस्यन्त्यपि पांशुलेव, वशीकृता येन शिवस्मितास्या ॥१८॥

हे प्राज्ञाः अमुष्यास्य जम्बूस्वामिनः वैदुष्यं विदुषो भावश्चातुर्यं पश्यन्तु विलोकयन्तु । किंभूतस्य जम्बूप्रभोः । वपुषा अर्थात् शरीरसौन्दर्येण भर्त्सितस्तिरस्कृतोऽधिकृतो मत्स्यकेतुर्मकरध्वजः कामो येन । पांशुलेव स्वैरिणी व्यभिचारिणीव विश्वमखिलमपि जगज्जनं वृषस्यन्ती कामयमाना । 'वृषस्यन्ती कामुकी स्यात्' इति हैम्याम् । अत्यर्थमभिलषन्त्यपि शिवाख्या मुक्तिनाम्नी स्मितास्या विकसितकमलवदना वधूरद्वैतप्रागल्भ्य-

भाजा येन जम्बूप्रभुणा वशीकृता स्वायत्ता निर्मिता । त्वया सह सङ्गं विधाय एतस्यामवसर्पिण्यां नान्यं भारतभवं जनमभिलषामीति वाग्बन्धप्रदानपूर्वमात्मसात्कृता ॥ इति जम्बूस्वामी ॥

શ્લોકાર્થ

હે પ્રાજ્ઞપુરુષો ! આ જંબૂસ્વામીની વિદ્વત્તાને તો જુઓ ! જેણે પોતાના શરીરના અનુપમ સૌંદર્યથી કામદેવનો તિરસ્કાર કર્યો છે, એવા જંબૂસ્વામીએ, વ્યભિચારિણી સ્ત્રીની જેમ જગતના તમામ પુરુષોને ઇચ્છતી એવી હાસ્યવદના મુક્તિરૂપી સ્ત્રીને પોતાને સ્વાધીન બનાવી ! અર્થાત્ 'તારી સાથે સંગ કરીને હવે આ અવસર્પિણીમાં ભરતક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા કોઈપણ પુરુષની અભિલાષાને કરીશ નહી,' આવા પ્રકારના વચનના દાનપૂર્વક (કોલ કરીને) સ્વાધીન કરી ! અર્થાત્ હવે પછી આ અવસર્પિણીમાં ભરતક્ષેત્રમાં જન્મેલો કોઇપણ જીવ મોક્ષમાં જશે નહી. ॥૧૮॥

अलंचकार प्रभवप्रभुस्त-त्पट्टश्रियं पुण्ड(ण्ड्र) इवेन्दुवक्त्राम् ।
स्तेनोऽपि सार्थेश इवाङ्गिनो यः, श्रेयःश्रियं प्रापयदत्र चित्रम् ॥१९॥

प्रभवनामा प्रभुः स्वामी तस्य जम्बूस्वामिनः पट्टश्रियं पट्टलक्ष्मीमलंचकार भूषयति स्म । क इव । पुण्ड्र(ण्ड्र)इव । यथा चित्रकं तिलकम् इन्दुवक्त्रां चन्द्रमुखीं वशामलंकरोति । यः प्रभवप्रभुः स्तेनोऽपि तस्करीभूयापि सार्थेशः सार्थपतिरिवाङ्गिनो जनान् श्रेयःश्रियं कुशलकलितां कमलां मोक्षलक्ष्मीं च प्रापयत् लम्भयति स्म । तल्लक्ष्मीप्रदानमत्र (प्र)भवप्रभौ चित्रमाश्चर्यकारकमस्ति । 'श्रेयःपुरीम्' इति पाठे मुक्तिनगरीं नयति स्म ॥

શ્લોકાર્થ

જંબૂસ્વામીની પટ્ટલક્ષ્મીને પ્રભવસ્વામીએ અલંકૃત કરી. લલાટપટ્ટમાં રહેલું તિલક જેમ ચન્દ્રમુખી લલનાની શોભાને વધારે છે તેમ પ્રભવસ્વામી પૂર્વાવસ્થામાં ચોરરૂપે હોવા છતાં પણ મનુષ્યોને મોક્ષલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરાવનારા બન્યા તે ખરેખર આશ્ચર્યરૂપ છે ! અર્થાત્ સાર્થપતિની જેમ માનવોને મુક્તિરૂપી નગરમાં કુશળતાપૂર્વક લઈ જનારા બન્યા. ॥૧૯॥

किं वर्ण्यते वर्ण्यगुणस्य चौर्य-चातुर्यमस्य प्रभवस्य भर्तुः ।
अहार्यमप्येष मनोऽभिधान-मपाहरद्य[१]स्त्रिदिवेन्दिरायाः ॥२०॥

अस्य जम्बूपट्टधरस्य प्रभवस्य प्रभवनाम्नो भर्तुः स्वामिनो गणधरस्य चौर्यस्य वा चातुर्यं कौशल्यं तस्करताप्रागल्भ्यं किं कया रीत्या विस्मयकृत्तया कथं वा वर्ण्यते प्रशस्यते स्तूयते वा । अस्य किंभूतस्य । वर्ण्या जगज्जनैर्लोकोत्तरतया श्लाघनीया गुणाः शमदमसंयमरूपा यस्य । यत्कारणादेष प्रभवप्रभुः त्रिदिवेन्दिरायाः स्वर्गलक्ष्म्याः अहार्यं देवताश्रयत्वाच्च केनापि हर्तुं शक्यमपि मनोऽभिधानं निधिमपाहरज्जहार । मुक्तिगमनाभावात् स्वर्लोकमेवालंकृतवानित्यर्थः ॥ इति प्रभवस्वामी ॥

१ 'त्रिदिवाङ्गनायाः' इति मूलपाठः ।

શ્લોકાર્થ

પ્રશંસનીય શમદમાદિ લોકોત્તર ગુણોવાળા પ્રભવસ્વામીનું ચૌર્યચાતુર્ય–ચોરી કરવાની ચતુરાઈનું શું વર્ણન કરવું ! કે જેમણે દેવોને સ્વાધીન હોવાથી ચોરી કરવા માટે અશક્ય એવી પણ સ્વર્ગલક્ષ્મીને હરી લીધી અર્થાત્ મોક્ષગમનનો અભાવ હોવાથી સ્વર્ગવાસી થયા. ॥૨૦॥

शय्यंभवोऽभूषयदस्य पट्टं, सिंहासनं पित्र्यमिवावनीन्द्रः ।
कलिन्दिका मौक्तिकमालिकेव, यत्कण्ठपीठे विलुठत्यकुण्ठा ॥२१॥

शय्यंभवनामा भट्टः अस्य प्रभवस्वामिनः पट्टम् अभूषयत् पदमलंकरोति स्म । क इव । अवनीन्द्र इव । यथा नवाभिषिक्तभूपतिः पितुरिदं पित्र्यं पितुः संबन्धि सिंहासनं केसरिणोपलक्षितमासनं सिंहासनं भूषयति । यस्य शय्यंभवगणधरस्य कण्ठपीठे मुख एव कलिन्दिकाः सर्वविद्याः चतुर्दशापि पूर्वाणि वा लुठति तिष्ठति । समायातीत्यर्थः । किंभूता कलिन्दिका । अकुण्ठा स्फुरद्रूपा । केव । मौक्तिकमालिकेव । यथा मुक्ताहारलता कस्यापि भाग्यवतः पुंसो गलकन्दले लुठति । किंभूता अकुण्ठा दीप्यमाना । आमलकप्रमाणमुक्ता ॥

શ્લોકાર્થ

રાજ્યાભિષેક કરાયેલો નવો (યુવરાજ) રાજા જેમ પિતાના સિંહાસનને શોભાવે તેમ 'શય્યંભવ' નામના ભટ્ટે (બ્રાહ્મણે) પ્રભવસ્વામીની પાટને શોભાવી. જેમ કોઈ ભાગ્યવાન પુરુષના કંઠમાં મુક્તાહાર શોભે તેમ શય્યંભવસૂરિના કંઠમાં સ્ફૂર્તિશાલિની એવી સર્વવિદ્યાઓ (ચૌદપૂર્વો) શોભતી હતી. ॥૨૧॥

यूपादधस्तः प्रतिमां जिनेन्दो–र्वाचा स वाचंयमपुङ्गवस्य ।
दक्संज्ञयेव स्वगुरोः किरीटी, नाराचगङ्गां प्रकटीचकार ॥२२॥

यः शय्यंभवनामा भट्टः वाचंयमपुङ्गवस्य प्रभवप्रभोर्वाचा गिरा यूपात्स्वप्रारब्धयज्ञस्तम्भात् अधस्तः अधोभूमिभागात् सकोपप्रश्नोत्तरकालं यज्ञवृत्तवृद्धद्विजोक्त्या जिनेन्दोः श्रीशान्तिनाथस्य प्रतिमां मूर्तिं प्रकटीचकार[1] कर्षति स्म । 'सिज्जंभवं गणहरं जिणपडिमादंसणेण पडिबुद्धम्' इति दशवैकालिके । अन्यत्तु वृत्त्यादौ । क इव । किरीटीव । यथा अर्जुनः स्वस्य गुरोः पितामहस्य वृद्धस्य वा । 'मातापिता कु(क)लाचार्य एतेषां ज्ञातयस्तथा । वृद्धा धर्मोपदेष्टारो गुरुवर्गः सतां मतः ॥' अथ वा गुरुगाङ्गेय इति लोकोक्त्यापि गाङ्गेयस्य परशासनेऽपि गुरुगाङ्गेय इति प्रसिद्धत्वाद् गुरुरिति पदोपादानम् । दक्संज्ञया दृष्टिचेष्टया वा नाराचस्य बाणस्य मोचनसमय एव प्रादुर्भूतस्वच्छसुरभिस्वादुशीतलविशद-

१ 'शय्यंभवं गणधरं जिनप्रतिमादर्शनेन प्रतिबुद्धम्' इति संस्कृतम् ।

पयःप्रवाहस्य लोके बाणगङ्गेति प्रसिद्धिर्जाता । तां बाणगङ्गां प्रकटीकरोति स्म । अयं व्यतिकरः पाण्डवचरित्रे ॥

श्लोकार्थ

જેમ અર્જુને વડિલ ગુરુ ભીષ્મપિતામહના નેત્રની સંજ્ઞાથી બાણને છોડીને જમીનમાંથી સ્વચ્છ, સ્વાદિષ્ટ અને શીતલ એવા જલપ્રવાહને અર્થાત્ બાણગંગાને પ્રગટ કરી હતી તેમ શય્યંભવ સૂરિએ ગૃહસ્થાવાસમાં શ્રીપ્રભવસ્વામીના સંકેતથી યજ્ઞના સ્તંભની નીચેથી શ્રીશાંતિનાથ ભગવાનની મૂર્તિને પ્રગટ કરી હતી. ॥૨૨॥

वगाह्य शास्त्रं मनकाह्वसूनोः, कृतेऽकृत श्रीदशकालिकं यः ।

हरिः सुधामुद्धृतवान् सुपर्व-वर्गस्य निर्मथ्य यथाऽम्बुनाथम्[1] ॥२३॥

यः शय्यंभवगणधारी मनक इत्याह्वा नाम यस्य तादृशस्य सूनोः स्वनन्दनस्य कृते कार्याय परलोकसाधनार्थं दशाध्ययनयुक्तं विकाले दिनावसानवेलायां कृतमतो दशवैकालिकं नाम सूत्रमकृत चक्रे । किं कृत्वा । वगाह्य [अव][2]गाहयित्वा । किम् । शास्त्रं सर्वसिद्धान्तसाराङ्गोपाङ्गचतुर्दशपूर्वलक्षणम् । क इव हरिरिव । यथा नारायणः सुपर्ववर्गस्य देववृन्दस्य कृते सुधापीयूषमुद्धृतवान् । किं कृत्वा । अम्बुनाथं समुद्रं निर्मथ्य विलोड्य यथा इवार्थे । 'पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य' इति कुमारसंभवे । वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः' इत्यकारलोपः । 'यादःस्रोतोवार्मदीशः' इति हैम्याम् । वार्धेर्जलपतित्वमुभयत्र पर्यायपरिवर्तनं च ॥ इति शय्यंभवस्वामी ॥

श्लोकार्थ

જેમ વિષ્ણુએ દેવોને માટે સમુદ્રનું મંથન કરી અમૃતને પ્રાપ્ત કર્યું હતું, તેમ શ્રીશય્યંભવસૂરિએ પોતાના પુત્ર મનકની પરલોકસાધના માટે ચૌદપૂર્વરૂપી સમુદ્રનું મંથન-દોહન કરીને દશ અધ્યયન યુક્ત શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રની રચના કરી હતી. (દિવસના છેલ્લે પ્રહરે કરી હોવાથી તે 'વૈકાલિક' કહેવાય છે.) ॥૨૩॥

संपूरयन् कीर्तिनभोनदीभि-र्दिशो यशोभद्रगणाधिराजः ।

व्यभूषयत्पट्टममुष्य भूभृद्-धित्यकां दस्युरिव द्विपानाम् ॥२४॥

यशोभद्रनामा गणाधिराजो गच्छपतिरमुष्य शय्यंभवगणभृतः पट्टं व्यभूषयत् । किं कुर्वन् । कीर्तयः स्वयशांसि ता एव नभोनद्यो गङ्गाः । अर्थात् गङ्गाप्रवाहाः । त्रैलोक्यां त्रिश्रो(स्रो)तोभिः प्रवहमानत्वेन त्रिपथगा अतो बहुवचनम् । ताभिः कृत्वा दिशो दशाप्याशाः संपूरयन् । निर्भरं भरन् व्याप्नुवन् व्यभूषयत् । क इव । दस्युरिव । यथा द्विपानां हस्तिनां शत्रुः केसरी भूभृतः शैलस्य अधित्यकामूर्ध्वभूमीं विभूषयति ॥

---

[1] 'समुद्रम्' इति मूलपाठः [2] प्रक्षिप्तम्' ल्यबादेशापत्तेः ।

શ્લોકાર્થ

જેમ કેશરીસિંહ પર્વતના શિખરને શોભાવે તેમ યશોભદ્ર નામના આચાર્યે શ્રી શય્યંભવસૂરિની પાટને શોભાવી. તે યશોભદ્રસૂરિના નિર્મલયશરૂપી આકાશગંગાનો સ્રોત (પ્રવાહ) ત્રણે લોકની દશે દિશાઓમાં વિસ્તારને પામતો દિશાઓને શોભાવતો હતો ॥૨૪॥

एतद्यशःक्षीरधिनीरपूरैः, संपूरितायां परितस्त्रिलोक्याम् ।
अबुध्यमानोऽम्बुनिधिं स्वशय्यां, पद्मेशयोऽभूदिव पद्मनाभः ॥२५॥

पद्मं नाभौ यस्य स पद्मनाभः कृष्णः । उत्प्रेक्ष्यते—पद्मे कमले शेते स्वपितीति पद्मेशयः । अलुक्समासोऽयम् । अभूत बभूवेव । किं कुर्वाणः पद्मनाभः । अबुध्यमानो न जानन् । अपश्यन्नित्यर्थः । कं कर्मतापन्नम् । अम्बुनिधिमर्थात् क्षीरसमुद्रम् । किंभूतम् । स्वस्यात्मनः शय्यां पर्यङ्कं तत्र शायित्वात् अब्धिशयनत्वेन विष्णोः । कस्यां सत्याम् । एतस्य यशोभद्रसूरेः यशः प्रसरत्कीर्तिनिकरः स एव क्षीरधिर्दुग्धवारिधिस्तस्य नीरपूराणि पयःप्रवाहास्तैः परितः सर्वत्रापि संपूरितायां निर्भरभृतायां धवलीकृतायां त्रिलोक्यां सत्याम् ॥ इति यशोभद्रसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

યશોભદ્રસૂરિના નિર્મલયશરૂપી ક્ષીરસમુદ્રના પાણીના પ્રવાહથી ત્રણે લોકની દિશાઓ ભરાયેલી હોવાથી પોતાની શય્યા (ક્ષીરસમુદ્રને) નહીં જાણતા એવા વિષ્ણુએ જાણે તેથી જ કમલમાં શયન કર્યું ન હોય ? તેમ જણાય છે. ॥૨૫॥

संभूतिपूर्वो विजयो गुरुस्त–त्पट्टं श्रिया पल्लवयांचकार ।
कदम्बजम्बूकुटजावनीज–कुञ्जं नभोम्भोद इवाम्बुवृष्ट्या ॥२६॥

संभूतिरिति शब्दः पूर्वं यस्य तादृशो विजय एतावता संभूतिविजयनामा गुरुः सूरिस्तस्य यशोभद्रसूरेः पट्टं श्रिया स्वशोभया पल्लवयांचकार अलंकारयति स्म । क इव । नभोम्भोद इव । यथा श्रावणमेघः अम्बुवृष्ट्या जलवर्षणेन कृत्वा कदम्बा धाराकदम्बा नीपाः, जम्बूः श्यामफलाः, कुटजा गिरिमल्लिकाः 'कुडउ' इति प्रसिद्धाः, त एवावनीजा वृक्षाः तेषां कुञ्जं काननं पल्लवयति किशलयकलितं कुरुते । पूर्वोक्तास्त्रयोऽपि तरवः प्रावृष्येव पुष्यन्ति ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ શ્રાવણમાસનો મેઘ કદંબ, જંબૂ, ગિરિમલ્લિકા, કુડુ (કુટજ) આદિ વૃક્ષોના સમૂહને નવપલ્લવિત કરે છે, તેમ સંભૂતિવિજય નામના આચાર્યે શ્રીયશોભદ્રસૂરિની પાટને પલ્લવિત કરી. અર્થાત્ શોભાવી. ॥૨૬॥

संहर्षरोषात् स्वजिघांसुमेत–त्प्रतापमार्तण्डमवेक्ष्य साक्षात् ।
युयुत्सया हैहयवत्सहस्रं, सहस्रभासेव करा ध्रियन्ते ॥२७॥

सहस्रभासा सूर्येण सहस्रं दशशती करा हस्ताः किरणाश्च ध्रियन्ते धार्यन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—युयुत्सया योद्धुमिच्छयेव । किंवत् हैहयवत् । यथा कार्तवीर्यनृपो युयुत्सया सहस्रसंख्यान् करान् पाणीन् धत्ते । 'संग्रामनिर्विष्टसहस्रबाहुर्बभूव योगी किल कार्तवीर्यः' इति रघुवंशे । तथा 'बाहुसहस्रार्जुनः पिशुनः' इति सूक्ते च । 'हैहयस्तु कार्तवीर्यः दोःसहस्रभृदर्जुनः' इति हैम्याम् । किं कृत्वा । एतस्य संभूतिविजयस्य प्रताप एव चण्डत्वान्मार्तण्डो भानुस्तं साक्षात्प्रत्यक्षमवेक्ष्य विलोक्य । किंभूतम् । संहर्षेण स्पर्धया कृत्वा यो रोषः क्रोधस्तस्मात् स्वमात्मानं जिघांसुं हन्तुं काङ्क्षन्तम् ॥ इति संभूतिविजयः ॥

श्लोकार्थ

પોતાની સાથે સ્પર્ધા કરવાથી રોષાયમાન બનીને પોતાને હણવા માટે ઇચ્છતા એવા સંભૂતિવિજયના પ્રતાપરૂપી સૂર્યને સાક્ષાત્ જોઇને યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતા એવા સૂર્યે કાર્તવીર્ય રાજાની જેમ હજાર કરો–(કિરણો) ધારણ કર્યા. ॥૨૭॥

स तत्सतीर्थ्योऽजनि भद्रबाहुः, सूरिः समग्रागमपारदृश्वा ।
दशाश्रुतस्कन्धत उद्दधार, वज्राकराद्वज्रमिवात्र कल्पम् ॥२८॥

स प्रसिद्धो भद्रबाहुनामा सूरिस्तस्य संभूतिविजयस्य सतीर्थ्य एकगुरुभ्राता । 'सतीर्थ्यास्त्वेकगुरवः' इति हैम्याम् । किंभूतः । समग्राणां सर्वेषामङ्गोपाङ्गपूर्वादीनामागमानां पारं दृष्टवान् इति पारदृश्वा पारगामी चतुर्दशपूर्वधरत्वात् । स कः । यो भगवान् अत्र पञ्चमारके कलियुगे वा दशाश्रुतस्कन्धतः प्रत्याख्यानाभिधाननवमपूर्वदशाश्रुतस्कन्धाध्ययनतः कल्पं कल्पनामसूत्रमुद्दधार उद्धृतवान् । कमिव । वज्रमिव । यथा कश्चिद्भाग्यवान् वज्राणां हीरकाणामाकरात् खनेर्वज्रं रत्नमुख्यमुद्धरति ॥

श्लोकार्थ

તે સંભૂતિવિજયના ગુરુભ્રાતા સમગ્ર આગમોના પારગામી–ચૌદપૂર્વધર એવા ભદ્રબાહુસ્વામી નામથી પ્રસિદ્ધ હતા. જેમ કલિકાળમાં ભાગ્યવાન્ પુરુષ રત્નના ખાણમાંથી રત્ન પ્રાપ્ત કરે–તેમ ભદ્રબાહુસ્વામીએ ચૌદપૂર્વ પૈકીના 'પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાદ' નામના પૂર્વમાં રહેલા 'દશાશ્રુતસ્કંધ' નામના અધ્યયનમાંથી 'કલ્પસૂત્ર'ને ઉધ્ધૃત કર્યું. ॥૨૮॥

उपप्लवो मन्त्रमयोपसर्ग–हरस्तवेनावधि येन संघात् ।
जनुष्मतो जाङ्गुलिकेन जाग्रद्–गरस्य वेगः किल जाङ्गुलीभिः ॥२९॥

येन भगवता मन्त्रमयेन विषधरस्फुलिङ्गनाममन्त्रतद्विधमन्त्रयन्त्र(वि)धानेन उपसर्गहर इति नाम्ना श्रीपार्श्वनाथस्य स्तवेन स्तोत्रेण कृत्वा संघात् साधुसाध्वीश्राद्धश्राद्धीलक्षणात्

उपप्लवः मिथ्यात्विव्यन्तरीभूतख्यातवराहमिहिरनिर्मितमारिमरकाभिधोपद्रवोऽपि हतो निवारितः। अत्र किलेति इवार्थे। 'उत्प्रेक्षाद्योतकाः शङ्के मन्ये नूनमिव ध्रुवम्। जाने किलादयो ज्ञेया प्रायेणैव क्रियोद्भवाः॥' इति काव्यकल्पलतायाम्। केनेव। जाङ्गुलिकेन किल (इव)। यथा विषभिषजा जाङ्गुलीभिः समग्रभुजगविषापहारिणीभिः विद्याभिः जनुष्मतो विषवेगघूर्णितजनात् जाग्रतः प्रत्यङ्गोपाङ्गं प्रसरतो गरस्य विषधरविषस्य वेगः प्रसरो हन्यते निराक्रियते। हन्तेर्वधिरादेशः भूते सिविषये॥

શ્લોકાર્થ

જેમ વિષનાશક વૈદ્યો, જાંગુલિમંત્રવડે મનુષ્યના અંગ-પ્રત્યંગમાં પ્રસરી ગયેલા વિષધરના વિષનું નિવારણ કરે છે, તેમ ભગવાન શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ 'વિષધર સ્ફુલિંગ' આદિ મંત્રોથી યુક્ત શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની સ્તુતિ ગર્ભિત 'ઉવસગ્ગહર'' નામના સ્તોત્રથી વ્યંતરરૂપે બનેલા ખ્યાતા વરાહમિહિરે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંઘમાં ફેલાવેલા મરકીના ઉપદ્રવનું નિવારણ કર્યું હતું. ॥૨૯॥

यत्कीर्तिगङ्गां प्रसृतां त्रिलोक्या-मालोक्य किं षण्मुखतां दधानः।
जगद्भ्रमीभिर्जननीं दिदृक्षु-र्गङ्गासुतोऽध्यास्त मयूरपृष्ठम् ॥३०॥

गङ्गासुतः स्वामिकार्तिकः। 'गङ्गोमाकृत्तिकासुतः' इति हैम्याम्। मयूरस्य केकिनः पृष्ठं तनोश्चरमं भागं प्रदेशम् अध्यास्त आरुरोह। किं कुर्वाणः। षट्संख्याकानि मुखानि यस्य तस्य भावस्तां दधानो बिभ्राणः। उत्प्रेक्ष्यते—जगत्सु त्रिभुवनेषु भ्रमीभिः भ्रमणैः पर्यटनैः कृत्वा जननीं मातरं मन्दाकिनीं दिदृक्षुर्द्रष्टुमिच्छुः किमु। भ्रमीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति। 'अपि भ्रमीभङ्गिभिरावृताक्षीम्' इति नैषधे। किं कृत्वा। आलोक्य दृष्ट्वा काम्। यत्कीर्तिगङ्गाम्। यस्य भद्रबाहुस्वामिनः कीर्तिरेव मन्दाकिनी ताम्। किंभूताम्। त्रिलोक्यां स्वर्लोकपाताललोकभूलोकत्रिके निरन्तरतया प्रसृता अतिधवलीकृतत्रिभुवनामित्यर्थः॥ इति श्रीभद्रबाहुस्वामी॥

શ્લોકાર્થ

છ મુખ ધારણ કરનાર ગંગાપુત્ર કાર્તિકસ્વામી મયૂરના પૃષ્ઠભાગ ઉપર આરૂઢ થયા. શા માટે? ભદ્રબાહુસ્વામીની ત્રણે લોકમાં પ્રસરી રહેલી નિર્મલ કાન્તિરૂપી ગંગાને જોઈને, જગતમાં ભ્રમણ કરતી પોતાની માતા ગંગાને જોવાની ઇચ્છાથી જાણે મયૂરના પૃષ્ઠ ઉપર આરૂઢ થયા ન હોય! અર્થાત્ ત્રણે લોકમાં ભદ્રબાહુસ્વામીની કીર્તિ પ્રસરી હતી. ॥૩૦॥

श्रीस्थूलभद्रेण निजान्ववाय-स्रोतस्विनीनायककौस्तुभेन।
विश्वत्रयी तद्यशसेव शोभा-मलम्भि तत्पट्टपयोधिपुत्री ॥३१॥

श्रिया शोभया युक्तेन स्थूलभद्रेण तयोः संभूतिविजयभद्रबाहुस्वामिनोः पट्टस्य पयोधिपुत्री लक्ष्मीः शोभामलम्भि प्रापिता। केनेव। तद्यशसेव। यथा तस्य श्रीस्थूलभद्रस्य यशसा श्लोकेन विश्वत्रयी त्रिलोकी शोभां लम्भिता। किंभूतेन स्थूलभद्रेण।

निजः स्वकीयो यो नागरनामा ब्राह्मणवंशः स एव स्रोतस्विनीनायकः नदीपतिः समुद्रः तत्र कौस्तुभेन नारायणबाहुमध्यस्थास्तुर्मणिविशेषस्तत्सदृशस्तेन ॥

શ્લોકાર્થ

'નાગર બ્રાહ્મણ' નામના વંશરૂપી સમુદ્રમાં કૌસ્તુભમણી સમાન સ્થૂલભદ્રે પોતાના વિશ્વવ્યાપી નિર્મલ યશની જેમ, સંભૂતિવિજય અને ભદ્રબાહુસ્વામીની પટ્ટલક્ષ્મીની શોભા વધારી. ॥૩૧॥

प्रवालमुक्तामणिमञ्जिमश्री-चित्राप्सरःस्वर्द्विरदाश्वदृश्यम् ।
कोशागृहं प्रावृषि यः सिषेवे, हरिर्घनच्छायमिवाम्बुराशिम् ॥३२॥

यः श्रीस्थूलभद्रः प्रावृषि वर्षाकाले कोशानाम्न्या वेश्याया गृहं मन्दिरं सिषेवे भेजे। प्रथमं चतुर्मासमकार्षीदित्यर्थः । केचित्तु कदाचिदपि चकारेत्यूचुः । क इव । हरिरिव । यथा कृष्णो जलसमये समुद्रं सेवते । किंभूतं कोशागृहमम्बुराशिम् । प्रवाला विद्रुमा मुक्ता मौक्तिकानि मणयो रत्नानि तेषां मञ्जिमश्चारुतायाः शोभा यत्र। चित्रैश्चित्रितैरालेख्यीकृतैरप्सरोभिः सुराङ्गनाभिरथ वा रम्भातिलोत्तमाघृताचीमेनकाउर्वशीप्रमुखाभिः स्ववेंश्याभिः तथा स्वः स्वर्गस्य द्विरदैरैरावणैरश्वैरुच्चैःश्रवोभिः ऐरावणस्य उच्चैःश्रवसश्च शतशो रूपनिर्माणादथ वा। द्विरदेन हस्तिमल्लेन अश्वेन उच्चैःश्रवसा सर्वेषामपि समुदाये बहुवचनं तैर्दृश्यं दर्शनार्हम् । पक्षे—हेमकन्दलमुक्ताफलमाणिक्यानां मञ्जिमा चारुता यत्र तथा श्रीर्लक्ष्मीस्तथा चित्रा विविधा आश्चर्यकारका वा अप्सरसः श्वेतगजोच्चैःश्रवसौ तैर्विलोकयितुं योग्यं तेषां तत्रोत्पन्नत्वेन पश्चात्कर्मधारयः । पुनः- किंभूतः । घना निबिडा छाया वल्ली शोभा यत्र । तथा घना सान्द्रा घनानां मेघानां जलग्रहणागतानां छाया प्रतिच्छायिका सूर्यातपमुक्तप्रदेशः । 'छांहडी' इति लोके प्रसिद्धा यत्र । 'विभाषा सेनासुराछायाशालानिशानाम्' । एतदन्तस्तत्पुरुषो वा क्लीबं स्यात् । 'द्विजसेनं यवसुरं कुड्यच्छायं गोबालं श्वनिशं पक्षे द्विजसेना' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् ॥

શ્લોકાર્થ

વર્ષાઋતુમાં જેમ કૃષ્ણ સમુદ્રમાં આશ્રય કરે છે તેમ શ્રીસ્થૂલભદ્રે વર્ષાઋતુમાં કોશાનામની ગણિકાના ઘરમાં આશ્રય કર્યો હતો. અર્થાત્ પ્રથમ ચાતુર્માસ કર્યું હતું. જેમ પરવાળાં, મોતી અને રત્નોથી શોભાયુકત, તેમજ લક્ષ્મી. વિવિધ પ્રકારની અપ્સરાઓ, ઐરાવણહાથી, અને ઉચ્ચૈઃશ્રવસ અશ્વ આદિની ઉત્પત્તિના સ્થાનરૂપ હોવાથી દર્શનીય અને મેઘોની છાયાવાળા સમુદ્રમાં હરિએ વર્ષાઋતુમાં આશ્રય કર્યો હતો, તેમ પરવાળા, રત્નો અને મોતીનાં ઝુંમખાઓની શોભાથી મનોહર તેમજ ચિત્રામણમાં ચિત્રિત રંભા તિલોત્તમા આદિ અપ્સરાઓ, હાથીઓ અને ઘોડા આદિના વિવિધ પ્રકારના ચિત્રોથી સુંદર અને તેથી જ દર્શનીય, તેમજ શીતળ છાયાવાળી સુંદર એવી કોશાની ચિત્રશાળામાં સ્થૂલભદ્રે વર્ષાઋતુમાં આશ્રય કર્યો હતો. ॥૩૨॥

पण्याङ्गनायाः किलकिञ्चितानि, न लेभिरे यस्य हृदि प्रवेशम् ।
धनुर्भृतः सानुमतः शिलायां, पृषत्कपङ्क्तेः प्रहृतानि यद्वत् ॥३३॥

पण्याङ्गनायाः कोशावेश्यायाः किलकिञ्चितानि प्रमोदगदिततालीवादनगीतादिव्यामिश्रक्रीडालीककपोलात्मपाणिनिवेसनाश्रुपातघातहर्षभि(भ)यादिसंकराः । यस्य श्रीस्थूलभद्रस्य हृदि मानसे प्रवेशं स्थानं न लेभिरे न प्राप्नुवन्ति (स्म) । यद्वद्यथा धनुर्भृतो धनुर्धरस्य पृषत्कानां बाणानां पङ्क्तेः श्रेण्याः प्रहृतानि प्रहाराः सानुमतः पर्वतस्य शिलायामुपलक्षणात् गण्डोपले प्रवेशं न लभन्ते ॥

श्लोकार्थ

જેમ અજેય ધનુર્ધારીના તીક્ષ્ણ બાણોના પ્રહારો પર્વતની શિલાઓમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી તેમ કોશાના હાવભાવ આદિ અનેક પ્રકારના કટાક્ષો શ્રીસ્થૂલભદ્રના હૃદયમાં પ્રવેશી શક્યા નહી. અર્થાત્ હૃદયને ભેદી શક્યા નહી. ॥૩૩॥

प्राङ्निर्जितश्रीरथनेमिमुख्य-वीरावलीनामिव वैरशुद्धेः ।
विधित्सयाऽध्यास्य तदाश्रयं यो, ध्यानासिनाऽनङ्गनृपं जघान ॥३४॥

यः स्थूलभद्रो ध्यानं प्रणिधानं तदेव असिः खड्गस्तेन कृत्वा अनङ्गनामानं नृपं राजानं जघान हतवान् । किं कृत्वा । अध्यास्य आश्रित्य । प्रविश्येत्यर्थः । कम् । तस्य अनङ्गस्यैव कोशावेश्यामन्दिररूपमाश्रयं स्थानं गृहं वा । 'पस्त्यं संस्त्याय आश्रयः । ओको निवास आवासो वसतिः शरणं क्षयः ॥' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—वैरशुद्धेर्विरोधशोधनस्य विधित्सयेव कर्तुमिच्छयेव । कासाम् । प्राक् पूर्वकाले निर्जिताः पराभूता ये। श्रीमान् महावीरत्वलक्ष्मीकलितः श्रीनेमिनाथसहोदररथनेमिः । स एव प्रमुखो मुख्यः आदिमो येषु । नन्दिषेणार्द्रकुमाराषाढभूतिमुखाः । परेऽपि वीराः पश्चात् पराक्रमकारकत्वात् सुभटास्तेषामावल्यः श्रेण्यस्तासाम् ॥

श्लोकार्थ

રથનેમિ, નંદિષેણ, આર્દ્રકુમાર, આષાઢભૂતિ આદિ વીરપુરુષોને જેણે પૂર્વે પરાજિત કર્યા છે, એવા અનંગ-કામદેવરૂપી રાજાને, તે બધા વીરપુરુષોના પરાજય-વૈરની વસુલાત માટે એના જ ઘરમાં રહીને (કામદેવના ગૃહ સમાન કોશાના ઘરમાં રહીને)પોતાની ધ્યાનરૂપી તીક્ષ્ણ તલવારથી જેમણે (કામદેવને) હણી નાખ્યો, ॥૩૪॥

चक्रीव रत्नानि चतुर्दशापि, पूर्वाणि धत्ते स्म पतिर्यतीनाम् ।
यश्च क्वचिद्देवकुले स्वजामीः, चित्रीयितुं सत्य इवाऽऽस सिंहः ॥३५॥

यः स्थूलभद्रः चतुर्दशापि पूर्वाणि क्वचित्सूत्रतः क्वचित्सूत्रार्थतः । इति प्रघोषः । धत्ते स्म । धारयति स्म । किंभूतः । यः यतीनां साधूनां पतिः स्वामी गणधरः । क इव । चक्रीव । यथा चक्रवर्ती चतुर्दशरत्नानि धत्ते । च पुनर्यः क्वचित्कुत्रचिद्देवकुले यक्षाद्यायतने । क्वचित्सिंहगुहायामपीति श्रूयते । यक्षा, यक्षदिन्ना, भूता, भूतदिन्ना, सेना, वेना, रेणा । क्वचिद्रेणापि नामद्वन्द्वम् । एतन्नाम्नीः स्वजामीः सप्तापि निजभगिनीः । क्वचिदेकामेकैव-

भूतां स्वसारं चित्रीयितुमाश्चर्ययुक्ताः कर्तुमाश्चर्यमुत्पादयितुं सिंहः केसरिरूपधारक आस बभूव । क इव । सत्य इव । यथा सत्यः अवितथः पञ्चाननो भवति ॥

શ્લોકાર્થ

ચક્રવર્તી જેમ ચૌદ રત્નોને ધારણ કરે છે તેમ શ્રીસ્થૂલભદ્ર ચૌદ પૂર્વને ધારણ કરનારા હતા. કોઈ એક વખતે, યક્ષના મંદિરમાં ('સિંહગુફામાં' પણ કહેવાય છે) યક્ષા, યક્ષદિન્ના, ભૂતા, ભૂતદિન્ના, સેણા, વેણા અને રેણા આ નામની પોતાની સાત ભગિનીઓને આશ્ચર્ય બતાવવા માટે જેમણે સાક્ષાત્ સિંહના રૂપને ધારણ કર્યું હતું. ॥૩૫॥

येनोपदेशच्छलतः स्वपाणि-संज्ञाऽऽज्ञया स्तम्भतलाददर्शि ।
निधिः स्वनिक्षिप्त इव प्रवासि-सुहृद्गृहिण्याः सदने समेत्य ॥३६॥

येन श्रीस्थूलभद्रेण सदने अर्थान्मित्रमन्दिरे समेत्यागत्य प्रवासिनः परदेशाध्वनीनस्य । व्यापारार्थं याचनाकृते वा परमण्डले यातस्य । ब्राह्मणत्वाद्याचनाया न दोषः । एतादृशस्य सुहृदः स्वमित्रस्य गृहिण्याः पत्न्या निधिर्निधानमदर्शि दर्शितः । कस्मात् । स्तम्भतलात् । स्तम्भादधःप्रदेशात् । कया । संसारासारताप्रकटनसुहृत्करणानुभावस्वर्गापवर्गादिप्राप(ण)कलक्षणस्य उपदेशस्य धर्मदेशनादानस्य च्छलतो मिषतः स्वस्यात्मनः पाणेर्हस्तस्य संज्ञा दर्शनादिचेष्टा सैवाज्ञा आदेशस्तया । क इव । स्वनिक्षिप्त इव । यथा आत्मनो हस्तेन भूमौ गुप्तीकृत्य रक्षितः निधिः स्वेष्टस्य दर्श्यते ॥ इति स्थूलभद्रस्वामी ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીસ્થૂલભદ્રે, વેપાર અર્થે ગયેલા પોતાના બ્રાહ્મણ મિત્રના ઘેર આવીને ધર્મોપદેશના બહાને હાથની સંજ્ઞાથી તેની ગૃહિણી (પત્ની)ને સ્તંભ નીચે રહેલા નિધાનને બતાવ્યું હતું. તે જેમ સ્વયં હાથે જ ભૂમિમાં છુપાવી રાખેલા નિધાનને પોતાના ઇષ્ટજનને બતાવે તેમ બતાવ્યું હતું. ॥૩૬॥

पट्टेऽथ तस्यार्यमहागिरिश्चाऽ-परः क्रमादार्यसुहस्तिसूरिः ।
बभूवतुर्धर्मधुरं दधानौ, रथे यथा सारथिकस्य रथ्यौ ॥३७॥

अथ श्रीस्थूलभद्रे स्वर्गमलंकुर्वाणेऽनन्तरं तस्य स्थूलभद्रस्य पट्टे क्रमात् द्वौ पट्टधरौ बभूवतुः संजातौ । द्वौ कौ । एक आर्यमहागिरिः च पुनरपर आर्यसुहस्तिसूरिः । द्वावपि किं कुर्वाणौ । धर्मस्य श्रीमन्महावीरप्रणीतस्य मोक्षमार्गसाधकस्य सुकृतस्य धुरं दधानौ धर्मकर्मणि कर्मठौ । यथा अत्र इवार्थे । कस्मिन् काविव । रथे रथ्याविव । यथा सारथिकस्य रथे स्यन्दने रथ्यौ रथस्य वोढारौ द्वौ वृषभौ भवतः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ સારથિના રથની ધુરાને વહન કરનારા બે બળદો હોય છે તેમ શ્રીસ્થૂલભદ્રની પાટ ઉપર ધર્મધુરંધર 'આર્યમહાગિરિ' અને આર્યસુહસ્તિ એ નામના બે પટ્ટધર શિષ્યો ધર્મના ધુરાને વહન કરનારા થયા. ॥૩૭॥

मरुद्गृहादार्यसुहस्तिमूर्ति-र्भूमौ मरुद्वृक्ष इवोत्ततार ।
कृपार्णवेन द्रमकोऽपि येन, त्रिखण्डभूमिप्रभुतामलम्भि ॥३८॥

आर्यसुहस्तिनामा सूरिस्तस्य मूर्तिः शरीरं यस्य तादृशः । उत्प्रेक्ष्यते । मरुद्गृहात् स्वर्गलोकात् मरुद्वृक्षः कल्पद्रुमः भूमौ पृथिव्यामुत्ततार अवतीर्णवान् आगतवानिव । कृपार्णवेन दयासमुद्रेण येनार्यसुहस्तिसूरिणा द्रमको भिक्षुकोऽपि त्रिखण्डभूमेः षोडशसहस्रदेशक्षोणेः प्रभुतामाधिपत्यमलम्भि प्रापितः ॥

श्लोकार्थ

શ્રીઆર્યસુહસ્તિ મહારાજાનું શરીર જાણે આ પૃથ્વી પર સ્વર્ગલોકમાંથી સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ ઉતરી આવ્યું ન હોય ! તેવું હતું કારણકે દયાસાગર એવા શ્રીઆર્યસુહસ્તિમહારાજાએ ભિક્ષુકને પણ ત્રણખંડનો અધિપતિ અર્થાત્ સોળહજારદેશની ભૂમિનો નાથ બનાવ્યો હતો. ॥૩૮॥

भूसुभ्रुवो भर्तृतया प्रगल्भ-भूषाविशेषानिव शातकौम्भान् ।
सपादलक्षानिह संप्रतिर्यो, निर्मापयामास महाविहारान् ॥३९॥

यो द्रमकजीवः संप्रतिनृपतीभूय इह स्वभुजबलसाधितत्रिखण्डभूमीमण्डले महाविहारान् उत्तुङ्गशृङ्गाङ्गणोल्लिखितगगनतलान् प्रासादान्निर्मापयामास शिल्पिभिः कारयति स्म । किंभूतान् । सह पादेन एकेनांशेन पञ्चविंशतिसहस्रमितभागेन वर्तते यत्तादृशं लक्षं शतसहस्राणि येषु तान् । सापादलक्षप्रमितानित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते । भर्तृतया स्वामित्वेन भूरेव सुभ्रूः भूमीभामिनी तस्याः शातकुम्भानां स्वर्णानामिमे शातकौम्भास्तान् । हिरण्मयानित्यर्थः । प्रगल्भान् मनोज्ञान् भूषार्थं शोभाकृते विशेषान् तिलकानिव । अथ वा अतिशयिनोऽलंकारानिव ॥

श्लोकार्थ

તે ભિખારીના જીવે સંપ્રતિરાજારૂપે થઈને, પોતાના બાહુબળથી ત્રણખંડની પૃથ્વી પર શ્રીજિનેશ્વરભગવંતના ગગનચૂંબી એવા સવા લાખ મંદિરો બંધાવ્યાં, તે સંપ્રતિરાજાએ પૃથ્વીરૂપી સ્ત્રીના પતિ હોવાથી, પૃથ્વીના સૌંદર્યની શોભા માટે જાણે સુવર્ણનાં તિલકો બનાવ્યાં ન હોય ? ॥૩૯॥

यः संप्रतिक्षोणिपतिः सपाद-कोटीर्नु पेटीः स्वयशोनिधीनाम् ।
स्याद्वादिनां सद्मसु शिल्पसंघै-रचीकरत्पारगतीयमूर्तीः ॥४०॥

यः संप्रतिर्नाम क्षोणिपतिः राजा शिल्पिनां सूत्रधाराणां संघैः समूहैः । 'संघसार्थौ तु देहिनां वृन्दे' इति हैम्याम् । स्याद्वादिनामर्हतां सद्मसु गृहेषु स्वकारितप्रासादेषु अन्यत्रापि च पारगतानामिमाः पारगतीया मूर्तीः प्रतिमा जिनेन्द्रबिम्बानि अचीकरत् निर्मापयामासिवान् । किंभूताः । सह पादेनैकेन पञ्चविंशतिलक्षरूपेण अंशेन युक्ताः कोटीः शतलक्षी इति संख्या यासु ताः इति व्युत्पत्त्या बहुत्वम् । अन्यथा तु एकत्वमेव

स्यात् नु इति वितर्के । स्वस्यात्मनो यशांस्येव निधयः निधानानि सान्द्रद्रव्याणि तेषां पेटीर्मञ्जूषा इव ॥

श्लोकार्थ

શ્રીસંપ્રતિ મહારાજાએ, સ્વયં નિર્માણ કરાવેલા જિનપ્રાસાદોમાં અનેક શિલ્પીઓ દ્વારા સવા-ક્રોડ જિનબિંબોનું નિર્માણ કરાવ્યું. તે જાણે પોતાના યશરૂપી નિધાનોની પેટીઓ ન હોય ! તેમ જણાય છે. ॥૪૦॥

नक्तं नलिन्यादिमगुल्मनाम-विमानमार्गः प्रभुणा च येन ।
स्नेहप्रियेणेव महेभ्यसूनो-रदर्श्यवन्तीसुकुमालनाम्नः ॥४१॥

च पुनर्येनार्यसुहस्तिनाम्ना प्रभुणा सूरिणा अवन्तीसुकुमाल इति नाम यस्य तादृशस्य महेभ्यसूनोर्व्यवहारिपुत्रस्य नक्तं निशाया: प्रथमे यामे नलिनीतिपदमादौ यस्य तादृशस्य गुल्मनाम्नः एतावता नलिनीगुल्माभिधानस्य विमानस्य मार्गः तपस्याग्रहण-पूर्वकं कन्थेरिकाश्मशानकायोत्सर्गघोरपरीषहसहनलक्षणः पन्थाः दर्शितः प्रकाशितः । केनेव । स्नेहप्रियेणेव । यथा प्रदीपेन नक्तं मार्गः प्रदर्श्यते प्रकाश्यते ॥

श्लोकार्थ

રાત્રિમાં જેમ દીપક માર્ગને પ્રકાશિત કરે છે તેમ શ્રીઆર્યસુહસ્તિમહારાજે શ્રેષ્ઠીપુત્ર અવંતી-સુકુમાળને રાત્રિમાં 'નલિનીગુલ્મ' નામના દેવવિમાનના માર્ગને દેખાડયો હતો. તે અવંતીસુકુમાળ આર્યસુહસ્તિમહારાજના ઉપદેશથી સંયમને સ્વીકારી તે જ રાત્રિમાં 'કંથેરિકા' નામના વનની શ્મ-શાનભૂમિ ઉપર કાયોત્સર્ગધ્યાને રહી, મરણાંત ઉપસર્ગને સમભાવે સહન કરી, તે જ રાત્રિમાં નલિનીગુલ્મ નામના વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. ॥૪૧॥

स्थाने स्वबप्तुस्त्रिदिवं गतस्य, व्यधादवन्तीसुकुमालसूनुः ।
नाम्ना महाकाल इतीह पुण्य-पानीयशालामिव सार्वशालाम् ॥४२॥

इहावन्तीपुरीपरिसरवर्तिकन्थेरिकावनश्मशाने अवन्तीसुकुमालस्य सूनुर्नन्दनः त्रिदिवं स्वर्गं गतस्य प्राप्तस्य स्वबप्तुः निजतातस्य स्थाने नवप्रसूतबुभुक्षितसर्वापत्ययुक्त-विकरालशृगालीसर्वाङ्गभक्षणसमयानशनपूर्वकपरलोकगमनभूमिप्रदेशे महाकाल इति नाम सार्वशालां श्रीमदवन्तीपार्श्वनाथप्रासादं व्यधाच्चकार । अर्थात्सूत्रधारैरकारयदित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते । पुण्यमेव पानीयं तस्य शालां प्रपामिव । लोकेऽपि पुण्यार्थं पानीयशाला प्रपा कार्यते ॥ इति आर्यमहागिरि-आर्यसुहस्तिसूरीन्द्रौ एकपट्टधरौ ॥

श्लोकार्थ

તે અવંતી નગરીની નજીકમાં આવેલા કંથેરિકાવનની શ્મશાનભૂમિમાં ક્ષુધાતુર બનેલી શિયાળણીવડે સર્વ અંગના ભક્ષણરૂપ ઘોર ઉપસર્ગને સમભાવે સહન કરી, સ્વર્ગવાસી બનેલા અવંતી-

સુકુમાળના પુત્ર મહાકાળે તે ભૂમિ ઉપર પોતાના પિતાના સ્મારકરૂપ શ્રીઅવન્તી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ગગનચૂંબી મંદિર બંધાવ્યું. તે જાણે પોતાના પુણ્યની પરબ માંડી ન હોય ! ॥૪૨॥

श्रीमत्सुहस्तिव्रतिवासवस्य, श्रीसुस्थितः सुप्रतिबद्धसूरिः ।
पदं विनेयौ नयतः स्वलक्ष्मीं, क्रमं मुरारेरिव पुष्पदन्तौ ॥४३॥

श्रीमत्ससुहस्तिनाम्नो व्रतिवासवस्य मुनीन्द्रस्य विनेयौ उभौ शिष्यौ पदं पट्टं श्रियं शोभां नयतः स्म प्रापयतः स्म । द्वौ कौ । एकः श्रीयुक्तः शोभाकलितः सुस्थितनामा सूरिः, अपरः सुप्रतिबद्धनामा आचार्यः । काविव । पुष्पदन्तौ । 'पुष्पदन्तावेकोक्त्या शशिभास्करौ' इति हैम्याम् । यथा सूर्याचन्द्रमसौ मुरारेः क्रममाकाशं लक्ष्मीं लम्भयतः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ સૂર્ય અને ચન્દ્ર આકાશલક્ષ્મીને શોભાવે તેમ સાધુઓમાં ઈંદ્ર સમાન શ્રીઆર્યસુહસ્તિમહારાજના, શ્રીસુસ્થિતસૂરિ અને શ્રીસુપ્રતિબદ્ધસૂરિ નામના બે વિનયી શિષ્યો, તેઓની પટ્ટલક્ષ્મીને શોભાવનારા બન્યા. ॥૪૩॥

प्रीतिं सृजन्ती पुरुषोत्तमानां, दुग्धाम्बुराशेरिव पद्मवासा ।
हृदा जिनं बिभ्रत आविरासीत्, तत्सूरियुग्मादिह कौटिकाख्या ॥४४॥

इहदक्षिणभरतार्धभूमौ तत्सूरियुग्मात् सुस्थितसुप्रतिबद्धनामाचार्यद्वन्द्वात् गणस्य गच्छस्य 'कौटिका' इति आख्या नामाविरासीत् प्रकटीबभूव । पूर्वं तु सुधर्मस्वामिनमारभ्य सुहस्तिसूरिं यावत्साधूनां 'निर्ग्रन्था' इत्यभिधानमासीत् । सुस्थितसुप्रतिबद्धसूरियुगलात् द्वितीयं 'कौटिकगण' इति नाम बभूव । कोटिशः सूरिमन्त्रजापात् कोटचंशसूरिमन्त्रधारित्वाद्वा कौटिकः । केव । पद्मवासेव । यथा दुग्धाम्बुराशेः क्षीरसमुद्राल्लक्ष्मीराविर्बभूव । सूरियुग्मात् दुग्धाम्बुराशेश्च किं कुर्वतः । हृदा हृदयेन मनसो मध्येऽन्तरेण जिनमर्हन्तं विष्णुं च बिभ्रतो धारयतः । कौटिकाख्या पद्मवासा च किं कुर्वती । पुरुषेषूत्तमानां श्रेष्ठानां धार्मिकाणां विष्णोश्च प्रीतिमानन्दनं तुष्टिं स्नेहं सृजन्ती कुर्वती ॥ इति सुस्थितसुप्रतिबद्धौ सूरी एकपट्टधरावेव ॥

શ્લોકાર્થ

આ દક્ષિણાર્ધભરતમાં પૂર્વે શ્રીસુધર્માસ્વામિથી આરંભીને આર્યસુહસ્તિસૂરિસુધી સાધુઓનો ગચ્છ 'નિર્ગ્રંથ' નામથી ઓળખાતો હતો. પરંતુ સુસ્થિત અને સુપ્રતિબદ્ધ આચાર્યોએ ક્રોડવાર સૂરિમંત્રનો જાપ કરવાથી ગચ્છનું 'કૌટિક' નામ પ્રસિદ્ધ થયું. હૃદયમાં વિષ્ણુ પ્રત્યે અથાગ પ્રીતિને ધારણ કરનારી લક્ષ્મી જેમ ક્ષીરસમુદ્રમાંથી પ્રગટ થઈ, તેમ પુરુષોત્તમ એવા શ્રીજિનેશ્વરભગવંત પ્રત્યે અથાગ પ્રીતિને ધારણ કરનારા એવા સુસ્થિત અને સુપ્રતિબદ્ધ આચાર્યોથી 'કૌટિક' નામથી ગચ્છલક્ષ્મી પ્રગટ થઈ. ॥૪૪॥

श्रीइन्द्रदिन्नव्रतिसार्वभौम-स्तत्पट्टलक्ष्मीतिलकं बभूव ।
निशुम्भ्यते दाम्भिकता स्म येन, कलिन्दकन्येव हलायुधेन ॥४५॥

श्रिया षट्त्रिंशत्सूरिगुणलक्ष्म्या कलितः सुप्रसिद्धिमान् इन्द्रदिन्ननामा व्रतिनां वाचंयमानां मध्ये सार्वभौमश्चक्रवर्ती तयोः सुस्थितसुप्रतिबद्धाचार्ययोः पट्टलक्ष्म्यास्तिलकं विशेषको बभूव संजातः । स कः । येन भगवता दाम्भिकता दम्भधारिता कापट्यं निशुम्भ्यते स्म निर्दलितम् । केनेव हलायुधेनेव । यथा बलभद्रेण कलिन्दकन्या यमुना निशुम्भिता । पराभूतेत्यर्थः । 'रुक्मिप्रलम्बयमुनाभिदनन्तभाल-' इति हैम्यां रामनामसु ॥

શ્લોકાર્થ

સાધુઓમાં ચક્રવર્તી સમાન ઇન્દ્રદિન્ન નામના આચાર્ય સુસ્થિત અને સુપ્રતિબદ્ધસૂરિની પટ્ટલક્ષ્મીના તિલકરૂપ બન્યા. જેમ બલભદ્રે યમુનાનો પરાભવ કર્યો હતો તેમ આ ઇન્દ્રદિન્નસૂરિએ દાંભિકતારૂપ યમુનાનો સદંતર નાશ કર્યો હતો. ॥૪૫॥

पक्षद्वयं भिन्नतमोभरेण, पित्रोः पवित्रीक्रियते स्म येन ।
कुबेरदिग्दक्षिणयोः पदव्यो-र्द्वन्द्वं प्रियेणेव पयोजिनीनाम् ॥४६॥

येन इन्द्रदिन्नसूरिणा पित्रोर्जननीजनकयोः पक्षद्वयं वंशद्वन्द्वम् । मातृवंशः पितृवंशश्चेत्यर्थः । पवित्रीक्रियते स्म पावनीचक्रे । केनेव । प्रियेणेव । यथा पयोजिनीनां कमलिनीनां भर्त्रा भानुना कुबेरदिग्दक्षिणयोः उत्तरायाम्योः पदव्योर्मार्गयोर्द्वन्द्वं युगलं पवित्र्यते । येन भानुना च किंभूतेन । भिन्नो निर्दलितस्तमसामज्ञानानां पाप्मनां वा ध्वान्तानां च भरः समूहो येन ॥ इति श्रीइन्द्रदिन्नसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

અંધકારનો નાશ કરનાર સૂર્ય, જેમ ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાના માર્ગને ઉજ્જ્વલ કરે છે અર્થાત્ પ્રકાશિત કરે છે, તેમ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કરનારા ઇન્દ્રદિન્નસૂરિએ માત-પિતા ઉભયના વંશને ઉજ્જ્વલ બનાવ્યો. ॥૪૬॥

श्रीदिन्नसूरिर्गुणभूरिरस्मात्, सप्तर्षिभूरङ्गिरसो यथासीत् ।
येनानुरागोऽवधि कालनेमिः, कल्लोलिनीवल्लभशायिनेव ॥४७॥

अस्मात् श्रीइन्द्रदिन्नसूरेः श्रीदिन्नसूरिरासीत् । किंभूतः । गुणा भूरयो बहुला यस्मिन् । कस्मात्क इव । अङ्गिरसः सप्तर्षिभूरिव । यथा । अङ्गिरा नाम तापसविशेषस्तस्मात् बृहस्पतिर्जातः । 'बृहस्पतिः सुराचार्यो जीवश्चित्रशिखण्डिजः । सप्तर्षयश्चित्रशिखण्डिनः' इति हैम्याम् । तथा । 'गीर्बृहत्योः पतिरुतथ्यानुजाङ्गिरसौ गुरुः' इत्यपि हैम्याम् । येन दिन्नसूरिणा अनुरागो हतः । केनेव । कल्लोलिनीवल्लभशायिनेव । यथा नारायणेन कालनेमिर्नामा दैत्यो निहन्यते स्म ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ 'અંગીરસ' નામના તાપસથી સપ્તર્ષિ-પેદા થયા, તેમ શ્રીઇન્દ્રદિન્નસૂરીથી તેમની પાટે શ્રીદિન્નસૂરિ થયા. તથા જેમ વિષ્ણુએ 'કાલનેમિ' નામના દૈત્યને હણ્યો હતો, તેમ શ્રીદિન્નસૂરિએ 'રાગ' રૂપ દૈત્યનો નાશ કર્યો. ॥૪૭॥

पञ्चाशुगान् यः समितीर्विधाय, बभञ्ज पञ्चाशुगपञ्चबाणीम् ।
शरेण केनापि नु चेत्कदाचित् , कस्मान्न तं स प्रभवेद्धनुष्मान ॥४८॥

यो दिन्नसूरिः पञ्च ईर्या-भाषा-एषणा-आदाननिक्षेपप-पारिष्ठापनिकाख्याः पञ्च-संख्याकाः समितीराचारविशेषान् पञ्चप्रमाणान् आशुगान् बाणान् विधाय प्रञ्चाशुगस्य कामस्य पञ्चानां बाणानां समाहारः पञ्चबाणी तां पञ्चापि सायकान् बभञ्ज भनक्ति स्म । 'चिच्छेद' इत्यपि पाठः । तत्र छिनत्ति स्मेत्यर्थः । एवं चेत्तर्हि स धनुष्मान् स्मरधनुर्धरः कदाचित् कस्मिन्नपि प्रस्तावे केनापि संमोहन-उन्माद-तापन-शोषण-मारणाख्यानां पञ्चानां विशिखानां मध्ये केनचित् शरेण कृत्वा तं दिन्नसूरिं कस्मात्कारणात् न प्रभवेत् प्रहरेत् । 'आद्यौ संमोहनोन्मादौ परौ तापनशोषणौ । तथा मारण इत्याहुः पञ्च बाणा मनोभुवः ॥' इति स्मरबाणनामानि सूक्ते । इति दिन्नसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રી દિન્નસૂરિએ, ઇર્યા, ભાષા, એષણા, આદાન-નિક્ષેપ, પારિષ્ઠાપનિકા, પાંચ સમિતિનાં પાંચ બાણો બનાવીને કામદેવનાં પાંચે બાણોને ભાંગી નાખ્યાં-અર્થાત છેદી નાખ્યાં. શા માટે ? તો ધનુર્ધારી તે કામદેવ પોતાના સંમોહન, ઉન્માદ, તાપન, શોષણ અને મારણ આ પાંચ બાણોમાંથી કોઇપણ એક બાણવડે દિન્નસૂરિને કદીપણ ન હણી શકે ! (આ માટે પાંચ સમિતિઓ વડે કામદેવના પાંચે બાણો નિરર્થક બન્યા. ॥૪૮॥

सूरीश्वरः सीहगिरिः क्रमेण, व्यभासयत्तत्प्रभुपट्टलक्ष्मीम् ।
जिनस्य पादं शिरसा स्पृशन्तीं, निकाय्यराजीमिव केतुवारः ॥४९॥

क्रमेण पट्टपरिपाट्या सीहगिरिर्नामा सूरीश्वरः स चासौ प्रभुश्च तत्प्रभुस्तस्य दिन्नसूरेः पट्टलक्ष्मीं व्यभासयत् कान्तिमतीं चकार । भूषयति स्मेत्यर्थः । क इव । केतुवार इव । यथा ध्वजव्रजो निकाय्यराजीं सौधधोरणीं विभासयति । पट्टलक्ष्मीं निकाय्यराजीं च किंभूताम् । शिरसा मस्तकेन आदिना च । 'माथासिरऊ' इति लोकप्रसिद्धित्वात् । शृङ्गेण च जिनस्यार्हतः पादं पट्टपरम्परायाः आदिभूतत्वाज्जिनस्य विष्णुपदमाकाशं च । स्पृशन्तीमाश्रयन्तीम् ॥

શ્લોકાર્થ

અનુક્રમે 'શ્રીસિંહગિરિ' નામના આચાર્ય શ્રીદિન્નસૂરિની પાટને શોભાવનારા બન્યા : જેમ ધ્વજાઓનો સમૂહ આકાશને સ્પર્શીને રહેલા મહેલોની હારમાળાઓને શોભાવે તેમ સિંહગિરિ, જિનેશ્વરભગવંતના ચરણને સ્પર્શી રહેલી પાટપરંપરાને શોભાવતા હતા. ॥૪૯॥

विन्ध्यं निपीताब्धिरिव व्रतीन्द्रो, य एधमानं निषिषेध कोपम् ।
यद्वाक्तरङ्गैश्च जिताभ्रसिन्धुः, त्रपातिरेकादिव निम्नगाऽऽसीत् ॥५०॥

यः सीहगिरिर्नाम व्रतीन्द्रो मुनिपुरंदर एधमानं जगज्जनाश्रयत्वेन वर्धमानं कोपं क्रोधं निषिषेध न्यवारयत् । क इव । निपीताब्धिरिव । यथा अगस्तितापसः कथंचित् सूर्यमार्गरुन्धनाय वर्धितुं प्रवृत्तं विन्ध्याचलं निषेधते स्म । च पुनर्यस्य सीहगिरिसूरेर्वाक्तरङ्गैर्वचनचातुर्यरसकल्लोलैः कृत्वा जिताऽभिभूता सती अभ्रसिन्धुर्गगनगङ्गा । उत्प्रेक्ष्यते । त्रपातिरेकात् लज्जातिशयात् निम्नं नीचैर्गच्छतीति निम्नगेवासीदधोवदना जाता ॥ इति सीहगिरिसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

સમુદ્રનું પાન કરનારા 'અગસ્તિ' નામના તાપસે, જેમ સૂર્યના માર્ગનો અવરોધ કરવા માટે વધતા એવા વિન્ધ્યાચલનું નિવારણ કર્યું હતું, તેમ મુનીન્દ્ર એવા સિંહગિરિસૂરિએ, જગતના જીવોના આશ્રયે વૃદ્ધિને પામતા એવા ક્રોધનું નિવારણ કર્યું હતું. આ સિંહગિરિના વાક્ચાતુર્યરૂપી કલ્લોલોવડે પરાભવ પામેલી આકાશગંગા લજ્જાના અતિરેકથી જાણે અધોમુખવાળી બની ગઈ ન હોય ? ॥૫૦॥

तमोभरोर्वीधरभेदवज्रि–वज्रोऽथ वज्रप्रभुरेतदीयम् ।
पट्टं परां प्रापयति स्म भूषां, माणिक्यकोटीर इवोत्तमाङ्गम् ॥५१॥

अथानन्तरं वज्रप्रभुर्वज्रस्वामी एतदीयं सीहगिरिसंबन्धिनं पट्टं परां प्रकृष्टां भूषां लक्ष्मीं प्रापयति स्म । किंभूतो वज्रप्रभुः । तमसामज्ञानानां पापानां च भरः समुदायः स एवोर्वीधरः पर्वतस्तस्य भेदे व्यापादने दलने वज्रिणः शक्रस्य वज्र इव कुलिशः इव । हीरमणिशङ्कामपाकर्तुं वज्रीति पदोपादानम् । तथा च नैषधे—'स्फुलिङ्गाः स्फुटं भालोद्भूतभवाक्षिभानुहुतभुग्जम्भारिदम्भोलयः' इति । क इव अलंकृतवान् । कोटीर इव । यथा माणिक्यानां मणिविशेषाणां कोटीरो मुकुटः उत्तमाङ्गं भूपालमौलिं नृपमस्तकं श्रियं नयति ॥

શ્લોકાર્થ

માણિક્યમણિનો મુગટ જેમ રાજાના મસ્તકની શોભામાં વધારો કરે છે તેમ અજ્ઞાનના સમૂહરૂપ પર્વતને ભેદવામાં ઇન્દ્રના વજ્ર સમાન શ્રીવજ્રસ્વામીએ શ્રીસિંહગિરિસૂરીની પટ્ટલક્ષ્મીની શોભાને વધારી. ॥૫૧॥

आशैशवादेव जहौ निजाम्बा, वेलामिव क्षीरनिधेः सुधांशुः ।
अध्यैष्ट यः पालनके शयानो–ऽप्येकादशाङ्गीं स्मृतपूर्वजन्मा ॥५२॥

यो वज्रस्वामी आशैशवादेव । किंचिन्न्यूनषण्मास्यवस्थामारभ्य रोदनदम्भेनेत्यर्थान्तरं निजामात्मीयामम्बां सुनन्दानाम्नीं मातरं जहौ त्यजति स्म । क इव । सुधांशुरिव ।

यथा चन्द्रो बाल्यादेव सहरिसुरासुरकरैर्मन्दरेण मथ्यमानक्षीरनीरनायकान्तरोत्पत्तिसमये एव क्षीरनिधेर्दुग्धवारिधेर्वेलां जहाति स्म । च पुनर्यः पालनके बालकानामन्दोलनस्थानकविशेषे शयानोऽपि स्वपन्नपि एकादशानामाचाराङ्ग-सूत्रकृदङ्ग-स्थानाङ्ग-समवायाङ्ग-भगवत्यङ्ग-ज्ञाताधर्मकथाङ्ग-उपासकदशाङ्ग-अन्तकृद्दशाङ्गाङ्ग-अनुत्तरोपपातिकदशा-ङ्ग-प्रश्नव्याकरणाङ्ग-विपाकश्रुताङ्ग-रूपाणामङ्गाणां समाहार एकादशाङ्गी तामध्यैष्ट अधीतवान् कण्ठपीठीकरोति स्म । स्वसंनिधिस्थितबहुश्रुतार्यिकागण्यमानैकादशाङ्गसूत्रश्रवणादेव पूर्वाधीतामेकादशाङ्गीं स्मृतवानित्यर्थः । अत एव किंभूतम् । स्मृतं स्वहृद्गोचरीकृतं पूर्वं प्राक्तनं जन्मावतारो येन । जातिस्मरणेनाऽऽविज्ञातप्राचीनजन्मा ॥

श्लोकार्थ

વિષ્ણુ આદિ સુર અને અસુરોએ મેરુપર્વતરૂપી રવૈયાવડે ક્ષીરસમુદ્રનું મંથન કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા ચન્દ્રે ઉત્પત્તિના સમયે જ જેમ ક્ષીરસમુદ્રની વેલાનો ત્યાગ કર્યો હતો, તેમ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનવાળા વજ્રસ્વામીએ જન્મતાની સાથે જ સતત છમાસ પર્યંત રુદનના બહાનાવડે પોતાની માતા 'સુનંદા'નો ત્યાગ કર્યો હતો ! તે બાલવજ્રકુમારે, સમીપમાં રહેલી બહુશ્રુત એવી સાધ્વીઓવડે સ્વાધ્યાય કરાતા આચારાંગ, સૂયગડાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ, વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ, જ્ઞાતાધર્મકથા, ઉપાસકદશા, અંતકૃદ્દશા, અનુત્તરોપપાતિકદશા, પ્રશ્નવ્યાકરણ અને વિપાકશ્રુત-આ અગીઆર અંગોને સાંભળવામાત્રથી જ પારણામાં સૂતા સૂતા કંઠસ્થ કર્યાં હતાં. ।।૫૨।।

यः पुष्पदः पल्लवलीलयेव, वैराग्यलक्ष्म्यालमकारि बाल्ये ।
प्राग्जन्ममित्रात् त्रिदशान्नभोग-विद्यां पुनर्वैक्रियलब्धिमापत् ॥५३॥

यो वज्रस्वामी बाल्ये शैशवे वैराग्यलक्ष्म्या संयमग्रहणबुद्ध्या संसारासारताभावनधिया वा अलमकारि अलंकृतः भूष्यते स्म । क इव । पुष्पद इव । यथा पादपः पल्लवानां किशलयानां लीलया विलासेनालंक्रियते । पुनर्यो वज्रस्वामी प्राग्जन्मनः पूर्वदेवभवसंबन्धिनो मित्रात् सुहृद्भावमासादितात् त्रिदशात् तिर्यग्जृम्भकनिर्जरात् नभोगविद्यामाकाशगामिनीं विद्यां मन्त्रविशेषं पुनरन्यां वैक्रियलब्धिं नवीनरूपादिविकुर्वाणां शक्तिं च आपल्लेभे ॥

श्लोकार्थ

જેમ વૃક્ષ પલ્લવોના વિલાસથી શોભે તેમ વજ્રસ્વામી શિશુવયમાં જ વિરાગભાવથી સંયમલક્ષ્મીવડે શોભતા હતા. વળી બાલસાધુ વજ્રસ્વામીએ પોતાના પૂર્વભવના મિત્રદેવ તિર્યગ્ જૃંભગ પાસેથી આકાશગામિની વિદ્યા અને અનેકરૂપને કરવાવાળી વૈક્રિયલબ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હતી. ।।૫૩।।

दुर्भिक्षवर्षेषु सुभिक्षभूमीं, संघं कृपानीरनिधेर्निनीषोः ।
वज्रप्रभोर्यस्य पटः पटीयान्, विमानवद् व्योमनि दीप्यते स्म ॥५४॥

यस्य वज्रप्रभोः पटो वस्त्रं वपुराच्छादनवसनं कल्पः व्योमनि आकाशे विमानवत् दिव्ययानमिव दीप्यते स्म शुशुभे । किंभूतः पटः । अतिशयेन पटुः पटीयान् पद्ममहतीं बहुसंघजनोपवेशनोचितां वृद्धिं प्राप्तः । ईप्सितस्थानं प्रापयितुं समर्थो वा । किंभूतस्य वज्रप्रभोः । कृपायाः दुर्भिक्षसीदत्संघजनोपरि दयाया नीरनिधेः समुद्रस्य । अत एव किं कर्तुमिच्छोः । निनीषोर्नेतुमिच्छोः प्रापयितुकामस्य । कम् । संघं साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपजैनवर्गम् । काम् । सुभिक्षभूमीं प्रभूतनिष्पन्नधान्यशतशोऽनुभावसुकालवसुधां बौद्धनगरीम् । केषु । दुर्भिक्षवर्षेषु कालानुभावद्वादशवत्सरीं यावन्मेघजलबिन्दुसावृष्टेरभावेन अन्नपानदौर्लभ्याद्दुःकालसंवत्सरेषु ॥

श्लोकार्थ

બારવર્ષના દુકાળમાં પીડાતા એવા સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ સંઘને વસ્ત્ર ઉપર બેસાડીને આકાશમાર્ગે સુકાળવાળી ભૂમિમાં લઈ જવાને ઇચ્છતા કરુણાસાગર શ્રીવજ્રસ્વામીનું વિશાળ વસ્ત્ર આકાશમાં દેદીપ્યમાન વિમાનની જેમ શોભતું હતું. ॥૫૪॥

सहैव देहेन समग्रसंघं, नयत्यसौ सिद्धिपुरीमिवैनम् ।
जनैरिति व्योमनि तर्क्यमाणः, पटः प्रभोर्बौद्धपुरीमवाप ॥५५॥

प्रभोर्वज्रस्वामिनः पटः कल्पः वस्त्रं वा बौद्धपुरीं सुगतनगरीमवाप गतः प्राप्तः । पटः किं क्रियमाणः । इति अमुना प्रकारेण जनैर्लोकैर्व्योमनि आकाशे अर्थान्मुक्तकन् वितर्क्यमाणो विचार्यमाणः । इति कथम् । यदसौ वज्रस्वामिपटो देहेन वर्तमानेन औदारिकशरीरेणैव सह एनं दृश्यमानं समग्रमखिलं संघं सिद्धिपुरीं मुक्तिनगरीं नयति प्रापयतीव ॥

श्लोकार्थ

વજ્રસ્વામીનું વસ્ત્ર સુકાળવાળી બૌદ્ધનગરીમાં આવ્યું. આકાશમાર્ગે જતા વસ્ત્રને જોઈને લોકોએ કલ્પના કરી કે 'શ્રીવજ્રસ્વામી' જાણે ઔદારિકશરીરની સાથે જ અર્થાત્ સદેહે જ સકલસંઘને મુક્તિપુરીમાં લઈ જતા ન હોય ! ॥૫૫॥

ध्यातुर्वरं श्रीः श्रुतदेवतेव, यस्यादरात्पद्ममदत्त पद्मा ।
वनात्पितुर्मित्रहुताशनस्या-ग्रहीच्च सो विंशतिलक्षपुष्पान् ॥५६॥

पर्युषणदिनेषु अष्टाह्निकामहोत्सवं कर्तुमिच्छोः जैनद्विष्टतया बौद्धनृपतिवारितमालित(क)मण्डलात् पुष्पमात्रमप्यनाप्नुवतः संघस्य कृते कुसुमानयनार्थं प्रस्थितस्य पद्मह्रदे यातस्य यस्य वज्रस्वामिनः पद्मा लक्ष्मीः आदरात् भक्तिभरतः स्तवनवन्दनपूर्वकं पद्मं स्वहृदा सहस्रपत्रमादाय भगवत्पूजार्थं प्रयान्ती श्रीस्तत्सहस्रदलकमलं पद्मार्थोपगतायास्मै अदत्त दत्तवती । केव । श्रुतदेवतेव । यथा सरस्वती ध्यातुर्ध्यानकर्तुः पुंसः वरमभिमतार्थसिद्धिं दत्ते । स पुनर्यो वज्रस्वामी पितुर्धनगिरेर्मित्रस्य हुताशननामधेयस्य वनात्कान-

नात् तत्सुरेणैवावचित्यानीय ढौकितान् विंशतिलक्षमितान् पुष्पान् कुसुमान्यग्रहीत् गृहीतवान् । मित्रतिर्यग्जृम्भकदेवविनिर्मितविमाने स्थापितवानित्यर्थः । पुष्पशब्दः पुनपुंसके ॥

શ્લોકાર્થ

પર્યુષણાની અષ્ટાહ્નિકામાં મહોત્સવ કરવા ઇચ્છતા શ્રાવકસંઘને, જૈનોના દ્વેષી બૌદ્ધરાજાએ માળીઓને નિષેધ કરવાથી પુષ્પો નહી મળવાને કારણે પુષ્પોને લાવવા માટે પદ્મદ્રહ તરફ પ્રયાણ કરી રહેલા વજ્રસ્વામીને સ્તવન–વંદનપૂર્વક ભક્તિભાવને કરતી લક્ષ્મીદેવીએ પ્રસન્ન થઇને પોતાના દ્રહમાંથી હજાર પાંખડીવાળા કમલને આપ્યું. જેમ સરસ્વતીદેવી પોતાનું ધ્યાન કરનાર ભક્તજનને અભીષ્ટ વરદાન આપે છે. તેમ લક્ષ્મીદેવીએ સહસ્રકમલ આપ્યું. તેમજ પોતાના પિતા ધનગિરિના મિત્ર પાસેથી 'હુતાશન' નામના દેવઉદ્યાનમાંથી વીશલાખ પુષ્પો પ્રાપ્ત કરી મિત્રદેવ તિર્યગ્જૃંભગે બનાવેલા દેવવિમાનમાં બેસીને બૌદ્ધપુરીમાં આવ્યા. ॥૫૬॥

मूर्तैरिव स्वस्य गुणैः प्रफुल्ल–त्पुष्पोत्करैः पर्युषणाक्षणेषु ।
समुन्नतिं शाम्भवशासनस्य, तस्यां सुनन्दातनयस्ततान ॥५७॥

सुनन्दा नाम्नी धनगिरिपत्नी तस्यास्तनयो नन्दनो वज्रस्वामी पर्युषणाक्षणेषु वार्षिकपर्वाष्टाह्निकादिवासरमहोत्सवेषु तस्यां बौद्धनगर्यां शाम्भवस्य जैनस्य शासनस्य उन्नतिं प्रभावनां ततान चकार । कैः । प्रफुल्लत्पुष्पोत्करैः विकस्वरकुसुमसमूहैः । उत्प्रेक्ष्यते । मूर्तैरङ्गयुतैः स्वस्य वज्रस्वाम्यात्मनः प्रशमादिभिर्गुणैरिव ॥

શ્લોકાર્થ

સુનંદાના પુત્ર વજ્રસ્વામીએ, પર્યુષણ અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવમાં, જાણે પોતાના મૂર્તિમંત પ્રશમ-આદિ ગુણો ન હોય, તેવા પ્રકારના વિકસ્વર કમલોના સમૂહથી બૌદ્ધપુરીમાં જિનશાસનની અપૂર્વ પ્રભાવના કરી. ॥૫૭॥

प्राबोधयद्बौद्धपुरीप्रभुं यः, समं समग्रैरपि पौरलोकैः ।
साकं शकुन्तैरिव पङ्कजानां, कुञ्जं समुद्यद्गगनाध्वनीनः ॥५८॥

यो वज्रस्वामी बौद्धपुरीप्रभुं सुगतनगरीस्वामिनं प्राबोधयत् प्रतिबोधयति स्म । जैनं चकारेत्यर्थः । कथम् । सार्धम् । कैः । समग्रैः समस्तैरपि पौरलोकैर्नागरिकजनैः समम् । क इव । समुद्यद्गगनाध्वनीन इव यथा अभ्युदयं प्राप्नुवन् भास्करः शकुन्तैर्विहंगमैः साकं सह पङ्कजानां पद्मानां कुञ्जं वनं कमलपटलं प्रबोधयति । जागरयति विकाशयति च ॥

શ્લોકાર્થ

ઉગતો સૂર્ય પક્ષીઓ સહિત કમલવનને જેમ વિકસિત (પ્રતિબોધયુક્ત) કરે તેમ શ્રીવજ્રસ્વામીએ પ્રજાલોકસહિત બૌદ્ધપુરીના રાજાને પ્રતિબોધ કરી જૈન બનાવ્યો હતો. ॥૫૮॥

अपास्यति स्माढ्यसुतां सरागां, यो रुक्मिणीं काञ्चनकोटिमिश्च ।
क्रीडन्मृगेन्द्रां स्मितसल्लकीभि-र्निकुञ्जराजीमिव कुञ्जरेन्द्रः ॥५९॥

यो वज्रस्वामी काञ्चनानां सुवर्णकानां कोटिभिः । 'कोडीसए धणसंचियस्स गुणस्स भरियारा कन्नाए' इत्युपदेशमालावचनात् । कोटीनां शतैः समन्वितस्य महाव्यवहारिणः सुतां पुत्रीं रुक्मिणीति नाम्नीं कन्याम् अपास्यति स्म त्यक्तवान् । किंभूताम् । सरागां स्वसौधसंनिधिस्थितसाध्वीभीयमानयद्गुणग्रामाऽऽकर्णनोद्भूतानुरागवतीं कृतथा 'अस्मिन् भवे मम प्राणनाथो वज्रस्वाम्येव नान्यः' इति कृतनिश्चयतया सस्नेहां जहौ । क इव । कुञ्जरेन्द्र इव । यथा गजराजः स्मितसल्लकीभिर्विकसितगजप्रियातरुपङ्क्तिभिः सार्धं 'सल्लकी तु गजप्रिया' इति हैम्याम् । निकुञ्जराजीं वनमालामपास्यति । किंभूतां निकुञ्जराजीम् । क्रीडन्मृगेन्द्रां स्वेच्छया रममाणपञ्चाननाम् ॥ इति वज्रस्वामी ॥

श्लोकार्थ

જેમ ગજરાજ, 'ગજપ્રિયા-સલ્લકી' નામના વૃક્ષોની શ્રેણિ સાથે, સ્વેચ્છાપૂર્વક ક્રીડા કરી રહેલા સિંહોવાળી વનોની શ્રેણીનો ત્યાગ કરે, તેમ શ્રી વજ્રસ્વામીએ પોતાના ઘરની સમીપમાં રહેલા સાધ્વીઓવડે પ્રશંસા કરાતા એવા વજ્રસ્વામીના ગુણોનું શ્રવણ કરીને અનુરાગવાળી થયેલી 'આ ભવમાં વજ્રસ્વામી જ મારા પતિ થાઓ' આવા પ્રકારના નિશ્ચયવાળી અને પૂર્ણ સ્નેહને ધારણ કરનારી ધનાવહ શેઠની પુત્રી રૂક્મણીનો ક્રોડ સોનૈયા સહિત ત્યાગ કર્યો હતો. ॥૫૯॥

श्रीवज्रसेनोऽथ तदीयपट्टं, व्यभासयत् प्रीणितजन्तुजातः ।
स्फुरन्मदोद्भेद इव द्विपेन्द्र-कपोलमानन्दितचञ्चरीकः ॥६०॥

अथानन्तरं वज्रसेननामा सूरिस्तदीयपट्टं वज्रस्वामिसंबन्धिपदं व्यभासयत् भूषयति स्म । किंभूतो वज्रसेनः । प्रीणितानि प्रतिबोधप्रदानेन तृप्तियुक्तानि कृतानि जन्तूनां प्राणिनां जातानि समूहा येन । क इव । स्फुरन्मदोद्भेद इव । यथा प्रकटीभवन् दानोद्भेदोदयः दीप्यमानः शोभाकारी दानजलार्चिर्भावो वा द्विपेन्द्रस्य गजराजस्य कपोलमण्डस्थलमलंकुरुते । किंभूतः आनन्दिता यथाकामं कुसुमामोदाभिभावुकमदसम्पत्तेन प्रमोदिताश्चञ्चरीका मधुकरनिकरा येन ॥

श्लोकार्थ

પુષ્પોની સુવાસનો પરાભવ કરનાર મદના પાણીના પડવાવડે આનંદિત કર્યા છે ભમરોને જેણે એવો પ્રગટ થયેલ મદનો ઉદય જેમ ગજરાજના ગંડસ્થલને શોભાવે, તેમ ઉપદેશદ્વારા મનુષ્યોના સમૂહને પ્રતિબોધ કરનારા વજ્રસેનસૂરીએ શ્રીવજ્રસ્વામીની પાટને શોભાવી. ॥૬૦॥

दुर्भिक्षके पायसमेक्ष्य लक्ष-पकं महेभ्यस्य गृहे प्रभुर्यः ।
दिने द्वितीये कुलदेवतेव, न्यवेदयत्काविसुकालमस्य ॥६१॥

यः वज्रसेनः प्रभुर्गणस्वामी दुर्भिक्षके द्वितीयवारं द्वादशहायनजलवाहाऽवृष्टेरुद्भूतदुःकालसमये श्रीवज्रस्वामिना दक्षिणस्यां दिशि प्रेषितः सन् अस्य महेभ्यस्य द्वितीये आगामिनि दिने वासरे भावि भविष्यत्सुभिक्षं सुकालं न्यवेदयत् कथयामास । केव । कुलदेवतेव । यथा सम्यगाराधिता गोत्रदेवी सुभिक्षं निवेदयति । किं कृत्वा । पश्य आलोक्य । किम् । पायसं परमान्नम् । किंभूतं पायसम् । लक्षेण सुवर्णटङ्कानां शतसहस्रया पक्वं शालिदुग्धादि मेलयित्वा राद्धं निष्पन्नम् । कस्मिन् । यस्य कस्यचिन्महेभ्यस्य व्यवहारिणः गृहे मन्दिरे । तस्यैव चतुर्नन्दनस्येभ्यस्य दीक्षाग्रहणवाग्बन्धपूर्वकं श्वस्तनदिने याममध्ये पञ्चशतीयुगंधरीधान्यभृतवहनागमनैर्भाविसुकालमावेदितवानित्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

બીજી વખતના બાર વર્ષના દુષ્કાળ સમયે શ્રીવજ્રસ્વામીની પ્રેરણાથી દક્ષિણદિશામાં વિહાર કરી રહેલા વજ્રસેનસૂરિએ, કોઈ શ્રેષ્ઠીના ઘરમાં લાખ સોનામહોરના મૂલ્યવાળી ક્ષીરને જોઇને, કુલદેવતાના વચનની જેમ શ્રેષ્ઠીના પુત્રોના દીક્ષાપ્રદાનના વચનને લઇને', આવતી કાલે સુકાળ થશે'. અર્થાત્ 'આવતી કાલે મધ્યાહ્નસમયે ધાન્યથી ભરેલા પાંચસો વહાણો આવશે', આ પ્રમાણે નિવેદન કર્યું હતું. ॥૬૧॥

चत्वार एतत्तनया विनेयाः, शाखाभृतस्तस्य विभोर्बभूवुः ।
इवामरद्वेषिचमूजयश्री–जुषः सुरेन्द्रद्विरदस्य दन्ताः ॥६२॥

चत्वारः चतुःसंख्याका एतस्य महेभ्यस्य तनया नन्दनास्तस्य वज्रसेनस्य विभोः स्वामिनः विनेयाः शिष्या बभूवुः । नागेन्द्र-चन्द्र-निर्वृति-विद्याराख्याः शाखा बिभ्रति धारयन्तीति तादृशाः । कस्य के इव । सुरेन्द्रद्विरदस्य दन्ता इव । यथा शक्रगजस्य ऐरावणस्य दन्तकोशाश्चत्वारो भवन्ति । किंभूता दन्ताः । अमरद्वेषिणां दानवानां चमूनां सेनानां जयस्य विजयस्य श्रियं लक्ष्मीं जुषन्ते सेवन्ते ॥ इति वज्रसेनसूरिः ॥

श्लोकार्थ

તે શ્રેષ્ઠીના નાગેન્દ્ર, ચન્દ્ર, નિર્વૃતિ અને વિદ્યાધર એ નામના ચાર પુત્રો શ્રીવજ્રસેનસૂરિની ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓ ધારણ કરનારા શિષ્યો તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા, તે જાણે, દાનવોની સેનાને પરાસ્ત કરી વિજયલક્ષ્મીને વરેલા ઇન્દ્રના ઐરાવણ હાથીના ચાર દંતૂશળ ન હોય ? ॥૬૨॥

भर्त्रा सुराणामिव लोकपाले–ष्वेतेषु सोदर्ययतीश्वरेषु ।
श्रीचन्द्रनाम्ना मुनिपुङ्गवेन, तत्पट्टपूर्वा प्रमदेन भेजे ॥६३॥

एतेषु नागेन्द्र-चन्द्र-निर्वृति-विद्याराभिधेषु चतुर्षु सोदर्येषु भ्रातृषु यतीश्वरेषु सूरिषु मध्ये चन्द्रनाम्ना मुनिपुङ्गवेन सूरीन्द्रेण तस्य वज्रसेनसूरेः पट्ट एव पूर्वा प्राचीदिक् भेजे सिषेवे । केन । प्रमोदेनानन्देन । केनेव । भर्त्रेव । यथा इन्द्र-यम-वरुण-कुबेराख्येषु लोकपालेषु मध्ये सुराणां देवानां भर्त्राधिपविना शक्रेण पूर्वाशा सेव्यते ॥

શ્લોકાર્થ

ઈન્દ્ર, યમ, વરુણ અને કુબેર—એ ચાર લોકપાલની મધ્યમાં દેવોના અધિપતિ ઇન્દ્રે જેમ પૂર્વદિશાનો આશ્રય કર્યો તેમ નાગેન્દ્ર, ચન્દ્ર, નિર્વૃતિ અને વિદ્યાધર એ સૌંદર્યશાળી ચાર ભ્રાતા સૂરિઓની મધ્યમાં ચન્દ્રાચાર્યે શ્રીવજ્રસેનસૂરિની પાટરૂપી પૂર્વદિશાનો આશ્રય કર્યો. ॥૬૩॥

राजा स्वयं राजनतं सदोषो, निर्दोषमङ्कोपगतो निरङ्कम् ।
सास्तो निरस्तं च निजाधिकं यं, समीक्ष्य चिक्षाय शशी किमर्त्या ॥६४॥

यं चन्द्रसूरिं निजादात्मनः सकाशात् अधिकं समीक्ष्य दृष्ट्वा शशी चन्द्रः उत्प्रेक्ष्यते । अर्त्या दुःखेन किमु चिक्षाय क्षीणो जात इव । आधिक्यमेव दर्शयति । किंभूतः शशी । स्वयमात्मना एको राजा । यं किंभूतम् । राजभिर्भूमीन्द्रैर्नतं नमस्कृतम् । 'राजा तु नृपचन्द्रयक्षेषु' इति अनेकार्थः । पुनः किंभूतः शशी । सह दोषैः कलङ्कादिकैर्दोषया रात्र्या च तत्पतित्वाद्वर्तते यः । यं किंभूतम् । निर्गता दोषा अपगुणा यस्मात्सः । पुनः किंभूतः शशी । अङ्केन मध्यवर्तिश्यामतालक्षणेन लाञ्छनेन गुरुदाराधिगमनात्कलङ्केनापवादेनोपगतो युक्तः । यं किंभूतम् । निर्गतोऽङ्कः संयममालिन्यादिकलङ्को मन्तुर्वा यस्मात् । 'अङ्को भूषारूपकलक्ष्मसु । चित्राजौ नाटकार्यंशे स्थाने क्रोडेऽन्तिकागसोः ॥' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूतः शशी । सहास्तेन वर्तते यः । यं किंभूतम् । निर्गतोऽस्तः क्षयो यस्मात्सदाभ्युदयत्वात् ॥

શ્લોકાર્થ

સ્વયં રાજા તરીકે એક, રાત્રિરૂપી સ્ત્રીની સાથે વસનારો, દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિની પત્ની તારા સાથે ગમન કરવારૂપ કલંકથી કલંકિત અને નિરંતર અસ્ત પામતો ચન્દ્ર, પોતાનાથી અધિક, રાજાઓથી પૂજનીય, દોષોથી રહિત, સંયમને મલીન કરનારા તત્ત્વોથી રહિત, સ્વચ્છ પવિત્ર અને નિરંતર અભ્યુદયશાળી એવા શ્રીચન્દ્રસૂરિને જોઇને, દુઃખી થયેલો ચન્દ્ર, તેથી જ જાણે દિવસે દિવસે દિવસે ક્ષીણ થતો ન હોય ! ॥૬૪॥

श्रीचन्द्रसूरेरथ चन्द्रगच्छ, इति प्रथा प्रादुरभूद् गणस्य ।
भागीरथीनाम भगीरथाख्य–महीमहेन्द्रादिव देवनद्याः ॥६५॥

अथ चन्द्रसूरिपट्टभवनानन्तरं श्रीयुक्ताच्चन्द्रनामसूरेर्गणस्य कौटिकगच्छस्य चन्द्रगच्छ इति प्रथा ख्यातिः प्रादुरभूत् प्रकटीभूता । कस्मात्कस्या इव । भगीरथाख्यमहीमहेन्द्राद्देवनद्या इव । यथा सगरचक्रिज्येष्ठनन्दनजह्नुकुमारसूनुर्भगीरथ इत्याख्या नाम यस्य तादृशान्महीमहेन्द्राद्वसुधावासवात् एतावता भगीरथभूपाल् देवनद्या गङ्गाया भागीरथीति नाम प्रकटीभूतम् ॥ इति चन्द्रसूरिः ॥ इति गच्छस्य चन्द्रगच्छ इति तृतीयं नाम ॥

श्लोकार्थ

જેમ સગરચક્રવર્તીના જ્યેષ્ઠપુત્ર જહ્નુકુમારના પુત્ર ભગીરથ રાજાથી દેવનદી ગંગા 'ભાગીરથી' નામથી પ્રસિદ્ધ થઇ તેમ શ્રીચન્દ્રસૂરિથી 'કૌટિક' ગચ્છનું નામ 'ચન્દ્રગચ્છ' તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું. ॥૬૫॥

कल्लोलिकारुण्यरसान्वितस्य, सामन्तभद्रप्रभुरस्य पट्टम् ।
व्यराजयद्वारिरुहाकरस्य, मध्यं यथोन्निद्रितपुण्डरीकम् ॥६६॥

अस्य चन्द्रसूरेः पट्टं सामन्तभद्रप्रभुर्व्यराजयत् विभूषयामास । अस्य किंभूतस्य । कल्लोलास्तरङ्गा बाहुल्येन वृद्धिः संजातास्मिंस्तादृशेन कारुण्याख्येन कृपानाम्ना रसेनान्वितो युक्तः । तस्य । अत्रापि यथा इवार्थे । किमिव । मध्यमिव । यथा वारिरुहाकरस्य तटाकस्य मध्यमन्तरालमुन्निद्रितं विकस्वरीभूतं पुण्डरीकं श्वेतकमलविशेषं विराजयति ॥

श्लोकार्थ

સરોવરના મધ્યભાગને જેમ ખીલેલું શ્વેત કમળ શોભાવે તેમ હૃદયમાં તરંગિત કૃપારસથી યુક્ત એવા શ્રીસામન્તભદ્રાચાર્યે શ્રીચન્દ્રસૂરિની પાટને શોભાવી. ॥૬૬॥

वैमुख्यभाग् यो विषयात् कुरङ्ग-द्वेषीव जज्ञे विपिने निवासी ।
तस्मान्मुनीन्दोर्वनवासिसंज्ञा, परा पुनः प्रादुरभून्मुनीनाम् ॥६७॥

यः सामन्तभद्रप्रभुः विपिने वन एव निवसति तिष्ठतीति एवंशीलो जज्ञे जातः । प्रायो वनवास्येवासीदित्यर्थः । किंभूतः । विषयात् शब्दरूपगन्धरसस्पर्शसंज्ञात् गोचरात् वैमुख्यं पराङ्मुखतां भजते सेवते । सर्वथापि तेषु मनोमात्रमकुर्वन् । क इव । कुरङ्गद्वेषीव । यथा मृगेन्द्रो विपिने निवासी स्यात् । किंभूतः । विषयाद्देशात् अथ वा वसद्भूमेर्विमुखतामाश्रयेत् । तस्मात्सामन्तभद्रात्सूरेर्मुनीन्दोः सूरेर्मुनीनां साधूनां पुनश्चतुर्थवारं परा अन्या वनवासीति चतुर्थी संज्ञा नाम प्रादुरभूत् प्रकटीबभूवुषी ॥ इति सामन्तभद्रसूरिः ॥ इति गच्छस्य वनवासीति चतुर्थं नाम ॥

श्लोकार्थ

જેમ સિંહ, વસતિથી દૂર અને વનમાં વસે છે તેમ સામન્તભદ્રસૂરિ, શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ પાંચ વિષયોથી હંમેશાં દૂર અને વનમાં વસનારા હોવાથી મુનિઓના ગચ્છનું ચોથું નામ 'વનવાસી' તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું. ॥૬૭॥

कोरण्टके वीरजिनेन्द्रमूर्तिं, दवपान्थवृत्तिं कृतपुण्यपाकाम् ।
यः प्रत्यतिष्ठत् किमु सत्रशालां, स वृद्धदेवोऽजनि तस्य पट्टे ॥६८॥

श्लोकार्थ

स प्रसिद्धो वृद्धदेवनामासूरिः सामन्तसूरेः पट्टेऽजनि जज्ञे । यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धात्स कः । यो वृद्धदेवसूरिः कोरण्टके कोरण्टकनाम्नि नगरे वीरजिनेन्द्रस्य महावीरदेवस्य मूर्तिं प्रतिमां प्रत्यतिष्ठत्प्रतिष्ठितवान् । किंभूतां मूर्तिम् । दृशोऽर्थाद्भव्यनेत्राण्येव पान्था इतस्ततः भ्रमणशीलत्वात्पथिकाः तेषां वृत्तिर्वर्तनमाजीविका यत्रातिप्रह्लाददातृत्वात् विश्रामस्थानम् । पुनः किंभूताम् । कृतो निर्मितः पुण्यस्य सुकृतस्य पाकः फलप्रदानाभिमुखता यया । उत्प्रेक्ष्यते—सत्रशालां किमु दानशालामिव । कीदृशी । दृग्वत् पर्यटनकारिणः पान्था मार्गचारिणः तेषां वृत्तिराजीविका यस्याम् । पुनः किंभूताम् । कृतः कल्पितः पुण्यः पवित्रः सम्यक् पाकः अन्नादिसंस्कारो यस्याम् ॥ इति वृद्धदेवसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીસામન્તભદ્રસૂરિની પાટે શ્રીવૃદ્ધદેવ નામના આચાર્ય થયા. વૃદ્ધદેવસૂરિએ કોરંટક નામના નગરમાં દૃષ્ટિરૂપી યાત્રિકના વિશ્રામસ્થાનરૂપ અર્થાત્ અત્યંત આહ્લાદક અને પુણ્યના પરિપાકરૂપ ફલને આપનારી શ્રીમહાવીર પરમાત્માની મૂર્તિ સ્થાપન કરી હતી. તે જાણે, 'દૃષ્ટિની જેમ સંસારમાં પર્યટન કરી રહેલા જીવોની જેમાં આજીવિકા છે તેમજ કરેલા સુકૃતના પાકરૂપ અન્ન આદિનો જેમાં સંસ્કાર છે એવા પ્રકારની 'દાનશાલા' ન હોય ! ॥૬૮॥

प्रद्योतनाह्वप्रभुणाप्यमुष्य, पट्टं परं वैभवमाबभार ।
त्रैलोक्यलक्ष्मीतिलकायितेन, पितुः स्वपुत्रेण यथान्ववायः ॥६९॥

अपि पुनरमुष्य श्रीवृद्धदेवसूरिशक्रस्य पट्टः प्रद्योतन इत्याह्वा नाम यस्य तादृशेन प्रभुणा सूरीन्द्रेण कृत्वा परं प्रकृष्टं वैभवं शोभामाबभार धत्ते स्म । यथा पितुस्तातस्याऽन्ववायो वंशः स्वपुत्रेण निजनन्दनेन स्वस्य पितुरेव पुत्रेणेति । औरसेनेत्यसूचि । परमां श्रियं बिभर्ति । प्रद्योतनसूरिणा पुत्रेण च किंभूतेन । त्रैलोक्यस्य भुवनत्रयस्य लक्ष्म्याः श्रियस्तिलकवद्विशेषक इवाचरितेन । 'तैस्तैरात्मगुणैर्येन त्रिलोक्यास्तिलकायितम्' इति चम्पूकथायाम् ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ કુળદીપક પુત્રવડે પિતાનો વંશ શોભાને પ્રાપ્ત કરે, તેમ ત્રણે લોકની લક્ષ્મીના તિલકસમાન 'પ્રદ્યોતન' નામના આચાર્યવડે શ્રીવૃદ્ધદેવસૂરિની પટ્ટલક્ષ્મીએ શોભાને પ્રાપ્ત કરી. ॥૬૯॥

प्रबोधयन् भव्यसरोजराजीः, संशोषयन् दुर्नयकर्दमांश्च ।
दोषोदयं निर्दलयन् महस्वी, प्रद्योतनोऽन्यः किमभूद् भुवोऽयम् ॥७०॥

अयं प्रद्योतनसूरिः भुवः पृथिव्या अन्यो व्योमापेक्षया अपरः प्रद्योतनः सूर्यः अभूत् संजातः । किंभूतः । भव्याः प्राणिन एव सरोजराज्यः कमलमालास्ताः प्रबोधयन् सम्यक्त्वशालिनः कुर्वन् । पुनः किंभूतः दुर्नया मिथ्यादृश एव पङ्कास्तान् शोषयन्

विरलयन् मूलादुच्छिन्दन् वा पुनः किंभूतः । दोषाणामपगुणानामुदयमाविर्भावं निर्दलयन् विध्वंसयन् मूलतोऽपि निवारयन् । पुनः किंभूतः । महस्वी । 'पडिरूवो तेअस्सी' इत्युपदेशमालावचनात् । तेजस्वी परवादिभिरसह्यः । सूर्योऽपि भव्याः स्वाभिमता मैत्र्यात् पद्मपङ्क्तीर्विकाशयति, तथा दुष्टो नयो जनादियातनासंचारलक्षणो येषां तादृक् जम्बालान् शोषं नयति, तथा दोषाणां रात्रीणामुदयं निर्दलयति । तथा महस्वी प्रतापवांश्च भवति । 'स राशिरासीन्महसां महोज्ज्वलः' इति नैषधे । महसां भूयसां प्रतापानां राशिरिव राशिरिति तद्वृत्तिः ॥ इति प्रद्योतनसूरिः ॥

श्लोकार्थ

ભવ્યોરૂપી કમળોની શ્રેણીઓને વિકસિત કરનાર, દુર્નયોરૂપી પંકનું શોષણ કરનાર, દોષોનો સદંતર ઉચ્છેદ કરનાર, તેમજ મહાપ્રતાપશાળી એવા પ્રદ્યોતનસૂરિ આ પૃથ્વી ઉપર જાણે બીજા સૂર્ય ન હોય ! સૂર્ય પણ કમલવનને વિકસિત કરનાર, રાત્રિના અંધકારનો નાશ કરનાર અને પ્રતાપી હોય છે તેમ પ્રદ્યોતનસૂરિ સૂર્યની જેમ શોભતા હતા. ॥૭૦॥

धिया जयंश्चित्रशिखण्डिसूनुं, गङ्गातरङ्गायितवाग्विलासः ।
श्रीमानदेवः पदमेतदीयं, सभ्यः सभास्थानमिवाध्युवास ॥७१॥

श्रिया विशिष्टशोभया युक्तो मानदेवनामा सूरिः एतदीयं प्रद्योतनसूरिसंबन्धि पदं पट्टमध्युवासाश्रितवान् । किं कुर्वन् । धिया प्रतिभाप्राग्भारेण चित्रशिखण्डिनां सप्तर्षीणां सूनुं पुत्रं बृहस्पतिम् । 'सप्तर्षयश्चित्रशिखण्डिनः' तथा 'जीवश्चित्रशिखण्डिजः' इति हैम्याम् । तथा 'विचित्रवाक् चित्रशिखण्डिनन्दनः' इति निषधे । जयन् पराभवन् । पुनः किंभूतः । गङ्गायास्तरङ्गाः कल्लोलास्तद्वदाचरिता वाचां वाणीनां विलासा वैचित्र्यो यस्य । 'असकृदमृतबिन्दुस्यन्दिनो वाग्विलासाः' इति चम्पूकथायाम् । 'निरन्तरसुधारसाविष्करिष्ण्या वचनवैचित्र्या' इति चम्पूटिप्पनके । क इव । सभ्य इव । यथा पार्षद्यः साधुर्वा सभारूपं स्थानं गृहं पद्मं वा आश्रयति । सभ्योऽपि किंभूतः । प्रज्ञया सुराचार्यं जयन्, मन्दाकिनीवीचीयमानवचनचातुर्यः, सभायां साधुः सभ्यः ॥

श्लोकार्थ

પ્રજ્ઞાના અતિશયપણાથી સપ્તર્ષિના પુત્ર અને દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિનો પરાભવ કરનારા તેમજ ગંગાના તરંગોની જેમ વાણીના વિલાસની વિચિત્રતાને ધારણ કરનારા એવા 'માનદેવ' નામના આચાર્ય, જેમ કોઇ સભ્ય સભાસ્થાનને શોભાવે તેમ પ્રદ્યોતનસૂરિની પાટને શોભાવનારા બન્યા. ॥૭૧॥

पदप्रदानावसरे समीक्ष्य, साक्षात्तदंसोपरि वाणिपद्मे ।
राज्यादिव क्षोणिपुरंदरस्य, भ्रंशोऽस्य भावी नियमस्थितेर्हा ॥७२॥

इत्थं गुरुं स्वं विमनायमान-मालोक्य लोकेश्वरगीतकीर्तिः ।
तत्याज यः पञ्चविकृतीर्यतीन्द्रः, षडान्तरारीनिव जेतुकामः ॥७३॥ युग्मम् ।

यो लोकानां पातालभूमिस्वर्गलक्षणानामीश्वरैरिन्द्रैर्नागेन्द्रनरेन्द्रसुरेन्द्रैर्गीतो गानविषयीकृता कीर्तिता वा कीर्तिर्यस्य तादृशो व्रतिनां साधूनामिन्द्रः स्वामी श्रीमानदेवसूरिः षट्संख्याका घृतपक्वान्नतैलगुडदधिदुग्धाभिधा विकृतीस्तत्याज जहाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते— षट्संख्याकान् कामक्रोधमदमत्सरमायालोभादिकान् आन्तरान् अन्तरङ्गान् रिपून् विजेतुकामः पराभवितुमिच्छुरिव । किं कृत्वा । इत्थममुना प्रकारेण विमनायमानं विरुद्धं मनो यस्य स विमनाः, न विमना विमनाः स्यादिति विमनायते, विमनायते इति विमनायमानस्तम् । 'भृशादिभ्यो भुव्यर्थे च्वेर्लोपश्च हलः । भृशादिभ्यश्च्व्यर्थे भवत्यर्थे क्यङ् स्यात् न तु च्व्यन्तेभ्यः अन्तहल्लोपश्च । अभृशो भृशो भवतीति भृशायते उन्मनायते' इति प्रक्रिया कौमुद्याम् । स्वमात्मीयं गुरुं प्रद्योतनसूरिमालोक्य दृष्ट्वा । इत्थं कथं पदस्य सूरिपदस्य प्रदानावसरे विश्राणनव्यतिकरे तदंसोपरि मानदेवसूरिस्कन्धोपरिष्टात् साक्षात्प्रत्यक्षलक्ष्ये वाणिपद्मे सरस्वतीलक्ष्म्यौ । वाणिशब्दो ह्रस्वोऽप्यस्ति । 'अन्तर्वाणिस्तु शास्त्रवित्' इति हैम्याम् । अन्यत्रापि—व········' । हा इति खेदे । सरस्वतीलक्ष्मीसंश्रितत्वेन राजादिसत्कारजनितप्रमादाचरणवशादित्यध्याहार्यम् । नियमस्थितेश्चारित्रादस्य मम पट्टधरस्य भ्रंशो भावी व्रताद् भ्रष्टो भविष्यतीति । कस्येव । क्षोणिपुरंदरस्येव । यथा कस्यचिद्राज्ञः अन्यायासेवनरूपप्रमादाद्राज्याद् भ्रंशो भवति । युग्मम् ॥

श्लोकार्थ

શ્રીપ્રદ્યોતનસૂરિએ આચાર્યપદના પ્રદાનસમયે શ્રીમાનદેવસૂરિના સ્કંધ ઉપર રમતી સાક્ષાત્ લક્ષ્મી અને સરસ્વતીને જોઈને, એટલે કે રાજા આદિના માન સત્કાર અને અપૂર્વ પ્રકારની વિદ્વત્તાને જોઈને, જેમ પ્રમાદને આધીન બનેલા રાજા, રાજ્ય ઉપરથી ભ્રષ્ટ થાય છે તેમ આ મારો પટ્ટધર રાજ્ય-સન્માન અને અસાધારણ કોટિની પ્રતિભાને પામીને શું ચારિત્રમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થશે?' આવા વિકલ્પથી શૂન્યમનસ્ક બનેલા પોતાના ગુરુ પ્રદ્યોતનસૂરિને જોઈને, ગુરુના અભિપ્રાયને જાણનારા અને સુરેન્દ્ર, નાગેન્દ્ર અને મહીન્દ્રોની પ્રશંસાને પામેલા એવા માનદેવસૂરિએ, ઘી, પકવાન, તેલ, ગોળ, દહીં, દૂધ આદિ છએ વિગઈઓનો જીવન પર્યંત ત્યાગ કર્યો હતો. તે જાણે, કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર માયા અને લોભ તે રૂપ છ અંતરંગ શત્રુઓને જીતવા ઈચ્છતા ન હોય ? ॥૭૨॥૭૩॥

चमूभिरुर्वीन्द्रमिवामरीभि-रुपास्यमानं समवेक्ष्य कश्चित् ।
किं स्त्रीयुतोऽसाविति संशयानो, नड्डूलकेऽशिक्ष्यत ताभिरेव ॥७४॥

चमूभिर्गजवाजिरथपत्तिलक्षणाभिश्चतुरङ्गिणीभिः सेनाभिः उर्वीन्द्रं क्षोणीशक्रमिव । पद्मा-जया-विजया-अपराजिताभिधाभिश्चतसृभिर्देवीभिः प्रत्यक्षमुपास्यमानं सेव्यमानं नड्डूलनगरोपाश्रयापवरके यं मानदेवसूरिमवेक्ष्य दृष्ट्वा असौ आचार्यः किं स्त्रीयुतो वनिताकलितोऽस्तीति संशयानः संदेहं कुर्वाणः । कश्चित् स्वयं संतिष्ठासुतया दुष्टवचनप्रकरैः प्रणुन्नतक्षिकुष्टनिर्जरनिर्मितजनमार्युपप्लवोपद्रुतेन तिक्षशिलानगरीसंघेन[1] कृतकायोत्सर्गप्रभा-

1 'तक्षशिला' इति पाठो भवेत् ।

वादागत(या)नड्डूलपुरस्थितश्रीमानदेवसूरयो यद्यत्रायान्ति तदा शान्तिर्भवेत्, परमत्र म्लेच्छा आगत्य स्थास्यन्ति, ततः संघेन त्रिवर्षीमध्येऽन्यत्र कुत्रापि गत्वा स्थातव्यमिति जिनशासनदेव्या गिरा श्रीमानदेवसूरीन्द्राकारणार्थं तत्समय एव स्वजनमरकोपद्रवप्रशमनोत्सुकीभूततत्संघेन प्रेषितः । अज्ञातसूरिस्वरूपः कोऽपि श्राद्धः । ताभिर्विजयाप्रमुखसुरीभिरेवाशिक्षि शिक्षां प्रापितः । ताडयित्वा कुट्टयित्वा दृढबन्धनबद्धः पूत्कुर्वाणः कृपापारावारश्रीगुरुवाचैव मुक्तः । यत्रैवंविधाः शङ्काभाजः श्राद्धास्तत्र सर्वथापि श्रीपूज्यपादैर्न गन्तव्यमिति विजयादेवतया निषिद्धाः सन्तः श्रीगुरवस्तत्संघे शान्त्यर्थं 'शान्तिं शान्तिनिशान्तम्' इति विजयादेवीमन्त्रमयलघुशान्तिं विधाय तच्छ्राद्धेन सार्धं प्रेषयित्वा तत्र मरकोपद्रवं निवारितवानिति शेषः ॥ इति श्रीमानदेवसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

રાજા જેમ ગજદળ, હયદળ, રથદળ અને પાયદળ આ ચાર પ્રકારની સેનાવાળો હોય તેમ નડ્ડૂલક (નાડોલ) નામના નગરના ઉપાશ્રયના એક ખંડમાં પદ્મા, જયા, વિજયા અને અપરાજિતા આ ચાર દેવીઓથી ઉપાસના કરાતા એવા શ્રીમાનદેવસૂરિને જોઇને, તક્ષશિલાથી આવેલો કોઈ એક શ્રાવક 'શું આ આચાર્ય સ્ત્રીઓ સાથે વસે છે !' આ પ્રમાણે શંકાશીલ બન્યો. વિજયા આદિ દેવીઓએ તાડના–તર્જના પૂર્વક પોકાર કરતા એવા તે શ્રાવકને એક સ્તંભની સાથે ગાઢ બંધનથી બાંધ્યો. ત્યારે દયાના સાગર એવા ગુરુમહારાજના વચનથી તે દેવીઓએ તેને મુક્ત કર્યો. (તે શ્રાવકને નાડોલમાં આવવાનું કારણ દર્શાવે છે.) તક્ષશિલા નગરમાં, નજીકના કોઈ દુષ્ટ વ્યંતરે મરકીનો ઉપદ્રવ ફેલાવવાથી અનેક મનુષ્યોનો નાશ થતો હતો. તે જોઇને તક્ષશિલાના સંઘે શાસનદેવીના આરાધન નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કર્યો. પ્રસન્ન થયેલી શાસનદેવીએ આકાશવાણી કરી–નડ્ડુલક (નાડોલ) નગરમાં બિરાજી રહેલા' શ્રીમાનદેવસૂરિ જો અહીં આવે તો આ ઉપદ્રવ શાંત થશે. પરંતુ આ નગરમાં યવનોનું સામ્રાજ્ય સ્થપાશે ! તેથી સકલસંઘે ત્રણ વર્ષની અંદર કોઈ પણ સ્થાને જઇને રહેવું' શાસનદેવીના આવા વચનથી ત્યાંના સંઘે શ્રીમાનદેવસૂરિને બોલાવી લાવવા માટે તત્કાળ તે શ્રાવકને નાડોલ મોકલ્યો. પરંતુ સૂરિજીના સ્વરૂપથી અજ્ઞ એવો તે શ્રાવક શંકાશીલ બનવાથી વિજયા આદિ દેવીઓએ પૂર્વોક્ત પ્રકારે તેને શિક્ષા કરી હતી. અને સૂરિજીના વચનથી તેને મુકત કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ 'જ્યાં આવા શંકાશીલ શ્રાવકો વસતા હોય ત્યાં આચાર્ય મહારાજે હરગીજ નહી જવું જોઇએ' આ પ્રમાણે વિજયાદેવીએ નિષેધ કરવાથી આચાર્યમહારાજે વિજયાદેવીના મંત્રવાળી 'લઘુ શાંતિ' બનાવી તે શ્રાવકની સાથે મોકલી. આ પ્રમાણે તક્ષશિલા નગરીના ઉપદ્રવનું નિવારણ કરનારા શ્રીમાનદેવસૂરિ જૈનશાસનમાં શોભતા હતા. ॥૭૪॥

तदीयपट्टाम्बरभानुमाली, श्रीमानतुङ्गश्रमणेन्दुरासीत् ।
य औजिढत्साधुजनान्निजाज्ञां, नाथान् पृथिव्या इव सार्वभौमः ॥७५॥

श्रीमानतुङ्गनामा श्रमणानां मुनीनां मध्ये इन्दुरिवाह्लादकत्वादिन्दुः सूरिरासीत् बभूव । किंभूतः । तदीयो मानदेवसूरिसंबन्धी यः पट्टः स एवाम्बरमाकाशं तत्र प्रकाशकत्वादुद्द्योतकारित्वाद्भानुमाली भास्वान् यो मानतुङ्गसूरिः साधुजनान् वाचंयमव्रजान् अन्यदर्शनकदाग्रहाऽग्रस्तत्वेन समीचीनान् लोकान् निजाज्ञां भगवत्प्रणीतसाध्वाचारलक्षणां

निजस्यात्मन आज्ञामादेशमौलिवद्वाहयामास धारयांचकार। क इव। सार्वभौम इव। यथा चक्रवर्ती पृथिव्या नाथान् भूपतीन् स्वाज्ञां ग्राहयति॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીમાનદેવસૂરિની પાટરૂપી આકાશમાં સૂર્યસમાન એવા માનતુંગાચાર્ય સાધુઓમાં ચંદ્ર સમાન થયા. જેમ ચક્રવર્તીરાજા પૃથ્વીના સર્વે રાજાઓને આજ્ઞાધીન બનાવે તેમ અન્યદર્શનમાં કદાગ્રહી ન બનેલા એવા સજ્જનો પાસે જેમણે જિનાજ્ઞા શિરોમાન્ય કરાવી હતી. ॥૭૫॥

भक्तामराह्वस्तवनेन सूरि-र्बभञ्ज योऽङ्गान्निगडानशेषान् ।
प्रवर्तितामन्दमदोदयेन, गम्भीरवेदीव करी धरेन्दोः ॥७६॥

यो मानतुङ्गसूरिः भक्तामर इत्याह्वा नाम यस्य तादृशेन स्तवेन स्तोत्रेण कृत्वा अङ्गात् स्वशरीरादशेषान् अष्टचत्वारिंशदपि निगडान् शृङ्खलान् बभञ्ज भनक्ति स्म। क इव। करीव। यथा धरेन्दो राज्ञः गम्भीरवेदी अवमताङ्कुशः अवगणिततीक्ष्णाङ्कुशप्रहारो हस्ती प्रवर्तितोऽतिप्रवर्द्धमानो यो मदोदयो दानवारिप्रादुर्भावस्तेन कृत्वा पादादिनियमनशृङ्खलान् भनक्ति त्रोटयति। 'त्वग्मेदाद्रुधिरस्रावादामांसव्यथनादपि। संज्ञां न लभते यस्तमाहुर्गम्भीरवेदिनम्'॥

શ્લોકાર્થ

મદોન્મત્ત બનેલો રાજાનો પટ્ટહસ્તી તીક્ષ્ણ અંકુશના પ્રહારોને નહીં ગણકારતો પોતાના પગની સાંકળોને જેમ તોડી નાંખે, ભાંગી નાખે, તેમ શ્રીમાનતુંગસૂરિએ 'ભક્તામર' નામના સ્તોત્રવડે પોતાના શરીર ઉપર જકડાયેલી મજબુત એવી અડતાલીશ (૪૮) બેડીઓને તોડી નાખી હતી. ॥૭૬॥

श्रीमानतुङ्गः करणेन भक्ता-मरस्तुतेस्तं क्षितिशीतकान्तिम् ।
चकार नम्रं फलपुष्पपत्र-भारेण यद्वत् फलदं वसन्तः ॥७७॥

येन नृपतिना मार्तण्डचण्डीस्तुतिशतककरणापगतकुष्ठबाणकविकृतचतुरङ्गनवीनाङ्गीभूतमयूरकविमहिमालोकनोद्भूतचमत्कारेण पुनर्जैनदर्शनमाहात्म्यदर्शनोत्कण्ठितचेतसा अष्टचत्वारिंशता शृङ्खलैरापादकण्ठमङ्गं निगडनिबद्धं कृत्वा प्रदत्तमहत्तालकापवरके निक्षिप्तः श्रीमानतुङ्गसूरिः 'भक्तामरप्रणतमौलिमणिप्रभाणाम्' इति नामादिदेवस्तुतेः स्तोत्रस्य करणेन निर्माणेन तं पूर्वोक्तं स्वपरीक्षाकारिणं क्षितिशीतकान्तिं राजानं नम्रं स्वचरणप्रणमनप्रवणं चकार कृतवान्। यः क इव। वसन्तो यद्वत् अत्र यद्वदितीवार्थे। वसन्तो मधुसमयः फलानि सस्यानि पुष्पाणि कुसुमानि पत्राणि पर्णानि तेषां भारेण वीवधेन कृत्वा फलदं वृक्षं नम्रं भूमीमण्डलोपगतं कुरुते॥

શ્લોકાર્થ

સૂર્યદેવના આરાધનથી કોઢ રોગ દૂર કરનારા બાણકવિ અને ચંડિકાદેવીના આરાધનથી છેદાયેલ

હાથપગને નવીન બનાવનાર મયૂરકવિ. આ બન્ને પંડિતોના અદ્‌ભુત ચમત્કારથી વિસ્મિત બનેલા લોકોને જૈનદર્શનનું અદ્‌ભુત કોટિનું માહાત્મ્ય બતાવવા માટે, રાજાવડે પગથી કંઠ પર્યંત-સુધીના શરીરને અડતાલીશ (૪૮) બેડીઓથી જકડીને મજબુત તાળાવાળા ઓરડામાં માનતુંગસૂરિને રાખવામાં આવ્યા. ત્યારે સૂરિજીએ ભક્તામર સ્તોત્રથી શરીર પર રહેલી સર્વ બેડીઓ તોડી નાખીને રાજાને ભાવિત કર્યો ! જેમ વસંતઋતુ, ફલ, પુષ્પ અને પર્ણના સમૂહથી વૃક્ષને નમ્ર બનાવે છે તેમ માનતુંગસૂરિએ રાજાને નમ્ર બનાવી દીધો. ॥૭૭॥

भयादिमेनाथ हरस्तवेन, यो दुष्टदेवादिकृतोपसर्गान् ।
श्रीभद्रबाहुः स्वकृतोपसर्ग-हरस्तवेनेव जहार संघात् ॥७८॥

अथ पुनर्यो मानतुङ्गसूरिर्भयमिति पदमादिमं प्रथमं यत्र तादृशेन हरस्तवेन एतावता 'नमिऊण पणयसुरगण' इति नाम्ना भयहरस्तवेन कृत्वा संघाच्चातुर्वर्ण्यसंघमध्याद् दुष्टाः क्रूरा ये देवा व्यन्तरभवनपतिज्यौतिष्का आदिशब्दाद्देव्यादीनां संग्रहस्तत्कृतोपसर्गान् तन्निर्मितविविधोपप्लवान् जहार हृतवान् । क इव । श्रीभद्रबाहुरिव । यथा श्रीभद्रबाहुस्वामी स्वेनात्मना कृतं रचितं यत् 'उवसग्गहरं पासं' इति नाम्ना स्तवनं श्रीपार्श्वनाथस्तोत्रं तेन कृत्वा चारित्रभ्रंशात्संघापमानितार्तध्यानाद्व्यन्तरीभूतवराहमिहिरविहितोपसर्गं हरति स्म ॥ इति मानतुङ्गसूरिः ॥

श्लोकार्थ

ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થયેલા અને સંઘના અપમાનથી દુર્ધ્યાનમાં મરીને વ્યંતર બનેલા વરાહમિહિરે કરેલા સંઘના ઊપદ્રવને, ભદ્રબાહુસ્વામીએ પોતાના બનાવેલા 'ઉવસગ્ગહર' સ્તોત્રવડે જેમ શાંત કર્યો હતો, તેમ માનતુંગસૂરિએ 'નમિઊણ' નામના ભયહર સ્તોત્રને બ...ને દુષ્ટદેવે કરેલા ઉપદ્રવને શાંતિ કર્યો. ॥૭૮॥

सद्ध्याननागेश्वररश्मिसाम्य-मन्थाद्रिणालोड्य मदाम्बुराशिम् ।
तत्पट्टलक्ष्मीरथ वीरनाम्नाऽऽ-चार्येण वव्रे वनमालिनेव ॥७९॥

अथ मानसूरेरनन्तरं वीर इति नाम यस्य तादृशेनाचार्येण सूरिणा । वीराचार्येणेत्यर्थः । तस्य मानतुङ्गसूरेः पट्टलक्ष्मीः वव्रे वृता । केनेव । वनमालिनेव । यथा कृष्णेन श्रीः समुद्रपुत्री वृता । किं कृत्वा । मद उन्मोहसंमेदः स एवाथवा अष्टौ कुल-जाति-बल-श्रुत-ऐश्वर्य-रूप-तपो-लब्धिरूपा मदास्त एव समुद्रस्तं सत् शोभनं ध्यानं धर्मशुक्लरूपं प्रणिधानं तदेवोज्ज्वलत्वान्नागेश्वरः शेषनागः स एव रश्मिर्मथनरज्जुः तद्युक्तो यः साम्यं समता तदेव मन्थाद्रिर्मन्दराचलः तेनालोड्य निर्मथ्य कृष्णेनापि क्षीरसमुद्रं मथित्वा तदुद्भूता श्रीः परिणीता ॥ इति वीराचार्यः ॥

श्लोकार्थ

જેમ કૃષ્ણે મેરુપર્વતને રવૈયો બનાવી ક્ષીરસમુદ્રનું મંથન કરી તેમાંથી પ્રગટ થયેલી લક્ષ્મી

સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું હતું, તેમ 'વીર' નામના આચાર્યે સદ્ધ્યાનરૂપી શેષનાગની દોરડી બનાવી, સમતારૂપ રવૈયાવડે કુલ, જાતિ આદિ આઠમદરૂપી સમુદ્રનું મંથન કરી, શ્રીમાનતુંગસૂરિની પટ્ટલક્ષ્મી સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું અર્થાત્ માનતુંગસૂરિની પાટને શોભાવી. ॥૭૯॥

ततोऽजनि श्रीजयदेवसूरि–र्दूरीकृताशेषकुवादिवृन्दः ।
यद्वाग्विलासैरवहेलितश्रीः, सुधा किमु क्षीरनिधौ ममज्ज ॥८०॥

ततो वीराचार्यादनन्तरं स श्रीजयदेवनामा सूरिरजनि संजज्ञे । किंभूतः । दूरीकृता वादे निर्जित्य निर्वासिता अशेषाः समग्रा अपि कुत्सितं जिनशासनविरुद्धं वदन्तीत्येवंशीलाः कुवादिनः सौगतादयः निह्नवादयो वा तेषां वृन्दः समुदायो येन । स कः । यस्य श्रीजयदेवस्य सूरेर्वाग्विलासैर्वचनविलसितैरवहेलिता अवगणनां गमिता श्रीर्माधुर्यशोभा यस्यास्तादृशी सुधा पीयूषम् । उत्प्रेक्ष्यते—क्षीरनिधौ दुग्धसमुद्रे ममज्ज इव ब्रूडितेव ॥ इति श्रीजयदेवसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીવીરાચાર્ય પછી, બૌદ્ધ આદિ કુવાદિઓના સમૂહને દૂર કરનારા એવા શ્રી 'જયદેવ' નામના આચાર્ય થયા. તે જયદેવસૂરિની માધુર્યભરેલી વાણીના વિલાસથી અપમાનિત થયેલી સુધા જાણે ક્ષીરસમુદ્રમાં ડુબી ગઈ ન હોય અર્થાત્ સૂરિજીની વાણીનું માધુર્ય કોઈ અજબ પ્રકારનું હતું. ॥૮૦॥

स्वःकामिनीकीर्तितकीर्ति देवा–नन्दश्चिदानन्दमना मुनीन्द्रः ।
तारुण्यमेणाङ्कमुखीमिवैत–त्पट्टश्रियं वैभवमानिनाय ॥८१॥

स्वःकामिनीभिः सुराङ्गनाभिर्नृत्यादिकारित्वादप्सरोभिः स्ववेंश्याभिर्वा कीर्तिता पदे पदे गीता अथवा गीतिभिर्विस्तारिता कीर्तिर्यस्य । 'कीर्तिर्यशसि विस्तारे' इत्यनेकार्थः । तादृशो देवानन्दो नाम मुनीन्द्रस्तस्य जयदेवसूरेः पट्टश्रियं पट्टवैभवं शोभामानिनाय प्रापयति स्म । किं कृत्वा । चिदानन्दे मोक्षे मनो यस्य । कः कामिव । तारुण्यमेणाङ्कमुखीमिव । यथा यौवनं चन्द्रवदनां श्रियं लम्भयति ॥ इति देवानन्दसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

સ્વર્ગલોકમાં દેવાંગનાઓ જેમની કીર્તિ ગાઈ રહી છે એવા મોક્ષના જ એક લક્ષ્યવાળા 'દેવાનંદ' નામના આચાર્યે શ્રીજયદેવસૂરિની પાટને વૈભવ–શોભાયુક્ત કરી. યૌવન જેમ ચન્દ્રવદના સ્ત્રીની શોભામાં વૃદ્ધિ કરે છે તેમ દેવાન્દાચાર્ય જયદેવસૂરિની પટ્ટલક્ષ્મીની શોભાને વધારનારા થયા. ॥૮૧॥

श्रीविक्रमः सूरिपुरंदरोऽभू–त्तत्पट्टदुग्धाब्धिसुधामरीचिः ।
तमश्चमूं हन्तुमनाः समग्रां, किं विक्रमोऽङ्गीकृतकाययष्टिः ॥८२॥

ततो देवानन्दसूरेरनन्तरं श्रीविक्रमनामा सूरिषु पुरंदरः इन्द्रो बभूव । किंभूतः । तस्य देवानन्दसूरेः पट्ट एव दुग्धाब्धिः क्षीरसमुद्रस्तत्र तस्य वा वृद्धिकारित्वात्सुधाम-

रीचिश्चन्द्रः । उत्प्रेक्ष्यते—समग्रां समस्तामपि तमसामज्ञानानां पापानां चमूं सेनां समूहं वा हन्तुं व्यापादयितुमङ्गीकृता गृहीता काययष्टिः शरीरं येन तादृशो विक्रमः किमु । मूर्तिमान् पराक्रम इवेत्यर्थः ॥ इति विक्रमसूरिः ॥

श्लोकार्थ

ત્યારપછી શ્રીદેવાનંદસૂરિની પાટરૂપ ક્ષીરસમુદ્રમાં ચન્દ્ર સમાન શ્રી 'વિક્રમ' નામના આચાર્ય થયા. તે સમસ્ત પાપરૂપ સેનાના સમૂહનો નાશ કરવા માટે, પોતાના શરીરરૂપે ધારણ કરેલું જાણે સાક્ષાત્ પરાક્રમ ન હોય ? ॥૮૨॥

आसीत्ततः श्रीनरसिंहसूरिः, स वाङ्मयाम्भोनिधिपारदृश्वा ।
अत्याजि यक्षः किल येन मांसं, स्वापं जगद्वारिजबन्धुनेव ॥८३॥

ततो विक्रमसूरेः पट्टे श्रीनरसिंहनामा सूरिरासीत् संजातः । किंभूतः । वाङ्मयं सिद्धान्तः स एवाम्भोनिधिः समुद्रस्तस्य पारं दृष्टवानिति पारदृश्वा पारगामी । 'कनिप् वनिप् वा' इति सारस्वतसूत्रेण वनिप्प्रत्ययः । किलेति श्रूयते । येन नरसिंहसूरिणा कश्चिदनिर्दिष्टनामा यक्षो वटवासी मांसमत्याजि त्याजितः । प्रतिबोध्य मांसाशनितममोचयदित्यर्थः । केनेव । वारिजबन्धुनेव । यथा सूर्येण जगद्विश्वं स्वापं निद्रावस्थां त्याज्यते ॥ इति नरसिंहसूरिः ॥

श्लोकार्थ

શ્રીવિક્રમસૂરિની પાટે સકલ સિદ્ધાંતના પારગામી શ્રી 'નરસિંહ' નામના આચાર્ય થયા, તે જેમ સૂર્ય જગતની નિદ્રા દૂર કરે છે તેમ નરસિંહ આચાર્યે, કોઈ વડવૃક્ષવાસી યક્ષને પ્રતિબોધ કરી તેની પાસે માંસભક્ષણનો ત્યાગ કરાવ્યો હતો. ॥૮૩॥

महार्घ्यमाणिक्यमिवाङ्गुलीयं, खोमाणभूपालकुलप्रदीपः ।
पट्टश्रियं श्रीनरसिंहसूरे-रलंकरोति स्म समुद्रसूरिः ॥८४॥

नरसिंहसूरेः पट्टश्रियं समुद्रनामा सूरिरलंकरोति स्म । किंभूतः । खोमाणनामानो ये भूपाला राजानस्तेषां कुले वंशे गृहे वा उद्योतकारित्वात्प्रदीप इव प्रदीपः । किमिव । महार्घ्यमाणिक्यमिव । यथा बहुमूल्यं रत्नमङ्गुलीयं मुद्रिकामलंकुरुते ॥

श्लोकार्थ

'ખોમાણ' નામના રાજાઓના વંશમાં પ્રદીપ સમાન શ્રી 'સમુદ્રનામના' આચાર્ય થયા. જેમ મહામૂલ્યવાન માણેક વીંટીને શોભાવે તેમ સમુદ્રાચાર્યે શ્રીનરસિંહસૂરિની પટ્ટલક્ષ્મીને શોભાવી. ॥૮૪॥

दिग्वाससो येन विजित्य वादे, नाग(गे)ह्रदे नागनमस्यतीर्थम् ।
स्वकक्रममानीयत भूमिभर्त्रा, दुर्गाः प्रतीपानिव संपराये ॥८५॥

येन समुद्रसूरिणा नागह्रदाख्ये नगरे वादे शास्त्रचर्चासमये दिग्वाससोऽनेकान्दिगम्बरान्विजित्य निरुत्तरीकृत्य नागेन धरणोरगेन्द्रेण नमस्यं नमस्करणीयं तीर्थं पार्श्वनाथबिम्बं स्ववश्यं जैनश्वेताम्बरसंघायत्तमानीयत । केनेव । भूमिभर्त्रेव । यथा संपराये संग्रामे प्रतीपान्वैरिणो निर्जित्य दुर्गः कोट्टः स्ववश्यः क्रियते ॥ इति श्रीसमुद्रसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

સમુદ્રસૂરિએ, 'નાગદ્રહ' નામના નગરમાં દિગંબરોની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી, તેઓને નિરુત્તર કરીને (પરાજિત કરીને) ધરણેન્દ્રપૂજિત શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનના તીર્થને સ્વાધીન કર્યું હતું. જેમ કોઈ રાજા સંગ્રામમાં શત્રુઓને જીતીને, કિલ્લાને પોતાને સ્વાધીન બનાવે, તેમ સમુદ્રાચાર્યે તીર્થને સ્વાધીન અર્થાત્ શ્વેતાંબર સંઘને સ્વાધીન કરી આપ્યું હતું. ॥૮૫॥

स मानदेवोऽजनि तस्य पट्टे, वाग्देवता यन्मुखपद्मसद्मा ।
तृप्तामृतैश्चारुवचोविलास–च्छलादिवोद्गारमिवातनोति ॥८६॥

तस्य समुद्रसूरेः पट्टे स भुवि विख्यातो यशोभिः प्रथितः श्रीमानदेवसूरिरजनि । स कः । यस्य मानदेवसूरेर्मुखपद्मं वदनकमलमेव सद्म वसतिर्यस्यास्तादृशी वाग्देवता सरस्वती सुधाशनत्वादमृतैः सुधारसैः तृप्ता आकण्ठपानादतितृप्तिं प्राप्ता सती चारवो मनोज्ञा ये वाग्विलासा वचोवैचित्र्यः तेषां छलात्कपटात्तदुद्गारमिवातनोति कुरुते ॥ इति द्वितीयश्रीमानदेवसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીસમુદ્રસૂરિની પાટે વિશ્વવિખ્યાત 'માનદેવ' નામના આચાર્ય થયા, શ્રીમાનદેવસૂરિના મુખકમલને વિષે ઘર કરીને રહેલી સરસ્વતીદેવી અમૃતભોજી હોવાથી, આકંઠ અમૃતનું પાન કરીને તૃપ્ત થયેલી શ્રીમાનદેવસૂરિની વાણીના વિલાસના બ્હાને જાણે અમૃતના ઓડકાર ખાતી ન હોય ? ॥૮૬॥

पदे तदीये विबुधप्रभेण, स्म भूयते सूरिपुरंदरेण ।
येनाभिभूतः किल पुष्पधन्वा, पुनर्युयुत्सुर्विषमायुधोऽभूत् ॥८७॥

तदीये मानदेवसूरिसंबन्धिनि पदे पट्टे विबुधप्रभेण सूरिपुरंदरेण आचार्यशक्रेण भूयते स्म संजातम् । येन श्रीविबुधप्रभसूरिणा अभिभूतः पराजितः पुष्पधन्वा कामः । किलेत्युत्प्रेक्षायाम् । काव्यकल्पलतायामुक्तत्वात् । पुनर्युयुत्सुर्द्वितीयवारं प्रभुणा समं योद्धुमिच्छुः सन् विषमानि तीक्ष्णानि दुर्जयान्यायुधानि शस्त्राणि यस्य तादृशोऽभूदिव । मृदुलास्त्रोऽभिभूयते न विषमास्त्रः ॥ इति विबुधप्रभसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીમાનદેવસૂરિની પાટે આચાર્યોમાં ઇન્દ્ર સમાન 'વિબુધપ્રભ' નામના સૂરીન્દ્ર થયા. તે વિબુધપ્રભસૂરિએ પરાભવ પમાડેલો કામદેવ, આચાર્યની સાથે ફરીથી યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતો બીજા તીક્ષ્ણશસ્ત્રોને ધારણ કરનારો બન્યો. ॥૮૭॥

तत्पट्टपङ्केरुहमानसौकाः, श्रीमाञ्जयानन्दविभुर्बभूव ।
यस्याशयेऽमात्समयोऽप्यशेषः, कुम्भोद्भवस्य प्रसृताविवाब्धिः ॥८८॥

श्रीर्लक्ष्मीः शोभा वा विद्यते यस्मिन् स श्रीमान् जयानन्दनामा विभुर्गच्छाधिपः । तस्य विबुधप्रभसूरेः पट्टः स एव पङ्केरुहं कमलं तत्र मानसौका हंसो बभूव । स कः । यस्याशये हृदये अशेषः समग्रोऽपि समयः सिद्धान्तोऽमान्ममौ । आशयशब्देन हृदयमपि । यथा 'दयासमुद्रे स तदाशयेऽतिथीचकार कारुण्यरसापगा गिरः' इति नैषधे । आशयो मन इति तद्वृत्तिः । कस्यामिव । प्रसृताविव । यथा कुम्भोद्भवस्यागस्तिमुनेः प्रसृतौ प्रसारिताङ्गुलौ पाणौ अब्धिः समुद्रो माति स्म ॥ इति जयानन्दसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીવિબુધપ્રભસૂરિની પાટરૂપ કમલવાળા માનસરોવરમાં રાજહંસ સમાન 'શ્રી જયાનંદ' નામના આચાર્ય થયા. તે જેમ અગસ્તિમુનિની અંજલિમાં સમુદ્ર સમાયો હતા, તેમ જયાનંદસૂરિના હૃદયમાં સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્ર સમાયો હતો. ॥૮૮॥

यदाननं चन्द्रति दन्तकान्ति-र्ज्योत्स्नायते भ्रूयुगमङ्कतीह ।
वाचां विलासोऽपि सुधायते, तत्पदे मुनीन्द्रः स रविप्रभोऽभूत् ॥८९॥

तस्य जयानन्दसूरेः पदे स रविप्रभनामा मुनीन्द्रोऽभूत् । स कः । यस्य रविप्रभसूरेराननं मुखं चन्द्रति चन्द्र इवाचरति । 'सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विप् वा आचारे इत्येके' इति क्विप्प्रत्यये तदुदाहरणानि कृष्ण इवाचरतीति कृष्णति स्वति कृष्णामास स्वामासेति प्रक्रियाकौमुद्याम्, तथाश्रापीति । यस्य दन्तानां कान्तिर्ज्योत्स्नायते चन्द्रिकेवाचरति । 'कर्तुः क्यङ् सलोपश्च' । उपमानात्कर्तुः सुबन्तादाचारेऽर्थे क्यङ् स्यात्सलोपश्च । अकृत्सार्वधातुके इति दीर्घः' इति प्रक्रियायाम् । इह मुखचन्द्रे भ्रूयुगमङ्कति लाञ्छनवदाचरति । अत्राप्याचरणार्थे क्विप् । अपि पुनरिह वक्त्रविधौ वाचां वचनानां विलासो वैचित्र्यं वैदुषी वा सुधायते पीयूषवदाचरति ॥ इति रविप्रभसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

તે જયાનંદસૂરિની પાટે 'શ્રીરવિપ્રભ' નામના આચાર્ય થયા. તે રવિપ્રભસૂરિનું મુખ, ચન્દ્રની જેમ શોભતું હતું, તેમની દંતપંક્તિ, ચન્દ્રિકાની જેમ આચરણ કરતી હતી. તેમનાં ભ્રમરયુગલ, ચન્દ્રના લંછનની જેમ અને તેઓશ્રીની વાણીનો વિલાસ અમૃતની જેમ આચરણ કરતો હતો. ॥૮૯॥

वर्धिष्णुयत्कीर्तिसुधार्णवेन, व्यलुम्पि नामाण्यसितादिभावैः ।
अर्हन्महिम्नेव जगत्यजन्यैः, सोऽभूद्यशोदेवविभुः पदेऽस्य ॥९०॥

अस्य रविप्रभसूरेः पदे स यशोदेवनामा विभुर्गणाधिपोऽभूज्जज्ञे । स कः । वर्धिष्णुर्वर्धनशीलः । 'दूरवर्धिष्णुपापर्धिः' इति पाण्डवचरित्रे । यशोदेवसूरेः कीर्तिरेव सुधा-

र्णवः क्षीरसमुद्रस्तेन कृत्वा करणपदम् । असिताद्यभिधेयैः कृष्णनीलपदार्थैः स्वनामापि क्यलुम्पि लुप्तम् । तद्यशोभिर्धवलीकृते सर्वविश्वे नीलादिपदार्थाः कापि नावलोक्यन्ते इति लोपः । केनेव । अर्हन्महिम्नेव यथा तीर्थकृन्माहात्म्येन करणपदेन कृत्वा जगति भूलोके अजन्यैः ईतिभिः स्वनामापि लुप्यते । 'अजन्यमीतिरुत्पातः' इति हैम्याम् ॥ इति यशोदेवसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

રવિપ્રભસૂરિની પાટે 'શ્રીયશોદેવ' નામના ગચ્છાધિપતિ થયા. તે શ્રીયશોદેવસૂરિના દિન પ્રતિદિન વધતા યશરૂપી ક્ષીરસમુદ્રવડે 'શ્યામતા' (કાળાશ) આદિ પદાર્થોનું અસ્તિત્વ નાબુદ થઇ ગયું. જેમ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતના માહાત્મ્યથી જગતના ઉપદ્રવોનું નામ પણ રહેતું નથી. તેમ શ્રીયશોદેવસૂરિની ઉજ્જવલ કીર્તિવડે સમસ્ત જગતના 'નીલ' આદિ પદાર્થોનું નામ નિશાન પણ રહ્યું નહી ! ॥૯૦॥

प्रद्युम्नदेवोऽथ पदे तदीये, प्रद्युम्नदेवोऽभिनवो बभूव ।
भिन्दन् भवं मुक्तरतिर्दवीयो-भवन्मधुर्विश्वविभाव्यमूर्तिः ॥९१॥

अथानन्तरं तदीये यशोदेवसंबन्धिनि पदे प्रद्युम्नदेवनामा सूरिर्बभूव । किंभूतः । अभिनवो नवीनः प्राचीनाद्विसदृशलक्षणः प्रद्युम्नदेवः कन्दर्पदेवः । अभिनवत्वमेव दर्शयति । किं कुर्वन् । भवं संसारं भिन्दन् उच्छेदयन् । स्मरस्तु भवेन शंभुना भिन्नः, अयं स्वयं भवं भिनत्ति । पुनः किंभूतः । मुक्ता त्यक्ता रतिः विश्वे स्त्र्यादिपदार्थेषु प्रीतिरासक्तिर्वा येन । स्मरस्तु रतिप्रियः पुनः किंभूतः । दवीयः अतिशयेन दूरे भवत्संपद्यमानं मधु मद्यं वा यस्मात् । स्मरस्तु मधुर्वसन्तः सहायो यस्य । पुनः किंभूतः । विश्वेन जगज्जनेन विभाव्या लोचनकच्चोलकैर्निपीयमानलावण्यामृता सादरमवलोक्यमाना वा मूर्तिः शरीरं यस्य । स्मरस्त्वनङ्गः ॥ इति प्रद्युम्नदेवसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીયશોદેવસૂરિની પાટે બીજા નવા કામદેવ સમાન 'પ્રદ્યુમ્ન' નામના આચાર્ય થયા. આચાર્ય-સંસાર (ભવ)નો ઉચ્છેદ કરનાર હતા. કામદેવ-ભવ (શંકર) વડે ભેદાયેલો અર્થાત્ નાશ પામેલો છે. આચાર્ય-જગતના સમસ્ત સ્ત્રી આદિ પદાર્થોની આસક્તિનો ત્યાગ કરનારા હતા, કામદેવ-રતિનો પતિ છે. આચાર્ય-અતિશય દૂરવર્તી મનુષ્યોને પણ પોતાની વાણી રૂપી અમૃતનું પાન કરાવનારા હતા. કામદેવ-મધુ (વસંતઋતુ)ની સહાયવાળો અને શરીર વિનાનો છે. આ પ્રકારે પ્રદ્યુમ્નસૂરિ જગતના જીવોને દર્શનીય એવા શરીરની સુંદરતાને ધારણ કરનારા હતા ॥૯૧॥

श्रीमानदेवेन पुनः स्वकीर्ति-ज्योत्स्नावदातीकृतविष्टपेन ।
एतत्पदश्रीरगमि प्रतिष्ठां, शक्तित्रयेणेव नरेन्द्रलक्ष्मीः ॥९२॥

पुनर्नाम्ना तृतीयवारं श्रीमानदेवेन सूरिणा एतस्य प्रद्युम्नदेवस्य पदश्रीः पट्टलक्ष्मीः प्रतिष्ठां सातिशायिशोभां विख्यातिं वा अगमि प्रापिता । 'स्यादयो ण्यन्तनिष्कर्मगत्यर्था

मुख्यकर्मणि । प्रत्ययं यान्ति दुह्यादिर्गौणेऽन्ये तु यथारुचि ॥ अस्योदाहरणानि यथा— निन्ये विजनमजागरि, रजनिमगमि मदमयाचि संभोगम् । गोपी ह्यावमकार्यत, भावश्चैनाम नन्तेन ॥' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । अयं ण्यन्तः गम्-धातुप्रयोगः । किंभूतेन मानदेवेन । स्वस्यात्मनः कीर्तिरेव ज्योत्स्ना कौमुदी तया अवदातीकृतं धवलितं विष्टपं त्रिभुवनं येन । प्रतिष्ठां प्रापिता । केनेव । शक्तित्रयेणेव । यथा प्रभुत्वोत्साहमन्त्रलक्षणेन शक्तित्रिकेण नरेन्द्रस्य राज्ञः श्रीः राज्यलक्ष्मीः प्रतिष्ठां प्राप्यते ॥ इति तृतीयमानदेवसूरिः ॥

श्लोकार्थ

'પ્રભુત્વ, ઉત્સાહ અને મંત્રણા' આ ત્રણ શક્તિવડે રાજાની રાજ્યલક્ષ્મી જેમ પ્રતિષ્ઠાને પામે છે, તેમ પોતાની કીર્તિરૂપી ચંદ્રિકાવડે જગતને ઉજ્જ્વલ કરનારા એવા નામવડે ત્રીજા 'માનદેવ'નામના આચાર્યવડે શ્રીપ્રદ્યુમ્નદેવસૂરિની પટ્ટલક્ષ્મી પ્રતિષ્ઠાને પામી. ।।૯૨।।

वाचंयमेन्द्राद्विमलादिचन्द्रात्, पदाब्जभृङ्गीभवदिन्द्रचन्द्रात् ।
अमुष्य पट्टः श्रियमश्नुते स्म, परंतपाद् भूप इव प्रतापात् ॥९३॥

विमलमिति पदमादौ यस्य तादृशाच्चन्द्रात् एतावता विमलचन्द्रात् सूरीश्वरात् अमुष्य श्रीमानदेवसूरेः पट्टः श्रियं शोभामश्नुते स्म । किंभूतो विमलचन्द्रः । पदाब्जयोश्चरणकमलयोर्भृङ्गीभवन्तो भ्रमराः संपद्यमाना इन्द्राः शक्राश्चन्द्राः शशाङ्का यस्य । कस्मादिव । प्रतापादिव । यथा—भूपो राजा परं वैरिणं तापयतीति सत्यार्थात्परंतपात्प्रतापात् सकाशाल्लक्ष्मीं शोभामश्नुते ॥ इति विमलचन्द्रसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ રાજા, પોતાના પ્રતાપવડે શત્રુપાસેથી લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ જેમના ચરણકમલમાં ઇન્દ્ર અને ચન્દ્ર ભ્રમર રૂપે રહેલા છે એવા મુનીઓમાં ચન્દ્ર સમાન 'વિમલચન્દ્ર' નામના આચાર્યે શ્રીમાનદેવસૂરિની પટ્ટલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી. ।।૯૩।।

रेजेऽस्य पट्टे स्मररूपधेयः, सूरीन्दुरुद्द्योतननामधेयः ।
दिग्वारणेन्द्रा इव सूरिचन्द्राः, संजज्ञिरे यत्पदधारिणोऽष्टौ ॥९४॥

तस्य विमलचन्द्रसूरेः पदे पट्टे उद्द्योतननामा सूरीन्दुः रेजे बभासे । किंभूतः । स्मरः कामः तद्वद्रूपधेयं प्रशस्तं रूपं यस्य । 'यं बभार दहनः खलु तापं रूपधेयभरमस्य विमृश्य' इति नैषधे । यस्य उद्द्योतनसूरेः पदधारिणः पट्टधराः अष्टौ अष्टसंख्याकाः संजज्ञिरे संजाताः । के इव । दिग्वारणा इव । यथा-ऐरावत-पुण्डरीक-वामन-कुमुद-अञ्जन-पुष्पदन्त-सार्वभौम-सुप्रतीक-इति नामानः अष्टौ दिग्गजेन्द्राः भवन्ति ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીવિમલચન્દ્રસૂરિની પાટે કામદેવ સમાન રૂપવાળા 'ઉદ્યોતન' નામના આચાર્ય થયા. તે

ઉદ્યોતનસૂરીન્દ્રને ઐરાવણ, પુંડરીક, વામન, કુમુદ, અંજન, પુષ્પદંત, સાર્વભૌમ અને સુપ્રતીક એ આઠ દિગ્ગજોની જેમ આઠ પટ્ટધર શિષ્યો હતા. ॥૯૪॥

मुहूर्तमद्वैतमवेत्य टेली-ग्रामस्य यः सीम्नि बृहद्वटाधः ।
अस्थापयच्चैत्यतरोस्तलेऽष्टौ, पार्श्वो गणेन्द्रानिव काशिकुञ्जे ॥९५॥

य उद्द्योतनसूरिः अद्वैतं समग्रग्रहगोचरोच्चग्रहनवांशादिविशुद्धमुहूर्तमसाधारणवेलामवेत्य ज्ञात्वा टेलीनाम्नो ग्रामस्य सीम्नि सीमायां बृहद्वटाधो महतो न्यग्रोधद्रुमस्य तले अधस्ताद्भूमौ अष्टौ गणेन्द्रानाचार्यानस्थापयत् स्थापयति स्म । क इव । पार्श्व इव । यथा श्रीपार्श्वनाथः काशिकुञ्जे वाराणसीपुरीपरिसरवने समवसरणमध्यस्थितसर्वजनच्छायाकारिकेवलज्ञानोत्पत्तिकपादपश्चैत्यतरुस्तस्य तले अष्टौ गणधरान् स्थापितवान् ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાને કાશી નગરીના ઉદ્યાનની સમવસરણભૂમિમાં ચૈત્યવૃક્ષની નીચે આઠ ગણધરોની સ્થાપના કરી હતી, તેમ શ્રીઉદ્યોતનસૂરિએ, અસાધારણ કોટિના શ્રેષ્ઠ મુહૂર્તને જાણીને 'ટેલી' ગામની સીમમાં વટવૃક્ષની નીચે આઠે શિષ્યોને આચાર્યપદ ઉપર સ્થાપન કર્યા હતા. ॥૯૫॥

शाखाप्रशाखाभिरमुष्य वृद्धि-र्बृहद्वटस्येव यतो भवित्री ।
ततो बृहद्गच्छ इतीह नामाऽ-परं गणस्य प्रकटीबभूव ॥९६॥

यतो यस्मात्कारणात् शाखा 'वयरी'मुख्याः प्रशाखास्तदुद्भवा अपरापरनामधेयरूपास्ताभिः कृत्वा अमुष्य गणस्य वृद्धिर्भवित्री विस्तारो भावी । कस्येव । बृहद्वटस्येव । यथा बृहतो महतो वृक्षस्य वा वटस्य न्यग्रोधस्य प्लक्षवृक्षस्य शाखाप्रशाखाभिर्वृद्धिर्महान् विस्तारो भवति । ततः कारणात् इह जगति भूमीमण्डले चन्द्रगच्छस्य बृहद्गच्छः लोकोक्त्या 'वडगच्छ' इत्यपरं पञ्चमं नाम प्रकटीबभूव । विख्यातं जातम् ॥ इति श्रीउद्द्योतनसूरिः । अत्र गच्छस्य बृहद्गच्छस्य वडगच्छ इति पञ्चमं नाम जातम् ॥

શ્લોકાર્થ

વટવૃક્ષની નીચે આચાર્યપદનું પ્રદાન કરવાથી ચન્દ્રગચ્છનું પાંચમું નામ 'બૃહદ્ગચ્છ' અથવા 'વડગચ્છ' તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું. જેમ મોટા વટવૃક્ષનો શાખા પ્રશાખાઓવડે વિસ્તાર થાય છે તેમ આ વડગચ્છનો પણ 'વયરી' આદિ શાખાઓવડે વિસ્તાર થયો. ॥૯૬॥

माहात्म्यनम्रीकृतसर्वदेवः, पदे तदीयेऽजनि सर्वदेवः ।
तारापतिस्तारकपर्षदेव, गुणश्रिया यः प्रभुरत्रयायि ॥९७॥

तदीये उद्द्योतनसूरिसंबन्धिनि पदे सर्वदेवो नाम्ना सूरिरजनि । किंभूतः । माहात्म्येन सप्रभावेन कृत्वा नम्रीकृता नमनशीला विहिताः सर्वे समस्ता अपि देवा इन्द्र-

चन्द्रादयः सुरा येन । स कः । यः प्रभुः सर्वदेवसूरिर्गुणश्रिया शमदमसंयमधैर्यगाम्भीर्याद्यनेकगुणलक्ष्म्या अन्वयायि अनुगतः । आश्रित इत्यर्थः । क इव । तारापतिरिव । यथा चन्द्रस्तारकपर्षदा ताराश्रेण्या अनुगम्यते आश्रीयते । अत्र पर्षद्शब्दः श्रेणीवाची । 'उडुपरिषदः किं नार्हन्ती निशा किमनौचिती' इति नैषधे । अर्हतो भावः आर्हन्ती । 'अर्हतो नुम्वा' इति विभाषया नुम्विधानात् आर्हन्ती आर्हती रूपद्वयसिद्धिरिति प्रसङ्गाद्दर्शिता ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાના માહાત્મ્યવડે ઇન્દ્ર ચન્દ્ર આદિ સમસ્ત દેવોને જેમણે નમ્ર બનાવ્યા છે એવા 'સર્વદેવ' નામના આચાર્ય ઉદ્યોતનસૂરિની પાટે થયા. તે જેમ તારાપંક્તિ ચન્દ્રને અનુસરે છે તેમ શમ, દમ, સંયમ આદિ ગુણોની શ્રેણિ શ્રીસર્વદેવસૂરિને અનુસરતી હતી. ॥૯૭॥

यो रामसेनाह्वपुरे व्रतीन्दु–र्लब्धिश्रियं गौतमवद्दधानः ।
नाभेयचैत्ये महसेनसूनो–र्जिनस्य मूर्तेर्विदधे प्रतिष्ठाम् ॥९८॥

यो व्रतीन्दुः सर्वदेवसूरिः रामसेना इत्याह्वा नाम यस्य तादृक् पुरे रामसेणिनगरे नाभेयदेवस्य श्रीऋषभनाथस्य चैत्ये प्रासादे महसेननाम्नो नृपस्य सूनोर्नन्दनस्य श्रीचन्द्रप्रभस्वामिनः मूर्तेः प्रतिमायाः प्रतिष्ठां विदधे कृतवान् । सूरिः किं कुर्वाणः । गौतमवद्गौतमस्वामीव लब्धीनां तपःशक्तिविशेषाणां क्षीरास्रवादिकानां श्रियं शोभां दधानो धारयन् ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીગૌતમસ્વામીની જેમ ક્ષીરાસ્રવ આદિ લબ્ધિઓને ધારણ કરનારા 'સર્વદેવસૂરિએ 'રામસેન' નામના નગરમાં શ્રીઋષભદેવના પ્રાસાદમાં મહસેન રાજાના પુત્ર શ્રી 'ચન્દ્રપ્રભ'સ્વામીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. ॥૯૮॥

चन्द्रावतीशस्य नृपस्य नेत्र, इवास योऽशेषविशेषदर्शी ।
तं कृप्तचैत्यं प्रतिबोध्य वाचा, प्राव्राजयत् कुङ्कुणमन्त्रिणं यः ॥९९॥

यः सर्वदेवसूरिः कुङ्कुणनामानं मन्त्रिणं प्रधानं वाचा स्ववाणीविलासेन प्रतिबोध्य संसारविरक्तं कृत्वा प्राव्राजयद्दीक्षयामास । किंभूतं कुङ्कुणम् । कृप्तं निर्मापितं चैत्यं जिनप्रासादो येन । यः कुङ्कुणो मन्त्री चन्द्रावत्याः पुर्या ईशस्य स्वामिनः चण्डाउलिनगरनाथस्य नृपस्य राज्ञः नेत्र इवास नयनमिव बभूव । तद्द्वारैव सर्वकार्यार्थानां विलोकनत्वेन । किंभूतो यः । अशेषाः समस्ता ये विशेषाः षड्गुणशक्तित्रिकसामादिचतुष्कोपायादिकार्योपनिषदस्तान् पश्यति सम्यक्तया जानाति वक्तीत्येवंशीलः समग्रराजकार्यकुशल इत्यर्थः ॥ इति श्रीसर्वदेवसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

સર્વદેવસૂરિએ, ચંદ્રાવતી નગરીના ચંદાઉલ રાજાના સમગ્ર રાજ્યકાર્યમાં કુશલ અને નૂતન જિનચૈત્યનું નિર્માણ કરનાર 'કુંકુણ' નામના મંત્રીને ઉપદેશ દ્વારા પ્રતિબોધ કરી, સંસારથી વિરક્ત બનાવી પ્રવ્રાજિત કર્યા હતા, અર્થાત્ દીક્ષા આપી હતી. ॥૯૯॥

कुर्वन्निवासं गवि गौरवश्री–र्गिरामधीशो विबुधैरुपास्यः ।
श्रीदेवसूरिः किमु देवसूरिः, पदे तदीयेऽप्यजनि क्रमेण ॥१००॥

अपि पुनः तदीये सर्वदेवसंबन्धिनि पदे क्रमेण महावीरपट्टपरिपाट्या श्रीदेवसूरिरजनि जातः । उत्प्रेक्ष्यते—देवसूरिः देवसूरिर्बृहस्पतिः किमु देवानां सुराणामाचार्योऽध्यापकः । द्वयोरपि साधर्म्यं दर्शयति—किं कुर्वन् । गवि पृथिव्यां स्वर्गे च निवासं वसतिं कुर्वन् । पुनः किंभूतः । गौरवेण माहात्म्येन गुरुत्वेन शक्रादीनामध्यापकत्वेन । अथ वा गुरुर्बृहस्पतिर्जीवो देवाचार्यस्तत्त्वेन श्रीः शोभा यस्य । पुनः किंभूतः । गिरां वाचामधीशः । 'वागीशो वाक्पतौ वाग्मी' इति हैम्याम् । 'गीर्बृहत्योः पतिः' इत्यपि च । वाचस्पतित्वात् । पुनः किंभूतः । विबुधैः पण्डितैः सुरैश्च उपास्यः सेव्यः । 'विबुधः पण्डिते सुरे' इत्यनेकार्थः ॥ इति श्रीदेवसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

સર્વદેવસૂરિની પાટે અનુક્રમે પૃથ્વી ઉપર જાણે સાક્ષાત્ બૃહસ્પતિ ન હોય ? તેવા 'દેવસૂરિ' નામના આચાર્ય થયા, તે જેમ, દેવોના આચાર્ય બૃહસ્પતિ દેવોના ગુરુ હોવાથી શોભાને ધારણ કરનારા વાચસ્પતિ એવા તે દેવોથી સેવ્ય છે તેમ, દેવાચાર્ય દેવસૂરિ પણ પોતાના માહાત્મ્યથી શોભાને ધારણ કરનારા, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ અને પંડિતોવડે ઉપાસ્ય હતા. ॥૧૦૦॥

दोषोदयोदीततमःप्रपञ्च–व्यापादनव्यापृतिदीक्षितेन ।
श्रीसर्वदेवेन पदं तदीयम–दीपि दीपेन यथा निकेतम् ॥१०१॥

श्रीसर्वदेवेन तदीयं देवसूरिसंबन्धिपदमदीपि उद्द्योतितम् । केनेव । दीपेनेव । अत्र यथा इवार्थे । यथा कज्जलध्वजेन निकेतं मन्दिरं दीप्यते । किंभूतेन सर्वदेवेन दीपेन च । दोषाणामपगुणानां निशानां च उदयेनाविर्भावेन उदीतानि समेत्य स्थितानि अथवा दोषाणां संभवेन प्रकटीभूतानि यानि तमांसि पापानि अन्धकाराणि च तेषां प्रपञ्चो विस्तारः तस्य व्यापादनं तदेव व्यापृतिर्व्यापारस्तत्र दीक्षितेन गृहीतव्रतेन । सज्जेनेत्यर्थः । 'उदीतमातङ्कितवानशङ्कत' इति नैषधे । 'संकेतनिकेतमाप्ता' इत्यपि तत्रैव । 'ईङ्' गत्यर्थधातुः ॥ इति द्वितीयश्रीसर्वदेवसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

રાત્રિના ઉદયકાળમાં પ્રગટ થતા અંધકારના વિસ્તારનો નાશ કરવા માટે પુરુષાર્થશીલ બનેલા

દીપકથી જેમ મંદિર શોભે છે તેમ દોષોના ઉદયકાળમાં પ્રગટ થતા પાપરૂપી અંધકારના વિસ્તારનો નાશ કરવામાં કૃતનિશ્ચયી બનેલા શ્રીસર્વદેવસૂરિએ શ્રીદેવસૂરિની પાટને શોભાવી. ।।૧૦૧।।

श्रीमद्यशोभद्रगणावनीन्द्रः, श्रीनेमिचन्द्रव्रतिपुङ्गवश्च ।
तत्पट्टमाकन्दमुभौ भजेते, शुकोऽन्यपुष्टश्च यथा विहङ्गौ ॥१०२॥

उभौ सूरीन्द्रौ तस्य सर्वदेवसूरेः पट्ट एव माकन्दः सहकारस्तं भजेते संश्रयेते । उभौ कौ । एको यशोभद्रनामा गणावनीन्द्रः गच्छाधिराजः । च पुनः परः श्रीनेमिचन्द्रनामा व्रतिनां साधूनां मध्ये पुङ्गवः प्रधानो धुरंधरत्वाद्वृषभो वा । यथेत्युपमाने । काविव विहङ्गाविव । यथा उभौ विहङ्गौ माकन्दं भजेते । उभौ कौ । एकः शुकः कीरः, अपरोऽन्यपुष्टः कोकिलः ॥ इति यशोभद्रनेमिचन्द्रसूरीन्द्रौ ॥

શ્લોકાર્થ

શુક અને કોયલ જેમ આમ્રવૃક્ષનો આશ્રય કરે તેમ શ્રીસર્વદેવસૂરિની પાટનો મુનિપુંગવ શ્રી "યશોભદ્રસૂરિ" અને શ્રી 'નેમિચંદ્રસૂરિ' એમ બે ગચ્છાધિપતિઓએ આશ્રય કર્યો. ।।૧૦૨।।

तयोः पदे श्रीमुनिचन्द्रसूरि-रभूतत्तो निर्मितनैकशास्त्रः ।
शास्त्रे न कुत्रापि तदीयबुद्धि-श्चस्खाल वीङ्खेव समीरणस्य ॥१०३॥

ततोऽनन्तरं तयोर्यशोभद्रनेमिचन्द्रयोः पदे पट्टे श्रीमुनिचन्द्रसूरीन्दुरभूत् । किंभूतः । निर्मितानि नवीनानि कृतानि स्वयं नैकानि बहूनि शास्त्राणि ग्रन्था येन । नवीनग्रन्थनिष्पादनमसाधारणमेधां विना न स्यादत एवोच्यते । तदीया श्रीमुनिचन्द्रसूरिसंबन्धिनी बुद्धिर्मतिः कुत्रापि कस्मिन्नपि शास्त्रे न चस्खाल न स्खलिता न कुण्ठीभूता । अस्खलितानुस्यूतशास्त्रव्याख्याने प्रागल्भ्यवतीत्यर्थः । केव । वीङ्खेव । यथा समीरणस्य पवनस्य वीङ्खा गतिः कुत्रापि वनगहनादौ न स्खलति ॥

શ્લોકાર્થ

ત્યારપછી યશોભદ્રસૂરિ અને નેમિચન્દ્રસૂરિની પાટે અનેક નૂતન ગ્રંથોનું સર્જન કરનારા 'મુનિચન્દ્ર' સૂરિ નામના આચાર્ય થયા. જેમ પવનની ગતિ અસ્ખલિત હોય છે તેમ નવીન ગ્રંથો બનાવવામાં મુનિચન્દ્રસૂરિની અસાધારણ એવી તીક્ષ્ણબુદ્ધિ કોઈ પણ ગહનશાસ્ત્રમાં સ્ખલના પામતી ન હતી. ।।૧૦૩।।

भूपीठखण्डानिव चक्रवर्ती, यतीभवन् षड् विकृतीर्जहौ यः ।
कदापि काये न दधन्ममत्वं, पपौ पुनर्यः सकृदारनालम् ॥१०४॥

यः श्रीमुनिचन्द्रसूरिः षट्संख्याका घृत-तैल-दुग्ध-दधि-पक्वान्न-गुड-नाम्नीर्विकृतीर्मदादिविकारकारिणीर्जहौ तत्याज । कदाचिदपि न भुनक्ति (भुङ्क्ते) स्मेत्यर्थः । क इव । चक्रवर्तीव । यथा द्वात्रिंशत्सहस्रदेशाधिपतिश्चक्रवर्तीत्युच्यते । स सार्वभौमः वैताढ्यशैल-

द्विभागीकृतोत्तरार्धदक्षिणार्धभरतक्षेत्रस्य द्वयोरप्यर्धयोः गङ्गासिन्धुनदीभ्यां त्रिभिर्भागैर्विभक्तत्वात् । एको गङ्गातः प्राच्यां दिशि, द्वितीयो गङ्गासिन्धुमध्यवर्ती, तृतीयः सिन्धुनदीतः पश्चिमायाम् । एवं भूपीठस्य भारतक्षेत्रक्षोणीमण्डलस्य षट् खण्डान् जहाति । किं कुर्वन् । यतीभवन् । संसारोद्विग्नः साध्वाचारमङ्गीकुर्वन् । दीक्षां गृह्णन्नित्यर्थः । च पुनर्यः सूरिः सकृदेकवारमेवारनालं काञ्जिकं पयो पिबति स्म । किं कुर्वन् । कदापि कस्मिन्नपि ऐश्वर्यमहत्त्वानुभवसमयेऽपि काये स्वशरीरे मम इत्यस्य भावो ममत्वं नैव दधत् ॥ इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिः ।

શ્લોકાર્થ

વૈતાઢ્ય પર્વતથી વિભાજિત ઉત્તરાર્ધ અને દક્ષિણાર્ધ ભરતના, ગંગા અને સિંધુ નદીઓવડે ત્રણ ભાગ કરાયા છે. એટલે કે એક ગંગાથી પૂર્વદિશાનો, બીજો ગંગા અને સિંધુની વચ્ચેનો મધ્યભાગ, અને ત્રીજો સિંધુથી પશ્ચિમ દિશાનો વિભાગ, આ પ્રમાણે ભરતક્ષેત્રના ૭ ખંડોની લક્ષ્મીને, ૩૨ હજાર દેશોના અધિપતિ એવા ચક્રવતી રાજા જેમ સંસારથી વિરક્ત બનીને તૃણની જેમ ત્યાગ કરી સંયમપંથને સ્વીકારે છે, તેમ મુનિચન્દ્રસૂરિ ઘી આદિ છએ વિગઇઓનો ત્યાગ કરી હંમેશાં ફકત એક જ વખત 'કાંજી'નું પાન કરતા હતા. તેમજ માન-સત્કાર આદિ કોઈ પણ પ્રસંગમાં શરીર ઉપર મમત્વને ધારણ કરતા ન હતા. ॥૧૦૪॥

निर्जीयते स्म क्वचनापि नायं, कृतोपसर्गैरपि देववर्गैः ।
इतीव नाम्ना भुवि विश्रुतेन, जज्ञेऽस्य पट्टेऽजितदेवसूरिः ॥१०५॥

अस्य मुनिचन्द्रसूरेः पट्टे अजितदेव इति नाम्ना सूरिर्जज्ञे । उत्प्रेक्ष्यते—इतीव हेतोर्भुवि पृथिव्यां नाम्नाभिधानेन विख्यातेन । इति किम् । यदयं सूरिः कृता विहिता उपसर्गा विविधमनोवचनकायक्षोभनप्रकारा उपद्रवा यैस्तादृशैरपि देववर्गैः सुरसार्थैः क्वचनापि कुत्रापि काले देशे वा न निर्जीयते स्म नाभिभूत इति हेतोरजितदेव इति नाम्ना आसीत् ॥ इति श्रीअजितदेवसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

તે શ્રી મુનિચન્દ્રસૂરિની પાટે વિશ્વવિખ્યાત એવા 'અજિતદેવ' નામના આચાર્ય થયા. તે આચાર્ય, મનને ક્ષોભ પમાડે એવા સુરઅસુરકૃત ભયંકર ઉપસર્ગોવડે પણ કયારેય પરાભવ પામતા ન હતા. આ કારણથી જ જાણે 'અજિતદેવ' નામ ધારણ કર્યું ન હોય ? ॥૧૦૫॥

जगत्पुनानः सुमनःस्रवन्ती–रयो जटाजूटमिवेन्दुमौलेः ।
अमुष्य पट्टं विजयादिसिंहोऽ–ध्यासांबभूवाऽथ तपस्विसिंहः ॥१०६॥

अथानन्तरममुष्याजितदेवसूरेः पट्टं विजय इति पदमादौ यत्र तादृशः सिंहः एतावता विजयसिंहसूरिः अध्यासांबभूव आश्रयति स्म । किंभूतः । तपस्विषु तपःकारकेषु साधुषु वा सिंहः पञ्चाननः । क इव । सुमनःस्रवन्तीरय इव । यथा सुमनसां देवानां स्रवन्ती नदी गङ्गा तस्या रयः प्रवाहः इन्दुमौलेरीश्वरस्य जटाजूटं कपर्दम् । 'शंभोः

कपर्दस्तु जटाजूटः' इति हैम्याम् । श्रयते । विजयसिंहो गङ्गाप्रवाहश्च किं कुर्वाणः । जगत्त्रिकं पुनानः पवित्रीकुर्वाणः ॥

श्लोकार्थ

ત્રણે જગતને પવિત્ર કરતો ગંગાનો પ્રવાહ જેમ ઇશ્વરની જટાનો આશ્રય કરે છે, તેમ તપસ્વી સાધુઓમાં સિંહ સમાન 'વિજયસિંહ' નામના આચાર્ય શ્રીઅજિતદેવસૂરિની પાટનો આશ્રય કરનારા બન્યા. ॥૧૦૬॥

सोमप्रभश्रीमणिरत्नसूरी, अमुष्य पट्टं नयतः स्म लक्ष्मीम् ।
इक्ष्वाकुवंशं भरतश्च बाहु–बलिस्तनूजाविव नाभिसूनोः ॥१०७॥

अमुष्य विजयसिंहसूरेः पट्टमेकः सोमप्रभनामा अपरो मणिरत्ननामा सूरी आचार्यौ लक्ष्मीं शोभां नयतः प्रापयताम् । काविव । तनूजाविव । यथा नाभिनाम्नः सप्तमकुलकरस्य सूनोर्नन्दनस्य श्रीऋषभदेवस्य पुत्रौ । एको भरतचक्री च पुनर्द्वितीयो बाहुबलिर्द्वौ तनयौ श्रीऋषभदेवस्य बाल्यावस्थायां वंशस्थापनार्थं समेतस्य पुरंदरस्य पाणिस्थितेक्षुयष्टेरवलोकनात्प्रभोस्तद्ग्रहणा(०स्तत्खादना०)भिलाषादिन्द्रेण स्थापितमिक्ष्वाकुवंशं भूषां नयतः ॥ इति सोमप्रभमणिरत्नसूरीन्द्रौ ॥

श्लोकार्थ

'શ્રીઋષભદેવપ્રભુની બાલ્યાવસ્થામાં, વંશની સ્થાપના કરવા માટે આવેલા શક્રના હાથમાં રહેલા ઇક્ષુદંડની અભિલાષાથી પ્રભુએ હાથ લંબાવ્યો હતો, તેથી ઇન્દ્રે પ્રભુના વંશનુ 'ઇક્ષ્વાકુ' નામ આપ્યું. તે ઇક્ષ્વાકુવંશને, જેમ ઋષભદેવના પુત્ર ભરત અને બાહુબલીએ શોભાવ્યો તેમ શ્રી વિજયસિંહસૂરિની પાટને, સોમપ્રભસૂરિ અને મણિરત્નસૂરિ' એમ બે આચાર્યોએ શોભાવી. ॥૧૦૭॥

श्रीमज्जगच्चन्द्र इदंपदश्री–ललामलीलायितमाततान ।
येनोज्झि शैथिल्यपथस्तटाको, घनाविलो मानसवासिनेव ॥१०८॥

श्रीमानतिशायिशोभाभाजनं जगच्चन्द्र इति नाम्ना सूरिरिदं पदस्य इदमदः एतदित्यादिशब्दाः समासान्ता अपि दृश्यन्ते । यथा नैषधे—'इदंयशांसि द्विषतः सुधारुचः' इति । अनयोः सोमप्रभमणिरत्नसूरीन्द्रयोः पट्टस्य श्रियो लक्ष्म्या ललाम्नस्तिलकस्य ललामस्य वा । ललामशब्दो नान्तोऽदन्तश्च । लीलायितं लीलावदाचरितं लीलयाचरितं वा आततान कुरुते स्म । गुरुपट्टलक्ष्मीतिलकमासीदित्यर्थः । येन श्रीजगच्चन्द्रसूरिणा शैथिल्यपथः स्वगच्छवासिसाधुजनानां कलिकालानुभावात्संयमपालने हीनतमाध्यवसायभाजां शिथिलताकलितो मार्ग औज्झि त्यक्तः । प्राचीनमुनीनां मार्ग अकृत इत्यर्थः । त्यक्तः केनेव । मानसवासिनेव । यथा हंसेन घनेन मेघवृष्ट्या आविलः कलुषीभूतजलस्तटाक उज्झ्यते । वर्षाकाले हि हंसा जलदजलागमनजम्बालबहुलीभूतपयांसि सरांसि संत्यज्य मानसमेवाद्रियन्ते । 'कुन्दोलूकनखप्रपातविगलत्पक्षा अपि स्वाश्रयं, ये नोज्झन्ति

पुरीषपुष्टवपुषस्ते केचिदन्ये द्विजाः । ये तु स्वर्गतरङ्गिणीबिसलतालेशेन संवर्धिता, गङ्गानीरमपि त्यजन्ति कलुषं ते राजहंसा वयम् ॥' इति सूक्ते ॥

श्लोकार्थ

સોમપ્રભસૂરિ અને મણિરત્નસૂરિની પટ્ટલક્ષ્મીના તિલક સમાન શ્રી જગતચંદ્રસૂરિ થયા. જેમ રાજહંસ, થોડા મેઘના જલથી કાદવ યુક્ત બનેલા સરોવરનો ત્યાગ કરે છે, તેમ શ્રીજગતચન્દ્રસૂરિએ, કલિકાળના પ્રભાવથી પોતાના ગચ્છના સાધુઓના સંયમપાલનમાં આવેલી શિથિલતાનો ત્યાગ કર્યો. ॥૧૦૮॥

द्वात्रिंशदाशावसनैरभेद्यो, वादं सृजन् हीरकवद्यदासीत् ।
आघाटभूपेन स हीरलाद्यो, नाम्ना जगच्चन्द्र इति न्यगादि ॥१०९॥

यद्यस्मात्कारणाद्यः श्रीजगच्चन्द्रसूरिः द्वात्रिंशत्संख्याकैराशावसनैर्दिगम्बराचार्यैर्वादिभिः सार्धं वादं सृजन् कुर्वन् हीरकवद्वज्रमणिरिव अभेद्यो भेत्तुमशक्य अजेय आसीत् तत्कारणादाघाटनामनगरस्य भूपेन राज्ञा संप्रति लोके आहडनगरमिति प्रसिद्धपुरस्य स्वामिना स सूरिः इदमेतन्न्यगादि प्रोक्तः । इदं किम् । यदयं सूरीन्द्रो नाम्ना हीरला इति पदमाद्यं यत्र तादृशो जगच्चन्द्र एतावता हीरलाजगच्चन्द्रसूरिरिति कथितः ॥

श्लोकार्थ

શ્રીજગચ્ચન્દ્રસૂરિ, બત્રીશ (૩૨) દિગંબર આચાર્યોની સાથે શાસ્ત્રાર્થ–વાદ કરી હીરાની જેમ અજેય થયા. તેથી, 'આહડ' નામના નગરના રાજા વડે 'હીરલા' એ નામની ઉપાધિથી ભૂષિત કરાયા. અર્થાત્ 'હીરલાજગચ્ચન્દ્રસૂરિ' એ નામથી જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા. ॥૧૦૯॥

आचाम्लकैर्द्वादशहायनान्ते, तपेत्यवापद् विरुदं मुनीन्दुः ।
महाहवैर्वैरिविनिर्जयान्ते, भर्तेव भूमेर्जितकाशिसंज्ञाम् ॥११०॥

यो मुनीन्दुः श्रीजगच्चन्द्रसूरिः निरन्तरनिर्मितैराचाम्लकैः केवलजलान्तर्भक्तभक्षणलक्षणतपोविशेषैः कृत्वा द्वादशसंख्याकानां हायनानां वर्षाणामन्तेऽवसाने तपा इति विरुदमवापत् प्राप । द्वादशवत्सरीं यावन्निरन्तरमाचाम्लान् कुर्वाणं यं प्रेक्ष्य नृपेण प्रोक्तं यदमी महातपा दृश्यन्ते तदा तपा इति विरुदवान् प्रभुरभूदित्यर्थः । क इव । भूमिभर्तेव । यथा पृथ्वीपतिर्महद्भिर्गुरुभिराहवैः संग्रामैः कृत्वा वैरिणां शत्रूणां विनिर्जयस्य पराभवनस्य प्रान्ते पर्यन्ते जितकाशी जिताहव इति संज्ञां प्राप्नोति ॥

श्लोकार्थ

શ્રી જગચ્ચન્દ્રસૂરિ, બારવર્ષ સુધી નિરંતર આયંબિલ તપ કરવાથી જગતમાં 'તપા' નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. જેમ કોઈ રાજા, મોટા સંગ્રામવડે શત્રુઓનો જય કરવાથી 'જિતકાશી જિતાહવ' આદિ ઉપાધિઓ પ્રાપ્ત કરે છે તેમ જગચ્ચન્દ્રસૂરિ, બારવર્ષના આયંબિલના અંતે આહડ નગરના રાજાથી 'મહાતપા' આ પ્રકારના બિરુદથી ભૂષિત થયા. ॥૧૧૦॥

अस्माचतः प्रादुरभूत्तपाख्या, नेत्रादिवात्रेर्द्विजराजलेखा ।
अदीपि यस्माच्च मुमुक्षुलक्ष्म्या, वसन्तमासादिव भानुभासा ॥१११॥

ततस्तपा इति नामकथनानन्तरं तद्दिनमारभ्य च अस्माज्जगच्चन्द्रसूरेर्बृहद्गच्छस्य तपागच्छ इत्याख्या नाम प्रादुरासीत्प्रकटीबभूव । कस्मादिव । नेत्रादिव । यथा अत्रेस्तापसविशेषस्य नयनाद् द्विजराजस्य चन्द्रस्य लेखा मण्डली प्रादुर्भूता । च पुनर्यस्मात्प्रभोर्मुमुक्षुलक्ष्म्या यतिश्रिया अदीपि अधिकं दीप्यते स्म । कस्मादिव । वसन्तमासादिव । यथा मधुसमयाद्भानोर्भास्करस्य भासा प्रभया दीप्यते ॥ इति जगच्चन्द्रसूरिः ॥ इति बृहद्गच्छस्य तपागच्छ इति षष्ठं नाम संजातम् ॥

શ્લોકાર્થ

અગસ્તિ ઋષિના નેત્રમાંથી જેમ ચન્દ્રમંડલ પ્રગટ થાય તેમ શ્રીજગતચન્દ્રસૂરિના 'મહાતપા' આ પ્રકારના બિરુદથી જગતમાં બૃહદ્‌ગચ્છ–વડગચ્છનું છઠ્ઠું નામ 'તપાગચ્છ' તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું. જેમ વસંતમાસ–ચૈત્રમાસથી સૂર્યની પ્રભા દીપે છે તેમ શ્રી જગતચન્દ્રસૂરિથી સાધુઓની શોભા વૃદ્ધિને પામી. ॥૧૧૧॥

देवेन्द्रकर्णाभरणीभवद्भि–र्यशोभिरुद्भासितविष्टपेन ।
देवेन्द्रदेवेन बभेऽस्य पट्टे, विष्णोर्यथा वक्षसि कौस्तुभेन ॥११२॥

अस्य श्री जगच्चन्द्रसूरेः पट्टे देवेन्द्र इति नाम यस्य तादृशेन देवेन भट्टारकेण । 'पादा भट्टारको देवः प्रयोज्याः पूज्यनामतः' इति हैमीवचनात् । बभे शुशुभे । किंभूतेन । देवेन्द्राणां सुरसार्वभौमानां कर्णयोः श्रवणयोराभरणीभवद्भिर्भूषणैः संपद्यमानैः कर्णपूरायमाणैः गीतगोष्ठीषु तुम्बुरुप्रमुखसुरगन्धर्वगणजेगीयमानयद्गुणश्रवणैकतानाः सुरेन्द्राः संजायन्ते इत्यर्थः । यशोभिः कृत्वा उद्भासितं शोभां नीतं विष्टपं विश्वं येन । केनेव । कौस्तुभेनेव । यथेत्युपमाने । इवार्थे वा । यथा विष्णोर्नारायणस्य वक्षसि हृदये कौस्तुभेन समुद्रोत्पन्नरत्नविशेषेण उद्भास्यते ॥ इति श्रीदेवेन्द्रसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

દેવેન્દ્રોના કાનના આભૂષણ રૂપ બનેલા યશથી જગતને સુવાસિત કરનારા અર્થાત્ જેઓની કીર્તિ ત્રણ જગતમાં વિસ્તારને પામી છે એવા 'દેવેન્દ્ર'નામના આચાર્યવડે કૌસ્તુભમણિથી જેમ વિષ્ણુનું વક્ષસ્થલ શોભે તેમ શ્રી જગત્ચન્દ્રસૂરિની પટ્ટલક્ષ્મી શોભાને પામી. ॥૧૧૨॥

निजाङ्गनोद्गीतयदीयकीर्तिं, शुश्रूषुरक्षिस्र(श्र)वसामृमुक्षाः ।
चक्षुःसहस्रे रसिकः किमाधात्, पट्टे स तस्याजनि धर्मघोषः ॥११३॥

तस्य देवेन्द्रसूरेः पट्टे स मन्त्रादिशक्तिमान् मुनीनां विघ्नहर्ता प्रसिद्धः धर्मघोषसूरिरजनि जातः । यस्य निजस्य शेषनागात्मनः अङ्गनाभिः कामिनीभिः धर्मगीतगोष्ठ्यामु-

त्प्राबल्येन हर्षोत्कृष्टतया वा गीतां गानविषयं नीतां यदीयां श्रीधर्मघोषसंबन्धिनीं कीर्तिं शुश्रूषुः श्रोतुमिच्छुः रसिकः जगदद्वैतगुणगणप्रगुणयशोगीतगानाकर्णनलोलः सन् अक्षिणी नेत्रे एव श्र(श्र)वसी कर्णौ येषां तेषामक्षिश्रवसां नागानामग्रभुक्ता इन्द्रः । नागानां हि चक्षूंष्येव कर्णाः न तु (ते) पृथक् श्रवणेन्द्रियभाजः । यतः 'अश्रोत्राः फणिनस्तदेव रुचिरं नो चेदहिस्वामिना' इति खण्डप्रशस्तौ । उत्प्रेक्ष्यते—नागेन्द्रः चक्षुःसहस्रे नयनविंशतिशती(?) आधाच्चकार दधार वा । 'शेषो नागाधिपोऽनन्तो द्विसहस्राक्ष आलुकः' इति हैम्याम् । भोगिनो हि नयनैः पश्यन्ति शृण्वन्ति च यतः 'अदस्तदाकर्णि फलाढ्यजीवितं दृशोर्द्वयं नस्तदवीक्षि चाफलम्' इति नैषधे ॥

श्लोकार्थ

श्रीदेवेन्द्रसूरिनी पाटे, मंत्रादिशक्तिना જાણકાર, સાધુઓના વિઘ્નોનો નાશ કરનાર, જગતમાં પ્રસિદ્ધ શ્રી **'ધર્મઘોષ'** નામના આચાર્ય થયા. ધર્મઘોષસૂરિના ગુણગાન કરી રહેલી પોતાની પ્રિયાઓ પાસેથી, આચાર્ય મહારાજની કીર્તિને સાંભળવામાં ઉત્સુક બનેલો, નેત્રો એ જ છે કાન જેના એવો નાગેન્દ્ર જાણે બે હજાર ચક્ષુ ધારણ કરનારો બન્યો ન હોય ! ॥૧૧૩॥

मिथ्यामतोत्सर्पणबद्धकक्षं, प्रेक्ष्य क्षितौ जीर्णकपर्दिनं यः ।
प्रबोध्य वाचा जिनराजबिम्बा–धिष्ठायकं पूर्वमिव व्यधत्त ॥११४॥

यः श्रीधर्मघोषसूरिः जावडिनिर्मितश्रीशत्रुंजयोद्धारसमये वज्रस्वामिमाहात्म्यान्नवीनकपर्दियक्षेण त्याजितशत्रुंजयं जीर्णकपर्दिराजं गोमुखापरपर्यायं वाचा स्वमधुरया गिरा प्रतिबोध्य सम्यक्त्वधारिणं विधाय जिनराजस्य तीर्थकृतो बिम्बस्य प्रतिमाया अधिष्ठायकं व्यधत्त चकार । कमिव । पूर्वमिव यथा पूर्वं विमलाचले ऋषभमूर्तेरधिष्ठायकोऽभूत्तथैव तत्राप्यकृत । किं कृत्वा । प्रेक्ष्य दृष्ट्वा । अर्थात् कपर्दिनम् । किंभूतम् । मिथ्यामतस्य विमलाद्रेर्निष्कासनान्यकपर्दिस्थापनेर्ष्यारोषेण मिथ्यात्वस्योत्सर्पणे वृद्धिविधाने बद्धा कक्षाङ्गीकारो येन । कस्याम् । क्षितौ देवकपत्तनादिभूमौ ॥

श्लोकार्थ

જાવડશાહે કરાવેલા શ્રીશત્રુંજયના ઉદ્ધાર સમયે, શ્રીવજ્રસ્વામીએ મિથ્યાત્વી એવા કપર્દિયક્ષને ભગાડી, તેને સ્થાને નવીન કપર્દિયક્ષની સ્થાપના કરી હતી. તેથી ઇર્ષ્યા કરતા, મિથ્યાધર્મનો પ્રચાર કરવામાં કટીબદ્ધ બનેલા જુના કપર્દિયક્ષને જોઇને, શ્રીધર્મઘોષસૂરિએ પોતાની મધુરભાષાથી તેને પ્રતિબોધ કરી, મિથ્યાત્વનું વમન કરાવી, સમ્યક્ત્વમાં સ્થિર કરી, પૂર્વે જેમ તે યક્ષ વિમલાચલનો અધિષ્ઠાયક હતો તેમ, દેવપત્તન (પ્રભાસપાટણ)માં શ્રીઋષભદેવભગવાનની મૂર્તિનો અધિષ્ઠાયક તરીકે સ્થાપન કર્યો. ॥૧૧૪॥

शिष्यार्थनानिर्मितसंस्तवस्याऽ–नुभावतो देवकपत्तनेऽब्धिः ।
भूपस्य शुश्रूषुरिवास्य रत्नं, तरङ्गहस्तैरुपदीचकार ॥११५॥

कौतुकान्मणिदर्शनोत्कण्ठया वा निजशिष्याणामर्थनया याञ्चया आग्रहेण वा निर्मितो रचितोऽर्थान्मन्त्रमयः संस्तवः स्तोत्रं तस्यानुभावतः प्रभावात् देवकपत्तनसमीपसमुद्रः अस्य श्रीधर्मघोषसूरेस्तरङ्गाः कल्लोला एव हस्तास्तै रत्नं मणिमुपदीचकार ढौकयामास। तेषां च स निर्ग्रन्थत्वेन ग्रहणाभावादम्बुधिः स्वतरङ्गहस्तोपरि रत्नं दर्शयामासेत्यर्थः। कस्येव। भूपस्येव। यथा शुश्रूषुः सेवां कर्त्तुमिच्छुः पुमान् राज्ञो रत्नमुपदीकुरुते॥

શ્લોકાર્થ

કૌતુકથી મણિ જોવાની ઈચ્છાવાળા શિષ્યોના આગ્રહથી, શ્રીધર્મઘોષસૂરિએ સ્વરચિત મંત્રમય સ્તોત્રના પ્રભાવથી, જેમ કોઈ રાજાની સેવા કરવાની ઈચ્છાવાળો પુરુષ રાજાને ભેટણું કરે તેમ, દેવપત્તન (પ્રભાસપાટણ)ની સમીપમાં રહેલા સમુદ્રે પોતાના તરંગોરૂપી હાથ વડે સૂરિજીને રત્નનું ભેટણું કર્યું। પરંતુ આચાર્ય નિર્ગ્રંથ–સાધુ હોવાથી રત્નને નહી લેવાથી સમુદ્રે તરંગોરૂપી હાથમાં રત્ન રાખીને સાધુઓને દેખાડયું હતું. ॥૧૧૫॥

विद्यापुरे योऽखिलशाकिनीना–मुपद्रवं द्रावयति स्म सूरिः।
श्रीहेमचन्द्रो भृगुकच्छसंज्ञे, पुरे यथा दुर्धरयोगिनीनाम् ॥११६॥

यः श्रीधर्मघोषसूरिः प्राक् साधुजनसंतापकारिकाणां स्वागमने पट्टकादिमण्डनं मांसलोहकटकीभूतपायसवटकविहारणं च गुरुशयनपट्टिकोत्पाटनचत्वरानयनमित्याद्युपद्रवविधायिकानां श्रीविकानामधारिकाणामखिलानां सर्वासां शाकिनीनां सिद्धसीकोत्तरिकाणामुपसर्गमुपद्रवं द्रावयति स्म। चच्च(त्व)रे गमनानन्तरं गुरुभिरुच्छायाभिमन्त्रितचतुःसूचीनां पट्टिकाचतुःपादोपरिक्षेपणेन स्तम्भितानां विभातप्रायविभावर्यां विवसनानां तासां बहुविलपनाननाङ्गुलीक्षेपणनृपतिमृतिभीतिनिवेदनब्रह्मादिसप्तवाग्बन्धप्रदाननगरजनविज्ञप्त्यवधारणालयान्तःपट्टिकानयनपूर्वकं निवारितान् साधुजनान् निरुपद्रवांश्चक्रे। क इव। श्रीहेमचन्द्र इव। यथा श्रीहेमाचार्यः भृगुकच्छ इति संज्ञा नाम यस्य तादृशे पुरे स्वनिर्मापितश्रीमुनिसुव्रतस्वामिप्रासादे प्रह्लादाद् भगवत्पूजां प्रणीय सायं चैत्याकाशभूमौ नृत्यं कुर्वतस्तदवसरे कुत्रचित् प्रयान्तीनां दुर्धराणामुत्कटानां दुष्टानां चतुःषष्टिमितानां योगिनीनामभ्यन्तरीविशेषाणां दोषे संजाते सति निश्चेष्टकाष्ठीभूताम्रमन्त्रिणो ज्ञातवृत्तान्तः पवनसाधनया गगनमार्गेण क्षणेनागतः श्रीहेमचन्द्रसूरिः समेत्य सार्धंसमेतयशोभद्रगणिना सिन्धुदेवीप्रासादे गत्वा हक्कादानात्सिन्धुदेवतया भाषणकृते जिह्वाकर्षणादतिरोषजुषा गणिनोदूष(ख)लमध्ये कर्करोपरिमुशलप्रहारप्रदानात् त्राहि त्राहीति सिन्धुदेवीशरणीभूताभिस्ताभिः समं सिन्धुदेवी सयशोभद्रश्रीहेमचन्द्रसूरिं सानुनयं पदयोः प्रणनाम। तद्वाग्बन्धकपूर्वकं सर्वदेवानामुपद्रवं विद्रावितवान् आम्रभटं च सज्जीकृतवान्॥

શ્લોકાર્થ

ભરુચ નગરમાં નિર્માણ કરેલા શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીના પ્રાસાદમાં ભગવંતની અતિઉલ્લાસપૂર્વક પૂજાવિધિ કરીને, સાંજે તે ચૈત્યની અગાશીમાં હર્ષપૂર્વક નૃત્ય આદિ કરી રહેલા આમ્રભટમંત્રીને,

ત્યાંથી પસાર થતી ચોસઠ યોગિની (દુષ્ટવ્યંતરી)ઓએ લાકડાની જેમ નિશ્ચેષ્ટ બનાવી દીધા. આ વૃત્તાંત જાણીને શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ યશોભદ્રગણીની સાથે પવનની સાધનાવડે આકાશમાર્ગે ત્યાં આવ્યા, સિંધુદેવીના પ્રાસાદમાં જઈ દેવીને હુંકારપૂર્વક જીહ્વાનું આકર્ષણ કરવાથી સિંધુદેવી અતિશેષે ભરાણી. યશોભદ્રગણીએ ખાણીયામાં કાંકરા નાંખી તેના ઉપર સાંબેલાના પ્રહાર કર્યા. તેથી ત્હાય ત્હાય પોકારતી ચોસઠ યોગિનીઓ સહિત સિંધુદેવીએ યશોભદ્રગણી સહિત શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના ચરણકમળમાં નમસ્કાર કર્યા. આચાર્યે દેવીને વચનથી બાંધીને સર્વદેવોના ઉપદ્રવને શાંત કર્યા. અને આમ્રભટ્ટમંત્રીને પણ સ્વસ્થ કર્યા. આ રીતે શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે ભરુચમાં દુર્ધર યોગિનીઓના ઉપદ્રવને શાંત કર્યો હતો, તેમ શ્રીધર્મઘોષસૂરિએ, વિદ્યાપુરના ઉપાશ્રયમાં લોહ અને માંસના ટુકડા નાંખવા, ગોચરીમાં દૂધ અને વડાનું લોહી માંસરૂપે પરાવર્તન કરવું. જેના પર ગુરુદેવ સૂતેલા છે તેવી પાટને બજારમાં મૂકી દેવી. …ઇત્યાદિ ઉપદ્રવો કરનારી શાકિનીઓ–સિદ્ધશિકોતરીઓના ઉપદ્રવનું નિવારણ કર્યું. તે આ પ્રમાણે-બજારમાં આવ્યા પછી રાત્રિના ચતુર્થ પ્રહરે પાટના ચાર પાયામાં ખીલીઓ નાંખીને, શિકોતરીઓને સ્તંભિત કરી દીધી. તેથી ઘણા વિલાપ કરતી, મુખમાં આંગળીઓ નાંખતી, એવી શાકિનીઓ પાસેથી 'રાજાનો વધ, નગરજનોનો ઉપદ્રવ, સાધુઓનો ઉપદ્રવ ઇત્યાદિ કોઈ પણ પ્રકારનું અનિષ્ટ નહીં કરવું.' ઇત્યાદિ સાત પ્રકારના વચનોવડે બાંધી, નગરજનોની વિજ્ઞપ્તિથી પાટને ઉપાશ્રયમાં લાવવામાં આવી. આ પ્રકારના ઉપદ્રવોનું શ્રીધર્મઘોષસૂરિએ નિવારણ કર્યું હતું. ॥૧૧૬॥

यो योगिनं पुष्पकरण्डिनीस्थं, दुश्चेष्टितैर्भापनबद्धकक्षम् ।
पादावनम्रं विदधेऽन्तिमोऽर्ह-न्निवास्थिकग्रामिकशूलपाणिम् ॥११७॥

यः श्रीधर्मघोषसूरिः पुष्पकरण्डिन्यामुज्जयिन्याम् । 'उज्जयिनी स्याद्विशालावन्ती पुष्पकरण्डिनी' इति हैम्याम् । तिष्ठतीति पुष्पकरण्डिनीस्थस्तं कमपि सिद्धचेटकपेटकमत एव दुष्टचेष्टितैर्भयंकरप्रकारैः साधूनां भापने भयोत्पादने बद्धकक्षं सज्जीभूतं कोऽपि साधुस्तं प्रतिकर्तुं न शक्नोति अतएव तद्भयकरणप्रकारमाह—प्राक् साधुविहारनिषेधकं गुर्वागमने च गोचरीगतसाधूनां प्रश्ने स्थास्यथ । गुरुशिक्षितैस्तैरुक्तम् । स्थिताः स्म । ततो महत्कुद्दालतुल्यदन्तानदर्शयद्योगी । साधवः कफोणिकां दर्शयित्वा गुरुपार्श्वे गताः । तत उपाश्रयेऽपि अतिभयंकरप्रचुरोन्दरबिडालकुक्कुरशृगालश्वापदवृश्चिकभुजगादिदर्शनादिना गुरुमपि भापनोद्यतं प्रभुणा च जैनमन्त्रस्मरणानुभावेन पुरजननृपतच्छिष्यसमक्षं मन्त्राधिष्ठायकेन बद्ध्वा पुरप्रासादशिखरसंघट्टनास्फालनपूर्वकं घनघृष्यमाणप्रवहच्छोणितशरीरं शिष्या अहं म्रिये म्रिये कोऽपि मामवत्विति पुनः पुनर्दीनभाषिणं वेदनया पूत्कुर्वाणं गगनेनोपाश्रये नीतं योगिनं पादावनम्रं स्वचरणयोर्नमनशीलं विदधे कृतवान् । क इव । अर्हन्निव । यथा अन्तिमश्चरमश्चतुर्विंशतितमोऽर्हन् जिनः श्रीमन्महावीरदेवः अस्थिकग्रामस्थायुकशूलपाणिनामानं यक्षं स्वचरणसेवापरायणं चक्रे । सोऽपि किंभूतः । दुष्टैर्जीवप्रणाशनकरैश्चेष्टितैरुपसर्गैर्भगवतो भापनोद्यतः तम् ॥

શ્લોકાર્થ

અસ્થિકગ્રામમાં શ્રીમહાવીર પરમાત્માએ, મરણાંત ઉપસર્ગ કરનાર શૂલપાણિ યક્ષને પોતાના ચરણમાં આળોટતો કર્યો હતો તેમ ઉજ્જૈન નગરમાં ધર્મઘોષસૂરિએ, ઉપદ્રવો કરીને સાધુઓને

ડરાવવા માટે કટીબદ્ધ બનેલા યોગીને પોતાના ચરણકમલમાં નમતો કર્યો હતો તે આ પ્રમાણે-ઉજ્જૈન નગરીમાં સાધુઓના વિહારનો નિષેધ કરનાર કોઈ માંત્રિક યોગી હતો. તેનો પ્રતિકાર કરવા માટે કોઇ પણ સમર્થ થઇ શકતું ન હતું. પરંતુ એક દિવસે પરિવાર સહિત ધર્મઘોષસૂરિ ઉજ્જૈનમાં પધાર્યા. ગોચરી ગયેલા સાધુઓને, યોગીએ 'તમે અહીં રહેશો ?' આવો પ્રશ્ન કર્યો. સાધુઓએ કહ્યું 'હા' સાધુઓને ડરાવવા માટે મોટા કોદાળા જેવા દાંત દેખાડયા. સાધુઓના ઉપાશ્રયમાં પણ ભયંકર ઉંદરો, બિલાડા, કુતરા, શિયાળો, શિકારી પશુઓ, વીંછી અને સર્પો દેખાડી આચાર્યને પણ ડરાવવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. આચાર્યમહારાજે, શ્રીજિનેશ્વરભગવંતના નામમંત્રનું સ્મરણ કર્યું. મંત્રના પ્રભાવથી, રાજા નગરજનો અને એ યોગીના શિષ્યોની સમક્ષ, મંત્રના અધિષ્ઠાયક દેવે યોગીને બાંધીને, નગરના મુખ્ય પ્રાસાદના શિખરની સાથે એને અફળાવ્યો, પછાડયો…યોગીનું શરીર રુધિરમય થઇ ગયું. અત્યંત વેદનાથી તે પોકાર કરવા લાગ્યો 'હું મરી જાઉં છું, હું મરી જાઉં છું. કોઈ મને બચાવો-ઉતારો,' આવી દીન ભાષાથી પોકાર કરતા તે યોગીને આકાશમાર્ગે ઉપાશ્રયે લાવવામાં આવ્યો. ત્યાર પછી તે યોગી. અતિ નમ્ર બની ગુરુના ચરણમાં નમસ્કાર કરી ક્ષમા યાચના કરવા લાગ્યો. આ રીતે શ્રીધર્મઘોષસૂરિએ સાધુઓના અનેક ઉપદ્રવોનું નિવારણ કર્યું હતું. ॥૧૧૭॥

यस्योपदेशान्नृपमन्त्रिपृथ्वी-धरश्चतुर्भिः सहितामशीतिम् ।
ज्ञातीरिवोद्धर्तुमिदंमिताः स्वा, व्यधापयत्तीर्थकृतां विहारान् ॥११८॥

यस्य श्रीधर्मघोषसूरेरुपदेशाद्वाचा नृपस्य मालवमण्डलपतिमण्डपाचलस्थपातिसाहेर्मन्त्री प्रधानः पृथ्वीधरः लोकोक्त्या च पेथडदे इति नाम्ना चतुर्भिः सहितां युतामशीतिमेतावता चतुरशीतिं तीर्थकृतां श्रीजिनानां विहारान् प्रासादान् व्यधापयत्कारितवान् । उत्प्रेक्ष्यते—इदंमिताः प्रासादसंख्याश्चतुर्विंशतिप्रमाणाः स्वाः स्वकीयाः वणिक्संबन्धिनीश्चतुरशीतिज्ञातीरुद्धर्तुं संसारान्निस्तारयितुमिव । तथा तस्योपदेशाच्च श्रीशत्रुंजयगिरिनारिसंघपतीभवन् रैवतगिरौ च इदमस्माकं तीर्थमिदमस्माकं तीर्थमिति मिथो दिगम्बरैः सह विवादे 'य इन्द्रमालां परिधत्ते तस्येदं तीर्थम्' इति संघवृद्धैः प्रोक्ते सुवर्णसिद्धयाम्नायेन स्वकृतसुवर्णषट्पञ्चाशद्घटीभिः इन्द्रमालां परिहितवान्, तथा शत्रुंजयोज्जयन्तमूलप्रासादशिखरदण्डयोरेकसौवर्णध्वजाधिरोपणादिना चाष्टौ घटीर्व्ययितवांश्चेति शेषः ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીધર્મઘોષસૂરિના ઉપદેશથી માલવદેશના મંત્રી પેથડશાહે; ચોરાશી નવા જિનમંદિરોનું નિર્માણ કર્યું હતું. તેની ચોરાશી સંખ્યા કેમ ? પોતાની ચોરાશી પ્રકારની વણિક્જાતિનો સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરવા માટે જાણે ચોરાશી મંદિરો બંધાવ્યાં ન હોય ! વળી પેથડશાહ ધર્મઘોષસૂરિના ઉપદેશથી થી શ્રીશત્રુંજય અને ગિરનારનો સંઘ કાઢી સંઘપતિ બન્યા હતા. રૈવતગિરિ ઉપર 'આ મારું તીર્થ આ મારું તીર્થ' આ પ્રકારના શ્વેતામ્બર દિગંબરના વિવાદથી 'જે કોઇ તીર્થમાળા પહેરે તેનું આ તીર્થ' આ પ્રકારના વૃદ્ધપુરુષોના ન્યાયથી સુવર્ણસિદ્ધિના આમ્નાયવડે જાતે બનાવેલા છપ્પન ધડી સોનાની ઉછામણી બોલી ઇન્દ્રમાળા પહેરી, શ્રીરૈવતગિરિને શ્વેતાંબરને સ્વાધીન બનાવ્યો. તેમજ શત્રુંજય અને ગિરનાર પર્વત ઉપરના મુખ્ય જિન પ્રાસાદના શિખર ઉપર સુવર્ણનો દંડ સ્થાપિત કર્યો. આ પ્રમાણે ધ્વજારોપણ આદિ કરવામાં આઠ ધડી સુવર્ણનો સદ્વ્યય કર્યો હતો ॥૧૧૮॥

दंशाददहेर्ग्राहितकाष्ठभार–विषौषधीसज्जतनुर्निशान्ते ।
महात्मवद्यो विकृतीर्विहाय, वृत्तिं व्यधादेव युगंधरीभिः ॥११९॥

यो धर्मघोषसूरिः युगंधरीभिरेव वृत्तिमाहारं व्यधात् । अन्यधान्यप्रत्याख्यानं चकारेत्यर्थः । किं कृत्वा । घृतादिकाः षड्विकृतीर्विहाय त्यक्त्वा विमुच्य । किंवत् । महात्मवत् । यथा महात्मा सुजनो विकृतीः परद्रोहादिप्रकारान् पिशुनता वा विजहाति । किंभूतः । अहेर्भुजङ्गमस्य दंशाद् भक्षणात् निशान्ते रात्र्यवसाने प्रभाते ग्राहिता श्राद्धपार्श्वे समानायिता या काष्ठभाराद्विषस्यौषधी वल्ली विषापहारिणी लता तया सज्जा निर्विषा तनुः शरीरं यस्य । अत्रायं संप्रदायः—कदाचिन्नक्तं दुष्टसर्पस्य दंशाद्विषवेगोद्भवन्मूर्छया घूर्णितं गुरुमालोक्य कमपि तदुपायमजानन्तं किंकर्तव्यतामूढं संघं विज्ञाय प्रभुः संघं प्रत्याचख्यौ—'प्रातर्या प्रथमं काष्ठभारिका समेति तन्मध्यादमुकाभिज्ञानेन विषापहारिणीमौषधीं गृहीत्वा घृष्ट्वा च मृदुंको(मद्दंशे) देया सज्जो भविष्यामि' इति गुरुगिरमाकर्ण्य हृष्टेन संघेन तथाकृते सज्जीभूतः प्रभुस्तदादि षड्विकृतीः प्रत्याख्याय युगंधर्यैव केवलमाहारमकरोदिति ॥ इति धर्मघोषसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ સંત પુરુષ, સજ્જનોનો વિરોધ, પરદ્રોહ આદિ વિકૃત કાર્યોનો ત્યાગ કરે તેમ શ્રીધર્મઘોષસૂરિ ઘી આદિ છએ વિગઈઓનો ત્યાગ કરી માત્ર જુવારનું જ ભોજન કરતા હતા. તેનું કારણ દર્શાવતાં કહે છે કે–એક દિવસે આચાર્યદેવને દુષ્ટ સર્પે ડંખ દીધો. સૂરિવરના શરીરમાં વિષનો પ્રસાર થતો જોઈને, કિંકર્તવ્યમૂઢ બનેલા સંઘને ગુરુમહારાજે આ પ્રમાણે કહ્યું કે 'સવારમાં જે પહેલી લાકડાની ભારી આવે તેમાંથી અમુક પ્રકારની નિશાનીવાળી વિષાપહારી ઔષધી–લતાને ઘસીને મારા ડંખ ઉપર લગાડવી, જેથી હું સ્વસ્થ થઈશ'. આ પ્રકારના ગુરુમહારાજના વચનથી હર્ષિત બનેલા સંઘે તે પ્રમાણે પ્રયોગ કર્યો. તેથી સ્વસ્થ થયેલા આચાર્ય મહારાજ ત્યારથી આરંભીને જીવનપર્યંત છ એ વિગઈઓના ત્યાગ પૂર્વક ફક્ત જુવારનો જ આહાર કરતા હતા. ॥૧૧૯॥

यस्माद्दिदीपे चरणस्य लक्ष्मी–र्ज्योत्स्नेव चान्द्री शरदोऽनुषङ्गात् ।
सोमप्रभाख्यो जनदृक्चकोरी–सोमप्रभः सूरिरभूत्पदेऽस्य ॥१२०॥

अस्य धर्मघोषसूरेः पदे सोमप्रभ इत्याख्या नाम यस्य तादृशः सूरिरभूत् । किंभूतः । जनानां लोकानां दृशो दृष्टयः ता एव चकोर्यो ज्योत्स्नाप्रियप्रियास्तासां प्रह्लादकत्वेन सोमस्य चन्द्रस्य प्रभेव चन्द्रिकेव यः । यस्मात्सूरेश्चरणस्य चारित्रस्य लक्ष्मीर्दिदीपे अतीव शोभितवती । केव । ज्योत्स्नेव । यथा शरदो मेघात्ययस्यानुषङ्गादाश्लेषात्संगमाच्चन्द्रस्येयं चान्द्री कौमुदी दीप्यते ॥ इति श्रीसोमप्रभसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

ધર્મઘોષસૂરિની પાટે મનુષ્યોની દૃષ્ટિરૂપી ચકોરીને આનંદદાયક હોવાથી ચન્દ્રની ચંદ્રિકા સમાન શ્રી 'સોમપ્રભ' નામના આચાર્ય થયા. તે જેમ, શરદઋતુના સંગમથી ચન્દ્રની ચંદ્રિકા શોભે તેમ શ્રી સોમપ્રભસૂરિથી ચારિત્રલક્ષ્મી શોભતી હતી. ॥૧૨૦॥

तेनापि सोमतिलकाभिधसूरिरात्म-
पट्टे न्यवेशि वशिलक्ष्मिलसल्ललामम् ।
वादेषु येन परवादिकदम्बकस्या-
नध्यायता प्रतिपदेव मुखे न्यवासि ॥१२१॥

अपि पुनस्तेन श्रीसोमप्रभसूरिणा आत्मपट्टे स्वपदे सोमतिलक इत्यभिधा नाम यस्य तादृशः सूरिराचार्यः न्यवेशि स्थापितः । 'न्यवेशि रत्नत्रितये जिनेन यः' इति नैषधे । किंभूतः । वशिनां जितात्मनां श्रमणानां या लक्ष्मीस्तस्या लसद्दीप्यमानं ललामं तिलकम् । ललामशब्दो नकारान्तोऽकारान्तोऽप्यस्ति । येन सोमतिलकसूरिणा वादेषु परे नैयायिकादयः परे जैनाभासाः परपक्षीयास्त एव वादिनो वादं कर्तुमुद्यतास्तार्किका वा तेषां कदम्बकस्य वृन्दस्य मुखेऽनध्यायता तूष्णीकता मौनमेव न्यवासि वासिता । केव । प्रतिपदेव । यथा प्रतिपत्तिथिना छात्राणां मुखेऽनध्यायता अध्ययनाभावो मुखे वास्यते । 'प्रतिपत्पाठनाशिनी' इत्युक्तेः ॥ इति सोमतिलकसूरिः ॥

श्लोकार्थ

સોમપ્રભસૂરિએ, પોતાની પાટે, જિતેંદ્રિય અને સંયમરૂપી લક્ષ્મીના દેદીપ્યમાન તિલક સમાન એવા **'સોમતિલક'** નામના આચાર્યને સ્થાપન કર્યા. તે સોમતિલકસૂરિએ, વાદ કરવા ઉદ્યત થયેલા પરમત-વાદીઓના સમૂહનાં મુખને મૌન કરી દીધા હતાં. અર્થાત્ જેમ પ્રતિપદા (પડવા)ના દિવસે વિદ્યાર્થીઓના મુખે અનધ્યાય હોય છે તેમ અન્યમતાવલંબીઓના મુખો બંધ કરી દીધાં હતાં. ॥૧૨૧॥

संस्थापितो निजपदे गुरुणाऽथ तेन,
श्रीदेवसुन्दरगुरुः सुरसुन्दरश्रीः ।
अह्नोमुखेन तिमिरेण तमस्विनीव,
येन व्यपास्यत समं मदनेन माया ॥१२२॥

अथानन्तरं तेन प्रभुणा श्रीसोमतिलकसूरीन्द्रेण निजस्यात्मनः पदे पट्टे श्रीदेवसुन्दरगुरुः संस्थापितः । किंभूतः । देववत्सुर इव सुन्दरा जनमनोहरा श्रीः शरीरशोभा यस्य । येन श्रीदेवसुन्दरगुरुणा मदेन(दनेन) मुन्मोहसंभेदेन गर्वेण वा । अथ वा जातावेकवचनम् । अष्टभिर्मदैः समं माया शठता दम्भचारिता वा व्यपास्यत निरस्ता । केनेव । अह्नोमुखेनेव यथा प्रभातेन तिमिरेणान्धकारेण सार्धं तमस्विनी रात्रिर्व्यपास्यते । अह्नोमुखेनेत्यत्रालुक्समासः, पृथक् पदद्वयी वा ॥ इति श्रीदेवसुन्दरसूरिः ॥

श्लोकार्थ

ત્યાર પછી સોમતિલકસૂરિએ પોતાની પાટે દેવ સમાન સુંદરતાવાળા અર્થાત્ મનોહર લાવણ્યવાળા એવા શ્રી **'દેવસુંદર'** નામના આચાર્યને સ્થાપન કર્યા. જેમ પ્રભાત અંધકાર સહિત રાત્રિને દૂર કરે છે તેમ દેવસુંદરસૂરિએ આઠમદ સહિત શઠતાને દૂર કરી હતી. ॥૧૨૨॥

घूकैरर्कमिव द्विषद्भिरुदये हन्तुं परैः प्रेषितं,
कंचिच्चन्द्ररुचा प्रमादविमुखं स्वापेऽपि दृष्ट्वा प्रभुम् ।
क्षाम्यन्तं गदिताखिलव्यतिकरं संबोध्य योऽदीक्षयत्,
स श्रीमानथ सोमसुन्दरगुरुर्भेजे तदीयं पदम् ॥१२३॥

अथानन्तरं स प्रसिद्धमहिमा श्रीमान् जगति संयमसंवेगादिगुणैः कृत्वा शोभावान् सोमसुन्दरनामा गुरुस्तदीयं देवसुन्दरसूरिसंबन्धि पदं भेजे श्रितवान् । स कः । यः श्रीसोमसुन्दरसूरिः कंचिदनिर्दिष्टनामानं घातुकं घातकारिणं पुमांसं संबोध्य प्रतिबोधयित्वादीक्षयत् संघस्यादेशपूर्वकं तत्समक्षं च प्राव्राजयत् । कंचित् किंभूतम् । उदये उद्गमनसमये अर्कं सूर्यं घूकैः कौशिकैरिव उदये सूरिमाहात्म्यदर्शनचमत्कृतचेतोभिर्जगज्जनैः प्रतिपदं प्रणीतातिश्लाघाकर्णनव्यतिकरे द्विषद्भिः वैरायमाणैः परैः परपक्षीयैर्दुर्वादिभिर्वा हन्तुं गुरुं व्यापादयितुं प्रेषितं प्रहितम् । पुनः किं कुर्वन्तम् । चन्द्रोदये चन्द्रे गगनमण्डलमवगाहमाने सति जालान्तरागतसान्द्रचन्द्रिकया स्वापे निद्रावस्थायामपि प्रमादादनवधानतायाः विमुखम् । प्रमादरहितमित्यर्थः । रजोहरणेन संस्तारकं स्वस्य पार्श्वं च पृष्ठं च प्रमार्ज्य पार्श्वं परावर्तयन्तं दृष्ट्वा दृग्गोचरीकृत्य 'अहो अमी निद्रायामपि क्षुद्रजन्तुजातरक्षाकारिणो दृश्यन्ते, तत्कथमेते कृपापीयूषपारावाराः परेभ्यो द्रुह्यन्तो भविष्यन्ति । ततो महापातकिभिरेतद्दुष्कर्मैकारणार्थं प्रेषितेन मया परलोके शुभोदर्ककाङ्क्षिणा सर्वथाप्येते महानुभावा न घात्याः, प्रत्युत रक्षणीयाः आत्मनोऽप्यैहिकलौकिकपारलौकिकशिवाय शरणमाश्रयणीयाश्च' इति वितर्कपूर्वकं गुरुं जागरयित्वा मनोजनितमपि स्वापराधं पादयोर्लगित्वा क्षाम्यन्तं गर्हन्तं च । अत एव किंभूतम् । गदितः कथितः स्वस्यात्मनोऽखिलः समस्तोऽपि व्यतिकरः परप्रेषणादिकः व्यापारः समयो वा येन ॥ इति श्रीसोमसुन्दरसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

જગતમાં પ્રસિદ્ધ મહિમાવાળા, સંયમાદિગુણોથી વિભૂષિત એવા શ્રી 'સોમસુંદરસૂરિ' નામના આચાર્ય શ્રી દેવસુંદરસૂરિની પાટનો આશ્રય કરનારા બન્યા. જેમ ઘુવડ, સૂર્યના ઉદયને જોઇ શકતો નથી, તેમ તેજોદ્વેષી તત્ત્વોએ આચાર્યની પ્રશંસાને નહીં સહી શકવાથી, આચાર્યનો ઘાત કરવા માટે એક 'મારા' (મારનાર પુરુષ)ને મોકલ્યો. તે ખૂન કરનારાએ, નિદ્રાધીન થયેલા આચાર્યને ચંદ્રની ચાંદનીમાં, નિદ્રામાં પણ રજોહરણવડે પ્રમાર્જીને પડખાને ફેરવતા જોઇને વિચાર્યું કે' અહો! આ મહાત્મા નિદ્રામાં પણ ક્ષુદ્ર જંતુઓનું રક્ષણ કરે છે, આવા કૃપાસિંધુ મહાત્માનો વિદ્વેષીઓએ મને ઘાત કરવા મોકલ્યો છે, નહીં નહીં, આવા કરુણાના અવતાર મહાત્માનું મારે રક્ષણ કરવું જોઇએ. આવા મહાત્માનો દ્રોહ કરનારની પરલોકમાં શું સ્થિતિ થાય ? હતભાગી એવા મારે આચાર્યનું સર્વથા રક્ષણ કરવું જોઇએ, એટલુંજ નહી પરંતુ આચાર્યમહારાજશ્રી પાસે ક્ષમાયાચના પૂર્વક તેઓશ્રીના શરણને સ્વીકારું, જેથી મારા જેવા પાપાત્માનો પણ દુઃખદાયી સંસારથી નિસ્તાર થાય !' આવા વિચાર કરીને તેણે આચાર્યશ્રીને નિદ્રામાંથી જાગૃત કર્યા. તેઓશ્રીના ચરણમાં પોતાના અપરાધની ક્ષમાયાચના

કરી અને સઘળો વૃત્તાંત નિવેદન કર્યો. કરુણાસિંધુ આચાર્ય મહારાજે પણ મધુરવાણીથી તેને પ્રતિબોધી સંઘ સમક્ષ દીક્ષા પ્રદાન કરી. ॥૧૨૩॥

पट्टश्रियास्य मुनिसुन्दरसूरिशक्रे,
संप्राप्तया कुवलयप्रतिबोधदक्षे ।
कान्त्येव पद्मसुहृदः शरदिन्दुबिम्बे,
प्रीतिः परा व्यरचि लोचनयोर्जनानाम् ॥१२४॥

श्रीमुनिसुन्दरनाम्नि सूरिशक्रे संप्राप्तया समागतया अस्य श्रीसोमसुन्दरसूरेः पट्टश्रिया जनानां भविकलोकानां लोचनयोर्नेत्रयोः परा प्रकृष्टा प्रीतिः प्रमोदो व्यरचि । कस्मिन्निव । शरदिन्दुबिम्ब इव । यथा शरदः शरत्कालसंबन्धिनि चन्द्रमण्डले समेतया पद्मसुहृदः सूर्यस्य कान्त्या दीप्त्या जनदृशां परा प्रीतिर्विरचय्यते । 'पुपोष वृद्धिं हरिदश्वदीधितेरनुप्रवेशादिव बालचन्द्रमाः' इति रघुवंशे । हरिदश्वो भास्वांस्तस्य दीधितेः कान्तेरनुप्रवेशात्संक्रमणाल्लघुचन्द्रो द्वितीयां प्रारभ्य वर्धते-इति तद्वृत्तिः । किंभूते मुनिसुन्दरसूरीन्द्रे चन्द्रबिम्बे च । कुवलयं भूमण्डलमुत्पलं च तस्य प्रतिबोधे बोधिबीजदेशविरतिसर्वविरतिप्रमुखप्रदाने विकाशने च दक्षे चतुरे ॥

શ્લોકાર્થ

કમલોને વિકસિત કરવામાં દક્ષ એવા ચન્દ્રમંડળમાં અનુપ્રવિષ્ટ સૂર્યની કાંતિવડે જેમ મનુષ્યોના નેત્રમાં પ્રીતિનું પોષણ થાય છે તેમ પૃથ્વીમંડળમાં દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિરૂપ માર્ગને પ્રકાશિત કરવામાં નિપુણ એવા મુનિઓમાં ઇન્દ્ર સમાન શ્રીમુનિસુંદરસૂરિને શ્રીદેવસુંદરસૂરિની પટ્ટલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થતાં ભવ્યજીવોના નેત્રોમાં આનંદની વૃદ્ધિ થઈ. ॥૧૨૪॥

योगिनीजनितमार्युपप्लवाः, येन शान्तिकरसंस्तवादिह ।
वर्षणादिव तपर्तुतप्तयो, नीरवाहनिवहेन जघ्निरे ॥१२५॥

येन श्रीमुनिसुन्दरसूरिणा इह शिवपुर्यां भूमीमण्डले दुष्टयोगिनीभिर्दुराशयव्यन्तरीदेवीविशेषाभिर्जनिता उत्पादिता मारेर्जनमरकस्योपप्लवा उपद्रवाः 'सन्तिकरं सन्तिजिणम्' इत्यादि शान्तिकरनाम्नः संस्तवात्स्तोत्रात्स्तुतिप्रभावाज्जघ्निरे निहता निवारिताः । केनेव । नीरवाहेनेव । यथा मेघेन वर्षणाज्जलवृष्टिविधानात्तपर्तोर्ग्रीष्मसमयस्य तप्तयस्तापा निहन्यन्ते ॥

શ્લોકાર્થ

વરસાદ વરસવાથી જેમ ગ્રીષ્મઋતુના તાપનું શમન થાય છે, તેમ શ્રીમુનિસુંદરસૂરિએ, શિવપુરીમાં દુષ્ટ વ્યંતરીઓવડે કરાયેલા મરકીના ઉપદ્રવને સંતિકરં બનાવી, તે સ્તોત્રના પ્રભાવથી શાંત કર્યો હતો અર્થાત્ દૂર કર્યો હતો. ॥૧૨૫॥

बाल्येऽपि रश्मीन् सरसीजबन्धु-रिवावधानानि वहन् सहस्रम् ।
अष्टोत्तरं वर्तुलिकानिनाद-शतं स्म वेवेक्ति धियां निधिर्यः ॥१२६॥

यो मुनिसुन्दरसूरिर्बाल्येऽपि शैशवे क्षुल्लकत्वेऽपि अष्टाभिरधिकं वर्तुलिकानां कच्चोलिकानां 'वाटका कच्चोली' इति प्रसिद्धानां निनादानां शब्दानां शतं कश्चित्सहस्रमपि वेवेक्ति पृथक् पृथक् कृत्वा कथयति स्म । पत्तनसमागतैरमुकदेशोपेतपण्डितद्विजं पत्रावलम्बनं विधाय प्रतिपत्तनपण्डितस्थानं जलभृतकु(कम)ण्डलकं तृणपूलकं च स्वशिष्यैर्मोचयन्तं तच्छिष्यनिर्द्धाटनपूर्वकं मुनिसुन्दरशिशुना राजसभायां स्वेन सार्धं समागतचतुरशीतिपौषधशालासत्काचार्यैर्वादे जायमाने षण्मास्यन्ते राजकथनपूर्वं स्वादृष्टाष्टोत्तरशतवर्तुलिकानां पृथक् पृथक् शब्दान् कथयित्वा तं विजिग्ये। पदप्रणम्रीचक्रे चेति भावः। किंभूतः । धियां विशिष्टबुद्धीनां निधिर्निधानम् । किं कुर्वन् । सहस्रं दशशतीमवधानानि बहुप्रकारधारणाविशेषान् वहन् बिभ्रत् । क इव । सरसीरुहबन्धुरिव । यथा । भास्वान् बाल्येऽपि रश्मीन् सहस्रं रश्मीन् वहते धारयति ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ બાલ સૂર્ય પણ હજાર કિરણો ધારણ કરે છે, તેમ બાલ્યકાળમાં પણ એકસો આઠ અથવા એક હજાર ને આઠ અવધાનને કરનારા બુદ્ધિનિધાન શ્રીમુનિસુંદરસૂરિએ બાલ્યકાળમાં વાટકાના એકસો આઠ અથવા એક હજાર આઠ અવાજોને પૃથક્ પૃથક્ કરીને કહ્યા હતા. ! તે આ પ્રમાણે–કોઈ એક દેશનો બ્રાહ્મણ પંડિત, પોતાના શિષ્યોદ્વારા, પ્રત્યેક નગરના પંડિતોના સ્થાનમાં જલથી ભરેલું કમંડલ અને ઘાસના પૂળા મુકાવતો, ત્યારે ચોરાસી આચાર્યો સહિત બાલ્યાવસ્થામાં રહેલા મુનિસુંદરસૂરિએ, તે પંડિતની સાથે રાજસભામાં છ માસ પર્યંત વાદવિવાદ કરીને, અને રાજાના કહેવાથી અદૃશ્ય રાખેલા એકસો આઠ વાડકાના અવાજને ભિન્ન ભિન્ન કહી બતાવીને, તે પંડિતને જીતી લીધો. અર્થાત્ પોતાના ચરણને ચૂમતો કરી દીધો. ॥૧૨૬॥

अलम्भि याम्यां दिशि येन काली-सरस्वतीदं विरुदं बुधेभ्यः ।
रवेरुदीच्यामिव तत्र तेजोऽ-तिरिच्यते यत्पुनरत्र चित्रम् ॥१२७॥

येन श्री(मुनि)सुन्दरसूरिणा याम्यां दक्षिणस्यां दिशि अयं कालीसरस्वती इदमेतद्विरुदं नामविशेषोऽलम्भि प्राप्तम् । केभ्यः । बुधेभ्यः दाक्षिणात्यपण्डितेभ्यः । पुनर्यदु[दी]च्यामुत्तरस्यां दिशि रवेर्भानोरिव तत्र दक्षिणस्यां दिश्यपि अस्य सूरेस्तेजः प्रतापः । 'एतस्योत्तरमद्य नः समजनि त्वत्तेजसां लङ्घने, साहसैरपि पक्षगुरक्ष्मिभिरभिव्यक्तीभवन्भानुमान्' इति नैषधे । तेजसां प्रतापानां लङ्घनेऽतिक्रमणे-इति तद्वृत्तिः । अतिरिच्यते अतिशायी भवति । तदत्र जगति महच्चित्रमस्माकं जायते । सूर्यस्य दक्षिणस्यां तु तेजोहानिरुत्तरस्यां तु तेजोवृद्धिः । एतद्गुरोस्तु दक्षिणस्यामपि प्रतापः केनापि सोढुं न शक्यत इत्याश्चर्यम् ॥ इति श्रीमुनिसुन्दरसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીમુનિસુંદરસૂરિએ, દક્ષિણદિશાના પંડિતો પાસેથી 'કાલીસરસ્વતી' આવું બિરુદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. જેમ સૂર્યનો પ્રતાપ ઉત્તર દિશામાં વિસ્તૃત હોય છે, તેમ આચાર્યનો પ્રતાપ દક્ષિણ દિશામાં પણ વિસ્તૃત હતો ! પરંતુ આશ્ચર્ય એટલું કે, દક્ષિણમાં સૂર્યના તેજની હાનિ અને ઉત્તરમાં વૃદ્ધિ હોય છે, જ્યારે આ આચાર્યનો પ્રતાપરૂપ સૂર્ય દક્ષિણદિશામાં કોઇનાથી પણ સહી શકાતો ન હતો ! ॥૧૨૭॥

सूरेस्ततोऽजायत रत्नशेखरः, श्रीपुण्डरीको वृषभध्वजादिव ।
'बाम्बी'ति नाम्ना द्विजपुङ्गवेन, न्यगादि यो बालसरस्वतीति ॥१२८॥

ततस्तस्मात् श्रीमुनिसुन्दरसूरीन्द्रात् रत्नशेखर इति नामा सूरिरजायत । क इव । यथा भरतचक्रवर्तिप्रथमसुतः श्रिया गणभृल्लक्ष्म्या कलितः पुण्डरीकनामा श्रीवृषध्वजात् वृषभलाञ्छनात् । 'ध्वजश्चिह्ने पताकायां शिश्ने पूर्वदिशो गृहे । खट्वाङ्गे शौण्डिके माने' इत्यनेकार्थतिलके । आदिदेवाज्जज्ञे । यः श्रीरत्नशेखरसूरिः स्तम्भतीर्थे बाम्बीनाम्ना द्विजपुङ्गवेन ब्राह्मणश्रेष्ठेन अयं बालसरस्वती इति न्यगादि कथितः। तदादि बालसरस्वतीति विरुदं दधार ॥ इति रत्नशेखरसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

ભરતચક્રવર્તીના પ્રથમ પુત્ર પુંડરીક, જેમ ઋષભદેવપ્રભુના પ્રથમ ગણધર થયા તેમ 'શ્રીરત્નશેખરસૂરિ' શ્રીમુનિસુંદરસૂરિના પટ્ટધર થયા. શ્રીરત્નશેખરસૂરિને સ્તંભતીર્થમાં 'બામ્બી' નામના બ્રાહ્મણપંડિતે 'આ બાલસરસ્વતી છે' એમ કહ્યું હતું, ત્યારથી આરંભીને તેઓ **'બાલસરસ્વતી'** બિરુદને ધારણ કરનારા થયા. ॥૧૨૮॥

लक्ष्मीसागरसूरिशीतमहसा लक्ष्मीरवापे ततो,
दीपेनेव गुणोदयं कलयता ज्योतिर्बृहद्भानुतः ।
गायन्तीः सुरसुन्दरीर्गुणगणान् यस्याष्टदिक्सङ्गिनी-
र्विज्ञायाष्ट विनिर्ममे किमु विधिः श्रोतुं श्रुतीरात्मनः ॥१२९॥

ततः श्रीरत्नशेखरसूरेः सकाशात् लक्ष्मीसागर इति नाम्ना सूरिशीतमहसा आचार्येषु भविकाह्लादकत्वेन चन्द्रेण लक्ष्मीः पट्टश्रीरवापे प्राप्ता । केनेव । दीपेनेव । यथा गृहमणिना बृहद्भानोर्वह्नेः सकाशात् ज्योतिर्दीप्तिरवाप्यते । किं कुर्वता सूरिणा दीपेन च । गुणानां शमदममार्दवार्जवगाम्भीर्यधैर्यादीनां वृत्तेः सूत्रमय्याश्चोदयमाविर्भावं च कलयता बिभ्रता । यस्य गुरोर्गुणानां गणान् समूहान् अष्टसु पूर्वाग्नियामीनैर्ऋतीप्रतीचीवायूदीचीशानीदिक्षु विदिक्षु च सङ्गोऽस्त्यासामित्यष्टदिक्सङ्गिनीरष्टदिक्षु संतिष्ठमानाः सुरसुन्दरीर्देवाङ्गना गायन्तीः कलकण्ठीकण्ठानुकरणप्रवणाकुण्ठकण्ठकुहरप्रेङ्खोलनापूर्वगीतिमातन्वतीर्विज्ञाय ज्ञात्वा विधिर्ब्रह्मा तान् गुणान् श्रोतुं स्वश्रवणगोचरीकर्तुम् । उत्प्रेक्ष्यते—

आत्मनः स्वस्याष्टसंख्याकाः श्रुतीः कर्णान्किमु निर्ममे कृतवानिव सृष्टिकर्तृकत्वात् । 'द्रुहिणो विरञ्चिर्द्रुघणो विरञ्चः परमेष्ठ्यजोऽष्टश्रवणः स्वयंभूः' इति हैम्याम् ॥ इति श्रीलक्ष्मीसागरसूरिः ॥

श्लोकार्थ

જેમ અગ્નિથી દીપકને જ્યોતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ શ્રીરત્નશેખરસૂરિથી આચાર્યોમાં ચન્દ્રસમાન શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિએ પટ્ટલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી. દીપક જેમ 'વાટ' વડે પ્રકાશિત થાય છે તેમ આચાર્ય પણ શમદમાદિગુણોવડે પ્રકાશિત થયા. તે આચાર્યના, પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, અગ્નિખુણો, નૈરુત્ય, વાયવ્ય અને ઈશાન આ આઠે દિશા વિદિશાઓમાં પ્રસરી રહેલા ગુણોને, કોકિલ સમાન કંઠે ગાઈ રહેલી દેવાંગનાઓને જાણીને, આચાર્યશ્રીના ગુણોને સાંભળવાની ઉત્સુકતાથી બ્રહ્માએ જાણે તેથી જ પોતાના આઠ કાન કર્યા હોય ! (બ્રહ્માને અષ્ટકર્ણી કહેવાય છે.) ।।૧૨૯।।

सुमतिसाधुरभूदथ तत्पदे, त्रिजगतीजननेत्रसुधाञ्जनम् ।
समकुचत् त्रपया हृदि यद्गिरां, मधुरिमाधरिता किमु गोस्तनी ॥१३०॥

अथानन्तरं तस्य श्रीलक्ष्मीसागरसूरेः पदे सुमतिसाधुरिति नाम्ना सूरिरभूद्बभूव । किंभूतः । त्रिजगत्यास्त्रैलोक्यस्य 'त्रिजगतीं पुनन्ती कविसेविता' इति सप्तशतीस्तोत्रकर्तृजिनप्रभसूरिकृते ऋषभनाम्नः स्तोत्रे तथा जगतीशब्देन विश्वमप्युच्यते । यथा— 'स्याल्लोको विष्टपं विश्वं भुवनं जगती जगत्' इति हैम्याम् । तेन त्रित्वसंख्योपलक्षिता जगती भुवनं त्रिजगतीति संभाव्यते । जना लोका अर्थात् सुरासुरोरगनरास्तेषां नेत्राणां सुधाञ्जनं नयनासेचनकत्वेनामृतमयश्रोता(नेत्रा)ञ्जनं यद्गिरां यस्य वचनविलासानां मधुरिम्णा माधुर्यातिशयेनाधरिता हीनीकृता तिरस्कृता सती गोस्तनी द्राक्षा हृदि मनसि त्रपया लज्जोदयेन । उत्प्रेक्ष्यते—समकुचत्किमु संकोचं प्राप्तवतीव ॥ इति श्रीसुमतिसाधुसूरिः ॥

श्लोकार्थ

શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિની પાટે, ત્રણે જગતના સુર, અસુર અને માનવલોકના નેત્રમાં અમૃતાંજન સમાન **'શ્રીસુમતિસાધુ'** નામના આચાર્ય થયા. તેઓશ્રીના વાણીમાધુર્યથી તિરસ્કૃત બનેલી દ્રાક્ષા લજ્જાના અતિરેકથી જાણે સંકુચિત બની ગઈ ન હોય ! ।।૧૩૦।।

शीलेन जम्बुगणनाथ इवात्र वज्र-
स्वामी परः किमथ वा महिमोदयेन ।
जज्ञे नवद्वयशतव्रतिसेव्यमानो,
नाम्नाथ हेमविमलः प्रभुरस्य पट्टे ॥१३१॥

अथानन्तरमस्य सुमतिसाधुसूरेः पट्टे नाम्ना अभिधानेन हेमविमलः गच्छाधिराजो जज्ञे जातः । किंभूतः । नवानां नवसंख्यानां द्वयं नवद्वयमेतावताष्टादश तन्मितानि शतानि नवद्वयशतानि । तानीव ते व्रतिनश्च साधवस्तैः सेव्यमानो नित्यमुपास्यमानः ।

'नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम्' इति नैषधे । अष्टादशशतश्रमणपरिवार इत्यर्थः । यः श्रीहेमविमलसूरिः शीलेन दृढब्रह्मचर्येण कृत्वा अत्र जगति । उत्प्रेक्ष्यते—अपरोऽन्यः किमु (जम्बुगणनाथो जम्बुस्वामी वा महिम्न उदयेन अपरो)वज्रस्वामी जज्ञे ॥ इति श्रीहेमविमलसूरिः ॥

श्लोकार्थ

સુમતિસાધુસૂરિની પાટે, અઢારસો સાધુઓવડે સેવાતા, મહિમાવંત શ્રી '**હેમવિમલ**' નામના આચાર્ય થયા તે હેમવિમલસૂરિ, નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યના પાલનથી જાણે બીજા જંબૂસ્વામી અથવા માહાત્મ્યના ઉદયવડે બીજા વજ્રસ્વામી ઉત્પન્ન થયા ન હોય ! તેમ જણાય છે. ॥૧૩૧॥

विभूषामद्वैतामकलयदथ आनन्दविमले,
व्रतीन्द्रे विद्राणाऽखिलकुदृशि तत्पट्टकमला ।
वसन्ते वासन्तीततिरिव पुनर्धर्मजयिनि,
क्षितीन्द्रे राज्यश्रीरिव विजितविश्वप्रतिभटे ॥१३२॥

अथानन्तरं तस्य श्रीहेमविमलसूरेः पट्टकमला पदलक्ष्मीः आनन्दविमलनाम्नि व्रतिनां साधूनामिन्द्रे पुरंदरे सूरिशक्रे न विद्यते द्वैतं युगलमर्थादपरं वस्तु तुल्यं यस्याः साऽद्वैता ताम् । असाधारणीमित्यर्थः । विभूषां शोभामकलयत् दधार । किंभूता । विद्राणाः पलायिताः । 'विद्राणे रणचत्वरात्' इति नैषधे । अखिलाः समग्रा अपि कुदृशः परपाक्षिकाः कुमतभाजः परवादिनो वा यस्मात् । पुनः केव । वासन्तीततिरिव । यथा मधुसमये माधवी अतिमुक्तकी नाम लतापङ्क्तिरनन्यां श्रियं बिभर्ति । पुनः केव। राज्यश्रीरिव । धर्मेणोपलक्षितः । अथ वा । धर्मेण कृत्वा जयोऽस्यास्तीति धर्मजयी, तादृशे क्षितीन्द्रे पृथ्वीपुरंदरे राज्यश्रीर्भूपत्वलक्ष्मीः शोभां धत्ते । किंभूते नृपे । विजिताः पराभूताः विश्वे सर्वे प्रतिभटा वैरिणो येन ॥

श्लोकार्थ

શ્રીહેમવિમલસૂરિની પાટ ઉપર અનન્ય શોભાને ધારણ કરનારા, સાધુઓમાં ઇન્દ્ર સમાન '**આનંદવિમલ**' નામના આચાર્ય થયા. ચૈત્રમાસમાં જેમ માધવીલતા શોભાને પ્રાપ્ત કરે, તેમ આનંદવિમલસૂરિ, સમસ્ત વાદીઓને જીતવાથી અપૂર્વ શોભાને ધારણ કરનારા બન્યા. જેમ રાજા, શત્રુઓનો પરાભવ કરી રાજ્યલક્ષ્મીને શોભાવે તેમ આનંદવિમલસૂરિ પરવાદીઓનો પરાભવ કરી ધર્મલક્ષ્મીને શોભાવનારા હતા. ॥૧૩૨॥

त्यक्त्वाशेषकुपाक्षिकांश्च कुदृशः किंपाकभूमीरुहान् ,
रोलम्बैरिव पारिजातशिखरी यो जन्मिभिः शिश्रिये ।
येनात्मा शिथिलीभवन् मुनिपथादप्युद्धृतः सूरिणा,
संसाराम्बुनिधेरिवोद्धृतकुदृग्यादोव्रजव्याकुलात् ॥१३३॥

यः श्रीआनन्दविमलसूरिः जन्मिभिर्भविकैः शिश्रिये श्रितः । किं कृत्वा । कुदृशः सौगतादीन् च पुनरशेषान् समस्तान् कुपाक्षिकान् लुम्पाकप्रमुखान् त्यक्त्वा विमुच्य श्रितः । कैरिव । रोलम्बैरिव । यथा भ्रमरैः किंपाकनामानो महीरुहा महाकालपादपाः विषवृक्षास्तान्विहाय दूरेणापास्य पारिजातशिखरी मन्दारनामा द्रुमो वृक्षविशेषः कश्चित्सेव्यते । अथ वा कल्पवृक्षविशेषः । कल्पः पारिजातः, मन्दारः, हरिचन्दनः, संतानः एते पञ्चापि देवद्रुमाः । कल्पद्रुमेष्वपि विशेषः पारिजातः । यथा रघौ—'कल्पद्रुमाणामिव पारिजातः' इति । अपि पुनर्येन भगवता शिथिलीभवन् प्रमादपदवीं परिगच्छन् यो मुनीनां साधूनां पन्था मार्गस्तस्मादात्मा स्वजीव उद्धृतः । उत्प्रेक्ष्यते—उद्धता उत्कटा ये कुदृशो दुर्वादिनः नैयायिकादयः परपाक्षिकाः कुमतमतोद्बोधका वा त एव यादोव्रजा दुष्टजलचरनिकराः मकरादयस्तैर्व्याकुलात्संकीर्णपरिपूर्णीभूताद्भयंकराद्वा संसारोऽनन्तधा-भवपरम्पराभ्रमणरूपः स एवापारत्वादम्बुधिः समुद्रस्तस्मादिवोद्धृतः पारं प्रापितः ॥

श्लोकार्थ

જેમ ભ્રમરો કિંપાક આદિ વિષવૃક્ષોનો ત્યાગ કરી મંદાર નામના વૃક્ષનો આશ્રય કરે છે, તેમ ભાવિકોએ, બૌદ્ધ, લુંપાક આદિ કુવાદીઓનો ત્યાગ કરી શ્રી આનંદવિમલસૂરિનો આશ્રય લીધો હતો, વળી, આનંદવિમલસૂરિએ, શિથિલાચારને પામેલા પ્રમાદી સાધુઓના ગચ્છનો ત્યાગ કરી, તેમાંથી પોતાની જાતનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો, તે જાણે નૈયાયિકો આદિ કુવાદીઓરૂપ ભયંકર જલજંતુઓવડે વ્યાપ્ત એવા અનંત ભવપરંપરાના કારણભૂત સંસારસમુદ્રમાંથી પોતાનો ઉદ્ધાર કર્યો ન હોય ? ॥૧૩૩॥

शुद्धां क्रियामुद्धरतोऽस्य भाविनी,मद्वत् प्रवृद्धिस्तमितीव शंसितुम् ।
स्वप्नेऽनुयुक्तेरनु कस्यचिज्जिन-ध्यातुर्द्वितीयेन्दुरदर्शयन्निजम् ॥१३४॥

जिनस्य श्रीपार्श्वनाथस्य ध्यातुर्ध्यानकर्तुः । पार्श्वनाथमन्त्राराधकस्येत्यर्थः । कुमरगिरिसत्कस्य कस्यचित् श्राद्धस्यानुयुक्तेः प्रश्नादनु पश्चात्स्वप्ने स्वापजागरावस्थायामुपविष्टस्यैव प्रभोः पुरः किंचिन्निद्रानिमीलितनयनस्य द्वितीयेन्दुः उदयद्द्वितीयादिनचन्द्रः निजमात्मानमदर्शयत् दर्शयति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण शंसितुं कथयितुमिव । इति किम् । मद्वद्यथाद्य विविधातोद्यवादनजननमस्करणमहोत्सवविधानपूर्वकमहमुदितो दिने दिने चन्द्रिकाकलादिभिर्मम वृद्धिर्भाविनी । तथा—शुद्धां निर्दोषां क्रियां यथावत्साधुमार्गानुष्ठानमुद्धरतोऽनुतिष्ठतः । विशुद्धक्रियोद्धारं विदधत इत्यर्थः । अस्य श्रीआनन्दविमलसूरेः प्रकर्षेण शिष्यप्रशिष्यमाहात्म्यादिभिर्वृद्धिर्भवित्री भविष्यतीति । तथा—क्रियोद्धारविधित्सुना सूरीन्द्रेण कश्चित्सिद्धश्रीपार्श्वनाथमन्त्रः श्राद्धः प्रथमं पृष्टस्तेन च ध्यानं विदधता किंचिन्निद्रामुद्रितनेत्रेणाभ्युदयमानं द्वितीयाचन्द्रं दृष्ट्वा समेत्य प्रभुपुरः प्रोचे । यद्यूयं द्वितीयाचन्द्र इव दिने दिने वर्धमानाभ्युदयभाजो भविष्यथ, तत्त्वरितमेव क्रियोद्धारं कुरुत, विलम्बो नैव विधेयः । ततः श्रीआनन्दविमलसूरिणा श्रीहेमविमलसूरिशासनपूर्वं शुद्धक्रिया उद्धृता इति वादः ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ધ્યાન કરતા એવા કોઈ શ્રાવકને પ્રશ્ન કર્યા બાદ કંઈક મીંચાયેલા નેત્રવાળા તે શ્રાવકને, જાણે આચાર્યની સમીપમાં હોય તેમ સ્વપ્નાવસ્થામાં બીજના ચન્દ્રે પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડયું. તે જાણે આ પ્રમાણે કહેવા માટે ન હોય! 'જેમ હું (ચન્દ્ર) ચંદ્રિકા અને કલાવડે દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામું છું તેમ આનંદવિમલસૂરિ વિવિધ પ્રકારના વાજિંત્રો સહિત નમસ્કાર મહામંત્રના મહોત્સવ પૂર્વક શિષ્યો, પ્રશિષ્યો અને માહાત્મ્યવડે વૃદ્ધિ પામશે. અથવા–આ વાતનો બીજી રીતે ઉલ્લેખ કરે છે."–ક્રિયોદ્ધાર કરવાને ઇચ્છતા આનંદવિમલસૂરિએ, સિદ્ધ છે પાર્શ્વનાથ ભગવાનનો મંત્ર જેને તેવા કોઈ શ્રાવકને પ્રશ્ન પૂછતાં કંઈક બીડાયેલા નેત્રવાળા તે શ્રાવકે ધ્યાનમાં બીજના ચન્દ્રને જોઈને સૂરિજીને કહ્યું કે 'તમે બીજના ચન્દ્રની જેમ દિવસે દિવસે અભ્યુદય પામશો. તેથી જલ્દીથી ક્રિયોદ્ધાર કરો. વિલંબ કરવા યોગ્ય નથી. આ પ્રકારના તે શ્રાવકના વચનથી આનંદવિમલસૂરિએ, પોતાના ગુરુ શ્રી હેમવિમલસૂરિની અનુજ્ઞા પામીને શુદ્ધ ક્રિયોદ્ધાર કર્યો. ॥૧૩૪॥

जैनार्चाश्रमणाद्यभावभणनाम्भःप्लाव्यमानात्मनां,
जज्ञे द्वीप इव व्रतीशितुरिहोद्धारः क्रियाया नृणाम् ।
विद्यासागरनामवाचकवरो यस्याऽथ दुर्दग्गणान् ,
सेनानीरिव चक्रिणो रिपुनृपान् प्राक् स्वस्य वश्यान् व्यधात् ॥१३५॥

इह भरतक्षेत्रदक्षिणार्धमध्यखण्डे व्रतीशितुः श्रीआनन्दविमलसूरेः क्रियायाः शुद्धानुष्ठानस्योद्धारो विधानं नृणां भव्यजनानां द्वीप इवान्तर्जले तटमिव जज्ञे जातः । किंभूतानां नृणाम् । जैनार्चानां तीर्थकृत्संबन्धिनीनां प्रतिमानां, तथा श्रमणानां साधूनामभावमसत्त्वां सिद्धान्ते क्वापि प्रतिमा प्रोक्ता नास्ति, गुर्जरादिदेशेषु साधवः सर्वथा न सन्तीति भणनं लुम्पाककटुकमतीनां कथनम् । इत्याद्यपरापरकुपक्षिपक्षस्वस्वकपोलकल्पितकुमतवादरूपैरम्भोभिः प्रवर्धमाननीरपूरैः प्लाव्यमान उपद्रूयमाणो विविधोद्धतकुमतिमतसंततसलिलप्लवे ब्रुडन्नित्यर्थः । आत्मा येषाम् । अथ क्रियोद्धारानन्तरं कियति समये व्यतिक्रान्ते सति अथ पुनर्यस्य सूरेर्विद्यासागर इति नाम यस्य तादृशो वाचकवरः उपाध्यायश्रेष्ठः दुर्दग्गणान् कुमतिसमूहान् स्ववश्यानात्मायत्तान् सूरिशासनविधायिनो व्यधात् कृतवान् । क इव। सेनानीरिव। यथा चक्रिणश्चमूपतिः रिपुनृपान् प्राक्-प्रत्यक्-खण्डादिम्लेच्छभूपालान् स्ववश्यान् चक्रवर्तिनिर्देशकारिणः कुरुते ॥

શ્લોકાર્થ

'ગુર્જર આદિ દેશોમાં, જૈનાચાર્યો, સાધુઓ અને તીર્થંકરોની મૂર્તિઓ સર્વથા નથી તેમજ સિદ્ધાંતમાં પણ કોઇપણ સ્થાને પ્રતિમાનો ઉલ્લેખ આવતો નથી,' આવા પ્રકારના લુંપક, કડવામતિ આદિ કુવાદીઓની કપોલકલ્પિત વાતોરૂપી વધતા જતા પાણીના પ્રવાહમાં ડૂબી રહેલા ભવ્યજીવો માટે, દક્ષિણાર્ધભરતના મધ્યખંડમાં શ્રીઆનંદવિમલસૂરિનો ક્રિયોદ્ધાર એક દ્વીપ-બેટ સમાન બની ગયો. ત્યારપછી જેમ ચક્રવર્તીનો સેનાપતિ મ્લેચ્છાદિ શત્રુઓને વશ કરી ચક્રવર્તીની

આજ્ઞાને આધીન બનાવે તેમ કેટલોક કાળ ગયા પછી 'શ્રીવિદ્યાસાગર' નામના ઉપાધ્યાયે કુવાદીઓને જીતીને શ્રીઆનંદવિમલસૂરિની આજ્ઞાને આધીન બનાવ્યા. ॥૧૩૫॥

प्रातः साधुवृतस्त्वदापणपुरो यो याति सूरीशिता,
सम्यक् संयमवान् स पूर्वगणिवत् सेव्यस्त्वयाऽहर्निशम् ।
स्वप्नेऽस्वप्नगिरेति यं निजगृहे नीत्वातिभक्त्या प्रभुं,
श्राद्धः कश्चन मण्डपाद्रिवसतिर्भेजे सगोत्रैः समम् ॥१३६॥

कश्चन कोऽपि मण्डपाद्रौ मण्डपाचले वसतिर्गृहं यस्य तादृक् श्राद्धः कटुकमतिरास्तिकः स्वप्ने स्वापावस्थायामित्यमुना प्रकारेणास्वप्नगिरा पूर्वजसुरवचनेन अतिभक्त्या कृत्वा निजगृहे स्वसौधे नीत्वा समानीय यं प्रभुं स्वगोत्रैः स्वस्वजनैः समं भेजे श्राद्धीभूयाराधयति स्म । इति किम् । हे वत्स, त्वं तु दुर्वादिव्रातविविधविरुद्धालपनाकर्णनाकलितानेककल्पनाजनितसंशीतिव्याकुलीकृतनैकलोककलियुगानुभावात्कटुमतिरसि । तथापि प्रातः प्रभाते यामानन्तरमष्टभिः साधुभिः श्रमणैः परिवृतः परिकलितः यः सूरीशिता सूरीन्द्रः त्वदापणस्य तव हट्टस्य पुरोऽग्रे याति गच्छति, स सूरिरस्मिन् कलियुगे सम्यक् संयमवान् । विशुद्धचारित्रकलितः त्वया भवताहर्निशं निरन्तरं पूर्वगणिवत् प्राचीनाचार्य इव सेव्य उपासनीयः । 'साङ्गे प्रवचनेऽधीती गणिरनूचानश्च' इति हैम्याम् । तस्याभिज्ञानं तव हस्ते कुसुमान्यर्पयामीति जागरणेऽपि पाणौ पुष्पाणि दृष्टवान् स्वजनानां च स्वप्ननिवेदनपूर्वं दर्शितवांश्चेति काव्येऽनुक्तमपि जातत्वाद्वृत्तौ प्रोक्तम्॥

શ્લોકાર્થ

માંડવગઢના વતની, કડવામતના અનુયાયી એવા કોઇ શ્રાવકને, નિદ્રામાં-સ્વપ્નમાં તેના પૂર્વજ દેવના કહેવાથી આનંદવિમલસૂરિને પોતાના ઘરે પધરાવીને, પરિવાર સહિત તે શ્રાવકે, શુદ્ધ-શ્રાવક ધર્મનો અંગીકાર કર્યો હતો. તે આ પ્રમાણે :- કોઈ એક રાત્રિએ કડવામતાનુયાયી એવા તે શ્રાવકને સ્વપ્નમાં પૂર્વજદેવે આ પ્રમાણે કહ્યું કે, 'હે વત્સ, કલિકાળના પ્રભાવથી કુવાદીઓના કપોલકલ્પિત સિદ્ધાંતથી શંકાશીલ બનેલા અનેક લોકોની જેમ તું પણ અશ્રદ્ધાળુ બનતો જાય છે, પરંતુ તે લોકોનો સિદ્ધાંત મિથ્યા છે. માટે સદ્ધર્મના ઉપાયરૂપ આનંદવિમલસૂરિની ઉપાસના કર! પ્રભાતના પહેલા પ્રહર બાદ આઠ સાધુઓથી પરિવરેલા આચાર્ય, (આનંદવિમલસૂરિ) તારી દુકાન પાસેથી જશે, તે આચાર્ય, આ કલિકાળમાં શુદ્ધસંયમી વિશુદ્ધ ચારિત્રનું પાલન કરનારા છે. તો પૂર્વાચાર્યોની જેમ તેમને આરાધવા જોઇએ. આ વાતના પ્રતીક રૂપે તારા હાથમાં હું પુષ્પો અર્પણ કરું છું.' આ પ્રમાણે કહી પુષ્પો અર્પણ કરીને પૂર્વજદેવ અંતર્ધ્યાન થઇ ગયો. જાગ્રત થયા બાદ તે શ્રાવકે પોતાના હાથમાં પુષ્પો જોઇને, પોતાના સ્વજનોને દેખાડી રાત્રિનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો, અને સ્વજનોની સાથે પૂર્વજદેવના કથન અનુસાર શ્રીઆનંદવિમલસૂરિનો પરમભક્ત બન્યો. ॥૧૩૬॥

तमःस्तोमप्राये कुनयनगणैर्दारुणतमे,
कलौ श्रीसूरीन्दुः शरणमभवद्यो जनिमताम् ।

मृगारातिव्यालद्विरदशबरव्यूहबहुले,
गिरेर्दुःसंचारे गहन इव सार्थः पथिजुषाम् ॥१३७॥

यः श्रीसूरीन्दुरानन्दविमलसूरिसुधांशुः कलौ पञ्चमारककाले जनिमतां प्राणिनामाश्रयोऽभवद्बभूव । कलौ किंभूते । तमसामज्ञानानां पापानां च स्तोमः समूहस्तेन प्रायो बहुलः (तस्मिन्)। पुनः किंभूते। कुनयनानां दुर्वादिनां कुपाक्षिकाणां च गणैः परिवारैः दारुणतमे अतिशयेन सुदृशां भयकारिणि । ते हि संगताः सन्तोऽनन्तभवपरम्परा वर्धयन्तीति भीतिहेतवः । क इव । सार्थ इव । यथा सार्थः जनसमुदायः गिरेः पर्वतस्य दुःखेन संचरणं यत्र स दुःखेनोल्लङ्घयितुं शक्ये तादृशे गहने कान्तारे रविकिरणाप्रवेशे शाखाप्रशाखाभिरेकीभूतविविधवृक्षलक्षप्रदेशे पन्थानं जुषन्ते सेवन्ते इति कृत्वा पथिजुषः पान्थास्तेषामाश्रयो विश्रामस्थानं शरणं भवति । किंभूते गहने । मृगारातयः सिंहाः, व्याला भुजगा दुष्टा गजा वा, द्विरदाः पारे हस्तिनः, शबरा भिल्लाः, तेषां व्यूहैः समूहैर्बहुले निर्भरभृते । पुनः किंभूते । तमःस्तोमप्राये अन्धकारभृते । पुनः किंभूते । कुनयनानां दृष्टिविषसर्पाणां गणैर्दारुणतमे अतिभीषणे ॥

श्लोकार्थ

અતિક્રૂર વાઘ, સિંહ, સર્પો અને મ્લેચ્છાદિ જાતિઓવડે ભયંકર અને ગીચવૃક્ષોની શ્રેણિઓથી ગાઢ અંધકારમય એવી પર્વતની ભયંકર અટવીમાં પર્યટન કરતા મુસાફરોને 'સાર્થ' જેમ વિશ્રામરૂપ બને છે, તેમ અનંત ભવપરંપરાના કારણભૂત કુવાદીઓના સમૂહવડે ભયંકર એવા કલિયુગમાં, અજ્ઞાનરૂપ અંધકારમાં ઢસડાતા ભવ્ય જીવો માટે શ્રીઆનંદવિમલસૂરિ એક આશ્રયરૂપ બની રહ્યા હતા. ॥૧૩૭॥

गभीरिम्णा पाथोनिधिरिव महिम्नापरमरु-
द्गिरिश्चेतोजन्मप्रतिभटतया वा गगनजित् ।
प्रसारे रश्मीनां सरसिरुहिणीनामिव पतिः,
पवित्रीचक्रे यो विहृतिभिरशेषा अपि दिशः ॥१३८॥

यो भगवान् गभीरिम्णा गाम्भीर्येण कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—पाथोनिधिः समुद्र इव वर्तते । पुनर्महिम्ना माहात्म्येन कृत्वा महतो भावो महिमा । 'लोहितादेर्डित् इमन्' इति सारस्वतसूत्रेण इमन्प्रत्ययः । उत्प्रेक्ष्यते—अपरोऽन्यो मरुतां देवानां गिरिः पर्वतः । अन्यो मेरुरिव । वा पुनरुत्प्रेक्ष्यते—चेतसि जन्मोत्पत्तिर्यस्य स स्मरस्तस्य प्रतिभटतया शत्रुत्वेन गगनजिद् बुद्ध इव । 'बुद्धस्तु सुगतो धर्ममारलोकखजिद्धर्मराजो विज्ञानमातृकः' इति हैम्याम् । समुद्र इव गम्भीरः मेरुरिव महिमावासः । बुद्ध इव कामजेतेत्यर्थः । तथा यो गुरुर्विहृतिभिः स्वविहारैः कृत्वा अशेषाः समस्ता अपि चतस्रः पूर्वापश्चिमा-

दक्षिणोत्तरालक्षणा दिशः पवित्रीचक्रे पावनीकृतवान् । क इव । पतिरिव । यथा सरसिरुहिणीनां पद्मिनीनां पतिर्भर्ता सूर्यः रश्मीनां स्वकिरणानां प्रसारैर्विस्तारणैः कृत्वा सर्वाशाः पुनाति पवित्रयति ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીઆનંદવિમલસૂરિ, સમુદ્રની જેમ ગંભીર, મેરુની જેમ ધીર, મહિમાવંત તેમજ બુદ્ધની જેમ કામવિજેતા હતા. વળી જેમ સૂર્ય પોતાના કિરણોના પ્રસારથી સર્વ દિશાઓને ઉજ્જવલ-પવિત્ર બનાવે છે, તેમ આનંદવિમલસૂરિએ પોતાના વિહારથી સઘળી દિશાઓને પવિત્ર બનાવી હતી. ॥૧૩૮॥

यो दक्षिणावर्त इव स्रवन्ती-पतिप्लवे कम्बुकदम्बकेन ।
वाचंयमानां निवहेन पृथ्वी-पीठे परीतो विजहार सूरी ॥१३९॥

यः श्रीआनन्दविमलसूरिः वाचंयमानां मुनीनां निवहेन वृन्देन परीतः परिवृतः सन् पृथ्वीपीठे भूमण्डले विजहार विहारं कृतवान् । क इव । दक्षिणावर्त इव दक्षिणे पार्श्वे आवर्तः कुण्डलनालक्षणो यस्य तादृशः शङ्खः कम्बूनां वामावर्तवतां शङ्खानां कदम्बेन गणेन परिवृतः स्रवन्तीनां नदीनां पत्युर्भर्तुः समुद्रस्य पयःप्लवे नीरपूरे विहरति विचरति ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ દક્ષિણાવર્ત શંખ, વામાવર્ત શંખોની સાથે સમુદ્રના પ્રવાહમાં વિહરણ કરે છે, તેમ શ્રીઆનંદવિમલસૂરિ, સાધુઓના પરિવારથી પરિવરેલા પૃથ્વી પર વિહરણ કરતા હતા. ॥૧૩૯॥

भागीरथीव यद्ब्राह्मी, पुनीते भुवनत्रयम् ।
परं विशेषः कोऽप्यस्या, निम्नगा न कदाचन ॥१४०॥

यद्ब्राह्मी यस्य वाणी भुवनत्रयं त्रैलोक्यं पुनीते त्रिजगज्जनान् पवित्रीकुरुते । केव । भागीरथीव । यथा गङ्गा त्रिभिर्निजैः प्रवाहैः त्रिस्रोतस्त्वेन त्रिभुवनं स्वर्गपातालभूमीत्रयं पवित्रयति । यथा—'विबुधानन्दमन्दिरं वन्दे रसान्तरप्रौढम्' इति चम्पूकथायाम् । विबुधानां देवानामानन्दमन्दिरं प्रमोदनमित्यर्थात्स्वर्गमार्गप्रवृत्तम् । 'नदत्याकाशगङ्गायाः स्रोतस्युद्दामदिग्गजैः(जे)' इत्यपि रघौ । तथा रसायां पृथिव्याम् , तथा अन्तरे श्वभ्रे अर्थात्पाताले प्रकर्षेण ऊढम्—इति चम्पूवृत्तिः । एतद्विशेषणेन त्रैलोक्येऽपि त्रिभिः प्रवाहैर्गङ्गा प्रवहतीति कविसमयः । परमस्य ब्राह्म्या कोऽप्यद्भुतवैभवः अस्या विशेषोऽस्ति यत्कदाचन कस्मिन्नपि काले निम्नगा निम्नं नीचैरवद्यं गच्छतीति तादृशी न, गङ्गा तु निम्नगा। अथ च यस्य ब्राह्मी सरस्वती सरित् गङ्गेव त्रिभुवनं पुनीते । परं केवलमस्याः को-

ऽप्याश्चर्यकारी विशेषः । यदुक्ता त्रिभिः स्रोतोभिः त्रिभुवनम् इयं तु एकेन स्रोतसा वचोनैरन्तर्येऽपि स्रोतःशब्दः–इति टिप्पनके । पवित्रयति निम्नगापि नेत्यर्थध्वनिः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ ગંગાનદી પોતાના પ્રવાહોવડે સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ એમ ત્રણ લોકને પવિત્ર કરે છે, તેમ આચાર્યભગવંતની વાણી, ત્રણે લોકને પવિત્ર કરતી હતી. ગંગા નદી 'નિમ્નગા' કહેવાય છે, તેમજ પોતાના ત્રણ પ્રવાહવડે ત્રણ લોકને પવિત્ર કરે છે જ્યારે આનંદવિમલસૂરિની વાણી કદાપિ નિમ્નગા–પાપભાષાવાળી ન હતી, તેમજ પોતાના એક જ વાણીપ્રવાહવડે ત્રણ લોકને પવિત્ર કરતી હતી. આથી આચાર્યશ્રીનો વાણીવૈભવ અદ્ભુત પ્રકારનો હતો. ॥१४०॥

ये कर्णाभरणीबभूवुरनिशं, विश्वत्रयीजन्मिनां ।
सान्द्रोन्निद्रितचन्द्रिका इव शुचीचक्रुस्त्रिलोकीमपि ॥
यान् संस्तोतुमिवाभवद् भुजगराट् जिह्वासहस्रद्वय-
स्तेषां सूरिपुरंदरः स समभूदेको गुणानां निधिः ॥१४१॥

स विशुद्धक्रियोद्धारकारत्वेन जगद्विख्यातः सूरिपुरंदरः श्रीआनन्दविमलसूरीन्द्रः तेषां विश्वाह्लादविधायिनां पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टानां वा गुणानामेकोऽद्वितीयत्वेन निधि-र्निधानं समभूत् सम्यक् जातः । ते के । ये गुणा अनिशं निरन्तरं विश्वत्रयीजन्मिनां त्रैलोक्योत्पत्तिभाजां सुरासुरनराणां कर्णाभरणीबभूवुः कर्णपूरतां प्रापुः । त्रैलोक्यलोकाः सोत्कण्ठमहर्निशमाकर्णयन्ति स्मेत्यर्थः । पुनर्ये गुणास्त्रिलोकीं जगत्त्रयीमपि शुचीचक्रुः धवलयन्ति स्म । का इव । सान्द्रा नीरन्ध्रा बहला उन्निद्रिताः दिवस्पृथिव्योर्विस्तृताः चन्द्रिकाश्चन्द्रज्योत्स्ना इव । यथा चन्द्रिका भुवनं श्वेतयति । पुनर्यान् गुणान् संस्तोतुं स्तुतिगोचरीकर्तुं भुजगराट् शेषनागेन्द्रः जिह्वानां रसज्ञानां सहस्रयोर्दशशत्योर्द्वयं युगलं विंशतिशती यस्य तादृश आसीत् ॥

શ્લોકાર્થ

વિશુદ્ધ ક્રિયોદ્ધાર કરવાથી, જગતમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા શ્રીઆનંદવિમલસૂરિના અસાધારણ ગુણોએ ચંદ્રિકાની જેમ ત્રણે લોકને ઉજ્જવલ બનાવ્યા અર્થાત્ પવિત્ર કર્યા, આચાર્યશ્રીના ગુણો ત્રણ લોકવર્તી સુર અસુર અને માનવોના કાન માટે આભૂષણરૂપ બન્યા ! અર્થાત્ ત્રણે ભુવનના લોકો નિરંતર આચાર્યશ્રીના ગુણો સાંભળવા માટે એકતાન બનતા હતા. આવા પ્રકારના ગુણોના ભંડાર શ્રીઆનંદવિમલસૂરિના ગુણોની સ્તુતિ કરવા માટે જ જાણે શેષનાગ હજાર જીહ્વાવાળો બન્યો ન હોય ! ॥१४१॥

अश्रोत्रैः श्रोतुकामैर्भुजगपरिवृढैर्यज्जगद्गीतकीर्तिं ।
शब्दाधिष्ठानसृष्ट्यै शतदलनिलयो याचितस्तां चिकीर्षुः ॥

न्याय्या नासौ मयातिक्रमितुमिह जगत्सर्गभङ्गीव्यवस्था ।
शक्तिं शब्दं ग्रहीतुं किमिति स कृतवानेव तद्दृष्टिसर्गे ॥१४२॥

स जगत्सृष्टिनिर्माणकर्मकर्मठत्वेन प्रसिद्धः शतानि शतसंख्याकानि दलानि पत्राणि यत्र तादृशं 'परं शतसहस्राभ्यां पत्रं राजीवपुष्करे' इति हैमीवचनात् कमलं निलयं गृहं यस्य । 'ताम्यंस्तामरसान्तरालवसतिर्देवः स्वयंभूरभूत्' इति खण्डप्रशस्तौ ब्रह्मा तद्दृष्टिसर्गे तेषां नागेन्द्राणां दृष्टीनां लोचनानां सर्गे सृष्टौ निर्माण एव । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः किमु शब्दं ग्रहीतुं श्रोतुमित्यर्थः । शक्तिं सामर्थ्यं कृतवानिव । दृक्कर्णाः कृता इत्यर्थः । इति किम् । यदिह जगति असौ मत्कृता जगतो विश्वस्य सर्गस्य सृष्टेर्भङ्गी रचना तस्य व्यवस्था स्थापना परिपाटी वा मयैव ब्रह्मणा कर्त्रा अतिक्रमितुमुल्लङ्घयितुं न न्याय्या न युक्तिमती उचिता । योग्येति यावत् । ब्रह्मा किं चिकीर्षुः । तां कर्णसृष्टिं चिकीर्षुः कर्तुमिच्छुः । अश्रोत्रैः श्रवणरहितैर्भुजगपरिवृढैर्नागनायकैः शब्दाधिष्ठानानां कर्णानाम् । 'श्रुतौ श्रवः शब्दाधिष्ठाना पेंजूषमहानादध्वनिग्रहाः । श्रोत्रं श्रवणं च' इति हैम्याम् । सृष्टयै नवीननिर्माणाय याचितोऽभ्यर्थितः सन् । किंभूतैर्नागेन्द्रैः किं कर्तुकामैः । यस्य श्रीआनन्दविमलसूरेर्जगद्भिस्तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश इति न्यायाज्जगतां जनैः सुरासुरनागनागरकिंनरविद्याधरसिद्धसमाजमिथुनैः सानन्दं गीतां मधुरध्वनिभिर्गानगोचरीकृतां कीर्तिं श्रोतुकामैराकर्णयितुमभिलषद्भिः ॥

श्लोकार्थ

સુર, અસુર માનવ, ગાંધર્વ અને વિદ્યાધર આદિ યુગલોવડે ઉત્સાહપૂર્વક ગવાઇ રહેલી આનંદવિમલસૂરિની કીર્તિને સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા, કાન વિનાના નાગેન્દ્રોએ શતપત્રી કમલના સ્થાનવાળા જગત્કર્તા બ્રહ્મા પાસે પ્રાર્થના કરી કે : 'અમારી કર્ણસૃષ્ટિને બનાવી આપો.' ત્યારે બ્રહ્માએ કહ્યું કે, 'મારાથી નિર્માણ કરાયેલી આ જગત્સૃષ્ટિની વ્યવસ્થાને ઉલ્લંઘન કરવી તે મારા માટે જરાય યોગ્ય નથી', પરંતુ નાગેન્દ્રોની પ્રાર્થનાથી બ્રહ્માએ નાગેન્દ્રોને દૃષ્ટિથી જ શબ્દ સાંભળવાની શક્તિ આપી. અર્થાત્ સૂરિજીના ગુણો સાંભળવા માટે જ જાણે બ્રહ્માએ નાગેન્દ્રોને 'દૃક્કર્ણ' બનાવ્યા ન હોય ! ॥૧૪૨॥

भूरेषा किमु चन्द्रचन्दनरसैरालिप्यते सर्वतो ।
दुग्धाब्धिप्रसरत्तरङ्गितपयःपूरैरिवाप्लाव्यते ॥
क्षोदैर्मौक्तिकजैर्विलीनतुहिनैः कुन्दैरुतापूर्यते ।
यत्कीर्तिं प्रसृतां विभाव्य विबुधैरित्यन्तरारेक्यते ॥१४३॥

यस्यानन्दविमलसूरेः प्रसृतां भूमण्डले विस्तृतां कीर्तिं विभाव्यालोक्य विबुधैः पण्डितैरित्यमुना प्रकारेण अन्तश्चित्तमध्ये आरेक्यते विचार्यते । 'रेकृङ् शङ्कायाम्' इत्यस्य धातोः प्रयोगः । इति किम् । एषा भूर्भूमी । उत्प्रेक्ष्यते—चन्द्रचन्दनरसैः कर्पूराक-

लितश्रीखण्डद्रुमद्रवैः सर्वतः सर्वेष्वपि प्रदेशेषु आलिप्यते किमु धवलीक्रियत इव । अथवा—दुग्धाब्धेः क्षीरसमुद्रस्य प्रसरद्भिर्विस्तारं गच्छद्भिस्तरङ्गितैः कल्लोलमालाकलितैर्भवद्भिस्तरङ्गाः संजाता एष्विति वा तादृशैः पयःपूरैर्जलप्लवैः उत्प्रेक्ष्यते । आप्लाव्यत इव । स्वमध्यगतेव क्रियते । सर्वापि सर्वसलिलमयी विधीयते । उताथवा मौक्तिकेभ्यो मुक्ताफलेभ्यो आयन्ते स्मेति मौक्तिकजैः क्षोदैश्चूर्णैरिव । चूर्णीकृतमुक्ताभिः पूरितेव । उताथ वा विलीनैर्द्रवीभूतैस्तुहिनैर्हिमैर्वा आपूर्यते निर्भरं भ्रियते इत्यारेका स्वान्ते क्रियते । 'संदेहद्वापरारेका' इति हैम्याम् । यत्र संदेहस्तत्रैव विचारः ॥ इति श्रीआनन्दविमलसूरिः ॥

શ્લોકાર્થ

તે આનંદવિમલસૂરિની પૃથ્વી પર પ્રસરતી કીર્તિને જોઇને, પંડિતો હૃદયમાં આ પ્રકારના વિકલ્પો કરતા હતા, 'આ પૃથ્વી ચારે તરફ કપૂરમિશ્રિત ચંદનના પંકવડે વિલેપન કરાઈ છે કે શું ? અથવા ક્ષીરસમુદ્રના તરંગોરૂપે બનેલા પાણીના પ્રવાહમાં ડુબી ગઈ છે કે શું ? અથવા મૌક્તિકોના ચૂર્ણવડે વિલેપન કરાઇ છે કે શું ? અથવા તો પ્રવાહરૂપે બનેલા હિમ–બરફવડે પૂરાઈ ગઇ છે કે શું ? અથવા મચકુંદના પુષ્પોવડે વ્યાપ્ત બની ગઈ છે કે શું ?' પંડિતો આવા ભિન્ન ભિન્ન વિકલ્પોને કરતા હતા. અર્થાત્ શ્રીઆનંદવિમલસૂરિ અસાધારણ ગુણોના ભંડાર હતા. ॥૧૪૩॥

विजयदानमुमुक्षुपुरंदरः, पदममुष्य ततः समभूषयत् ।
उदयभूमिभृतः शिखरं शर–द्विशददीप्तिरिवाम्बरकेतनः ॥१४४॥

ततोऽनन्तरं विजयदाननामा मुमुक्षूणां श्रमणानां मध्ये पुरंदर इन्द्रः अमुष्य श्रीआनन्दविमलसूरेः पदं पट्टं समभूषयत् सम्यक् प्रकारेणालंकरोति स्म । क इव । अम्बरकेतन इव । यथा भास्वानुदयाचलस्य शृङ्गं शिखरं भूषयति । 'गगनाध्वजाध्वगा' इति हैम्याम् । पर्यायपरिवर्तनात् । अम्बरकेतनः किंभूतः । शरदा मेघापगमेन विशदा निर्मला जलधररोधाभावादतिदीप्ता दीप्तिः कान्तिर्यस्य ॥

શ્લોકાર્થ

મેઘ વિનાના સ્વચ્છ આકાશમાં રહેલો સૂર્ય, જેમ ઉદયાચલના શિખરોને શોભાવે તેમ સાધુઓમાં ઇન્દ્ર સમાન **'શ્રીવિજયદાનસૂરિ'** શ્રીઆનંદવિમલસૂરિની પટ્ટલક્ષ્મીને શોભાવનારા બન્યા. ॥૧૪૪॥

आज्ञां यस्य विधाय मूर्धनि मुदा, शीर्षामिवाम्रप्रभोः
सौराष्ट्रेषु जगर्षिनामविबुधाधीशो विहारैर्निजैः ।
लुम्पाकान् परिवर्तमारुत इव प्रोन्मूल्य मूलाद् द्रुमान्,
सम्यक्त्वाख्यकृषिं मुखं फलवतीं चक्रे नभोम्भोदवत् ॥१४५॥

जगर्षिनामा जगउ ऋषिरिति नामाभिधानं यस्य तादृशो विबुधाधीशः पण्डितमण्डलाखण्डलः सौराष्ट्रेषु सम्यक्त्वमित्याख्या नाम यस्यास्तादृशीं कृषिं कर्षणं सुखं निरुपद्रवं यथा स्यात्तथा फलवतीं सफलां चक्रे। करोति स्म। क इव। नभोम्भोद इव। यथा श्रावणमेघः कृषिं कर्षणं विशेषात्षष्टिक्यव्रीहिजातिं सफलां कुरुते। किं कृत्वा। लुम्पाकान् 'लुंका' इत्यभिधानान् कुपाक्षिकान् मूलात्पादादारभ्य प्रोन्मूल्य मूलादुन्मूलयित्वा। कानिव। द्रुमानिव। यथा परिवर्तस्य कल्पान्तकालस्य मारुतः पवनः तरून् मूलाद् बुध्नादुन्मूलयति। स्थानकात् कृष्ट्वा बहिः क्षिपति। कैः। निजैरात्मीयैर्विहारैर्विचरणैः। पवनोऽपि स्वप्रचाररंहोभिः द्रुमाणां क्षुद्रतरूणां तृणानामुन्मूलनेन ससार। अथ वा 'नींदण' इति लोकप्रसिद्धेन कृत्वा कृषिः सफला स्यात्। विहाराः। किं कृत्वा। यस्य श्रीविजयदानसूरेः आज्ञामादेशं मुदा हर्षेण मूर्धनि स्वमस्तके विधाय कृत्वा। कामिव। शीर्षामिव। यथा आप्तप्रभोरर्हद्भट्टारकस्य आप्तस्तीर्थंकरः स चासौ प्रभुश्च स्वामी भुवनाधीशस्तस्य शीर्षां 'शेषा' इति प्रसिद्धां कश्चिद्भाग्यवान् लब्ध्वा मौलौ धत्ते॥

श्लोकार्थ

પુણ્યશાળી આત્માઓ જેમ શ્રીતીર્થંકરભગવંતની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરે છે. તેમ શ્રીવિજયદાનસૂરિની આજ્ઞાને હર્ષપૂર્વક શિરોધાર્ય કરી, પંડિતોમાં ઇન્દ્ર સમાન શ્રી'જગર્ષિ' નામના મહાત્મા, કલ્પાંતકાળનો પવન જેમ વૃક્ષોને મૂળમાંથી ઉખેડીને ફેંકી દે છે, તેમ સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં પોતાના વિહારવડે કુવાદીઓને જડમૂળમાંથી ઉખેડીને સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં, શ્રાવણ માસના મેઘની જેમ સમ્યક્ત્વરૂપી કૃષિને નિરુપદ્રવ-સફળ બનાવી. ॥૧૪૫॥

प्राबोधयद् दुःशकनैकतीव्र–तपोमहाप्तोक्तिकृतोक्तियुक्तिभिः।
स तत्र लुम्पाकजनं यतीन्द्रो, भास्वानिवाम्भोजवनं मरीचिभिः ॥१४६॥

स यतीन्द्रो जगर्षिप्रज्ञांसस्तत्र सौराष्ट्रमण्डले लुम्पाकजनं लुंकामतभावितलोकं प्राबोधयत् बोधयति स्म। काभिः। आप्तोक्तिः सिद्धान्तस्तेन कृता निर्मिता या उक्तीनां युक्तयस्ताभिः। किंभूतः स। (दुःखेन कर्तुं शक्यन्ते दुःशकनानि) तथाभूतानि तीव्राण्यतिदुष्कराणि चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानरूपपञ्चषष्ठसप्ताष्टनवदशाद्युपवसनरूपाणि तपांसि तान्येव(महः) प्रतापस्तेषां वा प्रतापस्तमाबिभ्रत्कलयन्। क इव। भास्वानिव। यथा भानुमान् मरीचिभिः कान्तिभिः कृत्वा अम्भोजवनं कमलकाननं प्रबोधयति विकासयति॥

श्लोकार्थ

ચાર, પાંચ છ, સાત, આઠ, નવ, દશ આદિ ઉપવાસની ઉગ્ર તપશ્ચર્યાને કરતા જગર્ષિ મહાત્માએ, જેમ સૂર્યના કિરણો કમલવનને વિકસિત કરે છે, તેમ સૌરાષ્ટ્રદેશમાં લોંકાગચ્છના અનુયાયીઓને પ્રતિબોધ કર્યો હતો. ॥૧૪૬॥

यद्वाचा गलराजमन्त्रिमुकुटो, निर्माप्य षाण्मासिकीं।
मुक्तिं सिद्धगिरौ व्यधाद्भरतवद्यात्रां समं यात्रिकैः॥

पञ्चाक्षीं दमितुं च पञ्चविकृतीस्तत्याज यः सर्वदा ।
प्राणश्यंस्तरणेर्ग्रहा इव पुनर्यस्योदये दुर्दृशः ॥१४७॥

यस्य श्रीविजयदानसूरेर्वाचा अर्थादुपदेशेन कृत्वा गलराज इति नाम्ना मन्त्रिषु प्रधानेषु मुकुटः कोटीरः गलराजः । अथ वा 'गलो महतो' इति लोके प्रसिद्धः । स षट्सु मासेषु भवा षाण्मासिकी । षण्मासान् यावदित्यर्थः । मुक्ति 'मुगतउ' इति प्रसिद्धां केनापि कस्यापि पार्श्वे शुल्कद्रविणं न मार्गणीयम् अहमेव श्रीमदुक्तं यथेप्सितं द्रव्यं दास्यामीत्यधिपस्य प्रोक्त्वा या यात्रिकाणां यात्रा कार्यते सा मुक्तिरिति तां निर्माप्य कारयित्वा सिद्धगिरौ श्रीशत्रुंजये भरतवत् ऋषभदेवनन्दनप्रथमचक्रवर्तिसंघपतिरार्षभिरिव यात्रिकैर्यात्रां कर्तुमागतैः संघजनैः समं सार्धं यात्रां व्यधाच्चकार । च पुनर्यः सूरिः सर्वदा यावज्जीवं पञ्चविकृतीस्तत्याज । अहासीज्जहौ । उत्प्रेक्ष्यते—पञ्चानामक्षाणां समाहारः पञ्चाक्षी पञ्चेन्द्रियाणि तां दमितुं यन्त्रयितुम् अथवा स्ववशीकर्तुं किमु । इति गर्भितोत्प्रेक्षा । पुनर्यस्य सूरेरुदये माहात्म्यप्रादुर्भावे समागमनसमये वा दुर्दृशः कुपाक्षिकाः प्राणश्यन् पलायिताः । क इव । ग्रहा इव । यथा तरणेर्भानोरुदये ग्रहा उपलक्षणान्नक्षत्रताराः प्रणश्यन्ति ॥

શ્લોકાર્થ

મંત્રીઓમાં મુગટ સમાન **'ગલરાજ'** નામના મંત્રીને, શ્રીવિજયદાનસૂરિ મહારાજે ઉપદેશ દ્વારા પ્રતિબોધ કર્યો હતો. તે પ્રતિબોધ પામેલા મંત્રીએ ૭ માસ પર્યંત સિદ્ધગિરિના યાત્રિકો પાસેથી યાત્રાવેરો રદ કર્યો અને જે ગુરુમહારાજના વચનથી યાત્રિકો સાથે સિદ્ધગિરિની યાત્રા કરીને ભરતચક્રવર્તીની જેમ સંઘપતિ બન્યો હતો. વળી **શ્રીવિજયદાનસૂરિ** મહારાજ, પાંચ ઇંદ્રિયોના દમન માટે યાવત્જીવન પાંચ વિગઇઓના ત્યાગી હતા. જેમ સૂર્યનો ઉદય થતાં ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓનો સમૂહ અદશ્ય થઇ જાય છે, તેમ શ્રીઆચાર્યમહારાજના ઉદયથી અર્થાત્ જે ભૂમિમાં આચાર્યમહારાજનું પદાર્પણ થતું હતું ત્યાંથી કુવાદીઓના સમૂહો પલાયન થઇ જતા હતા. ॥૧૪૭॥

रत्नानामिव रोहणोऽम्बुरुहिणीप्रेयानिव ज्योतिषाम् ।
विन्ध्याद्रिः करिणामिवामरगिरिः स्वर्भूरुहाणामिव ॥
लब्धीनां वसुभूतिनन्दन इवाम्भोधिः सुधानामिव ।
श्रीमत्सूरिशतक्रतुर्भुवि चिरं जीयाद्गुणानां गृहम् ॥१४८॥

श्रीमन्तो गणलक्ष्मीशालिनः शोभाभाजो वा ये सूरय आचार्यास्तेषु तेषां मध्ये वा महैश्वर्यकलितत्वेन शतक्रतुरिन्द्र इव इन्द्रः श्रीविजयदानसूरिर्भुवि पृथिव्यां चिरं गलितावधिकालं जीयाद्विजयताम् । किंभूतः । गुणानां शमदमादीनां गृहं वासः वेश्म । क इव । रोहण इव । यथा रोहणो रत्नाचलो रत्नानां मणीनां गृहम् । 'ये रत्नाचलवासिनो हि पुरुषास्तेषां न रत्नोद्यमः' इत्युक्तेः । पुनः क इव । अम्बुरुहिणीनां प्रेयानिव

यथा कमलिनीनां भर्ता भानुर्ज्योतिषां किरणानां गृहम् । पुनः क इव । विन्ध्याद्रिरिव । यथा विन्ध्याचलः करिणां गजानां गृहं स्थानम् । पुनः क इव । अमरगिरिरिव । यथा देवानां पर्वतो मेरुः स्वर्भूरुहाणां कल्पवृक्षाणां स्थानम् । पुनः क इव । वसुभूतिनन्दन इव । वसुभूतिनाम्नो ब्राह्मणस्य पुत्रः श्रीगौतमस्वामी लब्धीनामक्षीणमहानसीप्रमुखाणां तपःसिद्धिविशेषाणां स्थानम् । पुनः क इव । अम्भोधिरिव । यथा समुद्रः सुधानां समुद्रमध्योत्पन्नत्वेन पीयूषाणां स्थानम् ॥

શ્લોકાર્થ

રત્નોના સ્થાનરૂપ રોહણાચલ, કિરણોના સ્થાનરૂપ સૂર્ય, હસ્તિઓના સ્થાનરૂપ વિન્ધ્યાચલ, કલ્પવૃક્ષોના સ્થાનરૂપ મેરુપર્વત, ક્ષીરાસ્રવ આદિ અનેક લબ્ધિઓના સ્થાનરૂપ વસુભૂતિપુત્ર શ્રીગૌતમસ્વામી તેમજ અમૃતના નિવાસરૂપ જેમ ક્ષીરસમુદ્ર છે, તેમ શમદમાદિ અનેક ગુણોના સ્થાનરૂપ ઇન્દ્રની જેમ ઐશ્વર્યશાળી એવા શ્રીવિજયદાનસૂરિમહારાજ પૃથ્વી ઉપર દીર્ઘકાળ પર્યંત જયવંત વર્તો છે. ॥૧૪૮॥

यं प्रासूत शिवाह्वसाधुमघवा सौभाग्यदेवी पुनः ।
　　पुत्रं कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ॥
तद्ब्राह्मी क्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-
　　क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गश्चतुर्थोऽभवत् ॥१४९॥

इति श्रीसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये श्रीमन्महावीरदेवपट्टपरम्परावर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥

तेन ब्राह्मया वाग्वादिन्याः क्रमौ सेवते आराधयतीत्येवंशीलेन विशेषेण आ सामस्त्येन जन्मादिप्रारम्भं मर्यादीकृत्य वर्णनगोचरीकृते विरचिते हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये श्रीमन्महावीरपट्टपरम्परावर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः अभवद्बभूव ॥

इति पण्डितश्रीसीहविमलगणिविरचितायां स्वोपज्ञहीरसौभाग्यकाव्यवृत्तौ
श्रीमन्महावीरदेवमारभ्य विजयदानसूरीन्द्रं यावत्पट्टपरम्परा-
प्रादुर्भवनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥

શ્લોકાર્થ

વણિકકુલમાં ઇન્દ્ર સમાન શિવ નામના શ્રેષ્ઠી અને સૌભાગ્યદેવીના જન્મજાત સુપુત્ર શ્રીદેવવિમલગણિ કે જેઓ નિરંતર સરસ્વતીની ઉપાસના કરનારા, સર્વ મુનિઓમાં સિંહસમાન શ્રીસિંહવિમલગણિના પ્રથમ શિષ્યપણે પ્રસિદ્ધ હતા., તે શ્રીદેવવિમલગણિવડે, જેમાં જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરિનું સવિસ્તર જીવનચરિત્ર આવે છે, એવા **'હીરસૌભાગ્ય'** નામના મહાકાવ્યનું ટીકા સહિત નિર્માણ કરાયું. તે મહાકાવ્યનો, હીરકુમારના જન્મથી આરંભીને શ્રીમહાવીર પરમાત્માની પાટપરંપરાના સવિસ્તર વર્ણન પૂર્વકનો **ચોથો સર્ગ** સમાપ્ત થયો. ॥૧૪૯॥

पञ्चमः सर्गः ।

आजगाम विहरन् स धरित्र्यां, पत्तने विजयदानमुनीन्द्रः ।
राजहंस इव जह्नुसुतायाः, प्रोल्लसत्कमलशालिनि नीरे ॥१॥

अथ चतुर्थसर्गानन्तरं पञ्चमसर्गप्रारम्भे स पूर्वं व्यावर्णितस्वरूपो विजयदाननामा मुनीन्द्रः साधुशक्रो धरित्र्यां गुर्जरदेशविशेषोऽभिधानं तत्र विहरन् ग्रामानुग्रामं विचरन् सुखं सुखेन विहारं कुर्वन् पत्तने अणहिल्लपाटकाभिधाने पुटभेदने आजगाम आगत्य समवसृतः । किंभूते पत्तने । प्रोल्लसन्ती वृद्धिं प्राप्नुवन्ती कमला लक्ष्मीस्तया शालिनि शोभनशीले । तत्पुरुषे ह्रस्वत्वम् । अथ वा प्रकर्षेण निरन्तरतया वासस्थानत्वादुल्लसन्ती हृष्यमाणा कमला श्रीर्यत्र तथा शोभनशीले । क इव । राजहंस इव । यथा राजमरालो जह्नुसुताया गङ्गाया नीरे आगच्छति समायाति । किंभूते नीरे । प्रोल्लसन्ति विजृम्भमाणानि यानि कमलानि तैः शालते इत्येवंशीले शोभाकलिते । 'महानन्दसरोराजमरालायार्हते नमः' इति सकलार्हत्प्रतिष्ठाने ॥

श्लोकार्थ

હવે પાંચમા સર્ગના પ્રારંભમાં જેમનું સ્વરૂપ પૂર્વે કહેવાયું છે એવા શ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજી ગુર્જરદેશમાં ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતાં નિરંતર હર્ષથી ઉલ્લસિત લક્ષ્મીના સ્થાનરૂપ અણહિલ્લપુર પાટણમાં આવીને સમવસર્યા; જેમાં અનેક પ્રકારના વિકસિત કમલો છે એવી ગંગાનદીમાં જેમ રાજહંસ શોભે તેમ પાટણ નગરીમાં શ્રીવિજયદાનસૂરિ શોભતા હતા. ॥૧॥

सांप्रतीनयुगजन्तुपवित्री–कर्तुरर्हत इव व्रतिभर्तुः ।
आगमं श्रवणगोचरयित्वा, नागरा हृदि ननन्दुरमन्दम् ॥२॥

नागराः पत्तनश्राद्धजना हृदि हृदये अमन्दं बहु ननन्दुर्जहृषुः । 'परिचरणामन्दनन्दन्नखेन्दुः' इति नैषधे । किं कृत्वा । आगममागमनं श्रवणयोः कर्णयोर्गोचरयित्वा गोचरं विधाय । श्रुत्वेत्यर्थः । कस्य । व्रतिभर्तुर्विजयदानसूरेः । उत्प्रेक्ष्यते—सांप्रतीन आधुनिको युगः कलिकालः तस्य तस्मिन् वा ये जन्तवः प्राणिनस्तान् पवित्रीकर्तुः पावनीकरणशीलस्य । शीले तृन् । अर्हतस्तीर्थकरस्येव ॥

श्लोकार्थ

પાટણનગરમાં શ્રીવિજયદાનસૂરીશ્વરજીનું આગમન સાંભળીને નાગરિકો અત્યંત હર્ષને પામ્યા. તે આ કલિયુગમાં પ્રાણિઓને પવિત્ર કરવા માટે જાણે સાક્ષાત્ શ્રીતીર્થંકર પધાર્યા ન હોય ! ॥૨॥

व्याहृतामितमधु स्पृहयद्भि–र्नागरैरुपगतैर्गणधारी ।
दानवारि मधुकृन्निकुरम्बै–र्गन्धसिन्धुर इवैष नि(सि)षेवे ॥३॥

आगतैः समायातैर्नागरैः पत्तनस्त्रजनैरेव विजयदानसूरिर्निषेवे(?)भेजे । किं कुर्वद्भिः । व्याहृतं सूरिवचस्तदेवामितं प्रमाणरहितं मधु क्षौद्रं स्पृहयद्भिः । 'अमितं मधु तत्कथा मम श्रवणप्राघुणकीकृता जनैः' इति नैषधे । कैरिव । मधुकृन्निकुरम्बकैरिव । यथा भृङ्गगणैः गन्धेनोपलक्षितः सिन्धुरो वारणो गन्धहस्ती निषेव्यते । किं कुर्वद्भिः । दानवारि मदाम्भः काङ्क्षद्भिः ॥

श्लोकार्थ

मदजलना लोलुपी भ्रमरोना समूहवडे जेम गंधहस्ति सेवाय तेम आचार्यश्रीनी वाणीरूपी सुधानुं पान करवा इच्छता नागरिकोवडे श्रीविजयदानसूरिजी सेवाता हता. ॥३॥

सूरिशक्रपरिषत्कृतभूषै-स्तद्गवेषणरसादनिमेषैः ।
वाक्सुधारसपिबैः पुरलोकै-र्भूगतैरिव बभे सुरलोकैः ॥४॥

पुरलोकैर्नागरजनैर्बभे शुशुभे । किंभूतैः पुरलोकैः । सूरिशक्रस्याचार्यपुरंदरस्य परिषत्सभा । 'पर्षत्परिषदा सह' इति शब्दप्रभेदे । तत्र कृता निर्मिता भूषा शोभा यैस्तैः । पुनः किंभूतैः । तस्य सूरीन्द्रस्य अर्थाद्गुरुमुखस्य यद्गवेषणं दर्शनं तस्य रसादनुरागान्न विद्यते निमेषो नेत्रनिमीलनं येषाम् । पुनः किंभूतैः । वाक् गुरोर्वाणी सैव सुधारसोऽमृतनिःस्यन्दः तं पिबन्तीति । उत्प्रेक्ष्यते—भूगतैः पृथ्वीप्राप्तैर्भूमौ समेतैर्वा सुरा देवा एवं जनास्तैरिव । तेऽपि शक्रसभाविहितशोभा निमेषरहिताः पीयूषपायिनश्च भवन्ति ॥

श्लोकार्थ

विविध प्रकारनी वेषभूषाने धारण करनारा, गुरुमुखना दर्शनमां निर्निमेष बनेला तेमज गुरुनी वाणीरूपी सुधानुं पान करवामां लीन बनेला एवा नागरिकोवडे आचार्यश्रीनी सभा शोभती हती. ते जाणे पृथ्वी उपर आवेली देवलोकनी सभा न होय ! ॥४॥

आत्मनामिव वतंसविधित्सा-स्युत्सुकैर्विकचकोकनदेन ।
पौरमौलिभिरचुम्ब्यत सूरेः, संमदात् पदयुगं युगबाहोः ॥५॥

पौरमौलिभिर्नागरोत्तमाङ्गैः संमदादानन्दात्सूरेर्विजयदानगुरोः पदयुगं चरणद्वन्द्वमचुम्ब्यत । पदयोर्नम्रीभूतः इत्यर्थः । किंभूतस्य गुरोः । युगवद्धूसर इव दीर्घौ बाहू यस्य । आजानुबाहुत्वादिदं विशेषणम् । उत्प्रेक्ष्यते—आत्मनां स्वेषां विकचेन स्मितेन कोकनदेन रक्तोत्पलेन वतंसस्य शेखरस्य या विधित्सा कर्तुमिच्छा तस्यास्तिष्ठयेन उत्सुकैरुत्कण्ठितैरिव । 'वष्टि भागुरिः-' इति सूत्रेण अवोपसर्गस्याकारस्य लोपः ॥ इति गुरोः पौरागमनवन्दने ॥

શ્લોકાર્થ

જાનુપર્યંત દીર્ઘ હાથવાળા વિજયદાનસૂરીશ્વરજીનાં ચરણુયુગલ, નાગરિકોના મુગટોવડે નિરંતર સ્પર્શ કરાતા હતા; અર્થાત્ નાગરિકો ચરણયુગલમાં નમસ્કાર કરતા હતા. જાણે તે મુગટો વિકસ્વર રક્તકમલથી પોતાની જાતને સૌથી શ્રેષ્ઠ બનાવવા ઇચ્છતા ન હોય, અર્થાત્ આચાર્યના રક્તકમલરૂપ ચરણયુગલના સ્પર્શવડે મુગટો પોતે પણ ઊર્ધ્વગામી બનવા ઇચ્છતા ન હોય ! ॥૫॥

आगमं गणधरस्य कुमारो, ज्ञातवानथ मिथो जनवाग्भिः ।
कोकपोत इव नक्तविरामे, ताम्रचूडवचनैस्तपनस्य ॥६॥

अथ गुरोरागमनानन्तरं पूर्वव्यावर्णितस्वरूपो हीरकुमारो मिथः परस्परं जनानां नागरिकलोकानां वाग्भिर्वचनरचनाभिर्गणधरस्य विजयदानसूरेर्गच्छनायकस्यागमं पत्तनोपाश्रयसंसरणं ज्ञातवान् बुबुधे । क इव । कोकपोत इव । यथा चक्रवाकबालकः नक्तविरामे निशात्यये ताम्रचूडानां कुक्कुटानां वचनैर्भाषितैस्तपनस्यागममुदयं जानाति ॥

શ્લોકાર્થ

બાલ ચક્રવાક રાત્રિના વિરામમાં કૂકડાઓના ' કૂ કૂ ' અવાજથી સૂર્યના આગમનને જાણે છે તેમ પૂર્વે કહી ગયેલા સ્વરૂપવાળા હીરકુમારે પરસ્પર વાર્તાને કરતા નાગરિકોનાં વચનોવડે પાટણમાં શ્રીવિજયદાનસૂરીશ્વરજીના આગમનને જાણ્યું. ॥૬॥

बालसाल इव कोरकभूषा-मुद्वहन् वपुषि कण्टकलेखाम् ।
तं मुदा नमसितुं स्पृहयन्, सोऽध्यास सारथिसनाथरथाङ्कम् ॥७॥

स हीरकुमारः सारथिना सूतेन सनाथः संयुक्तो यो रथः स्यन्दनस्तस्याङ्कमुत्सङ्गम् । मध्यमित्यर्थः । अध्यास अधिरोहति स्म । किं कुर्वन् । स्पृहयन् काङ्क्षन् । किं कर्तुम् । तं गुरुं नमसितुं नमस्कर्तुम् । 'नमसितुमना यन्नाम स्यान्ननाम न पूषणम्' इति नैषधे । कया । मुदा हर्षेण । किं कुर्वन् । वपुषि शरीरे कण्टकलेखां रोमाञ्चराजीम् । 'रोमाञ्चः कण्टको रोमविकारो रोमहर्षणम्' इति हैम्याम् । उद्वहन् धारयन् । क इव । बालसाल इव । यथा नवतरुः कोरकाणां कलिकानां मञ्जरीणां भूषां शोभामुद्वहते ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ નવપલ્લવિત વૃક્ષ મંજરીઓની શોભાને ધારણ કરે છે તેમ ગુરુના આગમનને સાંભળીને રોમાંચિત થઈને અત્યંત હર્ષપૂર્વક ગુરુને નમસ્કાર કરવાની ઈચ્છાવાળા હીરકુમાર સારથિ સહિત રથ ઉપર આરૂઢ થયા. ॥૭॥

रंहसास्य मनसो विभुवीक्षोत्-कण्ठितस्य दधता किमु मूर्तिम् ।
संचरन् पथि रथेन स तेन, प्राप्तवानुपमुनीन्द्रनिकेतम् ॥८॥

स हीरकुमारस्तेन पत्तनागमनसमये व्यावर्णितेन रथेन शताङ्गेन पथि पत्तनमध्यमार्गे संचरन् प्रचलन्नुपमुनीन्द्रनिकेतं गुरोरुपाश्रयसमीपं प्राप्तवान् समायातः। उत्प्रेक्ष्यते--मूर्तिं शरीरं दधता बिभ्रता विभोः सूरेर्वीक्षा दर्शनं तत्रोत्कण्ठितस्यात्युत्सुकितस्यास्य कुमारस्य मनसश्चित्तस्य रंहसा वेगेनेव रथेनेत्यसावुत्प्रेक्षा ॥

श्લोકાર્થ

સૂરિજીના દર્શનની અતિઉત્સુકતાને ધારણ કરતો, જાણે મનનો મૂર્તિમાન વેગ ન હોય ! એવા પ્રકારના પવનવેગી રથવડે હીરકુમાર પાટણના રાજમાર્ગ પર ચાલતા ગુરુદેવના ઉપાશ્રયની નજીકમાં પહોંચ્યા. ॥૮॥

स्यन्दनान्मणिहिरण्यवरेण्य–श्रीजुषः प्रमदमेदुरिताङ्गः ।
स्वर्गिवर्ग इव नाकिविमाना–दुत्ततार भुवि हीरकुमारः ॥९॥

हीरकुमारः स्यन्दनाद्रथाद् भुवि पृथिव्यामुत्ततार उत्तरति स्म। गुरुं वन्दितुमिति शेषः। किंभूतः कुमारः। प्रमदेन हर्षेण मेदुरितं पुष्टिप्राप्तं पुष्टं जातं वा अङ्गं शरीरं यस्य। स्यन्दनात्कस्मात्क इव। नाकिविमानात् स्वर्गिवर्ग इव। यथा देवयानाद्देवव्रजो भूमौ उत्तरसमवसरणस्थं जिनं नन्तुमिति शेषः। किंभूताद्रथाद्विमानाच्च। मणिभी रत्नैर्हिरण्यैः सुवर्णैर्वरेण्यां प्रकृष्टां श्रियं जुषते सेवते इति ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ દેવોનો સમૂહ, સુવર્ણ અને રત્નોની રચનાથી સુશોભિત એવા દેવવિમાનમાંથી સમવસરણ ભૂમિમાં શ્રીજિનેશ્વરને નમસ્કાર કરવા માટે ઉતરે છે, તેમ શ્રી હીરકુમાર સુવર્ણ ને રત્નોવડે સુશોભિત રથમાંથી ગુરુદેવને નમસ્કાર કરવા માટે અત્યંત હર્ષપૂર્વક નીચે ઉતર્યા. ॥૯॥

सूरिवक्त्रविधुवीक्षणजन्मा॒ऽऽ–नन्ददुग्धनिधिफेन इवोद्यन् ।
चन्द्रिकाच्छुरितरुग्दशनाना–मानने स्मितमनेन वितेने ॥१०॥

अनेन हीरकुमारेण आनने स्वमुखे स्मितमीषद्धसितं वितेने विदधे चक्रे। किंभूतं स्मितम्। दशनानां दन्तानां चन्द्रिकया दीप्त्या छुरिता व्याप्ता। 'दशनचन्द्रिकया व्यवभासितम्'। इति तथा 'चन्द्रच्छुरितं वपुः' इति पाण्डवचरित्रे। रुक्कान्तिर्यस्य तत्। उत्प्रेक्ष्यते—उद्यन् प्रकटीभवन् सूरेर्विजयदानगुरोर्वक्त्रं मुखमेव विधुश्चन्द्रस्तस्य वीक्षणाद्दर्शनाज्जन्मोत्पत्तिर्यस्य तादृशो य आनन्दो हर्षः स एव दुग्धनिधिः क्षीरसमुद्रस्तस्य फेनो डिण्डीर इव ॥

શ્લોકાર્થ

આ હીરકુમારે પોતાના મુખમાં સૂરિજીના દર્શનમાત્રથી, દાંતોની કાંતિથી વ્યાપ્ત એવું કંઈક હાસ્ય કર્યું. તે જાણે સૂરિજીના મુખરૂપી ચંદ્રના દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલા આનંદરૂપી ક્ષીરસમુદ્રનું ફીણ ન હોય ! ॥૧૦॥

सूरिराजचरणाम्बुजयुग्मे, नेमुषो मुखममुष्य बभासे ।
आगतो मिलितुमत्र वसन्तीं, जामिमात्मन इव श्रियमिन्दुः ॥११॥

अमुष्य हीरकुमारस्य मुखं वदनं बभासे । राजते स्म । अमुष्य किं चक्रुषः । नेमुषः प्रणतस्य । क्व । सूरिराजस्य विजयदानमुनीन्द्रस्य चरणौ पादावेवाम्बुजे कमले तयोर्युग्मे द्वन्द्वे । उत्प्रेक्ष्यते—अत्र गुरुपादाम्बुजे वसन्तीं नित्यस्थायुकां वासिनीमात्मनः स्वस्य जामिं भगिनीं श्रियं लक्ष्मीं मिलितुमिन्दुश्चन्द्र इवागतः समायातः । हीरकुमारवदनस्य पार्वणरोहिणीरमणस्य समानत्वादियमुपमा । चन्द्रलक्ष्म्योर्द्वयोरपि समुद्रोत्पन्नत्वेन भ्रातृभगिन्योर्व्यवहारः । 'रत्नाकरस्तव पिता कमले निवासो, भ्राता सुधामयतनुः पतिरादिदेवः । किं देवि केन कमले वद शिक्षितासि, सारङ्गशृङ्गकुटिलानि विचेष्टितानि ॥' इति सूक्ते ॥

श्लोकार्थ

સૂરિરાજના ચરણકમલમાં નમસ્કાર કરતા હીરકુમારનું મુખ શોભતું હતું. તે જાણે ગુરુના ચરણકમલમાં નિરંતર વસનારી પોતાની ભગિની લક્ષ્મીને મળવા માટે સાક્ષાત્ ચંદ્ર આવ્યો ન હોય ! (ચંદ્ર અને લક્ષ્મીની સમુદ્રમાંથી ઉત્પત્તિ હોવાથી તે બંનેનો ભ્રાતા-ભગિનીનો વ્યવહાર કહેવાય છે. તેમજ સૂક્તિમાં આ પ્રકારે કહ્યું છે કે-સમુદ્ર તારો પિતા, કમલમાં તારો વાસ, ચંદ્ર તારો ભ્રાતા, અને વિષ્ણુ તારો ભર્તા તો પણ હે દેવિ ! કમલે ! લક્ષ્મી ! તું આવી કુટિલતા ક્યાંથી શીખી ?) ॥૧૧॥

भाति तत्पदरजोऽस्य ललाटे, पूर्वमेव तिलकं कृतमेतत् ।
त्वय्यथ त्वरितमेव समेष्ये, भाषितुं किमिति तत्पदलक्ष्म्या ॥१२॥

तस्य गुरोः पदस्य चरणस्य रजो रेणुः अस्य हीरकुमारस्य भाले ललाटपट्टे राजते । उत्प्रेक्ष्यते—तत्पदलक्ष्म्या विजयदानसूरिपट्टश्रिया इत्यमुना प्रकारेण भाषितुं वक्तुं पूर्वं प्रथममेव एतत्प्रत्यक्षलक्ष्यं किमु तिलकं विशेषकं कृतं रचितमिव । इति किं, यत् अथ एतस्मात्सूरेः सकाशादहं त्वयि विषये त्वरितं शीघ्रमेव समेष्ये समागमिष्यामि समेष्ये । अयम् 'ईङच्' गतौ दिवादिको धातुरात्मनेपदी च ॥

श्लोकार्थ

ગુરુના ચરણકમલની રજ હીરકુમારના લલાટ પર શોભે છે. તે જાણે શ્રીવિજયદાનસૂરિજીની પટ્ટલક્ષ્મીવડે આ પ્રમાણે કહેવા માટે પ્રથમ તિલક કરાયું ન હોય, કે 'હે હીરકુમાર, હવે હું આ સૂરિજી પાસેથી તારી પાસે અલ્પકાળમાં આવીશ' ! ॥૧૨॥

तस्य लोचनपथे पृथुकेन्द्र-स्तस्थिवानथ यथासनमेषः ।
सत्क्रियेव विधिना परिषत्सा, तेन कांचिदपुषच्च विभूषाम् ॥१३॥

अथ वन्दनविधेरनन्तरम् एष हीरकुमारलक्षणः पृथुकेन्द्रः कुमारपुरंदरस्तस्य सूरेर्लोचनयोर्नयनयोः पथे मार्गे । पथशब्दोऽकारान्तोऽप्यस्ति । 'यथा कः पथः स्मृतः' इति । 'तथापथः पथि स्मृतः' इति शब्दप्रभेदे । नकारान्तो वायम् । 'तत्र टाडका' इति डप्रत्ययः । गुरोरग्रे इत्यर्थः । तस्थिवानुपविष्टः । कथम् । यथासनं यथास्थानम् आस्यते उपविश्यते अस्मिन् प्रदेशे इत्यासनम् । पुनः—सा परिषत् सभा तेन हीरकुमारेण कांचिदपूर्वां विभूषां शोभामपुषत् पुष्णाति स्म । केव । सत्क्रियेव । यथा शोभनमनुष्ठानं विधिना शास्त्रोक्तप्रकारेण कृत्वा शोभते ॥ इति हीरकुमारागमनगुरुवन्दने ॥

श्लोकार्थ

वंदन नमस्कार कर्या बाद श्रीहीरकुमारेन्द्र सूरिजीना लोचनमार्गे, अथवा सन्मुख यथास्थाने बेठा. जेम विधिपूर्वक करायेलुं अनुष्ठान अनेरी शोभाने धारण करे छे, तेम हीरकुमारथी व्याख्यानसभा अनेरी शोभाने धारण करती हती. ।।१३।।

देशनां शमवतां शतमन्युः, स प्रबोधयितुमङ्गिसमाजम् ।
प्रादिशद्वरयिता वसतीनां, कौमुदीमिव वनं कुमुदानाम् ॥१४॥

स महावीरपट्टपरम्परायातो विजयदानसूरिः नामा शमवतामुपशमिनां साधूनां मध्ये शतमन्युः शतक्रतुः शक्रः देशनां धर्मोपदेशं प्रादिशद्ददौ । व्याख्यानं करोति स्मेत्यर्थः । किं कर्तुम् । अङ्गिनां भव्यप्राणिनां समाजं सभां प्रबोधयितुं धर्मे स्थापयितुम् । क इव । वरयितेव । यथा वसतीनां रात्रीणां कान्तश्चन्द्रः कुमुदानां कैरवाणां वनं काननमाकरं वा प्रतिबोधयितुं विकाशयितुं कौमुदीं चन्द्रिकां प्रदिशति । विस्तारयतीत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

जेम चंद्र कुमुदवनने विकस्वर करवा माटे चंद्रिकाने विस्तारे छे, तेम साधुओमां इंद्रसमान श्रीविजयदानसूरिजीए भव्यजीवोने प्रतिबोध करवा माटे धर्मदेशनाने विस्तारी. ।।१४।।

इन्द्रवारणमिवेयमसारा, संसृतिः कृतदुरन्तविकारा ।
पङ्किलावट इवात्र निमग्ना, निर्गमे न भविनः प्रभवन्ति ॥१५॥

भो भव्याः, इयं संसृतिः संसार इन्द्रवारणनाम कटुकं फलं तद्वदसारा । इन्द्रवारणफलं हि बहिर्दृश्यमानं रम्यं परं मध्ये निःसारम् अतिकटुकतया केनापि खादितुमशक्यत्वाद्विषफलवत् तथा संसृतिरपि । किंभूता संसृतिः । कृतो निष्पादितो दुर्दुष्टोऽनन्तदुःखदायकत्वेन अन्तोऽवसानं यस्य तादृशो विकारो विकृतिर्यया । फलमपि दुष्टविकृतिकृत् । तथा अत्र संसारे निमग्ना ब्रुडिताः । पतिता इत्यर्थः । भविनो जीवा निर्गमे निःसरणे विषये न प्रभवन्ति नैव समर्थीभवन्ति । निगोदादिष्वनन्तपुद्गलपरावर्तकर्तृत्वेन । कस्मिन्निव । पङ्किलावट इव । यथा जम्बालजालाकलितकूपे निमग्ना निमज्य स्थिता जन्तवो निर्गन्तुं न प्रभवन्ति ॥

શ્લોકાર્થ

'હે ભવ્યજીવો! કિંપાકફલ (વિષફલ)ની જેમ બાહ્યથી રમ્ય એવો આ અસાર સંસાર અનંત દુઃખદાયી અને અંતે કટુવિપાકને દેખાડનારો છે. જેમ અત્યંત કાદવથી વ્યાપ્ત એવા કૂવામાં પડેલા પ્રાણીને બહાર આવવું અશક્ય, દુઃશક્ય હોય છે, તેમ અનંત દુઃખોથી ભરપૂર, અનંત પુદ્ગલ-પરાવર્તન રૂપ, અપાર સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ડુબેલા જીવોને બહાર આવવું અર્થાત્ નિકળવું અતિ દુષ્કર છે.' ॥૧૫॥

नारकादिगतयोऽत्र चतस्रः, संस्फुरन्त्यसुमतामिव पुर्यः ।
सन्ति भूपतिपथा इव लक्षा, योनयश्चतुरशीतिरमूषु ॥१६॥

भो भव्याः, अत्र संसृतौ असुमतां जन्तूनां चतस्रश्चतुःसंख्याका नारकादिगतयः। 'नरकस्तु नारकः स्यान्निरयो दुर्गतिश्च सः' इति हैम्याम् । आदिशब्दात्तिर्यङ्नरसुर-लक्षणा गतयो गमनस्थानानि संस्फुरन्ति प्रकाशीभावं भजन्ति । का इव । पुर्य इव । यथा जन्तूनां वासस्थानानां नगर्यो दृश्यन्ते। पुनरमूषु चतुर्गतिषु चतुरशीतिलक्षा योनयो जीवानामुत्पादस्थानकानि सन्ति वर्तन्ते । क इव । भूपतिपथा इव । यथा नगरीषु चतुर-शीतिप्रमाणा राजमार्गा भवन्ति । 'चतुराशी चहुटा' इति लोकप्रसिद्धिः ॥

શ્લોકાર્થ

'હે ભવ્ય જીવો' આ સંસારમાં જીવોને રહેઠાણરૂપ નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ, એમ ચાર ગતિરૂપ ચાર નગરીઓ છે. જેમ મોટી નગરીમાં ચોરાશી ચૌટા-બજાર હોય છે તેમ આ ચાર ગતિમાં જીવોનાં ઉત્પત્તિસ્થાનો ચોરાશી લાખ છે, અર્થાત ચોરાશીલાખ જીવાયોની છે.' ॥૧૬॥

मर्त्यजन्मनगरीमधिगत्य, प्राणिनो भ्रमिवशेन कथंचित् ।
दर्शनादिवरवस्त्वनवाप्ते–रायुरेव धनवत् क्षपयन्ति ॥१७॥

प्राणिनो जीवा दर्शनं सम्यक्त्वमादौ येषां देशविरतिसर्वविरतिप्रमुखाणां वरव-स्तूनां प्रधानपदार्थानामनवाप्तेरलाभात् धनवदर्थान्नीवीद्रव्यमिवायुर्जीवितकालमेव क्षपयन्ति निष्ठापयन्ति । किं कृत्वा । भ्रमिवशेन भवपरम्परारण्यपरिभ्रमणप्रकारेण कथंचिद्दशदृष्टा-न्तैर्महता कष्टेन कृत्वा मर्त्यजन्म मनुष्योत्पत्तिर्नाम नगरीमधिगत्य प्राप्य । 'अधिगत्य जग-त्यधिश्वरात्' इति नैषधे । अधिगत्य । लब्ध्वा इत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

'અનંત ભવપરંપરામાં દશ દૃષ્ટાંતે દુર્લભ એવી મનુષ્યગતિરૂપ નગરીમાં આવીને આ જીવ સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિરૂપ સંસારમાં શ્રેષ્ઠ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કર્યા વિના વ્યાજવિના દ્રવ્યની (મુડીની) જેમ ફોગટ આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને ચાલ્યો જાય છે.'

निर्गतायुरखिलद्रविणास्ते, रङ्कवन्नरकवर्त्म भजन्तः ।

हा ! दुरागतदशा अशरण्या, नित्यदुःखमनुभूय म्रियन्ते ॥१८॥

हा इति खेदे । ते पूर्वोक्ताः प्राणिनः न विद्यते शरणागतसाधुः रक्षिता पालयिता वा येषां ते अशरण्याः । शरणरहिता इत्यर्थः । तथा दुर्दुष्टा शोचनार्हा आगता दशा अवस्था येषां तादृशाः सन्तो नित्यमनिशं दुःखं क्लेशपरम्परामनुभूय विषह्य प्राप्य वा म्रियन्ते । किं कुर्वन्तः । निर्गतं निश्चितं क्षयं प्राप्तमायुर्जीवितकालस्तदेवाखिलं समस्तं द्रविणं धनं येभ्यो येषां वा तथाविधाः सन्तो नरकस्य दुर्गतवर्त्ममार्गं भजन्ते आश्रयन्ते । किंवत् । रङ्कवत् । यथा द्रमका निष्ठापितसमस्तस्वधनाः सन्तो मार्गं नगराध्वानं भजन्तः केनचिदप्यकृतरक्षा दुष्टावस्थापतिता नित्यं दुःखमनुभूय म्रियन्ते ॥

શ્લોકાર્થ

'ખેદની વાત છે કે અશરણ જીવો શોચનીય દશા પ્રાપ્ત કરી, નિરંતર ક્લેશની પરંપરાને અનુભવી, આયુષ્યરૂપી દ્રવ્ય ચાલ્યું જવાથી રંક ભીખારીની જેમ નરકઆદિ દુર્ગતિનો આશ્રય કરનાર બને છે.' ॥૧૮॥

धर्ममार्हतमतो जनिमन्तो, यानपात्रमिव संग्रहयध्वम् ।

तस्थुषीं भवपयोनिधिपारे, मुक्तिनामनगरीं च जिहीध्वम् ॥१९॥

हे जनिमन्तो भव्याः, अतोऽस्मात्कारणाद्यानपात्रं वहनमिवार्हतं जिनप्रणीतं धर्मं संग्रहयध्वम् । धर्मसंग्रहं कुरुतेत्यर्थः । 'ग्रह्णाति ग्रहयते लाति' इति क्रियाकलापे ग्रहणार्थाः क्रियाः । पुनर्यूयं भवन्तः भवः संसारः स एव पयोनिधिरगाधत्वात्समुद्रः तस्य पारे परस्मिंस्तटे तस्थुषीं स्थितिमतीं मुक्तिः सिद्धिरेव नाम यस्यास्तादृशीं नगरीं जिहीध्वं गच्छत । यानपात्रसंग्राहिणो जना हि पाथोधिपरपारपुरीमासादयन्तीति स्थितिः ॥

શ્લોકાર્થ

આ કારણથી હે ભવ્યજીવો, તમે, શ્રીજિનેશ્વર ભગવંતની ધર્મરૂપી નાવડીને ગ્રહણ કરો. અને સંસારરૂપી સમુદ્રને કાંઠે રહેલી મુક્તિરૂપી નગરીમાં પહોંચો ॥૧૯॥

द्वे महोदयपुरस्य पदव्यौ, प्रध्वरा च विषमा च जिनोक्ते ।

आदिमा ननु महाव्रतनामा, पश्चिमा पुनरणुव्रतरूपा ॥२०॥

भो भव्याः, महोदयपुरस्य मुक्तिनामनगरस्य द्वे उभे पदव्यौ मार्गौ स्तः भगवता कथितौ वर्तेते । द्वे के । एका प्रध्वरा सरला च, पुनरपरा विषमा कुटिला । तत्र द्वयोर्मध्ये आदिमा पदवी प्रथमो मार्गः ननु निश्चितं महान्ति सर्वसावद्यव्यापारनिषेधरूपाणि । सर्वप्राणातिपातविरमण–सर्वमृषावादविरमण–सर्वादत्तादानविरमण–सर्वमैथुनविरमण-सर्व-

परिग्रहविरमण-इति पञ्च महाव्रतानीति नाम यस्याः सा । 'साक्षादप्सरसो विमानकलितव्योमान एवाभवान्' इति नैषधे । तेन महाव्रतनामा इति प्रयोगः । पुनः पश्चिमा तयोरन्तिमा अणुव्रतानि देशविरतिभाजाम् । स्थूलप्राणातिपातविरमण-स्थूलमृषावादविरमण--स्थूलादत्तादानविरमण--स्वदारसंतोषपरस्त्रीविधवावेश्याकन्याविरमण--स्थूलपरिग्रहपरिमाण-दिग्विरमण-भोगोपभोगविरमण-अनर्थदण्डविरमण-सामायिकव्रत-देशावगासिक-पौषधोपवासव्रत-अतिथिसंविभागव्रत-रूपाणि द्वादशसंख्याकानि रूपं यस्याः सा ॥

શ્લોકાર્થ

હે ભવ્ય જીવો, તે મુક્તિરૂપી નગરીમાં જવાના જિનેશ્વર ભગવંતોએ બે માર્ગ બતાવ્યા છે. એક સરલ અને બીજો વિષમ. તેમાં જે સરલમાર્ગ છે, તે સર્વ પાપવ્યાપારના નિષેધરૂપ છે. તે આ પ્રમાણે : સર્વથા કોઇ જીવની હિંસા કરવી નહી. સર્વથા અસત્ય ભાષા બોલવી નહી. સર્વથા ચોરી કરવી નહીં. સર્વથા સ્ત્રીસંગનો ત્યાગ કરવો. અને સર્વથા ધનધાન્યાદિક પરિગ્રહનો સંગ્રહ કરવો નહીં, આ પાંચ મહાવ્રતરૂપ સરલ માર્ગ છે.

બીજો વિષમ માર્ગ આ પ્રમાણે છે: આંશિક કોઈ જીવની હિંસા નહીં કરવી. અંશતઃ જુઠું નહિ બોલવું. અંશતઃ ચોરી નહી કરવી. સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ અને પરસ્ત્રી, વિધવા, વેશ્યા. આદિનો સંગ નહીં કરવો. અંશતઃ ધનધાન્યાદિક પરિગ્રહનું પરિમાણ કરવું. દિશાઓનું પરિમાણ કરવું.

એકવાર ભોગવવા યોગ્ય તે ભોગ-ભોજન, માળા આદિ, વારંવાર ભોગ્ય સ્ત્રી આદિ, એવા પ્રકારના ભોગોપભોગનો અંશતઃ ત્યાગ, અનર્થદંડવિરમણવ્રત-વિના કારણના પાપ વ્યાપારનો ત્યાગ, સામાયિકવ્રત, દેશાવગાસિકવ્રત. પૌષધોપવાસ વ્રત અને બારમું અતિથિસંવિભાગવ્રત. આ પ્રકારનાં બારવ્રતરૂપ બીજો વિષમ માર્ગ છે, એટલે કે સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિરૂપ બે માર્ગ મુક્તિનગરીમાં જવા માટે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે બતાવ્યા છે. ॥૨૦॥

तूर्णमस्ति यदि तत्र यियासा, प्रध्वरे पथि ततः प्रयतध्वम् ।
सौगतोदितपदार्थ इवास्ते, यद्भवः स्फुरदशाश्वतभावः ॥२१॥

भो भव्याः, यदि भवतां तत्र महोदयपुरे तूर्णं शीघ्रं यियासा गन्तुमिच्छास्ति वर्तते, ततस्तर्हि प्रध्वरे साधुमार्गरूपे सरले पथि पदव्यां प्रयतध्वं प्रयत्नं कुरुध्वम् । यद्यस्मात्कारणात् भवः संसारः स्फुरन् प्रकटीभवन् अशाश्वतभावः विनश्वरता यत्र एतादृश आस्ते । क इव । सौगतोदितपदार्थ इव । यथा बौद्धकथितवस्तुव्रजे 'सर्वं क्षणिकम्' इति वाक्यात् यावत्पदार्थसार्थे अनित्यता वर्तते ॥

શ્લોકાર્થ

' હે ભવ્યજીવો, જો તમે મુક્તિપુરીમાં જલ્દી જવા ઇચ્છતા હો તો સાધુમાર્ગરૂપ સરલમાર્ગમાં પ્રયત્ન કરો, અર્થાત્ સાધુજીવન અંગીકાર કરો. કારણકે સંસાર બૌદ્ધના ક્ષણિકવાદની જેમ વિનશ્વર છે. અર્થાત્ સંસારમાં પદાર્થોનું નાશવંતપણું છે.' ॥૨૧॥

अनित्यतामेव दर्शयति—

सांध्यराग इव जीवितमास्ते, यौवनं च सरितामिव वेगः ।
यत्क्षणेव कमला क्षणिकेयं, तत्त्वरध्वमनिशं जिनधर्मे ॥२२॥

यत्कारणात् सांध्यरागः संध्यासमयसंबन्धी रागः उपलक्षणान्नीलपीतकृष्णश्वेतरक्ताभ्रिकाप्रकरस्तद्वज्जीवितम् । यथा संध्यारागः क्षणात् प्रध्वंसं भजते तथा जीवितव्यमपीति । च पुनर्यौवनं तारुण्यं सरितां प्रावृषेण्यनदीनां वेग इवास्ति । यथा नदीनां पूरं त्वरितं प्रयाति । यतः 'यौवन जाइ वेगिनदी युं जलवहइ इन्दचन्दनागेन्द कहो कुण थिर रहइ' इति सूक्तोक्तेः । तथा यौवनमपि । पुनर्यत्कारणात् इयं कमला लक्ष्मीः क्षणेव विद्युदिव क्षणशब्दो वेश्मरत्न(विद्युदर्थे)शान्तिचरित्रेऽस्ति । क्षणिका क्षणमात्रस्थायुका । 'करिकर्णचला कमला' इति वचनात् । तत्कारणादनिशं जिनधर्मे त्वरध्वं त्वरां कुरुध्वम् । शीघ्रं जिनधर्ममेव कुरुतेत्यर्थः ॥ इति गुरुदेशना ॥

શ્લોકાર્થ

'સંધ્યાના રંગ સમાન આ જીવન નાશવંત છે. નદીના પૂરની જેમ આ યૌવન અશાશ્વત છે, અને વિજળીના ચમકારાની જેમ આ લક્ષ્મી ચંચળ છે. માટે સુખી થવા ઇચ્છતા હો તો શ્રીજિનેશ્વર ભગવંતના ધર્મમાં પુરુષાર્થ કરો.' ॥૨૨॥

भारतीमिति निशम्य शमीन्दोः, कल्पिताप्लव इवामृतकुण्डे ।
उल्लसत्पुलकपल्लविताङ्ग–श्चेतसीति वितर्क कुमारः ॥२३॥

कुमारो हीरनामा चेतसि स्वमनसि इति वक्ष्यमाणं वितर्कं चिन्तयामास । किंभूतः कुमारः । उल्लसन् प्रकटीभवन् यः पुलको रोमाञ्चस्तेन पल्लवितमङ्गं वपुर्यस्य । उत्प्रेक्ष्यते–अमृतस्य सुधायाः कुण्डे कल्पितः कृतः आप्लवः स्नानं येन तादृश इव । किं कृत्वा । शमीन्दोर्मुनिचन्द्रस्येत्याद्युक्तप्रकारेण भारतीं वाणीम् । देशनामित्यर्थः । निशम्य श्रुत्वा ॥

શ્લોકાર્થ

અમૃતના કુંડમાં જાણે સ્નાન કર્યું હોય તેમ આચાર્યશ્રીની વાણી સાંભળીને રોમાંચિત થયેલા શરીરવાળા હીરકુમાર મનમાં આ પ્રમાણે વિચારતા હતા. ॥૨૩॥

अस्ति कश्चन न कस्यचनापि, भ्रातृपुत्रपितृमित्रजनादि ।
संसृतौ क्षणिकतां कलयन्त्यां, नानुयाति परलोकजुषं यत् ॥२४॥

कस्यचनापि पुंसो भ्राता बन्धुः, पुत्रः सुतः, पिता जनकः मित्रं सुहृत्, जनः कुटुम्बवर्गः, स आदौ पूर्वं यस्य तादृक्कश्चिन्नास्ति यत्कारणात् क्षणिकतां क्षणमात्रस्था-

यित्वं 'जे पुव्वह्णे दिट्ठा ते अवरह्णे न दीसन्ति' इति वचनात् क्षणविध्वंसिभावं कलयन्त्यां दधत्यां संसृतौ संसारे परलोकजुषं भवान्तरभाजं स्वजनं कोऽपि नानुयाति न पश्चात्पृष्ठे वा व्रजति । अन्यस्मिन् भवे न कोऽपि सार्धं याति । एक एव जीवो यातीत्यर्थः । यतः 'परलोकजुषां स्वकर्मभिर्गतयो भिन्नपथा हि देहिनाम्' इति रघौ ॥

श्લોકાર્થ

' આ સંસારમાં માતા, પિતા, ભ્રાતા, પુત્ર, સ્વજન આદિ પરિવાર . કોઇ કોઇનું નથી. આ સંસાર ક્ષણવિનાશી છે. પરલોકમાં જતાં જીવની સાથે કોઇપણ સ્વજન સાથે જતો નથી.' ॥૨૪॥

वल्लभीभवति यद्भवभाजां, स्वार्थ एव न तथात्र परार्थः ।
पर्वणीन्दुरपि पङ्कजपाणिं, यात्यसौ वसुकृतेऽपरथा नो ॥२५॥

यत्कारणादत्र जगति भवभाजां जन्तूनां यथा येन प्रकारेण स्वार्थ एव केवलं निजकार्यमेव वल्लभीभवति इष्टो जायते, तथा तेन प्रकारेण प्राणिनां परेषामर्थः अन्यकृत्यं न वल्लभः स्यात् । उक्तमर्थं दृष्टान्तेन द्रढयति—असौ प्रत्यक्षो महत्सु विख्यातिमान् इन्दुश्चन्द्रोऽपि पर्वणि अमावास्यायां वसुकृते रत्नकृते । 'वसु कान्तिधनयोः' । तदर्थं पङ्कजपाणिं सूर्यं प्रति भानुपार्श्वे याति । क्षीणश्चन्द्रः पर्वणि भास्करपार्श्वे गत्वा कान्तिमादायाभ्युदयते इति कविसमयः । अपरथा अन्यसमये अर्थे सृते स्वाभ्युदये संजाते न कदाचिद्गच्छति । एवमन्योऽपि कमलाङ्कितकरं धनिनं प्रति द्रव्यार्थं प्रयाति । कार्ये सृते तत्पार्श्वमपि नोपैति । तस्मात्कोऽपि कस्यापि नास्ति । 'प्रकारवचने थाल्' । 'सामान्यस्य भेदको विशेषः प्रकारस्तद्वृत्तेः किमादेस्थाल् स्यात् सर्वप्रकारेण इति सर्वथा इतरथा अपरथा' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् ॥

શ્લોકાર્થ

' સંસારી જીવો પોતે પોતાના સ્વાર્થમાં જ રક્ત હોય છે. પરાર્થ કોઇને પણ ઇષ્ટ નથી. જુઓને, આ ચંદ્ર પણ અમાવસ્યાના દિવસે ક્ષીણ થયેલો સૂર્ય પાસે રત્નકાંતિને લેવા માટે જાય છે ! કાંતિને પ્રાપ્ત કરી અભ્યુદયને પામે છે, પોતાનો અભ્યુદય થયા પછી સૂર્ય પાસે જતો નથી ! તેવીજ રીતે બીજા જીવો પણ ધન માટે ધનવાનનો આશ્રય કરે છે, સ્વયં ધનપતિ બન્યા પછી એ ઉપકારી પાસે જતા નથી ! કાર્ય સર્યા પછી કોઇ કોઇનું નથી ! એટલેકે સંસાર કેવળ સ્વાર્થી છે. ' ॥૨૫॥

कार्यकाल इतरोऽपि नरेणा–दीयते तदनु मुच्यत एव ।
विभ्रमाय विधृतो हृदि हारो, हीयते रहसि सोममुखीभिः ॥२६॥

नरेण मनुष्येण कार्यकाले स्वकृत्यसमये इतरोऽप्यन्योऽपि स्वकार्यकृते आदीयते स्वीक्रियते । तदनु कार्यकरणानन्तरं सृते कृते मुच्यते त्यज्यत एव । उक्तमर्थमर्थान्तरेण दृढीकरोति—सोममुखीभिः स्त्रीभिः विभ्रमाय विलासार्थं शोभाकृते वा हृदि वक्षसि

हृदये धृतः परिहितो हारो मुक्ताकलापो रहसि सुरतक्रीडाकरणसमये । 'संभोगश्च रहो रतिः' इति हैम्याम् । हीयते उत्तार्यते हृदयात् पृथक्क्रियते। ततः सर्वेषां स्वार्थ एवाभीष्टः ॥

श्लोकार्थ

'મનુષ્યો પોતાના કાર્યને માટે બીજાને ગ્રહણ કરે છે. કાર્ય સર્યા પછી તેને છોડી દે છે. જેમ ચંદ્રમુખી સ્ત્રીઓ શોભાને માટે હૃદય ઉપર મુક્તાહારને ધારણ કરે છે, જ્યારે સુરતક્રીડાના સમયે હારનો ત્યાગ કરે છે, તેમ આ સંસારમાં સહુ કોઈને સ્વાર્થ જ ઇષ્ટ છે. ॥૨૬॥

जन्मिनामयमकृत्रिममित्रं, श्रेयसे तदुदयेज्जिनधर्मः ।
वैभवाय परिशीलनभावं, लम्भितः क्षितिशशीव कृतज्ञः ॥२७॥

तत्कारणात् असारे संसारे अयं स्वर्गापवर्गसाधकत्वेन प्रसिद्धः अकृत्रिममित्रं स्वाभाविकसुहृत् जिनोक्तो भगवत्प्रणीतो धर्मः परिशीलनभावमुपासनागोचरतां लम्भितः प्रापितः सन् श्रेयसे ऐहलौकिकमुक्तिकृते च उदयेत् प्रकटीभवेत् । किंभूतः । कृतं निर्मितं जानातीति कृतज्ञः । क इव । क्षितिशशीव । यथा कृतज्ञो नृपः सेवितः सन् वैभवाय विभूतिकृते भवेत् ॥

श्लोकार्थ

'માટે અસાર સંસારમાં સ્વર્ગાપવર્ગનો સાધક સાચો મિત્ર કોઈ હોય તો એક જિનેશ્વર ભગવાને કહેલો ધર્મ જ છે. તે ધર્મનો આશ્રય કરવાથી સ્વર્ગ અને અપવર્ગ મોક્ષનો વૈભવ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જેમ કૃતજ્ઞ રાજાનો કરેલો આશ્રય, ભવિષ્યમાં અભ્યુદયને કરનારો બને છે તેમ આ જિનધર્મ અભ્યુદયને આપનારો છે. ॥૨૭॥

स्वानुजन्मभगिनीकुलवृद्धा–नादद्दे तदनुयुज्य तपस्याम् ।
पारलम्भनविभुर्भववार्धे–र्यत्तरीव नियमस्थितिरेषा ॥२८॥

यत्कारणादेषा मुक्तिनगरप्रध्वरप्रद्धतिः प्रसिद्धा नियमे पञ्चमहाव्रतादिमूलगुणोत्तर-गुणसम्यक्पालनरूपे यावज्जीवावस्थानं नियमस्थितिर्दीक्षा तरीव नौरिव संसारसमुद्रस्य पारलम्भने परतटप्रापणे विभुः समर्था आस्ते । 'तां तृतीयपुरुषार्थवारिधेः पारलम्भन-तरीमरीरमत्' इति नैषधे । तत्कारणात् स्वो ज्ञातिवर्गः । अनुजन्मा कनीयान् श्रीपाला-ख्यभ्राता राणीविमलाऽऽख्ये द्वे भगिन्यौ जामी कुलवृद्धान् गोत्रमहत्तराननुयुज्य पृष्ट्वा अहं तपस्यां संयममादद्दे गृह्णामि ॥ इति हीरकुमारस्य संसारासारताविचारः ॥

શ્લોકાર્થ

'મુક્તિરૂપી નગરીના સરલ માર્ગરૂપ, પાંચમહાવ્રતના જીવન પર્યંત પાલનરૂપ દીક્ષા. એજ આ સંસારરૂપી સમુદ્રને પાર કરવા માટે સમર્થ નાવ સમાન છે. માટે નાનાભાઇ શ્રીપાલ, જ્યેષ્ઠ ભગિનીઓ વિમલા અને રાણી આદિ સ્વજનોની અનુજ્ઞા લઇને હું ભાગવતી દીક્ષાને અંગીકાર કરું.' શ્રીહીરકુમારે આ પ્રમાણે સંકલ્પ કર્યો. ॥૨૮॥

सूरिसिन्धुरपुरः स कुमारो, व्याजहार मनसीति विमृश्य ।
दन्तकान्तिमुचुकुन्दसुमैस्त–त्पादयोरिव सृजन्नुपहारम् ॥२९॥

स हीरकुमारः मनसि स्वचित्ते इति पूर्वोक्तं विमृश्य विचार्य सूरिषु सिन्धुरः शौण्डीरत्वेन गजस्तस्य पुरोऽग्रे व्याजहार वदति स्म । उत्प्रेक्ष्य—दन्तानां कान्तय एव मुचकुन्दा द्रुमविशेषास्तेषां सुमैः पुष्पैस्तस्य सूरेः पादयोश्चरणयोरुपहारं पूजाम् । 'पूजार्हणासपर्यार्चा उपहारबली समौ' इति हैम्याम् । सृजन् कुर्वन्निव ॥

श्लोकार्थ

આ રીતે હીરકુમારે મનમાં વિચારીને, આચાર્ય મહારાજની સમક્ષ આ પ્રમાણે કહ્યું. જાણે દાંતોની કાંતિરૂપ મચકુંદનાં પુષ્પો વડે સૂરિજીના ચરણની પૂજા કરતા ન હોય! ॥૨૯॥

प्राप्य तावककरादिह दीक्षा–माहितायतिहितामिव शिक्षाम् ।
सेवितुं चरणतामरसं ते, मानसं मुनिप ! कामयते मे ॥३०॥

हे मुनिप सूरीन्द्र, ते तव चरणतामरसं पादपद्मं सेवितुं मे मम मनः कामयते वाञ्छति । किं कृत्वा । इहास्मिन्नेव समये तावकात् त्वदीयात्करात् पाणेर्दीक्षां प्राप्य समासाद्य । उत्प्रेक्ष्यते—आहितं स्थापितमायतौ उत्तरकाले हितं पथ्यं यया तादृशीं शिक्षामिव ॥

श्लोकार्थ

'હે સૂરીન્દ્ર! હમણાં જ આપના કરકમલથી દીક્ષાને પ્રાપ્ત કરીને આપના ચરણકમલની સેવા કરવા માટે મારું મન ઉત્સુક બન્યું છે. ભવિષ્યકાલમાં સ્થાપન કરેલું છે હિત જેમાં એવી શિક્ષાની જેમ દીક્ષાને ગ્રહણ કરવા માટે મારું મન ઉત્સુક બન્યું છે.' ॥૩૦॥

एवमुक्तवति हीरकुमारे, सूरिशीतकिरणः स्म गृणाति ।
मथ्यमानमकराकररावं, ह्रेपयन्निव गभीरविरावैः ॥३१॥

सूरिषु मध्ये शीतकिरणः सौम्यगुणेन चन्द्रो गृणाति स्म बभाषे । कस्मिन् सति । एवममुना प्रकारेण उक्तवति कथितवति हीरकुमारे सति । उत्प्रेक्ष्यते—सूरिर्गभीरविरावैर्मन्द्रध्वनिभिर्मथ्यमानो नारायणेन मन्दरगिरिणा विलोड्यमानो यो मकराकरः समुद्रस्तस्य रावं गम्भीरनिर्घोषं लज्जयन् लज्जायुक्तं कुर्वन्निव ॥

श्लोकार्थ

આ પ્રમાણે હીરકુમારે કહ્યું ત્યારે, આચાર્યોમાં ચંદ્રસમાન શ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજી આ પ્રમાણે બોલ્યા: તે આચાર્યશ્રીના ગંભીર અવાજવડે મંથન કરાતા એવા સમુદ્રનો અવાજ જાણે લજ્જાયુક્ત બની ગયો ન હોય! ॥૩૧॥

मा कृथाः क्वचन तत्प्रतिबन्धं, बान्धवस्वजनमित्रजनेषु ।
गन्धवाह इव भूधरसिन्धु-ग्रामसीमपुरभूमिधुनीषु ॥३२॥

हे कुमार, यद्येवं तवाशयस्तत्तदा तर्हि क्वचन केष्वपि बान्धवा भ्रातरः, स्वजनाः सगोत्राः ज्ञातयः, मित्राणि सुहृदः, तत्प्रमुखेषु जनेषु लोकेषु प्रतिबन्धं ममत्वेन स्नेहेन कृत्वा संसारे स्थायिभावं मा कृथा मा कुर्याः । क इव । गन्धवाह इव । यथा वायुर्भूधराः पर्वताः, सिन्धवः समुद्राः, ग्रामाः संनिवेशाः, सीमा ग्रामनगरसमीपबहिःप्रदेशाः, पुराणि नगराणि, भूमयोऽखिलवसुंधरा, धुन्यो नद्यः, तासु प्रतिबन्धं न विदधाति ॥

શ્લોકાર્થ

'હે કુમાર, જો તારો આ પ્રકારનો જ સંકલ્પ હોય તો, જેમ વાયુ, પર્વતો, સમુદ્રો, ગામ નગરો, સીમાઓ, પૃથ્વીઓ, કે નદીઓ...આદિ કોઈમાં પ્રતિબંધ કરતો નથી, તેમ તારે પણ ભ્રાતા ભગિની, મિત્રો, આદિ સ્વજનવર્ગમાં પ્રતિબંધ-મમત્વભાવ કરવો નહીં.' ॥૩૨॥

यैरवर्धि जिनधर्मसुरद्रुः, पूर्वजन्मनि जनैरिह तेषाम् ।
तद्दलानि कमलाकमलाक्षी, सार्वभौमपदवीप्रमुखानि ॥३३॥
तत्सुमानि सुरवैभवलम्भः, कीर्तयः परिमलोऽप्यदसीयः ।
सिद्धिमुग्धमृगदृक्परिरम्भाऽऽ-रम्भणानि पुनरस्य फलानि ॥३४॥ (युग्मम्)

हे हीरकुमार, यैर्जनैः पूर्वजन्मनि प्राचीने भवे जिनधर्मरूपः सुरद्रुः कल्पवृक्षोऽवर्धि वृद्धिं प्रापितः, तेषां जनानामिह जन्मनि कमला लक्ष्मीः । अथ च कमला श्रीस्तत्तुल्या कमलाक्षी अरविन्दलोचना स्त्री, यया परिणीतमात्रया गृहे चागतया सत्या सर्वतः सौधधनधान्यद्विपदचतुष्पदादिभिः परिपूर्यते सा लक्ष्मीसदृशा पद्माक्षी तथा सार्वभौम सर्वस्या भूमेरीश्वरश्चक्रवर्ती तस्य पदवी पताः प्रमुखाः आदिमाः प्रकृष्टा वा येषु तादृशानि तस्य सुरद्रोर्दलानि पत्राणि सन्ति । तथा सुराणामुपलक्षणादिन्द्रादीनां वैभवानां संपदां लम्भः प्राप्तिः सा तस्य सुमानि पुष्पाणि । 'प्रसूनं कुसुमं सुममं' इति हैम्याम् । तथा कीतर्यः सुरासुरनरखेचरकिंनरमिथुनगीयमानयशांसि अपि पुनरस्यायमदसीयः परिमलः आमोदः सौरभम् । सिद्धयो लघिमा, वशिता, ईशत्वम्, प्राकाम्यम्, अणिमा, महिमा, यत्र कामावसायित्वम्, प्राप्तिः, इत्यष्टौ, अन्या अपि मन्त्रतन्त्रविद्यातपःशक्तिप्रमुखाः सिद्धय एव मुग्धमृगदृशो रम्याङ्गनाः । अथ वा सिद्धिर्मुक्तिरेव प्रधानवधूस्ताभिस्तस्या वा सार्धमालिङ्गनानि परिरम्भणानि आसादनानि तेषामारम्भाः प्रक्रमास्तानि पुनरस्य कल्पद्रोः फलानि वर्तन्ते ॥

શ્લોકાર્થ

"હે હીરકુમાર પૂર્વ જન્મમાં જે જીવોએ શ્રી જિનધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનું રોપણ અર્થાત્ આરાધન કર્યું છે, તે જીવોને આ જન્મમાં સાક્ષાત્ લક્ષ્મીસમાન પદ્માક્ષી એવી પ્રેમાળ પત્ની, તેમજ

ચક્રવર્તીની પદવી આદિની પ્રાપ્તિ થવી તે કલ્પવૃક્ષનાં પાંદડાં છે, દેવ-દેવેન્દ્રોના વૈભવની પ્રાપ્તિ તે પુષ્પો છે, તેમજ દેવ, દાનવ, માનવ આદિ યુગલો વડે ગવાઇ રહેલી કીર્તિ તે કલ્પવૃક્ષની સૌરભ છે. લઘિમા, વશિતા, ઇશિતા, પ્રાકામ્ય, અણિમા, ગરિમા, યત્ર કામાવસાયિત્વ અને પ્રાપ્તિ, આ આઠ પ્રકારની સિદ્ધિઓ અથવા મુક્તિરૂપી સ્ત્રી સાથેના આલિંગનની પ્રાપ્તિ તે આ જિનધર્મરૂપી કલ્પ-વૃક્ષનાં ફળ છે." ॥૩૩॥

धर्म एव मनुजैरिह मन्त्रः, सार्वकामिक इवैष निषेव्यः ।
येन वाङ्मनसपारगतं य-त्तत्करोति करसात्तरसाऽसौ ॥३५॥

इह जन्मनि मनुजैर्मानवैरेष पूर्वव्यावर्णितस्वरूपः धर्म एव निषेव्यः सेवनीयः आराध्यः । क इव । मन्त्र इव । यथा कैश्चित्पुंभिर्विनयादिना प्रसन्नीभवद्गुरुप्रदत्तः सर्वान् समस्तान् कामान्मनोभिलषितान् करोति पूरयतीति सार्वकामिको मन्त्रो निषेव्यते सम्यगुपासनागोचरीक्रियते । येन कारणेनासौ धर्मो यद्वस्तु वाङ्मनसयोः पारगतं वचनमनसोर्गोचरातीतं यत्र पदार्थे वाचो मनसश्च गोचरो न भवति तदपि वस्तु तरसा शीघ्रं करसात्करप्राप्तं करोति । 'का नाम तत्र चिन्ता, प्रभवति पुरुषस्य पौरुषं यत्र । वाङ्मनसयोरविषये, विधौ च चिन्तान्तरं किमिह ॥' इति चम्पूकथायाम् ॥ इति कुमारमुद्दिश्य गुरुवाक्यम् ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ કોઈ પુરુષ, વિનયાદિ ગુણોથી પ્રસન્ન થયેલા ગુરુએ આપેલા, સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓના પૂરક એવા સર્વકામુક મંત્રની સમ્યક્ પ્રકારે આરાધના કરે છે, તેમ આ જન્મમાં પૂર્વે જેનું સ્વરૂપ કહેવાયું છે એવા પ્રકારના જિનધર્મનું સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરવું જોઇએ. સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરાયેલો ધર્મ જીવોને મનસાતીત અને વચનાતીત એવા અગોચર પદાર્થો પણ શીઘ્રતયા હસ્તસાત્ કરી આપે છે, અર્થાત્ પ્રાપ્ત કરાવે છે. ॥૩૫॥

तां निपीय मुनिवासववाचं, स्मेरदृक् प्रबुबुधे स कुमारः ।
कैरवोत्कर इव स्मितकोश-श्चन्द्रिकां कुमुदिनीरमणस्य ॥३६॥

स कुमारः प्रबुबुधे प्रतिबुद्धः । किंभूतः । स्मेरदृक् हर्षेण हसितनयनः । तां पूर्वोक्तां मुनिवासवस्य सूरीन्द्रस्य वाचं वाणीं निपीय सादरं श्रुत्वा पीत्वा । क इव । कैरवोत्कर इव । यथा कुमुदिनीरमणस्य विधोश्चन्द्रिकां ज्योत्स्नां निपीय कुमुदप्रकरः प्रबुध्यते विकाशं लभते । किंभूतः । स्मिता विकसिताः कोशाः कुड्मला यस्य ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ ચંદ્રની ચંદ્રિકાનું પાન કરીને, ડોડાવાળો કુમુદનો સમૂહ વિકસિત થાય છે, તેમ હર્ષ-યુક્ત નયનવાળા હીરકુમાર, સૂરીન્દ્રની વાણી સુધાનું આદરપૂર્વક પાન કરીને પ્રતિબુદ્ધ થયા. અર્થાત્ પ્રતિબોધ પામ્યા. ॥૩૬॥

निश्चिकाय विनयानतकाय–स्तत्पुरः शिशुशशी स्वतपस्याम् ।
शंभुसुभ्रुव इवाम्बुजनाभः, प्रत्यगाच्च भवनं निजजामेः ॥३७॥

शिशुशशी कुमारचन्द्रः तस्य सूरेः पुरोऽग्रे स्वस्यात्मनस्तपस्यां दीक्षाग्रहणं निश्चिकाय अहमवश्यं श्रीमत्पार्श्वे परिव्र(ज्यां)जां गृहीष्यामिति निश्चयं कृतवान् । किंभूतः । विनयेन आ सामस्त्येन नतो नम्रीभूतः कायः शरीरं यस्य । च पुनर्निजजामेर्विमलाया भवनं गृहं प्रत्युज्जगाम । क इव । अम्बुजनाभ इव । यथा कृष्णः शंभुसुभ्रुवः पार्वत्या भवनं प्रति गच्छति । भवानी हि कृष्णभगिनीति कविसमयः । 'भवानी कृष्णमेनाकस्वसा' इति हैम्याम् । अम्भोजनाभः अम्बुजनाभः इत्यादयः प्रयोगाः पाण्डवचरित्रे सन्तीति ॥ इति विजयदानसूरिपुरो हीरकुमारस्य दीक्षाग्रहणनिश्चयकरणम् ॥

શ્લોકાર્થ

વિનયથી અત્યંત નમ્ર શરીરવાળા હીરકુમારચંદ્ર આચાર્યશ્રીની સમક્ષ 'હું અવશ્ય આપની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ'' આવો નિશ્ચય કરી, જેમ કૃષ્ણ પોતાની ભગિની પાર્વતીને ઘેર જાય તેમ પોતાની જ્યેષ્ઠ ભગિની વિમલાને ઘેર ગયા. ॥૩૭॥

इच्छता हृदि महोदयलक्ष्मी–सङ्गदूतिमिव जैनतपस्याम् ।
भाष्यते स्म भवनं प्रविभूष्या–नेन भावयतिना निजजामिः ॥३८॥

अनेन निजजामिः स्वभगिनी भाष्यते स्म भाषिता वादिता । अनेन किंभूतेन । भावेन परिणामेन यतिना साधुना । अथ वा भावे आशये मनसि यतित्वं चारित्रमस्येति तेन भावयतिना । किं कृत्वा भाषिता । भवनमर्थाद्भगिनीभवनं प्रकर्षेण विभूष्य शोभां नीत्वा गृहे आगत्येत्यर्थः । अनेन किं कुर्वता । जिनानां तीर्थकृतामियं जैनीं तपस्यां दीक्षामर्थाद् ग्रहीतुमिच्छता हृदये वाञ्छता । उत्प्रेक्ष्यते—महोदयलक्ष्म्या मुक्तिश्रिया महाभ्युदयसंपदो वा सङ्गे संगमे मिलने दूतिमिव संदेशहारिकामिव । 'तस्याः स्वयंवरपरिग्रहदूतिरेषा, मुक्तावली हृदि पदं भवतः करोतु' इति चम्पूकथायाम् । 'दूत्यां दूतिरपि स्मृता' इति शब्दप्रभेदे ॥

શ્લોકાર્થ

મુક્તિરૂપી લક્ષ્મીની સાથે સંગમ કરાવવામાં દૂતી સમાન પારમેશ્વરી પ્રવ્રજ્યાને હૃદયમાં ઇચ્છતા ભાવમુનિ હીરકુમારે ભગિનીના ઘરને શોભાવીને અર્થાત્ ઘરે આવીને પોતાની બ્હેનને આ પ્રકારે કહ્યું. ॥૩૮॥

धारिणीसुत इवाद्य सुधर्म–स्वामिनं विजयदानमुनीन्द्रम् ।
वन्दितुं विजयसिंहमहेभ्या–म्भोजदृग्गत इतोऽहमभूवम् ॥३९॥

विजयसिंहनामा यो महेभ्यो व्यवहारी तस्याम्भोजदृक् प्रियतमे हे जामे, अद्याह-

मितो भवत्या गृहाद्विजयदाननामानं मुनीन्द्रं सूरिं वन्दितुं नमस्कर्तुं गतोऽभूवम् । क इव । धारिणीसुत इव धारिणीनामा ऋषभव्यवहारिपत्नी तस्याः सुतो जम्बुकुमारः । सुधर्मस्वामिनं श्रीमहावीरपञ्चमगणधरं नन्तुं गतोऽभूत् ॥

શ્લોકાર્થ

'વિજયસિંહ શ્રેષ્ઠીની પ્રિયતમા, કમલનયના બહેન ! જેમ ઋષભ શ્રેષ્ઠીની પત્ની ધારિણીના પુત્ર જંબુકુમાર પંચમ ગણધર શ્રીસુધર્માસ્વામીને વંદન કરવા ગયા હતા, તેમ આજે હું શ્રી વિજયદાનસૂરિજીને વંદન કરવા ગયો હતો.' ॥૩૯॥

कीलनैकललितं कलयन्ती, या कशेव तुरगस्य भवस्य ।
देशनाश्रवणगोचरभावं, लम्भिता श्रमणशीतमरीचेः ॥४०॥

हे जामे, श्रमणशीतमरीचेर्विजयदानसूरीन्द्रस्य सा परमशान्तरसमयी धर्मकथा मया त्वद्भ्रात्रा श्रवणयोः कर्णयोः गोचरभावं विषयतां लम्भिता नीता । श्रुतेत्यर्थः । 'नूनं न मे श्रवणगोचरतां गतोऽसि' इति कल्याणमन्दिरस्तोत्रे । सा का । या धर्मदेशना भवस्य संसारस्य कीलने ताडने अथ वा कीलनायां पराभवविधानविषये । 'व्रजते हेलिहयालिकीलनाम्' इति नैषधे । एकमद्वितीयं ललितं विलासं व्यवसायं कलयन्ती बिभ्रती वर्तते । केव । कशेव । यथा कशा चर्मदण्डः 'चाबखो' इति लोके प्रसिद्धा तुरगस्याश्वस्य ताडने अद्वैतं व्यापारं बिभर्ति ॥

શ્લોકાર્થ

"હે ભગિની, સાધુઓમાં ચંદ્રસમાન આચાર્ય ભગવંતની ધર્મદેશના મેં સાંભળી. આ ધર્મદેશના જેમ અશ્વને તાડન કરવામાં ચાબૂક એક અદ્વૈત સાધન છે, તેમ સંસારને ફટકો આપવામાં એક અદ્વૈત વ્યવસાયને ધારણ કરે છે." ॥૪૦॥

उन्नमज्जलधरादिव जामे, सूरिराजवदनादुदयद्भिः ।
वाणिवैभवरसैर्द्वयमेतत्, पूर्यते स्म मम कर्णकलश्योः ॥४१॥

हे जामे हे विमले, सूरिराजस्य वदनान्मुखादुदयद्भिः प्रकटीभवद्भिः वाणीनां वाचां विलासा वैचित्र्यास्त एव रसा जलानि तैर्ममेदं मदीयमेतत्प्रत्यक्षशब्दविषयगोचरं कर्णौ श्रवणावेव कलश्यौ कुम्भ्यौ तयोर्द्वयं पूर्यते स्म पूर्णीभूतम् । श्रवणशब्दः पुंनपुंसके । आलोचनान्तात् श्रवणो वितत्य' इति लिङ्गानुशासनावचूर्णौ । तथा 'अवलम्बितकर्णशष्कुलीकलशीकं रचयन्नवोचत' इति नैषधे । कस्मादिव । उन्नमज्जलधरादिव । यथा उन्नमतो जलभरैर्नम्रीभवतो जलधरान्मेघादुदितैः प्रादुर्भूतैर्नीरैः सलिलैः कलशीद्वन्द्वं परिपूर्णीभवति । वाणिशब्दो ह्रस्वोऽप्यस्ति । यथा 'अन्तर्वाणिस्तु शास्त्रवित्' इति हैम्याम् । तथा भर्तृहरशतके प्रोक्तं च—'केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला, न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः । एका वाणिरलंकरोति

पुष्पं या संस्कृता पठ्यते, क्षीयन्ते किल भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥' इत्यत्रापि वाणिशब्दो ह्रस्वः ॥

श्लोकार्थ

હે ભગિની વિમલા, જેમ જલવડે પરિપૂર્ણ મેઘની વર્ષાથી કલશો ભરાઈ જાય છે, તેમ સૂરિરાજની વાણીના વૈભવરસથી મારા કર્ણકલશ પરિપૂર્ણ થઈ ગયા. અહીં વાણી શબ્દ હ્રસ્વ પણ હોય છે, તે બતાવવા ભર્તૃહરિ શતકમાં રહેલા શ્લોકનું પ્રમાણ આપે છે; 'હાથનાં કડાં, ઉજ્જ્વલ મૌક્તિક હારો, સ્નાન, વિલેપન, પુષ્પ કે સંસ્કાર કરેલા કેશ, આ પદાર્થો પુરુષને શોભાવતા નથી, પરંતુ સંસ્કારી વાણી એજ પુરુષની શોભા છે ! આભૂષણો તો ક્યારેક ક્ષીણ થઈ જાય, પરંતુ સુશિક્ષિત સંસ્કારી વાણી એજ એનાં આભૂષણ છે.

सूरिभर्तुरमृतादपि वाचो, दृश्यते जगति कोऽपि विशेषः ।
त्यक्तमन्यव इदंरसिका य–न्मन्युबद्धमनसस्त्वमृताशाः ॥४२॥

हे जामे जगति विश्वे अमृतात्पीयूषात्सूरिभर्तुर्वाचो वाण्याः कोऽप्यद्भुतवैभवो विशेषः अतिशायित्वमनिर्वचनीयमहिमा दृश्यते अवलोक्यते ज्ञायते वा ॥ यद्यस्मात्कारणात् इदंरसिका गुरुवचनसुधापानरसवन्तो जनास्त्यक्तमन्यव उज्झितकोपाः जायन्ते । अस्यां वाण्यां रसिकाः। 'इदं यशांसि द्विषतः सुधारुचः' इति नैषधे । तु पुनः । अमृताशाः सुधापायिनो देवा मन्युबद्धमनसः कोपकलितान्तःकरणाः तत्त्वतस्तु यज्ञोत्कण्ठहृदयाः तदशनत्वात् । 'स्वाहा स्वधा क्रतुसुधाभुज आदितेयाः' इति हैम्याम् ॥

श्लोकार्थ

' હે ભગિની, આ જગતમાં કોઈપણ અદ્‌ભુત વૈભવ દેખાતો હોય તો તે આચાર્યશ્રીના વચનરૂપી અમૃતનો જ વૈભવ છે. જે રસિકો આ વચનામૃતનું પાન કરે છે તેનો કોપ ચાલ્યો જાય છે. દેવો અમૃતભોજી હોવા છતાં પણ કોપયુક્ત ચિત્તવાળા છે ! માટે આચાર્યશ્રીનું વચનામૃત અનિર્વચનીય મહિમાવાળું છે ' ॥૪૨॥

सांप्रतं भगिनि तेन मुनीन्दोः, संनिधौ ग्रहयितुं व्रतलक्ष्मीम् ।
उत्सुकोऽहमभवं भवभग्नो, धारिणेय इव वीरजिनेन्दोः ॥४३॥

हे भगिनि, तेन एतादृग्गुरुवचनामृतपानोत्सुक्येन कारणेन सांप्रतमधुना मुनीन्दोः विजयदानसूरेः पार्श्वे व्रतलक्ष्मीं चारित्रश्रियं ग्रहयितुमादातुमहमुत्सुक उत्कण्ठितोऽभवं संजातः । 'गृह्णाति ग्रहयते लाली' इति क्रियाकलापे । ग्रहयते इत्यस्य ण्यन्तस्य तुम्प्रत्ययप्रयोगः । अहं किंभूतः । भवात्संसारात्पुनः पुनः पर्यटने भग्न उद्विग्नः । क इव । धारिणेय इव । यथा श्रेणिकनृपपत्नी धारिणी तस्या नन्दनो मेघकुमारः श्रीमहावीरजिनवरस्य पार्श्वे व्रतं ग्रहीतुमुत्सुको जज्ञे ॥

શ્લોકાર્થ

તે કારણથી હે ભગિની, ધારણીકિશોર મેઘકુમાર જેમ વીરપરમાત્મા પાસે દીક્ષા ગ્રહણ

કરવા માટે ઉત્સુક બન્યા હતા, તેમ સંસારથી ઉદ્વિગ્ન બનેલો હું, હાલમાં આચાર્યશ્રીની પાસે ચારિત્રલક્ષ્મી ગ્રહણ કરવા માટે ઉત્સુક બન્યો છું. ॥૪૩॥

सेतुबन्धमिव संसृतिसिन्धो–स्तद्व्रताय मम देहि निदेशम् ।
विघ्नयेत्क हि महोदयलक्ष्मी–संमुखं निजजनं हितकाङ्क्षी ॥४४॥

हे जामे, तत्कारणात् त्वं मम व्रताय चारित्रग्रहणार्थं निदेशमाज्ञां देहि । कमिव । सेतुबन्धमिव पद्याविरचनमिव । लोके 'पाज' इति प्रसिद्धा । कस्य । संसृतिः संसारः स एवागाधत्वात्सिन्धुः समुद्रस्तस्य । हि यस्मात्कारणान्महानुदयोऽत्यैश्वर्यं मोक्षश्च तस्य लक्ष्मीस्तत्राभिमुखं संमुखीभूतं निजजनं स्वकीयबन्धुवर्गं हितकाङ्क्षी स्वजनहिताभिलाषुको जनः को विघ्नयेद्विघ्नं कुर्यात्, अपि तु न कोऽपि नान्तरायी भवेत् ॥ इति विमलाभगिनीं प्रति हीरकुमारस्य दीक्षादेशमार्गणवचनम् ॥

श्लोकार्थ

' હે બહેન ! સંસાર સમુદ્રની પાજ સમાન પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા માટે મને આજ્ઞા આપો. ખરેખર, મોક્ષલક્ષ્મીને સન્મુખ બનેલા પોતાના સ્વજનોને હિતસ્વીજનોએ અંતરાય ન કરવો જોઈએ ' ॥૪૪॥

तद्वचो विरचितं सहजेन, प्राप्तमात्रमपि कर्णपुटान्तः ।
क्षिप्ततप्तगुरुपत्रमिवास्या, दुःखमप्रतिममातनुते स्म ॥४५॥

सहजेन भ्रात्रा । ['भ्राता तु स्यात्सहोदरः । समानोदर्यः सोदर्यः सगर्भसहजा अपि ॥' इति हैम्याम् ।] विरचितं कथितं तद्वचो दीक्षादेशमार्गणरूपं तत्पूर्वोक्तं वाक्यं कर्णपुटान्तः श्रोत्रपात्रमध्ये प्राप्तमात्रमपि केवलमेकवारं गतमपि अस्या विमलाया हीरकुमारस्य बृहद्भगिन्या अप्रतिममसाधारणं दुःखमातनुते स्म चक्रे । किमिव । क्षिप्ततप्तगुरुपत्रमिव । यथा—क्षिप्तं स्थापितं तप्तमुष्णीकृतं गुरुपत्रं कर्णयोरतिदुःखदं स्यात् ॥

श्लोकार्थ

પોતાના ભાઈનાં આવાં વચનો સાંભળતાં જ વિમલા અત્યંત દુઃખ પામી, જેમ તપાવેલા સીસાનો પ્રક્ષેપ કાનને અતિ દુઃખદાયી બને છે, તેમ હીરકુમારનાં દીક્ષાગ્રહણનાં વચનો વિમલાને અતિ દુઃખદાયી બન્યાં. ॥૪૫॥

डिम्भलम्भितविडम्बनभाजा, दुःखतः परभृतेव भगिन्या ।
स न्यगादि मृदुगद्गदवाचा, साधिमाधरितपुण्यधनुःश्रीः ॥४६॥

स हीरकुमारो भगिन्या विमलास्वस्रा न्यगादि भाषितः । किंभूतया । मृद्वी कोमला तथा बाष्पैरस्पष्टा तादृशी वाग्वाणी यस्याः । अथवा साधनभूतया वाचा

कृत्वा। कुतस्तादृग्भ्रातृप्रव्रज्यापरिणामोद्भूतदुःखतः। स किंभूतः। साधिम्ना शरीरसौन्दर्येण। 'साधुरम्यमनोज्ञानि' इति हैम्याम्। अधरिता हीनीकृता तिरस्कृता वा पुष्पधनुषः कामस्य श्रीर्वपुः शोभा येन। 'त्वयाद्दतः किं नरसाधिमभ्रमः' इति नैषधे॥

उत्प्रेक्ष्यते—परभृतेव[1]। यथा कोकिलया भाष्यते विस्वरमुच्यते। किंभूतया। डिम्भेन अव्यक्तबालकेन लम्भितं प्रापितं यद्विडम्बनं संतापनं तद्व्रजतीति परान् काकबालकान् पुष्यन्तीति परभृतः। 'कोकिलैः पालितः काकस्तथा चान्यैस्तु पोषितः' इति वचनात्। तथा परभृत् व्यञ्जनान्तः। 'परभृतां मदनालसचेतसाम्–' इत्यादि रघुकुमारयोरपि॥

श्लोकार्थ

શરીરના સૌન્દર્યથી કામદેવનો તિરસ્કાર કરનારા પોતાના ભાઇ હીરકુમારને પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવાના થયેલા અભિલાષથી અતિદુઃખી બનેલી વિમલા, કોમળ અને ગદ્‌ગદ્ કંઠે આ પ્રમાણે કહેવા લાગી; જેમ રંગની સમાનતાથી 'આ કાકનું બાળક છે કે મારું બાળક છે' આમ પોતાના બાળકને નહીં જાણવાથી વિડંબના પામેલી કોયલ વિરસ સ્વરે બોલે, તેમ વિડંબના પામેલી વિમલા અસ્પષ્ટપણે ગદ્‌ગદ્ કંઠે બોલી. ॥૪૬॥

सांप्रतं व्यतिकरस्तव कोऽयं, वार्धकोचितविधेश्चरणस्य।
लीढि वत्स! विषयस्य रसाल–स्येव पक्त्रिमफलस्य रसांस्त्वम् ॥४७॥

हे वत्स, सांप्रतमिदानीं बाललीलायां तव भवतश्चरणस्य चारित्रस्य कोऽयं व्यतिकरः क एष प्रस्तावसमयः। किंभूतस्य चरणस्य। वार्धके वृद्धावस्थायामुचितो योग्यो विधिराचरणं यस्य। किं च हे बन्धो, अधुना त्वं विषयस्य शब्दादिगोचरस्य रसानास्वादान् लीढि आस्वादय। रागाननुभव। कस्येव। पक्त्रिमफलस्येव। यथा कोऽपि रसालस्य सहकारतरोः परिपक्वफलस्य रसान्निस्यन्दानास्वादयति जनः॥

श्लोकार्थ

'હે વત્સ, હાલ બાલક્રીડા કરતા એવા તારે વૃદ્ધાવસ્થામાં લેવા યોગ્ય ચારિત્રને ગ્રહણ કરવાનો શું સમય છે? હે બંધુ! હમણાં તો તું પાકેલા આમ્રફલ જેવા મધુર શબ્દાદિ વિષયોના રસનો આસ્વાદ કર અર્થાત્ અનુભવ કર. ॥૪૭॥

भाग्यभाजि जलजन्मगृहेवा–गन्तुका तरुणता त्वयि वत्स!।
कामकेलिवसतौ रतिसख्यां, त्वं रमस्व युवतीभिरमुष्याम् ॥४८॥

हे वत्स, त्वयि विषये तरुणता यौवनावस्था आगन्तुका आगमनोत्सुकशीला वर्तते। केव। जलजन्मगृहेव। यथा भाग्यभाजि पुण्यवति पुरुषे जलजन्ममन्दिरा लक्ष्मीरागमन-

[1] वस्तुतस्तु परभृता काकयेव। कोकिलडिम्भो रूपसादृश्यविडम्बनातः काकाभ्यां पाल्यते इत्येव संप्रदायः।

शीला भवेत् । पुनर्हे बन्धो, त्वममुष्यां तारुण्यावस्थायां युवतीभिर्यौवनवतीभिः स्त्रीभिः सार्धं रमस्व विलासं कुरु । 'युवतीकरनिर्मलनिर्मथितम्' इति दीर्घोऽपि युवतीशब्दः । किंभूतायाममुष्याम् । कामस्य कन्दर्पस्य केलिवसतौ क्रीडार्थगृहे । पुनः किंभूतायाम् । रते रागस्य सख्यां वयस्याम् । 'रतिः स्मरस्त्रियां रागे रते' इत्यनेकार्थः ॥

શ્લોકાર્થ

' હે વત્સ, પુણ્યશાલી પુરુષને જેમ લક્ષ્મી આવે છે, તેમ તને યુવાવસ્થા આવી રહી છે. તો હે ભાઇ ! કામદેવના ક્રીડાગૃહ સમાન એવી આ યુવાવસ્થામાં રતિસરખી યુવતિઓ સાથે ક્રીડા કર. ' ॥૪૮॥

यौवनेऽर्जय यशोगुणलक्ष्मीः, क्षोणिमानिव महःक्षितिकोशान् ।
आर्हतं तदनु धर्ममयि त्वं, स्थाविरे स्थिरतया विदधीथाः ॥४९॥

हे वत्स, यौवने तारुण्ये यशांसि कीर्तीर्गुणान् महत्त्वौदार्यादिलक्षणान् लक्ष्मीरमिताः श्रियश्च अर्जय स्वायत्तीकुरु । क इव । क्षोणिमानिव । यथा भूपतिस्तारुण्ये महः प्रतापं क्षितिं परदेशमण्डलं कोशान् बहून् भाण्डागारोत्करानुपार्जयति । 'स्वात्पालधनमुक्नेतृपतिमत्त्वर्थकादयः' इति हैम्यामुक्तत्वेन क्षोणिमानित्यत्र मत्त्वर्थीयप्रत्ययः । अयि पुनर्हे वत्स, अनु तारुण्यावस्थायां पश्चात्स्थाविरे वार्धके वृद्धवयसि स्थिरतया स्थैर्येण अचपलचित्तत्वेन आर्हतमर्हदुक्तं तं चारित्रलक्षणं धर्मं विदधीथाः कुर्वीथाः ॥

શ્લોકાર્થ

' હે વત્સ, જેમ રાજા, યુવાવસ્થામાં પ્રતાપ, પૃથ્વી અને ભંડારનો સંગ્રહ કરે છે, તેમ તું પણ યુવાવસ્થામાં યશ, ઔદાર્યાદિક ગુણો અને ઘણી લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કર. પછી હે ભાઇ ! વૃદ્ધાવસ્થામાં સ્થિરતા આવવાથી જિનેશ્વર ભગવંતે કહેલા ચારિત્રધર્મને અંગીકાર કરજે.' ॥૪૯॥

मौक्तिकेन किल सोदर ! सर्वैः, श्लाघ्यतेऽत्र भवता पितृवंशः ।
भ्रातृमत्यहमपि त्वयकास्मि, श्रीरिवामृतकरेण वरेण ॥५०॥

हे सोदर, अत्र लोके भवता त्वया कृत्वा । अथवा अत्रभवता पूज्येन । भाविनी भूतोपचाराज्जनानां माननीयेन वा भवता । 'अत्रभवत्तत्रभवच्छब्दौ पूज्यार्थे निपात्येते' इति वचनात् । पितृवंशस्तातान्वयः कुंरासाहकुलम् । सर्वैर्जनैः श्लाघ्यते प्रशस्यते स्तूयते । केनेव । मौक्तिकेनेव । अत्र किलेति इवार्थे । यथा मौक्तिकेन मुक्ताफलेन कृत्वा मुक्ताफलानां पिता तस्मादुत्पन्नत्वात्तेषां तादृशो वंशो वेणुः शतपर्वा जनैः श्लाघ्यते । 'उत्प्रेक्षाद्योतकाः शङ्के मन्ये नूनमिव ध्रुवम् जाने किलादयो ज्ञेयाः प्रायेणैव क्रियोद्भवाः॥' इति कविशिक्षायाम् । अयि पुनर्हे बन्धो अहं त्वयका कृत्वा भ्रातृमती सोदरवती अस्मि वर्ते । केव । श्रीरिव । यथा लक्ष्मीरमृतकरेण चन्द्रेण बन्धुमत्यस्ति । द्वयोरपि समुद्रोत्पन्नत्वेन । किंभूतेन त्वया चन्द्रेण च । वरेण जनेषु ज्ञातिषु श्रेष्ठेन ॥

શ્લોકાર્થ

હે સહોદર, મુક્તાફલથી જેમ તેનો પિતા વાંસ-વેણુ મનુષ્યો વડે પ્રશંસાય છે, તેમ તારા-વડે પિતાનો વંશ સર્વજનશ્લાઘનીય છે. વળી સર્વોત્કૃષ્ટ ચંદ્રથી જેમ લક્ષ્મી ભાગ્યવાળી છે એમ સર્વજનોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તારાવડે હું ભાગ્યવાળી છું. ॥૫૦॥

त्वद्वधूमुखसुधांशुसुधायाः, पानमुत्सुकतया प्रविधित्सू ।
मद्विलोचनचकोरशकुन्तौ, चापलं रचयतश्चिरमेतौ ॥५१॥

हे बन्धो, एतौ दृश्यमानौ मद्विलोचने मम नेत्रे एव चकोरशकुन्तौ ज्योत्स्नाप्रियपक्षिणौ चिरं बहुकालं यावच्चापलं चञ्चलताम् । उत्कण्ठतामित्यर्थः । रचयतः कुर्वाते । किंकर्तुमिच्छू । उत्सुकतया उत्कण्ठितत्वेन त्वद्वध्वास्तव जायायाः । 'दाराः क्षेत्रं वधूर्भार्या जनी जाया परिग्रहः' इति हैम्याम् । मुखं वदनमेव सुधांशुस्तस्य सुधां दर्शनामृतं तस्याः पानं पीतिं प्रविधित्सू कर्तुमिच्छू । 'कणेहत्य चकोरीणां, गणः पीत्वा सुधासवम् । अजायत मदेनेव, गुञ्जापुञ्जारुणेक्षणः ॥' इति वस्तुपालकीर्तिकौमुद्यां चकोराणां ज्योत्स्नापाने प्रसिद्धेऽपि इत्यमृतपानमपि ॥ इति विमलायाः प्रथमोक्तिः ॥

શ્લોકાર્થ

'હે બંધુ, તારી વધૂના મુખચંદ્રની સુધાનું પાન કરવાને લોલુપી બનેલાં આ મારાં બે નેત્રોરૂપી ચકોરપક્ષીઓ ચિરકાલથી ચપલતાને ધારણ કરે છે. અર્થાત્ ઉત્કંઠિત થયાં છે. ' ॥૫૧॥

वाङ्मयैर्विरचितैरिदमाद्यैः, श्रोत्रपत्रपथिकैः स्वभगिन्या ।
प्रेरितो निगदति स्म कुमारो, गर्जितैरिव शिखी घनपङ्क्तेः ॥५२॥

कुमारो हीरनामा बालको निगदति स्म बभाषे । किंलक्षणः । प्रेरितः प्रणोदितः ॥ कैः । इदं पूर्वोक्तमाद्यं प्रथमं येषु तादृशैर्वाङ्मयैर्वाचां प्रपञ्चैः । 'इतीदृशैस्तं विरचय्य वाङ्मयैः' इति नैषधे। किंभूतैर्वाङ्मयैः विरचितैः प्रणीतैः । उक्तैरित्यर्थः । कया भगिन्या स्वबृहत्स्वस्रा । पुनः किंभूतैः । श्रोत्रयोरर्थात् कुमारस्य कर्णयोः पथिकैः प्राघुणीभूतैः । श्रुतैरित्यर्थः । बभाषे । क इव । शिखीव । यथा मयूरो घनपङ्क्तेः मेघमालाया गर्जितैर्गर्जारवैः प्रेरितो वक्ति केकारवं कुरुते ॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમાર, કર્ણપથમાં આવેલાં જ્યેષ્ઠ ભગિનીનાં વિરતૃત વચનોથી પ્રેરિત થઈને આ પ્રમાણે કહે છે; મેઘના ગર્જારવથી પ્રેરિત થયેલો મયૂર જેમ કેકારવ કરે છે તેમ હીરકુમાર કહે છે. ॥૫૨॥

जीवितं कुशशिखास्थमिवाम्भः, पांशुलेव तरला कमलापि ।
ऐक्षवाग्रमिव यौवतमेतत् , प्रेक्षणक्षण इव स्वजनोऽपि ॥५३॥

हे जामे, जीवितमायुर्जीवितव्यं कुशशिखास्थं दर्भाग्रस्थायुकमम्भो नीरमिव वर्तते।

यथा दर्भाग्रस्थमम्भः कियत्कालमवतिष्ठते तथा जीवितमपि । अपि पुनः–कमला पांसुलेव व्यभिचारिणीव तरला चपला । अस्थिरा आस्ते । पुनरेतत्संसारिजनैराद्रियमाणं यौवतं युवतीनां समूहः स्त्रीगणः पैक्षवाग्रमिव इक्षूणामिदमैक्षवं तादृशमग्रं प्रान्तं तद्वत् । यथा इक्षूणामग्रे नीरसता तथा विचार्यमाणमनुभूयमानं च स्त्रैणं प्रान्ते नीरसमेव जायते । अपि पुनः स्वजनो ज्ञातिवर्गः परिजनो वा प्रेक्षणक्षण इव रामलक्ष्मणादिरूपदर्शननाटकप्रस्ताव इव क्षणदृष्टनष्टः स्यात् ॥

श्लोकार्थ

હે ભગિની, આ જીવન ડાભના અગ્રભાગ ઉપર રહેલા જલબિંદુની જેમ અસ્થિર છે, લક્ષ્મી વ્યભિચારિણી સ્ત્રીની જેમ ચપલ છે, યુવતીઓનો સમૂહ શેરડીના અગ્રભાગ જેવો નીરસ છે, અને સ્વજનવર્ગ પણ નાટકના પ્રસ્તાવની જેમ ક્ષણિક છે. ॥૫૩॥

यद् गमिष्यति ममार्भकभावोऽ–लंकरिष्यति तनुं च युवश्रीः ।
वार्धकं पुनरमात्यमिव स्वं, भूषयिष्यति क इत्यवगच्छेत् ॥५४॥

हे जामे, यन्मम मदीयोऽर्भकभावः शैशवं गमिष्यति यास्यति । च पुनर्युवश्रीः भावप्रधाननिर्देशात्तारुण्यलक्ष्मीः । अथ वा युवत्वेन श्रीर्लक्ष्मीः शोभा मम तनुः शरीरमलंकरिष्यति । पुनर्वार्धकं वृद्धावस्था स्वमर्थादात्मीयात्मानं भूषयिष्यति । कमिव । अमात्यमिव । यथा प्रधानं वार्धकं भूषयति । 'वार्धकं भूषयत्यत्र राजामात्यभिषड्मुनीन्' इति वचनात् कः पुमानित्यवस्थात्रयं भावीदमवगच्छेत् अवबुध्येत । अपि तु न कोऽपीत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

હે બહેન, મારી બાલ્યાવસ્થા જશે, પછી યુવાવસ્થા શરીરને શોભાવશે, ત્યારબાદ વૃદ્ધાવસ્થા પ્રધાનને જેમ શોભાવે તેમ મને પણ શોભાવશે ! આ પ્રકારે ભાવિની ત્રણે અવસ્થાને કયો પુરુષ જાણી શકે ? અર્થાત્ કોઈ નહીં. ॥૫૪॥

जन्तुरेष इह जामिकलत्र–भ्रातृमातृपितृपुत्रविशेषैः ।
बम्भ्रमीति परमाणुरिवैको, नीलिमारुणिमपीतिमरागैः ॥५५॥

हे भगिनि, एष जन्तुः प्राणी इह जगति एक एव जामिर्भगिनी, कलत्रं पत्नी, भ्राता बन्धुः, माता जननी, पिता जनकः, पुत्रः सुतः, एतेषां विशेषैः प्रकारैः बम्भ्रमीति संसारचक्रे अतिशयेन पर्यटति । क इव । परमाणुरिव । यथा एक एव परमाणुर्नीलत्वपीतत्वरक्तत्वादिरागै रङ्गैर्भुवने भ्राम्यति ॥

श्लोकार्थ

વળી હે ભગિની, જેમ એક જ પરમાણુ નીલ, પીત, રક્ત આદિ ભિન્ન ભિન્ન રૂપે ત્રણે લોકમાં ભમે છે, તેમ આ એક જ પ્રાણી, બહેન, ભાર્યા બંધુ માતા, પિતા, પુત્ર આદિ અનેક પર્યાયોવડે આ સંસારમાં પર્યટન કરે છે. ॥૫૫॥

सौरभेण मलयद्रुरिवात्मा, यस्य धर्मविधिना स्म विभाति ।
तेन विश्वमशेषमभूषि, प्रोच्यते स्म किमुताभिजनादि ॥५६॥

हे जामे, यस्यात्मा धर्मविधिना जैनधर्माचरणप्रकारेण विभाति स्म शोभितः । क इव । मलयद्रुरिव । यथा चन्दनतरुः सौरभेण परिमलेन विभाति । तेन पुंसा अशेषं समस्तमपि विश्वमभूषि भूषितम् । तर्हि अभिजनादि किमुत प्रोच्यते । निखिलेऽपि भुवने स्ववंशादि तु सुतरामेव भूषितमिति बोध्यम् ॥

श्लोकार्थ

હે ભગિની, જેમ સૌરભથી ચંદનવૃક્ષ શોભે છે, તેમ ધર્માત્મા પુરુષવડે સમસ્ત જગત્ શોભે છે. તો પછી પોતાનાં વંશ કુલાદિ કેમ ન શોભે? ॥૫૬॥

निम्नगेव परिसर्पति निम्नं, या दधाति पितृसूरिव रागम् ।
भोगिनीव कुटिला कमलाक्षी, सा सतामनुचिताभ्युपगन्तुम् ॥५७॥

हे जामे, या स्त्री निम्नगेव नदीव निम्नं नीचैः परिसर्पति गच्छति नीचगामिनी । 'कामिन्यो नीचगामिन्यः' इति वचनात् । तथा—या स्त्री पितृसूः संध्येव क्षणं रागं दधाति । यथा संध्या क्षणं पश्चाप्यतिशायिवर्णविशेषान् दर्शयित्वा नीरागा स्वयमपि क्वापि याति तथैव स्त्री । तथा या कान्ता भोगिनीव भुजङ्गीव कुटिला । वक्रगामिनी यत्कि अन्यदन्यच्च कुरुते सा कमलाक्षी वनिता सतां सत्पुरुषाणामभ्युपगन्तुमङ्गीकर्तुमनुचिता सर्वथापि नैव योग्या ॥

श्लोकार्थ

હે બહેન, સ્ત્રીઓ નદીની જેમ નીચગામિની હોય છે, સંધ્યાના રંગની જેમ તેનો પણ રાગ ક્ષણિક હોય છે, અને નાગિણીની જેમ કુટિલ આશયવાળી હોય છે, માટે કમલનયના સ્ત્રીનો સ્વીકાર ઉત્તમ પુરુષો માટે સર્વથા યોગ્ય નથી ॥૫૭॥

या जहाति न कदाप्यनुषङ्गं, या विरागवति चाधिकरागा ।
तां जगज्जनमनःकमनीयां, लिप्सते शिवकनीं मम चेतः ॥५८॥

हे जामे, या वधूः कदापि कस्मिन्नपि समये भर्तुरनुषङ्गं सङ्गम् । पार्श्वमित्यर्थः । न जहाति न मुञ्चति । पुनर्या विरागवति वैराग्यभाजिनि नीरागेऽपि पुंसि अधिकरागा उत्कृष्टरङ्गा भवति । तां शिवकन्यां जगद्विख्यातां मुक्तिकन्यां मम चेतश्चित्तं लिप्सते वाञ्छति । किंभूतानां जगताम् । भूर्भुवःस्वस्त्रयीजन्मिनां सुरासुरनराणां मनोभिरन्तःकरणैः कमनीयामभिलषणीयाम् ॥ इति प्रव्रज्यादृढतायां भगिनीं प्रति कुमारवचः ॥

श्लोकार्थ

'હે ભગિની, જે સ્ત્રી પોતાના પતિનો સંગ ક્યારે પણ છોડતી નથી અને નિરાગી પુરુષો ઉપર

અધિક રાગવતી છે, એવી ત્રણે જગત માટે ઇચ્છનીય શિવકન્યામાં મારું મન આસક્ત છે.' ॥૫૮॥

निश्चिकाय वचनैरथ तैस्तै–स्तस्य सा व्रतविधौ द्रढिमानम् ।
मौक्तिकस्रजमिवाश्रुकणौघै–स्तन्वती हृदि पुनस्तमवोचत् ॥५९॥

अथ भ्रातुर्वचनश्रवणानन्तरं सा विमला तैस्तैः पूर्वोक्तवचनैस्तस्य हीरकुमारस्य व्रतविधौ दीक्षाग्रहणविषये द्रढिमानं दृढतां निश्चिकाय निर्धारयामास । निर्धारं कृतवती । पुनः सा जामिः तं भ्रातरमवोचद्वक्ति स्म । किं कुर्वती । अश्रुकणौघैः बाष्पबिन्दुवृन्दैः । उत्प्रेक्ष्यते—हृदि हृदये वक्षसि मौक्तिकस्रजं मुक्ताफलमालिकामिव तन्वती कुर्वती विस्तारयन्तीव ॥

શ્લોકાર્થ

ભાઈનાં આવાં વચનોને સાંભળી, હીરકુમારનો દીક્ષાગ્રહણ માટેનો દૃઢ નિશ્ચય જાણી, જાણે હૃદયમાં મોતીની માલા ધારણ કરતી હોય તેમ અત્યંત અશ્રુપાત કરતી વિમલા ફરીથી કહેવા લાગી. ॥૫૯॥

वत्स ! वत्सलतया तव किंचि–द्वच्मि कर्णपथिकीकुरु तत्त्वम् ।
यद्रसायनमिव स्वजनाना–मस्ति वाग्विरचना हितगर्भा ॥६०॥

हे वत्स लघुभ्रातः, तव भवतः वत्सलतया हितकृत्त्वेन यत्किंचिद्भविनामायतिहितविधायकं विचार्याहं वच्मि कथयामि, तत्त्वं तवाप्यायतिसुखदं मदुक्तं कर्णपथिकीकुरु श्रवणप्राघुणं प्रणय । शृण्वित्यर्थः । यद्यस्मात्कारणात्स्वजनानां बन्धुवर्गाणां हितं पथ्यमायतौ सुखकारकोपायो गर्भे मध्ये यस्यास्तादृशी वाग्विरचना वचनक्रमः । हितशिक्षेत्यर्थः । रसायनं सिद्धौषधमिवास्ति । प्राणिनां तुष्टिपुष्टिकृद्भवति ॥

શ્લોકાર્થ

' હે લઘુભ્રાત, તારા પ્રત્યેના વાત્સલ્યભાવથી મેં કહેલાં પરિણામે હિતકારી એવાં વચન તું બરાબર સાંભળ. બંધુવર્ગને ભાવિહિતને કરનારી હિતશિક્ષા, મનુષ્યોને સિદ્ધરસાયણની જેમ તુષ્ટિ અને પુષ્ટિ કરનારી બને છે. અર્થાત પરિણામે હિતકારી બને છે. ॥૬૦॥

अङ्गनाङ्गपरिरम्भहसन्ती–गर्भगेहनिवहान् प्रविहाय ।
मर्षयिष्यसि कथं वद (सैष्यं ?) शैत्यं, भूमिमानिव भटानरिसैन्यम् ॥६१॥

हे भ्रात, त्वं वद कथय अङ्गनानां स्वपाणिगृहीतगृहिणीनामङ्गस्य कायस्य परिरम्भ आश्लेषः स्वकामिनीकायेन सममालिङ्गनम् । शीतकाले तस्योष्णस्पर्शत्वात् । तथा–हसन्त्यः कृशानुशकटिकाः, तथा—गर्भगेहा अपवरकाः । 'उरडा' इति लोके प्रसिद्धाः । एतेषां निवहान् समूहान् प्रविहाय त्यक्त्वा त्वं सैष्यं (शैत्यं) शिशिरर्तुम् । उपलक्षणाद्धेमन्तमपि । एतावता शीतकालं कथं केन प्रकारेण मर्षयिष्यसि सहिष्यसे । 'सरते मृष्यति मर्षति

मृषयति मर्षयति मर्षते चैव । क्षमते तितिक्षते च क्षाम्यति चेति क्षमाविषयाः ॥' इति क्रियाकलापे सहनार्थाः क्रियाः । क इव । भूमिमानिव । यथा राजा भटान्वीरान् विहाय मुक्त्वा अरिसैन्यं शत्रुसेनां कथं सहते ॥ इति शीतकालकाव्यम् ॥

શ્લોકાર્થ

'હે ભ્રાતા, તું જ કહે કે: પોતાની સ્ત્રી સાથેનું આલિંગન, સળગતી સગડી, અને ઓરડા આદિ શીતનાશક પદાર્થોનો ત્યાગ કરીને શિશિર ઋતુની અત્યંત ઠંડી તું કેવી રીતે સહન કરી શકીશ? તેવીજ રીતે હેમંતકાલની ઠંડી પણ કેવી રીતે સહન કરી શકીશ ? શું કોઈપણ રાજા પોતાના સૈન્યને મુકીને શત્રુના સૈન્યને જીતી શકે? ॥૬૧॥

चन्द्रचन्दनशिरोगृहशय्या–वारवामनयनावनकेलीः ।
अन्तरेण तरणीरिव सिन्धु–र्ग्रीष्म एव किमु निस्तरणीयः ॥६२॥

चन्द्रः शीतरुचिः, चन्दनं श्रीखण्डविलेपनं, शिरोगृहम् चन्द्रशाला । उष्णकाले हि युवानो गृहोपरितनाकाशभूमौ शेरते शीतलत्वात् । तथा–शय्या हंसार्कतूल्यः पल्यङ्का वा । तथा—वारवामनयनाः एकैकस्य राजादेरन्यस्यापि पुण्यवतः पुंसो बह्वीषु गृहिणीषु या स्वकीयवारके स्वस्यावसरे समेत्य पत्या समं विलसति सा अथवा चक्रवर्त्यादीनामिव वारविलासिन्यः एकैकस्याः स्त्रियोऽनु द्वे द्वे वारणके । 'सहेलिका' इति प्रसिद्धा । तास्तु चक्रवर्त्यादिभिरेव भुज्यन्ते । नान्यैः पाणिगृहीतीवत् । इति ता वारवामिन्यः । तथा वनकेलयः उद्याननिखेलनानि तमालधारा जलयन्त्रमन्दिरादिषु क्रीडा । एता अन्तरेण विना हे भ्रातः, त्वया भवता एव लूकाझलादिभिः सकलजगत्संतापकारको ग्रीष्म उष्णकालः । वसन्तग्रीष्मौ द्वावप्युष्णसमयः । स किमु कथं निस्तरणीयः अतिक्रमणीयः । क इव । सिन्धुरिव । यथा तरणीर्वेडा विना समुद्रः कथं निस्तीर्यते उत्तीर्यते ॥ इति ग्रीष्मसमयकाव्यम् ॥

શ્લોકાર્થ

ચંદ્રની શીતલતા, ચંદનનું વિલેપન, ગ્રીષ્મકાલમાં અગાશી ઉપરનું શયન, અતિકોમલ શય્યા-પલંગ, અનેક સ્ત્રીઓ સાથે ઉદ્યાનક્રીડા, જલક્રીડા (રાજા અથવા પુણ્યશાલી પુરુષોને એકથી અનેક સ્ત્રીઓ હોય છે. તેમજ ચક્રવર્તી આદિને પોતાની એકેક સ્ત્રીઓનો–પટ્ટરાણીઓને બબ્બે સખીઓ હોય છે.) વિના હે ભ્રાતા, તારાથી લૂ અને અતિ ઉષ્ણ વાયુવડે સકલ જગતને સંતાપકારી એવા ગ્રીષ્મકાળને તેમજ વસંતઋતુને કેવી રીતે ઉલ્લંઘન કરી શકાશે? શું નાવ વિના સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન થઈ શકે છે? ॥૬૨॥

क्रीडितुं रतिपतेरिव गेहाः, प्रावृषेण्यदिवसाः कथमेते ।
गीतनृत्ययुवतीजनलीला–मुख्यसौख्यविमुखेन विषह्याः ॥६३॥

हे भ्रातः, एते सर्वजनप्रसिद्धा जगज्जीविकाहेतवः अतयेण हि विजयदशमीं यावज्ज-

नाः घनं समीहन्ते, तेन शरदपि वर्षान्तरे वोच्यते । प्रावृषेण्या वर्षासमयसंबन्धिनो दिवसा दिनानि कथं कया रीत्या त्वया विषह्याः सहनीयाः । किंभूतेन त्वया । गीतं गानम्, नृत्यं नाटकम्, युवतीजनैस्तरुणीभिः सार्धं लीला विलासः दोलान्दोलनप्रमुखाः क्रीडाः, ता मुख्याः प्रकृष्टा मुखे आदौ भवा मुख्या आद्या यत्र तादृक् यत्सौख्यं सांसारिकसुखं तस्माद्विमुखेन पराङ्मुखेन । तत्त्यक्तुकामत्वात् । प्रावृषेण्यदिवसा उत्प्रेक्ष्यन्ते—रतिपतेः कामस्य क्रीडितुं विलसितुं गेहा मन्दिराणीव ॥ इति वर्षाऋतुकाव्यम् ॥

श्लोकार्थ

હે ભ્રાતા, તું ગીત-ગાન, નાટક-ચેટક, યુવતિજનની સાથે હિંડોળા આદિની ક્રીડા વિગેરે સાંસારિક સુખનાં સાધનો વિના, કામદેવના ક્રીડામંદિર સમાન વર્ષાઋતુના દિવસો કેવીરીતે પસાર કરી શકીશ ? ॥૬૩॥

जृम्भमाणजलजद्वितयीवा–ङ्घ्रिद्वयी प्रदधती म्रदिमानम् ।
क्षोणिचङ्क्रमणदुःखमियं ते, मर्षयिष्यति कथं कथयैतत् ॥६४॥

हे सहोदर, त्वमेतन्मया प्रोच्यमानं कथय निवेदय । इयं शङ्खचक्राङ्कुशातपवारणादिलक्षणैर्लक्षिता अङ्घ्रिद्वयी चरणयुगली क्षोणिचङ्क्रमणस्य कठिनभूमीपीठे पर्यटनस्य पर्यटनेन वा दुःखमसातं कथं मर्षयिष्यति सहिष्यते । किं कुर्वती । म्रदिमानं सौकुमार्यं प्रदधती प्रकर्षेणातिशयेन बिभ्राणा केव । जृम्भमाणजलजद्वितयीव । यथा स्मेरःकमलयामलं म्रदिमानं धत्ते ॥

श्लोकार्थ

' હે સહોદર, તું જ કહે, શંખ, ચક્ર, અંકુશ, છત્ર આદિ શુભ લક્ષણોથી યુક્ત કમલ-યુગલની જેમ અતિ સુકુમારતાને ધારણ કરતા તારા ચરણયુગલ કઠિન ભૂમિ પર પગરખાં વિના ચાલવાથી થતા દુઃખને કઈ રીતે સહન કરી શકશે ? ॥૬૪॥

वक्त्रवारिजधिया समुपेतां, षट्पदावलिमिवालकमालाम् ।
लुञ्चयिष्यसि कथं मुखलक्ष्मी–न्युञ्छितामृतमयूख ! सगर्भ ! ॥६५॥

हे मुखलक्ष्म्या वदनशोभाया उपरि न्युञ्छितो न्युञ्छनीकृत्य क्षिप्तोऽमृतमयूखश्चन्द्रो यस्य [अर्थाद्विधिना] स तस्य संबोधनं हे मुखलक्ष्मीन्युञ्छितामृतमयूख, समानो गर्भो यस्य । 'सहादेः' इति समानस्य स आदेशः । हे सगर्भ ! एकमातृगर्भोत्पन्नभ्रातः, त्वमलकमालां चिकुरच्छटां केशपाशं कथं लुञ्चयिष्यसि उत्पाटयिष्यसि । उत्प्रेक्ष्यते—वक्त्रे वदने वारिजस्य पद्मस्य धिया बुद्ध्या भ्रमेण समुपेतां समागतां षट्पदावलीं भृङ्गमालिकामिव ॥

श्लोकार्थ

મુખની શોભાથી ચંદ્રનો તિરસ્કાર કરનારા હે સહોદર, તારા મુખ ઉપર કમલની ભ્રાન્તિથી

આવેલી જાણે ભ્રમરોની પંક્તિ ન હોય, તેવા તારા અતિ શ્યામ કેશકલાપનું લુંચન તું કઇ રીતે કરી શકીશ? ॥૬૫॥

राशिना सुमनसामिव सर्पि-स्तर्पितोद्धतधनंजयकीला: ।
तत्परीषहततिः किमसह्या, विग्रहेण मृदुना तव सह्या ॥६६॥

हे भ्रातः, तव भवतो मृदुना सुकुमारेण विग्रहेण शरीरेण असह्या कातरचित्तेन सोदुमशक्या । तादृशी चासौ कातरीकृतानेकजना द्वाविंशतिमाना प्रसिद्धा जिनशासने विख्याता परीषहाणाम् (क्षुधा-पिपासा-शीत-उष्ण-दंशमशक-अचेल-अरति-स्त्री-चर्या-निषद्या-शय्या-आक्रोश-वध-याचना-अलाभ-रोग-तृणस्पर्शन-सत्कार-मेल-प्रज्ञा-अज्ञान-सम्यक्त्वनाम्नां) ततिः श्रेणी कथं केन प्रकारेण सह्या मर्षणीया सोढव्या । केनेव । राशिनेव । यथा सुमनसां कुसुमानां निकरेण सर्पिषा घृतेन तर्पितो य उत्कट उच्छिखो वा धनंजयो वह्निस्तस्य कीला ज्वाला कथं क्षम्यते ॥ इति विमलाया द्वितीयवारं वाक्यानि ॥

श्लोકાર્થ

'હે ભ્રાતા, તારું અતિસુકુમાર શરીર અસહ્ય એવા ક્ષુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ-મચ્છર, અચેલક (વસ્ત્રરહિતપણું), અરતિ, સ્ત્રી, ચર્યા-વિહાર, નિષદ્યા-આસન, શય્યા, આક્રોશ, વધ, યાચના, અલાભ, રોગ, તૃણસ્પર્શ, સત્કાર, મેલ, પ્રજ્ઞા, અજ્ઞાન અને સમ્યક્ત્વ. આ બાવીશ દુર્ધર પરિસહોને કેવી રીતે સહન કરી શકશે? શું ઘીથી સિંચાયેલી અગ્નિની જ્વાલાને, પુષ્પનો સમૂહ સહન કરી શકે?' ॥૬૬॥

कुन्दकुड्मलजयं सृजतेवा-भीशुभिः प्रसृमरैर्दशनानाम् ।
प्रत्यवादि वदतां विदुरेणाऽ-नेन जामिरिति नीतिमता सा ॥६७॥

अनेन कुमारेण जामिर्विमलाभगिनी इति वक्ष्यमाणं प्रत्यवादि प्रत्युत्तरीकृता । प्रत्युत्तरो दत्त इत्यर्थः । अनेन किंभूतेन । वदतां वक्तॄणां मध्ये विदुरेण विदग्धेन अतिचतुरेण । पुनः किंभूतेन । नीतिमता न्यायशालिना नययुक्तेन । उत्प्रेक्ष्यते—दशनानां स्वदन्तानां प्रसृमरैर्विस्तरणशीलैरभीशुभिः किरणैः कृत्वा कुन्दकुड्मलानां मुचकुन्दकलिकानां पराभवं सृजता कुर्वतेव ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાના દાંતોની તેજસ્વી પ્રભાથી મચકુંદપુષ્પની કલિકાઓનો પરાભવ કરનારા અને બોલવામાં અતિ ચતુર હીરકુમારે પોતાની મોટી બહેનનાં આવાં વચનો સાંભળીને, ન્યાયયુક્ત ભાષામાં આ પ્રકારે જવાબ આપ્યો. ॥૬૭॥

[1] वर्णिनीव विरतिः कृतसङ्गा, ध्यानसंततिरसौ हसनीव ।
शान्ततापवरकः किमु जामे, शर्मणे शमवतां तुहिनर्तौ ॥६८॥

१ आदर्शपुस्तके त्रुटितोऽयं सार्धश्लोकः स्वकल्पनयास्माभिः संभावितः ।

हे जामे, तुहिनर्तौ हिमसमये शीतकाले शमवतामुपशमिनां मुनीनाममी शर्मणे सुखाय भवन्ति । अमी के तान् प्रतिपादयति-कृतो विहितः सङ्गः सर्वाङ्गानुषङ्गो यया तादृशी विरतिः सर्वसङ्गपरित्यागलक्षणा सदापार्श्ववर्तिनी वरवर्णिनीव कान्तेवास्ते । तथा असौ संसारं मुमुक्षुभिरहर्निशं ध्यायमाना ध्यानसंततिः प्रणिधानानामेकाग्र्यैः क्रियमाणत्वात् परम्परा हसनी अङ्गारशकटीव ध्यानलीलानां न शीतं न तापश्च लगति । तथा शान्तता शमपरिणामः अपवरक इव वर्तते । किमु इवार्थे । गर्भागारः किमु । गर्भागारेऽपवारकः' इति हैम्याम् ॥ इति कुमारोक्तं यतिसातकृच्छीतकालकाव्यम् ॥

श्लोकार्थ

' हे भगिनी, हंमेशां साथे रहेनारी सर्वविरतिरूपी ' सर्व संगना त्यागरूप) स्त्री, निरंतर संसारनी अस्थिरतानां चिंतन-ध्यानरूप अंगारानी सगडी, अने समभावरूप ओरडो... आ सर्वे साधुओने शीतकाळमां सुखने माटे थाय छे. ' ॥६८॥

अङ्गराग इव सद्गुरुशिक्षा, श्रीजिनस्य च विधोरिव सेवा ।
केलिरब्जसरसीव च योगे, प्रीणयन्ति शमिनोऽपि निदाघे ॥६९॥

हे जामे, एते पदार्था निदाघे ग्रीष्मसमयेऽपि शमिनः शान्तमानसान् मुनीन् प्रीणयन्ति तोषयन्ति । तानेव प्रदर्शयति-एकः सन् शोमनो गुरुर्हिताहितोपदेशकः तस्य शिक्षा स्वर्गापवर्गमार्गैकसाधनविधायिकानुशास्तिः अङ्गरागो विलेपनमिवास्ते । च पुनः श्रीभिश्चतुस्त्रिंशदतिशयलक्ष्मीभिः कलितो जिनो वीतरागस्तस्य विधोश्चन्द्रमस इव सेवा परिचर्या । च पुनर्योगे यम-नियम-करण-प्राणायाम-प्रत्याहार-धारणा-ध्यान-समाधिरूपाष्टाङ्गलक्षणे अब्जसरसि कमलकलिततटाके इव केलिर्जलक्रीडा प्रीणातीति शेषः ॥ इति कुमारोक्तं मुनिमनःसुखकृत् ग्रीष्मसमयकाव्यम् ॥

श्लोकार्थ

हे भगिनी, चंदनना विलेपन समान सद्गुरुनी हितशिक्षा, चंद्रसमान शीतळ चोत्रीस अतिशयनी लक्ष्मीथी युक्त श्रीवीतराग परमात्मानी उपासना, तेमज यम, नियम, करण, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा, ध्यान अने समाधि, आ आठ प्रकारना योगोमां स्थिरतारूप कमल सरोवरनी जलक्रीडा ! आ बधुं साधुओने ग्रीष्मकालमां तुष्टि-शांतिने माटे होय छे. ॥६९॥

यत्र गीतय इवागमघोषा-स्ताण्डवा इव पुनर्भवभावाः ।
वारिवाहदिवसाः शमभाजां, नित्यमुत्सवमया इव सन्ति ॥७०॥

हे भगिनि, वारिवाहदिवसा वर्षाकालवासराः शमभाजां शान्तरसशालिनां श्रमणानां नित्यं सदोत्सवमयाः महामहप्रचुराः सन्ति । तदेव दर्शयति—यत्र प्रावृषि वर्षाकाले आगमानां सिद्धान्तानां घोषाः पठनध्वनयः गीतयोगानामिव श्रूयन्ते । पुनर्यत्र भवभावाः सर्वे संसारपदार्थाः संसारस्वरूपाणि वा ताण्डवा नृत्यानीव नाटकानीव विलोक्यन्ते । ताण्ड-

वशब्दः पुंनपुंसके । 'पूर्वेत्रिदिवताण्डवाः' इति लिङ्गानुशासने ॥ इति कुमारोक्तं श्रमणस्वान्तविश्रामकारि वर्षर्तुकाव्यम् ॥

શ્લોકાર્થ

હે ભગિની, વર્ષાકાળના દિવસો તો શાંતરસમાં ઝીલતા સાધુઓને માટે મહોત્સવ રૂપ બને છે! વર્ષાકાલમાં સાધુઓ સિદ્ધાંતોના પાઠના ઘોષરૂપ ગીતગાનને સાંભળે છે, તેમજ સંસારના સર્વ ચરાચર પદાર્થોની ક્ષણિકતાના દર્શનરૂપ નાટકને જુએ છે. ॥૭૦॥

यौ विजेतुमिव वारिजराजीं, पश्यतस्तत इतः क्रमणेन ।
पल्लवांश्च विभवैरतिदृप्तौ, तौ क्रमौ कलयतः किमसातम् ॥७१॥

हे भगिनि, तौ क्रमौ चरणौ असातं दुःखं कथं कलयतः धत्तः । यौ क्रमौ विभवैर्लक्ष्मीभिः कृत्वा अतिदृप्तौ अधिकमदाध्मान्तौ सन्तौ वारिजराजीं कमलमालां च पुनः पल्लवान् प्रवालान् जेतुं पराभवितुं तत इतः इतस्ततः क्रमणेन पर्यटनेन पश्यतः विलोकयतः । यौ परान् विजिगीषतस्तौ[1] सातासातं न गणयतः ॥

શ્લોકાર્થ

હે ભગિની! આ બે ચરણ દુઃખને કેવી રીતે ધારણ કરે? કારણકે જે પોતાની લક્ષ્મીવડે મદાંધ થયેલા ચરણો, કમલોની પંક્તિ અને પલ્લવોને જીતવા માટે આમ તેમ ફરતા જોવામાં આવે છે. અર્થાત્ અન્યને જીતવાની ઇચ્છાવાળા તે બન્ને, સુખ દુઃખને જરાયે ગણતા નથી. ॥૭૧॥

द्वेषिणामिव गणाः शितिमानं, वक्रभावमपि ये कलयन्ति ।
को महाभट इवात्महितैषी, नोच्छिनत्ति ननु तानिह केशान् ॥७२॥

ननु इति प्रश्ने । हे स्वसः, तान् केशान् कुन्तलान् कः प्राज्ञः पुमान्नोच्छिनत्ति नोच्छेदयति । कः किंभूतः । आत्मनः स्वस्य हितमायतिकालं सुखमिच्छतीत्येवंशील आत्महितैषी स्वसुखाभिलाषुकः । क इव । महाभट इव । यथा सर्वाङ्गीणबलवान् सुभटः राजादिकः स्वाभ्युदयकाङ्क्षी सन् कुत्सितान् ईशानधिपतीन् केशान् कुग्रामवासिनः पल्लीपतिप्रमुखानथवा सीमालाभूपालान् स्वस्पर्धित्वेन शत्रूनुच्छेदयति । तान् कान् । ये द्वेषिणां वैरिणां गणा व्रजा इव शितिमानमर्थान्मनसि श्यामतां कालुष्यम् । द्रोहमित्यर्थः। अपि पुनर्वक्रभावं कुटिलतां कपटिभावं कलयन्ति बिभ्रति । प्रायः सत्पुरुषाणां स्त्रीणां च केशेषु वक्रत्वं वर्ण्यते । यथा चम्पूकथायाम् 'वक्रोक्तिकुशलस्य नलस्य केशकलापोऽपि वक्रतां भेजे' । तथा 'अरालकेशी वशा' ॥

શ્લોકાર્થ

હે બહેન, ભવિષ્યમાં સુખાભિલાષી એવો કોણ ડાહ્યો પુરુષ કેશનો ઉચ્છેદ ન કરે? જેમ

[1] परस्मैपदं चिन्त्यम् ।

પોતાના અભ્યુદયને ઇચ્છતા એવા મહાબલવાન રાજાઓ, કુગ્રામના અધિપતિ પલ્લીપતિઓ તેમજ સીમાડાના રાજાઓનો શું ઉચ્છેદ નથી કરતા ? અર્થાત્ કરે જ છે. તેમ આ શત્રુઓના સમૂહની જેમ મનમાં શ્યામતા અને વક્રતાને (પ્રાયઃ ઉત્તમ પુરુષ અને સ્ત્રીઓના કેશ વાંકડીયા હોય છે.) ધારણ કરતા એવા આ કેશનું તો લુંચન કરવું તે જ હિતાવહ છે ॥૭૨॥

जैमिनीयमनुजा इव दैवे, विग्रहे न शमिनः कृतयत्नाः ।
क्षेत्रमत्र हि तपोविधिसीर–क्षेडितं दिशति निर्वृतिसस्यम् ॥७३॥

हे सहोदरे, शमिनश्चारित्रिणो विग्रहे शरीरे मेघकुमार इव न कृतयत्ना नैव विनिर्मितपालनाः ममत्वपरिणामरहिता भवन्ति । के इव । जैमिनीयमनुजा इव । यथा जैमिनीयमतानुयायिनो मनुजा जना दैवे देवतासंबन्धिनि शरीरे न कृतोद्यमा नैव निर्मितप्रयत्नाः ते हि देवानां शरीरं न मन्यन्ते । 'विग्रहं' मखभुजामसहिष्णुस्तस्य जैमिनिमुनित्वमुदीये' इति नैषधे । हि यस्मात्कारणात्तपस्यां विधिभिः एकावल्यादिबहुविधप्रकारैरेव सीरैर्हलैः क्षेडितं गृहीतसारं त्रिसतीकृतं च सत् क्षेत्रं वपुः कृषिभूमिश्च । 'क्षेत्रं भरतादौ भगाङ्गयोः । केदारे सिद्धभूपत्न्योः' इत्यनेकार्थः । अत्र जगति निर्वृतिसस्यं मोक्षफलं सुखेन सुखकृद्वा धान्यं दिशति ददाति । सस्यं धान्यफलयोरिति ॥

श्लोकार्थ

હે ભગિની ! સાધુઓ શરીર ઉપર મેઘકુમારની જેમ પ્રયત્ન વિનાના હોય છે. જેમ મીમાંસક મતાનુયાયીઓ દેવોના શરીરને પ્રયત્ન વિનાના માને છે અર્થાત્ દેવોને શરીર વિનાના માને છે, તેમ સાધુઓ પણ શરીર ઉપર મમત્વભાવ રાખતા નથી, જેથી 'એકાવલી' આદિ અનેક પ્રકારના તપરૂપ હળવડે ખેડાયેલું શરીરરૂપી ક્ષેત્ર સાધુઓને મોક્ષરૂપી ફળ આપનારું બને છે. ॥૭૩॥

इन्द्रियाण्यनिशमुत्पथगानि, शूकलानिव वहञ्शमरश्मीन् ।
यो नियन्त्रयति जन्तुरविघ्नां, प्राप्य निर्वृतिपुरीं स सुखी स्यात् ॥७४॥

हे भगिनि, स जन्तुः प्राणी अविघ्नां निरन्तरायां निर्वृतिपुरीं मुक्तिनगरीं प्राप्यासाद्य सुखी स्यात् । स कः । यः पुमान् अनिशं नित्यमुत्पथगानि उन्मार्गप्रवृत्तानि इन्द्रियाणि । श्रोत्रेक्षणनासारसनास्पर्शनारूपाणि पञ्चापि हृषीकाणि नियन्त्रयति निरुध्य स्वायत्तानि कुरुते स्ववशीकरोति । किं कुर्वन् । शमरश्मीन् शमतापरिणामरूपकशा वहन् धारयन् कानिव । शूकलानिव । उपमाने लिङ्गविपर्ययः । 'लिङ्गभेदं तु मेनिरे' इति वाग्भटालंकारे । यथा उत्पथगान् दुर्विनीतानश्वान् कशा दधत्कशाप्रहारैः सादी अश्ववारो नियन्त्रयति दमयति ॥

श्लोकार्थ

હે બહેન, જેમ ઘોડેસ્વાર વક્રશિક્ષિત અશ્વનું ચાબૂકના પ્રહારથી નિયંત્રણ કરે છે. અર્થાત્ કાબુમાં લે છે તેમ જે પુરુષ ઉન્માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયેલી પાંચ ઇન્દ્રિયોરૂપી અશ્વોને સમભાવરૂપ ચાબૂકના પ્રહારથી વશ કરે છે, તે પુરુષ નિર્વિઘ્નપણે મુક્તિરૂપી નગરીને પ્રાપ્ત કરીને સુખી થાય છે. ॥૭૪॥

मानवान् स्वयमसौ छलदर्शी, छाययास्त्यनुसरन्निव कालः ।
आयतौ हितमतः करणीयं, तज्जिनक्रमयुगं शरणीयम् ॥७५॥

हे सोदरे, असौ प्रत्यक्षः चर्मचक्षुर्भिरपि लक्ष्यमाणः स्वयमात्मना छलदर्शी छिद्रावलोककः रन्ध्रान्वेषी कालो यमः छायया वपुःप्रतिच्छायिकया । छायाछलेनेत्यर्थः । मानवान्प्रति मनुष्यान् प्रति मनुष्याननुसरन्ननुगच्छन्निवास्ति । यदुक्तम्—'छायामिसेण कालो, सव्वजियाणं छलं गवेसन्तो । पासं कहवि न मुञ्चइ, ता धम्मे उज्जमं कुणह ॥' इति वचनात् । अतोऽस्मात्कारणान्मानवैरायतौ उत्तरकाले हितम् । येन कृत्वा जन्तुः इहलोकपरलोकयोः सुखी स्यात् तद्धितं पथ्यं करणीयं विधातव्यम् । तत्कारणात्तद्धितकर्तृ जिनक्रमयुगं श्रीवीतरागचरणयुगलं शरणीयं शरणीकरणीयमाश्रयितव्यम् ॥ इति हीरकुमारस्य भगिनीं प्रति द्वितीयवारं प्रत्युत्तरवचांसि ॥

શ્લોકાર્થ

'હે ભગિની, નિરંતર છળ જોતો આ સાક્ષાત્ યમ મનુષ્યોની છાયાને બહાને જીવની પાછળ પાછળ અનુસરે છે! તેથી હિતકાંક્ષી એવા મનુષ્યોએ ભવિષ્યમાં આલોક અને પરલોકને હિતકારી એવા શ્રી-વીતરાગ પરમાત્માના ચરણયુગલનું શરણ સ્વીકારવું જોઇએ.' ॥૭૫॥

वाङ्मयैर्जितसुधामधुदुग्धै–र्निर्जयं विदधतीव शुकीनाम् ।
इत्थमुक्तवति हीरकुमारे, सा बिभेद वदनाम्बुजमुद्राम् ॥७६॥

हीरकुमारे इत्थममुना प्रकारेण उक्तवति भाषितवति सति सा विमला वदनाम्बुजमुद्रां मुखकमलमुद्रणं मौनलक्षणां बिभेद त्यक्तवती । बभाषे इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—जितानि पराभूतानि सुधा पीयूषं मधु क्षौद्रं दुग्धं पयो यैस्तादृशैर्वाङ्मयैर्वचनविलासैः कृत्वा शुकीनां कीरकान्तानां निर्जयं विदधतीव कुर्वतीव ॥

શ્લોકાર્થ

આ પ્રમાણે હીરકુમારે કહ્યું ત્યારે વિમલાએ પોતાના મુખકમલની સંકુચિતતાનો ત્યાગ કર્યો, અર્થાત્ મૌનનો ત્યાગ કર્યો. જાણે પોતાની વાણીની મધુરતાથી પરાભવ પામેલા અમૃત, મધ અને દૂધથી શુકવલ્લભા પર વિજય મેળવતી ન હોય !' ॥૭૬॥

नार्हती व्रतविधौ तव तेनाऽ–द्यापि यत्स्फुरति शैशवमङ्गे ।
योद्धुराहव इवापटुतायां, तेन तिष्ठ कियतीः शरदस्त्वम् ॥७७॥

हे सहोदर, तेन कारणेन तव भवतो व्रतविधौ संयमग्रहणप्रकारे नार्हती न योग्यता अर्हतो भावः आर्हती । 'अर्हतो नुम्वा' इति विभाषया नुम्विधानादार्हन्ती आर्हतीतिरूपद्वयं स्यात् । 'उडुपरिषदः किं नार्हन्ती निशः किमनौचिती' इति नैषधे । यद्यस्मात्कारणात्तवाङ्गे भवतः शरीरे शैशवं बालभावः स्फुरति दीप्यते । बाल्यावस्था-

यां हि संयमग्रहणमनुचितं शिशुत्वेनायोग्यत्वात् । कस्येव । योद्धुरिव । यथा भटस्यापटुतायां सत्यामसामर्थ्ये सति आहवे संग्रामे अनौचिती । 'योद्धारस्तु भटा योधाः' इति हैम्याम् । तेन हेतुना हे वत्स, त्वं कियतीः कियत्प्रमाणाः शरदो वर्षाणि तिष्ठ गृहे स्थितिं कुरु प्रतीक्षस्व । स्वसौध एव वैराग्यवान् वासं विधेहि ॥ इति विमलायास्तृतीयवारं वाक्यम् ॥

श्लोकार्थ

' हे भ्राता ! हमणां तारे पारमेश्वरी प्रवज्या ग्रहण करवी अयोग्य छे; कारणके हजु तारी बाल्यावस्था छे, जेम अशिक्षित योद्धाने संग्राममां युद्ध करवा जवुं अयोग्य छे, तेम तारे पण बाळवयमां व्रत ग्रहण करवुं सर्वथा अयोग्य छे, माटे हे वत्स, हमणां तुं केटलांक वर्षो घरमां रहे. ' ॥७७॥

शैशवेऽपि मदमोहमहेभान्, सिंहशाव इव हिंसितुमीशः ।
तत्समादिश ममास्य निदेशं, तामिदं तदनु सोऽपि जगाद ॥७८॥

तदनु भगिनीभाषितस्य पश्चात् सोऽपि हीरकुमारोऽपि तां विमलां प्रति इदमस्मिन्नेव काव्ये प्रोच्यमानं जगाद बभाषे । हे जामे, शैशवे बाल्येऽप्यहं मदाः जाति-कुल-रूप-बल-श्रुत-लाभ-तप-ऐश्वर्यनामानोऽष्टौ, तथा मोहो मौढ्यं रागो वा, त एव महेभा मत्तहस्तिनस्तान् हिंसितुं निहन्तुं समर्थोऽस्मि । क इव । सिंहशाव इव । यथा केसरिकिशोरकः शिशुत्वेऽपि गजेन्द्रान् दलयितुमलंभूष्णुर्भवेत् । 'विश्वव्यापि तमो हिनस्ति तरणिर्बालोऽपि कल्पाङ्कुरो दारिद्रा(द्रया)णि गजावलिं हरिशिशुः काष्ठानि वह्नेः कणः ।' इति पूर्वाचार्यप्रणीतश्रीचिन्तामणिपार्श्वनाथस्तुतौ । तथा 'सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलभित्तिषु गजेषु । न पुनर्नखमुखविलिखितभूतलकुहरस्थिते नकुले ॥' इति सूक्तेऽपि, तत्कारणात्त्वं मम लघुभ्रातुरस्य संयमस्य ग्रहणस्य निदेशमाज्ञां देहि ॥ इति विमलां स्वसारं प्रति कुमारस्यापि तृतीयवारं प्रतिवचः ॥

श्लोकार्थ

भगिनीनां आवां वचनो सांभळीने हीरकुमार बोल्या; हे भगिनी, बाळक एवो हुं, जाति, कुळ आदि आठ मदो अने मोहरूपी मदोन्मत हाथीओनो नाश करवा माटे सिंहशिशुनी जेम समर्थ छुं. तो हे बहेन, तारा लघुभ्राता एवा मने संयम ग्रहण करवानी आज्ञा आप. ' ॥७८॥

तस्य वीचिभिरिवामरसिन्धो–रुक्तियुक्तिभिरितोऽप्यपराभिः ।
ओमिति प्रवदति स्म कथंचित्, सापि बाष्पभरगद्गदवाग्भिः ॥७९॥

अमरसिन्धोर्देवनद्याः गङ्गाया वीचिभिः रङ्गत्तरङ्गैः इव तस्य कुमारस्य इतोऽप्येतत्पूर्वोक्तादप्यपराभिरन्याभिरुक्तियुक्तिभिर्वचनप्रपञ्चैः सा विमला जामिरपि कथंचिन्महता कष्टेन बाष्पाणां दुःखाश्रूणां भरेण निरन्तरप्रवाहेण कृत्वा गद्गदाभिरस्पष्टाक्षराभि-

वाग्भिर्वाणीभिः कृत्वा ओमिति एवमस्त्विति प्रवदति स्म कथयति स्म । दीक्षादेशं ददावित्यर्थः ॥ इति विमलाया दीक्षादेशप्रदानम् ॥

श्लोकार्थ

गंगानदीना मनोहर तरंगो जेवां हीरकुमारनां युक्तियुक्त वचनो सांभळीने महाकष्टे अत्यंत अश्रुजलने वहावती विमलाए "सारु" आ प्रमाणे कहीने दीक्षानी अनुमति आपी. ॥७९॥

पूर्वमेव नियमस्थितिकालात्, सा गलद्बहुलदृग्जलपूरैः ।
भ्रातरं स्वयमिव स्नपयन्ती-दं पुनर्गदितुमारभते स्म ॥८०॥

सा विमला पुनरिदं वक्ष्यमाणं गदितुं वक्तुमारभते स्म उपचक्रमे । किं कुर्वती । नियमस्थितिकालात्संयमग्रहणसमयात्पूर्वं प्रथममेव गलतां लोचनद्वन्द्वान्निःसरतां बहुलानामविच्छिन्नानां प्रवाहानां दृशोश्चक्षुषोर्जलानामश्रुसलिलानां पूरैर्धारावर्षप्लवैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—भ्रातरं स्वबान्धवं स्नपयन्ती स्नानं कारयन्तीव ॥

श्लोकार्थ

दीक्षाग्रहण करवा पूर्वे ज आंखमांथी अविच्छिन्नपणे वही रहेली अश्रुधाराथी जाणे पोताना भाईने स्नान करावती न होय ! आम रडती रडती विमला बोलवा लागी ॥८०॥

यादसां भवधुनीधवमध्ये, मादृशामतिदुराकलनीयः ।
संयमः सुकृतविप्रयुतानां, भ्रातरल्पतरसामिव दुर्गः ॥८१॥

हे भ्रातः, सुकृतविप्रयुतानां पुण्यरहितानां मादृशामस्मद्विधानां संयमश्चारित्रमतिदुराकलनीयः अतिशयेन दुरधिगमः दुःखेनादरणीयः । मादृशां किंभूतानाम् । भवः संसारः स एव धुनीधवो नदीपतिः समुद्रस्तस्य मध्ये क्रोडे यादसां जलचराणां नक्राणाम् । क इव । दुर्ग इव । यथाल्पतरसां स्वल्पबलानाम् । 'प्राणस्थामतरः पराक्रमबलद्युम्नानि शौर्यौजसी' इति हैम्याम् । स्तोकं सैन्यं भुजबलं वा येषां तेषां नृपाणां दुर्गः कोट्टः दुष्प्रापः ग्रहीतुमशक्यः ॥

श्लोकार्थ

'हे भ्राता, जेम निर्बळ राजाओने किल्लो स्वाधीन करवो दुःशक्य छे, तेम संसारसमुद्रनी मध्यमां रहेला जलचर जीवो समान मारा जेवा माटे संयम खरेखर दुराराध्य छे. ॥८१॥

संततोपचितकर्मगणस्याऽ-नादिधा भवपरम्परयास्ते ।
क्रीतभृत्य इव भर्तृजनस्याऽऽ-यत्तधीरिह सुधीरिह बन्धो ॥८२॥

हे बन्धो, इह जगति अनादिधा न विद्यते आदिर्यस्याः सा अनादिः अनादिप्रकारा इत्यनादिधा तादृशी भवपरम्परा संसारे संसारता (संसरताम्) अवतारसंततिस्तया

कृत्वा संततं निरन्तरमुपचितः प्रचुरीकृतो यः कर्मणां पुण्यपापरूपाणां गण(स्त)स्य व्रजस्य सुधीरपि पण्डितोऽपि ज्ञानन्नप्यायत्तधीर्वेश आस्ते । क इव । क्रीतभृत्य इव । यथा मूल्यगृहीतः सेवको भर्तृजनस्य स्वामिनोऽधीनः स्यात् । 'अनादिधा विश्वपरम्परायाम्' इति नैषधे ॥

श्लोकार्थ

નોકર જેમ સ્વામીને આધીન બને છે, તેમ હે બંધો ! ભવપરંપરાવડે નિરંતર સંચિત કરાયેલાં શુભાશુભ કર્મોના સમૂહને જાણવા છતાં પણ પંડિત પુરુષ કર્મને આધીન બને છે. ॥૮૨॥

कर्मसंततितिरोहितभाव–श्चेष्टतेऽत्र निरवग्रहचेष्टः ।
लोक एष निखिलोऽपि पिशाचाऽऽ–वेशिताशय इव व्रतकाङ्क्षिन् ॥८३॥

हे व्रतकाङ्क्षिन् संयमाभिलाषुक हे भ्रातः, एष जगति दृश्यमानः निखिलः समस्तोऽपि लोको जनः पिशाचेन व्यन्तरजातिविशेषेण देवेनावेशितोऽधिष्ठित आशयश्चित्तं परिणामो वा यस्य तादृश इव निरवग्रहा स्वतन्त्रा चेष्टा हास्यविनोदक्रीडाकरणादिस्वभावो यस्य तथाविधः सन् चेष्टते विलसति । किंभूतो लोकः । कर्मणां प्राचीनजन्माचीर्णानां शुभाशुभपुद्गलपरिणामरूपाणां संतत्या प्रकृतिपरम्परया तिरोहित आवृतो भावः सम्यग्ज्ञानरूपो जीवस्वभावो यस्य ॥

श्लोकार्थ

સંયમાભિલાષી બંધુ, પૂર્વ જન્મોમાં સંચિત કરેલાં શુભાશુભ કર્મોની પરંપરાથી જેમનો સમ્યગ્ જ્ઞાનાદિ સ્વભાવ અવરાયો છે એવા જીવોથી ભરેલો આ લોક, પિશાચગ્રસ્ત ચિત્તની જેમ નિરંકુશપણે વિવિધ પ્રકારની હાસ્ય, વિનોદ આદિ ચેષ્ટાઓ કરે છે. ॥૮૩॥

संसृतेः सुखमशेषममुष्या, बान्धवामृतमिवानुभवन्ति ।
हीनसंगममिवारमणीयं, जानते न तु जनाः परिणामे ॥८४॥

हे बान्धव हीरकुमार, लोकाः समस्ता अपि संसारिजनाः अमुष्याः संसृतेः अस्य संसारस्याशेषं समग्रमपि सुखं शर्म अमृतमिव सुधारसस्वादमिवानुभवन्ति भुञ्जते । तु पुनः हीनसंगममिव नीचजात्या कर्मणा वा पिशुनत्वेन वा निकृष्टमिलनं सौहार्दादिकरणमिव परिणामे प्रान्ते अवसाने विरसं महादुःखदं जना न जानते नैव विदन्ति । यदुक्तं सूक्तम्—'नीचसरीसो कीजइ संग, चढइ कलङ्क हुइ जसभङ्ग । हाथि अङ्गार करइ जइ कोइ, कइ दाझइ कइ कालो होई ॥' इति ॥

श्लोकार्थ

હે ભાઈ હીરકુમાર, સમસ્ત સંસારી જીવો ભૌતિક સુખોનો અમૃતના સ્વાદની જેમ રસપૂર્વક અનુભવ કરે છે, પરંતુ એ નથી જાણતા કે આ સાંસારિક સુખો નીચ પુરુષના સંગની જેમ પરિણામે મહાદુઃખને આપનારાં છે. કહ્યું છે, કે દુર્જનનો સંગ કોઈ વખતે કલંકને આપનારો અને યશકીર્તિનો

નાશ કરનારો બને છે. નીચ માણસનો સંગ ખરેખર હાથે કરીને અગ્નિમાં હાથ નાખવા જેવો છે. ॥૮૪॥

संसृतेर्मतिमतां वर ! तस्या-स्त्वं पृथग्भवितुमिच्छसि वत्स ! ।
पुण्डरीकमिव पल्वलपङ्कात्, तत्सगर्भ ! भुवि धन्यतमस्त्वम् ॥८५॥

हे मतिमतां वर सुबुद्धिभाजां श्रेष्ठ हे वत्स, लघुभ्रातः । 'वत्सा उरस्तुग्वर्षतर्णकाः' इत्यनेकार्थः । तुक् अपत्यमुपलक्षणाल्लघुभ्रात्रादावपि इत्यवचूर्णिः । तस्याः पूर्वव्यावर्णितस्वरूपायाः संसृतेः संसारात्सकाशात्त्वं पृथग्भवितुम् । त्यक्तुमित्यर्थः । इच्छसि वाञ्छसि । किमिव । पुण्डरीकमिव । यथा पल्वलपङ्कात्तटाककर्दमात्कमलं भिन्नं भवति । भूमीपीठे जम्बालः, तदुपरि जलम् । द्वे अपि मुक्त्वा द्वयोरुपरि पद्मं तिष्ठेत् । पुण्डरीकशब्देन तस्य श्रेष्ठत्वख्यापनं तत्कारणात् । समान एको गर्भो यस्य तस्य संबोधनं हे सगर्भ बान्धव भुवि पृथिव्यां त्वमेव धन्यतमः अतिशयेन पुण्वान् । 'सुकृती पुण्यवान् धन्यः' इति हैम्याम् ॥ इति दीक्षानुज्ञादानानन्तरं धर्मकारकत्वेन भगिनीस्तुतिः ॥

શ્લોકાર્થ

' બુદ્ધિમાન પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા હે લઘુબાંધવ, તું ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે. કારણ કે જેમ તળાવમાં ઉત્પન્ન થયેલું કમલ, જળ અને કાદવ બંનેનો ત્યાગ કરીને ઉપરના ભાગમાં નિર્લેપપણે રહે છે, તેમ તું પણ કાદવતુલ્ય અસાર સંસારથી પૃથક્ થવાને માટે ઇચ્છે છે. અર્થાત્ સંસારનો ત્યાગ કરવાને ઇચ્છે છે માટે હે સહોદર, તું ધન્યાતિધન્ય છે, ' ॥૮૫॥

एतदालपितमात्मभगिन्याः, श्रोत्रपत्रपुटकेन निपीय ।
सातमाप मृदुतित्तिरपिच्छ-स्पर्शजातमिव हीरकुमारः ॥८६॥

आत्मभगिन्या निजजामेः एतत्पूर्वोक्तं भ्रातृप्रशंसाकरणात्मकमालपितं भाषितं श्रोत्रं कर्णस्तदेव पत्रस्य पर्णस्य पुटको भाजनविशेषः । 'दुंदडो' इति लोकप्रसिद्धः । तेन निपीय पीत्वा । सादरं श्रुत्वेत्यर्थः । हीरकुमारः सातं सुखमाप लेभे । उत्प्रेक्ष्यते—मृदु सुकुमारं यत्तित्तिरः खरकोणः पक्षिविशेषः । लोके 'गणेश' इति प्रसिद्धः । तस्य पिच्छं पतत्रं तनूरुहं तस्य स्पर्शः संघट्टस्तेन जातमुत्पन्नमिव सुखम् । अर्थात् कर्णयोः तित्तिरपक्षिणोऽतिमृदुलपिच्छस्य परावर्त्यमानस्य कर्णेऽतीव सातं जायते । यदुक्तं चम्पूकथायाम्-'कोणं किं नु निषिच्यते तव बलात्तैलं सखि श्रोत्रयोरन्तस्तित्तिरपक्षिपत्रमथ वा मन्दं मृदु भ्राम्यति । येनाङ्गेषु निखातमन्मथशरप्रस्फारपिच्छच्छविर्नीलीमेचकितोच्चकञ्चुकरुचा रोम्णां वहत्युद्गमः ॥' इति ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાની ભગિનીનાં આવાં તાત્ત્વિક વચનોનું કર્ણયુગલથી પાન કરીને હીરકુમાર અત્યંત

હર્ષિત થયા. અતિ સુકુમાર એવા તેતરપક્ષીના પીંછાના સ્પર્શથી જેવું સુખ ઉત્પન્ન થાય, તેવા સુખનો હીરકુમારે અનુભવ કર્યો ! ॥૮૬॥

रोमहर्षणमिषात्तदनुज्ञो–द्वेलहर्षजलधौ शिशुकाये ।
उत्स्व(च्छ्व)सन्ति किमु किंचन लोल–द्बालशालिशफराः परितोऽमी ॥८७॥

शिशुकाये हीरकुमारशरीरे रोमहर्षणस्य रोमाञ्चस्य मिषाच्छलादमी प्रत्यक्षलक्षाः किंचन किमपि लोलन्तश्चञ्चलीभवन्तः । 'कावेरीतीरभूमीरुहभुजगवधूभुक्तमुक्तावशेषः कर्णाटीचीनपीनस्तनवसनदशान्दोलनस्पन्दमन्दः । लोलल्लाटीललाटालकतिलकलतालास्यलीलाविलोलः कष्टं भो दाक्षिणात्यः प्रसरति पवनः पान्थकान्ताकृतान्तः ॥' इति भोजप्रबन्धे । बाला लघवः शालिनः शोभाकलिताः शफरा मीनाः । परित सर्वतः । उत्प्रेक्ष्यते उत्स्व(च्छ्व)सन्ति उच्छलन्ति । किंभूते शिशुकाये । तस्या विमलानाम्न्या भगिन्या अनुज्ञा संयमादानादेशस्तेनोद्वेलो वेलामतिक्रम्य प्रसरन् यो हर्षः प्रमोदः स एव जलधिः समुद्रो यत्र । यादःपतित्वान्मकराकरत्वाच्च मीनानां संभवो युक्त एव जलनिधौ ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાની જ્યેષ્ઠ ભગિની વિમલા પાસેથી દીક્ષાની અનુમતિ પ્રાપ્ત થવાથી, જેના બાલશરીરમાં કિનારાનું પણ ઉલ્લંઘન કરી રહેલો આનંદ સમુદ્ર છે, એવા હીરકુમારના બાલશરીરમાં રોમાંચનાં બહાને જાણે ચપલ બનેલી ચોતરફ ઉછળતી કેટલીક બાલ માછલીઓ ન હોય ! ॥૮૭॥

एतया ध्वनिनिरस्तविपञ्च्या, भूतलोपगतयेव घृताच्या ।
त्वं गृहाण च सगोत्रजनेभ्यः, शासनं स पुनरेतदवादि ॥८८॥

एतया भगिन्या पुनरेतदित्थममुना प्रकारेण स कुमारोऽवादि भाषितः । किंभूतया एतया । ध्वनिना मधुरस्वरेण निरस्ता तिरस्कृता विपञ्ची वीणा यया । उत्प्रेक्ष्यते–भूतले क्षोणीमण्डले उपगतया प्राप्तया । 'उपगतोऽपि च मण्डलनाभिताम्' इति रघुवंशे । मण्डलनाभितां द्वादशराजचक्रवर्तितां प्राप्त इति तद्वृत्तिः । आगतया वा । 'आगमने च गमनार्थाः समभ्युपाङ्भ्यः पराः कथिताः' इति क्रियाकलापे । घृताच्या घृताचीनामाप्सरसा इव । 'अवतरति घृताचीस्कन्धविन्यस्तहस्तः' इति चम्पूकथायामिन्द्रविशेषणम् । तथा–'इत्यनक्षरमवाचि घृताच्या दीर्घनिःश्वसितनिर्गमितेन' इति नैषधे । इदं किम् । तदाह–हे वत्स, च पुनस्त्वं सगोत्राः स्वजना एव जनास्तेभ्यः शासनं दीक्षादेशं गृहाण आदत्स्व ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાના મધુરસ્વરથી વીણાનો તિરસ્કાર કરનારી એવી વિમલા ફરીથી મધુર સ્વરે આ પ્રમાણે કહેવા લાગી; હે વત્સ, તું આપણા સ્વજનો પાસેથી દીક્ષાની અનુજ્ઞા મેળવ. વિમલાની આ વાણી જાણે આ ભૂમંડલ પર આવેલી સાક્ષાત્ અપ્સરાની દીર્ઘ નિઃશ્વાસગર્ભિત વાણી ન હોય ! ॥૮૮॥

भारतीं श्रुतियुगाञ्जलिना तां, स्वस्वसुर्मधुसखीं विनिपीय ।
शैक्षवन्निजगुरोर्हितशिक्षां, स स्म[1] भूत्प्रमदमेदुरिताङ्गः ॥८९॥

स हीरकुमारः स्वस्वसुर्निजभगिन्या विमलायास्तां स्वजनादेशदानरूपां भारतीं वाणीं श्रुतियुगं कर्णयुगमेवाञ्जलिस्तेन विशेषेण सादरं निपीय पीत्वा प्रमदेन हर्षेण मेदुरितं पुष्टीभूतमङ्गं वपुर्यस्य तादृशः स्म भूत्संजातः । किंवत् । शैक्षवत् । यथा शैक्षः प्राथमकल्पिकः निजगुरोर्हितामैहिकामुष्मिकसाधनकारिणीं शिक्षां सादरं श्रुत्वा हृष्टो भवति । किंभूतां भारतीम् । मधुनः क्षौद्रस्य सखीं वयसीं मधुमृष्टाम् ॥

श्लोकार्थ

જેમ નવદીક્ષિત શિષ્ય આ લોક અને પરલોકમાં હિતકારી એવી પોતાના ગુરુની હિતશિક્ષા આદરસહિત સાંભળીને હર્ષિત બને, તેમ હીરકુમાર પોતાની ભગિની વિમલાની મધુની સહોદરી સમાન વાણી-સુધાનું કર્ણરૂપ અંજલિવડે પાન કરીને હૃષ્ટપુષ્ટ શરીરવાળા બન્યા. ॥૮૯॥

स्वानुजादिनिखिलस्वजनेभ्यः, शासनं व्रतविधेः पृथुकोऽपि ।
आददे पुनरसौ व्यवहारी, लाभवद्विविधवस्तुगणेभ्यः ॥९०॥

अपि पुनः पृथुको हीरकुमारः स्वस्यात्मनोऽनुजो भ्राता श्रीपालनामा स आदौ येषां तादृशाः निखिलाः समस्ताः स्वजनाः गोत्रिवर्गमनुष्यास्तेभ्यः सकाशाद्व्रतविधेः संयमाचरणस्य शासनमादेशमाददे गृहीतवान् । किंवत् । लाभवत् । यथा व्यवहारी व्यापारकारको विविधानां नानाप्रकाराणां वस्तूनां क्रियाणकाणां गणेभ्यः समुदायेभ्यो लाभमधिकफलं गृह्णाति । 'लाभोऽधिकं फलम्' इति हैम्याम् ॥ इति भगिनीवचनानन्तरं स्वजनवर्गादेशग्रहणम् ॥

श्लोकार्थ

જેમ કોઇ વેપારી વિવિધ પ્રકારના કરીયાણાઓના સમૂહથી અધિક લાભ મેળવે, તેમ બાળક એવા હીરકુમારે પોતાના લઘુભ્રાતા શ્રીપાલ આદિ સમસ્ત સ્વજનવર્ગ પાસેથી દીક્ષા ગ્રહણ માટેની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરી. ॥૯૦॥

भूचरानिव विधेरनुवादान्, सोपवीतकृतवेदनिनादान् ।
राजहंसगकमण्डलुपाणी-नाजुहाव गणकान् स सुवाणीन् ॥९१॥

स हीरकुमारो गणकान् ज्योतिःशास्त्रविदः । 'सांवत्सरो ज्यौतिषिको मौहूर्तिको निमित्तवित् । दैवज्ञगणकादेशिज्ञानिकार्तान्तिका अपि ॥' इति हैम्याम् । आजुहाव आकारयामास । किंभूतान् । सहोपवीतेन यज्ञसूत्रेण वर्तन्ते ये । पुनः किंभूतान् । कृतो निर्मितो वेदानां निनाद उच्चारो यैस्ते । पश्चात्कर्मधारयः । पुनः किंभूतान् । राजहंसवद्गच्छन्ती-

[1] 'सोऽभवत्' इत्येवमेव पाठः साधुः ।

ति । पुनः किंभूतान् । कमण्डलुः कुण्डिका पाणौ हस्ते येषाम् । 'कुण्डिका तु कमण्डलुः' इति हैम्याम् । ततः कर्मधारयः । पुनः किंभूतान् । सुवाणीन् शोभना वाचो येषां ते । उत्प्रेक्ष्यते—भूचरान् क्षोणीचारिणः विधेर्ब्रह्मणोऽनुवादा अनुवदन्ति सदृशीभवन्तीति स्वरूपाणीव । ब्रह्मणो ब्राह्मणत्वेन सोपवीतता वेदैककर्तृत्वाद्वेदोच्चारित्वं कमण्डलुकरत्वं सुवाक्त्वं च युक्तम् ॥

श्लोकार्थ

તે હીરકુમારે જનોઇને ધારણ કરનારા, વેદવાક્યને ઉચ્ચારનારા, રાજહંસ જેવી ગતિવાળા, હાથમાં કમંડલને ગ્રહણ કરનારા, સુંદર પ્રકારની વાણીવાળા જ્યોતિષીઓને બોલાવ્યા. તે જ્યોતિષીઓ જાણે આ પૃથ્વી ઉપર ફરતા બ્રહ્માનાં સ્વરૂપો ન હોય ! કારણ કે બ્રહ્મા પણ બ્રાહ્મણ હોવાથી યજ્ઞોપવીત સહિત, વેદ પૌરુષેય હોવાથી વેદ વાક્યના ઉચ્ચારક, કમંડલયુક્ત અને સુંદર વાણીવાળા કહેવાય છે ! ॥૯૧॥

आत्मकामितमुखानिव मूर्तान्, पुष्पपल्लवफलाक्षतपुञ्जान् ।
तत्पुरोऽयमुपहृत्य सगोत्रैः, पृच्छति स्म चरणस्य मुहूर्तम् ॥९२॥

अयं हीरकुमारः सगोत्रैः स्वजनैः समं चरणस्य चारित्रस्य मुहूर्तं पृच्छति स्म । किं कृत्वा । उपहृत्य ढौकयित्वा । कान् । पुष्पाणि कुसुमानि, पल्लवाः किशलयानि, फलानि तरुसस्यानि, अक्षता लाजा अक्षततण्डुला वा, तेषां पुञ्जान् व्रजान् । कथम् । तत्पुरस्तेषां मौहूर्तिकानामग्रे । उत्प्रेक्ष्यते-आत्मनः स्वस्य कामितानामभीप्सितपदार्थानां मुखान् प्रारम्भानिव ॥

श्लोकार्थ

જ્યોતિષીઓની આગળ હીરકુમારે સ્વજનોની સાથે, જાણે પોતાને અભિલષિત પદાર્થોનો સાક્ષાત્ પ્રારંભ ન હોય, તેવા પ્રકારનાં પુષ્પો, પલ્લવો, ફલો અને અક્ષત વિગેરેના પુંજનું ભેટણું ધરીને ચરિત્ર ગ્રહણ માટેનું મુહૂર્ત પુછયું. ॥૯૨॥

पूर्वनिर्मितपरस्परतर्कै-र्निश्चितोच्चपदसंपदुदर्कैः ।
तैरथौच्यत महोदयसद्म-द्वारवद् व्रतदिनं पृथुकेन्दोः ॥९३॥

अथ प्रश्नानन्तर तैर्ज्योतिषिकैर्व्रतदिनं संयमग्रहणवासरः औच्यत कथितम् । किंवत् । पृथुकेन्दोः कुमारचन्द्रस्य महानुदयो मोक्षो वा महोदयः स एव सद्म गृहं तस्य द्वारवद् द्वारमिव । तैः किंभूतैः । पूर्वं प्रथमं निर्मितः कृतः परस्परमन्योन्यं तर्को दोषराहित्यग्रहगोचरांशोच्चनीचादीनां विचारो यैः । पुनः किंभूतैः । निश्चितो निश्चयं नीतो निर्धारितोऽर्थात्कुमारस्यैव उच्चस्यातिशयिनः पदस्य गणधरत्वलक्षणस्य संपदो लक्ष्म्याः उदर्कः उत्तरकाले फलं यैः ॥

श्लोकार्थ

પ્રશ્ન પૂછાયા પછી તે જ્યોતિષીઓએ સંયમગ્રહણ કરવાનો દિવસ કહ્યો પહેલાં પરસ્પર

વિચારવિનિમય કરીને, હીરકુમારના મોક્ષના મહોદયરૂપ ગૃહના દ્વારની જેમ દિવસ કહ્યો. તે જ્યોતિષીઓએ ' આ કુમારને ગણધર જેવા ઉચ્ચપદની લક્ષ્મી ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થશે. ' આવો નિશ્ચય કરીને મુહૂર્ત આપ્યું. ॥૯૩॥

स्वर्णरूप्यमणिमौक्तिकदानै-रीश्वरानिव विधाय विधिज्ञः ।
निश्चितव्रतमुहूर्तदिनस्तान्, वर्णिनः स विससर्ज कुमारः ॥९४॥

स हीरकुमारः वर्णिनो ब्राह्मणानधिकारान्मौहूर्तिकान् विससर्ज यथागतं प्रैषीत् । किं कृत्वा । विधाय निर्माय । अर्थात् ज्योतिषिकानेव । कानिव । ईश्वरानिव महेभ्यानिव । कैः । स्वर्णानि काञ्चनानि । रूप्याणि रजतानि, मणयो रत्नानि, मौक्तिकानि मुक्ताफलानि तेषां दानैर्विश्राणनैः । किंभूतः कुमारः । विधिमुचितकरणादिकं जानातीति विधिज्ञः सदाचारचतुरः । पुनः किंभूतः । निश्चितो निर्धारीकृतः व्रतस्य दीक्षामुहूर्तस्य दिनो दिवसो येन सः ॥ इति दीक्षामुहूर्तदिवसावलोकनम् ॥

श्लोकार्थ

દીક્ષા દિવસ નિશ્ચિત કરનારા વ્યવહારકુશળ હીરકુમારે સુવર્ણ, ચાંદી, રત્નો, અને મોતીઓનાં દાનપૂર્વક શ્રીમંતોની જેમ કરીને જ્યોતિષીઓનું વિર્સજન કર્યું. ॥૯૪॥

आगतेऽह्नि सुहृदीव तदुक्ते, शुद्धगोचरनवांशकयुक्ते ।
संमदाद्विजयसिंहमुखेभ्याः, प्रारभन्त चरणक्षणमस्य ॥९५॥

विजयसिंहनामा हीरकुमारस्य भगिन्या विमलाया भर्ता स मुख आदिर्येषां तादृशा इभ्या व्यवहारिणः अस्य कुमारस्य चरणक्षणं चारित्रमहोत्सवं प्रारभन्त उपक्रामन्ति स्म । कस्मात् । संमदात्प्रमोदात् । कस्मिन्सति । तैर्गणकैरुक्ते कथिते अह्नि दिवसे आगते संप्राप्ते सति । कस्मिन्निव । सुहृदीव । यथा विवाहादावाकारिते मित्रे महोत्सवाः प्रारभ्यन्ते । किंभूतेऽह्नि । शुद्धा निर्दोषा गोचरा रेखादानादयः नवांशका लग्नमध्यगतविशिष्टतमवेलास्तैर्युक्ते सहिते ॥

श्लोकार्थ

શુદ્ધ ગોચર અને નવમાંશમાં સર્વોત્કૃષ્ટ લગ્ન રહેલું છે જેમાં એવા પ્રકારનું જ્યોતિષીઓએ આપેલું દીક્ષાનું મુહૂર્ત નજીક આવતાં, વિમલાના પતિ વિજ્યસિંહ આદિ શ્રેષ્ઠીઓએ હીરકુમારના ચારિત્રમહોત્સવનો પ્રારંભ કર્યો. ॥૯૫॥

केचिदुच्चमणिपीठनिषण्णं, गन्धबन्धुरपयोभृतकुम्भैः ।
निर्जरा इव जिनावनिजानिं, दीक्षणस्य समयेऽस्नपयंस्तम् ॥९६॥

केचित्पुरुषा दीक्षणस्य संयमग्रहणस्य समये प्रस्तावे अर्थान्मुहूर्त्तवासरे तं हीरकुमारमस्नपयन् स्नानं कारयन्ति स्म । कैः । गन्धैर्वासनार्थमन्तर्मुक्तकुसुमादिपरिमलैर्बन्धु-

रैर्मनोज्ञैः पयोभिः सलिलैर्भृताः पूरिता ये कुम्भाः कलशास्तैः किंभूतं तम् । उच्चमुन्नतं तथा मणिमयं रत्नघटितं यत्पीठमासनम् । स्नानचतुष्किका इत्यर्थः । तत्र निषण्णमुपविष्टम् । के कमिव । निर्जरा जिनावनिजानिमिव । यथा दीक्षाग्रहणावसरे देवा अर्थाच्चतुःषष्टिप्रमितेन्द्रादयोऽमरा जिनानां सामान्यकेवलिनां मध्ये अवनिर्जाया भूमिरेव पत्नीर्यस्य । 'जायाया निङ्' । जायाशब्दान्निङ्प्रत्ययो भवति । 'लोपो व्योर्वलि' । वकारयकारयोर्वलिप्रत्यये परे लोपो भवति । सस्वरयोरिति शेषः । यकारलोपे अवनिजानी राजा एतावता जिनराजं तीर्थोदकपूर्णकलशैः ॥

श्लोकार्थ

તીર્થોદકથી ભરેલા કલશોથી દેવો અને ઇન્દ્રો, કેવલજ્ઞાનીઓમાં રાજા સમાન શ્રીતીર્થંકર પરમાત્માને દીક્ષાને દિવસે સ્નાન કરાવે છે તેમ વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પો આદિની સુગંધવડે મનોહર એવા પાણીથી ભરેલા કુંભોવડે કેટલાક પુરુષોએ દીક્ષાના દિવસે હીરકુમારને સ્નાન કરાવ્યું ॥૯૬॥

सांप्रतं कथममुष्य जडेना–ऽऽश्लेषणं विबुधकैरवबन्धोः ।
कोऽप्यरुक्षयदितीव तदीयं, वाससाऽतिमृदुलेन शरीरम् ॥९७॥

कोऽपि पुमान् अतिमृदुलेनाधिकसुकुमारेण वाससा वस्त्रेण तदीयं हीरकुमारसंबन्धि शरीरं कायम् । उत्प्रेक्ष्यते—इतीव हेतोः अरुक्षयन्निर्नीरयामास । इति किम् । यद्विबुधेषु विचक्षणपुरुषेषु कैरवबन्धुश्चन्द्रस्तस्य पण्डितपुरंदरस्यामुष्य हीरकुमारस्य जडेन मूर्खेण डलयोरैक्याज्जलेन पानीयेन सममाश्लेषणं संगमनं कथं केन प्रकारेण सांप्रतं युक्तम् । अपि तु न कथमपीति । पण्डितो हि मूर्खसङ्गं कदापि न कुर्यादिति ख्यातिः । 'मूरखसरिसी गोठडी पगि पगि कर न बुधीज' इति सूक्तोक्तेः ॥

श्लोकार्थ

કોઇ પુરુષે હીરકુમારના શરીરને અતિકોમલ વસ્ત્રવડે લૂંછી નાંખ્યું, પંડિતોમાં ચંદ્રસમાન એવા હીરકુમારને જલ–જડનો સંગ શું યુક્ત છે? નહી જ. કેમ કે પંડિત પુરુષો ક્યારે પણ જડમૂર્ખનો સંગ કરતા નથી. કહ્યું છે કે 'મૂર્ખ સાથેની પ્રીત પગલે પગલે વિષાદને આપનારી બને છે ॥૯૭॥

काञ्चनप्रतिमयेव नितान्तो–त्तेजनादनुपमप्रभयास्य ।
मार्जनान्मृदुलगन्धदुकूलै–र्निर्मलेन वपुषा पुपुषे श्रीः ॥९८॥

मृदुलानि कोमलानि गन्धेनोपलक्षितानि दुकूलानि क्षौमानि गन्धकाषाय्यः तैर्मार्जनान्निर्नीरीकरणान्निर्मलेन शुचिना अस्य कुमारस्य वपुषा देहेन श्रीः शोभा पुपुषे पुष्टा कृता । उत्प्रेक्ष्यते—काञ्चनप्रतिमयेव यथा सुवर्णमूर्त्या नितान्तमतिशयेनोत्तेजनादुद्दीपनान्निर्मलीकरणादनुपमा असाधारणा प्रभा कान्तिर्यस्यास्तादृशी श्रीः पुष्यते ॥

श्लोकार्थ

જેમ સુવર્ણની મૂર્તિને અત્યંત ઘસવાથી તેની અનુપમ કાંતિ વધે છે, તેમ રેશમી કોમળ

વસ્ત્ર વડે હીરકુમારના શરીરને ઘસવાથી હીરકુમારની શરીરની શોભા વધી. પુષ્ટ બની. ॥૯૮॥

तत्कलाकुशलमानववर्ग–स्तं प्रसाधयितुमारभते स्म ।
स्वस्तरूनिव निपातयितुं श्री–गर्वपर्वतशिखामधिरूढान् ॥९९॥

तस्य प्रसाधनस्य मण्डनस्य कलायां विज्ञाने कुशलश्चतुरः । 'तथैव तत्कालमथानुजीविभिः, प्रसाधनासञ्जनशिल्पपारगैः । निजस्य पाणिग्रहणक्षणोचिता, कृता नलस्यापि विभोर्विभूषणा ॥' 'विभूषणा प्रसाधना कृता' इति नैषधे, तद्वृत्तौ च । इति पुरुषस्यापि प्रसाधना दृश्यते । मानवानां मनुष्याणां वर्गः समुदायः तं कुमारं प्रसाधयितुं मण्डयितुमंशुकाभरणादि परिधापयितुमारभते स्म उपक्रामति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—श्रीणां विशिष्टशोभानां यो गर्वोऽहंकारः स एव पर्वतो गिरिस्तस्य शिखाम् । उपरितनभूमीशिखरमित्यर्थः । तामधिरूढानध्याश्रितान् स्वस्तरून् कल्पवृक्षान् निपातयितुमधःक्षेप्तुं जेतुमिव ॥

શ્લોકાર્થ

વેષભૂષાની કળામાં કુશળ એવા માનવસમૂહે હીરકુમારને વસ્ત્ર અને આભૂષણોવડે શણગારવાનો પ્રારંભ કર્યો. તે જાણે પોતાની શોભાવડે માનરૂપી પર્વતની ટોચે ચડેલા કલ્પવૃક્ષોને નીચે પાડવા માટે શણગારતા ન હોય ! ॥૯૯॥

सान्द्रचन्द्रनिकुरम्बकरम्बी–भूतनूत(त्न)घुसृणद्रवचर्चा ।
तत्तनौ विलसति स्म सुमेरौ, चन्द्रिकाखचितसांध्यरुचीव ॥१००॥

सान्द्राः स्निग्धा बहला वा ये चन्द्राः कर्पूरास्तेषां निकुरम्बः समूहस्तेन करम्बीभूतो मिश्री जातो यो नूतो(त्नो) नवीनो घुसृणस्य कुङ्कुमानां द्रवो कर्दमपङ्कः तस्य चर्चा विलेपनम् । 'चन्द्रो विधौ च कर्पूरे स्वर्णे च' इत्यनेकार्थः । तस्य कुमारस्य तनौ काये विलसति स्म शुशुभे । केव । चन्द्रिकाखचितसांध्यरुचीव । यथा सुमेरौ सुराचले चन्द्रज्योत्स्नया मिश्रिता संध्यासमयसंबन्धिनी कान्तिः । [सांध्यरागा इत्यर्थः ।] शोभते । 'रुच्यो रुचीर्भिर्जितकाञ्चनाभिः' इति नैषधे रुचीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ ચંદ્રની ચંદ્રિકાથી મિશ્રિત સંધ્યાસમયની કાંતિ મેરુને શોભાવે છે, તેમ સ્નિગ્ધકર્પૂરના સમૂહથી મિશ્રિત નવીન કુંકુમના દ્રવનું વિલેપન હીરકુમારના શરીરને શોભાવતું હતું. ॥૧૦૦॥

सौरभं सुमनसां समुदायोऽ–ध्यापयेद्यदि महारजतस्य ।
अङ्गरागललितार्भकमूर्ते–स्तल्लभेत तुलनां कलयापि ॥१०१॥

सुमनसां कुसुमानां समुदायः सर्वजातिजातपुष्पप्रकरः यदि महारजतस्य सुवर्णस्य सौरभं सुगन्धितां स्वपरिमलमध्यापयेत् शिक्षयेत् । दद्यादित्यर्थः । विद्याप्रदानं हि अध्यापननिजामोदं दत्ते । तत्तदा अङ्गरागेण श्रीखण्डविलेपनेन ललितायाः मनोज्ञाया अर्भ-

कस्य हीरकुमारस्य मूर्तेः शरीरस्य कलया अंशेनापि तुलनां सदृशीभावं लभेत प्राप्नुयात् । महारजतमित्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

જો સર્વ જાતિનાં પુષ્પોનો સમુદાય પોતાની સુગંધ અર્પણ કરે તો તે સુવર્ણ, ચંદનવડે વિલેપન કરાયેલા હીરકુમારના શરીરની એક અંશમાત્ર સદૃશતાને ધારણ કરે ! ॥૧૦૧॥

विश्वजैत्रमिव मोहमहीन्द्रं, हन्तुमर्भधरणीरमणेन ।
खड्गरत्नमिव केशकलापो, धूपधूमपटलीभिरधूपि ॥१०२॥

अर्भो हीरकुमारः स एव धरणीरमणो राजा तेन केशकलापः केशपाशः धूपस्य कृष्णागुरुकुन्दरुष्कतुरुष्कप्रमुखसुगन्धवस्तुनः धूमपटलीभिर्धूमश्रेणीभिरधूपि धूपितः सुगन्धीकृतः । वासित इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—विश्वेषां सुरासुरोरगनराणां जैत्रं जयनशीलं मोहनामानं महीन्द्रं राजानं हन्तुं व्यापादयितुमिव खड्गरत्नं धूपितम् । राज्ञापि वैरिणं व्यापादयितुं स्वखड्गरत्नं धूप्यते इति रीतिः ॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમાર રૂપી રાજાવડે પોતાનો કેશપાશ કૃષ્ણાગુરુ આદિ સુગંધી ધૂપોની ધૂમશ્રેણિઓથી સુગંધિત કરાયો. તે જાણે ત્રણ જગતને જીતનારા મોહરાજાને હણવા માટે તલવારરત્નને સુગંધિત કર્યું ન હોય ! ' રાજાઓ શત્રુઓને મારવા માટે ખડ્ગરત્નને ધૂપિત કરે છે, ' ॥૧૦૨॥

स्वं क्षणात्क्षयमवेक्ष्य सृजद्भिः, पारलौकिकसुखाय तपांसि ।
धूमपानमिव धूपजधूम–व्याजतस्तदलकैः क्रियते स्म ॥१०३॥

तदलकैः कुमारस्य केशैः । उत्प्रेक्ष्यते—धूपात् केशधूपनाद्यो जातो धूमस्तस्य व्याजात्कपटेन धूमपानमिव क्रियते विधीयते । किं कुर्वद्भिः । परलोके भवत्पारलौकिकं तच्च तत्सुखं च तस्मै तदर्थं कष्टानि तपांसि सृजद्भिः कुर्वद्भिः । किं कृत्वा । क्षणात्स्वल्पकालात्स्वमात्मीयं क्षयं विनाशं लोचलक्षणमवेक्ष्य ज्ञात्वा ॥

શ્લોકાર્થ

સ્વલ્પકાલમાં જ પોતાના લોચરૂપ વિનાશને જાણીને પારલૌકિક સુખની ઇચ્છાવડે તપશ્ચર્યા કરતા હીરકુમારના વાળ, ધૂમાડાના બહાને જાણે ધૂમ્રપાન કરતા ન હોય ! ॥૧૦૩॥

मानिनीजनमनोनयनस्वं, यैरनीयत हृतेर्विषयत्वम् ।
पारिपन्थिकभरैरिव लेभे, बन्धनं किमिति तच्चिकुरैस्तैः ॥१०४॥

तैस्तस्य कुमारस्य केशैः । [उत्प्रेक्ष्यते—] इति पश्यतोहरत्वाद्धेतोर्बन्धनं नियन्त्रणं लेभे प्राप्तम् । कैरिव । परिपन्थिकभरैरिव । यथा तस्करगणैश्चौरिकाकरणाद् बन्धनं

प्राप्यते । तैः कैः । यैश्चिकुरैर्मानिनीजनानां नागरिककामिनीलोकानां मनांसि हृदयानि तथा नयनानि विलोचनानि तान्येव स्वं विभवो हृतेरपहरणस्य विषयत्वं गोचरताम् । 'मन्ये न मे श्रवणगोचरतां गतोऽसि' इति कल्याणमन्दिरस्तवने । अनीयत लम्भितं प्रापितम् । अपहृतमित्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

જેમ ચોરી કરવાથી ચોરોના ટોળાને બંધન પ્રાપ્ત થાય, તેમ નગરવાસી સ્ત્રી-જનનાં નયન અને મનરૂપી વૈભવની ચોરી કરવાથી હીરકુમારના કેશોને બંધન પ્રાપ્ત થયું. ॥૧૦૪॥

सूनसंगतशिलीमुखलेखा-सूनसायकधनुःशरराशेः ।
संश्रयञ्छ्रियमिवार्भकमल्ली-कुड्मलाकलितकुन्तलहस्तः ॥१०५॥

अर्भकस्य हीरकुमारस्य मल्ल्या मल्लिकायाः कुड्मलाः कोरकाः । 'मल्लीभिः प्रतिमल्लीभावं दधती विभाति भावत्की' इति राजवर्णने । तैराकलितो युक्तो यः कुन्तलहस्तः केशपाशः सूनेषु कुसुमेषु संगता मकरन्दपानार्थमागता ये शिलीमुखा भ्रमरास्तेषां लेखा श्रेणिः सैव सूनसायकस्य धनूंषि कार्मुकाणि शरा बाणास्तेषां राशेः समूहस्य श्रियं शोभां श्रयन्निवास्तीत्युत्प्रेक्षा ॥

श्लोकार्थ

પુષ્પોની માલાઓના ગુચ્છાઓથી ગુંથાયેલો હીરકુમારનો જે કેશપાશ, તે પુષ્પોમાં રસનું પાન કરવા આવેલી ભમરાઓની શ્રેણી રૂપ કામદેવનાં બાણોના સમૂહની શોભા ધારણ કરતો ન હોય ! ॥૧૦૫॥

मूर्ध्नि तस्य मुकुटेन दिदीपे-ऽनर्घ्यरत्नपटलीललितेन ।
बर्हचामरजयं चिकुराणां, विभ्रमैरिव विधाय धृतेन ॥१०६॥

तस्य कुमारस्य मूर्ध्नि मस्तके मुकुटेन किरीटेन दिदीपे रेजे । किंभूतेन । अनर्घ्या(णां)-नां बहुमूल्यानां रत्नानां विविधमणीनां पटली श्रेणी तया ललितेन मनोज्ञेन । उत्प्रेक्ष्यते-चिकुराणामर्थात्कुमारकेशानां विभ्रमैः शोभाभिः । 'आभा राढा विभूषा श्रीरभिख्याकान्तिविभ्रमाः' इति हैम्याम् । विलासैर्वा । बर्हाणि मयूरपिच्छानि । 'अस्य वाक्केका पिच्छबर्हशिखण्डकम्' इति हैम्याम् । तथा चामराणि वालव्यजनानि तेषां जयं पराभवं विधाय कृत्वा धृतेनेव कलितेनेव ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારના મસ્તક ઉપર બહુમૂલ્યવાન વિવિધ પ્રકારનાં રત્નોની હારમાળાથી દેદીપ્યમાન મુગટ શોભતો હતો. તે મુગટ, હીરકુમારના કેશની શોભાથી જાણે મોરનાં પીંછા અને ચામરોની શોભાનો પરાભવ ઈચ્છતો ન હોય ! ॥૧૦૬॥

पट्टिकार्भकविभोः कनकस्या-ऽलीकमण्डलमलंकुरुते स्म ।
विभ्रमेण चिहुराम्बुधराणां, ह्रादिनीव निकटे विलुठन्ती ॥१०७॥

कनकस्य हेम्नः पट्टिका भूषणविशेषः कोऽपि ललाटस्य । नलस्य भाले पट्टिका। तथा दमयन्त्या अपि । 'घृतैकया हाटकपट्टिकालके' । स्त्रीपुरुषयोरपि पट्टिकाख्य आभरणविशेषः-इति नैषधे । अधुना तु स्तम्भतीर्थद्वीपादौ लोकप्रसिद्धया 'असावड' इति ज्ञायते । तदपि बहुतिलकमयं ललाटाभरणमर्भकविभोः कुमारेन्द्रस्य अलीकमण्डलं भालस्थलमलंकुरुते स्म भूषयामास । उत्प्रेक्ष्यते—चिहुराः केशाः पयोऽम्बुधरा मेघास्तेषां भ्रमेण भ्रान्त्या बुद्धया निकटे समीपे विलुठन्ती तिष्ठन्ती मिलन्ती च ह्रादिनी विद्युदिव 'चिकुराश्चिहुराः इति शब्दप्रभेदे ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારના ભાલપ્રદેશને સુવર્ણની પટ્ટિકા શોભાવતી હતી. તે જાણે કેશરૂપ મેઘની ભ્રાન્તિથી સમીપમાં આવેલી વિજળી ન હોય ! ॥૧૦૭॥

दिद्युते मणिकरम्बितयास्ये, शातकुम्भकृतपट्टिकयाऽस्य ।
स्वैरमात्मन इवाननलक्ष्म्या, निर्मितेन वरणेन निवस्तुम् ॥१०८॥

अस्य कुमारस्य आस्ये मणिभिः रत्नैः करम्बितया खचितया शातकुम्भेन कनकेन कृतया निर्मितया पट्टिकया दिद्युते । उत्प्रेक्ष्यते-आत्मनः स्वस्य स्वैरं स्वेच्छया निवस्तुं वासार्थं स्थातुमाननलक्ष्म्या निर्मितेन रचितेन वरणेन प्राकारेणेव । प्राकारस्यार्थोऽग्रे वक्ष्यते । तस्मादन्या पत(द)द्वयी(?) ॥ पाठान्तरे उत्प्रेक्ष्यते-मुखस्यार्थात्कुमारवक्त्रस्य इन्दुश्चन्द्रः, पद्मानि कमलानि, मुकुरा दर्पणास्तेषामभिभावेन पराभवनेन उद्भूतं साक्षात्प्रकटीभूतं नूतं नवीनं महः प्रतापस्तेनेव वा ॥

श्लोकार्थ

કુમારના મુખ ઉપર રત્નોની જડેલી સુવર્ણની પટ્ટી શોભતી હતી તે જાણે કુમારના મુખ ઉપર સ્વેચ્છાથી રહેવા માટે લક્ષ્મીનો પ્રાકાર ન હોય ! અર્થાત્ ચન્દ્ર, કમલ અને દર્પણના પરાભવથી પ્રગટ થયેલા કુમારના મુખનો પ્રતાપ જાણે ન હોય ! ॥૧૦૮॥

भालमण्डलममण्डयत राज–ज्जातरूपतिलकेन तदीयम् ।
तस्थुषात्र चरणक्षणवीक्षा–काङ्क्षिणाल्पवपुषांशुमतेव ॥१०९॥

भालमण्डलं ललाटपट्टः राजन् शोभमानः जातरूपस्य स्वर्णस्य तिल(क)विशेषकस्तिलकः तेनामण्डयत भूषितम् । उत्प्रेक्ष्यते—चरणस्य चारित्रस्य क्षणो महोत्सवः तस्य वीक्षां दर्शनं काङ्क्षतीत्येवंशीलेन अभिलाषुकेण, तथा अल्पं लघु वपुः शरीरं यस्य तादृशेनात्र भाले तस्थुषा अर्थात्समेत्य स्थितवता अंशुमता भास्करेणेव ॥

श्लोकार्थ

જાત્ય સુવર્ણનું દેદીપ્યમાન તિલક કુમારના લલાટ પર શોભતું હતું. તે જાણે ચારિત્ર-

१ 'इन्दुपद्ममुकुराद्यभिभावोद्भूतनूतमहसेव मुखस्य इति पाठान्तरम् ।

મહોત્સવ જોવાની ઇચ્છાથી નાના શરીરને ધારણ કરીને રહેલો સર્પ ન હોય ! ॥૧૦૯॥

यस्य भालतलचन्दनबिन्दो–र्दम्भतो वदनकैरवबन्धुः ।
कोपनां प्रियतमामिव तारा–मानुकूल्यविधये व्यधिताङ्के ॥११०॥

यस्य कुमारस्य वदनकैरवबन्धुर्वक्त्रचन्द्रमा भालतले ललाटे कृतः श्रीखण्डस्य मण्डलाकारतिलकबिन्दुः तस्य दम्भतश्छलात्कोपनां चण्डामत्यमर्षणां तथा प्रियतमामतिशयेन वल्लभां तारां कामपि कान्तां तारिकाम् । तस्य तारापतित्वात् । उत्प्रेक्ष्यते—आनुकूल्यविधये स्वानुकूलीकरणप्रकाराय अङ्के निजोत्सङ्गे व्यधित कृतवानिव । 'अचुम्बि या चन्दनबिन्दुमण्डली नलीयवक्त्रेण' इति नैषधेऽपि ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારના મુખચંદ્રના લલાટ પર રહેલા ચંદનના તિલકના બહાને રોષાયમાન થયેલી પોતાની પ્રિયતમા તારિકાને જાણે પોતાના ઉત્સંગમાં ધારણ કરી ન હોય ! ॥૧૧૦॥

यस्य चान्दन उपभ्रु बभासे, बिन्दुरङ्गजभटं प्रणिहन्तुम् ।
नासिकानलिकया गुलिकेयं, येन मोक्तुमनसा विधृतेव ॥१११॥

यस्य कुमारस्य उपभ्रु भ्रुवोर्मध्ये समीपे चान्दनश्चन्दनसंबन्धी बिन्दुर्वृत्ततिलकं बभासे शोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते–अङ्गजः स्मरः कमनः । 'कलाकेलिरनन्यजोऽङ्गजः' इति हैम्याम् । तथा 'अङ्गजो मन्मथे सुते । मदे केशे' इत्यनेकार्थः । स एव भटो वीरस्तं प्रणिहन्तुं यमातिथिं कर्तुं नासिकैव नलिकागुलिकाक्षेपणोपकरणं 'बन्दूक हाथनाली' इति लोकप्रसिद्धा । तथा 'नलिके न तदुच्चनासिके त्वयि नालीकविमुक्तिकामयोः' इति नैषधे । नासा नलिकेव । तया कृत्वा मोक्तुमनसा क्षेप्तुकामेन इयं प्रत्यक्षलक्ष्या गुलिकेव धृता । 'सीसागोली' इति प्रसिद्धा ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારની ભ્રમરોની વચ્ચે રહેલું તિલક શોભતું હતું. તે જાણે કામદેવરૂપી શત્રુનો નાશ કરવા માટે નાસિકારૂપી બંદુકમાં નાખવાની ઇચ્છાથી તૈયાર કરેલી સીસાની ગોળી ન હોય ! ॥૧૧૧॥

चापलस्य नियमोऽभ्युपगम्यो–ऽतःपरं द्युनिशमत्र युवाभ्याम् ।
एतदालपितुमञ्जनरेखा, कल्पिता नयनयोरिव तस्य ॥११२॥

तस्य हीरकुमारस्य नयनयोर्नेत्रयोरञ्जनस्य कज्जलस्य रेखा कल्पिता । लोचने अञ्जिते इत्यर्थः । बालत्वादथवा महोत्सवान्निर्मिता रेखा । किं च विवाहादौ तरुणानां वृद्धानां पुरुषाणामपि चक्षुषोरञ्जनरेखा क्रियते इति लोकरूढिरपि स्थितिश्च । उत्प्रेक्ष्यते-एतदग्रैव कथ्यमानमालपितुं वक्तुमिव । तदेवाह-हे नयने अतःपरम् अद्यतनदिवसादार-

भ्य द्युनिशं दिवारात्रौ चापलस्य चञ्चलताया नियमो विशेषः युवाभ्यामभ्युपगत्य अङ्गीकरणीयः । कदाचिदपि चापल्यं न विधेयमिति भावः ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારનાં નેત્રોમાં મહોત્સવ નિમિત્તે કરાયેલી અંજનની રેખા, જાણે આ પ્રમાણે કહેવા માટે આવી ન હોય કે ' હે નયનો ! તમારે આજથી આરંભીને યુવાનોને સ્વીકાર્ય એવી ચંચળતાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ ! ॥૧૧૨॥

उत्पलाब्जकुमुदादिमदस्यून् , यद्विलोचननृपौ परिभूय ।
सालयोः सुखमिवाञ्जनरेखा—नीलरत्नकृतयोर्वसतः स्म ॥११३॥

यस्य कुमारस्य विलोचने नयने एव नाम्नी ययोस्तौ तादृशौ नृपौ राजानौ उत्पलं नीलकमलं अब्जं पद्मं कुमुदं श्वेतकमलं तान्यादिमानि प्रथमभवानि येषां तादृक्षान् दस्यून् विपक्षान् परिभूय जित्वा अञ्जनरेखारूपैर्नीलरत्नैर्हरिन्मणिभिः कृतयोः सालयोः सुखं यथा स्यात्तथा क्रियाविशेषणम् । उत्प्रेक्ष्यते–वसतः स्म अतिष्ठतामिव ॥ अथ वा । यद्विलोचननृपौ कुमारनयननामराजौ सालयोः प्राकारयोर्मध्ये सुखं शर्मणा यथा स्यात्तथा वसतः तिष्ठतः स्म । किंभूतयोः सालयोः । अञ्जनरेखारूपाणि यानि नीलरत्नानि मरकतमणयः तैः कृतयोर्निष्पादितयोः । उत्प्रेक्ष्यते–उत्पलानि कुवलयानि अब्जानि कमलानि कुमुदानि कैरवाणि तान्यादिमानि प्रथमानि येषां तादृक्षान् दस्यून् शत्रून् परिभूय निर्जित्यैव सुखं वसतः । येन सर्वेऽप्यरयोऽभिभूय वशीकृताः स सुखं वसतीति ॥

श्लोकार्थ

કુમારના નેત્રરૂપ બે રાજાઓ, અંજનની રેખારૂપ નીલરત્નના બનાવેલા કીલ્લામાં નીલકમલ આદિ શત્રુઓનો પરાભવ કરીને જાણે સુખપૂર્વક રહેલા ન હોય ! ॥૧૧૩॥

भृङ्गसंगतवतंससरोजे, तस्य कर्णयुगले शुशुभाते ।
विग्रहीतुमनसी नयनाभ्या—मागते किमितरेतरवैरात् ॥११४॥

तस्य कुमारस्य कर्णयुगले श्रवणद्वन्द्वे भृङ्गाभ्यां मधुपानागतभ्रमराभ्यां संगते संयुक्ते वतंससरोजे कर्णपूरकमले शुशुभाते रेजतुः । उत्प्रेक्ष्यते–इतरेतरेण परस्परं वैराद्विरोधान्नयनाभ्यां नेत्राभ्यां सार्धं विग्रहीतुमनसी योद्धुकामे किमागते पार्श्वे संप्राप्ते ॥

श्लोकार्थ

કુમારનાં કર્ણયુગલ જાણે મધુપાન કરવા માટે આવેલા ભ્રમરોથી યુક્ત શ્રેષ્ઠ કમલો ન હોય ! અથવા તે કર્ણયુગલ, નેત્રો સાથેના પરસ્પર વૈરથી સંગ્રામ કરવાની ઇચ્છાથી કર્ણયુગલરૂપી કમલો પાસે આવીને રહ્યા ન હોય ! ॥૧૧૪॥

श्रोत्रपत्रयुगमाश्रितवत्या, दिद्युते मणिवतंसिकयास्य ।
अर्चिषेव वदनान्तरमान्त्या, पिण्डभावमितया स्थितयास्मिन् ॥११५॥

अस्य कुमारस्य श्रोत्रे कर्णाविव पत्रे तयोर्युगं द्वन्द्वमाश्रितवत्या भजन्त्या मणिवतंसिकया रत्नोत्तंसेन । 'विदर्भपुत्रीश्रवणावतंसिका' इति नैषधे । दिद्युते शोभितम् । उत्प्रेक्ष्यते-वदनान्तर्मुखमध्ये अमान्त्या बाहुल्यात्स्थातुमशक्नुवत्या अर्चिषा कान्त्येव। अर्चिः कान्तिवाची स्त्रीक्लीबलिङ्गः । 'रोदोर्चिर्षीनामगुणत्वयट अयट्' इति लिङ्गानुशासने । किंभूतया अर्चिषा । पिण्डभावं पिण्डतामितया प्राप्तया । पिण्डीभूय स्थितयेत्यर्थः । पुनः किंभूतया । अस्मिन् कुमारकर्णे स्थितया वसन्त्या ॥

श्लोकार्थ

કુમારના કર્ણ-પર્ણ ઉપર રહેલી રત્નની સાંકળ શોભતી હતી. કુમારના મુખની કાંતિનો મુખમાં સમાવેશ નહીં થવાથી ભેગી થઈને કુમારના કર્ણયુગલ ઉપર જાણે વસી ગઈ ન હોય! ॥૧૧૫॥

मन्महे सकलशीतलभासां, सार्वभौममिदमाननचन्द्रम् ।
कुण्डलच्छलतमीरमणाभ्या-मन्यथा कथमुपास्यत एषः ॥११६॥

इदमाननचन्द्रममुष्य मुखमेव चन्द्रं विधुं सकलाः समस्ता ये शीतलभासः चन्द्रमसः तेषां सार्वभौमव्यतिकरेण कुण्डलयोः कर्णाभरणयोः छलात्कपटात्तमीरमणाभ्यां चन्द्राभ्यामेष इदमाननचन्द्रः कथं केन प्रकारेण उपास्यते सेव्यते ॥

श्लोकार्थ

કુમારના મુખરૂપી ચંદ્રમાં, સર્વ ચંદ્રોનું ચક્રવર્તીપણું જાણવાથી, કુંડલ રૂપ બે ચંદ્રોવડે તે મુખની ઉપાસના કરાતી હતી! એમ અમે માનીએ છીએ. જો એમ ના હોય તો કુંડલોરૂપી ચંદ્રો ઉપાસના કેમ કરે? ॥૧૧૬॥

कुण्डले कलयती प्रतिबिम्बे, गण्डयोर्वहति हीरकुमारः ।
क्रोधमुख्यचतुरात्मविपक्षान्, भेत्तुकाम इव चक्रचतुष्कम् ॥११७॥

हीरकुमारः कुण्डले कर्णवेष्टिके वहति धारयति । कुण्डले किं कुर्वती । गण्डयोः कुमारस्यादर्शोपमगल्लयोः कपोलयोः प्रतिबिम्बे प्रतिमे कलयती बिभ्रती । उत्प्रेक्ष्यते—क्रोधः कोपो मुख्यः प्रकृष्टः प्रथमो वा येषु तादृशाः । क्रोधमानमायालोभाभिधानाश्चत्वारः चतुःसंख्याकाः कषाया एवात्मनः स्वस्य विपक्षाः शत्रवस्तान् । चतुःकषायद्वेष्यानित्यर्थः । भेत्तुकामो वैरादेककालमेव हन्तुमनाः सन् चक्राणामायुधविशेषाणां चतुष्कं चतुष्टयमिव बिभर्ति ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારે બે કુંડલો ધારણ કર્યાં હતાં. અને તે બંને કુંડલોનું કુમારના ગાલમાં પ્રતિબિંબ પડતું હતું. તેથી ચાર કુંડલ થયાં! ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયો રૂપી ચાર અંતરંગ શત્રુઓનો નાશ કરવાની ઈચ્છાથી જાણે ચાર ચક્રો ધારણ કર્યાં ન હોય! ॥૧૧૭॥

व्यालवल्लिदलखण्डनजन्मा, शोणिमाधरदले विललास ।
एतदीयहृदयादनुरागो, निःसरन्बहिरिव स्थित एषः ॥११८॥

अधरदले कुमारस्याधरोष्ठपत्रे शोणिमा रक्तता। 'वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च'। वर्णविशेषार्थेभ्यो दृढादिभ्यश्च ष्यञ् स्यात्, इमनिज्वा भावार्थे। 'शौक्ल्यं शुक्लिमा, दार्ढ्यं द्रढिमा, लावण्यं लवणिमा।' इति प्रक्रियाकौमुद्याम्। विललास बभासे। किंभूतः शोणिमा। व्यालवल्ल्या नागरवल्ल्या। 'ताम्बूलवल्ली ताम्बूली नागपर्यायवल्ल्यपि' इति हैम्याम्। दलानां पत्राणां खण्डनाच्चर्वणाज्जन्मोत्पत्तिर्यस्य। उत्प्रेक्ष्यते—एतदीयात्कुमारसंबन्धिहृदयान्मनसः। 'हृदयं मनो वक्षश्च स्तनान्तरं हृत् हृदयम्'। तथा 'हृच्चेतो हृदयं चित्तम्' इति द्वयमपि हैम्याम्। निःसरन्निर्गच्छन्नेष प्रत्यक्षो बहिःप्रदेशे अधरोष्ठे स्थित इव॥

श्लोकार्थ

નાગરવેલનાં પાન ચાવવાથી ઉત્પન્ન થયેલી લાલાશ કુમારના અધરને શોભાવતી હતી. તે જાણે કુમારના હૃદયમાંથી બહાર નિકળતો અનુરાગ, કુમારના હોઠ પર સાક્ષાત્ રહેલો ન હોય! ॥૧૧૮॥

रागसङ्गिरदनच्छदराज–त्तत्स्मितं दशनदीधितिमिश्रम् ।
पल्लवोदरविहारिहिमाम्भो–विभ्रमं किमु जिघृक्षति लक्ष्म्या ॥११९॥

रागस्य नागवल्लीदलास्वादनजनितरक्ततायाः सङ्गोऽस्त्यस्य तादृक् यो रदनच्छद ओष्ठस्तत्र राजद्दीप्यमानं यत्तत्स्मितं प्रमोदमेदुरतया ईषन्मात्रं कुमारस्य हसितं तत्कर्तृपदं लक्ष्म्या स्वशोभया महर्ध्या वा उत्प्रेक्ष्यते–पल्लवोदरे प्रवालमध्ये विहरति एवंशीलं हिमाम्भस्तुहिनजलं तस्य विभ्रमं श्रियं विलासं वा किमु जिघृक्षति ग्रहीतुमिच्छतीव। किंभूतम् तत्स्मितं। दशनानां दन्तानां दीधित्या कान्त्या मिश्रं करम्बितम्॥

श्लोकार्थ

નાગરવેલનાં પાન ચાવવાથી ઉત્પન્ન થયેલી લાલાશના સંગથી કુમારના બંને હોઠને શોભાવતી અને દાંતની કાંતિથી મિશ્રિત સ્મિતની શોભા જાણે પરવાળાની મધ્યમાં રહેલા હિમજલની શોભાને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતી ન હોય! ॥૧૧૯॥

रज्यते स्म दशनप्रकरेणा–ऽमुष्य कुण्डलिपुरंदरबाहोः ।
रागिणीं सविधगां च रसज्ञां, प्रेक्ष्य कैर्न भ्रियते ह्यनुरागः ॥१२०॥

अमुष्य कुमारस्य दशनप्रकरेण दन्तवृन्देन रज्यते स्म रक्तीभूतम्। सरागीभूयते। बालानां दन्ता हि यावकपुस्तिकया रज्यते स्म स्त्रीणां चेति लोकस्य व्यवस्था। किंभूतस्य अमुष्य। कुण्डलिनां भोगिनां पुरंदरो वासवः शेषनागेन्द्रस्तद्वद्दीर्घौ बाहू भुजौ यस्य। यद्रक्तीभूतं तद्युक्तमेव। तदेव दर्शयति—हि यस्मात्कारणात्सविधगां पार्श्ववर्तिनीं

समीपस्थायुकां रागिणीं रागो रक्तिमा अनुरागोऽन्तरङ्गस्नेहश्च तेन कलितां रागवतीं तथा रसानास्वादान् । तिक्तकटुकषायाम्ललवणमधुराख्यान्, अथ वा शृङ्गारहास्यकरुणारौद्रवीरभयानकबीभत्साद्भुतशान्तनामकान्नवप्रमाणान् रसान् जानातीति रसज्ञा तां प्रेक्ष्य दृष्ट्वा । कैः । पुंभिः अनुरागो न ध्रियते, अपि तु विविधरसेषु निपुणां रागवतीं पार्श्वस्थायिनीं कामिनीं विलोक्य सर्वैः कामुकै रागो ध्रियत एव । तत्त्वतस्तु रसज्ञा जिह्वा ॥

श्लोकार्थ

शेषनागेंद्र जेवा दीर्घ हाथवाळा हीरकुमारना दांतोना पंक्ति लाल बनी गई हती. शाथी? तिक्त, कटु, कषाय, आम्ल, लवण, अने मधुर आ छ रस अथवा तो शृंगार, हास्य, करुणा, रौद्र, वीर, भयानक, बीभत्स, अद्भुत अने शांत आ नवरसोने जाणनारी चतुर जीभने समीपमां जोईने कया पुरुषो रागने धारण करनार न बने? अर्थात् सर्व कामुको रागासक्त बनी जाय. ॥१२०॥

संयमाध्यवसितिप्रथमान-प्रावृषेण्यजलवाहघटायाः ।
बिन्दुवृन्दमुदियाय किमेत-त्कण्ठपीठकृतमौक्तिकहारः ॥१२१॥

एतस्य कुमारस्य कण्ठपीठे गलकन्दले कृतः स्थापितः । परिहित इत्यर्थः । मौक्तिकहारो मुक्तालता । स उत्प्रेक्ष्यते—बिन्दुवृन्दं कणनिकर इवोदियाय प्रकटीभूतम् । कस्याः । संयमस्य चारित्रस्य या अध्यवसितिरध्यवसायः परिणामः सैव प्रथमाना विस्तरन्ती प्रावृषेण्या वर्षाकालसंबन्धिनी जलवाहानां वर्षणोन्मुखमेघानां घटा माला तस्याः ॥

श्लोकार्थ

कुमारना कंठे स्थापन करायेलो मुक्ताहार शोभतो हतो.ते मुक्ताहार संयमना परिणाम रूप विस्तरती वर्षाऋतु संबंधी मेघनी जे धारा, ते धाराना बिंदुओना समूहने जाणे प्रगट करतो न होय! ॥१२१॥

एतदीयवदनामृतभासा, स्पर्धयेव सह शीतलभासा ।
नूततारकततिर्ध्रियते स्मा-ऽऽमुक्तमौक्तिकलताकपटेन ॥१२२॥

एतदीयेन हीरकुमारसंबन्धिना वदनामृतभासा वक्त्रविधुना नूता नवीना तारकततिर्ज्योतिर्मण्डला ध्रियते स्म बिभरांबभूवे । केन । आमुक्ता कण्ठपीठे स्थापिता परिहिता या मौक्तिकलता मुक्ताकलापः स्थूलमुक्ताफलहारः तस्य कपटेन छलेन । उत्प्रेक्ष्यते-शीतलभासा गगनाङ्गणस्थायुकस्वाभाविकचन्द्रेण सह सार्धं स्पर्धया संघर्षेण ईर्ष्ययेव धृता इत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

कुमारना मुखरूप चंद्रे, कंठमां पहेरेली मोतीनी माळाना बहाने कोई नवीन प्रकारनुं तारामंडळ धारण कर्युं! ते जाणे आकाशमां रहेला स्वाभाविक चंद्रनी साथे स्पर्धा करतुं न होय! ॥१२२॥

भारसासहितया जितशेषः, किं श्रितो वलयमस्य विभाति ।
मोहशूरमसुभिः प्रवियोज्या-ऽनेन वीरवलयं विधृतं वा ॥१२३॥

अस्य हीरकुमारस्य वलयं कनककटकः विभाति । उत्प्रेक्ष्यते-भारस्य क्षमादेर्भाविनि भूतोपचारात्सूरिपदादेर्वा सासहितया सहनशीलत्वेन । भृशं सहते इति सासहिः। 'अहिर्महीगौरवसासहिर्यः' इति नैषधे । सासहिश्चाचलिः पापतिर्वावदिरित्यादय इकारान्ता निपातिताः—इति तद्वृत्तिः । जितः पराभूतः शेषो नागेन्द्रः । किं संश्रितः । अथ वा मोहनामानं वीरं सुभटमसुभिः प्राणैः प्रवियोज्य पृथक् कृत्वा । निहत्येत्यर्थः । वीरवलयं सुभटत्वसंसूचकः कटको विधृतं धारितमिव वा ॥

श्लोकार्थ

શેષનાગનો પરાભવ કરનારા હીરકુમારના હાથમાં રહેલાં સુવર્ણનાં કડાં શોભતાં હતાં. તે જાણે ક્ષમા આદિ ભાર અથવા તો 'ભવિષ્યમાં આ કુમાર આચાર્ય પદની ધુરાને સુખપૂર્વક સહી શકશે !' એ સૂચન કરવા માટે જાણે ધારણ કરાયાં ન હોય ! અથવા તો મોહરૂપી વીર શત્રુને પ્રાણોથી પૃથક્ કરીને અર્થાત્ મારીને વીરતાસૂચક વીરવલયોને જાણે ધારણ કર્યાં ન હોય ! ॥૧૨૩॥

योगिनेव दधतात्मनि मुद्रा-मूर्मिकां च दधताम्बुधिनेव ।
फुल्लपल्लवविलासजुषा त-त्पाणिनाध्रियत कापि विभूषा ॥१२४॥

तत्पाणिना कुमारहस्तेन काप्यपूर्वा अनिर्वचनीया शोभा अध्रियत धृता । किंभूतेन तत्पाणिना । फुल्ला विनिद्रीभूता ये पल्लवाः किसलयानि तेषां विलासं लीलां जुषते भजते । तत्पाणिना किं कुर्वता आत्मनि स्वस्मिन्विषये मुद्रां साक्षरोर्मिकां वहता । केनेव । योगिनेव । यथा योगभाजा मुनिना आत्मनि विषये योगमुद्रा उह्यते । 'मुद्रातो लभते मूल्यं, विमुद्रः कार्यनाशकः । राजा मुनिश्च लेखश्च, कोशो मुष्टिश्च पञ्चमः ॥' इयं तु स्वाभाविकी मुद्रा च पुनर्वाङ्मनसां योगो(गयो) रुन्धनं नियन्त्रणं विद्यते यस्य स मुनिर्मुद्रामिङ्गिताकारविशेषम् । पुनः किंभूतेन । दधता बिभ्रता । काम् । ऊर्मिकां निरक्षरमङ्गुलीयकम् । केनेव । अम्बुधिनेव । यथा समुद्रेण ऊर्मय पयोर्मिकास्तरङ्गा धी(ध्रि)यन्ते ॥

श्लोकार्थ

વિકસ્વર પલ્લવોની શોભાને ધારણ કરતા હીરકુમારના હાથ, જેમ યોગી પુરુષો યોગમુદ્રા ધારણ કરે, સમુદ્ર જેમ તરંગો ધારણ કરે, તેમ મુદ્રિકા ધારણ કરવાથી અપૂર્વ શોભાને ધારણ કરનારા બન્યા. ॥૧૨૪॥

पाणिना विरुरुचे पविरोचि-श्चापचक्रविलसत्कटकेन ।
गन्धसिन्धुरतुरङ्गशताङ्गा-ऽलंकृतेन जगतीपतिनेव ॥१२५॥

पाणिना अर्थादधिकाराद्वा कुमारहस्तेन जगत्याः पृथिव्याः पत्या भर्त्रेव राज्ञेव

विरुरुचे शोभितम् । किंभूतेन पाणिना राज्ञा च । पवीनां वज्ररत्नानां रोचींषि कान्तय एव चापचक्राणि धनुर्मण्डलानि तैर्विलसन् दीप्यमानः कटको वलयं यस्य । 'वृता विभूषा मणिरश्मिकार्मुकैः' इति नैषधे । यथा विविधरत्नप्रभासंवलितं शक्रधनुरिति कविसमये प्रसिद्धिः-इति नरहर्याम् । अथ च वज्रनामा आयुधविशेषस्तथा कान्तियुक्तैर्धनुश्चक्रैः प्रहरणैश्च विस्फुरद्विशेषेण प्रतिपक्षलक्षपराभवनप्रकारेण विशिष्टतया स्वस्वामिभक्तिमत्त्वेन स्फुरदितस्ततो जिष्णुतया भूमण्डलं स्वस्वाम्यायत्तं कुर्वन् कटकं सैन्यं यस्य। पुनः किंभूतेन । गन्धसिन्धुरतुरङ्गशताङ्गालंकृतेन अर्थादाकृतिभूतैः गन्धसिन्धुरो गन्धहस्ती तथा तुरङ्गः सपर्याणिताश्वः तथा शताङ्गो रथस्तैरलंकृतेन विविधलक्ष्मीभूतैर्विभूषितेन । पक्षे गन्धगजेन्द्रा विविधजातीयवाजिनः पुष्परथ-योग्यारथ-अध्वरथ-कर्णीरथ-प्रमुखरथास्तैरलंकृतेन कलितेन ॥

श्लोकार्थ

કુમારના હાથ રાજાની શોભાને ધારણ કરતા હતા ! વજ્રરત્નની કાંતિરૂપી ઇન્દ્રધનુષ્યથી સુશોભિત કડાવાળા કુમારના હાથ હતા, જેમ રાજાને ધનુષ્યો અને ચક્રો આદિ શસ્ત્રોથી શોભતું સૈન્ય હોય છે, તેમ ગંધહસ્તિ, પલાણસહિત અશ્વ, અને રથ આદિ શુભ લક્ષણોની આકૃતિ ધારણ કરનારા કુમારના હાથ હતા. ગંધહસ્તિ, જાતિવંત અશ્વો તથા અનેક પ્રકારના રથોવડે રાજા પણ અલંકૃત હોય છે. ॥૧૨૫॥

रामणीयकहृतापरचित्तं, तत्कलत्रमवलोक्य युवेव ।
जातरूपकलितो गुणशाली, शृङ्खलः किमकरोत्परिरम्भम् ॥१२६॥

तस्य कुमारस्य कलत्रं कटीम्, अर्थध्वनिना स्त्रियं वा, अवलोक्य दृग्गोचरीकृत्य । उत्प्रेक्ष्यते—शृङ्खलः । 'सा शृङ्खला पुंस्कटिस्था' । शृङ्खलशब्दस्त्रिलिङ्गः । रत्नजटितकनकघटितकटिदवरकः परिरम्भमालिङ्गनमकरोत्किमु आलिङ्गति स्मेव । क इव । युवेव । यथा तरुणः पुमान् कस्यापि लघोः प्रौढीभूतं कलत्रं युवतीं परिरम्भते । किंभूतं कलत्रम् । रामणीयकेन रमणीयत्वेन स्वाभाविकसौन्दर्येण हृतानि स्ववशीकृतानि अपरेषां लक्षप्रेक्षकलोकानां कामिनां च चित्तानि मनांसि येन । किंभूतः शृङ्खलो युवा च । जातरूपेण सुवर्णेन कलितो हिरण्मयः । तथा जातमुत्पन्नं यदद्वैतं रूपं वपुःसुन्दरता तेन युक्तश्च । पुनः किंभूतः । गुणैः सुवर्णदवरकैः हेमतन्तुभिः शालन्ते इत्येवंशीलस्तैर्ग्रथितत्वात् । तथा गुणैरौदार्यादिभिः शृङ्गारादिभिर्वा द्वासप्ततिकलागुणैर्वा शोभते इत्येवंशीलः ॥

श्लोकार्थ

શરીરનું અદ્વિતીય સૌન્દર્ય ધારણ કરનારો, ઔદાર્ય આદિ ગુણોથી શોભતો, યુવાન પુરુષ. પોતાના સ્વાભાવિક સૌન્દર્યથી લાખ્ખો પુરુષોનાં ચિત્ત હરી લેનારી સુંદર ભાર્યાને જોઈ જેમ આલિંગન આપે છે, તેમ રત્નજડિત સુવર્ણના દોરાથી શોભતો કંદોરો, કુમારની કટીરૂપ સ્ત્રીને જોઇને જાણે આલિંગન કરતો ન હોય ! ॥૧૨૬॥

भूषणैः कनकरत्ननिबद्धै–र्भूषितो व्यरुचदेष कुमारः ।
मञ्जरीभरकरम्बितकायः, कल्पसाल इव भूतलशाली ॥१२७॥

एष हीरनामा कुमारः तदानीं कनकानि काञ्चनानि रत्नानि मणयस्तैर्निबद्धै रचितैर्भूषणैः कृत्वा भूषितोऽलंकृतः व्यरुचत् विराजते स्म । 'द्युद्भ्यो लुङि' द्युतादिभ्यः परस्मैपदं वा स्यात् । 'पुष्यादिद्युतादिलृदितः परस्मैपदेषु' । श्यन्विकरणपुषादेर्द्युतादेर्लृदितश्च परस्य च्लेरङ् स्यात्परस्मैपदेषु । अद्युतत् अद्योतिष्ट । व्यरुचत् व्यरोचिष्ट ।' इति प्रक्रियाकौमुद्यां साधना । उत्प्रेक्ष्यते—मञ्जरीणां कलिकानां भरः समूहस्तेन करम्बितः पूरितः कायः शाखाप्रशाखालक्षणं वपुर्यस्य तादृशो भूतले पृथ्वीपीठे शालते शोभते इत्येवंशीलः । भूमीमण्डलोपगत इत्यर्थः । कल्पसालः सुरतरुरिव ॥

श्लोकार्थ

આ હીરકુમાર સુવર્ણ અને રત્નોના આભૂષણોથી શોભતા હતા. તે જાણે મંજરીઓના સમૂહથી યુક્ત શાખા-પ્રશાખારૂપ શરીરવાળું સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ જાણે આ પૃથ્વીપીઠ ઉપર આવેલું ન હોય ! ॥૧૨૭॥

दर्पणेष्विव गवेषयति स्वं, भूषणेषु किरणाङ्कुरितेषु ।
दर्पणार्पणविधाभिरमुष्मि–न्निष्फलाभिरजनि स्वजनानाम् ॥१२८॥

अमुष्मिन् हीरकुमारे स्वजनानां बन्धुवर्गलोकानाम् अथवा स्वस्य जनानामात्मीयलोकानाम् । सेवकानामित्यर्थः । दर्पणानामादर्शानामर्पणानि प्रदानानि । आत्मदर्शदर्शनानीत्यर्थः । तेषां विधाभिः प्रकारैः निष्फलाभिर्निरर्थकाभिरजनि जाता । अमुष्मिन् किं कुर्वति । किरणैः कान्तिभिः कृत्वा अङ्कुरितेषु प्ररोहसहितेषु जातेषु भूषणेष्वाभरणेषु स्वमात्मानम् । [स्वरूपमित्यर्थः ।] गवेषयति विलोकयति । केष्विव । दर्पणेष्विव । यथा कश्चिन्मुकुरेषु स्वं निभालयति ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમારને દર્પણ અર્પણ કરવાની (સામે દર્પણ ધરવાની) સ્વજનોની વિધિ નિષ્ફલ બની. કેમકે હીરકુમારના શરીર ઉપર રહેલાં ઝગઝગતી કાંતિવાળાં આભૂષણોરૂપ દર્પણોમાં તેઓ સ્વયં જોતા હતા ॥૧૨૮॥

दीप्यते किमधिकं सुषमा नोऽ–मुष्य वा मुषितमन्मथकान्तेः ।
भूषणानि मृगयन्त इतीव, स्फाररत्ननयनैरिदमङ्गम् ॥१२९॥

भूषणानि आभरणानि । उत्प्रेक्ष्यते—स्फाराणि विकाशभाञ्जि रत्नान्येव नयनानि तैरिति हेतोरिदमङ्गं कुमारकायं मृगयन्ते पश्यन्तीव । इति किम् । नोऽस्माकं भूषणानां सुषमा अतिशयिनी शोभा किं अधिका, अथवा मुषिता अपहृता आच्छिद्य गृहीता मन्म-

थस्य कामस्य कान्तिः शोभा येन तादृशस्य कुमारस्य सुषमा शरीरातिशायि सौन्दर्यं किं वा अधिका दीप्यते ॥

શ્લોકાર્થ

સુવર્ણ અને રત્નોના અલંકારો દેદીપ્યમાન રત્નોરૂપી નેત્રોથી કુમારને જોતા હતા ! શા માટે? 'કામદેવની શોભાનું અપહરણ કરનારા આ કુમારની શોભા અમારા કરતાં અધિક છે કે અમારી શોભા અધિક છે? જાણે આ માટે કુમારના શરીરને જોતા ન હોય ! ॥૧૨૯॥

तद्विभूषणमणीनिकुरम्बैः, स्पर्धिभिः प्रतिभटैरिव भूत्या ।
प्राप्य तन्मृधधरां दधिरे स्व-ज्योतिरङ्कुरसुरेन्द्रधनूंषि ॥१३०॥

भूत्या शोभया लक्ष्म्या वा स्पर्धिभिः स्पर्धनशीलैस्तस्य कुमारस्य विभूषणानामलंकाराणां मणीनिकुरम्बै रत्नप्रकरैः तन्मृधधरां स कुमार एव संग्रामकरणोचितभूमी तां प्राप्य आसाद्य । उत्प्रेक्ष्यते—ज्योतींषि दीधितयः तेषामङ्कुराः प्ररोहास्त एव सुरेन्द्रधनूंषि इन्द्रचापचक्राणि दधिरे धृतानीव । कैरिव । प्रतिभटैरिव । यथा संपदा स्पर्धमानैः प्रतिपक्षैः शत्रुभी रणभूमीर्लब्ध्वा परस्परं संग्रामकरणे कृते सुरेन्द्रचापोपमानि कार्मुकानि ध्रियन्ते ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ સંપત્તિવડે સ્પર્ધા કરતા શત્રુઓ, રણભૂમિ પર ઇન્દ્રના ધનુષ્ય સમાન ધનુષ્યબાણ ગ્રહણ કરે તેમ પરસ્પરની શોભા સાથે સ્પર્ધા કરતા એવા કુમારના રત્નાલંકારોનો સમૂહ, કુમારરૂપી રણભૂમિ પ્રાપ્ત કરી, રત્નોની કાંતિના અંકુરારૂપ ધનુષ-બાણ જાણે ગ્રહણ કરતા ન હોય ! ॥૧૩૦॥

भूरुहैर्विहसितैरिव कुञ्जः, सौरभैरिव सरोरुहपुञ्जः ।
सान्द्रचन्द्रकिरणैरिव दोषा, भूषणैरपुषदेष विभूषाम् ॥१३१॥

एष कुमारो भूषणैरलंकारैराभरणैः कृत्वा विभूषां शोभामपुषत्पुष्णाति स्म । क इव । कुञ्ज इव । यथा काननं वसन्तर्तुना विहसितैः कुसुमितैः भूरुहैर्वृक्षैः कृत्वा शोभते । पुनः क इव । सरोरुहपुञ्ज इव । यथा पद्मप्रकरः सौरभैः परिमलैः कृत्वा शोभां लभते । पुनः केव । दोषेव । यथा रजनी सान्द्रैर्नयनानन्ददायिभिर्नीरन्ध्रैश्चन्द्रस्य विधोः किरणैः रश्मिभिः कृत्वा श्रियं पुष्णाति ॥ इति दीक्षासमये कुमारशृङ्गारवर्णनम् ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ વનભૂમિ, વસંતઋતુનાં નવપલ્લવિત વૃક્ષોવડે શોભે, કમલોનો સમૂહ જેમ સુગંધવડે શોભે અને રાત્રિ જેમ અવિચ્છિન્ન નયનાનંદદાયી એવા ચંદ્રના કિરણોવડે શોભે, તેમ હીરકુમાર આભૂષણોવડે અપૂર્વ શોભાને ધારણ કરતા હતા. ॥૧૩૧॥

निर्जितेन यशसा सितभासा, प्राभृतीकृतमिवैत्य नभस्तः ।
आनयन्नथ तुरङ्गममुष्या-रोहणार्थमनघस्य मनुष्याः ॥१३२॥

अथ शृङ्गारविधानानन्तरं मनुष्या मानवाः अमुष्य कुमारस्यारोहणार्थमध्यारोढुं तुरङ्गं जात्यवाजिनमानयन्नानयन्ते स्म । किंभूतस्यामुष्य । अनघस्य प्रशस्यस्य निष्पापस्य वा । उत्प्रेक्ष्यते—यशसा अर्थाद्यशःश्वैत्यश्रिया निर्जितेन पराभूतेन सितभासा चन्द्रमसा नभस्त आकाशमण्डलादेत्यागत्य प्राभृतीकृतमर्थात्कुमारस्य ढौकितमिव ॥

શ્લોકાર્થ

ત્યાર પછી, માણસો નિષ્પાપ એવા હીરકુમારને આરોહણ કરવા માટે ઉત્તમ અશ્વ લાવ્યા. હીરકુમારના ઉજ્જ્વલ યશથી પરાભવ પામેલો ચંદ્ર આકાશમાંથી આવીને જાણે કુમારને ભેટણું ધરતો ન હોય! ॥૧૩૨॥

यन्नभस्वदतिपातिरयेन, न्यक्कृतेन विनतातनयेन ।
तत्तुलां कलयितुं बलिदस्युः, सेवनामगमि यानतयेव ॥१३३॥

यस्य तुरगस्य नभस्वन्तं समीरणमतिपतत्यतिक्रामतीत्येवंशीलेन रयेण वेगेन । 'रयो वेगप्रवाहयोः' इत्यनेकार्थः । न्यक्कृतेन विजितेन विनतानाम्नी अरुणगरुडयोर्जननी तस्यास्तनयेनात्रार्थाद्गरुडेन तत्तुलां कुमारारोहणार्थमानीततुरङ्गमवेगसादृश्यं कलयितुं प्राप्तुम् । उत्प्रेक्ष्यते-यानतया वाहनत्वेन बलिदस्युः कृष्णः सेवनां परिचरणामगमि प्रापित इव सेव्यते स्म । 'न्यादयो ण्यन्तनिष्कर्मा गत्यर्था मुख्यकर्मणि । प्रत्ययं यान्ति दुह्यादिर्गौणेऽन्ये तु यथारुचि ॥' अनन्तेन कृष्णेन गोपी वनमगमि नीता । इत्युदाहरणम्' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારને આરોહણ કરવા માટે લાવવામાં આવેલ પવનવેગી અશ્વવડે પરાભવ પામેલો ગરુડ તે અશ્વના વેગની સમાનતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જાણે વાહનરૂપે બનીને કૃષ્ણની ઉપાસના કરતો ન હોય! ॥૧૩૩॥

यो दृशा भुवि पुनर्दिवि फालै-र्नागवेश्मनि खुरोत्खननैश्च ।
स्फूर्तिभिस्तत इतस्त्रिजगत्यां, स्वाङ्ककारमिव पश्यति जेतुम् ॥१३४॥

यस्तुरङ्गमः स्फूर्तिभिर्विस्फूर्जनैः इतस्ततः संस्फुरणैः कृत्वा त्रिजगत्यां त्रिलोक्यामपि । 'त्रिजगतीं पुनती कविसेविता' इति जिनप्रभसूरिकृतर्षभनम्रस्तोत्रे । इत्यत्रैकवचनात् त्रिजगत्यामप्येकवचनम् । त्रित्वेन त्रित्वसंख्यया वा उपलक्षिता जगती भुवनं त्रिजगतीति एवं संभाव्यते । तत्त्वं तु तज्ज्ञा एव विदन्ति । स्वाङ्ककारं निजरंहःस्फूर्जितजैत्रप्रतिमल्लं जेतुं पराभवितुमिव इतस्ततः सर्वत्रापि पश्यति । 'दूरं गौरगुणैरहं कृतिभृतां जैत्राङ्ककारे चरति' इति नैषधे । कथं विलोकयति तदेव दर्शयति—भुवि पृथिव्यां दृशा विलोचनावलोकनेन । पुनर्दिवि गगनाङ्गणे फालैरुच्चैरुल्ललनलक्षणैः । 'सान्द्रोत्फालमिषाद्विगायति पदा स्प्रष्टुं तुरङ्गोऽपि गाम्' इति नैषधे । च पुनर्नागवेश्मनि पाताले खुरैः शफैरुत्खननैः भूविदारणैः ॥

શ્લોકાર્થ

જાતિવંત એવો તે અશ્વ, હણહણાટ કરીને પોતાના વેગની સાથે સ્પર્ધા કરતા પ્રતિઅશ્વોને જીતવા માટે જાણે આમ તેમ જોતો ન હોય! દૃષ્ટિથી પૃથ્વીને, ઊંચી ઊંચી ફાળો ભરીને આકાશને જીતવા માટે જાણે જોતો ન હોય! ખુરીવડે ભૂમિ ખણવાથી જાણે પૃથ્વીમાં જોતો ન હોય! ॥૧૩૪॥

स्पर्धयार्कतुरगान् स्वजिगीषून्, धूननेन शिरसः समराय ।
अङ्ककारविभवाभिभवाहं–पूर्विकाभिरयमाह्वयतीव ॥१३५॥

अयं तुरङ्गः अङ्ककारविभवानां जैत्रप्रतिमल्लसंपदाम् । 'शशाङ्ककलाङ्ककारैः' इति नैषधे । अभिभवः पराभवनं तेनाहंपूर्विका गर्वावेशास्ताभिः कृत्वा शिरसो मस्तकस्य धूननेन कम्पनेन । स्वकन्धराया अधऊर्ध्वीकरणेनेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते-अर्कतुरगान् सूर्यरथ-रथ्यवाजिनः समराय संग्रामविधानाय आह्वयत्याकारयतीव । किंभूतानर्कतुरङ्गमान् । स्पर्धया संह(घ)र्षेण स्वस्यात्मनः स्वमात्मानं वा जिगीषून् जेतुमिच्छून् ॥

શ્લોકાર્થ

જાતિવંત એવો આ અશ્વ, પ્રતિઅશ્વોની સંપત્તિના પરાભવ માટે અભિમાનના આવેશમાં આવીને જાણે મસ્તક ધુણાવતો ન હોય! અથવા તો પોતાની સાથે સ્પર્ધાને કરતા એવા સૂર્યના અશ્વોને યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી બોલાવતો ન હોય! ॥૧૩૫॥

आत्मफेनहरिचन्दनसान्द्र–स्यन्दचर्चनविधाभिरिवार्वा ।
पत्प्रहारभवमम्बुधिनेमेः, स्वापराधमधरीकुरुते यः ॥१३६॥

यः अर्वा तुरगः अम्बुधिनेमेर्भूमेः । उत्प्रेक्ष्यते—पदां चरणानां प्रहारैर्घातैः ताडनैर्भवं 'पत्कजमिति' दर्शनात्पत्प्रहारैरिति । अथ च । 'क्व तच्छयच्छायलवोऽपि पल्लवे' इति नैषधे । पदो लवः पल्लवः इति व्युत्पत्त्या तस्य नलस्य छायाया लवोऽप्यंशः क्व' इति इति तद्वृत्तौ । स्वापराधं निजमन्तुमधरीकुरुते शामयतीव । काभिः । आत्मनः फेना मुखला-लास्तद्रूपा हरिचन्दनस्य श्रीखण्डस्य सान्द्राः स्निग्धा ये स्यन्दा रसा द्रवा वा तैश्चर्चनविधाभिः पूजनप्रकारैः ॥

શ્લોકાર્થ

મુખમાંથી નિકળતા ફીણરૂપી (લાળરૂપી) ચંદનના સ્નિગ્ધરસની પૂજનવિધિવડે પૃથ્વીને પગના પ્રહારોવડે થયેલા પોતાના અપરાધોને ખમાવતો ન હોય! અર્થાત્ પૃથ્વી પ્રત્યે થયેલા અપરાધને શમાવતો ન હોય! ॥૧૩૬॥

वृत्रशात्रवतुरङ्गममुख्यान्, वैभवेन परिभूय तुरङ्गान् ।
स्कन्धकेसरसटाकपटात्त–च्चिह्नचामरमिवायमभत्त ॥१३७॥

स्कन्धस्यांसस्य स्कन्धंऽसे वा प्ररूढानां प्रादुर्भूतानां केसराणां केशानां सटा श्रेणी केसरनामानः सटास्तुरगस्कन्धकुन्तलाः तत्कपटादयं तुरङ्गः । उत्प्रेक्ष्यते–तस्य जयस्य चिह्नं लक्षणं चामरं वालव्यजनमधत्त बिभर्ति स्मेव । किं कृत्वा । वैभवेन स्वलक्ष्म्या वृत्रशात्रवस्य शक्रस्य तुरङ्गम उच्चैःश्रवाः स एव मुख्यः प्रकृष्टः प्रथमो वा येषु तादृशांस्तुरङ्गान् परिभूय जित्वा ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાની શોભાવડે ઇન્દ્રના ઉચ્ચૈશ્રવસ્ આદિ અશ્વોને જીતીને, પોતાના સ્કંધ ઉપર રહેલી કેશરાની શ્રેણીના બહાને તે અશ્વની જયલક્ષ્મીના ચિહ્નરૂપ ચામરને ધારણ કરતો ન હોય ! ॥૧૩૭॥

रोहिणीकमलिनीरमणाश्वान्, स्वोपरिस्थितिजुषः सुषमाभिः ।
निर्जिगीषुरिव निर्जरमार्गे, फालकेलिमयमातनुते स्म ॥१३८॥

अयमश्वः निर्जरमार्गे आकाशे फालकेलिमुच्चैरुल्लुलनविशेषस्य विलासमातनुते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—स्वस्यात्मन उपरि ऊर्ध्वं स्थितिं स्थानं जुषन्ते भजन्ते । ऊर्ध्वगामित्वेन आकाशगमनशीलत्वेन निजोपरिस्थितानित्यर्थः । तादृशान् रोहिण्याः कमलिन्याश्च रमणयोर्भर्त्रोः चन्द्रसूर्ययोः अश्वास्तुरङ्गमास्तान् सुषमाभिः अतिशायिशोभाभिः कृत्वा निर्जिगीषुर्निर्जेतुमिच्छुरिव ॥

શ્લોકાર્થ

આ અશ્વ આકાશમાં ઊંચી ઊંચી ફાળો ભરીને ક્રીડા કરતો હતો. તે જાણે પોતાની ઉપર રહેલા ચંદ્ર અને સૂર્યના અશ્વોને, પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ શોભાથી જીતવા ઇચ્છતો ન હોય ! ॥૧૩૮॥

अर्जितानि गरुडस्य च गत्या, निर्जयैर्हरिहरैश्च विभूत्या ।
उद्गिरन्निव यशांसि हरिर्यः, फेनपिण्डपटलीकपटेन ॥१३९॥

यो हरिस्तुरङ्गः फेनानां मुखनिर्गतकफलालानां पिण्डा बुद्बुदाकारा गोलकास्तेषां पटली वृन्दं तस्य कपटेन व्याजेन यशांसि स्वकीर्तीरुद्गिरन्निव प्रकटीकुर्वन्निवास्ते । किंभूतानि यशांसि । गत्या पवनवेगगमनेन गरुडस्य, तथा विभूत्या स्वलक्ष्म्या हरिहरेरिन्द्राश्वस्य उच्चैःश्रवसो, निर्जयैः पराभवनैरर्जितानि संचितानि ॥

શ્લોકાર્થ

આ અશ્વ મુખમાંથી નિકળતા ફીણના ગોટાના બહાને, ગતિવડે ગરુડનો અને પોતાની લક્ષ્મીવડે ઇન્દ્રના ઉચ્ચૈશ્રવસ્ અશ્વનો પરાભવ કરીને પ્રાપ્ત કરેલા યશને જાણે પ્રગટ કરતો ન હોય ! ॥૧૩૯॥

आरुरोह जितजिष्णुहयं तं, श्वैत्यतः फणिपतिं च जयन्तम् ।
वाजिनं कनकवैभवरा(भा)जं, कैटभारिरिव नीडजराजम् ॥१४०॥

स कुमारो वाजिनमश्वमारुरोह अध्यासामास । किंभूतं वाजिनम् । जितोऽर्थाल्लक्ष्म्या पराभूतो जिष्णोरिन्द्रस्य हय उच्चैःश्रवा नाम तुरगो येन तम् । पुनः किं कुर्वन्तम् । श्वैत्यतः शुभ्रिमविभ्रमात्फणिपतिं शेषनागं जयन्तं परिभवन्तम् । पुनः किंभूतम् । कनकानां काञ्चनानां वैभवः पर्याणखलीनप्रमुखभूषा तं भजतीति । क इव । कैटभारिरिव । यथा कृष्णो नीडे कुलाये 'मालो' इति प्रसिद्धे जाता नीडजाः पक्षिणस्तेषां राजा गरुडस्तमारोहति चढ(ट)ति । किंभूतं नीडजराजम् । जितो जिष्णुर्वासवो येन वज्रिजित्त्वात् । गत्या चातित्वरितगगनगमनेन हय इन्द्राश्वो येन । च पुनः किंभूतम् । फणिपतिं नागेन्द्रम् । जातिवाचित्वादेकवचनम् । सर्वनागनायकान् जयन्तं पराभवन्तम् । तदरातित्वात् । स्वर्णशोभावन्तं स्वर्णकायत्वात् । गरुडविशेषणान्यपि ॥ इति दीक्षासमये कुमारारोहणार्थमानीततुरगवर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

હીરકુમાર અશ્વ ઉપર આરૂઢ થયા. પક્ષિરાજ ગરુડ પર જેમ કૃષ્ણ આરોહણ કરે તેમ ઇન્દ્રના ઉચ્ચૈશ્રવસ્ અશ્વનો પરાભવ કરનાર, નાગોનો શત્રુ હોવાથી નાગેન્દ્રોને જીતનાર તેમજ સુવર્ણમય કાયાવાળા, પવનવેગી, અતિ ઉજ્વલ અને સુવર્ણના અલંકારોથી યુક્ત પલાણેલા અને સુશોભિત જાતિવંત અશ્વ ઉપર હીરકુમાર આરૂઢ થયા. ॥૧૪૦॥

तत्र भावयतिनः पुलकोद्य–त्कञ्चुकानणुमहः कटकौघाः ।
मुक्तिपत्तनजिघृक्षुमनस्कौ–त्सुक्यभाज इव राजकुमाराः ॥१४१॥
भूविहारिहयवाहनशस्या–नेकमूर्तय इवोत्सवपश्याः ।
वाहपृष्ठमधिरुह्य कुमारा, आगमन्नपि परे जितमाराः ॥१४२॥ (युग्मम्)

तत्र तस्मिन्नवसरे तस्मिन् स्थाने वा जितमाराः स्वरूपसौन्दर्याभिभूतमदनाः अपरे अन्येऽपि भावयतिनः अभिप्रायेण चारित्रवन्तः अमीपालादिमाः कुमाराः आगमन् समागताः । किं कृत्वा । वाहानां जात्यतुरङ्गाणां पृष्ठमधिरुह्य अध्यास्य । उत्प्रेक्ष्यते—उत्सवं संयममहामहं पश्यन्त्यवलोकयन्तीति तादृश्यो भूविहारिण्यः क्षोणीचारिण्यः हयवाहनस्य एवं तस्य शस्याः श्लाघ्याः रम्यास्तथा अनेका बह्व्यो मूर्तयः शरीराणि इव । किंभूताः कुमाराः । (इव यथा पृथ्वीपति) पुलको रोमाञ्चः स एवोद्यन् प्रकटीभवन् कञ्चुकः संनाहो येषाम्, तथा अनणु महन्महः कान्तिः प्रतापश्च येषाम् । अथ वा अनणुभिर्बहुलैर्महोभिः किरणैः प्रतापैश्च युक्तानां कटकानां वलयानां सैन्यानामोघाः समूहाः येषाम् । पुनः किंभूताः, मुक्तिः सिद्धिः सैव पत्तनं महानगरं तज्जिघृक्षु ग्रहीतुमिच्छु मनो येषाम् । समासान्तः कप् । पुनः किंभूताः । यत एव मुक्तिनगरजिघृक्षवस्तत एवोत्कण्ठां भजन्त इति । अथ वा औत्सुक्यं संयमोत्कण्ठां भजन्ते । पश्चात्कर्मधारयः । उत्प्रेक्ष्यते—राजकुमारा इव । यथा पृथ्वीपतिपुत्राः एवंविधा भवन्ति ॥

श्लोकार्थ

તે અવસરે અશ્વની પીઠ ઉપર આરૂઢ થઈને બીજા પણ રાજકુમાર જેવા મુમુક્ષુ કુમારો

આવ્યા હતા. તે કુમારો પોતાના સૌન્દર્યથી કામદેવને જીતી લેનારા, હર્ષવડે પુલકિત થયેલા, રોમાંચરૂપી કંચુકને ધારણ કરનારા, પ્રતાપશાળી, હાથપર કડાંઓને ધારણ કરનારા અને મુક્તિરૂપી નગરીમાં જવાની ઉત્સુકતાવાળા એવા બીજા પણ અનેક કુમારો આવ્યા હતા. તે જાણે સંયમના મહોત્સવને જોવા માટે પૃથ્વી ઉપર ચાલનારી અશ્વની પ્રશસ્ય એવી અનેક સાક્ષાત્ મૂર્તિઓ ન હોય! ॥૧૪૧-૧૪૨॥

पद्मिनीप्रियतमो दिवसादौ, पावकादिव सहस्रमयूखैः ।
पूरुषैर्निखिलमण्डलमध्या–त्तत्क्षणादुपगतैः परिवव्रे ॥१४३॥

हीरकुमारो निखिलः समस्तो यो मण्डलो गुर्जरदेशस्तस्य मध्यादन्तरालात्तत्क्षणात्स एव कुमारस्य संयमग्रहणलक्षणः क्षणः प्रस्तावः उत्सवो वा तस्माद्धेतोरुपगतैरायातैः पूरुषैर्मानुषैरुपलक्षणात्साहचर्याद्वा स्त्रीभिश्च । 'पुरुषः पूरुषो नरः' इति हैम्याम् । परिवव्रे परिवृतः । क इव । पद्मिनीपतिरिव यथा भास्वान् दिवसादौ प्रभाते पावकाद्वह्नेरुपगतैः समेतैः सहस्रसंख्याकैः किरणैः परिव्रियते । सूर्यो हि सायमस्तं गच्छन् स्वकिरणान् वह्नौ निक्षिपति । प्रभाते च गृह्णाति इति च कविसमयः । तथा च रघुवंशे– 'दिनान्ते निहितं तेजः सवित्रेव हुताशने' इति ॥

श्लोकार्थ

'સૂર્ય અસ્ત થાય છે ત્યારે પોતાનાં કિરણોને અગ્નિમાં નાખે છે અને પ્રભાત સમયે ગ્રહણ કરે છે' આવી કવિજનોની માન્યતા છે. તેથી જેમ સૂર્ય પ્રભાત સમયે અગ્નિમાંથી ગ્રહણ કરેલા પોતાના હજારો કિરણોની સાથે પરિવરેલો શોભે છે તેમ દીક્ષાપ્રસંગે સમસ્ત ગુર્જર દેશમાંથી આવેલા હજારો સ્ત્રી-પુરુષોવડે પરિવરેલા હીરકુમાર શોભતા હતા. ॥૧૪૩॥

तत्र तद्व्रतमहोपगतानां, मेलकः स्फुरति पञ्चजनानाम् ।
कौतुकेन निजशक्तिदिदृक्षो–र्नाकिनः किमिह कायनिकायः ॥१४४॥

तत्र व्यतिकरे तस्य कुमारस्य व्रतस्य संयमस्य महोत्सवे उपगतानां समागतानां पञ्चजनानां लोकानाम् । 'मर्त्यः पञ्चजनो भूस्पृक्' इति हैम्याम् । मेलकः संगमः स्फुरति । 'मेलके सङ्गसंगमाः' इति हैम्याम् । तथा 'जगत्त्रयीनायकमेलकेऽस्मिन्' इति नैषधे । उत्प्रेक्ष्यते—कौतुकेन कुतूहलेन कृत्वा निजस्यात्मनः । 'श्रुत्वा निजं भीमजया निरस्तम्' इति नैषधे । निजशब्देनात्मा । शक्तिं सामर्थ्यं दिदृक्षोर्द्रष्टुमिच्छोर्नाकिनः कस्यचिद्देवस्य इहास्मिन् प्रस्तावे स्थाने वा कायनिकायो देहव्रजः किमु । निकायस्तु सधर्मिणां समुदायः । 'तथास्याहेर्भूयः फणसमुचितः काययष्टीनिकायः' इति नैषधे ॥

श्लोकार्थ

તે અવસરે દીક્ષામહોત્સવમાં આવેલા જનસમુદાયનો મોટો મેળો જામ્યો હતો. તે જાણે પોતાની આત્મશક્તિ જોવાની ઇચ્છાવાળા કોઇક દેવે, આ અવસરે કૌતુકથી પોતાના શરીરની

કરેલી ભિન્ન ભિન્ન રચનાઓનો સમુદાય હોય તેમ જણાતો હતો. ॥૧૪૪॥

निष्पतन्मदविलोलकपोला-स्तत्पुरः समचलन् द्विरदेन्द्राः ।
विन्ध्यभूध्र इव निर्झरशाली, जङ्गमः करणबंहिममाली ॥१४५॥

तत्पुरः हीरकुमारस्याग्रे द्विरदेन्द्रा गजराजाः समचलन् संचरन्ति स्म । किंभूताः । निष्पतन्निरन्तरं निःसरन् यो मदो दानाम्भस्तेन विलोलाश्चञ्चलाः कपोला गण्डस्थलानि येषाम् । उत्प्रेक्ष्यते-विन्ध्यभूध्र इव विन्ध्याचल इव । किंभूतः । जङ्गमः संचरन् । पुनः किंभूतः । निर्झरैर्निःसरत्सलिलैः शालते शोभत इत्येवंशीलः । पुनः किंभूतः । करणानां शरीराणां बंहिमा बाहुल्यं मलते धारयतीत्येवंशीलः । 'मलि मल्ल धारणे' धातुः । बहुरूपवानित्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

ઝરતા મદજલથી જેમના ગંડસ્થલ ચંચલ બન્યાં છે એવા ગજરાજો હીરકુમારની આગળ ચાલતા હતા. તે જાણે ઝરણાંઓવડે શોભતો અને અનેક શરીર ધારણ કરીને આવેલો જંગમ વિંધ્યાચલ પર્વત ન હોય ! ॥૧૪૫॥

स्यन्दनैः स्यदविगानितवातै-स्तत्पुरोऽङ्कविलसज्जनजातैः ।
पुस्फुरे सुरसमूहसनाथैः, क्ष्मागतैरिव मरुद्रथसार्थैः ॥१४६॥

तस्य कुमारस्य पुरोऽग्रे स्यन्दनै रथैः पुस्फुरे दिदीपे । किंभूतैः स्यन्दनैः । स्यदेन वेगेन विगानितोऽवगणितो वातः पवनो यैः । 'स्यदझाङ्कारितपत्रपद्धतिः' इति नैषधे । पुनः किंभूतैः । अङ्के क्रोडे रथोत्सङ्गे विलसन्तः शोभमाना जना मनुष्यास्तेषां जातं समूहो येषु । उत्प्रेक्ष्यते-क्ष्मागतैर्भूमण्डले समेतैः सुराणां देवानां समूहेन गणेन सनाथैः सहितैर्मरुद्रथसार्थैः निर्जररथवृन्दैरिव ॥

श्लोकार्थ

પોતાના વેગથી જેણે પવનને અપમાનિત કર્યો છે, એટલે કે પવનવેગી અને જેની મધ્યમાં માનવસમૂહ બેઠેલો છે તેવા રથો કુમારની આગળ ચાલતા શોભતા હતા. તે જાણે દેવોના સમૂહ-સહિત પૃથ્વી ઉપર આવેલા દેવોના રથો ન હોય ! ॥૧૪૬॥

स्वर्णपल्ययनपल्लविताङ्गा-स्तत्पुरः प्रविचलन्ति तुरङ्गाः ।
तत्तुरङ्गविजिताः शशिभास्व-द्वाजिनः किमु निषेवितुमेताः ॥१४७॥

तस्य कुमारस्याग्रे तुरङ्गाः प्रविचरन्ति । किंभूताः । स्वर्णस्य हेम्नः पल्ययनं पर्याणं तेन पल्लवितं मण्डितमङ्गं कायो येषाम् । उत्प्रेक्ष्यते-तेन हीरकुमारारोहणार्थमानीतेन तुरङ्गेणाश्वेन विजिताः स्वश्रिया पराभूताः सन्तो निषेवितुमर्थात्तमेवाश्वमुपासितुमेता आगताः शशिनः चन्द्रस्य भास्वतः सूर्यस्य वाजिनोऽश्वा इव ॥

श्લોકાર્થ

સોનાના પલાણથી સુશોભિત શરીરવાળા એવા અશ્વો કુમારની આગળ ચાલતા હતા. તે જાણે કુમારને આરોહણ કરવા માટે લાવેલા અશ્વની શોભાથી પરાભવ પામેલા એવા સૂર્ય અને ચંદ્રના અશ્વો, હીરકુમારના અશ્વની ઉપાસના કરવા માટે આવ્યા ન હોય ! ॥૧૪૭॥

मागधा मधुरमङ्गलवाचः, प्रोच्चकैरुदचरन् पुरतोऽस्य ।
आह्वयन्त इव दर्शयितुं किं, दिङ्महेन्द्रनिवहं महमेनम् ॥१४८॥

मागधा मङ्गलपाठका अस्य कुमारस्याग्रतः प्रोच्चकैरतिशयेनोच्चस्वरेण मधुरा मिष्टाः श्रवणसुखकारिण्यो मङ्गलवाचः कल्याणशंसिनीर्वाणीः उदचरन् उच्चरन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते-एनं महं कुमारदीक्षोत्सवं दर्शयितुं दिङ्महेन्द्रनिवहं लोकपालमण्डलम् । 'आखण्डलो दण्डधरः शिखावान् पतिः प्रतीच्याः इति दिङ्महेन्द्राः' इति नैषधे । इह पत्तनभूमौ आह्वयन्त आकारयन्त इव । किम् इवार्थे ॥

શ્લોકાર્થ

મંગલપાઠકો, કુમારની આગળ કર્ણપ્રિય, મધુર, અને કલ્યાણમયી વાણી ઉચ્ચારતા હતા, તે જાણે આ કુમારના દીક્ષામહોત્સવને દેખાડવા માટે પાટણભૂમિમાં દિગ્પાલોના સમૂહને બોલાવતા ન હોય ! ॥૧૪૮॥

गायनैरयमगायि समेतैः, स्वर्गृहात्किमिह तुम्बुरुवर्गैः ।
अभ्यषिच्यत सुधाप्यदसीये, वेणुभिः श्रवसि वैणविकौघैः ॥१४९॥

अयं हीरकुमारो गायनैर्गानकर्तृभिर्जनैः अगायि गानगोचरीकृतः । उत्प्रेक्ष्यते-स्वर्गृहाद्देवलोकरूपसद्मनः सकाशादिह भूलोके पत्तने समेतैस्तुम्बुरुवर्गैः देवगायनानां समुदायैरिव अपि पुनर्वैणविकौघैर्वंशवादकवृन्दैर्वेणुभिर्वंशैः कृत्वा अदसीये कुमारसंबन्धिनि श्रवसि कर्णे सुधा पीयूषमभ्यषिच्यत सिक्ता ॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમારની આગળ સંગીતકારો મધુરસ્વરે ગાયનો ગાતા હતા તે સ્વર્ગલોકરૂપી સ્વઘરેથી પાટણ ભૂમિપર આવીને કિન્નરજાતિના દેવો, વીણા-તંબૂરા આદિ વિવિધ પ્રકારના વાજિંત્રોવડે કુમારના કાનોમાં જાણે અમૃતનું સિંચન કરતા ન હોય ! ॥૧૪૯॥

घोषणाऽस्य यशसामिव भेरी-भाङ्कृतिर्व्यरचि कैश्चन मार्गे ।
किन्नरालिरिव वैणिकपङ्क्तिः, संमदात्तमुपवीणयति स्म ॥१५०॥

कैश्चन भेरीवादकैर्मार्गे पथि भेरीणां वादित्रविशेषाणां दुन्दुभीनां वा भाङ्कृतिर्भाङ्कारध्वनिर्व्यरचि चक्रे । उत्प्रेक्ष्यते-अस्य कुमारस्य यशसां कीर्तीनां घोषणा पटहवाद-

नमिव । पुनर्वैणिकानां वीणावादकानां पङ्क्तिः श्रेणिः संमदात् हर्षात् तं हीरकुमारमुपवीणयति स्म वीणया गायति स्म । 'उपवीणयितुं ययौ रवेरुदयावृत्तिपथेन नारदः' इति रघौ । किमिव । किंनरालिरिव यथा किंपुरुषमालिका वीणया कृत्वा गायति गानं कुरुते ।

श्लोकार्थ

કેટલાક ભેરીને વગાડનારા મનુષ્યો ભેરીનો ભાંકાર ધ્વનિ કરતા હતા. તે જાણે કુમારના યશનો પડહ વગાડતા ન હાય ! અર્થાત્ યશને જાહેર કરતા ન હોય ! વળી કેટલાક વીણાવાદકો અત્યંત હર્ષપૂર્વક કુમારની આગળ શ્રેણીબદ્ધ વીણા વગાડતા હતા; તે જાણે કિન્નરોનો સમુદાય વીણાવાદન કરતો ન હોય ! એમ લાગતું હતું ॥૧૫૦॥

साङ्गजे प्रबलमोहमहीन्द्रे, प्रापिते पितृपतेरतिथित्वम् ।
यस्य चञ्चुपुटचञ्चुररावा, मङ्गलध्वनितमाः किमुदीर्णाः ॥१५१॥

चञ्चुपुटास्तालाः कांस्यतालाः वाद्यविशेषास्तेषां चञ्चुराः मनोज्ञा रावाः शब्दा उदीर्णाः प्रकटीकृताः । ताला वादिता इत्यर्थः । अर्थान्मार्गे तालवादकैः । उत्प्रेक्ष्यते— यस्य कुमारस्य मङ्गलध्वनितमाः मङ्गलशब्दा इवोदीर्णाः । कस्मिन्सति । सहाङ्गजेन स्मरेण पुत्रेण च वर्तते यस्तादृशे मोहनामनि महीन्द्रे राजनि पितृपतेर्यमस्य अतिथित्वं प्राघुणत्वं प्रापिते नीते सति । हते इत्यर्थः । 'यमः कृतान्तः पितृदक्षिणाशाप्रेतात्पतिः' इति हैम्याम् ॥

श्लोकार्थ

કેટલાક માણસો કાંસીજોડાના મનોહર અવાજને પ્રગટ કરતા હતા. તે જાણે કામદેવરૂપ પુત્રસહિત મોહરાજાનું, યમરાજના આગમનથી અર્થાત મૃત્યુ થવાથી, કુમારના માટે મંગલમય શબ્દ પ્રગટ કરતા હોય તેમ જણાતું હતું. ॥૧૫૧॥

ताण्डवं व्यरचि वारवधूभि–स्तत्पुरः किमु सुपर्ववधूभिः ।
तथ्यवत्पथि मिथः पृथु मिथ्या–युद्धमुद्धतनरैर्निरमायि ॥१५२॥

तस्य कुमारस्य पुरः पुरस्ताद्वारवधूभिः पणाङ्गनारूपपात्रैस्ताण्डवं नृत्यं व्यरचि विरचितं कृतम् । उत्प्रेक्ष्यते–सुपर्ववधूभिः अप्सरोभिरिव । 'स्वःस्वर्गिवध्वोऽप्सरसः' इति हैम्याम् । पुनरुद्धतनरैरुत्कटपुरुषैः पथि मार्गे मिथः परस्परं पृथु बहु यथा स्यात्तथा मिथ्यायुद्धं मृषा(षा)संग्रामो निरमायि निर्मितम् । विवाहादिमहोत्सवेषु दाक्षिणात्या नरः पुरस्तात्प्रतिचतुष्पथं खड्गपाणयः परस्परं मिथ्यायुद्धं कुर्वन्तीति सौराष्ट्रमण्डलादौ दृश्यते । 'ततः प्रतीच्छ प्रसरेति भाषिणी परस्परोल्लासितशल्यपल्लवे । मृषामृधं सादिबले कुतूहलान्नलस्य नासीरगते वितेनतुः ॥' इति नैषधे । किंवत् । तथ्यवत् । यथा उद्धताः खड्गपाणयः पुरुषाः सत्यं युद्धं विदधते ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારની સમક્ષ અપ્સરાઓ સમાન પણ્યાંગનાઓ વિવિધ પ્રકારનાં નૃત્ય કરતી હતી. તેમજ વિદૂષકો દરેક બજારમાં પરસ્પર તલવારબાજી કરતા સત્યયુદ્ધની જેમ મિથ્યાયુદ્ધ કરતા હતા. ॥૧૫૨॥

दुन्दुभिर्ध्वनितिभिर्जयशब्दं, तस्य बन्दिवदुदीरयतीव ।
तद्गुणानिव मुदा निगदन्ती, दंध्वनीति मधुरापि नु भेरी ॥१५३॥

दुन्दुभिर्मदनभेरी निस्वानो वा ध्वनितिभिर्झाङ्काररावैस्तस्य कुमारस्य जयशब्दः जयजयरावमुदीरयति प्रकटीकरोति इव वदतीव । किंवत् । बन्दिवत् । यथा मङ्गलपाठकः जयजयेति शब्दमुदीरयति । अपि पुनर्भेरी वाद्यविशेषो दंध्वनीति अतिशयेन शब्दायते । किंभूता । मधुरा श्रवणसुखकारिरावा । उत्प्रेक्ष्यते—मुदा हर्षेण तस्य कुमारस्य गुणान् धैर्यौदार्यगाम्भीर्यवैराग्यशमदमादिकान्निगदन्ती कथयन्तीव दंध्वनीति ॥ इति दीक्षाग्रहणप्रस्थानसमये कुमारपुरो गीतनृत्यवादित्रादिकथनम् ॥

શ્લોકાર્થ

દુંદુભિના અવાજથી કુમારનો જાણે મંગલપાઠકની જેમ જયજયારવ કરાતો ન હોય ! અને ભેરીના મધુર અને ઘેરા અવાજથી જાણે કુમારના ધૈર્ય, ઔદાર્ય આદિ ગુણોનું કથન કરાતું ન હોય ! ॥૧૫૩॥

क्षात्रियैरिव सुतैर्युवराजो–ऽलंकृतैः परिवृतोऽन्यकुमारैः ।
प्रस्थितिं पथि चकार कुमारो–ऽनल्पकल्पितमहेषु सगोत्रैः ॥१५४॥

हीरकुमारः सगोत्रैः स्वजनैरनल्पा अतिशायिनो बहवो वा कल्पिता विरचिता ये महा उत्सवास्तेषु सत्सु पथि मार्गे प्रस्थितिं प्रस्थानं चकार । प्रचचालेत्यर्थः । किंभूतः । परिवृतः सहितः । कैः । अन्यैः दीक्षाग्रहणोत्सुकीभूतैरपरैः कुमारैः । किंभूतैः । अलंकृतैर्मणिस्वर्णादिभरणगणभूषितैः । क इव । युवराज इव । यथा क्षात्रियैः क्षत्रियसंबन्धिभिः सुतैर्नन्दनैः परिवृतो युवराजः पथि प्रतिष्ठते । किंभूतो युवराजः । स स्वपितुः समग्रराज्यभारधुरंधरः । क्षात्रियैः सुतैः किंभूतैः । गां पृथ्वीं क्षत्रियत्वेन त्रायन्ते सम्यक्तया रक्षन्तीति गोत्रास्तैः । केषु सत्सु प्रस्थानमङ्गलादिकादभ्रनिर्मितोत्सवेषु ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ યુવરાજ પૃથ્વીનું રક્ષણ કરનારા ક્ષત્રિયોની સાથે પ્રયાણ કરે તેમ સ્વજનોવડે કરાયેલા મહોત્સવપૂર્વક હીરકુમારે બીજા પણ દીક્ષાર્થીઓની સાથે માર્ગ ઉપર પ્રયાણ કર્યું. ॥૧૫૪॥

हेषितैर्हयगणस्य गजानां, गर्जितैश्च रथचीत्कृतिभिश्च ।
रोदसी जनरवैरपि शब्दा–द्वैतवादकलिते इव जाते ॥१५५॥

रोदसी द्यावापृथिव्यौ शब्दाद्वैतवादकलिते न विद्यते द्वैतो द्वितीयो वादो वदनं कथनं यत्र स शब्दानामद्वैतवादः शब्दाद्वैतवादस्तेन युक्ते इव जाते इव । केवलम् शब्दमये इव संपन्ने । कैः हयगणस्य वाजिव्रजस्य हेषितैर्हेषारवैः । 'हेषा ह्रेषा तुरङ्गाणाम्' इति हैम्याम्' । च पुनः कैः । गजानां हस्तिनां गर्जितैः गर्जारवैः च पुनः रथानां शताङ्गानां चीत्कृतिभिः चीत्काररवैः । अपि पुनर्जनरवैर्लोककोलाहलैः ॥

श्लोकार्थ

અશ્વોના હેષારવથી, હાથીઓની ગર્જનાઓથી, રથોના ચીત્કારોથી અને જનસમુદાયના કોલાહલથી આકાશ-પૃથ્વી શબ્દાદ્વૈતની જેમ થઇ ગયાં. ॥૧૫૫॥

रेणुभिः समुदडीयत रङ्ग-द्वाजिवारणरथाभ्युदिताभिः ।
दिक्पतीन्निगदितुं महमत्रा-भूतभाविनमिवोत्सुकिताभिः ॥१५६॥

रङ्गन्तस्त्वरितमुपर्युपरि चलन्तो वाजिनो बहुविधाश्वा वारणाः शृङ्गारितगजा रथाः पुरुषस्त्रीभृतस्यन्दनाः तेभ्योऽभ्युदिताभिरुच्छ्रिताभिः रेणुभिर्धूलीभिः समुदडीयत उड्डीतम् । 'उददीयत वैकृतात्करग्रहजास्य विकस्वरस्वरैः' इति नैषधे । 'कटाहौ षष्ठिरेणिव- षु' इति लिङ्गानुशासने रेणुशब्दस्त्रिषु लिङ्गेषु प्रोक्तस्तेनात्र स्त्रीलिङ्गो विवक्षितः । उ- त्प्रेक्ष्यते—दिक्पतीनिन्द्रादिलोकपालान् अत्र जगति अभूतं न कदाचिदपि पूर्वं संजातम्, तथा न भाविनमागामिकाले कदाचिदपि न भविष्यन्तम्, भूतश्चासौ भावी च भूतभावी, न भूतभावी अभूतभावी, तं महमर्थात्तत्कुमारदीक्षामहोत्सवं निगदितुमुत्सुकिताभिरिवो- त्कण्ठिताभिरिव ॥

श्लोकार्थ

જલ્દી જલ્દી અને ઉપરાઉપરિ ચાલતા અશ્વોથી, શણગારેલા હાથીઓથી અને સ્ત્રી-પુરુષોથી ભરેલા રથોવડે ઉછળતી ધૂળથી આકાશ વ્યાપ્ત બન્યું. (બની ગયું.) તે જાણે પૂર્વે નહી થયેલા, વર્તમાનમાં નહીં થતા અને ભવિષ્યમાં થશે નહીં એવા અભૂતપૂર્વ કુમારના દીક્ષામહોત્સવને, ઇન્દ્રાદિ લોકપાલોને કહેવા માટે જાણે ધૂળ ઉત્સુક બની ગઈ ન હોય ! ॥૧૫૬॥

तद्गजादिभरभारमसह्यं, स्वेन वीक्ष्य निरपेक्षमहीन्द्रः ।
याचितेन जलजन्मभुवेवा-चीकरत्कुलगिरीन् स्वसहायान् ॥१५७॥

अहीन्द्रो नागराजः याचितेन भूमीभारधारणसंभागिनमर्थितेन जलजन्मभुवा वि- धात्रा कर्त्रा कुलगिरीन् भूभरधारिणोऽष्टौ मन्दरकैलाशहिमाचलादिकान् कुलाचलानची- करत्कारयामास । 'यद्यपि कूर्मकुलाचलफणिपतिविधृतापि चलति वसुधेयम् । प्रतिपन्नम- चलमनसां न चलति पुंसां युगान्तेऽपि ॥' इति सूक्ते । उत्प्रेक्ष्यते—स्वस्यात्मनो भूभारो- द्धरणसहायानिव कारयति स्म । किं कृत्वा । तद्गजादीति । तस्मिन् कुमारसंयममहोत्स- वसमये समानीतगजवाजिरथजनव्रजभवमुत्पन्नं भारं विविधं स्वेनात्मना निर्गता अपेक्षा

परसहायता यत्र एवं यथा स्यात्तथा एकेनात्मना वोढुमुत्पाटयितुमसह्यमशक्यं वीक्ष्य दृष्ट्वा ज्ञात्वा ॥ इति तत्समयानीतगजाश्वरथलोकभारबाहुल्यम् ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારના દીક્ષાપ્રસંગે લાવેલા હાથીઓ, ઘોડાઓ અને રથોના અતિશય ભારને વહન કરવાની પોતાની એકલાની અશક્યતા જાણીને નાગરાજે બ્રહ્માપાસે પોતાની સહાયમાં મેરુ આદિ આઠ પર્વતોની યાચના કરી ન હોય ! તેથી જ બ્રહ્માએ આઠ કુલપર્વતો બનાવ્યા ન હોય ! તેમ જણાય છે ॥૧૫૭॥

तद्विलोकनरसस्तिमितानां, चित्रविभ्रममिवोपगतानाम् ।
तत्पुरालयविलासवतीनां, चेष्टितैरिति तदाविरभावि ॥१५८॥

तदा तस्मिन् समये तत्पुरमणहिल्लपत्तनं नगरं तत्रालयो यासां पत्तननिवासिनीनां विलासवतीनामित्यमुना प्रकारेण चेष्टितैर्विलसितैराविरभावि प्रकटीभूतम् । किंभूतानां विलासवतीनाम् । तस्य महामहपुरःसरं संयमं ग्रहीतुं प्रस्थितस्य कुमारस्य यद्विलोकनं निरीक्षणं तस्य रसेन रागेण स्तिमितानां निश्चलीभूतानाम् । उत्प्रेक्ष्यते-चित्रविभ्रममालेख्यविलासमुपगतानां प्राप्तानामिव । चित्रलिखितानामिव जातानाम् ॥

શ્લોકાર્થ

સંયમને ગ્રહણ કરવા માટે પ્રયાણ કરી રહેલા હીરકુમારને રસપૂર્વક જોવામાં નિશ્ચલ બની ગયેલી પાટણનગરીની સ્ત્રીઓની વિવિધપ્રકારની ચેષ્ટાઓ પ્રગટ થતી હતી. તે જાણે, ચિત્રામણમાં આલેખેલી પુતળીઓ આવી ન હોય ॥૧૫૮॥

काचिदीक्षणरसेन बबन्धो-द्वेष्टितं न निजकुन्तलहस्तम् ।
कौतुकादिव कलापिकलाप-श्रीकलापमनुमातुमनेन ॥१५९॥

काचिद्विलासवती ईक्षणस्यार्थात्तद्विलोकनस्य रसेन उद्वेष्टितं छोटितमपि निजस्यात्मनः कुन्तलहस्तं केशपाशं न बबन्ध । उत्प्रेक्ष्यते—कौतुकात्कौतूहलादनेन निजकुन्तलहस्तेन कलापिनां कलापस्य बर्हस्य शिखण्डकस्य श्रीकलापं शोभासमुदयमनुमातुं सदृशीकर्तुमिव ॥

શ્લોકાર્થ

કેટલીક સ્ત્રીઓએ જોવાના રસમાં, પોતાના છૂટા કરેલા કેશકલાપને પણ બાંધ્યો ન હતો, તે જાણે, કૌતુકથી પોતાના કેશકલાપની, મયૂરના પીંછાંની શોભાની સાથે સરખામણી કરવા ઇચ્છતી ન હોય ! ॥૧૫૯॥

कापि वीक्षणरसत्वरमाणा, स्रस्तमप्यधृत मूर्ध्नि न माल्यम् ।
यज्जितेन मदनेन निजौकः, स्थायिनोज्झितमिवास्त्रनवेत्य ॥१६०॥

कापि कामिनी स्रस्तमर्थान्मस्तकात्पतितमपि माल्यं पुष्पदाम मूर्ध्नि स्वशिरसि नाधृत न धृतवती नारोपयति स्म । किंभूता । वीक्षणस्यार्थात्कुमारालोकनस्य रसेन रागेण त्वरमाणा शीघ्रं व्रजन्ती भवन्ती वा । उत्प्रेक्ष्यते–निजस्यात्मीयस्यात्मनो वा यदोको वशारूपं मन्दिरं तत्र स्थायिना वसनशीलेन । तथा येन कुमारेण जितेन मदनेन कामेन उज्झितं त्यक्तमस्त्रं प्रहरणमिव अवेत्य ज्ञात्वा ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારને જોવાના રસમાં સત્વર ચાલી જતી એવી કોઈ સ્ત્રીએ મસ્તક ઉપરથી સરી પડેલી ફૂલની વેણી ફરીથી મસ્તક ઉપર ધારણ કરી નહીં. તે જાણે પોતાના ઘરમાં નિરંતર રહેવાવાળા સ્ત્રી-રૂપી કામદેવે, કુમારથી પોતાનો પરાભવ થયેલો જાણીને જાણે પોતાના શસ્ત્રોનો ત્યાગ કર્યો ન હોય ! ॥૧૬૦॥

हंसपादभरितार्धमहासीत्, केशवर्त्म तमवेक्षितुमन्या ।
पूर्णरागिणमिह प्रविधातुं, श्यामलाशयमलंभवतात् कः ॥१६१॥

अन्या कापि खञ्जननयना तं कुमारमवेक्षितुमर्थादुत्सुका सती हंसपादेन सिन्दूरेण भरितं पूरितमर्धं सामिभागो यस्य तादृशं केशवर्त्म सीमन्तमहासीत्तत्याज मुक्तवती । युक्तोऽयमर्थः । इह जगति श्यामलाशयं मलिनमानसं पिशुनम् । 'दयासमुद्रे स तदाशयेऽतिथीचकार कारुण्यरसापगा गिरः' इति नैषधे । आशये मनसीति तद्वृत्तिः । पूर्णो रागोऽस्त्यस्मिन्वा तादृशमतिशायि रागरङ्गत्तरङ्गितं कर्तुम् । कः पुमानलंभवतात् समर्थो भवतु । अपि तु न कोऽपीत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારને જોવામાં ઉત્કંઠિત થયેલી કોઈ સ્ત્રી સિંદૂરવડે અર્ધ પૂરાયેલા એવા સેંથાનો ત્યાગ કરતી હતી. ખરેખર આ જગતમાં કાળા આશયવાળા દુર્જન પુરુષને પૂર્ણરાગી કરવા માટે કયો પુરુષ સમર્થ થઈ શકે ? અર્થાત્ કોઈ પણ નહીં. આ વાતને સંગત કરવા માટે જ જાણે શ્યામ કેશવર્ત્મનો અર્ધભાગ સિંદૂરથી રાગયુક્ત કર્યો. ભર્યો ન હોય ! ॥૧૬૧॥

भाति मुक्तमलिके रभसेना–ऽप्यन्ययार्धकृतचन्दनचित्रम् ।
स्पर्धिजित्वरकलां शिशुसोमो–ऽध्येतुमागत इवैष मुखाब्जात् ॥१६२॥

अपि पुनरन्यया अपरया कयापि कामिन्या अलिके स्वललाटपदे अर्धकृतं सामिरचितं चन्दनस्य श्रीखण्डस्य तिलकं रभसेनौत्सुक्येन मुक्तं त्यक्तं । ललाटे अर्धकृतमेव तिलकममोचि इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते–एषोऽर्धतिलकरूपः शिशुसोमो बालचन्द्रः मुखाब्जाद्युवतीवदनकमलात्स्पर्धिनां स्वशोभाविद्वेषिणां जित्वरीं जयनशीलां कलां चातुरीमध्येतुं पठितुमभ्यसितुमागतः समेत इव ॥

શ્લોકાર્થ

વળી કોઇક સ્ત્રીના લલાટ ઉપર ઉતાવળથી કરાયેલું ચંદનનું અર્ધું તિલક શોભતું હતું ! તે અર્ધતિલકરૂપી બાલચંદ્ર, આ યુવતિના મુખરૂપી કમલથી નિરંતર પોતાની શોભાની સાથે ઈર્ષ્યા કરતા વિદ્વેષીઓને જીતવાની કલા શીખવા માટે જાણે આવ્યો ન હોય ! નહીં શું ? ॥૧૬૨॥

पातुमप्रभु कुमारविभूषां, स्वं दशोर्द्वयमवेत्य कयाचित् ।
लोचने इव धृते इतरे स्व-श्रोत्रयोः स्मितवतंससरोजे ॥१६३॥

कयाचित्कान्तया स्वश्रोत्रयोरात्मकर्णयोः स्मिते विकसिते वतंससरोजे उत्तंसकमले धृते धारिते । क्षिप्ते इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते-इतरे अन्ये लोचने नयने इव कलिते । किं कृत्वा । अवेत्य ज्ञात्वा । किं कर्मतापन्नम् । दशोर्द्वयं चक्षुषोर्द्वितयम् । किंभूतम् । स्वमात्मीयम् । पुनः किंभूतम् । अप्रभु असमर्थम् । किं कर्तुम् । पातुम् । सादरावलोकनं पानमुच्यते । सम्यक्तया निरीक्षितुम् । काम् । कुमारविभूषां हीरशिशोः शरीरशोभाम् ॥

શ્લોકાર્થ

કોઇક સ્ત્રીએ પોતાના બંને કાનમાં બે શ્રેષ્ઠ કમલો ધારણ કર્યાં હતાં. હીરકુમારની શોભાને સમ્યક્પ્રકારે જોવામાં પોતાનાં બે નેત્રોની અસમર્થતા જાણીને જાણે બીજાં બે નેત્રો ધારણ કર્યાં ન હોય ! ॥૧૬૩॥

राजतः श्रुतिपुटे धृतमेकं, कुण्डलं च मुखमुत्सुकितायाः ।
भास्करामृतकराविव पर्वा-प्यन्तरेण मिलितौ स्फुटमेतौ ॥१६४॥

उत्सुकितायाः कुमारं प्रेक्षितुमुत्कण्ठितायाः कस्याश्चित् श्रुतिपुटे कर्णपाली धृतं स्थापितमेकमत्यौत्सुक्यादेकस्मिन्नेव कर्णे एकं कुण्डलं क्षिप्तं राभस्याज्ञान्यदित्यर्थः । तच्च पुनर्वदनं तस्या एव मुखं द्वे राजतः शुशुभाते । उत्प्रेक्ष्यते—पर्वामावास्यामन्तरेणापि । 'पञ्चदश्यौ यज्ञकालौ पक्षान्तौ पर्वणी अपि' इति हैमीवचनात् । पूर्णिमामावस्योः पर्वेति संज्ञा । अमावास्यां विनापि स्फुटं प्रकटं यथा स्यात्तथा मिलितौ संगतौ एकत्र भूतौ एतौ कुण्डलमुखौ भास्करामृतकरौ सूर्याचन्द्रमसाविव । अमावास्यायां हि सूर्यचन्द्रौ एकत्र मिलतः । 'दर्शः सूर्येन्दुसंगमः' इति हैम्याम् ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારને જોવામાં તલ્લીન બનેલી કોઇક સ્ત્રીએ ઉત્સુકતાથી એક જ કાનમાં પહેરેલું કુંડલ અને બીજું તેનું મુખ એમ બંને શોભતાં હતાં ! તે જાણે અમાવાસ્યા વિના સૂર્ય-ચંદ્રનો સંગમ થયો ન હોય ! (અમાવાસ્યામાં સૂર્ય-ચંદ્ર એક જ સ્થાને હોય છે.) ॥૧૬૪॥

तद्दिदृक्षुरपराङ्गनयष्ट्या-ऽऽनञ्ज सव्यनयनं न तदन्यत् ।
वामतां भजति यः शितिमैव, स्यात्तदाननं इतीव विचिन्त्य ॥१६५॥

तं कुमारं दिदृक्षुर्द्रष्टुमिच्छुस्तद्दिदृक्षुः । 'तावदेव ऋषिरिन्द्रदिदृक्षुर्नारदस्त्रिदशधाम जगाम' इति नैषधे । अपरा पूर्वोक्ताभ्यः अन्या काचित्कामिनी अञ्जनयष्ट्या कज्जलशलाकया कृत्वा सव्यं वामं नयनम् । 'वामं शरीरेऽङ्गं सव्यमपसव्यं तु दक्षिणम्' इति हैम्याम् । चक्षुः आनञ्ज । तदन्यत्तस्मात्सव्यादन्यदपरमपसव्यं तु दक्षिणं, नेति निषेधे । राभस्याञ्चानक्ति स्म । 'अञ्जू व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु' रुधादिर्धातुः । तेनानक्तीति रूपम् । परोक्षायामानञ्जेति । उत्प्रेक्ष्यते–इति विचिन्त्य वितर्क्य । इति किम् । 'यः वामतां सव्यत्वमथ च प्रतिकूलभावं भजति आश्रयति तदानने तस्य वदने एव निश्चितं शितिमा श्यामतैव स्यात्' इति ॥

श्लोकार्थ

કુમારને જોવાની ઇચ્છાથી કોઈક સ્ત્રીએ અંજનની શલાકાથી ડાબા નેત્રને જ આંજ્યું હતું ! દક્ષિણ નેત્રને આંજ્યું ન હતું. 'જે કોઇ બીજા પ્રત્યે પ્રતિકૂલ ભાવને ધારણ કરે છે તેના જ મુખમાં શ્યામતા આવે છે' આ પ્રમાણે વિચારીને જ જાણે ડાબા નેત્રમાં જ અંજન કર્યું ન હોય !॥૧૬૫॥

काचनातिरभसान्मृगनाभी–वारिणा व्यलिखदेककपोलम् ।
मन्मुखं जितशशी श्रयतेऽसौ, गण्डमूर्तिरिति किं व विवक्षुः ॥१६६॥

काचन मृगाक्षी मृगस्याक्षिणी इवाक्षिणी यस्याः सा मृगाक्षी । 'वैयधिकरण्ये बहुव्रीहौ मध्यमपदलोपश्च' इति सूत्रेण एकाक्षिशब्दलोपः । सूत्रोदाहरणं यथा–कुमुदस्य गन्ध इव गन्धो यस्याः सा कुमुदगन्धिः । अत्रैकगन्धशब्दलोपः इति सारस्वते । हरिणनयना अतिरभसात्कुमारविलोकनस्यौत्सुक्यान्मृगनाभीवारिणा कस्तूरिकाद्रवेण कृत्वा एकं कपोलं निजगण्डस्थलं व्यलिखत् । पत्रवल्लीकलितं कृतवती । चित्रयति स्मेत्यर्थः । गौरे हि कपोलमण्डले मृगनाभिमण्डनमतीव शोभते । उत्प्रेक्ष्यते—इति किं विवक्षुर्लोकानां पुरस्तादमुना प्रकारेण वक्तुमिच्छुरिव । इति किम् । यदसौ गण्डमूर्तिः कपोलकायः जितः स्वशोभातिशयेनाभिभूतः शशी चन्द्रः मन्मुखं मम वदनं श्रयते सेवत इति ॥

श्लोकार्थ

કોઇક મૃગનયના સ્ત્રીએ કુમારને જોવાની ઉત્સુકતાથી કસ્તૂરીના પ્રવાહીરસથી એક બાજુના ગાલ ઉપર પત્રાવલી કરી હતી. તે જાણે લોકોની આગળ આ પ્રમાણે કહેવા ઇચ્છતી ન હોય કે 'જુઓ, મારા મુખની શોભાથી પરાભવ પામેલો ચંદ્ર કપોલરૂપે મારા મુખ ઉપર જ રહ્યો છે' ! ॥ ૧૬૬॥

तद्विभावनरसव्यवसाया, नागवल्लिदलविभ्रमतोऽन्या ।
कापि केलिकमलं निजवक्त्र–स्पर्धयेव कवलीकुरुते स्म ॥१६७॥

अन्या कापि कान्ता नागवल्ल्यास्ताम्बूलीलतायाः दलानां पत्राणां विभ्रमतो भ्रान्तेः । बुद्धेरित्यर्थः । 'कर्णान्तविभ्रमभ्रान्तकृष्णार्जुनविलोचना' इति चम्पूकथायाम् । विभ्रमेण भ्रान्तेति तट्टिपनके । केलिकमलं क्रीडापद्मं कवलीकुरुते स्म । खादति स्मेत्यर्थः । किंभूता कापि । तस्य कुमारस्य यद्विभावनं विलोकनं तस्य रसो रागः स एव

व्यवसायो व्यापारोऽस्याः । उत्प्रेक्ष्यते—निजमात्मीयेन वक्त्रेण वदनेन सार्धं स्पर्धया संघर्षेणेव । विभूषाभिरीर्ष्ययेत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારને જોવાના રસમાં તલ્લીન બનેલી કોઈક સ્ત્રી નાગરવેલના પાનની ભ્રાન્તિથી ક્રીડા માટે લાવેલા કમલને જ ચાવતી હતી ! તે જાણે પોતાના મુખની સાથે સ્પર્ધા કરવાથી કમલને ચાવતી ન હોય ! ॥ ૧૬૭ ॥

काचन व्यधित काञ्चनकाञ्चीं, कण्ठपीठलुठितां रभसेन ।
इन्दुजां मिलितुमब्जपिशङ्गां, यन्मुखाङ्गपितृसोममिवैताम् ॥१६८॥

काचन नितम्बिनी रभसेन कुमारदर्शनौत्सुक्येन काञ्चनकाञ्चीं कलधौतमेखलां कण्ठपीठे गलकन्दले लुठितां विलम्बिताम् क्षिप्तामित्यर्थः । व्यधित चकार । राभस्यान्मुक्ताहारभ्रान्त्या मेखलां कण्ठे चिक्षेपेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते–यस्याः सीमन्तिन्याः मुखं वदनमेवाङ्गं कायो यस्य यत्स्त्री(मुख)वपुषं पितरं तातं सोमं चन्द्रं मिलितुं तातस्नेहादेतामागताम् अब्जैरर्थात्सुवर्णकमलपरागैः पिशङ्गां पीतां भूतामिन्दुजां रेवानदीमिव ॥

શ્લોકાર્થ

કોઈક સ્ત્રીએ કુમારને જોવાની ઉત્સુકતાથી, સુવર્ણના કંદોરાને મુક્તાહારની ભ્રાન્તિથી કંઠમાં ધારણ કર્યો હતો ! તે જાણે આ સ્ત્રીનું મુખ તે રૂપી શરીર છે જેનું એવા પોતાના પિતા ચંદ્રને, પિતૃસ્નેહથી મળવા માટે આવેલી સુવર્ણકમલોના પરાગથી પીળી બની ગયેલી રેવાનદી ન હોય ! ॥ ૧૬૮ ॥

कापि मौक्तिकलतां स्वकटीरे, विभ्रमादधृत सारसनस्य ।
वेश्मनीव रचितां रतिभर्तुः, कुन्दकुड्मलितवन्दनमाला ॥१६९॥

कापि वरवर्णिनी सारसनस्य मणिमेखलाया विभ्रमाद्भ्रान्तेः कुमारदर्शनौत्सुक्यात्स्वकटीरे निजकटीतटे । 'कलापो रसना सारसनं काञ्ची च सप्तकी,' तथा-'श्रोणिः कलत्रकटीरं काञ्चीपदं ककुद्मतान्ति' द्वयमपि हैम्याम् । मौक्तिकलतां मुक्ताहारम् । अधृत परिदधौ । उत्प्रेक्ष्यते–रतिभर्तुः स्मरस्य वेश्मनि । गृहद्वारे इत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારને જોવાની ઉત્સુકતાથી કોઈક સ્ત્રીએ સુવર્ણના કંદોરાની ભ્રાન્તિથી મુક્તાહારને પોતાના કટીપ્રદેશ ઉપર ધારણ કર્યો હતો ! તે જાણે કામદેવના ઘરના બારણામાં મચકુંદ પુષ્પોના પરાગવડે રચાયેલી રંગોળી ન હોય ! ॥ ૧૬૯ ॥

हारचारिमकुचौ परया नो, वाससातिरभसात् पिदधाते ।
माल्यशालिकलशद्वितयीव, श्रेयसे पथि धृता व्रजतोऽस्य ॥१७०॥

परया अन्यया कयाचिन्महिलया हारस्य मुक्तालतायाश्चारिमा रमणीयता ययो-र्हारेण रम्यत्वं वा ययोस्तादृशौ कुचौ स्तनौ अतिरभसात्कुमारप्रेक्षणात्यौत्सुक्यान्नौ इति निषेधे । 'अमानोनाः प्रतिषेधे' इति व्याकरणवचनात् वाससा वस्त्रेण कृत्वा पिदधाते पिहितौ परोक्षाद्विवचनम् । उत्प्रेक्ष्यते-व्रजतो दीक्षाग्रहणार्थं गच्छतोऽस्य हीरकुमारस्य पथि मार्गे माल्येन पुष्पमालया शालते शोभते इत्येवंशीला कलशयोः कुम्भयोः द्वितयी द्वयीव श्रेयसे कल्याणकृते धृता पुरस्कृता ॥

श्लोकार्थ

कोइक महिलाए मुक्ताहारथी मनोहर एवा बे स्तनोने, कुमारने जोवानी उत्सुकतामां वस्त्र-वडे आच्छादित कर्या न हता. ते जाणे दीक्षाग्रहण करवा माटे जता हीरकुमारना कल्याणने माटे, मार्गमां पुष्पमाळा सहित बे मंगलकलशो धारण कर्या न होय ॥ १७० ॥

नूपुरं निजभुजे रभसेना-जीघटत् कटकविभ्रमतोऽन्या ।
वैभवैर्भुजभवैरभिभूतं, शीलितुं किमु मृणालमुपेतम् ॥१७१॥

अन्या परा कापि चकोरलोचना रभसेन कुमारविभाव(ना)रसेनोत्सुकत्वेन कटकस्य वलयस्य विभ्रमतो भ्रान्तेर्नूपुरं मञ्जीरं निजस्यात्मनो निजे आत्मीये वा भुजे बाहौ अजी-घटत् घटयामास परिधृतवती । उत्प्रेक्ष्यते-भुजभवैर्विभवैः स्वबाहुसमुत्पन्नशोभातिशयैः अभिभूतं पराजितं सन्मृणालं कमलनालं शीलितुमर्थान्निजजित्वरभुजमेव सेवितुमुपेत-मागतमिव ॥

श्लोकार्थ

चकोर सरखा नयनवाळी एवी कोईक स्त्रीए कुमारने जोवानी उत्कंठाथी कडानी भ्रान्तिथी झांझरने पोताना हाथमां पहेर्यां हतां. ते जाणे पोतानी भुजानी शोभाथी पराजय पामेली कमलनी नाल, भुजारूपे बनीने सेवा करवा माटे आवी न होय ॥ १७१ ॥

तद्गवेषणरसोत्सुकचेताः, काचनाध्वनि धृतश्लथबन्धम् ।
अम्बरं हरिणदृक् स्वकरेणा-लम्ब्य संचरति चन्द्रकलेव ॥१७२॥

काचन हरिणेक्षणा तस्य हीरकुमारस्य यद्गवेषणं निर्वर्णनं तस्य रसो रागस्ते-नोत्सुकमुत्कण्ठितं चेतश्चित्तं यस्यास्तादृशी सती अध्वनि पत्तनमार्गे धृतः कलितः श्लथः शिथिलः बन्धो बन्धनग्रन्थिर्येन तादृग्विधमम्बरं परिधानवस्त्रं स्वकरेण निजहस्तेन आल-म्ब्य आश्रित्य । गृहीत्वेत्यर्थः । संचरति व्रजति । केव । चन्द्रकलेव । यथा शिशिलेखा अम्बरमाकाशं स्वकरेण आत्मकिरणेन । जातिवाचित्वादेकवचनम् । आश्रित्य संचरति ॥

श्लोकार्थ

कुमारने निरखवामां उत्सुक चित्तवाळी कोइक मृगनयना, जेम चंद्रकला पोतानां किरणोथी आकाशने अवलंबीने चाले तेम शिथिल बंधनवाळां पहेरेलां वस्त्र हाथमां पकडीने मार्गमां त्वरित गतिथी चालती हती. ॥ १७२ ॥

अन्यया र्धरचितात्मकलापा-त्पातिमौक्तिकभरै रभसेन ।
सृज्यते स्म विधये किमु लाजोत्-क्षेपणा वरयितुर्व्रतलक्ष्म्याः ॥१७३॥

अन्यया अपरया कयाचित्सरललोचनया रभसेन कुमारेक्षणोत्सुकभावेन अर्धरचितः सामिप्रोतो य आत्मकलापः स्वस्य मणिमौक्तिककाञ्चनमयमेखला तत्सकाशाद् सामस्त्येन पतन्तीत्येवंशीलानि निपातुकानि यानि मौक्तिकानि मुक्ताफलानि तेषां भरैः समूहैः कृत्वा व्रतलक्ष्म्याश्चारित्रश्रियाः वरयितुः परिणेतुः कुमारस्य विधये आचारार्थं लाजोत्क्षेपणा अक्षतैः संवर्धनं मौक्तिकैर्वर्धापनमित्यर्थः । किमु सृज्यते क्रियते । परिणेता हि मङ्गलार्थं सधववधूभिर्लाजैरक्षतैर्मौक्तिकैर्वा वर्धाप्यते इति विधिः ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારને જોવાની ઉત્સુકતાથી ત્વરિત ગતિએ ચાલતી કોઇ ચપલનયના સ્ત્રી, અડધી પરોવેલી મણી, મોતી અને સુવર્ણની બનેલી મેખલામાંથી ચારે બાજુ ખરી પડતાં મોતીઓના સમૂહથી ચારિત્રલક્ષ્મીને પરણવા જતા એવા હીરકુમારને જાણે અક્ષતોવડે વિધિપૂર્વક વધામણાં કરતી ન હોય ॥૧૭૩॥

काचिदर्भकमपास्य धयन्तं, यात्यवेक्षितुममुं स्वगवाक्षम् ।
वेश्मनि स्तननिपातिपयोभि-र्जाह्नवीं जनयतीव नवीनाम् ॥१७४॥

काचिदन्या युवती वेश्मनि निजमन्दिरे पयोधरकुम्भयोर्निष्पतनशीलैरविरलनिर्गलद्भिः पयोभिर्दुग्धधाराभिः । उत्प्रेक्ष्यते—नवीनां नूतनां जाह्नवीं गङ्गां जनयति उत्पादयतीव । करोतीवेति यावत् । किं कुर्वन्ती । अमुं हीरकुमारमवेक्षितुं विलोकयितुं स्वगवाक्षं निजनिकेतनसंबन्धिजालकं प्रति यान्ती गच्छन्ती । किं कृत्वा धयन्तं स्वपयोधरपयः पिबन्तमर्भकं निजनन्दनमपास्य त्यक्त्वा रुदन्तमेव विहायेत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

ઘરમાં પોતાના પુત્રને સ્તનપાન કરાવતી કોઇક સ્ત્રી, હીરકુમારને જોવા માટે સ્તનપાન કરતા બાલકને છોડીને દોડતી ઘરના ગવાક્ષમાં જતી હતી, ત્યારે તેના સ્તનમાંથી વહી રહેલી દૂધની ધારાવડે જાણે પોતાના ઘરમાં નવી ગંગા સર્જતી ન હોય ! ॥ ૧૭૪ ॥

प्राप्तरूपविभवं वहते यः, स्यात् किमत्र स जडैरनुषङ्गी ।
अर्धधौतमितरा स्वमितीवोत्-कण्ठिता तरलदृक् क्रममौज्झत् ॥१७५॥

उत्कण्ठिता कुमारदर्शनोत्सुकितचेता इतरा अपरा तरलदृक् चपललोचना । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः स्वमात्मीयं क्रमं चरणमर्धधौतं सामिप्रक्षालितमौज्झज्जहाति स्म त्यक्तवती । इति किम् । हेतुमाह-यः पुमान् प्राप्तरूपविभवमधिगतसम्यग्रूपत्वेन शोभां पण्डितत्वेन वा संपदम् । 'विद्वान्सुधीकविविचक्षणलब्धवर्णा ज्ञप्राप्तरूपकृतिकृष्ट्यभिरूपधीराः' इति हैम्याम् । वहते धारयति । अत्र जगति स जनः जडैः । डलयोरैक्यात् ।

जलैः पानीयैः मूर्खैश्च सार्धमनुषङ्गी संगमवान् कृतसङ्गः कथं भवति । अपि तु कदाचिदपि (न) स्यादेवेति विचारः ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારને જોવાની ઉત્સુકતાથી ચપલનેત્રા એવી કોઈ સ્ત્રી, પોતાના પગને અડધા ધોઈને જ છોડી દેતી હતી. શા માટે ? સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરનાર અથવા વિદ્વત્તા પ્રાપ્ત કરનાર કોઇપણ પંડિત પુરૂષ આ જગતમાં શું મૂર્ખાઓનો (જલ-જડનો) સંગ કરનાર હોઈ શકે ? જાણે આ પ્રમાણે વિચારતી ન હોય ! ॥ ૧૭૫ ॥

स्फाटिकावनिषु वेश्मनि यान्त्या, वीक्ष्य यावकपदानि परस्याः ।
मुग्धभृङ्गविहगैर्जलरोह-द्रक्तपङ्कजधियेव दधावे ॥१७६॥

वेश्मनि स्वगृहे स्फाटिकावनिषु स्फाटिकरत्ननिबद्धभूमीषु यान्त्या अर्थात्कुमारं द्रष्टुमुत्सुकतया व्रजन्त्या अपरस्या अन्यस्यास्तरुण्याः यावकपदानि नवीनालक्तकरसार्द्राणि पदानि क्रमस्थापनानि वीक्ष्य विलोक्य मुग्धैरचतुरैर्भृङ्गा भ्रमरा एव विहङ्गाः पक्षिणस्तैर्दधावे धावितम् । उड्डीय गत्वा तदुपरिष्टादुपविष्टमित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते-जलेषु सरःप्रभृतिपानीयेषु रोहन्त्युद्गच्छन्ति प्रादुर्भवन्ति इति जलरोहन्ति तादृशानि यानि रक्तपङ्कजानि शोणकमलानि कोकनदानि तेषां धिया बुद्धया भ्रमेणेव ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારને જોવાની ઉત્સુકતાથી પોતાના ઘરની સ્ફટિકરત્નની ભૂમિ ઉપર નવા અલતાના રસથી રંગેલાં યુવતિનાં પગલાં જોઇને, લાલ જલકમલની ભ્રાન્તિથી મુગ્ધ ભ્રમરો ઉડીને તે પગલાં ઉપર બેસતા હતા ॥૧૭૬॥

काप्यलक्तकधियोत्सुकिता पत्-पद्मयोरकृत चन्दनचर्चाम् ।
रक्तयोर्न सविधे प्रहितां स्वां, चन्द्रिकां शशभृता सखितायै ॥१७७॥

उत्सुकिता कुमारावलोकनरसेनोत्कण्ठिता कापि काचिदपरा लीलावती अलक्तधिया यावकरसभ्रान्त्या पत्पद्मयोः स्वचरणतामरसयोः चन्दनस्य श्रीखण्डद्रवस्य चर्चां विलेपनम् । 'अङ्गरागो विलेपनं चार्चिक्यं समालम्भनं चर्चा स्यात्' इति हैम्याम् । अकृत-कृतवती । उत्प्रेक्ष्यते—रक्तयोः स्वानुरागिणोः । रक्तं नील्यादिरञ्जिते । कुङ्कुमेऽसृज्यनुरक्ते प्राचीनामलकेऽरुणे' इत्यनेकार्थः । स्वाभाविकारुणयोरिति तत्त्वम् । अर्थान्निजोपरि रागं दधानयोः अनयोः पदपद्मयोः सविधे पार्श्वे सखितायै मैत्रीकरणार्थं शशभृता चन्द्रेण प्रहितां प्रेषितां स्वामात्मीयां चन्द्रिकां कौमुदीं न अपि तु ज्योत्स्नेव नकारो मौलार्थमेव वक्तीति । यथा नैषधे—'अनुभवति शचीत्थं सा घृताचीमुखाभिर्न सहसहचरीभिर्नन्दनानन्दमुच्चैः' इति । चन्द्रिका तु दन्तकान्तिरप्युच्यते । 'दशनचन्द्रिकया व्यवभासितं हसितमासवगन्धि मधोरिव' इति रघुवचनात् । ततः स्वचन्द्रिकामित्युक्तम् ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારને જોવાની ઉત્સુકતામાં કોઈક સ્ત્રીએ અલતાના રસની ભ્રાન્તિથી પોતાના પગ ઉપર ચંદનના રસનું વિલેપન કર્યું હતું ! તે જાણે, પોતાના પ્રત્યે અનુરાગ ધારણ કરતા આ ચરણકમલની સાથે મિત્રતા કરવા માટે ચંદ્રે મોકલેલી ચંદ્રિકા ન હોય ! ॥૧૭૭॥

दर्शयन्त्यपरपद्ममुखी तं, कापि पाणिमकरोन्निजमुच्चैः ।
व्योमपल्वलमिव स्मयमानो–न्नालताम्रनलिनं प्रणयन्ती ॥१७८॥

काचिदपरा अन्या पद्ममुखी अरविन्दवदना तं कुमारं दर्शयन्ती लोचनगोचरं कारयन्ती सती निजमात्मीयं पाणिं हस्तमुच्चैः ऊर्ध्वमकरोच्चकार । उत्प्रेक्ष्यते—स्मयमानं विजृम्भमाणं विकसत्तथा उन्नालमुच्चैर्नालं यस्य तादृक् ताम्रं रक्तं कमलं यत्र तादृशं व्योमपल्वलं गगनतटाकं प्रणयन्ती कुर्वतीव ॥

શ્લોકાર્થ

કોઈ પદ્મમુખી સ્ત્રી કુમારને જોઈને પોતાના હાથ ઊંચા કરતી હતી. તે જાણે વિકસ્વર અને ઊંચી નાલવાળા લાલ કમળોથી યુક્ત આકાશસરોવરને સર્જતી ન હોય ! ॥૧૭૮॥

सुभ्रुवामिह महे जगृहे किं, चक्षुषैव सकलेन्द्रियवृत्तिः ।
ज्योतिरर्चिरिव भानुमता यत्–क्वापि सा प्रभवति स्म न किंचित् ॥१७९॥

इहास्मिन् महे कुमारदीक्षाया उत्सवे सुभ्रुवाम् अणहिल्लपाटकपत्तनवनितानां निखिलानां चतुर्णां श्रवणनासिकारसनास्पर्शननाम्नामिन्द्रियाणां वृत्तिर्व्यापारः । उत्प्रेक्ष्यते–चक्षुषा लोचनेनैव जगृहे गृहीता किम् । केनेव । भानुमतेव । यथा भास्करेण ज्योतिषां ग्रहनक्षत्रतारकाणामर्चिः कान्तिर्गृह्यते । यद्यस्मात्कारणात् सा चतुरिन्द्रियवृत्तिः क्वापि क्वचिदपि स्वस्वव्यापारे किंचित्किमपि श्रोतुमाघ्रातुमास्वादयितुं स्प्रष्टुमपि न प्रभवति स्म न समर्थीबभूव । ज्योतींष्यपि क्वापि ज्योतिरर्चिरपि क्वापि किंचिन्नालं भवति ॥ इति पौराङ्गनाविविधचेष्टितवर्णनम् ॥

શ્લોકાર્થ

કુમારના દીક્ષામહોત્સવમાં, પાટણ નગરીની તમામ સ્ત્રીઓનો શ્રવણ, નાસિકા, રસના અને સ્પર્શન આ ચારે ઇંદ્રિયોનો વ્યાપાર ફક્ત એક ચક્ષુવડે ગ્રહણ કરાયો હતો. જેમ ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓની કાંતિ એક સૂર્યવડે ગ્રહણ થાય છે, તેમ શ્રવણમાં, સુંઘવામાં, સ્વાદ લેવામાં, કે સ્પર્શ કરવામાં દરેક ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વ્યાપારમાં અસમર્થ હતી ! અર્થાત્ મહોત્સવ જોવામાં સહુ તલ્લીન બની ગઈ હતી. ॥૧૭૯॥

रामणीयकतिरस्कृतकामं, तं निपीय नयनैः पथि कामम् ।
वल्लकीकुलसखीमिव वाणी–मित्यथो युवतिराजिरभाणीत् ॥१८०॥

अथो विविधचेष्टितानन्तरं स्वगृहगवाक्षस्थितानां युवतीनां पत्तनस्त्रीणां राजिः श्रेणिः इत्यग्रे वक्ष्यमाणां वाणीं वाचं मिथः परस्परमभाषीत् अभाषे । किं कृत्वा । तं कुमारं कामम् अत्यर्थं नयनैः स्वलोचनैः पथि मार्गे अर्थाद्दीक्षाग्रहणार्थं गच्छन्तं निपीय सादरमवलोक्य । किंभूतं कुमारम् । रामणीयकेन शरीरसौन्दर्येण तिरस्कृतो निर्भर्त्सितः कामः कन्दर्पो येन तम् । वाणीमुत्प्रेक्षते—वल्लकीकुलस्य वीणाव्रजस्य वीणावंशस्य वा । 'गोत्रं तु संतानोऽन्ववायोऽभिजनः कुलम्' इति हैम्याम् । 'कुलं तेषां सजातीनाम्' इत्यपि हैम्याम् । वीणावंशस्य सखीमिव वयसीमिव विपञ्चीपवत्सार्वी वाचमित्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

ત્યારપછી પોતાના સૌન્દર્યથી જેણે કામદેવનો તિરસ્કાર કર્યો છે એવા હીરકુમારને દીક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે રસ્તા ઉપર જતા જોઈને, પોતાની બારીઓમાં બેઠેલી સ્ત્રીઓ પોતાનાં નેત્રોથી આદરપૂર્વક જોઈને જાણે વીણાની સખી ન હોય તેવી મંજુલ વાણીથી કહેતી હતી. ॥૧૮૦॥

सांप्रतं तदिह शैशवशेषः, सांप्रतं व्रतजिघृक्षुरयं यत् ।

अन्यथा कथमसावनुकुर्या–दात्मना जगति जम्बुकुमारम् ॥१८१॥

शैशवं बाल्यावस्था शेषमवशिष्टं यस्य किंचिद्विद्यमानशिशुत्वदशः । अष्टोदशाच्चतुर्दशवर्षीयत्वात् । 'प्रणीतवाञ्शैशवशेषवानयम्' इति नैषधे । तादृशोऽयं हीरकुमारः यत्सांप्रतमधुना व्रतजिघृक्षुः संयममादातुमिच्छुरस्ति इहास्मिन् शैशवसमये तत्संयमग्रहणं सांप्रतं युक्तम् । अन्यथा व्रतग्रहणमन्तरेण जगति विश्वे असौ हीरकुमारः आत्मना स्वेन कृत्वा जम्बुकुमारं चरमकेवलिनं जम्बूस्वामिनं कथं केन प्रकारेण अनुकुर्यात् सदृक्षं कुर्वीत । जम्बुशब्दो दीर्घो ह्रस्वोऽप्यस्ति । सारस्वतव्याकरणे वधूजम्बूशब्दौ नदीवन्निति । तथा 'मत्कृते जम्बुना त्यक्ता नवोढा नवकन्यकाः' इति कल्पवृत्तौ ॥

श्लोकार्थ

'જેમની બાલ્યાવસ્થા થોડી બાકી છે એવા હીરકુમાર હમણાં વ્રત ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાવાળા બન્યા તે જ યુક્ત છે ! જો બાલ્યાવસ્થામાં વ્રત ગ્રહણ ન કરે તો જગતમાં આ હીરકુમાર પોતાની, જંબુકુમાર સાથે તુલના કેવી રીતે કરી શકે ? ॥૧૮૧॥

अङ्गजाभिलषणोद्भवकोप–चान्तचित्तचतुराननशापात् ।

रुद्रनेत्रशिखिनीव निपत्या–दत्त जन्म कमनः परमेतत् ॥१८२॥

कमनः कन्दर्पः । उत्प्रेक्ष्यते—पतत्प्रत्यक्षं दृश्यमानं हीरकुमाररूपं परमन्यज्जन्मावतारमादत्त गृहीतवान् । किं कृत्वा । रुद्रस्य शंभोर्नेत्रं तृतीयं भाले लोचनं तस्य शिखिनि तस्य वह्निमयत्वेन अग्नेर्विद्यमानत्वाद् वह्नौ निपत्य झम्पां दत्त्वा भस्मीभूय वा । कस्मात् । अङ्गजायास्तिलोत्तमानाम्न्याः स्वनन्दनाया यदभिलषणं वाञ्छनं कामक्रीडाचिकीर्षा तस्मादुद्भव उत्पत्तिर्यस्य तादृशो यः कोपः क्रोधः तेन चान्तं पूरितं चित्तं मनो यस्य

ताद्दग्विधो यश्चतुराननो ब्रह्मा तस्य शापात् । यदुक्तं कुमारसंभवे-'अभिलाषमुदीरितेन्द्रियः स्वसुतायामकरोत्प्रजापतिः । अथ तेन निगृह्य विक्रियामभिशप्तः फलमेतदन्वभूत्॥' इति । तथा नैषधेऽपि-'पद्मनन्दनसुतारिरंसुता' ॥

श्लोकार्थ

પોતાની પુત્રી તિલોત્તમા સાથે કામક્રીડા કરવાની અભિલાષાથી ક્રોધયુક્ત ચિત્તવાળા બનેલા બ્રહ્માના શાપથી, શંકરના ત્રીજા નેત્રરૂપ અગ્નિમાં ઝંપાપાત કરીને ભસ્મીભૂત થયેલા કામદેવે, જાણે આ હીરકુમારરૂપે બીજો અવતાર ગ્રહણ કર્યો ન હોય ! ॥૧૮૨॥

अद्रिजार्धघटनाङ्कितमूर्त्या, व्रीडमाकलयता गिरिशेन ।
प्रैयरूपकवती तनुरेतत्-कैतवात्किमुररीक्रियते स्म ॥१८३॥

गिरिशेन ईश्वरेण एतस्य हीरकुमारस्य कैतवात्कपटात् । उत्प्रेक्ष्यते-प्रैयरूपकवती रमणीयत्वकलिता तनुः शरीरयष्टिः उररीक्रियते स्म अङ्गीकृता गृहीता प्रियरूपस्य भावः प्रैयरूपकम् । मनोज्ञादित्वाद्वुण् । 'प्रैयरूपकविशेषनिर्देशैः' इति नैषधे । गिरिशेन किं कुर्वता । व्रीडं लज्जाम् । व्रीडशब्दः शब्दप्रभेदे अकारान्तोऽप्यस्ति । यथा-'व्रीडायां भवे व्रीडः' इति । 'त्वयि स्मरव्रीडसमस्ययानया' इति नैषधेऽपि । आकलयता दधता । कया । अद्रिजाया हिमाचलपुत्र्याः पार्वत्याः अर्धस्य शरीरार्धभागस्य या घटना योजना तयाङ्किता कलिता या मूर्तिः स्वशरीरं तया कृत्वा । 'सापीश्वरे शृण्वति तद्गुणौघान् प्रसह्य चेतो हरतोऽर्धशंभुः । अभूदपर्णाङ्गुलिरुद्धकर्णा' इति नैषधे । अर्धं शंभुरिति तद्वृत्तिः । तेन कारणेन तां स्वतनुं संत्यज्य ईश्वरेण जननयननिरीक्षणीया अपरा मूर्तिरङ्गीकृतेत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

પાર્વતીના શરીરના અર્ધા ભાગવાળા પોતાના શરીરને કરીને, લજ્જાના અતિરેકથી ઈશ્વરે પોતાના તે શરીરનો ત્યાગ કરીને, જાણે આ હીરકુમારરૂપે જગદાનંદદાયી એવું બીજું શરીર અંગીકાર કર્યું ન હોય ! ॥૧૮૩॥

त्यक्तपूर्ववपुषा निजयोषा-विप्रयोगजनितान्तरदुःखात् ।
उर्वशीप्रियतमेन किमेतत्-कैतवेन जगृहे तनुरन्या ॥१८४॥

उर्वशीनामाप्सरास्तस्याः प्रियतमेन भर्त्रा पुरूरवसा । 'पुरूरवा बोध पेल उर्वशीरमणश्च सः' इति हैमीवचनात् । एतत्कैतवेन हीरकुमारमिषेण । उत्प्रेक्ष्यते-अपरा कुमारलक्षणा तनूर्मूर्तिर्जगृहे गृहीतेव । किंभूतेन उर्वशीप्रियतमेन । त्यक्तमुज्झितं पूर्वं प्राचीनं पुरुरवोलक्षणं वपुः शरीरं येन । कस्मात् । निजस्यात्मनो निजा आत्मीया वा या योषा प्रियतमा उर्वशी अप्सराः । 'अप्सरः स्वप्सराः प्रोक्ता' इति शब्दप्रभेदे । 'वा तु जलौकोऽप्सरसः सिकतासुमनः समाः' एते शब्दा बहुत्वे वा । 'इमा जलौकसः । इयं जलौकाः ।

इमा अप्सरसः । इयमप्सराः' इत्यादि लिङ्गानुशासने च । तस्य । विप्रयोगेण विरहेण जनितमुत्पादितं यदान्तरमन्तर्मनसि भवमन्तरङ्गमतिशायि इत्यर्थः । दुःखं तस्मात् । 'प्रियावियोगज्वलतादिवैलाम्' इति नैषधे । पुरुरवस उर्वशीवियोगः । तथा नलवर्णने- 'करोषि लज्जां गुरुमौलिमैलदस्रौ हठश्रीहरणादुदस्तौ' इत्यपि नैषधे ॥

श्लोकार्थ

વળી પોતાની પ્રિયતમા ઉર્વશીના વિયોગથી અત્યંત દુઃખી બનેલા ઇન્દ્રે, પોતાના પૂર્વ-શરીરનો ત્યાગ કરીને આ હીરકુમારરૂપે જાણે બીજા શરીરને ધારણ કર્યું ન હોય ! ॥૧૮૪॥

दस्रयोः किमयमन्यतमोऽस्मि-न्नागतस्त्रिदिवतः क्षितिपीठे ।
निष्कलङ्क इव विष्णुपदस्यो-पास्तिभिः कुमुदिनीदयितो वा ॥१८५॥

दस्रयोरश्विनीपुत्रयोर्मध्ये । उत्प्रेक्ष्यते-अयं हीरकुमाररूपः अन्यतमः एकः कश्चि-त्त्रिदिवतो देवलोकादस्मिन् क्षितिपीठे पत्तनलक्षणे भूमण्डले आगतः किं समायात इव । अथ वा विष्णुपदस्य पुरुषोत्तमपादस्य उपास्तिभिः सेवाभिः कृत्वा निर्गतः कलङ्को लाञ्छनमपवादो वा यस्मात्तादृशः । उत्प्रेक्ष्यते-कुमुदिनीदयितः कैरविणीप्राणप्रियश्चन्द्रो वा क्षितौ पत्तनपृथिव्यां समागतः ॥ इति कुमाररूपदर्शनाद्विचारः ॥

श्लोकार्थ

બે અશ્વિનીપુત્રોમાંથી એક અશ્વિનીપુત્ર સ્વર્ગમાંથી આ પાટણની ભૂમિ ઉપર આવ્યો ન હોય ! અથવા તો વિષ્ણુના ચરણની ઉપાસના કરવાથી કલંકરહિત બનેલો ચંદ્ર જાણે પાટણભૂમિ ઉપર આવેલો ન હોય તેમ હીરકુમાર શોભતા હતા. ॥૧૮૫॥

माद्यसि स्मर! जगज्जयिनीभिर्हेतिभिः किमु हताश ! वशाभिः ।
संश्रिते हि चरितश्रियमस्मि-स्त्वन्मदोऽयमवकेशिवदासीत् ॥१८६॥

हे हताश, मूलादेव विगता उच्छिन्ना आशा वाञ्छा यस्य ईदृशः हे स्मर कन्दर्प, जगतां त्रयाणां भुवनानाम् । 'तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः' इति न्यायान्नाकिनागनागराणां त्रिजग-ज्जनानां जयिनीभिर्जयनशीलाभिर्वशीकारिकाभिः वशाभिस्तरुणीभिरेव हेतिभिः स्वामोघप्रह-रणभूताभिः कृत्वा किं कथं माद्यसि मदमाकलयसि मत्तो भवसि । हि यस्मात्कारणात् अस्मि-न् सांसारिकविषयविमुखे हीरकुमारे चरितश्रियं चारित्रलक्ष्मीं संश्रिते सति अयं सर्व-जगज्जनविदितः प्रत्यक्षलक्ष्यस्त्वन्मदः यदहं युवतीरूपामोघशक्तिभिः कृत्वा हरिहरेन्द्रच-तुराननादिकान् सर्वान् स्ववशीकरोमि इति तवाभिमानः अवकेशिवन्निष्फलतरुरिव आसीत् फलवन्ध्यो बभूव ॥

श्लोकार्थ

આશાઓના નિર્મૂલ ઉચ્છેદવાળા હે હતાશ કામદેવ ! ત્રણે જગત પર વિજય મેળવનારા તારા આ સ્ત્રીઓરૂપી શસ્ત્રોથી તું શા માટે મદોન્મત્ત થયો છે ? તું જો, સાંસારિક સુખોથી પરાઙ્મુખ

બનેલા હીરકુમાર સજ્જન પ્રત્યક્ષ અખિલલક્ષ્મીનો આશ્રય કરે છે, ખરેખર! અહીં તારું અભિમાન કેશુડાના પુષ્પની જેમ સાવ નિષ્ફળ છે! ॥૧૮૬॥

दैत्यमर्त्यमरुतां विजये त्वं, साहसिक्यमथ मोह ! जहीहि ।
भूधरं हरिरिवाशनिनासौ, संयमेन निहनिष्यति यत्त्वाम् ॥१८७॥

हे मोह, अथाद्यतनदिनात्प्रारभ्य त्वं दैत्या दानवा मर्त्या मानवा मरुतो देवास्तेषां विजये पराभवने साहसिक्यं साहसकर्मसत्त्वं बलवत्तां वा जहीहि त्यज मुञ्च । सहसा वर्तते इति साहसिकः । 'ओजः सहोम्भसा वर्तते' इतीकण् । साहसिकस्य भावः साहसिक्यम्' 'अहो महीयस्तव साहसिक्यम्' इति नैषधे । यत्कारणादसौ हीरकुमारः संयमेन शुद्धचारित्रेण कृत्वा त्वां भवन्तं निहनिष्यति व्यापादयिष्यति मूलादुन्मूलयिष्यति । क इव । हरिरिव । यथा पुरंदरः अशनिना वज्रेण कृत्वा भूधरं पर्वतं हन्ति चूर्णीकरोति ॥

श्લોકાર્થ

'હે મોહ, આજથી આરંભીને દેવ, દાનવ અને માનવોનો પરાભવ કરવાની તારી સાહસિકતાને દૂર કર, કારણ કે જેમ ઇંદ્ર વજ્રવડે પર્વતોના ચૂરે-ચૂરા કરે છે તેમ આ હીરકુમાર શુદ્ધચારિત્રથી તારો મૂલમાંથી નાશ કરશે'. ॥૧૮૭॥

संसृते ! व्रतरमानिरतोऽसौ, दुष्प्रवृत्तिमिव यत्त्यजति त्वाम् ।
निष्फला तदबलेव भवस्यां, सक्तमानसपतेरपमानात् ॥१८८॥

हे संसृते संसार ! यद्यस्मात्कारणात् व्रतरमायां संयमलक्ष्म्यां निरत आसक्तमना रक्तीभूतचेता असौ हीरकुमारस्त्वां भवतीं जहाति । कामिव । दुष्प्रवृत्तिमिव । यथा महात्मा दुष्टां प्रवृत्तिं वार्तां दुष्टं मिथ्याचरणं वा मुञ्चति, तत्तस्मात्कारणात् त्वं भवती संसृतिर्निष्फला अभूर्जाता । स्वरूपेण तरुणीगणाभिलषणीयेन विविधविषयसुखासक्तेन भाग्यवता पुंसा संसारः सफलो भवेत्तत्तु अनेन नाहतं तस्मात्त्वं निष्फलैव । केव । अबलेव । यथा युवती परस्त्रीसम्यग्वनितायामासक्तीभूतमादरवज्जातं सानुरागीभूतं मानसं मनो यस्य तादृशस्य पत्युः प्रियस्यापमानादवगणनान्निष्फला भवति । संसारसुखानुभवनरूपफलानवाप्तेर्निष्फलत्वमिति ॥

શ્લોકાર્થ

'હે સંસાર, સંયમમાં આસક્ત ચિત્તવાળો હીરકુમાર દુષ્ટ આચરણની જેમ તારો ત્યાગ કરે છે. માટે જેમ પરસ્ત્રીમાં આસક્ત ચિત્તવાળા પોતાના પતિથી અપમાનિત થયેલી સ્ત્રીનું જીવન જેમ નિષ્ફળ છે, તેમ તારી આ સંસારની પ્રવૃત્તિ પણ નિષ્ફળ છે' ॥૧૮૮॥

राग ! सागर इवासि निपीतो-ऽनेन पीततटिनीपतिनेव ।
दर्प ! खर्परकरीभव सर्पन्-रङ्कवद्युधि जितो यदनेन ॥१८९॥

हे राग हे अनुराग, सागरः समुद्र इव त्वमनेन कुमारेण निपीत आचान्तो निष्ठापितोऽसि । केनेव । पीततटिनीपतिनेव । यथा अगस्तिना तापसेन समुद्रो निपीतश्चुलुकीकृतः । 'अगस्त्योऽगस्तिः पीताब्धिः' इति हैम्याम् । पीताब्धिरित्यत्राब्धिपर्यायपरिवर्तनं कृतम् । पुनर्हे दर्प अभिमान, यत्कारणात्सर्पञ्चितस्ततः पर्यटन् भ्रमणीं कुर्वंस्त्वं रङ्कवत् द्रमक इव भिक्षुकवत् खर्परकरीभव खर्परं घटादिकपालठिक्करं तदेव करे पाणौ यस्य तादृशो भव संपद्यस्व । ठिक्करं करे कृत्वा भिक्षां मार्गयेत्यर्थः ॥

श्લોકાર્થ

'જેમ અગસ્તિ મુનિએ સમુદ્રનું સંપૂર્ણ પાન કર્યું હતું, તેમ હે રાગ રૂપ સાગર, હીરકુમારે તારું સંપૂર્ણ પાન કર્યું ! હે અભિમાન, તારો પણ આ કુમારની સાથે સંગ્રામ થતાં પરાભવ થવાથી આમતેમ ભટકતા એવા તારે ભીખારીની જેમ હાથમાં ખપ્પર લઈને ભીખ માગવાનો રહ્યો' ॥૧૮૯॥

मानमाननसरोरुहनत्या, मानिनीजन ! जहीहि जहीहि ।
मोहनाह्वमणिनेव मनस्वी, न व्यमोह्यत यतो भवताऽयम् ॥१९०॥

हे मानिनीजन हे रूपचातुर्यादिभिः साभिमानकामिनीलोक, त्वं लज्जावशेनाननसरोरुहाणां वदनकमलानां नत्या नम्रीकरणेन मुखं नीचैः कृत्वा मानं दर्पं गर्वं जहीहि जहीहि । कोपनात्युक्तौ वीप्सा पुनः पुनर्भाषणं वीप्सा । त्यज त्यज । संभ्रमवशाद्वा द्विरुक्तिः । 'त्यज त्यजाकारणरोषणे रुषम्' इति नैषधे । यतः कारणात् मनस्वी विशिष्टमनोवा(नस्वा)न् देवतादिभिरप्यक्षोभ्यमना वा अयं कुमारो भवता त्वया न व्यमोह्यत न मोहितः नात्मवशीकृतः । केनेव । मोहनाह्वमणिनेव यथा मोहनकृन्नामरत्नेन जनो मोह्यते मोहं प्राप्यते ॥

શ્લોકાર્થ

'હે અભિમાની સ્ત્રીઓ ! રૂપચાતુર્યાદિવડે અભિમાની એવી હે યુવતિઓ, તમારા મુખકમલને નીચું કરીને અભિમાનનો ત્યાગ કરો, ત્યાગ કરો. કારણ કે દેવાથી પણ અક્ષોભ્ય મનવાળા હીરકુમાર મોહનમંત્ર જેવા તમારાવડે મોહિત થયા નહીં ! અર્થાત્ તમારે વશ થયા નહી. ॥૧૯૦॥

स्वर्णजालकविमानगतानां, सुभ्रुवां भुव इवाप्सरसां सः ।
आननामृतरुचीभ्य उदीता–स्ताः सुधा इव कथाः पिबति स्म ॥१९१॥

स कुमारः सुभ्रुवां पत्तनपुरंध्रीणामाननानि वदनानि तान्येवामृतरुच्यः चन्द्राः । रुचीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति । 'रुच्यो रुचीभिर्जितकाञ्चनाभिः' इति नैषधे । तेभ्य उदीता उद्गता । 'उदीतमातङ्कितवानशङ्कितः' इत्यपि नैषधे । ईङ् गतौ दीर्घईकारो धातुः । ताः पूर्वोक्ताः कथा वार्ताः । 'त्वत्संकथापि जगतां दुरितानि हन्ति' इति भक्तामरस्तवे । 'संकथा वार्ता' इति तद्वृत्तिः । पिबति स्म सादरं शृणोति स्म । उत्प्रेक्ष्यते सुधा इव । यथा कश्चिद्देवश्चन्द्रादुदितां सुधां पिबति । 'विरहिवर्गवधव्यसनाकुलं कलय पापमशेष-

फलं विधुम् । सुरनिपीतसुधाकमपापकम्' इति नैषधे । किंभूतानां सुध्रुवाम् । स्वर्णजालकानि काञ्चनरचितगवाक्षा एव विमानानि देवतानां स्वर्गे स्थितिस्थानानि तेषु गतानां संप्राप्तानाम् । सुखं निषेदुषीनामित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—भुवः पृथ्व्या अप्सरसां सुराङ्गनानामिव । अप्सरसोऽपि विमानस्थायिन्यः स्युः ॥ इति पौराङ्गनानां हीरकुमारदर्शनोद्भूतमिथःकथाप्रथा ॥

श्लोकार्थ

સુવર્ણની જાળીઓથી ગુંથાયેલા ગવાક્ષમાં સુખપૂર્વક બેઠેલી, જાણે વિમાનમાં બેઠેલી અપ્સરાઓ ન હોય ! તેવી નગરનારીઓના મુખ-ચન્દ્રમાંથી નિકળેલા આ પ્રમાણેના પરસ્પરના વાર્તાલાપરૂપી અમૃતનું, હીરકુમાર દેવની જેમ પ્રીતિપૂર્વક પાન કરતા હતા. ।।૧૯૧।।

नीरदोऽवनिभृतामिव तापं, वृष्टिभी रजतहेममयीभिः ।
सोऽर्थिनां प्रमथयन् पथि दौःस्थ्यं, संचचार पुटभेदनमध्ये ॥१९२॥

स हीरकुमारः पुटभेदनमध्ये पत्तनविचाले संचचार संचरति स्म । 'पत्तनं पुटभेदनम्' इति हैम्याम् । तथा 'द्वीपान्तरेभ्यः पुटभेदनं तत्क्षणाद्‌वापे सुरभूमिभूपैः' इति नैषधे । किं कुर्वन् । रजतानि रूप्याणि हेमानि काञ्चनानि तन्मयीभिस्तैः प्रचुराभिः प्रधानाभिर्वा वृष्टिभिः दानैः रूपकस्वर्णकादिविश्राणनैः कृत्वा पथि मार्गे अर्थिनां याचकानां दौःस्थ्यं दारिद्र्यं प्रमथयन्निर्दलयन् । क इव । नीरद इव । यथा वारिदो मेघः अवनिभृतां भूधराणां पर्वतानां तापं निदाघदाघं प्रमथयति प्रशमयति । यदुक्तम्—'धाराधरा एव धराधराणां निदाघदाघौघविघातदक्षाः' इति सूक्तम् । काभिः । वृष्टिभिर्जलवर्षणैः ॥

श्लोकार्थ

જેમ મેઘ, પર્વતોના તાપને જલધારાથી શમાવે, તેમ પાટણના મધ્યભાગમાં ચાલતા, હીરકુમાર સોના ને રૂપાનું ખૂબ વર્ષીદાન આપીને યાચકોની દરિદ્રતાને શમાવતા હતા. ।।૧૯૨।।

तद्यशोधरणिभर्तुरितोऽन्यद्–द्वीपनिर्जयकृते प्रयियासोः ।
अध्वरोधिजलधीनिव रोद्धुं, तत्क्षणे क्षितिरजोभिरुदीये ॥१९३॥

तस्मिन् कुमारस्य दीक्षाग्रहणार्थं समहं गमनसमये क्षितेः पृथिव्याः सकाशात् रजोभिर्धूलीभिरुदीये प्रकटीभूतम् । प्रसृतमित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते-इतोऽस्माज्जम्बूद्वीपादन्येषां षण्णाम् पुष्करशाककौञ्चकुशशाल्मलप्लक्षनाम्नां द्वीपानाम् । 'सप्तद्वीपा वसुमती' इति शिवराजर्षिवचनात् षड्द्वीपाभिधानानि नैषधे । जैनमते तु जम्बूद्वीपं, धातकीखण्डम्, पुष्करवरद्वीपम्, वारुणीवरद्वीपम्, घृतवरद्वीपम्, क्षीरवरद्वीपम्, इक्षुवरद्वीपम् । इति । अथवा अष्टादशसंख्याकानां द्वीपानाम् । 'अष्टादशद्वीपनिखातयूपः' इति रघुवंशे । तथा । 'नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम्' इति नैषधे । निर्जयकृते विजयार्थं प्रयियासोः प्रयातुमिच्छोः तद्यशोधरणिभर्तुः कुमारश्लोकराजस्य । धरणिशब्दो ह्रस्वोऽप्यस्ति । यथा–'धरणिविर-

हिणि क्रान्तमुद्रे समुद्रे' इति नाटककाव्ये । अध्वानं मार्गं रुन्धन्तीत्येवंशीलान् जलधीन् । लवणस्वादूदकक्षीरोददधिमण्डघृतोदसुरोदकेक्षुरसनाम्नः (नामानः) जिनशासने सप्त समुद्राः। लवणसमुद्रकालोदधिपुष्करोदधिवारुणीसमुद्रघृतोदक्षीरोदधिइक्षुरससमुद्रनामानोऽर्णवाः । सप्तसंख्याकान् गमनमार्गरोधकान् समुद्रान् रोद्धुमावरीतुं स्थलीकर्तुमिव रेणुभिः प्रसस्रे ॥

श्लोकार्थ

કુમારના વરઘોડાના સમયે, પૃથ્વી પરથી ઉડતી ધૂળથી આકાશ વ્યાપ્ત બની ગયું હતું. તે આ જંબૂદ્વીપથી શિવરાજર્ષિમતે બીજા પુષ્કર, શાક, કુશ, શાલ્મલ અને પ્લક્ષ આ છ, અને જંબૂદ્વીપ સહિત સાત દ્વીપોને, જૈન મતે, જંબૂદ્વીપ, ધાતકીખંડ, પુષ્કરવરદ્વીપ, વારુણીવરદ્વીપ, ઘૃતવરદ્વીપ ક્ષીરવરદ્વીપ અને ઇક્ષુવરદ્વીપ આ સાત દ્વીપોની વિજયયાત્રાને માટે પ્રયાણ કરવાની ઇચ્છાવાળા કુમારના યશરૂપી રાજાના માર્ગમાં અવરોધ કરનરા લવણ સમુદ્ર, કાલોદધિ સમુદ્ર, પુષ્કર સમુદ્ર, વારુણી, ઘૃતોદધિ, ક્ષીરોદધિ, ઇક્ષુરસ સમુદ્ર આ સાત સમુદ્રોને સ્થલભૂમિરૂપ કરવા માટે જાણે, કુમારના વરઘોડાની રજ પ્રસરી ગઈ ન હોય! ॥૧૯૩॥

संयमाय समियाय कुमारः, पत्तनोपविपिने दितदोषः ।
पूर्वपर्वतशिरःशिखराङ्के, पद्मिनीपतिरिवाभ्युदयाय ॥१९४॥

हीरकुमारः संयमाय चारित्रग्रहणार्थं पत्तनस्योपविपिने समीपोद्याने समियाय समाजगाम । क इव । पद्मिनीपतिरिव । यथा कमलिनीकान्तो भास्करः अभ्युदयाय उद्गमनार्थं पूर्वपर्वत उदयाचलः । 'पूर्वपर्वततिरोहितात्मनः' इति वस्तुपालकीर्तिकौमुदीभ्रातृसुरथोत्सवकाव्ये । तस्य शिरसि मस्तके । उपरितनभागे इत्यर्थः । यच्छिखरं शृङ्गं तस्याङ्के उत्सङ्गे समेति । किंभूतः कुमारः पद्मिनीपतिश्च । दिताः । 'दो अवखण्डने । खण्डितारिछन्ना दोषा अपगुणा रात्रयश्च येन सः ॥

श्लोकार्थ

રાત્રિનો નાશ થતાં જેમ સૂર્ય ઉદય માટે પૂર્વાચલના ઉત્તુંગ શિખર ઉપર આવે, તેમ દોષરહિત હીરકુમાર, સંયમ ગ્રહણ કરવા માટે પાટણની સમીપના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. ॥૧૯૪॥

कौतुकाद् भुवमुपेत्य वसन्तीं, स्वःपुरीमिव पुरीमवगत्य ।
आगतं किमनु नन्दनमत्रो-द्यानमेष निपपौ नयनाभ्याम् ॥१९५॥

एष हीरकुमार उद्यानं विपिनं नयनाभ्यां निजनेत्राभ्यां कृत्वा पपौ सादरमवलोकयति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अत्र पत्तनसमीपे अनु पश्चादागतं किं नन्दनं देवराजवनमिव । किं कृत्वा । पृष्ठे समेतं, कौतुकान्नागरिकनिकरविशिष्टरूपविविधचिचेष्टितवीक्षणोद्भूतकौतूहलाद् भुवं भूमीमण्डलमुपेत्य अभ्यागत्य । 'भुवि समेत्य इति वा पाठे भुवि पृथिव्यां समेत्यागत्य वसन्तीं वासं सृजन्तीं तस्थुषीं स्वःपुरीं स्वर्नगरीममरावतीमिव पुरीम् अणहिल्लपत्तनरूपां नगरीमवगत्य ज्ञात्वा । 'ज्ञातं सितगते अवात्' इति हैम्याम् । तथा-'अव-

गच्छति मूढचेतनः, प्रियनाशं हृदि शल्यमर्पितम् । स्थिरधीस्तु तदेव मन्यते, कुशलद्वारतया समुद्धृतम् ॥' इति रघुवंशे ॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમાર પોતાના બે નેત્રોથી ઉદ્યાનનું નિરીક્ષણ કરતા હતા. તે ઉદ્યાન પાટણના નાગરિકોની વિવિધ પ્રકારની ચેષ્ટાઓને જોવાના કુતૂહલથી પૃથ્વી ઉપર આવેલી સ્વર્ગપુરીને જાણીને, તેની પાછળ આવેલું જાણે આ નંદનવન ન હોય ! ॥૧૯૫॥

शारिकाशुकशिखण्डिकपोती-पोतकेलिकलनाकमनीयम् ।
मत्तवारणविचित्रितसालं, प्राविशद् गृहमिवोपवनं सः ॥१९६॥

स हीरकुमारो गृहं मन्दिरमिव उपवनं तत्पत्तनसमीपोद्यानं प्राविशत् प्रविशति स्म । किंभूतं गृहमुपवनं च । महेभ्यानां गृहे क्रीडाविनोदविधानार्थं पक्षिणः स्युः । तदेव दर्शयति-शारिकाः पीतपादाः, शुकाः कीराः, शिखण्डिनो मयूराः, कपोतीनां पारावताङ्गनानाम् । 'परिणतरविगर्भव्याकुला पौरुहूती, दिगपि घनकपोती हुंकृतैः क्रन्दतीव' इति कालिदासकृतप्रभातवर्णनकाव्ये । पोताः शिशवः । अथवा कपोत्यः अत्यन्तविषयित्वात्कदाचिदपि कपोताः प्रियाणां पार्श्वं न मुञ्चन्त्यतः कपोताः कपोत्यः । तथा पोताः दशवर्षीया गजबालाः । 'पञ्चवर्षो गजो बालः स्यात्पोतो दशवार्षिकः' इति हैम्याम् । पोतसाहचर्यात्तन्मातरः पितरोऽप्यागता एवेति । महेभ्यानां गृहेऽपि गजा भवन्ति । 'गजान्तलक्ष्मीः ध्वजान्तः प्रासादः' इति वचनात् । तेषां याः केलिकलनाः क्रीडाकरणानि तैः कमनीयं मनोज्ञम् । पुनः किंभूतम् । मत्तवारणाः मदोद्धुरसिन्धुराः । पूर्वोक्तास्तु सामान्यगजाः, एते तु गन्धसिन्धुराः, अयं विशेषः । तथा विशिष्टाश्चित्रा आखुपर्णी सुभद्राभिधाना वा औषधयस्ताभिर्युक्ता जाता । अथवा चित्रिता उरगविशेषाः । 'चित्रडि' इति प्रसिद्धाः । तैः सहिताः जाता वा । वृक्षाणां कोटरेषु प्रायो भुजङ्गा भवन्ति । साला वृक्षा यत्र गृहे तु मत्तालम्बाः । मत्तालम्बोपाश्रयः स्यात्प्रग्रीवो मत्तवारणः' इति हैम्याम् । 'घोडला' इति प्रसिद्धाः । तथा विविधैश्चित्रैरालेख्यैः सहिता जाताः । श्लेषे शसयोरैक्यात् । शाला चित्रशाला यत्र । 'चित्रा त्वाखुपर्णीसुभद्रयोः । गोडुम्बाप्सरसोर्दन्त्यां नक्षत्रौषधिभेदयोः' इत्यनेकार्थः । राजगृहे तु सुतरां स भवेदेव । यथा पाण्डवचरित्रे दमयन्तीप्रवासे-'लीलाकुरङ्गकक्रीडासारिके केलिबर्हिणः । गृहपारावताः सद्म कीरवापीसितच्छदाः । श्रेयांसमनुगच्छन्तीमनुजानीत मां मनाक् ॥' तथा द्रौपदीप्रवासे-'हंहो बर्हिन्नहो हंस हले हरिणि हे शुक । कुशलं वस्त्वसौ दैवाद्याति वः परिचालि(रि)का ॥ इत्यापृच्छय पतद्बाष्पा केलिपात्राणि सर्वतः' ॥ इति ॥

શ્લોકાર્થ

સારિકા, શુક, મયૂર, કપોત-પારેવા, બાલગજ આદિ પશુપક્ષીઓના કિલકિલારવવડે મનોહર એવા અને મદોન્મત્ત ગંધહસ્તિઓ, ચિત્રા, ભુજંગો આદિ વિવિધ પ્રકારનાં ચિત્રોવાળી ચિત્રશાળાવડે શોભતા એવા ઉદ્યાનમાં હીરકુમારે પોતાના ઘરની જેમ પ્રવેશ કર્યો. ॥૧૯૬॥

पुष्पपल्लवफलानि दधानाः, शाखिनः स्मितशिखाग्रशयेषु ।
स्वागतं द्विजरवैः किमुदीर्या-स्यातिथेयमतिथेरिह चक्रुः ॥१९७॥

इह वने शाखिनो वृक्षाः अतिथेर्निजप्राघुणकस्य अस्य कुमारस्य आतिथेयमतिथिसत्क्रियां किमु चक्रुः कुर्वन्ति स्म । किं कृत्वा । द्विजानां स्वाङ्कस्थायुकानां पक्षिणां रवैः शब्दैः स्वागतं सुखेनागतं कुशलप्रश्नादिकं वा उदीर्य कथयित्वा । पृष्ट्वा वा इत्यर्थः । किं कुर्वाणाः शाखिनः । स्मिता विकसिता याः शिखाः स्वशाखास्ता पवाग्रहस्ता हस्ताग्राणि अथ वा तासां शिखानामग्राणि तान्येव शयाः पाणयस्तेषु पुष्पाणि कुसुमानि पल्लवाः प्रवालाः फलानि सस्यानि दधानाः धारयन्तः ॥

श्लोकार्थ

આ ઉદ્યાનનાં વૃક્ષો, વિકસ્વર એવી શાખાઓના અગ્રભાગરૂપી હાથમાં પુષ્પ, પલ્લવ અને ફ્લોને ગ્રહણ કરીને અને પોતાના ઉત્સંગમાં રહેલા પક્ષીઓના કિલકિલારવ અવાજવડે પોતાના અતિથિ એવા હીરકુમારનો અતિથિસત્કાર કરતાં હતાં. ॥૧૯૭॥

तत्र सस्यभरगौरवभाग्भिः, कोकिलाक्कणितसंस्तववाग्भिः ।
पादपैरयमनम्यत वन्यै-र्भाविसूरिपुरुहूतधियेव ॥१९८॥

तत्रोद्याने अयं कुमारः वन्यैः काननभवैः पादपैर्वृक्षैः अनम्यत नमस्कृतः किंभूतैः पादपैः । सस्यानां फलानाम् । 'फलं तु सस्यम्' इति हैम्याम् । भराः समूहास्तेषां गौरवं भारं भजन्तीति । पुनः किंभूतैः । कोकिलानां कलकण्ठानां क्वणितानि कूजितानि पञ्चमालापास्तान्येव संस्तवः स्तुतिस्तद्युक्ता तद्रूपा वा वाग्येषाम् । उत्प्रेक्ष्यते-भाविनो भविष्यतः आचार्यपुरंदरस्य धिया बुद्ध्येव ॥ इत्युपवनम् ॥

श्लोकार्थ

ફ્લોના સમૂહથી ગૌરવ ધારણ કરતા અને કોકિલાના પંચમ સ્વરવડે સ્તુતિ કરતા એવા આ ઉદ્યાનનાં વૃક્ષો, ભાવિ આચાર્યપુરંદરની બુદ્ધિથી હીરકુમારને નમસ્કાર કરતાં હતાં. ॥૧૯૮॥

कामनीयकमशेषममुष्या-न्वेषयन् वटतरुं स ददर्श ।
श्रीतिरस्कृतसमग्रवनस्य, छत्रमेतदिव मूर्ध्नि वनस्य ॥१९९॥

स कुमारो वटतरुं प्लक्षवृक्षं ददर्श पश्यति स्म । किं कुर्वन्कुमारः । अन्वेषयन् विलोकयन् । किम् । अमुष्योद्यानस्याशेषं समस्तमपि कामनीयकं मनोज्ञताम् । कमनीयस्य भावः कामनीयकम् । मनोज्ञादित्वाद् वुञ् । 'कामनीयकमधःकृतकामम्' इति नैषधे । उत्प्रेक्ष्यते-श्रीभिः स्वशोभाभिः तिरस्कृतानि पराजितानि समग्राणि सर्वाण्यपि वनानि नन्दनचैत्ररथादीनि काननानि येन तादृशस्यास्य वनस्य पत्तनोपविपिनस्य मूर्ध्नि मस्तके एतन्महावटरूपेण दृश्यमानं छत्रमातपवारणमिव ॥

શ્લોકાર્થ

આ ઉદ્યાનની સમસ્ત પ્રકારની સુંદરતા જોતા હીરકુમાર વડના વૃક્ષને જોતા હતા. તે પોતાની શોભાથી નંદન, ચૈત્રરથ આદિ દેવઉદ્યાનોની શોભાનો જેણે તિરસ્કાર કર્યો છે એવા પ્રકારના આ-ઉદ્યાનના મસ્તકે જાણે વડવૃક્ષરૂપે છત્ર ધારણ કરાયું ન હોય ! ॥૧૯૯॥

न्यक्षरुक्षनिकरेषु गुरुत्वं, यद् बिभर्ति मनुजेष्विव भूमान् ।
गौरवात्किमिति लोलविहङ्गै-र्वीज्यते स्म चमरैरिव पक्षैः ॥२००॥

यो वटतरुर्लोलैरुड्डयनादितस्ततः पर्यटनाद्वा चपलैर्विहङ्गैः पक्षिभिः । उत्प्रेक्ष्यते-इति हेतोर्गौरवान्माहात्म्यात्किमु चमरैर्बालव्यजनैरिव । 'चमरश्चामरः' इति शब्दप्रभेदे । तथा 'चमरश्चामरे दैत्ये' इत्यनेकार्थः पक्षैस्तनूरुहैर्वीज्यते स्म। इति किम् । यद्यस्मात्कारणात् न्यक्षाः समस्ता ये रुक्षाः पादपास्तेषां निकरेषु गणेषु गुरुत्वं महत्त्वं बिभर्ति धत्ते। क इव । भूमानिव । यथा मनुजेषु अशेषमनुष्येषु राजा गौरवं कलयति । पाठान्तरे—अथवा सर्ववृक्षेषु मखभुक्शिखरी सुरतरुः कल्पवृक्षो गुरुतां धत्ते ॥

શ્લોકાર્થ

આમ તેમ ઉડતાં એવાં પક્ષીઓની પાંખોથી જાણે એ વડવૃક્ષને ચામર વીંજાતા ન હોય ! સર્વ મનુષ્યોમાં રાજા જેમ શ્રેષ્ઠતા ધારણ કરે છે, તેમ સમસ્તવૃક્ષોના સમૂહમાં આ વડનું વૃક્ષ મહાનતાને ધારણ કરે છે ! ॥૨૦૦॥

रागिणः प्रणयतोऽखिललोकान्, शैशवावधिजगज्जनगेयान् ।
तद्गुणानिव निशम्य सरागः, पल्लवैरयमशालत शालः ॥२०१॥

अयं शालो वटतरुः पल्लवैः किसलयैः अशालत शोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते-तद्गुणान् हीरकुमारस्य धैर्यौदार्यगाम्भीर्यशमदमादिमान् गुणान् निशम्याकर्ण्य सरागो रक्तो जात इव । गुणान् किं कुर्वतः । अखिलान् समस्तान् लोकान् नाकिनागररूपजनान् रागिणो निजानुरक्तान् प्रणयतः । पुनः किंभूतान् । शैशवावधि बाल्यावस्थां मर्यादीकृत्य जगतां पातालस्वर्गभूमीलक्षणानां भुवनानां जनैः सुरासुरनरैर्गेयान् गातुं योग्यान् ॥

શ્લોકાર્થ

આ વડવૃક્ષ કિસલયોથી શોભતું હતું. બાલ્યાવસ્થાથી આરંભીને સમસ્ત જગતના લોકોને સ્તુતિ કરવા યોગ્ય અને સર્વ દેવ-માનવોને આકર્ષિત કરનાર એવા હીરકુમારના ધૈર્ય ગાંભીર્યાદિ ગુણોને સાંભળીને જાણે આ વડનું વૃક્ષ અનુરાગી બની ગયું ન હોય. ॥૨૦૧॥

वल्कलैः कलयतात्मनि भूषां, बिभ्रता कपिशशालिजटालीम् ।
काननस्थितिमताजनि तेना-तन्वता किमु तपो व्रतिनेव ॥२०२॥

तेन वटद्रुमेण । उत्प्रेक्ष्यते—व्रतिनेव तापसेनेव तपः अनाहारलक्षणं कष्टं किमु कुर्वता अजनि जातम् । केनेव । व्रतिनेव । यथा तापसेन तपःकुर्वता जायते । किंभूतेन तेन व्रतिना च वल्कलैः वल्लीभिर्वृक्षविशेषत्वग्भिश्च । 'त्वचि वल्ली चोक्तं वल्कलम्' इति हैम्याम् । कृत्वा आत्मनि स्वस्मिन् विषये भूषां शोभां कलयता दधता । पुनः किंभूतेन । कपिशां पीतरक्ताम् तथा शालिनीं शोभनशीलाम्, जटानां शिफानां वृक्षमूलानां सटानां सार्द्रभस्मभरैरेकीकृतकेशानां च । 'प्रकाण्डौघजटाः शिफाः', 'जटाः सटा' इति द्वयमपि हैम्याम् । 'जटा केशविकारे मांसिमूलयोः' इत्यनेकार्थः । आलीं श्रेणीं बिभ्रता धारयता । पुनः किंभूतेन । कानने घने स्थितिर्वासो विद्यते यस्य ॥

श्लोकार्थ

પોતે વલ્કલની શોભાને ધારણ કરનાર, પીત અને રક્ત એમ મિશ્ર જટા વડે શોભતું અને વનમાં રહેવાથી વનવાસી, આવું આ વડનું વૃક્ષ તાપસની જેમ અનાહાર રૂપ તપ કરનારું હતું. ॥૨૦૨॥

निष्कुहान्तरितविष्किरवार–स्फारतारनिनदैर्वटशाखी ।

यो मरुत्तरलपल्लवहस्तै–राह्वयन्निव निजान्तिक एतम् ॥२०३॥

यो वटतरुः एतं कुमारम् । उत्प्रेक्ष्यते—निजान्तिके स्वसमीपे आह्वयन्नाकारयन्निवास्ते । कैः । निष्कुहान्तरितानां स्वकोटरव्यवहितानां तरुस्कन्धरन्ध्रमध्यगतानां विष्किराणां विहङ्गानां वारस्य समूहस्य स्फारैः स्पष्टैः पटुभिस्तारैरत्युच्चैःकृतैर्निनादैः कूजितैः । पुनः कैः । मरुता पवनेन तरलाश्चञ्चला ये पल्लवाः प्रवालास्त एव हस्ताः पाणयस्तैः कृत्वा चेत्यध्याहार्यम् ॥ इति दीक्षाग्रहणयोग्यवटद्रुमवर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

આ વડનું વૃક્ષ, બખોલમાં રહેલાં પક્ષીઓના સમૂહના સ્પષ્ટ અને મંજુલ અવાજવડે પવનવડે ચપલ બનેલા પલ્લવોરૂપી હાથીવડે જાણે કુમારને પોતાની સમીપ બોલાવતું ન હોય ! ॥૨૦૩॥

शिश्रिये विजयदानयतीन्द्रः, पूर्वमेव तदुपागमनाद्यम् ।

छाययाखिलजनं सुखयन्तं, कः श्रयेन्न धनदाश्रयमत्र ॥२०४॥

विजयदाननामा यतीन्द्रः सूरिः तदुपागमनात्कुमारस्यागमनात्पूर्वमेव प्रथममेव यं वटतरुं शिश्रिये श्रितवान् । प्रागेव तत्रागत्य निषण्ण इत्यर्थः । युक्तोऽयमर्थः । अत्र जगति छायया आश्रयेण । 'वयं श्रीमच्छायया जीवामः' इति लोकरूढिः । प्रतिच्छायिकया चाखिलजनं समस्तलोकं सुखयन्तं सुखीकुर्वन्तम्, तथा धनदानां वदान्यानां वैश्रवणस्य वा आश्रयं स्थानम् । 'वटो वैश्रवणाश्रयः' इति हैम्याम् । कः सुखार्थी पुमान्नाश्रयेन्न सेवेत । अपि तु सर्वोऽपि जनस्तं भजेदित्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

શ્રીવિજયદાનસૂરિજી, કુમારના આગમન પૂર્વે જ આ વડવૃક્ષની નીચે આવીને રહ્યા હતા.

'ખરેખર જગતમાં પોતાની છાયાવડે સર્વે મનુષ્યોને સુખી કરનારા અને કુબેરભંડારીના આશ્રયસ્થાન રૂપ એવા વડ વૃક્ષનો, સુખાર્થી એવો કોણ પુરુષ આશ્રય ન કરે ? ।।૨૦૪।।

तीर्थनाथमिव चैत्यतरोस्त–त्पादपस्य सविधे स्थितिमन्तम् ।
संमदेन स कुमारमहेन्द्र–स्त्रिः प्रदक्षिणयति स्म मुनीन्द्रम् ॥२०५॥

स कुमारमहेन्द्रः हीरनामा । शिशुच(श)क्रः संमदेन हर्षेण कृत्वा मुनीन्द्रं श्रीविजयदानसूरिं त्रिः वारत्रयं प्रदक्षिणयति स्म प्रदक्षिणीकृतवान् । किंभूतं मुनीन्द्रम् । तस्य पूर्वव्यावर्णितस्य पादपस्य वटशाखिनः सविधे समीपे स्थितिरुपवेशनं विद्यते यस्य । कमिव । तीर्थनाथमिव । यथा महेन्द्रः पुरंदरश्चैत्यतरोरशोकद्रुमस्य केवलज्ञानोत्पत्तिस्थानकवृक्षस्य वा पार्श्वे तिष्ठन्तं जिनेन्द्रं त्रिःकृत्वः त्रिवारं प्रदक्षिणीकरोति । प्रभोः प्रदक्षिणात्रयं ददाति स्मेत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ ઇન્દ્ર, અશોકવક્ષની નીચે રહેલા શ્રીતીર્થંકરભગવંતને ત્રણ પ્રદક્ષિણા આપે, તેમ કુમારોમાં ઇન્દ્રસમાન હીરકુમારે વડવૃક્ષની નીચે રહેલા શ્રીવિજયદાનસૂરિજીને ત્રણ પ્રદક્ષિણા આપી. ।।૨૦૫।।

उत्ततार तुरगात्स कुमारो, बर्हिणादिव सुतः सुरसिन्धोः ।
श्रीगुरुं प्रमुदितश्च ललाट–न्यस्तहस्तनलिनस्तमनंसीत् ॥२०६॥

स हीरनामा कुमारस्तुरगादश्वादुत्ततार उत्तीर्णवान् । क इव । सुरसिन्धोः सुत इव । यथा सुरसिन्धोर्देवनद्याः गङ्गाया नन्दनः स्वामिकार्तिकः बर्हिणान्मयूरादुत्तरति । 'आवासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि' इति रघुवंशे । उत्तीर्य च पुनस्तं महावीरदेवपट्टपरम्परायातं दीक्षादानगुरुं वा श्रीगुरुं शोभाकलितविजयदानसूरिम् अनंसीत् प्रणमति स्म । किंभूतः । प्रमुदितो हृष्टवदनः । पुनः किंभूतः । ललाटे स्वभालस्थले न्यस्तौ स्थापितौ हस्तौ पाणी एव नलिने कमले यत्र ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ ગંગાનો પુત્ર કાર્તિકસ્વામી મયૂરથી નીચે ઉતરે તેમ હીરકુમાર અશ્વ ઉપરથી નીચે ઉતર્યા. ઉતરીને લલાટે હસ્તકમલ સ્થાપન કરી, હર્ષપૂર્વક દીક્ષાગુરુ શ્રીવિજયદાનસૂરીશ્વરજીને નમસ્કાર કર્યા. ।।૨૦૬।।

रामणीयकविधेरवधेर्मे, भूषया वपुषि कृत्रिमया किम् ।
तत्यजे निजतनोरिति सर्वा–ङ्गीणभूषणभरः किमनेन ॥२०७॥

अनेन हीरकुमारेण निजतनोः स्वाङ्गात् । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः सर्वाण्यङ्गानि व्याप्नोति । 'पथ्यङ्गकर्मपत्रपात्रं व्याप्नोति' इति सूत्रेण ख ईनादेशश्च । सर्वाङ्गीण इति सर्वाङ्गोपाङ्गसंबन्धी । भूषणानामाभरणानां भरः समूहस्तत्यजे त्यक्तः । सर्वानलंकारा-

निजाङ्गादुत्तारयति स्मेत्यर्थः । इति किम् । तत्कारणमाह-रामणीयकस्य रमणीयताया मनोज्ञत्वस्य विधेः प्रकारस्य अवधेः सीमाया मे मम वपुषि शरीरे कृत्रिमया औपाधिक्या भूषया शोभया भूषणैर्वा । भूषाशब्देन भूषणान्यप्युच्यन्ते । उक्तं तु प्राक्प्रतिपादितमास्ते । किमस्तु । न किमपीत्यर्थः । रमणीयस्य भावो रामणीयकम् । योपधाद्वुञ् ॥

श्लोकार्थ

ત્યાર પછી હીરકુમારે પોતાના શરીર ઉપર રહેલા તમામ અલંકારોનો ત્યાગ કર્યો. શા માટે 'સુન્દરતાની સીમા રૂપ મારા શરીર ઉપર કૃત્રિમ શોભા કરવાથી શું ?' ॥૨૦૭॥

षड्ग्रहेषुशशिसंख्यमितेऽब्दे, कार्तिकस्य च तिथौ द्विकसंख्ये ।
यन्निरस्तभवनिःश्वसितार्चि-र्धूमवर्तिभिरिवाविशदास्ये ॥२०८॥

संयमं विजयदानमुनीन्द्रो–राददे सह परैः स कुमारः ।
पद्मिनीप्रियतमात्प्रविकाशं, पुण्डरीकमिव पङ्कजपुञ्जैः ॥२०९॥

स हीरकुमारः परैरन्यैरमीपालकुमारप्रमुखैरपरकुमारैः सार्धं श्रीविजयदाननाम्नो मुनीन्द्रोः साधुसुधांशोः सूरीन्द्रात्सकाशात् संयमं चारित्रमाददे जगृहे । किमिव । पुण्डरीकमिव । यथा सिताम्भोजं पङ्कजपुञ्जैरन्यकमलकलापैः समं पद्मिनीप्रियतमात्सूर्यात् सकाशात्प्रविकाशं विकस्वरतामादत्ते । पुण्डरीकशब्दः प्राधान्यख्यापकः । 'पुरिसवरपुण्डरीआणम्' इति शक्रस्तववचनात् । कस्मिन् सति । षड्रसमिता संख्या, ग्रहा आदित्याद्या इदानींतनलोकप्रसिद्धा नव, इषवः स्मरस्य बाणाः पञ्च, शशी चन्द्र एकः, एषां संख्यया प्रमाणेन मिते मानीकृते अब्दे वर्षे सति । च पुनः कस्मिन् सति । कार्तिकस्य बाहुलस्य । कार्तिकमासस्येत्यर्थः । द्विकसंख्ये द्विकसंख्या प्रमाणं यस्य तादृशे एतावता द्वितीयानाम्नि तिथौ । तिथिशब्दः पुंस्त्रियोः । 'प्रश्निस्तिथ्यशनीमणिशृणिः' इति लिङ्गानुशासने । तिथौ किंभूते । अविशदास्ये न विद्यते विशदमुज्ज्वलमास्यं मुखं प्रारम्भो वा यस्य । कृष्णद्वितीयायां प्रथमाश्चतस्रो घटिका निशा अन्धकारेण श्यामाः स्युः । उत्प्रेक्ष्यते—येन हीरकुमारेण निरस्तो ध्वस्तोऽभिभूतो यो भवः संसारस्तस्य निःश्वसितानि दुःखप्राग्भारोद्भूतनिःश्वासास्तान्येवार्चींषि अत्युष्णत्वाद्वह्नयस्तेषां धूमवर्तयो धूमलेखास्ताभिः । 'उष्णीकृतमुखे इव निःश्वासानलधूमवर्तय इवोद्गीर्णास्तमोराजयः' इति चम्पूकथायाम् । एतावता विक्रमार्कात् षण्णवत्यधिके पञ्चदशशते वर्षाणामतिक्रान्ते १५९६ कार्तिकबहुलद्वितीयायां हीरकुमारो दीक्षां जग्राहेति तात्पर्यार्थः । संवत् १५९६ वर्षे गुर्जरमण्डलानुसारेण कार्तिकवदि देवमासानुसारेण तु मार्गशीर्षासितद्वितीयायां तिथौ हीरकुमारदीक्षा इत्युक्तम् ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ શ્વેતકમલ બીજા કમલોની સાથે સૂર્ય પાસેથી વિકસ્વરતા પ્રાપ્ત કરે તેમ હીરકુમારે બીજા અનેક કુમારોની સાથે વિક્રમ સંવત ૧૫૯૬, ગુર્જરદેશાનુસારે કાર્તિક વદ દ્વિતીયા–દેવમાસને અનુસારે

માગસર વદ દ્વિતીયાના દિવસે, શ્રીવિજયદાનસૂરીશ્વરજી પાસે સંયમ ગ્રહણ કર્યું અર્થાત્ ચારિત્રરત્ન અંગીકાર કર્યું. ॥૨૦૮॥

કૃષ્ણપક્ષની દ્વિતીયાની પ્રથમ ચાર ઘડી અંધકારમય છે. તેથી તે ચાર ઘડીની કલ્પના કરતાં કવિ કહે છે કે હીરકુમારવડે પરાજિત થયેલા સંસારના અતિ ઉષ્ણ નીસાસારૂપ અગ્નિની આ ચાર ધૂમરેખાઓ ન હોય ! ॥૨૦૯॥

[1]संयमश्रियमवाप्य कुमारः, साधिकं शरदमिन्दुरिवाभात् ।
साऽप्यनेन सुषमां श्रयते स्मा–र्थेन वागिव पुरीव नृपेण ॥२१०॥

स कुमारः संयमश्रियं चारित्रलक्ष्मीमवाप्यासाद्य । सहाधिकतया वर्तते यत्तत्साधिकमिति क्रियाविशेषणम् । आभात् बभासे । अथ वा स कुमारः अधिकं यथा स्यात्तथा बभौ । क । इव । इन्दुरिव । यथा चन्द्रः शरदं घनात्ययं संप्राप्याधिकं शोभते । पाठान्तरार्थो यथा—स कुमारः संयमश्रियमुपेत्यागत्य । प्राप्येत्यर्थः । अधिकं आभाद्भाति स्म । क इव । अत्रिनेत्रज इव । यथा अत्रिर्नामा मुनिविशेषस्तस्य नेत्रं नयनं तस्माज्जायत इत्यत्रिनेत्रजश्चन्द्रो यथा । यथा रघुवंशे—'अथ नयनसमुत्थं ज्योतिरत्रेरिव द्यौः' इति । चित्रां त्वाष्ट्रीं प्राप्याधिकं दीप्यते । अपि पुनः सा संयमश्रीरपि हीरकुमारेण कृत्वा सुषमामतिशायिशोभां श्रयते स्म । केव । वागिव । यथा काव्यादिरूपा सत्कविवाणी चतुरचेतश्चमत्कारकारकेणार्थेन सुषमां श्रयते । पुनः केव । पुरीव । यथा नगरी नीतिमता नृपेण सुषमां भजते ॥

શ્લોકાર્થ

હીરકુમાર સંયમલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરવાથી શરદના ચંદ્રની જેમ અધિક શોભાને પામ્યા. અને જેમ કવિઓની કવિતા પંડિતપુરુષોના ચિત્તમાં ચમત્કાર પેદા કરવાથી શોભે જેમ ન્યાયી રાજાવડે રાજધાની શોભે, તેમ સંયમલક્ષ્મી હીરકુમારવડે શોભાને પામી. ॥૨૧૦॥

हीरहर्ष इति नाम तदीयं, निर्ममे विजयदानयतीन्द्रः ।
स्पर्धयेव यशसास्य जनानां, कर्णपूरपदवीं तदवापत् ॥२११॥

श्रीविजयदाननामा यतीन्द्रः सूरिः तदीयं हीरकुमारसंबन्धिनामाभिधानं हीरहर्ष इति निर्ममे कृतवान् । तन्नाम अस्य हीरहर्षमुनेः श्लोकेन सार्कं स्पर्धया संहर्षेणेव ईर्ष्यया वा कृत्वा जनानां सकलभूलोकलोकानां कर्णौ श्रवणौ पूर्येते अनेनेति कर्णपूरौ कर्णाभरणौ कुण्डलौ तयोः पदवीं मार्गमैश्वर्यादिमयं स्थानं श्रूयमाणतापदं वा अवापत् प्राप ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીવિજયદાનસૂરિજીએ હીરકુમારનું 'હીરહર્ષમુનિ' નામ આપ્યું આ 'હીરહર્ષ' નામે હીર-

१ 'संयमश्रियमुपेत्य स चित्रा–मत्रिनेत्रज इवाधिकमाभात्' इति पाठान्तरम् ।

હર્ષમુનિના યશની સાથે સ્પર્ધા કરવાથી મનુષ્યોના કાનનાં આભૂષણ કુંડલ દ્વારા ઐશ્વર્યસ્થાનને પ્રાપ્ત કર્યું. અર્થાત્ લોકોએ નામ સાંભળ્યું. ॥૨૧૧॥

नभोङ्गणान्निर्जरहस्तमुक्ता, मरन्दलुभ्यन्मधुपानुषङ्गा ।
पपात तस्योपरि पुष्पवृष्टिः, कटाक्षलक्षा इव मोक्षलक्ष्म्याः ॥२१२॥

नभोङ्गणादाकाशात्तस्योपरि पुष्पवृष्टिः कुसुमवर्षं पपात जाता । किंभूता निर्जराणां देवानां हस्तैः करैः मुक्ता । पुनः किंभूता । मरन्देषु अविरलानर्गलगलन्मधुषु लुभ्यतां लुब्धीभवतां लोलुपीभावभाजां मधुपानां भ्रमराणामनुषङ्गो यस्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—मोक्षलक्ष्म्याः मुक्तिश्रियाः कटाक्षाणामक्षिविकूणितानां लक्षाः शतसहस्राणि इव । लक्षशब्दः स्त्रीक्लीबयोः 'माने लक्षम्' इति लिङ्गानुशासने ॥

श्लोकार्थ

શ્રીહીરકુમારના દીક્ષાગ્રહણના સમયે, આકાશમાંથી દેવોએ સુગંધી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી હતી, કે જે પુષ્પોમાં ભ્રમરો રસલોલુપી બન્યા હતા તે જાણે મુક્તિરૂપી લક્ષ્મીના લાખો કટાક્ષો ન હોય ! ॥૨૧૨॥

महाव्रती कालमनोभवारि-र्महोक्षलीलागतिगौरकान्तिः ।
शिवाश्रितः शंभुरिव क्रमेणै-शानीं दिशं पूर्वमसौ बभाज ॥२१३॥

अयं हीरहर्षमुनिः क्रमेण दीक्षाग्रहणानन्तरं पूर्वं प्रथममैशानीं दिशमीशानविदिशं बभाज श्रितवान् । तस्यां विहारं कृतवानित्यर्थः । दीक्षितो हि तपस्याग्रहणानन्तरं प्रथममैशानीं दिशं प्रति विहरतीति विधिः । क इव । शंभुरिव । यथा ईश्वर ऐशानीं दिशं तदधिपत्वात् । कथंभूतोऽयं शंभुश्च । महाव्रती पञ्चमहाव्रतवान् शंभुनामा च । 'महाव्रती वह्निहिरण्यरेताः' इति हैम्याम् । महाव्रतं कापालिलिङ्गमस्यास्तीति व्युत्पत्तिः । कालः कलिकालः मनोभवः स्मरस्तयो रिपुः । 'कालो यमे दैत्ये च' । मृत्युंजयः कालारिः स्मरदाही च शिवः । पुनः किंभूतः । महानुक्षो मत्तवृषभस्तद्वद्गतिर्गमनं यस्य । 'मत्तोक्षगमनः पुमान्' इति काव्यकल्पलतायाम् । मत्तो(हो)क्षेण गमनं यस्य वृषभवाहनत्वात् । पुनः किंभूतः । गौरा स्वर्णवर्णा कान्तिर्यस्य । पक्षे-श्वेता वर्णेन भस्मना वा रुचिर्यस्य । 'गौरः श्वेतेऽरुणे पीते विशुद्धे चन्द्रमस्यपि' इत्यनेकार्थः । पश्चात्कर्मधारयः । पुनः किंभूतः । शिवैर्मङ्गलैः शिवया पार्वत्या च आश्रितः अर्धशंभुत्वात् ॥

श्लोकार्थ

હીરહર્ષમુનિ દીક્ષાગ્રહણ કર્યા બાદ, શંભુની જેમ ઈશાન દિશાનો આશ્રય કરનારા બન્યા. જેમ ઇશ્વર, ઇશાન દિશાનો અધિપતિ છે, કપાલિવ્રતને ગ્રહણ કરનાર છે, કાલ અને કામદેવનો શત્રુ છે, મત્તવૃષભના વાહનવાળો છે, શ્વેત વર્ણવાળી ભસ્મની કાંતિવાળો છે તેમજ અર્ધઅંગરૂપે પાર્વતીને ભજનાર છે, એવા ઇશ્વરની જેમ હીરહર્ષમુનિ પણ પાંચ મહાવ્રતને ધારણકરનારા, કલિકાલ અને કામદેવના શત્રુ, વૃષભ સમાન સુંદર ગતિવાળા, ગૌરવર્ણના શરીરવાળા, તેમજ 'શિવા' એટલે અનેક મંગલો વડે સેવાતા એવા મુનિએ પ્રથમ ઇશાન ખૂણામાં વિહાર કર્યો. ॥૨૧૩॥

कलभो यूथनाथेन, यद्वद्दम्यः ककुद्मता ।
हीरहर्षः समं सूरि-शक्रेण विजहार सः ॥२१४॥

स हीरहर्षमुनिः सूरिशक्रेण श्रीविजयदानसूरीन्द्रेण सामं सार्धं विजहार विहारं कृतवान् । किंवत् । यद्वत् । यथा कलभो बालगजः यूथनाथेन षष्टिवर्षीयगजराजेन समं विहरति । पुनर्यद्वद्यथा दम्यो वत्सतरः पुष्टो वत्सः प्रौढवृषभेण सह विहरति । 'दम्यो वत्सतरः समौ' इति हैम्याम् । यद्वच्छब्द इवार्थे । डमरुकमणिवल्लालाघण्टान्यायेनोभयत्रापि संबध्यते ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ બાલગજ, યૂથનાથની સાથે ચાલે અને જેમ વાછરડું પ્રૌઢ વૃષભની સાથે ચાલે, તેમ શ્રીહીરહર્ષમુનિ વિજયદાનસૂરિની સાથે ચાલ્યા અર્થાત્ વિહાર કર્યો. ॥૨૧૪॥

प्रीतिर्जिनेषु वृजिनेषु न तस्य जज्ञे,
योगं व्यगाहत मनो न कदापि भोगम् ।
अङ्गीचकार विरतिं न रतिं कदाचि-
न्नव्योऽप्यनव्य इव सोऽजनि साधुधुर्यः ॥२१५॥

स हीरहर्षनामा साधुषु यतिषु धुर्यो धुरीणः नव्योऽपि नवदीक्षितोऽपि अनव्यः पुरातन इव बहुकालीनमुनिरिवाजनि संजातः । तदेव दर्शयति-तस्य हीरहर्षमुनेः जिनेषु तीर्थंकरेषु प्रीतिः स्नेहस्तत्परता, परं वृजिनेषु हार्दं न जज्ञे । 'स्नेहः प्रीतिः प्रेम हार्दम्' इति हैम्याम् । तस्य मनः योगं यमनियमाद्यष्टाङ्गलक्षणां सर्वविरतिमङ्गीचकार । पुनः कदापि कस्मिन्नपि क्षणे रतिं चिन्तासक्तिम् । 'वृद्धास्विव गतप्रायासु वर्षासु रतिमकुर्वाणः' । इति चम्पूकथायाम् । रतिं चिन्तासक्तिमिति तट्टिपनके । अथ वा रतिमनुरागं मैथुनादिकं वा ॥

શ્લોકાર્થ

આ હીરહર્ષમુનિ નવદીક્ષિત હોવા છતાં પણ દીર્ઘપર્યાયવાળા સ્થવિર સાધુની જેમ સર્વ સાધુઓમાં અગ્રેસર બન્યા. હીરહર્ષમુનિની પ્રીતિ શ્રીજિનેશ્વરભગવંતો ઉપર જ હતી, પરંતુ ક્યારે પ સ્નેહી સ્વજનો ઉપર હતી નહી. તેમજ તે મુનિનું મન, યમ-નિયમ આદિ આઠ અંગ સ્વરૂપ સર્વ-વિરતિમાં જ આસક્ત હતું. પરંતુ ક્યારે પણ કોઈના પ્રત્યે અનુરાગી બન્યું ન હતું. ॥૨૧૫॥

सूरीन्दोः संनिधौ श्रीमान्, कुमारश्रमणोऽनिशम् ।
संतानस्य नवोन्निद्र-त्पारिजात इवाबभौ ॥२१६॥

श्रीमानतिशायिशोभावान् कुमारश्रमणः हीरहर्षसाधुः अनिशं निरन्तरं सूरीन्दोः विजयदानसूरिचन्द्रस्य संनिधौ पार्श्वे बभौ । क इव । नवोन्निद्रत्पारिजात इव । यथा

नवीनो बाल उन्निद्रद्विकस्वरीभवन्कुसुमादिकलितो जायमानः पारिजातो विशिष्टकल्पवृक्षः संतानस्य नाम्नो देवद्रुमस्य समीपे भाति । 'कल्पः पारिजातो मन्दारो हरिचन्दनः । संतानश्च' इति पञ्चसु कल्पतरुषु मध्ये कविसमये पारिजातस्यैव प्राधान्यं दृश्यते प्रायः। यथा रघुवंशे—'तेषां महार्हासनसंस्थितानामुदारनेपथ्यभृतां स मध्ये । रराज धाम्ना रघुसूनुरेव कल्पद्रुमाणामिव पारिजातः ॥' इति ॥

श्लोकार्थ

તાજાં વિકસ્વર પુષ્પોથી યુક્ત એવું **પારિજાત** નામનું શ્રેષ્ઠ કલ્પવૃક્ષ જેમ '**સંતાન**' નામના કલ્પવૃક્ષની સમીપે શોભે, તેમ કુમારશ્રમણ શ્રીહીરહર્ષમુનિ નિરંતર શ્રીવિજયદાનસૂરિની પાસે શોભતા હતા ।।૨૧૬।।

श्रमणधरणीभर्तुः पादारविन्दनिषेवनात्,
प्रमुदितमना नाथीदेवीतनूजयतीश्वरः ।
अनुपमशमक्षीराम्भोधौ विलासरसं सृजन्,
सितगरुदिवामन्दानन्दं दिनानि निनाय सः ॥२१७॥

स नाथीदेव्यास्तनूजो नन्दनः स एव यतिनां मध्ये । 'यतिश्च यतिनि प्रोक्तः' इति शब्दप्रभेदे । ईश्वरो मुख्यः हीरहर्षमुनीन्द्रो दिनानि शुद्धसंयमविधिना वासरान्निनाय अतिवाहयामास । अतिक्रामति स्मेत्यर्थः । किंभूतः । श्रमणानां साधूनां भर्तुः स्वामिनो विजयदानसूरेः पादारविन्दनिषेवनया चरणकमलपरिचर्यया कृत्वा प्रमुदितमाह्लादयुक्तं जातं मनो यस्य । किं कुर्वन् । अनुपमो न विद्यते उपमा साम्यं यस्य । असाधारण इत्यर्थः । तादृशो यः शमः शान्तरसाकलितपरिणामः स एव क्षीराम्भोधिर्दुग्धजलनिधिस्तत्रामन्दो बहुल आनन्दो यत्रैवं स्यात्तथा विलासरसं क्रीडास्वादम् । आस्वादोऽनुभवने । अथ वा विलासे रसमनुरागं सृजन् कुर्वन् । 'रसः स्वादे जले वीर्ये, शृङ्गारादौ द्रवे विषे । बोले रावे देहधातौ, तिक्तादौ पारदेऽपि च ॥' इत्यनेकार्थः । क इव । सितगरुदिव । यथा सितच्छदो हंसः परमानन्दः सन् क्षीरसमुद्रे विलासरसं जलक्रीडारसं सृजति हंसानां सद्भावः क्षीरसमुद्रेऽपि दृश्यते । यथा स्नातस्यास्तुतौ—'हंसांसाहतपद्मरेणुकपिशक्षीरार्णवाम्भोभृतैः' इति ॥

श्लोकार्थ

પરમાનંદને અનુભવતો હંસ જેમ ક્ષીરસમુદ્રમાં જલક્રીડાના આનંદને અનુભવે, તેમ નાથીદેવીના નંદન, સાધુઓમાં મુખ્ય, અનુપમ શાંતરસરૂપી ક્ષીરસમુદ્રમાં અર્થાત્ શાંતસુધારસમાં તલ્લીન, અને સાધુઓના સ્વામી શ્રીવિજયદાનસૂરિજીનાં ચરણકમલની ઉપાસનાથી હર્ષિત ચિત્તવાળા હીરહર્ષમુનિના દિવસો સાધુજીવનની શુદ્ધચર્યાવડે પસાર થતા હતા. ।।૨૧૭।।

यं प्रासूत शिवाह्वसाधुमघवा सौभाग्यदेवीपुनः,
पुत्रं कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।

तदूब्राह्मीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-
क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गोऽभवत्पञ्चमः ॥२१८॥

इति पण्डितदेवविमलगणिना व्यावर्णिते वर्णनागोचरीकृते हीरसौभाग्यानाम्नि महाकाव्ये पञ्चमः सर्गः अभवज्जातः ॥

इति पण्डितदेवविमलगणिविरचितायां स्वोपज्ञहीरसौभाग्यकाव्यवृत्तौ श्रीविजयदानसूरिवन्दनदेशनाश्रवणवैराग्यभवनविमलाभगिन्यादिकादेशमार्गणविविधयुक्तिनिषेधनदाढर्याधिमननपूर्वकादेशप्रदानशृङ्गारभूषादिपरिधानवर्याश्वारोहणतौर्यत्रिकादिमहोत्सवपुरःसरपुरमध्यप्रस्थानपौराङ्गनाविविधचेष्टनतन्नानाप्रकारवार्ताश्रवणोपवनवटद्रुमवर्णनदीक्षाग्रहणनामस्थापनविहारादिवर्णनो नाम पञ्चमः सर्गः ॥

શ્લોકાર્થ

વણિક્કુલમાં ઇન્દ્રસમાન, 'શિવ' નામના શ્રેષ્ઠિ અને 'સૌભાગ્યદેવી'ના જન્મજાત સુપુત્ર **દેવવિમલગણિ** કે જેઓ નિરંતર સરસ્વતીની ઉપાસના કરતાં હતા. અને તે સર્વ મુનિઓમાં સિંહ સમાન **સિંહવિમલગણી**ના પ્રથમ શિષ્યપણે પ્રસિદ્ધ હતા. તે દેવવિમલગણિવડે, જેમાં જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજીનું સવિસ્તાર ચરિત્ર આવે છે, એવા 'હીરસૌભાગ્ય' નામના મહાકાવ્યની ટીકા સહિત રચના કરાઈ. તેનો, શ્રીવિજયદાનસૂરિજીના વંદન, દેશનાશ્રવણથી આરંભીને નામસ્થાપન અને વિહાર આદિના વર્ણનપૂર્વકનો આ પાંચમો સર્ગ પૂર્ણ થયો. ॥૨૧૮॥

षष्ठः सर्गः ।

अथ सूरिपुरंदरान्तिके, निखिलं वाङ्मयमामनन्नयम् ।
गणधारिसुधर्मसंनिधा–विव जम्बूः सुषमामपूपुषत् ॥१॥

अथ दीक्षाग्रहणानन्तरं सूरिपुरंदरस्य विजयदानसूरीन्द्रस्यान्तिके समीपे निखिलं समग्रं वाङ्मयं शास्त्रमामनन् । पठन् अभ्यसन् वा । 'म्ना अभ्यासे' इत्यस्य धातोर्मनादेशः 'पठत्यामनति' इति क्रियाकलापे । अयं हीरहर्षनामा मुनिः सुषमां सातिशयशोभामपूपुषत् पुष्णाति स्म । अधिकं शुशुभे इत्यर्थः । क इव । जम्बूरिव । यथा महावीरदेवेनानुज्ञातं गणं साधुगच्छं धरतीत्येवंशीलो यः सुधर्मस्वामी सुधर्मनामा पञ्चमगणधरः तस्य संनिधौ पार्श्वे शास्त्रमधीयानो जम्बूस्वामी सुषमां पुपोष ॥

શ્લોકાર્થ

પાંચમા ગણધર શ્રીસુધર્માસ્વામી પાસે શાસ્ત્રાધ્યયન કરતા જંબૂસ્વામી જેમ શોભતા હતા, તેમ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી હીરહર્ષમુનિ, સૂરિપુંગવ શ્રીવિજયદાનસૂરિજીપાસે સમસ્ત શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરતા અત્યંત શોભતા હતા ॥૧॥

श्रुतमत्र गणीन्दुनामुना, निहितं स्फूर्तिमनुत्तरां दधौ ।
इव शुक्तिकसंपुटान्तरे, सलिलं स्वातिमिलत्पयोमुचा॥२॥

अमुना विजयदाननाम्ना गणीन्दुना सूरिचन्द्रेण अत्र हीरहर्षमुनौ निहितं स्थापितमर्थादध्यापितं सत् श्रुतं शास्त्रमनुत्तरामसाधारणीं स्फूर्तिं चमत्कारकारितां दधौ धत्ते स्म । किमिव । सलिलमिव । यथा स्वातिनक्षत्रेण मिलता संगच्छमानेन पयोमुचा मेघेन । शुक्तिकयोः संपुटस्यान्तर्मध्ये निहितं जलमद्भुतामद्वैतमुक्ताकारतया स्फूर्तिं बिभर्ति ॥

श्लोकार्थ

સ્વાતિ નક્ષત્રના સંયોગને પ્રાપ્ત થયેલા મેઘનું જલ, શુક્તિ (છીપ)ના સંપુટની મધ્યમાં રહેલું જેમ ઉજ્જવલ મૌક્તિક (મોતી) રૂપે બને છે (અર્થાત્ મોતી બની જાય છે) તેમ આચાર્ય શ્રીવિજયદાનસૂરિજીવડે હીરહર્ષમુનિને અધ્યાપન કરાયેલું શાસ્ત્ર કોઈ અનેરી સ્ફુર્તિને ધારણ કરતું હતું. ॥૨॥

अधिगत्य ततः श्रुतं व्रति–क्षितिभर्तुर्दधिरेऽमुना श्रियः।
सुरभेः [1]समिरेण सौरभं, मलयोर्वीरुहकाननादिव ॥३॥

अमुना हीरहर्षमुनिना ततस्तस्माद्विजयदानाभिधानाद्व्रतिक्षितिभर्तुः सूरेः सकाशात् श्रुतं शास्त्रमधिगत्य प्राप्य । 'अधिगत्य जगत्यधीश्वरादथ मुक्तिं पुरुषोत्तमात्ततः' इति नैषधे । श्रियः शोभा दधिरे धृताः । केनेव । समिरेणेव । यथा सुरभेर्वसन्तस्य [2]समिरेण मलयानिलेन मलयोर्वीरुहाणां चन्दनानां काननाद्वनात्सौरभं सुगन्धितां परिमलं प्राप्य शोभा ध्रियते ॥

श्लोकार्थ

જેમ વસંતઋતુને પવન, મલયાચલ પર્વતના ચંદનવનમાંથી સૌરભ ધારણ કરતા શોભે છે, તેમ હીરહર્ષમુનિ આચાર્ય શ્રીવિજયદાનસૂરિજી પાસેથી શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરીને કોઇ અનોખા શોભાને ધારણ કરતા હતા ॥૩॥

स्खलति स्म न कुत्रचिद्वचो–रचनास्यागमपारदृश्वनः ।
ह्रदिनीहृदयेशितुश्चल–ज्जलकल्लोलपरम्परा किमु ॥४॥

आगमानां जैनसिद्धान्तानां पारं प्रान्तं दृष्टवानित्यागमपारदृश्वा तस्य । आगमपारगामिन इत्यर्थः । अस्य हीरहर्षमुनेर्वचोरचना वाक्चातुरी वचनविलासो वा कुत्रचित्कापि स्थाने न स्खलति स्म न कुण्ठीभूता । सर्वत्राप्यस्खलितप्रचारैवासीदित्यर्थः। केव। चलज्जलकल्लोलपरम्परेव यथा ह्रदिनीनां नदीनां हृदयेशितुर्हृदयनायकस्य । 'हृदयेशा प्राणसमा' इत्यादिनामानि स्त्रीभर्त्तुर्भवन्ति । तथा-'हृदयनायकचक्रिजिनश्रियोः' इति ऋषभन-

१–२ समिरशब्दस्य ह्रस्वमध्यस्य कोशव्याकरणाप्रसिद्धत्वेन 'समीरेण' इति पाठ्यम् ।

प्रस्तवे । प्राणवल्लभस्य समुद्रस्य चलन्ती दिशि दिशि प्रसरन्ती जलानां कल्लोलानां तरङ्गाणां परम्परा श्रेणी कापि न स्खलति । किमु अत्रेवार्थे ॥

શ્લોકાર્થ

દશે દિશામાં પ્રસરતી સમુદ્રના ચંચળ તરંગોની પરંપરા કોઇપણ સ્થાને જેમ સ્ખલના પામતી નથી તેમ શાસ્ત્રોના પારગામી હીરહર્ષમુનિનો બુદ્ધિવૈભવ કોઇ પણ સ્થાને સ્ખલના પામતો ન હતો ॥૪॥

असमानमहा दिनेशव-न्मतिमांश्चित्रशिखण्डिपुत्रवत् ।
भटवच्चरणोल्लसन्मना, विनयी यो रघुसूनुवद् व्यभात् ॥५॥

यो हीरहर्षमुनिर्व्यभात् बभौ । किंभूतः । असमानमसाधारणं महः प्रतापो यस्य, परैः परवादिभिः परपाक्षिकैः स्वपाक्षिकैर्वा असहनीयप्रतापः । किंवत् । दिनेशवत् दिवसनायक इव । यथा भास्करः अन्यासह्यप्रतापो भवेत् । पुनः किंभूतः । मतिमान् कुशाग्रतीक्ष्णबुद्धिर्विद्यते यस्य । किंवत् । चित्रशिखण्डिपुत्रवद्यथा बृहस्पतिरद्वैतप्रज्ञावान् वर्तते । 'जीवश्चित्रशिखण्डिजः' इति हैम्याम् । तथा 'विचित्रवाक्चित्रशिखण्डिनन्दनः' इति नैषधे । विचित्रवाग्विषये चित्रशिखण्डिनन्दनो बृहस्पतिरेवेति तद्वृत्तिः । पुनः किंभूतः । चरणे चारित्रे उल्लसत्प्रोल्लासेन प्रह्लादेन कलितं मनश्चित्तं यस्य । किंवत् । भटवत् । यथा—शूरो रणे संग्रामे उल्लसत्सोत्सुकीभवत्साभिलाषं वा जायमानम् । 'विग्रहमिच्छन्ति भटा, वैद्याश्च व्याधिपीडितं लोकम् । मृतकबहुलं च विप्राः, क्षेमसुभिक्षं च निर्ग्रन्थाः ॥' इति वचनात् । मनो यस्य । च पुनरर्थे । पुनः किंभूतः । विनयी विनयकलितः । किंवत् । रघुसूनुवल्लक्ष्मणवत् । 'विनये लक्ष्मणः' इति काव्यकल्पलतायाम् । अथ वा विशिष्टः शास्त्रागमप्रोक्तो नयो न्यायोऽस्त्यस्मिन्निति । किंवत् । रघुसूनुवद्रामचन्द्र इव । 'न्याये रामः' इत्यपि काव्यकल्पलतायाम् ॥

શ્લોકાર્થ

સૂર્યની જેમ અસાધારણ પ્રતાપશાળી, બૃહસ્પતિ સમાન સર્વોત્કૃષ્ટ બુદ્ધિવૈભવવાળા, તેમજ સૈનિકની જેમ ચારિત્રમાં અત્યંત ઉલ્લસિત ચિત્તવાળા હીરહર્ષમુનિ, વિનયમાં રામચન્દ્રજીની જેમ અપૂર્વ શોભા ધારણ કરતા હતા. જેમ સૈનિકો યુદ્ધને ઇચ્છે, વૈદ્યો રોગીને ઇચ્છે, બ્રાહ્મણો મૃતકોને ઇચ્છે, અને સંત પુરુષો જેમ જગતનું કલ્યાણ અને સુકાળને ઇચ્છે છે તેમ આ હીરહર્ષમુનિ ચારિત્રધર્મની સર્વોત્કૃષ્ટ આરાધનાને ઇચ્છતા હતા. ॥૫॥

गिरिराज इव क्षमाधरो, बुधलक्ष्मीं दधदभ्रमार्गवत् ।
जलजासनवद् भवान्तकृद्, व्रतधुर्यः स महोक्षवद् बभौ ॥६॥

स हीरहर्षमुनिर्बभौ भाति स्म । किंभूतः । क्षमां क्षान्तिं निष्कोपतां धरतीति । क इव । गिरिराज इव । यथा हिमाचलः क्षमाधरः पृथ्वीधारकः कुलाचलत्वात् । यद्यपि

'कूर्मकुलाचलफणिपतिविधृतापि चलति वसुधेयम्' इति सूक्तोक्तेः 'हिमालयो नाम नगाधिराजः' इति कुमारसंभवे मेरुर्वा । मेरोरपि गिरिपतित्वं यथा—'पातालमाविशतु यातु सुरेन्द्रलोकमारोहतु क्षितिधराधिपतिं सुमेरुम् । मन्त्रौषधैः प्रहरणैश्च करोतु रक्षां यद्भावि तद्भवति नात्र विचारहेतुः॥' इति सूक्तावल्याम् । क्षमाधरत्वं तु शैलत्वात्कुलगिरित्वाद्वा । पुनः किं कुर्वन् । दधत् धारयन् । काम् । बुधत्वेन विद्वत्तया लक्ष्मीं शोभाम् । किंवत् । मार्गवत् । यथा अभ्राणां मेघानां मार्ग आकाशः । 'सुराभ्रोडुमरुत्पथोऽम्बरम्' इति हैम्याम् । बुधस्य चन्द्रपुत्रस्य ग्रहविशेषस्य लक्ष्मीं श्रियं बिभर्ति । 'बुधः सौम्ये कवौ' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूतः । भवान्तकृत्संसारोच्छेदकः । किंवत् । जलजासनवत् । यथा कमलासनो ब्रह्मा भवान्तकृन्नामास्ते । पुनः किंभूतः । व्रते चारित्रे धुर्यः पञ्चमहाव्रतभारोद्धारैकधुरीणः । किंवत् । महोक्षवद्यथा वृषभो धुरंधरः स्यात् ॥ इति हीरहर्षगणेः पठनसमयगुणवत्त्वम् ॥

श्लोकार्थ

હીરહર્ષમુનિ, મેરુની જેમ ક્ષમાને ધારણ કરનારા હતા, અર્થાત ક્ષમાશીલ હતા. વળી આકાશ જેમ બુધ નામના ગ્રહવિશેષવડે શોભે છે તેમ મુનિવર વિદ્વત્તાવડે શોભતા હતા. તેમજ બ્રહ્માની જેમ સંસારનો ઉચ્છેદ કરનારા હતા. (भवान्तकृत्-બ્રહ્માનું નામ છે) અને મહાવ્રતોની ધુરાને વહન કરવામાં બળવાન વૃષભ સમાન શોભતા હતા ॥૬॥

तरुणी तपनात्मजन्मनो, हरिदास्ते भुवि नाम दक्षिणा ।
किमु कस्यचनापि कोपिनो, व्रतिनः स्वर्निपपात शापतः ॥७॥

भुवि पृथिव्यां तपनात्मजन्मनो भानुनन्दस्य यमस्य तरुणी गृहिणी हरिद्दिगास्ते । किं नाम । दक्षिणा अपाचीनाम्नेत्यर्थः । यद्यपि तरुणीशब्देन युवती कथ्यते, सामान्येन गृहिण्या अप्यभिधानं दृश्यते । यथा चम्पूकथायां नलं प्रति प्रहितकिंनरेण सायं किंनरीं प्रत्युक्तम्—'अजनि रजनिः किमेतत्तरणिस्तरतीव पश्चिमपयोधौ । घनतरुणि तरुणि विपिने क्वचिदस्मिन्नेव निवसामः ॥' इति दिशोऽपि स्त्रीत्वम् । 'निजमुखमितः स्मेरं धत्ते हरेर्महिषी हरित् ।' तथा 'वरुणगृहिणीमाशामासादयन्तममुं रुची' इति पदद्वयमपि नैषधे । तेन इदमपि तद्वत् । उत्प्रेक्ष्यते—कस्यचनाप्यनिर्दिष्टनाम्नः कोपिनो रोषवतः व्रतिनस्तापसस्य शापतः शापवशात्स्वः स्वर्गः निपपात उच्चैः स्थानादधोभूमौ त्रुटित्वा निपतितः इति परशासनकविसमयवर्णनमात्रमेव । यथा कादम्बरीकथायां केनापि तापसेन तापसः कश्चित्त्वरितं गच्छन् शप्तः । 'यतस्त्वं मामवन्दित्वैव तुरगवद्गच्छसि ततस्त्वं तुरगो भव ।' स तथैव जातः । तथा 'मतङ्गशापादवलेपमूलादवाप्तवानस्मि मतङ्गजत्वम्' इति रघौ । परं न जैनं वच इति ॥

श्लोकार्थ

પૃથ્વીને વિષે સૂર્યપુત્ર યમની પત્ની, દક્ષિણા નામની દિશા શોભે છે, તે દિશા જાણે કોઇક રોષાતુર તપસ્વીના શાપથી ભ્રષ્ટ થઇને પૃથ્વી ઉપર તૂટી પડેલો સ્વર્ગનો એક ટુકડો ન હોય ! ॥૭॥

वसति स्म घटोद्भवो मुनि–र्दिशि यस्यां चिरमुज्झितान्यदिक् ।
किमु शम्बरवैरिविभ्रमै–र्युवतीभिर्युववद्विमोहितः ॥८॥

घटात्कुम्भादुद्भव उत्पत्तिर्यस्य तादृशो मुनिरगस्तितापसः यस्यां दक्षिणस्यां दिशि चिरं गलितावधिकालं वसति स्म स्थितिमानजनि किम् । उज्झिता त्यक्ता अन्याः पूर्वादिकास्तिस्रो दिशो येन । उत्प्रेक्ष्यते—युवतीभिर्दाक्षिणात्यतरुणीभिः शम्बरनाम्नो दैत्यस्य वैरिणो हन्तुः स्मरस्य । 'अरी शम्बरशूर्पकौ' इति हैम्याम् । विभ्रमैर्विलासैर्युववत्तरुण इव विशेषेण मोहितः । मोहमत्यनुरागं स्नेहातिशयं वा । मोहं मूर्च्छामविद्याम् । यथा अनेकार्थनाममालायाम्–'मोहो मूर्च्छाविपर्ययौ' । 'मूर्च्छाविद्या' । 'न मुञ्चामः कामानहह विषमो मोहमहिमा' इति तदवचूरिः । अविद्या अर्हं मत्यज्ञाने प्रापितः किमु नीत इव ॥

श्लोकार्थ

પૂર્વ આદિ અન્ય દિશાઓનો ત્યાગ કરીને અગસ્તિઋષીએ દક્ષિણ દિશામાં ચિરકાળ પર્યંત વાસ કર્યો હતો, જેમ દક્ષિણાત્ય યુવતીઓ કામદેવના વિલાસથી યુવાન પુરુષોને મોહિત કરે છે, તેમ દક્ષિણ દિશાએ અગસ્તિઋષીને વિશેષ પ્રકારે મોહિત કર્યા ન હોય! તેથી જ જાણે દક્ષિણમાં વાસ કર્યો ન હોય! ॥૮॥

स्मरविष्टपजैत्रशस्त्रित–स्त्रितरोदीर्णविनोदविभ्रमान् ।
व्रजतीव कुतूहलीक्षितुं, किमु मन्दीभवदङ्घ्रिरंशुमान् ॥९॥

अंशुमान् सूर्यः इह दक्षिणस्यां दिशि व्रजति । किंभूतः । मन्दीभवन्तः वीक्षणरसाद्गमने अत्वरिता जायमानास्तेजोभिः प्रतापैः रहिता वा भवन्तो जायमानाः । 'दिशि मन्दायते तेजो दक्षिणस्यां रवेरपि' इति रघुवचनात् । अङ्घ्रयश्चरणाः किरणा वा । अङ्घ्रिशब्देन किरणा अप्युच्यन्ते । यथा नैषधे—'साहस्रैरपि पङ्गुरङ्घ्रिभिरभिव्यक्तीभवन् भानुमान्' इति । किंभूतः । कुतूहलं कौतुकमस्यास्तीति । अत एवोत्प्रेक्ष्यते-स्मरस्य कन्दर्पस्य विष्टपानां त्रयाणां भुवनानां तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशान्नाकिनागनागराणां जैत्रशस्त्रिताभिर्जयनशीलप्रहरणवदाचरिताभिस्त्रितराभिः प्रधानस्त्रीभिः । 'रहः सहचरी राजन्नेतामपि स्त्रितरा क्षणम्' इति नैषधे । स्त्रितरां श्रेष्ठामिति तद्वृत्तिः । 'ह्रस्वो वा, स्त्रियां कापि तरादौ च परे ह्रस्वो वा भवति । वेणीका श्रेयसीतरा प्रेयसितरा' इति सारस्वते । तथा स्त्रितरा स्त्रीतरा इति । उदीर्णाः स्वभावेन प्रकटीकृता विनोदा हास्यक्रीडानृत्यगीतादिका विभ्रमा हावभावविलासाः । अथवा विनोदेन परस्परानन्दक्रीडाहास्येन विलासास्तानीक्षितुं मोचयितुं किमु व्रजति । दक्षिणदेशविचक्षणनारीति लोकप्रसिद्धिः ॥

श्लोकार्थ

સૂર્ય દક્ષિણ દિશામાં મંદ મંદ ગતિથી ચાલે છે. (અર્થાત સૂર્યનો પ્રતાપ દક્ષિણ દિશામાં મંદ હોય છે) શાથી? ત્રણે જગતને જીતનારા એવા કામદેવના, તીક્ષ્ણ શસ્ત્રરૂપે રહેલી દક્ષિણ

દિશાની શ્રેષ્ઠ સુંદરીઓવડે પ્રગટ કરાયેલા હાવભાવ કટાક્ષ આદિ કામદેવના વિલાસોને કુતૂહલથી જોવા માટે જાણે ધીમે ધીમે ચાલતો ન હોય ! ॥૯॥

शमनस्य मृगीदृशो दिशो, मणिमुक्ताफलशालमानया।
सरितां दयितस्य वेलया, विलसन्मेखलयेव दिद्युते ॥१०॥

सरितां नदीनां दयितस्य भर्तुः समुद्रस्यार्थाद्दक्षिणोदधेर्वेलया। 'वेला स्याद्वृद्धिरम्भसाम्' इति हैम्याम्। दक्षिणदिशि वेलया दिद्युते। शमनस्य धर्मराजस्य मृगीदृशः पत्न्याः स्त्रिया दिशो दक्षिणाशाया दक्षिणदिङ्मृगीदृशः मणिभिर्विविधरत्नैस्तथा मुक्ताफलैर्मौक्तिकैः शालमानया शोभमानया विलसन्त्या आश्लिषन्त्या। 'लस श्लेषणक्रीडनयोः'। अयं धातुः। मेखलया काञ्च्येव। 'खगकालकलत्रदिग्भवः' इति नैषधे॥

શ્લોકાર્થ

દક્ષિણ સમુદ્રની વેલા જાણે ધર્મરાજા (યમરાજ)ની પત્ની દક્ષિણદિશાના વિવિધ પ્રકારનાં રત્નો અને મુક્તાફલોથી સુશોભિત 'મેખલા-કંદોરા' ની જેમ શોભતી હતી. ॥૧૦॥

तिलकं हरितामसावमूं, जिनमाणिक्यविभुर्यतः श्रितः।
किमपाच्यपयोनिधिः स्वनै-रिदमावेदयते तरङ्गजैः ॥११॥

अपाच्यो दाक्षिणात्यपयोनिधिः समुद्रः दक्षिणार्णवस्तरङ्गजैः निजलोलकल्लोलकलापजन्मभिः स्वनैर्गम्भीरनिर्घोषैः इदमस्मिन्नेव काव्ये कथ्यमानमावेदयते। अर्थाल्लोकानां कथयतीव। [णि]जन्तानां धातूनामुभयपदं स्यात्। तेनात्रात्मनेपदम्। तथा च प्रक्रियाकौमुद्याम्—'णिचश्च'। 'णिजन्ताद्धातोरात्मनेपदमपि स्यादात्मगामिनि कर्तृफले। चोरयति चुरादेर्णिच्। अनेन सूत्रेण णिजन्तत्वे आत्मनेपदे चोरयते तथात्रापीति बोध्यम्'। इदं किम्। यदसौ हरिद्दक्षिणा दिक् हरितां पूर्वापरोत्तराणां दिशां तिलकं विशेषकम्। यतः कारणादमूं दक्षिणां दिशं जिनप्रथमस्तीर्थंकरः माणिक्यनामा विभुः स्वामी भरतेन स्वमुद्रामाणिक्यनिर्मापितस्तन्नामैव माणिक्यस्वामी श्रितः। वैताढ्यशैलाद्वागत्यात्रैव स्थितिमतानीत्। यत्कारणादगस्तिर्मुनिरप्यमूं दिशं श्रितः। तिस्रो हरितस्त्यक्त्वा अत्रैव तिष्ठतीत्यर्थः। इयं तु परसमयानुसारिण्यनुमानमात्रेणैवोक्तिः। इति केवलदक्षिणदिक्॥

શ્લોકાર્થ

દક્ષિણ સમુદ્ર, પોતાના તરંગોમાંથી પ્રગટ થયેલા ગંભીર ધ્વનિવડે જાણે લોકોને આ પ્રમાણે કહેતો ન હોય ! 'આ દક્ષિણ દિશા, પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર એ ત્રણે દિશાઓમાં તિલક સમાન છે, કારણ કે ભરતચક્રવર્તીએ પોતાની મુદ્રિકા (વીંટી)ના માણેકમાંથી કંડારેલી શ્રીઋષભદેવ સ્વામીની પ્રતિમા કે જે **'માણિક્ય સ્વામી'** નામથી જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે વૈતાઢ્ય પર્વતથી આવીને દક્ષિણ દિશામાં વસે છે ! તેમજ અગસ્તિઋષિ પણ બીજી દિશાઓનો ત્યાગ કરીને દક્ષિણમાં સ્થિત છે ! તેથી સર્વ દિશાઓમાં દક્ષિણ દિશા સર્વોત્તમ છે' ॥૧૧॥

मलयो मलयद्रुमेदुरः, शुशुभे यत्र सुमेरुसोदरः ।
शमनस्य विलाससानुमा–निव रन्तुं निजदिङ्मृगीदृशा ॥१२॥

यत्र दक्षिणस्यां दिशि मलयो नाम पर्वतः दक्षिणाचलः शुशुभे भाति स्म । किंभूतः । उच्चैस्तरत्वेन सुमेरोः काञ्चनाचलस्य सोदरो बन्धुः । सदृश इत्यर्थः । पुनः किंभूतः । मलयद्रुमैश्चन्दनतरुभिः मेदुरः पुष्टः । भृत इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते–शमनस्य यमस्य निजस्यात्मनो या दिग्दक्षिणा हरित्सैव मृगीदृक् हरिणेक्षणा पत्नी तया सार्धं रन्तुं विविधं विनोदं विधातुं विलाससानुमान् क्रीडापर्वत इव ॥

श्लोकार्थ

દક્ષિણ દિશામાં ચંદનના ગીચ વૃક્ષોવડે સુશોભિત તેમજ ઊંચાઈમાં સુમેરુ સમાન એવો 'મલયાચલ' નામનો પર્વત શોભે છે, તે જાણે પોતાના પત્ની દક્ષિણ દિશાની સાથે વિવિધ પ્રકારની ક્રીડા કરવા માટે યમરાજાનો ક્રીડાપર્વત ન હોય ! તેમ શોભે છે. ॥૧૨॥

मलयो बलिवेश्मवद् बभौ, कलयन् कुण्डलिमण्डलीरिह ।
विशदामृतकुण्डमण्डितो, धृतपुंनागवलाहकोत्सवः ॥१३॥

इह दक्षिणस्यां दिशि मलयो गिरिराशाचलो बलिवेश्मवन्नागलोक इव बभौ । किं कुर्वन् । कुण्डलिनां गन्धशैत्यलोभाच्चन्दनद्रुमान् परिरभ्य स्थितानां नागानां मण्डलीः कलयन् । 'चन्द्रे लाञ्छनता हिमं हिमगिरौ क्षारं जलं सागरे, रुद्धाश्चन्दनपादपा विषधरैरम्भोरुहं कण्टकैः' । तथा—'दोजीहा वंकगया जइ विसहरा न हुंति । ता चंदण तुह छांहडी बहुसज्जण निवसंति ॥' इति सूक्ते । तथा—'विषमो मलयाहिमण्डलीविषफूत्कारमयो मयोहितः' इति नैषधेऽपि । नागलोकोऽपि नागश्रेणीभिर्भृतः । पुनः किंभूतः । विशदानि निर्मलान्यच्छानि श्वेतानि च यान्यमृतानां नीराणां सुधानाम् । 'अमृतं गगने हृद्ये स्वर्णतोये रसायने । कैवल्ये गोरसे यज्ञशेषे माक्षीकवर्णयोः ॥ सुधायाचितयो रत्ने चन्द्रे च' इत्यनेकार्थतिलकः । कुण्डानि दृषद्बद्धनिम्नजलस्थानानि तैर्मण्डितो भूषितः । पाताले तु नवसंख्याकानि सुधाकुण्डानि सन्तीति कविसमयः । पुनः किंभूतः । धृताः पुंनागाः सुरपर्णिका वृक्षविशेषा येन । पक्षे–पुमान्नागो वासुकिः सर्पराजो येन । 'धूर्जटिजटाजूट इव पुंनागवेष्टितो वापीपरिसरः' इति चम्पूकथायाम् । पुंनागो वासुकिरिति तट्टिप्पणके । तथा बलाहकानां बकानामुत्सवः सुरतक्रीडागर्भप्रसवादिर्यत्र, वर्षाकाले हि बकाः क्वापि नीडान् विधाय प्रावृट् उपविशन्ति । 'पावस बक बइठा' इति लोकप्रसिद्धम् । अथ वा बलाहकानां मेघानामुत्सव उन्नमनमत्र । मेघा हि प्रायो गिरिषु सर्वदैव भवन्ति । 'शरत्प्रवासिताः सन्तः पुनस्तत्कमलालये । शैलादौ क्वापि तिष्ठन्ति तपस्यन्त इवाम्बुदाः ॥' इति वचनात् । पक्षे बलाहको नागविशेषः । 'अथ कम्बलाश्वतरधृतराष्ट्रबलाहकाः । इत्यादयः परे नागाः' इति हैम्याम् । तस्योत्सवो महो हर्षोल्लासः । 'बलाहकोऽम्बुदे शैले दैत्ये नागे हयान्तरे । बके च' इत्यनेकार्थतिलकः ॥

શ્લોકાર્થ

દક્ષિણ દિશામાં રહેલો **મલયાચલ** પર્વત નાગલોકની જેમ શોભે છે, ચંદનના વૃક્ષોની સૌરભ અને શીતલતાથી આકર્ષાઇ ચંદન વૃક્ષોને વીંટળાઇ રહેલા સર્પોથી મલયાચલ યુક્ત છે, કહ્યું છે કે: ચન્દ્રમાં લાંછન, હિમાલયમાં હિમ, સમુદ્રમાં ખારાશ, કમલમાં કંટક, અને ચન્દનનાં વૃક્ષો વિષધરોથી વીંટળાયેલાં હોય છે, તેથી એક સ્થાને કહ્યું છે કે 'હે ચંદન, વિષધરો [દુર્જનો] જો તને વીંટળાઇને ના રહ્યા હોત તો ઘણા સજ્જનો તારી છાંયડીમાં વાસ કરત,' નાગલોક—નાગોથી યુક્ત છે. પર્વત સ્વચ્છ અને સ્વાદિષ્ટ જલવડે પરિપૂર્ણ કુંડોવડે સુશોભિત છે, નાગલોક—નવ અમૃતના કુંડોવડે યુક્ત છે, પર્વત 'પુન્નાગ' નામના વૃક્ષોથી યુક્ત છે, અને સદૈવ મેઘના ઉત્સવવાળો છે. [પ્રાયઃ પર્વતોમાં હંમેશાં વરસાદ હોય છે] નાગલોક સર્પરાજ વાસુકિ અને બલાહક આદિ નાગોના હર્ષોત્સવવાળો હોય છે, આવા નાગલોકની જેમ મલયાચલ પર્વત શોભે છે. ॥૧૩॥

मलयो मलयद्रुसौरभैः, प्रतिदिक्षु प्रहितैर्नरैरिव ।
रसिकायितदिग्विलासिनी-र्निजभूमौ ह्वयतीव खेलितुम् ॥१४॥

मलयः पर्वतः कर्ता प्रतिदिक्षु समान्तात्सर्वदिशासु । 'आप' चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा' इति सारस्वतव्याकरणे प्रक्रियायां च । प्रहितैः प्रेषितैर्नरैः स्वसेवकपुरुषैरिव । उत्प्रेक्ष्यते-मलयद्रुमाणां श्रीखण्डपादपानां सौरभैः परिमलैः कृत्वा रसिका इवाचरिता इति रसिकायितास्तादृशीर्दिग्विलासिनीर्दिगङ्गनाः । कर्मपदम् । खेलितुं क्रीडां विधातुं निजभूमौ आत्मीयविनोदस्थाने ह्वयत्याकारयतीव ॥

શ્લોકાર્થ

મલયાચલ પર્વત, ચંદનવૃક્ષોની સૌરભરૂપી સર્વ દિશાઓમાં મોકલેલા પોતાના સેવક પુરુષોવડે જાણે ક્રીડારસિક એવી દિગંગનાઓને પોતાની ક્રીડાભૂમિ ઉપર ક્રીડા કરવા માટે બોલાવતો ન હોય ! અર્થાત્ મલયાચલનાં ચંદનવૃક્ષોની સુવાસથી સર્વદિશાઓ સુવાસિત બની હતી. ॥૧૪॥

यदुदीतसमीरणः समं, प्रचरच्चन्दनसारसौरभैः ।
कटकैर्विजयीव भूपति-र्निखिलाशा अपि पर्यपूरयत् ॥१५॥

यस्मान्मलयाचलादुदीतः प्रकटीभूतः समीरणः पवनः । मलयानिल इति प्रसिद्धः । समं समकालमतिवेगवत्तया चतुर्दिक्प्रसृतत्वाच्चैकसमयमेव निखिलाशाः समग्रा अपि दिशः पर्यपूरयद् व्याप्नोति स्म । भरति स्मेत्यर्थः । कैः । प्रसरद्भिरविरलं निःसरद्भिश्चन्दनानां गन्धसारतरूणां सारैः प्रकृष्टैः सौरभैः सुगन्धताभिः परिमलैः । क इव । भूपतिरिव । जयनशीलो विजयी राजा कटकैः स्वसैन्यैः कृत्वा सकला अप्याशाः पूरयति ॥ इति मलयाचलः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ કોઈ વિજયી રાજા, પોતાના સૈન્યવડે સર્વદિશાઓને પૂરે છે અર્થાત્ સર્વત્ર પ્રસરે છે,

તેમ મલયાચલથી પ્રગટ થતો પવન, નિરંતર પ્રસરતી ચંદનવૃક્ષોની સુવાસથી એકી સાથે સર્વ દિશાઓમાં પ્રસરતો હતો. ॥૧૫॥

इह शंकरभूमिभृत्सुखं-करमाणिक्यविभुर्विभासते ।
महिषाङ्कदिगङ्गनामुखे, किमु माणिक्यमयो विशेषकः ॥१६॥

इह दक्षिणदिशि शंकरनामा यो भूमिभृद्राजा तस्य रोगोपशामकत्वेन सुखंकरः शर्मकर्ता माणिक्यनामा विभुः स्वामी विभासते भाति । उत्प्रेक्ष्यते—महिषः कासरः स एवाङ्कश्चिह्नं यस्यैतावता महिषवाहनो यमः। 'दृश्यते खलु वाह्यत्वे वृषस्य वृषवाहनः' । तथा धार्यत्वे वृषलाञ्छनः । 'तथा वृषाङ्कोऽपि' इति हैम्याम् । तथा महिषाङ्को महिषवाहनो यमः तस्य दिग्दक्षिणाशा सैवाङ्गना गृहिणी तस्या मुखे माणिक्यमयो नीलरत्नघटितो विशेषकस्तिलक इव ॥

श्लोकार्थ

દક્ષિણ દિશામાં, શંકર નામના રાજાના રોગનો ઉપશમ કરવાથી 'સુખકર' એવા શ્રી **માણિક્યસ્વામી** પ્રભુ શોભતા હતા. તે જાણે યમની પ્રિયા દક્ષિણ દિશાના મુખ ઉપર માણિક્યનું 'તિલક' ન હોય ! ॥૧૬॥

विविधाभरणप्रभाङ्कुर-च्छुरिता या जिनमूर्तिराबभौ ।
किमशेषयशःप्रशस्तिका, प्रथमार्हत्तनुजन्मचक्रिणः ॥१७॥

या माणिक्यस्वामिनो मूर्तिः प्रतिमा आबभौ । किंभूता । विविधान्यनेकप्रकाराणि यान्याभरणान्यलंकारास्तेषां प्रभाणां कान्तीनामङ्कुराः प्ररोहास्तैश्छुरिता व्याप्ता । 'चन्दनच्छुरितं वपुः' इति पाण्डवचरित्रे । उत्प्रेक्ष्यते—प्रथम आद्योऽर्हंस्तीर्थंकरो वृषभदेवस्तस्य तनुजन्मा नन्दनः स एव चक्री । एतावता भरतचक्रवर्ती तस्याशेषाणां समग्राणां यशसां दिग्विजयसंघपतिभवनप्रमुखधर्मकर्मकरणोद्भूताद्भुतकीर्तीनां प्रशस्तिका किमु लिखिताक्षरमालिकेव ॥ इति माणिक्यस्वामी ॥

श्लोकार्थ

અનેક જાતિના અલંકારોની કાંતિના અંકુરાઓથી વ્યાપ્ત શરીરવાળી શ્રીમાણિક્યસ્વામીની 'મૂર્તિ' અત્યંત શોભતી હતી. તે જાણે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવપ્રભુના પ્રથમ પુત્ર ભરતચક્રવર્તીની દિગ્વિજય, સંઘપતિત્વ આદિ યશની પ્રશસ્તિ ન હોય ! ॥૧૭॥

अपि पार्श्वजिनान्तरिक्षका-भिध उच्चैःस्थितिकैतवादिह ।
किमु लम्भयितुं महोदयं, भविनां भूवलयात्प्रचेलिवान्॥१८॥

अपि पुनरर्थे । इह दक्षिणस्यामाशायामन्तरिक्ष इत्यभिधा नाम यस्य सोऽन्तरिक्षकाभिधः पार्श्वनामा जिनस्तीर्थंकरः । एतावता श्रीअन्तरिक्षपार्श्वनाथः उच्चैरन्तरिक्षे

गगने या स्थितिः वसनस्थानं तस्याः कैतवान्मिषाद् भूवलयात्क्षोणीमण्डलात्प्रचेलिवान् प्रस्थितः । उत्प्रेक्ष्यते—भविनां स्वभक्तभव्यजन्तूनां महोदयं लोकाग्रस्थानं मोक्षं लम्भयितुं किमु प्रापयितुमिव प्रचलितः ॥

श्लोकार्थ

તે જ દક્ષિણ દિશામાં આકાશમાં અધ્ધર રહેલા **શ્રી અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથ** શોભે છે, તે જાણે ઉંચે આકાશમાં રહેવાના બહાનાથી ભવ્યજીવોને મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે જાણે પૃથ્વીમંડળમાંથી મોક્ષ તરફ પ્રયાણ કર્યું ન હોય ! ॥૧૮॥

फणभृद् भगवन्निभालना–दनुभूताहिविभुत्ववैभवः ।
स्पृहयन् भुवनद्वयीशतां, फणदम्भाद् भजतीव यं पुनः ॥१९॥

फणभृन्नागेन्द्रः फणदम्भात्स्फटाकपटात्पुनर्द्वितीयवारं [यमन्तरिक्षपार्श्वनाथम्] । उत्प्रेक्ष्यते—भजतीव श्रितवानिव । किंभूतः । भगवतः कमठतापसपञ्चाग्निसाधनाध्यवसायसमानीतार्धनिर्दग्धविदारितदारुमध्यविनिर्गतसामिप्रज्वलितशरीरसर्पस्य श्रीमत्पार्श्वनाथस्य प्रत्यक्षतो निभालनाद्दर्शनानुभावादनुभूतः प्राप्तः अहीनां नागदेवानां विभुत्वं स्वामिता धरणेन्द्रभावस्तस्य वैभवः संपद्येन सः । एकस्य नागलोकस्यैश्वर्यं प्राप्तोऽपि पुनर्भुवनद्वय्याः क्षोणीमण्डलस्वर्गलोकद्वयस्येशतां स्वामित्वं स्पृहयन् । एतावता समं त्रैलोक्येशतां काङ्क्षन्निवेत्यर्थः ॥ इत्यन्तरिक्षपार्श्वनाथः ॥

श्लोकार्थ

શ્રીઅંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથ ભગવાનની ફણાના બહાને નાગેન્દ્ર બીજીવાર ઉપાસના કરી રહ્યો છે ! શા માટે ? પંચાગ્નિ તપ કરતા કમઠ તાપસે આણેલા કાષ્ઠોમાંથી અડધા બળેલા લાકડાને ચીરાવીને કાઢેલા અડધા બળી ગયેલા શરીરવાળા સર્પે, શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુના પ્રત્યક્ષ દર્શનના અનુભાવથી એક વખત તો નાગોના અધિપતિપણા (નાગેન્દ્ર)નો વૈભવ પ્રાપ્ત કર્યો, હવે ફરીથી જાણે પૃથ્વીના સ્વામિપણાને ઇચ્છતો ન હોય ! તેથી જ જાણે ફણાના બહાને ઉપાસના કરી રહ્યો ન હોય ॥૧૯॥

करहेटकपार्श्वनायको, दिशि यत्रास्ति पुनः प्रभाववान् ।
न जहाति कदापि यत्पदं, किमु तस्यैव समीहया फणी ॥२०॥

पुनरन्यतीर्थाविर्भावने । यत्र दक्षिणस्यां दिशि स जगद्विख्यातः करहेटकनामनि पुरे करहेटक इति नाम यस्य तादृशः पार्श्वनायकः । एतावता 'करहेडो' पार्श्वनाथः इत्यर्थः । अस्ति जागर्ति । किंभूतः । प्रभाववान् अतिमाहात्म्यकलितः । यत्पदं यस्य करहेटकपार्श्वनाथस्य चरणं कदापि कस्मिन्नपि समये फणी नागेन्द्रो न जहाति न मुञ्चति । उत्प्रेक्ष्यते—तस्यैव तस्य प्रभोः पदं स्थितिस्थानं मोक्षलक्षणं तीर्थंकरपदवीं वा तस्यैव समीहया किमु स्पृहयेव ॥

શ્લોકાર્થ

દક્ષિણ દિશાના 'કરહેડ' નામના નગરમાં જગવિખ્યાત, મહાપ્રભાવશાળી **શ્રીકરેડા પાર્શ્વનાથ** ભગવાનનું તીર્થ વિદ્યમાન છે, જે પ્રભુના ચરણકમળને નાગેન્દ્ર કોઇપણ સમયે છોડતો નથી. શાથી ? પરમાત્માની તીર્થંકરપદવીની સ્પૃહાથી જ જાણે નિરંતર સેવી રહેલો ન હોય ! ॥૨૦॥

विभवैः सह माधवादयः, प्रतिवर्षं यमुपेत्य भेजिरे ।
किमिदं गदितुं तनूमतां, मरुतामप्ययमेव देवता ॥२१॥

माधवादयः कृष्णप्रमुखाः सर्वे देवाः प्रतिवर्षं संवत्सरं संवत्सरं प्रति दीपालिकादिवसे इत्यर्थादवसेयम् । विभवैः सह स्वस्वभक्तलोकपात्रवाद्यादिभिः ऋद्धिभिः सार्धं, उपेत्य समीपे समेत्य श्रीकरहेटकाख्यपार्श्वनाथं भेजिरे । आत्मीयात्मीयसेवककृतनृत्यगीतावाद्यमानवादित्रादिभक्तिभिः सिषेविरे । अद्याप्येवमेव दृश्यमानमस्तीति । उत्प्रेक्ष्यते-तनूमतां कलिकालजातसर्वजगज्जन्तूनामिदमत्रैव वक्ष्यमाणं गदितुं किमु कथयितुमिव । इदं किम् । तदेवाह-यदयं श्रीपार्श्वनाथो मरुतामस्मत्प्रमुखाणां समग्रगीर्वाणानां देवता अस्माकमप्ययमेवाराध्यस्ततो देवाधिदेवः स्वयमेव नास्मत्प्रमुखाः सुरा इति ॥ इति श्रीकरहेटकपार्श्वनाथः ॥

શ્લોકાર્થ

કૃષ્ણ આદિ દેવો, પ્રત્યેક વર્ષે-દિવાળીના દિવસે, વૈભવસહિત પોતપોતાના સેવક દેવો દ્વારા ગીત-નૃત્ય વાજિંત્રપૂર્વક શ્રીકરેડાપાર્શ્વનાથ ભગવાનની અપૂર્વ ભક્તિ કરે છે, શાથી ! આ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ અમ સર્વદેવોના આરાધ્ય છે, તેથી દેવાધિદેવ છે, આ પ્રમાણે કલિકાળમાં જન્મેલા મનુષ્યોને કહેવા માટે જાણે આવતા ન હોય ! ॥૨૧॥

इह जीवत आदिमप्रभो-रपि सोपारकनामपत्तने ।
प्रतिमा प्रतिभासते सतां, वृषकोशः प्रकटः किमार्षभेः ॥२२॥

अपि पुनरिह दक्षिणस्यां जीवतः प्राणान् धारयतः । विद्यमानस्येत्यर्थः । आदिमप्रभोः प्रथमतीर्थंकरस्य ऋषभदेवस्य । जीवत्स्वामिन इत्यर्थः । प्रतिमा मूर्तिरार्षभेर्भरतचक्रिणः प्रकटः स्पष्टो जगज्जननयननीयमानो वृषकोशः पुण्यभाण्डागारः किमु सतां सज्जनानां प्रतिभासते हृदये स्फुरति । कस्मिन् । सोपारक इति नाम यस्य तादृशे पत्तने पुटभेदने ॥ इति जीवत्स्वामी ॥

શ્લોકાર્થ

દક્ષિણ દિશામાં 'સોપારક' નામના નગરમાં શ્રી આદિનાથ ભગવાનની-જીવિતસ્વામીની મૂર્તિ સ્ફુરાયમાન છે, તે જાણે ભરતચક્રવર્તીવડે સજ્જનપુરુષોનો પુણ્યભંડાર પ્રગટ કરાયો ન હોય ! ॥૨૨॥

दिशि बिभ्रति यत्र भूभृतः, श्रियमभ्रंकषशृङ्गसङ्गिनः ।
किमु शक्रभयद्रुताः श्रिताः, कुलशैला जिनमन्तरिक्षकम् ॥२३॥

यत्र दक्षिणस्यां दिशि भूभृतोऽनेके शैलाः श्रियं शोभां बिभ्रति धारयन्ति । किंभूताः । अभ्रमाकाशं कषन्त्युल्लिखन्ति घर्षयन्तीत्यभ्रंकषाणि । गगनालिङ्गीनीत्यर्थः । शृङ्गाणि शिखराणि तेषां सङ्गो विद्यते येषाम् । उत्प्रेक्ष्यते—निजस्यात्मनो विद्वेषी शत्रुः इन्द्रस्तस्य भयेन विद्रुताः पलायिता नष्टाः सन्तः अन्तरिक्षकं श्रीअन्तरिक्षनामानम् । स्वार्थे कः । जिनं जगन्नाथं श्रिताः सेवमानाः कुलाचलाः किमु मन्दरहरगिरिप्रमुखाः पर्वता इव ॥

શ્લોકાર્થ

દક્ષિણ દિશામાં ગગનચૂંબી શિખરોવાળા અનેક પર્વતો શોભે છે, તે જાણે, પોતાના શત્રુ ઇન્દ્રના ભયથી ત્રાસીને શ્રીઅંતરિક્ષપાર્શ્વનાથ ભગવાનના શરણે આવેલા મેરુ, કૈલાસ આદિ કુલપર્વતો ન હોય ! ॥૨૩॥

विपिनानि पदे पदे मुदं, ददते यत्र विलासशालिनाम् ।
स्फटिकाचलमूर्धनीव य–द्विजितं चैत्ररथं ह्रिया ययौ ॥२४॥

यत्रापाच्यां दिशि विपिनानि विस्मेरद्विविधवृक्षलक्षकमनीयानि वनानि पदे पदे स्थाने स्थाने मुदं हर्षं ददते विश्राणयन्ति यच्छन्ते । केषाम् । विलासेन स्त्र्यादिभिः समं पुष्पावचयासवपानगीतनृत्यनिधुवनादिविनोदेन विविधक्रीडया शालन्ते शोभन्ते इत्येवंशीलाः । तरुणीसखतरुणा इत्यर्थः । तेषाम् । यैर्वनैर्विजितं स्वशोभया पराभूतं सच्चैत्ररथं धनदवनम् । उत्प्रेक्ष्यते—ह्रिया लज्जया कृत्वा स्फटिकाचलमूर्धनि कैलासशिखरशिरसि । 'रजताद्रिस्तु कैलासोऽष्टापदः स्फटिकाचलः' इति हैम्याम् । ययौ गतमिव ॥

શ્લોકાર્થ

મનોહર, વિકસ્વર અને પોતાની શોભાથી કુબેરના **'ચૈત્રરથ'** નામના ઉદ્યાનનો પરાભવ કરનારા એવા દક્ષિણ દિશાનાં 'ઉદ્યાનો' રસિકપુરુષોના ચિત્તને સ્થાને સ્થાને આહ્‌લાદ આપનારાં છે, તેથી (પોતાના પરાભવથી) શરમાઇને જાણે 'ચૈત્રરથે' કૈલાસપર્વતના શિખર ઉપર વાસ કર્યો ન હોય ! ॥૨૪॥

सरितो दिशि यत्र निम्नगे–त्यपवादं व्यपनेतुमात्मनः ।
स्थितवत्य उपेत्य सेवितुं, किमपाचीगृहनाभिसंभवम् ॥२५॥

यत्र याम्यां दिशि हरिति सरितोऽनेका नद्यः उपेत्यागत्य स्थितवत्यः न्यवसन् । स्थिता इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते-अपाच्यां दक्षिणस्यां दिशि गृहं स्थानं वसतिर्यस्य तादृशं नाभेर्नृपात्संभव उत्पत्तिर्यस्य ऋषभदेवं माणिक्यस्वामिनमथवा सोपारकपत्तनाधीशजीवत्स्वामिनम् । आदिदेवमित्यर्थः । सेवितुं स्थितवत्य इव । किं कर्तुम् । आत्मनः स्वस्य निम्नं गच्छन्तीति निम्नगा नीचगामिनीत्यपवादं निन्दामपयशो वा व्यपनेतुमपाकर्तुम् ॥

શ્લોકાર્થ

દક્ષિણ દિશામાં અનેક નદીઓ વહી રહી છે, તે જાણે, દક્ષિણમાં રહેલા માણિક્યસ્વામી અને

સોપારકનગરમાં આવેલા જીવિતસ્વામી (આદિનાથ)ની ઉપાસનાથી, 'નિમ્નગા-નીચગામિની' આવા પોતાના અપવાદને દૂર કરવા માટે વહી રહી ન હોય ! ॥૨૫॥

पिबतान्मुनिरेष नोऽपि मा, पतिवत्पर्वतजा भयादिति ।
दिशि यत्र समेत्य संश्रिता, इव जीवद्वृषभाङ्कपारगम् ॥२६॥ (इति पाठान्तरम्)

यत्र दक्षिणस्यां दिशि पर्वतजा नद्यः । उत्प्रेक्ष्यते-इति भयादिव समेत्यागत्य जीवद्वृषभाङ्कपारगं विद्यमानवृषभाङ्कपारगं जिनम् । जीवत्स्वामिनमित्यर्थः । इति किम् । एष मुनिरगस्तिः पतिवत्समुद्रमिव नोऽस्मानपि मा पिबतात् । अगस्तिर्मुनिर्भगवांस्तु मुनीश्वरोऽस्ति । अतः श्रयणं भयापहम् । इति पाठान्तरे ॥ इति गिरिवननद्यः ॥

श्लोकार्थ

વળી પાર્વતીય નદીઓ પણ આ દિશામાં વહી રહી હતી. તે શા માટે? 'અગસ્તિમુનિ, અમારા પતિ સમુદ્રનું જેમ પાન કરી ગયા તેમ અમારું પણ ન કરે ! આ ભયથી જ જાણે શરણાગતવત્સલ શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના શરણે આવીને રહી ન હોય. ॥૨૬॥

मणिकाञ्चनकल्पनन्दनै-र्विबुधैः श्रीहरिभिः सजिष्णुभिः ।
इह देवगिरेरिव श्रियं, कलयन् देवगिरिर्विरोचते ॥२७॥

इह दक्षिणस्यां दिशि देवगिरिर्नाम नगरं विरोचते भाति । उत्प्रेक्ष्यते-देवगिरेमेरोः श्रियं शोभां कलयन् दधत् । 'मेरुमस्तके हि स्वर्गोऽस्ति' इति कविसमयः । 'वरणः कनकस्य मानिनीं दिवमङ्कादमराद्रिरागताम् । घनरत्नकपाटपक्षतिः परिरभ्यानुनयन्नुवास याम् ॥' इति नैषधे । तेन मेरौ स्वर्गधर्मारोपणे न दोषः । कैः कृत्वा । मणिभी रत्नैः काञ्चनैः सुवर्णैः कल्पैः सदाचारैः कल्पवृक्षैश्च । नन्दनैः पुत्रैः नन्दनवनेन च । एते धर्मास्तु मेरौ । अथ स्वर्गधर्माः । विबुधैर्विविधैर्विशिष्टैर्वा बुधैः विशारदैः देवैश्च श्रीयुक्ताः शोभाकलिता हरयः तुरगा गजा वा यत्र । पक्षे लक्ष्म्या संयुतो हरिर्विष्णुर्यत्र सहजिष्णुभिर्जयनशीलैर्भटैर्वर्तते । पक्षे सहजिष्णुना पुरंदरेण विद्यन्ते ये ते ॥

श्लोकार्थ

આ દક્ષિણ દિશામાં મેરુપર્વતની શોભાને ધારણ કરતું **દેવગિરિ** નામનું નગર શોભે છે, નગર-વિવિધ પ્રકારનાં રત્નો સુવર્ણ, સદાચાર અને દેવકુમાર જેવા કુમારોથી સહિત છે, મેરુર્પત રત્નો, સુવર્ણ, કલ્પવૃક્ષો, અને નંદનવનવડે સહિત છે, નગર-વિશિષ્ટ પ્રકારના પંડિતોથી યુકત છે, મેરુપર્વત-દેવોથી સહિત છે, નગર-જાતિવંત અશ્વો અને હસ્તિઓવડે યુકત છે, મેરુપર્વત-લક્ષ્મી સહિત વિષ્ણુથી યુકત છે, નગર-બળવાન સુભટોથી યુકત છે, મેરુપર્વત ઇન્દ્રસહિત છે, આ પ્રકારે મેરુની ઉપમાને ધારણ કરનાર '**દેવગિરિ**' નામનું નગર શોભી રહ્યું છે ॥૨૭॥

क्वचिदिन्दुमणीमिथोमिल-द्बहलोद्द्योतनिकेतकैतवात् ।
ध्रुववासविधानकाङ्क्षिणी, वसति स्वैरमिवात्र पूर्णिमा ॥२८॥

अत्र देवगिरिनगरे ध्रुवः शाश्वतो यो वासः स्थितिर्वसनं तस्य यद्विधानं निर्माणं तत्काङ्क्षति अभिलषतीत्येवंशीला । उत्प्रेक्ष्यते—स्वैरं स्वेच्छया पूर्णिमा पूर्णचन्द्रा राकातिथी रात्रिरूपा वसति तिष्ठतीव । कस्मात् । कचित्कुत्रापि स्थाने इन्दुमणीनां चन्द्रकान्तरत्नानां मिथः परस्परं मिलन्नेकीभवन् यो बहलो निबिड उद्द्योतः प्रकाशो येषां तादृशानां निकेतानां गृहाणां कैतवाच्छलात् । 'शङ्के स्वसंकेतनिकेतमाता' इति नैषधे ॥

श्लोकार्थ

देवगिरिनगरमां कोई कोई मकानमां जडेला 'चन्द्रकान्त'मणीओना परस्पर एकमेक बनेला गाढ प्रकाशना बहानाथी 'पूर्णिमा' स्वेच्छाथी आ नगरमां शाश्वत वास करवानी ईच्छाथी रहेली न होय ! ॥२८॥

अपि नीलमणीनिकेतन—च्छलभूछायमुदित्वरैः करैः ।

द्विषतेव विवस्वता पुरीं, शरणीकृत्य युयुत्सु लक्ष्यते ॥२९॥

अपि पुनः कुत्रचित्प्रदेशे नीलमणीनिबद्धानां निकेतनानां मन्दिराणां छलं कपटं यस्य । [नीलमणीनां मन्दिराणि क्वापि दृश्यन्ते । यथा नैषधे—'नृपनीलमणीगृहत्विषामुपधेर्यत्र भयेन भास्वतः । शरणार्थमुवास वासरेऽप्यसदावृत्त्युदयस्तमं तमः ॥' इति ।] तादृशं भूच्छायमन्धकारमुदित्वरैरुच्चैरुद्यद्भिर्निर्गच्छद्भिः करैः किरणैर्हस्तैश्च । उत्प्रेक्ष्यते—द्विषता स्ववैरिणा विवस्वता सूर्येण सार्धम् । 'मित्रो ध्वान्तारातिरब्जांशुहस्तः' इति हैम्याम् । यथा हि । 'ध्वान्ते रविचन्द्रदीपका वैरिणो वर्ण्यन्ते' इति कविकल्पलतायाम् । युयुत्सु योद्धुमिच्छु इव लक्ष्यते । अर्थाज्जनैर्ज्ञायते । दृश्यते संग्रामं चिकीर्षुः तावदुच्चैःकरः स्यात् । महतः कस्यापि पार्श्वं गृहीत्वा महस्विना समं संग्रामो विधीयते । अयं शास्त्रविधिः । अत एव किं कृत्वा पुरीं देवगिरिनगरीं शरणीकृत्य स्वाश्रयां(यं)विधाय ॥ इति देवगिरिनगरम् ॥

श्लोकार्थ

कोई कोई प्रदेशमां नीलमणीओथी बांधेला मंदिरोना बहानाथी अंधकार पोताना शत्रु सूर्यनी साथे युद्ध करवानी ईच्छाथी आ नगरीनुं शरण करीने रह्यो न होय ! अर्थात् नीलमणीओथी बनेला मंदिरोनो श्याम प्रकाश अंधकार जेवो हतो. ॥२९॥

नगरे नगरन्ध्रकृद्द्युतो, नितरां दिद्युतिरेऽत्र नागराः ।

मरुतां तनुगर्वखर्वता—कृतये विश्वकृता कृता इव ॥३०॥

अत्र देवगिरौ नगरे पुरे नागराः पौरयुवानो नितरामतिशयेन दिद्युतिरे विभान्ति स्म । किंभूताः । नगरस्य क्रौञ्चाचलस्य रन्ध्रं छिद्रं करोतीति नगरन्ध्रकृत्स्वामिकार्तिकस्तद्वद्द्युत्कान्तिर्येषाम् । 'पाददीधितिकरद्युतिद्युतः' इति हैम्याम् । 'सनगरं नगरन्ध्रकरौजसः' इति रघौ । 'स्कन्देन बाणैः कृत्वा क्रौञ्चाचलः सच्छिद्रो विहितोऽस्तीति' तट्टीकायाम् । तथा । 'स्कन्देषुवृन्दविवरैर्विवरीतुकामः क्रौञ्चाचलः' इति नैषधे । स्वामिकार्तिकशरराशिकृतवि-

वरैश्छिद्रैरिति तद्वृत्तिः । उत्प्रेक्ष्यते-मरुतां देवानां तनूनां गर्वः शरीरसौन्दर्यातिशयाभिमानः तस्य खर्वता कुब्जीकरणत्वं नीचैःकारिता तिरस्कारकत्वं तस्य कृतये कार्यार्थं विश्वकृता जगत्सृष्टिविधायिना ब्रह्मणा कृताः स्वयं निष्पादिता इव ॥

श्लोकार्थ

कार्तिकस्वामीना शरीर जेवी कांतिवाळा देवगिरि नगरना पौरजनो अत्यंत शोभी रह्या छे, ते जाणे, देवोना शरीरनी सुंदरताना अभिमाननुं खंडन करवा माटे ब्रह्माए बनाव्या न होय ! ॥३०॥

रतिकान्तकलावहेलि य–त्तरुणानां तनुरामणीयकम् ।
स्पृहयन्त इवात्मजन्मनो, निकटेऽहर्निशमासते सुराः ॥३१॥

सुरा देवा आत्मजन्मनो ब्रह्मणः । 'नाभिपद्मात्मभूरपि' इति हैम्याम् । निकटे समीपे अहर्निशं नित्यमासते तिष्ठन्ति । 'आसते शतमधिक्षिति भूपास्तोयराशिरसि ते खलु कूपाः' इति नैषधे । उत्प्रेक्ष्यते—यत्तरुणानां देवगिरिनगरवयस्थनागराणां रतिकान्तस्य स्मरस्य कलां रूपशोभालक्षणाम् । अथ वा भावप्रधाननिर्देशात्कलत्वं मनोज्ञतामवहेलयत्येवंशीलं तनूनां शरीराणां रामणीयकं सौन्दर्यं स्पृहयन्तः इव अर्थाद्भ्यर्थयन्त इव ॥ इति देवगिरिनागराः ॥

श्लोकार्थ

कामदेवनी सुंदरताने शरमावे एवी देवगिरिना युवानोनी सुंदरताने झंखता देवो, ब्रह्मानी समीपे जाणे निरंतर प्रार्थना करता रहेला न होय. ॥३१॥

प्रतिपञ्चमुखं द्विषं व्ययी–कृतसर्वास्त्रतया निरायुधः ।
अकरोदिदमङ्गनामिषा–दिव हेतीः शतशः स्मरः पुनः ॥३२॥

स्मरः कामः इदमङ्गनानां देवगिरिनागरीणां मिषात्कपटात् । उत्प्रेक्ष्यते-शतशः बहूनि शतानि हेतीः प्रहरणान्यकरोदिव चकार । किंभूतः स्मरः । द्विषं स्ववैरिणं पञ्चमुखमीश्वरं प्रति । 'पञ्चमुखोऽष्टमूर्तिः' इति हैम्याम् । व्ययीकृतानि संग्रामे क्षिप्तानि सर्वाणि समस्तान्यस्त्राण्यायुधानि येन तत्त्वेन । मुखं मुखं प्रत्येकैकं बाणं क्षिप्तम् । एवं पञ्चानामपि शराणां क्षेपान्निरायुधीभूतः शस्त्ररहितो जातः ॥

श्लोकार्थ

युद्धमां पोताना शत्रु ईश्वरना प्रत्येक मुख उपर एकेक बाण फेंकवाथी सर्वथा निःशस्त्र बनेला कामदेवे, देवगिरिनी पौरांगनाओ (स्त्रीओ)ना बहाने जाणे बीजां सेंकडो नवां शस्त्रो तैयार कर्यां न होय ! ॥३२॥

स्वपदाभिककुम्भसंभवं, तपसः पातयितुं मरुद्व(त्व)ता ।
इदमिन्दुमुखीमिषादिह, प्रहिताः स्वर्गिमृगीदृशः किमु ॥३३॥

मरुद्भ(त्व)ता इन्द्रेण इदमिन्दुमुखीनामस्य देवगिरिनगरस्य चन्द्राननानां नागरीणां मिषाद्व्याजात् । उत्प्रेक्ष्यते—इह दक्षिणस्यां दिशि स्वर्गिमृगीदृशः अप्सरसः किमु प्रहिताः प्रेषिता इव । किं कर्तुम् । स्वपदमिन्द्रपदवी देवलोकैश्वर्यं तस्याभिकं तपसा कामयितारं कुम्भसंभवमगस्तिं तापसं तपस उपवासादिकष्टकरणात्पातयितुं भ्रंशयितुम् । इदं तु शैवशासनानुयायि वचो न जैनपरम् । कविसमयानुगामित्वादुक्तमित्यभ्यूह्यम् ॥

શ્લોકાર્થ

ઐશ્વર્ય (ઇન્દ્ર પદવી)ની સ્પૃહાથી તપશ્ચર્યા કરી રહેલા અગસ્તિ મુનિને તપથી ભ્રષ્ટ કરવા માટે, દેવગિરિ નગરની સ્ત્રીઓના બહાને ઇન્દ્રે સ્વર્ગમાંથી જાણે અપ્સરાઓ મોકલી ન હોય ! ॥૩૩॥

जलकेलिगलद्विलेपनी–कृतगोशीर्षविलोचनाञ्जनैः ।
पुरि पद्मदृशः प्रकुर्वते, गृहवापीर्विधुमण्डलीरिव ॥३४॥

पुरि देवगिरिनगरे पद्मदृशः कमललोचनाः स्त्रियः गृहवापीर्जलभवनविलासदीर्घिका विधुमण्डलीः शशिबिम्बानीव प्रकुर्वते । मण्डलशब्दस्त्रिषु लिङ्गेषु । 'कुवलयमृणालमण्डलाः' इति लिङ्गानुशासने । मण्डलः, मण्डलम्, मण्डली । तथा च नैषधे-'शुद्धा सुधादीधितिमण्डलीयम्' इति । कैः जलकेलिषु सलिलक्रीडासु गलद्भिर्जलसंगमात् द्रवीभूय निष्पतद्भिः । विलेपनीकृतैरङ्गरागतां प्रापितैर्गोशीर्षैश्चन्दनद्रवैस्तथा विलोचनानां नेत्राणामञ्जनैः कज्जलैः । कृत्वा चन्दनद्रवानुषङ्गात्सलिलानामौज्ज्वल्यं तथा कुत्रचिल्लाञ्छनस्थाने कज्जलकालिमा जायते इति शशाङ्कसादृश्यम् ॥ इति देवगिरिनगराङ्गनाः ॥

શ્લોકાર્થ

ગૃહવાવડીઓમાં દેવગિરિ નગરની સ્ત્રીઓની જલક્રીડાથી, વિલેપન કરેલા ગોશીર્ષ ચંદનના પ્રવાહોથી ઉજ્જ્વલ અને નેત્રોના અંજનથી શ્યામતા આવવાથી ગૃહવાપિકાઓનું જલ જાણે ચન્દ્રની મંડલી બની ગઇ ન હોય, તેવી ભાસતી હતી, અર્થાત્ ચંદનના દ્રવથી ઉજ્જ્વલ અને કાજળની કાલિમાથી શ્યામ બનેલી ગૃહવાવડીઓ ચન્દ્રમંડળી સમાન ભાસતી હતી ! ॥૩૪॥

पुरि तत्र निजामसाहिनाऽ–जनि राज्ञा रघुसूनुनीतिना ।
तदुपात्तदिशा महस्विना, विदधे येन यमोऽपि दण्डभृत् ॥३५॥

तत्र तस्यां पुरि देवगिरिनगर्यां निजामसाहिरिति नाम यस्य तादृशेन राज्ञा नृपेण अजनि जज्ञे । किंभूतः । रघुसूनुः रामचन्द्रस्तद्वन्नीतिर्न्यायो यस्य । येन महस्विना प्रबलप्रतापवता निजामसाहिना यमः सूरसू(सु)तोऽपि दण्डं राजदेयांशं वेत्रयष्टिं वा बिभर्तीति दण्डभृत् विदधे । दण्डदाता प्रतीहारो वा कृत इत्यर्थः । किंभूतेन येन । तस्य यमस्य उपात्ता गृहीता स्वायत्तीकृता दिग्दक्षिणा हरिद्येन । 'यमः कृतान्तः पितृदक्षिणाशाप्रेतात्पतिर्दण्डधरोऽर्कसूनुः' इति हैम्याम् ॥

શ્લોકાર્થ

દેવગિરિનગરમાં ન્યાયમાં રામચન્દ્રજી જેવો 'નિઝામશાહી' નામનો રાજા હતો. નિઝામશાહીએ યમે ગ્રહણ કરેલી દક્ષિણદિશાને પોતાના પ્રતાપવડે સ્વાધીન કરીને યમને પણ પ્રતિહારીરૂપ બનાવ્યો હતો. ॥૩૫॥

समरे निहतारिनिष्पत–द्रुधिराह्वासवपानकाङ्क्षया ।
यदसिच्छलतः स्फुटीकृता, रसनेवाम्बुजबन्धुसूनुना ॥३६॥

यस्य निजामसाहेरसिः खड्गलता तस्य छलतः कपटात् । उत्प्रेक्ष्यते–अम्बुजानां पद्मानां बन्धुर्मित्रं सूर्यस्तस्य सूनुना पुत्रेण यमेन रसना जिह्वेव प्रकटीकृता । कया । समरे अर्थान्निजामसाहेर्वैरिभिः समं संग्रामे निहता व्यापादिता येऽरयो वैरिवीरास्तेषां निष्पतन्ति शरीरान्निःसरन्ति यानि रुधिराणि तान्येवाह्वा नाम यस्य तादृश आसवः सीधुर्देशविशेषजा मदिरा राजादीनां पानयोग्या न विकलताकृत् । सोऽधुना द्वीपबन्दिरादौ 'सरसक' इत्युच्यते । तस्य पानं तस्य काङ्क्षया वाञ्छयेव ॥

શ્લોકાર્થ

નિઝામશાહીની તલવારના બહાને સૂર્યપુત્ર યમે જાણે પોતાની જીભને પ્રગટ કરી ન હોય! શા માટે? શત્રુઓની સાથે સંગ્રામ કરતા નિઝામશાહીથી હણાયેલા શત્રુઓના શરીરમાંથી નીકળતું રુધિર, તે'રુધિરા' નામવાળી સિંધુદેશ પ્રસિદ્ધ રાજયોગ્ય 'રુધિરા' નામની શ્રેષ્ઠ મદિરાનું પાન કરવાની ઇચ્છાથી જ જાણે યમે તલવારના બહાને જીભને પ્રગટ કરી ન હોય ॥૩૬॥

महसां निवहे महीशितु–र्विपिनेऽपि स्फुरितेऽतिदुःसहे ।
दवधीविधुरास्तदाश्रयाः, प्रतिपक्षाः सरसीर्जगाहिरे ॥३७॥

महीशितुर्निजामसाहेर्महसां प्रतापानां निवहे समूहे । 'स राशिरासीन्महसाम्' इति नैषधे । महसां भूयसां प्रतापानामिति तद्वृत्तिः । विपिने अरण्येऽपि स्फुरिते प्रकटीभूते सति तदेव विपिनमाश्रयः स्थानं येषामरण्यस्थायिनः प्रतिपक्षास्तद्वैरिणः दवधीविधुरा वने दावानलोऽयं लग्न इति बुद्धया व्याकुलीभवन्तः सन्तः । 'देव त्वद्भुजदण्डदर्पगरिमोद्गीर्णप्रतापानलज्वालापक्विमकीर्तिपारदघटीविस्फोटिता बिन्दवः' इति खण्डप्रशस्तौ प्रतापस्य वह्निरूपत्वम् । सरसीर्महातटाकान् महत्सरः सरसीर्जगाहिरे अवगाहितवन्तः । स्वप्रज्वलनभयेन सरसीषु प्रविष्टा इत्यर्थः । किंभूते निवहे । अतिशयेन दुःखेन सह्यते इत्यतिदुःसहे सोढुमशक्ये । इयमत्र गर्भितोत्प्रेक्षा ॥

શ્લોકાર્થ

અરણ્યમાં પણ નિઝામશાહીનો અતિદુઃસહ પ્રતાપરૂપી અગ્નિ પ્રગટ થતાં, જંગલમાં રહેલા શત્રુઓ દાવાગ્નિની ભ્રાન્તિથી જાણે વિધુર બનેલા ન હોય! તેમ સરોવરમાં પ્રવેશતા હતા. ॥૩૭॥

अहिता अमुना पराहता, वनवासाः शबरा इवाभवन् ।
अबला इव वातवेपिता-दपि पत्राद्विपिनेऽपि बिभ्यिरे ॥३८॥

अमुना निजामसाहिना पराहताः संग्रामे परिभूता अहिता वैरिभूपालाः शबरा भिल्ला इव । 'इति शबरवधूभिस्तर्क्यमाणान्यवापुः सपदि विपुलविन्ध्यस्कन्धमध्यं बलानि' इति चम्पूकथायाम् । शबरवधूभिर्भिल्लीभिरिति तट्टिप्पनके । वने वासो वसनं स्थितिर्येषां तादृशा अभूवन् जाताः । अपि पुनर्भीतिविद्रुताः सन्तः भयाकुलिता वा विपिने वनेऽपि वातवेपितान्मारुतान्दोलितात्पत्रात्पर्णादपि आगतोऽस्मत्पृष्ठे शत्रुरिति धिया अबला निःसत्त्वा इव स्त्रिय इव वा बिभ्यिरे महाभयमलभन्त । भीताः पलायन्ते स्मेत्यर्थः ॥ इति देवगिरिस्वामिनिजामसाहिः ॥

श्लोकार्थ

નિઝામશાહીની સાથે સંગ્રામમાં પરાભવ પામેલા શત્રુરાજાઓ વનવાસી ભીલની જેમ બની ગયા હતા. તેમજ જંગલમાં રહેલા હોવા છતાં પણ પવનથી કંપેલા પાંદડાઓના ખડખડાટથી સ્ત્રીઓની જેમ ડરતા હતા. અર્થાત્ નિઃસત્વ બની ભય પામીને પલાયન થઈ ગયા. ॥૩૮॥

अथ तत्पुरि देवसीत्यभू-दभिधानेन वणिक्पुरंदरः ।
विधिनास्य यशःप्रशस्तयोऽ-म्बरपट्टे लिखिता इवोडवः ॥३९॥

अथेति दिगादिनृपवर्णनानन्तरम् । अथ वा या श्राद्धी हीरगणिनस्तत्र द्विजपार्श्वे पठतो द्रव्यादिदायिनी भाविनी तद्दम्पत्योर्वर्णनारम्भः । 'अथ अथो समुच्चये मङ्गले संशयारम्भाधिकारान्तरेषु च' इत्यनेकार्थः । तस्यां पुरि सा चासौ पूश्च तत्पूस्तस्यां तत्पुरि देवगिरिनगरे । देवसीत्यभिधानेन नाम्ना वणिजां नैगमानां मध्ये पुरंदरः श्रेष्ठः अभूत्संजातः । उत्प्रेक्ष्यते-विधिना ब्रह्मणा अस्य देवसीव्यवहारिणो यशःप्रशस्तयः कीर्तिवर्णनमयाक्षरमालिका अम्बरमाकाशरूपः पट्टस्तस्मिन् लिखिता उत्कीर्णा इव । प्रशस्तयः काः । उडवस्तारका एव । तारकस्वरूपेण वा प्रशस्तिवर्णाः । [1]"ध्रुवमप्सरसोऽवतीर्य यां शतमध्यासत तत्सखीजनः । जघनस्तनभारगौरवाद्वियदालम्ब्य विहर्तुमक्षमाः'॥ इति नैषधे ॥ सत्यः शतसोऽप्सरसः सुराङ्गना अवतीर्य आकाशादागत्य यां नगरीं कुण्डिनपुरमध्यासताश्रयन्ति स्म । अप्सरसः कास्तत्सखीजनो दमयन्त्या वयसीजनरूप इत्यर्थः । इति तद्वदिदमपीति ॥

श्लोकार्थ

આ દેવગિરિ નગરીમાં વણિક્કુલોમાં શિરોમણી એવો **'દેવસી'** નામનો શ્રેષ્ઠી વસતો હતો. તે દેવસી વણિકના જાણે બ્રહ્માએ આકાશરૂપ પટ્ટ ઉપર તારાઓરૂપ યશની પ્રશસ્તિ લખી ન હોય ! ॥૩૯॥

सुरयौवतजैत्रकान्तिय-द्युवतीसंगमरङ्गिमानसः ।
वपुरस्य दधत्सुधाशनः किमु, कोऽप्यत्र पुरेऽवतीर्णवान् ॥४०॥

[1] अयं नैषधीयसंवाद उत्तरश्लोकयोग्यः, अत्र श्लोकेऽवतारबोधकपदाभावात् ।

अत्र देवगिरौ कोऽप्यनिर्दिष्टनामा सुधाशनो देवः। उत्प्रेक्ष्यते—अवतीर्णवान् किमु। अवतारं गृहीतवानिव। किं कुर्वन्। अस्य देवसीव्यवहारिणः वपुः शरीरं दधत् बिभ्राणः। किंभूतः। सुधाशनः। सुराणां देवानां यौवतस्य युवतीसमूहस्य जैत्रा जयनशीला कान्तिः शोभा यासां तादृशीभिर्यस्य नगरस्य युवतीभिस्तरुणीभिः समं संगमे रङ्गो रागोऽस्यास्मिन्वा। 'रङ्गो नृत्ययुद्धभुवोः। रागे च' इत्यनेकार्थः। तादृग्मानसं मनो यस्य॥

श्लोकार्थ

દેવાંગનાઓના રૂપને શરમાવે તેવી સૌંદર્યશાળી દેવગિરિનગરીની સ્ત્રીઓ સાથેના સંગમમાં આસક્ત ચિત્તવાળો કોઇક દેવ, આ 'દેવસી' શ્રેષ્ઠીના શરીરને ધારણ કરીને જાણે આ નગરીમાં અવતર્યો ન હોય! ॥૪૦॥

कमनः कमनात्प्रसेदुषः, सह सारङ्गदृशोपशीलितात्।
भव साङ्ग इतीव तन्निभा–द्वरमाप्याजनि मूर्तिमानिह ॥४१॥

कमनः कामस्तन्निभाद्देवसीच्छलात्। उत्प्रेक्ष्यते—इह देवगिरौ मूर्तिमान् शरीरयुक्त इवाजनि संजातः। किं कृत्वा। सारङ्गदृशा सह स्वप्रियया रत्या सार्धम्। उपशीलितात्समीपं समेत्यातिशयेन सेवितादत एव प्रसेदुषः प्रसन्नीभूतात्कमनाद्विधातुः। 'कमनः कलाकेलिरनन्यजोऽङ्गजः' इति कन्दर्पनामानि। तथा। 'कमनः सात्त्विकवेदगर्भाः' इति विधातुर्नामानि। इदं द्वयमपि हैम्याम्। सकाशादित्यमुना प्रकारेण वरमिष्टाभिलाषसिद्धिमाप्य लब्ध्वा। इति किम्। यत् हे स्मर, त्वं साङ्गो भव अस्मत्प्रभावात्सशरीरः संपद्यस्वेति॥ इति देवसीव्यवहारी॥

श्लोकार्थ

પોતાની પ્રિયા રતિ સાથે કામદેવે બ્રહ્માની અત્યંત સેવા કરવાથી તુષ્ટમાન થયેલા બ્રહ્મા પાસેથી, 'હે કામદેવ, મારા પ્રભાવથી તું સશરીરી બન, આવા વરદાનને પામીને દેવસીશ્રેષ્ઠીના રૂપે જાણે સાક્ષાત્ દેહધારી કામદેવ જન્મ્યો ન હોય, તેવા સૌંદર્યશાલી દેવસીશ્રેષ્ઠી હતા. ॥૪૧॥

अदसीयविलासवत्यभू–ज्जसमादेव्यभिधानधारिणी।
विधिना प्रहितेव वर्णिका, त्रिदिवस्त्रैणदिदृक्षुभूस्पृशाम् ॥४२॥

अदसीया देवसीव्यवहारिसंबन्धिनी। 'मुखविधुमदसीयं सेवितुं लम्बमानः' इति नैषधे। विलासवती गृहिणी जसमादेवीत्यभिधानं नाम धरत्येवंशीला धारिणी अभूत्संजाता। उत्प्रेक्ष्यते-त्रिदिवस्य स्वर्गलोकस्य स्त्रैणं देवाङ्गनावर्गं द्रष्टुमिच्छवो दिदृक्षवस्तादृशा भूस्पृशो मानवास्तेषां कृते विधिना ब्रह्मणा वर्णिकेव प्रहिता भूमौ प्रेषिता॥

श्लोकार्थ

દેવસીશ્રેષ્ઠીની **જસમાદેવી** નામની પ્રિયા હતી, તે જસમાદેવી દેવાંગનાઓના સમૂહને જોવાની

ઇચ્છાવાળા માનવો માટે, બ્રહ્માએ જાણે સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વી ઉપર કોઇ એક દેવાંગનાને વાનગી રૂપે મોકલી ન હોય ! ॥૪૨॥

कमलान्मधुपानुषङ्गिनः, सितकान्तेरुदयास्तदूषितात् ।
कमलाब्धिशयालुकेशवा-दतिखिन्नेव तमेत्य भेजुषी ॥४३॥

कमला लक्ष्मीरेत्यागत्य तं देवसीव्यवहारिणं भेजुषी सेवते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—अतिखिन्नेव अतिशयेन खेदं प्राप्तवतीव । कस्मात् । कमलाद्वासपद्मात् । किंभूतः । मधुपैर्मधपैः षट्पदैर्वा अनुषङ्गो मिलनं यस्य । पुनः कस्मात् । सितकान्तेश्चन्द्रात् । किंभूतात् । उदयेन स्तोकस्तोकोद्गमेन अस्तेन नाशेन दिने दिने मरणेन क्षीयमाणशरीरतया च दूषितादुष्टीकृतात् । संतापितादित्यर्थः । अब्धौ समुद्रे पञ्चविषयभोगसुखानुभवनसमयपयोधरकाले शयालोर्निद्राशीलात् केशवात्स्वभर्तुर्नारायणात् । उद्विग्नेत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

ભ્રમરોના સંગવાળા કમલમાં વાસ હોવાથી, નિરંતર ઉદય અને અસ્તથી દૂષિત બનેલા ચન્દ્રથી, અને સમુદ્રમાં શયન કરી રહેલા પોતાના સ્વામી વિષ્ણુથી ઉદ્વિગ્ન બની ગયેલી લક્ષ્મીદેવી જાણે સાક્ષાત્ જસમાદેવીના રૂપે આ દેવસીશ્રેષ્ઠીની સેવા કરતી ન હોય ! ॥૪૩॥

वृषभध्वजगोधिलोचना-नलकीलाशलभं स्ववल्लभम् ।
अवगत्य रतिः परं जनु-र्निभतोऽस्याः प्रतिपेदुषी किमु ॥४४॥

रतिः स्मरकान्ता अस्या जसमादेव्या निभतो व्याजात् । उत्प्रेक्ष्यते-परमन्यज्जन्मावतारं प्रतिपेदुषी किमु प्रतिपन्नेव । किं कृत्वा । वृषभध्वजः शंकरः । 'धार्या ध्वजास्त्रपाण्यङ्कमौलिभूषणभूञ्जिभाः' इति हैमीवचनात् । वृषभस्य धार्यत्वेन शंभोर्वृषभध्वजत्वम् । तस्य गोधिर्भालम् । 'भाले गोध्यलिकालीकाः' इति हैम्याम् । तस्य तत्र वा यल्लोचनं तृतीयं नयनं तस्यानलो वह्निस्तस्य कीलासु ज्वालासु शलभं पतङ्गम् । भस्मीभूतमित्यर्थः । वल्लभं निजजीवितेशं काममवगत्य ज्ञात्वा ॥

श्लोकार्थ

શંકરના ભાલપ્રદેશપર રહેલા ત્રીજા નેત્રના અગ્નિની જ્વાલામાં પતંગીયારૂપે બનેલા અર્થાત્ ભસ્મીભૂત થઇ ગયેલા પોતાના સ્વામી 'કામ'ને જાણીને **રતિએ** આ જસમાદેવીના બહાને જાણે પુનર્જન્મ અંગીકાર કર્યો ન હોય ॥૪૪॥

अनया निजरूपसंपदा-भिभवं लम्भितया श्रिया किमु ।
जलधौ विमनायमानया, दयितोपास्तिनिभादगम्यत ॥४५॥

अनया जसमादेव्या निजस्यात्मनो निजया आत्मीयया वा रूपसंपदा शरीररामणीयकवैभवेन अभिभवं पराजयं लम्भितया प्रापितया श्रिया हरिप्रियया । उत्प्रेक्ष्यते—

विमनायमानया विरुद्धमनस्कीभवन्त्या लज्जाखेदचिन्तादुःखोदयमनुभवन्त्या । 'चिराय तस्थे विमनायमानया' इति नैषधे । 'भृशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः' । 'भृशादिभ्यो भुव्यर्थे भवत्यर्थे क्यङ् स्यात् । न तु च्व्यन्तेभ्यः अन्तहल् लोपश्च । अभृशो भृशो भवतीति भृशायते । नोन्मना उन्मना भवतीत्युन्मनायते' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । तथा न विमना विमना भवतीति विमनायते । विमनायते इति इति विमनायमाना तया विमनायमानया सत्या दयितोपास्तिनिभात्समुद्रशायिनः कान्तकृष्णस्य सेवाकपटाज्जलधौ समुद्रे अगम्यत गता । ब्रूडितेत्यर्थः । इति जसमादेवी ॥

श्लोकार्थ

જસમાદેવીના સૌંદર્યથી પરાભવ પામેલી લક્ષ્મી લજ્જા, દુઃખ અને સંતાપથી જાણે વિમનસ્ક બની ગઈ હોય તેમ પોતાના સ્વામી વિષ્ણુની સેવાના બહાને તેણે શું સમુદ્રમાં ઝંપાપાત કર્યો ? અર્થાત જસમાદેવી ખુબસૂરત હતી ॥૪૫॥

युवसंमदकन्दलीघनैः, कमलानन्दनकेलिशीलनैः ।
त्रिदशाविव दम्पती सुखं, वसतस्तौ त्रिदिवोपमे पुरे ॥४६॥

तौ दम्पती जसमादेवीदेवसीव्यवहारिणौ पुरे देवगिरिनगरे सुखं यथा स्यात्तथा वसतस्तिष्ठतः । किंभूते पुरे । त्रिदिवस्य देवलोकस्य उपमा सादृश्यं यस्य । तौ काविव । त्रिदशाविव । यथा देवीदेवौ त्रिदिवे स्वर्गे सुखं वसतः । देवी च देवश्च देवौ, त्रिदशी च त्रिदशश्च त्रिदशौ । 'पुमान् स्त्रिया' । 'स्त्रिया सहोक्तौ पुमान् शिष्यते, न स्त्री । ब्राह्मणी च ब्राह्मणश्च ब्राह्मणौ' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । तथा 'आदेश्च द्वन्द्वे' । 'द्वन्द्वे आदिपदस्य लोपो भवति । माता च पिता च पितरौ श्वशुरौ' इत्यादि सारस्वतव्याकरणेऽपि । सुखं वसतः तिष्ठतः । कमलाया लक्ष्म्या नन्दनः पुत्रः कामस्तस्य केलिः क्रीडा तस्याः शीलनैः सेवनैः पञ्चविषयभोगानुभवनैः । किंभूतैः । यूनां तरुणानां संमदा आनन्दास्ते एव कन्दल्यः कन्दास्तेषु घनैर्मेघैः । तदुल्लासकारकत्वात् । 'कन्दलं तु नवाङ्कुरे कलध्वनावुपरागे मृगमदे कलापे पञ्चस्वपि त्रिलिङ्गः । कदलीद्रुमे रम्भाख्ये' इत्यनेकार्थस्तदवचूरिश्च । अथ वा तरुणानां हर्षा एव कन्दल्यः रम्भास्तेषु घनैः जलधरैः ॥

श्लोकार्थ

સ્વર્ગપુરી સમાન દેવગિરિનગરીમાં, યુવાનપુરુષોના આનંદ-કંદમાટે મેઘસમાન તે દંપતિ, કામક્રીડાના અનુભાવથી દેવયુગલની જેમ સ્વર્ગીય સુખોનો આનંદ ભોગવતા હતા. ॥૪૬॥

परशासनशास्त्रमालिका–मयमध्येतुमथो गुरोर्गिरा ।
व्रजति स्म कदापि दक्षिणां, हरितं हीरमुनिर्दिनेशवत् ॥४७॥

अथो हीरहर्षगणेरधिकारप्रारम्भे अयं पूर्वव्यावर्णितो ग्रन्थनायको वा हीरमुनिर्हीरहर्षनामा मुनिर्गणिराचार्योपाध्यायादीनां सर्वेषां साधुसंज्ञा तु जागर्त्येवेति दक्षिणां हरितं

प्रति व्रजति स्म । कदा । कदापि कस्मिन्नपि समये । कया । गुरोर्विजयदानसूरेर्गिरा वाचा । किं कर्तुम् । परेषां शैवादीनां शासनानि दर्शनानि तेषां तत्संबन्धिनां शास्त्राणां प्रमाणग्रन्थानां मालिकां श्रेणीमध्येतुं पठितुम् । परशासनोपनिषदं ज्ञातुमित्यर्थः । किंवत् । दिनेशवत् । यथा भास्वान्दक्षिणां दिशं प्रति याति ॥

श्लोकार्थ

એક સમયે, ગુરુદેવ શ્રી વિજયદાનસૂરિજીની આજ્ઞાથી, સૈવ આદિ ઈતર દર્શનોનું અધ્યયન કરવા માટે સૂર્યની જેમ હીરહર્ષમુનિએ પૂર્વવર્ણિત દક્ષિણદિશા તરફ વિહાર કર્યો. ॥૪૭॥

अथ देवगिरावगम्यता-खिलतर्काधिजिगांसयामुना ।
पटलेन पयोमुचां यथा, सलिलादानसमीहयाम्बुधौ ॥४८॥

अथेति दक्षिणदिग्गमनानन्तरममुना हीरहर्षगणिना देवगिरौ नगरे अगम्यत गतम् । कया । अखिलं समस्तं यत्तर्कशास्त्रं तस्याधिजिगांसया पिपठिषया । 'इङश्च' । 'इङ् अध्ययने' इत्यस्य धातोर्गमिरादेशः स्यात्सनि परे । 'अधिजिगांसते' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । केनेव । पटलेनेव । यथा पयोमुचां मेघानां पटलेन वृन्देन सलिलानां जलानामादानं ग्रहणं तस्य समीहया वाञ्छया अम्बुधौ समुद्रे गम्यते । 'अब्दैर्वारिजिघृक्षयार्णवगतैः साकं व्रजन्ती मुहुः' इति खण्डप्रशस्तौ । अत्र यथा इवार्थे ॥

श्लोकार्थ

મેઘોનો સમૂહ, જલગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાથી જેમ સમુદ્ર પાસે જાય છે, તેમ હીરહર્ષમુનિએ સમસ્ત તર્કશાસ્ત્ર ભણવાની ઇચ્છાથી દેવગિરિ નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. ॥૪૮॥

पठता सह धर्मसागर-व्रतिना देवगिरौ गुरुर्व्यभात् ।
सहकार इव प्रफुल्लता, नवराजादनशाखिना वने ॥४९॥

सह पठता सार्धमधीयानेन धर्मसागरनाम्ना व्रतिना मुनिना गुरुर्भाविनि भूतोपचारात् हीरहर्षगुरुर्व्यभात् बभासे । क इव । सहकार इव । यथा प्रफुल्लता विकसता नवः प्रत्यग्रः राजादनः प्रियाल एव शाखी द्रुमः तेन वने सहकारो माकन्दो भाति ॥

श्लोकार्थ

દેવગિરિનગરીમાં, સહાધ્યાયી એવા ધર્મસાગર મુનિની સાથે હીરહર્ષમુનિ, જેમ વિકસ્વર નવા રાયણવૃક્ષની સાથે આમ્રવૃક્ષ શોભે તેમ શોભતા હતા. ॥૪૯॥

पुरसंघजनैः प्रणोदितै-रमुनाधीतिकृते कृतीन्दुना ।
प्रतिबिम्बमिव द्युसद्गुरो-र्द्विज आनायि ततः कुतश्चन ॥५०॥

ततस्तदनन्तरं कृतीन्दुना कोविदचन्द्रेण अमुना हीरहर्षगणिना अधीतिकृते स्वा-

ध्ययनकार्याय प्रणोदितैः प्रेरितैः पुरस्य देवगिरिनगरस्य संघजनैः श्राद्धवर्गैः। यद्यपि साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपचतुर्विधः संघः प्रोच्यते तथाप्यत्राधिकारात्संप्रदायाद्वा श्राद्धवर्ग एव संघः कुतश्चन कस्मादपि स्थानात् द्विजो ब्राह्मण आनायि आकारितः। उत्प्रेक्ष्यते—द्युसद्गुरोर्बृहस्पतेः प्रतिबिम्बमिवापररूपमिव ॥

શ્લોકાર્થ

ત્યારપછી, મુનિઓમાં ચન્દ્ર સમાન હીરહર્ષમુનિએ, પોતાના અધ્યયન માટે દેવગિરિનગરીના શ્રાવકસંઘને પ્રેરણા કરવાથી, શ્રાવકોએ કોઇ સ્થાનેથી સુરગુરુ (બૃહસ્પતિ) સમાન બ્રાહ્મણપંડિતને બોલાવ્યો. ॥૫૦॥

तदुपान्तभुवं व्यभूषयत्, स ततो गौरगरुद्गतिर्द्विजः।
अवतीर्ण इवारविन्दभूः, स्वकसर्गस्य दिदृक्षया क्षितौ ॥५१॥

तत आकारितानन्तरं स द्विजः पण्डितब्राह्मणः तस्य हीरहर्षगणेरुपान्तभुवं समीपक्षोणीं व्यभूषयदलंचकार प्रभोः पार्श्वे समायातः। किंभूतो द्विजः। गौरगरुत्सितच्छदो हंसस्तद्वन्मन्थरा गतिर्यस्य। उत्प्रेक्ष्यते—स्वकस्यात्मना कृतस्य सर्गस्य भूलोकसृष्टेः दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छया क्षितौ पृथिव्यामवतीर्णवानायातः अरविन्दभूर्ब्रह्मेव ॥

શ્લોકાર્થ

હંસ જેવી મંથરગતિવાળા બ્રાહ્મણ પંડિતે, શ્રીહીરહર્ષગણિની સમીપની ભૂમિને અલંકૃત કરી. તે જાણે સ્વયં સર્જન કરેલા આ ભૂમંડલને જોવાની ઇચ્છાથી પૃથ્વી ઉપર સાક્ષાત્ બ્રહ્મા આવ્યા ન હોય ! ॥૫૧॥

द्विजं विशिनष्टि—

मृडमूर्धनिवाससौहृदा–न्मिलितुं जह्नुसुतामिवागताम्।
अलिकार्धविधुं ललाटिकां, वहमानो हरिचन्दनोद्भवाम् ॥५२॥

किं कुर्वाणो द्विजः। हरिचन्दनोद्भवां श्रीखण्डनिर्मितां ललाटिकां ललाटालंकारम्। तिलकमित्यर्थः। 'ललाटिकासीमनि चूर्णकुन्तला' इति नैषधे। लोके 'आडि' इति प्रसिद्धा। वहमानो बिभ्राणः। उत्प्रेक्ष्यते—मृडस्येश्वरस्य मूर्धनि मस्तके निवास एकत्र स्थितिर्निवसनं तेन यत्सौहृदं मैत्री तस्मादलिकार्धविधुं भालरूपार्धचन्द्रम्। 'लब्धार्धचन्द्र ईशः' इति चम्पूकथायाम्। मिलितुमागतां जह्नुसुतां गङ्गामिव ॥

શ્લોકાર્થ

પંડિતજીના કપાળે હરિચંદનવડે કરેલી આડ શોભતી હતી. તે આડ, ઇશ્વરના મસ્તકરૂપ એક જ સ્થાને નિવાસ કરી રહેલી હોવાથી, મિત્રતાને કારણે મળવા માટે આવેલી જાણે ગંગા નદી ન હોય ! ॥૫૨॥

उपवीतमुरःस्थलान्तरे, कलयंश्चन्दनचन्द्रचर्चितः ।
दमनो मदनस्य भूतिमा-निव वैकक्षितकुण्डलीश्वरः ॥५३॥

पुनः किं कुर्वन् । उरःस्थले वक्षोमध्ये उपवीतं यज्ञसूत्रं कलयन् दधत् । किंभूतः चन्दनं मलयतरुद्रवस्तथा चन्द्रः कर्पूरस्ताभ्यां कृत्वा चर्चितः कृताङ्गरागः उत्प्रेक्ष्यते— वैकक्षः उत्तरासङ्गः संजातोऽस्य प्रावारीकृतो वा कुण्डलीश्वरः शेषनागाधिपो यस्य येन वा । 'शेषो नागाधिपोऽनन्तो द्विसहस्राक्ष आलुकः । स च श्यामोऽथ वा शुक्लः सितपङ्कजलाञ्छनः ॥' इति हैम्याम् । तथा भूतिमान् भस्मोद्धूलनः । मदनस्य कामस्य दमनो वैरी शंभुरिव ॥

श्लोकार्थ

ચંદન અને કપૂરથી જેમણે અંગરાગ (વિલેપન) કર્યું છે એવા પંડિતજીએ વક્ષસ્થલ ઉપર યજ્ઞોપવીત (જનોઇ) ધારણ કરી હતી. તે જાણે ઉત્તરાસંગવડે આચ્છાદિત કરેલો શેષનાગ ન હોય ? અર્થાત્ કામદેવના શત્રુ ઇશ્વરની જેમ પંડિત શોભતા હતા. ॥૫૩॥

शिववाङ्मयवार्धिपारगोऽ-निशषट्कर्मरतो व्रतान्वितः ।
वपुरभ्युपगत्य वर्णिना-मिव धर्मः प्रकटीभवन्नयम् ॥५४॥

अथ वा वपुः शरीरमभ्युपगत्याङ्गीकृत्य प्रकटीभवन्नक्षिलक्ष्यः संपद्यमानः वर्णिनां ब्राह्मणानामयं प्रत्यक्षो धर्म इव । किंभूतो द्विजः । शिववाङ्मयं नैयायिकशास्त्रं तदेव वार्धिः समुद्रः तस्य पारगः पारगामी । पुनः किंभूतः । अनिशं षट्सु अध्ययनाध्यापनयजनयाजनदानप्रतिग्रहलक्षणेषु कर्मसु ब्राह्मणोचितेषु कार्येषु रत आसक्तः । पुनः किंभूतः । व्रतैर्ब्राह्मणानां शैवशासनस्य वा उचितैर्योग्यैर्नियमैरन्वितः कलितः । अत एव तद्धर्मोत्प्रेक्षा ॥ इत्यादिचतुर्भिः कलापकेन पण्डितद्विजवर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

અથવા શરીરને અંગીકાર કરીને પ્રત્યક્ષ થયેલો જાણે બ્રાહ્મણોનો સાક્ષાત્ ધર્મ ન હોય ! તેવા તર્કશાસ્ત્રરૂપ સમુદ્રના પારગામી, નિરંતર અધ્યયન (ભણવું), અધ્યાપન (ભણાવવું), યજન (યજ્ઞ કરવો), યાજન (યજ્ઞ કરાવવો) તેમજ દાન અને આદાન આદિ બ્રાહ્મણોનાં ષટ્કર્મોમાં રક્ત તથા શૈવધર્મ ઉચિત વ્રત નિયમોથી યુક્ત એવા પંડિતજી મૂર્તિમાન ધર્મની જેમ શોભતા હતા. ॥૫૪॥

स पपाठ सधर्मसागरोऽ-खिलनैयायिकवाङ्मयं ततः ।
समयं सुगतस्य सौगता-दिव हंसः परमादिहंसयुक् ॥५५॥

स हीरहर्षगणिस्ततो ब्राह्मणादखिलं समग्रं नैयायिकाणां वाङ्मयं शास्त्रं पपाठ पठति स्म । स किंभूतः । सह धर्मसागरेण वर्तते यः । क इव हंस इव । यथा हरिभद्रसूरिभागिनेयको हंसः सुगतस्य बौद्धस्य समयं शास्त्रम् । 'आप्तोक्तिः समयागमौ' इति

हैम्याम् । 'समयः शपथे भाषासंपदोः कालसंविदौ । सिद्धान्ताचारसंकेतनियमावसरेषु च ॥ क्रियाकारे निर्देशे च' इत्यनेकार्थः। सौगताद् बौद्धाचार्यात्पठति स्म । किंभूतो हंसः। परम इति पदमादौ यस्य तादृशेन हंसेन युनक्ति सङ्गं प्राप्नोति एतावता परमहंसकलितः॥

શ્લોકાર્થ

જેમ હરિભદ્રસૂરિના શિષ્ય હંસે, પરમહંસની સાથે બૌદ્ધાચાર્ય પાસેથી સમસ્ત બૌદ્ધશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો હતો, તેમ હીરહર્ષગણિએ ધર્મસાગરમુનિની સાથે બ્રાહ્મણ પંડિત પાસેથી સમગ્ર ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો ।।૫૫।।

कलयन्प्रतिभामनुत्तरा-मतितीक्ष्णां स कुशः शिखामिव ।
प्रथमं प्रविधाय तर्कयु-क्परिभाषामुखशास्त्रसंग्रहम् ।।५६।।
द्रविणार्पणहृष्टमानसा-दथ चिन्तामणिमग्रहीद् द्विजात् ।
परिशीलनकर्मतोषिता-दिव चिन्तामणिमादितेयतः ।।५७।।

अथ पठनप्रारम्भानन्तरं स हीरहर्षगणिर्द्रविणानां द्रव्याणामर्पणाद्दानात्प्रीतं हृष्टं मानसं मनो यस्य तादृशाद् द्विजात्पण्डितब्राह्मणाच्चिन्तामणिनामशैवशास्त्रमग्रहीत् । कुत इव । आदितेयत इव । यथा कश्चिद्भाग्यवान् पुरुषः परिशीलनकर्मणा सेवाविधिना तोषितात्प्रसन्नीकृतादादितेयतो देवाच्चिन्तामणिनाम रत्नं गृह्णाति । किं कृत्वा । प्रथमं पूर्वं तर्कशब्देन युनक्ति तादृशी परिभाषा नाम प्रमाणादिमशास्त्रं तन्मुखे आदौ येषां तेषां तर्कपरिभाषा-मितभाषिणी शशधर-मणिकण्ठ-वरदराजी-प्रशस्तपादभाष्य-वर्धमान-वर्धमानेन्दु-किरणावली-प्रमुखशास्त्राणां संग्रहमध्ययनं कृत्वा इत्यर्थः । स किं कुर्वन् । अतितीक्ष्णामतिशयेन निशितामनुत्तरामसाधारणीं च प्रतिभां बुद्धिं कलयन् । क इव । कुश इव । यथा दर्भः अतितीक्ष्णां शिखामग्रभागं कलयति । शिखां किंभूताम् । अनुत्तराम् । तस्मादुत्तरोऽग्रेतनवर्ती कोऽपि पदार्थो न तीक्ष्णः स्यादिति ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ દર્ભ અતિતીક્ષ્ણ અને અનુત્તર એવા (અગ્રભાગ)ને ધારણ કરે છે, તેમ અસાધારણ કુશાગ્રબુદ્ધિને ધારણ કરનારા હીરહર્ષગણીએ પ્રથમ તર્કપરિભાષા, મિતભાષિણી, શશધર, મણિકંઠ, વરદરાજી, પ્રશસ્તપાદભાષ્ય, વર્ધમાન, વર્ધમાનેન્દુ, તેમજ કિરણાવલી આદિ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કર્યું. જેમ કોઇ ભાગ્યવાન્ પુરુષ, સેવાથી સંતુષ્ટ બનાવાયેલા દેવ પાસેથી ચિંતામણિ રત્નને પ્રાપ્ત કરે, તેમ હીરહર્ષગણીએ ધનરૂપી પારિતોષિકથી અત્યંત હર્ષિત બનાવાયેલા પંડિત પાસેથી 'ચિંતામણિ' નામના શૈવશાસ્ત્રને પ્રાપ્ત કર્યું. ।।૫૬,૫૭।।

प्रतिभाविभवैः पठन् क्रमात्, समयस्यास्य स पारमाप्तवान् ।
प्रचरन् पवमानवर्त्मनोऽ-ध्वरथैर्भानुमतामिव व्रजः ।।५८।।

स हीरहर्षगणिः क्रमादनुक्रमेण पठनपरिपाट्या पठन्नध्ययन कुर्वाणः प्रतिभाविभवैः बुद्धिविशेषैः कृत्वा अस्य पाठकद्विजन्य समयस्य शास्त्रस्य पारमन्तं प्राप्तवान् लभते स्म । क इव । यथा प्रचरन् प्रचारं कुर्वन् भानुमतां सूर्याणां समूहः द्वादशत्वाद्भानूनाम् । 'सूरस्त्वष्टा द्वादशात्मा च हेलिः' इति हैम्याम् । 'गुहनेत्र-राशि-भासा-संक्रान्त्यादित्यचक्रिराजानः । चक्रबृहस्पतिहस्ताः सभासदो द्वादश भवन्ति॥' इति संख्यानाममालायाम् । काव्यकल्पलतायां चेति वचनात् च व्रजपदोपादानम् । जैनमताच्च संख्याः सूर्याः अध्वरथैः पारियानिकैः पवमानत्वत्मनो वायुमार्गस्य गगनस्य पारमाप्नोति ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ સૂર્યનો સમૂહ, (બાર સૂર્યો) પોતપોતાના રથોવડે આકાશમાર્ગે ચાલતા સંપૂર્ણ અવકાશનો પાર પામે છે, તેમ હીરહર્ષગણી બુદ્ધિના વૈભવવડે અભ્યાસની પરિપાટીથી (ક્રમથી) આ પંડિત સર્વશાસ્ત્રોના પારગામી બન્યા. ।।૫૮।।

अमुनाध्ययने समापिते, द्विजराजद्रविणार्पणाविधौ ।
सुमनोलतिकेव केवलं, जसमादेव्यजनिष्ट सा तदा ॥५९॥

अमुना हीरहर्षगणिना अध्ययने पठने समापिते संपूर्णीकृते सति तदा तस्मिन्नवसरे द्विजराजस्य पाठकब्राह्मणश्रेष्ठस्य द्रविणानां धनानामर्पणा प्रदानम् । 'अकार सेवाचणार्दर्पणार्पणा' इति नैषधे । तस्या विधिः प्रकारस्तत्र केवलमेकेव सा पूर्वव्यावर्णितस्वरूपा देवसीदयिता जसमादेव्येव सुमनोलतिकेव कल्पवल्लीवाजनि । जसमादेव्यैव सर्वमपि पाठनद्रविणं वितीर्णमित्यर्थः ।

શ્લોકાર્થ

શ્રીહીરહર્ષગણીનું અધ્યયન પૂર્ણ થતાં પંડિતરાજને દ્રવ્ય અર્પણ કરવાના અવસરે દેવસીશ્રેષ્ઠીના પ્રિયા જસમાદેની જ એક કલ્પવેલ સમાન બની. અર્થાત્ શાસ્ત્રાભ્યાસનો સંપૂર્ણ ખર્ચ જસમાદેવીએ અર્પણ કર્યો. ।।૫૯।।

शिरसीव शिवस्य जाह्नवी, शरदश्चन्द्रमसीव कौमुदी ।
अलिनीव मृणालिनीवने, हृदि रेमेऽस्य गणेः कलन्दिका ॥६०॥

अस्यामुष्य हीरहर्षनाम्नो गणेर्हृदि हृदयविषये कलन्दिका सर्वविद्या रेमे वसति(स्म) स्फुरद्रूपा वा जाता । केव । जाह्नवीव । यथा शिवस्येश्वरस्य शिरसि मस्तके जाह्नवी गङ्गा रमते । 'धूर्जटिजटाजूट इव गङ्गया पुण्यसलिलैः प्लावितः' इति चम्पूकथायाम् । पुनः केव । चन्द्रिकेव । यथा शरदो घनात्ययसंबन्धिनि चन्द्रमसि विधौ कौमुदी रमते । पुनः केव । अलिनीव । यथा मृणालिनीनां कमलिनीनां वने भ्रमरी रमते ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ ઈશ્વરના મસ્તક ઉપર ગંગા, શરદના ચંદ્રની ચંદ્રિકા, તેમજ કમલિનીના વનમાં જેમ

ભ્રમરો રન, તેમ હીરહર્ષગણીના નિર્મળ હૃદયમાં સર્વવિદ્યાઓ સ્ફુરાયમાન થઈ. ॥૬૦॥

विधिना वचसामधीश्वरी, किमुताकारि बृहस्पतिः क्षितेः ।
निखिलागमपारगाहिनं, तमुदीक्ष्येदमतर्कि तार्किकैः ॥६१॥

निखिलानां समस्तानां जैनशैवादीनामागमानां शास्त्राणां पारमन्तं गच्छतीत्येवंशीलं तं हीरहर्षगणिमुदीक्ष्य दृष्ट्वा तर्के विचारे प्रमाणशास्त्रे वा चतुरास्तार्किकास्तैरिदमत्रैव वक्ष्यमाणमतर्कि विचारितम् । इदं किम् । स्वर्गे वाग्वादिनी बृहस्पती वर्तते विधिना ब्रह्मणा क्षितेः पृथिव्या इयं वचसामधीश्वरी सरस्वती अकारि कृता, उताथवा भूमेरयं बृहस्पतिः सुरगुरुरकारि निर्मित इव ॥ इति हीरहर्षगणेर्द्विजपण्डितपार्श्वे पठनवर्णनम् ।

શ્લોકાર્થ

સંપૂર્ણ સ્વપર-શાસ્ત્રના પારગામી એવા હીરહર્ષગણીને જોઈને, તર્કશાસ્ત્રમાં વિશારદ તાર્કિકોએ આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો કે 'બ્રહ્માએ સ્વર્ગમાં જેમ બૃહસ્પતિને બનાવ્યા તેમ આ મનુષ્યલોકમાં સરસ્વતીદેવી અથવા તો બીજા બૃહસ્પતિને બનાવ્યા ન હોય !' ॥૬૧॥

भवति स्म विचक्षणः क्षणा-दथ सामुद्रिकवत् स लक्षणे ।
अपि काव्यविशेषवित्तया, विजितः काव्य इवाभवत्पराभः ॥६२॥

तत्पठितसर्वशास्त्रकथारम्भाधिकारे स हीरहर्षगणिर्लक्षणे शब्दशास्त्रे । जातिवाचित्वादेकवचनम् । अष्टसु व्याकरणेषु ऐन्द्र-चान्द्र-काशि(श)-कृष्ण(त्स्न)-आपिशल-शाकटायन-पाणिनीय-जैनेन्द्ररूपेषु । अथवा 'ब्राह्ममीशानमैन्द्रं च प्रजापत्यं बृहस्पतिम् । त्वाष्ट्रमापिशलं चैव पाणिनीयमथाष्टमम् ॥' इत्यष्टसु महाव्याकरणेषु । अथ वा अष्टादशसु महाव्याकरणेषु । 'ऐन्द्रपाणिनिजैनेन्द्रं शाकटायनवामने । चान्द्रं सरस्वतीकण्ठाभरणं बुद्धिसागरः । विश्रान्तविद्याभरणं भीमसेनकलापकम् । मुष्टिव्याकरणं शैवगौडं नन्दिजयोत्पलम् । सारस्वतं सिद्धहैमं जयहैमं तथापरम् । इति व्याकरणं सर्वशब्दप्राभृतसंभवम् ॥' इत्येवंरूपेषु । इति नामसु लक्षणग्रन्थेष्वित्यर्थः । विचक्षणश्चतुरो भवति स्म । कथम् । क्षणात्स्वल्पकालात् । किंवत् । सामुद्रिकवद्यथा समुद्रेण पण्डितेन प्रोक्तं समुद्रं तद्वेत्तीति तत्र चतुरो वा सामुद्रिकः लक्षणे नरनारीणां करचरणरेखाद्याकारशरीरस्थमषीतिलकादिविशेषे निपुणः । अपि पुनः काव्यानां रघु-कुमारसंभव-मेघदूतचम्पू-कादम्बरी-माघ-पद्मानन्द-नैषधादीनां विशेषवित्तया रहस्यानां ज्ञातृत्वेनेत्यपि व्याख्येयम् ॥

શ્લોકાર્થ

હીરહર્ષગણી, ઐન્દ્ર ચાન્દ્ર, કાશી, કૃષ્ણ, આપિશલ, શાકટાયન પાણિનીય અને જૈનેન્દ્ર, આ આઠ વ્યાકરણો અથવા બ્રાહ્મ, ઇશાન, ઐન્દ્ર, પ્રાજાપત્ય, બૃહસ્પતિ, ત્વાષ્ટ્ર, આપિશલ અને પાણિનીય આદિ આઠ મહાવ્યાકરણો તેમજ ઐન્દ્ર, પાણિની, જૈનેન્દ્ર, શાકટાયન, વામન, ચાન્દ્ર, સરસ્વતીકંઠાભરણ, બુદ્ધિસાગર, વિશ્રાન્તવિદ્યાભરણ, ભીમસેન, કલાપક, મુષ્ટિવ્યાકરણ. શૈવ, ગૌડ, નન્દિજય, ઉ-

त्पल, सारस्वत, सिद्धहैम, अने ज्यहैम, आदि अढार महाव्याकरणो तथा सामुद्रिक लक्षणशास्त्रमां अने शब्दशास्त्रोमां स्वल्पकाळमां पारंगत बन्या. रघुवंश, कुमारसंभव, मेघदूत, चम्पू, कादम्बरी, माघ, पद्मानन्द अने नैषध आदि काव्योना विशेषज्ञताथी पराजीत थयेलो शुक्राचार्य जाणे पुरुषाकार बनी गयो न होय ! ॥६२॥

पदमस्य हृदि व्यतन्तनी–दनिशं ज्योतिरिवाभ्रवर्त्मनि ।
नरिनृत्यति नर्तकीव धी–रपि तर्कागमरङ्गवेश्मनि ॥६३॥

ज्योतिःशास्त्रमस्य हीरहर्षगणेर्हृदि हृदये पदं स्थानं व्यतन्तनीद्वितनोति स्म । चकारेत्यर्थः । कथम् अनिशं निरन्तरम् । कस्मिन् किमिव । अभ्रवर्त्मनि ज्योतिरिव । यथा मेघमार्गे गगने ज्योतिर्ग्रहनक्षत्रतारकादि सदा पदं कुरुते । 'नक्षत्रं तारका ताराज्योतिषी भमुडु ग्रहः' इति हैम्याम् । अपि पुनरस्य धीर्बुद्धिस्तर्कागमः प्रमाणशास्त्रम् । 'आगमस्त्वागतौ शास्त्रे' इत्यनेकार्थः । स एव रङ्गवेश्म नाटकस्थानकमन्दिरं तत्र नरीनृत्यति अतिशयेन नृत्यं कुरुते । केव । नर्तकीव । यथा ताण्डवकारिका रङ्गवेश्मनि नृत्यं नृत्यति ॥

श्लोकार्थ

गगनमंडलमां ग्रह, नक्षत्र, तारा आदि ज्योतिषचक्रनो जेम निरंतर वास छे, तेम हीरहर्षगणीना हृदयमां ज्योतिषशास्त्र निरंतर वास करीने रहेलुं हतुं, अने तर्कशास्त्ररूपी रंगभूमि उपर तो हीरहर्षगणिनी प्रतिभा नर्तकीनी जेम सदैव नृत्य करी रही हती. ॥६३॥

गणितं ह्यनुरागिरागव–न्न विसस्मार स मानसान्निजात् ।
प्रसृतास्य मतिर्जिनागमे–ऽम्बुधिकाच्यामिव चक्रिणश्चमूः ॥६४॥

स हीरहर्षगणिर्गणितं संख्यानं शास्त्रं त्रिशतीलीलावतीप्रमुखं हि निश्चितं निजादात्मीयान्मानसाच्चित्तात् न विसस्मार न विस्मारयति स्म । किंवत् । अनुरागिरागवत् । यथा कोऽपि रागवान् पुमान् स्वानुरक्तीभूतजनस्नेहम् । तज्जनमेवेत्यर्थः । मनसः कदाचिन्न विस्मारयति । पुनरस्य मतिर्जिनागमे । आचाराङ्ग-सूत्रकृदङ्ग-स्थानाङ्ग-समवायाङ्ग-विवाहप्रज्ञप्त्यङ्ग-ज्ञाताधर्मकथाङ्ग-उपासकदशाङ्ग-अन्तकृद्दशाङ्गअनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग-प्रश्नव्याकरणाङ्ग-विपाकश्रुताङ्ग इत्येकादशाङ्गानि । औपपातिक-राजप्रश्नीय-जीवाभिगम-प्रज्ञापना-चन्द्रप्रज्ञप्ति-सूर्यप्रज्ञप्ति-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-द्वीपसागरप्रज्ञप्ति-निरयावलिका-दशाश्रुतस्कन्धम्-निशीथ-व्यवहार इति द्वादशोपाङ्गानि । क्वचिदन्यान्यपि । सूर्यप्रज्ञप्ति-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-चन्द्रप्रज्ञप्ति-कल्पिका-कल्पावतंसिका-पुष्पिता-पुष्पचूलिका-वृष्णिदशा इति । निशीथ-महानिशीथ-पञ्चकल्प-जातकल्प-पर्युषणकल्प-व्यवहार इति षट् छेदाः । उत्तराध्ययन-पिण्डनिर्युक्ति-आवश्यक-दशवैकालिक इति चत्वारो मूलग्रन्थाः । चतुःशरण-आतुरप्रत्याख्यान-महाप्रत्याख्यान-भक्तप्रकीर्णक–तण्डुलवैकालिक-चन्दाविस्मय-गणिविद्या–मरणविभक्ति–देवेन्द्रस्तव-संस्तारकप्रकीर्णक इति दशप्रकीर्णकानि । नन्दीसूत्र-अनुयोगद्वार इति पञ्चचत्वारिंशदाग-

माः । ते च वृत्तिभाष्यचूर्ण्यवचूरिनिर्युक्तिटिप्पनिककर्मग्रन्थक्षेत्रविचारसंग्रहणीचरित्रप्रमुख-जैनशास्त्रे प्रसृता विस्तारं प्राप्ता । केव । चमूरिव । यथा चक्रिणः षट्खण्डाधिपतेः सेना अम्बुधिकाञ्च्यां समुद्रमेखलायामासमुद्रान्तक्षोणीमण्डले प्रसरति ॥

શ્લોકાર્થ

હીરહર્ષમુનિને ગણિતશાસ્ત્ર તો એટલું આત્મસાત્ હતું કે જેમ કોઇ અનુરાગી પુરુષ પોતાના પ્રિયજનને ના ભૂલે તેમ ગણિતશાસ્ત્રનું કદાપિ વિસ્મરણ થતું ન હતું. વળી આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ, વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્ત્યંગ, જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, ઉપાસકદશાંગ, અંતકૃદ્દશાંગ, અનુત્તરોપપાતિકદશાંગ, પ્રશ્નવ્યાકરણાંગ, વિપાકશ્રુતાંગ. આ અગિયાર અંગો, ઔપપાતિક, રાજપ્રશ્નીય, જીવાભિગમ, પ્રજ્ઞાપના, ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ, કલ્પિકા, કલ્પાવતંસિકા, પુષ્પિતા, પુષ્પચૂલિકા, અને વૃષ્ણિદશા. આ બાર ઉપાંગો નિશીથ, મહાનિશીથ, પંચકલ્પ, જાતકલ્પ, પર્યુષણકલ્પ, અને વ્યવહારસૂત્ર એ છ છેદસૂત્રો, ઉત્તરાધ્યયન, પિંડનિર્યુક્તિ, આવશ્યક અને દશવૈકાલિક, આ ચારમૂલસૂત્રો, ચતુઃશરણ, આઉરપચ્ચક્ખાણ, મહાપચ્ચક્ખાણ, ભક્તપ્રકીર્ણક, તંદુલકવૈકાલિક ચંદવિદ્યા, ગણિવિદ્યા, મરણવિભક્તિક, દેવેન્દ્રસ્તવ અને સંસ્તારપ્રકીર્ણક, આ દશ પયન્ના, નંદીસૂત્ર અને અનુયોગદ્વાર–આ પિસ્તાલીશ આગમો, તેમજ વૃત્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, અવચૂરિ, નિર્યુક્તિ, ટિપ્પનક, કર્મગ્રંથ, ક્ષેત્રવિચાર, સંગ્રહણી તેમજ ચરિત્રો આદિ જૈનશાસ્ત્રોમાં, જેમ ચક્રવર્તીની સેના સમુદ્રની મેખલાભૂમિ સુધી વિસ્તારને પામે, તેમ હીરહર્ષમુનિની પ્રતિભા વ્યાપક બની હતી. અર્થાત્ સર્વશાસ્ત્રોમાં પ્રસરી હતી ॥૬૪॥

बहुना किमु तन्मनस्विनोऽ–खिलषड्दर्शनशास्त्रमालिका ।
गलकन्दलमालिलिङ्ग य–द्युववत्खञ्जनमञ्जुलेक्षणा ॥६५॥

बहुना किमु अर्थाद् बहूक्तेन किमस्तु । यद्यस्मात्कारणात् अखिलानि भाष्यटीकावचूरिमुख्याङ्गयुक्तानि जैननैयायिकबौद्धसांख्यवैशेषिकनास्तिकाख्यानां षण्णां दर्शनानां शास्त्राणां तन्मतप्रसिद्धानामागमानां प्रकरणानां च संततिः श्रेणिः स चासौ मनस्वी च अथ वा तस्य मनस्विनो विशुद्धमानसस्य निष्पापस्य हीरहर्षगणेर्गलकन्दलं कण्ठपीठमालिलिङ्ग आलिङ्गति स्म । किंवत् । युववत् । यथा यूनस्तरुणस्य पुंसः कण्ठपीठं खञ्जनः खञ्जरीटः पक्षिविशेषः लोके 'गङ्गेटिउ' इति क्वचित्प्रसिद्धः अतिचपलस्वभावः तद्वन्मञ्जुले मनोज्ञे ईक्षणे नेत्रे यस्यास्तादृशी स्त्री आलिङ्गति । 'भवत्कृते खञ्जनमञ्जुलाक्षी' इति पञ्चाशिकायाम् । 'अपि खञ्जनमञ्जनाञ्चिते' इति नैषधे ॥ इति हीरहर्षगणेः स्वपरशास्त्रपरिज्ञानम् ॥

શ્લોકાર્થ

વિશેષ શું કહેવું ? યુવાનપુરુષના કંઠે મનોહર ચપલાક્ષી આલિંગન આપીને રહે, તેમ ભાષ્ય, ટીકા, અવચૂરિ આદિથી યુક્ત જૈન, નૈયાયિક, બૌદ્ધ, સાંખ્ય, વૈશેષિક અને નાસ્તિક છ એ દર્શનોનાં પ્રસિદ્ધ આગમો અને પ્રકરણોની શ્રેણીઓ મનસ્વી એવા હીરહર્ષમુનિના કંઠે આલિંગન આપીને રહી હતી ! અર્થાત્ સર્વે શાસ્ત્રો કંઠસ્થ હતાં ॥૬૫॥

सविधे स्वगुरोः सगौरवं, गमनायोत्सुकमाशयं ततः ।
अयमर्जितशास्त्रवैभवो-ऽधित सार्थेश इव व्रतीशिता ॥६६॥

ततः पठितानन्तरम् । अयं हीरहर्षनामा व्रतीशिता मुनिनायकः सगौरवं सबहुमानं यथा स्यात्तथा स्वगुरोः श्रीविजयदानसूरेः सविधे समीपे गमनायोपगन्तुमुत्सुकमुत्कण्ठितमाशयं परिणामं मनो वा अधित दधार । किंभूतः । अर्जितः स्वायत्तीकृतः शास्त्राण्येव वैभवः संपत्तिर्येन । क इव । सार्थेश इव । यथा उपार्जितबहुविभवः सार्थनाथः स्वगुरोः पितुः पार्श्वे गन्तुमुत्कण्ठ(ण्ठित)मना भवेत् ॥

श्लोकार्थ

અભ્યાસ પૂર્ણ થયા પછી, જેમ દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરી કોઇ સાર્થવાહપુત્ર પોતાના પિતાની પાસે જવા માટે ઉત્સુક બને તેમ સર્વશાસ્ત્રનો વૈભવ પ્રાપ્ત કરનારા મુનિનેતા હીરહર્ષગણી ગૌરવસહિત પોતાના ગુરુદેવ વિજયદાનસૂરિજી પાસે જવા માટે ઉત્કંઠિત બન્યા. ॥૬૬॥

अथ दक्षिणदेशतो महा-व्रतभृन्मूर्छितमत्स्यलाञ्छनः ।
मलयानिलवत्प्रचेलिवान्, यशसा सौरभयन् भुवस्तलम् ॥६७॥

अथ स्वगुरुसमीपगमनोत्सुकाशयानन्तरं पठितानन्तरं वा दक्षिणनामा देशो जनपदस्ततः हीरहर्षगणिः प्रचेलिवान् प्रतिष्ठते स्म । किंभूतः । महाव्रतानि पञ्च प्राणातिपातविरमणादीनि व्रतानि बिभर्तीति । अत एव पुनः किंभूतः । मूर्छितो मूर्छां चैतन्यरोधं निधनावस्थां च नीतो मत्स्यलाञ्छनः स्मरो येन । महाव्रतीश्वरोऽपि एवंविधः समग्नः । पुनः किंभूतः । यशसा स्वकीर्त्या कृत्वा भुवस्तलं मेदिनीमण्डलं सौरभयन् सुगन्धीकुर्वन् धवलयन् । किंवत् प्रचेलिवान् । मलयानिलवद् । यथा दक्षिणदेशो मलयाचलप्रदेशः । 'मलय आषाढो दक्षिणाचलः' इति हैम्याम् । तस्मान्मलयानिलो दक्षिणपवनः प्रचलति । 'कष्टं भो दक्षिणात्यः प्रसरति पवनः पान्थकान्ताकृतान्तः' इति भोजप्रबन्धे । सोऽपि किंभूतः । मूर्छितो वृद्धिं नीतो मन्मथो येन । 'मूर्छन् वृद्धिमूर्छनयोः' अयं धातुः । भुवो मध्यमपि सुगन्धयति च ॥

श्लोकार्थ

ગુરુદેવને મળવાની અભિલાષા થયા બાદ, કામદેવને મૂર્છિત કરનાર પાંચમહાવ્રતધારી હીરહર્ષગણીએ, મલયાચલના પવનની જેમ પોતાના યશવડે પૃથ્વીતલને સુવાસિત કરતા દક્ષિણદેશ તરફથી પ્રયાણ કર્યું. ॥૬૭॥

मरुतामिव पद्धतीः पुरी-र्वृषकन्यामिथुनाजराजिनीः ।
मकरान्वितमीनशालिनीः, सरितः साब्जबलाहकाः पुनः ॥६८॥
वसतीरिव वल्गुविष्टराः, सकुरङ्गाः शशिमण्डलीरिव ।
स्फुरदप्सरसो यथा दिवः, पदवीर्लङ्घितवान् मुनीश्वरः ॥६९॥ (युग्मम्)

मुनीश्वरो हीरहर्षगणिः पुरीर्नगरीर्लङ्घितवान् अतिचक्राम । किंभूताः पुरीः । वृषा वृषभा तथा कन्याः कुमारिकाः मिथुनानि क्रीडासक्तानां यूनां पशूनां पक्षिणां वा युगलानि स्त्रीपुंसलक्षणानि अजाश्छागा हरिहरविरञ्चिप्रतिमा वा । 'अजश्छागे हरे विष्णौ रघुजे वेधसि स्मरे' इत्यनेकार्थः । तैः राजन्ते इत्येवंशीलाः । का इव । मरुतां देवानां पवनानां वा पद्धतीर्मार्गानिव । देववीथीः किंभूताः । वृषकन्यामिथुनमेषनामानो राशयः तैः शोभन्ते इत्येवंशीलाः । पुनर्या सरितो नदीरुल्लङ्घितवान् । किंभूताः । मकरा जलयादांसि तैरन्विता युक्ताः तथा मीना मत्स्यास्तैः शालन्ते शोभन्ते इत्येवंशीला अपि । पुनः किंभूताः । सहाब्जैः कमलैः, तथा बलाहकैर्बकैर्वर्तन्ते यास्ताः । अपि वायुवीथीरिव । किंभूताः । मकरराशिकलिताः मीनराशिना शालन्ते । सहाब्जेन चन्द्रमसा तथा बलाहकैर्मेघैर्वर्तन्ते याः । 'गगनवीथीमिव सिंहराशिराजितां उत्पतङ्गामुत्क्षिप्तवृश्चिकामाविर्भूतसार्द्ररोहिणीमूलां च' इति चम्पूकथायाम् । पुनः पदवीर्मार्गानुल्ललङ्घे । किंभूताः । वल्गवः मनोज्ञाः पल्लवपत्रप्रसूनफलाकलितत्वेन रम्याः विष्टरा वृक्षा यासु । का इव । वसतीरिव । यथा गृहाः प्रकृष्टासनाः स्युः । 'विष्टरः पीठवृक्षयोः' इत्यनेकार्थः । पुनः किंभूताः । सह कुरङ्गैर्मृगैर्वर्तन्ते ये (याः) । का इव । शशिमण्डलीरिव । यथा चन्द्रबिम्बा लाञ्छनमृगयुक्ताः स्युः । पुनः किंभूताः । स्फुरन्ति पदे पदे दृश्यमानानि अप्प्रधानानि सरांसि यासु यथा इवार्थे । का इव । दिवो यथा । देववसतीः स्फुरन्त्य इतस्ततो भ्रमन्त्यः क्रीडन्त्यो वा अप्सरसः उर्वशीप्रमुखाः सुराङ्गना यासु ॥ इति विहारमार्गः ॥

श्लोकार्थ

हीरहर्षमुनि, नगरीओ, नदीओ, अने अटवीओवाळी विहारभूमिने आकाशमार्गनी जेम अतिक्रमण करता हता ! आकाश जेम वृषभ, कन्या, मिथुन. अने मेष राशिवडे शोभे छे, तेम नगरीओ पण वृषभो (बळदो) कुमारिकाओ, क्रीडामां आसक्त स्त्रीपुरुषनां युगलो, अने ब्रह्मा आदिनी मूर्तिओवडे शोभती हती. आकाश जेम मकरराशि, मीनराशि, चंद्र अने मेघवडे शोभे छे तेम जलजंतुओ, मत्स्यो, कमलो अने बगलाओवडे नदीओ शोभती हती, गृहोमां जेम सुंदर आसनो होय-तेम अटवीओमां पल्लव, पत्रो, पुष्पो अने फलोवडे मनोहर एवा वृक्षो हता, मृगलंछन सहित चंद्रमंडलीनी जेम मृगोथी सहित अटवीओ हती. तेमज आकाशमां स्थाने स्थाने आमतेम क्रीडा करती अप्सराओ तेज प्रसारती होय छे तेम जलवडे परिपूर्ण सरोवरोवाळी विहारभूमिने हीरहर्षमुनि उल्लंघन करता हता. ॥६८॥६९॥

मरुदेशमभूषयत् क्रमा-दथ कुंराङ्गजसाधुसिन्धुरः ।
अतुलैरिव धन्वजन्मिनां, सुकृतैः स्वःशिखरी समीयिवान् ॥७०॥

अथ मार्गोल्लङ्घनानन्तरं कुंराङ्गजो हीरहर्षः स एव साधूनां मध्ये सिन्धुरः क्रमादनुक्रमेण मरुनामानं देशं मण्डलं अभूषयत् शोभां नयति स्म । उत्प्रेक्ष्यते-धन्वनो मरुदेशसंबन्धिनो ये जन्मिनो जनास्तेषां न विद्यते तुला साम्यं येषां तैरसाधारणैः सुकृतैः पुण्यैः स्वःशिखरी कल्पद्रुमः इव समीयिवान् समाजगाम ॥

શ્લોકાર્થ

સાધુઓમાં ગંધહસ્તિસમાન હીરહર્ષગણીએ અનુક્રમે મરુભૂમિ (મારવાડ) ને અલંકૃત કરી તે જાણે મરુદેશવર્તી મનુષ્યોના અસાધારણ પુણ્યપ્રભાવથી સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ પ્રાપ્ત થયું ન હોય! ॥૭૦॥

कविना च बुधेन संनिधि–स्थितिभाजा क्षितिजन्मना पुनः ।
सविधे स गुरोरुपेयिवान् , विधुवद्वागमृतं ततः किरन् ॥७१॥

ततो मरुदेशागमनानन्तरं स हीरहर्षगणिर्गुरोर्विजयदानसूरेः सविधे पार्श्वे उपेयिवान् आगतः । किंवत् । विधुवत् । यथा चन्द्रो गुरोर्वाचस्पतेः पार्श्वे उपैति । किंभूतः स विधुः । कविना काव्यकर्त्रा शुक्रेण च । पुनः केन । बुधेन । तत्साधं पठनात् पण्डितेन चार्थाद्धर्मसागरगणिना, सोमपुत्रेण च । किंभूतेन । क्षितौ भूमण्डले जन्मोत्पत्तिर्यस्य मनुष्यत्वात्, य(त)था मङ्गलेन च । पुनः किंभूतेन । संनिधौ समीपे, एकराशौ च स्थितिं निवासं भजतीति भाक् तेनान्वितो युक्तः । किं कुर्वन् । वाग्वाण्येवामृतं सुधां किरन् विस्तारयन् ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ ચન્દ્ર, એક રાશિમાં રહેલા શુક્ર, મંગલ અને બુધની સાથે અમૃતને વિસ્તારતો સુરગુરુ-બૃહસ્પતિની પાસે જાય, તેમ હીરહર્ષગણી સહાધ્યાયી એવા ધર્મસાગરગણી અને સાથે રહેલા સોમપુત્રની સાથે પોતાના ગુરુ વિજયદાનસૂરિની પાસે વચનામૃતને વિસ્તારતા પહોંચ્યા ॥૭૧॥

स चुचुम्ब पदाम्बुजं गुरो–रभिनोनूय नवैः स्तवैस्ततः ।
मतिदर्पणिकानुबिम्बित–श्रुतिभावः शकटालसूनुवत् ॥७२॥

ततो गुरुसमीपागमनानन्तरं स हीरहर्षगणिर्गुरोर्विजयदानसूरेः पदाम्बुजं चरणकमलं चुचुम्ब वन्दितवान् । किं कृत्वा । नवैर्नवीनैः स्तवैः स्तोत्रैः कृत्वा अभिनोनूयातिशयेन स्तुत्वा । किंभूतः । मतिर्बुद्धिरेव दर्पणिका आदर्शिका । 'मन्मतौ विमलदर्पणिकायाम्' इति नैषधे । मेवातदेशादौ हस्तकं विना दर्पणस्यादर्शिकेत्यभिधानम् । तस्यामनुबिम्बिताः संक्रान्ताः श्रुतीनां समस्तशास्त्राणां भावा रहस्यानि यस्य । अथवा श्रुतयः षड्दर्शनशास्त्राणि भावा जगत्पदार्था यस्य । किंवत् । शकटालनामा नन्दनृपप्रधानः तस्य सूनुः पुत्रः स्थूलभद्रस्तद्वत् । यथा श्रीस्थूलभद्रो मुनिः पठित्वागत्य संभूतिविजयगुरोः पादारविन्दं ववन्दे ॥ इति हीरहर्षगणेः गुरुपार्श्वगमनम् ॥

શ્લોકાર્થ

બુદ્ધિરૂપી આરસીમાં જેમને સકલશાસ્ત્રોનાં રહસ્યો પ્રતિબિંબિત થયાં છે એવા હીરહર્ષગણી ગુરુસમીપે આવ્યાબાદ નવાં નવાં સ્તોત્રોથી ગુરુસ્તુતિ કરીને જેમ શકટાલપુત્ર સ્થૂલભદ્રમુનિએ, શાસ્ત્રાભ્યાસ કરીને આવીને સંભૂતિવિજય ગુરુના ચરણારવિંદમાં વંદન કર્યું હતું, તેમ ગુરુશ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજીના ચરણકમલમાં વંદના કરી. ॥૭૨॥

अथ नारदनाम्नि पत्तने, तुरगव्योमरसेन्दुवत्सरे ।
वृषभाङ्कजिनालये गिरे-रिव शंभोर्विभवैः सहोदरे ॥७३॥
पदमाप्यत पण्डिताह्वयं, गणिना तेन यतिक्षितीशितुः ।
अभिभूय बुधं बुधश्रिया, पदमस्यैव किमात्तमात्मना ॥७४॥ (युग्मम्)

अथ गुरुवन्दनानन्तरं हीरहर्षगणिना यतीनां मध्ये क्षितीशितुः नृपाद्विजयदानसूरीन्द्रात् पण्डित इति आह्वयं नाम एतादृशपदं प्रज्ञांशपदमित्यर्थः । आप्यत प्राप्तम् । उत्प्रेक्ष्यते-बुधश्रिया भावप्रधाननिर्देशाद् बुधत्वस्य पण्डितस्य लक्ष्म्या बुधं रोहिणीनन्दनमभिभूय पराजित्य । त(अ)स्यैव बुधस्यैव पदमात्मना स्वेनात्तं किं गृहीतमिव । कुत्र वत्सरे । तुरगाः सूर्याश्वाः सप्त (७), व्योमाकाशं शून्यम् (०) रसाः तिक्त-कटु-कषाय-आम्ल-लवण-मधुराख्याः षट् (६), इन्दुश्चन्द्रः एक (१) एव, एतावता विक्रमार्कात् सप्तोत्तरे षोडशशतवर्षे (१६०७) । कुत्र पुरे । नारद इति नाम यस्य तादृशे पत्तने । पत्तनशब्दः सामान्यतो नगरवाची । 'नगरी पूः पुरी द्रङ्गं पत्तनं पुटभेदनम्' इति हैमीवचनात् । न तु मुख्यवृत्त्येति । अथवा रत्नोत्पत्तिस्थानम् । 'पत्तनं रत्नयोनिः' इति वचनात् । रत्नोपमविजयसेनसूरेरुत्पत्तिस्थानकत्वाद्वा पत्तनम् । 'नडुलाई' नगरे इत्यर्थः । कुत्र स्थाने । वृषभाङ्कस्य सौरभेयध्वजस्यादिनाथस्यालये चैत्ये । उत्प्रेक्ष्यते—विभवैस्तुङ्गिमधवलिमादिशोभाभिः कृत्वा शंभोरीश्वरस्य गिरेः शैलस्य कैलासस्य सहोदरे बान्धवे इव ॥ संवत् १६०७ वर्षे हीरहर्षगणेः पण्डितपदस्थापना ॥

श्लोकार्थ

ગુરુદેવને વંદન કર્યા પછી સૂરિપુંગવ શ્રીવિજયદાનસૂરિ પાસેથી વિક્રમ સંવત ૧૬૦૭ વર્ષે નારદ (નાડલાઈ) નામના નગરમાં કૈલાસપર્વત સમાન શ્રી આદિનાથ ભગવાનના મંદિરમાં હીરહર્ષમુનિએ પંડિત (પંન્યાસ) નામના પદને પ્રાપ્ત કર્યું. તે જાણે, પંડિતપદની શોભાથી રોહિણીપુત્ર બુધને પરાભવ કરીને સ્વયં જ બુધ-પદને ગ્રહણ કર્યું ન હોય ! અર્થાત્ ૧૬૦૭ વર્ષે શ્રીહીરહર્ષગણીની પંડિત (પન્યાસ)પદવી થઈ હતી. (રત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાનને 'પત્તન' કહેવાય છે, તો અહીં રત્નસમાન શ્રીવિજયસેનસૂરિનું ઉત્પત્તિસ્થાન હોવાથી નારદનગરને 'પત્તન'સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે.) ॥૭૩॥૭૪॥

अपि नारदपुर्यनुत्तरै-रिव सख्यां विभवैर्हरेः पुरः ।
तपसः सितपञ्चमीदिने, कुलशैलाभ्ररसात्मवत्सरे ॥७५॥
सुहृदेव समेत्य शोभिते, वरकाणाख्यफणीन्दुकेतुना ।
जलजध्वजसार्वमन्दिरे, पदमस्याजनि वाचकाह्वयम् ॥७६॥ (युग्मम्)

अपि पुनर्जलजः शङ्खो ध्वजश्चिह्नं यस्य स चासौ सार्वश्च । एतावता नेमिनाथतीर्थकृत् । जलजशब्देन शङ्खोऽप्युच्यते । यथा रघुवंशे—'ततः प्रियोपात्तरसाधरोष्ठे निवेश्य दध्मौ जलजं कुमारः' इति । 'जलजं कमले शङ्खे' इत्यनेकार्थेऽपि । तस्य मन्दिरे प्रासादे

अस्य श्रीहर्षप्रशांशस्य वाचकाह्वयं उपाध्यायनामपदमजनि संजातम् । किंभूते मन्दिरे । वरकाणा इत्याख्या नाम यस्य तादृशेन फणीन्दुर्नागराजः केतुश्चिह्नं यस्यैतावता श्रीवरकाणापार्श्वनाथेन समेत्य वरकाणापुरादागत्य शोभितेऽलंकृते । केनेव । सुहृदेव । यथा मित्रेणागत्यमित्रमन्दिरं भूष्यते । कस्यां पुर्याम् । नारदपुरि पूर्वोक्तायां नारदपुर्याम् । उत्प्रेक्ष्यते-अनुत्तरैरसाधारणैर्विभवैः संपद्भिः कृत्वा हरेरिन्द्रस्य नारायणस्य वा पुरः अमरावत्या द्वारिकाया वा सख्यां वयस्यामिव । कदाऽजनि । कुलशैला अष्टौ (८), अभ्रमाकाशम् (०), रसास्तिक्तादयः षट् (६), आत्मा एकः (१), एतन्मिते वत्सरे हायने विक्रमार्कावनीन्द्रादष्टाधिकषोडशशते (१६०८) । कस्मिन्वासरे तपसो माघमासस्य । 'माघस्तपा' इति हैम्याम् । सिताया उज्ज्वलायाः पञ्चम्या दिने ॥ संवत् १६०८ वर्षे पण्डितहीरहर्षगणेर्वाचकपदस्थापना ॥

श्लोकार्थ

નાગરાજના ચિહ્નવાળા શ્રી વરકાણા પાર્શ્વનાથના મંદિરથી અલંકૃત **વરકાણા** નામના નગરથી પોતાની અસાધારણ સંપત્તિથી ઇંદ્ર અથવા કૃષ્ણની નગરી અમરાવતી અથવા દ્વારિકાની પ્રિયસખી ન હોય તેવી નારદપુરીમાં આવીને, અર્થાત્ મિત્ર જેમ મિત્રમંદિરને શોભાવે, તેમ વરકાણાથી નારદપુરી આવીને શંખના ચિહ્નવાળા શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના ચૈત્યમાં વિક્રમસંવત્ ૧૬૦૮ વર્ષે માઘ શુક્લપંચમી (વસંતપંચમી)ના દિવસે શ્રી હીરહર્ષપંન્યાસને **'વાચક'** નામનું પદ આપવામાં આવ્યું. અર્થાત્ હીરહર્ષગણિને ઉપાધ્યાયપદવડે અલંકૃત કર્યા. ॥૭૫॥૭૬॥

विबुधावथ राजपूर्वको, विमलो धर्मयुतश्च सागरः ।
सचिवाविव वाचकेश्वरौ, कृतवान् सूरिमहीपुरंदरः ॥७७॥

अथ पुनः सूरिमहीपुरंदरो विजयदानसूरिराजः विबुधौ पण्डितपदधारिणौ । प्रज्ञांशावित्यर्थः । एको राज इदं पदं पूर्वं यस्य स राजपूर्वकः तादृशो विमलः च पुनः धर्म इति नाम्ना युतः सहितः सागरः एतावता राजविमलधर्मसागरनामानौ विबुधौ वाचकेश्वरौ उपाध्यायमुख्यौ कृतवान् । काविव । सचिवाविव । यथा महीमहेन्द्रः कौचिद्योग्यौ प्रधानौ विदधाति ॥

श्लोकार्थ

ત્યારપછી સૂરિપુંગવ શ્રી વિજયદાનસૂરિએ. જેમ કોઇ રાજા બે સુયોગ્ય પ્રધાનોની નિયુક્તિ કરે તેમ **રાજવિમલ** અને **ધર્મસાગર** નામના બે પંડિતો (પન્યાસો)ને પણ ઉપાધ્યાય પદથી અલંકૃત કર્યા. ॥૭૭॥

श्रियमाश्रयते स्म वाचक-त्रितयी सा श्रमणावनीशितुः ।
प्रतिबोधयितुं जगत्त्रयी-मिव मूर्तित्रितयी समुद्यता ॥७८॥

श्रमणावनीशितुः विजयदानसूरिभूमीपतेः सा पूर्वोक्ता वाचकानामुपाध्यायानां त्रितयी श्रियं शोभामाश्रयते स्म शुशुभे । उत्प्रेक्ष्यते—जगत्त्रितयीं त्रैलोक्यं प्रतिबोधयि-

तुं धर्मे स्थापयितुं सूरेर्मुनीन्द्रस्य मूर्तित्रितयीव समुद्यता । तिस्रो मूर्तय इव प्रकटीभूताः ॥

श्लोकार्थ

શ્રમણરાજ શ્રીવિજયદાનસૂરિની, **હીરહર્ષ**, **રાજવિમલ** અને **ધર્મસાગર** આ ત્રણની **વાચકત્રિપુટી** અપૂર્વ શોભાને ધારણ કરે છે. તે જાણે ત્રણે જગતને પ્રતિબોધ કરવા માટે આચાર્યની આ ત્રણ મૂર્તિઓ પ્રગટ થઈ ન હોય ! ॥૭૮॥

विहरन् सह वाचकेन्दुना, शिवपुर्यां समवासरद् गुरुः ।
वसुभूतिसुतेन संगतो, भगवान् राजगृहे यथान्तिमः ॥७९॥

वाचकेन्दुना प्रक्रमात् हीरहर्षउपाध्यायविधुना सह विहरन् महीमण्डले ग्रामानुग्रामं सुखं सुखेन विहारं कुर्वन् गुरुर्विजयदानसूरिः शिवपुर्यां श्रीरोहिण्यां सीरोहीनामनगरे समवासरत् समवसृतः । समागत इत्यर्थः । क इव । भगवानिव, यथान्तिमश्चरमो भगवांस्तीर्थकृत् श्रीमन्महावीरदेवः वसुभूतिनाम्नो द्विजस्य सुतेन पुत्रेण गौतमस्वामिना संगतः सहितो राजगृहे समवसरति स्म ॥

श्लोकार्थ

ચરમતીર્થપતિ ભગવાન મહાવીર જેમ વસુભૂતિપુત્ર ગૌતમસ્વામીની સાથે રાજગૃહીનગરીમાં સમવસર્યા હતા, તેમ આચાર્યશ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજી વાચકોમાં ઇંદ્રસમાન શ્રીહીરહર્ષગણીની સાથે ગ્રામાનુગ્રામ સુખપૂર્વક વિહાર કરતા શિવપુરી શ્રીરોહિણી (સિરોહી) નગરીમાં પધાર્યા. ॥૭૯॥

त्रिदिवोज्जयिनीं पुरीं तदा–जनि दूदाह्वनृपो विभूषयन् ।
सुखयञ्जनतां वदान्यतां, कलयन् विक्रमभानुमानिव ॥८०॥

तदा तस्मिन्नवसरे [श्रीविजयदान]हीरहर्षवाचककलितश्रीविजयदानसूरिपादावधारणसमये दूदा इति आह्वा अभिधानं यस्य तादृशो नृपो राजा अजनि संजातः । द(अ)वसरापेक्षया वर्तते इत्यर्थः । किं कुर्वन् । विभूषयन् शोभां लम्भयन् । काम् । त्रिदिवं स्वर्गं अमरावतीं तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशात् स्वर्गनगरीं स्वसमृद्ध्या उत्प्राबल्येन जयति पराभवतीत्येवंशीलां पुरीं श्रीरोहिणीम् । पुनः किं कुर्वन् । जनतां पुरजनपदवासिनं सर्वं लोकसमूहं सुखयन् सुखीकुर्वन् । पुनः किं कुर्वन् । वदान्यतां दानशीलत्वं कलयन्नतिशायिनमुदारभावं बिभ्रत् । क इव । विक्रमभानुमानिव । यथा विक्रमादित्यभूपालो जातः । सोऽपि लक्ष्म्या त्रिदिवतुल्यां उज्जयिनीमवन्तीम् । मध्यमपदलोपी समासः । भूषयन्नलंकुर्वन् परदुःखकातरबिरुदेनाखिललोकं सुखयन् निर्विघ्नं विदधत् कोटिशः सुवर्णटंककानां दातृत्वेन । 'अवलोअणे सहस्सं आलावे दस सहस्साइं । हसिऊण देइ लक्खं, परिओसे विक्कमो कोडी' ॥ इति स्वाभाविकदानम् । काव्यगाथादीनां कोटिशः सुवर्णानि इति दानिभावं च बिभ्राण इति ॥

શ્લોકાર્થ

હીરહર્ષ ઉપાધ્યાયસહિત વિજયદાનસૂરીશ્વરજીના પદાર્પણ સમયે ઉજ્જયિનીમાં વિક્રમાદિત્યરાજાની જેમ પ્રજાજનોને સુખી કરનારો તેમજ ઉદારતા ગુણને ધારણ કરનારો મહાદાનેશ્વરી દૂદા' નામનો રાજા શીવપુરી એવી શ્રીરોહિણીનગરીને (સિરોહીને) શોભાવતો હતો. (કહેવાય છે કે દર્શન કરનારને હજાર, વાર્તાલાપમાં દશહજાર, હસાવનારને લાખ અને સેવા કરનારને ક્રોડ સુવર્ણટંક આપવું તો વિક્રમાદિત્યનું સ્વાભાવિક દાન હતું. તે ઉપરાંત નવાં કાવ્યો-શ્લોકો આદિ સંભળાવનારને તો ક્રોડો સોનૈયાનું દાન કરતો હતો.) ॥૮૦॥

सचिवः पुनरस्य भूभुजो-ऽजनि चाङ्गाभिधसंघनायकः ।
जिनधर्मरतो निधिर्धिया-मभयः श्रेणिकभूपतेरिव ॥८१॥

पुनरन्यदस्य दूदाभिधस्य भूभुजो भूमीपालस्य चाङ्गा इत्यभिधा नाम यस्य तादृशः संघनायकः संघपतिरेतावता 'चाङ्गोसंघवी' नामा सचिवः मन्त्री अजनि संजातः । किंभूतः । जिनस्यार्हतो धर्मे रतः आसक्तः श्राद्धधर्मपालकः । पुनः किंभूतः । धियां बुद्धीनां निधिर्निधानम् । क इव । अभय इव । यथा श्रेणिकनाम्नो भूपतेः पृथिवीनायकस्याभयकुमारनामा प्रधानः समभवत् । सोऽपि जिनप्रणीतधर्मरतस्तथौत्पातिक्यादीनां चतसृणां बुद्धीनां शेवधिः ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રેણિક રાજાને જેમ બુદ્ધિનિધાન એવો અભયકુમાર નામનો શ્રેષ્ઠમંત્રી હતો. તેમ દૂદા રાજાને જૈનધર્મમાં રક્ત અને બુદ્ધિનિધાન 'ચાંગા' નામનો મંત્રી હતો. ॥૮૧॥

निरमापयदस्य पूर्वजो, धरणो राणकपुरे चतुर्मुखम् ।
वृषभध्वजतीर्थकृद्गृहं, नलिनीगुल्ममिवागतं क्षितौ ॥८२॥

अस्य चाङ्गासंघभूपतेः पूर्वजः कुले पूर्वं जायते स्म तादृशो धरणो धरणकः इति नामा संघपतिः राणकपुरे राणकपुरनाम्नि नगरे चत्वारि चतुःसंख्याकानि मुखानि द्वाराणि यस्य तादृशं वृषभो ध्वजश्चिह्नं लाञ्छनं यस्य स एव तीर्थकृज्जिनेन्द्रः एतावता ऋषभदेवस्तस्य गृहं प्रासादं निरमापयत् शिल्पिभिः कारयति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—क्षितौ पृथिव्यामर्थात् स्वर्गादागतं नलिनीगुल्मं नलिनीगुल्मनामविमानमिव ॥

શ્લોકાર્થ

આ ચાંગા સંઘપતિના પૂર્વજ 'ધરણ' નામના સંઘપતિએ રાણકપુરમાં ચતુર્મુખ એવા શ્રી ઋષભસ્વામીના પ્રાસાદનું નિર્માણ કરાવ્યું હતું. આ મંદિર જાણે સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વીપર ઉતરી આવેલું સાક્ષાત્ 'નલિનીગુલ્મ' નામનું વિમાન ન હોય ? તેવું શોભતું હતું. ॥૮૨॥

गणपुंगवमन्त्रमन्त्रहं, विधिनाराद्धुमना मुनीश्वरः ।
अथ सुस्थितसूरिशक्रवत्, प्रणिधानं विदधे स तत्पुरे ॥८३॥

अथ शिवपुर्यागमनानन्तरं मुनीश्वरः श्रीविजयदानसूरिः प्रणिधानं ध्यानं विदधे कृतवान् । क । तत्पुरे श्रीरोहिणीनगरे । किंवत् । सुस्थितसूरिशक्रवद् । यथा सुस्थितनामा सूरिषु शक्रः पुरंदरः अर्थात् काकन्द्यां नगर्यां ध्यानं करोति स्म । किं कर्तुकामः(मनाः)। गणपुंगवस्य सूरेर्मन्त्रं आचार्याणां परम्परया आगतं (गौतमगणभृत् किं) मन्त्रं अन्वहं निरन्तरम् । त्रिमासीं यावदित्यर्थः । केन । विधिना षष्टाष्टमचतुर्थाचाम्लादितपोविधान-जिनसौभाग्यादिमुद्राप्रमुखशास्त्रोक्तगुरुपरम्पराप्राप्तप्रकारेण आराद्धुं साधयितुं मनो यस्य॥

શ્લોકાર્થ

શ્રીરોહિણી (સિરોહી) નગરીમાં આવ્યા પછી સૂરિમંત્રની વિધિપૂર્વક આરાધના કરવાની ઇચ્છાવાળા શ્રી વિજયદાનસૂરિજીએ, જેમ કાકંદી નગરીમાં સૂરિપુંગવ શ્રીસુસ્થિતસૂરિજીએ સૂરિમંત્રનું આરાધન કર્યું હતું. તેમ સિરોહીનગરીમાં છઠ, અઠ્ઠમ,ઉપવાસ અને આયંબિલ આદિ તપોવિધાનપૂર્વક ત્રણ માસપર્યંત સૂરિમંત્રનું આરાધન કરવાનું પ્રણિધાન કર્યું. ॥૮૩॥

विषयेऽप्यखिले तदा पुरी-पतिना मारिरवारि जन्मिनाम् ।
परमार्हतभूमिभास्करं, किमु संस्मारयितुं स्वयं नृणाम् ॥८४॥

तदा विजयदानसूरेर्ध्यानविधानावसरे पुरीपतिना शिवपुरीस्वामिना दूदाभिधानभूपेन अखिले समस्तेऽपि विषये स्वमण्डले जन्मिनां द्विपदचतुष्पदपक्षिमत्स्यादीनां प्राणिनां मारिर्हिंसा अवारि निषिद्धा, अमारिः प्रवर्तिता । उत्प्रेक्ष्यते—परमार्हतः कुमारपालः । 'कुमारपालश्चौलुक्यो राजर्षिः परमार्हतः ।' इति हैम्याम् । स एव भूमेः पृथिव्याः भास्करः सूर्यः । 'माध्यंदिनावधि विधेर्वसुधाविवस्वान्' इति नैषधे । एतावता कुमारपालभूपालं स्वयमात्मना नृणां मनुष्याणां संस्मारयितुं स्मृतिगोचरं कारयितुं किमु ॥

શ્લોકાર્થ

આચાર્ય મહારાજશ્રીના ધ્યાન કરવાના સમયે, શ્રીરોહિણી નગરીના દૂદારાજાએ પોતાના સમસ્તદેશમાં 'માનવ પશુ પક્ષી મત્સ્ય આદિ કોઈ પણ જીવની હિંસા કરવી નહિ' આવું 'અમારિ પ્રવર્તન' કરાવ્યું. તે જાણે પરમાર્હત એવા કુમારપાલ મહારાજા, મનુષ્યોને પોતાનું સ્મરણ તાજું કરાવવાને માટે આ રાજવીરૂપે અવતર્યા ન હોય ! ॥૮૪॥

अनिशं वरिवस्यितस्य त-त्तपसः सिद्धिरिवाङ्गसङ्गिनी ।
स्वककान्ततयातिहार्दतो, व्रतलक्ष्मीरिव वा वपुष्मती ॥८५॥
सुरसिन्धुरवत्कदाचन, प्रणिधानाम्बुधिमध्यगाहिनः ।
जिनशासनदेवताप्रभोः, प्रकटीभावमबीभजत्पुरः ॥८६॥ (युग्मम्)

कदाचन कस्मिन्नपि समये ध्यानपरिसमाप्तिव्यतिकरे जिनशासनदेवता शासनाधिष्ठायिका सुरी (१) वाणी (२) त्रिभुवनस्वामिनी (३) श्रीदेवी (४) यक्षराज (५) गणिपिटका एते शासनाधिष्ठातारः । तत्र तिसृणां देवीनां मध्ये अन्यतमा अमरी देवता प्रभो-

विजयदानसूरेः पुरोऽग्रे प्रकटीभावं प्रत्यक्षताममीभजत् भजते स्म । प्रादुर्भूतेत्यर्थः । प्रणिधानं सूरिमन्त्रध्यानं तदेवाम्बुधिरर्थात् क्षीरसमुद्रस्तस्य मध्यं गाहते इत्येवंशीलस्य । किंवत् । सुरसिन्धुरवत् । यथा ऐरावणः । प्रणिधानं । शुक्लध्यानं तद्वद्धवलम् । एतावता दुग्धाम्बुधिस्तस्य मध्यमवगाहते तदुत्पन्नत्वात्तस्य । उत्प्रेक्ष्यते—जिनशासनदेवता अनिशं अहोरात्रं वरिवस्यितस्य सेवितस्याचीर्णस्य तस्य विजयदानसूरेस्तपसः अङ्गसङ्गिनी अङ्गस्य शरीरस्य सङ्गः अस्त्यस्या इति मूर्तिमती सिद्धिरिव वा । अथवा स्वककान्ततया निजभर्तृत्वेन अतिहार्दात् बहुस्नेहात् । 'स्नेहः प्रीतिः प्रेम हार्दम्' इति हैम्याम् । वपुष्मती अङ्गीकृताङ्गलता शरीरिणी व्रतलक्ष्मीश्चारित्रश्रीरिव प्रादुर्भूता ॥ इति विजयदानसूरेर्ध्यानम् ॥

श्लोकार्थ

(१) वाणी (२) त्रिभुवनस्वामिनी (३) श्रीदेवी (४) यक्षराज अने (५) गणिपिटक. आ पांच शासनना अधिष्ठायकोनी मध्यमां त्रण देवी पैकीनी कोई एक शासनदेवी, शुक्लध्यानरूपी क्षीरसमुद्रमां ऐरावण हाथीनी जेम अवगाहीने रहेला आचार्यश्रीनी आगळ, ध्याननी समाप्ति थतां प्रगट थई. ते जाणे आचार्यमहाराजना निरंतर आचराई रहेला तपनी देहधारी सिद्धि न होय ! अथवा तो पोताना स्वामीथी अतिस्नेहवडे प्रगट करायेली साक्षात् चारित्रलक्ष्मी न होय ! ॥८५॥८६॥

सफलीकुरु किंकरीमिव, क्वचिदादिश्य विधौ व्रतीन्द्र माम् ।
प्रणिपत्य पदाम्बुजं प्रभो–रिति सा शासननिर्जरी जगौ ॥८७॥

सा ध्यानप्रत्यक्षीकृता शासननिर्जरी जिनशासनदेवता इति वक्ष्यमाणं जगौ बभाषे । किं कृत्वा । प्रभोर्विजयदानसूरेः पदाम्बुजं चरणारविन्दं प्रणिपत्य नमस्कृत्य । इति किम् । हे व्रतीन्द्र सूरे, क्वचित् कुत्रचन विधौ कार्ये आदिश्य आज्ञां दत्त्वा । 'विधिर्ब्रह्मविधानयोः । विधिवाक्ये च दैवे च प्रकारे कालकल्पयोः ॥' इत्यनेकार्थः । किंकरीं स्वदासीमिव मां सफलीकुरु कृतार्थय ॥

श्लोकार्थ

ध्यानवडे प्रत्यक्ष थयेली शासनदेवी आचार्यश्रीना चरणकमलमां नमस्कार करीने आ प्रमाणे बोली. 'हे मुनीन्द्र, हे आचार्यदेव ! आप कोई पण कार्यनी आज्ञा आपीने आपनी दासी एवी मने कृतार्थ करो' ॥८७॥

निजगाद गुरुर्गभीरिमा–धरितद्वीपवतीपतिस्ततः ।
भविताभ्युदयः पदस्य मे, वद कस्माच्छरदो मुनेरिव ॥८८॥

ततो देवतावचनानन्तरं गुरुर्विजयदानसूरिर्निजगाद गदति स्म बभाषे । गुरुः किल गभीरिम्णा गाम्भीर्यातिशयेनाधरितो हीनीकृतो निर्जितो वा द्वीपवतीनां नदीनाम् । 'द्वीपमन्तर्जले तटम्' तानि द्वीपानि विद्यन्ते यासु तासाम् । 'कर्षूर्द्वीपवती समुद्रदयिता

धुन्यौ स्रवन्ती' इति हैम्याम् । पतिर्भर्ता समुद्रो येन । किं निजगाद तदाह—हे देवि, त्वं वद कथय । मे पदस्य पट्टस्य कस्मान्मुनेर्मद्विनेयादभ्युदयो भविता भविष्यति। कस्याः कस्येव । शरदो मुनेरिव । यथा शरत्समयादगस्तेरुदयो भवति । यथा रघौ शरद्वर्णने-'प्रससादोदयादम्भः कुम्भयोनेर्महौजसः' इति । 'मुनिद्रुमः कोरकितः शितिद्युतिः' इति नैषधे 'मुनिद्रुमः अगस्तिवृक्षः' इति तद्वृत्तौ ॥

श्लोकार्थ

દેવીનાં વચન સાંભળીને, પોતાની ગંભીરતાથી સમુદ્રને પરાજિત કરનારા શ્રી વિજયદાનસૂરિજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું. હે દેવી ! તું જ કહે કે શરદઋતુથી જેમ અગસ્તિનો ઉદય થાય છે, તેમ મારી આ પાટનો અભ્યુદય કોણ પુણ્યશાળી પુરુષ(મુનિ)થી થશે ? ॥૮૮॥

अवधेरनुभावतो गुणै-रसमानं जिनमेदिनीन्द्रवत् ।
अतिथिं प्रविधाय भृङ्गव-द्धृदयाम्भोरुहि हीरवाचकम् ॥८९॥
अनयेत्थमभण्यत प्रभु-र्भगवन्नभ्रमणेर्दिनादिव ।
भविता भवतः पदोदयो, भुवि नाथीसुतसाधुसिन्धुरात् ॥९०॥ (युग्मम्)

अनया शासनदेवतया प्रभुर्विजयदानसूरिरित्थममुना प्रकारेणाभण्यत प्रोच्यते स्म। किं कृत्वा । अवधेरवधिज्ञानस्यानुभावतः प्रभावात् । 'अवधिः स्यादवधाने कालसीमावलेषु' इत्यनेकार्थः । हृदयाम्भोरुहि हृदयारविन्दे भृङ्गवत् भ्रमरमिव हीरवाचकं हीरहर्षोपाध्यायं अतिथिं प्राघुणकं प्रविधाय । हृदि ज्ञात्वेत्यर्थः । किंभूतं हीरवाचकम् । गुणैः संयमशमदमज्ञानादिभिरसमानमसाधारणम् । किं च जिनमेदिनीन्द्रवज्जिनराजमिव । किमभाणि । हे भगवन्, भुवि पृथिव्यां नाथीसुतो हीरहर्षः स एव साधुषु श्रमणेषु सिन्धुरो हस्ती तस्मादेतावता हीरहर्षोपाध्यायात् ते तव पट्टस्याभ्युदयो भविता भविष्यति । कस्मात् कस्येव । दिनादभ्रमणेरिव। यथा दिवसात् सूर्यस्य अभ्युदयो भवेत् ॥

श्लोकार्थ

સૂરિજીનાં વચન સાંભળીને શાસનદેવીએ અવધિજ્ઞાનના પ્રભાવથી, જિનેશ્વર ભગવાનની જેમ શમદમજ્ઞાનાદિ ગુણોથી અપ્રતિમ એવા હીરહર્ષ ઉપાધ્યાયને ભ્રમરની જેમ પોતાના હૃદયકમલના મહેમાન બનાવીને, અર્થાત્ યોગ્ય જાણીને આ પ્રમાણે કહ્યું. હે ભગવન્ આ પૃથ્વી ઉપર સાધુઓમાં ગંધહસ્તિસમાન એવા નાથીદેવીના નંદન હીરહર્ષ ઉપાધ્યાયથી, જેમ દિવસથી સૂર્યનો અભ્યુદય થાય છે, તેમ આપની પાટનો અભ્યુદય થશે. ॥૮૯॥૯૦॥

पदपद्मविलासलालस-भ्रमरीभूतवसुंधराधवः ।
भगवन् ! स युगप्रधानव-न्महिमश्रीभवनं भविष्यति ॥९१॥

हे भगवन्, स हीरहर्षोपाध्यायो युगप्रधानवद्वज्रस्वामिप्रमुखयुगप्रधानाचार्य इव महिमश्रिया माहात्म्यलक्ष्म्या भवनं गृहं भविष्यति । किंभूतः । पदपद्मयोश्चरणकमलयो-

विलासेषु क्रीडासु लालसाः साभिलाषास्तादृशा भ्रमरीभूता मधुकरा इवाचरिता वसुंधराधवाः राजानो यस्य, राजसेव्यो भावीत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

'हे ભગવન્, હીરહર્ષ ઉપાધ્યાય આ પૃથ્વી ઉપર માહાત્મ્યરૂપી લક્ષ્મીના મંદિરરૂપ બનશે તેમજ તેમના ચરણકમલમાં ક્રીડા કરવાના અભિલાષી એવા રાજાઓ ભ્રમરરૂપ બનશે અર્થાત્ રાજાઓને પણ ઉપાસ્ય બનશે ॥૯૧॥

अयमेव हि हीरवाचको–ऽस्त्युचितः सूरिपदस्य नापरः ।
धरणीधवसूनुरेव य–द्वसुधाधीशपदस्य नेतरः ॥९२॥

हे प्रभो, हि निश्चितं अयमेव एष हीरहर्षवाचकेन्द्र एव सूरिपदस्याचार्यपदस्थापनाया उचितो योग्योऽस्ति । परं नापरः नान्यः शिष्यः । यद्यस्मात्कारणाद्वसुधाधीशपदस्य राज्यस्योचितो धरणीधवस्य भूमीविभवस्य राज्ञः सूनुः राजपुत्रः एव परं नेतरजातीयः हीनकुलीनः ॥

श्लोकार्थ

માટે હે ભગવન્, જેમ રાજપદને યોગ્ય રાજપુત્ર જ હોય છે, બીજું કોઈ નહીં, તેમ આ હીરહર્ષ ઉપાધ્યાય જ આચાર્યપદને યોગ્ય છે, અન્ય કોઇ શિષ્યો નહીં. ॥૯૨॥

प्रणिगद्य पुरो गुरोरिदं, प्रमदेनापि विनम्य तत्पदम् ।
त्रिदशी क्षणतस्तिरोदधे, स्तनयित्वा स्तनयित्नुपङ्क्तिवत् ॥९३॥

त्रिदशी शासनदेवता । 'निपीय तं यस्त्रिदशीभिरर्जितः' इति नैषधे । क्षणतः क्षणमात्रात् तत्कालमेव तिरोदधे अदृश्या बभूव । किं कृत्वा । गुरोः सूरेः पुरोऽग्रे इदं प्रागुक्तं प्रणिगद्य कथयित्वा । अपि पुनः प्रमदेन हर्षेण तत्पदं गुरुचरणं विनम्य विशेषेण पञ्चाङ्गभूस्पर्शनादिना नत्वा अदृश्यीभूता । किंवत् । स्तनयित्नुपङ्क्तिवद्यथा मेघमाला स्तनयित्वा गर्जित्वा विनम्योन्नतीभूयार्थाद्वर्षयित्वा तिरोधत्ते ॥ इति विजयदानसूरिपुरो ध्यानप्रत्यक्षीकृतशासनदेवताप्रोक्ताचार्यपदोचितकथनम् ॥

श्लोकार्थ

આ પ્રમાણે ગુરુદેવને કહી અત્યંત હર્ષપૂર્વક પંચાંગ પ્રણામ કરી શાસનદેવી એક ક્ષણમાં અંતર્ધાન થઈ ગઈ. જેમ મેઘમાલા વરસીને અદૃશ્ય થઇ જાય, તેમ વિજળીના ચમકારાની જેમ દેવી અદૃશ્ય થઇ ગઈ. ॥૯૩॥

स तदीयगिरं निपीय तां, शितिवल्लीमिव हेमकन्दलः ।
मुदमन्तरनुत्तरां दध–द्गमयामास दिनानि कानिचित् ॥९४॥

स सूरिः अर्थाद्ध्यानस्थः एव कानिचिद्दिनानि कियत्प्रमाणान् वासरान् गमयामासातिक्रामति स्म । किं कुर्वन् । अन्तश्चित्तमध्ये अनुत्तरामनन्यसामान्यां मुदं हर्षं दधद् धारयन् । क इव । हेमकन्दल इव । यथा विद्रुमः अन्तरा स्वमध्ये शितिवल्लीं कृष्णलतां 'कालीवेली' इति प्रसिद्धां धत्ते । किं कृत्वा । तदीयां शासनदेवतासंबन्धिनीं गिरं वाणीं निपीय पीत्वात्यादरेण निशम्य ॥

श्लोकार्थ

જેમ પ્રવાલ, પોતાની મધ્યમાં કૃષ્ણલતા (કાળીવેલ પ્રાયઃ ચિત્રાવેલી) ને ધારણ કરેછે, તેમ શાસનદેવીની વાણીસુધાનું આદરપૂર્વક પાન કરીને પોતાના ચિત્તમાં અસાધારણ આનંદને ધારણ કરનારા ધ્યાનસ્થ એવા આચાર્યદેવના કેટલાક દિવસો વ્યતીત થયા ॥૯૪॥

अथ साधुसुधाशनाधिपः, प्रणिधानं परिपूर्य सूर्यरुक् ।
शशभृच्छरदभ्रकादिव, प्रणिधानास्पदतो विनिर्ययौ ॥९५॥

अथ शासनदेवताप्रत्यक्षागमनध्यानसंपूर्णीभवनानन्तरं साधूनां मुनीनां मध्ये सुधामममृतं अश्नन्तीति अशनं भोजनं येषां वा ते सुधाशाः देवाः तेषामधिपः स्वामी इन्द्रः एतावता विजयदानसूरिपुरंदरः प्रणिधानस्य ध्यानस्यास्पदं स्थानं ततो विनिर्ययौ बहिराजगाम । क इव । शशभृदिव । यथा चन्द्रः शरदभ्रकात् शरत्कालसंबन्धिनोऽभ्रकान्मेघान्मेघवर्धकाद्वा निर्गच्छति । किं कृत्वा प्रणिधानं सूरिमन्त्रस्य जापं स्मरणं परिपूर्य समाप्य परिपूर्णीकृत्य । किंभूतः । सूर्यस्येव देदीप्यमाना रुक् कान्तिर्यस्य । विधुरपि सूर्यस्य रुचो दीधितयो यस्मिन् । 'पुपोष वृद्धिं हरिदश्वदीधितेरनुप्रवेशादिव बालचन्द्रमाः' इति रघौ ॥

श्लोकार्थ

ત્યાર પછી મુનીન્દ્ર-દેવેન્દ્ર અને સૂર્યસમાન દેદીપ્યમાન કાંતિવાળા આચાર્યદેવ, સૂરિમંત્રનો જાપ પૂર્ણ કરીને જેમ શરદઋતુના વાદળમાંથી ચંદ્ર બહાર આવે, તેમ ધ્યાનભૂમિમાંથી બહાર પધાર્યા, ॥૯૫॥

स बभाज समाजमात्मना, श्रमणानां श्रमणावनीमणिः ।
क्षितिमानिव बाहुजन्मनां, विलसन्मङ्गलतूर्यनिस्वनैः ॥९६॥

स प्रसिद्धः सूरिपरम्परायातः प्रणिधानविधाता वा श्रमणावनीमणिः यतिराजः आत्मना स्वेन श्रमणानां साधूनां समाजं पर्षदं बभाज शिश्राय । क इव । क्षितिमानिव । यथा भूपतिर्बाहुर्ब्रह्मणो भुजोत्पत्तिर्येषां ते बाहुजन्मानः क्षत्रियास्तेषाम् । 'क्षत्रं तु क्षत्रियो राजा राजन्यो बाहुसंभवः' इति हैम्याम् । 'तत्तस्मिन्विनिमज्ज्य बाहुजभटैरारम्भि रम्भा-' इति नैषधेऽपि । सभां भजते । कैः । विलसतां हर्षोत्कर्षात्प्रतिदिशं मधुरं वाद्यमानानां मङ्गलकारिणां तूर्याणां वाद्यानां निस्वनैर्निर्घोषैः समम् ॥

શ્લોકાર્થ

બ્રહ્માની ભુજામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા એવા ક્ષત્રિયોની સભાનો જેમ રાજા આશ્રય કરે, તેમ મંગલ-વાજિંત્રોના હર્ષનાદ સહિત શ્રમણશિરોમણિ આચાર્યદેવ સ્વયં સાધુઓની સભામાં પધાર્યા. ॥૯૬॥

जहिरे मिहिरौजसा मही-पतिना वारचरास्तदा नराः ।
भ्रमरा इव कोशशायिनो, दिनवक्त्रे स्मितपद्मराशिना ॥९७॥

तदा गुरोः सभायामागमनावसरे महीपतिना शिवपुरीस्वामिदूदाभिधभूपतिना । वारचराः कारागारनिवासिनो बन्दीजना जहिरे मुमुचिरे । किंभूतेन महीपतिना । मिहिरस्य भानोरिव । 'दिवादिनाहर्दिवसप्रभाविभाभासः करः स्यान्मिहिरो विरोचनः' इति हैम्याम् । ओजः प्रतापो यस्य । 'तदोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौ' इति नैषधे । ओजःशब्देनात्र प्रताप उच्यते । केनेव । स्मितपद्मराशिनेव । जथा दिनवक्त्रे प्रभाते विकचकमलकलापेन कोशेषु निजमुकुलेषु शेरते सूर्यास्तेन मुकुलीभूतेषु कुड्मलेषु निर्गमनानलंभूष्णुतया तत्रैव बद्धा इव तिष्ठन्तीत्येवंशीला भ्रमरा भृङ्गा हीयन्ते मुच्यन्ते । 'तदप्यवेहि स्वशये शयालु' इति नैषधे । करस्थितमित्यर्थः ॥ इति विजयदानसूरिध्यानविधानानन्तरं बहिरागमनम् ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ સૂર્યવડે પ્રભાતના સમયે કમલોના કોશમાં પૂરાયેલા ભ્રમરો મુક્ત બને છે. અર્થાત્ જેમ સૂર્યોદય થવાથી સૂર્યવિકાસી કમલોમાંથી ભ્રમરો બહાર નિકળે છે, તેમ આચાર્યશ્રીના સભામાં પધારવાના અવસરે સૂર્યસમાન પ્રતાપવાળા દૂદારાજાએ કારાગારમાં પડેલા બંદીજનોને મુક્ત કર્યા. ॥૯૭॥

व्रतिनामिव तथ्यभाषिणां, जनिभाजां विपिनाभ्रचारिणाम् ।
श्रमणेन्दुरवैक्षयत्पुनः, स निमित्तानि निमित्तवेदिभिः ॥९८॥

स श्रमणेन्दुर्विजयदानसूरिचन्द्रः शकुनानि विदन्ति जानन्तीति निमित्तवेदिनस्तैर्निमितानि शकुनानि शुभानि तु······ ··················· । तथा नैषधे 'हाहा प्रतीपपवनाशकुनाश्च जग्मुः' इति पुंनपुंसकत्वमुभयत्रात्र । केषाम् । विपिनेषु वनेषु अभ्रे आकाशे चरन्तीत्येवंशीला विपिनाभ्रचारिणस्तेषां मृगशृगालादयो वनचारिणः, चाषखञ्जनशिखितित्तिरदेवीभारद्वाजादयो गगनचरास्तेषां रजनिभाजां प्रणिनाम् । किंलक्षणानाम् । व्रतिनां साधूनामिव । तथ्यं सत्यं भाषते इत्येवंशीलास्तथ्यभाषिणः तेषाम् ॥

શ્લોકાર્થ

આચાર્યદેવે, મૃગ, શિયાળ ચાષ, ખંજન, તેતર, મયૂર, દેવચકલી તેમજ ભારદ્વાજ આદિ જંગલમાં અને આકાશમાં ચાલનારા પશુપક્ષીઓનાં નિમિત્તોને જાણનારા અને સાધુપુરુષોની જેમ સત્યભાષાને કહેનારા જ્યોતિષીઓ પાસે નિમિત્તને પૂછ્યું ॥૯૮॥

न्यगदन्निति ते पुरो गुरोः, सितपक्षादिव शीतदीधितेः ।
उदयो भविता पदस्य ते, भुवि कुंराङ्गजवाचकेन्द्रतः ॥९९॥

ते शकुनावलोकका निमित्तवेदिनः गुरोर्विजयदानसूरेः पुरोऽग्रे इत्यमुना प्रकारेण न्यगदन् कथयन्ति स्म । हे गुरो, भुवि पृथिव्यां कुंराङ्गजवाचकेन्द्रतः हीरहर्षोपाध्यायपुरंदरात् ते तव पदस्य पट्टस्योदयो भविता उन्नतिर्भाविनी । 'उदयः पर्वतोन्नत्योः' इत्यनेकार्थः । कस्मादिव । सितपक्षादिव । यथा शुक्लपक्षात् शीतदीधितेः शिशिरकिरणस्य चन्द्रमस उदयो भवति ॥ इति शकुनावलोकनम् ॥

શ્લોકાર્થ

શકુનશાસ્ત્રીઓએ ગુરુદેવસમક્ષ આ પ્રમાણે નિવેદન કર્યું, કે 'હે પ્રભો ! જેમ શુક્લપક્ષથી ચંદ્રનો ઉદય થાય છે, તેમ હીરહર્ષઉપાધ્યાયથી આપની પાટનો મહાન અભ્યુદય થશે. ॥૯૯॥

विधुवद् गणपुंगवं नवो–दयमालोकयितुं हृदीच्छता ।
अथ सूरिपदार्पणाविधौ, प्रभुराग्रह्यत धीसखेन सः ॥१००॥

अथ ध्यानसमाप्तिबहिरागमनशकुनावलोकनानन्तरं धीसखेन अर्थात् शिवपुरीसंघपुरःसरीकृतचाङ्गासंघपतिमन्त्रिणा स प्रभुर्विजयदानसूरिः सूरेराचार्यस्य पदस्यार्पणा प्रदानं तस्य विधिः प्रकारस्तत्र विषये । 'विभूषणानां मणिमण्डले नलः । स्वरूपलेखामवलोक्य निष्फलीचकार सेवाचणदर्पणार्पणाः ॥' इति नैषधे । आगृह्यत गुरोरत्याग्रहः कृतः । धीसखेन किं कुर्वता । नवोदयं नवीना उन्नतिर्यस्य तादृशं गणपुंगवं गच्छनायकं आलोकयितुं द्रष्टुं हृदि स्वहृदये इच्छता काङ्क्षता । किंवत् । विधुवत्, यथा धीसखेन विद्वज्जनेन शुभकार्यकरणार्थं नवोदयं चन्द्रं स्पृहयता भूयते ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ વિદ્વજ્જન શુભકાર્યમાં ચન્દ્રોદયની સ્પૃહા રાખે છે, તેમ નૂતન ઉદયવાળા નવા ગચ્છનાયકને જોવાને ઇચ્છતા સંઘસહિત મંત્રીશ્વર 'ચાંગા' સંઘપતિએ આચાર્યપદ પ્રદાન કરવા માટે ગુરુમહારાજને આગ્રહ કર્યો. ॥૧૦૦॥

अवधार्य तदाग्रहं हिता–मिव वाणीं भणितो हितैषिणा ।
तत ओमिति वक्त्रवारिजं, वचसा योजितवान् स तत्पुरः ॥१०१॥

ततस्तदाग्रहकरणानन्तरं स गुरुर्विजयदानसूरिस्तत्पुरश्चाङ्गासंघपतेरग्रे इत्यमुना प्रकारेण वचसा वचनेन कृत्वा वक्त्रवारिजं वदनकमलं योजितवान् योजयामास । इति किम् । वाक्ये एवमस्तु । ओमिति स्वीकारे । 'ओमिति प्रतिपद्यस्व' इति हेमाचार्यकृतवीतरागस्तवे । किं कृत्वा । तदाग्रहं ससंघचाङ्गासंघपतिविज्ञप्तिकामवधार्य हृदये धृत्वा । कामिव । वाणीमिव । यथा हितैषिणा स्वस्यायतौ सुखकाङ्क्षिणा पुरुषेण स्वजनेन मित्रेण वा भणितां कथितां हितां पथ्यां वाचं विद्वान् हृद्यवधारयति । 'हितं पथ्ये गते धृते' इत्यनेकार्थः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ હિતકારી પુરુષે કહેલી હિતકારી ભાષાનો સજ્જન પુરુષ આદર કરે છે, તેમ સંઘસહિત **થાંગા** સંઘપતિવડે આગ્રહપૂર્વક કરાયેલી વિજ્ઞપ્તિનો સ્વીકાર કરીને આચાર્યમહારાજે બોલવાનો પ્રારંભ કર્યો. ॥૧૦૧॥

निरधारि मुहूर्तमात्मना, गणकैः श्रीश्रमणावनीन्दुना ।
महनीयमहो विवाहवत्, पुनरारभ्यत मन्त्रिणा पुरे ॥१०२॥

श्रीश्रमणावनीन्दुना श्रिया गणलक्ष्म्या शोभया वा युक्तः श्रमणानां मुनीनां मध्ये अवनीन्दुर्वसुधासुधाकरो राजा एतावता श्रीविजयदानसूरिणा आत्मना स्वयमुपविश्य गणकैर्ज्योतिषिकैः समं मुहूर्तं सूरिपदस्थापनोचितोदयास्तशुद्धिग्रहगोचरोच्चस्थग्रहादिशुभदिनवेला निरधारि निश्चयीकृतम् । पुनर्मन्त्रिणा चाङ्गाख्यधीसखेन महनीयः सर्वजनैरतिश्लाघनीयो मह उत्सवः पुरे शिवपुर्या आरभ्यत प्रारब्धः । किंवत् । विवाहवत् । यथा केनाप्यभिमानवता धनिना पाणिग्रहणावसरे संसारिजनातिप्रशस्यो महामहः प्रारभ्यते ॥

શ્લોકાર્થ

ગણલક્ષ્મીથી યુક્ત શ્રી દાનસૂરીશ્વરજીએ સ્વયં, જ્યોતિષીઓની સાથે બેસી આચાર્યપદાર્પણના શુભમુહૂર્તનો નિશ્ચય કર્યો અને મંત્રીશ્વર ચાંગા સંઘપતિએ શીવપુરીમાં વિવાહમહોત્સવની જેમ સર્વજન-પ્રશંસનીય મહોત્સવનો પ્રારંભ કર્યો. ॥૧૦૨॥

अथ शिल्पिचणैरचीकर-न्ननुवादैरिव विश्वकर्मणः ।
मणिमण्डपमंशुडम्बरा-धरितादित्यममात्यमानवाः ॥१०३॥

अथ मुहूर्तनिर्धारणमहोत्सवप्रारम्भणानन्तरं अमात्यमानवाः चाङ्गासंघपतिप्रधानसेवकजनाः शिल्पिचणैः प्रशस्यविज्ञानिभिर्मणीनां उपलक्षणात् काञ्चनरत्नानां गणैः खचितं मण्डपं जनाश्रयमचीकरत् कारयन्ति स्म । किंभूतं मणिमण्डपम् । अंशूनां किरणानामाडम्बरेण प्रतिदिशं अविरलातिप्रसरणेनाधरितो हीनीकृतस्तिरस्कृतो वा आदित्यो भास्करो येन । शिल्पिचणैरुत्प्रेक्ष्यते—विश्वकर्मणो देवानां वर्द्धकेः सूत्रधारस्यानुवादैः प्रतिरूपैरिव । प्रशस्यार्थे चञ्चुचणौ शब्दौ योज्याविति प्रक्रियायाम् ॥

શ્લોકાર્થ

ત્યારપછી ચાંગાસંઘપતિના સેવકજનોએ, સ્વર્ગના સૂત્રધારોનાં પ્રતિબિંબ જેવા નિષ્ણાત શિલ્પશાસ્ત્રીઓ પાસે સ્વર્ણજડિત અને રત્નજડિત શ્રેષ્ઠમંડપનું નિર્માણ કરાવ્યું તે મંડપમાંથી નિરંતર પ્રસરતા રત્નોના પ્રકાશયુક્ત કિરણોવડે સૂર્ય પણ જાણે નિસ્તેજ બની ગયો ! ॥૧૦૩॥

मणिकल्पितशिल्पिकौतुक-प्रकरालोकनलालसाशयाः ।
त्रिदशास्त्रिदशीसखा दिवः, किमिहालेख्यमिषादुपागमन् ॥१०४॥

इह मण्डपे आलेख्यानां चित्राणां मिषात् कपटाद्दिवो देवलोकात् त्रिदशीसखाः स्वस्वदेवीसंयुक्ताः त्रिदशा निर्जरा उपागमन् किम् आगता इव। किंभूतास्त्रिदशाः। मणिभिः पञ्चविधरत्नैः कल्पितानां रचितानां शिल्पानां चित्ररूपादिविज्ञानानां प्रकरस्य समूहस्य आलोकने दर्शने लालसा लोलुपा आशया अभिप्राया मानसानि वा येषां ते ॥

श्लोकार्थ

આ મંડપમાં આલેખેલા ચિત્રોના બહાને પોતપોતાની દેવીઓ સાથે દેવો જાણે સ્વર્ગમાંથી ઉતરી આવ્યા ન હોય! તે જાણે પાંચ પ્રકારનાં રત્નોથી રચિત ચિત્રોનાં કૌતુકો જોવાની અભિલાષાથી આવ્યા ન હોય! ॥૧૦૪॥

स मुहूर्तदिने गुरुः समं, मुनिभिर्मण्डपमध्यमीयिवान् ।
सदसः सदनं घुसद्मभिः, प्रतिपन्थी पृथिवीभृतामिव ॥१०५॥

स गुरुर्विजयदानसूरिः मुनिभिः समं गणिपण्डितोपाध्यायादिसाधुभिः सार्द्धं मुहूर्तस्य दिने वासरे मण्डपस्य मध्यमीयिवान् गतः। क इव। प्रतिपन्थीव। यथा पृथिवीभृतां पर्वतानां प्रतिपन्थी वैरी इन्द्रः घुसद्मभिः स्वर्गगृहैः सुरैः सह सदसः सभायाः सदनं मन्दिरमेत्यागच्छति। 'नृपस्य नातिप्रमनाः सदोगृहम्' इति रघुवंशे ॥

श्लोकार्थ

જેમ પર્વતોનો શત્રુ ઇંદ્ર દેવોના સભામંડપમાં આવે, તેમ મુહૂર્તના દિવસે ગણિ, પંન્યાસ તેમજ ઉપાધ્યાય આદિ સાધુઓની સાથે આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયદાનસૂરિ પૂર્વોક્ત સંભામંડપમાં પધાર્યા. ॥૧૦૫॥

इदमीयमहामहेक्षणो-पनतैः पौरनरैः परःशतैः ।
निभृतं भ्रियते स्म मण्डपो, नवकासार इवाम्बुदाम्बुभिः ॥१०६॥

परःशतैः शतात्परे परःशताः तैः सहस्रसंख्यैः पौरनरैर्नागरिकलोकैः मण्डपः सूरिपदप्रदानास्पदं निभृतं घनं भ्रियते स्म भृतः। किंभूतैः पौरनरैः। इदमीयस्य हीरहर्षोपाध्यायसंबन्धिनो महामहस्याचार्यपदस्थापनातिशयितोत्सवस्य ईक्षणार्थमुपनतैः समागतैः। क इव। नवकासार इव। यथा नवीनस्तडागः अम्बुदाम्बुभिः प्रावृट्पयोधरपानीयैः निर्भरं पूर्यते ॥

श्लोकार्थ

જેમ નવીન સરોવર મેઘના જલથી પરિપૂર્ણ બને, તેમ શ્રી હીરહર્ષઉપાધ્યાયના આચાર્યપદપ્રદાનના મહોત્સવને જોવા માટે આવેલા સેંકડો અને હજારો નાગરિકોથી મંડપ ચિકાર ભરાઇ ગયો. ॥૧૦૬॥

त्रिशलातनुजन्मशासना-भ्युदयं मूर्तमिव व्रतीश्वरम् ।
यतिभिस्तमजूहवद् गुरु-स्त्रिदशीशंसितभाग्यवैभवम् ॥१०७॥

गुरुर्विजयदानसूरिः साधुभिः उपाध्यायपण्डितादिमुनिभिः कृत्वा तं हीरहर्षोपाध्यायमजूहवत् आकारयामास । किंभूतं तम् । त्रिदश्या शासनदेवतया शंसितः श्लाघितो भाग्यस्य सुकृतस्य पुण्योदयस्य वैभवः संपद् यस्य । इवोत्प्रेक्ष्यते—मूर्तं मूर्तिमन्तमङ्गीकृताङ्गं त्रिशलायाः सिद्धार्थपृथिवीपतिपत्न्यास्तनुजन्मनो नन्दनस्य श्रीमन्महावीरदेवस्य शासनस्य अभ्युदयमुन्नतिमिव ॥

श्लोकार्थ

ત્યારપછી ગુરુદેવે, પંડિતો, ઉપાધ્યાયો આદિ સાધુઓ દ્વારા તેમજ શાસનદેવીથી પ્રશંસા કરાયેલા એવા પુણ્યના પ્રાગ્ભારવાળા હીરહર્ષ ઉપાધ્યાયને બોલાવ્યા. જાણે તેઓ (હીરહર્ષ ઉપાધ્યાય) ભગવાન મહાવીર પરમાત્માના શાસનના અભ્યુદયની સાક્ષાત્ મૂર્તિ ન હોય ! ॥૧૦૭॥

गगनात्मरसेन्दुहायने, विशदे पौषजपञ्चमीदिने ।
धृतशीतरुचीरुचिच्छलो-ज्ज्वलवस्त्रे किमु तत्पदोत्सवे ॥१०८॥
व्रतिवारिधिनेमिवासवः, स्वपदे स्थापितवान् स वाचकम् ।
इव पञ्चमकं गणाधिपं, मृगराजध्वजतीर्थनायकः ॥१०९॥ (युग्मम्)

स विजयदाननामा व्रतिनां श्रमणानां वारिधिनेमेर्वसुंधरायाः नायकः स्वामी । राजा इत्यर्थः । सूरिः तं हीरहर्षनामानं वाचकमुपाध्यायं स्वपदे निजपट्टे स्थापितवान् संस्थापयामास । क इव । मृगराजध्वजतीर्थनायक इव । यथा मृगराजः सिंहो ध्वजश्चिह्नं लाञ्छनं यस्य तादृशस्तीर्थनायकस्तीर्थेश्वर एतावता श्रीमहावीरजिनः पञ्चानां संख्यापूरणः पञ्चमः पञ्चम एव पञ्चमकः, तं गणस्य साधुसमुदायरूपगच्छस्य नायकं स्वामिनं पञ्चशतच्छात्रैः समं प्रव्रजितत्वात् । तद्व्यतिकरे पञ्चशतसाधूनां गणस्य नाथं गणधरं सुधर्मस्वामिनं स्वपदे स्थापयति स्म । कस्मिन्हायने । गगनमाकाशं शून्यम् (०), आत्मा क्षेत्रज्ञ एकः(१), रसास्तिक्तादयः षट् (६), इन्दुश्चन्द्रोऽप्येकः (१) तन्मितहायने वत्सरे विक्रमादित्याद्दशाधिकषोडशशत (१६१०) वर्षातिक्रमे । कुत्र दिवसे । पौषजपञ्चमीदिने पौषमासे जाता या पञ्चमी नाम्नी तिथिस्तद्दिवसे । किंभूते । विशदे शुक्ले । उत्प्रेक्ष्यते· तत्पदोत्सवे तस्य हीरहर्षोपाध्यायस्य पदस्याचार्यपदप्रदानस्य उत्सवे महामहे धृतं परिहितं शीतरुचीरुचिः चन्द्रचन्द्रिका तस्याश्छलेन कपटेन उज्ज्वलं धवलं वस्त्रं वसनं येन एवंविधे इव वासरे । शुक्लपञ्चमीदिने इत्यर्थः ॥ संवत् १६१० वर्षे पौषमासे शुक्लपञ्चमीवासरे श्रीहीरहर्षवाचकस्य सूरिपदस्थापना ॥ इति श्रीहीरविजयसूरेराचार्यपदस्थापना ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ મહાવીર પરમાત્માએ પોતાની પાટે પાંચમા ગણધર શ્રી સુધર્માસ્વામીને સ્થાપન કર્યા હતા, તેમ શ્રમણાધિપતિ આચાર્ય વિજયદાનસૂરિજીએ વિક્રમ સંવત્ ૧૬૧૦ વર્ષે પોષ સુદી પંચમીના દિવસે હીરહર્ષ ઉપાધ્યાયને પોતાની પાટે સ્થાપન કર્યા. અર્થાત્ આચાર્યપદ પ્રદાન કર્યું. તે હીરહર્ષઉપાધ્યાયના આચાર્યપદપ્રદાન મહોત્સવમાં ચંદ્રે પણ ચંદ્રિકાના બહાને જાણે ઉજ્જ્વલ વસ્ત્ર

ધારણ કર્યું ન હોય ! અર્થાત્ તેની પોષ સુદી પંચમીના દિવસે હીરહર્ષઉપાધ્યાયની આચાર્યપદવી થઈ. ॥૧૦૮॥૧૦૯॥

हृदि हीर इवैष विष्टपे, विजयोऽस्यैव पुनर्भविष्यति ।
अत एव कृतास्य सूरिणा, विजयाह्वा किमु हीरपूर्विका ॥११०॥

यत्कारणादेष सूरिः हृदि अर्थाज्जगतां हृदये हीर इव वज्रमणिरिव । जनभाषया 'हीरो' । रहस्यं च भविष्यति । पुनरपरार्थे न्यासे विष्टपे विश्वे अस्यैव सूरेरेव जयो कुवादिवादेषु विजयो भविष्यति नान्यस्य । उत्प्रेक्ष्यते—अतः कारणात् सूरिणा विजयदानगुरुणा अस्य हीरहर्षस्य हीर इति नाम पूर्वं यस्याः सा हीरपूर्विका विजयाह्वा विजय इत्याख्या कृता किमु । एतावता हीरविजयसूरिरित्यभिधानं निर्मितम् ॥

શ્લોકાર્થ

જગતના હૃદયોમાં હીરતુલ્ય તેમજ 'વિશ્વના કુવાદિઓ ઉપર આ આચાર્યનો જ વિજય થશે' આ કારણથી જ જાણે ગુરુદેવે હીરહર્ષઉપાધ્યાયનું 'હીરવિજયસૂરિ' આવું નામ રાખ્યું ન હોય ! ॥૧૧૦॥

इदमेव दिनं जगत्पते–रभिषेकार्हमितीव संमदात् ।
उदयादिमसिंहभूमिमा–नभिषिक्तोऽत्र तदैव बाहुजैः ॥१११॥

अथ शिवपुर्यां संमदादानन्दात् बाहुजैः राजन्यैः । 'तत्तस्मिन्विनिमज्ज्य बाहुजभटैरारम्भि रम्भा'—इति नैषधे । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोस्तदैव तस्मिन्नवसरे उदय इति पदमादिमं यत्र तादृशः सिंह एव भूमिमान्नृपः एतावता उदयसिंहराजा अभिषिक्त इव श्रीरोहिणीमण्डलराज्ये संस्थापितः । इति किम् । इदमेव दिनं यस्मिन् दिने श्रीहीरहर्षविजयसूरेराचार्यपदं प्रदत्तं तदेव दिनं जगतां भूलोकस्य पत्युर्भर्तुश्चक्रवर्त्यादेरभिषेकस्य राज्यस्थापनाया अर्हमुचितं योग्यम् ॥

શ્લોકાર્થ

જે દિવસે હીરહર્ષ ઉપાધ્યાયને આચાર્યપદ પ્રદાન કરવામાં આવ્યું, તે જ દિવસે શિવપુરના (સિરોહીના) રાજકીયપુરુષોવડે સિરોહીના રાજ્યના સિંહાસને **ઉદયસિંહ** નામના રાજાનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો. કારણકે હીરહર્ષઉપાધ્યાયના આચાર્યપદપ્રદાનનો દિવસ જગત્પતિ ચક્રવર્તીના રાજ્યાભિષેકને યોગ્ય હતો. અર્થાત્ સર્વોત્કૃષ્ટ હતો. ॥૧૧૧॥

भुवि मङ्गलतूर्यनिस्वनो, दिवि दिव्योऽजनि दुंदुभिध्वनिः ।
इति तौ किमु शंसतो गुरु–र्न ऋतेऽस्मादपरोऽस्ति रोदसोः ॥११२॥

भुवि पृथिव्यां मङ्गलानां भूयसां श्रेयसां सूचकानां तूर्याणां वादित्राणां निस्वनो निर्घोषः, तथा दिवि आकाशे दिव्यो देवतासंबन्धी दुंदुभीनां मदनभेरीणां निस्वानानां वा

ध्वनिः शब्दः अजनि संजातः । उत्प्रेक्ष्यते—तौ द्वावपि शब्दौ इत्थमुना प्रकारेण शंसतोऽर्थाल्लोकानां पुरः कथयत इव । इति किम् । यत् रोदस्योर्द्यावापृथिव्योरस्मात् हीरविजयसूरेरपरोऽन्यो द्वितीयो कोऽपि असाधारणगुणगणो गुरुर्नास्ति ॥

श्लोकार्थ

પૃથ્વી ઉપર મંગલવાજિંત્રોના અને આકાશમાં દેવદુંદુભિના અવાજથી આકાશપૃથ્વી શબ્દમય બની ગયાં ! તે ધ્વનિ જાણે લોકોની આગળ આ પ્રમાણે જણાવતો ન હોય 'આકાશ અને પૃથ્વીમાં અસાધારણગુણોપેત શ્રીહીરવિજયસૂરિ સમાન અન્ય કોઈ આચાર્ય નથી.' ॥૧૧૨॥

पिकपञ्चमकूजितक्वणा-स्तमगायन् द्व्यणुकोदरीगणाः ।
अदसीययशोजिगासयो-पगताः किंपुरुषाङ्गना इव ॥११३॥

द्व्यणुकोदरीगणा कृशोदरीनारीनिवहाः । 'शृङ्गारसर्गद्व्यणुकोदरीयम्' इति नैषधे । तदा तस्मिन् सूरिपदप्रदानसमये तमगायन् तद्गुणग्रामं गायन्ति स्म । किंभूताः । पिकानां कोकिलानां पञ्चमकूजितं वसन्तसमयोद्भिन्नसान्द्रमाकन्दकलिकास्वादनोद्घटितकण्ठकुहरप्रेङ्खोलितपञ्चममधुरध्वनिस्तद्वत् क्वणो निनादो यासाम् । उत्प्रेक्ष्यते—अदसीयानां हीरविजयसंबन्धिनां यशसां कीर्तीनां जिगासया गातुमिच्छया उपगताः । स्वर्लोकाद्भूलोके स्वस्थानाद्वा शिवपुर्यां समागताः किंपुरुषाङ्गनाः किंनर्य इव ॥ इत्याचार्यपदमहोत्सवः ॥

श्लोकार्थ

આચાર્યપદના મહોત્સવમાં કોકિલાના પંચમસ્વર સમાન સ્વરવાળી એવી શીવપુરીનગરીની સ્ત્રીઓ આચાર્યદેવના ગુણગાન કરતી હતી. તે સ્ત્રીઓ જાણે હીરવિજયસૂરિની યશોગાથા ગાવાની ઇચ્છાથી સ્વર્ગમાંથી ઉતરી આવેલી કિન્નરીઓ ન હોય ! ॥૧૧૩॥

त्रिजगन्नयनामृताञ्जनं, शुशुभाते यतिपुंगवावुभौ ।
सुरभीकृतभूतलौ यशः-सुमनोभिर्मधुमाधवाविव ॥११४॥

उभौ द्वौ यतिपुंगवौ विजयदानहीरविजयसूरीन्द्रौ शुशुभाते शोभां लभेते स्म । किंभूतौ । त्रिजगतां तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशात् त्रिभुवनजनानां नयनेषु लोचनेषु आह्लादकत्वेन अमृताञ्जनं सुधाया अञ्जनतुल्यौ । पुनः किंभूतौ । यशोभिरेव सुमनोभिर्विकसितकुसुमैः कृत्वा सुरभीकृतं वासितं सुगन्धं विहितं भूतलं महीमण्डलं याभ्याम् । उत्प्रेक्ष्यते-मधुमाधवौ चैत्रवैशाखमासाविव ॥

श्लोकार्थ

ત્રણ જગતના જીવોના નયનોને અમૃતાંજન સમાન તેમજ પોતાના યશરૂપી પુષ્પોવડે ભૂતલને સુવાસિત કરનાર એવા બન્ને સૂરિપુંગવ **વિજયદાનસૂરિ** અને **વિજયહીરસૂરિ** મધુ અને માધવ અર્થાત્ ચૈત્ર અને વૈશાખ ન હોય ? તેમ શોભતા હતા. ॥૧૧૪॥

द्युसदामिव मेदिनीरुहौ, जगतीजंगमतानुसङ्गिनौ ।
स्म विभूषयतः क्रमेण तौ, विहरन्तावणहिल्लपत्तनम् ॥११५॥

क्रमेण विहारपरिपाट्या तौ विजयदानहीरविजयसूरीन्द्रौ अणहिल्लनाम पत्तनं विभूषयतः स्म अलंचक्रतुः । किं कुर्वन्तौ । उत्प्रेक्ष्यते—द्युसदां देवानां मेदिनीरुहौ पादपौ कल्पवृक्षाविव । किंभूतौ । जगत्यां भूमिपीठे जंगमतायाः संचरणशीलत्वस्य अनुसङ्गः सङ्गोऽस्त्यनयोस्तौ ॥

श्लोकार्थ

અનુક્રમે વિહાર કરતા બન્ને આચાર્યોએ અણહિલ્લપુર પાટણને શોભાવ્યું. અર્થાત્ પાટણ નગરમાં પધાર્યા. તે બન્ને જાણે આ પૃથ્વીના જંગમ કલ્પવૃક્ષો ન હોય ? ॥૧૧૫॥

श्रमणद्युमणी मणीव तौ, मुनिमुक्तावलिमध्यशालिनौ ।
पुरि तत्र तमोनिशुम्भनौ, गणलक्ष्मीं मदयांबभूवतुः ॥११६॥

तत्र पुरि पत्तननगरे तौ विजयदानहीरविजयनामानौ श्रमणद्युमणी मुनिमार्तण्डौ । सूरीन्द्रावित्यर्थः । गणलक्ष्मीं तपागच्छश्रियं मदयांबभूवतुः । शृङ्गारकलितां कुर्वाते स्मेत्यर्थः । काविव । मणीव । नायकरत्ने इव । मणीवादिवर्जमिति द्विवचनेऽपि संधिः स्यात् । यथा मणीव दंपतीव रोदसीव । 'मणीव नीवोत्तरलौ विरेजतुः' इति नैषधेऽपि । किंभूतौ । मुनयः साधव एव मुक्तावलिर्मौक्तिकहारस्तस्य मध्ये शालेते इत्येवंशीलौ । पुनः किंभूतौ । तमसामज्ञानान्धकाराणां निशुम्भनौ व्यापादकौ । नायकमणी अपि स्त्रियं समदां सृजतः मुक्तावलिमध्यस्थायिनौ तमोनिहन्तृकौ च ॥ इति द्वयोरपि सूरीन्द्रयोः पत्तने पादावधारणम् ॥

श्लोकार्थ

સાધુઓરૂપી મુક્તાહારના બે મધ્યમણિ સમાન અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારના નાશક એવા બન્ને સૂરીન્દ્રોએ અણહિલપુર નગરમાં તપાગચ્છની લક્ષ્મીને શ્રૃંગારયુક્ત કરી અર્થાત્ શણગારી ॥૧૧૬॥

अथ तत्र समर्थनामभृ-द्भणशाली भवति स्म भूतिमान् ।
सचिवो यवनस्य भूभुजो, मतिवार्धिश्चणकाङ्गजन्मवत् ॥११७॥

अथ पत्तनागमनानन्तरं तत्राणहिल्लपत्तने समर्थ इति नाम बिभर्तीति समर्थनामभृत् भणशाली वक्षस्कारव्यापारकारिणां कश्चित् संज्ञाविशेषः भवति स्माभवत् । एतावता समरथभणशालीतिनामा । किंभूतः । सचिवः प्रधानः । कस्य । भूभुजः पत्तनाधीशस्य सेरखानस्य । किंभूतस्य । यवनस्य 'पठाण' इति नाम म्लेच्छजातीयस्य । पुनः किंभूतः । भूतिमान् हस्तितुरगादिलक्ष्मीकलितः । पुनः किंभूतः । मतिवार्धिः बुद्धिसमुद्रः । किंवत् । चणकाङ्गजन्मवत् । यथा चणकनामा द्विजविशेषस्तस्याङ्गजन्मा पुत्रश्चाणक्यो धीनिधिरभूत् ।

શ્લોકાર્થ

ત્યારે પાટણમાં પાટણપતિ મુસલમાન રાજા **'સેરખાં'** હતો. તેને ઋદ્ધિમાન્ અને બુદ્ધિમાં ચાણાક્ય જેવો **'ભણસાલી સમરથ'** નામનો પ્રધાન હતો. ॥૧૧૭॥

उपचक्रमिरे महामहा, अमुनाचार्यपदस्य नन्दये ।
शिवशैवलिनीवरोद्वहो-पयमार्थे प्रथमोत्सवा इव ॥११८॥

अमुना समर्थभणशालीसचिवेन आचार्यपदस्य नन्दये नन्दिकारापणार्थं महामहा अतिशयिन उत्सवा उपचक्रमिरे प्रारब्धाः । उत्प्रेक्ष्यन्ते—शिवमे(ए)व मुक्तिरूपो यः शैवलिनीनां नदीनां वरो भर्ता समुद्रस्तस्योद्वहा पुत्री लक्ष्मीस्तस्या उपयमः पाणिग्रहणं तस्मिन् । सिद्धिलक्ष्मीविवाहे इत्यर्थः। प्रथमोत्सवा इव । आदिमाः क्षणा इव ॥

શ્લોકાર્થ

મંત્રીશ્વર એવા સમરથભણસાલીએ પાટણમાં આચાર્યપદની ઉજવણી માટે પ્રથમ ઉત્સવની જેમ મહોત્સવનો પ્રારંભ કર્યો, તે જાણે મુક્તિરૂપ સમુદ્રની પુત્રી શિવલક્ષ્મીના વિવાહોત્સવનો પ્રારંભ કર્યો ન હોય ? ॥૧૧૮॥

पुरि जानपदीयमानव-व्रज आकार्यत तेन सेवकैः ।
पिकभृङ्गभरः स्वसौरभै-रिव कुञ्जे स्मितचूतशाखिना ॥११९॥

तेन समर्थभणशालिमन्त्रिणा सेवकैः स्वभृत्यवर्गैर्जानपदीयो गुर्जरमण्डलसंबन्धी मानवव्रजो जनसमूहः पुरि पत्तननगरे आकार्यत आहूयते स्म । आमन्त्रित इत्यर्थः । केनेव । स्मितचूतशाखिनेव । यथा वसन्तसमयविकसितसहकारतरुणा स्वस्यात्मीयस्य सौरभैरामोदैः परिमलैः कृत्वा पिकभृङ्गभरः कोकिलमधुकरनिकरः कुञ्जे कानने आकार्यते ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ વસંતઋતુના વિકસ્વર આમ્રવૃક્ષો પોતાની સુવાસ દ્વારા કોકિલા અને ભ્રમરોના સમૂહને વનકુંજમાં આમંત્રણ આપે છે, તેમ મંત્રીશ્વરે પોતાના સેવકો દ્વારા ગુર્જરદેશવર્તી જનસમૂહને પાટણ પધારવા માટેનું આમંત્રણ આપ્યું. ॥૧૧૯॥

सुकृतं प्रविधाय सत्क्रिया-ममुना संघजनस्य संमदात् ।
समचीयत शम्बलं महो-दयपुर्यां प्रयियासुना किमु ॥१२०॥

अमुना पत्तनाधीशधीसखेन सुकृतं पुण्यं समचीयत सम्यक्प्रकारेण पुष्टं क्रियते स्म । किं कृत्वा । संमदादतिहर्षात् संघजनस्य चातुर्वर्ण्यस्य सत्क्रियामशनपान(खादिम)स्वादिमवस्त्राभरणश्रीफलादिदानेन सत्कारं प्रविधाय कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते-महोदयपुर्यां निर्वृतिनामनगर्यां प्रयियासुना प्रकर्षेण गन्तुमिच्छुना सता अमुना मन्त्रिणा शम्बलं मार्गनिर्वाहकृत्पाथेयं किमु संचितम् ॥

श्लोकार्थ

અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ, વસ્ત્ર, આભૂષણ, શ્રીફલ આદિથી ચતુર્વિધ સંઘનો અત્યંત હર્ષપૂર્વક સત્કારકરીને મંત્રીશ્વરે પુણ્યને પુષ્ટ કર્યું. અર્થાત્ મુક્તિરૂપી નગરીમાં જવા ઇચ્છતા મંત્રીશ્વરે જાણે પુણ્યનું પાથેય (ભાતું) સંચિત કર્યું ન હોય ! ॥૧૨૦॥

गुरुनन्दिमहेऽङ्गनासखै–र्वसतेर्मध्यमभूषि मानुषैः ।
जिनजन्ममहे मरुद्गिरे–रिव गीर्वाणगणैरधित्यका ॥१२१॥

गुरोर्हीरविजयसूरीशितुः नन्दिमहे गच्छानुज्ञामहोत्सवे अङ्गनासखैः स्वस्वकलत्रकलितैरथवा निजाग्रजमितावर्गसहितैर्मानुषैः पुरुषैर्वसतेरुपाश्रयस्य मध्यमभूषि अलंक्रियते स्म । कैरिव । गीर्वाणगणैरिव । यथा जिनस्य अर्हद्भट्टारकस्य जन्ममहे जन्माभिषेकोत्सवे सुराङ्गनानुगतैर्भवनपतिवानव्यन्तरज्योतिष्कविमानवासिसुरसमूहैर्मरुद्गिरेर्निर्जरोर्वीधरस्य मेरोरधित्यका ऊर्ध्वभूमिश्चूलिका भूष्यते ॥

श्लोकार्थ

જિનેશ્વર ભગવંતના જન્મમહોત્સવમાં દેવાંગનાઓસહિત ચારે નિકાયના દેવોથી જેમ મેરુપર્વતની ચૂલિકા શોભે, તેમ શ્રી હીરવિજયસૂરિના આચાર્યપદની ઉજવણી સંબંધી મહોત્સવમાં સ્ત્રીઓસહિત પુરુષોથી ઉપાશ્રયનો મધ્યભાગ અલંકૃત થયો. ॥૧૨૧॥

गणिनन्दिमहेऽप्सरोगणै–रिव मुक्ताभिरुपेत्य यौवतैः ।
करपीडनमण्डपो यथाऽ–क्षतपुञ्जैः समवर्ध्यतालयः ॥१२२॥

साङ्गे प्रवचने अधीती गणिरनूचानश्च तस्य गणेर्नन्दिमहे निर्वाणमहोत्सवे यौवतैर्विविधकुलजन्मपुरनिवासियुवतीसमूहैरुपेत्यागत्याक्षतपुञ्जैर्लाजव्रजैरालयः उपाश्रयः श्रीगुरु अतिबहुलसंमर्दतः प्राप्तुमशक्नुवद्भिस्तदाश्रयत्वाद्वसतिरेव समवर्ध्यत वर्धापितः। क इव। करपीडनमण्डप इव । यथा विवाहमण्डपः सधवबधूभिरक्षतैर्वर्धाप्यते । कैरिव । अप्सरोगणैरिव । यथा गौतमादिगणधरः नन्दिमहोत्सवे सुरसुन्दरीवृन्दैर्मुक्ताभिर्मुक्ताफलैः संवर्ध्यते । 'आप्तैर्वर्धापयांचक्रे शुभे योगः शुभस्य हि' इति प्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ ॥

श्लोकार्थ

ગણધરપદની સ્થાપનાના સમયે દેવાંગનાઓએ મુક્તાફલોથી જેમ ગૌતમગણધરને વધાવ્યા હતા, તેમ આચાર્યપદના મહોત્સવમાં સોહાગણ સ્ત્રીઓએ અક્ષતથી લગ્નમંડપની જેમ ઉપાશ્રયને વધાવ્યો. ॥૧૨૨॥

जिनवद् गणधारिणः पदं, समनुज्ञाप्य स सूरिचक्रिणः ।
गुरुरस्य सहस्रदीधिति–प्रमितावर्तनवन्दनान्यदात् ॥१२३॥

स गुरुर्विजयदानसूरिः अस्य सूरिचक्रिणः हीरविजयसूरिसार्वभौमस्य सहस्रदीधि-

तयो द्वादशभास्कराः तैरिव प्रमीयन्ते प्रमाणविषयीक्रियन्ते इति सहस्रदीधितिप्रमितानि तादृशान्यावर्तनानि हस्तावर्तकरणानि येषु तादृशानि । एतावता द्वादशावर्तवन्दनकानि अदात् ददाति स्म । किं कृत्वा । गणधारिणः गच्छधरस्य पदं समनुज्ञाप्य सम्यक्प्रकारेणानुज्ञां दत्वा । किंवत् । जिनवत् । यथा जिनोऽर्थान्महावीरतीर्थकरः सुधर्मस्वामिनो गणधारिणः पदं समनुज्ञापयति ॥

श्लोकार्थ

મહાવીર પરમાત્માએ જેમ સુધર્મસ્વામીને ગણધરપદની અનુજ્ઞા આપી, તેમ શ્રીવિજયદાનસૂરિ મહારાજે, સૂરિચક્રવર્તી શ્રી વિજયહીરસૂરિને ગચ્છની અનુજ્ઞા આપીને બાર સૂર્યપ્રમાણ બાર આવર્તો વડે (દ્વાદશાવર્ત) વંદન કર્યું. ॥૧૨૩॥

वशिनोऽस्य ततो वशंवदां, गणभृद्भूमिमणिर्गणश्रियम् ।
स्वसुतस्य पितेव संपदं, प्रणयेन प्रणिनाय नीतिमान् ॥१२४॥

ततो द्वादशावर्तवन्दनकप्रदानानन्तरं गणभृत्सु गच्छधरेषु भूमिमणिः क्षोणीरत्नं राजा विजयदानसूरीन्द्रः प्रणयेन स्नेहेन वशिनो जितेन्द्रियस्य अस्य हीरविजयसूरेर्गणश्रियं तपागच्छलक्ष्मीं वशंवदामायत्तां प्रणिनाय चकार । 'सृजति करोति प्रणयति घटयति निर्माति निर्मिमीते च' इति करणार्थाः क्रियाकलापे । क इव । पितेव । यथा जनकः स्वसुतस्य निजपुत्रस्य संपदं गृहसंपत्तिमनुक्रमागतात्मगृहलक्ष्मीं वशंवदां प्रणयति । किंभूतः । नीतिमान् युक्तायुक्तविचारोपेतः । गुरुः पिता च ॥ इति समरथभणशालीकृतमहोत्सवपूर्वकश्रीहीरविजयसूरिपुरंदराचार्यपदनन्दिवन्दनकप्रदानवर्णनम् ॥

શ્લોકાર્થ

નીતિમાન્ પિતા જેમ પુત્રને ઘરની સંપત્તિ અર્પણ કરે, તેમ ગચ્છાધિપતિઓમાં શિરોમણિ એવા વિજયદાનસૂરિ મહારાજે, અતિસ્નેહપૂર્વક જિતેંદ્રિય એવા હીરવિજયસૂરિને પોતાના ગચ્છની લક્ષ્મી અર્પણ કરી. ॥૧૨૪॥

मुदमादधिरे मुमुक्षव-स्तमवाप्याभिनवोदयं प्रभुम् ।
ननृते नरकद्विषं पुन-र्गणलक्ष्म्या पुरुषोत्तमं पतिम् ॥१२५॥

मुमुक्षवः संसारासारकारागारं मोक्तुमिच्छवः तपागच्छसाधवः अभि सामस्त्येन नवः 'णु स्तुतौ' नवनं नवः स्तुतिस्तद्युक्तः प्रशंसास्पदं नवीनो वा उदयोऽभ्युदयनं प्रादुर्भावो यस्य तादृशं प्रभुं स्वामिनं हीरविजयसूरिमवाप्य लब्ध्वा मुदमानन्दम् । अर्थान् मानसे आदधिरे धारयन्ति स्म । पुनरर्थान्तरन्यासे गणलक्ष्म्या तपागच्छश्रिया नवीनाभ्युदयं तं पतिं नायकं प्राप्य ननृते नर्तितम् । किंभूतम् । नरकस्य दुर्गतेर्द्विषं वैरिणम् । पुनः किंभूतम् । पुरुषेषु सकलमनुष्येषु उत्तमं आचार्यत्वात् श्रेष्ठम् । तथा श्रिया क्षीरनीरनिधेर्नन्दिन्यापि नरकासुरसंहारकारिणं पुरुषोत्तमं नारायणं पतिं भर्तारं संप्राप्य ननृते ॥

શ્લોકાર્થ

મુમુક્ષુ એવા સાધુઓ અભિનવોદિત ગચ્છનાયક હીરવિજયસૂરિને પામીને અત્યંત હર્ષિત બન્યા, લક્ષ્મી જેમ પુરુષોત્તમ (વિષ્ણુ) પતિને પામીને નૃત્ય કરે, તેમ ગણલક્ષ્મી પણ પુરુષશ્રેષ્ઠ હીરવિજયસૂરિને પામીને હર્ષપૂર્વક નૃત્ય કરવા લાગી ॥૧૨૫॥

गणपूर्वगिरौ महोदय–श्रमणव्योममणीसमीक्षणात् ।
कुनयैरिह कौशिकायितं, भविकैः पङ्कजकाननायितम् ॥१२६॥

इह जगति भूमिपीठे वा गणस्तपागच्छः स एव पूर्वगिरिरुदयाचलः । 'पूर्वपर्वततिरोहितात्मनः' इति सुरथोत्सवकाव्ये पूर्वशब्दः । तथा 'अथोदयः पूर्वाद्रिः' इति हैम्यामपि । तस्मिन् महान् सर्वातिशायी उदयः पदस्थापनासमय एव सर्वोत्कृष्टं माहात्म्यं यस्य तादृशो यः श्रमणव्योममणी सर्वसाधुषु तेजस्वित्वेन भास्करः तस्य समीक्षणाद्दर्शनात् कुत्सितो विरुद्धो नयो मतं येषां ते कुनयाः कुपाक्षिकास्तैः कौशिकाः घूकास्तैरिवाचरितं प्रण(न)ष्टमित्यर्थः । पुनर्भव्यैर्मोक्षगमनयोग्यैर्जनैः सम्यग्दृष्टिभिः पङ्कजानां कमलानां काननैर्वनैरिवाचरितम् । विकसितमित्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

તપગચ્છરૂપી ઉદયાચલ ઉપર સર્વોત્કૃષ્ટ ઉદયવાળા સાધુશિરોમણિ હીરવિજયસૂરિરૂપી સૂર્યના ઉદયને જોવાથી કુવાદીરૂપ ઘુવડો નષ્ટપ્રાયઃ બની ગયા અને ભવ્યજનરૂપી કમલવન વિકસિત બન્યું. ॥૧૨૬॥

स्वयमेष शिवं गमी परा–नपि संप्रापयितुं प्रभुः प्रभुः ।
इति वक्तुमिवेश्वरान् दिशा, यशसा व्यानशिरेऽखिला दिशः ॥१२७॥

यशसा अर्थात् सूरीन्द्रश्लोकेनाखिलाः समस्ता दशापि दिशः व्यानशिरे व्याप्ताः । उत्प्रेक्ष्यते—दिशां हरितान् ईश्वरान्नायकान् । दिक्पालानित्यर्थः । इत्यग्रे वक्ष्यमाणं वक्तुं कथयितुमिव । इति किम् । यदेष प्रभुर्हीरविजयसूरिः स्वयमात्मना शिवं मोक्षं गमी गमिष्यति कालसामग्र्यभावाद्भवान्तरेऽपि पुनः परानन्यानपि जन्तून् मोक्षं संप्रापयितुं प्रभुः समर्थोऽस्ति । 'यथा विदूराद्रिरदूरतां गमी' इति नैषधे ॥

શ્લોકાર્થ

હીરવિજયસૂરિના યશથી સર્વ દિશાઓ વ્યાપ્ત બની, તે જાણે દિશાઓના સ્વામી દિક્પાલોને આ પ્રમાણે કહેવા માટે ન હોય કે, આ હીરવિજયસૂરિ સ્વયં મોક્ષગતિને પ્રાપ્ત કરશે અને બીજા અનેક ભવ્યપ્રાણીઓને મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરાવનારા બનશે. ॥૧૨૭॥

कजपाणितमोद्विषज्जग–श्रयनस्यास्य महोभरैर्भरात् ।
किमु चण्डरुचेरसूयया, म्रियते भूमिनभस्तलद्वयी ॥१२८॥

अस्य सूरेः महोभरैः प्रतापपटलैर्भरादतिशयाद् भूमिनभःस्थलद्वयी मेदिनीगगनमण्डलयामलं ध्रियते अभिव्याप्यते । उत्प्रेक्ष्यते—चण्डरुचेः सूर्यस्यार्थात् प्रतापैः सार्द्धमसूयया ईर्ष्ययेव । अस्य किंभूतस्य । कजं कमलमरुणत्वेन मृदुत्वेन वा तत्तुल्यः पाणिर्यस्य । अथवा आकृत्या कजं पद्मं पाणौ हस्ते यस्य । तथा तमसामज्ञानानां पापानां वा द्विषन् वैरी । तथा जगतां विश्वेषां धर्ममार्गदर्शकत्वेन नयनरूपः । पक्षे कमलाङ्कितकरस्यान्धकारद्विषतः जगच्चक्षुषः । विशेषणत्रयेऽपि कर्मधारयः ॥

શ્લોકાર્થ

સૂર્યના પ્રતાપ સાથે સ્પર્ધા કરતા આચાર્યના મહાન્ પ્રતાપથી આકાશ અને પૃથ્વી વ્યાપ્ત બની ગઈ. આચાર્ય કમલ સમાન કોમલ અને લાલ હાથવાળા હતા. અર્થાત્ તેઓના હાથમાં કમલની રેખા હતી. સૂર્ય કમલ સમાન લાલરંગના કિરણોવાળો હોય છે. આચાર્યશ્રી અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કરનાર હતા. સૂર્ય પણ અંધકારનો નાશક હોય છે. આચાર્ય જગતને ધર્મમાર્ગના દર્શક હોવાથી જગચ્ચક્ષુ હતા, સૂર્ય પણ જગચ્ચક્ષુ કહેવાય છે. આ પ્રકારે આચાર્યમહારાજનો મહાન પ્રતાપ સૂર્યની જેમ વિસ્તારને પામ્યો. ॥૧૨૮॥

स पतिव्रतयेव वल्लभो, गणलक्ष्म्या समुपास्यत प्रभुः ।
अमुनागमि सा पुनर्मुदं, नगरी नीतिमतेव भूभृता ॥१२९॥

स हीरविजयसूरिर्गणलक्ष्म्या तपागच्छश्रिया समुपास्यते सम्यक् सेव्यते स्म । केव । पतिव्रतयेव पतिः । स्वभर्तैव व्रतं नियमो यस्याः स्वकीयं भर्तारं विना स्वप्नेऽपि नान्यं कामुकं कामयते । सा पतिव्रता तया सत्या युवत्या वल्लभः स्वकान्तः सम्यक् त्रिकरणशुद्ध्या सेव्यते । पुनरन्यदर्थे अमुना सूरिणा सा गणलक्ष्मीर्मुदं परमानन्दमगमि प्रापिता । केनेव भूभृतेव । यथा नीतिमता न्यायनिष्ठेन पार्थिवेन नगरी उपलक्षणात् स्वजनपदकलिता आत्मवासराजधानी प्रमोदं प्राप्यते । अथवा 'तरुणीवत्तरुणेन सूरिणा' इति पाठस्तदा किंवत् । तरुणीवत् । यथा तरुणेन यूना पुंसा तरुणी युवती मुदं प्रीतिं गम्यते प्राप्यते । ण्यन्तः प्रयोगः । किंभूतेन तरुणेन । सूरिणा पण्डितेन विविधविलासरसचतुरशीतिकामासनक्रीडानर्मवचनचातुरीचतुरेण । 'मेधाविकोविदविशारदसूरिदोषज्ञ' इति हैम्यां विद्वन्नाम । तथा । 'वाचो वाच्यविवेकविक्लवधियामीदृग्विधा मादृशां लप्स्यन्ते क्व किलावकाशमथवा सर्वंसहाः सूरयः' इति चम्पूकथायामपि । अथवेति स्मरणगर्भे पक्षान्तरे वा सूरयो विद्वांसः सर्वंसहाः । मादृशामनतिप्रकृष्टा अपि वाचः सहिष्यन्ते हृद्यवधारयिष्यन्ति ज्ञातृत्वादिति तट्टिप्पनके ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના સ્વામીની સેવા કરે, તેમ ગણલક્ષ્મી આ આચાર્યની સમ્યક્ પ્રકારે ઉપાસના કરતી હતી અથવા જેમ ન્યાયનિષ્ઠ રાજા નગરવાસી પ્રજાજનોને આનંદ આપે ! જેમ વિલાસપ્રિય તરુણપુરુષ તરુણીને આનંદ આપે, તેમ આ આચાર્યમહારાજથી ગણલક્ષ્મી અત્યંત આનંદિત બની. ॥૧૨૯॥

अभजन्त यतिव्रजा विभुं, विहगाः स्मेरमिवावनीरुहम् ।
पृणति स्म स तान्पुनर्महो–दयसस्यं प्रदिशन् स तानिव ॥१३०॥

यतिव्रजास्तपागणश्रमणसमूहा विभुं हीरविजयसूरिमभजन्त सेवन्ते स्म । के इव । विहंगा इव । यथा पक्षिणः स्मेरं विकसितमवनीरुहं वृक्षं सेवन्ते । पुनः स सूरिस्तान् मुनिमण्डलान् पृणति स्म प्रीणाति स्म। किं कुर्वन् सः । महोदयो मोक्षो महानुदयो वा स एव सस्यं फलं प्रदिशन् प्रयच्छन् ददानः । क इव । स इव । यथा स स्मेरावनीरुहः फलं स्वसस्यं विश्राणयन् विहगान् प्रीणाति । 'प्रीणाति प्रीणयति च पृणतीति प्रीणनार्थाः स्युः' इति क्रियाकलापे ॥ इति हीरविजयसूरेस्तपागच्छसाम्राज्यप्राप्तिः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ પક્ષીઓ નવપલ્લવિત વૃક્ષને ભજે, તેમ તપાગચ્છના સાધુઓ હીરવિજયસૂરિની ઉપાસના કરતા હતા. વિકસિત વૃક્ષ જેમ ફલ આપીને પક્ષીઓને ખૂશ કરે, તેમ હીરવિજયસૂરિ સાધુઓને મોક્ષરૂપી ફલ આપીને ખૂશ કરતા હતા. ॥૧૩૦॥

कुनयान्नयता विनम्रतां, जयिनेव प्रतिगर्जतोऽमुना ।
दधताधरितः क्षमां ह्रिया, किमु पातालमहीश्वरोऽविशत् ॥१३१॥

क्षमामतिशायिनीं क्षान्तिं उपशान्ततामित्यर्थः दधता धारयता अमुना सूरिणा अधरितः हीनीकृतोऽधिकृतः सन् अहीश्वरः क्षमां पृथिवीं धरतीति तादृशः शेषनागः । उत्प्रेक्ष्यते—ह्रिया लज्जया किमु पातालं रसातलमविशत् प्रविष्ट इव । 'क्षमा क्षितिक्षान्त्योः' इत्यनेकार्थः । अमुना किं कुर्वता । [प्रतिगर्जतो वैतण्डिकान्] कुनयान् कुपाक्षिकान् शाक्यादीन् विनम्रतां प्रणमनशीलतां नयता प्रापयता । केनेव । जयिनेव । यथा विजयकारिणा नृपतिना प्रतिगर्जन्तः स्पर्द्धिनः पार्थिवा विनम्रतां नीयन्ते । 'सुहृदयो हृदयः प्रतिगर्जताम्' इति रघुवंशे ॥

શ્લોકાર્થ

જયશીલ રાજા જેમ પ્રતિસ્પર્ધી રાજાઓને નમાવે, તેમ કુવાદીઓને નમાવતા એવા હીરવિજયસૂરિએ, ક્ષમા ધારણ કરવાથી શેષનાગને તિરસ્કૃત કર્યો તેથી જ જાણે શેષનાગ લજ્જા પામી પાતાલમાં પેસી ગયો ન હોય ! ॥૧૩૧॥

परिशीलितशीललीलया, तुलयञ्श्रीसकडालनन्दनम् ।
स गभीरतयेव सागरं, गुणमाणिक्यनिधिः पराभवत् ॥१३२॥

गुणाः शमदमार्जवमार्दवादयस्त एव माणिक्यानि रत्नानि तेषां निधिर्निधानं स सूरिरुत्प्रेक्ष्यते—गभीरतया त्रिजगज्जनातिशायिस्वगाम्भीर्येण सागरं पराभवत्पराजैषीदिव । किं कुर्वन् । परिशीलितमाबालकालात्परिपालितं यद् शीलं ब्रह्मचर्यं तस्य लीला विला-

सस्तथा सकडालनाम्नो नागरजातिद्विजस्य नन्दनं पुत्रं श्रीस्थूलभद्रं तुलयन् सदृशीकुर्वन् ॥

श्लोकार्थ

બાલ્યકાલથી જ સંપૂર્ણતયા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યના પાલનથી શકડાલપુત્ર સ્થૂલભદ્રની સાથે તુલના કરતા એવા અને શમદમાદિ ગુણરૂપી રત્નોના ભંડાર શ્રીહીરવિજયસૂરિજીએ પોતાના ગાંભીર્ય-ગુણવડે સાગરને પણ જાણે પરાજિત કર્યો ન હોય ! ॥૧૩૨॥

निजधैर्यवदान्यताश्रिया, विजिता येन सुराचलद्रुमाः ।
किमु तद्विजयाय मन्त्रणं, सहवासच्छलतो वितन्वते ॥१३३॥

येन सूरिणा निजस्यात्मनो धैर्यताया घोरोपसर्गपरिषहनिष्कम्पतायाः, तथा वदान्यताया दानशीलतायाः श्रिया शोभया आधिक्येन वा सुराणां देवानां अचलाः पर्वताः पञ्च मेरवः तथा द्रुमा वृक्षाः पञ्च कल्पतरवः विजिताः पराभूताः सन्तः सहवासच्छलतः एकत्र निवसनकपटतः । उत्प्रेक्ष्यते—तद्विजयाय सूरिपराभवनार्थं मन्त्रणं मिथ आलोचं किमु वितन्वते कुर्वन्तीव ॥ इति हीरविजयसूरिगुणाः ॥

श्लोकार्थ

પોતાની ધીરતા, નિષ્પ્રકંપતા અને ઉદારતાની લક્ષ્મીથી પરાભવ પામેલા પાંચ મેરુપર્વતો અને પાંચ કલ્પવૃક્ષો એક જ સ્થાને રહેવાના બહાને જાણે આ આચાર્યનો પરાભવ કરવા માટે પરસ્પર મંત્રણા કરતા કરતા રહ્યા ન હોય ! ॥૧૩૩॥

अधिपौ निखिलक्षमाभृतां, सुरसेव्यौ कलधौतदीधिती ।
हिमहेमगिरी नु जंगमौ, मुनिचन्द्रौ भुवि तौ विजह्रतुः ॥१३४॥

तौ मुनिचन्द्रौ विजयदानसूरि-हीरविजयसूरीन्द्रौ भुवि पृथ्वीपीठे विजह्रतुः विहारं चक्रतुः । किंभूतौ । निखिलाः समस्ताः क्षान्तिधराः शान्तिरसशालिनः साधवः तेषामधिपौ स्वामिनौ । पुनः किंभूतौ । सुरैर्देवैः सेव्यौ उपासनीयौ । पुनः किंभूतौ । कलधौतं काञ्चनं तद्वद्दीधिती शरीरकान्ती ययोस्तौ । नु इति वितर्के । जंगमौ संचरन्तौ हिमहेमगिरी हिमाचलसुराचलाविव । किंभूतौ । क्षमाधराणां पर्वतानां नाथौ । 'हिमालयो नाम नगाधिराजः' इति कुमारसंभवनामकाव्ये । तथा 'आरोहतु क्षितिधराधिपतिं सुमेरुम्' इति सूक्तावल्याम् । तथा देवैर्निषेवनीयौ । 'कलधौतं रूप्यसुवर्णयोः' इत्यनेकार्थः । कलधौते इव रूप्यसुवर्णे इव कान्ती शोभा रुची शोभा वा ययोस्तौ ॥

श्लोकार्थ

સર્વ ક્ષમાશ્રમણોના અધિપતિ, દેવોવડે ઉપાસ્ય તેમજ સુવર્ણસમાન શરીરની કાંતિવાળા વિજયદાનસૂરિ અને વિજયહીરસૂરિ જાણે જંગમ હિમાચલ અને સુરાચલ ન હોય, તેમ પૃથ્વી

ઉપર વિચરણ કરતા હતા. હિમાચલ અને મેરુપર્વત પણ સમસ્ત પર્વતોના અધિપતિ, દેવોવડે ઉપાસ્ય, રૂપા અને સોનાની શોભા ધારણ કરનારા હોય છે. ।।૧૩૪।।

अथ भावडसूनुसूरिरा-ण्मुदिरैर्मेदुरिते नभस्तले ।
इव मानस इष्टमानसः, कृतवान् सूरतिवन्दिरे स्थितिम् ॥ १३५ ॥

अथ हीरविजयसूरेर्नन्दिभवनानन्तरं कदाचित् कस्मिन्नपि संवत्सरे मुदिरैः प्रावृषेण्यपयोदैर्मेदुरिते पुष्टे कृते निभृते नभस्तले गगनमण्डले सति । वर्षाकाले इत्यर्थः । भावड इति नाम्नो व्यवहारिणः सूनुर्नन्दनः स एव सूरिराट् एतावता विजयदानसूरिभूमिघवा सूरतिनाम्नि वन्दिरे स्थलजलमार्गागमनस्थाननगरे स्थितिं चतुर्मासिकास्थानलक्षणां चक्रे कृतवान् । क इव । इष्टमानस इव यथा राजहंसो वर्षासमये मानसनाम्नि सरसि वसतिं कुरुते । 'नृपमानसमिष्टमानसः' इति नैषधे । इष्टमानसो हंस इति तद्वृत्तौ ॥

શ્લોકાર્થ

વર્ષાકાલનાં વાદળોથી નભોમંડપ આચ્છાદિત થતાં અર્થાત્ વર્ષાઋતુ પ્રાપ્ત થતાં જેમ રાજહંસ માનસરોવરમાં વાસ કરે, તેમ ભાવડશ્રેષ્ઠીના પુત્ર વિજયદાનસૂરિ, કોઇ એક વખતે સૂરતબંદરે વર્ષાઋતુ પ્રાપ્ત થતાં ચાતુર્માસિક સ્થિરતા કરીને રહ્યા. ।।૧૩૫।।

विलसत्यथ मेदपाटका-भिधदेशो वसुधाविशेषकः ।
निखिलेष्वपि मण्डलेषु यः, प्रमुखोऽङ्गावयवेषु वक्त्रवत् ॥ १३६ ॥

अथ वियनसेनसूरेर्जन्मदीक्षावसरः, अथापरवर्णनप्रारम्भे मेदपाट इत्यभिधा नाम यस्य तादृशो देशो विलसति शोभते । किंभूतः । वसुधायाः पृथिव्याः विशेषकः अर्थात्क्षोणीलक्ष्म्यास्तिलकः यो जनपदः निखिलेषु मण्डलेषु देशेषु प्रमुखः प्रकृष्टः सर्वधातुखनीस्थानत्वेन प्रशस्यः । किंवत् । वक्त्रवत् । यथा समग्रेष्वङ्गावयवेषु वक्त्रं वदनं प्रमुखं चतुरिन्द्रियवसतित्वेन प्रवरम् । 'वक्त्रं पुंनपुंसके' ॥

શ્લોકાર્થ

હવે વિજયસેનસૂરિના જન્મદીક્ષાદિ વર્ણનના પ્રારંભમાં, પ્રથમ દેશનું વર્ણન કરતાં કહે છે. પૃથ્વી ઉપર તિલકસમાન અને સર્વઅંગોમાં જેમ મુખની પ્રધાનતા છે, તેમ સર્વદેશોમાં પ્રધાન અને પ્રશસ્ત એવો મેદપાટ (મેવાડ) નામનો દેશ શોભે છે. ।।૧૩૬।।

सुरमन्दिरजित्वरश्रिया, गमितं येन विमाननीयताम् ।
फणभृद्भुवनं भुवस्तलं, भजति व्रीडभरोदयादिव ॥ १३७ ॥

येन मेदपाटमण्डलेन सुरमन्दिरस्य स्वर्लोकस्य जित्वर्या जयनशीलया श्रिया लक्ष्म्या विमाननीयतामपमानपदवीं गमितं प्रापितं सत् फणाभृद्भुवनं नागलोक उत्प्रेक्षते-व्रीडभ-

रस्य लज्जातिरेकस्योदयादाविर्भावाद् भुवस्तलं भूमेरधोविभागं भजति शीलतीव । व्रीडशब्दोऽकारान्तोऽपि नाममालावृत्तौ तथा 'व्रीडायां च भवेद् व्रीडः' इति शब्दप्रभेदे ॥

શ્લોકાર્થ

સ્વર્ગલોકને પણ જીતી લે તેવા પ્રકારની આ મેવાડદેશની શોભાથી અપમાનને પામેલા નાગલોકે લજ્જાના ભારથી જ જાણે પાતાલલોકનો આશ્રય કર્યો ન હોય ! ॥૧૩૭॥

अलकायितपूःपरम्पराः, परमं बिभ्रति यत्र विभ्रमम् ।
नभसोऽनवलम्बनच्युतेः, शतशोंऽशा इव भूतले दिवः ॥१३८॥

यत्र देशे अलकायिता सर्वसमृद्धया धनदनगरीवदाचरिताः पूःपरम्पराः पुरीपङ्क्तयः परममुत्कृष्टं विभ्रमं शोभां बिभ्रति धारयन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—नभसः आकाशादनवलम्बनेन आधाररहितत्वेन च्युतिः पतनं यस्यास्तादृश्या दिवो देवलोकस्य भूतले भूमिमण्डले शतशः शतसंख्याका अंशा भागाः खण्डा इव ॥

શ્લોકાર્થ

મેવાડદેશની નગરીઓ જાણે ધનદપુરી (કુબેરની નગરી) અલકાપુરીની પંક્તિઓ ન હોય ? તેવી સર્વોત્કૃષ્ટ શોભાને ધારણ કરેછે. તે નગરીઓ જાણે આકાશમાં સ્વર્ગ નિરાધાર હોવાથી, પૃથ્વી ઉપર પડી ગયેલા સ્વર્ગલોકના જાણે સેંકડો ખંડો (ટુકડા) ન હોય ! ॥૧૩૮॥

त्रिजगद्विजयोद्यतस्य य-द्वनराज्यो रतिजानिधन्विनः ।
सुमसंगतषट्पदा धनु-र्विशिखोल्लासिखलूरिका इव ॥ १३९ ॥

यद्वनराज्यो मेदपाटमण्डलसंबन्धिन्यो विविधविपिनश्रेणयः शोभन्ते इति संबन्धः । किंभूताः । सुमेषु पुष्पेषु संगता विकसत्यत्र प्रकरनिःसरदमन्दमकरन्दपानागमनेन मिलिता अथवा मकरन्दपानलोलुपतया समेत्यान्तर्निलीयमानाः षट्पदा मधुकरा यासु ताः। उत्प्रेक्ष्यन्ते—त्रिजगद्विजयोद्यतस्य त्रिभुवनजनपरम्परापराभवनविनिर्मितोद्यमस्य रतिर्जाया यस्य स रतिजानिः । 'जायाया निङ्' इतिनिप्रत्ययः । 'लोपो व्योर्वलि' इति यकारलोपे सिद्धं जानिरिति प्रक्रियाकौमुद्याम् । रतिपतिः स एव धन्वी धनुर्धरस्तस्य कुसुमायुधधानुष्कस्य धनूंषि कोदण्डा विशिखा बाणास्तैरुल्लसन्ति शोभन्ते इत्येवंशीलाः खलूरिका धनुर्विद्याभ्यसनभूमय इव । यत्र धनुःपरिश्रमः क्रियते ॥

શ્લોકાર્થ

મેવાડદેશમાં પુષ્પોના રસમાં લોલુપી બનીને રહેલા ભ્રમરોવાળી વનરાજીઓ શોભે છે ! તે વનરાજી જાણે-ત્રણ જગતને જીતવા માટે ઉદ્યત થયેલા કામદેવરુપી ધનુર્ધારીના ધનુષ ઉપર રહેલા બાણોવડે શોભતી ધનુર્વિદ્યાની અભ્યાસભૂમિ ન હોય ! ॥૧૩૯॥

श्रितनागसगन्धसारभू–रुहमाला व्यलसन्निहाचलः ।
मलयस्य विलासमूर्तयः, शमनाशाङ्कमपास्य हृष्यतः ॥ १४० ॥

इह मेदपाटमण्डले अचलाश्चित्रकूटप्रमुखाः पर्वता व्यलसन् विभान्ति स्म । किंभूताः । श्रिता नागा हस्तिनो यैः । तथा सह गन्धैः परिमलैस्तथा सारैर्मज्जाभिर्वर्तन्ते तादृश्यो भूरुहाणां विविधवृक्षाणां मालाः श्रेणयो येषु । पश्चात् कर्मधारयः । उत्प्रेक्ष्यते–मलयस्य दक्षिणाचलस्य विलासेनाक्रीडया अथवा विलासार्थं मूर्त्तय काया इव । किंभूता मूर्तयः । श्रिता नागा भुजगा याभिः । 'रुद्धाश्चन्दनपादपा विषधरैरम्भोरुहाः [कण्ट]-कैः' इति सूक्तोक्तेः । अथ अन्येषामपि द्रुमाणां कोटरेषु प्रायो भुजंगा भवेयुरिति सगन्धसाराः चन्दनद्रुमकलिता भूरुहाणां रसालसालपुंनागप्रियंगुलवङ्गादितरूणां मालाः पङ्क्तयो यासु । मलयस्य किं कुर्वतः । शमनस्य यमस्याशाया वाञ्छाया अङ्कमुत्सङ्गम् । तत्त्वतस्तु दक्षिणादिक्क्रोडम् । अपास्य त्यक्त्वा हृष्यतः प्रमोदं प्राप्नुवतः प्रायो दुष्टाशयसमीपं त्यजन् जनः संतुष्यति ॥ इति मेदपाटमण्डलः ॥

श्लोकार्थ

વળી મેવાડદેશમાં, હસ્તિઓ અને ચંદન આદિ સુગંધી વૃક્ષોની પંક્તિઓવડે શોભતા ચિત્રકૂટ ચિતોડ આદિ પર્વતો શોભે છે. તે જાણે યમરાજાની ગોદનો (દક્ષિણદિશાનો) ત્યાગ કરીને આનંદપૂર્વક રહેલી મલયાચલ પર્વતની વિલાસમૂર્તિઓ ન હોય. ? ॥૧૪૦॥

इह नीवृति नारदाभिधा, नगरी नागपुरीव राजते ।
बलिराजविराजितान्तरा, रममाणानणुभोगिभाजिनी ॥ १४१ ॥

इहास्मिन् नीवृति मण्डले नारदाभिधा 'नडुलाई' इति नाम्ना लोकप्रसिद्धा नारद इत्यभिधा नाम यस्यास्तादृशी नगरी नागपुरीव भोगवतीव राजते दीप्यते । किंभूता । बलिना बलवता राज्ञा विशेषेण राजितं शोभितं अन्तरं मध्यं यस्याः । पक्षे—बलिनाम्ना नृपेण दानवाधिपतिना भूषितमन्तरं मध्यं बलिवेश्मत्वात् । पुनः किंभूता । रममाणाः स्वैरं क्रीडां कुर्वाणाः अनणवो महान्तो भोगिनो राज्यादिसुखवन्तो विलासिनस्तान् भजतीत्येवंशीला । पक्षे—खेलनमहाकायभुजगकलिता ॥

श्लोकार्थ

મેવાડ દેશમાં નાગપુરી જેવી નારદ (નાડુલાઈ) એ નામની નગરી શોભે છે, બલવાન રાજાથી જેનો મધ્યભાગ શોભે છે તેવી તે નગરી છે 'બલિ' નામના દાનવેંદ્રથી જેનો મધ્યભાગ શોભે છે તેવી નાગપુરી હોય છે. સ્વેચ્છાપૂર્વક ક્રીડા કરી રહેલા ભોગીજનો નગરીમાં વસે છે. મહાકાય નાગો જે નગરીમાં ક્રીડા કરી રહ્યા છે, આમ નાગપુરી જેવી નારદપુરી શોભે છે. ॥૧૪૧॥

उपमातुमिमाममरावतीं, भुवने तन्निभभावदुर्विधे ।
कृतवानरविन्दनन्दनः, पुरमेतां विबुधैरुपासिताम् ॥ १४२ ॥

अरविन्दनन्दनो ब्रह्मा। 'पद्मनन्दनसुतारिरंसुना' इति नैषधे। यथा पद्मनन्दनस्तथैवारविन्दनन्दन इति। एतां 'नडुलाई' नगरीं कृतवान् निर्मितवान्। किंभूताम्। विबुधैर्विशिष्टपण्डितैर्देवैश्च उपासितां सेविताम्। उत्प्रेक्ष्यते—तन्निभभावैस्तस्या अमरावत्या निभास्तुल्या ये भावा नगरीरूपाः पदार्थास्तैर्दुर्विधे दरिद्रे इन्द्रपुरीप्रतिमापरनगरीरहिते तादृशे भुवने विश्वे अमरावतीमिन्द्रनगरीमुपमातुमुपमायुक्तां कर्तुमिव। अमरावतीसंनिभामित्यर्थः॥

श्लोकार्थ

જગતમાં ઈન્દ્રપુરી સમાન બીજી કોઈ પણ નગરીરૂપ પદાર્થ નહીં હોવાથી અમરાવતીની ઉપમા આપવા માટે જ જાણે બ્રહ્માએ આ નારદપુરી (નાડુલાઈ) નગરીનું નિર્માણ કર્યું ન હોય ! ॥૧૪૨॥

युवतीयुवराजिराजिते, नगरे सालनिभान्मनोभवः।
स्थितवान्नवसूरिसाध्वसा–दिव दुर्गं प्रविधाय सानुगः ॥१४३॥

मनोभवो मदनो नगरे 'नडुलाई'पुर्याम्। उत्प्रेक्ष्यते—नवसूरेः हीरविजयाचार्यस्य साध्वसाद्भयात् स्थितवानिव। किं कृत्वा। दुर्गं कोट्टं प्रविधाय निष्पाद्य। कस्मात्। सालनिभात् नगरीप्राकारच्छलात्। किंभूते नगरे। युवतीयुवराजिराजिते तरुणीतरुणश्रेणीभूषिते। स्मरः किंभूतः। सहानुगैः स्वसेवकैर्निजपरिवारैर्वर्तते यः।

श्लोकार्थ

યુવાન સ્ત્રીપુરુષોના સમૂહવડે સુશોભિત એવી આ નાડુલાઈ નગરીમાં, નૂતન આચાર્યશ્રી હીરવિજયસૂરિના ભયથી કોટ બનાવી કિલ્લાના બહાને પરિવારસહિત કામદેવ રહી ગયો ન હોય ! તેમ જણાય છે. ॥૧૪૩॥

यदनन्यहिरण्यशीतरु–ग्मणिकॢप्तालयलक्ष्मिकाङ्क्षया।
चरणं मुरवैरिणोऽनिशं, शुचिचन्द्रावुपचेरतुः किमु ॥१४४॥

यस्याः नारदपुर्या अनन्यानामसाधारणानां हिरण्यैः सुवर्णैः तथा शीतरुग्मणिभिः चन्द्रकान्तरत्नैः कॢप्तानां निर्मितानाम्। सुवर्णचन्द्रकान्तमयानामित्यर्थः। आलयानाम्। अनेकमन्दिराणामित्यर्थः। लक्ष्म्याः शोभायाः। लक्ष्मीशब्दः शब्दभेदे ह्रस्वोऽप्यस्ति। तथा समासमध्ये ह्रस्वशब्दानयने न दोषः। यदुक्तं जिनप्रभसूरिकृतचतुर्विंशतिजिनस्तवऋषभनाथे—'चरणलक्ष्मिकरग्रहणोत्सवे' इति। उत्प्रेक्ष्यते—शुचिचन्द्रौ सूर्याचन्द्रमसौ। 'हरिः शुचीनौ गगनाध्वजाध्वगौ' इति हैम्यां रविनामानि। मुरवैरिणो विष्णोश्चरणं पदं अनिशं निरन्तरं किमु उपचेरतुः सेवेते स्म॥

श्लोकार्थ

નારદપુરી નગરીનાં સુવર્ણરચિત અને ચંદ્રકાન્ત મણિરચિત અસાધારણ શોભાવાળાં અનેક

મંદિરોની લક્ષ્મીની અભિલાષાથી જ જાણે સૂર્ય અને ચંદ્ર નિરંતર આકાશને સેવતા ન હોય ।।૧૪૪।।

प्रविभाव्य भवेन भस्मितं, स्मरमेतन्निखिलानुजीविनः ।
किमु यत्र समेत्य चक्रिरे, वसतिं पौरपरम्परोपधेः ॥ १४५ ॥

एतस्य स्मरस्य निखिलाः समस्ता अप्यनुजीविनः सेवकाः यत्र नारदपुर्यां समेत्यागत्य । उत्प्रेक्ष्यते—पुरे भवाः पौराः नागरिकजनाः तेषां परम्पराः श्रेणयः तासामुपधेः कपटात् वसतिं निवासं चक्रिरे कृतवन्तः । किमु किं कृत्वा । भवेन शंभुना स्वधैर्यलोपोद्भूतकोपानलेन भस्मितं ज्वालितावशेषीकृतं भस्म करोतीति भस्मयति भस्म्यते स्मेति भस्मितस्तम् । 'तत्करोति तदाचष्टे' इति ञिः ञ्यन्तत्वा (न्ता)त्तक् । स्मरं स्वस्वामिनं मनोभवं प्रविभाव्य दृग्गोचरीकृत्य ॥

શ્લોકાર્થ

શંકરવડે ભસ્મીભૂત કરાયેલા પોતાના સ્વામી કામદેવને જોઈ ને કામદેવના સર્વે સેવકોએ નાગરિકોના સમૂહને બહાને જાણે નારદપુરીમાં આવીને નિવાસ કર્યો ન હોય ! ।।૧૪૫।।

कुतुकाद्बहुरूपिणं स्मरं, हृदि निश्चित्य रतिर्युवभ्रमात् ।
स्वयमप्यकरोदिदंमिता, निजमूर्तीरिव यद्वधूपधेः ॥ १४६ ॥

रतिः शृङ्गारयोनिसीमन्तिनी स्वयमात्मनापि । उत्प्रेक्ष्यते—यद्वधूपधेर्नारदनामनगरीसुन्दरीदम्भात् । इदंमिताः स्मररूपप्रमाणा यावन्ति स्मररूपाणि तावन्निजमूर्त्तीरात्मीयकायान् किमु अकरोत् कृतवतीव । किं कृत्वा । युवभ्रमान्नारदनगरीतरुणजनभ्रान्त्या कुतुकात् कौतूहलात् स्वकान्तं स्मरं बहुरूपिणं अनेकानि रूपाणि सन्त्यस्येत्येवंविधं हृदि मनसि निश्चित्य निधाय निश्चयेनावधार्य यावन्ति रूपाणि स्वभर्त्रा स्मरेण कौतुकात्क्रीडार्थं कृतानि, रत्यापि तेन समं रमणार्थं तावन्त्यात्मीयानि रूपाणि निर्मितानीत्यर्थः । एतावता स्मररूपा युवानः, रतिरूपाश्च युवत्यः सन्तीत्यर्थः ॥ इति नारदपुरीवर्णनम् ॥

શ્લોકાર્થ

નારદપુરીના યુવાનપુરુષોમાં ભ્રાન્તિથી બહુરૂપી એવા કામદેવનો હૃદયમાં નિશ્ચય કરીને, પોતાના સ્વામી કામદેવની સાથે ક્રીડા કરવા માટે કામપત્ની રતિએ પણ સ્વયં આ નગરીની લલનાઓના બહાને કામદેવ જેટલાં રૂપો ધારણ કર્યાં ન હોય ! અર્થાત્ આ નગરીમાં કામદેવ સમાન રૂપવાન્ યુવાનપુરુષો અને રતિસમાન રૂપવતી યુવતીઓ હતી. ।।૧૪૬।।

सुरवैरिपुरीव माधवो-ऽजनि तत्रोदयसिंहभूधनः ।
धरणीरमणं प्रणीय यं, शुशुभे सूरमिवारविन्दिनी ॥ १४७ ॥

तत्र नारदपुर्यां उदयसिंहनामा भूधनो भूमीपतिरजनि संजातः। क इव। माधव इव। यथा मुरनाम्नो दैत्यस्य वैरी नारायणस्तस्य पूर्नगरी तस्यां द्वारिकायां पुर्यां श्रीपतिर्नाम भूपतिः संजायते स्म। तथा धरणी मेदपाटमण्डलमेदिनी यं उदयसिंहराणकं रमणं भर्तारं प्रणीय कृत्वा शुशुभे शोभते स्म। केव। अरविन्दिनीव। यथा कमलिनी सूरं सूर्यं स्वपतिं प्रणीय शोभितवती ॥

શ્લોકાર્થ

દ્વારિકામાં જેમ રાજા કૃષ્ણ હતો, તેમ નારદપુરીમાં રાજા ઉદયસિંહ હતો. કમલિની જેમ સૂર્યરૂપ પતિને પામીને શોભે, તેમ મેવાડદેશની પૃથ્વી રાજા ઉદયસિંહ રૂપ પતિને મેળવીને શોભતી હતી. ॥ ૧૪૭ ॥

युवतीव युवानमङ्गजान्, कलधौतप्रमुखान् खनीव्रजान्।
पृथिवी पृथिवीपुरंदरं, यमवाप्य प्रमदादजीजनत् ॥ १४८ ॥

पृथिवी मेदपाटदेशावनी प्रमदादानन्दाद्यं पृथिवीपुरंदरं उदयसिंहराणकमवाप्य भर्तृत्वेन अधिगत्य कलधौते कनकरूप्ये प्रमुखे आदी येषां तादृशान् सर्वधातुप्रधानान् खनीव्रजान् खानिनिकरानजीजनत् प्रकटीकृतवती। केव। युवतीव। यथा तरुणी स्त्री तरुणं युवानं तरुणं यौवनमदोन्मत्तं कान्तं प्राप्य अङ्गजान् नन्दनान् जनयति ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ યુવાન સ્ત્રી યુવાન પતિને પામીને પુત્રોને જન્મ આપે, તેમ મેવાડદેશની ભૂમિ રાજા ઉદયસિંહ રૂપ પતિને પામીને હર્ષથી સુવર્ણ અને ચાંદી આદિની ખાણોના સમૂહને પ્રગટ કરનારી બની ॥ ૧૪૮॥

विपुलां विपुलाहवाहता-हितशूरस्रवदस्रराशिना।
हृदयेशवदूर्णुनाव यो, नवकौसुम्भिकवाससा वशाम् ॥ १४९ ॥

य उदयसिंहमहीमहेन्द्रो विपुलाहवेषु महासंग्रामेषु आहताः सामस्त्येन सपरिवारेण व्यापादिता येऽहिताः स्वशत्रुभूताः शूराः स्वभटास्तेषां स्रवताङ्गोपाङ्गेभ्यो निःसरता अस्रराशिना रुधिरप्रकरेण विपुलां वसुधामूर्णुनावाच्छादयामास। किंवत्। हृदयेशवत् प्राणवल्लभ इव। यथा भर्त्ता स्वकान्तां नवेन सद्यस्केन कौसुम्भिकेन कुसुम्भेन रक्तं वस्त्रं कौसुम्भिकं तेन कुसुम्भरञ्जितेन वाससा ओर्णोति आच्छादयति परिधापयति। 'ऊर्णुञ् छ आच्छादने' ह्रादिको धातुः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ પતિ પોતાની પત્નીને, તૈયાર કરેલા કસુંબાના રસવડે રંગાયેલા રક્ત વસ્ત્રથી આચ્છાદિત કરે, તેમ ઉદયસિંહરાજાએ મહાયુદ્ધમાં હણાયેલા પરિવારસહિત શત્રુઓના શરીરમાંથી પ્રસરતા રુધિરથી પૃથ્વીને આચ્છાદિત કરી. ॥૧૪૯॥

बहुना महिमाभिनन्द्यते, किममुष्योदयसिंहभूपतेः ।
न चिरादजरामरीभवे-द्युधि योऽभ्येत्य हि संमुखीभवेत् ॥ १५० ॥

अमुष्योदयसिंहभूपतेर्महिमा माहात्म्यं बहुनाधिक्येन किं अभि सामस्त्येन नन्द्यते समृद्धिं प्राप्यते । अभिनन्द्यते प्रशस्यते वा । यस्मात् कारणाद्युधि संग्रामे यः कोऽपि वीरः सुभटः अमुष्य भूवलयैकवीरस्य राज्ञः अभ्येत्य शौर्यादागत्य संमुखीभवेत् संमुखीभूयात् तेन सह संग्रामः कुर्यात् स विक्रान्तो न चिरादल्पकालादेव अजरामरीभवेदजरामरत्वं लभते । देवभूयं भजेदित्यर्थः । यतः—'जिते च लभ्यते लक्ष्मीर्मृते चापि सुराङ्गना । क्षणविध्वंसिनि काये का चिन्ता मरणे रणे ॥' इति वृत्तरत्नाकरवृत्तिवचनात् ॥ इत्युदयसिंहराणकः ॥

श्लोकार्थ

વધારે શું કહેવું ! ઉદયસિંહ રાજાનો મહિમા ચારે તરફથી વૃદ્ધિને પામ્યો. અર્થાત્ પ્રશંસાપાત્ર બન્યો. કારણકે યુદ્ધમાં કોઈપણ વીરસુભટ, મહાશૂરવીર એવા આ રાજાની સન્મુખ આવે અર્થાત્ યુદ્ધમાં ઉતરે તો અલ્પકાળમાં જ સ્વર્ગલોકને પામે ! કહ્યું છે કે યુદ્ધમાં ક્ષણક્ષયી એવી આ કાયા શરીરની શું ચિંતા કરવી ? કેમકે જીવે તો જયલક્ષ્મી અને મરે તો સ્વર્ગલક્ષ્મીને પામે. ॥૧૫૦॥

अपि तत्र कमाख्यनैगमोऽ-जनि तद्भूपुरुहूतसंमतः ।
व्यवहारिषु यः पुरोगतां, समवर्गेषु दधार धर्मवत् ॥ १५१ ॥

अपि पुनस्तत्र नडुलाईनगर्यां कमा इत्याख्या नाम यस्य तादृशो नैगमो वणिग् अजनि जातः । किंभूतः । तस्य पूर्वव्यावर्णितस्य भूपुरुहूतस्योदयसिंहभूमीन्द्रस्य संमतो मान्यः । 'इदमः प्रत्यक्षगते समीपतरवर्त्ति चैतदो रूपम् । अदसस्तु विप्रकृष्टे तदिति परोक्षे विजानीयात् ॥' ग्रन्थकरणावसरे तस्य राज्ञः परोक्षत्वात् एतत्कथनम् । अथवा इदं स्वाभाविकवचनम्, कवीनां वर्णनौत्सुक्यात् सर्वमपि प्रत्यक्षमेव स्यान्नैषधे प्रयोगनिदर्शनात् । इह नगर्यां यः कमाख्यः साधुर्व्यवहारिषु लक्ष्मीवत्सु पुरोगतां प्रकृष्टताम् । 'वर्यं वरेण्यं प्रकरं पुरोगम्' इति हैम्याम् । मुख्यतामित्यर्थः । दधार बिभर्त्ति स्म । किंवत् । धर्मवत् । यथा समेषु चतुर्षु वर्णेषु अर्थादिलक्षणेषु धर्मः प्रधानतां धत्ते । अर्थकाममोक्षाणां धर्माधीनत्वेन धर्म एव मुख्यः ॥

श्लोकार्थ

નાડુલાઈ નગરીમાં તે ઉદયસિંહરાજાનો માનીતો 'કમા' નામનો શ્રેષ્ઠી હતો. ('અહીં 'તે રાજા' આ પ્રકારના પ્રયોગથી, ગ્રંથનિર્માણ સમયે રાજાની પરોક્ષતા સૂચિત થાય છે. કહ્યું છે કે **इदम्** શબ્દનો પ્રયોગ પ્રત્યક્ષ વસ્તુમાં, **एतद्** શબ્દનો પ્રયોગ સમીપવર્તી પદાર્થમાં, **अदस्** શબ્દનો પ્રયોગ દૂર અર્થમાં, તેમજ **तद्** શબ્દનો પ્રયોગ પરોક્ષ—અવિદ્યમાન વસ્તુમાં થાય છે') વળી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ—આ ચાર પુરુષાર્થમાં જેમ ધર્મની પ્રધાનતા છે, તેમ સર્વ શ્રીમંતોમાં આ 'કમા' શ્રેષ્ઠીની પ્રધાનતા હતી. ॥૧૫૧॥

किमपास्य जिनांह्रिसेवया, शशिना येन कलङ्ककश्मलम् ।
स्थितमेत्य दिवः क्षितौ पुन-र्नभसो नीलिमसङ्गशङ्कया ॥ १५२ ॥

येन यद्रूपेण कमामूर्तिना शशिना चन्द्रेण । उत्प्रेक्ष्यते—दिव आकाशादेत्य आगत्य क्षितौ पृथिव्याम् । अर्थात् नड्डुलाईनगर्याम् । स्थितं वासो विहितः । किं कृत्वा । जिनो वीतरागः स्वविमानप्रासादगतशाश्वतार्हत्प्रतिमा तस्यांह्रेः पदस्य सेवया विविधपूजास्तवाद्युपासनया । अथ च जिनो विष्णुस्तस्यांह्रेरुपास्त्या । तत्त्वतस्तु आकाशं विष्णुपदम्' इत्यभिधानम् । कलङ्करूपं कश्मलं मलमपास्य निरस्य । तर्हि तत्रैव कथं न स्थितम्, स्थानाभावे हेतुमाह—कया । पुनर्व्याघुट्य नभसः आकाशस्य नीलिमा श्यामलत्वं तस्य सङ्गो मिलनं भवनं तस्य शङ्कया अनिष्टोत्प्रेक्षणेन । 'धृतगम्भीरखनीखनीलिमा' इति नैषधे गगनस्य श्यामत्वम् । श्यामनीलत्वयोरभेदः ॥

श्लोकार्थ

પોતાના વિમાનમાં રહેલા શાશ્વત જિનેશ્વર ભગવંતોની પ્રતિમાઓની વંદનપૂજન આદિ ભક્તિપૂર્વકની ઉપાસના કરવાથી અથવા જિનચરણની (આકાશની) ઉપાસનાથી કલંકરૂપ પાપકર્મ દૂર કરીને ચન્દ્ર,કમા શ્રેષ્ઠીના રૂપે આકાશમાંથી આવીને આ નડુલાઈ નગરીમાં રહ્યો ન હોય ! કેમકે આકાશની શ્યામતાના સંગથી કદાચ પોતાનામાં મલિનતા આવી જાય એ શંકાથી ચંદ્ર આકાશને છોડીને અહીં આવ્યો ન હોય. (એમ જણાય છે.) ॥૧૫૨॥

करवीरगृहत्वमुग्रतां, प्रविहायात्मविरूपनेत्रताम् ।
पुरि यन्निभतोऽवतीर्णवा-निव पीयूषमयूखशेखरः ॥ १५३ ॥

पुरि नारदपुर्यां यस्य कमासाहस्य निभतः कपटात् । उत्प्रेक्ष्यते—पीयूषमयूखशेखरश्चन्द्रमौलिरीश्वरोऽवतीर्णवानिव अवतारं गृहीतवानिव । किं कृत्वा । करवीरगृहत्वं श्मशानवेश्मताम् । 'श्मशानं करवीरं स्यात्' इति हैम्याम् । पुनरुग्रताम् । चण्डतां तथात्मनो निजस्य विरूपं विरुद्धं विकृताकारं वह्निमयत्वान्नेत्रं यस्य तत्ताम् । 'अहिर्बुध्नो विरूपाक्षविषान्तकौ च' इति हैम्याम् । तृतीयानललोचनतामित्यर्थः । प्रविहाय त्यक्त्वा ॥ इति कमावर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

સ્મશાનરૂપ ગૃહમાં વાસ, ઉગ્રતા અને અગ્નિરૂપ ત્રીજા નેત્રવડે પોતાનામાં રહેલી વિરૂપતાનો ત્યાગ કરીને ઈશ્વરે નાડુલાઈ નગરીમાં આ કમા શ્રેષ્ઠીરૂપે અવતાર ગ્રહણ કર્યો ન હોય ! ॥૧૫૩॥

कोडाईत्यस्य कान्तासी-ज्जगतीयुवतीमणिः ।
यथा सुमनसां सार्व-भौमस्य जयवाहिनी ॥ १५४ ॥

अस्य कमाव्यवहारिणः कोडाई इति नाम्ना कान्ता पत्नी आसीत् । किंभूता । जग-

त्या भूमेर्युवतीनां मध्ये मणी रत्नम् । केव । जयवाहिनीव । यथा सुमनसां देवानां सार्वभौमस्य चक्रवर्त्तिनः शक्रस्य पौलोमी नाम पत्नी आस्ते । यथेतीवार्थे ॥

શ્લોકાર્થ

જગતની સ્ત્રીઓમાં રત્નસમાન અને ઇંદ્રને જેમ ઇંદ્રાણી હોય તેવી કમાશ્રેષ્ઠીની 'કોડાઈ' નામની પત્ની હતી. ॥૧૫૪॥

रम्भादम्भादिवामुष्या–स्त्रिदशी त्रिदशौकसः ।
विमोहिता कमारूपं, निरूप्यास्यामुपागता ॥ १५५ ॥

कमाख्यव्यवहारिणो रूपं शरीरसौन्दर्यं निरूप्य विलोक्य विमोहिता रागातिशयं प्राप्ता सती अमुष्या कोडिमादेव्या दम्भात् कपटात् त्रिदशौकसः स्वर्लोकतः अस्यां नडुलाईपुर्यां उपागता समेता । उत्प्रेक्ष्यते—रम्भानाम्नी त्रिदशी अप्सरा इव देवीव । अथवा 'प्रेक्ष्य क्ष्मायामुपागता' इति पाठः ॥

શ્લોકાર્થ

કમા શ્રેષ્ઠીના શરીરની સુંદરતા જોઈને મુગ્ધ બનેલી રંભા નામની અપ્સરા કોડાઈ દેવીના બહાને જાણે સ્વર્ગમાંથી ઊતરી આવી ન હોય ! ॥૧૫૫॥

दृष्ट्वा पतिं रतं रत्यां, प्रीत्येव त्यक्तकायया ।
दुःखात्सपत्न्यास्तत्पत्न्या, व्याजाज्जन्माददेऽपरम् ॥ १५६ ॥

प्रीत्या प्रीतिनाम्न्या स्मराङ्गनया तस्य कमासाधोः पत्न्या व्याजात् कोडिमदेवीदम्भात् । उत्प्रेक्ष्यते—अपरमन्यज्जन्मावतार आददे गृहीतम् । किंभूतया प्रीत्या । समान पकः पतिर्यस्याः सा सपत्नी । 'सपत्न्यादिषु नित्यं नुक् वाच्यः' इति सपत्नी । तस्या दुःखादसातात् त्यक्त उज्झितः कायः शरीरं यया । किं कृत्वा । पतिं स्मरं स्वकान्तं रत्यां रतिविषये रतमत्यासक्तं दृष्ट्वा विलोक्य । 'श्रेणीद्वयेशयोः कन्ये उपायंस्त स(तु) क्रमात् । वैजयन्तीं जयन्तीं च रतिप्रीती इव स्मरः ॥' इति रत्नशेखरसूरिकृतश्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ स्मरस्य रतिप्रीतिनाम्न्यौ द्वे पत्न्यौ ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાના પતિ કામદેવને રતિ નામની પોતાની સપત્ની (શોક્ય) માં આસક્ત જોઈને કામદેવની પત્ની પ્રીતિએ દુઃખથી સ્વશરીરનો ત્યાગ કરીને કોડાઈ દેવીના રૂપે બીજો અવતાર ગ્રહણ કર્યો ન હોય ! ॥૧૫૬॥

त्यक्त्वावतीर्णां पुरुषं, पुराणं स्वामिमां रमाम् ।
विलक्ष्यः प्रेक्ष्य तद्दुःखा–न्ममज्जेवार्णवे जले ॥ १५७ ॥

अर्थात् श्रीपतिः तद्दुःखात्तस्याः स्वपत्न्याः लक्ष्म्याः दुःखादसातादतीवार्त्या । उत्प्रेक्ष्यते

आर्णवे समुद्रसंबन्धिन्यगाधे जले पानीये ममज्ज मग्नवानिव । किंभूतः । विलक्ष्यः पत्न्याः परलोकगमनावलोकनाद्विमनायमानः । किं कृत्वा । प्रेक्ष्य प्रविभाव्य । काम् । रमां लक्ष्मीम् । किंलक्षणाम् । अवतीर्णां गृहीतावताराम् । काम् । कोडिमदेवीम् । कोडाईरूपामित्यर्थः । 'ध्रुवमप्सरसोऽवतीर्य यां शतमध्यासत तत्सखीजनः' । ध्रुवमुत्प्रेक्ष्यते—'शतं शतशः संख्याः अप्सरसः सुराङ्गनाः अवतीर्य यां नगरीमध्यासताश्रयन्ति स्म । परं कः । तत्सखीजनः तस्या दमयन्त्या वयसीरूपो लोकसमुदायः' इति नैषधतद्वृत्ती । किं कृत्वा पुराणं जीर्णं वृद्धं पुरुषं भर्तारं स्वमात्मानं त्यक्त्वा निरस्य । वृद्धपुरुषनिर्वेदान्निजं विमुच्येत्यर्थः ॥

श्लोકાર્થ

વૃદ્ધ થયેલા પોતાના સ્વામી વિષ્ણુનો ત્યાગ કરીને કોડાઈ દેવીનો અવતાર ગ્રહણ કરેલી એવી પોતાની પત્ની લક્ષ્મીને જોઇને તેના દુઃખથી વિમના બનેલા વિષ્ણુએ તેથી જ જાણે સમુદ્રના અગાધ જલમાં ઝંપાપાત કર્યો ન હોય ! ॥૧૫૭॥

स्पर्धयेव दिवा दम्भा-दस्याः स्त्रैणशिरोमणेः ।
धृतेतरा पुरा रम्भा, चित्तभूभूमिभृत्सभा ॥ १५८ ॥

पुरा नारदनामनगर्यास्याः कोडिमदेव्या दम्भा दृव्याजात् । उत्प्रेक्ष्यते-इतरा अन्या रम्भा अप्सरोविशेषा धृता कलितेव । कया । दिवा देवलोकेन समं सार्धं स्पर्धया संघर्षेण असूयया वा । अस्याः किंलक्षणायाः । स्त्रीणां समूहः स्त्रैणं तस्य शिरोमणेश्चूडामणिसंनिभायाः । किंभूता रम्भा । चित्तभूः कामः स एव भूमिभृत्पार्थिवस्तस्य सभा उपवेष्टुमास्थानशाला ॥ इति कोडिमदेवी ॥

શ્લોકાર્થ

સ્ત્રીસમુદાયમાં શિરોમણિસમાન કોડિમાદેવીના રૂપે, દેવલોક સાથેના સંઘર્ષથી આ નગરીએ કામદેવરૂપી રાજાની સભા સમાન બીજી રંભા નામની અપ્સરા ધારણ કરી ન હોય ! ॥૧૫૮॥

अमन्दानन्दसंदोह-मेदुरौ तौ वधूवरौ ।
गमयांचक्रतुः कालं, केलतीश्रीसुताविव ॥ १५९ ॥

तौ पूर्वव्यावर्णितस्वरूपौ वधूवरौ कोडिमदेवीकमाह्वव्यवहारिणौ कालं सुखगृहवाससंबन्धिनं गमयांचक्रतुरतिचक्रमतुः । काविव । केलतीश्रीसुताविव । यथा केलती रतिः । 'केलतीमदनयोरुपाश्रये' इति नैषधे । 'केलती रतिः' इति तद्वृत्तौ । श्रीसुतः कामः । विविधविलासैरनेहसं गमयतः स्म । किंभूतौ । अमन्दा अकुण्ठाः प्रत्यहं वर्धमाना ये आनन्दास्तेषां संदोहो नानात्वं तेन मेदुरौ पुष्टौ ॥

શ્લોકાર્થ

વિવિધ પ્રકારના આનંદપ્રમોદવડે પુષ્ટ તે દંપતીનો (કમાશ્રેષ્ઠી અને કોડિમાદેવીનો) કામદેવ અને રતિની જેમ સુખપૂર્વક ગૃહવાસ વ્યતીત થતો હતો. ॥૧૫૯॥

कदाप्यदर्शि तत्पत्न्या, स्वप्ने सुखशयानया ।
उत्सङ्गसंगतः सिंहः, श्रेयोराशिरिवाङ्गवान् ॥ १६० ॥

कदापि कस्मिन्नपि निशासमये सुखेनाधिव्याधिरहितत्वेन शयानया सुप्तया किंचिन्निद्रायमाणया तत्पत्न्या कमाकान्तया कोडिमदेव्या स्वप्ने निद्रावस्थायामुत्सङ्गे निजक्रोडे संगतः स्थायुकः सिंहः केसरी अदर्शि दृष्टः । उत्प्रेक्ष्यते—अङ्गवान्मूर्तिमान् श्रेयोराशिः पुण्यपुञ्ज इव ॥

શ્લોકાર્થ

કોઈ એક અવસરે રાત્રિમાં સુખપૂર્વક સૂતેલી કમાશ્રેષ્ઠીની પત્ની કોડિમાદેવીએ સ્વપ્નમાં પોતાના ઉત્સંગમાં રહેલા 'સિંહ' ને જોયો. તે જાણે સાક્ષાત્ પુણ્યનો રાશિ ન હોય ! ॥૧૬૦॥

मृणालधवलान् स्कन्धे, बिभ्रद्बन्धुरकेसरान् ।
शिखरे शिखरी शंभोः, शारदीनानिवाम्बुदान् ॥ १६१ ॥

सिंहः किं कुर्वन् । स्कन्धे भुजशिरसि मृणालं कमलनालं तद्वद्धवलानुज्ज्वलान्, तथा बन्धुरान्मनोज्ञान् केसरान् स्कन्धोद्गतरोमाणि बिभ्रत् धारयन् । क इव । शिखरी यथा शंभोर्भूधरः कैलासः शिखरे स्वशृङ्गे शारदीनान् शरत्कालसंबन्धिनः निःशेषेण वर्षणेन विशदीभूतान् अम्बुदान् मेघान् बिभर्ति । 'अन्ये ते जलदायिनो जलधरास्तृष्णां विनिघ्नन्ति ये भ्रातश्चातक किं वृथात्र रटितैः खिन्नोऽसि विश्रम्यताम् । मेघः शारद एष काशधवलः पानीयरिक्तोदरो गर्जत्येव हि केवलं भृशमपां नो बिन्दुमप्युज्झति ॥' इति चातकाष्टके सूक्ते शारदमेघे धवलिमा ॥

શ્લોકાર્થ

કૈલાસપર્વત જેમ પોતાના શિખર ઉપર શરદૃઋતુનાં સ્વચ્છ વાદળો ધારણ કરે છે, તેમ આ સિંહ પોતાના સ્કંધ ઉપર કમલની નાલસમાન ઉજ્જવલ અને મનોહર કેસરાને ધારણ કરતો હતો- [શરદૃઋતુના મેઘની ઉજ્જવલતા અન્ય સ્થળે પણ કહેલી છે; અન્ય મેઘો જલને આપે છે અને જલને ધારણ કરે છે તેમ જ તૃષાને શમાવે છે, પરંતુ આ શરદૃઋતુનો મેઘ ઉજ્જવલ હોવા છતાં જલથી રહિત એ તો ગર્જના જ કરે છે-માટે હે ભાઇ ચાતક, તું ફોગટ શા માટે રાડો પાડે છે. ખિન્ન થયેલો તું વિશ્રામ કર.] ॥૧૬૧॥

किमभ्यर्थसमानाना-मुच्छेत्तुं दौस्थ्यमर्थिनाम् ।
कुम्भिकुम्भभिदालग्ना, मुक्ता बिभ्रन्नखान्तरे ॥ १६२ ॥

पुनः किं कुर्वन् । नखानां कामाङ्कुशानामन्तरे मध्ये अर्थान्नखाग्रेषु कुम्भिनां भद्रजातिभवानां हस्तिनां कुम्भानां शिरःपिण्डानाम् । 'कुम्भौ तु शिरसः पिण्डौ' इति

हैम्याम् । मस्तकानां भिदा विदारणं द्विधाकरणं तदवसरे विलग्नानां । नखाग्राणामतितीक्ष्णत्वेन भिदासमये लगित्वा स्थिता मुक्ता मौक्तिकानि बिभ्रद्धत् । उत्प्रेक्ष्यते—अभ्यर्थ्यमानानां याचनां कुर्वाणानामर्थिनां याचकानां दौस्थ्यं दारिद्र्यमुच्छेत्तुं मूलाग्निहन्तुं किं धनाढ्यीकर्तुमिव ॥

श्लोकार्थ

હાથીઓના કુંભસ્થલોનું વિદારણ કરવાથી તીક્ષ્ણ નખોમાં ભરાઇ ગયેલા મોતીઓને ધારણ કરતો તે સિંહ શોભે છે ! તે જાણે યાચના કરતા યાચકોની દરિદ્રતાનો મૂળથી જ ઉચ્છેદ કરવા માટે ન હોય ! ॥૧૬૨॥

जृम्भणादाननं काश–प्रतीकाशो विकाशयन् ।
मत्तस्तम्बेरमीकान्त–कवलीकृतये किमु ? ॥ १६३ ॥

पुनः किं कुर्वन् । जृम्भणात् जृम्भाकरणात् आननं निजमुखं विकाशयन्विकस्वरं कुर्वन् । प्रसारयन्नित्यर्थः । किंभूतः । काशाः प्रतीता ईषिकास्तेषां प्रतीकाशः श्वैत्येन तत्संनिभः । 'विकसत्कासचामरः' इति रघुवंशे । उत्प्रेक्ष्यते—मत्ता मदोत्कटा ये स्तम्बेरमीकान्ताः करिणः तेषां कवलीकृतये गण्डोलीकरणार्थं किमु । भक्षणार्थमिवेत्यर्थः ॥ आदितश्चतुर्भिः कुलकम् ॥ इति सिंहस्वप्नः ॥

श्लोकार्थ

શ્વેત ચામરસમાન ઉજ્જવલ અને બગાસું ખાવાવડે મોઢું પહોળું કરતા સિંહે જાણે મદોન્મત્ત હાથીઓનું ભક્ષણ કરવા માટે મુખને પ્રસાર્યું ન હોય તેવો સિંહ શોભતો હતો. ॥૧૬૩॥

जहे महेलया निद्रा, विनिद्रन्नेत्रपत्रया ।
संगतिर्दौर्जनीयेव, सज्जनानां समज्यया ॥ १६४ ॥

विनिद्रती विकाशं प्राप्नुवती नेत्रपत्रे नयनकमलदले यस्यास्तया कमाकान्तया कोडिमदेव्या निद्रा प्रमीला सुप्त्यवस्था जहे त्यक्ता । 'महिला स्यान्महेलया' इति शब्दप्रभेदे । तथा । 'यश्च परमहेलारतोऽप्यपारदारिकः' इति चम्पूकथायाम् । कयेव । समज्ययेव । यथा सज्जनानां साधूनां समज्यया सभया । 'ब्राह्मीव दौर्जनी संसद्वन्दनीया समेखला' इति चम्पूकथायाम् । श्रेण्यर्थवाची सभाशब्दः । दुर्जनानामियं दौर्जनीया दुर्जनसंबन्धिनी सभा श्रेणी । 'उडुपरिषदः किं नार्हन्ती निशः किमनौचिती' इति नैषधे परिषच्छब्दः पङ्क्त्यर्थवाची । संगतिर्मिलनम् गोष्ठी वा हीयते ॥

श्लोकार्थ

વિકસિત નયનકમલવાળી તે કોડિમાદેવીએ, જેમ સજ્જનોના સમૂહો દુર્જનોની સંગતિનો ત્યાગ કરે, તેમ નિદ્રાનો ત્યાગ કર્યો. ॥૧૬૪॥

कंसारेरिव रुक्मिण्या, स स्वप्नः स्वपतेः पुरः ।
तया मुदितयाभाषि, भाषितेशोपमेयया ॥ १६५ ॥

तया कोडिमदेव्या स सिंहदर्शनलक्षणः स्वप्नः स्वपतेः कमाख्यव्यवहारिणः निजभर्तुः पुरोऽग्रे अभाषि कथितः । कयेव । रुक्मिण्येव । यथा रुक्मिनृपभगिन्या स्वपतेः कंसारेः कृष्णस्याग्रे नक्तदृष्टः स्वप्नोऽभाषि प्रोक्तः । तया रुक्मिण्या च किंलक्षणया । मुदितया हृष्टचित्तया । पुनः किंभूतया । भाषितेशोपमेयया भाषितेशया स्ववचनचातुर्या कृत्वा सरस्वत्या सार्धमुपमीयते उपमातुं योग्ययेत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

જેમ રૂક્ષ્મણીએ પોતાના સ્વામી કૃષ્ણ આગળ સ્વપ્નદર્શન કહ્યું હતું, તેમ વાક્ચાતુરીવડે સરસ્વતીદેવી સાથે સમાનતા ધારણ કરતી અત્યંત હર્ષિત બનેલી એવી કોડિમાદેવીએ પોતાના પતિની આગળ સિંહસ્વપ્ન સૂચિત કર્યું. ॥૧૬૫॥

स विचार्य विचारज्ञोऽ-ङ्गनामिदमजीगदत् ।
सूनुः सिंह इवाधृष्यो, भविता तव भामिनि ! ॥ १६६ ॥

स कमानाम व्यवहारी अङ्गनां निजकामिनीं कोडिमदेवीं इदमत्रैवानुष्टुभि वक्ष्यमाणमजीगदत्कथयति स्म । किं कृत्वा । विचार्य स्वस्वाभाविकमतिपूर्वकबुद्धिविज्ञानेन विमृश्य । सिंहदर्शनलक्षणापूर्वस्वप्नविचारं विधायेत्यर्थः । स व्यवहारी किं विचारज्ञः । आयतौ स्वपरहितावहोदर्कविमर्शने कुशलः । इदं किम् । हे भामिनि वर्णिनि सिंह इव पञ्चाननवत् परैरधृष्योऽनाकलनीयः । 'अधृष्यश्चाभिगम्यश्च' इति रघुवंशे । तव भवत्याः सूनुर्नन्दनो भविता भविष्यति ॥

श्लोकार्थ

વિચારશીલ કમા વ્યવહારીએ વિચાર કરીને પોતાની પત્ની કોડિમાદેવીને આ પ્રમાણે કહ્યું- 'હે ભામિનિ, તને સિંહ જેવા શત્રુઓથી અજેય એવા પરાક્રમી પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે'. ॥૧૬૬॥

गन्धसिन्धुरराजस्य, वशेवालसगामिनी ।
अन्तर्वत्नी ततः पत्नी, महेभ्यस्य बभूवुषी ॥ १६७ ॥

ततः सिंहस्वप्नदर्शनपुत्रप्राप्तिरूपतदर्थश्रवणानन्तरं महेभ्यस्य कमानामव्यवहारिणः पत्नी जाया कोडिमदेवी अन्तर्वत्नी गुर्विणी गर्भवती बभूवुषी संजायते स्म । किंभूता । अलसं मन्थरमचपलं गच्छतीत्येवंशीला गामिनी । केव । वशेव । यथा गन्धेनोत्कटमदवारिसौरभेणोपलक्षितः । सिन्धुरराजो गजेन्द्रस्तस्य वशा प्रिया हस्तिनी मन्थरं व्रजति तत्रापि गर्भमन्तर्वहन्ती सा । 'वशा नार्यां वन्ध्यगव्यां हस्तिन्यां दुहि-

तर्यपि । वेश्यायामपि' इत्यनेकार्थः । यद्यपि वशाशब्दो हस्तिन्यां प्रवर्तते तथापि बाहुल्यान्नार्यामेव प्रयुज्यमानत्वाद्गन्धसिन्धुरराजस्य वशा हस्तिनीत्यभिधानम् । गन्धेभपत्नीत्वात्प्राधान्यं च ॥

श्लोकार्थ

ત્યારપછી હાથણીસમાન મંથર ગતિવાળી અર્થાત્ ગજગામિની એવી કમાશ્રેષ્ઠીની પત્ની કોડિમાદેવી ગર્ભવતી બની. ॥૧૬૭॥

समयेऽथ तया रत्या, ब्रह्मसूरिव नन्दनः ।
सुषुवे सुषुमास्तोमः, प्रोद्भवन्मूर्तिमानिव ॥ १६८ ॥

अथ गर्भभवनानन्तरं समये सार्धसप्तवासराधिकनवमासपरिपूर्तिप्रस्तावे तया कोडिमदेव्या नन्दनः पुत्रः सुषुवे प्रसूतः । कयेव । रत्येव । यथा कन्दर्पपत्न्या ब्रह्मसूरनिरुद्धनामा तनयः प्रसूतः । 'कन्दर्पसुतोऽनिरुद्ध ऋष्याङ्क ऊषेशो ब्रह्मसूश्च सः' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—मूर्तिमान् शरीरसंयुतः प्रोद्भवन् प्रकटीभवन् सुषुमास्तोमः सातिशायिशोभासमुदय इव ॥

श्लोकार्थ

ગર્ભધારણ કર્યા બાદ, નવ માસ અને સાડા સાત દિવસ પૂર્ણ થતાં જેમ કામદેવની પત્ની રતિએ અનિરુધ્ધ નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો, તેમ કોડિમાદેવીએ પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. તે જાણે મૂર્તિમાન સુખનો સમૂહ પ્રગટ થયો ન હોય! ॥૧૬૮॥

तनूजन्माननज्योत्स्ना–नाथे लवणिमामृतम् ।
चकोरेणेव पिबता, ननृते पितृचक्षुषा ॥ १६९ ॥

पितृचक्षुषा कमामहेभ्यलोचनेन ननृते नर्तितम् । किं कुर्वता । पितृचक्षुषा तनूजन्मनः स्वनन्दनस्य आननमेव वदनमेव ज्योत्स्नानाथश्चन्द्रमास्तस्मिन् । लवणिमा लावण्यं सौन्दर्यमेवामृतं सुधां पिबता । सादरमवलोकयतेत्यर्थः । केनेव । चकोरेण यथा ज्योत्स्नाप्रियेण कुमुदबान्धवबिम्बे ज्योत्स्नामृतं पिबता सता नृत्यते ॥

श्लोकार्थ

પોતાના પુત્રના મુખરૂપી ચંદ્રમાં રહેલી સૌન્દર્યસુધાનું સ્નેહપૂર્વક પાન કરતા કમાશ્રેષ્ઠીનાં નેત્રો ચકોરપક્ષીની જેમ નૃત્ય કરવા લાગ્યાં! ॥૧૬૯॥

क्षीरकण्ठः कृतोत्कण्ठः, संजाते जातकर्मणि ।
उत्तेजित इवादर्शः, शिश्रिये परमां श्रियम् ॥ १७० ॥

क्षीरकण्ठः शिशुः कमादारकः जातकर्मणि जातस्य संप्राप्तजन्मनः सूनोः स्थितिप-

दिकाचन्द्रसूर्यदर्शनषष्ठीजागरणाशुचितादिनिवर्तनादिके कर्मणि कर्तव्ये संजाते सति परमां प्रकृष्टां श्रियं शोभां शिश्रिये श्रयति स्म बभाज। किंभूतः क्षीरकण्ठः। कृता निर्मिता स्वसौन्दर्यादिगुणैः स्वजनादीनां दर्शनाद्युत्कण्ठा औत्सुक्यं येन। क इव श्रियं श्रितवान्। उत्तेजितः शाणोल्लिखितो निर्मलीकृत आदर्श इव। यथा उत्तेजितो दर्पणः शोभां भजते ॥

श्लोकार्थ

જાતશિશુ-બાલકનું ચંદ્રસૂર્યદર્શન, ષષ્ઠીજાગરણ આદિ જન્મકૃત્ય થયા પછી પોતાના સૌન્દર્યાદિ ગુણોથી જેણે સ્વજન-આદિને સ્વદર્શનોત્કંઠિત કર્યા છે એવા તે બાળકે સ્વચ્છ કરેલા દર્પણની જેમ સર્વોત્કૃષ્ટ શોભા ધારણ કરી. ॥૧૭૦॥

अयं जयं यतः कर्ता, सिंहवद्द्वेषिदन्तिनाम् ।
जयसिंह इतीवास्य, बीजी नाम विनिर्ममे ॥ १७१ ॥

बीजी तत्पिता कमाह्वः। उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोस्तस्य कुमारस्य जयसिंह इति नाम विनिर्ममे कृतवानिव। इति किम्। यतः कारणादयं कुमारः सिंहवत्केसरीव द्वेषिणः स्वशात्रवा[न्] जिनशासनप्रतिकूलताभाजो वा कुवादिनस्त एव दन्तिनो गजास्तेषां जयं पराभवं कर्ता विधास्यति। 'वप्ता तु जनकस्तातो बीजी जनयिता पिता' इति हैम्याम् ॥

श्लोकार्थ

'ભવિષ્યમાં આ બાળક, જિનશાસન પ્રત્યે દ્રોહ કરનારા કુવાદિઓરૂપી હસ્તિઓનો પરાભવ કરશે, અર્થાત્ જયલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરશે, આ કારણથી જ જાણે બાળકના પિતા કમાશ્રેષ્ઠીએ પુત્રનું **'જયસિંહ'** નામ રાખ્યું ન હોય ! ॥૧૭૧॥

धात्रीभिः प्रेमपात्रीभिः, पाल्यमानः स बाल्यतः ।
रामो यादवरामाभि-रिवासौ ववृधे क्रमात् ॥ १७२ ॥

अथ नामादिनिर्माणानन्तरं स जयसिंहकुमारः क्रमादनुक्रमेण ववृधे वर्धते स्म। किंभूतः। बाल्यतो जन्मदिनं प्रभृतीकृत्य प्रेमपात्रीभिः कुमारोपर्यतिशयितस्नेहभाजनभूताभिर्धात्रीभिरुपमातृभिः पाल्यमानः रक्ष्यमाणः सम्यग्यत्नेन गोप्यमानः। क इव। राम इव। यथा बलभद्रो यादवानां यदुवंशोत्पन्नानां रामाभिर्वनिताभिः पाल्यमानो वर्धते स्म ॥

श्लोकार्थ

જેમ બલભદ્ર, યાદવની સ્ત્રીઓવડે પાલન કરાતા વૃધ્ધિ પામ્યા હતા. તેમ જયસિંહકુમાર જન્મદિવસથી પ્રારંભીને પ્રેમપાત્ર એવી ધાવમાતાઓવડે સમ્યક્પ્રકારે પાલન કરાતા વૃધ્ધિને પામ્યા ॥૧૭૨॥

पुपोषावयवैर्वृद्धिं, स क्रमेण स्तनंधयः ।
आल्वालाम्बुपायीव, शाखाभिश्चन्दनाङ्कुरः ॥ १७३ ॥

स जयसिंहः क्रमेण परिपाट्या अवयवैरङ्गोपाङ्गैर्वृद्धिमुपचयं पुपोष पुष्णाति स्म । किंभूतः । स्तनंधयः उपमातॄणां पयोधरपयःपा(पा)नविधायी । क इव । चन्दनाङ्कुर इव । यथा आलवालस्य स्थानकस्याम्बु पानीयं पिबतीत्येवंशीलः श्रीखण्डपादपप्ररोहः शाखाप्रशाखाभिरुपचयं लभते ॥

શ્લોકાર્થ

ક્યારાદ્વારા જલનું પાન કરના અર્થાત્ જલવડે સિંચન કરાતા ચંદનવૃક્ષના અંકુર જેમ શાખા-પ્રશાખાવડે વૃધ્ધિને પામે છે (પુષ્ટ બને છે), તેમ જયસિંહકુમાર પણ અનુક્રમે અવયવોની વૃધ્ધિવડે પુષ્ટ બન્યા. ॥૧૭૩॥

स प्राक्चङ्क्रमणैः पित्रो-रारोप्य प्रीतिवीरुधम् ।
आलपन् सफलीचक्रे, वर्षन्निव घनाघनः ॥ १७४॥

स जयसिंहः आलपन् ब्रुवन् सन् पित्रोर्जननीजनकयोः प्रीतिवीरुधं स्नेहलतां सफलीचक्रे फलकलितां कृतवान् । किं कृत्वा । प्राक् पूर्वं चङ्क्रमणैर्हिण्डनैः कृत्वा आरोप्य स्थानके निवेश्य । रोपयित्वेत्यर्थः । सफलीचक्रे क इव । घनाघन इव । यथा वर्षन् वारिवृष्टिं सृजन् वारिवाहः प्राग्वल्लीं वृक्षादिष्वारोप्य स्थापयित्वा सफलीकुरुते ॥

શ્લોકાર્થ

વૃષ્ટિ કરતો મેઘ, પ્રથમ વેલોને (લતાને) આરોપણ કરાવીને વૃક્ષોને સફળ બનાવે, તેમ આલાપ કરતા (બાલભાવે કાલી કાલી ભાષા બોલતા) જયસિંહકુમારે પ્રથમ ચાલનવડે અર્થાત્ ધીમીધીમી પગલીઓ ભરીને માતાપિતાની સ્નેહલતા સફલ બનાવી. ॥૧૭૪॥

वर्धमानः क्रमेणासा-वजनिष्टाष्टहायनः ।
प्रत्यहं प्रणयन् केलीः, सिन्धुराधिपपोतवत् ॥ १७५ ॥

असौ जयसिंहः क्रमेण वर्षपरिपाट्या वर्धमानः सन्नष्टा(ष्टौ)संख्याकानि हायनानि वत्सराणि यस्य तादृशोऽजनिष्ट संजातवान् । किं कुर्वन् । प्रत्यहं बाल्यत्वान्निरर्गलाः प्रतिवासरं केलीर्बालवयोयोग्याः प्रणयन् कुर्वन् । किंवत् । सिन्धुराधिपपोतवत् । यथा गजेन्द्रस्य दशवार्षिकः शिशुर्गजो बालक्रीडां कुर्वन् वर्धते । 'स्यात्पोतो दशवार्षिकः' इति हैम्याम् ॥

શ્લોકાર્થ

બાલહસ્તિની જેમ બાલભાવયોગ્ય બાલક્રીડા કરતા અનુક્રમે વધતા જયસિંહકુમાર આઠ

वर्षना थया. ॥१७५॥

सोऽनवद्यास्ततो विद्याः, स्माधीते गुरुसंनिधौ ।
हार्दं तासां च जग्राह-भिज्ञवन्मुग्धचेतसाम् ॥ १७६॥

ततोऽष्टवर्षभवनानन्तरं स जयसिंहो गुरुसंनिधौ कलाचार्यस्य समीपे अनवद्या निष्पापाः प्रशस्ता वा विद्या अधीते स्म पठति स्म । च पुनस्तासां विद्यानां हार्दं रहस्यं विशेषादिकं जग्राह । यतः—'वेश्यानामिव विद्यानां मुखं कैः कैर्न चुम्बितम् । हृदयग्राहिणस्तासां द्वित्राः सन्ति न वा क्षितौ ॥' इति सूक्तवचनात् । स विद्याहृदयग्राही जज्ञे। किंवत् । अभिज्ञवत् । यथा छेकः पुमान् मुग्धं कार्याकार्यविचारानभिज्ञं हिताहितज्ञानरहितं वा परवञ्चनकपटाभिप्रायवेदनामूढं वा चेतो मनो येषां तेषां पुंसां हार्दं गृह्णाति रहस्यं पृष्ट्वा दत्ते । यतः—'रचावइ रचइ नही, परमन लिन्ति न दिन्ति । धुत्तछयल्ला एह गुण, मन हरि मान करन्ति ॥' इति वचनात् ॥

श्लोकार्थ

આઠ વર્ષના થયા પછી જયસિંહકુમારે કલાચાર્ય પાસે પ્રશસ્ત અને નિરવદ્ય વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કર્યો. જેમ ચતુર પુરુષ મુગ્ધ પુરુષના ચિત્તમાં રહેલા રહસ્યને પકડી લે છે, તેમ જયસિંહકુમાર વિદ્યાઓના રહસ્યને ગ્રહણ કરનારા બન્યા. કહ્યું છે કે-વારાંગનાની જેમ વિદ્યાનું મુખ કોણે ચૂમ્યું નથી ? પરંતુ તેના રહસ્યને જાણનાર જગતમાં બે યા ત્રણ જ હશે.અર્થાત્ કોઇ નહિ હોય ! ॥૧૭૬॥

सिद्धयध्वानं प्रतिष्ठासु-र्विधित्सुर्धर्ममार्हतम् ।
सखायमिव तज्जन्मा, संयमं समुपाददे ॥ १७७ ॥

ततोऽनन्तरमित्यध्याहारः । तस्य जयसिंहस्य वप्ता पिता संयमं चारित्रं समुपाददे सम्यक्प्रकारेण गृह्णाति स्म । कमिव । सखायमिव । यथा कश्चित्सखायं मित्रं वा गृह्णाति सख्युर्ग्रहणे कारणमाह—किं चिकीर्षुः । सिध्यध्वानं मोक्षमार्गं प्रतिष्ठासुः प्रस्थातुमिच्छुः । पुनः किं कर्तुमिच्छुः आर्हतं जैनं धर्मं चारित्रलक्षणं विधित्सुः विधातुमिच्छुः कर्तुकामः ।यो हि मार्गं प्रतिष्ठते तस्य सहायोऽवश्यं विलोक्यते । कार्यकरणेऽपि च सख्युरपेक्षा स्यादिति ॥

श्लोकार्थ

મોક્ષમાર્ગ તરફ પ્રયાણ કરવા ઇચ્છતા તેમજ આર્હતધર્મની વિધિપૂર્વક આરાધના કરવા ઇચ્છતા જયસિંહકુમારના પિતાએ મિત્રની જેમ ચારિત્રધર્મને અંગીકાર કર્યો, કારણકે કોઇ પણ માર્ગમાં તથા કોઈપણ કાર્ય કરવામાં મિત્રની અપેક્ષા જરૂર રહે છે તેમ મોક્ષમાર્ગ તરફ પ્રયાણ કરવું હોય તો ચારિત્રરૂપ મિત્રની સહાય જરૂરી છે. ॥૧૭૭॥

ततो नमसितुं तातं, कुमारः स कदाचन।
प्रतिष्ठते स्म सानन्दं, वृषभाङ्कमिवार्षभिः ॥ १७८॥

ततः पितुः परिव्रज्याग्रहणानन्तरं स जयसिंहकुमारः कदाचन कस्मिन्नपि समये तातं स्वपितरं कमर्षिं नमसितुं नमस्कर्तुम्। 'नमसितुमना ग्रन्नाम स्यान्ननाम न पूषणम्' इति नैषधे। सानन्दं सप्रमोदं प्रतिष्ठते स्म। प्रचचाल। क इव। आर्षभिरिव। यथा भरतो वृषभाङ्कं स्वतातमृषभदेवं प्रणन्तुं प्रचलति स्म॥

શ્લોકાર્થ

જેમ પોતાના પિતા ઋષભદેવ પ્રભુને પ્રણામ કરવા માટે ભરતચક્રવર્તીએ પ્રયાણ કર્યું હતું, તેમ જયસિંહકુમારે કોઈ એક સમયે દીક્ષિત એવા પોતાના પિતા કમામુનિને વંદન કરવા માટે આનંદપૂર્વક પ્રયાણ કર્યું. ॥૧૭૮॥

प्रीतिवापीपयःपूरा–प्लवनैः पुलकाङ्किता।
प्रसूस्तमनुयाति स्म, गौरिवाङ्गजमात्मनः ॥ १७९॥

प्रसूर्जयसिंहजननी कोडाई तं स्वनन्दनमनुयाति स्म अनुजगाम। किंभूता। प्रीतिः स्वपुत्रोपरि यः स्नेहः सैव वापी दीर्घिका तस्याः पयःपूरे आप्लवनैः स्नानैः कृत्वा पुलकाङ्किता रोमाञ्चकञ्चुककलिता जाता। केव। गौरिव। आत्मनोऽङ्गजं वत्सरूपमनुगच्छति॥

શ્લોકાર્થ

જેમ ગાય વાછરડાને અનુસરે તેમ પુત્રસ્નેહરૂપી જલવડે પરિપૂર્ણ વાવડીમાં સ્નાન કરવાથી રોમાંચિત બનેલી કોડિમાદેવી પુત્રરત્નને અનુસરી. અર્થાત્ માતાએ પુત્રની સાથે કમામહર્ષિના વંદનાર્થે પ્રયાણ કર્યું. ॥૧૭૯॥

श्रीमन्मुनिनिशारत्नं, जयसिंहकुमारराट्।
प्रणतेर्गोचरीचक्रे, श्रीवीरमतिमुक्तवत् ॥१८०॥

जयसिंहनामा कुमारराट् पृथुकपार्थिवः श्रीमन्तं गणलक्ष्मीरमणं मुनीनां मध्ये निशारत्नं चन्द्रमसं विजयदानसूरिं प्रणतेर्नमस्कारस्य गोचरीचक्रे विषयीकृतः। प्रणत इत्यर्थः। किंवत्। अतिमुक्तवत्। यथा अतिमुक्तककुमारः श्रीवीरं श्रीमन्महावीरदेवं प्रणतवान्॥

શ્લોકાર્થ

જેમ અતિમુક્તકકુમારે શ્રીમહાવીર પરમાત્માને વંદન કર્યું હતું, તેમ કુમારોમાં રાજસમાન જયસિંહકુમારે મુનિઓમાં ચંદ્રસમાન શ્રીવિજયદાનસૂરિને વંદન કર્યું. ॥૧૮૦॥

अथ पृथुकपुरोगः संपदेन व्रतीन्द्रो–
रिव गजसुकुमालः स्वामिनोऽरिष्टनेमेः।

अधिकमधरयन्तीं साधिमानं सुधानां,
श्रवणविषयभावं देशनामानिनाय ॥१८१॥

अथ सूरतिवन्दिरे सूरिपार्श्वगमनानन्तरं पृथुकपुरोगः कुमारश्रेष्ठः । 'वर्यं वरेण्यं प्रवरं पुरोगम्' इति हैम्याम् । संमदेन हर्षेण व्रतीन्दोः सूरेर्देशनां धर्मोपदेशं श्रवणविषयभावं श्रुतिगोचरतामानिनाय प्रापयति स्म । शृणोति स्मेत्यर्थः । देशनां किं कुर्वतीम् । सुधानाममृतरसानां साधिमानं चारुताम् । आस्वादमित्यर्थः । अधरयन्तीं हीनां कुर्वतीम् । किमधिकं बहु यथा स्यात्तथा । मिष्टत्वेन सुधामपि धिक्कुर्वतीमित्यर्थः । क इव । गजसुकुमाल इव यथा कृष्णलघुभ्राता देवक्या अष्टमः पुत्रो गजसुकुमालः अरिष्टनेमेः श्रीनेमिनाथस्य स्वामिनो जगन्नाथस्य तीर्थकृतो देशनां शुश्राव ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ દેવકીના આઠમા પુત્ર અને કૃષ્ણના લઘુભ્રાતા ગજસુકુમાળે ભગવાન શ્રીનેમિનાથની સુધાસારિણી ધર્મદેશનાનું પાન કર્યું, તેમ સુરતબંદરે આચાર્યની પાસે આવ્યા બાદ જયસિંહકુમારે અતિહર્ષપૂર્વક આચાર્યમહારાજશ્રીની સુધાસહોદરી એવી ધર્મદેશનાનું પાન કર્યું. ॥૧૮૧॥

असारादेहिना देहात्, सारोऽर्हद्धर्म एव हि ।
उद्धार्योऽनर्थकार्यर्थाद्दानशौण्डेन दानवत् ॥१८२॥

देहिना भविकप्राणिना असारादाधिव्याधिजरादिभिः साररहितीकृताद्देहादात्मशरीरादर्हतो जिनस्य जिनप्रणीत एव सारो निखिलार्थसाधको धर्म एवोद्धार्य उद्धरणीयः । किंवत् दानवत् । यथा अनर्थं पितृभ्रातृपुत्रमित्रादिद्रोहं कारयतीत्येवंशीलादर्थाद्धनाद्दानशौण्डेन वदान्येन दानमुद्ध्रियते । यदुक्तम्—'दानं वित्ताद्दृतं वाचः, कीर्तिधर्मौ तथायुषः । परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् ॥' इति ॥

શ્લોકાર્થ

માતા, પિતા, ભ્રાતા, પુત્ર, મિત્ર આદિ પરિવારનો દ્રોહ કરાવે એવી લક્ષ્મીનું દાનેશ્વરીવડે દાન કરાય એ જેમ શ્રેષ્ઠ છે, તેમ ભવ્યજીવોવડે આધિવ્યાધિઉપાધિવડે ગ્રસ્ત એવા અસાર શરીરથી સકલાર્થસિદ્ધિદાયી સારભૂત એવો જિનભાષિત ધર્મ એ જ એક ઉપાદેય છે. કહ્યું છે કે–'ધનથી દાન વાણીથી સત્ય, આયુષ્યથી કીર્તિ અને ધર્મ તેમજ કાયાથી પરોપકાર, એમ અસારમાંથી સારવસ્તુને જ ગ્રહણ કરવી જોઇએ' ॥૧૮૨॥

प्रबुबुधे प्रभुदेशनयानया, शिशुसहस्रदृशा सममम्बया ।
विशदचन्द्रिकयेव कुमुद्वती–लतिकया कुमुदेन तमीमणेः ॥१८३॥

शिशुसहस्रदृशा कुमारपुरंदरेण प्रबुबुधे प्रतिबोधः प्राप्यते स्म संसाराद्विरज्यत । कथम् । समं सार्धम् । कया । अम्बया तज्जनन्या कोडिमदेव्या । कया । प्रभोर्विजयदा-

नसूरेरनया पूर्वोक्तया देशनया धर्मकथया । केनेव । यथा तमीमणेश्चन्द्रस्य विशदचन्द्रिकया शरत्समयनिर्धूतोद्धुरजलधररोधनिर्मलीभवच्चन्द्रगोलिकया कृत्वा कुमुद्वतीलतिकया कुमुदिनीवल्लया समं कैरवेण प्रबुध्यते ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ ચંદ્રની નિર્મલ ચંદ્રિકાથી કુમુદવેલીની સાથે કૈરવ પ્રતિબોધ પામે છે, તેમ આચાર્યમહારાજશ્રીની ધર્મદેશનાથી માતા કોડિમાદેવીની સાથે કુમારેંદ્ર જયસિંહકુમાર પ્રતિબોધ પામ્યા. અર્થાત્ વિરક્ત બન્યા ॥૧૮૩॥

प्रभोरुपान्ते सममम्बया महा--महैर्महेभ्यीभवदर्थिमण्डलैः ।
सुनन्दया सिंहगिरेः स वज्र-स्वामीव जग्राह शिशुस्तपस्याम् ॥१८४॥

स शिशुर्जयसिंहकुमारः अम्बया कोडाईमात्रा समं प्रभोर्विजयदानसूरेरुपान्ते समीपे महामहैर्भविकजनविनिर्मितानेकाधिकोत्सवैस्तपस्यां दीक्षां जग्राह आदत्ते स्म । महामहैः किलक्षणैः । महेभ्यीभवदर्थिमण्डलैर्महेभ्यीभवन्तः कामिताधिकधनप्रदानैर्धनाढ्या जायमाना अर्थिनां याचकानां मण्डलाः समूहा येषु । क इव । वज्रस्वामीव । यथा धनगिरिसुतः वज्रस्वामिनो जननी सुनन्दानाम्ना तया स्वजनयित्र्या सार्धं सीं(सिं)हगिरिनामाचार्यस्य पार्श्वे महामहोत्सवैः प्रव्रज्यां गृह्णाति स्म ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ વજ્રસ્વામીએ પોતાની માતા સુનંદાની સાથે શ્રીસિંહગિરિ આચાર્ય પાસે પ્રવજ્યા ગ્રહણ કરી હતી, તેમ માતાસહિત જયસિંહકુમારે આચાર્યમહારાજશ્રી વિજયદાનસૂરિ પાસે જે મહોત્સવમાં યાચકવર્ગ મહાશ્રીમંત બની ગયો હતો તેવા મહોત્સવપૂર્વક પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી. ॥૧૮૪॥

जयविमल इदं तन्नामधेयं विधिज्ञो,
　व्यधित विजयदानः सूरिसारङ्गराजः ।
पुनरभिनवसूरेस्तं प्रदत्ते स्म सूनो-
　र्विनयिन इव वप्ता स्वं क्रमेणागतं स्वम् ॥१८५॥

विजयदाननामा सूरिष्वाचार्येषु सारङ्गराजो मृगेन्द्रः सिंहः जयविमल इदमेतत्तस्य जयसिंहमुनेर्नामधेयमभिधानं व्यधित विदधाति स्म । किंभूतः । विधिं शास्त्रोक्तं लौकिकं च आचारं जानाति वेत्तीति विधिज्ञः । पुनरन्यमर्थमभिधत्ते--पुनस्तं जयविमलमुनिमभिनवसूरेर्नवीनस्थापिताचार्यस्य हीरविजयसूरेः प्रदत्ते स्म दत्तवान् । क इव । वप्तेव । यथा पिता तातः कुलक्रमेण स्वान्ववायपरिपाट्या समेतं स्वमात्मीयं स्वं द्रविणं विनयिनो विनयवतः स्वनन्दनवैनयिककर्तव्यापहृतचेताः पिता सूनोर्निजनन्दनस्य प्रदददाति ॥ इति विजयसेनसूरेर्जन्मदीक्षादिवर्णनम् ॥

શ્લોકાર્થ

લૌકિક અને લોકોત્તર આચારના જ્ઞાતા, સર્વ આચાર્યોમાં સિંહસમાન એવા શ્રીવિજયદાનસૂરિએ જયસિંહકુમારનું 'જયવિમલ' નામ રાખ્યું. અને જેમ પિતા, કુલક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલું ધન-દ્રવ્ય વિનયી પુત્રને આપે, તેમ જયવિમલમુનિને નૂતન આચાર્ય શ્રીહીરવિજયસૂરિને સોંપ્યા. અર્થાત્ હીરવિજયસૂરિના શિષ્ય તરીકે સ્થાપન કર્યા. ॥૧૮૫॥

विजयदानविभुर्वटपल्लिका-भिधपुरेऽथ विभूषितवान् दिवम् ।
भुवि भरेण विसार्य पुनर्दिवि, प्रथयितुं महिमानमिवात्मनः ॥१८६॥

अथानन्तरं विजयदाननामा विभुर्गच्छाधिपतिः सूरिः वटपल्लिका ('वडली' इति लोकप्रसिद्धा) इत्यभिधा नाम यस्य तादृशे पुरे दिवं स्वर्लोकं विभूषितवान् अलंकरोति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—आत्मनः स्वस्य महिमानं माहात्म्यं दिवि देवलोके पुनर्भूमण्डलापेक्षया द्वितीयस्थाने प्रथयितुं विस्तारयितुमिव । किं कृत्वा । भुवि पृथिव्यां भरेणातिशयेनात्मन्महिमानं विसार्य विस्तारयित्वा ॥

શ્લોકાર્થ

ત્યારપછી કેટલોક કાળ ગયા બાદ વિજયદાનસૂરિ 'વડલી' (વડાવલિ) નામના નગરમાં સ્વર્ગવાસી થયા. તે જાણે પૃથ્વીભરમાં પોતાનો મહિમા વિસ્તારીને હવે સ્વર્ગલોકમાં વિસ્તારવા માટે ગયા ન હોય ! ॥૧૮૬॥

सूरीन्द्रहीरविजयः प्रतिपद्य पट्ट-
लक्ष्मीं गुरोरनु विशिष्य पुपोष भूषाम् ।
बप्तुर्निजस्य युवराज इवाधिपत्यं,
क्रान्तारिचक्रमखिलाम्बुधिमेखलायाः ॥१८७॥

सूरीन्द्रः सूरीणां सर्वेषां मध्ये परमैश्वर्यादिन्द्रः एवंविधः श्रीहीरविजयः एतावता श्रीहीरविजयसूरिपुरंदरः गुरोर्विजयदानसूरेरनु पश्चात् पट्टलक्ष्मीं पट्टश्रियं प्रतिपद्याङ्गीकृत्य विशिष्य विशेषप्रकारेण कृत्वा भूषां शोभां पुपोष पुष्णाति स्म । क इव । युवराज इव । यथा युवराजपदवीं प्रतिपन्नो राजकुमारो निजस्य बप्तुः आत्मीयस्य जनकस्यानन्तरं क्रान्तारिचक्रं पराभूताभिमानिभूमिपतिमण्डलं वशीकृतसमस्तप्रतिपन्थिपार्थिवसार्थं वा अखिलाम्बुधिमेखलाया निःशेषकाश्यपीपीठस्याधिपत्यमैश्वर्यं प्राप्याधिकं शोभते ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ યુવરાજ પોતાના પિતાનું રાજ્ય સ્વીકારીને સમસ્ત શત્રુરાજાઓને વશ કરી સમુદ્રપર્યંત ભૂમિનું આધિપત્ય પ્રાપ્ત કરી અધિકતર શોભાને વધારે, તેમ આચાર્યોમાં ઈંદ્રસમાન હીરવિજયસૂરિ ગુરુમહારાજની પટ્ટલક્ષ્મીને સ્વીકારી વિશેષ પ્રકારે શોભાને વધારનારા બન્યા. ॥૧૮૭॥

मण्डयत्यमरमन्दिरं गुरौ, दीप्यते स्म मुनिवासवोऽधिकम् ।
यामिनीप्रियतमे पराम्बुधे–र्मध्यभागमिव पद्मिनीपतिः ॥१८८॥

गुरौ विजयदानसूरीश्वरे अमरमन्दिरं सुरसदनं देवलोकं मण्डयत्यलंकुर्वेति सति । 'मण्डति भूषत्यलंकरोत्यपि च मण्डयति भूषयत्यपि' इति क्रियाकलापे । मुनिवासवो हीरविजयसूरिपुरुहूतः अधिकमतिशयेन दीप्यते स्म स्फूर्तिं बिभर्ति स्म । क इव । पद्मिनीपतिरिव । यथा यामिनीप्रियतमे निशानाथे चन्द्रे पराम्बुधेः पश्चिमसमुद्रस्य मध्यभागमन्तरालं भजति सति पद्मिनीपतिरधिकमतिशायितया दीप्यते, एतावता दिवसोदयमवाप्य भास्वानधिकतेजस्वी स्यात् ॥ इति विजयदानसूरीन्द्रे परलोकं प्राप्ते श्रीहीरविजयसूरेः पट्टधरत्ववर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

જેમ ચંદ્ર પશ્ચિમ સમુદ્રના મધ્યભાગનો આશ્રય કરે ત્યારે સૂર્ય દિવસે તેજસ્વી બને છે, તેમ વિજયદાનસૂરિએ સ્વર્ગલોકને અલંકૃત કર્યા પછી અર્થાત્ સ્વર્ગવાસ પામ્યા પછી, હીરવિજયસૂરિ ગુરુમહારાજની પટ્ટલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરીને વિશેષ પ્રકારની સ્ફૂર્તિને ધારણ કરનારા બન્યા. ॥૧૮૮॥

यद्गेहशृङ्गाङ्गणनद्धमारुत–प्रेङ्खत्पताकापटपल्लवच्छलात् ।
गोष्ठीमनुष्ठातुमिवामरावतीं, श्रिया सखीमाह्वयतीव पाणिना ॥१८९॥

यत्पुरं डीसानगरम् । उत्प्रेक्ष्यते—गोष्ठीमनुष्ठातुं परस्परं प्रीतिवार्तां विधातुं श्रिया समृद्ध्या शोभया सखीं वयसीममरावतीं पुरंदरपुरीं पाणिना हस्तेन आह्वयत्याकारयतीव भूचराणां तूर्ध्वलोकगमनं न भवेत्, खेचराणां त्वध ऊर्ध्वगमनशक्तिरस्त्येव, तस्मादमरावत्याकारणं युक्तमेव । कस्मात् । गेहशृङ्गाङ्गणे डीसानगरगृहशिखराजिरे नद्धः अवकुटकमध्यनिवेशितदण्डप्रान्तनिबद्धः, तथा मारुतेन वातेन प्रेङ्खन्तितस्ततश्चञ्चलीभवन्पताकापटपल्लवो ध्वजवसनाञ्चलस्तस्य छलं कपटं तस्मात् । अत्र यावद्ध्वजवाचित्वादेकवचनमेव विवक्षितम् ।

श्लोकार्थ

સમૃદ્ધિશાલિની પોતાની સખી અમરાવતીને પોતાની સાથે પરસ્પર પ્રેમવાર્તા કરવા માટે મંદિરોનાં શિખરોના મધ્યમાં સ્થાપન કરેલા દંડ ઉપર બાંધેલી તેમજ પવનવડે ચંચલ બનેલી એવી ધ્વજાના છેડારૂપ હાથવડે જાણે બોલાવતી ન હોય ! તેવા પ્રકારની **'ડીસા'** નગરી શોભે છે. ॥૧૮૯॥

यदीयराजद्विभवाभिभूतया, पौलस्त्यपुर्या किमभाजि लज्जया ।
यदुज्झ्यतेऽद्यापि तया न भङ्गोऽ–भिज्ञानमीशानशिलोच्चयाश्रयः ॥१९०॥

यदीयो डीसानगरसंबन्धी राजन् जगति शोभां प्राप्नुवन् यो विभवः समृद्ध्यतिशय-

स्तेनाभिभूतया जितया पौलस्त्यपुर्या धनदनगर्या । उत्प्रेक्ष्यते—लज्जया त्रपया कृत्वा किमभाजि नंष्ट्वा गतम् । यस्मात्कारणादद्यापि अद्यतनदिनं यावत्तया अलकापुर्या भङ्गाभिज्ञानं पलायनचिह्नमीशानशिलोच्चयाश्रयः कैलासशैलशिखरस्थितिर्नोज्झ्यते न त्यज्यते ॥

શ્લોકાર્થ

વૈભવશાળી ડીસાનગરીવડે પરાજય પામેલી અલકાપુરી જાણે લજ્જાવડે અહીંથી નાસી ગઈ ન હોય જેથી કૈલાસ પર્વતના શિખર ઉપરના પોતાના નિવાસરૂપી પલાયનસૂચક ચિહ્નને હજીસુધી પણ ત્યાગ કરતી નથી. ॥૧૯૦॥

यदीयलक्ष्म्या विजितेव लङ्का, प्रणश्य मध्येऽम्बुनिधेर्विवेश ।
कदाचन प्रावृषि सूरिराजो, डीसाह्वयं तत्पुरमाससाद ॥१९१॥

यदीयया डीसानगरसंबन्धिन्या लक्ष्म्या श्रिया विजिता पराभूता सती लङ्का दशमस्तकपुरी । उत्प्रेक्ष्यते—पराभूता त्रपातिरेकाद् दुःखाद्वा प्रणश्य प्रपलाय्य अम्बुनिधेर्मध्ये समुद्रान्तराले विवेश प्रविष्टेव । कदाचन कस्यांचित्प्रावृषि वर्षाकाले सूरिराजो हीरविजयसूरिर्वसुधाविवस्वान् । तत्पूर्वव्यावर्णितं 'डीसा' इत्याह्वयं नाम यस्य तादृक्पुरमाससाद भजति (स्म) । इत्यन्ते त्रिभिर्विशेषकम् ॥ इति डीसानगरं च ॥

શ્લોકાર્થ

વળી ડીસાનગરીની સમૃદ્ધિવડે પરાભવ પામેલી લંકાપુરીએ પણ ત્રાસ પામીને સમુદ્રની મધ્યમાં પ્રવેશ કરી દીધો ન હોય ! તેવા પ્રકારની સમૃદ્ધિશાળી એવી ડીસા નગરીમાં આચાર્યશ્રી હીરવિજયસૂરિ ચાતુર્માસ માટે પધાર્યા. ॥૧૯૧॥

कुलाद्रिवार्धिप्रतिनादमेदुरी–भविष्णुनिःस्वानिततूर्यनिःस्वनम् ।
जिनेश्वरस्येव जना वितेनिरे, पुरप्रवेशेऽतिमहं मुनीशितुः ॥१९२॥

जना डीसानगरसंघलोकाः जिनेश्वरस्येव तीर्थकर्तुरिव मुनीशितुर्हीरविजयसूरेः पुरप्रवेशे डीसानगरमध्यसमागमनावसरे अतिशयेन महमुत्सवं वितेनिरे कुर्वन्ति स्म । किंभूतं महम् । कुलाद्रिषु मन्दरहिमाचलकैलासादिकाष्टकुलपर्वतकंदरेषु, तथा वार्धौ समुद्रमध्ये प्रतिनादैः प्रतिशब्दैर्मेदुरीभविष्णुः पुष्टीभवनशीलः तादृशो निःस्वानितानां वादितानां तूर्याणां वादित्राणां निःस्वनो यत्र । अथ वा निःस्वाना राजवाद्यानि संजातानि एषु लोके 'नीसाण' इति प्रसिद्धास्तादृशां वाद्यानां निर्घोषो महाशब्दो यत्र ॥

શ્લોકાર્થ

ડીસા નગરના સંઘે શ્રીતીર્થંકર ભગવંતના પ્રવેશમહોત્સવની જેમ શ્રી હીરવિજયસૂરિનો પ્રવેશ-મહોત્સવ કર્યો; કે જે મહોત્સવના મેરુ, કૈલાસ, હિમાલય આદિ આઠ કુલપર્વતોની ગુફાઓમાં તેમજ સમુદ્રની મધ્યમાં પડઘાઓ પડવાથી 'નિશાન—ડંકા' આદિ વાજિંત્રોનો અવાજ પુષ્ટ બન્યો હતો, તેવો સર્વોત્કૃષ્ટ મહોત્સવ કર્યો. ॥૧૯૨॥

सूरिवासवसमागमस्फुर–त्प्रीतिपल्लवितचित्तवृत्तिभिः ।
नागरैरमितपृक्थ(रिक्थ)वर्षिभिः, स्पर्धयेव धनदो निधीश्वरः ॥१९३॥

अमितं मानातीतं प(रि)क्थं द्रविणं वर्षन्ति याचकानां यथाकामं ददते इत्येवंशीलैर्नागरैर्डीसानगरजनैः सार्धम् । उत्प्रेक्ष्यते—स्पर्धया स्पर्ह(घ)र्षेणेव निधीश्वरो वैश्रवणो धनं ददातीति धनदोऽभूदिव बभूवानिव । किंभूतैर्नागरैः । सूरिवासवस्य हीरविजयसूरीन्द्रस्य समागमेन समवसरणेन कृत्वा स्फुरन्ती प्रकटीभवन्ती या प्रीतिः प्रमोदातिशयस्तया पल्लविता मेदुरीभूता चित्तवृत्तिर्मनोव्यापारो येषाम् ॥

श्लोकार्थ

આચાર્યેન્દ્ર શ્રીહીરવિજયસૂરિના આગમનથી ઉલ્લસિત થયેલી પ્રીતિથી પલ્લવિત બની ગયેલા ચિત્તવાળા નગરવાસીઓ યાચકોને પ્રમાણાતીત દાન આપીને સ્પર્ધાથી જાણે સ્વયં કુબેરભંડારી બની ગયા ન હોય ! ॥૧૯૩॥

नृत्यच्चन्द्रकिचक्रमुन्मदनदद्बप्पीहबालाकुलं,
श्रीसूनोरिव यौवराज्यसमयं व्यालोक्य वर्षागमम् ।
क्रीडञ्छान्तरसाह्वमानससरोजन्माकरे हंसव-
च्छ्रीसूरीश्वरहीरहीरविजयस्तस्मिन् सुखं तस्थिवान् ॥१९४॥

श्रिया स्वस्वगणलक्ष्म्या युक्ता ये सूरीणां स्वल्पश्रुताध्ययनेन सामान्याचार्याणां मध्ये ईश्वरा व्यवहारिणः साङ्गप्रवचनेष्वधीतिनोऽनूचानास्तेषु हीरो मुकुटमणिर्वज्ररत्नं तत्तुल्यः श्रीहीरविजयनामा सूरिपुरंदरः तस्मिन् डीसानगरे चिन्तानाचान्तहृदयत्वेन निर्विघ्नत्वेन वा सुखसहितं यथा स्यात्तथा तस्थिवान् चतुर्मासीमासीदति स्म । स्थित इत्यर्थः । किं कृत्वा । वर्षागमं मेघागमनसमयं व्यालोक्य समीक्ष्य । किंभूतम् । नृत्यन्ति कान्तकेकारवकलितताण्डवं कुर्वाणानि चन्द्रकिणां मयूराणां चक्राणि पटलानि यत्र । चन्द्रकं पिच्छमिति विद्यते येषां ते चन्द्रकिणः । 'मेचकश्चन्द्रकः समौ' इति हैम्याम् । 'सेव्याः संप्रति सान्द्रचन्द्रकिकुलैरुत्ताण्डवैर्मण्डिताः' इति चम्पूकथायाम् । पुनः किंभूताः । उत्कृष्टो मदो येषां ते । मदोद्धता इत्यर्थः । नदन्तः शब्दायमानाः नन्दन्त्यो बप्पीहानां चातकानां बालाः स्त्रियः शिशवो वा । प्रायो विपदि स्त्रीणां शिशूनां च कातर्यं स्यात्, अतो बालाशब्दोपादानम् । ताभिस्तैर्वा आकुलं व्याप्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—श्रीसूनोः कन्दर्पस्य यौवराज्यसमयमिव । युवा चासौ राजा च युवराजस्तस्य भावो यौवराज्यं तस्य समयः युवराजपदाभिषेचनप्रस्तावमिव । सूरिः किं कुर्वन् । क्रीडन् । केलीं निर्मिमाणः । कुत्र । शान्तरसो नवमोपशमरस इत्याह्वा नाम यस्य तादृशे मानसनाम्नि सरोजन्मनां पद्मानामाकरे । 'पद्माकरस्तडागः स्यात्' इति हैमीवचनात् । मानससरोवर इत्यर्थः । किंवत् हंसवत् । यथा हंसो वर्षागमं विलोक्य मानससरसि क्रीडन् तिष्ठति ॥

શ્લોકાર્થ

કેકારવ કરીને જ્યાં મયૂરોનાં વૃન્દ મનોહર નૃત્ય કરી રહ્યાં છે. જ્યાં મહોન્મત્ત બપૈયાના સ્ત્રી-બાળકો કલરવ કરી રહ્યા છે, તેમજ કામદેવની યુવરાજ પદવીનો જાણે પટ્ટાભિષેક જેમાં ન હોય ! તેવા પ્રકારની વર્ષાઋતુના આગમનમાં, શાંતરસરૂપી માનસરોવરમાં હંસની જેમ ક્રીડા કરી રહેલા આચાર્યશ્રી **હીરલા હીરવિજયસૂરિ** ડીસા નગરમાં સુખપૂર્વક ચાતુર્માસની સ્થિરતા કરીને રહ્યા. ॥૧૯૪॥

यं प्रासूत शिवाह्वसाधुमघवा सौभाग्यदेवी पुनः,
पुत्रं कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।
तद्ब्राह्मीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-
क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते षष्ठोऽत्र सर्गोऽभवत् ॥१९५॥

अत्र हीरविजयसूरिचरित्रे हीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये षण्णां संख्यापूरणः षष्ठः सर्गोऽधिकारः अभवत्संजातः ।

इति पण्डितसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचितायां स्वोपज्ञहीरसौभाग्यकाव्यवृत्तौ हीरहर्षगणेर्दक्षिणदिग्गमनद्विजसमीपपठनमेदपाटमण्डलस्थगुरुपार्श्वागमनपण्डितवाचकपदप्रदानमरुदेशशिवपुरीसंघाग्रहवशाचार्यपदप्रस्थापनाणहिल्लपत्तननन्दिभवनविजयसेनसूरिजन्मदीक्षादिकथनडीसापुरचतुर्मासागमनवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ॥

શ્લોકાર્થ

વણિક્કુલમાં ઇન્દ્રસમાન શિવ નામના શ્રેષ્ઠી અને સૌભાગ્યદેવીના જન્મજાત સુપુત્ર **દેવવિમલ ગણિ** કે જેઓ નિરંતર સરસ્વતીદેવીની ઉપાસના કરવામાં તત્પર હતા, અને સર્વમુનિઓમાં સિંહ-સમાન સિંહવિમલગણીના પ્રથમ શિષ્યપણે પ્રસિદ્ધ હતા, તે દેવવિમલગણીએ, જેમાં જગદ્ગુરુશ્રી હીરવિજયસૂરિનું સવિસ્તર જીવનચરિત્ર આવે છે, એવા '**હીરસૌભાગ્ય**' નામના મહાકાવ્યનું સ્વોપજ્ઞ ટીકાસહિત નિર્માણ કર્યું. તે મહાકાવ્યનો હીરહર્ષગણિના દક્ષિણદિગ્ગમનથી આરંભીને ડીસાનગરમાં ચાતુર્માસ માટેના આગમન સુધીના વર્ણનવાળો આ છઠ્ઠો સર્ગ સમાપ્ત થયો. ॥૧૯૫॥

सप्तमः सर्गः ।

सूरीन्दुरानन्दयति स्म तस्मिन्, पुरे समग्रानपि नागरान् सः ।
पचेलिमः प्राक्तनपुण्यपुञ्जः, प्रादुर्भवन्मूर्त इवैष तेषाम् ॥ १ ॥

स श्रीहीरविजयसूरिसुधाकरः तस्मिन् डीसानाम्नि पुरे समग्रान् सर्वानपि नागरान्

पौरलोकान् आनन्दयति स्म प्रमोदमुत्पादयामास। उत्प्रेक्ष्यते—तेषां डीसापुरपौराणामेव चक्षुःप्रत्यक्षलक्ष्यः मूर्तस्तनुमान् पचेलिमः परिपाकं प्राप्तः प्राक्तनः प्राचीनजन्मोपार्जितः पुण्यपुञ्जः सुकृतसमूह इव ॥

શ્લોકાર્થ

શ્રી હીરવિજયસૂરિએ ડીસા નગરમાં સર્વે નગરવાસીઓને આનંદિત કર્યા, તે જાણે નગરવાસીઓનો આ પૂર્વોપાર્જિત પરિપક્વ બનેલો મૂર્તિમાન પુણ્યનો પુંજ પ્રગટ થયો ન હોય! ॥ ૧ ॥

मिलद्बलाकाम्बरमुद्वहन्ती, लीलागतोद्वेजितराजहंसा।
श्यामातिनम्रा च पयोधरोद्य–द्धाराभिरामा पिहिताननेन्दुः ॥ २ ॥
सुरायुधभ्रूलतिकात्मयोनि–मुज्जीवयन्तीव तडिद्विलासा।
मुदे तदानीमजनिष्ट यूनां, प्रावृण्नवोढा वरवर्णिनीव ॥ ३ ॥

तदा तस्मिन् डीसानगरे हीरविजयसूरेश्चतुर्मासिकस्थितिसमये यूनां तरुणजनानां मदनमदमेदुरीभूतानां नवोढा यौवनवती नवपरिणीता वरवर्णिनी सर्वकलाकुशलप्रधानस्त्रीव प्रावृट् वर्षा मुदे प्रमोदायाजनिष्ट संजाता। वृद्धानां तु शीतवातकर्दमादिना दुःखदायिन्यत एव यूनामिति पदोपादानम्। किंलक्षणा प्रावृट् वरवर्णिनी च। मिलन्त्यः श्लिष्यन्त्यः भर्त्रा समागमं कुर्वन्त्यः बलाका बलाकाङ्गना यत्र। 'गर्भाधानक्षणपरिचयान्नूनमाबद्धमाला सेविष्यन्ते नयनसुभगं खे भवन्तं बलाकाः' इति मेघदूतकाव्ये। प्रायो वर्षाकाले बकास्तु वृक्षादिषूपविश्य तिष्ठन्ति। बकाङ्गनास्तानाहारैः पोषयन्त्यत एवाम्बरे भ्राम्यन्ति। तादृशमम्बरमाकाशम्। पक्षे मिलन्त्यः श्रेणीभवन्त्यः बलाका बलाहकमहिलास्तद्वदुज्ज्वलं नवपाणिग्रहणावसरत्वाद्धवलमम्बरं वसनमुद्वहन्ती। धारयन्ती। यतः। श्वेतं परिणयवासः स्यात्। पुनः किंभूता। लीलया स्वभावेन, न तु मन्त्राकर्षणादिना, आगतेन अनादिजगन्निसर्गेण वर्षितुमागमनेन उद्वेजिता, विजयकरणप्रस्थानेषु विघ्नं प्रापिता राजहंसा विजयिराजानो यया। 'विश्रान्तजिष्णुक्ष्मापालयुधि' इति चम्पूकथायाम्। विजयिनो हि राजानः प्रावृट्समये कुत्राप्यवस्थितिं कुर्वते, च शारदि च विजयाय प्रतिष्ठन्ते। अथवा लीलया वर्षणविलासेन यदागमनं तेनोद्वेजिता जम्बालजालाविलजलावलोकनेनोद्वेगं गमिता अत एव मानसं प्रति प्रस्थातुमुत्सुकीकृता राजहंसा यया। 'प्रोषितकलहंसवयसि' इति चम्पूकथायाम्। 'प्रोषिता मानसं प्रति प्रस्थापिताः कलहंसविहंगमा येन' इति तद्वृत्तौ। पक्षे मन्थरगमनविलासेनावहेलिता राजमराला यया स्त्रिया। पुनः किंभूता। श्यामा सजलजलदपटलकालिमाकलिता। पक्षे षोडशवार्षिकी। पुनः किंभूता। अतिनम्रा अतिशयेन गुर्वादिषु नमनशीला लघुवृद्धानां विनयपरा। यदुक्तम्—'नमणी षमणी बहुगुणी बिहुपखि वंसविशुद्ध। पुण्यविना नवि पामिइ करिधणुहा घरि भज्ज॥' इति वचनात्। पक्षे अतिशयेन नम्रा उन्नमय्यागता मेदिनीमण्डलालिंगि(नी) वर्द्दलिका। पुनः किंलक्षणा। पयोधरेभ्यो

मेघेभ्य उद्यन्तीभिः प्रकटीभवन्तीभिर्धाराभिर्जलवृष्टिभिरभिरामा । पक्षे पयोधरयोः पीनोच्चकुचयोरुद्यता उपरिस्फुरता हारेण मुक्ताकलापेन हारिणी मनोज्ञा । पुनः किंलक्षणा । पिहित आवृतोऽर्थात् घनाभ्रभरेणादृश्यीकृत आननस्य मुखस्य तुल्य इन्दुश्चन्द्रो यस्याम् । पक्षे नवपरिणयनलज्जावशाद्वसनेनाच्छादितो वदनचन्द्रो यया । पुनः किंलक्षणा । सुरायुधमिन्द्रधनुरेव स्त्रीपक्षे शक्रचापचक्रवद्वक्रा कुटिला भ्रूवल्ली यस्याः । पुनः किंलक्षणा । आत्मयोनिं स्मरमुज्जीवयन्तीव ग्रीष्मसमये तापातिरेकान्मृतप्रायीभूतमदनं पुनर्जीवितं कुर्वतीव । पक्षे विभ्रमविलासैः काममुद्दीपयन्तीव । भर्तुरिति शेषः । वर्षाणां तरुणयोषितामवलोकनात्प्रायो यूनां स्मरः प्रादुर्भवेदिति । पुनः किंभूता । तडितां विद्युतां विलासाः स्फुरणानि झंकारा वा यस्याम् । पक्षे तडिद्वद्विलासाश्चञ्चलकेलयो यस्याः शृङ्गारचेष्टितानि वा यस्याः ॥ युग्मम् ॥ इति वर्षागमः ॥

શ્લોકાર્થ

ડીસા નગરમાં હીરવિજયસૂરિની ચાતુર્માસિક સ્થિરતાથી જેમ **નવોઢા ચતુર સ્ત્રી** યુવાન પુરુષના દિલને રંજિત કરે, તેમ નગરવાસીઓને વર્ષાઋતુ આનંદિત કરનારી બની. વર્ષાઋતુ, પીયુને મળવા માટે એકત્ર થયેલી બલાકા—બગલીઓને આકાશમાં વહન કરતી હતી સ્ત્રીઓ—બગલા જેવા શ્વેત ઉજ્જવળ વસ્ત્ર ધારણ કરનારી હતી. વર્ષાઋતુ-વર્ષાના આગમનથી કાદવવાળા બની ગયેલા માર્ગોને જોવાથી રાજહંસો ઉદ્વિગ્ન બન્યા હતા. હંસગામિની સ્ત્રીઓની મંથરગતિથી રાજહંસો અપમાનિત થયા હતા. વર્ષાઋતુ-શ્યામ વાદળોવાળી હતી. સ્ત્રીઓ વડીલજનોના વિનયમાં તત્પર એવી શ્યામાઓ (સ્ત્રીઓ) હતી. વર્ષાઋતુ, મેઘની જલવર્ષાથી મનોહર હતી. સ્ત્રીઓ, કઠીન અને ઊંચા એવા સ્તનોની મધ્યમાં રહેલા મુક્તાહાર વડે મનોહર હતી. વર્ષાઋતુ-શ્યામ વાદળોરૂપી ભ્રમરોથી અદૃશ્ય થયેલા ચંદ્રવાળી હતી. સ્ત્રીઓ-લજ્જાના ભારથી વસ્ત્રવડે આચ્છાદિત કરેલા મુખરૂપી ચંદ્રવાળી હતી. વર્ષાઋતુ-ઈંદ્રધનુષવાળી હતી. સ્ત્રીઓ-ઇન્દ્રધનુષ જેવા વાંકી ભ્રમરોવાળી હતી. વર્ષાઋતુ, ગ્રીષ્મઋતુના તાપથી મૃતપ્રાયઃ બની ગયેલા કામને સજીવન કરતી હતી. સ્ત્રીઓ, વિભ્રમ અને વિલાસોવડે યુવાન પુરુષમાં કામને ઉદ્દીપન કરતી હતી. વર્ષાઋતુ. વિદ્યુતના ચમકારા સહિત હતી. સ્ત્રીઓ વિદ્યુતસમાન ચપલ એવી શૃંગારિક ચેષ્ટાઓવાળી હતી, આવા પ્રકારની નવોઢા સ્ત્રીની જેમ વર્ષાઋતુ, હીરવિજયસૂરિની નિશ્રામાં નાગરિકોનાં દિલને રંજિત કરનારી બની. ॥ ૨ ॥ ૩ ॥

अथ व्यधत्त प्रणिधानमिच्छन्, कंचित्स संस्थापयितुं स्वपट्टे ।
पुरेऽपि जीवातुरिवाखिलेऽपि, प्रावर्तत प्राणभृताममारिः ॥ ४ ॥

अथ तत्र डीसानगरे चतुर्मासीमासीने सति वर्षाबहुलीभवनानन्तरं स हीरविजयसूरिः प्रणिधानं सूरिमन्त्रस्मरणं व्यधत्त विदधाति स्म । किं कुर्वन् । इच्छन्काङ्क्षन् । किं कर्तुम् । कमपि योग्यं शिष्यं स्वपट्टे निजपदे संस्थापयितुम् । अपि पुनस्तस्मिन्निखिलेऽपि समग्रेऽपि पुरे डीसानगरे प्राणभृतां जन्तूनाममारिर्द्विपदचतुष्पदपक्षिमत्स्या-

द्विप्राणिवधनिषेधो जीवदया प्रावर्तत प्रवृत्ता। तत्पुरस्वामिना प्रवर्तितेत्यर्थः। क इव। जीवातुरिव अर्थात् स्थलचरखेचरजलचराणां जीवनौषधमिव ॥

श्लोकार्थ

ડીસા નગરમાં ચાતુર્માસિક સ્થિરતા કરીને રહેલા હીરવિજયસૂરી પોતાની પાટે કોઈ યોગ્ય શિષ્યને સ્થાપન કરવા ઈચ્છતા સૂરિમંત્રના જાપ (ધ્યાન)માં લીન બન્યા, ત્યારે તે નગરના સ્વામીએ, સમગ્ર નગરમાં પશુ-પક્ષી આદિ સમસ્ત જીવની હિંસાનો નિષેધ કરાવ્યો. અર્થાત્ અમારિ-પ્રવર્તન કરાવ્યું, તે અમારીપ્રવર્તન, જલચર, થલચર અને ખેચર જીવોનું જાણે સંજીવન-ઔષધ ન હોય ! ॥ ૪ ॥

द्वारं स्वसिद्धेरिव सूरिराजो, ध्यानं दधानो वसुभूतिसूनोः ।
अहान्यहर्बान्धवबन्धुरौजा-स्तन्निष्ठयैवागमयद्बहूनि ॥ ५ ॥

सूरिराजः श्रीहीरविजयसूरिभूमीपुरुहूतः तस्य ध्यानस्य निष्ठा चतुर्थषष्ठाष्टमाचाम्लादिविविधतपोनेकमुद्रासनादिविधानपूर्वकसूरिगणनविधिक्रिया तयैव निश्चयेन बहूनि घनान्यहानि दिनानि अगमयदतिक्रामति स्म। सूरिमन्त्राराधनविधेस्त्रिमासावधित्वात् ऋतोस्तु द्विमासावधित्वाच्चेति। किंभूतः। अहर्बान्धवो भास्वान्। 'चक्राब्जाहर्बान्धवः सप्तसप्तिः' इति हैम्याम्। तस्येव बन्धुरमतिशायि ओजः प्रतापो यस्य। किं कुर्वाणः। वसुभूतिनाम्नो द्विजस्य सूनोर्नन्दनस्य श्रीगौतमस्वामिनो ध्यानं स्मरणमनुचिन्तनमर्थात्स्वहृदये दधानो बिभ्राणः। उत्प्रेक्ष्यते—स्वस्यात्मनः सिद्धेः श्रीजिनशासनाधिष्ठायकदेवतागमनलक्षणफलनिष्पत्तेर्द्वारं प्रवेशनमार्ग इव ॥ इति हीरविजयसूरेः सूरिमन्त्रस्य ध्यानविधानारम्भः ॥

श्लोकार्थ

સૂર્ય સમાન પ્રતાપવાળા અને શ્રી ગૌતમસ્વામીનું હૃદયકમલમાં સ્મરણ કરનારા એવા હીરવિજયસૂરિના, ઉપવાસ, છઠ, અઠ્ઠમ, આયંબિલ આદિ અનેક પ્રકારની તપશ્ચર્યાઓમાં તેમજ મુદ્રાઓ, તથા આસનો આદિના વિવિધ પ્રકારની ક્રિયાઓ વડે સૂરિમંત્રના જાપમાં ઘણા દિવસો વ્યતીત થયા. તે જાણે શાસનની અધિષ્ઠાયિકાદેવીને પ્રત્યક્ષ કરવા રૂપ પોતાની સિદ્ધિનું દ્વાર ન હોય ! ॥ ૫ ॥

संपिप्रती कामितमुत्सुकानां, दिग्जैत्रयात्रासु धराधवानाम् ।
अथोपतस्थे शरदस्य सूरे-र्विधित्सयेव प्रणिधानसिद्धेः ॥ ६ ॥

अथ ध्यानविधानावसरे शरदृतुर्नवविरामसमयः उपतस्थे समाजगाम। 'अथैनं समुपस्थिता। पार्थिवश्रीर्द्वितीयेव शरत्पङ्कजलक्षणा ॥' इति रघुवंशे। 'उपस्थिता आगता इति तद्वृत्तिः। किं कुर्वती। दिशां पूर्वादीनां हरितां जयनशीलासु यात्रासु प्रस्थानेषु सम्यगुत्सुकानामुत्कण्ठितानाम्। दिग्विजयं कर्तुकामानामित्यर्थः। धराधवानां पृथिवीप-

तीनां नृपाणां कामितं समीहितं संपिप्रती संपूरयन्ती पूर्णं प्रणयन्ती । 'पृ पालनपूरणयोः' इत्ययं धातुः । उत्प्रेक्ष्यते—अस्य हीरविजयनाम्नः सूरेर्भट्टारकस्य प्रणिधानसिद्धेर्विधित्सया कर्तुमिच्छयेवागता ॥

श्लोकार्थ

દિગ્વિજય કરવા ઇચ્છતા રાજાઓની ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરતી શરદઋતુ ઉપસ્થિત થઈ. તે શરદઋતુ આચાર્ય મહારાજની **પ્રણિધાનસિદ્ધિ** કરવા માટે જાણે ન આવી હોય ! ॥ ૬ ॥

मलीमसीभूतमशेषमभ्र–मातङ्गसङ्गेन पदं मुरारेः ।
द्विजाधिपः क्षालयतीव यस्यां, निस्तन्द्रचन्द्रातपनीरपूरैः ॥ ७ ॥

यस्यां शरदि द्विजाधिपो ब्राह्मणश्रेष्ठः शशभृच्च । उत्प्रेक्ष्येते—निस्तन्द्रो मेघाभ्रहिमधूमप्रमुखनिर्मुक्तत्वेन निर्मलो यश्चन्द्रातपश्चन्द्रिका तत्तुल्यैर्विशदैर्नीरपूरैः । गङ्गोदकसमुदायैरित्यर्थः । पक्षे । ज्योत्स्नैव जलप्लवैः कृत्वा मुरारेर्नारायणस्य पदं स्थानं चरणं च नभः क्षालयति धावयतीव । किंभूतं पदम् । मलीमसीभूतं अपावनं जातम् । केन । अभ्रस्याकाशस्य मातङ्गश्चाण्डालस्तस्य । अथवा गगनमातङ्गेन समं संगमेन अथवा अभ्रे आकाशे पर्वताद्युच्चस्थाने श्वपाकेन समं संगमेन कृत्वा अस्पृश्यभावमभ्युपगतम् । मातङ्गस्पृष्टं हि वस्तु जलेन शुध्यतीतिजनप्रतीतिः। पक्षे । अभ्रमातङ्गैर्मेघैः । 'नभसः कलभैरुपासितम्, इति नैषधे । 'नभसः कलभैर्मेघैः । इति तद्वृत्तिः। मलीमसीभूतं श्यामलं संजातं घनान्धकारमयीभवनात् । 'दिवापि श्रूयमाणरजनीशङ्काकुलचक्रवाकचक्रकुशि' इति चम्पूकथायाम् । मलिनीभूतं हि जलैः क्षालयित्वा निर्मलीक्रियते इत्यपि लोकरूढिः। तत्त्वतस्तु ऐरावणगजकलितं जातम् । 'प्रावृषेण्यं पयोवाहं विद्युदैरावताविव' इति रघुवंशे । पुनः किंभूतम् । अशेषं संपूर्णमप्याकाशं वस्तुतस्तु चन्द्रचन्द्रिकया नभो धवलीक्रियते । 'आप्लावितामिव मुक्तमर्यादेन दुग्धवारिधिना विलिप्तदिग्भित्तिकमिव सान्द्रसुधापङ्कपिण्डैः प्रविष्टमिव स्फटिकमणिमहामन्दरोदरदरीषु भुवनमासीत्' इति चम्पूकथायाम् । चन्द्रोदये सर्वं श्वेतीक्रियते ॥

श्लोकार्थ

જેમ કોઈ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ શ્યામ માતંગ (ચંડાળ)ના સંગથી અસ્પૃશ્ય (અપવિત્ર) બનેલા વિષ્ણુના મંદિરને નિર્મલ ચંદ્રિકા સમાન ઉજ્જવલ ગંગાજલથી પ્રક્ષાલે છે અર્થાત્ પવિત્ર કરે છે. તેમ શરદઋતુમાં ચંદ્ર, સમસ્ત વાદળાઓરૂપી–માતંગના સંગવડે શ્યામ બની ગયેલા આકાશને. સ્વચ્છ ચંદ્રિકારૂપી પાણીના પ્રવાહથી જાણે પવિત્ર કરતો ન હોય ! ॥ ૭ ॥

गाधा व्यधाद्याम्बरचुम्बिरङ्ग-त्तरङ्गपूरानपि सिन्धुदारान् ।
जगत्प्रसारोत्सुकयद्यशःक्ष्मा–धरस्य किं सुप्रतराः प्रणेतुम् ॥ ८ ॥

या शरत् अम्बरमाकाशं चुम्बन्ति आलिङ्गन्ति इत्येवंशीलाः, तथा रङ्गन्त उपर्युपरि

प्रसर्पन्तस्तरङ्गाः कल्लोला येषु तादृशाः पूराः पयःप्लवा येषां तादृशानपि सिन्धुदारान् समुद्रपत्नीर्नदीर्गाधाः पादोत्तरणयोग्याः । 'सरितः कुर्वती गाधाः' इति रघुवंशे । व्यधाच्चकार । उत्प्रेक्ष्यते--जगत्सु त्रिषु भुवनेषु प्रसारः प्रसरणं पर्यटनं तत्रोत्सुकस्योत्कण्ठितस्य यस्य हीरविजयसूरेर्यशः श्लोकः स एव क्ष्माधरो राजा तस्य सुप्रतराः सुखेन स्वयं पादोत्तरणसातेन तीर्यन्ते उत्तीर्यन्ते प्रोल्लङ्घ्यन्ते तादृग्विधाः प्रणेतुं कर्तुं सुखेन तरीतुं शक्या विधातुमिव वा ॥

શ્લોકાર્થ

આકાશને ચુંબન કરતા મનોહર જલતરંગોવડે પરિપૂર્ણ નદીઓને પણ શરદઋતુએ પગવડે ઉલ્લંઘન કરવા યોગ્ય (અર્થાત છીછરી) બનાવી, તે જાણે ત્રણ ભુવનમાં પર્યટન કરવા માટે ઉત્સુક બનેલા હીરવિજયસૂરિનો યશરૂપી રાજા સુખપૂર્વક લંઘી શકે, તે માટે જાણે નદીઓને છીછરી કરી ન હોય ! ॥ ૮ ॥

आस्वादितस्वादुमृणालकाण्डाः, कूजन्ति लीलालसराजहंसाः ।
आगन्तुकार्हन्मतदेवतायाः, स्मरध्वजाः पूर्वमिव ध्वनन्तः ॥ ९ ॥

लीलया विविधजलक्रीडया अलसा मन्थरा राजहंसा अत्यरुणचञ्चुचरणा मरालाः कूजन्ति शब्दायन्ते । 'राजहंसास्त्वमी चञ्चुचरणैरतिलोहितैः' इति हैम्याम् । किंभूताः । आस्वादिताः कवलीकृताः स्वादवो मधुरा रसनावदनहृदयाह्लादकरा मृणालानां कमलनालानां काण्डाः स्तम्बाः पटलानि यैः । उत्प्रेक्ष्यते—आगन्तुकाया आगमनशीलाया हीरविजयसूरेः पुरः प्रकटीभवितुकामाया अर्हन्मतदेवतायाः शासनदेव्याः पूर्वं प्रथममेव ध्वनन्तः शब्दायमाना वाद्यमाना वा स्मरध्वजा वाद्यानीव । 'वाद्यं वादित्रमातोद्यं तूर्यं तूरं स्मरध्वजः' इति हैम्यां वादित्रनामानि ॥

શ્લોકાર્થ

સ્વાદિષ્ટ કમલની નાલના કાંડનું આસ્વાદન કરનારા, વિવિધ પ્રકારની જલક્રીડાઓમાં આસક્ત રાજહંસો શરદઋતુમાં મધુર કુંજન (અવાજ) કરે છે. તે જાણે, હીરવિજયસૂરિ આગળ પ્રત્યક્ષ થવા ઇચ્છતી શાસનદેવીનાં પ્રાથમિક દૈવી વાજિંત્રો ન હોય ! ॥ ૯ ॥

निर्मृष्टनिःशेषनिषद्वरायाः, किं वर्ण्यतेऽस्याः शरदिन्दिरायाः ।
जडाशयानप्यसृजत्प्रसन्ना-शयान् कविश्रीकलितांश्च यद्या ॥१०॥

अस्याः हीरविजयसूरिध्यानसमयसमेतायाः शरदिन्दिराया जलधरविरामलक्ष्म्याः किम् अर्थाद्वीप्सा किं किं माहात्म्यं वर्ण्यते प्रशस्यते । किंभूतायाः । निर्मृष्टो निःशेषेण मृष्टो निवारितोऽपहृतो वा निर्गतः शेषो लवलेशमात्रो निषद्वरः कर्दमो यस्याः । अथवा निर्मृष्टो निधूतः शोषं नीतो निःशेषः समस्तोऽपि कर्दमो यया । यद्यस्मात्का-

रणात् या शरल्लक्ष्मीर्जडाशयान् जडस्वभावान् जडहृदयान्धा । मूर्खानित्यर्थः । प्रसन्नाशयान् निर्मलीभूतमध्यान् प्रसन्नतायुक्तस्वभावान् झगित्यर्थावबोधगोचरत्वं प्रसादगुणस्तद्युक्तचित्तान् त्वरितमेव शास्त्रार्थमवबुध्यन्ते तादृशान् । पण्डितानित्यर्थः । असृजत्कृतवती । च पुनः कवित्वेन पाण्डित्येन काव्यकर्तृत्वेन वा । 'विद्वान् सुधीः कविविचक्षणलब्धवर्णाः' इति हैम्यां पण्डितनामानि । तथा 'वयमपि कवयः कवयः (कवयः) कवयश्च कालिदासाद्याः' इति कविशब्देन काव्यकर्तापि । या श्रीः शोभा लक्ष्मीर्वा तया कलितान्युक्तान् करोति स्म । तत्त्वतस्तु डलयोरैक्यात् जलाशयांस्तडाकादिनीरस्थानानि स्वच्छमध्यान् तथा कस्य पानीयस्य वयः पक्षिणो हंसादयस्तैः सहितांश्चक्रे । वर्षासु हंसा हि मानससरसि यान्ति । शरदि पुनः कमलकलितेषु निर्मलसलिलेषु सरःसु समायान्ति इति कविसमयः ॥

श्लोकार्थ

અથવા હીરવિજયસૂરિના ધ્યાન સમયે આવેલી શરદલક્ષ્મીનું શું-શું વર્ણન કરવું ? જે શરદઋતુએ, બધા જ પ્રકારનો કાદવ દૂર કર્યો છે તેમજ જડ આશયવાળા-અર્થાત્ મૂર્ખ પુરુષોને પ્રસન્નચિત્તવાળા કર્યા છે. (વિદ્વાન બનાવ્યા છે.) તેમ જ કવિત્વલક્ષ્મીવડે જીવોને યુક્ત કર્યા છે, અથવા કવિ બનાવ્યા છે. અને સરોવરને કર્દમરહિત અથવા સ્વચ્છ બનાવતી એવી શરદઋતુના માહાત્મ્યનું શું શું વર્ણન કરવું ? ॥૧૦॥

स्मितेषु पद्मेषु मुखेष्विवास्या, रङ्गत्सु नेत्रेष्विव खञ्जनेषु ।
बन्दिष्विव स्मेरसरोजपौष्प-निष्पातिगुञ्जन्मधुकृद्व्रजेषु ॥११॥
पटीष्विवोद्दामकलामकौघा-वदातकेदारवसुंधरासु ।
भूषास्विवास्या विविधासु लीन-शीलीमुखस्मेरसुमावलीषु ॥१२॥
गणाधिराजे प्रणिधानदुग्ध-पाथोनिधौ मीन इवातिलीने ।
तदा कदाचिद्गगनाध्वनीनोऽ-पराचलाभ्यर्णभुवं बभाज ॥१३॥

तदा तस्मिन् शरत्समये कदाचित्कस्मिन्नपि दिनावसानव्यतिकरे गगनाध्वनीनः । 'गगनाद्ध्वजाध्वगौ' इति हैम्याम् । सूर्यनामसु । तथा 'अध्वनीनोऽध्वगोऽध्वन्यः पान्थः पथिकदेशिकौ' इति हैम्याम् । अपराचलस्य अस्ताद्रेरभ्यर्णभुवं समीपभूमीप्रदेशं बभाज श्रयति स्म । कस्मिन् सति । गणाधिराजे हीरविजयसूरीन्द्रे प्रणिधानं ध्यानम् । 'सोऽपश्यत्प्रणिधानेन संततेः स्तम्भकारणम्' इति रघुवंशे । तदेव दुग्धपाथोनिधिः क्षीरसमुद्रः तस्मिन्मीनो मत्स्य इव अतिशयेन लीने मग्नीभूते । अथ समयवर्णनम् । केषु सत्सु । स्मितेषु विकसितेषु पद्मेषु कमलेषु सत्सु । उत्प्रेक्ष्यते—अस्याः शरल्लक्ष्म्याः मुखेषु क्रीडाकृतानेकवदनेष्विव । पुनः केषु सत्सु । रङ्गत्सु लीलया अशनाद्यर्थं वा इतस्ततो भ्राम्यत्सु खञ्जनेषु खञ्जरीटेषु 'गंगेटिया' ख्यपक्षिविशेषेषु सत्सु । वर्षाकाले हि खञ्जनानां शिरःसु शिखा समायाति तदनुभावाददृश्यीभावं भजन्ते । ततः शरदि पुनः शिखापाताच्चक्षु-

लक्षतामाकलयन्ति तेनेतस्ततो भ्रमणं कुर्वते । तदुपर्युत्प्रेक्षा । उत्प्रेक्ष्यते—शरल्लक्ष्म्या नेत्रेषु स्त्रीस्वभावाच्चञ्चललोचनेष्विव । 'भवत्कृते खञ्जनमञ्जुलाक्षि' इति बिल्हणपञ्चशिकायाम् । पुनः केषु सत्सु । स्मेराणां विनिद्राणां सरोजानामरविन्दानां पौष्पेषु परागेषु निष्पातिनो निपतनशीला आगत्य मकरन्दपानकृते निलीय स्थितिं कुर्वाणाः तथा स्वच्छन्दमाकण्ठमकरन्दास्वादनोन्मदिष्णुभवदमन्दानन्दं शब्दायमाना गुञ्जन्तः गुञ्जारवं विदधानानां मधुकृतां भ्रमराणां व्रजाः समूहास्तेषु सत्सु । उत्प्रेक्ष्यते—अस्याः शरल्लक्ष्म्या बन्दिषु मङ्गलपाठकेष्विव । पुनः कासु सतीसु । उद्दामाः परिपाकप्राप्तत्वेन मनोरमा ये कलामकाः कलमशालयः । 'कलमस्तु कलामकः' इति हैम्याम् । तेषामोघाः समूहास्तैरवदाता उज्ज्वलाः । केदाराणां वसुंधरा भूमयस्तासु सतीषु । उत्प्रेक्ष्यते—शरदिन्दिरायाः पटीषु उत्तरीयनिवसनेष्विव । पुनः कासु सतीषु । विविधासु श्वेतरक्तनीलपीतकृष्णाद्यनेकविधासु । तथा लीना मधुपानकृते मध्ये प्रविश्य स्थिताः शिलीमुखा भृङ्गा यासु तादृश्यासु(शीषु) स्मेरासु हसितासु सुमानां पुष्पाणामावलीषु श्रेणीसु सतीषु । उत्प्रेक्ष्यते—अस्याः शरदिन्दिराया विविधप्रकारासु भूषासु आभरणेष्विव । 'विनापि भूषामवधिः श्रियामसौ' इति नैषधे । 'भूषा भूषणानि' इति तद्वृत्तिः । त्रिभिर्विशेषकम् । इति शरत्समयः ॥

શ્લોકાર્થ

વિકસ્વર કમલો, જાણે શરદઋતુનાં મુખો ન હોય ! આમતેમ ભ્રમણ કરતા ચપલ ખંજન (ગંગેટી) પક્ષીઓ જાણે શરદલક્ષ્મીનાં નેત્રો ન હોય ! (વર્ષાકાળમાં ખંજનપક્ષીઓના મસ્તક ઉપર રહેલી શિખાના પ્રભાવથી ખંજનપક્ષી અદૃશ્ય હોય છે. શરદઋતુમાં શિખા પડી જવાથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે.) વિકસ્વર કમલોની પરાગોમાં રહીને ગુંજારવ કરતા ભ્રમરોના સમૂહો જાણે શરદલક્ષ્મીના બંદીજનો (મંગલપાઠકો) ન હોય ! પરિપકવ ડાંગરના સમૂહથી ઉજ્જ્વલ ક્યારાઓવડે શોભતી પૃથ્વી જાણે શરદઋતુની સાડીઓ ન હોય ! વિકસ્વર પુષ્પોમાં લીન બનેલા ભ્રમરો જાણે શરદલક્ષ્મીનાં વિવિધ પ્રકારનાં આભૂષણો ન હોય ! આવી શરદઋતુના સમયે ગચ્છાધિપતિ હીરવિજયસૂરિ સૂરિમંત્રના ધ્યાનરૂપી ક્ષીરસમુદ્રમાં મત્સ્યની જેમ લીન (મગ્ન) થતાં, સૂર્ય અસ્તાચલની સમીપની ભૂમિનો આશ્રય કરનારો થયો. ॥૧૧॥૧૨॥૧૩॥

विधेर्नियोगेन निजास्तपश्यान्, पुत्रानिवोत्सङ्गजुषः स्वरश्मीन् ।
दृष्ट्वा यियासूंस्तदुदीतकोपा-दिवारुणीभूतमथारुणेन ॥१४॥

अथास्ताचलसमीपगमनानन्तरम् अरुणेन भास्करेण अरुणीभूतं रक्तेनाभूयत । उत्प्रेक्ष्यते—तदुदीतकोपादिव तेषु स्वरश्मिषु उदीतः प्रादुर्भूतो यः कोपः क्रोधस्तस्मादिव । किं कृत्वा । दृष्ट्वा अवलोक्य । कान् । स्वरश्मीन् आत्मीयकिरणान् । किंभूतान् । उत्सङ्गं क्रोडं जुषन्ते भजन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—पुत्रान्नन्दनानिव । पुनः किंभूतान् । विधेर्दैवस्य नियोगेन परवशतया निजस्य सूर्यात्मनः अस्तं क्षयं पश्यन्ति विलोकयन्तीति । अत एव किं कर्तुमिच्छून् । यियासून् आत्मनः पार्श्वादन्यत्र कुत्रचिद्गन्तुमिच्छून् ॥

શ્લોકાર્થ

અસ્તાચલ સમીપે પહોંચેલો સૂર્ય લાલ બની ગયો ! શા માટે ? દૈવયોગે થતો પોતાનો અસ્ત જોઈને પોતાનો ત્યાગ કરી અન્યત્ર જવા ઇચ્છતા ન હોય, તેવા પ્રકારના પુત્રની જેમ પોતાના ઉત્સંગમાં રહેલા કિરણોને જોઇને, પ્રગટ થયેલા રોષથી જ જાણે રક્તવર્ણી બની ગયો ન હોય ! ॥૧૪॥

जहेऽम्बरं सायमशीतभासा, नीत्वास्तधात्रीधरगह्वरान्तः ।
प्रदोषनाम्ना परिमोषिणेवा–सहायिभावेन बलाद् गृहीतम् ॥१५॥

न विद्यन्ते शीताः शिशिराः शीतला भासः कान्तयो यस्योष्णरश्मित्वात् अशीतभास्तेनाशीतभासा भानुना सायं संध्यासमये अम्बरमाकाशं वसनमपि जहे त्यक्तम्। उत्प्रेक्ष्यते—प्रदोष इति नाम यस्य तेन प्रदोषनाम्ना परिमोषिणा तस्करेण । यामिनीमुखचौरेणेत्यर्थः । अस्तधात्रीधरः पश्चिमाचलः तस्य गह्वरान्तः गुहामध्ये घनद्रुमगहनमध्ये च नीत्वा प्रापयित्वा असहायिभावेन सहायः सखा अस्यास्तीति सहायी न सहायी असहायी तस्य भावस्तेन सहायराहित्येन । एकाकित्वेनेत्यर्थः । बलात् हठात् गृहीतमादत्तमिव । कस्मिश्चिद्बलवति तस्करादिके वसनादि गृहीतुमुद्यते एकाकिना निर्बलेन पुंसा त्यज्यत एव ॥

શ્લોકાર્થ

સંધ્યા સમયે સૂર્યે અંબર (આકાશ) વસ્ત્રનો ત્યાગ કર્યો. જાણે 'પ્રદોષ' (રાત્રિના પ્રારંભનો સમય) નામના ચોરે અસ્તાચલની ગુફામાં લઈ જઈને અસહાય (એકાકી) બની ગયેલા સૂર્ય પાસેથી બલાત્કારે જાણે વસ્ત્ર પણ છીનવી લીધું ન હોય ! ॥૧૫॥

कलङ्कवानिन्दुरथाभ्युदेता–कलङ्किनो विश्वविबोधिनो मे ।
न सांप्रतं सांप्रतमत्र वस्तु–मितीव याति क्वचिदंशुमाली ॥१६॥

अंशुमाली सूर्यः क्वचित् कुत्रचन स्थाने याति गच्छति । उत्प्रेक्ष्यते—इति कारणादिव । इति किम् । यत् । अथ दिवसावसानानन्तरं कलङ्कवान् दोषाकरत्वेन कलङ्ककलितः । अथवा कामितया गुरुदारकामुकत्वात्सकलङ्क इन्दुश्चन्द्रोऽभ्युदेता उदयिष्यते तत्कारणादकलङ्किनो निष्कलङ्कस्य तथा विश्वविबोधिनः जगत्प्रतिबोधप्रविधानशीलस्य मे ममात्र भुवने सांप्रतमधुना वस्तुं न युक्तं नौचितीमञ्चति ॥

શ્લોકાર્થ

સંધ્યાસમયે સૂર્ય કોઈ પણ સ્થાને જાય છે, શા માટે ? હવે કલંકી એવા ચંદ્રનો ઉદય થશે, તો જગતને પ્રતિબોધ કરનાર નિષ્કલંકી એવા મારે હમણાં આ જગતમાં રહેવું યોગ્ય નથી,

એમ માનીને જાણે સૂર્ય અન્યત્ર ચાલ્યો જતો ન હોય ! ॥૧૬॥

स्वरागिणीमञ्जनकुम्भिकुम्भ-प्रगल्भपीनस्तनदिङ्मृगाक्षीम् ।
निर्वर्ण्य रागीव दिनावसाने, किं पद्मिनीप्राणपतिः प्रयाति ॥१७॥

पद्मिनी । यस्याः शरीरसौरभभरमाघ्राय मधु(क)रा मालतीप्रमुखकुसुमजातीर्विहाय यद्वसनोपरि परिभ्राम्यन्ति सा पद्मिनीत्युच्यते । तस्याः प्राणपतिः प्राणेभ्योऽतिवल्लभः पतिव्रतात्वेन भास्वान् दिनावसाने संध्यासमये प्रयाति गच्छति । उत्प्रेक्ष्यते—अञ्जननामा पश्चिमदिग्गजः । यतः—'ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोऽञ्जनः । पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥' एते पूर्वाद्यष्टानां दिशामष्टौ दिग्दन्तिनः सन्ति । तेषु प्रतीच्या दिग्दन्ती अञ्जननामा कुम्भी गजस्तस्य कुम्भौ शिरसः पिण्डौ तावेव प्रगल्भौ कामिजनमनोहारिणौ तथा पीनावतिपुष्टौ स्तनौ पयोधरौ यस्यास्तादृशी दिक् प्रतीची सैव मृगाक्षी हरिणनयना तां स्वस्मिन्विषये रागिणीमनुरागिणीं प्रेमातिरेकभाजिनीमरुणां च निर्वर्ण्य दृष्ट्वेव याति । क इव । रागीव । यथा कश्चिद्रागी पुमान् पद्मिनीपतिरपि स्वाङ्गनामवगणयन् । 'स्वाधीनेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति । संपूर्णेऽपि तटाके काकः कुम्भोदकं पिबति ॥', तथा 'चातुर्येणातिवाचं सुगुणमणिखनीं भाग्यसौभाग्यलक्ष्मीं स्वाधीनां भक्तिभाजं विमलकुलभवां शीलमाशीलयन्तीम् । प्रेमाढ्यां पद्मिनीं स्वां परयुवतिरतो हा विहायेन्दुवक्त्रामन्यां वामां कुरूपामनुसरति जनो मन्मथं तद्धिगस्तु ॥', 'सद्द(य)देशे विन्नाणं अणरससब्भंमि गाइयं गीयम् । नियमहिलाण य रूवं तिन्नि वि लोए न अग्घन्ति ॥' इति वचनात् । रागातिरेकवान् सन् स्वस्मिन्नत्यनुरक्तां कामिनीं प्रेक्ष्य सायं तत्संनिधौ याति ॥

श्लोकार्थ

ઐરાવણ, પુંડરીક, વામન, કુમુદ, અંજન, પુષ્પદંત, સાર્વભૌમ અને સુપ્રતીક આ આઠ દિગ્ગજોમાં 'અંજન' નામના પશ્ચિમદિશાના દિગ્ગજના બે કુંભસ્થલરૂપી અતિપુષ્ટ મનોહર સ્તનોવાળી, પશ્ચિમદિશારૂપી સ્ત્રીને પોતાના તરફ રાગાસક્ત જોઈને, કામી પુરુષની જેમ પોતાની પ્રિયા પૂર્વદિશાનો ત્યાગ કરીને સૂર્ય સંધ્યાસમયે તેની પાસે જાય છે ! (પોતાની પ્રિયા સ્વાધીન હોવા છતાં પણ નીચ પુરુષ પરસ્ત્રીમાં આસક્ત બને છે. ખરેખર સરોવર સ્વચ્છ અને નિર્મલ જલથી પરિપૂર્ણ હોવા છતાં પણ કાગડો સ્ત્રીના મસ્તક ઉપર રહેલા ઘડાનું પાણી જ પીવે છે ! પ્રિયભાષાવાળી, સુંદર ગુણોરૂપી રત્નોની ખાણ, ભાગ્ય-સૌભાગ્યની લક્ષ્મી, પતિવ્રતા, નિર્મલકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી, શીલવંતી, પ્રેમાળ અને ચંદ્રમુખી એવી સ્વપત્નીનો ત્યાગ કરીને દુર્જન પુરુષ કુરૂપા એવી અન્ય સ્ત્રીમાં આસક્ત બને છે ! ખરેખર 'કામ' જ ધિક્કારને પાત્ર છે (સ્વદેશમાં પાંડિત્ય, રસ વિનાના સભ્યોવાળા સ્થળમાં ગાયેલું ગીત અને પોતાની પત્નીનું રૂપ, આ ત્રણેનું મૂલ્યાંકન પ્રાયઃ નીચ માણસો કરી શકતા નથી !)॥૧૭॥

उत्तुङ्गतारङ्गशिखावलम्बि, किंजल्कलीलायितरश्मिराशि ।
पयोधिपूरेऽम्बुजबन्धुबिम्बं, स्मेरारुणाम्भोरुहवद्विभाति ॥ १८ ॥

पयोधिपूरे पश्चिमसमुद्रसलिलप्लवे अम्बुजबन्धोः पद्मसुहृदो दिवाकरस्य बिम्बं मण्डलं स्मेरारुणाम्भोरुहवद्विकसितरक्तकमलमिव विभाति । नीरधिनीरोपरि विकचकोकनदसदृशं दृश्यते इत्यर्थः । किंभूनम् । उत्तुङ्गो गगनाङ्गणालिङ्गी यस्तारङ्गस्तरङ्गाणां समूहस्तारङ्गः । अत्र समूहार्थेऽण् । कल्लोलकलापः । 'वारं वारं तारतरस्वरनिर्जितगङ्गातारङ्गाम्' इति पद्मसुन्दरनिर्मितभारतीस्तवने । तस्य शिखामग्रभागमवलम्बते आश्रयतीति एवंशीलम् । पुनः किंभूतम् । किंजल्कानां कमलकेसराणां लीला विलासस्तद्वदाचरितो रश्मिराशिः करनिकरो यस्य ॥

श्लोकार्थ

ઊંચા ઉછળતા જલતરંગોવડે આકાશને સ્પર્શીને રહેલું, તેમજ કમલોની કેસરાની જેમ ક્રીડારૂપ બનેલું સૂર્યમંડળ, જેમ સમુદ્રની જલસપાટી ઉપર લાલ કમલ શોભે તેમ, પશ્ચિમ સમુદ્રના જલની સપાટી ઉપર શોભે છે. ॥૧૮॥

पूरे समुद्रस्य बभस्ति बिम्बं, राजीविनीजीवितनायकस्य ।
पयोधिपल्यङ्कतले शयालो–रुल्लासि चक्रं किमु चक्रपाणेः ॥ १९ ॥

समुद्रस्य पश्चिमवीचिमालिनः पूरे पयःप्लवे राजीविनीनां पद्मिनीनां जीवितनायकस्य प्राणवल्लभस्य बिम्बं मण्डलं बभस्ति भासते । 'वररजनीकरकान्ते चित्राभरणे निशानभःसदृशे । तव नृप मज्जनभवने सविता नाभाति परमश्रीः ॥' इति चम्पूकथायाम् । 'तत्र द्वितीयराजार्थे ×निशानैस्तेजस्विभिर्बभस्ति' इति तट्टिप्पनके । उत्प्रेक्ष्यते—पयोधिः समुद्र एव पल्यङ्कः शय्या तस्य तले शयालोः शयनशीलस्य । 'दाशार्हः पुरुषोत्तमोऽब्धिशयनोपेन्द्रावजेन्द्रानुजौ' इति हैम्याम् । चक्रपाणेर्विष्णोरुल्लासि प्रोल्लसनशीलं चक्रं किमु । विस्फुरत्सुदर्शनं नाम रथाङ्गमिव ॥

श्लोकार्थ

પશ્ચિમ સમુદ્રના જલપ્રવાહમાં પદ્મિનીના પ્રાણવલ્લભ—સૂર્યનું બિંબ શોભે છે, જાણે તે સમુદ્રરૂપી પલંગમાં શયન કરી રહેલા વિષ્ણુનું સુદર્શન નામનું ચક્ર ન હોય ! ॥૧૯॥

खण्डेन चण्डद्युतिमण्डलेन, न्यमज्जि पूरे मकराकरस्य ।
सूरेर्महःसाम्यकृतेऽब्धिझम्पा–सृजा शनैर्निष्पततेव भीतेः ॥ २० ॥

चण्डद्युतेर्भास्करस्य मण्डलेन खण्डेन शकलेन चतुर्थभागेन कृत्वा मकराकरस्य समुद्रस्य पूरे न्यमज्जि ब्रूडितम् । मण्डलचतुर्थांशो जलधिमध्ये निमग्न इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—सूरेहीरविजयसूरीन्द्रस्य महसां भूयसां प्रतापानां साम्यकृते तुल्यत्वप्राप्त्यर्थमब्धौ समुद्रे झम्पां पयःसंपातपातं सृजति करोति इत्यब्धिझम्पासृट् तेनार्केण भीतेः स्वान्ते भयवशात् शनैर्लघु निष्पततेव ॥

× भावल्युडन्तनिशानशब्ददर्शं आद्यजिति भावः ।

શ્લોકાર્થ

સૂર્યમંડલનો ચતુર્થભાગ સમુદ્રના પ્રવાહમાં ડૂબી ગયો. શા માટે ? હીરવિજયસૂરિના પ્રતાપની તુલ્યના પ્રાપ્ત કરવા માટે ભયથી જાણે સૂર્ય ધીમેધીમે સમુદ્રમાં ઝંપાપાત કરતો ન હોય ! ॥૨૦॥

अम्भोधिमध्येऽर्धितबिम्बमम्भो–जिनीवरस्य स्फुरति स्म सायम् ।
अतादृशीं प्रेक्ष्य दशां प्रियस्य, किमब्धिमज्जद्दिनलक्ष्मिभालम् ॥ २१ ॥

सायं संध्यासमये अम्भोधेः समुद्रस्य मध्ये अम्भोजिनीवरस्य पद्मिनीपतेर्भानोरर्धितं भावप्रधाननिर्देशादर्धत्वं जातमस्मिन्नित्यर्धितं बिम्बं मण्डलम् । अर्धमब्धिमध्ये मग्नम्, अर्धं च बहिर्दृश्यमानं चेत्यर्थः । स्फुरति दीप्यते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—प्रियस्य स्वभर्तुर्भानोरतादृशीं विश्वशोच्यामस्तलक्षणां दशामवस्थां प्रेक्ष्य दृग्गोचरीकृत्य । अर्थात्तद्दुःखातिरेकादब्धौ मज्जन्त्याः पतन्त्या ब्रुडन्त्या वा दिनलक्ष्म्या वासरश्रिया भालं ललाटमिव ॥

શ્લોકાર્થ

સંધ્યા સમયે અડધો પશ્ચિમ સમુદ્રમાં અને અડધો બહાર, એવો સૂર્ય શોભે છે. તે જાણે પોતાના પતિ સૂર્યની વિશ્વશોચનીય દશા જોઈને અતિદુઃખથી સમુદ્રમાં ઝંપાપાત કરતી દિનલક્ષ્મીનું લલાટ ન હોય ! ॥૨૧॥

भानोर्बभौ मण्डलखण्डमब्धौ, गन्तुः पुरारेर्मिलितुं मुरारिम् ।
मृगाङ्कलेखेव सरोषचण्डी–सालक्तपादाहतिशोणितश्रीः ॥ २२ ॥

अब्धौ समुद्रे भानोः सूर्यस्य मण्डलस्य बिम्बस्य खण्डं शकलम् । बिम्बचतुर्थांशमात्रमित्यर्थः । बभौ शोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—मुरारिं नारायणं मिलितुं गन्तुर्गच्छतीति गन्ता तस्य पुरारेः शंभोर्मृगाङ्कलेखेव शिरःशेखरपीयूषमयूखकलेव शिरःशशिकलेव । किंभूता । सरोषा कुतश्चित्कारणात्कोपकलिता या चण्डी अत्यन्तकोपना कामिनी पार्वती च । 'चण्डस्त्वत्यन्तकोपनः' इति हैमीवचनात् । स्त्री चेच्चण्डी । 'दुर्गा चण्डी सिंहयाना मृडानी' इत्यपि हैम्यां पार्वतीनामानि । तस्याः सालक्तकेन सह यावकरसेन वर्तते यस्तादृशः पादश्चरणस्तस्याहत्या शिरसि प्रहारेण शोणत्वं संजातमस्यामिति शोणिता रक्तीभूता श्रीर्वपुर्लक्ष्मीर्यस्याः । कथंचित्सुरतकलहे कुपितां पार्वतीमनुनेतुं पादपतितस्य शंभोः शिरसि कोपात्पादप्रहारः प्रदत्तः, तदवसरे चरणार्द्रालक्तकरसे लग्ने रक्ता जातेत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

વળી, પશ્ચિમ સમુદ્રની મધ્યમાં રહેલું અર્ધ સૂર્યમંડલ શોભે છે. તે જાણે કોઈપણ કારણથી ગુસ્સે થએલી પાર્વતીને મનાવવા માટે ચરણમાં નમેલા શંભુના મસ્તકમાં, અલતાના રસથી જેના

પગ તાજા રંગેલા છે એવી પાર્વતીએ રોષથી પદપ્રહાર કર્યો, તેથી લાલ બનેલી ઇશ્વરના મસ્તકે રહેલી જાણે ચંદ્રલેખા-ચંદ્રકલા ન હોય! અર્થાત્ વિષ્ણુને મળવા જતા શંભુના મસ્તકની ઉપર રહેલી રક્તવર્ણીય ચંદ્રકલા જાણે ન હોય! ॥૨૨॥

द्वीपे परस्मिन्नितरोऽस्ति कश्चि–दस्य व्रतीन्द्रस्य वशी सदक्षः ।
दिदृक्षयान्तः कुतुकादितीव, पतिस्त्विषां याति परत्र खण्डे ॥ २३ ॥

त्विषां पतिर्भानुमान् परत्र अन्यस्मिन् खण्डे द्वीपे प्रदेशे वा याति । उत्प्रेक्ष्यते— अन्तश्चेतोमध्ये कुतुकात्कौतूहलादित्यमुना प्रकारेण दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छयेव । इति किम् । यदन्यस्मिन्नपरस्मिन्द्वीपेऽस्य हीरविजयनाम्नो व्रतीन्द्रस्य सूरेः सदक्षस्तुल्य इतोऽन्यः कश्चिद्वशी जितेन्द्रिय आस्ते न वेति ॥

श्लोकार्थ

સૂર્ય બીજા દ્વીપમાં જાય છે તે શા માટે ? અન્ય દ્વીપમાં હીરવિજયસૂરિ જેવા બીજા કોઈ આચાર્ય હશે કે નહીં ? જાણે આવા કૌતુકથી જોવાની ઇચ્છાવડે જતો ન હોય ! ॥૨૩॥

अनक्षिलक्ष्यीभवति स्म भास्वा–न्निजाङ्गनायामनुरागिभावात् ।
कचिन्निगूढं वरुणेन रोषा–दिवैष पाशेन नियन्त्र्य मुक्तः ॥ २४ ॥

भास्वान्मार्तण्डः अक्ष्णोर्नयनयोर्लक्ष्यो दृश्यः अक्षिलक्ष्यः दृग्गोचरो नाक्षिलक्ष्योऽनक्षिलक्ष्यः स भवति स्मेति अनक्षिलक्ष्यीभवति स्म । अदृश्यो जातः । अस्तं गत इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते––निजाङ्गनायां पश्चिमदिङ्मृगलोचनायाम् । 'वरुणगृहिणीमाशामासादयन्तममुं रुचौ' इति नैषधे । अनुरागः प्रेमातिरेकोऽस्त्यस्मिन्वा दृग्भावश्चित्ताभिप्रायो यस्य अनुरक्तत्वेन वा रोषात्कोपोदयात्क्वचित्कुत्रापि प्रदेशे वरुणेन प्रतीचीपतिना पाशेन बन्धनग्रन्थिना नियन्त्र्य बध्ध्वा निगूढं गुप्तस्थाने मुक्तः स्थापितो रक्षित इव ॥ इति सूर्यास्तवर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

સૂર્ય અદશ્ય થયો ! અસ્ત પામ્યો ! 'સૂર્ય પશ્ચિમદિશારૂપી પોતાની પ્રિયામાં અનુરાગી છે' આ પ્રમાણે જાણવાથી તે દિશાના અધિપતિ વરુણદેવે રોષથી પાશવડે બાંધીને જાણે કોઈ સ્થાને છુપાવી દીધો ન હોય ! ॥૨૪॥

आवासविस्मेरमहीरुहाणां, सायं शिखाः शिश्रियिरे शकुन्ताः ।
विश्वोपकर्ता क्व गतः सगोत्रः, खगास्तदीक्षार्थमिवास्थुरुच्चैः ॥ २५ ॥

शकुन्ताः पक्षिणः सायं संध्यासमयमनुलक्ष्यीकृत्य आवासनमावासस्तदर्थम् । निशायां निवस्तुमित्यर्थः । आवासाढ्या वा विकसिता ये महीरुहा पादपास्तेषाम् । 'आवा-

सवृक्षोन्मुखबर्हिणानि' इति रघुवंशे । तथा 'फलबर्हाभ्यामिनच्'। 'फलिनः, बर्हिणः' इति प्रक्रियाकौमुद्याम् । शिखाः शाखाः शिश्रियिरे भजन्ते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—विश्वोपकर्ता जगज्जनानां प्रबोधालोककारकत्वेनोपकारकारकः तथा सगोत्रो नोऽस्माकमाकाशचरत्वेन सदृशं गोत्रं नाम यस्य स सगोत्रः । 'गोत्रसंज्ञानामधेयाख्याह्वा' इति हैम्याम् । खगो भानुमाली । 'सूर्योऽर्कः किरणो भगो ग्रहपुषः पूषा पतङ्गः खगः' इति सूर्याभिधानानि हैम्याम् । क कुत्र स्थाने गतः यातवान् । तस्य खगस्य ईक्षार्थमालोकनार्थमिवोच्चैः उपरितनशिखासु अस्थुः स्थिताः ॥

श्लोकार्थ

સંધ્યાસમયે પક્ષીઓ, આવાસયોગ્ય વિકસ્વર વૃક્ષોની ટોચનો આશ્રય કરે છે. શા માટે ? જગતનો ઉપકારી અને (એક જ આકાશમાં સાથે રહેવાને કારણે) અમારો સગોત્રી એવો સૂર્ય ક્યાં ગયો ?' તેને જોવાને માટે જાણે પક્ષીઓ ઉચ્ચસ્થાને રહ્યા ન હોય ! ॥૨૫॥

मरन्दनिस्पन्दितमालतालीः, सायं स्म शीलन्ति कलापिमालाः ।
प्रावृट्पयोदस्य धियेव मैत्र्या-दुपेयुषोऽभ्रान्मिलितुं क्षमायाम् ॥ २६ ॥

कलापिमाला मयूरमण्डली सायं संध्यासमये मरन्दानां विकसितकुसुममकरन्दानां नितरामतिशायितया स्पन्दः क्षरणमस्त्यासु तादृश्यस्तमालास्तापिच्छास्तालीवृक्षविशेषाः [तान्] शीलन्ति श्रयन्ते । उत्प्रेक्ष्यते—अभ्रादाकाशान्मैत्र्यात्सौहार्दान्मिलितुमर्थादात्मनो मिलनार्थं क्षमायां भूमण्डले उपेयुषः समागतस्य प्रावृट्पयोदस्य वार्षिकमेघस्य धिया बुध्या । भ्रमादिवेत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

સંધ્યાસમયે મયૂરમંડલી, જેમાં પુષ્પોના રસનું નિરંતર સ્રવણ થાય છે તેવાં તમાલ, તાપિચ્છ અને તાલવૃક્ષોનો આશ્રય કરે છે. શા માટે ? મૈત્રીભાવથી મળવા માટે આકાશમાંથી પૃથ્વી ઉપર આવેલા વર્ષાઋતુના મેઘની ભ્રાન્તિથી જાણે તમાલાદિ વૃક્ષોનો આશ્રય કરતી ન હોય ! ॥૨૬॥

विकालवेलामनु सूत्रकण्ठा, अनीनदन्नीडसनीडभाजः ।
दृष्ट्वा जगच्चक्षुरनिष्टमेते, पठन्ति किं शान्तिकमन्त्रपाठान् ॥ २७ ॥

विकालवेलां दिवसावसानसमयमनु लक्ष्यीकृत्य।व्यालोक्येत्यर्थः । 'दिनावसानमुत्सूरो विकालसबली अपि' इति हैम्याम् । सूत्रकण्ठाः शुकाः अनीनदन् अतिशयेन शब्दायन्ते स्म । किंभूताः । नीडानां कुलायानां सनीडं समीपं भजन्तीति । उत्प्रेक्ष्यते —जगतां विश्वेषां प्राणिनां सर्वमार्गाणां स्वेषां परेषां वा सर्वपदार्थानां दर्शकत्वाच्चक्षुरिव लोचनमिव तस्य जगच्चक्षुषो भानोरनिष्टमस्तलक्षणमापदं दृष्ट्वा एते द्विजाः किं शान्तिकान् शान्तिकारकान्मन्त्रपाठान्मन्त्रोच्चारान्पठन्त्युच्चरन्तीव । ब्राह्मणा हि विपत्तौ विघ्ने वा शान्तिकं

कुर्वाणाः शान्तिकमन्त्रपाठानुच्चरन्तीति लोकरूढिः । 'सूत्रकण्ठः शुके विप्रे खञ्जरीटकपोतयोः' इत्यनेकार्थतिलकः ॥

શ્લોકાર્થ

દિવસના અવસાન સમયે માળાની સમીપે રહેલા પોપટ અતિશય અવાજ કરે છે. શા માટે ? જગતચક્ષુ એવા સૂર્યની અસ્તરૂપ આપત્તિને જોઈને બ્રાહ્મણરૂપ એવા આ પોપટો જાણે શાંતિપાઠ કરતા ન હોય ! ॥૨૭॥

वियन्मणीवल्लभविप्रयुक्तां, पाथोजिनीं मुद्रितवक्त्रकोशाम् ।
रसार्पणप्रीतहृदस्तदानी–मालापयन्तीव रवैर्द्विरेफाः ॥ २७ ॥

तदानीं संध्यायां सूर्येऽस्तमिते द्विरेफाः मधुकरा रवैः स्वगुञ्जारवैः शब्दैः कृत्वा पाथोजिनीं पद्मिनीम् । उत्प्रेक्ष्यते—आलापयन्तीव शोकापनोदं मनाक् प्रणेतुं वादयन्तीव । किंभूता द्विरेफाः । रसानां निजोज्जृम्भमाणपाथोजनिर्यन्मकरन्दानामर्पणेन पूर्वप्रदानेनाकण्ठपानोपकारकरणेन प्रीतमतीव हृष्टं हृद् मनो येषाम् । किंभूतां पद्मिनीम् । वियन्मणी गगनरत्नं सूर्यः । 'भानुर्नभोहर्मणी' इति हैम्याम् । स एव वल्लभः प्राणप्रियो भर्ता पद्मिनीपतित्वेन तस्य । तेन विप्रयुक्तां प्राप्तवियोगाम् । विरहिणीमित्यर्थः । पुनः किंभूताम् । अत एव मुद्रितो मुकुलीकृतः संकोचितः पिहितो वा वक्त्रसदृशः कोशः कुड्मलो यस्यास्ताम् । पूर्वप्रीणितस्वजनादिः कामपि प्रियवियोगिनीं कामिनीमागत्य सुखदुःखादिवार्ताप्रश्नेनालापयतीति रीतिः ॥

શ્લોકાર્થ

સંધ્યાસમયે ભ્રમરો ગુંજારવો કરે છે. શા માટે ? વિકસ્વર કમલોના રસનું આકંઠ પાન કરવાથી સંતુષ્ટ થયેલા ભ્રમરો, પોતાનો ગુંજારવ કરીને, પોતાના સ્વામી સૂર્યના વિયોગથી દુઃખી બનેલી અને તેથી જ સંકોચાઈ ગયેલા મુખકોશવાળી કમલિનીને જાણે આશ્વાસન માટે બોલાવતા ન હોય ! ॥૨૮॥

सरोजिनी कोशकुचौ निपीड्या–धरच्छदे पीतरसैः स्ववातात् ।
मीलन्मुखी कम्पमिषान्निषेधी, जहे महेलेव युवद्विरेफैः ॥ २९ ॥

युवद्विरेफैस्तरुणभृङ्गैः सरोजिनी पद्मिनी जहे । केव । महेलेव । यथा युवभिर्युवती त्यज्यते । किं कृत्वा । कोशौ मुकुलावेव कुचौ निपीड्य मर्दयित्वा । किंभूतैर्द्विरेफैः युवभिश्च । अधरच्छदे अधस्तनपत्रे ओष्ठदले च । निपीतो नितरामास्वादितो रसो मकरन्दोऽमृतरसो यैः । 'स्वमाह संध्यामधरोष्ठलेश्याम्' इति नैषधे । 'अधस्तनोऽधरः' इति तद्वृत्तिः । किंभूता । स्ववातान्निजपक्षपवनाद्यः कम्पस्तन्मिषान्निषेधी निषेधनशीला स्वं निवारयन्ती । अत एव. किंभूता । मीलन्मुखी संकुचद्वदना ॥

શ્લોકાર્થ

યુવાન ભ્રમરોએ કમલિનીનો ત્યાગ કર્યો. જેમ યુવાન પુરુષ પોતાનો નિષેધ કરતી યુવતિનો ત્યાગ કરે, તેમ જેણે અધરરૂપ નીચેનાં પત્રદલમાંથી અમૃતરસ સમાન મકરંદનું પાન કર્યું છે એવા ભ્રમરોએ કોશરૂપી સ્તનોનું મર્દન કરીને, પોતાની પાંખોના પવનથી કંઇક કંપના બહાને જાણે નિષેધ કરતી ન હોય ! તેવી સંકોચવદના કમલિનીનો ત્યાગ કર્યો. ॥૨૯॥

विश्वं विशन्तीं द्विषतीमुषां स्वा–मन्विष्य तस्याः किममङ्गलाय ।
रथाङ्गनाम्नां निवहैर्वियुक्तै–र्विमुक्तकण्ठं रुरुदे दिनान्ते ॥ ३० ॥

वियुक्तैः वियोगिभिः निजाङ्गनारथाङ्गविहंगमीभ्यः पृथग्भूतैर्दैववशात्स्वां प्रियां मीलितुमशक्नुवद्भिः इत एव पृथक्स्थानस्थितैः । 'रविरहर्विरहध्रुवभेदयोः' इति रघुवंशवचनात् । रथाङ्गनाम्नां चक्रवाकानां निवहैर्निकरैर्दिनान्ते दिवसावसाने प्रदोषसमये विमुक्तकण्ठं गाढस्वरेण रुरुदे रोदनमकारि । किं कृत्वा । विश्वं जगन्मध्यं विशन्तीं प्रवेशं सृजन्तीम् । तथा स्वामात्मीयां द्विषतीं वैरिणीमुषां निशामन्विष्य विलोक्य । उत्प्रेक्ष्यते—तस्या रात्रेः किममङ्गलायापशकुनार्थम् । गमनागमने हि प्रायः प्राणिनां स्वयं रोदनं पररोदनश्रवणं च महाकष्टाय जायते ॥

શ્લોકાર્થ

જેઓને પોતાના પ્રિયજનોનો વિયોગ થયો છે તેવા વિયોગી ચક્રવાકોએ દિવસના અવસાન સમયે પોતાની દ્વેષિણી એવી રાત્રિને જગતમાં પ્રવેશ કરતી જોઈ ને ગાઢસ્વરે રુદન કર્યું. તે જાણે દ્વેષિણી રાત્રિનું અપમંગલ કરવા માટે રુદન કરતા ન હોય ! કારણકે પ્રવેશ યા પ્રયાણ સમયે સ્વયં રુદન કરે અથવા બીજાના રુદનને સાંભળે, તે મહાકષ્ટ આપનાર બને છે. ॥૩૦॥

मृगीदृशामञ्जनमञ्जुलाभि–र्विलोचनश्रीभिरिवाभिभूताः ।
व्रीडेन नीडद्रुमकोटरान्तः, प्रयान्ति संध्यामनु खञ्जरीटाः ॥ ३१ ॥

संध्यां पितृप्रसूसमयमनु लक्ष्यीकृत्य खञ्जरीटाः खञ्जननामानः शकुनविशेषा नीडानां स्वस्वकुलायानां ये द्रुमा महीरुहास्तेषां कोटरान्तः निष्कुहमध्यभागे । 'निष्कुहः कोटरो ×मञ्जा' इति हैम्याम् । प्रयान्ति गच्छन्ति । प्रविशन्तीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—मृगीदृशां सारङ्गीनयनानां सुलोचनानां स्त्रीणामञ्जनमञ्जुलाभिः कज्जलशलाकाञ्जनवशान्मनोज्ञाभिः विलोचनश्रीभिर्विशिष्टनयनलक्ष्मीभिरभिभूताः सन्तो व्रीडशब्दोऽकारान्तोऽप्यस्ति । 'व्रीडमावहति मामकं मनः' इति नैषधे ॥

શ્લોકાર્થ

સંધ્યા–સમયે ખંજરીટ (ગંગેટીયા) નામના પક્ષીઓ, વૃક્ષોની કોટરોમાં કે જ્યાં પોતાના માળા

× मञ्जेति तु प्रकृतानुपयुक्तं भवेत् ।

હોય છે ત્યાં જાય છે. તે જાણે મૃગાક્ષી સ્ત્રીઓનાં. અંજનયુકત મનોહર લોચનોવડે પરાભવ પામવાથી લજ્જિત થઈને કોટરોમાં ભરાઈ જતા ન હોય ! ॥૩૧॥

दोषामुखेन द्विषतेव वार्धौ, क्षिप्तं समीक्ष्य स्वविपक्षमर्कम् ।
शत्रोरगोत्रीभवनादिवाभ्र-भुवोर्मुदाभ्राम्यत घूकलोकैः ॥ ३२ ॥

घूकलोकैः कौशिकप्रकुन्तसंकरैरभ्रभुवोर्द्यावापृथिव्योर्मुदा स्वशात्रववारिजबान्धवास्तविभावनाभ्युदितप्रमोदेन अभ्राम्यत इतस्ततो बंभ्रम्यते स्म । 'आलोकतालोकमुलूकलोकः' इति नैषधे । तथा 'आकाशे तमसि सममिते कोकलोके सशोके' इति नाटकशास्त्रेऽपि पक्षिशब्दानां पुरः समूहवाची लोकशब्दो दृश्यते, तेन घूकलोकः इति प्रयोगः । उत्प्रेक्ष्यते—शत्रोरगोत्रीभवनात् स्वीयविपक्षजगच्चक्षुषो वंशस्य नाम्नोऽपि वा अभावो जात इतीव मुदा भ्रान्तम् । किं कृत्वा । द्विषतेव शात्रवेनेव दोषामुखेन प्रदोषेण स्वविपक्षं निजप्रत्यर्थिनं भास्करं वार्धौ अगाधपयोधिपयोमध्ये क्षिप्तं पातितं समीक्ष्य दृष्ट्वा ॥

શ્લોકાર્થ

નિશા સમયે ઘૂવડો આકાશ-પૃથ્વીમાં આમતેમ ભમે છે. શાથી ? પોતાના શત્રુ સૂર્યને તેના નિશારૂપ શત્રુએ અગાધ સમુદ્રમાં ફેંકી દીધેલો જોઈને શત્રુનો-નિર્વંશ થવાથી જાણે અત્યંત હર્ષિત થયેલા ઘુવડો આમતેમ ઘુમતા ન હોય ! ॥૩૨॥

कपोतपालीतटसंनिविष्टा, हुंकुर्वते क्वापि कपोतपोताः ।
शोच्यां दशां प्राप्तमुदीक्ष्य मित्र-मुदीयमानान्मनसीव दुःखात् ॥३३॥

क्वापि कुत्रापि स्थाने कपोतपाल्या विटङ्कस्य । 'कपोतपाली विटङ्कः' इति हैम्याम् । तटे एकत्र प्रान्तप्रदेशे संनिविष्टाः संस्थितिं कुर्वाणाः सन्तः कपोतपोताः पारावतबालका हुंकुर्वते हुंकारं कुर्वन्ति । कपोतानां कूजितं प्रायः एवंविधमेव श्रूयते । यदुक्तं कालिदासकविना विभातवर्णनाधिकारे—'परिणतरविगर्भव्याकुला पौरुहुती दिगपि घनकपोती हुंकृतैः कुन्थतीव' इति । उत्प्रेक्ष्यते—शोच्यां शोचनार्हां दशामस्तलक्षणामवस्थां प्राप्तमासादितं मित्रं सूर्यं सुहृदं च उदीक्ष्य दृष्ट्वा मनसि स्वचेतसि उदीयमानात् प्रकटीभवतो दुःखादिव ॥

શ્લોકાર્થ

કોઈ કોઈ સ્થાને તળાવના કિનારે બેઠેલાં પારેવાં હુંકારા કરે છે. તે જાણે શોચનીય દશાને પામેલા પોતાના મિત્ર સૂર્યને જોઈને મનમાં દુઃખી થઈને હુંકારા કરતા ન હોય ! ॥૩૩॥

पिकाश्चुकूजुः सहकारकुञ्जे, रत्या रतश्रान्ततया शयालोः ।
जगज्जयस्यावसरं जिगीषोः, संसूचयन्तीव रतीशभर्तुः ॥ ३४ ॥

सहकारकुञ्जे माकन्दपादपकानने पिकाः कोकिलाश्चुकूजुः शब्दायन्ते । प्रोन्मिषद्रसामन्दामन्दमाकन्दमञ्जरीपुञ्जास्वादनमधुरध्वनिप्रपञ्चपञ्चमगीतिमुच्चरन्ति । उत्प्रेक्ष्यते—स्वपत्न्या रत्या समं रतेन संभोगाभोगविनोदेन श्रान्ततया प्राप्तश्रमत्वेन सुरतसंजातखेदेन शयालोर्निद्राशीलस्य । तथा जिगीषोस्त्रिजगज्जेतुमिच्छोः रतीशः कामः स एव भर्ता प्रभुस्तस्य जगतां तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशान्नाकिनागनागराणां जयस्य पराभवनप्रविधानस्यावसरं व्यतिकरं वेलां प्रस्तावं संसूचयन्ति कथयन्तीव । यतो नक्तं प्रायः सर्वेऽपि संसारिणो जनाः स्मरवशा जायन्ते इति ॥ इति संध्यावर्णनाधिकारे सर्वविहगविरुतादिवर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

આમ્રવનમાં કોયલો મધુર ટહુકાર કરે છે. શા માટે ? પોતાની પત્ની રતિની સાથે કામક્રીડા કરવાથી શ્રમિત થઈને શયન કરી રહેલા જગત્‌વિજેતા કામદેવને જગતપર વિજય મેળવવાનો આ અવસર જાણે સૂચિત કરતી ન હોય ! પ્રાયઃ કરીને સર્વ સંસારીજીવો રાત્રિમાં કામાતુર બને છે. ॥૩૪॥

समुल्ललासाभ्रपथेऽथ संध्या-रागो विरागीकृतचक्रचक्रः ।
पञ्चेषुणा विश्वजिगीषुणेयं, प्रादायि शोणीव नवोपकार्या ॥३५॥

अथ संध्यासमयाविर्भावानन्तरमभ्राणां मेघानां पथे मार्गे । नभोङ्गणे इत्यर्थः । संध्यारागः । रवेरस्तगमनानन्तरं प्रायो व्योमाङ्गणे दिशि दिशि रक्तिमा प्रादुर्भवति । संध्यासमये जातत्वात्संध्यारागः समुल्ललास सम्यग्दृश्यमानः स्फुरति स्म । किंभूतः । विरागीकृतानि वियोगव्याकुलाङ्गीभवनत्वेन सदुःखानि कृतानि चक्राणां चक्रवाकानां चक्राणि वृन्दानि येन । उत्प्रेक्ष्यते--विश्वानि त्रीणि सप्त चतुर्दश वा एकविंशतिर्वा जगन्ति भुवनानि जिगीषुणा पराभवितुमिच्छुना पञ्चेषुणा मदनमूर्तिना इयमेषा संध्यारागलक्षणा प्रत्यक्षा शोणी रक्ता नवोपकार्या नवीनपटकुटी प्रादायि दत्ता । 'रचयति रुचिः शोणीमेतां कुमारितरारवैः' इति नैषधे ॥

श्लोकार्थ

સંધ્યાસમય થયા બાદ, ચક્રવાકોને વિયોગથી વ્યાકુળ કરનાર એવો સંધ્યારાગ આકાશમાં પ્રગટ થયો, તે જાણે જગતને જીતવાની ઈચ્છાવાળા કામદેવરૂપી રાજાએ રક્તવર્ણીય પટ્ટકુટી અર્પણ

કરી ન હોય ! ॥૩૫॥

नभोऽङ्गणे सान्द्रितसांध्यरागै-र्बभेऽम्बुधिं शीलति हेलिबिम्बे ।
भर्तुर्विधोरागमने प्रणीतैः, रात्रिस्त्रिया कुङ्कुमहस्तकैः किम् ॥ ३६ ॥

नभोऽङ्गणे गगनमण्डले सान्द्रत्वं निबिडीभावः संजातोऽस्त्येषु तादृशैः संध्यायां सूर्यास्तसमये भवैः सांध्यरागैः पदे पदे पाटलाभ्रपटलैः बभे शुशुभे । कस्मिन्सति । हेलिबिम्बे मार्तण्डमण्डले अम्बुधिं समुद्रमध्यं शीलति श्रयति सति । उत्प्रेक्ष्यते--विधोश्चन्द्रमसः भर्तुः स्वप्राणवल्लभस्यागमने पादावधारणसमये रात्रिस्त्रिया यामिनीकामिन्या प्रणीतैः प्रदत्तैर्दिग्भित्तिगगनाङ्गणेषु वितीर्णैः कुङ्कुमहस्तकैः घुसृणद्रव्यलिप्तहस्तबिम्बकैः किम् ॥

શ્લોકાર્થ

સૂર્ય પશ્ચિમ સમુદ્રમાં આશ્રય કર્યા પછી સ્થાને સ્થાને ગાઢ સંધ્યારાગ પ્રગટ થયો. તે સંધ્યારાગ જાણે, પોતાના પતિ ચંદ્રના આગમનમાં રાત્રિરૂપી સ્ત્રીએ ગગનાંગણમાં કુંકુમના હાથા (થાપા) દીધા ન હોય ! તેવો લાગતો હતો. ॥૩૬॥

मज्जत्ककुप्कुञ्जरबिन्दुवृन्दा-रुणीभवद्व्योमसरित्तरङ्गैः ।
अभ्रेऽरुणाम्भोजरजोविमिश्रै-रदभ्रसंध्याभ्रनिभात् प्रसस्रे ॥३७॥

मज्जतां सकलवासरतपस्तपनतापसंतापिततनुतया सायं शिशिरतानिर्मितये जलकेलिकरणसमये लीलया सलिलान्तरे ब्रूडतां ककुभामष्टदिशामैरावताद्यष्टदिग्गजानां बिन्दुवृन्दैः शोणमदोदककणगणैः । पञ्चम्यां हि दशायां करीन्द्राणां कपोलपालीभ्यः पाटला बिन्दवो निर्गच्छन्तीति शास्त्रे कविसमयः । तथाहि--'भूर्जत्वचः कुञ्जरबिन्दुशोणाः' इति कुमारसंभवे । अरुणीभवद्भिः शोणिमानं प्राप्नुवद्भिः व्योमसरितो गगनगङ्गायास्तरङ्गैः कल्लोलैः अदभ्राणि अनेकानि अभ्राणि संध्यासमयाविर्भवद्वर्दका(ला)नि तेषां निभात्कपटादभ्रे व्योममार्गे प्रसस्रे प्रसृतम् । इति गर्भोत्प्रेक्षा । किंभूतैस्तरङ्गैः । अरुणाम्भोजानि कोकनदानि तेषां रजोभिः पाटलपरागैः विमिश्रैः करम्बितैः ॥

શ્લોકાર્થ

આખા દિવસમાં સૂર્યના તાપથી સંતપ્ત થયેલા આઠ દિગ્ગજો, શીતલતા માટે લાલકમલોની પરાગવડે મિશ્રિત એવી આકાશગંગામાં સ્નાન કરવાથી ઉછળેલાં અનેક જલબિંદુઓ અર્થાત્ આકાશગંગાના તરંગો, તે જાણે વિવિધવર્ણીય વાદળોરૂપ—સંધ્યારાગના બહાને આકાશગંગાના તરંગો આકાશમાં પ્રસરી ગયા ન હોય ! ॥૩૮॥

आगामुकं कामुकमक्षिलक्ष्यं, प्रणीय राजानमनन्तलक्ष्म्या ।
अङ्गेऽङ्गरागो घुसृणैः प्रणीतः, सांध्योल्लसल्लोहितिमा किमेषः ॥ ३८ ॥

संध्यासंबन्धी समुल्लसन् स्फुरन् लोहितिमा रक्तिमा । राग इत्यर्थः । भातीत्युक्ति-

लेशः। उत्प्रेक्ष्यते—एष दृश्यमानः प्रत्यक्षः सांध्यराग एव अनन्तलक्ष्म्या गगनश्रिया अङ्गे स्वतनूलतायां घुसृणैर्द्रवीभवत्कुङ्कुमैरङ्गरागो विलेपनं किं प्रणीतो निर्मित इव। किं कृत्वा कामुकं स्वकामयितारं स्वस्यां विषये भोगाभिलाषिणमत एव आगामुकमात्मसमीपे समागमनशीलं राजानं चन्द्रं नृपं च अक्षिलक्ष्यं दृग्गोचरं प्रणीय कृत्वा। दृष्ट्वेत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

स्फुरायमान थती संध्यारागनी रक्तता शोभे छे. ते जाणे भोगाभिलाषी पोताना स्वामी चंद्रने पोतानी पासे आवतो जोईने, अनंत(गगन)लक्ष्मीए कुंकुमना प्रवाहीथी विलेपन कर्युं न होय ! ॥३८॥

निशानने श्रीसुतमत्तकान्तै-रत्युत्सवायोत्सुकभावभाग्भिः ।
दिग्वारसारङ्गविलोचनाभिः, संध्यारुणश्रीरुदगारि रागः ॥ ३९ ॥

दिश एव वारसारङ्गविलोचना वारविलासिन्यः ताभिः संध्यायाः अरुणश्री रक्तिमश्रीः, स एव तद्रूप एव वा। उत्प्रेक्ष्यते—रागः स्वपतिं प्रत्यतिशाय्यनुरागः उदगारि उद्गीर्णः। प्रकटीकृत इत्यर्थः। किंभूताभिः। दिग्वारसारङ्गविलोचनाभिः निशानने यामिनीमुखे एवं संध्यात एवारभ्य श्रीसुतेन कन्दर्पेण कृत्वा मत्तैरुन्मदिष्णूभूतैरुन्मादिभिर्मदोद्धुरैः कान्तैः स्वभर्तृभिः दिङ्नायकैः सार्धं रतेः सुरतस्योत्सवाय विविधप्रकारकामक्रीडाविलासार्थमुत्सुक उत्कण्ठितो यो भावश्चित्ताभिप्रायस्तमाशयं भजन्तीति तादृशीभिः ॥

श्लोकार्थ

रात्रिना प्रारंभमां, कामदेववडे मदोन्मत्त बनेला एवा पोतपोताना स्वामी (दिशाधिपतिओ)नी साथे विविध प्रकारनी कामक्रीडा करवा माटेनी उत्सुकताने धारण करती एवी दिशाओरूपी वारांगनाओए संध्या समयनी लालाशरूप पोताना पति तरफना अनुरागने जाहेर कर्यो न होय ! ॥३९॥

स्वर्यौवताङ्घ्रिप्रतिकर्मसज्ज-प्रसाधिकापाणिपयोरुहेभ्यः ।
निपातुकालक्तकपङ्कपङ्क्तिः, संध्याभ्रिका व्योम्नि बभूवुषीव ॥ ४० ॥

स्वर्यौवतानां स्वर्गाङ्गनानामप्सरसां 'स्वःस्वर्गिवध्वप्सरसः' इति हैम्याम्। अङ्घ्रीणां चरणानां प्रतिकर्म प्रसाधनं मण्डनादिकरणम्। 'मण्डनं पुनः प्रसाधनं प्रतिकर्म' इत्यपि हैम्याम्। तत्र प्रसाधने सज्जानां प्रवणानां पङ्क्तिः श्रेणी सैव। उत्प्रेक्ष्यते—व्योम्नि आकाशे संध्याभ्रिका संध्यासमयप्रादुर्भवदभ्रपटली बभूवुषी जातेव ॥

શ્લોકાર્થ

દેવાંગનાઓના ચરણ શોભાવવા માટે તૈયાર કરેલું પ્રસાધન (શણગારનું સાધન) જેમાં છે તેવા હસ્તકમલોમાંથી પડી ગયેલી અલતાના પ્રવાહીની પંક્તિ, તે જાણે આકાશમાં સંધ્યા–સમયની અભ્રપટલી (રંગબેરંગી વાદળીઓ) બની ગઈ ન હોય ! ॥૪૦॥

अनीदृशीं व्योममणेर्दिनश्री–चूडामणेः प्रेक्ष्य दशां स्वभर्तुः ।
दुःखेन ताम्बुलमहायि वक्त्रात्, संध्याभ्रदम्भादिव दिग्वधूभिः ॥४१॥

दिग्वधूभिर्दिगङ्गनाभिः दुःखेन चित्तोद्भूतातिखेदोदयेन संध्याकालीनाभ्राणां दम्भाद्व्याजात् । उत्प्रेक्ष्यते—वक्त्रान्निजवदनात्ताम्बूलं दशनचर्वितनागवल्लीदलचूर्णमहायि क्षिप्तमिव । किं कृत्वा । दिनश्रिया वासरलक्ष्म्याश्चूडामणेः शिरोमणेर्व्योममणेः सहस्रकिरणस्य अनीदृशीं दुष्टामस्तलक्षणाम् । 'ईदृशीं च कथमाकलयित्री' इति नैषधे । दशामवस्थां प्रेक्ष्य चक्षुर्लक्ष्यीकृत्य । किंभूतस्य भानोः । स्वभर्तुर्निजेश्वरस्य । 'दिशो हरिद्भिर्हरितामिवेश्वरः' इति रघुवंशे । 'हरितामीश्वरः पतिः सूर्यः' इति तद्वृत्तिः ॥

શ્લોકાર્થ

દિવસલક્ષ્મીના મુગટસમાન પોતાના સ્વામી સૂર્યની અનિચ્છનીય દશા જોઈને દુઃખી દિગંગનાઓએ મુખમાંથી ત્યાગ કરેલું સંધ્યાના વાદળરૂપ ચાવેલું તાંબુલ ન હોય ! ॥૪૧॥

पत्यौ गवां क्वापि गतेऽस्य बन्धून्, पद्मान्, रथाङ्गान् रिपुवत् प्रदोषः ।
क्लिश्नाति कोपात् किमतो दिगीशैः, संध्याभ्रदम्भादरुणीबभूवे ॥४२॥

दिगीशैर्दिक्पालकैः । उत्प्रेक्ष्यते—अत एतत्कारणात् उत्पन्नात् प्रकटीभूतात्कोपात्क्रोधात्संध्याभ्राणां दम्भाद्व्याजात्किमरुणीबभूवे रक्तैर्जातम् । कारणं प्रतिपादयति—गवां भूमीनां किरणानां च पत्यौ स्वामिनि भास्करे राजनि च क्वापि कुत्रापि स्थाने गते प्रयाते सति अस्य बन्धून्मित्राणि पद्मान् कमलान् । द्वावपि पुंनपुंसकलिङ्गौ । रथाङ्गांश्चक्रवाकान् संकोचवियोगादिप्रकारैः रिपुवद्वैरिवत्प्रदोषो यामिनीमुखं क्लिश्नाति पीडयति । यथा कश्चित्प्रत्यर्थी पृथ्वीनाथे कार्यवैयग्र्यात्क्वचन गते सति तत्स्वजनजनान् संतापयति ॥ इति संध्यारागः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ રાજા અન્ય સ્થળે જતાં શત્રુરાજા આવીને તેના સ્વજન વગેરેને કષ્ટ આપે છે, તેમ કિરણોનો રાજા સૂર્ય અન્યત્ર જતાં, સૂર્યશત્રુ પ્રદોષ આવીને તેના બંધુવર્ગ કમલો અને ચક્રવાકોને સંતાપ આપવાથી દિશાધિપતિઓ સંધ્યારાગને બહાને ક્રોધથી જાણે લાલ બની ગયા ન હોય ! ॥૪૨॥

अभ्रे मनाक्संतमसैः प्रदोष–रागान्तरेऽथ प्रकटीबभूवे ।
प्रवालपुञ्जे स्मयमानकृष्णा–वल्लीप्ररोहैरिव वार्धिमध्ये ॥ ४३ ॥

अथ संध्यारागभवनानन्तरमभ्रे आकाशे प्रदोषो यामिनीमुखं संध्या तस्य यो रागो रक्तिमा तस्यान्तरे मध्ये मनाक् किंचन संतमसैरन्धकारैः प्रकटीबभूवे प्रादुर्भूतम् । कैरिव । स्मयमानकृष्णवल्लीप्ररोहैरिव । यथा वार्धिमध्ये पारावारान्तरालभूमौ प्रवालपुञ्जे विद्रुमकन्दलवृन्दे विस्मेरकृष्णलतानां 'कालीवेल' इति लोकमध्ये प्रसिद्धानामङ्कुरैः प्रकटीभूयते ॥

श्लोकार्थ

સમુદ્રની મધ્યમાં રહેલાં પરવાળાઓના પુંજમાં જેમ વિકસ્વર કાલીવેલના અંકુરા પ્રગટ થાય તેમ આકાશમાં થયેલા સંધ્યારાગની મધ્યમાં કંઈક અંધકારરૂપ અંકુર પ્રગટ થયો. ॥૪૩॥

विभ्राजिसंध्याभ्रपरम्पराभि-रलम्भि भूच्छायभरैर्विभूतिः ।
स्मेरारुणाम्भोरुहमण्डलीभि-र्भृङ्गैरिवान्तर्मधुपानलीनैः ॥ ४४ ॥

विभ्राजन्त इत्येवंशीलाभिर्विभ्राजिनीभिः शोभनशीलाभिः संध्यारागरक्तीभूतानामभ्राणां वर्दलिकानां परम्पराभिः श्रेणीभिः कर्त्रीभिर्भूच्छायभरैरन्धकारनिकरैः करणैर्विभूतिः शोभा अलम्भि संप्राप्ता । काभिरिव । स्मेरारुणाम्भोरुहमण्डलीभिरिव यथा विकचानां कोकनदानां मालिकाभिः अन्तर्विकसितकोशमध्ये मधूनां मकरन्दानां पानार्थमास्वादनकृते लीनैरातृप्तिपानरसान्निश्चलीभूतैर्भृङ्गैर्भ्रमरैः कृत्वा लक्ष्मीः शोभा प्राप्यते ॥

श्लोकार्थ

જેમ વિકસ્વર રક્તકમલોના કોશની મધ્યમાં રસપાનમાં લોલુપી બનેલા ભ્રમરો શોભે છે, તેમ સુશોભિત સંધ્યારાગનાં રક્તવર્ણીય વાદળોની શ્રેણીમાં અંધકાર શોભે છે. ॥૪૪॥

तमोगणालिङ्गिनभोङ्गणश्रीः, संध्याभ्ररागच्छुरिता चकासे ।
वृन्दारकैः कुङ्कुमगन्धधूली-द्रवैरिवासिच्यत शक्रमार्गः ॥ ४५ ॥

संध्यासमयोद्भूतानामभ्राणां रागै रक्तिमभिश्छुरिता व्याप्ता । 'चन्दनच्छुरितं वपुः' इति पाण्डवचरित्रे । तमसां तिमिराणां गणेन समुदायेन आलिङ्गिता चुम्बिता कलिता नभोङ्गणश्रीर्गगनतललक्ष्मीश्चकासे शोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—वृन्दारकैर्देवैः कुङ्कुमैर्घुसृणरसकलितैर्गन्धधूलीनां जात्यमृगनाभीनां द्रवैः पङ्कैः कृत्वा शक्रमार्गः पुरंदरपदवी गगनमसिच्यत सिक्त इव । 'येनामुना बहुविगाढसुरेश्वराध्व—' इति नैषधे । 'सुरेश्वराध्वा गगनम्' इति तद्वृत्तिः ॥

श्लोकार्थ

સંધ્યાસમયે ઉત્પન્ન થયેલા વાદળોની રક્તતાવડે વ્યાપ્ત બનેલી ગગનલક્ષ્મીને અંધકારે

આલિંગન કર્યું. અથવા કુંકુમના રસવાળી કસ્તૂરીના પ્રવાહીથી આકાશનું સિંચન કર્યું ન હોય ! ॥૪૫॥

सुधान्धसामध्वनि सांध्यरागो-ल्लासं विलुप्य प्रसृतं तमोभिः ।
मलीमसाः स्वावसरं प्रपद्य, परोदयं हन्त कुतः सहन्ते ॥ ४६ ॥

सांध्यरागस्य जगत्स्वभावात्प्रादुर्भवतः संध्यायां दिनादौ दिनान्ते च द्वे संध्ये भवतः। अत्र चाधिकाराद्दिनान्तसंध्याया एवेति वाच्यम् । यतोऽग्रेतननिशायां शासनदेवता समेष्यती विवक्ष्यते रागो रक्तिमा तस्योल्लासमाविर्भावं प्रसारं वा विलुप्य निराकृत्य निषिध्य सुधामृतमेवान्धो भोजनं येषां ते सुधान्धसो देवाः। 'स्वाहास्वधाक्रतुसुधाभुज आदितेयाः' इति हैमीवचनात् । सुधाशना देवास्तेषामध्वनि मार्गे पथि गगने तमोभिर्भूच्छायभरैः प्रसृतं विस्तृतम् । जगद्व्याप्तमित्यर्थः । युक्तोऽयमर्थः । मलीमसा मलिनाः पापा वा स्वस्यात्मनोऽवसरं प्रस्तावं वेलामभ्युदयसमयं वा प्रपद्य प्राप्य । हन्त इति खेदे । परेषामन्येषामात्मव्यतिरिक्तानामुदयमुन्नतिं कुतः सहन्ते । अपि तु नीचस्वभावान्न सहन्ते एव ॥ इति संध्यारागतमिस्रवर्णनम् ॥

श्लोकार्थ

સંધ્યારાગના ઉલ્લાસને હઠાવી અંધકારના સમૂહે આકાશને વ્યાપ્ત કર્યું. ખરેખર, 'મલીન આશયવાળા નીચ પુરુષો પોતાનો અવસર પામીને બીજાના ઉદયને ક્યાંથી સહન કરે ?' ॥૪૬॥

पुरारिकंसारिपदप्रसत्ते-रजय्यवीर्यं शशिनं निशम्य ।
ध्वान्तोपधेस्तस्य निजिघृक्षयेव, तमोभिरभ्रे बहुभिर्बभूवे ॥ ४७ ॥

ध्वान्तानामन्धकाराणामुपधेर्व्याजात् । उत्प्रेक्ष्यते—तमोभिः स्वर्भानुभिरभ्रे आकाशे बहुभिर्घनैर्बभूवे संजातमिव । अनेके विधुंतुदा बभूवुरित्यर्थः। कया । तस्य स्वकवलायमानस्य शशिनो निजिघृक्षया निग्रहीतुमिच्छया निग्रहं कर्तुं काङ्क्षया । किं कृत्वा । पुरनाम्नो दैत्यस्य अरिः शत्रुरीश्वरस्तस्य तथा कंसनामासुरस्य अरिर्द्वेषी तस्य च पदस्य क्रमस्य विष्णुपदस्य प्रसत्तेः प्रसादात्सेवानुभावाज्जेतुमशक्यमजय्यं वीर्यं पराक्रमो यस्य तादृशं शशिनं चन्द्रं निशम्य आकर्ण्य ॥

श्लोकार्थ

આકાશમાં અંધકારના બહાને ઘણા રાહુઓ પ્રગટ થયા ! શા માટે ? ઈશ્વર તથા વિષ્ણુના ચરણના પ્રભાવથી અજેય પરાક્રમવાળા ચંદ્રને સાંભળીને તેનો ગ્રાસ કરવાની ઈચ્છાથી જાણે ઘણા રાહુઓ પ્રગટ થયા ન હોય ! ॥૪૭॥

क्वचिज्जगत्साक्षिणमेक्ष्य यातं, जगज्जगज्जीवपिबो जिघत्सुः ।
स्वीयं विभाव्यावसरं स्मरारि-भूच्छायकायां सृजतीव मायाम् ॥४८॥

जगज्जीवपिबः विश्वप्राणहरः। ईश्वररूपेण संहारकारकत्वात्। 'जीवेऽसुजीवित-प्राणाः' इति हैम्याम्। तथा 'क्षये जगज्जीवपिबं शिवं वदन्' इति नैषधे। स्मरारिरीश्वरः स्वीयमात्मीयं तमसोऽभ्युदयत्वात् शिवस्तु तमः प्रगुणः अत एव अवसरं प्रस्तावं समयं विभाव्य विलोक्य ज्ञात्वा वा। उत्प्रेक्ष्यते—जगद्विश्वं जिघत्सुः खादितुमिच्छुः निबिडतमतमिस्रमेव कायः शरीरं यस्यास्तादृशीं मायाम्। शाम्बरीकपटविद्यामित्यर्थः। सृजतीव करोतीव। किं कृत्वा। जगत्साक्षिणं शुभाशुभकर्मकर्तृणां जगज्जनानां प्रतिभुवं भास्करं क्वचित्कुत्रापि दृग्गोचरप्रदेशे यातम् एक्ष्य विभाव्य ॥

श्लोकार्थ

शुभाशुभ कर्मोने करता जगतना जीवोना साक्षीरूप सूर्यने बीजे गयलो जाणी पोतानो अवसर जाणी जगतना संहारक ईश्वरे साराये जगतनुं भक्षण करवानी ईच्छाथी गाढ अंधकाररूप शरीरवाळी शांबरी नामनी अविद्यानुं सर्जन कर्युं न होय! ॥४८॥

पशोरिवोर्वीदिवगोचरस्य, ध्वान्तस्य भोः पश्यत मन्दिमानम्।
निहन्यमानोऽपि मुहुः करेण, चण्डद्युता धावति रोदसोर्यत् ॥४९॥

भो लोकाः पण्डिताः यूयं पशोस्तिरश्च इव छागस्येव वा ध्वान्तस्य निशान्धकारस्य मन्दिमानं मूढतां मूर्खतामज्ञानतां पश्यत विलोकयत। 'अथोदयति निर्दोषे सचिवेन्दौ नवे रवेः। कोककोकनदानन्दिमन्दिमानमगान्महः॥' इति वस्तुपालकीर्तिकौमुद्यां सूर्यास्तमनवर्णने। किंभूतस्य। उर्वीदिवगोचरस्य द्यावाभूमीविषयस्य पशोरिव भूमीपर्वताद्यूर्ध्वस्थाने चरणगोचरो यस्य। यद्यस्मात्कारणात् चण्डद्युता अत्यन्तकोपना कान्तिर्यस्य। कोपारुणीभूतेनेत्यर्थः। तादृशेन पुंसा करेण किरणेन खरेण करेण हस्तेन चपेटादिप्रदायिपाणिना मुहुर्वारंवारं निहन्यमानः ताड्यमानं हस्तपादप्रभृतिप्रहतिभिः व्यापाद्यमानं वधादिभिः सत् रोदसोर्दिवसपृथिव्योर्धावति पुनः पुनः समायाति। ध्वान्तशब्दः पुंनपुंसकलिङ्गयोः ॥

श्लोकार्थ

हे पंडितो, आकाश अने पृथ्वीमां फेलायेला अंधकारनी पशु जेवी मूर्खता तो जुवो! के जे कोपथी लाल बनेला सूर्यनां किरणोवडे हणायो होवा छतां पण वारंवार आकाश-पृथ्वी उपर आवे छे। ॥४९॥

अङ्काच्च्युताया रभसेन बाल्या-ल्लीलां सृजन्त्याः स्वपितुर्गभस्तेः।
जामेर्यमस्येव पयःप्रवाहै-र्भृते नभोभूमितले तमोभिः ॥५०॥

तमोभिस्तिमिरैर्नभोभूमितले नभस्तलं भूमीतलं च भृते व्याप्ते बाल्याद्बालस्वभा-

बालीलां क्रीडाम् । 'क्रीडा लीला च नर्म च' इति हैम्याम् । सृजन्त्याः कुर्वन्त्याः स्वस्य जनकस्य पितुर्नभस्तेभ स्करस्य अङ्कादुत्सङ्गात् रभसेनौत्सुक्येन च्युतायाः पतितायाः यमस्य शमनस्य जामेर्भगिन्या अलभत । शमनस्वसुः शिशुत्वम् 'दिवसकराङ्कतले चला लुण्ठन्ती' इति नैषधे । यमुनायाः पयःप्रवाहैः सलिलौघैरिव व्योममहीमण्डले निर्भरं भृते । कालिन्द्याः कृष्णजलत्वेनेयमुत्प्रेक्षा ॥

श्लोकार्थ

આકાશ અને પૃથ્વી અંધકારથી વ્યાપ્ત બની, જાણે પોતાના પિતા સૂર્યના ઉત્સંગમાં બાલભાવે ક્રીડા કરતી, ઉત્સુકતાથી ઉત્સંગમાંથી પડી ગયેલી યમુના, તે યમુનાના પ્રવાહથી જાણે આકાશ અને પૃથ્વી વ્યાપ્ત બની ગયાં ન હોય ! (યમુનાનું જલ શ્યામ હોવાથી અંધકાર સાથે ઘટાવવામાં આવ્યું છે.) ॥૫૦॥

रथाङ्गनाम्नां दिवसावसाने, वियोगभाजां सममङ्गनाभिः ।
स्फुरद्विषादानलधूमलेखा, मन्ये तमिस्रा बहुलीबभूवुः ॥ ५१ ॥

तमिस्रा अन्धकाराणि । तमिस्रशब्दः स्त्रीक्लीबलिङ्गयोः । बहुलीबभूवुः निबिडा नीरन्ध्राः संजायन्ते स्म । तत्राहमेवं मन्ये विचारयामि । दिवसावसाने दिनपर्यन्ते संध्याया एवारभ्य अङ्गनाभिः स्वीयवल्लभाभिः रथाङ्गविहंगमीभिः समं सार्धं वियोगभाजां परस्परविश्लेषकलितानां रथाङ्गनाम्नां चक्रवाकानां स्फुरन्त्यः प्रकटीभवन्त्यः विषादः खेदः स एवानलो हुताशनः तस्य धूमानां लेखाः श्रेणय इव ॥

श्लोकार्थ

આકાશ અને પૃથ્વી ગાઢ અંધકારથી વ્યાપ્ત બન્યાં, હું માનું છું કે સંધ્યાસમયથી આરંભીને પોતાની વલ્લભાઓ સાથેના વિયોગથી દુઃખી થયેલા ચક્રવાકોના વિષાદરૂપી અગ્નિ (વિરહાનલ)ના ધુમાડાની જાણે શ્રેણી ન હોય ! ॥૫૧॥

गते गवां स्वामिनि नाभ्युदीते, राजन्यथाराजकवद्विभाव्य ।
स्वैरप्रचारेण जगत्समग्र–मुपाद्रवद्दस्युरिवान्धकारः ॥ ५२ ॥

अन्धकारः स्वैरं स्वेच्छया प्रचारेण द्यावाभूम्योः संचरणेन दस्युरिव प्रत्यर्थीव चौर इव वा समग्रं जगत्सर्वमपि भुवनमुपाद्रवदुपद्रवति स्म । किं कृत्वा । गवां किरणानां पृथिवीनां च स्वामिनि नायके भानौ भूधने च । 'गोस्वामिनि स्फुरिततेजसि दृष्टमात्रे' इति कल्याणमन्दिरस्तवने । क्वापि कुत्रापि गते अस्तमिते परजनपदे प्रयाते मृते वा सति अथ पश्चात् राजनि चन्द्रे पट्टधरनृपे च नाभ्युदीते नोदयं प्राप्ते पट्टे स्थापिते च । अत एवाराजकं निःस्वामिकमिव जगद्विभाव्य निरीक्ष्य । 'हा हा महाकष्टमराजकं

जगत्' इति मृगयावर्णने धनपालोक्तिः ॥

શ્લોકાર્થ

કિરણોનો સ્વામી સૂર્ય અસ્ત થતાં અને તેના પટ્ટધર રાજા ચંદ્રનો હજુ ઉદય નહીં થવાથી, જગતને રાજા વિનાનું જાણીને ચોરની જેમ સ્વેચ્છાપૂર્વક ઘુમતો અંધકાર સમગ્ર જગતને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો. ॥૫૨॥

कियद्विहायः कियती क्षितिर्वा, प्रमातुकामस्तमसां समूहः ।
कुतूहलाक्रान्तमना इतीव, द्यावापृथिव्योः प्रसरीसरीति ॥ ५३ ॥

तमसामन्धकाराणां समूहो द्यावापृथिव्योर्नभोभूमण्डलयोः प्रसरीसरीति अतिशयेन प्रसरति । उत्प्रेक्ष्यते—विहायो गगनं किंप्रमाणमस्येति कियत् । तथा वा पुनः क्षितिः पृथिवी कियत्प्रमाणा । 'कियती पञ्चसहस्री कियती लक्षा च कोटिरपि कियती । औदार्योन्नतमनसां रत्नवती वसुमती कियती ॥' इति सूक्तोक्तिः । इत्यमुना प्रकारेण कुतूहलेन कौतुकेनाक्रान्तमाकुलितं व्याप्तं वा मनो यस्य तादृक् सन् प्रमातुकामः प्रमाणीकर्तुमना इव ॥

શ્લોકાર્થ

અંધકારનો સમૂહ આકાશ અને પૃથ્વી પર ખૂબ જ વ્યાપ્ત બની ગયો. શાથી ? 'આકાશ કેટલું અને પૃથ્વી કેટલી ? આવા કૌતુકથી આક્રાન્ત થયેલા ચિત્તવાળો અંધકારનો સમૂહ, તે બંનેનું પ્રમાણ માપવા માટે જાણે બધે પ્રસરી ગયો ન હોય ! ॥૫૩॥

तेपे तपो भूधरगह्वरान्त-स्त्यक्ताशनाम्भः प्रतिवासरं यत् ।
व्योमावनीव्यापकसिद्धिरस्मा-दलम्भि भूच्छायभरैरिवैषा ॥ ५४ ॥

भूच्छायभरैः संतमससमूहैर्भूधराणां पर्वतानां गह्वराणां गुहानां महाकन्दराणामन्तर्मध्ये अर्थात्स्थित्वा प्रतिवासरं दिवसं दिवसं प्रति त्यक्ते अशनाम्भसी आहारपाने यत्र तादृशं क्रियाविशेषणं वा मुक्तान्नपानं यथा स्यात्तथा तपस्तेपे । नियमविशेषकष्टं तप्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—अतोऽस्मादुग्रतपसः एषा प्रत्यक्षलक्ष्या व्योमावन्योर्नभोभूम्योर्व्यापनरूपा सिद्धिः फलनिष्पत्तिर्लब्धिविशेषा अलम्भि लब्धा संप्राप्ता ॥ इत्यन्धकाराविर्भवनम् ॥

શ્લોકાર્થ

દરેક દિવસોમાં અંધકારના સમૂહે પર્વતોની ગુફામાં રહીને અન્નજલના ત્યાગરૂપ તપશ્ચર્યા કરવાથી તેને તે તપના ફલરૂપે આકાશ અને પૃથ્વીને વ્યાપ્ત કરવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ! ॥૫૪॥

अथोददीप्यन्त नभःपदव्यां, झगज्झगित्युल्लविमिश्रताराः ।
स्वकान्तमायान्तमवेत्य रात्र्या, पुष्पोपचारो व्यरचीव मार्गे ॥ ५५ ॥

अथ तमःप्रसारानन्तरं झगज्झगितिकृद्भिर्देदीप्यमानैरुस्रैः किरणैर्विमिश्राः करम्बितास्ताद्दशास्तारका ज्योतिर्मण्डला नभःपदव्यां गगनमार्गे उद्दीप्यन्त प्रस्फुरन्ति स्म। उत्प्रेक्ष्यते—स्वकान्तं निजवल्लभं रात्रिपतित्वाच्चन्द्रम्। 'रोहिणीद्विजनिशौषधीपतिः' इति हैमीवचनात्। आयान्तमागच्छन्तम्। स्वपार्श्वे इत्यध्याहारः। अवेत्य विज्ञाय राज्या चन्द्रपत्न्या। 'उषादोषेन्दुकान्ता' इति हैम्याम्। मार्गे भर्तुरागमनस्याध्वनि पुष्पोपचारः कुसुमप्रकरो व्यरचि विरचित इव ॥

શ્લોકાર્થ

અંધકારના સમૂહમાં ઝગઝગાટ કિરણોથી મિશ્રિત તારામંડલ સ્ફુરાયમાન થયું. પોતાના પતિ ચંદ્રનું આવાગમન જાણીને ચંદ્રપત્ની નિશાદેવીએ જાણે પતિના માર્ગમાં પુષ્પો પાથર્યાં ન હોય! અર્થાત્ પુષ્પોની રચના કરી ન હોય! ॥૫૫॥

कुक्षिंभरि क्षोणिनभःपदव्यो-र्दृप्ताहितं संतमसं जिघांसोः।
ताराः स्वयं राज्ञ इहायियासोः, पताकिनीव प्रसृता पुरस्तात् ॥ ५६ ॥

इह जगति गगनाङ्गणे वा स्वयमात्मना यियासोरागन्तुकामस्य राज्ञः रजनीजीवितवल्लभस्य पार्थिवपुंगवस्य च पुरस्तादग्रे तारास्तारकारूपा पताकिनी सेनेव प्रसृता प्रसरति स्म। यत्र राज्ञोऽभिषेणनाभिलाषस्तत्र पुरस्त्वरितमनीकं प्रसरतीति रीतिर्नीतिश्च। राज्ञः किं कर्तुमिच्छोः। क्षोणिनभःपदव्योश्चतुर्दिग[न्त]सागरान्तगगनाम्बरमण्डलयोः कुक्षिंभरि भृतमध्यम्। तथा दृप्तं जगदाक्रम[ण]कारकम्। तथा अहितं प्रतिपक्षम्। 'ध्वान्तस्य रविचन्द्ररत्नदीपका विपक्षाः' इति काव्यकल्पलतायाम्। संतमसमन्धकारं जिघांसोर्हन्तुमिच्छोः। अन्योऽपि बलवान् भूपतिर्दृप्तं भुवमाक्रामन्तं बलिष्ठं प्रतिपन्थिनं हन्तुमिच्छति ॥

શ્લોકાર્થ

આકાશ-પૃથ્વીના મધ્યભાગને વ્યાપ્ત કરવાની અને અંધકારરૂપ બળવાન શત્રુનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી સ્વયં આકાશમાં આવવા ઇચ્છતા ચંદ્રરૂપી રાજાની આગળ તારાઓરૂપી સેના આકાશમાં પ્રસરી ગઈ. ॥૫૬॥

चिरंविनोदैर्दिननायकेना-भिकेन साकं सुरवर्त्मलक्ष्म्या।
नक्षत्रलक्षात्किमशेषवक्षः, श्रमाम्बुभिर्बिन्दुकितं बभूव ॥ ५७ ॥

अभिकेन निजकामुकेन दिननायकेन साकं भानुमता समं चिरं बहुकालं सकलं वासरं यावद्विनोदैर्विविधमानसाभिलषितक्रीडारसैः कृत्वा सुरवर्त्मलक्ष्म्या गगनश्रिया अशेषमखिलं वक्षो हृदयस्थलम्। उत्प्रेक्ष्यते—नक्षत्राणामुडूनाम् इति सामान्योक्तिः।

यतो हैम्यामपि सर्वेषां नामानि सामान्येनैवोक्तानि न विशेषात् , यथा—'नक्षत्रं तारका ताराज्योतिषी भमुडुग्रहाः । धिष्ण्यमृक्षम्' इति, तथापि उपलक्षणाद्ग्रहनक्षत्रतारकाणां लक्षात्कपटात् श्रमाम्बुभिः बहुविनोदविधानोद्भूतप्रस्वेदसलिलैर्बिन्दवः संजाता अस्मिन्निति । स्वार्थे कः । बिन्दुकिनं जलकणकलितं जातम् । 'स्वेदबिन्दुकितनासिकाशिखं तन्मुखं सुखयति स्म नैषधम् इति नैषधे । किं बभूव संजातमिव ॥

श्लोकार्थ

संपूर्ण दिवस पोताना कामुक पति सूर्यनी साथे हास्य–विनोद आदि कामक्रीडाओ करवाथी, गगनलक्ष्मीना वक्षस्थलमां रहेला ग्रह, नक्षत्र अने ताराओ ते जाणे श्रमजलनां (स्वेदजलनां) लाखो बिंदुओ न होय ! ॥५७॥

आगन्तुकस्योदयशृङ्गिशृङ्गा–स्थानीं तमोद्विड्दमनस्य राज्ञः ।
नभोवितानं किमकारि तारा–मुक्ताङ्कितं सृष्टिकृतोपरिष्टात् ॥ ५८ ॥

सृष्टिकृता जगत्सर्गविधायकेन विधात्रा राज्ञश्चन्द्रस्य पृथिवीपुरंदरस्य उपरिष्टात् मस्तकोपरितनभागे । उत्प्रेक्ष्यते—तारास्तारका उपलक्षणान्नक्षत्रताराग्रहा एव मुक्ताफलानि तैरङ्कितं विचित्ररचनाचारिमाञ्चितं नभो गगनतलमेव वितानं चन्द्रोदयः किमकारि निर्मितम् । रचितमिव । राज्ञः किंभूतस्य । शृङ्गिणः पर्वतस्य । पूर्वपर्वतस्येत्यर्थः । शृङ्गं शिखरं तदेवास्थानीमुपवेशनसभामागन्तुकस्य आगमनशीलस्य । पुनः किंभूतस्य । तमांस्येव द्विषन्तः शत्रवस्तेषां दमनस्यान्तकारकस्य । 'अन्यन्तकारिदमनदर्पच्छिन्मथनादयः' इति हैम्याम् ॥

श्लोकार्थ

उदयाचल पर्वतना शिखररूप सभामंडपमां निरंतर आवनार (सभ्य) तेमज अंधकाररूप शत्रुनुं दमन करनार एवा चन्द्रराजाना मस्तक उपर ब्रह्माए ग्रह–नक्षत्र–ताराओरूप मुक्ताफ्लोथी चित्र विचित्र एवो आकाशतलरूप चंदरवो जाणे बनाव्यो न होय ! ॥५८॥

नभोगसारङ्गदृशां रतीश–राभस्यवश्यप्रियखेलिनीनाम् ।
वक्षःस्थहारच्युतमुक्तिकाभि–र्नभःस्थली तारकिता किमासीत् ॥ ५९ ॥

रतीशराभस्येन तारुण्यवयस्त्वेन यन्मदनौत्सुक्यं यौवनोन्मादेन मदनात्युत्कण्ठाभाक्त्वेन वश्या स्वायत्तीभूता ये प्रिया वल्लभास्तैः समं स्म रमन्ते वात्स्यायनोक्तविविधविनोदैः खेलन्ति क्रीडन्तीत्येवंशीलास्तादृशीनाम् । 'भीमं कृत्वाङ्कखेलनम्' इति पाण्डवचरित्रे । नभसि आकाशे गच्छन्तीति नभोगा देवास्तेषां सारङ्गदृशो मृगलोचनाः स्त्रियो देव्यस्तासां वक्षःसु हृदयस्थलेषु तिष्ठन्तीति वक्षस्थास्तादृशा हारा मुक्ताकलापा

स्तेभ्यश्च्युतास्त्रुटित्वा पतिता मुक्तिका मुक्ता एव मुक्तिका मुक्ताफलानि ताभिः कृत्वा उत्प्रेक्ष्यते—नभःस्थली गगनमण्डली तारकिता तारकाः संजाता अस्यामिति तादृशी तारककलिता किमासीत् बभूवुरीव । 'नक्षत्रभूः क्षत्रकुलप्रसूतेर्युक्तो न भोगैः खलु भोगभाजः' इति चम्पूकथायां नलस्य मेरोरप्याधिक्यवर्णनम् । 'न भोगैः राज्यादिसुखैर्न युक्तः । पक्षे नभोगैर्देवैः सहितः' इति तट्टिप्पनके ॥

श्लोकार्थ

યૌવનના ઉન્માદથી સ્વાધીન બનેલા પતિની સાથે વિવિધ પ્રકારની કામચેષ્ટાઓ કરતી મૃગનયના એવી દેવાંગનાઓનાં વક્ષસ્થલ ઉપર રહેલા મુક્તાહારમાંથી તૂટી પડેલા મોતીઓ જ જાણે ગગનમંડલમાં તારારૂપે બની ગયા ન હોય ! ।।૫૯।।

स्वर्दण्डदण्डं दधता तमिस्र-वासो वसानेन सितेतरश्रि ।
कपालमालेव धृता विहायः-कपालिना वक्षसि तारतारा ॥ ६० ॥

विहायःकपालिना नभोनाम्ना योगिना वक्षसि स्वहृदयस्थले तारा उज्ज्वला केशचर्मरहितत्वेन केवलं तुम्बिकात्वेन च धवला तारा ज्योतिश्चक्रं च तद्रूपा। उत्प्रेक्ष्यते—कपालमाला निर्मांसद्रमकमनुजमुण्डली च 'तुम्बिली' इति लोकप्रसिद्धा धृतेव कलितेव। कपालिना कपालधारणं युक्तिमदेव । यतः कपालानि विकचत्वङ्नृमुण्डानि मालात्वेन सन्त्यस्येति कपाली । किं कुर्वता लोके 'स्वर्दण्डो लोके 'स्वर्दण्डउ' अथवा पितृपथः इति प्रसिद्धः । गगनान्तराले भ्रमन् किंचित् श्वेतवर्णो दण्डाकारेण दृश्यमानो मार्गाकारेण वा स दण्डो यष्टिस्तं दधता बिभ्रता । पुनः किं कुर्वाणेन । सितादुज्ज्वलवर्णादितरा कृष्णवर्णा श्रीः शोभा यस्य तादृक् तमिस्रं ध्वान्तं तदेव वासो वसनं वसानेन परिदधानेन। 'गुणिप्रायाणि वस्त्राणि भूषणानि तव प्रभो । वसानश्च दधानश्च सत्कविर्द्वारि तिष्ठति । इति भोजप्रबन्धे ॥

श्लोकार्थ

દંડાકાર આકાશમાર્ગરૂપ કંઈક શ્વેત દંડને ધારણ કરતા, અને કૃષ્ણવર્ણીય શોભાવાળા અંધકારરૂપ વસ્ત્રને ધારણ કરતા એવા આકાશરૂપી કાપાલિકે, વક્ષસ્થલમાં જાણે દેદીપ્યમાન તારાઓ રૂપી મનુષ્યોના મસ્તકોની માલા ધારણ કરી ન હોય ! ।।૬૦।।

तथा तत्राप्यस्तु यथा त्रियामे, निष्कास्यतेऽहं गलहस्तयित्वा ।
शपन्नितीवाक्षिपदक्षलक्षा-क्षतानहर्योग्यभिमन्त्र्य गच्छन् ॥६१॥

गच्छन् परद्वीपं प्रति व्रजन्नहर्दिनमेव योगी त्रियामां प्रत्यक्षिपत्क्षिपति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण सिद्धविद्यामन्त्रोपयोगवान् अभिमन्त्र्य मन्त्रेण स्थानभ्रं-

शादिकारकया विद्यया मन्त्रयित्वा जापं दत्त्वा अक्षाणां तारकादिज्योतिषां लक्षात्कपटात् लाजानक्षततण्डुलान्वा त्रियामां प्रत्यक्षिपत्क्षिपति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण त्रियामामात्मप्रवासदायिनीं वैरिणीं चन्द्रमणीं स्मरन् शापं ददन्निव । इति किम् । हे त्रियामे इति संबोधनम् । शास्त्रवत्त्वेन चतुर्यामाया अपि त्रियामेति कथनं क्षयकृत्सूचकम् । यथाहं त्वया गलहस्तयित्वा गलेहस्तं 'गलोथो' इति प्रसिद्धः, चपेटां वा दत्त्वा ×निष्कास्यते लोकमध्यात् रोदःकन्दरमन्दिराद्वा कर्ष्यते तथा तेनैव प्रकारेण गलहस्तचपेटादिप्रदानादिना तवापि भवत्या अपि निष्कासनमस्तु स्तोकवेलयैव भवतात् ॥

श्लोकार्थ

અન્યદ્વીપમાં જતા સૂર્યરૂપ યોગીએ, 'સ્થાનભ્રષ્ટ કરનાર' આદિ સિદ્ધ વિદ્યાઓથી નક્ષત્ર-તારાઓરૂપ લાખો ચોખા અભિમંત્રિત કરીને જાણે રાત્રિ ઉપર ફેંક્યા ન હોય ! અને આ પ્રમાણે અભિશાપ આપ્યો ન હોય 'હે રાત્રિ, જેમ ગળે હાથ દઈને અર્થાત્ ગળું પકડીને મને દૂર કર્યો તેમ હું પણ તને અલ્પકાળમાં તેવીજ રીતે ગળું પકડીને દૂર કરીશ ! ॥૬૧॥

प्रस्थातुकामेन तमो जिघांसो-र्जयाय पूर्वावनिभृद्गतेन ।
अक्षेपि राज्ञा दशदिक्षु मन्ये, शान्त्यै बलिस्तारकतन्दुलाली ॥६२॥

पूर्वावनिभृद्गतेन उदयाचलरूपराजधानीस्थायुकेन पूर्वाद्रौ स्थितेन वा । राज्ञा चन्द्रेण जिष्णुजगतीभुजा च । उत्प्रेक्ष्यते—शान्त्यै निर्विघ्नतानिर्माणकृते दिक्षु सर्वदिग्मं प्रदेशेषु तारकाणामेव ज्योतिषामेव तन्दुलानां निस्तुषीकृताक्षतकलमानां माला श्रेणी । तद्रूप इत्यर्थः । बलिः देवदानवादीनां गगनादिदिक्षु क्षेपणीयसिद्धान्नादिवस्तुजालमक्षेपि क्षिप्त इव । राज्ञा किं कर्तुकामेन । तमसां तमसो वा अन्धकारस्य विधुंतुदस्य वा जिघांसोर्निजप्रत्यनीकस्य जयाय वशीकरणार्थं भूयः पराभवनार्थं वा प्रस्थातुकामेन प्रचलितुमनसा ॥

श्लोकार्थ

હું માનું છું કે ! પોતાના શત્રુ અંધકાર ઉપર વિજય મેળવવા માટે પ્રયાણ કરવાની ઈચ્છાવાળા ઉદયાચલરૂપ રાજધાનીમાં રહેલા ચંદ્રરૂપી રાજાએ વિઘ્નશાંતિને માટે દશે-દિશામાં તારાઓરૂપી અક્ષતો (ચોખા)ની બલિ ફેંકી ન હોય ! ॥૬૨॥

कान्ते निमग्नेऽम्बुनिधौ प्रणश्य, दिनश्रियोऽत्राणतया प्रयान्त्याः ।
आच्छिद्य मुक्ताभरणानि तारा, द्विषत्तयेवाददिरे रजन्या ॥६३॥

अत्राणतया अरक्षकत्वेन अशरणभावेन वा प्रणश्य शीघ्रनाशं नष्ट्वा प्रयान्त्याः

× 'निष्कास्यते' इति प्रथमपुरुषप्रयोगश्चिन्त्यः, 'अहम्' इति कर्मणा सामानाधिकरण्यात्, 'अहंयुः' इत्यत्रेवाहमो विभक्तिप्रतिरूपकत्वेन वा समाधेयम् ।

कश्चिद् गुप्तस्थाने गच्छन्त्या दिनश्रियो दिवसलक्ष्म्यास्तारा एव ज्योतीरूपाणि वा मुक्ताभरणानि मुक्ताफलमयानि भूषणानि द्विषत्तया वैरिभावेन रजन्या रात्र्या आच्छिद्य हठाद्बलं कृत्वा आददिरे उद्दाल्य गृहीतानीव । कस्मिन्सति । कान्ते अर्थाद्दिनश्रिया भर्तरि भास्करे अम्बुनिधौ समुद्रपयःप्लवे निमग्ने ब्रूडिते सति ।

श्लोकार्थ

पोतानो पति सूर्य पश्चिम समुद्रमां जवाथी, अशरण बनी गयेली कोईपण गुप्तस्थाने संताई जवानी ईच्छाथी नासी जती एवी दिवसलक्ष्मीना ताराओरूपी मोतीओनां आभूषणो, वैरभावने धारण करती रात्रिए जाणे छीनवी लीधां न होय. ॥६३॥

स्वःकूलिनीकूलविलासिनीनां, प्रदोषविश्लेषिविहंगमीनाम् ।
विलोचनोद्भूतपयःपृषद्भिः, किमम्बरं तारकितं पतद्भिः ॥६४॥

स्वःकूलिन्या गगनगङ्गायाः कूले तटे विलसन्ति । 'लस श्लेषणक्रीडनयोः, इति धात्वर्थत्वेन आश्लिष्याश्रित्य तिष्ठन्ति स्वैरं भर्त्रा वा क्रीडन्तीति वा । इत्येवंशीलास्तादृशीनाम् । तथा प्रदोषे दोषामुखे विश्लेषो निजप्रियेण समं वियोगोऽस्त्यासां तासां विहंगमीनां पक्षिणीनाम् । अर्थाच्चक्रवाकीनाम् । 'विहगयोः कृपयेव शनैर्ययौ रविरहर्विरहध्रुवभेदयोः' इति रघुवंशे । 'दिवसावसाने निश्चयेन वियोगयोः विहगयोश्चक्रवाकीचक्रवाकयोः कृपयेव' इति तद्वृत्तिः । 'पुमान् स्त्रिया.' 'स्त्रिया सहोक्तौ पुमान् शिष्यते न तु स्त्री' इति केवलविहगशब्दः । तथा 'निजपरिवृढं गाढप्रेमा रथाङ्गविहंगमी' इति नैषधे विहंगमीशब्दः । 'खगिगङ्गारथाङ्गः' इति काव्यकल्पलतायाम् । विलोचनेभ्यः नेत्रेभ्य उद्भूतानां वियोगातिदुःखोदयादाविर्भूतानाम् । नेत्रनिःसृतानामित्यर्थः । पयसामश्रुजलानां पृषद्भिर्बिन्दुभिः । 'बिन्दौ पृषत्पृषतविप्लुषः' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—पतद्भिः क्षरद्भिः अर्थात् गगनाङ्गणमागत्य तिष्ठद्भिः सद्भिः अम्बरमाकाशं तारकितं तारकाः संजाता अस्मिन्निति तादृशं तारककलापकलितं किं जातं बभूवेव ॥

श्लोकार्थ

आकाशगंगामां पोतपोताना पति साथे क्रीडा करती अने रात्रिमां वियोगजन्य दुःखथी पीडित थयेली चक्रवाकीओनां नयनोमांथी पडतां अश्रुजलनां बिंदुओ जाणे आकाशमां तारा रूपे बनी गया न होय ! ॥६४॥

स्वां निष्ठितां प्रेक्ष्य सुधां सुधांशोः, पुनः कृतेऽस्या इव मथ्यमानात् ।
सुधाम्बुधेर्व्योम्नि समुच्छलद्भि–रम्भःकणैस्तारभरैर्बभूवे ॥६५॥

सुधाम्बुधेः क्षीरसमुद्रात्सुधाया उत्पत्तिस्थानत्वात्कविसमये प्रसिद्धत्वाच्च सुधा-

म्बुधिः । तथा 'सुधाम्भोनिधिडिण्डीरपाण्डुयशःकुशेशयखण्डमण्डितसकलसंसारसराः' इति चम्पूकथायाम् । व्योम्नि पवमानपदव्यामुच्छलद्भिरूर्ध्वं गच्छद्भिरम्भःकणैर्जलबिन्दुभिः । उत्प्रेक्ष्यते—तारभरैर्ज्योतिर्व्रातैर्बभूवे संजातम् । सुधाम्भोधेः किं क्रियमाणात् । स्वां स्वकीयां नारायणमथनसमयसमुद्भूतां प्राचीनां सुधां पीयूषं निष्ठितां व्ययितां भुक्त्वा पीत्वा सर्वामपि क्षयं नीतां प्रेक्ष्य दृष्ट्वा पुनर्व्याघुट्य अस्याः सुधायाः कृते अर्थाय । तर्हि तेऽन्यमभ्याहारं कथं न कुर्वन्तीत्यत आह—यतस्ते केवलं सुधाममृतमेवाश्नन्तीति सुधाशा देवास्तैर्मथ्यमानात् विलोड्यमानात् ॥ इति तारकाणामुदयः ॥

શ્લોકાર્થ

પૂર્વનું અમૃત ખલાસ થઈ ગયેલું જાણીને, અમૃતભક્ષી દેવોવડે સુધાની પ્રાપ્તિ માટે ફરીથી મથન કરાતા ક્ષીરસમુદ્રમાંથી આકાશમાં ઉછળતાં જલબિંદુઓ જાણે તારાઓના સમૂહરૂપે બની ગયાં ન હોય ! ॥૬૫॥

अथो दधे चण्डकरे प्रयाते, प्राच्या मुखे किंचन पाण्डिमश्रीः ।
स्मितं प्रमोदादिव सौम्यराजो-दयं प्रकृत्येव दिशा समीक्ष्य ॥६६॥

अथो संध्यारागान्धकारतारकाभ्युदयानन्तरं चण्डकरे उग्रदण्डे नृपे सूर्ये प्रयाते अस्तमिते सति प्राच्या पूर्वदिशा किंचन किमपि मुखे स्ववदने पाण्डिमश्रीरुज्ज्वलतायाः शोभा दधे धृता । प्राच्यां दिशि धवलिमा प्रादुर्भवति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—सौम्यराजोदयं सोमतासंयुक्तस्य राज्ञश्चन्द्रस्य भूवल्लभस्य च उदयमुद्गमनं पैतृकपदप्राप्तिलक्षणाभ्युदयं समीक्ष्य विलोक्य प्रकृत्येव प्रजयेव नगरलोकेनेव । 'राज्याङ्गानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयोऽपि च' इति हैम्याम् । दिशा पूर्वहरिता प्रमोदात्स्वाभिमतराजप्राप्तिजनितहर्षाविर्भावात्स्मितं हसितमिव ॥

શ્લોકાર્થ

સૂર્ય અસ્ત થતાં પૂર્વદિશાના મુખ ઉપર કંઈક ઉજ્જવલ શોભા પ્રગટ થઈ, જેમ પ્રજાજનો પ્રિય રાજાનો અભ્યુદય જોઈને હર્ષાતિરેકથી હસી ઉઠે તેમ પૂર્વદિશા પોતાને અભીષ્ટ સૌમ્યરાજ (ચંદ્ર)નો અભ્યુદય જોઈને જાણે કંઈક સ્મિત (હાસ્ય) કરતી ન હોય ! ॥૬૬॥

संसृज्य रज्यद्दयितेन पत्नी, हरेर्हरित्तारविभूषणश्रीः ।
गर्भं वहन्ती मिहिकामयूखं, मुखेऽपुषत्पाण्डुरिमाणमूहे ॥६७॥

हरेरिन्द्रस्य पत्नी कान्ता हरित् दिक् एतावता पूर्वदिक् मुखे निजास्ये पाण्डुरिमाणं धवलतामपुषत् पुपोष अतीव पाण्डुरवदना संजातवती । 'निजमुखमितः स्मेरं धत्ते हरेर्महिषी हरित्' इति नैषधे । तत्राहमेवमूहे तर्कयामि । 'ऊह वितर्के' इत्ययं धातुः ।

मिहिकामयूखं हिमकरं समेव गर्भं भ्रूणं दोहदलक्षणं वहन्ती सती दधानेव । किं कृत्वा । रज्यता अनुरक्तीभवता । 'रज्यन्नखस्याङ्गुलिपञ्चकस्य' इति नैषधे । दयितेन प्राणप्रियेण पुरंदरेण साकं समं संसृज्य सङ्गं कृत्वा । 'निर्वापयिष्यन्निव संसिसृक्षोः' नैषधे । 'सङ्गं कर्तुमिच्छोः' इति तद्वृत्तिः । किंभूता हरित् । ताराणां निर्मलमौक्तिकानाम् । 'तारो निर्मलमौक्तिके' इत्यनेकार्थः । ताराणां राजतीयानां वा ताराणां शुभ्राणां वा तारकरूपाणां वा विभूषणानामाभरणानां श्रीः शोभा यस्याः । 'प्रथममुपहृत्यार्घं तारैरखण्डिततन्दुलैः' इति नैषधे । तारकवाची तारशब्दः । अपरस्तद्वत् । अपरापि युवती राज्यं निजवल्लभेन समं संगमनादगुर्विणी सती स्ववदने विशदिमानं दधातीति रीतिः स्थितिश्च ॥

श्लोकार्थ

તારારૂપી આભૂષણો ધારણ કરતી ઇન્દ્રપત્ની પૂર્વદિશાએ મુખ ઉપર ઉજ્જવલતાની શોભા ધારણ કરી, પ્રસન્ન થયેલા પોતાના પતિ ઇન્દ્રની-સાથેના સંગમથી ચંદ્રરૂપ ગર્ભને ધારણ કરવાથી જાણે મુખ ઉપર પાંડુરતાને પોષતી ન હોય ! ॥૬૭॥

आकण्ठमम्भःसु निमज्य काम-मन्त्रोऽलिशब्दैः कुमुदैरसाधि ।
विकाशलक्ष्मीं ददती किमेषा, तत्सिद्धिरिन्दुद्युतिराविरासीत् ॥६८॥

कुमुदैः कैरवैश्चन्द्रविकाशिकमलैः आकण्ठं गलकन्दलं मर्यादीकृत्य अम्भःसु पानीयेषु निमज्य ब्रूडित्वा अलिशब्दैर्मधुकरमधुरगुञ्जारवैः कृत्वा काममन्त्रो मानसमनीषितप्रदायिका विद्या असाधि साधित आराद्धः । उत्प्रेक्ष्यते—एषा प्रत्यक्षलक्ष्या इन्दुद्युतिश्चन्द्रचन्द्रिकारूपा तत्साधकस्याभीष्टविधायकमन्त्रस्य सिद्धिः फलनिष्पत्तिराविरासीत्किमु प्रकटीभूतेव । तत्सिद्धिः किं कुर्वती । एषां कुमुदानां विकाशलक्ष्मीं स्मेरताश्रियं विश्राणयन्ती ॥

श्लोकार्थ

ચંદ્રવિકાસી કમલોએ આકંઠ સમુદ્રમાં ડૂબીને ભ્રમરોના ગુંજારવથી કામમંત્ર (ઇષ્ટદાયી મંત્ર)ને સાધ્યો હોય, તેથી કમલોને વિકાસલક્ષ્મી આપતી ચંદ્રની ચંદ્રિકારૂપ મંત્રસિદ્ધિ પ્રગટ થઈ ન હોય ! ॥૬૮॥

सान्द्रद्रुमोल्लासिनि पूर्वशैल-शृङ्गाङ्गणे चञ्चति चन्द्रलेखा ।
किंचिन्निरीक्ष्या हरिदिङ्मृगाक्ष्या-श्चूडामणिः किं चिकुरान्तरस्था ॥६९॥

सान्द्रविनिद्रदल(निबिडदल)मण्डलकलितान्तरालसच्छायपादपपटलोल्लसनशीले पूर्वशैलस्य उदयाचलस्य शृङ्गाङ्गणे शिखराजिरे उपरितनभूविभागे किंचिन्निरीक्ष्या स्वल्प-

तरचक्षुर्लक्ष्या चन्द्रलेखा शशिकला चञ्चति संशोभते । 'चञ्चति चकास्ति लसत्यपि शोभते' इति क्रियाकलापे । उत्प्रेक्ष्यते—हरेः पुरन्दरस्य दिक् पूर्वाशा सैव मृगाक्षी हरिणेक्षणा वधूस्तस्याः चिकुराः केशपाशास्तेषामन्तरे मध्ये तिष्ठतीति चिकुरान्तरस्था निबिडघनकेशकलापत्वेन किंचिन्मनाक् निरीक्ष्या दृग्गोचरा चूडामणिः किमु शिरोरत्नमिव। मणिशब्दः पुंस्त्रीलिङ्गयोरपि । यथा 'प्रश्निस्तिथ्यशनीमणिः सृणिः' इति लिङ्गानुशासने। तथा ह्रस्वो दीर्घोऽपि । अथवा चूडामणिर्मस्तकाभरणविशेषः । सौराष्ट्रगुर्जरेषु तु 'चाक' इति लोकोक्त्या तत्र पुंलिङ्ग एवावधार्यते ॥

श्लोकार्थ

नीच वृक्षोवडे ઉલ્લસિત એવા પૂર્વાચલના શિખર ઉપર કંઈક દેખી શકાય તેવી ચંદ્રલેખા શોભે છે. તે જાણે ઈન્દ્રપત્ની પૂર્વદિશાના કેશસમૂહની મધ્યમાં રહેલું કંઈક દ્રષ્ટિગોચર થાય એવું ચૂડામણિ અર્થાત્ મસ્તકનું આભૂષણ ન હોય ! ॥૬૯॥

दत्त्वाधिपत्यं निखिलाचलानां, स्वदिग्गिरेः स्वर्गिरिचक्रिणेव ।
मौलिस्थले राजतपट्टबन्धो, विनिर्मितः स्फूर्जति सामिसोमः ॥७०॥

सामिसोमः अर्धविधुः स्फूर्जति स्फूर्तिमियर्ति । दीप्यते इत्यर्थः । 'पूर्वं गाधिसुतेन सामिघटिता मुक्ता नु मन्दाकिनी यत्प्रासाददुकूलवल्लिरनिलान्दोलैरखेलद्दिवि' इति नैषधे । 'सामिघटिता अर्धनिष्पादिता' इति तद्वृत्तिः । उत्प्रेक्ष्यते—स्वर्गिरिचक्रिणा काञ्चनाचलचक्रवर्तिना शक्रेण । 'जाम्बूनदोर्वीधरसार्वभौम' इति नैषधे इन्द्राभिधानम् । स्वदिग्गिरेरात्मीयांशाशैलस्य उदयाभिधानस्य भूधरस्य निखिलाचलानां सकलभूमण्डलवर्तिपर्वतानामाधिपत्यमैश्वर्यं राज्यं दत्त्वा मौलिस्थले शिरोमण्डले राजतो राजतस्यायं रूप्यसंबन्धी पट्टबन्धो विनिर्मितः कृत इव बद्ध इव ॥

श्लोकार्थ

આકાશમાં અર્ધચંદ્ર શોભે છે. તે જાણે ચક્રવર્તી મેરુપર્વતે પોતાની દિશાના પર્વતને (ઉદયાચલને) સર્વ પર્વતોનું આધિપત્ય આપીને, તેના મસ્તકે ચાંદીનો પટ્ટબંધ બાંધ્યો ન હોય ! ॥૭૦॥

सुरेन्द्रदिग्भूधरमूर्ध्नि बिम्ब-मपूर्णमाभासत शीतभासः ।
खण्डं शिखायामिव सैंहिकेय-दंष्ट्रान्तरायन्त्रणतोऽजनिष्ट ॥७१॥

सुरेन्द्रस्य निर्जरनायकस्य दिक् पूर्वाशा तस्या भूधर उदयपर्वतः तस्य मूर्ध्नि मस्तके शिखरे शीतभासश्चन्द्रस्य अपूर्णं किंचिन्न्यूनं किम[प्य]पूर्णनिर्गमनात्खण्डं बिम्बमण्डलमाभासत राजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते-सैंहिकेयस्य सिंहिकासुतस्य स्वर्भानोर्दंष्ट्राणां दाढानाम-

ष्ट्रा मध्ये यन्त्रणतः पीडनतः निर्गमनतः शिखायामग्रभागे खण्डं शकलमिवाजनिष्ट संजातमिव ॥

શ્લોકાર્થ

ઉદયાચલ પર્વતના શિખર ઉપર કંઈક અપૂર્ણ એવું ચંદ્રબિંબ શોભે છે. તે જાણે રાહુની દાઢમાં પીલાવાથી શિખર ઉપર ચંદ્રનો એક ટુકડો પડયો ન હોય ! ॥૭૧॥

संपूर्णपीयूषमयूखबिम्बं, बभौ ततः स्वीयदिगङ्गनायै ।
मरन्दलीनालिपुरंदरेण, समर्प्यते स्म स्मितपुण्डरीकम् ॥७२॥

ततोऽनन्तरं संपूर्णमखण्डं पीयूषमयूखस्य चन्द्रस्य बिम्बं मण्डलं बभौ भासते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—पुरंदरेण इन्द्रेण स्वीयायै आत्मीयायै दिगङ्गनायै हरित्कान्तायै निजपूर्वदिक्पद्मनयनायै मरन्दार्थं मकरन्दपानकृते लीना अन्तर्निश्चलीभूता अलयो भ्रमरा यत्र तादृक् स्मितपुण्डरीकं विस्मेरश्वेतकमलं किं समर्प्यते स्म विश्राणितं दत्तमिव ॥

શ્લોકાર્થ

ત્યારપછી સંપૂર્ણ ચંદ્રમંડલ શોભે છે, ઇન્દ્રે પોતાની પ્રિયા પૂર્વદિશાને, રસપાન કરવામાં લીન ભ્રમરો જેમાં છે એવું વિકસ્વર શ્વેતકમલ અર્પણ કર્યું ન હોય ! ॥૭૨॥

पितामहस्य व्रतिराट्चरित्रै–श्चित्रीयमाणस्य विधूतमौलेः ।
कमण्डलुश्चान्द्र इवोत्पलाङ्कः, स्रस्तः शयादुल्लसति स्म सोमः ॥७३॥

सोमश्चन्द्र उल्लसति स्म उल्लासं दशदिक्षु ज्योतिःप्रसारमातनुते स्म शोभते स्म वा । कवेरपरवर्णनरभसेन मा ग्रन्थनायको विस्मृतोऽभूदिति । तमेव स्मारयति इति सर्वत्रापि योजनीयम् । उत्प्रेक्ष्यते--व्रतिराजः श्रीहीरविजयसूरिपुरंदरस्य चरित्रैः सर्वातिशायिभिरवदातैश्चित्रीयमाणस्य अनन्यसामान्यविस्मयरसं दधानस्य अत एव विस्मयातिरेकाद्विधूतः कम्पितो मौलिर्मस्तकं येन तादृशस्य पितामहस्य वृद्धस्य विधातुः शयात्पाणिपद्मात्स्रस्तः कथंचित्पतितः अत्याश्चर्यरसवशाच्चित्तवैयग्र्येण पाणिपङ्कजाद्गलितः । तथा उत्पलाङ्कः कुवलयकलितः तथा चान्द्रश्चन्द्रकान्तमणिमयः कमण्डलुरिव कुण्डिकाख्यं जलपानपात्रमिव । 'कुण्डिका तु कमण्डलुः' इति हैम्याम् ॥

શ્લોકાર્થ

દશે દિશામાં જ્યોતિ પ્રસારતો ચંદ્ર શોભે છે. તે જાણે આચાર્ય હીરવિજયસૂરિના અસાધારણ ચરિત્રથી વિસ્મિત થવાથી જેનું મસ્તક કંપાયમાન થયું છે એવા વૃદ્ધ પિતામહ બ્રહ્માના હાથમાંથી પડી ગયેલું નીલકમલના ચિહ્નવાળું ચંદ્રકાન્તમણીનું કમંડલ ન હોય ! ॥૭૩॥

पीयूषपूर्णः कलधौतक्लृप्तोऽ-भिषेककुम्भः किमु कौमुदीशः ।
शृङ्गारयोनिं जगदाधिपत्येऽ-भिषिञ्चता विश्वकृता व्यधायि ॥७४॥

शृङ्गारयोनिं श्रीनन्दनम् । 'मनःशृङ्गारसंकल्पात्मनो योनिः' इति हैम्यां स्मरनामसु । जगदाधिपत्ये सर्वेषां भुवनानां राज्ये नक्तं स्मरस्यैश्वर्यादभिषिञ्चता अभिषेकं कुर्वाणेन विश्वकृता जगत्सृष्टिकारकेण विधिना । उत्प्रेक्ष्यते—कौमुदीशः चन्द्रिकापतिः शीतकान्तिरूपः पीयूषेणामृतरसेन पूर्णो भरितः । तथा कलधौतै रजतैः क्लृप्तो विनिर्मितो घटितः अभिषेककुम्भः अभिषेककरणकृते कलशः किमु व्यधायि विनिर्मित इव ॥

श्लोकार्थ

संपूर्ण चंद्रमंडल शोभे छे ते जाणे कामदेवनो जगतना राजसिंहासनपर अभिषेक करवा माटे, ब्रह्माए बनावेलो अमृतरसथी भरपूर एवो चांदीनो अभिषेककुंभ (मंगलकलश) न होय ! ॥७४॥

क्षयात्सुधायाश्चिरकालपाना-त्तां याचमानाननुगृह्य देवान् ।
सुधारुचिर्विश्वसृजा सुधाया, अक्षीणकुम्भः किमु कल्प्यते स्म ॥७५॥

विश्वसृजा त्रिभुवनसर्वसृष्टिविधायिना वेधसा सुधारुचिश्चन्द्रः । उत्प्रेक्ष्यते—सुधाया अमृतरसस्य न कदाचिदपि क्षीयत इत्यक्षीणः अक्षयकुम्भश्चन्द्रकान्तमणिमयः कलशः किमु कल्प्यते स्म विनिर्मितो घटित इव । किं कृत्वा । चिरकालं बहुसमयं यावत्पानाद्गी[त्पी]तेः सुधायाः पूर्वपीयूषस्य क्षयान्नाशात् तां पुनः सुधां याचमानानभ्यर्थयमानान्मार्गयतो देवाननुगृह्य सर्वेषां सुराणामुपरि पीयूषपायित्वेन अनुग्रहं कृत्वा ॥

श्लोकार्थ

घणा काळ पर्यंत अमृतरसनुं पान करवाथी अमृत खलास थई जवाथी याचना करता देवो उपर अनुग्रह करीने, जगतकर्ता ब्रह्माए क्यारे-पण क्षय ना पामे तेवो आ चंद्ररूप अमृतनो अक्षयकुंभ बनावी आप्यो न होय ! ॥७५॥

प्राग्दिङ्मृगाक्ष्या प्रणयेन पत्यौ, समीयुषि स्वावसथं सुरेन्द्रे ।
उद्बोधितो भेत्तुमिवान्धकारं, निशीथिनीनायकदीप्रदीपः ॥७६॥

प्राग्दिङ्मृगाक्ष्या पूर्वहरिन्नामहरिणनयनया रात्रित्वादन्धकारं भेत्तुं निराकर्तुम् । उत्प्रेक्ष्यते—निशीथिनीनायकः शर्वरीवरयिता चन्द्र एव दीप्रो दीपनशीलः प्रसरज्ज्योतिर्जालजटिलो दीपो मन्दिरमणिरुद्बोधितः प्रकटीकृत इव । कस्मिन्सति । प्रणयेन

प्रेम्णा याचनया वा। 'प्रणयः प्रेमयायाच्ञयोः। विस्रम्भे प्रसरे चापि' इत्यनेकार्थः। स्वावसथं निजनिकेतनं समीयुषि सम्यग्भोमाङ्गकलिते संप्राप्ते पत्यौ भर्तरि सुरेन्द्रे निर्जरनायके सति। अथ वा शक्रे स्नेहेन स्वगृहे समागते सति॥ इति चन्द्रोदयः॥

श्लोकार्थ

પોતાના સ્વામી ઈન્દ્ર પોતાના મહેલમાં પ્રેમપૂર્વક આવેલા હોવાથી, અંધકારને દૂર કરવા માટે પૂર્વદિશારૂપી મૃગનયનાએ જાણે ચંદ્રરૂપી દેદીપ્યમાન એવો પ્રદીપ પ્રગટાવ્યો ન હોય! ॥૭૬॥

पूर्वाद्रिमौलेरथ मन्दमन्दं, प्रचक्रमे गन्तुमचण्डरोचिः।
निजोदयश्रीनवनृत्तसूत्र–धारापराद्रिं मिलितुं किमुत्कः ॥७९॥

अथाभ्युदयानन्तरं न विद्यन्ते चण्डानि तीक्ष्णानि रोचींषि यस्य सः अचण्डरोचिः शीतकान्तिश्चन्द्रः पूर्वाद्रिमौलेरुदयाचलचूलातः मन्दमन्दं शनैः शनैः। 'गगनमवजगाहे मन्दमन्दं मृगाङ्कः' इति चम्पूकथायाम्। तथा—'मन्दं मन्दं नुदति पवनश्चातकस्तोयगृध्नुः' इति मेघदूतेऽपि दृश्यते। गन्तुं प्रचलितुं प्रचक्रमे प्रारब्धवान्। 'प्रचक्रमे वक्तुमनुक्रमज्ञा सविस्तरं वाक्यमिदं सुनन्दा' इति रघुवंशे। उत्प्रेक्ष्यते—निजस्यात्मनः उदयश्रिया अभ्युद्गमनलक्ष्म्या नवं नवीनं यन्नृत्तं ताण्डवं नाटकं तत्र तस्य वा सूत्रधारं नृत्यकलाचार्यम्। नाटकप्रारम्भकमित्यर्थः। तादृशमपराद्रिं पश्चिमाचलम्। अस्ताद्रिमित्यर्थः। मिलितुमुत्कः किमु उत्कण्ठित इव। चन्द्रस्य हि प्रतिपद्द्वितीययोः पश्चिमाचलादेवाभ्युदयः तस्मादस्ताचलः। एव चन्द्रस्योदयाचलः। 'उदयगिरिकुरङ्गीशृङ्गकण्डूयनेन स्वपिति सुखमिदानीमन्तरोदोःकुरङ्गः'। पुनः 'परिणतरविगर्भव्याकुला पौरुहूती दिगपि घनकपोतीहुंकृते क्रन्थतीव' इत्युदयनाचार्यकालिदासकवीन्द्रयोः प्रातर्वर्णने पृथक्पृथक् पदद्वये॥

श्लोकार्थ

શીતલ કાંતિવાળા ચન્દ્રે પૂર્વાચલથી ધીમે ધીમે ચાલવાનો પ્રારંભ કર્યો. તે જાણે પોતાની ઉદયલક્ષ્મીના નવા નાટકનો પ્રારંભ કરતા પશ્ચિમાચલ (અસ્તાચલ) રૂપી સૂત્રધારને મળવા માટે ઉત્સુક બન્યો ન હોય! ॥૭૭॥

स्वर्भाणुभीतेः शरणीकृतेन, प्राचीधवेनायमुपेक्षितः सन्।
त्रस्यञ्छशाङ्कः किमु पश्चिमाशा–पतेः शरण्यस्य समेत्युपान्ते ॥७८॥

त्रस्यन् रिपोः सकाशात्त्रासमाकस्मिकं भयं संप्राप्नुवन् अयं गगनावगाही शशाङ्कश्चन्द्रः उत्प्रेक्ष्यते—शरण्यस्य शरणागतवत्सलस्य पश्चिमाशापतेः पश्चिमदिक्पालकस्य वरुणस्योपान्ते समीपे किमु समेति समागच्छतीव। किंभूतः सन्। स्वर्भाणुभीतेः निज-

स्यात्यन्तप्रार्थिततया गिलनशीलस्य विधुंतुदस्य भीतेर्भयात् शरणीकृतेन आगत्याश्रितेन प्राचीधवेन पूर्वदिक्पतिना वज्रपाणिनाप्युपेक्षितः अकृतममत्वः सन् न स्वशरण्ये रक्षित इत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

પોતાના શત્રુ રાહુના ભયથી ત્રાસ પામેલો ચંદ્ર પૂર્વદિશાધિપતિ ઇન્દ્રના શરણે આવવા છતાં ઇન્દ્રવડે ઉપેક્ષા કરાયો, તેથી શરણાગતવત્સલ એવા પશ્ચિમદિશાધિપતિ વરુણનું શરણ સ્વીકારવા માટે જાણે જતો ન હોય ! ॥૭૮॥

प्राचीपयोराशिपयःप्लवान्त-र्विलासमाधाय मरालबालः ।
क्रीडां चिकीर्षुः किमु पश्चिमाब्धौ, नभोध्वनासौ प्रचचाल चन्द्रः ॥७९॥

असौ प्रत्यक्षलक्ष्यः वर्णनगोचरीकर्तुमारब्धो वा चन्द्रः श्वेतकान्तिर्नभोध्वना गगनमार्गेण प्रचचाल चलति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—पश्चिमाब्धौ प्रतीचीसमुद्रनीरपूरे क्रीडां जलकेलिविलासं चिकीर्षुः कर्तुमिच्छुर्मरालबालः शिशुकलहंसः किमु प्रचलति । किं कृत्वा । प्राचीपयोराशेः पूर्वसमुद्रस्य पयःप्लवान्तः पानीयपूरमध्ये विलासं मज्जनोन्मज्जनतरणतामरसबिसास्वादनादिकां क्रीडामाधाय कृत्वा । समुद्रे हंसानां सद्भावो दृश्यते । यदुक्तम्—'हंसांसाहतपद्मरेणुकपिशक्षीरार्णवाम्भोभृतैः' इति भातस्यास्तुतौ ॥

श्लोकार्थ

ચંદ્ર ધીમે ધીમે ગગનમાર્ગે ચાલે છે, તે જાણે પૂર્વસમુદ્રના જલપ્રવાહમાં વિવિધ પ્રકારની જલક્રીડા કરીને હવે પશ્ચિમ સમુદ્રમાં ક્રીડા કરવાની ઇચ્છાવાળો બાલરાજહંસ ચાલતો ન હોય ! ॥૭૯॥

संचारि निर्दण्डमिवातपत्रं, विहस्तको वा चलदात्मदर्शः ।
क्रीडातडागः किमु जङ्गमो वा, स्मरावनीन्दोः शशभृद्बभासे ॥८०॥

शशभृच्चन्द्रो बभासे राजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—स्मरावनीन्दोः मैदिनीकुमुदसुहृदः कामराजस्य संचारि दिव्यानुभावेन स्वयं संचरणशीलं तथा निर्गतो दण्डो यस्मात्तन्निर्दण्डमवष्टम्भयष्ट्या रहितमातपत्रं सितातपवारणमिव वाथ वा । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—स्मरनरपतेर्विहस्तको हस्तग्रहणोचितस्थाणुनिर्मुक्तः चलन् स्वयमेव प्रतिष्ठमान आत्मदर्शः दर्पण इव वा । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—कन्दर्पपार्थिवस्य जङ्गमः कथंचन देवतानुभावाद्भ्रमणरसिकक्रीडातडाको लीलासरोवरमिव ॥ इति चन्द्रमण्डलसंचारः ॥

श्लोकार्थ

આકાશમાં ચંદ્ર શોભે છે. તે જાણે કામદેવરૂપી રાજાનું, દિવ્ય પ્રભાવથી સ્વયં ચાલતું દંડ

વિનાનું છત્ર ન હોય ! અથવા કામદેવરૂપી રાજાનું હાથમાં પકડી શકાય તેવા હાથા વિનાનું સ્વયં ચાલતું જાણે દર્પણ ન હોય ! અથવા કામદેવરૂપી રાજાનું જાણે જંગમ ક્રીડાસરોવર ન હોય. ॥૮૦॥

भीतेः स्विकाया दिवसस्य लक्ष्मीं, विज्ञाय नष्टामिह जीवनाशम् ।
विद्मो वसत्या हसितं हसन्त्या, ज्योत्स्ना जजृम्भे गगने सुधांशोः ॥८१॥

सुधांशोश्चन्द्रस्य मनागित्यध्याहार्यं ततः किंचित् ज्योत्स्ना चन्द्रिका जजृम्भे प्रकटीभूता विस्तृता वा । इहात्र ज्योत्स्नाविजृम्भणे वयमेवं विद्मो जानीमः । विचारयाम इत्यर्थः । इह जीवलोके स्विकायाः स्वस्याः राज्याः सकाशात् । 'हंसं तनौ संनिहितं वरन्तं मुनेर्मनोवृत्तिरिव स्विकायाम्' इति नैषधे । भीतेर्भयाज्जीवनाशं नष्टां जीवं गृहीत्वा प्रपलाय्य गतां दिवसस्य वासरस्य लक्ष्मीं श्रियं विज्ञाय ज्ञात्वा अवधार्य हसन्त्याः स्वोत्कर्षेण हास्यं सृजन्त्या वसत्या निशाया हसितं स्मितं हास्यमिव ।

श्लोकार्थ

ચંદ્રની કંઈક ચંદ્રિકા પ્રગટ થઈ તે જાણે આ લોકમાં રાત્રિના ભયથી જીવ લઈને ભાગી ગયેલી દિવસલક્ષ્મીને જાણીને, પોતાના ઉત્કર્ષથી હાસ્ય વેરતી એવી રાત્રિનું હાસ્ય ન હોય ! ॥૮૧॥

अम्बरे विरुरुचे सुधारुचे–श्चन्द्रचञ्चुरमरीचिसंचयः ।
दुग्धवारिनिधिरात्मजं विधुं, किं चिराय मिलितुं समीयिवान् ॥८२॥

अम्बरे आकाशमण्डले सुधारुचेरमृतकिरणस्य चन्द्रस्य चन्द्रवत्कर्पूर इव चञ्चुरो मनोज्ञः । धवल इत्यर्थः । 'चन्द्रोऽम्बुकाम्ययोः । स्वर्णे सुधांशौ कर्पूरे कम्पिल्ले मेचकेऽपि च ॥' इत्यनेकार्थः । मरीचीनां संचयो निकरो विरुरुचे विरोचते स्म शुशुभे । 'विरुरुचे घ्रितभूमिषु' इति रघुवंशे । उत्प्रेक्ष्यते—दुग्धवारिनिधिः क्षीरसमुद्रः आत्मजं दुग्धाम्भोनिधावुत्पन्नत्वेन विधुं सुधादीधितिं चिराय बहोः कालात् । 'चिराय चिररात्राय चिरस्य च चिराच्चिरम्' इति हैम्यामव्ययाधिकारे । मिलितुं पुत्रस्नेहेन मिलनार्थं समीयिवान्कि समागत इव ॥ गगने चन्द्रगोलिकाङ्कः ॥

श्लोकार्थ

અમૃતકિરણોવાળા ચંદ્રની કર્પૂર જેવી મનોહર અને ઉજ્જ્વલ કાંતિ ગગનમંડલમાં ફેલાણી. તે કાન્તિસમૂહરૂપ ક્ષીરસમુદ્ર, પોતાના પુત્ર ચંદ્રને પુત્રસ્નેહથી ઘણા સમયે મળવા માટે જાણે આવ્યો ન હોય ! ॥૮૨॥

स्वर्गं गता क्रतुभुजां प्रभवामि तृप्त्यै, तद्वन्नृणामपि धरामधिगत्य नित्यम् ।
पीयूषसंततिरितीव विचिन्तयन्ती, ज्योत्स्नातनूरवततार तलेऽचलायाः ॥८३॥

ज्योत्स्नातनूश्चन्द्रिकाकाया पीयूषसंततिरमृतराजी । उत्प्रेक्ष्यते—इति विचिन्तयन्ती सती अचलायास्तले मण्डले अवततार उत्तीर्णेव । इति किम् । यथेत्यध्याहारः । यथाहं स्वर्गं देवलोकं गता संप्राप्ता सती क्रतुभुजां यज्ञांशभोजिनां देवानां तृप्त्यै सौहित्याय बुभुक्षोपशमाय प्रभवामि समर्थास्मि तद्वत्तथा धरामधिगत्य पृथिवीं संप्राप्य मनुष्याणामप्यन्नाशनानां नित्यं सदा तृप्तिकृते समर्थाभवामि ॥

શ્લોકાર્થ

ચંદ્રિકાની અમૃતશ્રેણિરૂપ કાયા, આ પ્રમાણે વિચાર કરતી જાણે અસ્તાચલ તરફ ઉતરતી ન હોય ! 'જેમ સ્વર્ગલોકમાં રહેલી હું યાજ્ઞિક દેવોની તૃપ્તિ માટે સમર્થ છું તેવી રીતે પૃથ્વીમાં આવીને મનુષ્યોને પણ તૃપ્ત કરવા માટે સમર્થ થાઉં ! ॥૮૩॥

प्रससार महीविहायसो–र्मिहिकादीधितिदीधितिव्रजः ।
युवतेरिव शीतदीधिते–रुपसंव्यानममेचकद्युति ॥८४॥

मिहिकादीधितेर्हिमकिरणस्य विधोः । 'प्रालेयं मिहिका हिमम् । स्यान्नीहारस्तुषारश्च' इति हैम्याम् । दीधितीनां व्रजो निकरः महीविहायसोर्भूमीनभसोः प्रससार विस्तरति स्म । द्यावापृथिव्योः समकालं विस्तारं प्राप्त इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—शीतदीधितेश्चन्द्रस्य युवतेस्तरुण्या यामिन्या अमेचकाः श्वेता न मेचका अमेचका उज्ज्वला द्युतिः कान्तिर्यस्य । 'या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या श्वेतपद्मासना या वीणावरदण्डमण्डितकरा या शुभ्रवस्त्रावृता' इति विशेषणाद्वाग्देवतावसनवद्विशदमुपसंव्यानं परिधानवस्त्रमिव। 'गुणशब्दो विरोध्यर्थं नञादिरितरोत्तरः। अभिधत्ते यथा कृष्णः स्यादसितः सितेतरः ॥' इति हैम्याम् ॥

શ્લોકાર્થ

ચંદ્રની કાન્તિનો સમૂહ સમકાલે આકાશ–પૃથ્વીમાં ફેલાયો, તે જાણે ચંદ્રરૂપી યુવતિને પહેરવાનું ઉજ્જ્વલ કાન્તિવાળું વસ્ત્ર ન હોય ! ॥૮૪॥

वारिराशिरशनाविहायसोः, कौमुदीभिरुदरं स्म पूर्यते ।
अन्धकाररिपुनिर्जयोद्भव–त्कीर्तिभिः किमु कुमुद्वतीपतेः ॥८५॥

कौमुदीभिश्चन्द्रिकाभिर्वारिराशिः समुद्रः स एव रशना मेखला यस्याः एतावता स-[स]मुद्रा मेदिनी । मेखला तु शरीरान्तरेऽवस्थायिनी न पृथग्भवतीति । अतः समुद्रसहिता महीति समेतम्(?) । तथा विहाय आकाशं तयोरुदरं मध्यं पूर्यते स्म पूर्णीक्रियते स्म । व्याप्तमित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—कुमुद्वतीपतेः कैरविणीकान्तस्य विधोः अन्धकार एव रिपुर्ध्वान्तशत्रुः । अथ वा रिपुः सूर्यः । 'मित्रो ध्वान्तारातिरब्जांशुः' इति हैमीव-

चनात् । चन्द्रोदये भानुरस्तमीयते । सूर्यः स्वोदये च चान्द्रमसीं सर्वामपि विभूतिमादत्ते इति परस्परशत्रुतापि । तस्य ध्वान्तस्य सूर्यस्य वा निर्जयात्पराभवादुद्भवन्तीभिः प्रकटाभिर्जायमानाभिः कीर्तिभिः किमु समाक्षाभिरिव दिवस्पृथिव्यौ व्याप्ते ॥

श्लोकार्थ

ચંદ્રિકાએ સમુદ્રપર્યંત પૃથ્વી અને આકાશ બંનેનું ઉદર ભર્યું ! અર્થાત્ ચંદ્રિકાથી આકાશ–પૃથ્વી છવાઈ ગયાં, તે જાણે, અંધકારરૂપી શત્રુનો પરાજય કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલી ચંદ્રની કીર્તિથી. આકાશ–પૃથ્વી વ્યાપ્ત બની ગયાં ન હોય ! ॥૮૫॥

भूमीनभोमण्डलमेदुरश्री–ज्यौत्स्नावपुर्विष्णुपदीप्रवाहैः ।
नक्तंदिनं जह्नुपदप्रसत्तेः, प्राकाम्यरूपा किमवापि सिद्धिः ॥८६॥

भूमी पृथिवीपीठं नभोमण्डलं गगनस्थलं तयोर्विषये मेदुरा उपचयप्राचुर्यं प्राप्ता श्रीर्लक्ष्मीः शोभा वा यस्यास्तादृशी ज्योत्स्ना कौमुदी सैव वपुर्गात्रयष्टिर्यस्यास्तादृश्या विष्णुपद्या गङ्गायाः प्रवाहैः प्रसरत्पयःपूरैर्नक्तंदिनं रात्रौ दिवा च जह्नोर्नारायणस्य पदमाकाशं चरणश्च तस्य प्रसत्तेः प्रसादनतः । 'प्रसादनं प्रसत्तिः' इति व्युत्पत्त्या सेवनमित्यर्थः । भक्तेः सकाशात् । उत्प्रेक्ष्यते– प्राकाम्यरूपा रोदःकन्दरविस्तरणशीला बहुरूपकारिणी सिद्धिः फलनिष्पत्तिरवापि किं लब्धा संप्राप्तेव ॥

श्लोकार्थ

પૃથ્વીપીઠ ઉપર અને ગગનમંડલમાં અત્યંત વ્યાપી ગયેલી શોભાવાળી ચંદ્રિકારૂપ કાયાવાળી આકાશગંગા, તે આકાશગંગાના પ્રવાહથી નિરંતર વિષ્ણુના ચરણની અર્થાત્ આકાશની ઉપાસના થવાથી, ઉપાસનાના–ફળરૂપ આકાશ–પૃથ્વીવ્યાપી સિદ્ધિ જાણે પ્રાપ્ત કરાઈ ન હોય ! ॥૮૬॥

चूर्णैः प्रपूर्णा किमु मौक्तिकानां, पीयूषपङ्कैः किमु वा [विलिप्ता ।
श्रीखण्डनीरैरथवा]भिषिक्ता, ज्योत्स्नाभिरुर्वी धवलीकृताभात् ॥८७॥

ज्योत्स्नाभिः [धवलीकृता] प्रतिदिशं प्रसरच्चन्द्रसान्द्रचन्द्रिकाभिर्निरन्तरमतिश्वेततां प्रापिता उर्वी समस्तापि वसुमती आ[भात् आ]बभासे । उत्प्रेक्ष्यते—मौक्तिकानां स्थूलमुक्ताफलानां चूर्णैः क्षोदैर्निष्पिष्य सूक्ष्मीकृतरजोभिः प्रपूर्णा प्रकर्षेण (×धवलीकृता) पूरिता किमु भरितेव । वा अथवा पीयूषपङ्कैरमृतकर्दमैः स्त्यानीभूतसुधारसैर्विलिप्ता किमु विशेषेण कृतविलेपनेव अङ्गरागकलिता कृता । अथ वा श्रीखण्डनीरैः स्थूलघृष्टचन्दनवारिद्रवैरभिषिक्ता किं कृताभिषेकेव ॥

× ज्योत्स्नाभिः इत्युत्तरमुचितोऽपि 'धवलीकृता' इति पाठः केश्चिदत्र प्रक्षिप्तः ।

શ્લોકાર્થ

ચંદ્રિકાએ પૃથ્વીની પ્રત્યેક દિશા ઉજ્જવલ બનાવી, તે જાણે પૃથ્વી મોતીઓનાં ચૂર્ણોથી ભરાઈ ગઈ ન હોય ! અથવા અમૃતના પ્રવાહોથી વિલેપન કરાયું ન હોય ! અથવા ચંદ્રના દ્રવથી અભિષેક કરાઈ ન હોય ! ॥૮૭॥

आप्लाविते किं सुरसिन्धुसुभ्रुवः, स्रोतःसहस्रैः परितः प्रसृत्वरैः ।
कर्पूरपारीविलसद्यशोभरैः, सूरीशितुर्वा विशदीकृते इव ॥८८॥

विलीयमानैस्तुहिनावनीभृ–न्नीहारचारैर्निभृतं भृते वा ।
प्रपूरिते सान्द्रितचन्द्रचन्द्रा–तपैर्विभातः स्म दिवस्पृथिव्यौ युग्मम् ॥८९॥

सान्द्रं नीरन्ध्रत्वं संजातमेषामेषु वा इति सान्द्रिता बहलिताश्चन्द्रस्य निशानायकस्य चन्द्रातपाश्चन्द्रगोलिकास्तैः प्रपूरिते प्रकर्षेण पूर्णीकृते । सर्वतोऽपि निर्भरं भरिते व्याप्ते इत्यर्थः । दिवस्पृथिव्यौ द्यावाभूम्यौ विभातः स्म । तत्रोत्प्रेक्ष्यते—परितः सर्वतोऽपि दशदिक्प्रदेशेष्वपि प्रसृत्वरैः प्रसरणशीलैः सुराणां देवानां सिन्धोः समुद्रस्य सुभ्रुवः पत्न्याः । 'कपुद्वीपवतीसमुद्रदयिताधुन्यौ स्रवन्तीसरस्वत्यौ' इति हैम्याम् । देवनद्या गङ्गायाः स्रोतसां पयःप्रवाहाणां सहस्रैर्दशशतीभिः आप्लाविते किम् । स्वकुक्षिगतीकृते इव निर्भरं भृते इत्यर्थः । वा पुनरुत्प्रेक्ष्यते—सूरीशितुर्हीरविजयसूरीन्द्रस्य । पुनः सूरिनामग्रहणं बहुबहुमानसूचकम् । कर्पूराणां घनसाराणां पार्यैः । 'फङसि' इति लोके प्रसिद्धाः । 'पारी पूरपरागयोः । पात्र्यां कर्करिकायां च पादबन्धे च हस्तिनः ॥' इत्यनेकार्थः। 'कर्पूरपारिपरिधूसराङ्गम्' इति तद्वृत्तिः ।तथा 'कर्पूरपूरकमनीययशोभिरामम्' इति स्तुत्यादौ । तत्र पूरशब्देन समूह एव । तद्वद्विलसद्भिः शुभ्रिमविभ्रमैः शोभमानैः यशसां भरैः श्लोकानां प्रकरैः । 'श्लोकः कीर्तिर्यशोऽभिख्या समाज्ञा' इति हैम्यां यशोनामानि । विशदीकृते इव । पुनरुत्प्रेक्ष्यते—विलीयमानैर्गलद्भिर्द्रवीभवद्भिः तुहिनावनीभृतो हिमाचलस्य नीहारचारैर्हिमनिवहैर्निभृतं निचितं भृते वा भरिते वा । युग्मम् ॥ इति चन्द्रचन्द्रिकायाः प्रचारः ॥

શ્લોકાર્થ

નીરંધ્ર ચંદ્રિકાવડે સંપૂર્ણપણે વ્યાપ્ત બનેલાં આકાશ-પૃથ્વી શોભે છે. તે જાણે સમુદ્રપત્ની આકાશગંગાના પ્રસરેલા લાખો જલપ્રવાહોથી આકાશ-પૃથ્વી ભરાઇ ગયાં ન હોય ! અથવા, હીરવિજયસૂરિના કપૂરની ગોટીઓ જેવા ઉજ્જવલ યશના સમૂહથી આકાશ—પૃથ્વી નિર્મળ કરાયાં ન હોય ! અથવા હિમાલયના દ્રવીભૂત થયેલા બરફના સમૂહથી આકાશ-પૃથ્વી વ્યાપ્ત બન્યાં ન હોય! આ રીતે આકાશ—પૃથ્વી ચંદ્રિકાવડે ઉજ્જવલ બનાવાયાં. ॥૮૮॥૮૯॥

गङ्गावज्जलजन्मबन्धुतनया स्वःकुम्भिवत्कुञ्जरो,

नीरं क्षीरवदुत्पलं कुमुदवत्कादम्बवद्वायसः ।

वल्ली मौक्तिकहारवन्मरकतश्रेणीशशाङ्काश्मव-

ल्लक्ष्मीं कांचिदमी दधुः सितरुचौ चन्द्रातपं चिन्वति ॥९०॥

सितरुचौ शारदीने चन्द्रे चन्द्रातपं चन्द्रगोलिकां चिन्वति पुष्णाति उपचयं प्रापयति सति । विस्तारयतीत्यर्थः । अमी अत्रैव वृत्ते प्रकाश्यमाना यमुनादयः पदार्थाः कांचिदनन्यां लक्ष्मीं शोभां दधुर्बिभ्रति स्म । तानेव दर्शयति कविः—जलजन्मनां कमलानां बन्धुः सूर्यः तस्य तनया पुत्री यमुना । 'यमुना यमभगिनी कालिन्दी सूर्यजा यमी' इति हैम्याम् । गङ्गावल्लक्ष्मीं धत्ते । चन्द्रिकया शुचीभवत्पयःप्रवाहत्वेन गङ्गासाम्यमापेत्यर्थः । तथा कुञ्जरो गजः । जातावेकवचनं सर्वत्रापि योज्यम् । समस्ता अपि हस्तिनः स्वःकुम्भिवत् ऐरावणगजवच्छ्रियं बिभ्रति स्म । नीरं समग्रमपि जलं क्षीरवद्दुग्धमिव । तथा उत्पलं कुवलयनीलकमलमण्डलं कुमुदवत्कैरवमिव श्वेतारविन्दमिव । तथा वायसः कोलः सर्वेऽपि बलिभुजः कादम्बवत्कलहंसा इव । तथा मरकतानां गारुत्मतानां नीलमणीनां श्रेणी माला शशाङ्काश्मवच्चन्द्रकान्तरत्नपङ्क्तिरिव । तथा वल्ली समग्रलतावितानं मौक्तिकहारवन्मुक्ताफलकलाप इव शोभां बभार ॥

श्लोकार्थ

જેમ સૂર્યપુત્રી યમુના ગંગાની, સર્વે હાથીઓ ઐરાવણની, સમગ્ર જલ ક્ષીર (દૂધ)ની, નીલકમલ શ્વેતકમલની, કાગડા કલહંસની, નીલમણિની પંક્તિઓ ચંદ્રકાન્ત રત્નની, તેમજ સમગ્ર લતાઓ મુક્તાહારની શોભાને ધારણ કરે, તેમ ચંદ્રમાં રહેલી ચંદ્રગોલિકા અનન્ય શોભાને ધારણ કરે છે. ॥૯૦॥

स्मेरत्कैरवशङ्कया कुवलयान्युत्तंसयत्यङ्गना,

भृङ्गान्मालिकबालिकाः सुमधिया गृह्णन्ति केलीवने ।

मुक्ताभ्रान्तिभृतः किरातवनिताश्चिन्वन्ति गुञ्जाव्रजा-

ञ्चञ्चच्चन्द्रमसो भ्रमं वितनुते नो कस्य चन्द्रातपः ॥९१॥

चञ्चतो गगनमण्डले निखिलकलाकलापकलनदीप्यमानस्य चन्द्रमसः सुधादीधितेः चन्द्रातपः प्रतिहरित्प्रसृत्वरसान्द्रचन्द्रिका कस्य पुंसः स्त्रीगणस्य वा भ्रमं भ्रान्तिं नो वितनुते चिनुते । अपि तु सर्वस्यापि करोतीत्यर्थः । तमेव प्रदर्शयति—अङ्गना मुग्धकामिन्यः स्मेरतां विकसताम् । 'स्मेरदम्भोरुहारामपवमानमिवानिलः' इति पाण्डवचरित्रे स्मेरद्वि-

काशनार्थे दृश्यते । कैरवाणां श्वेतकमलानां शङ्कया भ्रमेण कुवलयानि नीलोत्पलानि उत्तंसयन्ति अवतंसानि कुर्वन्ति । शिरसि श्रवणयोर्वा अवतंसनिर्माणस्थानद्वन्द्वमिदं दृश्यते शास्त्रादौ यथा । 'आपीडशेखरोत्तंसावतंसाः शिरसः स्रजि' इति हैम्याम् । तथा 'विलोचनाभ्यामतिमात्रपीडितेऽवतंसनीलाम्बुरुहद्वयीं खलु । तयोः प्रतिद्वन्द्वितयाधिरोपयांबभूवतुर्भीमसुताश्रुती ततः ॥' इति नैषधे । पुनर्मालिकानां मालाकारकाणां बलिकाः कुमार्यः । अथवा बाला एव बालिकाः स्त्रियः । केलीवने क्रीडाकानने स्वेषां परेषां राजादीनां वा । 'नित्योद्द्योतपदं समस्तकमला केलीगृहे राजते' इति श्रीचिन्तामणिपार्श्वनाथस्तोत्रे केलीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति । सुमधिया पुष्पबुद्ध्या भृङ्गान् भ्रमरान् गृह्णन्ति । पुनर्मुक्तानां मुक्ताफलानां भ्रान्तिं भ्रमं बिभ्रतीति मुक्ताभ्रान्तिभृतः मौक्तिकभ्रमधारिण्यः किरातवनिताः पुलिन्दपुरंध्रयः गुञ्जाव्रजांश्चिन्वन्ति आददते ॥

श्लोकार्थ

ગગનમંડળમાં દેદીપ્યમાન ચંદ્રની પ્રસરતી નીલી ચંદ્રગોલિકા કયા પુરુષ યા સ્ત્રીને ભ્રમ પેદા નથી કરતી ? મુગ્ધ સ્ત્રીઓ વિકસ્વર શ્વેતકમલની ભ્રાન્તિથી નીલકમલની વેણી આદિ આભૂષણો બનાવે છે ! વળી ક્રીડાવનમાં માળી-કન્યાઓ પુષ્પની બુદ્ધિથી ભ્રમરોને ગ્રહણ કરે છે ! ભીલોની સ્ત્રીઓ મોતીની ભ્રાન્તિથી ગુંજા (ચણોઠી)ના સમૂહને ગ્રહણ કરે છે ! અર્થાત્ નીલ એવી ચંદ્રગોલિકાવડે શ્વેતવસ્તુની ભ્રાન્તિથી નીલવર્ણની વસ્તુ ગ્રહણ કરાય છે, ॥૯૧॥

ज्ञायन्ते वसुधासुधाकरगृहा गर्जारवैः कुम्भिनां,
दुग्धाब्धिः प्रतिनादमेदुरमिलत्कल्लोलकोलाहलैः ।
शैलाः कन्दरमन्दिराङ्कविलुठत्कण्ठीरवक्ष्वेडितै-
र्जाते श्वेतकरोदयेऽम्बरसरिड्डिण्डीरपिण्डोपमे ॥९२॥

अम्बरसरितो गगनापगायाः सिद्धसिन्धोः । भूपीठस्थगङ्गायास्तु प्रावृट्प्रसरन्नीरवाहवर्षणप्रकर्षप्रवहत्प्रबलजालाविलीभवज्जलजम्बालिनीप्लवमिलनात्कदाचित्कालुष्यमपि भवत्येव । यदुक्तम्—'गङ्गानीरमपि त्यजन्ति कलुषं ते राजहंसा वयम्' इति । परं नभोनद्यां तु कदाचिदप्याविलीभावो न स्यादेव । तस्मादाकाशगङ्गायाः डिण्डीराणां फेनानां पिण्डाः समूहाः । 'पिण्डो वृन्दे जपापुष्पे गोले बोलेऽङ्गसिह्लयोः । कवले च' इत्यनेकार्थः । तेषामुपमा सादृश्यं यस्य तादृशे श्वेतकरस्य चन्द्रस्य उदये जाते सति । वसुधा पृथिवी तस्या आह्लादकारकत्वात्सुधाकराश्चन्द्रा अतिन्यायि[य]वत्तया सुधासदृशा उचितातिस्तोकत्वेन अमृतोपमानाः करा राजदेयांशा येषाम् । 'इदं तमुर्वीतलशीतलद्युतिम्' इति नैषधे । तेषां राज्ञां गृहा आवासाः ते कुम्भिनां मदोद्धुरसिन्धुराणां गर्जारवैः कृत्वा ज्ञायन्ते नक्तं राजकार्यायागतराजसेवकैरवलीयन्ते उपलक्ष्यन्ते वा । तथा प्रतिनादैः प्रतिशब्दैः कृत्वा मेदुरैः पुष्टैर्वृद्धिं प्राप्तैर्बहलीभूतैर्वा मिलतामन्योन्यं संगच्छतां संनिहितीभवताम् । वा अथवा स्वयमेव प्रादुर्भवतां कल्लोलानां तरङ्गाणां कोलाहलैः

द्वैतनादैस्तुमुलैर्वा कृत्वा दुग्धाब्धिः क्षीरसमुद्रो ज्ञायते । तथा कन्दरा गुहा एव मन्दिराणि निवाससदनानि तेषामङ्के उत्सङ्गे । कन्दरशब्दस्त्रिषु लिङ्गानुशासने । यथा 'पिठर-प्रतिसराक्षकन्दरा' इति । विलुठतामितस्ततः पार्श्वं परिवर्तयतां कण्ठीरवाणां मृगेन्द्राणां क्ष्वेडितैः क्ष्वेडाशब्दैः सिंहनादैः । 'क्ष्वेडा तु सिंहनादोऽथ' इति हैम्याम् । कृत्वा शैलाः पर्वता ज्ञायन्ते अवबुध्यन्ते । अवलोककैरित्यध्याहारः । शारदीनसान्द्रचन्द्रिकया क्षोणी-मण्डले धवलीकृते एतैरभिज्ञानैः कृत्वा प्रागुक्ताः पदार्थाः कथमप्यवबुध्यन्ते बुधैरित्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

આકાશગંગાનાં ફીણ જેવા અતિશ્વેત ચંદ્રનો ઉદય થતાં પૃથ્વીની સુધા સમાન રાજમ્હેલો હાથીઓના ગર્જારવથી પ્રતીત થાય છે. પડઘાઓથી પુષ્ટ પરસ્પર મળેલા તરંગોના કોલાહલથી ક્ષીરસમુદ્ર જણાય છે ! તેમજ ગુફારૂપ આવાસની મધ્યમાં રહેલા સિંહોના સિંહનાદથી પર્વતો જણાય છે ! ચન્દ્રનો ઉદય થતાં આ રીતે ઉપર્યુક્ત વસ્તુઓ જણાય છે. ॥૯૨॥

दुग्धाम्भोनिधिनिर्जरा इव नराः सर्वेऽपि संजज्ञिरे,
स्वःसिन्धोरधिदेवता इव ब[भु]स्त्रस्यत्कुरङ्गीदृशः ।
स्फारस्फाटिकरत्नकोटिघटितेवासीत्पुनर्मे[दि]नी,
क्षुभ्यत्क्षीरसमुद्रसान्द्रविभवे जाते शशाङ्कोदये ॥९३॥

क्षुभ्यतः हरिणा मन्दरमन्थाचलनिर्मथनावसरे क्षोभं प्राप्नुवतः इतस्ततः सडिण्डीर-पिण्डपाण्डुरसलिलोच्छलनेनातीव शुभ्रिमभाजः क्षीरसमुद्रस्येव सान्द्रोऽतिस्नेहलो बहली-भूतो वा विभवो धवलिमश्रीर्यस्य तादृशे शशाङ्कोदये चन्द्राभ्युद्गमने जाते सति सर्वे समस्ता अपि नारा भूचराः पुरुषाः दुग्धाम्भोनिधेः क्षीरनीरधेर्निर्जरा अधिष्ठातृसुरा इव संजज्ञिरे । ते हि अतीव शुभ्रवपुर्वसनविभवाः स्युः । अत एव तदुपमानम् । पुनस्त्र-स्यन्त्यस्त्रासं प्राप्नुवत्यो या कुरङ्गयो मृगाङ्गनास्तद्वत्तरलाश्चञ्चला दृशो यासाम् । एतावता वनिताः सर्वा अपि स्वःसिन्धोर्गङ्गाया अधिदेवता इव अधिष्ठायिका देवता गङ्गादेव्य इव बभुः शोभन्ते स्म । पुनर्मेदिनी पृथ्वी । उत्प्रेक्ष्यते—स्फारा अनर्घ्या ये स्फा-टिकाः स्फटिकमणिसमूहास्तेषु रत्नान्यतीव सारमणयः मुख्यानि वा । यदुक्तम्—'येषां मन्दररत्नशैलशिखरे जन्माभिषेकः कृतः' इति स्नातस्यास्तुतौ । मन्दराणां धातुकीखण्ड-पुष्करार्धद्वीपसत्कानां चतुर्णां मेरूणां मध्ये रत्नं सर्वेभ्य उच्चैस्तरत्वेन लक्षयोजनप्रमाण-त्वेन मुख्य इत्येकव्याख्या । तेषां स्फाटिकमणीनां कोट्यस्ताभिः कृत्वा घटितेव निष्पादि-तेवासीद्बभूव भूमी ॥ इति चन्द्रिकाभ्युदये विविधा भावाः ॥

શ્લોકાર્થ

ક્ષુબ્ધ બનેલા ક્ષીરસમુદ્ર જેવી શુભ્રતાના વૈભવવાળા ચંદ્રનો ઉદય થતાં સર્વે પુરુષો ક્ષીરસ-મુદ્રના અધિષ્ઠાયિક દેવો જેવા બની ગયા ! ભયભીત બનેલી હરણીઓ જેવાં ચપલ નેત્રોવાળી સ્ત્રીઓ

આકાશગંગાની અધિષ્ઠાયિકા દેવીઓ બની ગઇ ! તેમજ પૃથ્વી દેદીપ્યમાન ક્રોડો સ્ફટિકરત્નોની બનાવેલી ન હોય તેવી બની ગઇ. ॥૯૩॥

विजयिन इव राज्ञः श्वेतभासो विभाव्या – भ्युदयमखिलकाष्ठामध्यराजत्करस्य ।
विहितसकलसंध्यावश्यको ध्यानलीला-कमलकलमरालः स स्म भूत्सूरिराज्ञः ॥९४॥

स श्रीहीरविजयनामा सूरीणामाचार्याणां मध्ये दीप्यमानत्वात्प्रतापवत्त्वाद्वा राजा । अथवा राजा मुख्यः । स ध्यानं सूरिमन्त्रजापरूपप्रणिधानं तदेव लीलाकमलं क्रीडाकरणोचितमरविन्दं तत्र कलमरालः कलहंसः । 'कलमरालविहंगमवाहना' इति वाग्देवतास्तोत्रे । प्रकृष्टो राजहंसो वा । स्म भूदजायत । 'स्मयोगेऽप्यडो लोपमिच्छन्ति । स्म भूत्' इति +सारस्वतव्याकरणे । स किंलक्षणः । विहितं सकलं समस्तं संध्यायां दिनावसाने आवश्यकं प्रतिक्रमणादिविधिर्येन । अथ वा निर्मितसंध्यासंबन्धिकमावश्यकमवश्यकर्तव्यं येन । किं कृत्वा । श्वेतभासः सितकान्तेश्चन्द्रस्याभ्युदयं विभाव्य । 'पश्यति विभावयत्यपि विलोकते वीक्षते गवेषयति' इत्यादि क्रियाकलापे विलोकनार्थाः क्रियाः । कस्येव । विजयिनः सर्वत्राप्यप्रतिहतपराक्रमत्वेनानेकराजचक्रजयनशीलस्य राज्ञ इव नृपस्य । किंभूतस्य चन्द्रस्य राज्ञश्च । अखिलानां समग्राणां काष्ठानां दिशां मध्ये राजन्तो दीप्यमानाः कराः किरणा राजदेयांशा यस्य ॥

શ્લોકાર્થ

સંધ્યાકાલીન સર્વે આવશ્યક ક્રિયાઓ કરી લીધા પછી, ધ્યાનરૂપી કમલના ક્રીડાવનમાં રાજહંસ સમાન આચાર્ય હીરવિજયસૂરિજીએ વિજયી રાજાની જેમ સમગ્ર દિશાઓની મધ્યમાં દેદીપ્યમાન કિરણોવાળા ચંદ્રના ઉદયને જોયો. ॥૯૪॥

यं प्रासूत शिवाह्वसाधुमघवा सौभाग्यदेवी पुनः,
पुत्रं कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।
तद्ब्राह्मीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु–
क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गोऽभवत्सप्तमः ॥९५॥

अत्र श्रीहीरसौभाग्यनाम्नि महाकाव्ये सप्तानां संख्यापूरणः सप्तमः सर्गः अकारनामविशेषोऽभवत्संजातः ॥

શ્લોકાર્થ

વણિકકુલમાં ઇન્દ્રસમાન શિવ શ્રેષ્ઠી અને સૌભાગ્યદેવીના સુપુત્ર **દેવવિમલગણી** જેઓ

+ चिन्त्यमिदमिति प्रामाणिकाः ।

નિરંતર સરસ્વતીદેવીની ઉપાસના કરવામાં તત્પર અને સર્વમુનિઓમાં સિંહસમાન **સિંહવિમલ ગણીના પ્રથમ શિષ્યરૂપે પ્રસિદ્ધ હતા,** તે દેવવિમલગણીવડે જેમાં જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરિનું સવિસ્તર જીવનવૃત્તાંત આવે છે, એવા **હીરસૌભાગ્ય** નામના મહાકાવ્યની સ્વોપજ્ઞ ટીકાસહિત રચના કરાઈ. તે મહાકાવ્યનો વર્ષાઋતુથી આરંભીને શરદઋતુ સંબંધી ચન્દ્રોદયના વર્ણનવાળો આ સાતમો સર્ગ સમાપ્ત થયો. ॥૯૫॥

इति पण्डितसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचितायां स्वोपज्ञहीर-सौभाग्यमहाकाव्यवृत्तौ वर्षाशरत्समयसूर्यास्तसंध्यारागतिमिरतारकचन्द्रो-दयचन्द्रिकाप्रचारादिवर्णनो नाम सप्तमः सर्गः ॥

अष्टमः सर्गः ।

अथो निशीथे द्विजराजराज–ज्ज्योतिःप्रथाभिर्मथितान्धकारे ।
निवातनालीक इव व्रतीन्दु–र्ध्यानं दधानः स्तिमितीबभूव ॥ १ ॥

अथो चन्द्रोदयचन्द्रिकाप्रसारानन्तरं ध्यानं मनोनिश्चलीकरणानन्तरं वा निशीथेऽर्धरात्रे ध्यानं सूरिमन्त्रप्रणिधानं दधानः । कुर्वाण इत्यर्थः । सन् व्रतीन्दुः सूरिशीतकान्तिः । निवातनालीक इव वातवेगाभावेन निष्प्रकम्पपद्मवत्स्तिमितीबभूव निश्चलो जातः । 'निवातपद्मस्तिमितेन चक्षुषा' इति रघौ । किंभूते निशीथे । द्विजानां राजा चन्द्रस्तस्य राजतां दीप्यमानानां ज्योतिषां किरणानामर्थाच्चन्द्रिकाणां प्रथाभिर्विस्तारैः कृत्वा मथितं निर्दलितमन्धकारं ध्वान्तं यत्र । नालीकशब्दः पुंक्लीबलिङ्गयोः ॥

શ્લોકાર્થ

ચંદ્રની નિર્મળ ચંદ્રિકાના વિસ્તારથી જેમાંથી અંધકાર દૂર થયો છે તેવી રાત્રિના મધ્યભાગમાં મુનિઓમાં ચંદ્રસમાન શ્રીહીરવિજયસૂરિ નિષ્પ્રકંપ કમલની જેમ સૂરિમંત્રના ધ્યાનમાં નિશ્ચલ બન્યા. ॥ ૧ ॥

**पर्यङ्कबन्धः स विभोर्व्रतश्री–विलासपर्यङ्क इवाबभासे ।
कथं भरोऽमुष्य मया विषह्यो, हृदेति यस्मिन्समशेत शेषः ॥ २ ॥**

विभोः सूरीन्द्रस्य स यो ध्यानसमये विहितः पर्यङ्कबन्धः पद्मासनरचनाविशेषः

आबभासे सामस्त्येन शोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—व्रतश्रिया संयमलक्ष्म्या विलासार्थं क्रीडाकृते पर्यङ्कः पल्यङ्क इव । स कः । यस्मिन् पर्यङ्कबन्धे शेषः शेषनामा नागाधिराजो हृदा स्वमनसा इत्यमुना प्रकारेण समशेत संशयं कृतवान् । इति किम् । यदमुष्य पर्यङ्कबन्धस्य भरो भारोऽसहायेन एकेनैव मया कथं केन प्रकारेण विषह्यो विशेषेण सहनीयः । धार्य इत्यर्थः । ध्यानभाजां हि योगीन्द्राणां ध्यानसमये पर्यङ्कबन्धस्यातिशायी भारो भवतीति कविसमयः । यदुक्तं कुमारसंभवे —'ततो भुजंगाधिपतेः फणाग्रैरधः कथंचिद्धृतभूमिभागे । शनैःकृतप्राणविमुक्तिराशेः पर्यङ्कबन्धं निबिडं बिभेद ॥' इति ॥

શ્લોકાર્થ

ધ્યાનના સમયે સૂરીન્દ્રનું પદ્માસન જાણે સંયમરૂપી લક્ષ્મીને વિલાસ કરવા માટેનો પલંગ ન હોય, એવા તે પદ્માસન અંગે શેષનાગના હૃદયમાં આવો સંશય પેદા થયો કે 'આ **પર્યંકબંધનો** ભાર એકલો એવો હું કઇ રીતે સહન કરી શકીશ ?' કારણ કે ધ્યાનસ્થ યોગીઓના પદ્માસનનો અતિશય ભાર હોય છે. ॥ ૨ ॥

भुजान्तरासन्नशयारविन्दे, विभोश्चकासे विशदाक्षमाला ।
हृद्ध्यानदुग्धाम्बुनिधिप्रतीरं, प्रपेदुषी किं कलहंसपङ्क्तिः ॥ ३ ॥

भुजान्तरस्य वक्षःस्थलस्य आसन्ने समीपवर्तिनि शयारविन्दे करकमले धवलवर्णा अक्षमाला जपमालिका चकासे भासते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—हृदि हीरविजयसूरिहृदयविषये यो ध्यानं शुक्लप्रणिधानं तदेव दुग्धाम्बुनिधिः क्षीरसमुद्रस्तस्य प्रतीरं तटं प्रपेदुषी प्राप्तवती मानसादिजलाशयेभ्यः स्वैरं विलासरसिकायितमानसा समागतवती कलहंसानां राजमरालानां मालाधोरणी पङ्क्तिरिव ॥

શ્લોકાર્થ

વક્ષસ્થલની સમીપ હસ્તકમલમાં શ્વેતવર્ણીય જપમાલા શોભે છે, તે જાણે શ્રીહીરવિજયસૂરીના હૃદયમાં શુક્લધ્યાનરૂપ ક્ષીરસમુદ્રના કિનારાને પામેલી રાજહંસની પંક્તિ ન હોય ! ॥ ૩ ॥

श्रीसूरिमन्त्रं विजने व्रतीन्द्रो, जपन् स गोत्रत्रिदशीमिव स्वाम् ।
दध्यौ हृदा श्रीजिनशासनस्या–धिष्ठायिकां निर्जरनीरजाक्षीम् ॥ ४ ॥

विजने एकान्ते अपरजनरहितस्थाने श्रिया सर्वशक्तिलक्ष्म्या युक्तः सूरीणामाचार्याणां मन्त्रं जपन् ध्यायन् सन् व्रतीन्द्रो हीरविजयसूरिः हृदा मनसा कृत्वा षड्दर्शनेष्वपि सर्वातिशायिन्या श्रिया लक्ष्म्या शोभया वा कलितस्य जिनशासनस्य अधिष्ठायिकां प्रत्यक्षसांनिध्यविधायिनीं निर्जरनीरजाक्षीं नाकिकमललोचनां देवतां दध्यौ

ध्यायति स्म । कामिव । स्वां स्वकीयां गोत्रत्रिदशीमिव । यथा कश्चित्पुमान्निजां कुलदेवतां ध्यानगोचरां कुरुते । 'निपीय तं यस्त्रिदशीभिरर्जितः' इति नैषधे । 'गोत्रं तु संतानोऽन्ववायोऽभिजनः कुलम्' इति हैम्याम् ॥ इति सूरेर्ध्यानविधानम् ॥

શ્લોકાર્થ

એકાંતમાં સૂરિમંત્રનો જાપ કરતા શ્રીહીરવિજયસૂરિએ, જેમ કોઇ પુરુષ ગોત્રદેવીનું સ્મરણ કરે તેમ શ્રીજિનશાસનની અધિષ્ઠાયિકા શાસનદેવીનું હૃદયમાં ધ્યાન કર્યું (સ્મરણ કર્યું). ॥૪॥

ध्यानानुभावेन ततो निशीथे, सूरीशितुः शासनदेवतायाः ।
केतुर्निकेतस्य रयेण वायो–रिव क्षणादासनमाचकम्पे ॥ ५ ॥

ततो ध्याने जिनशासनाधिष्ठायिकास्मृतिगोचरीकरणानन्तरं सूरीशितुर्हीरविजयसूरीश्वरस्य ध्यानानुभावेन प्रणिधानमाहात्म्येन शासनदेवताया निशीथेऽर्धरात्रे आसनमुपवेशनस्य विष्टरम् । 'विष्टरः पीठमासनम्' इति हैम्याम् । आचकम्पे आ सामस्त्येन दोलायमानमासीत्प्रचलति स्म । क इव । केतुरिव । यथा निकेतस्य गृहस्य केतुः वैजयन्ती वायोः पवमानस्य रयेण वेगेन कृत्वा कम्पते चञ्चलीभवति ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ મંદિર ઉપરની ધ્વજા પવનના વેગથી કંપાયમાન થાય તેમ હીરવિજયસૂરિના ધ્યાનના પ્રભાવે અર્ધરાત્રિના સમયે શાસનદેવીનું આસન કંપાયમાન થયું. ॥ ૫ ॥

स्वविष्टरं कम्प्रमवेक्ष्य बिम्ब–मिवोत्तरङ्गाम्बुधिबिम्बितेन्दोः ।
शोणारविन्दायितमीक्षणेन, रोषारुणेन त्रिदशाङ्गनायाः ॥ ६ ॥

त्रिदशाङ्गनाया जिनशासनदेवतायाः रोषेण कोपेन कृत्वा अरुणेन रक्तीभूतेन ईक्षणेन लोचनेन । नयनद्वन्द्वेनेत्यर्थः । शोणारविन्दायितं कोकनदमिवाचरितम् । अत्र गर्भितोपमास्ते । किं कृत्वा । स्वस्यात्मनः स्वमात्मीयं विष्टरं सिंहासनमवेक्ष्य विलोक्य । किंभूतं विष्टरम् । कम्प्रं कम्पनशीलं चञ्चलीभूतम् । किमिव । बिम्बमिव । यथा उदूर्ध्वं गगनचुम्बिनस्तरङ्गाः कल्लोला यस्य एतावता समयस्वभावेन प्रबलपवनवेगप्रवृद्धो योऽम्बुधिः समुद्रस्तत्र बिम्बितः रात्रौ जलस्यातिस्वच्छभावेन संक्रान्तः । 'यद्यपि स्वच्छभावेन दर्शयत्यम्बुधिर्मणीन् । तथापि जानुदघ्नोऽयमिति चेतसि मा कृथाः ॥' इति वचनात् । प्रतिबिम्बितो य इन्दुश्चन्द्रस्तस्य बिम्बि प्रतिमाभावं प्राप्तं मण्डलं कम्पते अतिशयेन कम्पनशीलं स्यात् ॥

શ્લોકાર્થ

ગગનચુંબી અને કંપનશીલ તરંગોવાળા સમુદ્રમાં પડેલા ચંદ્રમંડલના બિંબની જેમ કંપાયમાન

પોતાના સિંહાસનને જોઇને શાસનદેવીનાં રોષથી-લાલ બનેલાં નેત્રોએ રક્તકમલની ઉપમાને ધારણ કરી. ॥ ६ ॥

ध्यानस्थितं शासनदेवता सा, निपीय तं ज्ञानदृशा वशीन्द्रम् ।
मुदं दधारामृतकुण्डमध्य-प्रणीतलीलाप्लवनेव चित्ते ॥ ७ ॥

सा ध्यानगोचरीकृता शासनदेवता श्रीजिनमताधिष्ठायिका निर्जरी ज्ञानदृशा निजावधिज्ञानलोचनेन ध्यानस्थितं प्रणिधानोपविष्टं हीरविजयनामानं वशीन्द्रं जितेन्द्रियाणामधिराजं सूरिं निपीय सादरमवलोक्य चित्ते स्वमानसे मुदमानन्दं दधार धत्ते स्म । प्रमोदं प्रापेत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—अमृतस्य सुधायाः कुण्डे परितो निबद्धानेकसोपानपटलप्रवणे जलाशये अर्थादमृतकुण्डमध्ये प्रणीतं कृतं लीलया स्वैरक्रीडया । ननु तापमलापनोदाय देवानां तापाद्यभावात् । आप्लवनं स्नानं यया तादृशीव । 'स्नानं सवनमाप्लवः' इति हैम्याम् । आप्लवनमाप्लवः इति वाक्यमेवानीतमस्तीति ॥

श्लोकार्थ

ત્યાર પછી શાસનદેવીએ અવધિજ્ઞાનવડે ધ્યાનસ્થ એવા હીરવિજયસૂરિને જોઈ ને, સુધાકુંડમાં ક્રીડા કરવાથી જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય, તેના કરતાં અનેક ગુણો આનંદ અનુભવ્યો. ॥ ७ ॥

अथाविरासीद्वशिशीतकान्तेः, पुरः स्फुरज्जैनमताधिदेवी ।
प्रसादितोपासनया शमश्री-रिवेयमङ्गीकृतकाययष्टिः ॥ ८ ॥

अथ ध्यानस्थिरस्थायुकसूरीन्द्रदर्शनानन्तरं स्फुरन्ती वपुराभरणमणिदीप्तिभिर्दीप्यमाना जिनानां तीर्थकृताम् । अथवा जिनस्य महावीरस्येदं जैनम् । तादृशं मतं शासनं तस्याधिदेवी अधिष्ठात्री देवता वशी जितेन्द्रियग्रामो मुनिजनस्तन्मध्ये शीतकान्तेश्चन्द्रस्यैतावता सूरीन्द्रस्य पुरोऽग्रे आविरासीत्प्रकटीभूता । उत्प्रेक्ष्यते—उपासनया निरन्तरसेवनया कृत्वा प्रसादिता प्रसादयुक्ता विहिता । प्रसन्नीकृतेत्यर्थः । अत एवाङ्गीकृता उपात्ता गृहीता काययष्टिस्तनूलता यया तादृशी शमश्रीर्मूर्तिमती उपशमलक्ष्मीरिव प्रभोः पुरः प्रादुर्भूता ॥

श्लोकार्थ

મુનિઓમાં ચંદ્રસમાન ધ્યાનસ્થ હીરવિજયસૂરિની આગળ અલંકારાદિવડે વિભૂષિત શરીરવાળી જૈનશાસનની અધિષ્ઠાયિકા દેવી પ્રત્યક્ષ થઈ. તે જાણે નિરંતર ઉપાસનાવડે પ્રસન્ન થયેલી મૂર્તિમાન 'શમશ્રી' ન હોય ! ॥ ८ ॥

कलामिवेन्दोर्जगते द्वितीयां, प्राप्तां सुरीं दर्शयितुं स्वमस्मै ।
निद्रां दृशा किंचन चुम्बतापि, प्रेक्ष्यामुनाजायत जाग्रतेव ॥ ९ ॥

अमुना सूरीन्द्रेण जाग्रतेव जागरणावस्थितेनेव निन्द्रारहितेनेव अजायत संजातम् । अमुना किं कुर्वता । किंचन किमपि उद्रिकामन्त्रं दृशा नेत्रेण निद्रां प्रमीलां चुम्बता आश्रयतापि । किं कृत्वा । प्रेक्ष्य व्यालोक्य । काम् । सूरीं शासनदेवताम् । किलक्षणाम् । अस्मै सूरीन्द्राय स्वमात्मानं दर्शयितुं दृग्गोचरीकारयितुं प्राप्तां पुरः समागताम् । कामिव । द्वितीयां तिथिमिव । यथा इन्दोः सुधादीधितेः कलां षोडशांशम् । अत्रार्थाज्जगत्स्थितिवशाच्च कलात्रयमयीं खेलां जगते सकललोकाय दर्शयितुं प्राप्तां जनो जानाति ॥

श्लोकार्थ

જગત માટે બીજના ચંદ્રની જેમ, આચાર્યને સ્વરૂપ દેખાડવા માટે સૂરિજી સમક્ષ પ્રત્યક્ષ થયેલી શાસનદેવીને જોઈને કંઈક નિદ્રાધીન લોચન હોવા છતાં પણ આચાર્ય જાગૃતિવાળા બની ગયા. ॥ ૯ ॥

प्रवाललक्ष्मीरिव कामितद्रो-स्तद्ध्यानसिद्धेः किमुताग्रदूती ।
प्रत्यक्षवत् प्रादुरभूत्पुरोऽस्य, स्वप्नेऽपि सा सार्वमताधिदेवी ॥ १० ॥

सा हीरविजयसूरिसूरिमन्त्रध्यानानुभावाभ्यागता सार्वस्य श्रीमच्चरमतीर्थकृन्महावीरभगवतो मतं शासनं तस्याधिदेवी अधिष्ठायिका निर्जरी । श्रीवीरशासनदेवता इत्यर्थः । स्वप्ने किंचिन्निद्रावस्थायामपि प्रत्यक्षवज्जाग्रदवस्थास्थायुकचक्षुर्लक्ष्यवत् । अस्य सूरेः पुरोऽग्रतः प्रादुरभूत्प्रकटीभवति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—कामितद्रोरर्थात् हीरसूरेरभिलषितशाखिनः प्रवाललक्ष्मीः पल्लवश्रीरिव । द्रुमाणां हि प्रथमं पल्लवाः प्रादुर्भवन्ति । ततः तदुपमानम् । उताथ वा तस्य सूरेर्ध्यानस्य सूरिमन्त्रजापस्य सिद्धेः फलनिष्पत्तेः । अथ च सिद्धिनाम्न्या देवताया विघ्नराजपार्श्वे सिद्धिबुद्धिनाम्न्यौ देवते अनुचर्यौ वर्तेते इति लोकप्रसिद्धिः । तस्या अग्रदूती । किं प्रथमशासनहारिकेव ॥ इति सूरिपुरो निशीथे शासनदेवतागमनम् ॥

अथ शासनदेवतावर्णनारम्भः—

श्लोकार्थ

સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ શાસનદેવી આચાર્ય આગળ પ્રત્યક્ષવત્ પ્રગટ થઈ. તે જાણે હીરવિજયસૂરિના અભિલાષરૂપ વૃક્ષની પલ્લવ-લક્ષ્મી ન હોય ! અથવા સૂરિમંત્રના જાપની જાણે સિદ્ધિ ન હોય ! અથવા સિદ્ધિ નામની દેવીની સેવિકા ન હોય ! ॥૧૦॥

सृष्टिं सिसृक्षोः सुदृशां पुरा यः, स्वयंभुवः शिल्पगुरुर्बभूव ।
विधाय तां बिम्बमिवादसीय-शिक्षाकृते सोऽर्पयति स्म तस्मै ॥११॥

स शिल्पगुरुः अमूषां सुलोचनानामियमदसीया । 'नासादसीया तिलपुष्पतूणम्' इति नैषधे । सृष्टिः सर्गः । स्त्रीरूपघटनमित्यर्थः । सृष्टिरिति मध्यमपदलोपी समासः । तस्या सृष्टेः शिक्षणं न पुनर्निर्माणक्रिया तत्कृते तदर्थं बिम्बं मूलरूपं निरूप्य अन्यानि तद्रूपाणि निर्माप्यन्ते । एतावता शासनदेवतारूपबिम्बं विधाय तस्मै धात्रे अर्पयति स्म दत्तवान् । यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धात् । स कः । सुदृशां चारुचक्षुषां स्त्रीणां हि कटाक्षादिहेतुतया दृष्टिरेव प्रधाना तस्यां च शोभनत्वेन सर्वाङ्गीणशोभनत्वं सुतरामागतमिवेति । तथोक्तम्--'सर्वेन्द्रियाणां नयनं प्रधानम्' इति । तथा—'तदनु पुनरपाङ्गोत्सङ्गसंचारितानां जयति तरुणयोषिल्लोचनानां विलासः' इति चम्पूकथाद्वितीयश्लोकान्त्यद्विपदी । इति सृष्टिरचनां सिसृक्षोः कर्तुमिच्छोः स्वयंभुवो ब्रह्मणः पुरा पूर्वं विज्ञानज्ञानाभ्यासनसमये शैशवे यः कश्चिदज्ञाताश्रुतनामा शिल्पगुरुर्विज्ञानाचार्यः कलाचार्यो वा बभूवासीत् । प्रायो हि कलाकौशल्यगृहगुरुमन्तरेण जगच्चेतश्चमत्कारि शिल्पं न संगच्छते ॥

श्लोकार्थ

સુંદર નેત્રવાળી-સ્ત્રીઓ બનાવવાની ઇચ્છાવાળા કોઇ કલાચાર્યે પ્રથમ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા માટે આ શાસનદેવીના રૂપને જોઇ, તેનું બિંબ બનાવીને સૃષ્ટિનું સર્જન કરવાની ઇચ્છાવાળા બ્રહ્માને જાણે અર્પણ કર્યું ન હોય ! ॥૧૧॥

महीवियद्वीक्षणकेलिलोली-भवन्मनाः स्वैरविहारिणीयम् ।
जम्बूहृदिन्या अधिदेवतेव, समीयुषी काञ्चनचारिमश्रीः ॥१२॥

इयं शासनसुरीरूपा । उत्प्रेक्ष्यते—जम्बूह्रदिन्या जम्बूनामनद्याः । जम्बूद्वीपसत्कजम्बूवृक्षाः । तेषां जम्बूफलरसैर्जम्बूसरित्प्रवहति । तन्मृत्स्ना च जाम्बूनदं भवति । जम्बूनद्यां भवं जाम्बूनदमिति व्युत्पत्त्या इति कविसमयः । तदेव दृश्यते—'जाम्बूनदं जगति विश्रुतिमेति मृत्स्ना कृत्स्नापि सा तव रुचा विजितश्रि यस्याः । तज्जाम्बवद्रवभवास्य सुधाविधाम्बुजम्बूसरिद्वहति सीमनि कम्बुकण्ठि ! ॥' इति नैषधे । अधिदेवता अधिष्ठायिका देवी समीयुषीव समागतवतीव । किंभूता । मह्या भूमेर्वियत आकाशस्य च द्वयोर्भूनभसोर्वीक्षणमवलोकनं तदेव केलिः क्रीडा तत्र लोलीभवच्चञ्चलं जायमानं मनश्चेतो यस्याः । अत एव पुनः किंभूता । स्वैरं स्वेच्छया विहरति संचरतीत्येवंशीला । देवा देव्यो हि स्वैरविहारा भवेयुः । अतोऽपि स्वेच्छया संचारिणी । पुनः किंभूता । काञ्चनत्वेन काञ्चनवद्वा चारिम्णो श्रीः शोभा यस्याः सा ॥

श्लोकार्थ

સુવર્ણ સમાન મનોહર શરીરની કાંતિવાળી શાસનદેવી, જાણે આકાશ-પૃથ્વીને જોવાના

કૌતુકથી ચલચિત્તવાળી અને સ્વચ્છંદ વિહરનારી જંબૂનદીની અધિષ્ઠાદેવી આવી ન હોય ! ॥ ૧૨ ॥

निर्यत्सुरास्त्राशनिभूषणानि, विरेजुरङ्गानि सुराङ्गनायाः ।
स्वस्पर्धिनः श्रीभिरिवेन्द्रचाप–वज्राण्यमीभिर्विधृतानि जेतुम् ॥ १३ ॥

सुराङ्गनाया जिनशासनत्रिदश्या अङ्गान्यवयवाः । 'एकदेशे प्रतीकोऽङ्गावयवापघना अपि' इति हैम्याम् । तथा 'अङ्गमन्तिकमात्रयोः । उपसर्जनभूते स्यादभ्युपायप्रतीकयोः ॥' इत्यनेकार्थः । विरेजुर्विभान्ति स्म । किंभूतान्यङ्गानि । निर्यन्ति निर्गच्छन्ति प्रादुर्भवन्ति सुरास्त्राणि इन्द्रधनूंषि । 'धनुर्देवायुधम्' इति हैम्याम् । इन्द्रधन्वाप्युच्यते । तथा 'तस्मै स्वभूषा इपदंशु शिल्प बलिद्विषः कार्मुकमर्पयन्ती' इति नैषधे । मणिज्योतिरिन्द्रधनुराकृत्या निर्याति । यथा नैषधे—'वृता विभूषा मणिरश्मिकार्मुकैः' इति । येभ्यस्तादृशान्यशनिभूषणानि वज्ररत्नखचिताभरणानि येषु तानि । अशनिशब्देनात्र वज्ररत्नमुच्यते । 'शुचीमुखं तु हीरकः । वराटकं रत्नमुख्यं वज्रपर्यायनाम च ॥' इति हैम्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—अमीभिरङ्गैः श्रीभिः शोभाभिः कृत्वा स्वस्पर्धिनः निजप्रतिमल्लीभूतशत्रून् जेतुं पराभवितुमिन्द्रचापवज्राणि शस्त्राणीव विधृतानि ॥

श्लोकार्थ

જે મણીમય અને રત્નમય અલંકારોમાંથી ઇન્દ્રધનુષ્ય પ્રગટ થાય છે, તે અલંકારોથી શાસનદેવીનાં અંગોપાંગ શોભે છે, જાણે લક્ષ્મીની સાથે સ્પર્ધા કરતા શત્રુઓને જીતવા માટે ઇન્દ્રધનુષ્યનાં શસ્ત્રો ધારણ કર્યાં ન હોય ! ॥ ૧૩ ॥

राजीवराजी विजिता यदङ्गै–र्मृदुश्रिया रङ्गदनङ्गरङ्गैः ।
तत्तुल्यभावाय तपः सृजन्ती, वने वसन्तीव कुशेशयासीत् ॥ १४ ॥

यदङ्गैर्यस्या देव्या अङ्गैरवयवैर्मृदुश्रिया भावप्रधाननिर्देशात्सौकुमार्यलक्ष्म्या विजिता पराभूता सती राजीवराजी कमलमालिका । उत्प्रेक्ष्यन्ते—वने निकुञ्जे वसन्ती सती वासं विदधती । तिष्ठन्तीत्यर्थः । कुशेशयासीत् दर्भशायिनी बभूवेव । 'वनं काननीरयोः' इत्यनेकार्थः । तथा कुशेशयं पद्मनामापि । यथा 'कमलं नलिनं पद्ममरविन्दं कुशेशयम्' इति हैम्याम् । तत्रोत्प्रेक्षापि । 'कुशो दर्भे जले द्वीपे' इत्यनेकार्थः । किं कुर्वती । तेषामङ्गानां तुल्यभावाय सादृश्याय तपः सृजन्ती अनुतिष्ठन्ती । अन्यापि किंचित्फलं मनसि स्पृहयन्ती सती वनमध्यस्थायिनी तपः कुर्वाणा कुशप्रस्तरे शेते । किंभूतैः । यदङ्गैः रङ्गन्नृत्यं कुर्वन् । 'नृत्यविधाने नृत्यति नटति च रङ्गति च विलसति च' इति क्रियाकलापे । योऽनङ्गः स्मरस्तस्य रङ्गैर्नर्तनस्थाने रङ्गन् । जङ्गमा

अनङ्गनर्तकस्य रङ्गा नर्तनशाला वा ॥

श्લોકાર્થ

કામદેવ નામના નટની જાણે નૃત્યશાલા ન હોય તેવી સાસનદેવીનાં અંગોપાંગની સુકુમાળતાથી પરાભવ પામેલી કમલોની શ્રેણી, શાસનદેવીનાં અંગોપાંગની સુકુમાળતાની તુલના કરવા માટે જ જાણે વનમાં વસી તપ કરતી દર્ભ ઉપર સૂતી ન હોય ! ॥૧૪॥

अगण्यनैपुण्यमुखान्नियन्त्र्य, संरक्षितान् प्रेक्ष्य गुणांस्त्रिदश्याः ।
स्वयन्त्रणोद्भूतभयातिरेका-त्तस्याः प्रणेशे किमशेषदोषैः ॥ १५ ॥

तस्याः शासनदेव्याः सकाशात् अशेषदोषैः समग्रापगुणैः प्रणेशे प्रणष्टं प्रपलाय्य गतम् । उत्प्रेक्ष्यते—स्वेषां स्वकीयात्मनां यद्यन्त्रणं बन्धनं तस्मादुद्भूताज्जाताद्भयातिरेकात्साध्वसातिशयादिव । किं कृत्वा । अगण्यान् गणयितुमशक्यान् गणनातिगानतिशायिनो वा नैपुण्यं दाक्षिण्यम् । चातुर्यमित्यर्थः । तदेव मुखमादौ मुखे वा धुरि येषां तान् । 'मुखमुपाये प्रारम्भे श्रेष्ठे निःसरणास्ययोः' इत्यनेकार्थः । गुणान्नियन्त्र्य नितरां यन्त्रयित्वा बद्ध्वा त्रिदश्या शासनदेव्या रक्षितान् स्वप्नेऽप्यन्यस्थानगमनाप्रदानतया गोपितान् प्रेक्ष्य दृग्गोचरीकृत्य ॥ इति शासनदेवतासाधारणसर्वाङ्गवर्णनम् ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવી પાસેથી સર્વ દોષો પલાયન થઇ ગયા. શા માટે ? ચાતુર્યઆદિ અસંખ્ય ગુણોને બંધનબદ્ધ કરેલા જોઇને, અમને પણ આ જ રીતે બંધનમાં રાખશે, આવા ઉત્પન્ન થયેલા ભયના અતિરેકથી જ જાણે તેની પાસેથી નાસી ગયા ન હોય ! ॥ ૧૫ ॥

अथ पृथगङ्गवर्णनारम्भणम् । तत्र 'मानवा मौलितो वर्ण्या देवाश्चरणतः पुनः' इति वचनात्कविसमयानुसारेण देवतापादादारभ्य वर्णयितुं प्रारभ्यते—

અવતરણ

હવે જુદા જુદા અંગોપાંગનું વર્ણન કરવાનો આરંભ કરે છે. તેમાં 'મનુષ્યોનું વર્ણન મસ્તકથી અને દેવોનું પગથી'—આ રીતે કવિજનોના સિદ્ધાંતને અનુસાર, પ્રથમ શાસનદેવીના ચરણનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

जिनेशितुः शासनदेवतायाः, पादारविन्देऽरुणिमा दिदीपे ।
प्रणेमुषीणां दिविषद्वधूनां, सीमन्तसिन्दूरमिवात्र लग्नम् ॥ १६ ॥

जिनानां सामान्यकेवलिनामीशितुरधिराजस्य श्रीतीर्थंकृतः शासनदेवताया जिनभक्तचातुर्वर्ण्यसंघस्य सम्यक्सांनिध्यविधायिन्या देव्याः पादारविन्दे चरणतामरसे अरुणि-

मा पादतले स्वाभाविकी रक्तता विदीपे दीप्यते स्म शुशुभे । उत्प्रेक्ष्यते—प्रणेमुषोणां सेव्यत्वेन प्रणीतप्रणामानां दिविषद्वधूनां देवाङ्गनानां सीमन्तस्य केशेषु वर्त्मनः सिन्दूरं शृङ्गारभूषणम् अत्र पादारविन्दतले लग्नमिव ॥

श्लोकार्थ

જિનશાસનની અધિષ્ઠાયિકા શાસનદેવીના ચરણકમલની સ્વાભાવિક લાલાશ શોભે છે. તે જાણે દેવીને સેવ્ય જાણીને નમસ્કાર કરવા આવેલી દેવાંગનાઓના મસ્તકના સેંથામાં પૂરેલું સિંદૂર શાસનદેવીના ચરણે લાગી ગયું ન હોય ! ॥ ૧૬ ॥

यत्पादपद्मेन पराजितेन, विजृम्भमाणारुणवारिजेन ।
शुश्रूषणायारुणिमा तदङ्के, शङ्के डुढौकेऽरुणलक्ष्मिलक्षात् ॥ १७ ॥

विजृम्भमाणेन विकाशं प्राप्नुवता अरुणवारिजेन रक्तकमलेन । कोकनदेनेत्यर्थः । कर्त्रा । शुश्रूषणाय सेवाकारणाय अरुणिमा आत्मीयरक्तिमा तदङ्के पादपद्मोत्सङ्गे अहमेवं शङ्के संशयं कुर्वे मन्ये । विचारयामीत्यर्थः । अरुणा या लक्ष्मीः शोभा विभूतिर्वा तस्या लक्षात्कपटात् । 'व्यपदेशो मिषं लक्षं निभव्याजः' इति हैम्याम् । लक्ष्मिशब्दो ह्रस्वः शब्दप्रभेदे । अरुणिमा रक्तता स्वरागो डुढौके किमु प्राभृतीकृत इव । किंभूतेन कोकनदेन । यत्पादपद्मेन यस्याः शासनदेवतायाः पादपद्मेनेव चरणारविन्दद्वन्द्वेन पराजितेन पराभवपदवीं प्रापितेन अर्थादात्मीयविभवेन ॥ इति पादतलरक्तिमा ॥

श्लोकार्थ

શાસનદેવીના ચરણ-કમલની લાલાશથી પરાભવ પામેલા લાલ કમલે, સેવા કરવા માટે રક્તતારૂપ લક્ષ્મીના બહાને શાસનદેવીના ચરણ-કમલની મધ્યમાં પોતાની રક્તતા ભેટ ધરી ન હોય ! ॥ ૧૭ ॥

यस्याः स्फुरत्कान्तिविकाशिताशाः, कामाङ्कुशा दिद्युतिरे पदाब्जे ।
इदं-मुखाम्भोजविनिर्जितेन, राज्ञेव रत्नान्युपदीकृतानि ॥ १८ ॥

यस्याः शासनदेव्याः पदाब्जे चरणारविन्दद्वन्द्वे कामाङ्कुशा नखा दिद्युतिरे द्योतन्ते स्म शुशुभिरे । किंभूताः । स्फुरन्तीभिरितस्ततः प्रसरन्तीभिः सूर्यज्योतिःस्पर्धया वा स्फूर्जन्तीभिः कान्तिभिर्दीप्तिभिः विकाशिता प्रकटीभावं प्रापिता उद्योतिता आशा दश दिशो यैस्ते । उत्प्रेक्ष्यते—इदंमुखाम्भोजेन अस्या वदनवारिजन्मना । 'इदं नृपप्रार्थिभिरुज्झितोऽर्थिभिः' तथा 'इदं यशांसि द्विषतः सुधारुचः' इति पदद्वयमपि नैषधे । विनिर्जितेन पराजयगोचरीकृतेन राज्ञा चन्द्रेण नृपेण च रत्नाकरोद्भवत्वेन कोशसौधाधिपतित्वेन च द्वयोरपि मणीनां सद्भावात् रत्नानि जात्यपद्मरागमणयः उपदीकृतानि ढौकितानीव ॥

શ્લોકાર્થ

આમ તેમ પ્રસરતી દેદીપ્યમાન કાંતિવડે દશે દિશાઓને પ્રકાશિત કરનારા શાસનદેવીના ચરણ-કમલના નખો શોભે છે, જાણે તે નખ, આ શાસનદેવીના મુખરૂપી કમલવડે પરાભવ પામેલા ચંદ્ર-રૂપી રાજાએ, પદ્મરાગમણી ભેટણા રૂપે ધર્યા ન હોય ! (તેવા લાગતા હતા.) ॥ ૧૮ ॥

यदाश्रयीभूय किमर्भसूराः, राहुं निहन्तुं नखराङ्गभाजः ।
प्रणम्रगीर्वाणवधूप्रवेणी–छायाच्छलाङ्गीकृतचन्द्रहासाः ॥ १९ ॥

दानवारिपरिग्रहपदमेव । अथ वा यो दानवारिपरिग्रहः स पवाश्रयः शरणं येषां तादृशा भूत्वा यत् यो वा आश्रयो येषां ते यदाश्रयाः । न यदाश्रया अयदाश्रया [यदाश्रया] भूत्वाइति यदाश्रयीभूय अर्भसूराः बालारुणाः प्रभातप्रोद्यन्मार्तण्डाः शासनत्रिदशीक्रमकामाङ्कुशाः पवाङ्गं वपुर्लतां भजन्ते सेवन्ते तादृशाः सन्तो भवन्तः राहुं स्वार्भाणुदानवं निहन्तुं शमनसदनातिथीकर्तुं प्रणम्राणां देवीचलननमनशीलानां गीर्वाणवधूनां सुराङ्गनानां प्रवेणीनां कबरीणां छायाः प्रतिबिम्बानि तासां छायानां छलेन कपटेन अङ्गीकृता गृहीताश्चन्द्रहासा महाखड्गा इव सन्ति । नखानां रक्तत्वेनोद्गच्छदादित्योपमानम् ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીના નખરૂપ શરીરને ધારણ કરનારા આશ્રિત બનેલા બાલસૂર્ય, નમસ્કાર કરતી દેવાંગનાઓની વેણીનાં પ્રતિબિંબના બહાનાથી રાહુને હણવા માટે ધારણ કરેલાં જાણે ચંદ્રહાસ ખડ્ગો ન હોય ! ॥ ૧૯ ॥

इदंपदीभूय भवान्तरेऽपि, लौहित्यलक्षात्कलितानुरागाम् ।
पद्मद्वयीं प्रेक्ष्य नखाङ्गबालाऽ–रुणा इवैतन्मिलनार्थमीयुः ॥ २० ॥

पद्मद्वयीं स्वबन्धुभूतामम्भोजन्मद्वितयीं प्रेक्ष्यावलोक्य चक्षुर्लक्ष्यीकृत्य एतस्याः पद्मद्वय्या अर्थाद्बन्धुत्वेन मित्रत्वेन वा मिलनार्थमीयुरागता नखा अर्थाद्देवीचरणजन्मकामाङ्कुशा पवाङ्गानि शरीराणि येषां तादृशा बाला नवमुदयं लभमाना अरुणा भास्करा इव । किंभूतां पद्मद्वयीम् । इदंपदीभूय । 'जगत्कर्तृजगत्सर्गप्रणयनपरवशत्वे विधेर्विश्वव्यापारपारवश्यादवतीर्णस्य संसारचक्रे' इति चम्पूकथायाम् । अस्या जिनशासनदेवतायाश्चरणौ भूत्वा पदभावं प्रपद्य भवान्तरेऽन्यस्मिन्नपि भवे जन्मनि अपरावतारे संप्राप्तेऽपि लौहित्यस्य स्वभाविकस्फुरद्रक्तताया लक्षात्कपटात्कलितः पूर्ववद्धृतोऽनुराग स्नेहातिरेकता च यया ताम् ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીના ચરણકમલને જોઇને, નખોરૂપી શરીરને ધારણ કરનારા બાલસૂર્યો, મિત્રતાના

સ્નેહથી મળવા માટે આવ્યા ન હોય ! અથવા જાણે ભવાંતરમાં પણ આ શાસનદેવીના ચરણરૂપ થવાનો સ્વભાવિક લાલાશના બહાને અનુરાગ પ્રગટ થયો ન હોય ! ॥ ૨૦ ॥

प्रपेदुर्षीं यत्पदतां पयोज–द्वयीं विभाव्यार्भकशीतभासः ।
निजानुरज्यन्मनसं प्रणेतुं, नखीबभूवुः किमु तत्त्रिदश्याः ॥ २१ ॥

अर्भकशीतभासो बालचन्द्राः । तेषां चारुणत्वं कविसमये दृश्यते । यथा—'अयमुदयति घुसृणारुणतरुणीवदनोपमश्चन्द्रः' इति विदग्धमुखमण्डने, तथा—'स्फुरदम्भःसरोदम्भात्सैंहिकेयभयादिव । राकामृगाङ्काः संभूय विभान्ति शरणागताः ॥' इति पाण्डवचरित्रे च चन्द्रबाहुल्यं प्रोक्तमस्तीति । तथात्रापीदं द्वयमपि उद्यतां चन्द्रसूर्याणां बालत्वमेव प्रतिपद्यते । तत्त्रिदश्याः सा सूरिध्यानाकृष्टागता वासौ त्रिदशी च त्रिदशवशा तस्या नखीबभूवुः तत्पदपुनर्भवभावं भजन्ते स्म । देवतानखा जाता इत्यर्थः । किं कृत्वा । यत्पदतां तत्त्रिदशचरणभावं प्रपेदुर्षीं प्राप्तवतीं पयोजयोः कमलयोर्द्वयीं युगलीं विभाव्य चक्षुषा समीक्ष्य । उत्प्रेक्ष्यते—तां पद्मद्वितयीं निजे स्वात्मनि विषये अनुरज्यत् सरागीभवत् । 'चकास्ति रज्यरुच्छविरुज्जिहानः' इति नैषधे । मनः स्वान्तं यस्यास्तादृशीं प्रणेतुं किमु कर्तुमिव । 'सृजति करोति प्रणयति' इत्यादिकरणार्थाः क्रियाकलापे ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના ચરણરૂપે બનેલા કમલયુગલને જોઇને બાલચંદ્રો શાસનદેવીના નખોરૂપે બન્યા ! શા માટે ? પોતાનામાં અનુરાગી મનવાળા કમલયુગલને નમસ્કાર કરવા માટે જાણે બાલચંદ્રો નખરૂપ બન્યા ન હોય ! ॥ ૨૧ ॥

सौन्दर्यपाथःप्लवपादपद्मा–करेऽङ्गुलीनालजुषोऽनिमिष्याः ।
कामाङ्कुशाः शोणसरोजराज्यो, ज्योतिर्मरन्दोपचिता इवाबभुः ॥ २२ ॥

अनिमिष्या देवतायाः नखा अनुरागा भान्ति स्म । अयं प्रयोगः क्रियारत्नसमुच्चयेऽप्यस्ति । उत्प्रेक्ष्यते—शोणसरोजराज्यः कोकनदपङ्क्तय इव । कस्मिन् । सौन्दर्यं मनोहरत्वं तदेव पाथसां पानीयानां प्लवः पूरो यस्मिंस्तादृशे पादे चरणरूपे पद्माकरे सरसि । चरणे त्वाकृतिकमलानां सद्भावात् कमलाकरत्वम् । किं शोणसरोजराज्यः । अङ्गुल्यः पादशाखास्ता एव नाला मृणालानि जुषन्ते भजन्ते । पुनः किंभूताः । ज्योतींषि नखकान्तयः एव मरन्दा मधूनि तैरुपचिताः पुष्टाः । भृता इत्यर्थः ॥ इति पदनखाः ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીના લાલ નખો, સૌંદર્યરૂપ જલપ્રવાહવાળા ચરણરૂપી પદ્મસરોવરમાં, આંગળીઓરૂપ

મૃણાલથી યુક્ત તેમજ નખોની કાન્તિરૂપ રસવડે પુષ્ટ, આવી લાલ કમલની જાણે પંક્તિઓ ન હોય ! ॥ ૨૨ ॥

नखोल्लसत्पल्लवशालमानै–र्नम्रामरीनेत्रमिलद्द्विरेफैः ।
शाखाविशेषैः पदशाखिनः किं, तदङ्गुलीभिर्भ्रियते स्म शोभा ॥ २३ ॥

तदङ्गुलीभिर्देवीपदशाखाभिः शोभा भ्रियते ध्रियते स्म । 'डुभृञ् धारणपोषणयोः' इत्यस्य रूपम् । उत्प्रेक्ष्यते—पदशाखिनः पादपादपस्य किं शाखाविशेषैर्विशिष्टशाखाभिरिव । किंभूतैः । नखाः एवोल्लसन्तः स्फुरन्तः विकसन्तो वा पल्लवाः प्रवालास्तैः कृत्वा शालमानैः शोभाभासुरैः । पुनः किंभूतैः । नम्राणां नमनशीलानाममरीणां त्रिदशीनां नेत्राणां नयनानां प्रतिबिम्बितान्येव । मध्यमपदलोपी समासः । मिलन्तः समीपे समागच्छन्तो द्विरेफा भृङ्गा येषु ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીની આંગળીઓ શોભાને ધારણ કરતી હતી. પગરૂપ વૃક્ષના નખરૂપ વિકસ્વર પલ્લવોથી શોભાયમાન અને નમસ્કાર કરતી દેવીઓનાં મળેલા નેત્રરૂપ ભ્રમરોથી યુક્ત વિશિષ્ટ પ્રકારની જાણે શાખાઓ ન હોય ! [દેવીની આંગળીઓ જાણે શાખાઓ ન હોય !] ॥ ૨૩ ॥

पदं मयेदं प्रददे शिरःसु, दिशां दशानामपि सुन्दरीणाम् ।
इतीव रेखाः क्रमयोरमर्त्या–ङ्गुलीमिषात्तत्प्रमिता बिभर्ति ॥ २४ ॥

अमर्त्या देवसुन्दरी । 'अलम्भि मर्त्याभिरमुष्य दर्शने' इति नैषधे । यथा मर्त्या तथा अमर्त्या । तथा अमर्त्यापि अङ्गुलीनाम् । अत्राङ्गुष्ठोऽप्यङ्गुलीमध्य एव गण्यते न पृथक् क्रियते । यदुक्तं नैषधेऽपि—'रज्यन्नखस्याङ्गुलिपञ्चकस्य मिषादसौ हिङ्गुलपद्मतूणे । हेमैकपुङ्खास्ति विशुद्धपर्वा प्रियाकरे पञ्चशरी स्मरस्य ॥' इति । दशानां मिषाच्छलात्क्रमयोर्द्वयोश्चरणयोस्तत्प्रमिता दशदिक्प्रमाणा रेखा बिभर्ति धत्ते । उत्प्रेक्ष्यते— इति हेतोरिव । इति किम् । यन्मया स्वीयाद्वैतरूपश्रिया कृत्वा दशानां पूर्वा, अग्निः, दक्षिणा, नैर्ऋती, प्रतीची, वायवी, उत्तरा, ऐशानी, ऊर्ध्वदिक्, अधोदिक् । एकस्मिन् पक्षे । अष्टदिक्षु मानुष्यः ऊर्ध्वलोके देवाङ्गनाः अधोलोके च नागाङ्गना असुराङ्गनाश्च । अपरस्मिन् पक्षे । तिर्यग्लोके दशदिक्षु सर्वत्रापि देव्यो वर्तन्ते इति । दशदिग्वर्तिनीनां सुन्दरीणां स्त्रीणां शिरःसु मस्तकेषु रूपसौन्दर्यातिरेकात् इदं पदम् अयं चरणः प्रददे प्रदत्तम् । पदशब्दः पुंलिङ्गनपुंसकलिङ्गयोः । 'चरणः क्रमणः पादः पदोऽङ्घ्रिश्चलनः क्रमः' इति हैम्याम् । तथा—'पदं किमस्याङ्कितमूर्ध्वरेखया' इति नैषधे ॥ इति पादाङ्गुल्यः ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીના બે પગની દશ આંગળીઓના બહાને, દશદિશાના પ્રમાણરૂપ દશ રેખાઓ ધારણ કરી ન હોય ! શા માટે ? 'મારી અદ્વૈતરૂપની લક્ષ્મીથી [પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈઋત્ય, પશ્ચિમ,

વાયવ્ય, ઉત્તર, ઇશાન, ઉર્ધ્વ અને અધો, આ પ્રકારે, બીજી રીતે આઠ દિશાઓમાં મનુષ્ય સ્ત્રી, ઊર્ધ્વ લોકમાં દેવાંગના, અધોલોકમાં નાગાંગના, અને અસુર સ્ત્રીઓ, વળી તિર્છાલોકમાં દશે દિશાઓમાં દેવીઓ હોય છે.] તે દશે દિશાની સ્ત્રીઓનાં મસ્તકો ઉપર આ ચરણ અર્પણ કરું છું !" ॥ २४ ॥

विलासिबालव्यजना धृतोद्य-च्छत्रा स्फुरद्वारिजराजमाना ।
अधीश्वरीवाखिलवारिजानां, यदीयपादद्वितयी दिदीपे ॥ २५ ॥

यस्या देव्या इयं यदीया शासनदेवतासंबन्धिनी पादद्वितयी चरणयुगली दिदीपे शुशुभे । उत्प्रेक्ष्यते—अखिलानां समग्राणां वारिजानां जलजन्मनामत्रार्थात्कमलानामेव पदयोः पद्मानामुपमानत्वात् । वारिजशब्देन शङ्खोऽप्युच्यते । 'कम्बुस्तु वारिजस्त्रिरेखः षोडशावर्तः शङ्खः' इति हैमीवचनात् परं तन्निरासः । अथ वारिजशब्देन मुख्यतया पद्ममेवोच्यते तस्मात्कमलानामेवाधीश्वरी स्वामिनीव राज्ञीव । किं राजचिह्नं दर्श्यते विलसत इत्येवं शोभमाने बालव्यजने आकृतिरूपे । 'छत्तचामरपडागजूअजवमंडिया' इत्यजितशान्तिस्तववचनात् । चामरे यस्यां यस्या वा । पुनः किंभूता । धृतमाकलितमाकारकायमातपत्रं छत्रं यया । स्फुरद्भिः प्रकटीभवद्भिः रेखाकारधारिभिर्वारिजैः पद्मैर्विराजमाना शालिनी ॥

श्लोकार्थ

શાસનદેવીની પાદદ્વયી (ચરણયુગલ) શોભે છે. જેને વિકસ્વર 'આકૃતિ અને રૂપ' આ બે ચામર વીંજાય છે, જેણે છત્ર ધારણ કર્યું છે, તેમજ જે રેખાકારે પ્રગટ થયેલાં કમલોવડે શોભે છે. એવી સર્વે કમલોની જાણે અધીશ્વરી (રાણી) ન હોય ! [શાસનદેવીની પાદદ્વયી જાણે કમલોની રાણી ન હોય ?] ॥ २५ ॥

कथंचनाभ्यर्थनया मृदुत्वं, रागश्रियं चाप्य पदारविन्दात् ।
प्रवालमाला धरणीरुहाणा-मिवाधमर्णीभवति स्म तस्याः ॥ २६ ॥

धरणीरुहाणां पादपानां प्रवालमाला पल्लवपङ्क्तिः । तरूणां प्रवालकथनेन विद्रुमाणां निरासः कृतः । उत्प्रेक्ष्यते—तस्या देव्या अधमर्णीभवति स्म ग्राहका जाताः । किं कृत्वा । कथंचन महता कष्टेन केनापि प्रकारेण वा अभ्यर्थनया देवीपुरस्ताद्याचनया कृत्वा पदारविन्दादर्थात् शासनदेवीचरणकमलान्मृदुत्वं सौकुमार्यं च पुनः रागश्रियं लौहित्यलक्ष्मीं चाप्य लब्ध्वा ॥

श्लोकार्थ

દેવીની આગળ પ્રાર્થના કરવાથી, શાસનદેવીના ચરણ કમલની સુકુમારતા, અને લાલાશની લક્ષ્મી મહાકષ્ટે પ્રાપ્ત કરીને, વૃક્ષોના પલ્લવોની હારમાળા જાણે દેવીના ગ્રાહકો બની ગઇ ન હોય ! ॥ २६ ॥

प्रसादकान्ती दधती सुवर्णा–लंकारिणी रम्यतमक्रमा च ।
संश्लेषदक्षाप्रतिमोपमान–श्रीः श्लोकमालेव सुरी चकासे ॥ २७ ॥

सुरी (शासन)त्रिदशी श्लोकमालेव अनुष्टुभां पङ्क्तिरिव चकासे दीप्यते स्म । किंभूता सुरी श्लोकमाला च सप्रसादं प्रसन्नभावं कान्तिं शोभां वपुर्दीप्तिं वा तथा झगित्यर्थावबोधगोचरत्वं प्रसादगुणः । तथा दीप्तरसत्वं कान्तिस्ते दधती दधाना । पुनः किंभूता । सुवर्णैः काञ्चनैर्विरचिता अलंकारा अङ्गप्रत्यङ्गाभरणानि विद्यन्ते सन्ति वास्याः । तथा शोभना वर्णा अक्षराणि । तथा उपमोत्प्रेक्षारूपकाद्या अलंकारास्ते सन्ति अस्यामिति । अस्त्यर्थीय इन् । पुनः किंभूता । रम्यतमौ अतिशयेन मनोज्ञौ सामुद्रोक्तलक्षणलक्षितावत एवातिरुचिरौ क्रमौ चरणौ यस्याः अतिरमणीयचतुश्चरणा अनुक्रमो वा यस्याः । पुनः किंभूता संश्लेषे स्वकामुकेन वल्लभेन समं सस्नेहसरोमाञ्चाञ्चितं लतावेष्टितकाद्यालिङ्गनविशेषे निपुणा चातुर्यवती । तथा । शब्दगुणार्थशब्दालंकारार्थालंकारादिरूपः सम्यक् समीचीनश्चेतश्चमत्कारकारी श्लेषस्तत्र दक्षा पट्वी । पुनः किंभूता । अप्रतिमोपमानश्रीः न विद्यते प्रतिमा सादृश्यं यस्याः । 'न तन्मुखस्य प्रतिमा चराचरे' इति नैषधे । तादृशी उपमानश्रीः शोभा लक्ष्मीर्वा यस्याः । तथा अप्रतिमा असाधारणा उपमानैरुपलक्षणादुत्प्रेक्षाद्यैः श्रीर्लक्ष्मीः शोभा यस्याः ॥ इति पादाः ॥

श्लोकार्थ

શાસનદેવી 'અનુષ્ટુભ' શ્લોકની પંકિતની જેમ શોભે છે. **દેવી** આનંદદાયક શરીરની કાંતિવાળી છે, **શ્લોકપંકિત** શીઘ્રતાથી બોધ થઈ શકે તેવા પ્રસાદગુણવાળી છે, અને દેવી–સુવર્ણાદિના અલંકારોથી વિભૂષિત શરીરવાળી છે. **શ્લોકપંકિત** સુંદર વર્ણો (અક્ષરો) અને ઉપમાન—ઉત્પ્રેક્ષાદિ અલંકારોવાળી છે. દેવી અતિ રમણીય લક્ષણોપેત સુંદર ચરણોવાળી છે. **શ્લોકપંકિત** અતિરમણીય ચાર ચરણોવાળી છે. દેવી પોતાના સ્વામી સાથે સ્નેહપૂર્વક આલિંગન આપવામાં ચતુર છે. **શ્લોકપંકિત** શબ્દગુણ, અર્થગુણ, શબ્દાલંકાર અર્થાલંકાર, આદિરૂપ વિદ્વદ્પુરુષોના ચિત્તને ચમત્કાર કરવાવાળી શ્લેષમાં દક્ષ છે. દેવી અસાધારણ શરીરની શોભાવાળી છે. **શ્લોકપંકિત** અસાધારણ ઉપમાન–ઉત્પ્રેક્ષા–આદિની શોભાવાળી છે. આવી અનુષ્ટુભ **શ્લોકપંકિત**ની જેમ શાસનદેવી શોભે છે. ॥ ૨૭ ॥

यत्पादराजौ परिशुद्धपार्ष्णी, निर्जित्य गत्याखिलराजहंसान् ।
उच्चै रुचिस्फूर्तिमिषाज्जिगीषू, प्रस्थातुकामाविव नाकिनागम् ॥ २८ ॥

यस्या देवतायाः पादौ चरणावेव राजौ राजानौ पार्थिवौ अपरावपि बलवद्भूपती नाकिनां नागं गीर्वाणानां वारणमैरावणं निर्जरश्रेष्ठं शक्रं वा । यदुक्तं हैम्याम्—'स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्यास्तल्लजश्च मतल्लिकाः । मचर्चिकाप्रकाण्डोद्धयः प्रशस्यार्थप्रकाशकाः ॥' इति । जिगीषू जेतुमिच्छन्तौ सन्तौ ।

रुचीनां निःसरद्बहलधवलकान्तीनां स्फूर्तेः स्फुरणस्य मिषात्कपटात् । उत्प्रेक्ष्यते—उच्चैरूर्ध्वं स्वर्गलोकं प्रति प्रस्थातुकामौ गन्तुमीहमानाविव प्रचलितुमनसाविव । ऐरावणवासवयोः स्वर्गस्थायुकत्वेन उच्चैर्गमनम् । राज्ञामपि इन्द्रनिर्जयनं दृश्यते । यथा रघुवंशे इन्दुमतीस्वयंवरे कार्तवीर्यवर्णनाधिकारे—'कारागृहे निर्जितवासवेन लङ्केश्वरेणोषितमा प्रसादात्' । तथा सूक्ते—'दृषद्भिः सागरो बद्धः इन्द्रजिन्मानवैर्जितः । वानरैर्वेष्टिता लङ्का जीवद्भिः किं न दृश्यते ॥' इति । किं कृत्वा । गत्या गमने विलासेन प्रयाणेनाभिलाषेण तेन वाखिलान् समस्तान् राजहंसान् सितच्छदान् पार्थिवपुङ्गवांश्च । प्रबलपृथिवीपुरंदरानित्यर्थः । निर्जित्य पराभूय स्ववशीकृत्य च । किंभूतौ पादराजौ । परि सामस्त्येन सर्वप्रकारेण समन्तात्समग्रतया वा शुद्धो लाञ्छनाभावेन निर्मलः पार्ष्णिः घुट्योरधः प्रदेशो ययोः । तथा परि समन्तात् समग्रस्वप्रदेशापेक्षया निर्दोषो विरोधादिरहितः पार्ष्णिः पाश्चात्यो विजयिनो राज्ञः स्वदेशपृष्ठवर्ती राजा ययोस्तौ । 'शुद्धपार्ष्णिरयान्वितः' इति रघुवंशे । यो विजयी नृपोऽपरदेशसाधनार्थं प्रतिष्ठते सोऽवश्यं स्वदेशपाश्चात्यं पार्थिवं पुरग्रामांश्च हस्त्यादिप्रदानेन मैत्रीविधानेन च शुद्धं स्वानुकूलीकरोतीति स्थितिः । नो चेदशुद्धः स तद्देशे विड्वरं कुरुते तस्मान्निर्दोषीकरणं तदभिधानं च पार्ष्णिरित्युच्यते ॥ इति पार्ष्णिः ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ સર્વે રાજાઓને જીતી લેનાર વિજયી રાજા અન્ય દેશને સાધવા માટે પ્રયાણ કરે તે પૂર્વે અવશ્ય પોતાના દેશની પાછળ રહેલા રાજાઓ, નગરો અને ગામોને હાથી—દ્રવ્ય આદિના દાનપૂર્વક મિત્રરૂપે બનાવી પોતાને અનુકૂળ કરે છે. તેમ શાસનદેવીના નિર્મલ પગની પાનીઓવાળા બે પગરૂપી રાજાઓ, પ્રસરતી કાંતિને બહાને પોતાની સર્વ રાજહંસોને જીતી લેનાર ગતિવડે સ્વર્ગલોકના ઐરાવણ હાથીને જીતવા માટે પ્રયાણ કરવાની ઇચ્છાવાળા થયા ન હોય ! ॥ ૨૮ ॥

जम्भद्विषत्कुम्भिपराभविन्या, ययाभिभूतिं गमितः स्वगत्या ।
किं हंसकस्तां चरणारविन्दे, तस्थौ प्रसत्तेर्विषयीचिकीर्षुः ॥ २९ ॥

हंस एव हंसकः स्वार्थे कः । राजहंसः नूपुरम् । 'पिण्याकझर्झरहंसकशङ्खपुङ्खाः' इति लिङ्गानुशासने पुंनपुंसकलिङ्गः । चरणारविन्दे अर्थाद्देवीपादपद्मे तस्थौ स्थितवान् । उत्प्रेक्ष्यते—तां शासनदेवतां प्रसत्तेः प्रसादस्य विषयीचिकीर्षुः किं गोचरीकर्तुमिच्छुरिव । हंसकः कथंभूतः सन् । यया त्रिदश्या स्वगत्या निजगमनातिविलासेन अभिभूतिं पराभवं गमितः प्रापितः सन् । किंभूतया गत्या । जम्भानामा दैत्यस्तस्य द्विषन् वैरी हन्ता वासवस्तस्य कुम्भी हस्ती ऐरावणस्तं पराभवति निर्जयति इत्येवंशीला तया ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીના નૂપુરરૂપે (ઝાંઝરરૂપે) રાજહંસ રહ્યો ન હોય ! શા માટે ? ઐરાવણ હાથીની ગતિને પરાભવ કરનારી ગજગામિની ગતિથી પરાભવ પામેલો રાજહંસ દેવીની મહેરબાનીને મેળવવા માટે જાણે નૂપુરરૂપે રહ્યો ન હોય ! ॥ ૨૯ ॥

स्वजिह्मयानेन विगानितः स–ध्याखण्डलः कुण्डलिनामिवैताम् ।
सिञ्जानमञ्जीरविनिर्मिताङ्गः, प्रसादयत्यङ्घ्रिपयोजलग्नः ॥ ३० ॥

कुण्डलिनां भुजंगमानामाखण्डलः पुरंदरः स्वामी शेषनामनागाधिराजः पादपयोजे क्रमकमले लग्न आश्रित्य स्थितः सन् । उत्प्रेक्ष्यते— एतां शासनदेवतां प्रसन्नां करोतीव । प्रसादकलितां निर्मिमीत इव । यो हि बलवन्तं निजजेतारं प्रसादयितुमिच्छति स तत्पदयोर्लगति । चाटुवाक्यानि ब्रूते । इति रीतिः । किंभूतः । सिञ्जानं शब्दायमानं रणझणितिरावं कुर्वाणं यन्मञ्जीरं नूपुरं तदेव विहितं निर्मितमङ्गं वपुर्येन । पुनः किंलक्षणः सन् । स्वस्यात्मनो जिह्मेन वक्रेण यानेन गमनेन । यौवनोन्मादेन प्रायः स्त्रीणां गतिर्वक्री भवति । अपरोऽपि पाठः । यथा—'स्वश्लोकशौक्ल्येन' स्वस्यात्मनः श्लोकस्य यशसः शौक्ल्येन शुक्लतया वा विगानितोऽधरीकृतः ॥ इति चरणनूपुरम् ॥

શ્લોકાર્થ

શેષનાગ શાસનદેવીનાં ચરણોમાં નૂપુરરૂપે રહ્યો ન હોય ! શા માટે ? રણઝણ અવાજ કરતા નૂપુરરૂપે જેણે શરીર ધારણ કર્યું છે. અને પોતાની વક્રગતિથી પરાભવ પામેલો શેષનાગ શાસનદેવીની મહેરબાની પ્રાપ્ત કરવા માટે જાણે પગ પકડીને રહ્યો ન હોય ! ॥ ૩૦ ॥

यया जगज्जैत्रतमश्रियाङ्घ्रि–गुल्फः परां कोटिमवापितः सन् ।
पराक्षिलक्ष्यत्वमयांबभूव, न चक्रवर्ती तु कदाचनापि ॥ ३१ ॥

यया शासनदेवतया जगतां भुवनानां त्रैलोक्यस्थानामशेषाणां सर्वेषां कामिनीनां जैत्रतमया अतिशयेन जैत्रया जयनशीलया श्रिया आत्मलक्ष्म्या परां प्रकृष्टां कोटिमुत्कर्षं काष्ठामवापितो नीतः सन् । पराक्षिलक्ष्यत्वम् अङ्घ्रिगुल्फश्चरणग्रन्थिघुण्टकः कदाचनापि कस्मिन्नपि समये पराक्षिलक्ष्यत्वं परेषामन्येषां चक्षुष्मतामक्ष्णोर्लोचनयोर्लक्ष्यत्वं दृश्यतां गोचरत्वं न अयांबभूव गच्छति स्म । 'अय गतौ' इत्यस्य धातोराम्प्रत्यये प्रयोगा यथा—अयांचक्रे, अयांबभूव, अयामासेति । क इव । चक्रेण नरखेचरेन्द्राद्यप्रतिहतेनामोघरथाङ्गायुधेन वर्तते । षट्खण्डक्षोणीमण्डलान्तरे प्रवर्तते दिग्विजयं विदधातीत्येवंशीलचक्रवर्ती सार्वभौम इति । यथा चक्री परेषां प्रत्यर्थिनां कदाचिदपि कस्मिन्नपि प्रस्तावे आजीवितान्तमक्षिलक्ष्यत्वं लोचनगोचरत्वं नायते

न प्राप्नोति । प्रतिभटैर्भूपैः द्यापि द्रष्टुं न शक्यते इत्यर्थः । एतावता देवीगुल्फौ न दृश्येते । स्त्रीणां गुल्फजानू अदृश्यावेव श्लाघ्येते इति सामुद्रशास्त्रे । तथा 'गुल्फद्वयाप्ता यददृश्यसिद्धिः' इति नैषधे ॥

श्लोकार्थ

જગતની જયશીલ લક્ષ્મીવડે પરાકાષ્ઠાને પામેલી શાસનદેવીની ઘુંટી, જેમ ચક્રવર્તી રાજા શત્રુઓને દષ્ટિગોચર ન હોય તેમ બીજાઓને ક્યારે પણ દષ્ટિગોચર ન હતી. ॥ ૩૧ ॥

यज्जङ्घयाधःकरणादुदीत-व्रीडातिरेकादिदमीयगुल्फः ।
मन्ये न्यमज्जन्नवनिर्यदर्चि-रर्णःप्रपूर्णीभवदङ्घ्रिशोणे ॥ ३२ ॥

यस्याः शासनसुराङ्गनायाः जङ्घया अधःकरणान्नीचैर्विधानात्तिरस्करणाद्वा उदीता प्रकटीभूता । 'उदीतमातङ्कितवानशङ्कत' इति नैषधे । या व्रीडा लज्जा तस्या अतिरेकादतिशयात् अस्या अयमिदमीयः । 'मध्यं तनूकृत्य यदीदमीयम्' इति नैषधे । देवीचरणसंबन्धी गुल्फो घुण्टकः । अहमेवं मन्ये वितर्कयामि । नवानि नवीनानि निर्यन्ति प्रादुर्भवन्ति यान्यर्चींषि अर्थात्तत्क्रमकान्तयः तान्येवार्णांसि पानीयानि तैः प्रपूर्णीभवन्नाकण्ठं व्याप्तः संपद्यमानः अङ्घ्रिर्देवीपादः स एव शोणो हृदस्तस्मिन्न्यमज्जत्किमु ब्रुडति स्मेव ॥

श्लोकार्थ

શાસનદેવીની જંઘાવડે તિરસ્કૃત થવાથી ઉત્પન્ન થયેલી લજ્જાના અતિરેકથી દેવીનો ગુલ્ફ (ઘુંટી) તે હું માનું છું કે નવીન પ્રસરતી ચરણની કાંતિરૂપ જલવડે પરિપૂર્ણ બનેલા ચરણરૂપ સરોવરમાં ડૂબી ગયો ન હોય ! ॥ ૩૨ ॥

श्रीमज्जिनाधीशमताधिदेव्या, जङ्घे विभूषामनघे दधाते ।
किमु प्रगल्भक्रमनामधेय-वृन्दारकोर्वीरुहयोः प्रकाण्डे ॥ ३३ ॥

श्रीमांश्चतुस्त्रिंशदतिशयादिका लक्ष्मीः त्रैलोक्याधिपत्यलक्ष्मीर्वा विद्यते यस्य स श्रीमान् यो जिनानां जयन्ति सर्वथापि रागद्वेषादिकानन्तरङ्गान् शात्रवानिति जिनास्तेषां सामान्यकेवलीनामधीशः स्वामी तीर्थंकरोऽर्थान्महावीरभगवान् तस्य मतं शासनं तस्याधिदेव्या अधिष्ठायिकाया देवतायाः अनघे निष्पापे प्रशस्ये जङ्घे नलकिन्यौ विभूषां शोभां दधाते कलयतः । उत्प्रेक्ष्यते—प्रगल्भौ प्रकृष्टौ यौ क्रमौ देवीपादौ तावेव नामधेयमभिधानं ययोस्तादृशयोर्वृन्दारकोर्वीरुहयोः कल्पवृक्षयोः । प्रकाण्डे किमु वृक्षस्कन्धाविव । 'मूलाच्छाखावधिर्गण्डिः प्रकाण्डोऽथ' इति हैम्यां प्रकाण्डः पुंक्लीबलिङ्गयोः॥

श्लोकार्थ

જિનેશ્વર ભગવાનના શાસનની અધિષ્ઠાયિકા દેવીની બે જંઘાઓ પ્રશસ્ત શોભાને ધારણ કરતી હતી. તે જાણે દેવીના ઉત્કૃષ્ટ ચરણરૂપ જેના નામ છે તેવા કલ્પવૃક્ષના બે સ્કંધો ન હોય ! ॥ ૩૩ ॥

यस्याः प्रकाण्डस्फुरदुग्रजङ्घा-सदृक्षलक्ष्मीस्पृहयालवः किम् ।
विषह्य भारं भवनव्रजानां, स्तम्भा मनुष्याननुपकुर्वते स्म ॥ ३४ ॥

स्तम्भाः स्थूणाः भवनव्रजानां गृहगणानां भारं वीवधं विषह्य क्षान्त्या मनुष्यानुपलक्षणात्सुरान् त्रिभुवनेऽपि गृहभाराधारभूतस्तम्भानां विद्यमानत्वेन एतावता त्रिजगज्जनानुपकुर्वते स्म उपकारं कुर्वन्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—यस्यास्त्रिदश्याः प्रकाण्डे वृक्षस्कन्धाविव स्फुरन्त्योः शोभमानयोः जङ्घयोः सदृक्षलक्ष्म्याः समानविभूषायाः स्पृहयालवः किम् अभिलाषुका इव कामयितार इव ॥

શ્લોકાર્થ

થાંભલાઓ ઘરોનો ભાર સહન કરીને મનુષ્યો પર જ નહીં, પરંતુ ત્રણે જગત ઉપર ઉપકાર કરે છે. તે જાણે શાસનદેવીના દેદીપ્યમાન જંઘારૂપ વૃક્ષસ્કંધની સમાન શોભાના અભિલાષી ન હોય ! ॥ ૩૪ ॥

सारङ्गनाभीसुरभेरमुष्या, जङ्घाविभूषाभिरधःकृताभिः ।
मृगाङ्गनाभिर्गिरिगह्वरोर्वी, मन्दाक्षलक्ष्याभिरिव प्रपेदे ॥ ३५ ॥

मन्दाक्षस्य लज्जाया लक्ष्याभिर्वेध्याभिस्त्रपातिरेककलिताभिर्मृगाङ्गनाभिर्हरिणरमणीभिः । उत्प्रेक्ष्यते—गिरिगह्वरोर्वी गिरीणां शैलानां गह्वराणां गुहानाम्, अथ वा निकुञ्जानामुर्वी भूमिः । 'गह्वरो बिलभेदयोः । कुञ्जे' इत्यनेकार्थः । तथा 'गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश' इति रघुवंशे । 'परस्परमिलच्छाखापटलपादपपङ्क्तिनिबिडवनमित्यर्थः' इति तद्वृत्तिः । प्रपेदे प्रपन्नेव । किंभूता । मृगनाभिः सारङ्गनाभिः कस्तूरिका । 'गोरोचनाचन्दनकुङ्कुमैणनाभीविलेपा पुनरुक्तयन्ती' इति नैषधे । तथा कस्तूरिकानामापि । 'मृगनाभिर्मृगमदः कस्तूरीगन्धधूल्यपि' इति हैम्याम् । तद्वत्सुरभेः सुगन्धायाः । श्वासवपुःपरिमलकलिताया इत्यर्थः । अमुष्या वर्ण्यमानशासननिर्जरनितम्बिन्याः जङ्घयोर्नलकिन्योर्विभूषाभिः शोभाभिरधःकृताभिस्तिरस्कृताभिः । जिताभिरित्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીની જંઘાની શોભા અને સુવાસવડે તિરસ્કાર પામેલી કસ્તૂરીકાએ લજ્જાના અતિરેકથી જાણે પર્વતની ગુફાને અંગીકાર કરી ન હોય ! ॥ ૩૫ ॥

जङ्घे यदीये प्रणयन् प्रयत्नात्, प्रकाण्डसारं पृथिवीरुहाणाम् ।
जग्राह धाता किमभावि तेषु, ततः स्फुरत्कोटरकूटरन्ध्रैः ॥ ३६ ॥

यस्या इमे यदीये देवतासंबन्धिन्यौ जङ्घे प्रयत्नात्सादरादेकतानतया वा एकाग्रमनसा प्रणयन्कुर्वन् सन् धाता जगत्कर्ता पृथिवीरुहाणां रमणीयसान्द्रद्रुमाणां प्रकाण्डानां सारं सारदलिकपटलं जग्राहाददे गृहीतवान् । उत्प्रेक्ष्यते—ततः सारवस्तुग्रहणानन्तरं तेषु प्रकाण्डेषु तरुस्कन्धेषु स्फुरन्तः प्रकटीभवन्तो ये कोटराः निष्कुहाः । 'पोलाड' इति लोके प्रसिद्धाः । त एव कूटं कपटं येषां तादृशै रन्ध्रैश्छिद्रैरभावि भूतम् । संजातमित्यर्थः ॥ इति जङ्घे ॥

श्लोकार्थ

શાસનદેવીની બે જંઘાનું આદરપૂર્વક ધ્યાન કરતા બ્રહ્માએ રમણીય વૃક્ષોના સ્કંધોના સાર તત્ત્વોને ગ્રહણ કર્યાં, તેથી સ્કંધોમાં પ્રગટ થયેલા કોટરો (પોલાણ) રૂપી કપટ છે જેઓનું, તેવાં છિદ્રો બની ગયાં ન હોય ! (સાર તત્ત્વ લઇ લેવાથી તે સ્કંધોમાં છિદ્ર પડી ગયાં હતાં !) ॥૩૬॥

कपोलयुग्मेन मरुद्युवत्याः-स्तिरस्कृते दर्पणिके विभूत्या ।
गुप्तं स्थिते जानुनिभादुपेत्य, जेतुं द्विषं छिद्रदिदृक्षयेव ॥ ३७ ॥

दर्पणिके आदर्शिके । 'यन्मतौ विमलदर्पणिकायाम्' इति नैषधे । उपेत्य । कुतश्चिदागत्य गुप्तं छन्नं स्थिते तिष्ठतः स्म । कस्मात् । जान्वोर्जानुनो रूपवर्णयोर्निभाद्दम्भात् । अर्थात् तद्देवीवपुष्येवोषिते । उत्प्रेक्ष्यते—द्विषं स्वशत्रुं जेतुं पराभवितुं छिद्राणां वैरिणोरपगुणानां दोषाणां यैर्गवेषितैर्दोषैः स्वद्वेषी सुखं निमेषमात्रान्निहन्यते निर्जीयते वा । तद्रन्ध्राणां दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छयेव । तथा दोषे ज्ञाते सति शत्रुः सुखेन पराभूयते इति लोकेऽपि प्रसिद्धिः । तस्मात् किंलक्षणे दर्पणिके । मरुद्युवत्याः गीर्वाणगृहिण्याः । शासनदेव्या इत्यर्थः । कपोलयुग्मेन गल्लयामलेन विभूत्या स्वीयवैभवेन कृत्वा तिरस्कृते तिरस्कारं न्यक्कारं प्रापिते । पराभूते इत्यर्थः । गुप्तमिति विशेषणात् दृश्यते । 'निगूढजाणु—' इति कल्पसूत्रेऽपि लक्ष्मीवर्णने ॥

श्लोकार्थ

શાસનદેવીના કપોલ-યુગ્મની વિભૂતિવડે તિરસ્કાર પામવાથી શત્રુભાવને ધારણ કરતા બે દર્પણો, શત્રુને સુખપૂર્વક જીતી શકાય તે માટે. શત્રુના છિદ્રને જોવાની ઇચ્છાથી બે જાનુ (ઢીંચણ)ના બહાને જાણે ગુપ્ત બનીને રહ્યા ન હોય ! ॥ ૩૭ ॥

आदर्शिकाद्यानि मिथो मृधेषु, यज्जानुना स्पर्धितया स्वकान्त्या ।
ततः किमु प्रापदतुच्छमूर्च्छां, न चेदचैतन्यवती किमेषा ॥ ३८ ॥

यज्जानुना यस्या देवताया नलकीलेन स्वास्यत्मनः कान्त्या विभूषया । 'कान्तिः शोभायामिच्छायां प्रभायामपि' इत्यनेकार्थः । समं सार्धं स्पर्धितया स्पर्धोद्भावुकभावेन संघर्षित्वेन मिथो मृधेषु परस्परक्रोधोद्धततया विधीयमानयुद्धेषु आदर्शिका मुकुरिका लोके मेवातमण्डलादौ यस्य अधो हस्तको न स्यात् पृष्ठे च ग्रहणार्हं किमप्यङ्कुटकादि भवेत्तस्या अभिधानम् 'आरसी' इत्युच्यते । अघानि दृढप्रहारादिभिर्निहता । उत्प्रेक्ष्यते- ततः प्रहारादिहेतोरतुच्छामतिघनां वालयितुमशक्यां मूर्छां मोहं चैतन्याभावं किमु प्रापल्लब्धवतीव । एवं चेन्न तर्हि एषा आदर्शिका अचैतन्यवती चेतनाया भावश्चैतन्यं तद्विद्यते यस्याः सा चैतन्यवती न चैतन्यवती अचैतन्यवती चेतनाविरहिता किं कथं लक्ष्यते ॥ इति जानू ॥

श्લોકાર્થ

પોતાની કાન્તિ સાથે સ્પર્ધા કરવાથી પરસ્પરના યુદ્ધમાં, જાનુ (ઢીંચણ)ના ગાઢ પ્રહારથી હણાયેલા આદર્શો (દર્પણો) અત્યંત મૂર્છિત બની ગયા. જો એમ ના હોય તો તે ચૈતન્યવાળા કેમ ન હોય ? ॥ ૩૮ ॥

रम्भास्फुरद्वैभवयत्सुपर्व-सारङ्गदृक्केलिनिकेतनस्य ।
अन्तर्वसत्सालसदृक्स्मरस्य, स्तम्भौ प्रगल्भौ स्फुरतः किमूरू ॥ ३९ ॥

ऊरू अर्थाद्यस्याः स्फुरतः शोभेते । उत्प्रेक्ष्यते--रम्भा नामाप्सरास्तद्वत्स्फुरन् प्रकटीभवन् दीप्यमानो वा वैभवो वपुःशोभातिशयः तादृशो या सूरिपुरस्तात्स्थायुका चासौ सुपर्वसारङ्गदृक् च सुरहरिणीनयना शासनदेवी सैव केलये क्रीडाकृते अर्थान्मनोभवस्यैव यन्निकेतनं मन्दिरं तस्य स्तम्भौ स्थूणे इव । अन्यदपि रम्भागृहं कदलीगृहं 'केलिहरु' इति वा प्रसिद्धम् । तत्राप्याधारस्तम्भौ भवतः । किंलक्षणस्य गृहस्य । अन्तः सौधमध्ये वसन् वासं विदधानः तिष्ठन् । सह अलसदृशा, मन्थरनयनया, स्वगुणेनोपमानेन मनोज्ञादिपदेन च विशेषिताङ्गकर्मा स्त्री यथा तरललोचना । 'अलसेक्षणा मृगाक्षी' इति हैम्याम् । स्त्रिया रत्या वर्तते यः स स्मरः कामो यत्र तस्य ।

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીના અતિ સુંદર સાથળો શોભે છે. જે ક્રીડાગૃહની મધ્યમાં રતિની સાથે કામદેવ રહેલો છે, તેવા અપ્સરા-રંભા જેવા દેદીપ્યમાન શરીરવૈભવવાળી શાસનદેવીરૂપ કામદેવના ક્રીડાગૃહના (તે સાથળ) બે સ્તંભો ન હોય ! ॥ ૩૯ ॥

यदूरुसृष्ट्यै करिणां करेभ्यो, मन्ये मृदुत्वं गृहयांबभूव ।
स्वयं स्वयंभूरिति तेषु नो चे-देकान्तकार्कश्यमिदं कुतस्त्यम् ॥४०॥

यदूरुसृष्ट्यै यस्या देवताया उर्वोः सक्थ्नोः सृष्ट्यै निर्माणाय स्वयंभूर्विधाता स्वयमा-

त्मना नान्यैरग्राहयेव अन्ये काकामि मितर्कयामि करिणां गजेन्द्राणां करेभ्यो हस्तेभ्यः।शुण्डादण्डेभ्य इत्यर्थः। मृदुत्वं सुकुमारभावम्। सौकुमार्यकलितदलिकसारमित्यर्थः। गृहयांबभूव गृहीतवान्। 'गृह्णाति गृह्यते लाति' इति ग्रहणार्थाः क्रियाः क्रियाकलापे। 'कान्तादाम्' इति गृहयांबभूवेति। एवं चेन्न तर्हि तेषु हस्तिहस्तेषु इदं प्रत्यक्षलक्ष्यं सर्वजनप्रतीतं वा एकान्तेन अतिमात्रं केवलं वा कार्कश्यं त्वचि काठिन्यं कुतस्त्यं कुतोभवम्। ततो ज्ञायते सौकुमार्ये गृहीते केवलं कर्कशतैव स्थितवती। 'नागेन्द्रहस्तास्त्वचि कर्कशत्वात्' इति कुमारसंभवेऽपि॥

श्लोकार्थ

हुं मानुं छुं के: शासनदेवीना ऊरु (साथळ)नुं सर्जन करवा माटे स्वयं ब्रह्माए हाथीनी सूंढमांथी सुकुमारता ग्रहण करी हती; जो एम ना होय तो हस्तिनी सूंढमां नरी कर्कशता क्यांथी होय ! ॥ ४० ॥

दृष्ट्वां यदूरुद्वितयीं प्रतीपा-मन्विष्य संघर्षकरीं करेण ।
प्रणश्य भीत्याभ्रमुकामुकः किं, दम्भोलिपाणिं शरणीचकार ॥ ४१ ॥

अभ्रमुकामुक ऐरावणगजः। 'पयोनिलीनाभ्रमुकामुकावलीरदान्' इति नैषधे। 'ऐरावतो हस्तिमल्लः श्वेतगजोऽभ्रमुप्रियः' इति हैम्यामपि। भीत्या भयेन कृत्वा प्रणश्य प्रपलाय्य दम्भोलिपाणिं वज्रिणं पुरंदरं शरणीचकार आश्रितवान्, वज्रपाणित्वेन देवदानवमानवैरजेय इति तं बभाज। भीतेः कारणमाह—किं कृत्वा। करेण स्वकीयशुण्डादण्डेन समं संघर्षकरीं स्पर्धाकारकाम् अत एव प्रतीपां प्रतिपक्षां तथा पुदर्कनसां बलिष्ठां यदूरुद्वितयीं देवीसक्थियुगलीमन्विष्य व्यालोक्य॥

श्लोकार्थ

पोतानी सूंढ साथे संघर्ष करनार बलिष्ठ शत्रुरूप शासनदेवीना ऊरुयुग्म (साथळ)ने जोईने जाणे ऐरावण हाथी भयथी नासीने इंद्रना शरणे गयो न होय ! ॥ ४१ ॥

तत्कैव वार्ता मम राजहंसान्, सर्वानसौ यज्जयति स्वगत्या ।
इत्यूरुकायं किमु तावदस्याः, करं करीन्द्रो व्यतरत् त्रिदश्याः ॥४२॥

असौ देवी स्वगत्या निजगमनेन आत्मीयाभिषेणनेन कृत्वा सर्वान् समस्तानपि राजहंसान् प्रकृष्टबलिष्ठभूपालान् तत्त्वतस्तु स्वमन्थरगमनविलासेन कृत्वा राजमरालान् यत्कारणाज्जयति स्ववशीकरोति पराभवति च, तत्तस्मात्कारणात् मम पशुमात्रस्य परवशीभूतस्य च कैव वार्ता मज्जयेऽस्या न कश्चिदपि प्रयासः। यतोऽह करो राजदेयां·

शोऽस्यास्तीति करदाता चतुष्पदमात्रं तस्मान्मज्जयमवश्यमेषा कर्त्र्येवेति । उत्प्रेक्ष्यते--इति हेतोः करीन्द्रो गजराजः तावत्प्रथममेवास्याश्चिदस्या जघनेन कट्या अग्रभागेन बभासे शुशुभे, मन्ये इत्युत्प्रेक्षायाम् । उत्प्रेक्ष्यते--अथवा जघनस्थलशोभाविषये अहमेवं मन्ये विचारयामि यत्स्वस्यात्मनो विलासवत्या पत्न्या सह रिरंसया रन्तुमिच्छया सुरतादिविविधक्रीडाविलासकरणार्थं सुमनःशरेण कुसुमबाणेन मनोभवेन कृतेन देवशक्त्या स्वयं विनिर्मितेन विनोदविधायिना क्रीडानिर्माणसमीहोत्पादकेन जाम्बूनदस्य जात्यकाञ्चनस्य मन्दिरेण सदनेनेव ॥

श्लोकार्थ

'આ દેવીએ પોતાની ગતિથી સર્વે રાજહંસોને જીતી લીધા છે તો પરાધીન એવા મારી શું વાત કરવી ? તેથી હું પ્રથમ જ દેવીને કર ચૂકવી દઉં જેથી મારો પરાભવ ન કરે !' આ હેતુથી જાણે ગજરાજે દેવીના સાથળરૂપ શરીરને ધારણ કરી પોતાનો કર (ટેક્ષ) ચૂકવ્યો ન હોય ! ॥ ४२ ॥

भस्मीकृतं धूर्जटिनाक्षिलक्ष्यी--कृत्य प्रसूनध्वजजीवितेशम् ।
मा हन्तु मामेष इतीव रत्या, गुप्तं गृहं यज्जघनं व्यधायि ॥ ४३ ॥

रत्या स्मरपत्न्या यज्जघनं देव्याः कटेरग्रभागः 'पेडु' इति प्रसिद्धं गुप्तं छन्नं परलोचनागोचरं गृहं व्यधायि स्थानं चक्रे । किं कृत्वा । धूर्जटिना शंभुना भस्मीकृतं निजातिकोपप्रज्वलल्ललाटलोचनानलज्वालावलीभिर्ज्वालितं भस्मावशेषीकृतं प्रसूनध्वजो मदनः । 'प्रद्युम्नः श्रीनन्दनश्च कन्दर्पः पुष्पकेतनः' इति हैम्याम् । 'केतुः पताका केतनं ध्वजः' इति ध्वजनामानि हैम्याम्, यथा पुष्पकेतनस्तथा प्रसूनध्वज इति, स एव जीवितेशः स्वप्राणनाथो भर्ता स्मरस्तमक्ष्णोः स्वनेत्रयोर्लक्ष्यं दृश्यम् । स्वदृग्गोचरमित्यर्थः । कृत्वा व्यालोक्येत्यर्थः । तत्रोत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोरिव । इति किम् । यदेष धूर्जटिः स्मरशत्रुत्वान्मां स्मरपत्नीं मा हन्तु मा व्यापादयतात् ॥ इति जघनम् ॥

श्लोकार्थ

કામદેવની પત્ની રતિએ શાસનદેવીના જઘન (પેઢા) રૂપ ગુપ્તગૃહને બનાવ્યું ન હોય ! શા માટે ? 'ઇશ્વરે ભસ્મીભૂત કરેલા પોતાના સ્વામી કામદેવને જોઈને 'ફરીથી ઇશ્વિર મારા સ્વામી કામદેવને ન હણો,' આ હેતુથી જ જાણે રતિએ જઘનરૂપ ગુપ્ત સ્થાન બનાવ્યું ન હોય ! ॥४३॥

तीर्थाधिभर्तुर्मतदेवताया--श्चक्रास्ति लक्ष्म्याप्रतिमो नितम्बः ।
मोघीकृतेषूमखजिद्द्विषन्तं, जेतुं धृतं चक्रमिव स्मरेण ॥ ४४ ॥

तीर्थस्य चातुर्वर्ण्यस्य संघस्याधिभर्ता स्वामी नायकः जिनो महावीरस्तस्य यन्मतं

शासनं तस्य देवता अधिष्ठायिका देवी तस्या लक्ष्म्या शोभया कृत्वा अप्रतिमः न विद्यते प्रतिमा प्रतिरूपं सदृशं वस्तु यस्य स नितम्ब आरोहः कटीपृष्ठप्रदेशः । 'नितम्बारोहौ स्त्रीकट्याः पश्चाज्जघनमग्रतः' इति हैम्याम् । चकास्ति शोभते । उत्प्रेक्ष्यते— मोघीकृता निष्फला विहिता इषवो बाणा येन तादृशो यो मखजित् मखनामा कश्चिद्दानवविशेषस्तस्य जित् जेता एतावता ईश्वरः स एव द्विषन् प्रत्यर्थी तं जेतुं स्मरेण धृतं धारितमङ्गीकृतं चक्रमायुधविशेष इव । नितम्बस्य चक्रोपमानम् । यथा—'रोमावलीदण्डनितम्बचक्रे' इति नैषधे । तथा—'पृथुवर्तुलतन्नितम्बकृन्मिहिरस्यन्दनशिल्पशिक्षया । विधिरेककचक्रधारिणं किमु निर्मित्सति मान्मथं रथम् ॥' इत्यपि नैषधे ॥

શ્લોકાર્થ

શોભાથી નિરુપમ શાસનદેવીનો નિતંબ શોભે છે તે જાણે ઈશ્વરે જેના બાણ નિષ્ફલ બનાવ્યાં છે, તે કામદેવે, પોતાના શત્રુ ઈશ્વરને જીતવા માટે ચક્ર ધારણ કર્યું ન હોય ! ॥ ૪૪ ॥

यदङ्गरङ्गन्नवराजधानी–निवासिनः श्रीसुतभूविवोढुः ।
स्फुटीभवत्पुष्परथस्य शङ्के, रथाङ्गमेतत्त्रिदशीनितम्बः ॥ ४५ ॥

त्रिदश्याः शासनदेव्या नितम्बो विभातीति संबन्धः । उत्प्रेक्ष्यते—यस्या देवताया अङ्गं शरीरं तदेव रङ्गन्ती जङ्गमा नवा राजधानी स्कन्धावारो मूर्धाभिषिक्तनिवासनगरी तत्र निवसतीत्येवंशीलो यः श्रीसुतो लक्ष्मीनन्दनो मदनः स एव भूविवोढा धरणीरमणस्तस्य पुष्परथस्य क्रीडाकरणोचितशताङ्गस्य । 'सक्रीडार्थः पुष्परथः' इति हैम्याम् । स्फुटीभवत्प्रकटं जायमानमेतत्प्रत्यक्षं रथाङ्गं देवीनितम्बतनुचक्रमिव शङ्के इवार्थे । अथ वा अहमेव शङ्के वितर्कं कुर्वे । स कः । एतत्त्रिदशीनितम्बः एतस्या देव्या आरोहः ॥ इति नितम्बः ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીનો નિતંબ, દેવીના શરીરરૂપ નવી જંગમ રાજધાનીમાં જેનો નિવાસ છે તે કામદેવરૂપી રાજાના પુષ્પરથનું આ નિતંબ જાણે પ્રત્યક્ષ ચક્ર (પૈડું) ન હોય ! ॥ ૪૫॥

एतत्कलत्रस्य हरेः कलत्र–जैत्रस्य सौभाग्यमुदीर्यते किम् ।
गाङ्गेयमप्यातनुते स्म काञ्ची–निभान्निजालिङ्गनलालसं यत् ॥ ४६ ॥

हरेः केसरिणः कलत्रं कटीक[त]टः । 'कटिः श्रोणिः कलत्रं कुटीरं काञ्चीपदं ककुद्मती' इति हैम्याम् । तस्य जैत्रस्य जयनशीलस्य तथा हरेः विष्णोः कलत्रस्य पत्न्या लक्ष्म्याः । जैत्रस्येत्यप्यर्थध्वनिः । एतस्य देव्याः कलत्रस्य कट्याः । एतस्य कस्यापि कलत्रस्य पत्न्या इत्यप्यर्थध्वनिः । 'कलत्रं श्रोणौ भार्यायां दुर्गस्थाने च भूभुजाम्' इत्यनेकार्थः ।

'द्वितीयोढा कलत्रं च' इति हैम्याम् । सौभाग्यं सुभगतां सौन्दर्यं चातुर्यं वा किमुदीर्यते । किमित्यनिर्वचनीयमाहात्म्यं वर्ण्यते इत्यर्थः । यद्यस्मात्कारणाद्गाङ्गेयं गङ्गातनयं भीष्मम् । अपिशब्देन ब्रह्मव्रतधारित्वेन सर्वथापि स्त्रीविषयविमुखमपीति लक्ष्यते । अथ च तत्त्वतो गाङ्गेयं सुवर्णं काञ्चीनिभान्मेखलाच्छलान्निजस्यात्मन आलिङ्गने परीरम्भणे लालसं लोलमौत्सुक्यं वा यस्य जातदोहदं तृष्णातिरेको वा यस्य तादृशमातनुते स्म चकार । 'लालसो लोलयाञ्चयोः । तृष्णातिरेक औत्सुक्ये' इत्यनेकार्थः । अमरस्तु—'इच्छातिरेकस्तु लालसा' ॥

શ્લોકાર્થ

સિંહની ભાર્યા સમાન (સિંહણની કેડ સમાન) મુષ્ટિગ્રાહ્ય કટી (કેડ)વાળી–શાસનદેવીના, વિષ્ણુની પત્ની લક્ષ્મીદેવીના સૌંદર્ય–પર વિજય મેળવનાર સૌભાગ્યનું શું વર્ણન કરવું ? ગાંગેય (ભીષ્મ પિતામહ) બ્રહ્મચારી હોવાથી સ્ત્રીવિષયમાં વિમુખ હોવા છતાં પણ, ગાંગેય એટલે સુવર્ણમેખલા(કંદોરા)ના બહાને, દેવીને આલિંગન કરવામાં આશક્ત બન્યો ન હોય ! ॥ ૪૬ ॥

अस्याः कलत्रं हरिजित्वरं य–न्मा मां हरिं तज्जयताद् भियेति ।
अढौकि काञ्ची कनकस्य तेन, शय्याब्धिमुक्तामणिमण्डितेव ॥ ४७ ॥

यद्यस्मात्कारणात् अस्या देव्या हरेः पञ्चाननस्य जित्वरं जयनशीलम् । अथ च कलत्रं पत्नीत्यर्थः । विद्यते तत्तस्मात्कारणात् मां नाम्ना एकाभिधानेन हरिं कृष्णमपि मा जयतान्मा पराभवतात् । इति हेतोर्भिया भयेन हरिणा अर्थात्प्रसत्तये शय्याभूतः पर्यङ्कभावप्राप्तस्याब्धेः समुद्रस्य मुक्तामणिभिर्मुक्ताफलै रत्नैश्च मण्डिता भूषिता कनकस्य स्वर्णस्य काञ्ची मेखलेवाढौकि प्राभृतीकृतेव ॥ इति कटिः ॥

શ્લોકાર્થ

દેવી સિંહની (હરિની) કેડને જીતવાવાળી હોવાથી, 'આ દેવી હરિ (વિષ્ણુ) એવા મારો પરાભવ ના કરો !' આ કારણે ભયભીત બનેલા વિષ્ણુએ દેવીને પ્રસન્ન કરવા માટે શય્યારૂપ બનાવેલા સમુદ્રનાં મુક્તાફલો અને રત્નોથી જડેલી સુવર્ણની કાંચી (મેખલા) ભેટણારૂપે અર્પણ કરી ન હોય ! ॥ ૪૭ ॥

उमोपयामे पुनराप्तजन्म–शिशुस्मरस्येन्द्रगुरोरुपान्ते ।
अध्येतुकामस्य कलास्त्रिदश्याः, पृष्ठस्थली हाटकपट्टिकेव ॥ ४८ ॥

त्रिदश्याः शासनदेवतायाः पृष्ठस्थली तनोश्चरमप्रदेशः । 'पृष्ठं तु चरमं तनोः' इति हैमीवचनात् । उमायाः पार्वत्याः उपयामे पाणिग्रहणकरणानन्तरसमये हरिविरञ्चिशक्राद्यशेषवृन्दारकवृन्दातियाच्ञया प्रसन्नीभूतभूतपतिनिर्मितानुग्रहात् पुनर्द्वितीयवारमाप्तं लब्धं जन्मोत्पत्तिर्येन अत एवाभिनवोत्पादहेतोः शिशोर्बालकस्य स्मरस्य मन्मथस्य हाट-

कस्य जात्यजाम्बूनदस्य पट्टिकेव हस्तलेखविधानपट्टिकेव । स्मरस्य किं कर्तुकामस्य । इन्द्रस्य पुरंदरस्य गुरोराचार्यस्य बृहस्पतेः । 'ईदृशीं गिरमुदीर्य बिडौजा जोषमास न विशिष्य बभाषे । नात्र चित्रमभिधाकुशलत्वे शैशवावधिगुरुर्गुरुरस्य ॥' इति नैषधे । 'अभिधाकुशलत्वेन वचनचातुर्ये' इति तद्वृत्तिः । उपान्ते समीपे कलामातृकाद्यारम्भतो लिखितगणितादिमाः शकुनरुतपर्यन्ता द्वासप्ततिकला मानवप्रसिद्धाः । देवानां कलास्तु त एव विदन्ति नास्माकं वाङ्मनोगोचरा अध्येतुकामस्य पठितुमनसः ॥

શ્લોકાર્થ

પાર્વતીના પાણિગ્રહણ સમયે પ્રસન્ન બનેલા શંકર પાસે બ્રહ્મા વિષ્ણુ ઈંદ્ર આદિ સમસ્ત દેવોએ પ્રાર્થના કરવાથી પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત કરનારા બાળક કામદેવે, સુરગુરુ બૃહસ્પતિની પાસે લિખિત ગણિતથી આરંભીને પશુ-પક્ષીના સ્વરના જ્ઞાન પર્યંતની બહોંતેર કળા શીખવાની ઇચ્છાવાળા કામદેવની આ શાસનદેવીના બરડારૂપ સુવર્ણની પાટી (સ્લેટ) જાણે ના હોય ! ॥ ૪૮॥

संक्रान्तवेणीग्रथितप्रसून-पङ्क्तिर्बभौ पृष्ठतटे तदीये ।
संवेशनश्रान्तशयालुकाम-कृतेऽर्कतूली किमु निम्नमध्या ॥ ४९ ॥

तस्या देव्या इदं तदीयं तस्मिन्देवीसंबन्धिनि पृष्ठतटे 'वांसउ' इति लोकप्रसिद्धं नाम वपुःप्रान्तप्रदेशे संक्रान्ता प्रतिबिम्बिता वेण्यां कबर्यां या ग्रथिता गुम्फिता वेणीग्रथनावसरे मध्ये संदब्धा प्रसूनानां कुसुमानां पङ्क्तिः श्रेणी बभौ विराजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—संवेशनेन रतिप्रीतिपत्नीभ्यां समं चिरसंभोगेन श्रान्तस्य श्रमं प्राप्तस्यात एव प्रायो भोगिनां शय्यायां कुसुमान्यास्तीर्यन्ते इति रीतिस्थिती । अर्कतूली शयालोर्निद्राशीलस्य कामस्य मदनस्य कृते कार्याय निम्नं गम्भीरं मध्यमन्तरालं शय्यामध्यवर्ती प्रदेशो यस्यास्तादृशी अर्कतूली अर्कतूलपटलोपचिता प्रसूनराशयो वा प्रायो भोगिनां शय्यायां कुसुमान्यास्तीर्यन्ते इति रीतिस्थिती । अर्कतूलीनामा काचित् शय्याविशेषो वा ॥ इति पृष्ठदेशः ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીના વાંસા (બરડા)માં પ્રતિબિંબરૂપે રહેલી વેણીમાં ગુંથેલા પુષ્પોની પંક્તિ શોભે છે, તે જાણે રતિ અને પ્રીતિ સાથે ચિર સંભોગ કરવાથી શ્રમિત બનેલા કામદેવના શયન માટે મધ્યમાં કંઈક નીચી એવી પુષ્પોની શય્યા ન હોય ! ॥ ૪૯॥

आवर्तविभ्राजितरङ्गितान्त-र्ज्योतिःपयःपूरितनाभिरस्याः ।
समं वशाभ्यां स्मरसिन्धुरस्य, स्वैरं रिरंसोः स्फुरतीव शोणः ॥ ५० ॥

अस्याः शासननाकिनायिकाया आवर्तेन भ्रमरकाकृतिविशेषेण, पयसां भ्रमेण वा । 'आवर्तः पयसां भ्रमः' इति हैमीवचनात् । विभ्राजते शोभते इत्येवंशीलं तथा तरङ्गाः

कल्लोलाः संजाता अस्मिन्निति तरङ्गितं तादृशमन्तर्मध्यं येषां तादृग्विधानि ज्योतींषि स्वाभाविकरत्नस्फुरत्कात्कान्तयस्तान्येव पयांसि सलिलानि तैः पूरिता व्याप्ता नाभिस्तुन्द-कूपिका स्फुरति परमां स्फूर्तिमतिलभते । उत्प्रेक्ष्यते—वशाभ्यां रतिप्रीतिनामभार्याभ्यां हस्तिनीभ्यां च । 'वशा नार्यां वन्ध्यगव्यां हस्तिन्यां दुहितर्यपि । वेश्यायां च' इत्यनेकार्थः । स्वैरं स्वेच्छया रिरंसोः रन्तुमिच्छोः जलक्रीडां कर्तुकामस्य वा स्मरसिन्धुरस्य मदोन्मत्तोद्धतत्वान्मदनदन्तिनः कामरूपमहामृगेन्द्रस्य शोणो ह्रद इव । ह्रदेषु करिणः क्रीडन्त्येव ॥

श्लोकार्थ

આવર્તોવડે શોભતી, મધ્યમાં તરંગિત બનેલી, કાંતિરૂપ જલથી પરિપૂર્ણ શાસનદેવીની નાભી અત્યંત શોભાને ધારણ કરે છે. તે જાણે રતિ અને પ્રીતિ સાથે સ્વેચ્છાપૂર્વક જલક્રીડા કરવા ઈચ્છતા કામદેવરૂપી મહોન્મત્ત ગંધહસ્તિનું સરોવર ન હોય ! ॥ ૫૦ ॥

प्रसारिशोचिर्मकरन्दसान्द्रा, परिस्फुरत्कामुकदृग्द्विरेफा ।
अनन्यलावण्यजले यदीय-नाभिर्बभौ जृम्भितपद्मिनीव ॥ ५१ ॥

अनन्यमसाधारणं यल्लावण्यं शरीरसौन्दर्यं तदेव जलं सलिलं तत्र यस्यास्त्रिदश्या इयं यदीया नाभिस्तुन्दकूपिका जृम्भिता विकसिता या पद्मिनी कमलं तद्वद्बभौ भाति स्म । 'पद्मिनी योषिदन्तरे । अब्जेऽब्जिन्यां सरस्यां च' इत्यनेकार्थः । किंभूता । प्रसारि प्रसरणशीलं यत् शोचिर्ज्योतिस्तदेव मकरन्दो मधुरसस्तेन सान्द्रा स्निग्धा । पुनः किंभूता । परि समन्तात्स्फुरन्तो ये कामुकास्तदभिलाषुकास्तेषां दृशस्तदुपरि निक्षिप्तनेत्राणि । यदुक्तम्—'सा पिच्छइ पिअवयणं जोई पुण नाहिमण्डलं तीसे । पुव्वभवन्तर-नेहो कागाइ चुणन्ति तक्करम् ॥' इति । ता एव द्विरेफा भ्रमरा यत्र ॥

श्लोकार्थ

શરીરસૌંદર્યરૂપ જલમાં પ્રસરતા કાંતિરૂપ મધુરસથી સ્નિગ્ધ અને જેમાં ચારે-બાજુ ઘૂમતાં કામુકનાં નેત્રોરૂપી ભ્રમરો છે તેવી શાસનદેવીની નાભી વિકસ્વર કમલિનીની જેવી શોભા ધારણ કરે છે. ॥ ૫૧ ॥

यदङ्गगेहे निवसन्प्रसूना-युधः सुधाभुक्स्पृहयन् स्ववल्लभाम् ।
अचीकरत्कूपमिवामृतस्य, विरञ्चिना पूर्तकृतेव नाभिम् ॥ ५२ ॥

प्रसूनं कुसुममेवायुधं प्रहरणं यस्य । 'पुष्पाण्यस्येषुचापास्त्राणि' इति हैम्याम् । स स्मरः सुधाभुक् सुधां पीयूषं भुनक्ति आहारयति इति सुधाशनो देवः स्वस्यात्मनो वल्लभामशनमाहारं स्पृहयन् काङ्क्षन् सन् । उत्प्रेक्ष्यते—नाभिमर्धाद्देवतातुन्दकूपिकां पूर्तकृ-

तेव खनकेनेव विरञ्चिना ब्रह्मणा अमृतस्य पीयूषस्य कूपमचीकरत्कारयति स्म । किं कुर्वन् स्मरः । यदङ्गं यस्याः शरीरं तदेव गेहं सुवर्णसौधं तत्र निवसन्निवासं कुर्वन् ॥ इति नाभिः ॥

श्લोકार्थ

ઇષ્ટ આકારની ઝંખનાથી શાસનદેવીના શરીરરૂપ ઘરમાં વસતા કામદેવ માટે બ્રહ્માએ દેવીની નાભીરૂપે જાણે અમૃતની કૂપિકા બનાવી ન હોય ! ॥ ૫૨ ॥

यस्यावलग्नेन विगानितेन, पञ्चाननेनानुचिकीर्षयास्य ।
वैमुख्यभाजा विषयाद्विशेषा–त्किं तप्यते भूधरगह्वरान्तः ॥ ५३ ॥

पञ्चाननेन मृगेन्द्रेण भूधरस्य पर्वतस्य गह्वरान्तर्गुहामध्ये । उत्प्रेक्ष्यते—अस्यावलग्नस्य मध्यस्य अनुचिकीर्षया अनुकर्तुमिच्छया तप्यते तप इव क्रियते । किंभूतेन पञ्चाननेन । यस्या देवताया वलग्नेन मध्यप्रदेशेन विजितेन । पुनः किंभूतेन । विशेषाद्विशेषप्रकारेण विषयात् शब्दादिगोचरात् । 'संवत्सरेण रतमेति किलैकवारं सिंहावली द्विरदशूकरमांसभोजी, इति हेमचन्द्रवचनात् । अथ च विषयाज्जनपदाच्च विमुखः विरक्तेन पराङ्मुखेन च । प्रायः सिंहादयो हि श्वापदा विजनघनगहनसानुमत्कन्दरनिवासिन एव भवन्ति ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીના મધ્યપ્રદેશ (કટીપ્રદેશ)થી પરાભવ પામેલો, વિશેષરૂપે શબ્દાદિ વિષયોથી વિમુખ બનેલો (પ્રાયઃ સિંહો વર્ષમાં એક જ વાર વિષયાસક્ત હોય છે.) અર્થાત્ ગ્રામ, નગર, દેશ આદિથી પરાઙ્મુખ બનેલો સિંહ, દેવીના કટીપ્રદેશની તુલના કરવાની ઇચ્છાથી જ જાણે પર્વતની ગુફામાં તપશ્ચર્યા કરતો ન હોય ! ॥ ૫૩ ॥

तपस्यतः शंभुदिधक्षयाङ्घ्रि–कनिष्ठया स्पृष्टभुवः स्मरस्य ।
मध्यं पुरो निर्मितनाभिहोम–कुण्डा तपोवेदिरिव क्रशिष्ठा ॥ ५४ ॥

अर्थसंगत्या शासनदेव्या मध्यं विभातीति संबन्धः । उत्प्रेक्ष्यते—शंभुदिधक्षया स्ववत् शंभोरीश्वरस्यापि दिधक्षया दग्धुमिच्छया भस्मसात्कर्तुं काङ्क्षया तपस्यतः तीव्रं तपः कुर्वतः । यतो घोरतपःसाधनमन्तरेण निजाभिलषितसिद्धिर्न स्यात् । तपसि स्थितस्य क्रशिष्ठा अतिशयेन कृशा वेदिरिव तपःकरणव्यतिकरोपवेशनवेदिकेव । किंभूता वेदिः । पुरोऽग्रभागे निर्मितं निष्पादितं नाभिरर्थाद्देवतायास्तुन्दकूपिकैव होमार्थं कुण्डं यस्याः । तापसा हि तपः साधयन्तः मध्वाज्यादि जुह्वति । किंभूतस्य स्मरस्य । अङ्घ्रेर्वामचरणस्य कनिष्ठया प्रान्ताङ्गुल्या कृत्वा स्पृष्टा आश्लिष्टा

भूर्भूमिर्येन । 'भुवं यदेकाङ्घ्रिकनिष्ठया स्पृशन्दधावधर्मोऽपि कृशस्तपस्विताम्' इति नैषधे । 'एतदेव तपस्विनां महत्तपः । यद्वामचरणकनिष्ठाङ्गुल्यग्रमात्रेण भुवं स्पृशंस्तपस्यति' इति तद्वृत्तिः । यादृक् शरीरावस्थितिक्षेत्रं तादृगेव स्थानं विलोक्यते तत एव कृशिष्ठेति ॥

श्लोकार्थ

પોતાની જેમ ઈશ્વરને ભસ્મીભૂત કરવાની ઈચ્છાથી ઘોર તપશ્ચર્યા કરતા કામદેવની ડાબા પગની કનિષ્ઠા અંગુલિથી પૃથ્વીને સ્પર્શ કરતો અને જેની આગળ નાભીરૂપ હોમકુંડ બનાવ્યો છે, એવી દેવીનો અતિકૃશ મધ્યભાગ તે જાણે કામદેવના તપની વેદિકા ન હોય ! ॥ ૫૪ ॥

सर्वाङ्गसृष्टिं सृजतस्तदीयां, धातुर्विलग्नस्य विधानकाले ।
प्राप्तः क्षयं सारदलस्य कोशो–ऽल्पीयस्ततोऽभूदिव मध्यमस्याः ॥ ५५ ॥

तस्या इयं तदीया सर्वेषां समग्राणामङ्गानामवयवानां सृष्टिं रचनां निर्माणं सृजतः कुर्वतो धातुर्जगत्कर्तुर्विलग्नस्यार्थाद्देवीमध्यस्य विधानकाले प्रणयनसमये सारदलस्य प्रकृष्टनिर्माणयोग्यपरमाणुपिण्डस्य कोशो भाण्डागारः क्षयं क्षीणतां स्तोकभावं प्राप्तः । उत्प्रेक्ष्यते—ततस्तस्मात्कारणादस्यास्त्रिदश्या मध्यमल्पीयः अतिशयेनाल्पं कृशतममभूदिव जातम् ॥ इति मध्यम् ॥

श्लोकार्थ

જગતનાં શ્રેષ્ઠ તત્ત્વોને ગ્રહણ કરીને શાસનદેવીનાં સર્વ અંગોનું સર્જન કરતા બ્રહ્માએ, દેવીનો મધ્યભાગ બનાવતાં સાર-તત્ત્વો ખૂટી જવાથી, દેવીનો મધ્યભાગ અલ્પ (પતલો) બન્યો ! અર્થાત્ સારતત્ત્વો ખૂટી જવાથી જાણે કટીપ્રદેશ પતળો બનાવ્યો ન હોય ! ॥ ૫૫ ॥

यदङ्गयष्टीबहलीभविष्णुरोचिष्णु–रोचिश्चयनिर्झरिण्याः ।
प्रादुर्भवन्ती त्रिवलीविलासि–कल्लोलमालेव विभाति मध्ये ॥ ५६ ॥

मध्ये अर्थाद्देव्या उदरे विलग्ना त्रिवली त्वक्संकोचलक्षणा त्रित्वसंख्यायुक्ता वली त्रिवली । यथा जिनप्रभसूरिकृतऋषभनमस्तवे—'त्रिजगतीं पुनती कविसेविता' इति। विभाति शोभते । 'मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या वलित्रयं चारु बभार बाला' इति कुमारसंभवे । 'मध्येनोदरेण' इति तद्वृत्तिः । तथा 'त्रयीमयीभूतवलीविभक्त्या' पुनः 'उदरं परिमाति मुष्टिना कुतुकी कोऽपि दमस्वसुः किमु । धृतत्चतुरङ्गुलीव यद्वलिभिर्भाति सहेमकाञ्चिभिः ॥' इति नैषधे । उदरे वलित्रिकं भवेद्भाग्यवद्योषिताम् । उत्प्रेक्ष्यते—यदङ्गयष्ट्या यस्या देव्या अङ्गयष्ट्यास्तनूलतायाः । 'अध्याहारः स्मरहरशिरश्चन्द्रशेषस्य शेषस्याहर्भूयः फणसमुचितः काययष्टीनिकायः' इति नैषधे । तत्र बहली-

भविष्णुर्नीरन्ध्रभवनशीलः तथा रोचिष्णुः शोभनशीलो यो रोचिश्चयः कान्तिनिकरः स एव निर्झरिणी नदी तस्यां प्रादुर्भवन्ती प्रकटीसंजायमाना विलसति परस्परमाश्लिष्यतीत्येवंशीला कल्लोलमाला तरङ्गमण्डलीव । अथवा प्रकटीभवन्ती लोचनगोचरत्वमागच्छन्ती तिस्रश्च ता वलयश्च त्रिवलयस्त्रिवल्य एव विलसनशीला विराजमानस्वभावा लहरी राजीव ॥

श्लोकार्थ

શાસનદેવીના ઉદર ઉપર ત્રિવલી શોભે છે, અત્યંત નીરંધ્ર અને દેદીપ્યમાન દેવીના શરીરની કાન્તિના સમૂહરૂપ નદીની ત્રિવલીના વિલાસરૂપ પ્રગટ થતી જાણે પરસ્પર તરંગોની લહરી ન હોય ! ॥ ૫૬ ॥

चण्डी सपत्नी प्रबला ममास्ते, ज्यायानजो वेदजडः पतिर्मे ।
भर्त्रा वियोगो हरिणा ममापि, दुःखं जहीदं तिसृणामपीति ॥५७॥

वक्तुं जगत्कल्पितकल्पवल्लि, जह्नोर्विधेश्चांशुमतः सुताभिः ।
मध्ये समेत्य त्रिवलीच्छलेन, प्रसादपात्रीक्रियते किमेषा ॥ ५८ ॥

सुताशब्दः त्रिषु स्थानेषु प्रत्येकं योजनीयः । जह्नोर्नारायणस्य सुता गङ्गा । 'तीर्थे तोयव्यतिकरभवे जह्नुकन्यासरय्वोः' इति रघौ । पुनर्विधेर्ब्रह्मणः सुता सरस्वती । 'ब्रह्मपुत्री सरस्वती' इति हैम्याम् । तथा 'दशमनामब्रह्मणः सुता' इति भारतीस्तोत्रे । च पुनरंशुमतः सूर्यस्य । स्यत्वेंशुपनिरंशुमान्' इति हैम्याम् । सुता पुत्री यमुना । 'कृतान्तजनकः प्रद्योतनस्तापनः,—इति हेमचन्द्रोक्तिः । तथा 'अलभत शमनस्वसुः शिशुत्वं दिवसकराङ्कतले चला लुठन्ती' इति नैषधे । एतावता गङ्गासरस्वतीयमुनानामनदीभिः मध्ये उदरे तिसृणां वलीनां त्वक्संकोचलक्षणानां छलेन कपटेन समेत्य देवीपार्श्वे आगत्य । उत्प्रेक्ष्यते—इति वक्तुं कथयितुम् । किम् । एषा देवीप्रसत्तेः प्रसादस्य पात्रं स्थानं क्रियते । याचना सफला तु प्रसादपात्रीकृतादेव प्रभोः स्यादतो देवी प्रसाद्यत इत्यर्थः । इति किम् । मम गङ्गायाः प्रबला सिंहयानत्वेन बलवती चण्डी अत्यन्तकोपना पार्वती सपत्नी वर्तते । द्वयोरपीश्वरपत्नीत्वेन सापत्न्यम् । तथा मम सरस्वत्याः पतिर्ज्यायानतिवृद्धः, तथाजः पशुर्ब्रह्मा, तथा वेदजडोऽज्ञान । 'स्थविरशतानन्दपितामहो कस्तथा परमेष्ठ्यजोऽष्टश्रवणः स्वयंभूः' इति हैम्याम् । किमपि न वेत्ति वैदिकः । यतः 'न वेदतां वेदजडः सवत्साम्' इति नैषधे सरस्वत्या ब्राह्मणपत्नीत्वम् । तथा एकादशं नाम ब्रह्माणी । इति हेतोर्मम पतिर्भर्तास्ते । तथा भर्त्रा प्रियेण हरिणा कृष्णेन सार्धं मम यमुनाया वियोगो विरहः । 'जम्मन्तरेण विहडइ उत्तममहिलाण जं कियं पिम्मम् । कालिन्दा कन्हविरहे अज्जवि कालं जलं वहइ ॥' इति वृत्तरत्नाकरवृत्तिबोधकवचनात् । विद्यते इदमेतत्पूर्वोक्तलक्षणम् । तिसृणामप्यस्माकमुषितानां

पूरणे प्रदाने कल्पवल्लि सुरलते जहि निवारय मूलाच्छिन्धि । इति विज्ञपयितुमिव । दुःखमसातम् ॥

श्लोकार्थ

જહ્નુપુત્રી ગંગા કહે છે કે 'મારે પ્રચંડ ક્રોધાતુર એવી પાર્વતી શોકય છે,' બ્રહ્મપુત્રી સરસ્વતી કહે છે કે 'મારો પતિ બ્રહ્મા વૃદ્ધ અને જડ છે,' અને સૂર્યપુત્રી યમુના કહે છે કે 'મારા પતિ કૃષ્ણનો મારે સદાય વિયોગ છે,' આ પ્રમાણે પોતપોતાના દુઃખ કહેવા માટે જગતની કલ્પવેલી સમાન, પ્રસન્નતાના પાત્રરૂપ શાસનદેવીના ઉદર ઉપર ત્રિવલીના બહાને જાણે ગંગા, સરસ્વતી અને યમુના રહેલી ન હોય ! ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥

अध्यारुरुक्षोर्हृदधित्यकायां, वपुर्गृहस्य स्मरमेदिनीन्दोः ।
सौवर्णसोपानपरम्परेव, मध्ये विरेजे त्रिवली त्रिदश्याः ॥ ५९ ॥

त्रिदश्याः शासनदेवताया मध्ये उदरे त्रिवली विरेजे । हृत् हृदयमेव अधित्यकाया-मुपरितनभूमिकां चन्द्रशालिकामध्यारुरुक्षोरध्यारोढुमिच्छोः । यद्वपुः यस्या देव्या वपुरेव गृहं मन्दिरं यस्य तादृशः स्मरः कामः स एव मेदिन्या भूमेरिन्दुराल्हादकत्वाच्चन्द्रः । 'कामयेम हि महीमिहिकांशो' इति नैषधे । सौवर्णा सुवर्णसंबन्धिनी काञ्चनरचिता सोपानानामारोहणानां परम्परा श्रेणीव ।

श्लोकार्थ

શાસનદેવીની ત્રિવલી શોભે છે. તે જાણે દેવીના શરીરરૂપ મહેલની હૃદયરૂપી અગાશી ઉપર ચઢવાની ઇચ્છાવાળા કામદેવરૂપી રાજાને ચઢવા માટે સુવર્ણમય સોપાનની પંક્તિ ન હોય ! ॥ ૫૯॥

जगत्त्रयीस्त्रैणजयार्जितायाः, श्वैत्येन कीर्तेरनया विजित्य ।
बन्दीकृता निर्झरिणी सुराणा-मिव त्रिवेणी त्रिवली चकास्ति ॥ ६० ॥

देव्या इति संबन्धात् । त्रिवली मांससंकोचलक्षणा त्रित्वसंख्याकलिता वली चकास्ति दीप्यते । उत्प्रेक्ष्यते—अनया शासनदेवताया कीर्तेः स्वकीययशसः श्वैत्येन शुभ्रिमश्रिया विजित्य पराभूय बन्दीकृता निगृह्य रक्षिता सुराणां निर्झरिणी नदीव गङ्गेव किं निर्झरिणी त्रिवेणी त्रिस्रो वेण्यः प्रवाहा यस्याः । 'प्रवाहः पुनरोघः स्याद्वेणीधारा रयश्च सः' इति हैम्याम् । तथा गङ्गायास्त्रिस्रोतस्त्वात् । 'त्रिस्रोता जाह्नवी मन्दाकिनी' इति हैम्याम् । कीर्तेः किंभूतायाः । जगतां स्वर्गपातालभूमण्डलानां त्रयी त्रिकं तस्याः स्त्रैणस्य स्त्रीसमूहस्य सुरासुरनरनागाङ्गनागणस्य जयेन निजवैभवभरेण पराभवेनार्जितायाः स्वीकृतायाः ॥ इति त्रिवली ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીની ત્રિવલી શોભે છે. પોતાના સૌંદર્યથી ત્રણે જગતની લલનાઓને જીતીને પ્રાપ્ત કરેલી પોતાની કીર્તિની શુભ્રતા (શ્વેતતા)થી આકાશગંગાનો પરાજય કરી, અને બંદીરૂપ બનાવેલી એવી આકાશગંગાની આ ત્રિવેણી (ત્રણ પ્રવાહો) ન હોય ! ॥ ૬૦ ॥

स्तनान्तरीपाङ्कवपुःप्रसर्प–ज्ज्योतिःस्रवन्तीसलिलप्ररूढा ।
लोमावली शैवलवल्लरीव, रराज राजीवविलोचनायाः ॥ ६१ ॥

राजीवे कमले तत्तुल्ये विलोचने यस्याः कमलचक्षुषो देव्याः लोमावली रोमराजी रराज राजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—शैवलवल्लरीव शैवालमञ्जरीव । 'मुखेन्दुभातस्तनचक्रवाकचञ्चुच्युता शैवलवल्लरीव' इति कुमारसंभवे । किंभूता । स्तनौ कुचावेवान्तरीपे अन्तर्जले तटे द्वीपौ अङ्के उत्सङ्गे मध्ये यस्यास्तादृशे वपुषि काये वपुषो देहस्य वा प्रसर्पति कल्लोलविलासैरितस्ततः प्रसरति ज्योतिः कान्तिरेव स्रवन्ती नदी तस्याः सलिले पानीये जलमध्ये प्ररूढा समुद्गता । प्रादुर्भूतेत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

કમલાક્ષી શાસનદેવીની રોમરાજી શોભે છે, જેમાં બે સ્તનરૂપ અંતર્દીપ છે. તેવી શરીરની પ્રસરતી કાન્તિરૂપ નદીના જલપ્રવાહમાં ઉત્પન્ન થયેલી જાણે શેવાલ–મંજરી ન હોય ! (રોમરાજીને નદીની સેવાળની ઉપમા આપી છે.) ॥ ૬૧ ॥

विनिद्रनीलोत्पलकेसरश्रीः, स्वःसुभ्रुवो राजति रोमराजी ।
किं तुङ्गवक्षोजकलिन्दशृङ्गि–शृङ्गान्तरोदीतकलिन्दकन्या ॥ ६२ ॥

स्वःसुभ्रुवः सुराङ्गनायाः । 'स्वः स्वर्गिवध्वोऽप्सरसः' इति हैम्याम् । रोमराजी रोमलेखा राजति । किंभूता । विनिद्राणि विकसितानि यानि नीलोत्पलानि इन्दीवराणि तेषामिव श्रीः शोभा सौन्दर्यं यस्याः । उत्प्रेक्ष्यते—तुङ्गावत्युच्चौ यौ वक्षोजौ कुचौ तावेव कलिन्दनाम्नः शृङ्गाणि शिखराणि सन्ति अस्यास्मिन्वा स शृङ्गी शैलस्तस्य शृङ्गान्तरे शिखरमध्ये उदीता प्रादुर्भूता कलिन्दकन्या कालिन्दी किं यमुनेव ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીની વિકસ્વર નીલકમલોની શોભાવાળી રોમરાજી શોભે છે. જેના ઊંચા બે સ્તનરૂપ બે શિખરો છે, એવા 'કલિન્દ' નામના પર્વતની મધ્યમાંથી પ્રગટ થયેલી જાણે યમુના ન હોય ! ॥ ૬૨ ॥

स्मरद्विपस्यैणमदाभिराम-वक्षोजविन्ध्याचलसंनिधाने ।
नाभीहृदाभ्यर्णविभासिनी य-ल्लोमावली केलिकृते वनीव ॥ ६३ ॥

यल्लोमावली यस्या रोमराजी स्मरद्विपस्य काम पवातिमदोन्मत्तवारणः तस्य केलिकृते क्रीडाकरणार्थं वनी उद्यानमिव । 'स्वचनी सं प्रवद्तिपकापि क्वा' इति नैषधे । क स्थाने । एणमदैः एणानां मृगाणां मदैः क्रीडाविनोदरसैरभिरामः । 'मदो रसो मधे इभदानयोर्गर्वे । वीर्ये कस्तूरिकामुदोः' इत्यनेकार्थतिलकः । तत्त्वतस्तु कस्तूरिकाविलेपनाभिरामो यो वक्षोजः स्तनः । एवं जलबालकशैलस्तस्य संनिधाने समीपे । निकटवर्तिप्रदेशे इत्यर्थः । किंभूता वनी । नाभीरूपो ह्रदो हृदस्तस्याभ्यर्णे पार्श्वे विभासते शोभते इत्येवंशीला ॥

श्लोकार्थ

शासनदेवीनी रोमराजी જાણે કસ્તૂરિકાના વિલેપનથી મનોહર, સ્તનરૂપ વિંધ્યાચલ પર્વતની સમીપમાં, કામદેવરૂપ મહોન્મત્ત હાથીને ક્રીડા કરવા માટે, નાભીરૂપ સરોવરની પાસે રહેલું ઉદ્યાન ન હોય ! ॥ ૬૩ ॥

निजाक्षिलक्ष्मीहसितैणशावक-श्रेण्या व्यभाल्लोमलता त्रिदश्याः ।
मध्यं कृशं वर्धयितुं किमस्या, वयःश्रिया नीलमदायि सूत्रम् ॥ ६४ ॥

निजस्यात्मनोऽखिलक्ष्म्या नेत्रवैभवेन हसिता अवहेलिता एणानां सारङ्गाणां शावकानां बालकानां श्रेणी घोरणी यया तादृश्याः त्रिदश्याः शासनदेवतायाः लोमान्येव रोमाण्येव सरललताकारत्वाल्लतेव व्यभाद्बभासे । उत्प्रेक्ष्यते—अस्या देव्याः कृशं क्षामं परमाणुपरिमाणत्वात् । 'अध्यापयामः परमाणुमध्याः' इति नैषधे । मध्यमुदरं वर्धयितुं किंचिदुपचयगोचरीकर्तुं वयःश्रिया यौवनलक्ष्म्या । वयःशब्देनात्र तारुण्यमेव लक्ष्यते । यथा नैषधे—'उरोभुवा कुम्भयुगेन जुम्भितं नवोपहारेण वयःकृतेन किम्' । 'यौवनेन कृतेन नवीनोपयानेन स्तनकलशद्वन्द्वेन, इति तद्वृत्तिः । नील नीलवर्णं सूत्रमदायि । दवरिकेव दत्ता 'दोरी' इति प्रसिद्धा । यः पदार्थो वर्धयितुं काङ्क्षते तत्र प्रथमं दवरिकासूत्रं दीयते इति सूत्रकृच्छिल्पे प्रसिद्धम् ॥ इति रोमराजी ॥

श्लोकार्थ

પોતાનાં નેત્રોથી હરિણીઓનો તિરસ્કાર કરનારી સારંગલોચના શાસનદેવીની રોમરાજી શોભે છે. દેવીની યૌવનલક્ષ્મીથી અતિકૃશ ઉદરને વધારવા માટે જાણે નીલસૂત્ર (નીલદોરી) અપાયું ન હોય ! (પદાર્થ વધારવા માટે પ્રથમ 'દોરી' આપવામાં આવે છે.) ॥ ૬૪ ॥

यस्याः स्तनौ संस्फुरतः सचित्र-निवासिमीनाङ्कमहीधनस्य ।
विलासवत्योरिव शातकुम्भ-संदम्भलीलालयतुङ्गशृङ्गौ ॥ ६५ ॥

यस्या अमर्त्यायाः स्तनौ पयोधरौ संस्फुरतः विलसतः । उत्प्रेक्ष्यते—चित्ते अर्थाद्देवीहृदये निवसनशीलस्य मीनो मत्स्योऽङ्कश्चिह्नं यस्य स मकरध्वजः स्मरः । 'निषधवसुधामाजाङ्कस्य प्रियाङ्कमुपेयुषः' इति नैषधे । स एव मही भूमिरेव धनं यस्य एतावता राजा तस्य मदननृपस्य विलासवत्यो रतिप्रीतिनाम्न्योर्नितम्बिन्योः शातकुम्भेन सुवर्णेन संदृब्धौ निर्मितौ घटितौ वा । हिरण्मयावित्यर्थः । लीलालययोः क्रीडामन्दिरयोस्तुङ्गावत्युन्नतौ शृङ्गौ शिखरे इव । 'नखयुगमधिकाङ्गः संयुगः पद्मरागो भगयुगमघटं गोघोगशृङ्गा निदाघः' इति लिङ्गानुशासने पुंनपुंसकलिङ्गो ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના બે સ્તન શોભે છે, તે જાણે દેવીના ચિત્તમાં નિવાસ કરી રહેલા કામદેવરૂપ રાજાની રતિ અને પ્રીતિ નામની બે ભાર્યાઓનાં ક્રીડાગૃહના બે ઊંચા શિખરો ન હોય ! ॥ ૬૫ ॥

तन्निर्वृतेः स्थानमुरोजयुग्मं, जागर्ति गीर्वाणमृगीदृशोऽस्याः ।
प्रोद्यन्महानन्दरसा यदस्मिन्, मुक्ता दृशो नोपनमन्ति भूयः ॥ ६६ ॥

तत्तस्मात्कारणादस्या गीर्वाणमृगीदृशः शासनदेवतायाः उरोजयुग्मं वक्षोजन्मद्वन्द्वं स्तनद्वयं निर्वृतेर्मोक्षस्य सुखस्य च स्थानं पदं जागर्ति विद्यते । 'सत्तायामस्त्यास्ते जागर्ति च विद्यते' इति क्रियाकलापे सत्तार्थाः क्रियाः । प्रकटीभवति वा । यद्यस्मात्कारणात् अस्मिन् देव्याः उरोजयुग्मं पयोधरद्वन्द्वं मुक्ता मोक्षं प्राप्ताः संसारकारागारादिति । सकलकर्मक्षयान्मुक्तात्मतां गताः । कामुकै रागातिशयान्मुक्ताः प्रेषिता निःक्षिप्ता वा । संजायमानोत्कृष्टानन्दस्तस्य तत्र वा यो रसः आस्वादो रागो वा यासां तादृश्यः सत्यः भूयः पश्चान्न उपनमन्त्यागच्छन्ति । तत्रैव स्थितास्तिष्ठन्ति । मुक्तात्मानः कामुकदृष्टयश्च सर्वथापि पश्चान्नायान्त्येवेत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીના બે સ્તન મોક્ષસ્થાનની ઉપમા ધારણ કરે છે. જેમ મુક્ત આત્માઓ અનંત આનંદમય એવા મોક્ષસ્થાનમાં ગયેલા ફરી પાછા આવતા નથી, તેમ જેમાં અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે તેવી કામુક પુરુષની દૃષ્ટિ, રાગના અતિરેકથી સ્તન ઉપર ગયેલી ફરીથી પાછી આવતી નથી ! ॥ ૬૬ ॥

मित्रे गतेऽस्तं वियुनक्ति राजन्, रात्रिः कलत्रं तव नः कुलानि ।
इतीव दुःखं गदितुं प्रपन्नौ, यद्वक्त्रचन्द्रं किमु चक्रवाकौ ॥ ६७ ॥

कुचावेव चक्रवाकौ स्तनरूपौ वा रथाङ्गविहंगमौ यद्वक्त्रं यस्याश्रिदश्या वक्त्रं वदनमेव आननरूपं वा चन्द्रं द्विजपतिं प्रपन्नौ समाश्रितौ । 'त्वामेव वीततमसं परवादि-

नोऽपि नूनं विभो हरिहरादिधिया प्रपन्नाः' इति कल्याणमन्दिरस्तवने । उत्प्रेक्ष्यते—इत्थमुना प्रकारेण दुःखं स्वकीयातिवासातं गदितुं कथयितुमिव । इति किम् । यत् हे राजन् हे कुवलयबान्धव हे मध्यमभुवनजनाह्लादक, मित्रे अर्थादस्माकं सुहृदि बान्धवे च भास्करे अस्तं क्षयं द्वीपान्तरं वा तेजोऽवसाने । 'व्रजति द्वीपान्तरमर्कमरीचिः' इति सूक्तमुक्ताकलापे । तव भवतः कलत्रं कामिनी यामिनी नः अस्माकं कुलानि गोत्राणि संतान् वियुनक्ति वियोजयति । परस्परं वियोगं प्रापयति । यदुक्तम्—'उत्कूजति श्वसिति मुह्यति याति तीरं तीरात्तरुं तरुतलात्पुनरेति वापीम् । वाप्यां न तिष्ठति न याति मृणालखण्डं चक्रः क्षपासु विरहे खलु चक्रवाक्याः ॥ कवलितमिह नालं कन्दलं त्विह दृष्टमिह हि कमलकोशे पीतमम्भः सुशीतम् । इति विरटति रात्रौ पर्यटन्ती तटान्ते सहचरपरिमुक्ता चक्रवाकी वराकी ॥' इति परस्परचक्रवाकदम्पत्योर्विरहः ॥

श्લोकार्थ

બે સ્તનરૂપ ચક્રવાક દેવીના મુખરૂપી ચંદ્રને આશ્રયીને રહ્યાં છે. શા માટે ? ' હે રાજન' હે મિત્ર, હે કુવલયબંધો ! હે જગદાહ્‌લાદક ! અમારા મિત્ર સૂર્યનો અસ્ત થતાં, તારી પ્રિયા રાત્રિ, અમારા કુલ—ગોત્રને વિયોગજન્ય દુઃખ આપે છે.' આ પ્રમાણે પોતાના દુઃખનું નિવેદન કરવા માટે સ્તન યુગલરૂપ ચક્રવાક જાણે મુખરૂપી ચંદ્રને આશ્રયીને રહ્યાં ન હોય ! ॥ ६७ ॥

प्रोत्तुङ्गपीनस्तनवैभवेन, ययाभिभूतौ सुरकुम्भिकुम्भौ ।
ऊहे सहेते श्रियमाप्तुमेत-त्साधारणीमङ्कुशकीलनानि ॥ ६८ ॥

सुराणां देवानां कुम्भी हस्ती ऐरावणस्तस्य कुम्भौ शिरसः पिण्डौ अङ्कुशस्य निशिताङ्कुशस्य कीलनानि प्रहारान् सहेते क्षाम्यतः । तथाहमूहे तर्कयामि । किं कुम्भौ प्रोत्तुङ्गौ अत्युन्नतौ तथा पीनौ पुष्टौ उपचयं प्राप्तौ यौ स्तनौ स्वस्याः कुचौ तयोर्वैभवेन शोभया कृत्वा यया देव्या अभिभूतौ पराभवं प्रापितौ । उत्प्रेक्ष्यते—एतत्साधारणीम् एतयोर्देवीस्तनयोः एताभ्यां वा साधारणीं सदृशीम् । 'तुल्यः समानः सदृक्षः सरूपः सदृशः समः । साधारणसधर्माणौ सवर्णः संनिभः सदृक्' इति हैम्यां तुल्यनामानि । तथा 'साधारणीं गिरमुषर्बुधनैषधाभ्याम्' इति नैषधे । श्रियं लक्ष्मीं प्राप्तुमधिगन्तुमिव ॥

श्લोकार्थ

ઐરાવણ હાથીના કુંભસ્થલો તીક્ષ્ણ અંકુશના પ્રહારો સહન કરે છે, ત્યાં હું વિચારું છું કે દેવીના અતિ ઉન્નત અને પુષ્ટ સ્તનયુગલની સંપત્તિથી પરાભવ પામેલા કુંભસ્થલો એ સ્તન જેવી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવા માટે જાણે પ્રહારો સહન કરતા ન હોય ! ॥ ६८ ॥

प्रसूनमालाभिरलंकृताभ्यां, स्वःसुभ्रुवोऽभासि पयोधराभ्याम् ।
प्रस्थातुकामस्य जगज्जयाय, श्रेयस्त्रिनाम्भकलिता[illegible] ॥ ६९ ॥

स्वःसुभ्रुवः शासनदेवतायाः पयोधराभ्यां स्तनाभ्यामभालि शुशुभे। भावोक्तिरियम्। भावस्यैकत्वादेकवचनमेव। किंभूताभ्यां पयोधराभ्याम्। प्रसूनानां विकस्वरपञ्चवर्णकुसुमानां मालाभिर्विचित्ररचनाग्रथितमाल्यैर्हारैरलंकृताभ्याम्। उत्प्रेक्ष्यते—जगज्जयाय जगतां तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशाज्जगज्जनानां सुरासुरनागनागराणां जयाय स्ववशीकरणार्थं स्वाज्ञैकवशंवदविधानाय प्रस्थातुकामस्य प्रस्थानं कर्तुं कामयमानस्य अग्रलिप्तमनोराजधानीतः प्रतिष्ठासमानस्य मीनकेतोर्मकरध्वजस्य धात्रीपतेः श्रेयोर्थं मङ्गलकृते निपाभ्यां कुम्भाभ्यामिव। 'युक्तं हि पार्थिवनिपस्य सतस्तवैव' इति कल्याणमन्दिरस्तवे। तथा 'घटः कुम्भः करीरश्च कलशः कलसो निपः' इति हैम्याम् ॥

श्लोकार्थ

विकस्वर पंचवर्णीय पुष्पोनी मालाओथी अलंकृत शासनदेवीना स्तनयुगल शोभे छे. ते जाणे त्रणे जगतनो जय करवा माटे प्रयाण करवानी इच्छावाळा कामदेवरूपी राजाना मंगलकलश न होय ! ॥ ६९ ॥

कुम्भीन्द्रकुम्भौ कुचभूयमूहे-ऽनुभूय यस्याः सुखिनावभूताम् ।
सुव्यक्तमुक्ताफलमालिकानां, सौभाग्यमाभ्यामिह लभ्यते यत् ॥ ७० ॥

कुम्भीन्द्रस्य गजराजस्य कुम्भौ शिरःपिण्डौ यस्या देव्याः कुचभूयं विश्वसृजो विश्वविधानव्यापारपारवश्यात्स्तनभावमनुभूय संप्राप्य। 'स्वदेवभूयं चरितार्थमस्तु' इति नैषधे। तथा 'भुवो भावे' इति क्यप्। 'ब्रह्मभूयं गतः ब्रह्मभावं प्राप्तः' इति सारस्वतव्याकरणे। सुखिनः सातवन्तः। यद्यस्मात्कारणात्। सु अतिशयेन व्यक्तानां प्रकटानां जगन्नयननिपेयानां मुक्ताफलानामामलकमानमौक्तिकानां श्रेणीनां स्रजां हाराणां च आभ्यां कुम्भिकुम्भाभ्यां सौभाग्यं सुषमां सौन्दर्यं लभ्यते प्राप्यते। स्वभावेन तु तयोर्मध्ये मुक्ता गुप्ताः, न लोचनगोचराः सन्ति। यतो भद्रजातित्वेन तयोस्तेषामुत्पादात् ॥

श्लोकार्थ

हुं मानुं छुं के ऐरावण हाथीना कुंभस्थल देवीना स्तनरूपे बनीने सुखी थया ! शाथी ? आ बंने कुंभस्थलोए प्रत्यक्ष मुकताफलनी मालाओना सौभाग्यने प्राप्त कर्युं ! ॥ ७० ॥

प्रसूनतारावलिशालितायां, वेणीतमायामुदिते मुखेन्दौ ।
यन्माद्यतस्तत्कुचचक्रवाकौ, श्रीसूनुसौराज्यविजृम्भितं तत् ॥ ७१ ॥

प्रसूनानि मालतीकुन्दादिकुसुमानि एव श्वैत्योत्तारास्तारकास्तेषामावलिः परम्परा तया शालितायां शोभितायां देव्याः शासनदेवतायाः वेणी कबरी सैव तमा रात्रिः।

'त्रियामा यामिनी भौती तमी तमा विभावरी' इति हैम्याम् । तस्यां निशायां मुखेन्दौ देवीवदनचन्द्रे उदिते उदयं प्राप्ते सति यत्तस्याः कुचौ स्तनावेव चक्रवाकौ रथाङ्गविहंगमौ माद्यतः मदं लभेते । यतस्तयोस्तमायां वियोग एव स्यान्न संयोगः । तं विरहमपास्य नक्तंदिनं संयुक्तौ सन्तौ परस्परेण प्रमुदितमनसौ यन्माद्यतस्तत्राहमेवममुना प्रकारेण मन्ये जाने विचारयामि । तत् श्रीसूनोर्लक्ष्मीनन्दनस्य मदनराजस्य सुशोभनराजतायाः सौराज्यस्य विजृम्भितं विलसितम् । यदा सुराज्यं स्यात्तदा केषामपि दुःखातङ्को न स्यादेवेति ॥

શ્લોકાર્થ

મચકુંદ આદિ શ્વેત પુષ્પોની પંક્તિવડે શોભતી દેવીની વેણીરૂપ રાત્રિમાં મુખરૂપી ચંદ્રનો ઉદય થતાં, તેણીના સ્તનયુગલરૂપી બે ચક્રવાકો પરમ આનંદ પામ્યા તે જાણે આ કામદેવરૂપ રાજાના સૌરાજ્યનો વિલાસ ન હોય ! ॥ ७१ ॥

पत्रावलीव्याजवती यदीय-वक्षोजदम्भर्षभनामकूटे ।
विजित्य विश्वं विजयप्रशस्ति-र्लिपीकृता श्रीसुतचक्रिणेव ॥ ७२ ॥

विश्वं सचराचरं जगद्विजित्य निजाज्ञापालनपरं प्रणीय श्रीसुतः कामनामा चक्री सार्वभौमः तेन । उत्प्रेक्ष्यते—यदीयो यस्या देव्या अयं देवीसंबन्धी यो वक्षोजः स्तनः स एव दम्भः कपटं यस्य तादृशे ऋषभनामकूटे क्षुल्लहिमवद्गिरिनिकटवर्तिनि षट्खण्डजयविधायिनश्चक्रवर्तिनः स्वनामलिखनस्थाने जिनशासनप्रसिद्धे । ऋषभकूटनामशैलशिलायामित्यर्थः । पत्रावली पत्रवल्ली स्तनतटे चान्दनद्रवो विविधरचनाविशेषः । यथा हेमाचार्यकृतकर्णराजवर्णने-'मुखे हारावाप्तिर्नयनयुगले कङ्कणभरो नितम्बे पत्राली सतिलकमभूत्पाणियुगलम्' इति । यथा पत्राली अपि सैव व्याजः कपटं विद्यते यस्यास्तादृशी विजयप्रशस्तिरिव लिपीकृता लिखिता । यन्मया सचराचरमपि त्रैलोक्यं स्वभुजवीर्यवैभवेन विजित्य मच्छासनवशंवदं व्यधायि । इत्यहंकारसूचकाक्षरमालिका लिखितेव स्वयम् । 'अविरलमिदमम्भः स्वेच्छयोच्छालयन्त्या विकचकमलकान्तोत्तानहस्तद्वयेन । परिकलित इवार्थः कामबाणातिथिभ्यः सलिलमिव वितीर्णं बाल्यलीलासुखाय ॥' इति चम्पूकथायाम् । एवमेका केवलैवोत्प्रेक्षा दृश्यते तस्मात्केवलोत्प्रेक्षा युक्तिमती चम्पूक्तेरानयनेनेति न कश्चिद्दोषः ॥ इति स्तनौ ॥

શ્લોકાર્થ

ચરાચર સમગ્ર વિશ્વને જીતીને, કામદેવરૂપી ચક્રવર્તી રાજાએ દેવીના સ્તનરૂપ ઋષભકૂટ ઉપર ચંદનના પ્રવાહીથી અર્ચયેલી પત્રાવલીના બહાને, જાણે વિજયપ્રશસ્તિ લખી ન હોય ! જેમ ચક્રવર્તી રાજા ષટ્ખંડ પૃથ્વીને જીતીને ક્ષુલ્લક હિમવંત પર્વતની નજીકના ઋષભકૂટ નામના પર્વતની

શિલા ઉપર પોતાના નામની વિજયપ્રશસ્તિ લખે છે, તેમ કામદેવરૂપી રાજાએ ત્રણે લોક જીતીને મારી આજ્ઞાને આધીન કર્યા છે. આવા અહંકારની સૂચક વિજયપ્રશસ્તિ જાણે લખી ન હોય !) ॥૭૨॥

यया स्ववक्षोरुहयोर्जितेन, तुङ्गश्रिया रोहणभूधरेण ।
दत्तानि दण्डे किमुदात्तलक्ष्मी–पुष्पाणि पाण्योर्नखरच्छलेन ॥ ७३ ॥

यया देव्या स्वयोरात्मीययोर्वक्षोरुहयोरुरोजन्मनोः स्तनयोस्तुङ्गश्रिया उच्चत्वलक्ष्म्या जितेनाभिभूतेन रोहणभूधरेण रत्नाचलेन पाण्योर्नखराणां कामाङ्कुशानां छलेन कपटेन । उत्प्रेक्ष्यते— उदात्तानि महार्घ्याणि । 'उदात्तनायकोपेता' इति चम्पूकथायाम् । तथा 'उदात्तो महात्मा महार्घ्यश्च नायको वृत्तस्वामी मध्यमणिश्च तेनोपेता युक्ता' इति तट्टिप्पणके । लक्ष्मीपुष्पाणि पद्मरागमणयः दण्डे विजयावसाने दण्डकरणसमये दत्तानि किं विश्राणितानीव । तथा—'अष्टौ हाटककोटयस्त्रिनवतिर्मुक्ताफलानां तुलाः पञ्चाशन्मदगन्धलुब्धमधुपक्रोधोद्धुराः सिन्धुराः । अश्वानामयुतं मरुद्युवतिजिह्वाराङ्कनानां शतं दण्डे पाण्ड्यनृपेण ढौकितमिदं वैतालिकस्यार्पितम् ॥' इति विक्रमार्कदानपत्रे । अत्रापि ढौकितमग्रे दत्तमुक्तम् ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના સ્તનયુગલની ઉન્નતતાની લક્ષ્મીથી પરાભવ પામેલા રોહણાચલ પર્વતે બે હાથના નખોના બહાને, શ્રેષ્ઠ પદ્મરાગમણિ જાણે દંડમાં આપ્યા ન હોય ! ॥ ૭૩ ॥

स्वयं विनिर्मापयितुं जयं स्व–शोभापराभावुकयन्नखानाम् ।
राजानमभ्यर्थयते स्वकान्त–मुपान्तयाता किमु तारकाली ॥ ७४ ॥

उपान्तयाता समीपे समेता तारकाली ताराश्रेणी । उत्प्रेक्ष्यते—स्वकान्तं निजभर्तारं राजानं चन्द्रं भूपतिं च किमु अभ्यर्थयते याचतीव । किं कर्तुम् । स्वस्याः शोभायाः वैभवस्य पराभावुकानां पराभवनशीलानां यस्या देव्या नखानां कामाङ्कुशानां निजेनात्मनैव पराभवं निर्मापयितुं कारयितुं हे राजन् त्वं तथास्माकं साहाय्यं कुरु यथा वयं स्वयं वैरिणो जयामः । 'नखानामुपमानानि रत्नताराप्रसूनानि' इत्यादि काव्यकल्पलतायाम् ॥ इति पाणिनखाः ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાના પતિ ચંદ્રની પાસે આવેલી તારાઓની શ્રેણી જાણે આ પ્રમાણે યાચના કરતી ન હોય ! કે 'પોતાની શોભાથી પરનો પરાભવ કરવામાં તત્પર એવા દેવીના નખોને પરાભવ આપવા માટે હે રાજન્ ! તું અમને સહાય કર, કે જેથી અમારા વૈરીનો અમે પરાભવ કરી શકીએ.' ॥ ૭૪ ॥

प्रसूनधन्वा निजदेहदाहे, निध्याय दग्धान्विशिखानशेषान् ।
कामाङ्कुशाली कुरुविन्दपुङ्खा-न्यदङ्गुलीस्तानथ किं चकार ॥ ७५ ॥

प्रसूनधन्वा कुसुमकोदण्डः अथ पश्चात्पुनर्वा यदङ्गुलीर्यस्याः करशाखा एव तान्विशिखान् । किम् । उत्प्रेक्ष्यते—चकार कृतवानिव । 'प्रसूनधन्वा शरसात्करोति माम्' इति नैषधे । किंभूतान् तान् । कामाङ्कुशानां नखानामाली श्रेणी एव कुरुविन्दस्य हिङ्गुलस्य पुङ्खाः । अथ वा कुरुविन्दमणिमयाः पुङ्खाः बाणपश्चात्प्रदेशा येषाम् । 'चित्ते कुरुष्व कुरुविन्दसकान्तदन्ति' इति नैषधे । 'पद्मरागमणिसमानकान्तिकादन्ति' इति तद्वृत्तिः । किं कृत्वा । निजस्यात्मनो देहस्य दाहे स्वशरीरस्य भस्मीभवनसमये अशेषान् समस्तान्पश्चापि विशिखान्बाणान् दग्धान् ज्वलितान् निध्याय दृष्ट्वा पश्यति विभावयत्यपि । 'विलोकते वीक्षते गवेषयति निध्यायत्यन्विषति' इति क्रियाकलापे ॥

श्लोकार्थ

ईश्वरे જ્યારે કામદેવના શરીરને બાળી નાંખ્યું ત્યારે પોતાના સર્વ બાણ બળી ગયેલાં જાણીને, કામદેવે નખરૂપ 'કુરુવિન્દ' –'હિંગુલ' અથવા 'રક્તકુરુવિંદ' નામના મણીઓનાં પુંખો (બાણોનો પાછળનો ભાગ) આંગળીઓરૂપ નવાં બાણો બનાવ્યાં ન હોય ! ॥૭૫॥

वने स्वमुद्बध्य शिखासु भूमी-रुहां तपोऽतप्यत यन्निरन्नम् ।
यदङ्गुलीभूयमिव प्रवालैः, पचेलिमैस्तैः सुकृतैरवापे ॥ ७६ ॥

वने कानने निकुञ्जमध्ये भूमीरुहां तरूणां शिखासु शाखासु स्वमात्मानमुद्बध्य ऊर्ध्वं बद्ध्वा प्रवालैः पल्लवैः यन्निरन्नं निराहारं तपःकष्टमतप्यत तप्तमाचरितम् । उत्प्रेक्ष्यते—पचेलिमैः परिपाकं प्राप्तैरुदयावलिकायामागतैस्तपोजनितैः सुकृतैः पुण्यैः कृत्वा यदङ्गुलीभूयं देवीकरशाखाभाव इवापे प्राप्तः । द्रुमप्रवालास्तीव्रं तपस्तप्त्वा यदङ्गुलीबभूवुरित्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

જંગલમાં વૃક્ષોની શાખાઓ ઉપર પોતાના દેહને બાંધીને પરવાળાંઓએ અન્નજલના ત્યાગરૂપ તીવ્ર તપ કર્યો. તે પુણ્યના પરિપાકથી પરવાળાંઓએ દેવીની અંગુલિરૂપતા પ્રાપ્ત કરી, અર્થાત્ તીવ્ર તપ કરીને પરવાળાં દેવીની આંગળીઓરૂપે થયા. ॥ ૭૬ ॥

सुपर्वपारिप्लवलोचनायाः, श्रियं दधौ धोरणिरङ्गुलीनाम् ।
विजृम्भमाणारुणपाणिपङ्के-रुहे प्ररूढा दलमालिकेव ॥ ७७ ॥

सुधाशनस्य पारिप्लवलोचना चञ्चलाक्षी । 'चञ्चलं चपलं लोलं चलं पारिप्लवास्थिरे' इति हैम्याम् । तस्या अङ्गुलीनां करशाखानां धोरणिः श्रेणी श्रियं शोभां दधौ श्रयते स्म । उत्प्रेक्ष्यते--विजृम्भमाणं दिवाकरकरनिकरसंपर्काद्विकाशमाश्रयमाणं निर्निद्रीभवत्तथा अरुणं रक्तं यत्पाणिरेव पङ्केरुहं करकोकनदं तत्र प्ररूढोद्गता दलमालिकेव पाटलिमशालिनी पत्रपङ्क्तिरिव ॥ इति कराङ्गुल्यः ॥

श्लोकार्थ

ચપલાક્ષી એવી શાસનદેવીની અંગુલિઓની શ્રેણી શોભા ધારણ કરે છે. તે જાણે સૂર્યકિરણોનાં સંપર્કથી વિકસિત બનેલા હસ્તરૂપી લાલકમલ ઉપર ઉગેલી પત્રોની પંક્તિઓ ન હોય ! ॥૭૭ ॥

अजय्ययत्पाणिपयोरुहाभ्यां, सहाहवे संस्रवदस्रपूरैः ।
शोणीभवद्भिः कमलैरवापेऽ–रुणाम्बुजख्यातिरिव क्षमायाम् ॥ ७८ ॥

अजय्ये केनापि प्रतिपक्षेण पक्षलक्षवैभवाभ्यां जेतुमशक्ये यस्या देव्याः पाणिपयोरुहे करकमले ताभ्यां सह सार्धमाहवे महासंग्रामे क्रियमाणे सति स्रवन्तः प्रत्यर्थिप्रगल्भप्रहरणप्रहारैः शरीरेभ्यो निःसरन्तो येऽस्राणां पूराः रुधिराणां प्रवाहास्तैः कृत्वा शोणीभवद्भिः सर्वाङ्गेष्वपि शोणमयैरिव जायमानै रक्ततां प्राप्नुवद्भिश्च कमलैः । उत्प्रेक्ष्यते—एतानि सर्वाणि अरुणाम्बुजानीति ख्यातिः कोकनदानीति प्रसिद्धिरवापे प्राप्तेव ॥

श्लोकार्थ

કોઇનાથી પણ ન જીતી શકાય તેવા શાસનદેવીના કરકમલ સાથે સંગ્રામમાં શત્રુઓના શરીરમાંથી નિકળતા રુધિરના પ્રવાહથી સર્વાંગ લાલ બનેલાં કમલોએ જગતમાં 'લાલ કમલ' જેવી પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. ॥ ૭૮ ॥

आबालमुद्यद्वलयः शिखाश्चा–ङ्गुल्यः पुनर्यत्र नखाः सुमानि ।
ज्योतिर्मरन्दानि करद्रुमोऽस्या, यूनां मनोभृङ्गगणं धिनोति ॥ ७९ ॥

अस्या देव्याः । यत्तदोर्नित्यसंबन्धात्तस्तोरपि यत्तदोर्मध्ये एको गृह्यते । स प्रसिद्धो जिनभक्तानां सिद्धिविधायी करः पाणिः स एव द्रुमस्तरुः कर्ता । यूनां तरुणजनानां मनांसि चित्तानि एव भृङ्गा भ्रमरास्तेषां गणं धिनोति प्रीणयति । 'धिवि प्रीणने' इदित्वान्नुम् । 'धिन्विकृण्व्योरच' आभ्यामुप्रत्ययः स्यादकारान्तादेशश्च स्यात्कर्तरि सार्वधातुके । उप्रत्ययस्याशित्त्वादलोपः । अलोपस्य स्थानित्वान्नोपधागुणः । धिनोतीति सिद्धम् । यत्र करद्रुमे उद्यत्प्रकटीभवन्दीप्यमानो वा वलयः कटकः । 'पूजाजन्यप्रमय-

समया राजसूयो हिरण्यारण्ये सव्यं मलयवलयौ वाजपेयः कषायः' इति लिङ्गानुशासने पुंक्लीबलिङ्गे । आवालः स्थानकम् । च पुनर्यत्र पाणिपादपे अङ्गुल्यः करशाखाः एव शिखाः शाखाः । पुनर्यत्र ज्योतींष्येव निःसरत्कान्तय एव मरन्दा मधूनि येषु तादृशानि नखाः कामाङ्कुशा एव सुमानि पुष्पाणि वर्तन्ते ॥ इति पाणिः ॥

શ્લોકાર્થ

જેના પર દેદીપ્યમાન વલય–કટક (કડાં) છે, આંગળીઓરૂપ શાખાઓ છે, નખોરૂપી પુષ્પો છે, અને કાંતિરૂપી રસ છે તેવા પ્રકારનું શાસનદેવીનું હસ્તરૂપી વૃક્ષ યુવાન પુરુષોનાં મનરૂપી ભ્રમરોને આનંદ આપે છે. ॥ ૭૯ ॥

मृणालिकाभिर्जलदुर्गभाग्भि–रपि स्वजैत्रीं प्रविभाव्य बाहाम् ।
स्वसूनुपद्मः प्रहितः किमेत–दुपास्तये पाणिरराजदस्याः ॥ ८० ॥

अस्या देवतायाः पाणिः करः अराजत् दीप्यते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—जलं पानीयमेव दुःखेन गम्यते तीर्यते ग्रहीतुं शक्यते इति वा दुर्गः अगाधिनीरं कोट्टो वा, तं भजन्त्याश्रयन्तीत्येवंविधाभिरपि जलदुर्गस्थिताभिरेभिः मृणालिकाभिः कमलनालैः स्वासामात्मनां जैत्रीं जयनशीलाम् अस्याः शासनदेव्या बाहां भुजां प्रविभाव्य समीक्ष्य स्वसूनुर्निजाङ्गजन्मा पद्मः कमलमेतस्यास्त्रिदश्या जैत्र्या उपास्तये सेवाकरणार्थं प्रहितः किमु प्रेषित इव । यो येन जीयते स स्वयं सूनुना वा तमुपास्ते इति रीतिः ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીના હાથ શોભે છે. જલદુર્ગમાં રહેલી મૃણાલોએ, પોતાનો પરાભવ કરવાવાળી દેવીની ભુજા જોઇને, તેની સેવા કરવા માટે જાણે પોતાના પુત્ર પદ્મ (કમલ)ને મોકલ્યો ન હોય ! ॥૮૦॥

इयं मृणाली जडसङ्गमोज्झ्य, निजाङ्गजेनानुगताम्बुजेन ।
एत्याश्रिता किं विबुधाम्बुजाक्षीं, यद्दोर्लताशालिशया व्यलासीत् ॥८१॥

यस्या देव्या दोर्लता बाहुवल्ली व्यलासीद्विलसति स्म । किंभूता । शालिशया शालनशीलः शोभाकलितः शयः पाणिर्यस्याः । उत्प्रेक्ष्यते—जडानां मूर्खाणां डलयोरैक्यात् जलानां पानीयानां सङ्गं सहवासं चिरकालावस्थितिम् औज्झ्य संत्यज्य निजेनात्मीयेनाङ्गजेन नन्दनेन स्वस्मिन्नुत्पन्नत्वादम्बुजेन जलजन्मना पद्मेन अनुगता सहिता इयमेषा प्रत्यक्षा बाहुदेहा मृणाली कमलनालम् । मृणालशब्दस्त्रिलिङ्गः । 'कुवलयमृणालमण्डला' इति लिङ्गानुशासने स्वतस्त्रिलिङ्गे । एत्यागत्य विबुधां सर्वचातुर्यकलाकलितां विदुषीमम्बुजाक्षीं कमललोचनां स्त्रियं सुराङ्गनां वाश्रिता किं निषेवितवतीव ॥

શ્લોકાર્થ

શોભાયુક્ત હાથવાળી શાસનદેવીની બાહુલતા શોભે છે, તે જાણે ચિરકાલીન જલસહવાસનો ત્યાગ કરીને મૃણાલી (કમલની નાળ) પોતાના પુત્ર કમલની સાથે આવીને, દેવીની બાહુલતાને બહાને, ચાતુર્યશિરોમણી એવી શાસનદેવીનો આશ્રય કરીને રહી ન હોય ! ॥૮૧॥

बभौ भुजाभ्यां मखभुङ्मृगाक्षी, दग्धायुधस्येव कृते स्मरस्य ।
रसालवल्लीमयकार्मुकाभ्या-मभ्यर्थनादात्मभुवा कृताभ्याम् ॥ ८२ ॥

मखं यज्ञं भुनक्तीति मखभुक् देवः । 'स्वाहास्वधाक्रतुसुधाभुज आदितेयाः' इति हैम्याम् । 'मखांशभाजां प्रथमो निगद्यसे' इति रघौ । 'मुखं मखास्वादविदाम्' इति नैषधे । तस्य मृगाक्षी हरिणेक्षणा प्रिया शासनदेवी भुजाभ्यां कृत्वा बभौ भाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—दग्धानि ज्वलितानि आयुधानि समग्रशस्त्राणि यस्य तादृशस्य स्मरस्य कामस्य कृतेऽर्थमभ्यर्थनादर्थान्मदनातिथिविहितबहुयाचनात आत्मभुवा विधात्रा कृताभ्यां निर्मिताभ्यां रसालवल्लीमयाभ्यामिक्षुलतारूपाभ्यां कार्मुकाभ्यां कोदण्डाभ्यामिव । 'पुष्पाः पञ्चशराः शरासनमपि ज्याशून्यमिक्षोर्लता जेतव्यं जनतां त्रयं प्रतिदिनं जेताप्यनङ्गः किल' इति चम्पूकथायाम् । तथा 'इक्षुः स्याद्रसालोऽसिपत्रकः' इति हैम्याम् । तथा 'रसाल इक्षौ चूते च' इत्यनेकार्थः । अथ वा रसालवल्लीमयाभ्यामाम्रलताप्रधानाभ्यां चापाभ्यामिव ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીની બાહુલતા શોભે છે, જેનાં સર્વ શસ્ત્રો ભસ્મીભૂત થઈ ગયાં છે તેવા કામદેવ માટે અત્યંત પ્રાર્થના કરવાથી બ્રહ્માએ ઈક્ષુની લતારૂપ બે ધનુષ્યો બનાવ્યાં ન હોય ! ॥ ८२ ॥

समुच्चरच्चन्द्ररुचीचयाम्भाः, पार्श्वद्वयोद्भूतभुजा मृणाली ।
जम्बूनदीवोच्चकुचान्तरीपा, या भाति दृग्भृङ्गमुखारविन्दा ॥ ८३ ॥

या शासनसुरी जम्बूनदीव भाति । किंभूता । समुच्चरन्तीनां प्रादुर्भवन्तीनां चन्द्रसान्द्राणां सुवर्णसदृशीनां हेमरूपाणां वा रुचीनां कान्तीनाम् । 'वरुणगृहिणीमाशामासादयन्तममुं रुची निचयसि चयांशांशाभ्रंशक्रमेण निरंशुकम्' इति नैषधे । चयः समूहः स एवाम्भो नीरं यस्यां वपुषः काञ्चनवर्णत्वात्तद्रुच्योऽपि तादृग्वर्णाः स्युः । पुनः किंभूता । पार्श्वद्वयमुभयतटयुगलं समीपद्वन्द्वं वा । 'कक्षाधःप्रदेशद्वितयं पार्श्वमन्तिके। कक्षाधोऽवयवे चक्रोपायपर्शुसमूहयोः॥' इत्यनेकार्थः । तत्रोद्भूतौ उन्नतौ भुजारूपौ बाहुभूर्त्यौ मृणाल्यौ कमलनाले यस्याम् । 'शुङ्गोऽथलिङ्गभुजशाटलटाः सुपाटः' इति लिङ्गानुशासने । भुजः । भुजाशब्दः पुंस्त्रीलिङ्गयोः । पुनः किंभूता । उच्चावुन्नतौ कुचावेवा-

न्तरीपे अन्तर्जले तटे यस्याम् । पुनः किंभूता । दृशावेव भृङ्गौ षट्चरणौ यत्र तादृशं मुखं वदनमेवारविन्दं कमलं यस्याम् । उत्प्रेक्ष्यते—जम्बूनदीव ॥ इति भुजा ॥

श्लोकार्थ

શાસનદેવી જંબૂદ્વીપની જેમ શોભે છે. જેમાં સુવર્ણ સમાન કાન્તિના સમૂહરૂપ જલ છે, જેના બે કાંઠે બાહુલતારૂપી મૃણાલ (કમલની નાલ) ઉન્નત થઈ છે, ઉન્નત સ્તનયુગલરૂપ અંતર્દ્વીપ છે. તેમજ જેમાં નેત્રોરૂપી ભ્રમરો છે, તેવા પ્રકારની દેવી, જંબૂનદીની જેમ શોભે છે. ॥૮૩॥

भुजान्तरानुत्तरराजधान्या, अभ्यर्णभूमौ रतिजानिभर्तुः ।
किमु स्फुरच्चन्दनचारिमश्री–क्रीडाद्रिकूटौ लसतस्तदंसौ ॥ ८४ ॥

तस्या देव्या अंसौ स्कन्धौ लसतः शोभां लभेते । उत्प्रेक्ष्यते—रतिरेव जाया यस्य स रतिजानिः कंदर्पदेवः स एव भर्ता त्रिभुवनं बिभर्तीति सुरासुरोरगनराणां तदाज्ञावशंवदीभूतत्वेन । अथ वा हास्यविविधविनोदविलाससंयोगभोगादिभिर्जगज्जनान्बिभर्ति पुष्णातीति । 'डुभृञ् धारणपोषणयोः' अयं धातुः । ततः... ... स्वामी श्रीनन्दनराजाधिराजस्तस्य स्फुरन्ती परमोत्कर्षमुद्वहन्ती चन्दनस्य मलयद्रुमद्रवस्य गोशीर्षशाखिनो वा पत्रवल्लीविचित्ररचनाविलेपनादेः सुरभिपर्णश्रेणिपरिमलादेर्वा चन्दनतरौ पुष्पफलानामसंभवः । यदुक्तम्—'यद्यपि चन्दनविटपी विधिना फलपुष्पवर्जितो विहितः । निजवपुषैव परेषां तथापि संतापमपनयति ॥' इति वचनात्पत्राणां संभवो दृश्यते । तथा चम्पूकथायाम्—'नागरुचिताश्चन्दनपत्रभङ्गा भवद्भिरिवधूवदनेवनेव' । 'किलक्षणेनागरुणा काकतुण्डेन चिता व्याप्ता सहिताश्चन्दनद्रवस्य पत्रवल्लयो भान्ति । तथा नागानां भुजंगमानां रुचिता ईप्सिता चन्दनद्रुमाणां पत्राणां पर्णानां भङ्गाः शकलानि भान्ति' इति चम्पूटिप्पणकम् । चारिमायाः सुगन्धितायाः श्रीः शोभा ययोः तादृशौ क्रीडाद्रेः केलिशैलस्य कूटौ शिखरे इव कूटे इव । कुत्र । भुजान्तरं देवीहृदयं तदेवानुत्तरा न विद्येते वैशिष्ट्येण लक्ष्म्या वा उत्तरः अग्रेतनवर्ती पदार्थो यस्याः सा साधारणा राजधानी स्मरराजनिवसनस्थाननगरं तस्या अभ्यर्णभूमौ समीपप्रदेशे । राजधान्याः संनिधौ क्रीडावननदीवापीपर्वतादयो भवन्ति । तत्र प्रियासखा नृपादयः स्वैरं क्रीडन्तीति रीतिः ॥

श्लोकार्थ

શાસનદેવીના બે સ્કંધો શોભે છે, દેવીની ભુજાની વચ્ચે રહેલી કામદેવરાજાની અનુપમ રાજધાનીના પાસે પ્રગટ થતી ચંદનની સુવાસવાળા ક્રીડાપર્વતોનાં જાણે બે શિખર ન હોય ! ॥૮૪॥

स्वःसुभ्रुवः प्रेक्ष्य पयोधरौ स्व–संस्पर्धिनौ तुङ्गिमविभ्रमेण ।
जयाय तद्युद्धविधित्सयेव, कुम्भौ समेतौ स्फुरतस्तदंसौ ॥ ८५ ॥

स्वःसुभ्रुवः सुराङ्गनायास्तस्याः अंसौ स्कन्धौ स्फुरतः। उत्प्रेक्ष्यते—जयाय प्रतिपक्षपराभवकृते स्वयं तद्युद्धविधित्सया ताभ्यां स्तनाभ्यां सार्धं युद्धस्य संग्रामस्य विधित्सया चिकीर्षया विधातुमिच्छया समेतावागतौ कुम्भौ कलशाविव। किं कृत्वा। तुङ्गिम्न उच्चताया विभ्रमेण लक्ष्म्या कृत्वा स्वाभ्यां घटात्मभ्यां सार्धं स्पर्धेते इत्येवंशीलौ। स्वःसुभ्रुवः पयोधरौ कुचौ प्रेक्ष्य दृग्गोचरीकृत्य ॥ इति स्कन्धौ ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના સ્ફુરાયમાન સ્કંધો તે જાણે ઉન્નતિની શોભાથી પોતાની સાથે સ્પર્ધા કરતા દેવીનું સ્તનયુગલ જોઈને, તેનો પરાભવ કરવા માટે, યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી આવેલા બે કલશ ન હોય ! ॥ ८५ ॥

अस्याः सदृक्षां श्रियमाश्रयन्ती, नास्ति त्रिलोक्यामपि कापि कान्ता ।
इतीव रेखात्रितयं ततान, तत्कण्ठपीठे सरसीजजन्मा ॥ ८६ ॥

सरसीजात्कमलाज्जन्म उत्पत्तिर्यस्य स सरसीजजन्मा विधाता तस्या देव्याः कण्ठपीठे गलकन्दले। उत्प्रेक्ष्यते—इतीव हेतो रेखानां त्रितयं त्रिकं ततान विस्तारयामास। चकारेत्यर्थः। इति किम्। यदस्याः शासनत्रिदश्याः सदृक्षां साधारणीम्। तुल्यामित्यर्थः। श्रियं शरीरसौन्दर्यलक्ष्मीमाश्रयन्ती भजन्ती कापि ज्ञाताज्ञाता काचन कान्ता सुलोचना त्रिलोक्यां स्वर्गबलिगृहभहीवलयत्रयेऽपि नाकिनागनागराङ्गनासु नास्त्येवेति जगत्त्रयेऽपि न विद्यते ॥

શ્લોકાર્થ

બ્રહ્માએ દેવીના ગળે ત્રણે રેખા કરી. શા માટે ! 'આ શાસનદેવી જેવી સૌંદર્યલક્ષ્મી ત્રણે જગતની કોઈપણ સ્ત્રી પાસે નથી, આવું સૂચન કરવા માટે જાણે ત્રણ રેખા દોરી ન હોય! ॥८६॥

कण्ठश्रिया स्वःकुरविन्ददत्या, निर्जीयमानैर्निखिलैस्त्रिरेखैः ।
रथाङ्गपाणिं प्रति पाञ्चजन्यः, पूत्कर्तुकामैः प्रहितः किमेकः ॥ ८७॥

निखिलैस्त्रिरेखैः समस्तैः शङ्खैः पूत्कर्तुकामैः रावं कर्तुमिच्छद्भिः सद्भिः अर्थात्सर्वैः संभूय रथाङ्गं वैरिवारिभिरप्रतिहतं चक्रं पाणौ हस्ते यस्य स रथाङ्गपाणिर्विष्णुस्तं प्रति एकः पाञ्चजन्यनामा शङ्खः। उत्प्रेक्ष्यते—किं प्रहितः प्रेषित इव। किं क्रियमाणैः निखिलत्रिरेखैर्निर्जीयमानैः पराभवनपदवीं नीयमानैः हठात्प्राप्यमानैः। कया। स्वःकुरविन्ददत्या स्वर्गस्य कुरविन्दाः पद्मरागमणयः। 'स्वे हि दर्शयति कः परेणथानर्घ्यदन्तकुरविन्दमालिके' इति नैषधे। तद्वद्दन्ता दशना यस्याः सा। कया कृत्वा। कण्ठश्रिया निजगललक्ष्म्या साधनभूतया ॥

શ્લોકાર્થ

સ્વર્ગના પદ્મરાગમણિ જેવા દાંતવાળી શાસનદેવીના કંઠની શોભાથી પરાભવ પામેલા શંખોએ પોકાર કરવાની ઇચ્છાથી એક પાંચજન્ય શંખ વિષ્ણુ પાસે મોકલ્યો ન હોય! ॥૮૭॥

कण्ठीकृतो यज्जलजस्त्रिदश्या-स्तद्वेधसा साधु विधीयते स्म ।
नैसर्गिकानार्जवमात्मनिष्ठं, जह्यादबाह्यं कथमन्यथायम् ॥ ८८ ॥

वेधसा ब्रह्मणा यज्जलजस्त्रिरेखः त्रिदश्या देव्याः कण्ठीकृतः कण्ठपीठतां प्रापितः। 'ततः प्रियोपात्तरसाधरौष्ठे निवेश्य दध्मौ जलजं कुमारः' इति रघौ । अहमेवं मन्ये। जगत्सृष्टिकृता तत्साधु सम्यग्विधीयते स्म समीचीनमनुष्ठितम् । अन्यथा अपरप्रकारेण यत्कण्ठपीठीकरणमन्तरेण अयं शङ्खः आत्मनि स्वस्मिन्विषये निष्ठा स्थितिर्यस्य तादृशं नैसर्गिकं स्वाभाविकं स्वोत्पत्तिसमयादेव जातमपर्यवसानस्थायुकमनार्जवं कथं केन प्रकारेण जह्यात्त्यजेत् । यदुक्तम्—'विमलता वचनस्य न गोचरे, जनयिता तव शङ्ख महोदधिः । मुदमलं तनुते च तव ध्वनिः, किमु ततो निहिता हृदि वक्रता ॥' इति । अपि तु न कयापि विधया नैव मुञ्चेत् ॥

શ્લોકાર્થ

બ્રહ્માએ શંખને દેવીના કંઠપીઠરૂપે બનાવ્યો, તે ઠીક જ કર્યું છે! જો એમ ન કર્યું હોત તો પોતાના વિષયમાં સ્થિતિવાળી સ્વાભાવિક વક્રતા કઈ રીતે ત્યાગ કરત ? (કહ્યું છે કે: ' હે શંખ મહોદધિ ! તારી નિર્મલતા વચનાતીત છે, તારા હૃદયની વક્રતા દૂર કરાઈ છે, તેથી જ તારો ધ્વનિ નિર્મલ છે) ॥૮૮॥

यत्कण्ठपीठेन हठादुपात्तां, दृष्ट्वात्मभूषामखिलास्त्रिरेखाः ।
पूत्कुर्वते किं विकलीभवन्तः, प्रत्यालयं भैक्षभुजो भुजन्तः ॥ ८९ ॥

अखिलाः समस्तास्त्रिरेखाः शङ्खाः विकलीभवन्तो शृथिला जायमानाः प्रत्यालयं गृहं गृहं प्रति पूत्कुर्वते । लोकानां पुरः पूत्कारं कुर्वन्तीत्यर्थः । विकलतामेव दर्शयति—किंभूताः । भिक्षाणां समूहो भैक्षं भुंजन्त्यश्नन्तीति भैक्षभुजो भिक्षुकाः सांन्यासिकयोगिप्रमुखास्तान् भजन्तः सेवमाना इति विकल्पेन विचारानभिज्ञता । वैकल्यकारणमाह—किं कृत्वा । यस्या देव्याः कण्ठपीठेन गलकन्दलेन हठाद्बलादुपात्तां गृहीतामात्मनः स्वस्य भूषामाभरणादिलक्ष्मीम् । 'विनापि भूषामवधिः श्रियामसौ' इति नैषधे । 'आभरणगणमन्तरेणापि दमयन्ती श्रियां सुषमाणामवधिः सीमास्तीति' इति तद्वृत्तिः । दृष्ट्वा विलोक्य ॥ इति कण्ठपीठः ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના કંઠપીઠે બલાત્કારે ગ્રહણ કરેલી પોતાની લક્ષ્મીને જોઇને સર્વે શંખો ગાંડા જેવા બની ગયા. તેથી જ જાણે ભિક્ષુકોની સેવા કરતા ઘેર ઘેર પોકાર કરતા ન હોય ! ॥ ८९ ॥

यूनो मनोजन्मनृपस्य तस्या, वपुर्लतावासनिकेतभाजः ।
शृङ्गारभूषासुषमादिदृक्षो-रिवात्मदर्शः शुशुभे तदास्यम् ॥ ९० ॥

तस्यास्त्रिदश्या आस्यं शुशुभे रेजे । उत्प्रेक्ष्यते—यूनस्तरुणस्य मनोजन्मनृपस्य स्मरराजस्य आत्मदर्शो दर्पण इव । किंभूतस्य मनोजन्मनृपस्य । यस्या देव्या वपुर्लता शरीरयष्टी सैवावासार्थं वासकृते निकेनं भवनं भजतीति तस्य ।पुनः किं कर्तुमिच्छोः। शृङ्गारार्थं शोभाकृते या भूषा भूषणानि । 'तस्मै स्वभूषाद्दृषदंशुशिल्पबलिद्विषः कार्मुकमर्पयन्ती' इति नैषधे । 'निजभूषणमणिकिरणगणव्यतिरेकेण' इति तद्वृत्तिः । तेषामाभरणानां सुषमां सातिशायिनीं शोभाम् । 'सुषमा सातिशायिनी' इति हैम्याम् । 'सा अतिशायिनी शोभा सुषमा प्रोच्यते' इति तद्वृत्तिः । तां दिदृक्षोः द्रष्टुमिच्छोः । 'तावदेव ऋषिरिन्द्रदिदृक्षुः इति नैषधे । 'नारदर्षिरिन्द्रं द्रष्टुमिच्छुः' इति तद्वृत्तिः ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીનું મુખ શોભે છે. કેવું ? દેવીના શરીરરૂપી મહેલમાં જેનો વાસ છે, તેમજ જેણીના શંગાર માટે બનાવેલા આભૂષણોને જોવાની ઇચ્છાવાળા કામદેવરૂપી તરુણ રાજાનું જાણે દર્પણ ન હોય ! ॥ ९० ॥

कृष्णाच्छविं भ्रुयुगलीं दधानं, ज्योत्स्नासुधापायि चकोरचक्षुः ।
उत्सङ्गसङ्गीकृततारदन्त-मास्यं त्रिदश्याः शशिबिम्बति स्म ॥ ९१ ॥

त्रिदश्याः शासनामर्त्याया आस्यं वदनं शशिबिम्बति चन्द्रमण्डलमिवाचरति । 'सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विप् वाचारे इत्येके' इति क्विप्प्रत्यये शशिबिम्बतीति सिद्धम् । किं कुर्वाणम् । लक्ष्म लाञ्छनं तद्वत्कृष्णा मेचका छविः कान्तिर्यस्यास्तादृशीं भ्रूयुगलीमूर्ध्वनयनयोरुपरिप्रदेशे रोमपद्धतिद्वितयीम् । 'ऊर्ध्वं राज्याश्रिदानात्कलिकलुषमलक्षालनात्तामसानामुच्छिन्दाद्विच्छिन्नमेदात्त्रिदशपतिकरस्पर्शनाद्दर्शनस्य । हेतुत्वात्सस्यसूर्याद्युदयफलपदस्वर्जनज्ञानभूत्वाद्धस्ते नाभेयदेवप्रभुपदयुगली......गौरिवेह ॥' इति श्रीसोमसुन्दरसूरिकृतस्तोत्रे युगलीशब्दः । दधानं बिभ्राणम् । पुनः किंभूतम् । ज्योत्स्ना चन्द्रिका ज्योत्स्नाप्रियत्वात् तथा सुधाममृतं पिबत इत्येवंशीलौ । 'कर्णेहत्य चकोरीणां, गणः पीत्वा सुधासवम् । अजायत मदेनेव 'गुञ्जापुञ्जारुणेक्षणः ॥' इति वस्तुपालकीर्तिकौमुद्यां चन्द्रोदयवर्णने यथा चकोराणां ज्योत्स्नापानं तथा सुधापानमपि दृश्यते इति । चकोरौ

ज्योत्स्नाप्रियावेव चक्षुषी यत्र । अथ वा ज्योत्स्नारूपां सुधां सुधारुचित्वात्पिबत इत्येवंशीलौ तादृशौ चलचञ्चू पतत्तुल्ये वा चक्षुषी नेत्रे यत्र । पुनः किंभूतम् । उत्सङ्गो क्रोडे सङ्गोऽस्त्यासां तादृशाः कृतास्तारास्तारकाः । 'तारकाभकनीनिकयोस्तारौ' इति लिङ्गानुशासने नक्षत्रकनीनिकयोरर्थयोस्तारशब्दः पुंस्त्रीलिङ्गे । यथा 'तारस्तारा च' इत्यवचूर्णौ । एव श्वैत्यात्तद्रूपा वा तत्तुल्या वा दन्ता यत्र तत् ॥

श्लोकार्थ

शासनदेवीनुं मुख चंद्र जेवुं आचरण करतुं हतुं. ते आ प्रमाणे भ्रमरोरूप लांछनने धारण करतुं हतुं कान्तिरूप अमृतनुं पान करता चकोर रूप चक्षुवाळुं अने मध्यमां एकत्र करायेला ताराओरूपी दांतवाळुं मुख चंद्र जेवुं शोभतुं हतुं. ॥ ९१ ॥

चिकीर्षता यन्मुखमात्तसार–मात्मानमन्विष्य चतुर्मुखेन ।
गलन्मरन्दाश्रुकणाब्जराजी–द्विरेफरावैरिव रारटीति ॥ ९२ ॥

गलन्तः पतन्तो ये मरन्दाः मधूनि मकरन्दबिन्दवस्त एवाश्रुकणा रोदने नयननिर्गतनीरविप्लुषो यस्याम् । तादृशी अब्जराजी कमलमाला । उत्प्रेक्ष्यते—द्विरेफरावैर्मधुकरगुञ्जारवैः रारटीति अतिशयेन रोदिति पूत्कृतिं वा कुरुते । किं कृत्वा । यन्मुखं यस्या शासनदेवताया वदनं चिकीर्षता कर्तुमिच्छता चतुर्मुखेन ब्रह्मणा आत्तं गृहीतं सारम् । 'सम्यग्मज्जा सारो मज्जि' इति हैम्याम् । सारदलं वा स्वकीयसद्वस्तु यस्मात्तादृशमात्मानमन्विष्य विलोक्य ॥

श्लोकार्थ

शासनदेवीनुं मुख बनाववानी इच्छाथी ब्रह्माए ग्रहण करेलां पोतानां सारतत्त्वोने जोईने, पडता मकरंद (रस)नां बिंदुओरूपी अश्रुपातने करती कमलोनी पंक्ति, भ्रमरोना गुंजारवथी जाणे उच्च स्वरे रुदन करती न होय ! ॥ ९२ ॥

यदीयचेतोवसतौ वसन्तं, स्वमित्रपुष्पास्त्रनृपं निरीक्ष्य ।
किमागतस्तं मिलितुं मृगाङ्को, वक्त्रं चकासे सुरकम्बुकण्ठ्याः ॥ ९३ ॥

सुरस्य कम्बुः त्रिरेखः एतावता दक्षिणावर्तशङ्खः तद्वत् रेखात्रिकाङ्कितः कण्ठो यस्यास्तस्याः । सुरकम्बुकण्ठ्याः सुरस्य कम्बुकण्ठ्या वध्वा इति वा । सुधाशनवध्वा वक्त्रं वदनं चकासे दिदीपे । उत्प्रेक्ष्यते—यस्या इदं यदीयं चेतश्चित्तं तदेव वसतिर्वासवेश्म तत्र वसन्तं वासं कुर्वाणम् । देवीसंबन्धिनि हृदयसदने तिष्ठन्तमित्यर्थः । तथा स्वस्यात्मनो मित्रं सखायं पुष्पास्त्रनामानं मदनाभिधानं नृपं राजानं निरीक्ष्य व्यालोक्य तं प्रति मिलितुमागतो गगनात्समागतः । किंभूतः । मृगाङ्कः शशधरश्चन्द्र इव ॥

શ્લોકાર્થ

દક્ષિણાવર્ત શંખની જેમ ત્રણ રેખાથી જેનો કંઠ યુક્ત છે, અર્થાત્ કંબૂકંઠી એવી શાસનદેવીનું મુખ શોભે છે. તે જાણે દેવીના હૃદયમંદિરમાં રહેલા પોતાના મિત્ર કામદેવને મળવા માટે આવેલો ચંદ્ર ન હોય ! ॥ ૯૩ ॥

यस्या मुखं स्वर्वनितार्चितायाः, संवर्ध्य ताराततिमुक्तिकाभिः ।
स्वःसिन्धुतीरे किमु दिङ्मृगाक्ष्यो, निर्मिच्य रात्रीमणिमुत्सृजन्ति ॥९४॥

स्वःस्वर्गस्य वनिताः सीमन्तिन्यः ताभिरर्चिताया पूजितायाः यस्याः शासनदेवताया मुखं वदनं निर्मिच्य नीराजयित्वा मुखस्य न्युञ्छनं कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—दिङ्मृगाक्ष्यः दिगङ्गनाः स्वःसिन्धुतीरे स्वर्गगङ्गातटे रात्रीमणिं निशारत्नं चन्द्रम् । 'कथयति परिश्रान्ति रात्रीतमः सह युध्वना' इति नैषधे रात्रीशब्दो दीर्घोऽप्यस्ति । चन्द्रकान्तरत्नमपि किमु उत्सृजन्ति त्यजन्ति । किं कृत्वा । ताराणामर्थाद्ग्रहनक्षत्रतारकाणां ततयः श्रेणयः एव मुक्तिकाः लघुमुक्ताफलानि ताभिः । 'सिता वमन्त्यः खलु कीर्तिमुक्तिकाः' इति नैषधे । अथवा मुक्ता एव मुक्तिकास्ताभिः कृत्वा संवर्ध्य वर्धयित्वा इदानींतन्या अपि सधववध्वः स्वगुरूंन्मुक्ताफलैर्वर्धयित्वा मणिप्रमुखं न्युञ्छनीकृत्य कचिन्मुञ्चन्तीति रीतिः ॥ इति मुखम् ॥

શ્લોકાર્થ

દેવાંગનાઓવડે અર્ચન કરાયેલી શાસનદેવીના મુખની આરતી કરીને આકાશગંગાના તીરે દિશારૂપી સ્ત્રીઓએ તારાઓરૂપી મુક્તાફલોવડે વધાવીને, દેવીની આગળ જાણે ચંદ્રકાન્ત મણિ મૂક્યો ન હોય ! ॥ ૯૪ ॥

अगण्यलावण्यपयस्त्रिदश्या, आस्यात्प्रसर्पद्विलसत्तरङ्गैः ।
मा स्ताद्बहिस्तादिति निम्नभागं, चक्रे विरञ्चिश्चिबुकं किमन्ते ॥९५॥

विरञ्चिर्ब्रह्मा अन्ते वक्त्रप्रान्तप्रदेशे । उत्प्रेक्ष्यते—इतीव हेतोर्निम्नो गम्भीरो नीचो भागः प्रदेशो यस्य तादृशं चिबुकमसिकाधःप्रदेशं चक्रे निर्मितवान् । इति किम् । यद्स्यास्त्रिदश्या देव्या आस्यद्वक्त्रकुण्डाद्विलसत्तरङ्गैः प्रस्फुरत्कल्लोलैः स्वरङ्गाकारीभवत्कान्तिप्रतानैः । 'विमलं वर्तुलं कान्तितरङ्गि वदनं विभो' इत्युक्तेः । कृत्वा प्रसर्पद्भिःसरत् 'गच्छति विसर्पत्ययत्ययते' इति क्रियाकलापे । यथा विसर्पति तथा प्रसर्पति । अगण्यममेयं यल्लावण्यं लवणिमा तदेव पयः पानीयं बहिस्तान्मुखाद्बहिर्भागे मा स्तान्मा भवतु वक्त्राद्बहिर्मा निर्यातु । 'धृत्युक्त्वा यच्चिबुके चकास्ति निम्ने मनागङ्गुलियन्त्रणेव' इति नैषधे ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના મુખરૂપી કુંડમાંથી અનુપમ લાવણ્યરૂપી જલ, પ્રસરતા સ્ફુરાયમાન તરંગોવડે બહાર ન નીકળી જાઓ ! તેથી જ જાણે બ્રહ્માએ નીચા ભાગવાળો ચિબુક (હડપચી) બનાવ્યો ન હોય ! ॥ ૯૫ ॥

यदाननाम्भोरुहवाससौधे, सातं वसन्त्या जलराशिपुत्र्याः ।
विलासवापीव पयोविहारं, स्वैरं विधातुं चिबुकस्त्रिदश्याः ॥ ९६॥

त्रिदश्याः शासनदेव्याश्चिबुकः । उत्प्रेक्ष्यते—जलराशिपुत्र्या लक्ष्म्या विलासवापीव क्रीडादीर्घिकेव । किं कर्तुम् । स्वैरं स्वेच्छया पयसि वारिणि विहारं जलकेलिम् । 'यस्यावरोधस्तनचन्दनानां प्रक्षालनाद्वारिविहारकाले' इति रघुवंशे । विधातुं कर्तुम् । किं कुर्वत्या जलराशिपुत्र्याः । यदाननाम्भोरुहवाससौधे यस्या देव्या आननं वदनमेवाम्भोरुहं कमलं तदेव वाससौधं वसनसदनं तत्र सातं सुखं यथा स्यात्तथा वसन्त्याः स्थितिं कुर्वत्याः ॥ इति देवीचिबुकाः ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીનો ચિબુક (હડપચી) તે જાણે દેવીના મુખકમલરૂપી આવાસમાં સુખપૂર્વક વાસ કરતી સમુદ્રપુત્રી લક્ષ્મીદેવીની સ્વૈચ્છિક જલક્રીડા કરવાની ક્રીડા-વાવડી ન હોય ! ॥૯૬॥

रेजेऽधरोऽस्या हरिमन्थकालात्, प्रवासिनं यन्मुखचन्द्रपुत्रम् ।
हल्लेखभाजा मिलितुं प्रवालः, पयोधिनाह्वातुमिव प्रयुक्तः ॥ ९७ ॥

अस्या देव्या अधरः ओष्ठो रेजे राजते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—पयोधिना समुद्रेण यस्या मुखमेव चन्द्रं स्वपुत्रमाह्वातुमाकारयितुमिव प्रवालः समुद्रोत्पन्नत्वाद्विद्रुमः । अथ वा प्रकृष्ट उक्तसंदेशवाक्यकथको बालकः प्रयुक्तः प्रेषितः । किंलक्षणेन समुद्रेण । हल्लेखमुत्कण्ठामौत्सुक्यं भजतीति तादृशेन । किं कर्तुम् । मिलितुं पुत्रप्रेम्णा सङ्गं कर्तुम् । चन्द्रस्य समुद्रोत्पन्नत्वेन नन्दनत्वम् । किंभूतं चन्द्रम् । हरिणा विष्णुना मन्दराद्रिणा यो मन्थो मन्थनं तस्य कालः समयः तस्माद्वारभ्य प्रवासिनं परदेशे गतं पुनरागतम् अत एव मिलनोत्कण्ठा ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના અધર (ઓષ્ઠ) શોભે છે, તે જાણે વિષ્ણુએ સમુદ્રનું મંથન કર્યું ત્યારથી આરંભીને પરદેશ ગયેલા પોતાના પુત્રને-દેવીના મુખરૂપી ચંદ્રને મળવાની ઉત્કંઠાથી સમુદ્રે બોલાવવા માટે મોકલેલો સંદેશવાહક પરવાળો ન હોય ! ॥ ૯૭ ॥

यदाननाङ्गीकृतविग्रहेण, रदच्छदाङ्गः क्षणदाकरेण ।
प्रियौषधेरङ्गभवः किमेष, प्रपाल्यते वप्तृतया प्रवालः ॥ ९८ ॥

अस्या देव्या आननं मुखं तदेव अङ्गीकृतः अभ्युपगतः गृहीतो विग्रहः शरीरं येन तादृशेन क्षणदाकरेण विधुना प्रियायाः स्वकान्ताया औषधेः फलपाकावसानिकायाः अङ्गभवस्तनुजः । चन्द्रस्यौषधीपतित्वात् पतिपत्नीसंबन्धः । प्रबालस्य चौषधीजातत्वादौषध्याः पुत्रत्वमेवोपपन्नम् । तथा रदच्छदोऽधरः स एवाङ्गं यस्य तादृशः प्रबालः पल्लवः प्रकृष्टो बालः प्रवालः । अथवा प्रकर्षेण बालकश्च वप्तृतया पितृत्वेन प्रपाल्यते सम्यक्तया पाल्यते । अन्यो वप्ता आत्मपत्नीसंजातमतीव बालकं निजनन्दनं प्रेम्णा प्रपालयति ॥

श्लोकार्थ

દેવીના મુખરૂપ શરીરને ધારણ કરતા ચન્દ્રે જાણે પોતાની પ્રિયા ઔષધિથી ઉત્પન્ન થયેલા (ચન્દ્ર 'ઔષધિપતિ' કહેવાય છે તેથી પતિ—પત્નીનો સંબંધ) શ્રેષ્ઠ બાળકનું (અધરનું) અથવા અધર એ જ છે શરીર જેનું તેવા બાળકનું, (પ્રવાલ-શ્રેષ્ઠ બાળકનું) પિતારૂપે પાલન કર્યું ન હોય ! ॥ ૯૮ ॥

इदंमुखीभूतमवेत्य चन्द्रं, बालं तदीयं करचक्रवालम् ।
अन्वागतं प्राक्प्रणयादिवैत-दन्तच्छदः स्फूर्तिमियर्ति तस्याः ॥ ९९ ॥

तस्या देव्या दशनच्छदो दशनपत्रमधरः स्फूर्तिं शोभामियर्ति । उत्प्रेक्ष्यते—इदंमुखीभूतम् अस्या वदनभावं प्राप्तं चन्द्रं स्वजनकुमुदसुहृदमवेत्य ज्ञात्वा सम्यगवबुध्य प्राक्प्रणयात्पूर्वस्नेहाच्चन्द्रावस्थायां नित्यमुत्सङ्गीकरणप्रीतेः एतद्दशनच्छददेहं देवीदन्तवस्त्रगात्रं तदीयं यद्वदनीभूतचन्द्रसंबन्धि तथा बालं लघुकुमारं कराणां चक्रवालं मण्डलमन्वागतं पृष्ठे समेतमिव । यो बालः स पितुर्मातुर्वा पृष्ठे समेतीति रीतिरपि बालत्वात्किरणानामरुणत्वमपि युक्तमेवेति ॥

श्लोकार्थ

દેવીનો અધર શોભાને ધારણ કરે છે. તે જાણે દેવીનાં મુખરૂપે રહેલા ચન્દ્રને જાણીને તેનો કિરણરૂપી બાળક પૂર્વસ્નેહથી દેવીના અધરરૂપે પાછળ આવેલ ન હોય ! ॥ ૯૯ ॥

यद्दन्तपत्रेण रणेऽभिभूता, नंष्ट्वा प्रविष्टापि पयोधिमध्ये ।
रक्ताङ्कुराजी हृदि कृष्णवर्ल्लीं, शल्यं किमद्यापि न पर्यहार्षीत् ॥१००॥

यस्या देवताया दन्तपत्रेण दशनदलेनाधरेण रणे परस्पर्धितया मिथो युद्धे अभि-

भूता पराजिता सती रक्ताङ्कुराजी विद्रुममालिका हृदि मनसि विषये हृदये वक्षसि वा कृष्णवल्लीम्। 'कालिवेल' इति लोकप्रसिद्धा। तद्रूपं तामेव वा शल्यं शूककण्टकादीनां शलाकां हृदये मर्मप्रविष्टशल्यं वा। 'शल्यं शङ्कुशलाकयोः' इत्यनेकार्थः। तथा 'शल्यं शरीरान्तर्गतं शस्त्रादिसीमाच्छिद्रं वंशादीनां शलाकाविशेषश्च' इति लिङ्गानुशासने। अद्यापि अद्यतनं दिनं यावन्न पर्यहार्षीत् न परिहरति स्म हृदये एवावतिष्ठमानमास्ते किम्। नंष्ट्वा यदधरोदुरविरोधिविरुद्धविधानातिसाध्वसात्प्रणश्य पयोधिः समुद्रस्तस्य मध्ये अत्यगाधजलान्तः प्रविष्टा प्रविश्य स्थितापि॥ इत्यधरः॥

श्लोकार्थ

દેવીના અધર સાથેના સંગ્રામમાં પરાભવ પામેલી પરવાળાની પંક્તિ નાશીને સમુદ્રના અગાધ જલમાં પ્રવેશી હોવા છતાં પણ હજુ સુધી કાલીવેલરૂપ પરાજયના શલ્યને છોડતી નથી. ॥૧૦૦॥

बन्धूकबन्धूभवदेतदीय–दन्तच्छदे दन्तरुचिश्चकासे।
निपेतुषी कोकनदच्छदाङ्के, शरत्सुधादीधितिकौमुदीव ॥१०१॥

बन्धूको बन्धुजीवः। 'चिपोहरिया' इति लोकप्रसिद्धिः। स रक्तकुसुमः स्यात्। तथा 'बन्धुजीवविघात ग्रीष्मदिवसावसानजनाः' इति चम्पूकथायाम्। ग्रीष्मे हि बन्धूकानि शुष्यन्ति। तथा 'बन्धूकप्रसवारुणाम्बरधराम्' इति लघुस्तवेऽपि। तस्य बन्धूककुसुमस्य बन्धूभवन् सहोदरो मित्रं वा जायमानो य एतदीयो देवतासंबन्धी दन्तच्छदोऽधरस्तत्र निपेतुषी पतनशीला पतिता वा दन्तानामर्थाद्देवीदशनानां रुचिः कान्तिश्चकासे दीप्यते स्म। उत्प्रेक्ष्यते—कोकनदस्य विकसितरक्तोत्पलस्य यच्छदं पत्रं तस्याङ्के उत्सङ्गे निपेतुषी समीयुषी प्राप्ता शरदो घनात्ययस्य सुधादीधितिरमृतवत् शरत्कालेन जलधररोधोपरोधावधीरणेन निर्मलीकृतत्वादुज्ज्वला अतिविशदीभूता दीधितयः कान्तयो यस्येत्यन्वर्थनामा चन्द्रस्तस्य कौमुदी चन्द्रिकेव। अथवोपमा। यथा रक्तकमलपलाशे शारदीननिशानायककौमुदी शोभते॥

श्लोकार्थ

લાલ પુષ્પોના સહોદર (બંધુ)રૂપ દેવીના અધર ઉપર રહેલી દાંતોની પંક્તિ શોભે છે. તે જાણે રક્તકમલનાં પત્રોની મધ્યમાં પડેલી શરદઋતુના ચંદ્રની ચંદ્રિકા ન હોય ! ॥ ૧૦૧॥

पीयूषपूर्णस्मरकेलिशोण–मणीनिबद्धाधरदीर्घिकायाम्।
यस्या विनिद्रद्द्विजचन्द्रिकाभि–राश्रीयते कैरविणीवनश्रीः ॥१०२॥

यस्याः शासनसुर्याः विनिद्रन्तीभिर्विजृम्भमाणाभिर्द्विजानां दन्तानां चन्द्रिकाभिर्ज्योत्स्नाभिः। कान्तिभिरित्यर्थः। 'दशनचन्द्रिकया व्यवभासितम्' इति रघौ। कैरविणीनां

कुमुदिनीनां चन्द्रविकाशिविशदविकसितारविन्दिनीनां वनं काननम् । वृन्दमित्यर्थः । तस्य श्रीः लक्ष्मीः शोभा आश्रीयते आलम्ब्यते । कस्याम् । पीयूषैः सुधारसैः पूर्णायां निर्भरभरितायां स्मरस्य रतिपतेः केलये क्रीडाकरणार्थं शोणै रक्तैर्मणीभिः रत्नैः । पद्मरागमणिरित्यर्थः । निबद्धायां रचितायां घटितायामधरोऽध इव या ओष्ठः स एव दीर्घिका वापी तस्यां राजीव । 'वनराजिनि दीर्घिकावारिणि स्नानम्' इति पाण्डवचरित्रेऽर्जुनस्याष्टापदयात्राधिकारे । यत्र राजीवानि तत्र राजीविनीलताया अपि सद्भाव इति । तथा 'केचिद्वदन्त्यमृतमस्ति पुरे सुराणां, केचिद्वदन्ति वनिताधरपल्लवेषु । ब्रूमो वयं त्वदरिवर्गकराङ्गुलीषु, यत्पानतो मरणमागतमप्यपास्तम् ॥' इति भोजप्रबन्धे वनिताधरेषु सुधारसः ॥

श्लोकार्थ

पद्मरागमणिथी बांधेली अमृतरसथी परिपूर्ण, देवीना अधररूप कामदेवनी क्रीडावावडीमां, देदीप्यमान दांतोनी चंद्रिकावडे कुमुद-वननी (चंद्रविकासी कमल-वननी) लक्ष्मी जाणे आश्रय करीने रही न होय ! ॥ १०२॥

स्वर्भाणुभीरो रजनीचरिष्णोः, कलङ्कभाजः क्षयिनः सितांशोः ।
ज्योत्स्ना किमुद्वेगवती यदास्यं, भेजेऽपविघ्नं दशनांशुदम्भात् ॥१०३॥

सितांशोश्चन्द्रादुद्वेगवती खेदं प्राप्ता सती ज्योत्स्ना । उत्प्रेक्ष्यते—दशनानां राजदन्तानामंशवः किरणास्तेषां दम्भात्कपटात् अपगता विघ्ना वसतौ स्वानिष्टकारिणः प्रत्यूहा यस्मात्तादृक् यदास्यं देवीवदनं भेजे श्रितवतीव । उद्वेगकारणान्याह—किंभूतस्य सितांशोः । स्वर्भाणो राहोः सकाशाद्भीरोर्भीरुकस्य । स्वाभ्यवहारकारिसैंहिकेयभयविह्वलीभूतस्येत्यर्थः । एतावता सवैरत्वमुक्तम् । पुनः किंभूतस्य । रजन्यां निशायामेव पारदारिकपाटच्चरादिवच्चरिष्णोः संचरणशीलस्य । एतावता चौरविटादिचेष्टावत्त्वं च । अत एव पुनः किंभूतस्य । कलङ्कं गुरुदाराभिगमनादपवादं लाञ्छनं च भजतीति कलङ्कभाजः । एतावता सापवादत्वं सुशीलताराहित्यं च । पुनः किंभूतस्य । क्षयिनः क्षयरोगवतः । स्वपरदारेष्वत्यासक्तस्य व्यसनिनो राजयक्ष्मादयो रोगा भवेयुरवश्यम् । यतः 'कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्छा भ्रमिर्ग्लानिर्बलक्षयः । राजयक्ष्मादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिताः ॥' इति योगशास्त्रे । पक्षे कृष्णपक्षानुभावात् कलाभिर्हीयमानतया क्षीणताभाजः । सितांशोरिति पदेनापि पाण्डुरत्वं सूचितम् । तच्च रोगादिना दुःखातिरेकेण वा पाण्डिमा जायते । ततः पाण्डुकुष्ठरोगवतः भूतादिवद्धवलदेहस्य वा । ततोऽपि विरूपवतः । एतेभ्यः कारणेभ्यः एतैः कारणैर्वा मनस्युद्वेगं प्राप्ता ॥

श्लोकार्थ

पोताना शत्रु राहुथी भयभीत, रात्रे चालनारो होवाथी विट पुरुषनी जेम परदारा-लंपट अर्थात् गुरुपत्नीना संभोगथी कलंकित बनेलो, क्षयरोगी अर्थात् कृष्णपक्षमां क्षीण थतो होवाथी

ક્ષયી, આવા પ્રકારના ચંદ્રથી ઉદ્વેગ પામેલી ચંદ્રિકા, દેવીના મુખરૂપ ઉપદ્રવરહિત સ્થાનમાં દાંતોની કાંતિ-(જ્યોત્સ્ના)ના બહાને આવીને રહી ન હોય ! ॥૧૦૩॥

यस्याः पृणन्निर्जरदृक्चकोरान्, दन्तप्रभाभिर्वदनं दिदीपे ।
शरद्विनिद्रीकृतचन्द्रिकाभि–र्विभावरीणामिव सार्वभौमः ॥१०४॥

यस्या देवताया दन्तप्रभाभिर्दशनदीप्तिभिः कृत्वा वदनं मुखं दिदीपे । वदनं किं कुर्वत् । मृणत् प्रीणयत् । 'पृण प्रीणने' तुदादिधातोरयं प्रयोगः । कान् । निर्जरा देवास्तेषां दृशो लोचनान्येव चकोरा ज्योत्स्नाप्रियास्तान् । क इव । सार्वभौम इव । यथा विभावरीणां शर्वरीणां सार्वभौमश्चक्रवर्ती प्राणनाथश्चन्द्रः । 'कन्दर्पेऽनल्पदर्पे विकिरति किरणाञ्शार्वरीसार्वभौमः' इति नाटकग्रन्थे । शरदा घनात्ययेन विनिद्रीकृता जलधरधारावधीरणेन निर्मलीकृत्य विस्तारिता याश्चन्द्रिकाश्चन्द्रगोलिकास्ताभिः कृत्वा दीप्यते ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ શરદકાલીન ચંદ્ર નિર્મલ એવી ચંદ્રિકાથી શોભે છે, તેમ દેવોના નયનચકોરને ખુશ કરતો દેવીનો મુખરૂપી ચંદ્ર, દાંતોની પ્રભા-(કાંતિ)થી શોભે છે. ॥૧૦૪॥

स्मितश्रिया मिश्रितदन्तकान्ति–श्चकास्ति गीर्वाणमृगेक्षणायाः ।
बन्दीकृता चन्द्रमसं विजित्य, ज्योत्स्नास्य दारा वदनेन विद्मः ॥१०५॥

गीर्वाणस्य अमोघसदसद्वचनप्रपञ्चनाराचस्य देवस्य मृगेक्षणाया हरिणलोचनायाः स्त्रियः शासनदेवतायाः स्मितस्य कथंचिद्विनोदावसररसविनिर्मितहसितस्य श्रिया श्वेतिमलक्ष्म्या मिश्रिता करम्बिता व्याप्ता दन्तानां दशनानां कान्तिर्दीप्तिश्चकास्ति दीप्यते । तत्र वयमेवं विद्मो जानीमो वितर्कं वा कुर्मः उत्प्रेक्षामहे वा । वदनेन देवतामुखेन अर्थान्निजजगज्जित्वरवैभवेन चन्द्रमसं कुमुदबान्धवं विजित्य पराभूयास्य चन्द्रमसः दारा जाया ज्योत्स्ना कौमुदी बन्दीकृता निगृह्य रक्षितेव । 'विद्म इत्युत्प्रेक्षाविषयेऽपि भवेत्' इति काव्यकल्पलतायाम् ॥ इति सस्मितदन्तकान्तिः ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના હાસ્યની લક્ષ્મીથી વ્યાપ્ત એવી દાંતોની કાંતિ શોભે છે. દેવીના મુખની શોભાથી ચંદ્રને જીતીને તેની પત્ની ચંદ્રિકાને જાણે કેદી બનાવી ન હોય ! ॥૧૦૫॥

मरुन्मृगाक्षीवदनाब्जदन्तै–स्तारेशतारैर्विजितैर्विभूत्या ।
आलोच्यते तद्विजिगीषयेव, संभूय तीरेऽम्बरनिर्झरिण्याः ॥१०६॥

तारा ज्योतींषि तेषामीशस्तारेशश्चन्द्रः। तथा तारा उपलक्षणात्सर्वेऽपि ग्रहनक्षत्रतारकास्तैः संभूय एकत्र मिलित्वा अम्बरनिर्झरिण्या गगनतरङ्गिण्याः। आकाशगङ्गाया इत्यर्थः। तीरे रोधसि तटप्रदेशे। उत्प्रेक्ष्यते—आलोच्यते मन्त्र्यते विचार इव विधीयते। कया। तद्विजिगीषया। तेषां स्वद्वेष्याणां वक्त्रदन्तानां विजिगीषा पराबुभूषा अभिभवितुमिच्छा तया। अन्यापि निजप्रतिपन्थिपराजयचिकीर्षया एकान्तप्रदेशे मिलित्वा मिथो मन्त्रयन्ति। किम्। तारेशतारैर्मरुन्मृगाक्ष्या सुरहरिणचक्षुषा देवताया वदनाब्जेन स्वमुखकमलेन तथा दन्तैर्दशनैश्च विभूत्या तेषामद्वैतलक्ष्म्या कृत्वा विजितैः पराभूतैः॥

श्लोकार्थ

शासनदेवीना मुखकमलवडे अने दांतोनी अद्वैत लक्ष्मीवडे पराभव पामेला चंद्र, ग्रह, नक्षत्र अने ताराओ एकठा थईने आकाशगंगाना तीरे, तेने जीतवानी ईच्छाथी जाणे मंत्रणा करता न होय! ॥१०६॥

अजय्यवीर्यं मुखपद्ममस्याः, श्रिया जयन्तं स्वमवेत्य राज्ञा
संधिं विधातुं प्रहिताः प्रधाना, द्विजाः समं तेन किमुल्लसन्ति ॥१०७॥

द्विजा देवीदशना उल्लसन्ति दीप्यन्ते। किंभूताः। प्रधानाः प्रकृष्टलक्षणोपेताः। उत्प्रेक्ष्यते—राज्ञा चन्द्रेण नृपेण च तेन स्वजैत्रेण मुखपद्मेन समं संधिं परस्परं मेलं प्रीतिं वा विधातुं प्रधानाः सचिवा द्विजाः स्वपारिपार्श्विका ब्राह्मणाः पुरोहितादयः प्रहिताः प्रेषिता इव। किं कृत्वा। अजय्यं जेतुमशक्यं केनापि स्पर्धिना विरोधिना कदापि कथमपि षड्गुणैस्तिसृभिः शक्तिभिश्चतुर्भिरुपायैश्चतसृभिर्बुद्धिभिरपि न जीयते परभूयते इत्यजय्यं तादृशं वीर्यं पराक्रमो यस्य तादृशमस्या देव्या मुखपद्मं वदनारविन्दं स्वमात्मानं श्रिया लक्ष्म्या कृत्वा जयन्तं पराभवन्तमवेत्य ज्ञात्वा योऽधिकबलो निजनिर्जिगीषुश्च तेन सार्धं संधिरेवोचित इति॥

श्लोकार्थ

देवीना दांत प्रधाननी जेम शोभे छे. अजेय पराक्रमवाळा देवीना मुखकमलनी लक्ष्मीथी पोतानो पराभव जाणीने राजा चंद्रे तेना साथे संधि करवा माटे मोकलेला दांतोरूपी प्रधानो न होय! ॥ १०७॥

पाण्डुः क्षयी शून्यनभश्चरिष्णु–र्निरङ्कराहोर्द्विपतोऽपि बिभ्यत्।
दोषाकरः श्याममुखो वराको–ऽस्माकं पुरस्ताज्जड! कस्त्वमेकः ॥१०८॥

हंसद्युतोऽक्षीणसुखा मुखस्था, जिताहिताः स्फीतगुणा विशुद्धाः।
नैकेऽभिभूताः किमितीन्दुमुद्य–द्द्युता त्रिदश्याः प्रहसन्ति दन्ताः ॥१०९॥ युग्मम्

त्रिदश्याः शासनामर्त्यायाः दन्ता दशना उद्यन्ती प्रकटीभवन्ती उच्चैर्निर्यान्ती वा द्युत्कान्तिस्तया कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः इन्दुं विधुं प्रकर्षेण हसन्तीव शशिनो हास्यं सृजन्तीव । इति किम् । यत् हे इन्दो हे जड मूर्ख जडस्वरूप जडाशय । 'किमुदधौ जड वा वडवानलात्' इति नैषधे चन्द्रसंबोधनं जड इति । अस्माकं पुरस्ताद्दन्तानामग्रे वराकः तपस्वी द्रमको वा त्वं कः । न कश्चिदपीत्यर्थः । वराकतामेवादर्शयति—किंभूतस्त्वम् । पाण्डुः पाण्डुरोगवान् श्वेतकुष्ठविनष्टवपुः । भूतादिबद्धबलविग्रहो वा । पुनः किंभूतः । क्षयी राजयक्ष्मारोगोऽस्यास्तीति । क्षयात्प्रतिदिनं कलानामपगमात् । बहुलपक्षे वपुषः क्षीणता अस्त्यस्मिन्निति वा क्षयी । पुनः किंभूतः । शून्यं निर्मानुषं तथानेनैव सम्यक्तया बभस्तीति भातीति नभः कुत्सितस्थानम् । 'निशानभःसदृशे' इति चम्पूकथायाम् । निशानैस्तेजस्विभिर्वीरैर्बभस्ति शोभते इति निशानिभास्तथा सदृशः इः कामो यस्य तस्य संबोधनम् । पक्षे रात्रिगगनतुल्ये इति तट्टिप्पन(ण)के । तत्र नगरग्रामाराममानवादिरिक्तके स्थानके चरिष्णुः संचरणशीलः श्मशानादिषु भक्षणशीलो वा । 'चर गतिभक्षणयोः' अस्य धातोः प्रयोगत्वेन जग्धिः स्थितिश्चेति द्व्यर्थता । पुनः किंभूतः । निर्गतमङ्गं शरीरं यस्य । विष्णुना सुदर्शनचक्रे शिरोवशेषीकृतत्वादङ्गराहित्यम् । तादृशाद्राहोः विधुंतुदाद् द्विषतो वैरिणः सकाशाद्भिभ्यद्भयमाकलयन् । पुनः किंभूतः । दोषाणामपगुणानामाकरः खनिः निशाकरश्च । पुनः किंभूतः । श्यामं कलङ्केन कृत्वा कृष्णं मुखं वक्त्रं यस्य । प्रायः कलङ्ककलिताः श्यामानना एव स्युः । पुनः किंभूतः । एको नास्ति द्वितीयः सदृशः कोऽपि एवंविधस्त्वं क । वयं पुनः कीदृशाः । हंसवत् उभयपक्षविशुद्धत्वेन द्योतन्ते इति । पुनः किंभूताः । अक्षीणं न क्षीयते स्मेत्यक्षीणम् अनिष्ठीयमानं संपूर्णं वा सुखं सातं येषाम् । एतावता रोगराहित्यसातवन्तः । पुनः किंभूताः । मुखे सर्वेषामप्यग्रे वक्त्रे च तिष्ठन्ति इति मुखस्थाः । एतावता सुस्थानभाजः । पुनः किंभूताः । जिताः स्वकीयपरमवैभवैरभिभूताः वज्ररत्नकुन्दतारकादयोऽहिताः प्रतिस्पर्धिनो यैस्ते जिताहिताः । एतावता निर्वैरिताः(णः) । पुनः किंभूताः । स्फीता विश्वविख्याता वृद्धिं प्राप्ता वा गुणा येषां ते स्फीतगुणाः । एतावता गुणवत्त्वम् । पुनः किंभूताः । विशेषेण शुद्धा निष्कलङ्काः सर्वत्रावदाताः । एतावता सर्वदाप्युच्चैःशिरसः । पुनः किंभूताः । नैके अनेके द्वात्रिंशत्प्रमाणत्वेन । एतावता वृद्धिभाजः सगोत्रत्वात् । पुनः किंभूताः । अभि लक्षणयुक्तं रूपं येषाम् । 'अभिर्वीप्सालक्षणयोः' इत्यनेकार्थः अभिरूपाः पण्डिताः । 'विद्वान्सुधीः कविविचक्षणलब्धवर्णाः क्षप्राप्तरूपकृतिकृष्टघभिरूपधीराः' इति हैम्याम् ॥ युग्मम् ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના દાંતો પોતાની પ્રસરતી જ્યોતિ (કાંતિ)થી ચંદ્રનો આ પ્રમાણે જાણે ઉપહાસ કરતા ન હોય ! કે 'હે ચંદ્ર, હે મૂર્ખ, જડ આશયવાળા ! અમારી આગળ (દાંત આગળ) તું શું માત્ર છે ? જો, તું પાંડુરોગી, ક્ષયરોગી, નિર્જન એવા નભ (ખરાબ) (આકાશ) સ્થાનમાં ચાલનારો

સુદર્શન ચક્રવડે વિષ્ણુએ અંગ રહિત બનાવેલો, અર્થાત્ ફક્ત મસ્તકરૂપે રહેલો, પોતાના શત્રુ રાહુથી ભયભીત, દોષાકર (દોષોની ખાણ) 'કલંક યુક્ત હોવાથી શ્યામ મુખવાળો અને ફક્ત એકાકી છે. જ્યારે, અમે (દાંત) હંસની જેમ શુભ્રકાંતિવાળા છીએ. રોગ-રહિત હોવાથી સર્વાંગ સુંદર છીએ. મુખરૂપ શ્રેષ્ઠ સ્થાનમાં વસનારા છીએ. અમારા વૈભવવડે વજ્રરત્ન, મચકુંદ અને તારાઓ આદિ સમસ્ત શત્રુઓને જીતી લીધા હોવાથી શત્રુના ભયથી રહિત છીએ. વિશ્વવિખ્યાત નિર્મલ ગુણોની ખાણ છીએ. શુદ્ધ હોવાથી નિષ્કલંકી છીએ. તેમ જ એક નહિ પણ બત્રીશની સંખ્યાવાળા છીએ. અમારી આગળ તારી (ચંદ્રની) શું ગણત્રી? આ પ્રમાણે દાંતોની પંક્તિ જાણે ચંદ્રની હાંસી કરતી ન હોય! ॥૧૦૮॥૧૦૯॥

आशानुरागातिशयं सृजन्ती, प्रचेतसः स्फारमरीचितारा ।
समुज्जिहानद्विजराजराजि–वक्त्रा स्म संध्येव विभाति देवी ॥११०॥

सा श्रीवीरशासनाधिष्ठायिका देवी संध्येव दिनावसानपितृसूरिव विभाति स्म । प्रातःकालीनापि संध्या प्रोच्यते । अतोऽर्थेन दिनावसानस्येत्युक्तम् । 'संध्या तु पितृसूः' इति संध्यानामद्वयं हैम्याम् । देवी संध्या च किं कुर्वती । प्रचेतसः प्रकृष्टमुन्नतेच्छं चेतो मनो यस्य तादृशय महतोऽपि आशाया वाञ्छाया अनुरागस्य मोहस्य स्नेहस्य वा अतिशयमाधिक्यमुत्कर्षं वा सृजन्ती कुर्वती । महान्तोऽपि यामालोक्य मुह्यन्ति स्निह्यन्ति च । यां स्पृहयन्तीत्यर्थः । पक्षे प्रचेतसो वरुणस्य । 'वरुणस्त्वर्णवमन्दिरं प्रचेताः' इति हैम्याम् । आशाया दिशः पश्चिमाया अनुगतं क्रमागतं रागस्य रक्ततायाः अतिशयं प्राबल्यं संध्यारागं सृजन्ती विदधाना। पुनः किंभूताः । स्फारा उदारा बहुप्रदेशदर्शिन्यो लक्षयोजनविषयत्वान्मरीचयो दीप्तयस्तादृशे तारे कनीनिके यस्याः । पक्षे दीप्यमाना झगज्झगिति कुर्वन्त्यः कान्तयो रोचिषो येषां तादृशास्तारा ज्योतींषि यस्याः सा । पुनः किंभूताः । समुज्जिहान उदयमानः । 'मुखेन्दुनानेन सहोज्जिहाने' इति नैषधे । 'चन्द्रेण समुदयन्ती' इति तद्वृत्तिः । द्विजराजश्चन्द्रः द्विजानां रदनानां राजानो द्विजराजा दन्तश्रेष्ठाः । 'क्वचिदामाद्यन्तस्य परत्वम्' इति दन्तानां राजा राजदन्ता इति दन्तशब्दस्य परत्वम् । तै राजन्ते इत्येवंशीलः प्रारम्भः । पूर्णिमायां संध्याप्रारम्भ एव चन्द्रोऽभ्युदेति । अतः प्रारम्भो वदनं च यस्याः सा । राजदन्तशोभितवदना देवी । उदितचन्द्रप्रारम्भा च संध्या ॥ इति दन्ताः ॥

શ્લોકાર્થ

દેવી સંધ્યાની જેમ શોભે છે. દેવી, પ્રકૃષ્ટ ચિત્તવાળા મહાપુરુષોની પણ આશાઓના ઉત્કર્ષનું સર્જન કરનારી છે. સંધ્યા પશ્ચિમ દિશા (પ્રચેતસ્—વરુણની દિશા)માં અતિશય રક્તતાને સર્જે છે. દેવીની કીકી ઘણા પ્રદેશ–લક્ષયોજન પ્રમાણ દર્શનીય વિષયોને જોવાની શક્તિવાળી છે. સંધ્યા સુશોભિત છે. કાંતિવાળી છે, દેવી ઉદય પામતા ચંદ્ર જેવા શ્રેષ્ઠ દાંતોથી સુશોભિત મુખવાળી છે. સંધ્યા ઉદય પામતા ચંદ્રવાળી છે, આમ સંધ્યાની જેમ દેવી શોભે છે. ॥ ૧૧૦ ॥

शशी सुधां प्रेक्ष्य निपीयमानां, सुरैः सृजंस्तत्र ममत्वमन्तः ।
ररक्ष निक्षिप्य रहो रसज्ञा-पात्र्यामिवैतां कृतयन्मुखाङ्कः ॥१११॥

शशी शशधरो विधुः एतां स्वसुधां रह एकान्तस्थानस्थितायां रसज्ञा देवीरसना सैव पात्री भाजनविशेषस्तस्यां निक्षिप्य स्थापयित्वा । उत्प्रेक्ष्यते—ररक्षेव गोपायति स्मेव रक्षितवानिव । किंभूतः शशी । कृतं स्वेनैव निष्पादितं स्वात्मनैव विरचितं यस्या देव्या मुखं वदनमेव अङ्कं शरीरं येन । शशी किं कुर्वन् । अन्तश्चित्तमध्ये तत्र स्वसुधा-विषये ममत्वम् इयं सुधा मया यथाकथंचिद्रक्षणीयैवेति । मम इत्यस्य भावो ममता तां मोहमूर्च्छां सृजन् कुर्वन् । किं कृत्वा । सुरैः सुधाशनैः निपीयमानां पीत्वा पीत्वा निष्ठाप्यमानाम् । यदुक्तम्—'विरहिवर्गवधव्यसनाकुलं कलय पापमशेषकलं विधुम् । सुरनिपीतसुधाकमपापकम्' इति नैषधे । सुराश्चन्द्रमसः सुधां पिबन्ति इति सुधां निजा-ङ्कस्थायुकपीयूषं प्रेक्ष्य विलोक्य ॥

શ્લોકાર્થ

સ્વયં જેણે દેવીનું મુખ બનાવ્યું છે, તેવા ચન્દ્રે, દેવોવડે પીવાતી (પીવાઈ—પીવાઇને ખલાસ થતી) પોતાની સુધા (અમૃત)ને જોઇને, 'મારે મારી સુધાનું યેન—કેન પ્રકારેણ રક્ષણ કરવું જોઇએ' આવા આંતરિક વિચારથી દેવીની જીભરૂપ ભાજનના એકાંત સ્થાનમાં જાણે સુધાને રાખી દીધી ન હોય ! ॥૧૧૧॥

यस्या रसज्ञां जयिनीं निभाल्य, शोणच्छदं तत्तुलनाविलासम् ।
पितामहं प्रार्थयते स्वताता-रविन्दगेहे निवसन्तमूहे ॥ ११२॥

शोणच्छदं रक्तोत्पलपत्रं पितामहं जनकजनकं धातारं च प्रति अहमेवमूहे वितर्क-यामि । तत्तुलनाविलासं तस्या देवीरसज्ञायास्तुलनां सादृश्यं तस्य विलासं वैचित्र्यं लीलां वा । 'असकृदमृतबिन्दुस्यन्दिनो वाग्विलासाः' इति चम्पूकथायाम् । 'निरन्तरसु-धारसाविष्कारिणो वाग्लिासा वचनवैचित्र्ये' इति तट्टिप्पन(ण)कम् । प्रार्थयते याच-तीव । ण्यन्तत्वाद्द्विकर्मत्वम् । पितामहं किं कुर्वन्तम् । स्वस्यात्मनः स्वजन्मकर्तृत्वेन तातो जनकोऽरविन्दः पद्मः स एव तत्र वा गेहं मन्दिरं तत्र निवसन्तं निवासं कुर्वन्तम् । एतावता संबन्धो जातः संबन्धे च प्रार्थना फलेग्रहिः स्यादिति किं कृत्वा प्रार्थयते । यस्या देवताया जिह्वां रसज्ञां जयिनीं निजजयनशीलां निभाल्य निरीक्ष्य ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાનો જય કરનારી એવી દેવીની જીહ્વા જોઇને, રક્તકમલના પત્રે પોતાના પિતા અરવિંદ (કમલ)ના મંદિરમાં વાસ કરતા પિતામહ બ્રહ્મા પાસે જીહ્વાની સમાનતા પ્રાપ્ત કરવાની પ્રાર્થના કરી ! ॥૧૧૨॥

स्वं निष्ठितं नित्यसुपर्वपानात्, पीयूषमन्विष्य सितत्विषेव ।
प्रैषीदमानाययितुं रसज्ञा–सुधाह्रदोऽस्या द्विजराजिराभात् ॥११३॥

अस्या देवताया द्विजराजिर्दन्तपङ्क्तिराभाद्बभौ । उत्प्रेक्ष्यते—सितत्विषा चन्द्रमसा इव पीयूषमानाययितुमात्मार्थे आनयनार्थमस्या देव्या रसज्ञा जिह्वा सैव सुधाया अमृतरसस्य ह्रदो द्रहस्तत्र द्विजराजिस्तदधिपतित्वात्स्वभृत्यवर्गीभूता द्विजपङ्क्तिर्दशनावलीरूपा ब्राह्मणमण्डली प्रैषि प्रहितेव । किं कृत्वा । नित्यमहोरात्रं सुपर्वणां देवानां सुधाशनत्वात्पानात्पानवशतः निष्ठितं क्षीणं स्वल्पावशिष्टं वा पीयूषं सुधारसमन्विष्य समीक्ष्य ॥

श्लोकार्थ

देवीनी दंतपंक्ति शोभे छे. दिन–रात देवोए पान करवाथी सुधा ખલાસ थई गयेली जोईने चन्द्रे देवीनी जीहवारूप सुधाकुंडमांथी पोताना माटे सुधा लाववाने, द्विजराजी अर्थात् पोतानी नोकर बनेली द्विजपंक्ति (द्विज एटले ब्राह्मण अने द्विज एटले दांत) जाणे मोकली न होय ! ॥ ११३ ॥

जाने यदास्यं सरसी सुधाया, विजृम्भिजिह्वारुणपद्मपत्रा ।
श्रेणीभवन्तः पुलिनावतंसा, हंसद्विजाः स्युः कथमन्यथास्याम् ॥११४॥

यदास्यं देवीवदनम् अहमेवं जाने वेद्मि । सुधाया अमृतरसस्य सरसी महत्सरोवरमिव । किंभूतम् । विजृम्भि विकसनशीलं जिह्वा देवीरसना सैवारुणपद्मस्य रक्तकमलस्य पत्रं दलं यस्यां सा । एवं चेन्न तर्हि अन्यथा सुधासरसीमन्तरेण अस्यां सरस्यां पुलिनस्य जलोज्झितप्रदेशस्य तटस्येत्यर्थः । 'पुलिनं तज्जलोज्झितम्' इति हैम्याम् । अवतंसाः शेखरीभूतास्तथा श्रेणीभवन्तः पङ्क्तया जायमानाः सन्तस्तिष्ठन्तः हंसद्विजाः सितच्छदविहंगमाः हंसवदुज्ज्वला द्विजा दशनाः कथं केन प्रकारेण स्युर्भवेयुः ॥

श्लोकार्थ

देवीनुं मुख, जेमां विकस्वर जीहवारूपी रक्तकमलनुं पत्र छे, तेवुं महान सुधानुं सरोवर जाणे न होय ! जो एम ना होय तो सरोवरना कांठे श्रेष्ठ अने पंक्तिरुपे रहेला उज्जवल दंतपंक्तिरूप हंसो क्यांथी होय ! ॥ ११४ ॥

वर्धिष्णुदेवीहृदयानुराग–वारांनिधेर्विद्रुमकन्दलीव ।
कण्ठत्रिरेखेन मुखे गृहीता, पुपोष भूषां रसनाऽदसीया ॥११५॥

अदसीया अमुष्या इयमदसीया शासनदेवतासंबन्धिनी रसना जिह्वा भूषां शोभां

पुपोष पुष्णाति स्म । शुशुभे इत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते—कण्ठ एव त्रिरेखः तिस्रो रेखा यत्रेति कम्बुनोपमेयत्वात्कम्बुरेव तेन मुखे स्ववदने गृहीता उपात्ता वर्धिष्णुर्वर्धनशीलो यो देव्या हृदये मनसि । हृदयं मनो वक्षश्च । अनुरागः स्वप्रियाद्युपरि अत्यन्तानुरक्तता वर्धमाना रागः स एव वारांनिधिः समुद्रः तस्य । तदुत्पन्नस्येत्यर्थः विद्रुमस्य प्रवालस्य कन्दली नवाङ्कुर इव । 'कन्दली रूपरागेऽपि कलापे च नवाङ्कुरे । मृगजातिप्रभेदे च' इति लिङ्गानुशासनावचूर्णौ विद्रुमाणां शङ्खानां च समुद्रे सद्भावात्तद्ग्रहणमुचितमेवेति ॥ इति रसज्ञा ॥

श्लोकार्थ

देवीनी જીહ્વા શોભાને ધારણ કરે છે તે જાણે પોતાના પ્રિયજન પ્રત્યે વધતા અનુરાગરૂપી સમુદ્રમાંથી કંઠરૂપી શંખવડે મુખમાં ગ્રહણ કરાયેલી પરવાળાની કળી ન હોય ? ॥ ૧૧૫ ॥

जडीभवन्ती रिपुनिर्जये य-द्वाचा जिता ह्रीविधुरा विपञ्ची ।
यियासया शैवलिनीशपारे, तुम्बद्वयं किं बिभरांबभूव ॥११६॥

यद्वाचा देवीसुधारसोद्गारायमान(ण)वाण्या जिताभिभूता अत एव ह्रिया परात्पराभवोद्भूतभूरिलज्जया विधुरा विह्वला व्याकुला विपञ्ची वीणा । शैवलिनीशस्य सरिद्भर्तुः समुद्रस्य पारे अपरपार्श्ववर्तिनि तटे यियासया मन्दाक्षलक्षीकृतत्वेनापरस्य कस्यापि स्वास्यं दर्शयितुमशक्नुवन्ती गन्तुमिच्छया । उत्प्रेक्ष्यते—तुम्बद्वयं किम् । अलाबुयुगलमिव बिभरांबभूव धृतवतीव । यो नद्यादिजलमुत्तितीर्षुः स तुम्बकानि धरति इति रीतिः । किं कुर्वती । रिपुनिर्जये प्रतिपन्थिपराभवने प्रतिपक्षस्य प्रतीकारकरणे जडीभवन्ती किंकर्तव्यतायाम् अतः परं मयाथ किं करणीयमिति कार्यकरणविषये मन्दिमानं मूढतां दधाना । स्वशात्रवं प्रतिकर्तुमशक्नुवन्तीत्यर्थः ।

श्लोकार्थ

દેવીની સુધાસારિણી વાણીવડે પરાભવ પામવાથી લજ્જાથી વ્યાકુળ બનેલી 'વીણા' શત્રુના જયમાં કિંકર્તવ્યમૂઢતા અર્થાત્ જડરૂપતા પામીને સમુદ્રના સામે કાંઠે જવા માટે જ જાણે તેણીએ બે તુંબડાં ધારણ કર્યાં ન હોય ! ॥ ૧૧૬ ॥

श्रवःसुधायै जगतां यदीय-वाचे पिकेन स्पृहयालुनेव ।
अभ्यस्यते भैक्षभुजा तरुभ्यो-ऽनिशं वने पञ्चमगीतिरुच्चैः ॥११७॥

पिकेन कोकिलेन अनिशं निरन्तरं वने सहकारकानने । प्रायः पिकानां मनो माकन्दनिकुञ्जे एव रमते नान्यस्मिन् शाखिखण्डे । यतः—'यद्यपि दिशि दिशि तरवः

परिमलमत्तालिपटलवाचालाः। तदपि स एकरसालः कोकिलहृदि हन्त जागर्ति ॥' इति। उच्चैरतिशयेन बाढस्वरेण वा पञ्चमनाम्नो रागस्य गीतिर्गानं कण्ठकुहरान्तरानेकतानलयमूर्छनाघोलनापूर्वको ध्वनिर्वा अभ्यस्यते अभ्याससाध्यो विधीयते। यः पठन् शास्त्राभ्यासं कुरुते स बाढस्वरेणैव उद्घो(द्घो)षं कुरुते। किंभूतेन पिकेन। तरुभ्योऽर्थान्माकन्दपादपेभ्यो भैक्षं मञ्जरीकलिकारूपं भिक्षाणां समूहो भैक्षम्। अत्र समूहार्थेऽण्प्रत्ययः। भुनक्ति अश्नातीति तेन भैक्षभुजा। उत्प्रेक्ष्यते—स्पृहयालुनेवाभिलाषुकेनेव। कस्यै। जगतां त्रिजगज्जनानां श्रवसां कर्णानामुपोषितानामिव पारणायै सुधायै अमृतरसभूतायै ॥

श्लोकार्थ

'प्रायः કોયલોનું મન આમ્રવનમાં જ રમે છે' કહ્યું છે કે 'પ્રત્યેક બીજાં નવ–પલ્લવિત ઘણાંય વૃક્ષો હોવા છતાં એક આમ્રવૃક્ષ જ કોકિલાના હૃદયમાં સ્ફુરાયમાન હોય છે. તેથી દેવીની વાણીરૂપ આમ્રવનમાં નિરંતર આમ્રવૃક્ષની મંજરી આદિ જ જેનું ભક્ષ્ય છે તેવી કોકિલાવડે ગાઢ સ્વરે પંચમસ્વરનો અભ્યાસ કરાયો, શા માટે ? જગતના ઉપવાસી એવા કર્ણોને સુધારસનું પાન કરાવવા માટે જાણે ઝંખતી ન હોય ! ॥ ૧૧૭ ॥

स्वरैकसारं परवादिनीभ्यः, संगृह्य जाने जलजासनेन ।
विधीयते स्म ध्वनितं त्रिदश्या–स्ताभ्योऽतिरिच्येत न चेत्कुतस्तत् ॥११८॥

परवादिनीभ्यः सप्ततन्त्रीविपञ्चीभ्यः। 'साथ तन्त्रीभिः सप्तभिः परवादिनी' इति हैम्याम्। सर्ववीणासकाशात् स्वराणाम् 'षड्ज–ऋषभ–गान्धार–मध्यम–पञ्चम–धैवत–निषध [निषाद]–इति सप्तानां तन्त्रीभवानां ध्वनीनाम् 'षड्जऋषभगान्धारा मध्यमः पञ्चमस्तथा। धैवतो निषधः सप्त तन्त्रीकण्ठोद्भवाः स्वराः ॥' इति हैम्याम्। अत्र तु वल्लकीक्वणानामेवोपादानं [तेषां] मध्यादेकमद्वितीयं सारं श्रेष्ठदलम्। 'सारा मज्जास्थिरांशयोः। बले श्रेष्ठे च' इत्यनेकार्थः। संगृह्य संग्रहं कृत्वा गृहीत्वा वा जाने वेद्मि। उत्प्रेक्ष्यते वा—अहमेवं विद्गोचरीकरोमि। जलजासनेन कमलविष्टरेण ब्रह्मणा त्रिदश्या वीरशासनदेवताया ध्वनितं सारस्वरो विधीयते स्म कृतम्। एवं चेन्न तर्हि तद्ध्वनितं देवीनिस्वनस्ताभ्यः परवादिनीभ्यः कुतोऽतिरिच्यते कस्मात्कारणादधिकीभवति ॥

श्लोकार्थ

સપ્તતંત્રી આદિ વીણાઓમાંથી નીકળતા ષડ્જ, ઋષભ, ગાંધાર, મધ્યમ, પંચમ ધૈવત અને નિષધ, આ સાત સ્વરોમાંથી અદ્વૈત સારભૂત શ્રેષ્ઠ દલોનો સંગ્રહ કરીને બ્રહ્માએ જાણે દેવીનો સ્વર બનાવ્યો ન હોય ! જો એમ ના હોય તો સપ્તતંત્રીઓથી દેવીનો સ્વર અધિક કઈ રીતે હોઈ શકે ? ॥ ૧૧૮ ॥

यद्वाक्पुरस्तादिव पाण्डुराभि-र्विलीयते स्म त्रपया सुधाभिः ।
सितोपलाभिश्च तपस्विनीभि-स्तृणं किमादाय मुखेन तस्थे ॥ ११९ ॥

यस्या देवताया वाचां माधुर्याद्वैततया निजनिर्जित्वरीणां वाणीनां पुरस्तादग्रे त्रपया लज्जया कृत्वा पाण्डुराभिर्धवलीभूताभिर्दुःखातिरेकात्पाण्डूभूय सुधाभिरमृतरसैः । उत्प्रेक्ष्यते—विलीयते स्म विलीनमिव गलित्वा गतमिव द्रवीभावः प्रापेव । च पुनर्यस्या वाचां पुरः तपस्विनीभिर्वराकीभिः दुर्बलाभिः पाण्डुराभिरपि सितोपलाभिः शर्कराभिः तपस्वितया । उत्प्रेक्ष्यते—मुखेन वक्त्रेण कृत्वा तृणमादाय गृहीत्वा किं तस्थे स्थितमिव । यद्वाचा जिता पाण्डुरीभूय अमृतं विलीय गतं सिता मुखे तृणं गृहीत्वा स्थितेति भावः ॥ इति वाणी ॥

श्लोकार्थ

દેવીના વાણીમાધુર્યથી પરાજય પામેલી સુધા લજ્જાવડે ફીકી બનીને ગળી ગઇ. અર્થાત્ દ્રવીભૂત થઇ. અને તપસ્વિની શર્કરા (સાકર) બિચારી દુર્બલતાવાળી થઇને મુખમાં તૃણ (તરખલા) ગ્રહણ કરીને રહી. ॥ ૧૧૯ ॥

स्वप्रीतिरत्योरिदमोष्ठधाम्नोः, सापत्न्यतः संस्थितिवासभाजोः ।
स्मरस्तदर्धे विबभाज सीमां, रेखामिषात्किं विनिनीषुराजिम् ॥ १२० ॥

स्मरः कन्दर्पस्तदर्धे तयोर्निजनितम्बिन्योर्निवासस्थानकीभूताधारस्यार्धे तुल्योभयपार्श्वयोर्मध्ये । उत्प्रेक्ष्यते—रेखाया अधरमध्यगतरेखाकारस्य मिषात्कपटात्सीमामवधिभूतभूमीं विबभाज विभागीकृतवानिव विभागीकृत्य द्वयोर्दत्तवानिव वा । स्मरः किं कर्तुमिच्छुः । विनिनीषुः व्यपनेतुमिच्छुर्निवारयितुं काङ्क्षन् । काम् । आजिं परस्परकलहम् । कयोः । स्वस्यात्मनः प्रीतिरतिनाम्न्योः पत्न्योः । किंभूतयोः । इदमस्या देव्या ओष्ठौ दशनच्छद एव धाम मन्दिरं ययोः । अत एवः पुनः किंभूतयोः । समान एव पतिर्भर्ता ययोस्ते सपत्न्यौ सपत्न्योर्भावः सापत्न्यं सापत्न्यतः सपत्नीभावतः कृतसपत्नीकत्वादित्यर्थः । संस्थितौ परस्परं सम्यक्स्थितौ वसतिविषये विशेषेण वादं कलिम् इदं स्थानकं मदीयमिदं स्थानकं मदीयमिति क्लेशं भजतस्तयोः । स्वस्वस्थानाधिकस्थानलिप्सया मिथो विवादकारिण्योरित्यर्थः ॥ इत्यधरोष्ठमध्यरेखा ॥

श्लोकार्थ

દેવીના અધરરૂપ એક જ સ્થાન (મંદિર)માં રહેતી કામદેવની રતિ અને પ્રીતિ નામની બે પત્નીઓ, સપત્ની(શોક્ય)ભાવે અધિક સ્થાનની સ્પૃહાથી પરસ્પર ક્લેશ કરતી હોવાથી, કામદેવે તે બંનેના ક્લેશનું નિવારણ કરવાની ઇચ્છાથી અધરની મધ્યમાં રહેલી રેખાના બહાને સીમા બાંધી ન હોય ! ॥ ૧૨૦ ॥

तत्साधु मन्ये मलयानिलेन, यदेतदीयस्व[श्व]सितीबभूवे ।
सर्वर्तुपुष्पोद्भवसौरभस्य, सौभाग्यमाप्नोति किमन्यथासौ ॥ १२१ ॥

तत्साधु मन्ये अहं कविस्तत्साधु समीचीनं मन्ये हृदि मानयामि वेद्मि यन्मलयानिलेन मलयद्रुमपरिमलसुरभीकृतमलयशैलप्रसरत्पवनेन दाक्षिणात्यवायुना एतस्या इदमेतदीयं देवतासंबन्धि यत्स्व[श्व]सितं श्वासः तद्बभूवे जातम् । 'श्वासस्तु श्वसितम्' इति हैम्याम् । देवीश्वासरूपेण संजज्ञे अन्यथा तद्भवनव्यतिरेकेण असौ मलयानिलः सर्वे वा ते ऋतवश्च सर्वर्तवः हिम–शिशिर–वसन्त–ग्रीष्म–वर्षा–शरल्लक्षणाः षडपि ऋतवः समयविशेषास्तेषां पुष्पाणि कुसुमानि तेभ्यः उद्भवेभ्य उद्भव उत्पत्तिर्यस्य तादृशं यत्सौरभं सुरभिता आमोदो वा तस्य सौभाग्यं सुभगतां माहात्म्यं वा किं कथं केन प्रकारेणाप्नोति लभते । अपि तु न केनापीति । यतो मलयानिलो वसन्तर्तावेव नान्यर्तुषु ततो वसन्तर्तौ एव कुसुमसौरभं लभते । एतद्वदनश्वासानिलस्य तु सर्वर्तुकपुष्पपरिमललम्भः तस्मात्साधिमैव मलयवायोः संजातः ॥

श्लोकार्थ

हुं मानुं छुं ते युक्तियुक्त ज छे ! शुं ? मलयाचलनो सुगंधी अने शीतल पवन देवीना श्वासरूपे बनी गयो छे ! जो एम ना होय तो मलयपवन, हेमंत, शिशिर, वसंत, ग्रीष्म, वर्षा अने शरद आ छ ऋतुनां पुष्पोथी प्रगट थयेली सुवासनुं सौभाग्य केवी रीते प्राप्त करी शके ? ॥ १२१ ॥

निमीलनोन्मीलनदूषितेभ्यो, नित्यं दधद्भ्यो मधुपानुषङ्गम् ।
निर्वेदवान् पद्मकुमुद्वनेभ्यः, स्थितः किमामोद इदंमुखाब्जे ॥ १२२ ॥

पद्मकुमुद्वनेभ्यः कमलकैरवकाननेभ्यः सकाशान्निर्वेदवान् खेदमेदस्विमनःकलितः प्राप्तोद्वेगः । उत्प्रेक्ष्यते—आमोदः परिमलः इदंमुखाब्जे शासनसुरीवक्त्रारविन्दे किं स्थितः समेत्य स्वयं वसतीव । किंभूतेभ्यः पद्मकुमुद्वनेभ्यः । निमीलनं संकोचः, उन्मीलनं विकाशः । निशायां पद्मं निमीलति कैरवमुन्मीलति दिने पद्ममुन्मीलति कुमुदं निमीलति । आभ्यां क्रमात्संपद्विपद्भ्यां दूषितेभ्यः विकारं प्रापितेभ्यः । पीडितेभ्य इत्यर्थः । पुनः किंभूतेभ्यः । नित्यं निरन्तरं मधुपैर्मधुपायिभिर्भ्रमरैर्वा अनुषङ्गो मिलनं संगमं दधद्भ्यो धारयद्भ्यः कुर्वद्भ्यः इत्यर्थः ॥

श्लोकार्थ

संकोच अने विकास ! रात्रिमां पद्मनो संकोच अने कैरव–कुमुदनो विकास ! दिवसे पद्मनो विकास अने कैरवनो संकोच ! आ प्रमाणे संकोच अने विकासशील तथा निरंतर मधु–लोलुपी भ्रमरोनो जेने संग छे तेवां कमल अने कैरवनां वनोथी निर्वेद पामेलो परिमल (सुगंधी) देवीना मुखरूपी कमलमां आवीने वस्यो न होय ! ॥ १२२ ॥

विश्राणयित्वेव पुरा स्वसार-सौरभ्यमेतद्वदनाम्बुजाय ।
शोभासहस्रांश इतः पयोज-परम्पराभिर्गृहयांबभूवे ॥ १२३॥

पयोजपरम्पराभिः पद्मानामनेकाभिः पङ्क्तिभिः इतोऽस्मादेव तद्वदनाम्बुजाद्देवता-वदनारविन्दात् शोभानां श्रीमत्ता-सुकुमारता-सुरभिता-संपूर्णता-वृत्तता-मनोज्ञता-प्रभृतिलक्ष्मीणां सहस्रः दशशतसंख्यः अंशो भागः । 'यदि प्रसादीकुरुते सुधांशोरेषा सहस्रांशमपि स्मितस्य' इति नैषधे । गृहयांबभूवे गृहीतः । उत्प्रेक्ष्यते—पुरा पूर्वं पूर्वस्मिन्काले एतस्याः शासनदेव्या वदनं मुखमेवाब्जं कमलं तस्मै स्वस्यात्मनः सारं श्रेष्ठभूतं सौरभ्यं सुरभितां विश्राणयित्वेव प्रदायेव ॥ इति देवीवक्त्रपरिमलः ॥

श्लोकार्थ

કમલોની પંક્તિએ દેવીના મુખરૂપી કમલમાંથી સુંદરતા, સુકુમારતા, સુગંધિતા, સંપૂર્ણતા, વૃત્તતા, (ગોળાકાર) આદિ શોભાનો હજારમો ભાગ ગ્રહણ કર્યો. તે જાણે પૂર્વે પોતાની સુવાસનો સારભૂત શ્રેષ્ઠદલો આપીને ગ્રહણ કર્યો ન હોય ! ॥ ૧૨૩ ॥

व्यर्थीकृतां शक्तिमवेत्य पूष-द्विषा विरक्तेर्निजहेतिहातुः ।
तूणीरमादाय मनोभवस्य, विरञ्चिनास्या व्यरचीव नासा ॥ १२४ ॥

विरञ्चिना अस्यास्त्रिदश्या नासा व्यरचि चक्रे । उत्प्रेक्ष्यते—मनोभवस्य स्मरस्य तूणीरं निषङ्गं रिक्तं शराश्रयमादाय गृहीत्वेव । किंभूतस्य मनोभवस्य । विरक्तेर्विरागान्मानसीयनिर्वेदात् हेतोर्हेतीनां निजप्रहरणानां हातुस्त्यजनशीलस्य । 'ओहाक् त्यागे' तृन् । हानशीलो हाता तस्य हातुः जहातीत्येवंशीलस्य । किं कृत्वा । पूषद्विषा पूषनाम्नः शत्रोः व्यापादकेन शंभुना । 'गजपूषपुरानङ्गकालान्धकमखासुहृत्' इति हैम्याम् । शक्तिं स्वस्य वीर्यं बलं सर्वायुधसामर्थ्यं वा व्यर्थीकृतां निष्फलां वन्ध्यां विनिर्मितामवेत्य ज्ञात्वा ॥

श्लोकार्थ

બ્રહ્માએ દેવીની નાસિકા બનાવી. તે જાણે, ઇશ્વરે પોતાની સર્વ શક્તિને નિષ્ફલ બનાવેલી જાણીને, માનસિક સંતાપથી પોતાનાં સર્વશસ્ત્રોનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે, તેવા કામદેવનું તૂણીર (ભાથું) ગ્રહણ કરીને. જાણે બ્રહ્માએ નાસિકા બનાવી ન હોય ! ॥ ૧૨૪ ॥

यन्नासिकां वीक्ष्य जगन्निरीक्ष्या-मेतत्पुरः श्रीर्मम का ह्रियेति ।
शङ्केऽनिशं न्यक्कृतिकैतवेन, स्वं गोप्यते कीरस्रपाटिकाभिः ॥ १२५॥

कीरसृपाटिकाभिः शुकचञ्चुभिः अहमेवं शङ्के विचारयामि । उत्प्रेक्ष्यते वा—इति हेतोर्ह्रिया लज्जया अनिशं निरन्तरं दिवा रात्रावपि न्यक्कृतेर्नीचैःकरणस्य कैतवेन कपटेन कृत्वा स्वमात्मानं गोप्यते गुप्तीक्रियते छन्नो रक्ष्यते इव । इति किम् । पतत्पुरः पतस्या नासिकाया पुरस्तान्मम श्रीः का । न कापीत्यर्थः । किं कृत्वा । सम्यग्लक्षणोपेततया जगन्निरीक्ष्यां त्रिजगज्जनैर्विलोकनीयां यस्या देव्या नासिकां वीक्ष्य ॥

श्लोकार्थ

હું શંકા કરું છું કે, વિશ્વદર્શનીય એવી દેવીની નાસિકા જોઈને શુકચંચુઓવડે નિરંતર નીચું જોવાના બહાને, લજ્જાથી જાણે પોતાની જાત છુપાવાતી ન હોય ! શા માટે ? (દેવીની નાસિકાની શોભા આગળ મારી શું ગણત્રી ?) ॥ ૧૨૫ ॥

मुक्त्वा द्विषः पञ्चमुखीं प्रति स्वान्, पञ्चापि रोपान् स्मरधन्विनाजौ ।
यदङ्गवासौकसि किं निषङ्गो, रिक्तो विमुक्तोऽजनि नासिकास्याः ॥१२६॥

स्मरधन्विना विषमायुधधनुर्धरेण यस्या देवताया अङ्गं तदेव वासार्थं निवसनकृते ओको गृहं तत्र रिक्तो निखिलविशिखव्यपगमनतोऽवारणरहितः अत एव विमुक्तः सदनान्तःस्थापितः निषङ्गः तूणीरः । उत्प्रेक्ष्यते—अस्याः शासनदेवताया नासा गन्धज्ञा किमजनि संजात इव । किं कृत्वा । द्विषः स्वशात्रवस्य ईश्वरस्य पञ्चानां मुखानां समाहारः पञ्चमुखी तां प्रति । शंभोः पञ्च वदनानि सन्ति कविसमये । 'मृत्युंजयः पञ्चमुखोऽष्टमूर्तिः' इति हैम्याम् । पञ्चसंख्याकानि मुखानि प्रति आजौ संग्रामे पञ्चापि पञ्चप्रमाणानपि । स्मरस्य पञ्चैव बाणास्तूणीरे नाधिकाः । यतः—'बाणाः पञ्च रतिप्रियाः' इति हैम्याम् । रोपान् बीणान् मुक्त्वा क्षिप्त्वा ॥

श्लोकार्थ

પોતાના શત્રુ ઈશ્વર સાથેના સંગ્રામમાં ઈશ્વરનાં પાંચ મુખ તરફ પોતાનાં પાંચ બાણો ફેંકીને શસ્ત્રરહિત બનેલા કામદેવે, દેવીના શરીરરૂપ વાસગૃહમાં મૂકેલું બાણોનું ભાથું નાસિકારૂપે બની ગયું ન હોય ! ॥ ૧૨૬ ॥

स्वमन्दिरे यद्वदनारविन्दे, लावण्यलक्ष्म्या प्रकटीकृतेव ।
भ्रूकैतवात्कज्जलमुद्गिरन्ती, प्रदीपलेखा विललास नासा ॥ १२७ ॥

नासा अर्थाज्जिनशासनदेवताया नासिका विललास शोभते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—स्वस्यात्मीयस्य मन्दिरे निवाससदने यस्या देव्या वदनारविन्दे मुखकमले लावण्यं लवणिमा विभ्रमविलासशोभातिशयः तस्य लक्ष्म्या श्रिया प्रकटीकृता उद्बोधिता प्रदीपलेखा स्नेहप्रिया कलिकेव । किं कुर्वन्ती । भ्रुवोर्लोचनयोरूर्ध्वयो रोमपद्धत्योः कैतवाद्व्याजात्क-

कज्जलमञ्जनमुद्गिरन्ती स्वशिखायाः सकाशात् भृङ्गश्यामिकाञ्जनं प्रादुःकुर्वन्ती ॥ इति नासिका ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીની નાસિકા શોભે છે. તે જાણે પોતાના મંદિરરૂપ દેવીના મુખકમલમાં રહેલી સૌંદર્યલક્ષ્મી ભ્રમરના બહાને, કાજલ પ્રગટ કરતી એવી પ્રદીપશિખા ન હોય ! ॥ ૧૨૭ ॥

निजप्रतिद्वन्द्विविधुंतुदस्य, निरीय भाग्याभ्युदयेन वक्त्रात् ।
पुनस्तदातङ्कितचेतसेव, यद्गण्डभूयं विधुनानुसस्रे ॥ १२८ ॥

विधुना चन्द्रेण यस्या देव्या गण्डभूयं गल्लभावः कपोलरूपता अनुसस्रे आश्रिता । उत्प्रेक्ष्यते—पुनर्व्याघुटय द्वितीयवारमपि तस्माद्विधुंतुदाद्वैरिणः सकाशादातङ्को भयं संजातोऽस्मिन्नित्यातङ्कितं भीतियुक्तं जातं चेतो मनो यस्यैवंविधेनेव । किं कृत्वा । निजस्यात्मनः निज आत्मीयो वा प्रतिद्वन्द्वी प्रत्यर्थी यो विधुंतुदो राहुस्तस्य वक्त्रान्मुखाद्भाग्यस्य प्राचीनाचीर्णसुकृतस्याभ्युदयेनाविर्भावेन कथंचित्पूर्वपुण्यप्रकरपरिपाकवशेन कृत्वा निरीय निर्गत्य केनापि भाग्यसंभारोदयेन वैरिवदनाद्विनिर्गत्य पुनस्तदानननिष्पतनाशङ्कया विधुना यत्कपोलकायीबभूवे इत्यर्थः ॥

શ્લોકાર્થ

ચંદ્રે દેવીના ગંડસ્થલ–કપોલભાવનો આશ્રય લીધો ! પોતાના શત્રુ રાહુથી ભયભીત ચિત્તવાળો ચંદ્ર, શત્રુ–રાહુના મુખમાંથી સ્વ–ભાગ્યોદયે નિકળીને 'હવે ફરીથી શત્રુના મુખમાં ના પડવું પડે' એ ભયથી જ જાણે દેવીના કપોલરૂપે બની ગયો ન હોય ! ॥ ૧૨૮ ॥

यदास्यतोऽभ्यर्थयितुं विभूषा–भरं त्रियामादयितात्मदर्शौ ।
तन्नित्यसेवाविधये कपोल–पालीद्वयीभावमिवाभजेताम् ॥ १२९ ॥

त्रियामादयितो निशापतिः चन्द्रस्तथा आत्मदर्शो दर्पण एतौ द्वावपि तस्य देवीवदनस्य नित्यमहोरात्रमविरहितं सेवायाः पर्युपास्तेर्विधये प्रकाराय । करणार्थमित्यर्थः । कपोलपाल्योर्गण्डस्थल्योः । 'कपोलपालीजनितानुबिम्बयोः' इति नैषधे । द्वयी द्वितयी यामलं तस्या भावं तत्स्वरूपताम् । उत्प्रेक्ष्यते—अभजेताम् भेजतुरिव । किं कर्तुम् । यदास्यतो देवीवदनात् विभूषाभरं शोभासमुदायातिशयमभ्यर्थयितुं याचितुम् ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના મુખ પાસે વિપુલ શોભાની યાચના કરવા માટે ચંદ્ર અને દર્પણ હંમેશાં તેની સેવા કરવા માટે કપોલયુગલરૂપે આવીને સેવા કરતા ન હોય ! ॥ ૧૨૯ ॥

कपोलभित्तौ मृगनाभिपङ्कै-श्चित्रीकृतोऽस्या मकरश्चकासे ।
यद्वेश्मनोऽदृश्यतनोरनङ्ग-तयात्मयोनेरिव लक्ष्म लक्ष्यम् ॥ १३० ॥

यस्याः शासनदेवताया कपोलो गण्डस्तद्रूपायां भित्तौ कुड्ये मृगनाभेः कस्तूरिकायाः पङ्कैः कृत्वा चित्रीकृत आलेख्यतां प्रापितो मकरो मत्स्यविशेषः लोके 'मगर' इति प्रसिद्धः । चकासे शोभते स्म । 'कपोलपत्रान्मकरात्सकेतुः' । 'कपोले पत्रवल्लीरूपान्मकरात्' इति तद्वृत्तिः । उत्प्रेक्ष्यते—आत्मयोनेर्मकरध्वजस्य लक्ष्यं जनदृग्गोचरं लक्ष्म केतनं चिह्नमिव । किंभूतस्य आत्मयोनेः । यद्वेश्मनो यैव शासनदेवतैव वेश्म वासभवनं यस्य । पुनः किंभूतस्य । अनङ्गतया अशरीरत्वेन शंभुना भस्मीकृत्य नामशेषीकृतत्वात् अदृश्या न नयनगोचरीभूता तनुः शरीरं यस्य । इति कपोलः ॥

श्लोकार्थ

શાસનદેવીના એ કપોલરૂપી એ ભીંતપર કસ્તૂરીના પ્રવાહીથી આલેખન કરાયેલો મગર શોભે છે તે જાણે દેવીના શરીરરૂપી ઘરમાં રહેલા તેમજ ઈશ્વરવડે ભસ્મીભૂત થવાથી અદૃશ્ય શરીરવાળા એવા કામદેવનું આ પ્રત્યક્ષ ચિહ્ન ન હોય ! ॥ ૧૩૦ ॥

हिरण्यगर्भः प्रणयन्सुरीं तां, विद्मोऽरविन्दं वदनीचकार ।
मरन्दलुभ्यन्नयनद्विरेफौ, न चेद् भवेतां कथमन्यथास्मिन् ॥ १३१ ॥

वयमेवं विद्मः जानीमः उत्प्रेक्षामहे वा । हिरण्यगर्भः विधाता । 'हिरण्यगर्भो लोकेशो नाभिपद्मात्मभूरपि' इति हैम्याम् । तां जिनशासनाधिष्ठात्रीं सुरीं प्रणयन् घटयन् सन्नरविन्दं प्रफुल्लपद्मं वदनीचकार तस्या मुखं कृतवान् । एवं चेन्न तर्हि अन्यथा अपरप्रकारेण अरविन्दव्यतिरेकेण अस्मिन्नाननलिने मरन्दार्थं मकरन्दपानकृते लुभ्यन्तौ लोलुपीभवन्तौ नयने लोचने एव द्विरेफौ भ्रमरौ कथं केन प्रकारेण भवेताम् ॥

श्लोकार्थ

અમે જાણીએ છીએ કે : બ્રહ્માએ શાસનદેવીનું સર્જન કરતાં કમલને દેવીના મુખરૂપે બનાવ્યું- જો એમ ના હોય તો મુખરૂપી કમલ ઉપર રસલોલુપી લોચન-યુગલરૂપ ભ્રમરો કેવી રીતે હોઈ શકે ? ॥ ૧૩૧ ॥

स्फुरन्महोगोचरिताखिलाशौ, भूपाविवास्या भवतः स्म नेत्रौ ।
अधारिषातां कथमातपत्रे, पक्ष्मोपधेर्मूर्धनि चेन्न ताभ्याम् ॥ १३२ ॥

अस्याः सुधाशनसारङ्गलोचनाया नेत्रौ नयने भूपाविव राजानाविव भवतः स्म

संजातौ। स्फुरता सर्वत्र प्रसरता महसा तेजसा गोचरिता स्वदर्शनविषयीकृता। दृष्टेत्यर्थः। अखिलाः समस्ता अपि आशा दिशो याभ्यां तौ। स्फुरद्भिः प्रत्यर्थिपार्थिवसार्थासह्यभावं प्रदधद्भिः महोभिः प्रतापैः। 'स राशिरासीन्महसाम्' इति नैषधे। 'महसां प्रतापानाम्' इति तद्वृत्तिः। गोचरीकृता व्याप्ताः समग्रा अपि हरितो याभ्यां भूपाभ्याम्। एवं चेन्न तर्हि राजभावमन्तरेण ताभ्यां नेत्राभ्यां मूर्धनि निजोपरि मस्तके पक्ष्मोपधेर्नेत्ररोमच्छलादातपत्रे द्वे छत्रे कथं केन प्रकारेणाधारिषातां विधृते॥

શ્લોકાર્થ

જેના પ્રસરતા મહાન તેજના વિષયરૂપે સર્વે દિશાઓ બની છે તેવા દેવીનાં બે નેત્રો રાજારૂપે બન્યાં ! જો રાજારૂપે ન બન્યાં હોય તો તેમના લલાટે પાંપણના બહાને બે છત્રો કઈ રીતે હોઈ શકે ! ॥ ૧૩૨ ॥

असूयया स्वीयपराभविष्णुं, दृशं यदीयां प्रविभाव्य भृङ्गाः।
स्पर्धां न दध्मोऽथ वयं कदाचि–दितीव चक्रुः कजकोशपानम् ॥१३३॥

भृङ्गा भ्रमराः इति हेतोः कजानां कमलानां कोशानां कुड्मलानां मुकुलानां पानमर्थान्मकरन्दधीतिम्। 'धीतिः पाने' इति हैम्याम्। 'धेट् पाने' अस्य धातोः रूपम्। धानं धयनं धीतिः। पानं कुर्वन्ति स्म कोशपानं शापथमिव चक्रुः कृतवन्तः। इति किम्। पूर्वं तु यद्भूतत्तु जातमेव। अद्यतनाद्दिनादारभ्य वयं त्वया समं स्पर्धां सहर्षं [संघर्षं] कदाचित्कस्मिन्नपि समये न दध्मो धारयामो न वहामो वा। स्पर्धां न कुर्म इत्यर्थः। किं कृत्वा चक्रुः। यदीयां देवीसंबन्धिनीं दृशं दृष्टिमसूयया भृङ्गाणां मानसे संस्पर्धितामवधार्य तदुद्भूतभूरितमेर्ष्यया कृत्वा स्वीयामात्मीयां पराभविष्णुं पराभवशीलां प्रविभाव्य समीक्ष्य॥

શ્લોકાર્થ

પોતાનો પરાભવ કરવાવાળી દૃષ્ટિને જોઈને ભ્રમરો પ્રથમ ઈર્ષ્યાને ધારણ કરતા હતા પરંતુ 'હવે અમે આજથી આરંભીને ઈર્ષ્યા નહીં કરીએ, આ પ્રમાણે રસની ભ્રાન્તિથી કમલના સોગંદ ન કરતા હોય ! ॥ ૧૩૩ ॥

सारैर्दलैः शासनदेवतायाः, प्रणीय नेत्रे इव पद्मयोनिः।
शेषैरशेषैर्दलिकैरकार्षीत्, पुनश्चकाराम्बुजखञ्जरीटान् ॥ १३४ ॥

पद्मयोनिर्ब्रह्मा। 'जनकाद्योनिजरुहजन्मभूसूत्यणादयः' इति हैम्याम्। पुनर्द्वितीयवारं शेषैरुद्धरितैरशेषैः सकलैः सारेतरदलिकैर्वस्तुद्रव्यैः कृत्वा चकोरान् ज्योत्स्नाप्रियान्

मम्बुजानि कमलकुवलयकुमुदादीनि सलिलजन्मानि तथा खञ्जरीटान् खञ्जनान् लोके 'गङ्गोटिया' इति प्रसिद्धानकार्षीत्करोति स्म । किं कृत्वा । प्रणीय निर्माय । कैः । कर्मतापन्नैः । उत्प्रेक्ष्यते—सारैः सर्वविशिष्टभूतैः अशेषद्रव्यैस्तानिर्जित्वैर्दलैरद्वैतद्रव्यैः शासनदेवताया जिनमताधिष्ठायिकायास्त्रिदश्याः किमु नेत्रे कर्णान्तायतलोचने इव कृत्वा ॥

श्लोकार्थ

બ્રહ્માએ સારભૂત શ્રેષ્ઠ દ્રવ્યોથી શાસનદેવીનાં નેત્રો બનાવીને, બચેલાં સમસ્ત દલોવડે જાણે ચકોરો, કમલો અને ખંજરીટો (ગંગેટીયા–પક્ષીવિશેષ)ને બનાવ્યાં ન હોય ! ॥ ૧૩૪ ॥

जेया त्रिलोक्येव शरैस्त्रिभिस्त–च्छेषा द्विकाण्डी किमिति स्मरेण ।
त्यक्ताथ सा पद्मभुवा कृतार्थी–कृतेव देव्या नयने प्रणीय ॥ १३५ ॥

अथ पश्चान्मदनधनुर्धरेण त्यजनानन्तरं सा कृत्यबन्धत्वेन क्षिप्ता त्यक्ता द्विबाणी द्वयोर्बाणयोः समाहार इति पद्मभुवा पङ्कजजन्मना विधिना देव्याः शासनदेवताया नयने विलोचने प्रणीय विधाय कृतार्थीकृता सफला विहितेव । सा का । या द्वयोः काण्डयोः समाहारो द्विकाण्डी द्विशरी । 'बाणे पृषत्कविशिखौ खगगार्धपक्षाकाण्डाशुगप्रदरसायकपत्रवाहाः' इति हैम्याम् । बाणद्वयमित्यर्थः । इति हेतोः स्मरेण विषमायुधधानुष्केण त्यक्ता उज्झिता । इति किम् । त्रयाणां स्वर्गपातालभूमण्डललक्षणानां लोकानां समाहारस्त्रिलोकी एव त्रिभुवनमेव जेया पराभवनविषयीकरणीया । नापरा मम जेतुं योग्या त्रिलोकी । सा तु त्रिलोकी त्रिभिरेव पत्त्रिभिर्मया जेष्यते तर्हि शेषा पञ्चसु शरेष्ववशिष्टा द्विबाणी किमिति किं कार्यार्थं केवलं भारभूतेव । न किंचित्कृत्यकृते तेनोज्झिता ॥

श्लोकार्थ

'ત્રણ બાણોથી ત્રણ લોક જીતી શકાશે તો બાકીનાં બે બાણો નિરર્થક છે અર્થાત્ ભારભૂત છે,' એમ માનીને બાણવળી કામદેવે ત્યાગ કરેલાં બે બાણોને બ્રહ્માએ દેવીનાં નેત્રો બનાવીને સફળ કર્યાં ! ॥ ૧૩૫ ॥

श्रिया सुधाभाक्परमाणुमध्या–चक्षुर्विभूषामनुकर्तुकामैः ।
गुप्तं क्वचित्प्रावृषि खञ्जरीटै–राराध्यते मन्त्र इवाप्तदत्तः ॥ १३६ ॥

खञ्जरीटैः खञ्जनपक्षिभिः प्रावृषि वर्षाकाले क्वचित्कुत्रापि जनदृग्गोचरे स्थाने गुप्तमत एव यथा कश्चिन्न वेत्ति तथा छन्नं यथा स्यात्तथा । उत्प्रेक्ष्यते—आप्तेन विश्वासप्राप्तेन केनचित् हितकृता सिद्धेन वा केनचन दत्तोऽतिप्रसन्नीभूत्वा विश्राणितो

मन्त्रोऽतिप्रभावयुक्तवर्णपाठमयः आराध्यते साध्यते इव । किं कर्तुकामैः खञ्जनैः । श्रिया स्वशोभया वैभवेन सुधाभुजो देवस्य परमाणुवदतिसूक्ष्मत्वान्मध्यमुदरं यस्याः सा परमाणुमध्या । तस्याश्चक्षुषो लोचनस्य विभूषां लक्ष्मीं विलासमनुकर्तुं स्वेन सदृशीं विधातुं कामोऽभिलाषो येषां तैः ॥

શ્લોકાર્થ

પરમાણુની જેમ અતિ સૂક્ષ્મ અને સુશોભિત મધ્યભાગવાળાં શાસનદેવીનાં ચક્ષુની સમાનતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાં ખંજરીટ પક્ષીઓવડે કોઈ આપ્ત પુરુષે આપેલા મંત્રની વર્ષાકાલરૂપી શુભ સ્થાનમાં આરાધના કરાતી ન હોય ॥ ૧૩૬ ॥

चन्द्राच्चकोरोऽमृतपानदम्भा-द्यानस्थितो गन्धवहात्कुरङ्गः ।
पितामहात्पङ्कजमासनस्थं, यदक्षिलक्ष्मीमिव मार्गयन्ति ॥ १३७ ॥

चकोरजातिवाचित्वादेकवचनम् । ज्योत्स्नाप्रियप्रकरः चन्द्रात्सुधाकरादमृतपानस्य दम्भात्कैतवात् यस्याः शासनदेवतायाः अक्ष्णोर्दृशोर्लक्ष्मीं सुषमां मार्गयतीव । उत्प्रेक्ष्यते— याचतीव, यथा याने वाहने स्थितः सन् कुरङ्गो मृगो गन्धवहात्पवनात्सकाशात् । 'मातरिश्वा जगत्प्राणः पृषदश्वो महाबलः' इति हैम्याम् । पृषत्कुरङ्गजातिविशेषः । तथा 'कर्तुं शशाङ्काभिमुखं न भैम्या मृगं दृगम्भोरुहनिर्जितं यत् । अस्या विवाहाय ययौ विदर्भांस्तद्वाहनस्तेन न गन्धवाहः ॥' इति नैषधे । पवनात्सकाशात् । उत्प्रेक्ष्यते— यदक्षिलक्ष्मीं मार्गयतीव । आसने विष्टरे तिष्ठतीत्यासनस्थ ब्रह्मणः सरोरुहासनत्वात् । 'भवान्तकृज्जगत्कर्तृसरोरुहासनाः' इति हैम्याम् । पङ्कजं कमलं पितामहाज्जनकजनकाद्विधातुः सकाशाद्देवीविलोचनविभ्रमं याचतीव ॥

શ્લોકાર્થ

ચકોર પક્ષી, અમૃતપાનના બહાને ચંદ્ર પાસે ચંદ્રરૂપી યાનમાં રહેલો કુરંગ, (હરિણ) જગતના પ્રાણભૂત પવન પાસે તેમજ કમલ, પંકજરૂપી આસન ઉપર રહેલા બ્રહ્મા પાસે, શાસનદેવીના ચક્ષુની શોભાની યાચના કરતા રહ્યા ન હોય ! તેમ જણાય છે. ॥ ૧૩૭ ॥

स्मितं दिने निश्यपि नित्यरङ्गद्-भृङ्गाङ्कितं स्याद्यदि पुण्डरीकम् ।
प्रस्पन्दमानान्तरतारिकां त-त्ततोऽनुकुर्याद् दृशमेतदीयाम् ॥ १३८ ॥

यदि कदाचिद्देवतानुभावात् दिने वासरे निश्यपि रात्रावपि स्मितं विकाशं प्राप्तं तथा नित्यं रात्रौ दिवा वाऽविरहितं रङ्गन्तौ मकरन्दं पातुमितस्ततो भ्रमणतश्चपलायमानौ भृङ्गौ द्विरेफौ ताभ्यामङ्कितं कलितमेवंविधं पुण्डरीकं श्वेतकमलं स्यात्तस्तर्हि यथाकथंचित्तत्पुडरीकं प्रस्पन्दमाना प्रचलन्ती अन्तरे मध्ये तारिका कनीनिका

यस्यां तादृशीम् । एतदीयामेतस्या इमां त्रिदश्या देव्या इमां दृष्टिमनुकुर्यात् सदृशीभवेत् । अनुकारं विदध्यादित्यर्थः ॥ इति लोचनम् ॥

શ્લોકાર્થ

નિરંતર મધુપાનના લોલુપી ભ્રમરોથી-યુક્ત શ્વેત કમલ, કોઇ દેવના પ્રભાવથી દિવસ અને રાત્રિમાં જો નિરંતર વિકાસશીલ બને તો મધ્યમાં ચપલ કીકીવાળી દેવીની દૃષ્ટિનું અનુકરણ કરી શકે ! ॥ ૧૩૮ ॥

प्रीत्या च रत्या सह मीनकेतो–रन्दोलनादोहदपूरणाय ।
विनिर्मिते नाभिभुवेव लीला–दोले तदीये श्रवसी विभातः ॥ १३९ ॥

तदीये देवीसंबन्धिनी श्रवसी कर्णौ विभातः शोभेते । उत्प्रेक्ष्यते—नाभिभुवा पद्मजन्मना लीलादोले केलिप्रेङ्खोले विनिर्मिते स्वयंकृते इव । कस्मै । प्रीत्या च पुनः रत्या प्रीतिरतिनाम्न्यौ द्वे स्मरपत्न्यौ ताभ्यां स्त्रीभ्यां समं सह मीनकेतोर्मकरध्वजस्य दोलाभ्यां प्रेङ्खोलनाभ्यां यान्दोलना तस्या यो दोहदो वाञ्छा अभिलाषस्तस्य पूरणाय संपादनाय परिपूर्तये । 'दोलान्दोलनदोहदोऽपि च चलद्वीचीचयैः पूर्यते' इति हंसाष्टके ॥

શ્લોકાર્થ

શાસનદેવીના કાન શોભે છે. રતિ અને પ્રીતિ બે પત્નીઓ સાથે કામદેવની ઝૂલવાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે જાણે સ્વયં બ્રહ્માએ દેવીના બે કાનરૂપ બે હિંડોલા બનાવ્યા ન હોય ! ॥ ૧૩૯॥

मोघीकृताशेषशरं गिरीशं, प्रत्यर्थिनं पाशयितुं कथंचित् ।
अधारि पाशो विषमायुधेन, यद्वेश्मनेव श्रवणच्छलेन ॥ १४० ॥

यद्वेश्मना या शासनदेव्येव वेश्म वासमन्दिरं यस्य तादृशेन विषमायुधेन विषमाण्येकीभावभाञ्जि । एकत्रिपञ्चसप्तसंख्यावन्ति विषमाण्युच्यन्ते । 'लक्ष्मैतत्सप्त गणा गोपेता भवति नेह विषमे जः ।' आर्याया एतल्लक्षणम् । अष्टमस्थाने गुर्वक्षरयुताश्चतुर्मात्रिकाः सप्त गणा भवन्ति । 'इहार्यायां विषमे एकत्रिपञ्चसप्तस्थाने जगणो न भवति' इति वृत्तरत्नाकरे । तथा समानि तु द्विचतुःषडष्टादीनि तेनात्रार्थाद्विषमाणि पञ्चसंख्याकानि आयुधानि अर्थाद्बाणा यस्य । विषमाणि दुर्धराण्यसह्यानि वा शस्त्राणि यस्य । 'विषमायुधो दर्पकः कामहृच्छया' इति हैम्याम् । स तेन स्मरेण श्रवणच्छलेन कर्णकपटेन । उत्प्रेक्ष्यते—पाश इवाधारि बन्धनग्रन्थिरिव धृतः । किं कर्तुम् । मोघीकृता व्यर्था विहितास्तृणप्रायाः प्रणीता अशेषाः समस्ताः शरा अर्थान्मन्मथमार्गणा येन तादृशं गिरीशं शंकरं प्रत्यर्थिनं स्वशत्रुं कथंचित्केनापि प्रकारेण कृत्वा पाशयितुं पाशसात्कर्तुं पाशेन बद्धुं पाशे पातितं वा कर्तुम् ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના શરીરરૂપ ધન્વાળા કામદેવે પોતાના સમસ્ત બાણોને નિષ્ફળ બનાવનારા પોતાના શત્રુ ઈશ્વરને કોઈપણ પ્રકારે બાંધવા માટે દેવીના કાનના બહાને જાણે પાશ ધારણ કર્યા ન હોય ? ॥૧૪૦॥

धृतैकपाशेन पयोधिधाम्ना, स्वाङ्कप्रभुत्वेन किमात्मयोनिः ।
स्पर्धां दधानः श्रवसी त्रिदश्याः, पाशद्वयीमाकलयांचकार ॥ १४१ ॥

आत्मयोनिर्मदनः त्रिदश्या जिनशासननिर्जरनितम्बिन्याः श्रवसी कर्णावेव पाशद्वयीं बन्धनग्रन्थियुगलीमाकलयांचकार बिभर्ति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—धृत उपात्त एक एव पाशो येन तादृशेन पयोधिधाम्ना जलनिधिनिकेतनेन वरुणेन । 'वरुणस्त्वर्णवमन्दिरः प्रचेताः' इति हैम्याम् । समं सार्धं स्वस्यात्मनः अङ्कश्चिह्नं मकरः यादोऽपरनामा । 'अन्येऽपि यादोभेदाः स्युर्बहवो मकरादयः' इति हैम्याम् । तस्य मकरस्य प्रभुत्वेन स्वामितया । 'जलयादःपतिपाशिमेघनादाः' इति हेमचन्द्रवचनात् । स्वस्य तस्य च मकरप्रभुत्वेन हेतुना स्पर्धां संघर्षमीर्ष्यां वा दधानः बिभ्रदिव ॥ इति कर्णौ ॥

શ્લોકાર્થ

કામદેવે દેવીના કાનરૂપ બે પાશ ધારણ કર્યા (બે પાશ શા માટે ધારણ કર્યા છે ?) એક પાશ ધારણ કરતાં વરુણની સાથે પોતાના ચિહ્નરૂપ મગરના સ્વામીપણાથી સંઘર્ષ કરતા કામદેવે. એક વરુણનો અને પોતાનો એમ બે પાશ જાણે ધારણ કર્યા ન હોય ! ॥ ૧૪૧ ॥

श्रियाभ्यभूयन्त मया समग्रा, नवद्वयद्वीपमहीमहेलाः ।
इतीव वक्तुं जगतां स्म धत्ते, सुरीश्रवःसङ्गि नवाङ्कयुग्मम् ॥ १४२ ॥

सुरी शासनसुधाशनवधूः श्रवसोः कर्णयोः सङ्गो मिलनं स्थितिर्वा यस्य तादृशं नवाङ्कयोर्नवसंख्याकयोरङ्कयोर्मानविशेषयोः नवाङ्काकारयोर्युग्मं द्वन्द्वं धत्ते धारयति । उत्प्रेक्ष्यते—जगतां त्रिजगज्जनानां सुरासुरनराणामित्यमुना प्रकारेण वक्तुं कथयितुमिव । इति किम् । यन्मया श्रिया स्ववपुर्लतारामणीयकलक्ष्म्या कृत्वा नवानां नवसंख्याकानां द्वयं युगलं ते च ते द्वीपाश्च । अष्टादशद्वीपा इत्यर्थः । 'अष्टादशद्वीपनिखातयूपः' इति रघुवंशे । तथा 'नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम्' इपि नैषधे । तेषां मही पृथिवी तस्यास्तत्रोत्पन्ना वा महेलाः प्रमदाः अभ्यभूयन्त पराभवगोचरीचक्रिरे इतिकारणात्कर्णयामलसंगतनवाङ्कद्वन्द्वं स्वर्वधूर्धत्ते । 'कर्णान्तरुत्कीर्णगभीरलेखः किं तस्य संख्यैव नवा नवाङ्कः' इति नैषधे ॥ इति कर्णान्तर्गतनवसंख्याङ्कः ॥

શ્લોકાર્થ

દેવી બે કાનના સંગી નવાંક-યુગ્મને ધારણ કરે છે. તે જાણે 'મારા-શરીરના સૌંદર્યથી

નવાંકયુગ્મ-અઢારદ્વીપ-પૃથ્વીની સમગ્ર મહિલાઓનો પરાભવ કરાયેલો છે, ' આવી જગતમાં જાહેરાત કરવા માટે નવાંકયુગ્મ ધારણ કરાયું ન હોય ! ॥ ૧૪૨ ॥

स्वपृष्ठलग्नागतकेशकाय-स्वर्भाणुमालोक्य जिनाधिदेव्याः ।
त्रायस्व नौ वक्तुमितीन्दुभानू, श्रुत्योर्विलग्नाविव कुण्डलाङ्गौ ॥१४३॥

स्वयोः सूर्याचन्द्रमसात्मनोः पृष्ठे पश्चात्प्रदेशे लग्न एवागतः पृष्ठश्लिष्ट एव समुपेतः तादृक् । तथा केशा देवीचिकुरा एव कुन्तलरूप एव कायः शरीरं यस्य श्यामवर्णत्वात्स्वर्भाणुर्विधुंतुदस्तं, आलोक्य वैरित्वात्सभयं विभाव्य । कुण्डले कर्णवेष्टिके एव अङ्गं देहो ययोस्तादृशौ इन्दुभानू चन्द्रसूर्यौ । जयति पराभवति बाह्याबाह्यशत्रूनिति जिनः त्रिभुवनाधिनाथस्तस्याधिदेवी अधिष्ठात्री देवता तादृक्स्वामिसेवकतया तस्या अप्यचिन्त्यसामर्थ्यात् । श्रुत्योः श्रवणयोः । उत्प्रेक्ष्यते—इत्येतद्वक्ष्यमाणं वक्तुं कथयितुमिव विलग्नौ लगित्वा स्थितौ । अन्यावपि किंचित्स्वकृत्यं कथयितुकामौ स्वामिश्रवणयोर्विलगतः । इति किम् । हे त्रैलोक्याधीशाधिदेवते प्रबलपराक्रमे, त्वं नौ आवयोः प्रचण्डविधुंतुददैत्यादस्मज्जिघांसोः सकाशात्त्रायस्व रक्षाजीवितप्रदानेन पालय ॥ इति कर्णकुण्डले ॥

શ્લોકાર્થ

કેશરૂપ શરીરવાળા પોતાની પાછળ પડેલા રાહુને જોઈને સૂર્ય અને ચંદ્ર શાસનદેવીના કાનોમાં કુંડલરૂપે રહ્યા. શા માટે ? હે ત્રિલોકેશ્વરી 'હે પ્રબલપરાક્રમી, આ પ્રચંડ રાહુથી તું અમારા બંનેનું રક્ષણ કર, આ પ્રમાણે કહેવા માટે કુંડલરૂપે રહ્યા ન હોય ? ॥ ૧૪૩ ॥

नीलोत्पले कर्णयुगे चकासां-बभूवतुः स्त्रैणमणेः सुराणाम् ।
युयुत्सुनी तन्नयनोत्पलाभ्या-मिव प्रतिस्पर्धितयाभ्युपेते ॥ १४४ ॥

सुराणां निर्जराणां स्त्रीणां समूहः स्त्रैणं स्त्रीसमूहापेक्षया सुराणामित्यत्र बहुवचनं तस्य तस्मिन्वा मणे रत्नभूतायाः कर्णयुगे कर्णयुगले नीलोत्पले इन्दीवरे । 'नीले तु स्यादिन्दीवरम्' इति हैम्याम् । चकासांबभूवतुः भातः स्म । उत्प्रेक्ष्यते—तस्याश्चिदस्या नयने विलोचने एवोत्पले कुवलये ताभ्यां समं सार्धं प्रतिस्पर्धितया परस्पराद्वैतवैभवातिरेकोद्भूताभ्यसूयया कृत्वा युयुत्सुनी योद्धुकामे इवाभ्युपेते संमुखं समेते । अपरोऽपि संस्पर्धोदयान्निजसपत्नोपरि योद्धुमायाति ॥

શ્લોકાર્થ

દેવાંગનાઓના સમૂહમાં શિરોમણી શાસનદેવીનાં કર્ણ—યુગલ નીલકમલરૂપે રહ્યાં છે. તે જાણે શાસનદેવીના નયનકમલની સાથે પરસ્પર સ્પર્ધા (ઈર્ષ્યા)થી યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી નીલકમલ સામ સામે આવીને રહ્યાં ન હોય ! ॥ ૧૪૪ ॥

अभ्यस्यतास्याः श्रवसी मनोभू-धनुर्भरेणेव धृते शरव्ये ।
न चेद् भवेतां कथमन्तरालेऽ-नयोर्विनीले कमले कलम्बौ ॥ १४५॥

अभ्यस्यता त्रिजगज्जयकृते शराभ्यासं कुर्वता मनोभूर्मदनो नाम धनुर्धरो धानुष्कस्तेन अस्यास्त्रिदश्याः श्रवसी श्रवणावेव । उत्प्रेक्ष्यते--शरव्ये वेध्ये धृते मण्डिते इव । एवं चेन्न तर्हि अनयोः श्रवःशरव्ययोः अन्तराले मध्ये विनीले नीलवर्णे कमले एतावता नीलोत्पले एव कलम्बौ बाणौ । 'रोपाः कलम्बशरमार्गणचित्रपुङ्खाः' इति हैम्याम् । कथं केन कारणेन भवेताम् । किं च कुण्डले नीलोत्पले च नैषधे दमयन्तीपरिणयनशृङ्गाराधिकारे दृश्येते । यथा—'अवादि भैमी परिधाप्य कुण्डले वयस्य याभ्यामभितः समन्वयः' । तथा—'धृतं च तं सोत्पलयुग्ममेतया व्यराजदस्यां पतिते दृशाविव' । इत्यपि तत्रैव इदं द्वितयमप्यानीतमस्ति । किं चैवं ज्ञायते यत्कर्णकुण्डलमध्ये एव नीलोत्पले भविष्यतः ॥ कर्णयोरुत्पले ॥

श्लोकार्थ

त्रणे जगतनो जय करवा माटे बाणनो अभ्यास करता कामदेवरूपी धनुर्धरे देवीना कर्णद्वयरूप वेध्य (लक्ष्य)ने धारण कर्युं. जो एम ना होय तो बे काननी मध्यमां नीलकमलरूप बाणो कई रीते होई शके ? ॥ १४५ ॥

कटाक्षबाणान्प्रगुणान्प्रणीय, स्वःसुभ्रुवो भ्रूः कुटिलीभवन्ती ।
धनुर्लता श्रीसुतधन्विनेव, प्रसाधिताभात् त्रिजगज्जयाय ॥ १४६ ॥

कुटिलीभवन्ती वक्रभावं भजन्ती स्वःसुभ्रवो देव्या भ्रूरूर्ध्वे रोमपद्धतिरभाद्बभौ । उत्प्रेक्ष्यते—श्रीसुतधन्विना मदनधानुष्केण त्रिजगतस्त्रिभुवनस्य जयाय पराभवनाय वशीकरणाय वा प्रसाधिता प्रगुणीकृता धनुर्लतेव कोदण्डयष्टिरिव । किं कृत्वा । कटाक्षान् अक्षिविकूणितानि नेत्रत्रिभागावलोकितानि एव बाणाः शरास्तान् प्रगुणान् सज्जान् प्रणीय विधाय ॥

श्लोकार्थ

देवीनी वक्र भ्रमरो शोभे छे. ते जाणे त्रणे जगतनो पराभव करवा माटे धनुर्धारी कामदेवे कटाक्षरूपी बाणो सज्ज करीने, धनुष्लता तैयार करी न होय ! ॥ १४६ ॥

उज्जृम्भवक्त्राम्बुजमन्दिरायाः, लीलाप्रवालोऽयमिवेन्दिरायाः ।
उप्ता तया वा फलिनीव भाला-जिरे विरेजे सुरसुभ्रुवो भ्रूः ॥ १४७ ॥

सुरसुभ्रुवः सुपर्वप्रमदायाः भ्रूर्विरेजे भाति स्म । उत्प्रेक्ष्यते—उज्जृम्भं विकसितं यद्वक्त्रं देवीवदनं तदेवाम्बुजं जलरुहं कमलं तत्र मन्दिरं सदनं यस्यास्तादृश्या इन्दि-

राया लक्ष्म्याः अयं प्रत्यक्षलक्ष्यो लीलायै विलासार्थं प्रवालः तमालसालपल्लवः इव। वाथवा तया श्रिया भालाजिरे ललाटप्राङ्गणे उप्ता प्ररोपिता फलिनी प्रियङ्गुलतेव। 'प्रियङ्गुः फलिनी श्यामा' इति हैम्याम् ॥

श्लोकार्थ

દેવીની ભ્રમર શોભે છે. તે જાણે દેવીના વિકસ્વર મુખકમલરૂપ સ્થાનવાળી લક્ષ્મીદેવીનો ક્રીડા કરવા માટેનો આ તમાલ વૃક્ષનો પલ્લવ ન હોય ! અથવા લક્ષ્મીએ લલાટરૂપી આંગણામાં રોપેલી ફલિની (લતાવિશેષ) જાણે ન હોય ! ॥ ૧૪૭ ॥

मिथो मुनीन्द्रेण मृधे मनोभू-भूमीपतिर्जर्जरिताङ्गयष्टिः ।
सुपर्वसुभ्रूभ्रुवमाश्मगर्भ-यष्टीमिवालम्बकृते ततान ॥ १४८ ॥

मनोभूभूमीपतिश्चेतोभववसुधाधिनाथः मदननृपः आलम्बकृते स्यस्यैवावलम्बनार्थमाधारविधानोपयोगार्थम् । उत्प्रेक्ष्यते—सुपर्वसुभ्रुवः सुराङ्गनायाः भ्रुवमेवाश्मगर्भयष्टीं मरकतमणिमयदण्डम् । 'मरकतं त्वश्मगर्भः' इति हैम्याम् । ततान कृतवानिव । किंभूतः । मिथः परस्परं मृधे संग्रामे मुनीन्द्रेण हीरविजयसूरिणा जर्जरिता प्रहारैर्जर्जरीकृता अङ्गयष्टिः शरीरं यस्य। जर्जरः पुमान् स्वशरीराधारकृते हस्ते यष्टिं गृह्णाति। किं चापरवर्णनादिराभस्याद्ग्रन्थकृतामावर्णनीयनायको विस्मृतः स्यादिति तदन्तर्देवीवर्णनान्तराले मुनीन्द्रपदोपादानम् । यथा नैषधेऽपि कुण्डिनपुरवर्णनाधिकारे—'पयसा नैषधशीलशीतलम्' इति तद्वृत्तावप्येतदेवोक्तमस्ति ॥

श्लोकार्थ

પરસ્પરના સંગ્રામમાં શ્રીહીરવિજયસૂરીએ કરેલા તીક્ષ્ણ પ્રહારોથી જર્જરિત થયેલા કામદેવે, પોતાના આલંબન માટે દેવીની ભ્રમરરૂપી મરકતમણિની યષ્ટી (લાકડી) બનાવી ન હોય ! ॥૧૪૮॥

नीलारविन्देन पुरा प्रणीय, दृशं त्रिदश्याः सरसीजजन्मा ।
किञ्जल्कवृन्दैर्वदने तदीयैः, प्रणीतवान् भ्रूलतिकामिवास्याः ॥१४९॥

सरसीजजन्मा पद्मनन्दनः विधाता अस्याः शासनदेवताया वदने मुखे तदीयैर्नीलारविन्दसंबन्धिभिः किञ्जल्कवृन्दैः केसरनिकरैः कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—भ्रूलतिकां लोचनोर्ध्वरोमपद्धतिवल्लीं प्रणीतवान् कृतवानिव । 'प्रणीतवाञ्शैशवशेषवानयं जगज्जयं तेन च कोशमक्षयम्' इति नैषधे । किं कृत्वा । पुरा प्रथमं नीलारविन्देनाविनिद्रदिन्दीवरेण त्रिदश्या बर्हिर्मुखयोषितः दृशं विलोचनं प्रणीय स्वयं विनिर्माय ॥

श्लोकार्थ

બ્રહ્માએ પૂર્વે નીલકમલવડે દેવીના નેત્રો બનાવીને પછી તે નીલકમલની કેશરાઓથી જાણે દેવીના ભ્રમરો બનાવી ન હોય ! ॥ ૧૪૯ ॥

संस्पर्धिभावं दधता स्वलक्ष्म्या, खण्डेन चण्डेतरकान्तिनेव ।
जग्राह योद्धुं त्रिदशीललाटं, भ्रूयुग्मकायां करवालयष्टिम् ॥ १५० ॥

त्रिदशीललाटं शासनवृन्दारकसुन्दर्या भालं भ्रूयुग्मं भ्रुवोर्यामलमेव काय शरीरं यस्यास्तादृशीं करवालयष्टिं निकषोल्लिखितनिशितनिस्त्रिंशलतां जग्राह गृहयांबभूव । उत्प्रेक्ष्यते—स्वलक्ष्म्या आत्मीयश्रिया समं संस्पर्धिभावं स्ववैभवोत्सेकितया स्पर्धनशीलतां दधता बिभ्राणेन खण्डेनार्धेन । 'खण्डेऽर्धशकलं भित्तम्' इति हैम्याम् । चण्डा-त्तीक्ष्णादितरा अपरा एतावता अनुष्णा शीता कान्तिः दीप्तिर्यस्य तादृशेन चन्द्रेण सुधादीधितिना एतावताष्टमीतमीरमणेन समं सार्धं योद्धुं संग्रामं विधातुमिव । 'खड्गायत्ताखिला पृथ्वी' इति वचनात् ॥ इति भ्रूयुगलम् ॥

श्लोकार्थ

पोताना वैभव साथे ईर्ष्याभाव धारण करता अर्धचंद्र-अष्टमीना चंद्रनी साथे युद्ध करवा माटे देवीना ललाटे भृकुटी-युगलरूपी तीक्ष्ण खड्गलता तलवार जाणे ग्रहण करी न होय ! ॥१५०॥

स्मरं रतिप्रीतिनितम्बिनीभ्यां, सहाभिषेक्तुं भुवनाधिपत्ये ।
यद्भालदम्भाज्जलजासनेन, मन्ये प्रणिन्ये कलधौतपट्टः ॥१५१॥

रतिप्रीतिनाम्नीभ्यां द्वाभ्यां नितम्बिनीभ्यां गृहिणीभ्याम् । 'रतिप्रीती इव स्मरः' इति प्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ । ततो मदनस्य एका रतिः अपरा च प्रीतिः एते द्वे पत्न्यौ ताभ्यां सार्धं राज्ञामभिषेकसमये राज्ञीनामप्यभिषेको दृश्यते । यथा 'कृताभिषेका महिषी' इति हैम्याम् । स्मरं कामं भुवनाधिपत्ये त्रैलोक्यराज्ये अभिषेक्तुमभिषेकं विधातुम् अहमेवं मन्ये जानामि । उत्प्रेक्षे वा । जलजासनेन कमलविष्टरेण ब्रह्मणा यस्या देव्या भालस्य ललाटस्य दम्भात्कलधौतस्य काञ्चनस्य पट्टः पट्टकः प्रणिन्ये विनिर्मित इव ॥

श्लोकार्थ

हुं मानुं छुं के: रति अने प्रीति ए बे पत्नीओ सहित कामदेवनो, त्रणे जगतना अधिपति तरीकेनो राज्याभिषेक करवा माटे, जाणे ब्रह्माए देवीना ललाटपट्टना बहाने सुवर्णनो पट्टक (पाटलो) बनाव्यो न होय ! ॥१५१॥

त्रैलोक्यमाक्रम्य पराक्रमेण, सुखं निषण्णस्य झषध्वजस्य ।
व्यधत्त हेम्नः फलकं विधाता—वष्टम्भनायेव तदीयभालम् ॥१५२॥

विधाता ब्रह्मा । झषो मीनो ध्वजः केतनं चिह्नं वा यस्य स मत्स्यलाञ्छनो मदनः अर्थान्मन्मथपृथ्वीपतिस्तस्यावष्टम्भनाय पृष्ठप्रदानार्थम् । उत्प्रेक्ष्यते—तदीयं शासनसु-

रीसंबन्धि भालं ललाटं हेम्नः काञ्चनस्य फलकं 'पाटिउ' इति प्रसिद्धं व्यधत्त विदधाति स्म चकार । किंभूतस्य झषध्वजस्य । पराक्रमेण स्वपुरुषाकारेण निजभुजवीर्येण कृत्वा त्रैलोक्यं तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशात्सुरलोकपातालभूमीलोकवासिनः सुरासुरनागनागरनिकरानाक्रम्य पराभूय स्वाज्ञैकवशंवदीकृत्य सुखं सातेन निषण्णस्योपविष्टस्य आसीनस्य॥

શ્લોકાર્થ

પોતાના બાહુબળથી ત્રણે જગતને જીતીને સુખપૂર્વક બેઠેલા કામદેવના અવષ્ટંભ (ટેકા) માટે જાણે બ્રહ્માએ દેવીના લલાટરૂપ સુવર્ણનું પાટીયું બનાવ્યું ન હોય ! ॥ ૧૫૨॥

अधृष्यमन्विष्य यदीयभालं, निजं प्रति स्पर्धितया जिगीषन् ।
अर्धामृतांशुः प्रपलाय्य पूष-द्विषो जटाजूट इव प्रविष्टः ॥१५३॥

अर्धामृतांशुः सामिसोमः प्रपलाय्य भयात्प्रणश्य । उत्प्रेक्ष्यते—पूषद्विषः पूषनाम्नो दानवेन्द्रस्य व्यापादकस्य शंभोर्जटाजूटे विकटकपर्दे प्रविष्ट इव निलीय तस्थिवानिव । किं कृत्वा । स्पर्धितया स्पर्धनशीलत्वेन निजमात्मानम् । निजशब्देन काप्यात्माप्युच्यते । यथा नैषधे—'श्रुत्वा निजं भीमजया निरस्तम्' इति । जिगीषन् जेतुमिच्छन्पराभवितुं महिमानं तादृशं तदीयभालं देवललनाललाटमेवाधृष्यं मनाक् कलनीयम् कथमप्यभिभवितुमशक्यं द्वेष्यं वैरिणमन्विष्य निरीक्ष्य ॥

શ્લોકાર્થ

કોઇનાથી પણ જીતી ના શકાય તેવા પ્રકારના પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીરૂપ દેવીના લલાટને જોઇને ઇર્ષ્યાથી તેને જીતવાને ઇચ્છતો અર્ધચંદ્ર, તેથી જ નાસીને શંકરની જટામાં પેસી ગયો ન હોય ॥ ૧૫૩ ॥

अद्वैतलक्ष्मीकमवेक्ष्य यस्या, भालं तदीयश्रियमीहमानः ।
विश्वंभरस्येव पदे लगित्वा, तां मार्गयत्यर्भ इवार्धचन्द्रः ॥१५४॥

अर्धचन्द्रः अष्टमीतमीप्रियतमः विश्वं भुवनमभीप्सितप्रदानेन पुष्णाति पुष्टं कुरुते । 'डुभृञ् धारणपोषणयोः' अस्य धातोः प्रयोगः । बिभर्ति रक्षति प्रत्यूहव्यूहापहरणेन वा इति विश्वंभरः कृष्णः तस्य पदे चरणे विष्णुपदे लगित्वा विलग्य समाश्लिष्य । उत्प्रेक्ष्यते—तां विबुधवधूललाटलक्ष्मीं मार्गयतीव याचतीव । 'अर्दति मार्गति मार्गयति याचति याचतेऽर्थनार्थाः स्युः' इति क्रियाकलापे । क इव । अर्भ इव । यथा बालकः पितुः पदं विलग्य याचते । किं कुर्वाणः । तदीयां सुधाशनवधूगोधिसंबन्धिनीं श्रियं लक्ष्मीमीहमानः काङ्क्षन् । किं कृत्वा । यस्याः शासनसुमनःसुन्दर्या अद्वैतं न विद्यते द्वैतं युगलमेतत्सदृशमपरं वस्तु यस्याः सा तादृशी लक्ष्मीः सुषमा यस्य । स्वार्थे कः । अद्वैतलक्ष्मीकमसाधारणवैभवं भालमलीकमवेक्ष्य व्यालोक्य ॥

શ્લોકાર્થ

અદ્વૈત લક્ષ્મીવાળા દેવીના લલાટપટને જોઈને, તેની શોભાને ઇચ્છતો અર્ધચંદ્ર જાણે બાલકની જેમ વિષ્ણુના ચરણ પકડીને (આકાશમાં રહીને) તેની લક્ષ્મીની યાચના કરતો ન હોય ! ॥ ૧૫૪ ॥

यद्भाललक्ष्म्याधरितोऽर्धचन्द्र-स्तत्साम्यमिच्छन्वरुणालयस्थाम् ।
अभीष्टदां कामदुघां प्रतीची-मस्तच्छलाद्याति किमारिरात्सुः ॥१५५॥

यस्या भालस्यालिकस्य लक्ष्म्या विभूषयाधरितो हीनीकृतो धिक्कारभावं लम्भितोऽर्धचन्द्रः सामिकुमुदिनीदयितः प्रतीचीं पश्चिमां दिशमाशामस्तच्छलात्कपटात् याति गच्छति । उत्प्रेक्ष्यते—तत्साम्यं तस्य अप्सरोललाटस्य लक्ष्म्याः शोभायाः साम्यं सादृश्यमिच्छन् मनसि वाञ्छन् सन् वरुणस्य पश्चिमदिक्पतेरालये गृहे तिष्ठतीति तां वरुणवेश्मनिवासिनीमित्यर्थः । तथा अभीष्टमभिलषितं जनमनःकामितं ददातीति तादृशं कामं मनोरथं दोग्धि प्रपूरयतीति कामदुघा । 'दुह प्रपूरणे' अयं धातुः । तां कामधेनुमारिरात्सुः आराधयितुमिच्छुरिव । 'हविषे दीर्घसत्रस्य सा चेदानीं प्रचेतसः । भुजङ्गापिहितद्वारं पातालमधितिष्ठति ॥' इति रघुवंशे । तथा 'क्रतोः कृते जाग्रति वेत्ति कः कति प्रभोरपां वेश्मनि कामधेनवः' इति नैषधेऽपि ॥ इति देवीललाटस्थलम् ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના લલાટની લક્ષ્મીથી તિરસ્કૃત થયેલો અર્ધચંદ્ર પશ્ચિમ દિશામાં જાય છે. શા માટે ? દેવીના લલાટની સમાનતા પ્રાપ્ત કરવા માટે વરુણના ઘરમાં રહેલી પશ્ચિમ દિશારૂપી અભીષ્ટ ફલદાયી કામધેનુને આરાધવાની ઇચ્છાથી જાણે જતો ન હોય ! ॥૧૫૫॥

यदाननश्रीजितमब्जबन्धोः, पद्मं करक्रोड इवैत्य बन्धोः ।
निर्वेदमावेदयते स्वमेत-त्पुरो भ्रमद्भृङ्गगणक्वणेन ॥१५६॥

पद्मं कमलं भ्रमन्तो मधुपानकृते समेत्य लोलुभतयेतस्ततो भ्राम्यन्तो ये भृङ्गा भ्रमरास्तेषां गणस्य समुदायस्य क्वणेन गुञ्जारवेण कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते—एतस्य स्वबन्धोः सूर्यस्य पुरोऽग्रे स्वमात्मीयं निर्वेदं पराभवोद्भूतभूयस्तरखेदं निजावमाननादुःखं वा आवेदयते कथयतीव । किं कृत्वा । बन्धोः स्वमित्रस्य । अब्जबन्धोररविन्दसुहृदो भानोः करक्रोडे हस्तोत्सङ्गे एत्यागत्य । 'चक्राब्जाह्वबान्धवः सप्तसप्तिः', तथा 'मित्रो ध्वान्तारातिरञ्जांशुहस्तः' इतीदं द्वयमपि हैम्याम् । तथा 'स्फुटारविन्दाङ्कितपाणिपङ्कजम्' इति नैषधे । किंभूतं पद्मम् । यस्या देव्या आननस्य स्वपरिस्पर्धिपराभावुकवैभववदनस्य श्रिया शोभया जितं पराभूतम् ॥

શ્લોકાર્થ

દેવીના મુખની લક્ષ્મીથી પરાભવ પામેલું કમલ, પોતાના મિત્ર સૂર્યના ઉત્સંગમાં આવીને, સૂર્યની પાસે ભ્રમરોના ગુંજારવના બહાને જાણે પોતાના પરાભવજન્ય દુઃખનું નિવેદન કરતું ન હોય ! ॥ ૧૫૬ ॥

वक्त्रं त्रिदश्या विजितात्मदर्श–निशामणिं प्रेक्ष्य हिरण्यगर्भः ।
सृष्टिं सिसृक्षुः किमदोनुरूपां, विनिर्मिमीतेऽम्बुजहस्तलेखम् ॥१५७॥

हिरण्यगर्भो ब्रह्मा अम्बुजैः सकलकमलकलापैः कृत्वा हस्तलेखम् 'हस्तोलक' इति प्रसिद्धम् । विनिर्मिमीते कुरुते । उत्प्रेक्ष्यते—अदोनुरूपाम् अस्या गीर्वाणगृहिणीवदनारविन्दसदृशीम् । 'अदःसमित्संमुखवैरियौवतत्रुटद्भुजा कम्बुमृणालहारिणी' इति नैषधे समासान्तोऽदसूशब्दः । सृष्टिं रचनां सिसृक्षुः स्रष्टुमिच्छुः कर्तुं काङ्क्षिव । किं कृत्वा । विजिताः स्ववैभवाभिभूता आत्मदर्शा दर्पणा निशामणयश्चन्द्रमसो येन तादृशं त्रिदश्याः शासनसुररमण्या वक्त्रं वदनं प्रेक्ष्य दृष्ट्वा । वक्त्रशब्दः पुंनपुंसकलिङ्गयोः । 'नेत्रं वक्त्रपविन्नपत्रसमरोशीरान्धकारावरः' इति लिङ्गानुशासने ॥

શ્લોકાર્થ

પોતાની શોભાથી દર્પણ અને ચંદ્રની શોભા જીતી લેનાર દેવીના મુખકમલને જોઇને, દેવીના મુખકમલની સમાન સૃષ્ટિની રચના કરવા માટે ઇચ્છતા બ્રહ્માએ સમસ્ત કમલો બનાવીને જાણે (ટા) હથોટી કરી ન હોય ! ॥ ૧૫૭॥

मन्ये कुमुद्बन्धुरिदंमृगाङ्क–मुखीमुखीभूय सुखी बभूव ।
नियन्त्र्य यत्तेन तमः स्वदस्युः, प्राक्षेपि पृष्ठे स्फुटकेशकायः ॥१५८॥

अहं ग्रन्थकृदेवममुना प्रकारेण मन्ये विचारयामि । यत्कुमुद्बन्धुः कैरवसुहृच्चन्द्रमाः इदंमृगाङ्कमुखीमुखीभूय इयं चासौ मृगाङ्कमुखी च कौमुदीदयितवदना च तस्या मुखीभूय वदनभावं प्रतिपद्य । 'इदं नृपप्रार्थिभिरुज्झितोऽर्थिभिः' इति नैषधे । अत्रेदंशब्दः समासान्तः । सुखी बभूव सातवान् निश्चिन्तो वा संजातः । यद्यस्मात्कारणात् स्फुटः प्रकटो दृश्यमानत्वात्केशा एव देवीशिरश्चिकुरा एव कायो देहो यस्य तादृशः । स्वदस्युर्निजप्रत्यनीकस्तमोविधुंतुदः नियन्त्र्य बध्वा पृष्ठे स्वपृष्ठप्रदेशे प्राक्षेपि प्रक्षिप्तः। धम्मिल्लस्य विधुंतुदोपमानत्वं काव्यकल्पलतायाम् । 'धम्मिल्लः संयताः केशाः' इति हैम्याम् । एतदेव महत्सुखम् । यत्स्वद्विषन्नभिभूय नियन्त्र्य रक्ष्यते ॥ इति देवीवदनम् ॥

શ્લોકાર્થ

હું માનું છું કે : ચંદ્ર, ચંદ્રમુખી દેવીના મુખરૂપે થઇને સુખી થયો ! અર્થાત્ નિશ્ચિન્ત બન્યો-

શાથી ? પ્રગટપણે દેખાતા દેવીના કેશરૂપી શરીરવાળા પોતાના શત્રુ રાહુને બાંધીને પોતાના પાછળના ભાગે રાખ્યો ! ॥ ૧૫૮ ॥

अहो महीयान्महिमा सुपर्व-सारङ्गचक्षुश्चिकुरच्छटायाः ।
निर्जित्य यस्मात्पशुनापि पश्चा-दचीकरद्या चमरान्प्रतीपान् ॥१५९॥

अहो इत्याश्चर्ये । यथा नैषधे—'अहो अहोभिर्महिमा हिमागमेऽप्यभिप्रपेदे प्रथितां स्मरार्दिताम्' । सुपर्वसारङ्गचक्षुषः सुरहरिणेक्षणायाः शासनदेव्याः चिकुरच्छटायाः कुन्तलकलापस्य । 'जहास तस्याः कुटिलाः कचच्छटाः' इति नैषधे । छटाशब्देन श्रेणी । 'भटान्तविश्रान्ततुरङ्गमच्छटाः' इत्यपि नैषधे । 'अश्वश्रोणी' इति तद्वृत्तिः । महीयानतिशयेन महानतिशायी महिमा माहात्म्यं दृश्यते । यस्मात्कारणात् या चिकुरच्छटा प्रतीपान् स्वश्रीप्रतिस्पर्धितया प्रतिकूलीभूतान् चमरान् बालव्यजनानि निर्जित्य निजौजसा पराभूय पशुना तिरश्चापि चमरधेन्वापि कर्त्र्या । न किंचिदर्थे पशुशब्दात्तिर्यङ्मात्रे अज्ञानेऽपि । तथा 'पशुस्तिर्यक्' इति हैम्याम् । तथा नैषधे—'पशुनाप्यपुरस्कृतेन तत्तुलनामिच्छतु चामरेण कः' इति । पार्श्वे पश्चाद्भागे । उपहास्यवाक्यमेतत् । अचीकरत् कारयति स्म ॥

श्लोकार्थ

મૃગાક્ષી શાસનદેવીના કેશસમૂહનો કોઇ અજબ મહિમા છે ! જેથી પોતાના શત્રુ ચામરોને જીતીને, પશુ (ચમરી ગાય) હોવા છતાં પણ બાંધીને પાછળના ભાગમાં રાખ્યા ! ॥૧૫૯॥

स्पर्धां विधत्ते सुमनःसुकेशी-केशच्छटाभिर्यदसौ कलापः ।
अनौचितीयं तमितीव केकी, जहाति कोपादपि पक्षभूतम् ॥१६०॥

केकी मयूरः । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतोः पक्षभूतमपि सहायभूतमपि । 'पक्षः सहायः पिच्छं च,' तथा 'पक्षो मासार्धे पिच्छे च सहाये विरोधे । देहाङ्गे राजकुञ्जरे' इत्यनेकार्थः । कलापं शिखण्डकं कोपात्क्रोधातिरेकाज्जहाति त्यजतीव । इति किम् । यदसौ मम शोभाकारी पक्षभूतोऽपि मात्सर्यासूयादिदोषनिर्मुक्तं मनो मानसं यस्यास्तादृश्याः सुकेश्याः । केशलक्षणेन कृत्वा सर्वाण्यप्यङ्गलक्षणानि सूचितानि स्त्रियाः । तत्त्वतस्तु शासननायिकायाः केशच्छटाभिः कुन्तलमालिकाभिः सार्धं स्पर्धां संघर्षं विधत्ते करोति इयमनौचिती न योग्यता । 'सानौचिती चेतसि नश्चकास्तु' इति नैषधे । एतन्नौचित्यमिति कारणात्त्यागः ॥

श्लोकार्थ

સુકેશી એવી શાસનદેવીના કેશસમૂહની સાથે આ પીંછાંનો સમૂહ ઇર્ષ્યા કરે છે તે અયોગ્ય છે. એમ માનીને મયૂર, પોતાના પક્ષભૂત (પીંછારૂપ) હોવા છતાં પણ જાણે રોષથી તેનો (પીંછાંનો) ત્યાગ કરતો ન હોય ! ॥ ૧૬૦ ॥

श्रीस्पर्धया यच्चिकुरान्विजेतुं, व्यवस्यमानान्स्वमवेत्य बर्हः ।
त्रासात्प्रणश्यन्निव नीलकण्ठः, पृष्ठे प्रविष्टः शरणाभिलाषी ॥१६१॥

बर्हः कलापः त्रासात् रात्रौ आकस्मिकातङ्कात् । 'त्रासस्त्वाकस्मिकं भयम्' इति हैम्याम् । प्रणश्यन् प्रपलायमानः सन् शरणमात्मत्राणमभिलषतीत्येवंशीलः नीलकण्ठो महादेवो मयूरश्च । तस्य पृष्ठे प्रविष्ट इव । नीलकण्ठं शरणीचकारेत्यर्थः । किं कृत्वा । श्रिया शोभया लक्ष्म्या वा या परस्पर्धा संघर्षः तेन कृत्वा स्वमात्मानं विजेतुं पराभवितुं व्यवस्यमानानुद्यमं कुर्वाणान्प्रगल्भमानान्देवीकेशान्कुन्तलानवेत्य ज्ञात्वा ॥ इति केशपाशः ॥

श्लोकार्थ

પોતાની શોભાવડે જીતવાને પ્રયત્ન કરતા દેવીના કેશસમૂહને જાણીને, ભયથી ત્રાસ પામીને નાસી જતો શરણભિલાષી પીંછાનો સમૂહ જાણે મયૂરની પાછળ પ્રવેશી ગયો ન હોય ! ॥૧૬૧॥

सीमन्तदण्डः सुरपद्मदृष्टे-रुन्मादयामास मनांसि यूनाम् ।
सहावरोधैश्चरतः स्मरस्य, व्यक्तीभवन्ती पदवी किमेषा ॥१६२॥

सुरपद्मदृष्टेर्वृन्दारकारविन्दलोचनायाः सीमन्तः केशवर्त्म स एव दण्डाकृतित्वाद्दण्डः। द्वाभ्यां कृत्वा यदा बध्यन्ते तदा मध्ये केशरहिता दण्डाकृतिर्लक्ष्यते । सैव सीमन्तः 'सईंथो' इति लोकप्रसिद्धः । परं स्त्रीणामेव न पुंसाम् । सौराष्ट्रगूर्जरादिषु । परं लाटदेशादिषु श्रूयते । यथा लाटदेशवासिना श्रीहर्षकविना नैषधे समानीतोऽस्ति 'द्विफालबद्धाश्चिकुराः शिरःस्थितम्' इति । द्वाभ्यां फालाभ्यां च संयम्यमाने केशपाशे मध्ये सीमन्तः स्यादेवेति । स देवीसीमन्तो यूनां वयःस्थानां तरुणानां मनांसि सस्मरविकारचेतांसि उन्मादयामास । 'उन्मादश्चित्तविप्लवः' । तद्युक्तानि कृतवानित्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते— अवरोधैरन्तःपुरपुरंध्रीभिः रतिप्रीतिनाम्न्यौ द्वे पत्न्यौ प्रसिद्धे स्तः, परमन्या अपि भाविन्यः एवमवसीयते कविसमयानुसारेण । यदुक्तं नैषधे—'सखीशतानां सरसैर्विलासैः स्मरावरोधभ्रममावहन्ती । विलोकयामास सभां स भैम्याः' इति । चरतः अत्र देवीशिरसि संचरतः सतः अनङ्गरङ्गाभिधाने शास्त्रे प्रोक्तमस्ति यत्पञ्चदशसु तिथिषु स्त्रीणां पञ्चदशसु शिरःप्रभृतिषु स्थानकेषु स्मरः संचरति इति । स्मरस्य कामस्य व्यक्तीभवन्ती प्रकटा जायमाना एषा केशवर्त्मलक्षणा पदवी मार्ग इव । यतो घनजलसंचारेण अमार्गो मार्गः स्यादिति प्रत्यक्षं लक्ष्यते ॥

श्लोकार्थ

કમલાક્ષી દેવીના કેશસમૂહમાં રહેલો સેંથો યુવાન પુરુષોના ચિત્તમાં ઉન્માદ પેદા કરે છે. તે જાણે પોતાના અંતઃપુર (રતિ અને પ્રીતિ)ની સાથે સંચરતા કામદેવનો જાણે આ પ્રત્યક્ષ માર્ગ ન હોય ! ॥ ૧૬૨ ॥

प्रेक्ष्य स्वदाहे ज्वलितास्त्रमालां, जेयं कथं विश्वमिदं मयेति ।
पितामहोऽदान्मदनस्य तस्याः, सीमन्तदण्डं विमनायितस्य ॥१६३॥

पितामहो ब्रह्मा पितुः पिता च इत्यमुना प्रकारेण विमनायितस्य विरुद्धमना इवाचरितस्य विमनस्कीभूतस्य मदनस्य । उत्प्रेक्ष्यते—तस्या मन्युभुङ्मानिन्याः सीमन्तमेव दण्डं प्रतिभटकोटिकटिकाप्रतिहतिप्रचण्डरदण्डरत्नमदादिव पौत्रप्रेम्णा प्रदत्तवानिव । इति किम् । स्वदेहदाहे शंभुना कोपानलेनात्मशरीरभस्मीकरणसमये ज्वलितां दग्धां भसितीभूतामस्त्रमालां प्रहरणपटलीं प्रेक्ष्य निर्णीय । अथो भस्मीभूताशेषास्त्रसंघातेन मया विजयिना मदनेन विश्वं त्रिभुवनं कथं केन प्रकारेण जेयं जेतव्यं पराभवनीयं वशीकर्तव्यं वा इति ॥

श्लोकार्थ

ઇશ્વરે રોષથી પોતાના શરીરને ભસ્મીભૂત કરી દેતાં પોતાના સર્વશસ્ત્રોને બળી ગયેલાં જોઇને હવે મારે કેવી રીતે ત્રણ જગતને જીતવા ?' આ પ્રમાણે વિમનસ્ક બની ગયેલા કામદેવને, જાણે પિતામહ બ્રહ્માએ પૌત્રસ્નેહથી દેવીના " સેંથા " રૂપ દંડરત્ન અર્પણ કર્યું ન હોય ! ॥૧૬૩॥

सिन्दूरपूरप्रचितेन तस्याः, सीमन्तदण्डेन शिरोरुहाली ।
विद्युद्विलासेन पयःप्रपूर्णा, पयोमुचां पङ्क्तिरिव व्यराजत् ॥१६४॥

पूरशब्दोऽत्र लक्षणया समूहवाची । सिन्दूरपूरेण शृङ्गारभूषणगणेन प्रचितेन व्याप्तेन । सिन्दूरपूरितेनेत्यर्थः । सीमन्तदण्डेन कृत्वा तस्या देवतायाः शिरोरुहाली कचच्छटा व्यराजद्भाति स्म । का केनेव । [पयोमुचां] पङ्क्तिर्विद्युद्विलासेन। यद्वा पयोभिः पानीयैः प्रपूर्णानां निर्भरं भृतानां पयोमुचां वर्षन्मेघानां मालिका तडिद्विलसितेन कृत्वा विद्युद्विजृम्भितेन कृत्वा विराजते ॥ इति सीमन्तः ॥

श्लोकार्थ

જેમ વિદ્યુત્‌લતા (વિજલી)થી જલવડે પરિપૂર્ણ મેઘોની પંક્તિ શોભે છે તેમ સિંદૂરના સમૂહથી વ્યાપ્ત સેંથાવડે દેવીનો કેશસમૂહ શોભે છે. ॥ ૧૬૪ ॥

प्रफुल्लमल्लीकुसुमावनद्ध-यत्केशपाशः स्फुरयांबभूव ।
अपूजि पुष्पैरिव चामरादि-द्विषज्जयस्यावसरे दिगीशैः ॥१६५॥

प्रफुल्लैर्विकसितैर्मल्ल्या मल्लिकाया विचकिलस्य । 'मल्लीभिः प्रतिमल्लीभावं दधती विभाति भावत्की' इति राजवर्णने । कुसुमैः पुष्पैरवनद्धो ग्रथितो यस्यां मरुत्सीमन्तिन्यां केशपाशः स्फुरयांबभूव विभ्राजते स्म । अत्र स्वार्थे त्रिः केवलार्थकथयित्री। उत्प्रेक्ष्यते— चामरादीनाम् । आदिशब्दात्कलापिकलापविधुंतुदक्षपाणां ग्रहः । द्विषतां परस्परस्पर्धाविभावाद्वैरिणामेव विजयस्य पराभवनस्यावसरे प्रस्तावे दिगीशैस्तद्वैरिविजयव्यालोकनोद्भूताद्वैताश्चर्यैरशेषाशापालकैः पुष्पैः कुसुमैः कृत्वा अपूजि पूजितोऽभ्यर्चित इव ॥

શ્લોકાર્થ

વિકસિત પુષ્પોની માલાઓથી બાંધેલો દેવીનો કેશપાશ અપૂર્વ શોભાને ધારણ કરે છે. તે જાણે ચામરો, પીંછાનો સમૂહ, અને રાહુ આદિ સ્પર્ધા કરતા શત્રુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાના અવસરે, દિક્પાલોવડે જાણે પુષ્પોવડે કેશસમૂહની પૂજા કરાઇ ન હોય ! ॥ ૧૬૫ ॥

संदर्भितान्तर्मुचकुन्दमल्ली–कचच्छटायाः कपटादमुष्याः ।
वक्त्रेन्दुना मैत्र्यविधित्सयेव, ताराङ्कितेयं कुहुराजगाम ॥१६६॥

संदर्भो रचनाविशेषः संजातो यासां ताः संदर्भिता ग्रथिता अन्तर्मध्ये मुचकुन्दाः कुन्दद्रुमास्तथा मल्ल्यो नवमल्लिका । 'मल्लिकास्याद्विचकिलः सप्तला नवमालिका' इति हैम्याम् । अर्थात् तद्विकसितविकचकुसुमानि यस्यां तादृश्या कचच्छटायाः कुन्तलमालिकायाः कपटाद्व्याजादियं दृश्यमाना कुहुरमावास्या आजगाम समागता । किंभूता । ताराङ्किता ग्रहनक्षत्रतारककलिता । उत्प्रेक्ष्यते—अमुष्या अनिमिष्या वक्त्रेन्दुना वदनकुमुदिनीदयितेन समं सार्धं मैत्र्यं सौहार्दं तस्य विधित्सया विधातुमिच्छया एव कर्तुं काङ्क्षयेव ॥ इति केशपाशे कुसुमरचना ॥

શ્લોકાર્થ

વિકસ્વર મચકુંદ અને નવમલ્લિકાનાં પુષ્પોથી ગુંથાયેલા કેશસમૂહના બહાને દેવીના મુખરૂપી ચંદ્રની સાથે મિત્રતા કરવાની ઇચ્છાથી ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારાઓવાળી અમાવાસ્યાની રાત્રિ જાણે આવી ના હોય ! ॥ ૧૬૬ ॥

वेणीकृपाणा भुजकर्णपाशा, नासानिषङ्गा नयनाशुगा व ।
भ्रूकार्मुका कान्तनितम्बचक्रा, स्मरास्त्रशालेव सुरी चकासे ॥१६७॥

सुरी शासनदैवतमत्तेभगमना चकासे दीप्यते स्म । उत्प्रेक्ष्यते—स्मरस्य मधुसारथेरस्त्राणामायुधानां शाला सदनमिव । आयुधान्येव दर्शयति—किं वेणी कबरी सैव कृपाणश्चन्द्रहासासिर्यस्याम् । पुनः किंभूता । भुजौ बाहू तथा कर्णौ श्रवणावेव पाशा बन्धनग्रन्थयो यस्याम् । पुनः किंभूता । नासा गन्धज्ञा सैव निषङ्गस्तूणीरो यस्याम् । पुनः किंभूता । नयने लोचने एवाशुगौ बाणौ यस्याम् । पुनः किंभूता । भ्रूरेव कार्मुकं शरासनं धनुर्यस्याम् । पुनः किंभूता । कान्तो मनोज्ञो वैरिणां कस्य सुखस्यान्तोऽवसानं यस्मात्तादृशो वा नितम्ब आरोहः एव चक्रं रथाङ्गं यस्याम् । 'रोमावलीदण्डनितम्बचक्रे गुणं च लावण्यजलं च बाला । तारुण्यमूर्तेः कुचकुम्भकर्तुः बिभर्ति मन्ये सहकारिचक्रम् ॥' इति नैषधे नितम्बस्य चक्रोपमानम् । 'स्तनकलशकारकस्य तारुण्यकुलालस्य यौवनकुम्भकारस्य बाला दमयन्ती सहकारिकारणानां चक्रं समूहं बिभर्ति इत्येवमहं शङ्के । कारणान्याह—रोमावल्येव चक्रभ्रामको दण्डः नितम्ब एव चक्रं गुणं सूत्रं स्वाभाविकस्त्रीगुणव्रजश्च लावण्यमेव जलम्' इति तद्वृत्तिः ॥

શ્લોકાર્થ

ગજગામિની શાસનદેવી શોભે છે. વેણીરૂપ જેનું ચંદ્રહાસ ખડગ છે, બાહુ અને કર્ણરૂપી જેના બે પાશ છે, નાસિકારૂપી જેનું બાણોનું ભાથું છે, નેત્રોરૂપી જેનાં બાણો છે, ભ્રૂકુટીરૂપ જેનું ધનુષ્ય છે, અને મનોહર નિતંબરૂપી જેનું ચક્ર છે તેવા પ્રકારની શાસનદેવી જાણે કામદેવની આયુધશાલા ન હોય ! ॥ ૧૬૭ ॥

त्रिभूषणैः स्वर्णमणिप्रणीतै–र्वसन्तलक्ष्मीरिव नैकपुष्पैः ।

विदिद्युते सा मलयानलैरिवा–मोदैर्दिशः सौरभयन्त्यहर्निशम् ॥१६८॥

सा आदितेयवासतेया वरवदना विदिद्युते विशेषेण द्योतते स्म । कैः । स्वर्णं जात्यजाम्बूनदं मणयो नैकविधरत्नानि तैः प्रणीतैर्विभूषणैराभूषणैः । केव । वसन्तलक्ष्मीरिव यथा सुरभिसमयश्रीः । 'वसन्त इष्यः पुष्पकालो बलाङ्ककः' इति वसन्तनामानि हैम्याम् । नैकैरनेकप्रकारैर्विविधजातीयैः पुष्पैः कुसुमैः कृत्वा दीप्यते । किं कुर्वन्ती । आमोदैः स्वाभाविकशरीरसुरभिताभिर्वदना रविन्दामोदैर्वादिशः सर्वा अपि ककुभः अहर्निशं नित्यं सौरभयन्ती सौरभकलिताः कुर्वन्ती । सुरभेर्भावः सौरभम्, सौरभयुक्तां करोतीति सौरभयति । सुगन्धयन्ती । कैरिव । मलयानिलैरिव । यथा मधुश्रीर्दाक्षिणात्यमारुतैः कृत्वा दिशः सुगन्धीकरोति ॥

શ્લોકાર્થ

જેમ વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પોથી યુક્ત વસંતઋતુ, મલયપવનની સૌરભથી દશે દિશાઓને વ્યાપ્ત કરે છે, તેમ શાસનદેવી સુવર્ણ અને રત્નમય આભૂષણોવડે શોભાને ધારણ કરે છે અને પોતાની સુવાસથી દિશાઓને વ્યાપ્ત કરે છે. ॥ ૧૬૮ ॥

दिव्यैर्दुकूलाभरणैर्विभूषिता, संपूरयन्ती जगतामपीहितम् ।

आकृष्य भाग्येन विभोर्मरुल्लता, नीता पुरस्तादिव देवता बभौ ॥१६९॥

देवता शासनदेवी बभौ शुशुभे । किंभूता । दिव्यैर्देवतासंबन्धिभिर्दुकूलैः क्षौमैः तथा आभरणैः कनकमणिविभूषणैः कृत्वा विभूषिता अलंकृता । किं कुर्वन्ती । जगतां जगज्जनानां विशेषतो जिनशासनैकतानलीनमनसां भव्यलोकानामीहितमैहिकयावज्जन्मनःकामितं संपूरयन्ती पूर्णीकुर्वन्ती । इच्छापूरणपर्यन्तं प्रयच्छन्तीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते— विभोर्गुरोर्भाग्येन सुकृतेन आकृष्य पुरस्तान्नीता मरुल्लता सुरवीरुत्कल्पवल्लीव ॥

શ્લોકાર્થ

દિવ્ય આભૂષણો અને દેવદૂષ્યો (દિવ્ય વસ્ત્ર)થી શોભતી તથા ભવ્યજીવોના મનોરથોને પૂર્ણ કરતી શાસનદેવી શોભે છે. તે જાણે આચાર્ય શ્રીહીરવિજયસૂરિના પ્રબલ પુણ્યથી આકર્ષાઈને આવેલી સાક્ષાત કલ્પવેલી ન હોય ! ॥ ૧૬૯ ॥

निखिलदिविषद्योषालेखाकुमुद्वनकौमुदी,

श्रिततनुलता तद्भाग्यश्रीरिवामरसुन्दरी ।

नखरशिखरादारभ्येति क्रमाच्चिकुरावधि,

प्रातस्तसुषमामाश्लिष्यन्ती पुरः शुशुभे प्रभोः ॥१७०॥

अमरसुन्दरी श्रीजिनशासनाधिदेवता प्रभोर्हीरविजयसूरीश्वरस्य पुरोऽग्रे शुशुभे विभाति स्म । किंभूता । निखिलाः समस्ता ये दिविषदो देवास्तेषां भवनपति-वानव्यन्तर ज्योतिष्क-वैमानिकनाकिनां योषा विलासवत्यः तासां लेखाः श्रेणयस्ता एव कुमुदां कैरवाणां वनानि तेषामाह्लाददायकत्वेन कौमुदी चन्द्रचन्द्रिका । प्रायो ज्योत्स्ना हि गाननर्तनविविधविलसनप्रकारैः स्वकामुककलितयामिनीनामेव विशेषत आनन्ददायिनी स्यादिति तद्विशेषणम् । यदुक्तं च—'कुरु चन्द्र तथा ज्योत्स्नां विभाति न निशा यथा। ताम्बूलीदलवत्प्रेयान्यतो मोक्तुं न शक्यते ॥' अत्रार्थे दोधकोऽपि—'चन्दा करि तिम चांदणी जिमजिमरयण विहाय। नागरवेलीपान जिम कंत न मेल्ह्यो जाय ॥' इति चन्द्रिकाव-ल्लभ्यमपि स्त्रीणाम् । किं कुर्वन्ती । नखरशिखरात् चरणनखशिखाया आरभ्य क्रमादनुक्र-मेण चिकुराः केशाः अवधिः सीमा यत्र तादृशीं प्रथितां सुरासुरनरनिकरविख्यातां सुषमां सातिशायिनीं श्रियमाश्लिष्यन्ती । आलिङ्गन्ती आश्रयन्तीत्यर्थः । उत्प्रेक्ष्यते--श्रिता अङ्गीकृता गृहीता वा तनुलता शरीरयष्टिर्यया तादृशी तस्य हीरसूरेर्भाग्यश्रीमूर्तिः पुण्यलक्ष्मीरिव ॥

श्लोकार्थ

ભવનપતિ, જ્યોતિષ, વ્યંતર અને વૈમાનિક. એમ ચાર નિકાયની સ્ત્રીઓ-દેવાંગનાઓની શ્રેણિરૂપ કુમુદવનને આહ્લાદદાયક હોવાથી ચંદ્રિકા સમાન તેમજ નખશિખથી આરંભી કેશના શિખા સુધી વિશ્વવિખ્યાત એવા પ્રકારની સુષમા (શોભા)ને ધારણ કરનારી શાસનદેવી શ્રીહીરવિજયસૂરિ આગળ શોભે છે. તે જાણે આચાર્યની સાક્ષાત્ દેહધારી ભાગ્યલક્ષ્મી ન હોય ! ॥ ૧૭૦ ॥

यं प्रासूत शिवाह्वसाधुमघवा सौभाग्यदेवी पुनः,
पुत्रं कोविदसिंहसीहविमलान्तेवासिनामग्रिमम् ।
तद्ब्राह्मीक्रमसेविदेवविमलव्यावर्णिते हीरयु-
क्सौभाग्याभिधहीरसूरिचरिते सर्गोऽजनिष्टाष्टमः ॥१७१॥

पण्डितदेवविमलगणिविरचितायां स्वोपज्ञहीरसौभाग्यनाममहाकाव्यवृत्तौ अष्टानां संख्यापूरणोऽष्टमः सर्गो बभूव जातः ।

इति पण्डितसीहविमलगणिशिष्यपण्डितदेवविमलगणिविरचितायां स्वोपज्ञहीरसौ-भाग्यनाममहाकाव्ये ध्यानविधानशासनदेवीसमागमनतत्सर्वाङ्गवर्णनो नामाष्टमः सर्गः॥

श्लोकार्थ

વણિકકુલમાં ઇન્દ્ર સમાન શિવ નામના શ્રેષ્ઠિ અને સૌભાગ્યદેવીના સુપુત્ર દેવવિમલગણિ કે જેઓ નિરંતર સરસ્વતી દેવીની ઉપાસના કરવામાં તત્પર હતા અને સર્વ મુનિઓમાં સિંહ સમાન સિંહવિમલગણીના પ્રથમ શિષ્યરૂપે પ્રસિદ્ધ હતા. તે દેવવિમલગણિવડે જેમાં જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરિનું સવિસ્તર ચરિત્ર આવે છે, એવા **'હીરસૌભાગ્ય'** નામના મહાકાવ્યની સ્વોપજ્ઞ-ટીકાસહિત રચના કરાઈ. તે મહાકાવ્યનો સૂરિમંત્રના ધ્યાનથી આરંભીને શાસનદેવીના સર્વ અંગના વર્ણન સહિત દેવીના આગમન પૂર્વકનો આ અષ્ટમ સર્ગ સમાપ્ત થયો. ॥૧૭૧॥

卐 卐 卐